

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

29 C-5

W. H. C. 2

DE INDISCHE GIDS.

De Indische Gids.

STAAT- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

Directeur: E. C. van KESTEREN,

MET Veler MEDEWERKING.

Redacteur van de rubriek Koloniale Literatuur: Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

VIERDE JAARGANG.

I.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY.

Heerengracht 93.

1882.

29546A

INHOUD VAN DEN VIERDEN JAARGANG, EERSTE DEEL.

	Blz.
De vermoedelijke invloed van de intrekking der Gouvernements-suikercultuur op het belastbaar vermogen der Javasche bevolking en de inkomsten der schatkist, <i>(met eene graphische voorstelling)</i> door X.	1
Hoever strekt het Nederlandsch gebied in den Indischen Archipel, I, door P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA	8
Varia.	23
De Borneo-kwestie in de Staten-Generaal. — Een en ander over de wer- ving van het Ned.-Indisch leger. — Evangelisatie door landontginning op Java. — Een edel doel: de Bond „Gualtherus Kolff.”	
Koloniale Literatuur	37
Critische Overzichten: van <i>Diligentia. Natuurkundige voordrachten. Negende serie</i> , 1880 1881. Beschreven door P. A. HAAXMAN Jr.: van L. C. DUDOK DE WIT's <i>Herinneringen, ontleend aan reizen te water, te voet, te paard en per spoor</i> , door W.; van SALLY's <i>Twee Novellen</i> en KWAMINAS's <i>Nanni of vruchten van het vooroordeel</i> , door K.; van H. ZÖLLER's <i>Rund um die Erde</i> en Dr. O. KUNTZE's <i>Um die Erde</i> , door H. VON ROSENBERG. ¹⁾	
Nieuwe Uitgaven.	
Wetenschap en Industrie	52
Wetenschappelijke Genootschappen in Japan. — Het Rijks Ethnografisch Museum te Leiden. — In zake Dr. B. F. Matthes.	
De Mangkasaren en Boegineezen, <i>(Slot)</i> door R. VAN ECK	60
Schetsen en schetsjes uit ons Indisch familieleven, door ANNIE FOORE	78
De Indische brigade en een reserve voor het Indisch leger, door E. K. A. DE NEVE	105
De uitbreiding van het Nederlandsch gebied in den Indischen Archipel sedert 1816, door P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA	131
De militaire loopbaan van den luitenant-generaal Jan van Swieten, door AJAX	158

¹⁾ In de recensie van H. ZÖLLER's en O. KUNTZE's werken door H. VON ROSENBERG
blz. 44, O, wie schön, dachte, ich muss; lees: O, wie schön, dachte ich, muss.
 „ Welttreisenden; lees: Weltreisenden.
 „ „ Irrthuthum; lees: Irrthum.
 „ „ esioflussreichen; lees: einflussreichen.
 „ 45, Livigstona; lees: Livistona.
 „ „ Bazatzung; lees: Beatzung.
 „ 47, Er waar de schrijver; lees: En waar de schrijver, enz.
 „ 48, Athans; lees: althans.
 „ 49, Erhalten halte; lees: erhalten hatte.
 „ „ gestalten; lees: gestatten.
 „ 50, auch Borneo; lees: auf Borneo.

INHOUD.

	Bis.
Varia.	183
De opium en het Japansche strafwetboek. — Indophilen. — Geen bevoorrecht, maar recht. — De nieuwe haven van Batavia te Tandjong Priok. — Het Indisch bestuur en de ramp met de »Koning der Nederlanden.» — Een bezoek aan Atjeh.	
Koloniale Literatuur	195
Critische overzichten: van N. P. VAN DEN BERG's <i>Het tooneel te Batavia in vroegeren tijd</i> , door Mr. J. E. BANCK; van <i>La Rensoni. Een roman</i> door MELATI VAN JAVA, door ELISE SOER; van <i>Wijnanda. Eene Indische novelle</i> door W. A. VAN REES, door M. T. H. PERELAER.	
Berichten en Mededeelingen.	
Nieuwe Uitgaven.	
Wetenschap en Industrie	218
Een nieuwe handelsvennootschap. — Handel van Engeland met Nederland en de Nederlandsche koloniën. — De handel tusschen Marseille en Indië. — Engelsch-Chineesch handelsverkeer.	
Nog eens: Een en ander over Bali, door R. VAN ECK, (<i>met een kaart</i>)	223
Schetsen en schetsjes uit ons Indisch familieleven, II. Geketend, door ANNIE FOORE	261
De Indische brigade en een reserve voor het Indisch leger, door E. K. A. DE NEVE. (<i>Vervolg en Slot</i>)	305
Eenige opmerkingen over de reorganisatie van het rechtswezen in de bezittingen buiten Java en Madura, door X.	340
De politieke toestand van Halmahera in het begin van het jaar 1881. II.	347
Varia.	353
De grenzen van ons gebied op Borneo. — Een stem uit Indië. — Cijfers en feiten omtrent de opbrengst der koffiecultuur op Java. — Ernst of kortswijl? — Lebak en een pittig woord in »De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland.» — Een woord aan den Heer Wintgens. — De afschaffing der differentieële rechten in Nederlandsch-Indië.	
Nog een enkel woord over Opium, door P. JANSZ	369
Correspondentie	375
Eene terechtwijzing, door EEN VRIEND VAN DE WAARHEID.	
Koloniale Literatuur	378
Critische overzichten: van C. P. K. WINCKEL's <i>Essai sur les principes régissant l'administration de la justice aux Indes Orientales</i> , door Prof. Mr. M. S. POLS: van <i>De eerste zending-conferentie te Batavia en Depok</i> , door J. C. NEURDENBURG; van M. T. H. PERELAER's <i>Borneo van Zuid naar Noord</i> , door Prof. Dr. C. M. KAN	
Nieuwe Uitgaven.	
Bijdragen over onze Koloniën in buitenlandse tijdschriften.	
Een nieuwe Nederlandsche Koran-concordantie, besproken door Dr. A. W. T. JUYNBOLL	401
Vragen en opmerkingen, door VAN OPHUYZEN	407
Wetenschap en Industrie	413
Verkoeling van spoorwegrijtuigen in Indië. — Handel en scheepvaart van Nederland en zijne Koloniën op China.	
Over de bereiding en verzending der koffie, door CH. SMETS	416
In 't zuiden van Britsch-Indië, door J. KROL.	422

	Bis.
Een lief blondinetje, I, door M. C. FRANK	450
De Stenographie en haar gebruik voor den officier te velde, door P. R. GOUDSCHAAL. I.	469
Eene repliek, door Prof. Mr. G. A. VAN HAMEL	482
Lasten die op de Suiker-Industrie op Java rusten. I, door X. . . .	491
De aanspraken van Solok op Noordoost-Borneo, door P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA.	501
I. Betrekkingen der Spanjaarden en Nederlanders met Solok en Min- danau tot den vrede van Munster.	
Varia	540
Overeenkomsten met Inlandsche Vorsten. — Hoe het, volgens Mr. W. B. Bergsma, komt dat Lebak een woestenij is. — Zaak-Van der Heijden. — Een vreemde nederzetting op Nieuw-Guinea.	
Correspondentie	567
Mijn terechtwijzer terechtgewezen. Antwoord aan „Een vriend der waarheid”, door M. T. H. PERELAER.	
Koloniale Literatuur	581
Critische overzichten: van CH. TE MECHLEN'S <i>Kort begrip van de Javaansche woordvorming</i> , door H. C. HUMME; van J. J. M. DE GROOT'S <i>Jaarlijkse feesten en gebruiken van de Emoy-Chineesen</i> , door Prof. Dr. G. SCHLEGEL; van K. MARTIN en A. WICHMANN'S <i>Sammlungen des geologischen Reichsmuseums in Leiden</i> , door H. VON ROSENBERG. Berichten en Mededeelingen. Nieuwe Uitgaven.	
Wetenschap en Industrie	594
Padi-productie van Java en Madoera (met eene graphische voorstelling) door H. C. HUMME. — De Java- en Sumatra-Tabak. — Uitvoer van handelsproducten uit Atjeh.	
De Rameh, hare bereiding en toekomst, door P. J. VAN DER PLOEG. . . .	602
Schetsen uit het Volksleven in Nederl. Oost-Indië, door B. VAN ECK. . . .	612
XII. Ras- en stamverdeeling der Inlandsche bevolking van N. O.-Indië.	
Een lief blondinetje, door M. C. FRANK, II.	634
De Stenographie en haar gebruik voor den officier te velde, door P. R. GOUDSCHAAL. II	657
Uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië. Eene voordracht door C. BOSSCHER. .	668
Varia.	680
Overeenkomsten met Inlandsche Vorsten (<i>Slot.</i>) — Opschriften uit Koetei. — Conservatieve koloniale beginselen. — Het inlandsch onder- wijs in Nederl.-Indië. — Uit een tweetal Indische tijdschriften. — Grondbezit.	
Correspondentie	718
Eene repliek van den Luitenant-Generaal J. VAN SWIETEN.	
Koloniale Literatuur	738
Critische overzichten: van <i>Regeerings-Almanak voor N. I. voor 1882</i> . Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. 2 dln.; van <i>Ned. Indische Wet- boeken</i> , uitg. van Mr. F. L. A. Reitz en Mr. L. de Fillietaz-Bousquet, door Prof. Mr. J. DE LOUTER; van <i>Soend. Bloeml. Verz.</i> door G. J. <i>Grashuis</i> , enz. door H. J. OOSTING. Berichten en Mededeelingen. Nieuwe Uitgaven.	

	Bis.
Maleische taalstudiën, door A. F. VON DE WALL (<i>Vervolg</i>).	756
Wetenschap en Industrie	770
Internationale koloniale en uitvoerhandel-tentoonstelling. Amsterdam 1883 — Aantekeningen en uittreksels uit verschillende tijdschriften omtrent proeven op Java genomen betreffende suikerfabrikatie en rietbemesting. — Wetenschappelijke onderzoekingen in Kambodja, door R. VAN ECK.	
De zendingbond en zijne strekking, door Mr. W. B. BERGSMA . . .	788
De Missigit Rajja in Atjeh, door J. STAAL (<i>Met Gravure</i>).	796
Een lief blondinetje, door M. C. FRANK, III	810
Een belangrijk vraagstuk, door B. R. F. VAN VLIJMEN	823
Lasten die op de Suikerindustrie op Java rusten, II, door X. . . .	860
Naar aanleiding van »De koffiemarkt» van F. G. van Bloemen Waanders, door A. C. JOOSTEN	875
De afschaffing der uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië besproken .	880
Varia.	894
Parlementaire adviezen: I. Beginsel van koloniale politiek Europeesche rechtsbegrippen en instellingen in het Oosten. II. Is er vermindering van cultuur- en heerdiensten? III. Naleving van verordeningen, toezeggingen en beloften aan Indië. IV. De kabinets-circulaire van den Gouverneur-Generaal van N. I. van 15 Augustus 1880, n ^o . 20. V. De aanneming van de conclusie der meerderheid van de commissie in zake de conversie en eene profetie. VI. Drie categoriën van Javanen. VII. Ook parlementair, of hatelijke insinuatie? — Dwangarbeiders en Opiumhandel in Indië — Een bijdrage tot de kennis der koffiecultuur op Java. — Een vergadering van suikerfabrikanten te Modjokerto. — Verbetering van het rechtswezen in de Molukken. — Lombok. — De zaak van den Luitenant Th. Kleij c.s.	
Koloniale Literatuur	913
Critische overzichten: van J. H. VAN BALEN, <i>De Nederlanders in Oost- en West te water en te land</i> , I, II, door G. J. DOZY; van L. V. HELMS, <i>Pioneering in the Far East, &c.</i> ; van A. W. TAYLOR, <i>Iles Philippines</i> ; van Prof. J. J. DE HOLLANDER, <i>Handleiding bij de beoefening der Maleische Taal- en Letterkunde</i> , en <i>Handleiding bij de beoefening der Land- en Volkenkunde van N. O. I.</i> , door R. VAN ECK; nog een woord over M. T. H. PERELAER's <i>Borneo van Zuid naar Noord. Tuelingen en verbeteringen</i> , door H. VON ROSENBERG.	
Berichten en Mededeelingen. Nieuwe Uitgaven.	
Dr. P. A. BERGSMA	930
Wetenschap en Industrie	936
Internationale aardrijkskundige tentoonstelling te Venetië, Sept. 1881. — Inkomende rechten in Britsch-Indië. — Padangsche Spaarbank.	
De Chineezers in Nederlandsch Oost-Indië, door R. VAN ECK	943
Een lief blondinetje, door M. C. FRANK, IV	960

De vermoedelijke invloed

VAN DE

INTREKKING DER GOUVERNEMENTS-SUIKERCULTUUR OP HET BELASTBAAR VERMOGEN

DER

JAVASCHE BEVOLKING EN DE INKOMSTEN DER SCHATKIST.

De schatkist ontving in 1879 van de Javasche bevolking :

- 1°. f 18 757 000 landrente,
- 2°. » 1 648 000 bedrijfsbelasting,
- 3°. » 6 037 000 verkoop van zout,
- 4°. » 11 073 000 opbrengst der opiumpacht en
- 5°. » 1 665 000 » van diverse pachten.

Samen f 39 180 000

Die sommen kan de inlander voor het grootste gedeelte alleen behalen uit het arbeidsloon, dat hij bij de cultuur van producten voor de Europeesche markt verdient.

De hoofdcultures zijn: tabak, gouvernementssuiker, particuliere suiker, gouvernementsskoffie en particuliere koffie.

Aan koeli- en werkloonen trok de Javaan in 1879 van de tabak tegen f 0.50 per kilo f 1.450 000.

Van de gouvernementssuikercultuur ontving de bevolking in 1879 direct uit 's lands kas f 6.702 544,28 of over 2 677 000 pikols f 2.50 per pikol. De productiekosten van suiker zijn bij de op contract werkende gouvernementss-fabrieken zonder bijrekening van rente en met een productie van 60 pikols, altijd op f 10 per pikol geschat, en hiervan wordt door de fabrikanten aan de bevolking voor koeli-loon, transport, inkoop van inlandsche materialen ongeveer f 5 per pikol betaald. Over een productie van 2.677 000 pikols is dat f 13.385 000, en hierbij komt de bovenvermelde „ 6.702 544, zoodat de bevolking in het geheel ontvangt. f 20.087 544.

Dit is de opbrengst van de *gouvernementss-suikercultuur* in 1879.

Deel I, 1882.

De *particuliere* suikercultuur brengt aan plantloon, grondhuur, werkloon, enz. $f 300$ per bouw aan den inlander op en bovendien $f 250$ aan fabricatiekosten, berekend over 50 pikols tegen $f 5$ per pikol; of $f 550$ per bouw bij een productie van 55 pikols, waaruit volgt dat de inlander per pikol $f 11$ ontvangt of over 464 000 pikols (dit was de productie van 1879) $f 5.104.000$.

Voor de berekening van hetgeen de gouvernements-koffiecultuur den inlander opleverde, mag men het jaar 1879 *niet* tot basis nemen, want in 1879 was de oogst buitengewoon groot. Als een normaal jaar is 1877 te beschouwen. Dit bracht aan de bevolking $f 11.164.000$ op.

De vrije koffiecultuur produceerde in 1879 93000 pikols; per pikol trok de bevolking daarvan aan koeliloon ongeveer $f 20$; de vrije koffiecultuur leverde haar dus in het geheel $f 1.860.000$.

Resumeerende, bevinden wij dat de ontvangsten der inlanders bedroegen:

1°. bij de tabakscultuur	$f 1.450.000$
2°. » » gouv.-suikercultuur	» 20 087 000
3°. » » vrije id.	» 5 104 000
4°. » » gouv.-koffiecultuur	» 11 164 000
5°. » » vrije id.	» 1 860 000
	<hr/> $f 39.665.000$

Dáárin vooral ligt het belastbaar vermogen van den inlander.

Bij de beraadslagingen over de intrekking van de gouvernements-suikercultuur is er zonder twijfel op gerekend, dat de schatkist door dien maatregel een belangrijke directe bate (in 1879 bedroeg zij ruim $f 4.464.000$) zou verliezen; maar minder aannemelijk komt het mij voor, dat men algemeen voldoende gelet heeft op het rechtstreeksch verband tusschen de gouvernementssuikercultuur en het belastbaar vermogen der bevolking.

Hoe nu zal het met dat belastbaar vermogen gesteld zijn, wanneer de gouvernementssuikercultuur een einde heeft genomen, in en na 1890 derhalve?

Dat is, bij benadering natuurlijk, thans reeds te zeggen. Een budget der toekomst op te maken is zeer moeilijk, maar hetgeen men in de laatste jaren bij de cultures op Java heeft waargenomen, levert ons toch thans in 1881, meen ik, gegevens genoeg om approximatief te kunnen becijferen, wat in 1890 het belastbaar vermogen der inlanders zal zijn.

Wij moeten daarvoor bij elk der cultures een oogenblik stilstaan.

1°. De tabakscultuur.

De gunstigste verwachtingen, die men in 1870 omtrent de uit-

breiding van die cultuur koesterde, hebben zich niet verwezenlijkt. Eer is het tegendeel het geval geweest, want de productie, die in 1875 nog 9.202 000 kilo bedroeg was in 1879 slechts 2.900 000. De oorzaken van den achteruitgang hebben wij hier niet uiteen te zetten; voor ons betoog is het vorenstaande voldoende om te doen uitkomen, dat in het gunstigste geval de tabaksproductie in 1890 nog even groot zal zijn als in 1879 en de bevolking in 1890 daarbij evenveel zal profiteeren als in 1879.

2°. De gouvernementssuikercultuur.

Krachtens zijn souvereine rechten heeft het Nederlandsch-Indische Gouvernement, wat die cultuur betreft,

- a. onbeperkt bezitrecht over alle zoodanige gronden als voor de suikercultuur het geschiktst werden geacht;
- b. elken dag een voldoende aantal personen kunnen oproepen, wien het bewerken van de rietvelden werd opgedragen;
- c. waar het noodig was, tot besproeiing der velden irrigatiewater bestemd en afgezonderd, en
- d. waar de behoefte hieraan bleek, kanalen voor den afvoer van water aangelegd en onderhouden.

Door samenwerking van die machtige factoren konden er binnen een zeer beperkte ruimte voor 95 ondernemingen jaarlijks ruim 38 000 bouws met goed gevolg worden beplant.

Te beginnen met 1890 echter zullen de eigenaren der 95 fabrieken zonder eenige hulp van bestuurswege de gronden moeten inhuren, en dus het riet moeten planten op zoodanige stukken gronds als de *dèsas* wel zullen willen afstaan.

Reeds nu is verscheiden ondernemers in Soerabaja, Semarang, Pasoeroean en Cheribon bekend, dat er *dèsas* zijn, die van de gronden, welke tegenwoordig bij de gouvernementssuikercultuur zijn ingedeeld, in 1890 niets of althans slechts zeer weinig verhuren willen, zoodat de suikerfabrikanten van geluk mogen spreken, indien zij er in slagen, de *helft* van de 38 000 bouws in huur te krijgen. Zóóver zullen zij het alleen *dán* brengen, wanneer de Regeering de belemmeringen uit den weg ruimt, welke de wetgeving en ook de aard van het grondbezit thans nog tegen het sluiten van huurovereenkomsten doen ontstaan. Waarschijnlijk zullen zich de 95 fabrikanten met 25% van de 38 000 bouws tevreden moeten stellen. Want niet alleen zullen de bedoelde moeilijkheden zich in 1890, althans nog ten deele, doen gevoelen, maar er zijn andere bezwaren bovendien. Vele gronden, die het Gouvernement wel voor de suikercultuur kan gebruiken, kunnen den fabrikant niet daarvoor dienen, omdat

de fabrikant *niet* bij machte zal zijn, het water op of af te voeren, terwijl dit voor het Gouvernement gemakkelijk was. Een verplaatsing van den aanplant naar velden, die verder dan 5 à 6 paal van de ondernemingen liggen is ondoenlijk, omdat dan het riettransport te duur wordt; de ondernemer moet zijn velden binnen een rayon van hoogstens 6 paal van zijn fabriek hebben, en ook dit werkt natuurlijk op den inhuur zeer belemmerend. Om die bezwaren wordt bij nagenoeg *alle* fabrieken de 2^e snid of ratoen aangehouden, ofschoon de opbrengst slechts twee derden van den nieuwen aanplant bedraagt, en elk landbouwkundige erkent, dat aldus de gronden worden uitgeput.

Op zijn allerbest zullen de fabrikanten over de helft der 38000 bouws of 19000 bouws kunnen beschikken, waarbij dan nog komen de 4460 bouws, blijkens LVV van het Koloniaal Verslag thans reeds voor de vrije teelt verhuurd. Samen alzoo 23460 bouws.

Ten tweede: de fabrikanten hebben van 1890 af zelve voor den aanplant te zorgen.

Het aanbod van werkkrachten is geheel onafhankelijk van de behoefte der cultuur. Het zal zelfs dikwijls voorkomen, dat de velden niet zoo zorgvuldig bewerkt kunnen worden, als bij de gouvernementcultuur geschiedt; vele vrije ondernemingen ondervinden nu reeds dat dit onmogelijk is. 't Is hetzelfde, wat men bij de tabakscultuur in Rembang heeft beleefd; den eenen dag had men te veel, den volgenden te weinig arbeiders beschikbaar, en dáár is vooral ook door die wisselvalligheid de cultuur te gronde gegaan.

Tijdens de gouvernementssuikercultuur worden in de rietplantende districten de heerdiensten zoodanig geregeld, dat ze den cultuurarbeid niet verhinderen. Zal ook na 1889 die regeling gehandhaafd worden? Zonder een bepaalden last van het Gouvernement zullen de fabrikanten er wel weinig kans op hebben, al zou het ook in het belang der bevolking zijn, dat men bij de oproeping van heerdienstplichtigen met de behoeften der suikercultuur rekening *bleef* houden.

Wij meenen uit dien hoofde, dat de productie op de gronden, die om en bij de tegenwoordige gouvernementfabrieken gelegen zijn, in 1890 gemiddeld hoogstens 50 pikol per bouw zal bedragen en niet langer 61 of 62, zooals in 1878 en 1879 het geval was. Ja, ik geloof dat dit maximum nog te ruim genomen is, en dus het gemiddelde der productie minder dan 50 pikols zal zijn, want de fabrikant zal nog twee andere voordeelen der gouvernementcultuur missen: hij zal namelijk op vele plaatsen niet kunnen beschikken over irrigatiewater en evenmin over afvoerkanalen.

De inlandsche bevolking zal in 1890 aan plantloon gemiddeld f 300

per bouw ontvangen en verder *f* 5 per pikol of hoogstens *f* 2.50 per bouw voor koeli-loon, transport en diverse materialen: samen dus hoogstens 550 of over de 19 000 bouws — zijnde de helft van de tegenwoordig bij de gouvernementcultuur ingedeelde 38000 bouws — *f* 10.450 000.

3°. De vrije suikercultuur.

Wegens de ongunstige resultaten van verschillende geheel vrije fabrieken in den Oosthoek van Java en wegens de financiële bezwaren aan het bouwen van suikerfabrieken verbonden kan men weinig reden hebben, een belangrijke vermeerdering der in 1879 bestaande ondernemingen te verwachten. Hier en daar zal een nieuwe fabriek verrijzen, doch hier en daar ook zullen, vrees ik, tengevolge van te hooge productiekosten, fabrieken gesloten moeten worden. Wat men in 1870 op dat terrein meende te mogen voorspellen, is gebleken een illusie geweest te zijn.

4°. De gouvernement's koffiecultuur.

Op grond van de officiële berichten omtrent den stand en de vooruitzichten van die cultuur mag men alleszins tevreden zijn, indien 1890, vergeleken met 1877, geen achteruitgang waar te nemen geeft. De bevolking zou dan in 1890 *f* 11.166 000 ontvangen. Voor 1882 is zelfs op slechts *f* 9 800 000 gerekend bij de Indische begroting, zijnde 700 000 maal *f* 14.

5°. De vrije koffiecultuur.

De productie daarvan schatten wij voor 1890 op 186 000 pikols. Zeker is er tegen dien tijd een aanzienlijke uitbreiding van den oogst der nieuwe ondernemingen, in cultuur gebrachte woeste gronden, te verwachten, maar daar staat tegenover, dat eenige tuinen op de huurlanden in de residentie Semarang dan ten eenenmale uitgeput zullen zijn en verlaten moeten worden. Wij raamden den oogst voor 1890 op het dubbele van dien van 1879. Van die 186 000 pikols zal de bevolking *f* 3.720 000 trekken.

Weder resumeerende vinden wij voor het belastbaar vermogen der bevolking in 1890:

1°. Tabakscultuur	<i>f</i> 1 450 000
2°. Suikercultuur bij 95 ondernemingen. »	10 450 000
3°. Vrije suikercultuur als in 1879 . . . »	5 104 000
4°. Gouv. koffiecultuur	11 160 000
5°. Vrije koffiecultuur	3 720 000

Totaal . . . *f* 31 884 000

De Javaan zal dus minder ontvangen.

Minder inkomen hebbende, zal hij minder bijdragen van verpachte middelen en ook voor de directe belastingen.

De algemeene opbrengst der gezamenlijke middelen, die geen geval het belastbaar vermogen van f 31.884 000 overschrijft, is gevoegelijk als volgt te becijferen.

De bedrijfsbelasting, die voor 1879 f 1.660 000 rendeert door vermindering van de welvaart der bevolking in de na der suikerfabrieken dalen. Om niet te overdrijven, nemen wij dat ze nog f 1.500 000 zal opbrengen.

Het zoutdebiet echter neemt niet af; minstens blijkt het in 1890 even groot als het was in 1879, en levert het dus f 6.000 000 aan de schatkist.

De opiumpacht daarentegen zal weer minder opbrengen en de pacht der kleine middelen, ofschoon bij deze de achteruitgang niet zóó belangrijk zal zijn als bij de opiumpacht. Wij ramen de opiumpacht voor 1890 op f 9.000 000 en de kleine middelen op f 1.500 000.

Aan landrente zal de bevolking nog ongeveer f 13.000 000 kunnen betalen.

Dat zijn natuurlijk slechts ramingen en zonder twijfel is voor eene rubriek op te weinig, voor de andere op te veel gerekend, maar het eindresultaat zal naar onze stellige overtuiging niet verschillen van het cijfer van f 31.000 000, waartoe wij door specificatie geraakten:

1°. landrente	f 13 000 000
2°. bedrijfsbelasting	» 1 500 000
3°. zout	» 6 000 000
4°. opiumpacht	» 9 000 000
5°. diverse pachten	» 1 500 000
Totaal	f 31 000 000

De schatkist zal zich voor 1890, in vergelijking met 1879, moeten voorbereiden op een verlies aan inkomsten van TWAALF EN EEN HALF MILLIOEN, als:

- 1°. f 8 180 000, zijnde het verschil van f 39 180 000 en f 31 000 000 (zie boven);
- 2°. » 4 000 000, zijnde het directe voordeel dat de schatkist thans nog uit de suikercultuur trekt, en
- 3°. 297 000, aangezien in 1879 over 2 600 000 pikols à 18 cent per pikol f 468 000 uitvoerrecht werd betaald, en er in 1890 naar dezelfde maatstaf over 950 000 pikols (de oogst van 19 000 bouwen) slechts f 171 000 te betalen zal zijn.

Al die cijfers zijn graphisch voorgesteld op een hierbij gevoegde tabel.

De gevolgtrekkingen make een ieder voor zich.

Voor hem die eenigen invloed op den gang van zaken uitoefenen kan, zal, hoop ik, een der conclusiën deze zijn, dat hij het zijn duren plicht acht, al het mogelijke te doen om het groote gevaar af te wenden.

Ik heb willen voorkomen, dat men onbekend bleef met den invloed welken de intrekking van de gouvernementssuikercultuur en op de welvaart der bevolking en op de inkomsten der schatkist hebben moet, indien de voorwaarden, die overal ter wereld aan de *vrije* ontwikkeling der industrie worden gesteld, op Java nog langer on-
vervuld blijven.

X.

Hoever strekt het Nederlandsch gebied in den Indischen Archipel.

DOOR

P. J. B. C. ROBIDE VAN DER AA.

Het grondgebied van Nederlandsch Oost-Indië in verband met de tractaten met Spanje, Engeland en Portugal. Academisch Proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de staatswetenschap, door J. E. de Sturler. Leiden, 1881. 8°.

Wanneer men geruimen tijd met voorliefde zijne aandacht gevestigd hield op een of ander wetenschappelijk vraagstuk en eindelijk ten strijde toog, om de over dat onderwerp in zwang zijnde dwaalbegrippen te weerleggen, ontwaart men met zelfvoldoening dat een ander, geheel zelfstandig na zorgvuldig onderzoek, tot dezelfde slotsom gekomen is. Den 29sten Maart jl. hield ik in het *Indisch Genootschap* eene rede over den *Omvang van Neerlands rechten in den Indischen Archipel in verband met de Londensche tractaten van 1814 en 1824 en met de nederzettingen der Engelschen in Noord-Borneo*. Door een beroep op onloochenbare historische feiten betoogde ik daarin, dat Portugal, Spanje en Groot-Brittanje van oudsher over deelen van den Archipel gezag uitoefenden, zoodat Nederland nimmer die uitgestrekte eilandenwereld in haar geheel als zijn uitsluitend bezit kon beschouwen, terwijl, wat meer bepaald Noord-Borneo aangaat, de bepalingen zoo van het Munstersche Vredesverdrag als van de zoo even genoemde tractaten geen deugdelijken rechtsgrond ople-

veren, om Spanje of Engeland uit dat deel van Insulinde te weren. Daar andere letterkundige arbeid mij belette, terstond de noodige zorg te wijden aan de omwerking dezer rede voor de pers, verscheen die eerst in het begin van Juni in druk. De lijvige dissertatie, waarvan de titel aan het hoofd van dit opstel is medegedeeld, behandelt op veel uitvoeriger wijze — behalve de achter gevoegde bijlagen beslaat de tekst alleen ruim driehonderd bladzijden — ongeveer hetzelfde onderwerp als mijne toespraak in het Indisch Genootschap. Daar de jeugdige, mij onbekende Schrijver in Maart niet onder mijn gehoor was, en zijn veelomvattend geschrift eveneens in Juni het licht zag, heeft ieder onzer onafhankelijk van elkaar zijn onderzoek ingesteld. Des te opmerkelijker is het, dat de heer de Sturler in hoofdzaak geheel met de door mij getrokken conclusies overeenstemt. Na deze voor mij zeer aangename bevinding zal het niet bevreemden, dat ik hier dit in vele opzichten verdienstelijk proefschrift aankondig en een overzicht geef van de wijze, waarop de Sturler zijn onderwerp behandeld heeft en van de door hem verkregen resultaten, waarbij ik achtereenvolgens zal aangeven, op welke punten zijne beschouwingen mij nu en dan minder juist voorkomen.

De heer de Sturler verdeelt zijne dissertatie in vier hoofdstukken, waarvan de drie laatste de door Nederland met Spanje, Groot-Brittanje en Portugal over hun wederzijdsche Oost-Indische bezittingen gesloten tractaten bespreken, het eerste: *Het grondgebied van Nederlandsch Oost-Indië* betiteld is. In dit inleidend hoofdstuk ontwikkelt de Schrijver uit de daarover gewisselde staatstukken de vraag, waarom de omvang onzer Oost-Indische bezittingen niet omschreven is, noch in de Grondwet, noch in het Regeeringsreglement, terwijl toch, zooals bekend is, Art. 1 der Grondwet al de provinciën des rijks in Europa opsomt. Uit zijn overzicht van hetgeen door regeering en volksvertegenwoordiging over dit punt gezegd is, kan men zien, dat deze nadere omschrijving van ons Oostersch gebied achterwege bleef, omdat men daarbij, zoo men zich niet tot niets zeggende algemeenheden wilde bepalen, maar in bijzonderheden trad, gevaar liep, of door te weinig op te noemen, Nederlands rechtmatige aanspraken voor de toekomst in de waagschaal te stellen, of door de grenzen terstond te wijd uit te zetten, onnoodig en voorbarig de gevoeligheid van andere koloniale mogendheden optewekken. Niettemin dringt de Sturler er herhaaldelijk op aan, dat zulk een omschrijving van grondgebied wenschelijk en raadzaam is, en verlangt zelfs, dat Art. 1 van het Regeeringsreglement alsnog in dien geest worde gewijzigd. Het nut daarvan schijnt mij ten hoogste twijfel-

achtig, welke meening bij mij versterkt wordt door de wijze, waarop de Schrijver deze leemte wil aanvullen. Natuurlijk kan men in één wetsartikel de verschillende Gouvernemen ten en Residenties opsommen, waarin thans onze Buitenbezittingen verdeeld zijn. Maar het bezwaar daargelaten, dat zulk een indeeling naar den loop der omstandigheden gewijzigd wordt, zooals bijvoorbeeld, toen het voormalige Gouvernement der Molukken in 1864 en 1866 in drie zelfstandige Residenties werd opgelost, of toen in de laatste jaren ons gezag eerst over Sumatra's Oostkust, later over Atsji werd uitgebreid, mag ik vragen, wat deze lijst onzer Indische gewesten tot wering van vreemde indringers zou baten? Wie weet terstond uit de bloote opnoeming der Residenties Menado of Riau w, dat de eerste noord-oostwaarts ook de Sangi- en Tala ur-Eilanden omvat, en dat de tweede zich over de verafgelegen Anambas- en Natoena-Eilanden uitstrekt? De half-officiële gebiedsomschrijving, die de Schrijver (bl. 49) uit den *Indischen Regeeringsalmanak* overneemt, verdient door geografische duidelijkheid ver de voorkeur, boven hetgeen de Sturler daarnevens opgeeft, waar de zuidgrens van Neerlandsch-Indië onnoodig bezuiden den elfden breedtegraad getrokken wordt, en als noordgrens zelfs de parallel van 7°30' N.Br. wordt opgegeven, hoewel met uitzondering alleen van Sumatra's noordwesthoek ons geheel bezit bezuiden den vijfden graad valt. Het heeft er allen schijn van, dat deze verre uitbreiding noordwaarts is aangenomen, opdat geheel Borneo met de voor de noordpunt liggende eilandjes Balam-bangan en Bangei nog binnen de grenzen van Neerlandsch-Indië zou vallen, hoewel er uitdrukkelijk wordt bijgevoegd, dat dit noordelijk deel van Borneo niet daaronder behoort.

Ten betooge van het nut, dat het Regeeringsreglement zulk eene gebiedsomschrijving moet bevatten, wordt gewezen op hetgeen met de Kokos-Eilanden en met de Ashmore-Banken heeft plaats gehad. De onzekerheid der Regeering omtrent de uitgestrektheid van ons grondgebied in den Archipel zou toch de oorzaak zijn, dat deze eilandjes en klippen door anderen in bezit genomen zijn. Hierbij ziet de Sturler over het hoofd, dat de Kokos-Eilanden liggen buiten de door hem aangenomen westgrens van Nederlandsch-Indië, (de meridiaan van 95° beoosten Greenwich) evenals de Ashmore-Banken buiten zijn zuidergrens van 11° 15' Zuiderbreedte. Maar gesteld, dat men bij de uitvaardiging van het Regeeringsreglement eene gebiedsomschrijving had opgenomen, waarin de grens meer westelijk en zuidelijk getrokken was, en daardoor in zulk een gewichtig staatsstuk als onze Indische Grondwet de Kokos-Eilanden en Ashmore-Banken voor Nederlandsch grondgebied verklaard had, welke gevolgen

zou dit gehad hebben? Geen andere, dan dat de Indische Regeering later schatten moest besteden, om vreemde indringers uit dit gebied te weren met het aan zulke opofferingen onevenredig doel, dat aan Nederland het bezit verzekerd werd van een onbeduidend groepje eilanden, dat eenzaam in den Indischen Oceaan, tweehonderd uur van ons naaste koloniaal bezit gelegen is, of dat de Indische schatkist uit de guano-exploitatie op de Ashmore-Banken eenige, mijns inziens zeer problematieke voordeelen had kunnen trekken (bl. 33). Men ziet hieruit, welke gevaren zulk eene te veel omvattende gebiedsomschrijving kan opleveren, terwijl eene eenvoudige opsomming der onder Nederlandsch gezag staande gewesten geheel in het Onzekere laat, welke afzonderlijke deelen dier uitgestrekte eilandenwereld al of niet tot ons gebied behooren.

Acht ik dus de opname eener gebiedsomschrijving in het Regeeringsreglement onnoodig, ja zelfs schadelijk, zoo die niet met de uiterste nauwkeurigheid en voorzichtigheid wordt afgebakend, veel meer nader ik tot het gevoelen van den Schrijver, waar hij zich verwondert, (bl. 37 en 43), dat de Regeering nog in 1874 aan de vertegenwoordiging verklaren moest, niet te weten, welke landen in Indië al of niet onder ons rechtstreeksch bestuur stonden, terwijl zij in 1836 op de vraag van Engeland, welke volken en hoofden in den Indischen Archipel onder onzen invloed stonden, het antwoord schuldig moest blijven. Zulk eene onbekendheid der Regeering met de grenzen van ons gezag in Indië heeft inderdaad geen houding. Terecht herinnert de Sturler, wat de uitstekende Baud verricht heeft, om uit die onzekerheid te geraken. Op diens aansporing werden de contracten met de aan Nederland leenroerige Indische staten vernieuwd, of voor het eerst hunne verhouding tot ons gezag op behoorlijken grondslag gevestigd. Ingevolge Art. 44 van het Regeeringsreglement zijn deze tractaten met de inlandsche vorsten en volken na het in werking treden dier wet aan de Staten-Generaal overgelegd, en is de inhoud dezer verdragen daardoor publiek gesteld. Niettemin zijn slechts weinigen daarmede voldoende bekend. Vooreerst is het toch een lastig werk, deze nu reeds over zoovele jaargangen van het *Bijblad* verspreide staatstukken te raadplegen. Ook werden van 1859—1861 deze bescheiden alleen voor de leden gedrukt, daardoor niet in het *Bijblad* opgenomen, en hoewel dit geheim reeds lang door de Regeering is opgeheven, sedert niet opnieuw publiek gemaakt, zoodat een particulier moeielijk den volledigen inhoud der in die jaren overgelegde tractaten kan kennen. Bovendien is de tekst der vóór het Regeeringsreglement gesloten verdragen, óf in het geheel niet, of slechts zeer onvolledig bekend geworden, terwijl juist in dat tijdvak

der op Bauds aandrang zoo groote werkzaamheid van den Gouv. Gen. Rochussen de betrekkingen met vele onzer Indische vassalstaten voor het eerst op behoorlijken voet gebracht zijn, en met sommige dier rijkjes sedert geene nieuwe tractaten gesloten werden.

Om al deze redenen ware het inderdaad zeer gewenscht, dat de Regeering eene algemeene verzameling der met de inlandsche vorsten gesloten tractaten in het licht gaf, verzeld van eene historische toelichting over den oorsprong der betrekkingen van Nederland met ieder dier vassalstaten, zooals op zoo uitstekende wijze in de laatste jaren bij de aan de Staten-Generaal overgelegde verdragen gevoegd werd. Wel zoude zulk eene residentiewijze geordende verzameling dezer Indische contracten eenige leemten aan het licht brengen. Men zou er uit zien, dat de verhouding van Nederland tot sommige rijken in den Archipel, zooals bijvoorbeeld Lombok, Kampar, Wadjo, nog niet op voldoende wijze geregeld is, terwijl het tevens blijken zou, dat hier en daar tusschen onze vassalstaten uitgestrekte landstreken liggen — enkele daarvan noemde ik in het *Indisch Genootschap* op — omtrent wier onderhoorigheid aan onze Indische leenmannen men nog in het onzekere is. Sedert de handel van vreemde natiën op onze Oost-Indische bezittingen niet meer door hooge differentieele rechten bemoeielijkt wordt, is het gevaar gering, dat andere koloniale mogendheden van deze leemten gebruik zouden maken, om in ons gebied in te dringen. De vrees daarvoor behoeft dus waarlijk niet van zulk eene hoogst nuttige uitgave onzer tractaten met inlandsche vorsten terug te houden. Al is toch sedert den laatsten tijd de leiding der politieke verhoudingen met de vassalstaten van Nederlandsch-Indië bij het Departement van Koloniën aan zoo uitstekende handen toevertrouwd, dat men daar omtrent aard en omvang van ons gezag in den Archipel niet langer in het onzekere is, bij het groote publiek, ja zelfs bij vele onzer Indische ambtenaren, heerschen dienaangaande nog zeer onbestemde begrippen. Een juist inzicht in deze dikwijls zeer ingewikkelde verhoudingen kan alleen verkregen worden uit zulk een tractaten-verzameling, een arbeid, die veel tijd en zorg zal vereischen, en één, zoo niet meer boekdeelen zal omvatten, maar dan ook gewis meer nut zou stichten, dan dat men in één wetsartikel al de Residenties opsomt of in zeer ruwe trekken de grenzen van ons Indisch grondgebied opgeeft.

In zijn tweede hoofdstuk zet de Sturler de beteekenis uiteen van Art. 5 van het Munstersche Vredetractaat, waarbij den Spanjaarden verboden werd, hunne vaart in Oost-Indië *verder te extendeeren*, dan die door hen op dat tijdstip werd uitgeoefend. Nadat hij kortelijk herinnerd heeft, dat onze Oost-Indische Compagnie op grond dier

bepaling in den loop der vorige eeuw protesteerde tegen de pogingen van Spanje, om de vaart om de Kaap de Goede Hoop en door Straat Sunda naar de Filippijnen te verkrijgen, wijst hij er terecht op, dat de Spanjaarden nog in 1648 de Molukken bevoeren en dus daarop ook na den Munsterschen Vrede het recht behielden, voorzoover dit deel van den Archipel niet onder Nederlandsch gezag gebracht was. Om verder te onderzoeken, in hoever Spanjes onderwerping der Solok-Eilanden in strijd zou zijn met het Tractaat van Munster, gaat hij in vijf onderafdeelingen uitvoerig na, welke betrekkingen Spanje en de Nederlandsche Republiek vóór 1648 met die eilanden hadden aangegaan, of de vaart van Spanje op Solok dus onder de verbodsbepalingen van het zooeven aangehaalde Art. 5 valt, en of de Sultan van Solok ooit Nederlands opperheerschappij erkend heeft, om ten laatste meer in bijzonderheden de expedities der Spanjaarden in deze eeuw naar Solok te bespreken. In een volgend opstel zal ik de verhouding van Solok tot Spanje en Nederland uit hier te lande weinig bekende Spaansche geschriften meer uitvoerig behandelen. Thans bepaal ik mij tot de mededeeling der slot-som van Schrijvers nauwkeurig onderzoek (bl. 163), dat Spanje door zijne laatste ondernemingen tegen Solok Nederlands rechten in den Indischen Archipel niet geschonden heeft, daar het Tractaat van Munster de vaart, zooals die door de Spanjaarden werd uitgeoefend, handhaafde en dus niet bedoeld kon hebben: „eene vaart uit te sluiten, „die Spanje vóór den vrede reeds had, de vaart bewesten de Filippijnen tot aan het noorden van Borneo.” Daarentegen gaat de Sturler mijns inziens weder te ver, waar hij (bl. 151) uit het door Spanje in 1851 met Solok gesloten verdrag deze conclusie trekt: „Krachtens dat tractaat en blijkens den loop der historie behooren „het noordelijk en noordoostelijk gedeelte van Borneo, als cijsnbare „staten aan Solok, ook aan Spanje; dientengevolge vinden wij daar „voor onze bezittingen op Borneo eene grenslijn aangegeven op de „rotspunt Batoe Tinangat op 4° 12' 22" N.Br.” Al heeft toch de Sultan van Solok bij Art. I van dat contract Spanjes opperheerschappij erkend over al de onderhoorigheden van zijn rijk, blijkt daaruit volstrekt niet, dat een deel van Borneo tot die onderhoorigheden behoort, veelmin, dat dit deel zoo uitgestrekt is, als de Schrijver aanneemt. Ook is de Batoe Tinangat niet door Spanje of Solok, maar eerst in den allerlaatsten tijd door onze Regeering aangenomen als de noordgrens van het Nederlandsch bezit op Borneo's Oostkust. In het zooeven beloofde opstel zal ik nader onderzoeken, waarin die aanspraken van Solok op Noord-Borneo bestaan, en hoop tevens uit Engelsche geschriften en oude bescheiden van ons Rijksarchief nieuw licht te ver-

spreiden over het nog altijd zoo raadselachtig tractaat, dat de Engelsche Oost-Indische Compagnie in 1763 met Solok zou gesloten hebben.

Hoofdstuk III behandelt in vier onderafdeelingen de door Groot-Brittanje in 1814, 1824 en 1871 met Nederland over elkanders Oost-Indische bezittingen gesloten tractaten. Van deze verdragen geeft de Sturler in bijzonderheden de geschiedenis hunner wording, licht de beteekenis der daarin voorkomende bepalingen uitvoerig toe en bespreekt tevens afzonderlijk de verschillende gelegenheden, waarbij vreemden na 1824 binnen het grondgebied van Nederlandsch-Indië daden van soeverein gezag pleegden, óf door zich als handelaars en industrieëlen buiten de rechtstreeks door onze ambtenaren beheerde streken van den Archipel te vestigen, eene uit een politiek oogpunt invloedrijke positie in inlandsche staten verkregen. In het eerste geval handhaafde de Indische Regeering krachtig Nederlands recht blijkens hetgeen in 1843 met Erskine Murray in Koetei, in 1852 met den Amerikaan Gibson in Djambi en eenige jaren later met Wilson in Siak plaats greep. De door den Schrijver (blz. 253) besproken vestiging van een Deen op Bali en van een Engelschman op Lombok — de eerste heette Lange en was onze Regeering bij de Balineesche veldtochten van veel nut; de tweede King had ook een handelsonderneming in Koetei opgericht — dagteekent uit een tijd, toen het Nederlandsch gezag zich in die eilanden bijna niet deed gevoelen. Eveneens hebben in den laatsten tijd een Brit en een Duitscher zich zonder akte van vast verblijf van ons gouvernement op de Mapia of St. Davids-Eilanden nedergezet, zoodat de Sturler op bl. 254 de vraag stelt: „zullen deze eilanden eene herhaling ver- „tooncn van het gebeurde met de Ashmore-Banken?” Hoewel ik in mijne *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea* (bl. 397) deze groep als een deel van Neerlandsch-Indië beschouwde, omdat onze leenman, de Sultan van Tidor, reeds in 1860 de exploitatie der op de Mapia-Eilanden staande klapperbosschen aan een Ternataansch handelshuis verpacht had, bleek later uit het bezoek, dat de controleur van Oldenborgh in 1879 met den gouvernementstoomer Havik aan deze groep bracht, (*Kol. Verslag* over dat jaar, bl. 29), dat het hoofd der zeer geringe bevolking niets van Tidors oppergezag wilde weten. Twijfelachtig blijft het dus, of de Mapia-Eilanden tot het Nederlandsch gebied behooren. Al verdient het goedkeuring, dat de door de Indische Regeering naar Nieuw-Guinea gezonden scheepstochten te gelegener tijd deze groep aandoen, om op de hoogte te blijven van hetgeen daar voorvalt, zooals onlangs wederom door de Batavia geschied is, een wijze en bedachtzame staatkunde

verbiedt, groote kosten te verspillen voor het behoud van ons gezag op die onvruchtbare, schaars bevolkte koraal-eilandjes, die anderhalven graad van Nieuw-Guinea's Noordkust en ruim viermaal verder van onze posten in de Molukken verwijderd liggen. De door de Sturler (bl. 255) besproken vestiging in Deli van de *Société des colons explorateurs* onder Brau de Saint Pollias valt mijns inziens geheel buiten het kader van zijn onderwerp, evenals elke industriële onderneming van buitenlanders in de feitelijk aan ons gezag onderworpen deelen van Neerlandsch-Indië. Ter loops zij hier echter aangemerkt, dat hij zich ten onrechte door den aan kapitaal zoekende speculanten eigen ophief heeft laten verleiden tot de mededeeling, dat de berichten omtrent deze landbouwonderneming gunstig luiden, terwijl hij uit het *Kol. Verslag* van 1879, bl. 203, vergeleken met Bijlage D. D. D., had kunnen zien, dat die reeds in 1878 geabandonneerd was. Ook de daar voorkomende Sultan van Pangoerawan zal wel ontsproten zijn uit Franschen bluf, die aan een ondergeschikt hoofd zoo weidschen titel toekende.

Veel belangrijker uit een staatkundig oogpunt dan de tot dusver behandelde pogingen van vreemden, om politieken invloed in den Archipel te verkrijgen, waren Laboeans inbezitneming door Engeland, Brookes handelingen te Serawak en nu laatstelijk de nederzettingen der Compagnie van Overbeck-Dent in Noord-Borneo. Volkomen vereenig ik mij met hetgeen de Sturler over deze drie kwestien opmerkt. Zoo zegt hij bl. 243 omtrent Laboean: „Engeland „handelde geheel overeenkomstig het tractaat van 1824; de vestiging had plaats door een agent met machtiging van zijn gouvernement op een der Oostersche Eilanden, waar ons gezag niet gevestigd was; het deed daarvan kennisgeving. Aan Nederland had „het eveneens vrijgestaan, met het tractaat in de hand hetzelfde „te doen; dan waren wij Engeland vóór geweest in de vestiging „van ons gezag in het noorden van Borneo.” Evenzeer op bl. 257 over Brooke. „De minister Baud meende mijns inziens terecht, dat „het tractaat van 1824 de oprichting van Britsche kantoren in Broene „niet verbood; niet zoozeer door het niet noemen van Borneo in „het tractaat, want hetzelfde zou men kunnen zeggen van Celebes „en zooveel andere eilanden, maar omdat onze souvereiniteit zich „niet tot daar uitstreckte.” Minder juist beweert de Schrijver daarentegen ééne bladzijde vroeger, dat Brooke Serawak eerst in leen verkreeg tegen een jaarlijksche schatting aan den Sultan van Broenei en later in vollen eigendom. Nog steeds toch is Brookes opvolger een leenman van Broenei, en wordt de verschuldigde schatting van zesduizend dollars op de begrooting van Serawak uitgetrokken.

Eindelijk verklaart de Sturler met reden (bl. 268), dat Nederland tot dusver bij de verrichtingen der Overbeck-Compagnie slechts een lijdelijk toeschouwer moest blijven. Natuurlijk heeft ons land als bezitter van het grootste deel van Borneo belang genoeg bij deze zaak, om aandachtig een oog in het zeil te houden. Het verdient dan ook alleszins goedkeuring, dat onze Regeering van tijd tot tijd Noord-Borneo door oorlogschepen laat bezoeken, zooals in 1879 door de Makassar onder den luitenant eerste klasse F. H. Baron van Verschuer en in 1880 door de Atjeh onder den oud-minister Wichers, wederom verzeld door de Makassar. Zodoende verkrijgt zij de noodige kennis van hetgeen in die streken plaats grijpt. Reden of recht om te protesteeren tegen de tegenwoordige vestigingen dier Compagnie aan de rivieren Pappar en Tampasoe op Borneo's noordwestkust en in de Sandakan-Baai op Borneo's noordoostkust hebben wij niet. Eerder mogen wij ons verheugen, dat die nederzettingen, voorheen woeste streken tot hooger ontwikkeling brengen en onder de onbeschaafde bevolking aldaar den zeeroof tegengaan. Ongelukkig is de vrees gerechtvaardigd, dat de inkomsten der Compagnie onvoldoende zullen blijken tot bestrijding der hooge onkosten, waarvan alleen de schattingen aan den Sultan en Kroonprins van Broenei en aan den Sultan van Solok twintig duizend dollars 's jaars bedragen. Waarlijk geen welbegrepen staatkunde kon Nederland nopen, de opkomst van die handelsonderneming te belemmeren, zoolang zij tegen ons geen slechte daden van nabuurschap verrichtte of zich binnen de grenspalen van ons gebied op Borneo gezag aanmatigde.

In de Sturlers toelichting der afzonderlijke bepalingen van het tractaat van 1824 las ik natuurlijk met genoegen zijn betoog, dat de zoo vaak misverstande uitdrukking: *eenige der andere eilanden bezuiden Straat Sinkapoer* blijkens de verklaring onzer eigen plenipotentiarissen slechts eene geografische omschrijving is van de Djohorsche Eilanden (blz. 281), en dat Borneo bepaaldelijk daaronder nooit kan begrepen zijn, omdat dit eiland, „hoe men ook op de kaart „blijft turen, steeds ten oosten dier straat blijft liggen.” (blz. 285). Evenzeer beroept hij zich (blz. 290) terecht op de plechtige ontkenning in de bij het verdrag overgelegde Nota's, dat het Nederlandsch Gouvernement geen voornemen had, in den Oosterschen Archipel naar staatkundige overmacht te streven, om te bewijzen, dat onze suprematie in den Archipel in strijd zou zijn met dit verdrag, terwijl hij daar ter plaatse zeer juist opmerkt: „Nederland is niet „Souverein in den Indischen Archipel; nergens, noch in de historie, „noch in het volkenrecht vindt deze stelling eenigen grond, maar „Nederland is souverain in een gedeelte van den Indischen Archipel.”

Heeft de Schrijver dus de ware beteekenis van het verdrag van 1824 goed gevat, des te meer bevreemdde het mij, dat hij in den aanvang der aan de bespreking van dit verdrag gewijde afdeeling, toen hij misschien zijn onderwerp nog niet goed meester was, op blz. 205 kon zeggen: „De grondslag der onderhandelingen in 1820 „was: 1°. het Britsch Gouvernement zou zijn bezit bepalen tot het „Vaste Land; het Nederlandsch Gouvernement zou zich beperken „tot de eilanden van den Indischen Archipel.” Dat is juist de verkeerde uitlegging, die men later aan het tractaat van 1824 wilde geven, maar waarvan noch in de letter van dit verdrag noch in de geschiedenis van zijn ontstaan eenig spoor te vinden is. Integendeel, Nederland wilde van den aanvang af het treurig overschot zijner oude bezittingen in Voor-Indië, dat elke waarde verloren had, aan Engeland in ruil afstaan, niet alleen tegen het Engelsch bezit op Sumatra, maar ook tegen Poeloe Pinang. Van den afstand van **Malakka** was toen nog geen sprake. Eerst toen het bleek, dat ook Engeland aan de Nederlandsche bezittingen in Voor-Indië hoegenaamd geen waarde hechtte, en dat het volstrekt ongezind was, Singapoer te ontruimen, kwam de ruiling tot stand, waarbij Engeland geheel van Sumatra en onderhoorige eilanden afzag, Nederland voor goed het Schiereiland Malakka verliet. Bij dien ruil legden onze onbeduidende posten in Voor-Indië hoegenaamd geen gewicht in de schaal; zij werden eenvoudig aan Engeland op den koop toe afgestaan, omdat zij voor Nederland slechts lastposten zouden blijven, waarvan men geen enkel voordeel voor de toekomst kon verwachten. Evenmin als Nederland door het tractaat van 1824 het recht verloor, zich ergens aan den vasten wal van Azië, bij voorbeeld in Achter-Indië, te vestigen, zag Engeland af van de bevoegdheid, later in een of ander der Oost-Indische Eilanden bezit te verwerven, en behield het buiten Sumatra volkomen vrijheid, zulks te doen — overal, waar Nederland of eene andere koloniale mogendheid geene oudere rechten kon doen gelden.

Het laatste hoofdstuk der dissertatie, dat de met Portugal bij het verdrag van 1859 getroffen grensregeling behandelt, geeft mij geen aanleiding tot eenige opmerking. Aan het slot van dit geschrift vindt men een achttal bijlagen, waarvan de eerste, de uit de Jonge's bekende werk: *De opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indië* overgenomen *Memorie van Bewindhebbers der Oost-Ind. Compagnie in 1607* mij eenigermate misplaatst schijnt. Hoe belangrijk de inhoud van dit dokument ook zij, dat trouwens slechts een voorloopig ontwerp is, hetgeen nader moest worden uitgewerkt en oorspronkelijk van de Engelsche Oost-Indische Compagnie uitging, staat die in te weinig

Deel I, 1882. 2

verband met het door den Schrijver behandelde onderwerp, om den overdruk te wettigen. Nu dit echter geschied is, zij hier aangestipt, dat men voor *Fehan de Verasava* op blz. 323 moet lezen *Verasana*, daar deze Venetiaansche zeevaarder Verazzano heette en dat men onder het eveneens aan de Jonge raadselachtige *Sinchalaon* op blz. 325 moet verstaan het bij de westkust van het Maleische Schiereiland gelegen Junkceylon of Oedjong Salang. Daarentegen bewees de Sturler aan de lezers van zijn proefschrift een grooten dienst, door in de overige bijlagen den volledigen tekst op te nemen van Art. 5 van het Munstersche Vredesverdrag, van de in 1814, 1824 en 1871 met Engeland gesloten tractaten, van dat met Portugal in 1859, eindelijk den hier te lande weinig bekenden Spaanschen tekst van het verdrag van 22 Juli 1878, het laatste contract, waarbij de Sultan van Solok de souvereiniteit van Spanje erkende. Bovendien is het geschrift voorzien van eene *Overzichtskaart der Nederlandsche en vreemde bezittingen in den Indischen Archipel*, waarop deze met verschillende kleuren zijn aangewezen, hetgeen dus zeker tot gemak en juister verstand der lezers bijdraagt, en waarover ik ten slotte nog enkele opmerkingen moet maken.

Nu de Schrijver het aan de Compagnie Overbeck op Noord-Borneo verpacht gebied met een eigen kleur uitmonstert, had die kleur op Borneo's Oostkust zuidwaarts moeten loopen tot de grens der concessie, de rivier Siboeke, of althans tot de rivier Tawau, de thans door onze Regeering aangenomen noordgrens van het Nederlandsch gebied op Borneo. Het staat toch zonderling, dat alleen het gedeelte van Oost-Borneo, begrepen tusschen die rivier en den vijfden breedtegraad, door de Sturler Spaansch gekleurd is, want zoo Spanje als suzerain over Solok eenige rechten op Borneo kan doen gelden, is dit in de eerste plaats het geval met het gebied om de Sandakan-Baai, waar in deze eeuw nog Soloksche hoofden gevestigd waren. Geheel misplaatst is de naam Gaja voor een distrikt tusschen Maloedoe en het meer Kinabaloe, van welk laatste het bestaan nog altijd zeer onzeker is. Mij zijn in Noord-Borneo slechts twee eilandjes Gaja bekend, het eene aan de Noordwestkust tusschen de rivieren Pappar en Tampasoe, terwijl het andere door de kaarten voor den ingang der groote Giong-Baai geplaatst wordt, maar volgens het verslag van de laatste reis der Makassar daar niet te vinden is. ¹⁾ Vóór Borneo's noordpunt moet de naam Balam-bangan, om misverstand te voorkomen, meer westwaarts staan. Ook

¹⁾ *Jaarboek van de Kon. Nederlandsche Zeemacht, 1879—1880, bl. 330.*

acht ik het verkeerd, dat eiland met het naburige Bangei Spaansch te kleuren, daar Spanjes werkelijke macht in dit deel van den Archipel bezuiden het groote eiland Palawan of Paragua niet verder gaat dan tot Balabak, waar een strafkolonie gevestigd is. Wanneer eenige koloniale mogendheid op de beide andere eilandjes aanspraak kan doen gelden, komt Engeland daarvoor het meest in aanmerking wegens zijne voormalige nederzettingen op Balambangan. Meibong, de tegenwoordige residentie van den Sultan van Solok, ligt op de zuidkust van het eiland; waar de Sturler dit oord op de noordkust plaatst, ligt de voormalige hoofdstad Solok, thans het Spaansche fort. De voor Mindanaus zuidhoek liggende Serangani-Eilanden zijn eveneens door de Sturler Spaansch gekleurd, maar naar mijn beste weten feitelijk onafhankelijk en zelfs nagenoeg onbekend; elders heb ik reeds opgemerkt, hetgeen men ook in Valentijn kan vinden, dat Nederland als suzerain der Radja's van Sangi aanspraak op die eilanden kan maken. Zeer terecht rekent de Sturler op zijne kaart geheel Mindanau onder het Spaansch gebied, hoewel Stielers nieuwste kaart van Azië (*neue Bearbeitung* van 1881) nog altijd de zuidwestkust, het oude rijk der Sultans van Mindanau, door een afzonderlijke kleur als onafhankelijk beschouwt. Bij het weinige wat buitenaf bekend is van hetgeen in de Filippijnen voorvalt, schijnt het toch veelal aan de aandacht ontsnapt te zijn, dat de Spanjaarden in de laatste dertig jaar niet alleen de Sultans van Solok door herhaalde expedities aan hun gezag onderwierpen, maar dat zij zich in hetzelfde tijdvak met wapengeweld in het gebied hunner oude vijanden, de Sultans van Mindanau, vastnestelden. Daar werd toch in 1851 een Spaansch marine-station gevestigd aan de haven van Pollok, juist benoorden de groote rivier van Mindanau, en in 1862 in de delta van dien stroom te Kotta Batoe een militair strafetablisement opgericht. Hoewel nu het gezag der Spanjaarden, die in scherpe tegenstelling met Britten of Nederlanders geen Mohammedaansche onderdanen vreedzaam kunnen regeeren, niet verder reikt dan het kanon hunner forten, is daardoor toch bij de thans heerschende begrippen van internationale koloniale politiek dit gebied voor andere Europeesche mogendheden gesloten. ¹⁾ Eindelijk had de Sturler,

¹⁾ Zie Mendez de Vigo, *Historia geografica, geologica estachischica de Filipinas* (Manila, 1876) Vol. II, p. 230-237.

Scheidnagel, *Las colonias Espanoles de Asia* (Madrid 1880) p. 43 en vooral het *Boletin de la Sociedad geogr. de Madrid* van Oct. 1876, waar men de beste kaart vindt van Mindanau en een belangrijk opstel van Don Claudio Montero, die in 1855 met een viertal landgenooten het stroomgebied van de groote rivier en van de daartoe behorende meren opnam.

daar de omvang zijner kaart dit veroorloofde, met een afzonderlijke kleur het Fransch bezit in Cochinchina en Cambodja moeten aanwijzen. Al ligt die kolonie toch buiten den Indischen Archipel, de hoofdstad Saigoen is veel dichtër bij Batavia dan Manilla. Wanneer er onverhoopt ernstige verwickelingen ontstonden tusschen Europeesche mogendheden in den Archipel, moet vooral niet uit het oog verloren worden, dat het machtige Frankrijk dan ook als naaste buurman groot gewicht in de schaal kan leggen.

Na dit verslag over den inhoud van de Sturlers proefschrift zal ik niet uitvoerig behoeven uiteen te zetten, dat ik den jeugdigen schrijver volmondig mijne hulde betuig over zijn arbeid, die van gezette studie getuigt, en voorzeker niet alleen voor zijn latere loopbaan, maar ook voor de lezers van zijn werk van nut zal zijn. Dat de behandeling hier en daar wat gerekt en de omvangrijke stof niet genoeg doorwerkt is, moet iemand vergeven worden, die voor het eerst uit zoo groot aantal bronnen een wetenschappelijk onderzoek voor het publiek bewerkt. Komt de Schrijver daardoor, zooals ik boven met een enkel voorbeeld aanwees, soms in tegenspraak met zichzelf, ten slotte treft hij meestal het ware doelwit. Jammer is het echter, dat de dissertatie door den spoed, waarmede die het licht zag, van drukfeilen wemelt, hetgeen te meer in het oog valt, omdat het werk keurig gedrukt en zelfs met eenige luxe is uitgegeven. Behalve de lijst der door den Schrijver zelf aangegeven drukfouten, ontmoette ik onder de lezing een aantal andere, die ik hier natuurlijk niet zal opsommen, behalve voorzoover zij tot misverstand kunnen leiden. Zoo moet men wat jaartallen betreft:

op bl. 33	voor 1878 lezen 1871,
" " 49, noot	" 1824 " 1828,
" " 51	" 1848 " 1844,
" " 62	" 1520 " 1529,
" " 116	" 1787 " 1737,
en " " 317	" 1844 " 1854.

Op bl. 236 is in den volzin op regel 10 uitgevallen, wat onze gevolmachtigden beloofden. Zelfs de tekst der in de bijlagen afgedrukte tractaten is niet vrij van fouten. Zoo moet op bl. 334 het begin van Art. 6 in plaats van *wenschen de verdeeldheden* gelezen worden: *wenschende de*, enz., terwijl dit verdrag van 1814, evenals in Meinsma's *Geschiedenis der Nederl. Oost-Indische Bezittingen*, in den officieëlen Franschen tekst, niet in de Hollandsche vertaling had moeten worden opgenomen, vooral daar de Sturler eene andere verduitsching opneemt dan die de oud-minister de Waal (*Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal*, D. I. bl. 9—13) uit Hogen-

dorps *Bijdragen* overnam. Daar moet nog op bl. 336, reg. 5 van onderen, *oudere lasten* zijn *andere lasten*, en bl. 337 aan het begin van het additioneel artikel *Bunagone* heeten *Bernagore*. Eveneens vond ik in het verdrag van 1824 deze drukfouten: Op bl. 339 is op regel 7 achter *naijver* het woord *welke* weggevallen; op bl. 343, reg. 5 moet men voor *Bintag* lezen *Bintang*, op bl. 349, reg. 5 v. ond. moet *plaatselijke speculatiën* heeten *plaatselijke voorschriften*, terwijl bl. 351, reg. 19, het onverstaanbare *Parummek, Ula Mauna* moet wezen *Passummah, Ulu Mannâ*. Waarschijnlijk zijn de drie laatste fouten ontstaan, doordat de Sturler den slordigen afdruk uit het bekende geschrift van jhr. Elout over dit tractaat liet overdrukken; den juisten tekst had hij kunnen vinden in het zooeven aangehaalde werk van de Waal. Van andere zinstorende drukfeilen teeken ik nog aan:

Op bl. 49, reg. 11	<i>Noordwesten</i>	lees	<i>Noordoosten</i> ,
" " 56, "	17 <i>interpellaties</i>	"	<i>interpretaties</i> ,
" " 152, "	6 <i>Borneo</i>	"	<i>Soeloe</i> ,
" " 258, "	7 <i>Soeloe</i>	"	<i>Broenci</i> ,
en " " 281, "	1 <i>Straat Malakka</i>	"	<i>Straat Sinkapoer</i> .

Ter voorkoming van misverstand zij eindelijk opgemerkt, dat het eiland *Galang*, hetgeen de Schrijver blijkens het vraagteeken in de noot op bl. 37 niet kon vinden, tot den Riauw-Archipel behoort; het wordt ook *Galam* genoemd en op onze meeste kaarten *Galat*. Zeer ten onrechte identificeert de Sturler op bl. 61 Straat Magellaan met den waterweg om Kaap Hoorn, welke laatste, zooals trouwens uit den naam blijkt, door Lemaire en Schouten ontdekt is. Een zonderlingen indruk maakt nog op bl. 220, regel 11, de uitdrukking *Madras in Bengalen*, want op Madras, dat nooit tot Bengale gerekend werd, kon Nederland nimmer eenige rechten doen gelden. De bezittingen in Voor-Indië, die door ons bij het verdrag van 1824 aan Engeland werden afgestaan, waren, behalve de nietsbetekende factorie te Suratte, Chinsurah en enkele andere plaatsen in Bengale; voorts Paliacate en eenige posten in Choromandel, welke kust behalve de even onbeduidende bezittingen der Franschen overigens geheel tot het Britsche Gouvernement van Madras behoorde.

Het bovenstaande lag reeds eenigen tijd gereed voor de pers, toen het bericht uit Engeland kwam, dat Hare Majesteit aan de British North-Borneo-Company een koninklijk charter verleend heeft. Door dit feit behoeft in de hierboven ontwikkelde rechtsbeschouwingen niets veranderd te worden. Had toch Groot-Brittanje het recht in 1846 het eiland Laboean in bezit te nemen en den 27sten Mei 1847

een tractaat te sluiten met den Sultan van Broenei, waarbij deze vorst aan Engeland een soort van politieke suprematie over zijn rijk toekende, dan kan niemand klagen, dat de Britsche Regeering thans haar oppertoezicht doet gelden over een handelsvennootschap, die belangrijke politieke concessies van den Sultan van Broenei verkreeg. Voorzoover echter de onderneming van Overbeck—Dent ook een soortgelijke concessie bekam van den Sultan van Solok, is de rechtskwestie van geheel anderen aard. Hoezeer ik, zooals ik reeds deed gevoelen, geringe waarde hecht aan de aanspraken der Sultans van Solok op een groot deel van Borneo, is het buiten kijf, dat die vorsten bij de tractaten van 1851 en 1878 voor al hunne onderhoorigheden de opperheerschappij van Spanje hebben erkend. Heeft de Sultan van Solok rechtmatige aanspraak op eenig deel van Borneo — dit zij dan groot of klein — dan staat dit volgens deze contracten onder Spanjes souvereiniteit en kon het later niet door den Sultan buiten weten van Spanje aan een Engelsche maatschappij worden afgestaan. Ziedaar de kiem eener internationale kwestie tusschen Spanje en Groot-Brittanje, die misschien jaren slepende kan blijven, maar toch eenmaal zal moeten worden uitgemaakt. Zou dan de behoefte aan een betere noordgrens van het Nederlandsch gebied in Oost-Borneo onze Regeering niet moeten nopen, als derde partij in dit geding op te treden. Blijkt het toch, dat er voor deze aanspraken van Solok op een deel van Borneo geen voldoende historischen grondslag te vinden is, of dat men tot dusver al te lichtvaardig aan die aanspraken te grooten omvang heeft toegekend, dan kan noch Spanje, noch Engeland door een afstand der Sultans van Solok van hetgeen zij niet bezaten, eenig recht verkrijgen. In de gegeven omstandigheden is het dus van belang, eindelijk eens grondig nategaan welke dan toch die Soloksche onderhoorigheden op Borneo zijn, hetgeen ik in een volgend opstel hoop te beproeven.

Varia.

DE BORNEO-KWESTIE IN DE STATEN-GENERAAL.

In de Tweede Kamer der Staten-Generaal werden, bij de behandeling van de begrooting van buitenlandsche zaken, eenige beschouwingen gewijd aan het onlangs, door de Engelsche Regeering aan de Britsche Noord-Borneo-Maatschappij verleende Charter, waarbij die Maatschappij eene macht en bevoegdheid heeft verkregen, die — volgens het oordeel van den Minister van Koloniën in de andere Kamer uitgesproken — veel verder reikt dan voor eene handelsonderneming noodig en gewenscht is, terwijl de Britsche Regeering zich daarbij rechten heeft voorbehouden, die — naar het gevoelen van velen — aan de geheele handeling het aanzien geven van eene occupatie, van eene inbezitname van Noord-Borneo door Engeland.

Twee afgevaardigden, de heeren Wintgens en des Amorie van der Hoeven, hebben over deze aangelegenheid het woord gevoerd, en haar uit een geheel verschillend oogpunt beoordeeld.

De eerste beschouwt het gebeurde als eene vernieuwde schending van het traktaat van 1824, als eene miskennis van onze rechten, als eene benadeeling van onze koloniale en handelsbelangen, waartegen de Regeering nadrukkelijk had behooren op te komen. De andere (de heer van der Hoeven) daarentegen acht den loop, dien de zaak genomen heeft, waardoor hetgeen oorspronkelijk slechts als eene avontuurlijke onderneming van baron von Overbeck is beschouwd, thans is geworden eene wel gevestigde onderneming eener Engelsche Compagnie, die in zekere mate afhankelijk is en in elk geval onder toezicht staat van de Engelsche Regeering — ten hoogste verblijdend en geruststellend.

Doch laten wij de geachte afgevaardigden zelve aan het woord, en hooren wij op welke gronden hunne zeer uiteenlopende gevoelens berusten; om daarna te vernemen wat door den Minister van Buitenlandsche Zaken werd aangevoerd, ter verdediging van de houding der Regeering.

De heer Wintgens: »Mijne Heeren! Er zijn twee onderwerpen, welke met het beleid onzer buitenlandsche betrekkingen in verband staan,

die ik hier wensch ter sprake te brengen. Beiden, naar mijne waardeering, van groot en dadelijk belang.

Het eerste punt betreft de houding, die de Regeering heeft aangenomen met betrekking tot het vraagstuk van BORNEO.

Reeds sedert meerdere jaren wisten wij, dat er, op eenigszins avontuurlijke wijze, pogingen in het werk werden gesteld om op Noord-Borneo vasten voet te erlangen.

Op den 9den Mei 1878 heb ik de aandacht der Regeering daarbij bepaald en gevraagd of daaromtrent eenige inlichting te geven ware. Maar de toenmalige Minister van Koloniën, de heer van Bosse, zeide: «Er behoeft geen de minste zorg te bestaan. Het is hetzelfde als te Sewarak is geschied; en de vestiging te Sewarak en hetgeen daar verder is gebeurd is voor onze belangen niet nadeelig geweest. Konden, zonder dat inbreuk wordt gemaakt op ons gezag, Europeanen — maar geen Europeesche Mogendheid zich daar vestigen, het zou wenschelijk zijn en kunnen strekken om de zeeroovers aldaar te fnuiken.»

In het jaar 1879 werd dit onderwerp, op 21 en 22 October, hier weder uitvoerig besproken, onder anderen door ons geacht en diep betreurd medelid Lenting, die in eene merkwaardige rede de zienswijze van de Regeering omtrent dit punt bestreed en daarbij overlegging verzocht van de nota's, die over deze zaak moesten gewisseld zijn.

Toen antwoordde de Minister van Koloniën, de heer van Goltstein, dat hij zich »met groote voorzichtigheid" moest uitlaten, want de zaak was nog aanhangig. »De stelling, dat geheel Borneo aan ons behoorde was volkomen ongegrond." (Iets wat ik ten volle beaam.) De onderneming van den baron von Overbeck was niets dan eene zuivere handels- en nijverheidsonderneming. Dat de Engelsche Regeering die onderneming onder hare bescherming nam, was tot op dat oogenblik niet gebleken; de redeneeringen uit het tractaat van 1824 kwamen dus niet te pas. Het tractaat omschrijft de wederzijdsche rechten van Nederland en Engeland en wat deze mogen doen en laten in den Indischen Archipel. (Iets wat ik mede geheel aanneem.)

»Dat tractaat kon moeilijk aangehaald worden nu het gold eene handelsonderneming van een Oostenrijker, en ons geacht medelid, de heer Lenting, had overigens de correspondentie, in 1824 gevoerd door onze vertegenwoordigers in Engeland, niet juist opgevat.»

Of die gedachte-ontwikkeling, waarbij aan de zaak weinig gewicht werd toegekend, overeen te brengen was met de inleiding; of dat betoog strookte met het gezegde dat de zaak met groote voorzichtigheid moest worden besproken, of het met ons recht tegenover Engeland genoeg rekenschap hield, laat ik daar en meen ik te mogen betwijfelen.

Van het oogenblik af dat deze zienswijze der Regeering bekend werd, veranderde, zoo ik geloof, de houding van het Britsche Gouvernement en kwam er van lieverlede eene wijziging in den loop der gebeurtenissen. De Oostenrijksche baron, de heer von Overbeck, verdween van het tooneel, en er werd een zuiver Engelsche Maatschappij gevormd, wier Charter thans, in den loop van de maand Augustus j.l. is bekend geraakt.

En wien vinden wij onder de bestuurders dier Maatschappij?

In een zeer geacht dagblad, dat uitnemend wordt geredigeerd en

waarin onlangs zeer belangrijke beschouwingen over dit onderwerp geleverd zijn, lees ik: »Wij treffen onder hen ook aan den naam van den heer William Henry Macleod Read. Bedriegen wij ons niet, dan is diezelfde heer Read ook de consul-generaal van Nederland te Singapore.»

Wanneer dit waar is, dan mag de meer bijzondere aandacht der Regeering wel op dien man worden gevestigd. Wij hebben toch dien consul-generaal reeds in vroegere onstandigheden leeren kennen. Hij komt voor in de stukken over Atjeh — en wel in een zeer zonderling daglicht. Ik hoor zeggen (door den heer van der Hoeven) dat hij de vader was van dengeen dien ik nu bedoel. Al is dat zoo, dan verandert het aan de zaak niet veel en meen ik te mogen volhouden, dat het een hoogst bedenkelijk verschijnsel is als een zoon van dien vader optreedt als bestuurder van genoemde Maatschappij.

Wij hebben laatstelijk kunnen nalezen hetgeen over dien consul-generaal Read in het comité-generaal wegens de gebeurtenissen van Atjeh gezegd is door den toenmaligen afgevaardigde van Gouda, den heer Kuyper. Hij sprak van hem als »lijdende aan monomanie», als »missende menschenkennis», als »lichtvaardig»; maar hij voegde er de meer beteekenende vraag bij: »Of het zoo zeker was, dat wij door zulk een man, die met het leukste gezicht de grofste onwaarheden sprak, misschien niet wierden misleid? Mocht op de getuigenis van zulk een man tot zulk eene expeditie worden besloten?» Nadat de heer Kuyper gezegd had: »READ is een man van groote maatregelen», vroeg hij terecht: «Mocht men op zulk een man afgaan? Had men niet moeten schrijven: Gebruik READ als opspeurder, maar zend onverwijdeld een diplomatiek agent, vooral een Hollander, naar Singapore om in loco de zaak gade te slaan. Het ware allezins plicht geweest bij zoo zonderlinge verwickelingen onze belangen niet door een Engelschman, maar door een Hollander te doen vertegenwoordigen.» Ik geloof dat die afgevaardigde toen een zeer juist blik in de zaak heeft geslagen. Beter dan iemand doorzag hij de toedracht van het voorgevallene, die nu door de opdracht van dat bestuurderschap, 't zij dan aan hem zelf, 't zij aan zijn zoon, van eene Borneo-Maatschappij zoo in de nabijheid van Singapore, een zeer verdacht karakter erlangt. Wat hij telegrafeerde over de Atjehsche intriges, krijgt daardoor een nieuw en zeer dubbelzinnig karakter, zoo ik geloof.

De vraag blijft alzoo: zijn onze belangen daar aan goede handen toevertrouwd?

De Britsche Regeering, Mijne Heeren, heeft dan een Koninklijk charter verleend, hetwelk bepaalt, dat die Compagnie altijd zal moeten blijven eene Engelsche Maatschappij; dat zij aan niemand dan met toestemming der Engelsche Regeering hare rechten mag overdragen. Volgens art. 11 van het charter benoemt de Engelsche Regeering tot rechterlijke en andere betrekkingen op het grondgebied der Maatschappij en ook den agent of vertegenwoordiger der Compagnie op Noord-Borneo. Men heeft zelfs in de laatste dagen gezegd dat er eene militaire macht onder de leiding van een Engelsch officier daarheen zou gezonden worden, maar dit bericht is weer tegengesproken; het zou niet zijn eene eigenlijke krijgsmacht, maar eene politiemacht, die daar voor lijf en goed zou hebben te waken.

Maar dit is zeker, de Engelsche drukpers beschouwt de zaak als een *occupatie*, als eene *inbezitneming* door Engeland van Noord Borneo en beredeneert daarvan de gevolgen, hetzij ten goede, hetzij ten kwade. Ik geloof dat zij te recht de zaak aldus beoordeelt.

Maar dan zeg ik tevens uit de volheid mijner overtuiging, dat dit niet is overeen te brengen met het tractaat van 17 Maart 1824, dat een grens trok tusschen de aanspraken die Engeland en die Nederland in den Archipel mogen doen gelden. Wanneer men het belangrijke werk wil raadplegen dat in 1863 over dit onderwerp is in het licht gegeven: »*Bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen met Engeland betreffende de overzeesche bezittingen van 1820—1824, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van Staat ELOUT*», dan blijft er bij een nauwkeurig onderzoek geen twijfel over. Daar kan men zien — dit is ook op voortreffelijke wijze door den heer Lenting ontwikkeld — dat door de Straat van Singapore eene lijn is getrokken en dat alles wat aan den noordelijken kant van die lijn ligt, blijft aan Engeland, maar dat Engeland zich verbonden heeft om ten zuiden van die lijn geen Britsch kantoor op te richten. Men leest dit in art. 12 van het tractaat. Raadpleegt men verder wat Dedel en Falck mededeelden in hunne correspondentie, hetwelk in dat boek is te vinden, omtrent den zin der onderhandelingen, dan is die beteekenis boven allen twijfel verheven.

Spanje doet thans andere rechten gelden, en meent met den Keizer van Solo een verbond te hebben gesloten, waarop door het nu verleend *charter* inbreuk zoude zijn gemaakt. Dat beoordeel ik niet. Het ware vreemd en treurig voorzeker als Spanje zich eens in zijne beweringen mocht gaan beroepen op *ons* recht tegenover Engeland, dat geschonden zou zijn door Engeland, om *zijne* beweringen en aanspraken op Noord-Borneo te verdedigen.

Allea jactu est, Mijne Heeren, de teerling is geworpen. Engeland heeft een *Britsch kantoor* opgericht in het noorden van Borneo, op het gebied waarvan Engeland in 1824 bij tractaat aan ons recht toekende, of, liever ons recht erkende om ons daar te vestigen en waartoe het zich de bevoegdheid ontzegde.

Wij staan alzoo tegenover het voldongen feit; maar dan *mag*, dan *moet* de Nederlandsche Vertegenwoordiging aan de Nederlandsche Regeering vragen: »Wat is er door u gedaan om Engeland terug te honden; wat heeft men gedaan om eerst de voelhorens van dien Oostenrijkschen baron zich terug te doen trekken, om later den gewichtigen maatregel te voorkomen, die nu is tot stand gekomen?»

Ik vraag dus aan de Regeering, aan dezen Minister van Buitenlandsche Zaken, die trouwens geheel vreemd is aan al het gebeurde: Wat is gedaan om ons recht en ons belang te verdedigen?

Het *charter* heeft op mij den indruk gemaakt, alsof wij daar ginds — om het woord van een »pleitbezorger» te bezigen — ons proces hebben verloren *bij verstek, par défaut*. De vraag is gewettigd — reeds in 1878 door den heer Lenting en in 1879 door mijn vriend de Casembroot gedaan — dat thans nog aan de Kamer mogen worden medegedeeld de vertoogen onzer diplomatie bij het Engelsche

gouvernement tegen de bewegingen van den baron von Overbeek, maar vooral tegen hetgeen daar verder op is gevolgd.

Doet de Regeering dit niet, blijft zij op haar negatief en wankelmoedig standpunt van 1878 en 1879 zich voortdurend bewegen, dan moet ik zeggen, gaat er voor mij een licht op; dan begin ik te begrijpen de beteekenis van zekere woorden, op 9 November 1878 door den Engelschen *premier* op het gastmaal van den lord mayor gesproken.

In die *Guildhall-speech* werd Nederland op ééne lijn gesteld met Genua en Venetië; in bewoordingen waarop ik hier, op 25 en 26 November, kort nadat zij uitgesproken waren, gewezen heb, maar mijne opmerkingen werden ook destijds, door zekere pers, onder gewoonte, doodgezwegen.

Dan stel ik nevens die onthouding omtrent Borneo, in het bijzonder de handelspolitiek, met het oog op Indië, door de Regeering sedert 1872 gevolgd, en die zoo juist is geschetst door mijnen geachten vriend Insinger, op 17 en 18 November j.l., doch wiens rede evenmin door genoemde pers werd opgenomen, of wel onverstaanbaar overgebracht.

Dan begin ik te begrijpen hoe een man als lord Beaconsfield, die zijne woorden zoo volkomen meester was en wist te doen waardeeren, in dien toestand tegenover een land, dat zóó zijne eigene belangen behartigde, kon spreken van Nederland in éenen adem met Venetië en Genua.

Een volk, dat zijne handelsbelangen, zijne koloniale belangen niet meer weet voor te staan; een volk, waarvan Regeering en Vertegenwoordiging zich zelve in den steek laten: — dat is »*le pays mort*», waarop de geachte afgevaardigde uit Breda gewezen heeft, dat is »*la nation éteinte*», waarvan indertijd Groen van Prinsterer gewaagde; en dat verdiende inderdaad door een Engelschen eersten Minister op ééne lijn te worden gesteld met de vervallen republieken van Genua en Venetië."

De heer des Amorie van der Hoeven: »Ik wensch eenige woorden te zeggen, naar aanleiding van hetgeen de heer Wintgens heeft in het midden gebracht omtrent het gebeurde op Borneo. Deze acht het zeer betreurenswaardig, dat hetgeen oorspronkelijk slechts beschouwd is als een avontuurlijke onderneming van baron von Overbeck, thans een wel gevestigde onderneming is geworden eener Engelsche Compagnie, die in zekere mate afhankelijk is en in elk geval staat onder toezicht van de Engelsche Regeering. Ik voor mij acht integendeel den loop, dien de zaak genomen heeft, ten hoogste verblijdend en geruststellend.

Waarom, Mijnheer de Voorzitter?

Ik herinner mij, dat de voortreffelijke vader van onzen tegenwoordigen Minister van Buitenlandsche Zaken in deze Kamer eens heeft medegedeeld, dat het vaste beginsel, aangenomen in de Engelsche koloniale politiek — een beginsel onafhankelijk van wijziging van Ministers, van welke staatkundige partij die ook mogen zijn — is: zich zooveel mogelijk te onthouden van uitbreiding van koloniaal grondgebied. Hem was dit door een Engelsch staatsman van groot gezag verzekerd.

En nu moge het gedurende het Ministerie Beaconsfield den schijn gehad hebben, alsof men geneigd was om in die politiek tijdelijk enkele afwijkingen te doen plaats grijpen, in elk geval is men nu in Engeland weder den goeden ouden weg opgegaan, en ik geloof, dat men er niet licht weder tot uitbreiding van grondgebied zal overgaan, zonder dat daartoe de volstreckte noodzakelijkheid bestaat.

Dat die noodzakelijkheid soms aanwezig is, weet een ieder die zich met koloniale politiek bezighoudt. Dat zij ook voor Nederland ten aanzien van Atjeh bestaan heeft, zal, geloof ik, na kennisneming van de geheime stukken en van het verhandelde in Comité-Generaal, niet worden ontkend. Iets vroeger of iets later *moest* het tot een oorlog tusschen Nederland en Atjeh komen. En indien thans de Engelsche Regeering een grooten invloed heeft gekregen op een gedeelte van Noord-Borneo, waar wij volstrekt geen recht van soevereiniteit konden uitoefenen, dat een zeer gevaarlijk punt in onze koloniën was — een punt waar men altijd te vreezen had dat, of avonturiers van vreemde natiën zich zouden komen vestigen, of de heerschzucht eener vreemde Mogendheid een of ander voorwendsel zou kunnen vinden om met ons in conflict te komen — dan zeg ik, dat wij dit moeten beschouwen als een zeer verblijdend en geruststellend feit.

Van Engeland hebben wij volstrekt niet te vreezen, dat het zal komen binnen de grenzen van het gebied, dat onbetwistbaar onder Nederlandsche heerschappij staat.

Van Duitsche avonturiers hadden wij integendeel zeer veel te vreezen, even als van Staten, die wellicht aan die Duitsche avonturiers, onder zekere omstandigheden, hun steun hadden kunnen schenken.

Engeland en Nederland hebben in den Indischen Archipel een zeer groot *gemeenschappelijk* belang; beiden hebben te waken, dat het geheele gebied van dien Archipel blijve *aan hen alleen*.

Engeland en Nederland hebben daar een overgroot veld dat aan hunne heerschappij is onderworpen, een veld dat misschien voor Nederland met recht te groot zou kunnen worden geacht. Maar Engeland en Nederland beiden hebben te zorgen, dat geen *derde* Mogendheid zich daar kome vestigen. Die mogelijkheid is thans eerst voor goed afgesneden door de vestiging eener Engelsche Compagnie op Noord-Borneo. Nu zal Engeland wel waken — het is ook ongetwijfeld in het charter der Compagnie bepaald — dat geen vreemde Mogendheid zich meester make van dat gebied.

En nu moge de geachte afgevaardigde uit de residentie zeggen, dat volgens den geest van het tractaat van 1824 Engeland geen recht had zich op Borneo te vestigen, ik ontken dat ten sterkste. Ik geloof dat geen staatsman, die met de gehonden onderhandelingen en de gewisselde *dépêches* bekend is, dat zal kunnen volhouden. Bij het tractaat van 1824 is van Borneo volstrekt geen sprake geweest; en indien men zich wil beroepen op *de letter* van het tractaat, dan antwoord ik, dat het deel van Borneo, waarvan nu sprake is, niet bezuiden de lijn van Singapore ligt, maar ten noorden daarvan. Doch — ik herhaal het — Borneo is bij het tractaat van 1824 buiten beschouwing gebleven.

Wanneer men nu zegt, dat Nederland reeds lang had moeten trachten

om zich van Noord-Borneo meester te maken, en ook daar zijn souvereiniteit te doen gelden, dan beweer ik daartegen, dat wij op Borneo reeds ver genoeg zijn gegaan, misschien reeds verder dan wij eigenlijk behoorden te komen.

Voor eenigen tijd verscheen een hoogst merkwaardig werk, waarin een officier van het Indische leger, de majoor Perelaer, in een romantisch kleed, de lotgevallen beschrijft van eenige Europeesche soldaten, die door het binnenland van Borneo waren getrokken. Wanneer men het werk, dat met groote zaakkennis is geschreven, leest, dan komt men tot de overtuiging, dat ons gezag in verreweg het grootste deel van Borneo alleen in naam is gevestigd, en dat het ons onmogelijk is de eer van de Nederlandsche vlag daar tegenover de inlandsche barbaarschheid op zoodanige wijze op te houden, als wenschelijk was.

Daarom betreur ik de bedoelde gebeurtenissen op Borneo volstrekt niet, maar acht het een zeer gelukkig verschijnsel dat op het noorden van dat eiland zich, hetzij middellijk of onmiddellijk, een Mogendheid gevestigd heeft, waarvan wij niets hebben te vreezen, en dat hierdoor aan andere Mogendheden, waarvan wij *wel* wat zouden te vreezen hebben, de gelegenheid is ontnomen om zich daar te nestelen en ons inderdaad kwaad te doen.

Spanje — zoover is het met Nederland gekomen — zegt de geachte spreker uit 's Gravenhage, Spanje heeft zich nu op ons recht moeten beroepen tegenover Engeland en wij beroepen ons zelf niet eens op dat recht!

Dit is niet zoo: Spanje beroept zich op zijn *eigen* beweerde recht. Dat het echter gaarne Nederland zou willen opstoken tot naijver en gaarne zou zien dat wij tegenover Engeland de kastanjes uit het vuur haalden, dit geloof ik gaarne, maar dat zou van onzen kant zijn een onverstandige, hoogst gevaarlijke politiek."

De Heer Rochussen, *Minister van Buitenlandsche Zaken*, deed in de volgende bewoordingen mededeeling van hetgeen door de Nederlandsche Regeering, in deze aangelegenheid is verricht.

»Mijnheer de Voorzitter! De twee afgevaardigden die bij deze beraadslaging het eerst en het laatst het woord hebben gevoerd, behandelden beide dezelfde onderwerpen: in de eerste plaats de aangelegenheden op Borneo, en in de tweede plaats die van Transvaal. Wat het eerste punt aangaat, zoo voldoe ik zeer gaarne aan beider wensch, mededeeling te bekomen van hetgeen door de Nederlandsche Regeering in die aangelegenheden is verricht.

De geachte afgevaardigde uit de Hofstad heeft bij zijne vraag terstond een antwoord gevoegd, door de vrees of althans het vermoeden uit te spreken, dat wij te Londen bij verstek veroordeeld waren.

Ik kan daarop antwoorden dat wij te Londen niet bij verstek veroordeeld zijn, dat wij er niet veroordeeld zijn; dat wij er zelfs geen pleitgeding gevoerd hebben. Wij hebben, van het oogenblik dat op vertrouwbare wijze het bericht tot ons kwam van de voorgenomen vestiging op Borneo, de Engelsche Regeering gewezen op het hooge belang dat die vestiging geen ander karakter zou hebben dan dat eener uitsluitend particuliere handelsonderneming; wij hebben dat ge-

daan op ieder stadium, waarin die zaak verkeerd heeft, en steeds vonden onze vertoogen bij de Engelsche Regeering een zeer voorkomend onthaal. Die Regeering heeft ons bij elke gelegenheid, mondeling en schriftelijk, de verzekering gegeven, dat die Maatschappij geen ander karakter zou hebben, en dat van haren kant hoegenaamd geen bedoeling bestond om hare souvereiniteit te doen gelden over eenig gedeelte van Borneo.

Toen in beginsel besloten was het charter te bekrachtigen, heeft de Engelsche Regeering ons in de gelegenheid gesteld om de bepalingen aan te wijzen, die naar onze overtuiging niet in alle deelen in overeenstemming waren met het particulier en handelskarakter van de onderneming.

Hiervan heeft de Nederlandsche Regeering gebruik gemaakt, en het Engelsch Gouvernement heeft een welwillend onderzoek ingesteld naar de gemaakte bedenkingen. De Engelsche Regeering is echter tot het resultaat gekomen, dat die bepalingen onmisbaar waren voor een Maatschappij, die voorzeker eene moeilijke toekomst tegemoet gaat, en heeft dan ook gemeend ze te moeten handhaven. De verzekering, ons telkenmale gegeven, dat het Britsche gezag niet op Borneo zal gevestigd worden, schijnt door menige bepaling van het charter zelf gewaarborgd. Zoo door de voorbehouden aanstelling van Engelsche consuls, terwijl de afstand heeft plaats gehad behoudens de souvereine rechten van de sultans van Broenei en Solok, aan wie de Maatschappij cijnsplichtig is, en alle vreemde rechten op dat gebied zijn gewaarborgd.

Ik geloof dat men in dezen staat van zaken bezwaarlijk kan aannemen, dat de Nederlandsche Regeering meer had moeten doen. De besprekingen over deze zaak zijn steeds gevoerd op eene zeer vertrouwelijke wijze, in den geest van vriendschappelijke gezindheid, die geheel in overeenstemming is met de wederzijdsche betrekkingen en belangen tusschen beide landen, zoowel voor het heden als voor de toekomst, zoowel voor het Rijk in Europa als in andere werelddeelen. Degenen, die gemeend hebben, dat een krachtiger optreden vereischt was, zouden in staat moeten zijn aan te geven hoe dan de gedragslijn had behooren te zijn in de verschillende gevolgen, die zich ongetwijfeld zouden voorgedaan hebben.

Ik geloof, dat de Regeering van een land, dat erkent vredelievend te zijn, en zich in de uitoefening van zijne onbetwistbare rechten geëerbiedigd wil zien, eene zware verantwoordelijkheid op zich laden zou, als zij met een Rijk, dat zijnerzijds niets meent te doen dan zijne onbetwistbare rechten uit te oefenen, een verschil deed ontstaan wegens eene zaak, waaromtrent in Nederland zelf zoo groot verschil van meening bestaat. Dit laatste bleek nog uit de redevoering van den geachten afgevaardigde uit Breda, wiens woorden in koloniale aangelegenheden wel van eenig gewicht zullen zijn."

Door den Minister van Koloniën werd in de memorie van beantwoording van het voorloopig verslag der Eerste Kamer, omtrent de Indische begrooting van 1882, nog het volgende opgeteekend, waarmede de Regeering deze kwestie als afgedaan schijnt te beschouwen.

»Toen de ondergeteekende op 12 November 1879 in de Eerste Kamer eenige beschouwingen wijdde aan de plannen van de heeren Overbeck en Dent, stelde hij o. a. de volgende twee vragen:

»Is er kwestie van eene nederzetting onder Britsch gezag? en heeft men hier al of niet te doen met eene eenvoudige handelsonderneming?

»Ofschoon de bevoegdheid en de macht, welke de Britsche Noord-Borneo Maatschappij bij Charter heeft verkregen, verder reiken dan naar het oordeel van den ondergeteekende voor eene handelsonderneming noodig of gewenscht is, moet hij opmerken dat slechts sprake is van eene private onderneming. Men vat het Charter verkeerd op wanneer men spreekt van Engelsch gebied op de West- of op de Oostkust van Borneo, of meent dat de onderneming is gelijk te stellen met eene nederzetting onder Britsch gezag. Officiëel is het Charter thans door de Britsche regeering medegedeeld, met de uitdrukkelijke verklaring: *dat het gebied, hetwelk door de Sultans van Broenai en Solok aan den heer Dent is afgestaan, door de maatschappij zal worden beheerd onder de suzeriniteit van de sultans, aan welke de betaling van eene jaarlijksche schatting is toegezegd; dat het Britsch Gouvernement zich geene soevereine rechten hoegenaamd op Borneo toeëigent en dat het Charter integendeel doelt op de aanstelling van Britsche consuls op het grondgebied der maatschappij.*»

EEN EN ANDER OVER DE WERVING VOOR HET NED. INDISCH LEGER.

In den onlangs door den oud-majoor van het Ind. leger, M. T. H. Perelaer uitgegeven Ethnographischen Roman over Borneo wordt omtrent de werving, die het Ned. Indisch leger in stand houdt, het volgende medegedeeld:

»Het Nederlandsche volk weet niet of . . . wil niet weten, op wat wijze de soldaten voor het koloniale leger worden aangeworven. Indertijd heeft men de tuchthuizen geledigd om de gelederen van dat leger te vullen; schurken van het ergste soort heeft men in den soldatenrok gestoken. Men was daarmee wel voor een kortstondig oogenblik geholpen; men heeft evenwel daardoor den Nederlanders zoo'n schrik voor hunne zoo schoone overzeesche bezittingen ingeboezemd, dat nu nog in zeer vele gedeelten van Nederland de machtspreuk geldt, dat: »hij die vader en moeder vermoord heeft, nog te goed is voor de Oost''.....

»De wervers — zielenverkoopers noemt hen het volk — vliegen in oorlogstijd uit als een troep hongerige gieren en verspreiden zich over Europa met het doel vleesch te huis te brengen. Zij slaan dan hun hoofdkwartier op in de beruchtste kroegen, in de speelholen van de ergerlijkste soort, meestal echter in huizen aan de dierlijkste ontucht gewijd en zijn er dan op uit, om van de meest liederlijke hartstochten van de bezoekers misbruik te maken, om hun prooi te bemachtigen. Veelal gaan ook de wervers het land op en verspreiden zich over de

dorpen. Daar nemen zij den schijn van goedertierenheid aan, weten wonderveel te vertellen van Nederlands fraaie koloniën, spiegelen den onervarenen wonderen van het soldatenleven in die gewesten voor oogen, vertellen hun, dat het eigenlijk geen soldaatzijn is; dat hij daar meer gewapende landbouwer zal zijn, die van het Indisch bestuur, eerst in bruikleen, later in eigendom, een flinke lap grond verkrijgt met een huisje, een paar koeien, een paar buffels en wat varkens, en dat hij slechts eens in de week zijne wapenen heeft aan te gorden, om wat geoefend te worden of om inspectie te maken."

Volgens den schrijver zouden de wervers desloofs niet schromen vreemdelingen, die met de politie en het gerecht kennis maakten, van valsche papieren te voorzien, en moet het getal Fransche petroleurs, Duitsche sociaal-democraten en nog erger misdadigers bij het Indische leger onrustbarend groot zijn. En onder zulken zou een eerlijk jongmensch dienst nemen?

Het verwondert ons niet, dat »de Standaard" van 12 November 11., dit een en ander vermeldende, er bijvoegt: »Waarlijk, ter wille van het Indisch leger en de Nederlandsche jongelingschap dient deze beschuldiging overwogen en deugdelijk weêrlegd."

De heer van Vlieden teekent protest daartegen aan en levert »optimistische beschouwingen", die den heer Perelaer in het »Nieuws van den Dag" tot onthullingen dwingen, die naar de juiste opmerking van »de Standaard" de zaak geenszins verbeteren. Immers, zoo schrijft de heer Perelaer:

»Zou men niet zeggen, het schrijven van den heer v. V. lezende, dat de laatste geaccrediteerde werver van voor den zondvloed of van nog vroeger dagteekent? Maar laten wij elkander verstaan. Het werfdepôt te Caub, onder aanvoering van een Nederl. kolonel, was toch geen anti-diluviaansche instelling, niet waar? Want ik heb tal van extracten-stamboek — die dingen kent de heer v. Vl. toch, hoop ik — in handen gehad, waarop officieel geschreven staat: voorloopig geëngageerd te Caub... enz

De aanwervingen van den Ned. Ind. oud-majoor in Duitschland, die den Rijkskanselier in 1874 zoo uit zijn humeur brachten, zijn blijkens dat jaartal ook niet in de vorige eeuw geschied.

Maar misschien waren die hoofdofficieren niet geaccrediteerd; want daar komt het op aan, niet waar? Die heeren bestreden waarschijnlijk de onkosten van die aanwervingen van de tien gulden, die iedere werver voor iederen verschakke krijgt. Geloove dat wie wil! Een officieel werfdepôt met een kolonel aan het hoofd zonder medeweten van ons Gouvernement! Het is om te lachen. En dan die oud majoor? Als die niet geaccrediteerd was, waarom moest dan de secretaris-generaal van Koloniën gedisavoueerd worden? En waarom moest die, na gedisavoueerd te zijn, weer verzoend worden?

Waarom moest Duitschland's Kanselier nog in 1880 dreigende taal doen hooren? Zeker om ons onschuldige Gouvernement te noodzaken, de niet geaccrediteerde wervers over de grenzen terug te roepen.

Ik ga de gevoelkwetsende geschiedenissen voorbij van de »marchands d'hommes", die in de krijgsraad-zaken in N. I. bijna op elke bladzijde zijn aan te treffen. Zouden die »marchands d'hommes" ook niet geac-

crediteerde wervers geweest zijn? Trokken die ronselaars in België en Frankrijk rond alleen van de tien gulden, die zij voor iederen aange-worvene kregen? Dan begrijp ik niet, dat zich nog iemand voor zoo'n baantje heeft laten vinden; want die arme zielenverkoopers hebben dan geld moeten bijleggen. En zoo iets aan de goê-gemeente te willen diets maken, zal toch wel niet mogelijk zijn.

Maar waarbij ik een oogenblik stil wenschte te staan, is de verklaring van den heer v. Vl., als zoude bij ontdekking van valsheid in de papieren aanbrenger en aangebrachte weggejaagd of aan den burger-rechter uitgeleverd zijn. Ik heb de gewoonte niet iemands woorden in twijfel te trekken; ik neem dan ook die verklaring in haar geheel aan. Maar ik behoud mij het recht voor tot de vraag: »werd er eenige moeite gedaan om tot de ontdekking te geraken, of de papieren, die geproduceerd werden, valsch of echt waren?» En ik meen daarop te kunnen antwoorden: neen! neen!! neen!!! die moeite werd niet genomen. Luistert.

Bij een der detachementen, dat naar Indië vertrok, werd aan boord bevonden, dat twee individuen aanwezig waren, die elkander volstrekt niet kenden, maar toch volgens hunne papieren dezelfde namen, voor-namen, ouderdom, landaard, geboorteplaats, ouders, signalement, merk-bare teekenen enz. enz. hadden. Op de vraag van den detachements-kommandant: hoe het mogelijk was? kreeg hij ten antwoord, dat een werver hun die papieren in de hand had gestopt.

Dat voorval kan ik bewijzen!

In 1878 was ik kommandant van het 3de depôt-bataillon te Soe-rabaia. Op een morgen verschenen 35 Fransche en Belgische rekruten bij mij op het rapport, met de verklaring: »mon officier, nous venons vous rapporter, que nous tous nous servons sous un faux nom!»

Dat kan ik bewijzen! Ik kan bewijzen, dat het Dep. van Oorlog de afdoening dier zaak, zooals ik haar beredderd had, goedkeurde, omdat het openen van het oor voor dergelijke reclames, tot onbereken-bare gevolgen aanleiding kon geven.

Ik kan verzekeren, dat het veelvuldig dienstweigeren bij het N. I. leger hoofdzakelijk geschiedde, om in rechten betrokken te worden en dan, wanneer onmogelijk kon geweigerd worden de verklaring aan te nemen, met het: »je sers sous un faux nom' voor den dag te komen. De bepaling door het H. M. Gerechtshof, in strijd met het voorgeschrevene deswege in het Regl. van krijgstucht getroffen, dat dienstweigering in vredetijd disciplinair moet afgedaan worden, kan den heer v. Vl. dienaangaande tot stichting strekken."

Na deze onthullingen mag gevraagd worden, of het antirevolutionaire orgaan niet nog te gematigd was, waar het schreef: »Onzes inziens heeft de heer v. Vl. vergeten, dat de publieke opinie reeds al te ongunstig over deze zaak dacht, om door eenige oppervlakkige geruststellingen in optimisme voort te sluimeren?"

W.

EVANGELISATIE DOOR LANDONTGINNING OP JAVA.

Meermalen werd ook in dit tijdschrift de aandacht op dit onderwerp gevestigd. Dezer dagen vonden wij het weder uiteengezet in eene circulaire „tot de Christenen in Nederland”, onderteeekend door den heer A. Jansz, hoofdonderwijzer aan de Christelijke school te Oude Wetering. Daaruit kan blijken dat het zoo vaak besproken plan weldra tot een begin van uitvoering zal komen.

In de circulaire toch wordt medegedeeld dat de heer P. Jansz, zendeling te Japara, wegens zijne hooge jaren de volvoering van zijn voornemen moet overlaten aan zijn zoon, den zendeling P. A. Jansz, Vooreerst stelt deze zich voor op kleine schaal te gaan arbeiden, terwijl de resident van Japara en de plaatselijke ambtenaren hem daarin aanmoedigen. De Doopsgezinde Zendingvereeniging, in wier dienst, naar men weet, de beide heeren Jansz staan, heeft bereids het noodige verlof verleend, mits de zaak niet voor haar rekening kome. Het Gouvernement heeft zich bereid verklaard, de door Jansz uitgezochte gronden in erfpacht af te staan, wanneer hij ze laat meten en in kaart brengen.

Het plan is, om deze gronden aan inlandsche Christenen en niet-Christenen uit te geven, ter grootte van een bahoe (500 vierk. Rijnl. roeden) voor elk gezin, op een contract, waarbij de inlander zich verbindt: *a.* geen opium te schuiven, noch in opium te handelen; *b.* af te zien van veelwijverij en de gewone inlandsche onzedelijkheden, afgoderijen, enz.; *c.* niet te spelen noch te woekeren; *d.* zijn kinderen ter school te zenden en de kerk en bijbellezingen te bezoeken; *e.* des Zondags te rusten; *f.* mede te werken tot zindelijkheid, orde, veiligheid, enz.

Die zich aan deze voorwaarden niet houden, verliezen het recht om op de onderneming te verblijven. Aan huur wordt betaald eene matige som, niet boven de gewone landrente, terwijl al de kosten van ontginning voor rekening van den huurder komen.

Men stelt zich voor, op deze wijze van lieverlede een Christendorp te verkrijgen, met kerk en school en later ook met een ziekenhuis en Javaanschen geneesheer, die, zooals bekend is, tegenwoordig door het Gouvernement wordt gevormd en aangesteld. Zulke Christendorpen zijn, naar het eenparig gevoelen van alle zendelingen op Java, onmisbaar, om de waarlijk geloovige inlanders vrij te houden van den verderfelijken invloed van Mohammedaansche omgeving en in velerlei opzichten nuttig: 1°. om de kosten der zending te verminderen; 2°. om de Javaansche Christenen tot zelfstandigheid te brengen; 3°. om als een stad op een berg te zijn voor Mohammedaansche dorpen; 4°. om de Christenen te beschermen tegen de onderdrukking van Mohammedaansche hoofden.

Tienduizend gulden raamt men als minstens noodig, om snel en goed te werken. Maar de heer Jansz is voorloopig tevreden met een kleine hulp voor het laten opmeten en in kaart brengen der gronden, het koopen van buffels en het bouwen van de meest onmisbare stallingen, woningen, enz. Daarvoor zijn drie à vijfduizend noodig, te verkrijgen door rentelooze voorschotten of giften, waarvoor de medewerking van alle vrienden der Zending wordt ingeroepen.

De heeren Mr. L. W. C. Kęuchenius en J. Esser ondersteunen van heeler harte dit plan en bevelen het ten sterkste aan; en »voor zooveel het nu», zegt de »Standaard», »na deze dubbele aanbeveling, nog noodig of oirbaar mocht dunken, verklaren ook wij volgaarne onzerzijds, dat we de stichting van zulke Kruis-dessa's tegenover de Halvemaan-dessa's een lichtpunt in onze koloniale donkerheden zouden achten."

Moge weldra het gevraagde geld worden aangeboden, waardoor men tot het welslagen van het schoone plan krachtig zou kunnen medewerken.

W.

EEN EDEL DOEL: DE BOND »GUALTHERUS KOLFF".

Geen schooner monument kan men gewis ter eere van de nagedachtenis van wijlen onzen vriend Gualtherus Kolff oprichten, dan door in zijn geest te willen werkzaam zijn. Een in November 11. te Leiden gestichte Vereeniging stelt zich dit ten doel, blijken eene circulaire, die wij dezer dagen mochten ontvangen, en waarin wordt megedeeld, dat in eene vergadering, welke den 12^{den} November jl. door de vrienden van wijlen Gualtherus Kolff te Leiden werd gehouden, besloten is tot stichting van een Bond, die den naam van den overledene zal dragen en het bestuur daarvan is opgedragen aan de heeren H. J. Bool, oud-directeur van Financiën en Openbare werken, F. van Ketwich, gepens. kolonel, G. P. de Neve, gepens. luitenant-generaal van het Indisch leger en A. W. Sijthoff, uitgever te Leiden, terwijl de heer Mr. N. P. van den Berg, President der Javasche Bank te Batavia, den Bond in Indië zal vertegenwoordigen.

Allen hebben zich die benoeming gaarne laten welgevallen. Naar hun inzien kan er aan de nagedachtenis van Kolff geen edeler hulde gebracht worden dan door eene stichting, die zich ten doel stelt zijn stil, doch nuttig en weldadig leven na zijn dood voort te zetten. Hij was gewoon Indische familiën, die hulp behoefden of tijdelijk in nood verkeerden, met raad en daad bij te staan, op de kinderen van afwezige ouders toezicht te houden, voor hen, zoo noodig, geldelijk beheer te voeren en weduwen en weezen, waar mogelijk, hulp te verschaffen en de Bond zal die edele taak voortzetten, voor zoover zijne middelen dat zullen toelaten.

Overtuigd als zij zijn, dat alle vrienden van Kolff sympathie zullen gevoelen voor dat denkbeeld en gaarne eene bijdrage zullen afzonderen voor de stichting van dergelijk monument ter vereering zijner nagedachtenis, roepen bovengenoemde drie heeren met vrouwen aller medewerking in om hen daartoe in staat te stellen. En zooals Kolff enkele vrienden had, die hem vergund hadden bij hen aan te kloppen, wanneer er op voormeld terrein eene bijzondere weldaad viel te verichten, zoo hoopt ook de Bond dat enkelen, kan het zijn velen, dergelijke vergunning aan hunne bijdragen zullen toevoegen.

Het Bestuur van den Bond is zich bewust eene zware taak te

aanvaarden, maar het is bereid daaraan zijne krachten te wijden, zoowel om de nagedachtenis van den vriend te vereeren als om in dit opzicht tusschen Nederland en Indië een band te vestigen, die nuttige en weldadige gevolgen kan hebben.

Aanbeveling behoeft zeker deze »Bond" niet Mogen vele bijdragen het Bestuur in staat stellen het daarmede beoogde doel te bereiken! En mochten velen ook al geen gelden kunnen afzonderen, zij kunnen ongetwijfeld in hun ambt of beroep den Bond steunen. Zoo mag reeds met erkentelijkheid worden vermeld, dat een der vrienden bereids aan het Bestuur, nevens eene ruime bijdrage, ook kostelooze hulp aan oog- en ooglijders heeft aangeboden, wanneer deze door den Bond zal gevraagd worden.

W.

Koloniale literatuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

Diligentia. Natuurkundige voordrachten.
Negende Serie. 1880—1881. Beschreven
door P. A. HAAXMAN JR. 's Gravenhage,
H. C. SUSAN C.H.Zn. 1881. 8°.

Sedert ettelijke jaren heeft het genootschap »Diligentia» in de vorstelijke residentie de loffelijke gewoonte in de wintermaanden eene serie van natuurkundige voordrachten te doen houden, die telkens met klimmende belangstelling worden gevolgd, en dit ook inderdaad verdienen. Vooral voor hen, die het voorrecht hebben genoten die lezingen te volgen, is het hoogst aangenaam later nog eens het gehoorde voor den geest te kunnen roepen. Van daar ook de goede gewoonte om telkens van iedere lezing een zoo volledig mogelijk overzicht te bewerken en uit te geven. Met loffelijken ijver kwijt de heer P. A. Haaxman Jr. zich telkens van die veelzins moeilijke taak en heeft men het aan zijne onvermoeide werkzaamheid te danken, dat telken jare een bundel, bevattende overzichten van de gehouden voordrachten, het licht ziet. Tot dusver verschenen er reeds acht seriën. De negende ligt voor ons.

Ligt in de geregelde voortzetting dezer uitgave reeds het bewijs van de voortdurende waardeering van het publiek hier te lande, en behoeft deswege zijn aandacht daarop niet verder gevestigd te worden, ook zij in 't bijzonder, die zich met koloniale aangelegenheden bezig houden of wel in Indië zijn, zouden wel doen het jaarboek niet ongelezen ter zijde te leggen. Vaak treden er sprekers op, die over Indië handelen of onderwerpen aanroeren, waarin men ook in Indië belang stelt. Zoo bevat nu weder de negende bundel keurige overzichten van de redevoeringen van Joh. F. Snelleman, over het plantenklee van Midden-Sumatra, van Prof. Dr. A. P. N. Franchimont, over het diamant en zijn kunstmatige bereiding, van Prof. Dr. H. J. Rink, over ijsbereiding, van F. J. Dupont, over een en ander over besmettelijke ziekten, inzonderheid over pokken, waarbij een uitslaande plaat, aan-

wijzende het aantal sterfgevallen aan pokken op een miljoen inwoners in Zweden in 1774—1877, en in landen met en zonder verplichte inenting. En mocht soms deze verhandeling voor velen niet uitlokkend zijn, waar Dr. A. A. W. Hubrecht, Conservator aan het Rijks Museum van natuurlijke historie te Leiden, onze gezellige huisdieren, 'de hoenders', tot het onderwerp voor zijne verhandeling koos, kan men van hem eenige niet onbelangrijke mededeelingen hooren over het zeer oude Maleische hoen, het Cochinchina-hoen en van de in 't wild levende hoenderrassen, waarvan nog drie soorten leven op het Indisch vasteland, op Ceylon en in den Indischen Archipel.

Herinneringen, ontleend aan reizen te water, te voet, te paard en per spoor, door
L. C. DUDOK DE WIT. Niet in den handel.
Amsterdam, 1881. 4°.

Hoewel op het titelblad wordt vermeld, dat het werk des heeren L. C. Dudok de Wit 'niet in den handel' verkrijgbaar is, gelooven wij echter ons niet aan indiscretie schuldig te maken, waar wij er hier met een enkel woord van melding maken, te minder waar de welwillendheid des Schrijvers de beheerders van enkele bibliotheken in staat gesteld heeft zijn arbeid aan belangstellenden ter inzage aan te bieden, waarbij men zeker zich niet teleurgesteld zal zien.

De heer Dudok de Wit bezocht Indië in 1861 en 1866; het laatste halfjaar van 1865 reisde hij door Oost- en Midden-Java met rijtuig of te paard; de Molukken bezocht hij met de stoomboot Koning Willem III in Januari en Februari 1866; deed daarna een wandeltocht op 't eiland Celebes door de Minahassa; kwam in Mei 1866 op Java terug, ondernam eveneens een wandeltocht van Banjoewangie, over Anjer naar Batavia, waar hij in November van hetzelfde jaar aankwam, om vervolgens China, Japan en Amerika te bezoeken, en in Juni 1867 van New-York naar Amsterdam terug te keeren.

Gedurende zijn reis in Indië leerde hij 'het schoone eiland bewonderen,' vooral nadat hij — 'na onderscheidene tochten in den Archipel — gedurende zes maanden het te voet van Banjoewangie tot Anjer had doorkruist, de toppen zijner meest verheven bergen had beklommen en met zijne verschillende bewoners kennis gemaakt had.' Een verhaal werd er door hem van die tochten opgesteld en verschillende schetsen verzameld; verschillende overwegingen deden hem echter besluiten het handschrift terug te houden, doch alleen een album aan zijne vrienden aan te bieden, bevattende 'Herinneringen en beelden van 't eiland Java,' deels gevolgd naar photographiën, deels ontleend aan eigen schetsen. Veertig platen worden u voorgelegd, allen even keurig uitgevoerd, wat trouwens van de firma Tresling & Co., die de schetsen op steen heeft overgebracht, verwacht mocht worden. Wij wijzen o. a. op de 21 portretten van de vorsten van het hof van Djokjokarta onder Sultan Hamangkoe Boewono VI.

Een kaart van Java, houdende aanwijzing van de tochten des Rei-

zigers op dit eiland, besluit dit album, waarvoor niet alleen de vrienden des heeren Dudok de Wit zich aan hem verplicht zullen gevoelen, maar ook anderen hem dankbaar mogen zijn, voor wie wij gaarne zijne woorden tot de onze maken: »Wie geene gelegenheid heeft het schoone Java te gaan zien, zal, hoop ik, door deze platen eenig denkbeeld verkrijgen van het belangrijke dat men op zoodanige reis ontmoet.»

W.

SALLY, Twee Novellen. Aan eene kleine badplaats. In opstand. Haarlem, De Erven F. Bohn. 1881. 8°.

Nanni of vruchten van het vooroordeel, door Kwamina. 1881. 8°.

In den loop van dit jaar verscheen bij de Erven F. Bohn, te Haarlem, een bundeltje, getiteld: *Twee Novellen van Sally*, waarop wij de aandacht van het lezend publiek zeer wenschen gevestigd te zien. Vooreerst willen we releveeren, dat de uitgevers niets gespaard hebben, om het uiterlijk zoo aantrekkelijk en vriendelijk mogelijk te maken en daardoor medegewerkt hebben, om het boekje niet ongelezen terzijde te leggen.

Wat nu den inhoud betreft, dezen durven we den lezer van ganscher harte aanbevelen, — een aanbeveling, welke zij voorzeker niet meer behoeven, die reeds nader kennis gemaakt hebben met de novellistische werken der Schrijfster. Hoewel niet geheel nieuw, is het onderwerp toch in een behoorlijk kleed gehuld, de omstandigheden zijn vol leven en gloed geteekend, de karakters naar de natuur geschilderd, — wat alles zeker pleit voor de talentvolle hand der Schrijfster.

De eerste novelle, getiteld: »Aan een kleine badplaats», voert ons naar het strand en heeft dit eigenaardige, dat ze ook bijna geheel aan het zeestrand speelt. De hoofdpersoon is een visschersdochter, Zijdje genaamd. Zij, die eens haar schoonmoeder had meenen te worden, Duifje de badvrouw, die zich bij oud en jong door haar dienstvaardigheid had weten bemind te maken, vertelde van Zijdje, dat ze eens het »mooiste en aardigste deerntje» uit het geheele dorp was geweest. Ook nu was ze nog mooi, zoo mooi als er slechts weinige meisjes aan het zeestrand geboren worden, doch ze had één gebrek, — ze was krankzinnig. Dagelijks kon men haar dwalende vinden door het duin, zich met niemand inlatende dan nu en dan eens met een klein meisje, aan wie ze allerlei schoone geschiedenissen vertelde. Haar ziekte had geen boosaardig karakter, maar vertoonde zich meer als schuwheid en vrees tegenover haar natuurgenoeten. En geen wonder ook! Eens toch was ze verleid geworden door de schoonklinkende taal van een badgast, een schilder voor wien ze poseerde, die haar hart tegen haar vrijer had weten in te nemen, die haar beloften van trouw gegeven en gouden bergen in de toekomst beloofd had. Toen ze zich verlaten zag, werd het nacht om haar geest, een nacht, die haar jaren lang omkluisterde, waarin ze nog slechts voor weinige zaken en per-

sonen belangstelling bleef koesteren. Ook nu weder had ze vriendschap gesloten met een aardig klein meisje, dat met haar moeder aan de badplaats vertoefde. Dagelijks vond men die beiden bij elkander, schelpjes zoekend, spelend en geschiedenissen vertellend. Op een zekeren namiddag gebeurde er iets, dat de geheele badplaats met schrik vervulde, waardoor de ontsteltenis op elks gelaat zichtbaar geteekend werd. Eenige kinderen, waaronder ook de kleine Marie, het vriendinnetje van Zijdje, hadden een tochtje per schuit naar een naburig wrak gemaakt, dat, onttakeld en zwart als het daar lag, reeds lang de nieuwsgierigheid der jeugd had gaande gemaakt. Ze waren goed verzorgd, want een ervaren visscher bestuurde het vaartuig; daarbij was het kalm weer en de zee als een spiegel. Onverhoeds echter, terwijl men op het wrak was, kwam er zwaar weer opzetten en in allerijl keerde men terug naar den wal. Daar gekomen miste men de kleine Marie. De angst en den schrik te beschrijven, dit laten we gaarne aan de pen der Schrijfster over; genoeg zij het hier te vermelden, dat niemand het waagde bij de hooggaande zee de kleine te redden, tot dat de kranzinnige Zijdje, weerhouden door Duifje en haar minnaar Simon, die nooit aan haar schuld had willen gelooven, maar haar steeds trouw bleef, vooruit sprong en riep — „dan ga ik alleen!” — De kleine Marie wordt gered door Zijdje en Simon. De vader der kleine komt, op het vernemen der tijding, naar de badplaats en gelijk van zelf spreekt, vervoegt hij zich ten huize van Zijdje, om haar zijn dank te brengen. Nu blijkt het, dat deze niemand anders is dan de vroegere verleider. Het onverwachte dezer ontmoeting brengt in Zijdje's zielstoestand een hevigen schok te weeg; ze herstelt van haar krankzinnigheid en — doch genoeg — — Zoo de lezer door dit korte uit, treksel er toe mocht overgaan, de novelle zelf ter hand te nemen is ons doel bereikt.

We mogen echter, bij den blik op het geheel, de deelen niet over het hoofd zien en dan komen we, tot onzen spijt, tot de ontdekking van eenige onjuistheden. Wat b. v. de karakters betreft, ze zijn allen naar waarheid voorgesteld, uitgenomen dat der kleine Marie, die geschetst wordt als — ja — als een monstruositeit van geloofsvertrouwen, waarbij Abraham, zijn zoon Izaak offerende, niet in de schaduw kan staan. Stel u voor een kind van vijf à zes jaar te midden van een holle zee, op een krakend wrak, dat rustig gaat liggen slapen met de gedachte, dat Zijdje haar beloofd had, haar op te zullen zoeken, wanneer ze verdwaald mocht geraakt zijn! — Verder stuit men nog al eens op taalfouten, voornamelijk wat den vierden naamval betreft, terwijl we tevens er bij moeten voegen, dat het aanhoudend gebruik van het wel zeer gemeenzame, maar alles behalve schoone „je”, den overigens vloeienden stijl wel eenig nadeel doet, ja zelfs hinderlijk en onaangenaam wordt, wanneer we het vinden in een samenkoppeling als: „Herinner je 't je niet meer?”

Ditzelfde geldt voor de tweede novelle, zoodat we het bij de behandeling daarvan gerust achterwege kunnen laten.

„In Opstand,” zoo luidt de titel, voert ons naar Java, en wel in de binnenlanden. Om te beginnen dienen we te zeggen, dat ook hierin de opvatting der karakters, enz. even gelukkig is, als in de eerste novelle.

Een jonge weduwe, met een paar kinderen en zonder fortuin is zeker beklagenswaardig; zij blijft dit, mogelijk niet in haar eigen oogen, maar zeker in die van vrienden en bekenden, al is haar huwelijk ook nog zoo ongelukkig geweest, terwijl zij zeker berispt en bespot wordt, wanneer ze een tweede huwelijk afslaat, dat haar voor broodsgerebrek kan vrijwaren. Toch doet dit de hoofdpersoon uit het verhaal. Clara heeft ondervinding in haar eerste huwelijk opgedaan, die haar er voor terug doet beven, om een tweede te sluiten, al moet ze erkennen, dat de tweede huwelijks-candidaat iemand is, wien ze haar volle achting en vertrouwen schenken kan en moet. Ze onderdrukt met geweld eene liefde, die haar opnieuw onder een gehaat juk dreigt te doen bukken, ze strijdt een zwaren strijd, van het begin tot het einde zeer boeiend uitgewerkt, die — men zal het bevroeden — ten slotte toch met haar onderwerping eindigt. En gelukkig voor haar, want ze trouwt ditmaal een man, in wien zij zich niet vergist. De ontkenning echter is zeer aantrekkelijk beschreven. De Schrijfster bezigt daartoe een opstandje met een voorafgaande samenzwering, zooals de geschiedenis van Java er bij menigte weet aan te wijzen en waarbij doorgaans de hulp, na veel angst en spanning doorgestaan te hebben, toch nog ter elfder ure komt opdagen. We gelooven niet, dat we nog verder in het breede over deze novelle behoeven uit te wijden; alleen zij nog de aandacht gevestigd op een klein gedeelte, dat we niet over het hoofd mogen zien.

Evenals in alle Indische romans en novellen, missen we ook hier niet de beschrijving van een receptie. Na de gastvrouw van den haerwong af tot aan de niterste punt van haar sleep in oogenschouw genomen te hebben, komen de gasten en voornamelijk de vrouwelijke aan de beurt. Deze moeten per se heen en weer zitten te wiegelen en zwijgen. Dit behoort er zoo bij; anders zou men geen goed denkbeeld van een Indische dame krijgen. Nu en dan roeren die vrouwelijke tongetjes zich wel, en spitst men zijn ooren, dan hoort men niets anders dan: »betoel" en »kassian." Wat een vervelende poppetjes! Indien ze werkelijk zoo zijn, dan zouden we den geëerden schrijvers en schrijfsters van Indische novellen en romans wel den raad willen geven, deze ledepoppen eenvoudig te laten rusten, waar ze zijn. Echter twijfelen we zeer en met recht er aan, dat dit de eenige zijde is, die aan de zoogenaamde kleurlingen valt op te merken. Sedert het onderwijs in Indië toch met meer zorg behandeld wordt, is de gezichtskring onzer donker gekleurde broederen zeer verwijd en kan het niet uitblijven, of er moet een meer interessante zijde aan hen zijn te ontdekken. Dit nu is de taak van den romanschrijver, wil hij zich niet, gelijk totnogtoe al te vaak gebeurde, vóór eene partij verklaren, wat als een hoofdzonde in hem moet aangemerkt worden. De romanschrijver mag, ja moet een overtuiging toegedaan zijn; waar hij echter personen en toestanden beschrijft, treedt zijn overtuiging terug, om plaats te maken voor het object, dat hem eerst geheel vervullen moet, voor hij het naar waarheid teruggeven kan. Wie geen paarden bestudeerd heeft, kan niet over paarden schrijven; wie geen kleurlingen bestudeerd heeft kan niet meer doen, dan den neus voor hen ophalen en caricaturen teekenen. Velen zullen het zeker met ons eens zijn, dat

we genoeg Indische caricaturen op papier hebben, en dat het hoog tijd wordt, dat in onze literatuur de meer degelijke kleurlingen ook eens aan de beurt komen, om hun rol te spelen, wat niet tot de onmogelijkheden behoort, zooals de heer Perelaeur ons op zoo treffende wijze in zijn roman »Borneo" aangetoond heeft.

En hiermede afscheid nemende van de novellen van Sally, verplaatsen we ons naar onze West-Indische bezittingen, om een literarische vrucht, op gindschen bodem gekweekt, onze aandacht te schenken.

Niet zoo gunstig als de novellen van Sally kunnen we dit produkt: *Nanni of vruchten van het vooroordeel*, door Kwamina, beoordeelen. En dit ligt voornamelijk in de tegenspraak, die er bestaat tusschen titel en inhoud. Wat de Schrijver ons toch als vooroordeel wil doen kennen, is juist het tegenovergestelde daarvan en het weinigje vooroordeel, dat waarlijk zich als zoodanig vertoont, is te gering, om eenige vruchten op te leveren. Om dit duidelijk te maken, zullen we dit boek voor zichzelf doen spreken. De hoofdpersoon, Nanni, is de dochter van een Europeaan en een slavin (de geschiedenis speelt nog in den slaventijd) en dus eene mulattin. Arm, doch onberispelijk schoon, wordt ze met hare zuster bij een tante opgevoed, aangezien hare ouders reeds vroeg overleden zijn. De zuster, Louise, is een eenvoudig en goedig schepseltje, dat echter zeer spoedig van het tooneel aftreedt, zonder dat men merkt wat ze er eigenlijk te doen heeft gehad. Nanni is echter van een geheel anderen aanleg, hetgeen men duidelijk ziet, wanneer men haar hoort spreken over een jongmenschen, dat haar het hof maakt; ze zegt: »Ik amuseer mij met de verliefdheid van Armand, maar neem het volstrekt niet ernstig op. Weet je wat, Wiesje, als jij er op gesteld bent, mag jij hem hebben." Verder lezen we: »Ja, schoon is hij," antwoordde Nanni met vuur, »en" — vervolgde ze op zachten toon als sprak ze tot zichzelf — »als hij zich tevreden wilde stellen — maar daartoe is mijnheer te ernstig. Beminnen! ik bemin geen van allen." Spoedig trouwt Nanni met een rijken grondbezitter, dien zij slechts als het middel beschouwde, »waarmede zij hare fantasieën kon bevredigen en haar dorst naar levensgenot laven mocht." En, hoewel hij leelijk is, denkt ze — »zooveel te vrijer zal ik zijn!" De minnaars hebben dan ook vrijen toegang aan huis — en — dat dit er niet weinigen zijn, blijkt daaruit, dat geheel Paramaribo als aan haar voeten gekluisterd is. Van deze vrouw getuigt de Schrijver, dat ze »in zeker opzicht haar tijd ver vooruit" was, en waarom? Omdat zij zich niet aan maatschappelijke vormen stoorde. — Er treedt een nieuw persoon op, Delden genaamd, wien het tot een verwijt gemaakt wordt, dat hij ernstig denkt en meer strenge grondbeginselen heeft. Hij wil zich niet in de netten van Nanni laten vangen en dit, waarde lezers, is het vooroordeel, waarvan de titel gewaagt! Nanni laat geen middelen ongebruikt, om hem tot zich te trekken; alles mislukt echter en ze staat op een gegeven oogenblik bevend van woede naast haar echtgenoot, met het bewijs in handen, dat haar laatste verlokking in rook is vervlogen. Daar valt de Schrijver jammerend in: »Arme Nanni! Hij, die uw steun in het leven moest zijn, begreep niet eens, hoe hulpbehoevend gij daar voor hem stondt. Hij had u niet begrepen in uwen zielestrijd, hij begreep u niet in uwe wanhoop." —

Nanni bracht den nacht slapeloos door — en de Schrijver vervolgt: »Was haar niet overal den terugweg afgesneden» — (welke terugweg vragen we! — we zullen zien!) — »en had de eenige man (Delden moet men weten!) voor wien ze achting koesterde, niet elke poging tot toenadering afgewezen met een verachting, als ware zij eene geschandvlekte!» Ons dunkt, dat aan die schandvlekking niet veel meer ontbreekt.

We gelooven door deze korte schets met de moraal van het boek afgedaan te hebben, en willen even de persoon van Delden in oogen-schouw nemen, waarmede de Schrijver al zeer zonderling rondhaspelt. Tot bladzijde 98 blijft Delden ongehuwd en men merkt niet dat hij huwelijksplannen heeft. Daar echter zien we onverwacht, zonder eenige zinspeling op deze plannen, zijn vrouw optreden en een bladzijde verder zijn zoontje van zeven jaren, dat in twee bladzijden tot een opgeschoten knaap opgroeit, »die aardig op de viool speelt» en de dames het hof maakt. In dezen knaap wreekt Nanni zich op den vader (Nanni is nog altijd even schoon en jeugdig!) door hem te doen trouwen met een kleurlinge, die de vader niet goed uitstaan kan. Vóór ze echter trouwen, houdt Delden zeer veel van zijn aanstaande schoondochter. Dit zijn nu de vruchten van het vooroordeel! Doch neen! — er komt nog een restantje van de vruchtenschaal! Nanni bewerkt, dat Delden uit de kolonie gezet wordt. Deze vertrekt, grijps van haar, met gebogen gestalte, uitgeleid door zijn kinderen en kindskinderen. Nanni bespiedt hem nog even, en — o wonder! — Nanni is nog schoon en jeugdig! Den volgenden dag echter — de Schrijver scheen te begrijpen, dat het nu toch ook eens tijd werd voor zijn heldin — is Nanni oud en leelijk, niet ongelijk aan een tooverheks.

We vinden in deze novelle natuurlijk ook eenige natuurschilderingen. We lezen: »De droge tijd — was daar — en ieder spoodde zich naar zijn plantage — om verademing te zoeken in het onbezorgde plantageleven. Wel was het een onbezorgd leven. Overal een zoete inval! Natuurgaven voor het grijpen! Bosschen wemelende van heerlijk wild, rivieren van visch, overvloed van boomvruchten en moes —! Alles noodigde nu tot genieten.» — Zouden wij, Nederlanders, ook naar buiten vluchten, om te genieten van . . . moes? — Terwijl de hoofdpersonen een reisje maken en van het tafereel genieten dat zich langs de rivier uitstrekt, vervolgt de Schrijver: »— en allengs ontwikkelde zich het schoone panorama der plantage. Statig verrees het fabrieksgebouw, — en kon men — de suikerlucht ruiken, die uit den rookenden schoorsteen opsteeg.» Een panorama met — suikerlucht! Dat moesten we in den Haag of Amsterdam hebben!

Volgens onze bescheiden meening hebben we hiermede genoeg gezegd van deze novelle en willen den stillen wensch koesteren, of liever ons met de gedachte troosten, dat ze, gelijk zoo vele dingen, tot de aardse behoort en dus — vergankelijk is. K.

Rund um die Erde. Sitten und Culturschilderungen aus den hervorragendsten Colonialländern von HUGO ZÖLLER. Köln, Du-MONT-SCHAUBERG. 1881. 2 Thl. 8°.

Um die Erde. Reiseberichten eines Naturforschers. Von DR. OTTO KUNTZE. Leipzig, P. FROBERG. 1881. 8°.

Eene beoordeeling van den geheelen inhoud der beide hier vermelde reisverhalen ligt buiten het bestek van dit tijdschrift. Slechts het gedeelte, dat over onze koloniën handelt, worde hier besproken.

Beide werken hebben wel is waar een nagenoeg gelijkkluidenden titel, doch zijn, als met verschillend doel geschreven, nog al uiteenlopend van inhoud. Zij dagteekenen van den jongsten tijd; en al had ook tusschen de schrijvers geen persoonlijke ontmoeting plaats, zij bleven toch elkaâr niet vreemd. Hooren wij op welke eigenaardige wijze zij met elkaâr kennis maakten. Op blz. 493 schrijft Zöller het volgende:

»In einem Salon zu Singapore fand ich einmal eine grosse längliche Karte, deren Inhalt für sich selbst sprechen möge. Sie lautete: »Otto Kuntze from Leipzig, Traveler around the world for botany, Fellow of several scientific Societies, Author of the »Flora von Leipzig" and »Reform deutscher Brombeeren"". O, wie schön, dachte, ich muss es sein, nach deiner Rückkehr die inzwischen reformirten deutschen Brombeeren zu kosten. Grosser Reformator von Leipzig, im voraus meinen besten Dank!"

Kuntze, wiens boek later het licht zag, was verstoord over den inhoud van dezen volzin. Zie hier wat hij nu op zijn beurt aan Zöller op blz. 423 van zijn boek toevoegt.

»Auch die Weltreisenden der Kölnischen Zeitung sind solche Berichterstatter: Sie corrigiren wohl manchmal einen alten, eingebürgerten Irrthum, setzen aber dafür hundert andre in die Welt. Es ist ja lobenswerth, dass man nach dem Muster grosser englischer und amerikanischer Zeitungen Weltreisende hinaussendet, aber die Redaction eines so geachteten, und esioflussreichen Journals sollte doch vorsichtiger in deren Auswahl sein. Mich hat auch einmal ein solcher sensationsliebender Bericht erwähnt und zwar, weil ich mir englische Visitenkarten hatte machen lassen. Auf diesen waren nun nach englischer Sitte die Titel angegeben: Mitglied verschiedener wissenschaftlicher Gesellschaften etc. Der betreffende Weltreisende der Kölnischen Zeitung, welcher mit englischen Sitten nicht recht Bescheid zu wissen scheint, macht sich nun darüber lustig."

Gaan wij thans na deze vermakelijke historie over met in de eerste plaats de gebreken in Zöller's geschrift aan te wijzen. Karakteriseeren we vooraf zijn persoon, wiens beeld zich duidelijk in zijn boek afspiegelt. Hij is Duitscher in merg en bloed; wij moeten ons derhalve niet verwonderen over de ophemeling zijner landgenooten en over de denkkeelden welke hij opdischt, om den aanleg der Duitschers tot ontwikkeling en bloei van koloniën boven die van andere natiën in 't licht te stellen. Voorts toont hij een gezond oordeel, veel gereisd en gezien te hebben, waarop hij trouwens nog al iets laat voorstaan,

terwijl hij op grond daarvan gerechtigd meent te zijn een apodictisch oordeel te mogen vellen over alles wat onder zijn aandacht valt. Handel en nijverheid, politiek en staathuishoudkunde, land- en volkenkunde, geschiedenis en linguïstiek en wat al niet meer, alles is van zijn gading. Om iederen twijfel weg te nemen aan de degelijkheid dezer verbazingwekkende veelweterij vertelt ons de uitgever in een voorwoord, dat de reis door »ingehende studien» werd voorbereid. Doch slechts een oppervlakkig lezer kan zich daardoor laten medeslepen. Voor den deskundige echter blijken aanstonds de veelvuldige onjuistheden en scheeve oordeelvellingen, welke in het boek voorkomen. Daaronder behoort — om slechts enkele voorbeelden te noemen, — gerangschikt te worden wat gezegd is (blz. 111) over het klimaat van Nieuw-Guinea, (blz. 118) over het sirih pruimen der Papoea's, (blz. 122) over hunne nijverheid, (blz. 165) over den naam *Livingstonia* (lees: *Livigstona*), (blz. 166) over de ceders van den Libanon, (blz. 297) over den naam van Albatros, (blz. 317) over Cormoran, enz.

Zöllner werd door de Redactie der »Kölnische Zeitung» als reporter naar de tentoonstelling te Sydney en Melbourne gezonden met de opdracht om tevens de sociale toestanden in Polynesië en Nederlandsch-Indië grondig te onderzoeken, vooral met betrekking tot de aldaar gevestigde Duitschers. Op den 9^{en} December 1879 scheepte hij zich te Sydney in aan boord van het Duitsche oorlogschip Albatros en zette den 22^{en} daaraanvolgende voor 't eerst in onze Koloniën, te Timor Koepang, voet aan wal.

Hooren wij wat hij ons van een en ander vertelt.

Van de hoofdplaats sprekende, lezen wij het volgende: »Diese augenscheinliche und fast absichtliche Verteidigungslosigkeit hat ihre tiefdurchdachte Berechtigung. Eine grössere Basatzung würde sich nicht lohnen, eine kleinere würde Misstrauen erwecken und eine bessere Ausrüstung der Malayen würde für den Fall eines Aufstandes die Rückeroberung von Java aus erschweren» (blz. 326). Een vijftiental jaren geleden had het hier bedoelde fort militaire bezetting, die echter om andere dan door Zöllner aangehaalde redenen werd ingetrokken. Dat de bevolking van Timor minder behoeften zou hebben dan die van eenig ander eiland van den Indischen Archipel (blz. 328), is eveneens onjuist; want zeer zeker staan de Timoreezen hooger in beschaving, dan de Dajaks en Papoeas en hebben ten gevolge daarvan natuurlijk meerdere behoeften. Of Timor binnen 10 à 15 jaren belangrijke voordeelen zal opleveren, moeten wij overigens zeer in twijfel trekken.

Op de onderdanigheid der Maleische bedienden (blz. 332) valt veel af te dingen, vooral bij diegenen, welke zich op de strandplaatsen aan vreemdelingen trachten op te dringen. De door den heer Riedel naar Timor medegenomen jongens waren stellig geen Mangkassaarsche, maar Christenkinderen uit de Minahassa.

Elders heet het, dat een der voornaamste grondbeginselen der Ned. Indische politiek zou zijn het verbod om aan inboorlingen en huisbedienden een Europeesche taal te leeren (blz. 333); waaruit heeft Zöllner dezen onzin geput?

De leden der hoogste klasse der Ned. Indische Maatschappij zullen zeker met het volste recht protesteeren, wanneer zij (blz. 334) lezen,

dat veel Maleisch, Portugeesch, zelfs Chineesch bloed in hunne aderen vloeit; dit ware wellicht in den ouden tijd der Compagnie het geval, doch kan zeker van het levende geslacht niet meer gezegd worden.

Wij hebben gedurende ons dertigjarig verblijf in Indië nooit een ambtenaar ontmoet, die een schoonbroeder van den een of anderen Sultan was (blz. 392), terwijl wij op blz. 401 alwêer een vertelsel vinden, — een waarschuwing om een inboorling niet plotseling uit den slaapte waken, — dat bij de straks te vermelden krokodillen en kanonnen thuis behoort.

Dat vrouwen onder mannelijk geleide bezoeken gaan brengen aan ongetrouwde, in concubinaat levende heeren (blz. 404), mag wel eertijds gebeurd zijn; tegenwoordig heeft dit zeer zeker niet meer plaats. Evenmin heeft het gouvernement ooit huwelijken tusschen Europeanen en inlandsche vrouwen aangemoedigd (blz. 411). Noch de oude Compagnie, noch het latere bestuur heeft zich met die zaak ingelaten.

Onjuist is verder het gezegde, dat in Indië nauwelijks sprake kan zijn van industrie en nijverheid; wij verwijzen slechts naar het groot aantal bekwame goudsmiden, wevers, kopergieters, vlechtwekers, timmerlieden, pottbakkers, enz., die men heinde en verre onder de bevolking verspreid vindt. Al leveren deze ambachtslieden ook niets voor den groothandel en uitvoer, is echter voor het binnenland hunne productiviteit van het meeste belang en onmisbaar.

Op Borneo's Noordoosthoek heeft Nederland nimmer aanspraak gemaakt; hoe Zöller (blz. 509) aan die bewering komt, begrijpen wij niet. De eerste tochten naar dit eiland hadden plaats in 1603; in 1711 werden met Bandjermasin nieuwe contracten gesloten en in 1787 werd de Oost-Indische Compagnie suzerein van dit rijk.

De reistocht door een Nederlandschen Resident met een gevolg van eenige duizende inlandsche krijgslieden kort geleden dwars door Borneo gedaan (blz. 510), is zeker een zuivere fictie; hoogstwaarschijnlijk wordt de reis bedoeld van Carl Bock in Koetei en de Barito, die echter slechts door een klein getal volgelingen vergezeld was.

Op blz. 515 vinden wij eene mededeeling, waarvan zeker geen Nederlander iets bekend is. Men leest toch ter aangehaalde plaatse: »So ist die Stiellersche Karte der ostindischen Inseln von 1879 gänzlich verzeichnet. Sie gibt alle Sundainseln als zu Holland gehörig an, was unrichtig ist da manche als unabhängig zu bezeichnen sind.»

Hier toch komt de aap uit den mouw, want ook Zöller behoort tot die partij in Duitschland, welke naar het bezit van koloniën haakt. Hadde hij ons slechts ingelicht welke van de Sundaeilanden als onafhankelijk moeten worden beschouwd, wij zouden hem er zeer dankbaar voor zijn, en kon ook de Regeering van eene dwaling terugkomen. Immers, volgens het algemeen gevoelen behoort tot het rijksgroengebied in O. Indië: Java, Sumatra, Borneo (met uitzondering van het Noordelijk gedeelte) en Celebes met omliggende eilanden. Deze zijn, gelijk bekend is, de zoogenaamde vier groote Sunda-eilanden. Verder behooren aan ons rijk de kleine Sunda-eilanden, met uitzondering van Portugeesch Timor. Eer men ons de ligging dier onafhankelijke eilanden aangetoond heeft, zullen wij de voorstelling in Stieler's Atlas derhalve als juist blijven beschouwen.

Men meene niet, dat wij hiermee alle onjuistheden hebben vermeld;

men behoeft 't reisverhaal slechts verder te doorbladeren om aanstonds te erkennen, dat het wemelt van onnauwkeurigheden, nu en dan opge-
luisterd door vermakelijke historiën. Wij doen hier en daar nog slechts een greep.

Cacteën op Timor! Ziedaar eene verrijking van de flora van Insulinde met eene uitsluitend in Amerika te huis behoorende plantenfamilie, waarvan ook geen enkel soort in onze koloniën in het wild groeit. — De wilde stier of banteng (blz. 387) gelijkt geenszins op den Auerchs. — Op zijn uitstapje in Atjeh (blz. 566) zag de Schrijver »zum erstenmale Büffel oder Krabouws, riesige Thiere mit riesigen Hornern und riesiger Kraft." Riesige Einbildung! mogen we wel uitroepen. — Op blz. 361 wordt vermeld dat na het opwerpen der verdedigingswerken op Soerabaja het plan bestond krokodillen in de loopgrachten te plaatsen. Waarlijk men moet al zeer lichtgeloovig zijn met zulk eene Indische aardigheid voor goede munt aan te nemen. Een tegenhanger hiervan vinden wij onlangs in het beroemde werk: »Brehms Thierleben," waarin Prof. Taschenberg in het achtste deel der 2^e uitgave verhaalt, dat onze Regeering eertijds eene commissie had benoemd tot onderzoek van kanonnen, die door witte mieren waren beschadigd!

Met de geografie, geschiedenis of linguïstiek neemt onze Schrijver het zoo nauw niet.

Straat Bali heeft op haar nauwst gedeelte bij Tandjoeng Pasir eene breedte van iets meer dan 3 kilometers, derhalve eens zoo breed als op blz. 347 staat vermeld. — De Gedé (blz. 457), achter den Pan-gerango liggende, kan onmogelijk van Buitenzorg gezien worden, en verheft zich evenmin »zu schwindlender Höhe." Hoogst waarschijnlijk was de Schrijver iet wat »schwindlich" en wordt de Salak bedoeld.

Aan een drukfout moge het wellicht worden toegeschreven, dat Malakka in 1660 door de Portugeezen veroverd werd; 't geschiedde immers in 1640. Evenmin rekenen wij het den Schrijver als een ernstige fout dat hij Raffles den eenigen Engelschen Gouverneur op Java noemt (blz. 497) en niet schijnt te weten dat John Fendall in 1816 zijn opvolger was.

De naam Boro-Buddha-tempel, Zöller's eigen vinding, is wel niet onaardig bedacht; jammer slechts dat die naam anders luidt. Gaarne willen wij ook als een drukfout aanmerken, dat het op blz. 568 bedoelde volk Gayoe, en niet Gagoe wordt genoemd. Bepaald onjuist is zeker de beteekenis van tandak-danseressen; deze heeten ronggings. Er waar — om niet meer te noemen — de Schrijver zijne lezers meedeelt: »Die Javanen gelten als schlechte soldaten, als noch schlechtere die Malayen u. s. w." teekenen wij daartegen protest aan; al nemen wij gaarne aan, dat zij geen Pruissische garde-soldaten zijn, gelooven wij dat menige roemrijke bladzijde der Indische krijgsgeschiedenis het tegendeel van Zöller's bewering bewijzen kan.

Eindelijk, had de schrijver tijdens hij de toestanden onzer koloniën bestudeerde, de berichten over den zeeroof geraadpleegd, hij zou ervaren hebben, dat de voornaamste broeinesten niet op Borneo's noord-oosthoek (blz. 516) moeten worden gezocht, maar meer noordwaarts op, te Magindanao, Palawan en Balanggingi.

Ziedaar eenige weinige aantekeningen, voor zoover zij meer de bijzonderheden raken De Schrijver wijst op de »ingehende studien,» die hij in de Engelsche, Spaansche, Portugeesche en onze koloniën gemaakt heeft. N'en déplaise den heer Zöller, dat wij op dit punt nog al wat ongelooft zijn uitgevallen.

O. er het algemeen vinden wij bij Zöller, wat athans onze Indische koloniën aangaat, niets nieuws, ook niet wat Atjeh betreft, op welks bezoek hij nog al veel laat voorstaan, terwijl hij zegt bij die gelegenheid streken te hebben bezocht, waar slechts enkele Europeanen zijn doorgedrongen. Waren onze troepen dan niet voor hem ter plaatse geweest? Wij halen aan meer bepaald dit verblijf in Atjeh, omdat wij in nr. 200 van de »Soerabaja-Courant» van 21 Aug. jl. onder de leading-artikelen een opstel vinden uit »de Oostpost» onder het opschrift: »de heer Zöller over den Atjehschen oorlog», waarin zijn geschrift geprezen wordt als een werk, »zoo waarheidlievend en tevens zoo bondig en kernachtig dat geen historicus het hem, wat deze drie groote eischen der geschiedbeschrijving betreft, verbeteren kon.» Wij verklaren gulweg niet te kunnen begrijpen op grond waarvan nu juist aan Zöller's beschrijving zulk uitbundig lof wordt toegezwaaid. Hij heeft immers zijne berichten ook slechts van hooren zeggen en was ook zeker niet in de gelegenheid de zuiverheid der bronnen waaruit hij geput heeft te kunnen toetsen.

De stijl, waarin het boek geschreven is, is aangenaam en de lectuur er van onderhoudend, vooral voor Duitschers, voor wie het trouwens in de eerste plaats is geschreven. Dat overigens het werk aan de uitgevers materiele winst zal opleveren, meenen wij te mogen betwijfelen, vooreerst omdat de inhoud er van aan tal van lezers uit den feuilleton in de »Kölnische Zeitung» reeds bekend is en ten anderen wegens den uiterst hoogen prijs (20 mark), waarop het in den handel gebracht is.

Gaan wij thans over tot de beschouwing van het werk van den uitvinder der hervorming van de Duitsche braambessen, waarbij wij ons ook tot dat gedeelte beperken, dat op onze koloniën betrekking heeft.

Het verhaal van Dr. Kuntze is een verzameling van uittreksels uit een dagboek, oorspronkelijk slechts voor bloedverwanten en vrienden geschreven. Het is jammer dat de Schrijver, dit bij de openbaarmaking uit het oog verliezende, tal van trivialiteiten en banaliteiten, die nog al stootend zijn, niet schrapte. Hij maakte de reis op eigen kosten en stelde zich daarbij tot hoofddoel de botanie der bezochte streken te onderzoeken. In tegenstelling met Zöller onthoudt zich Kuntze van wijsgeerige bespiegelingen en hersenschimmige stellingen en verdient daarom zijn geschrift in zekere mate de voorkeur, doch het bevat voor ons, Nederlanders, evenmin nieuwe gegevens van eenig belang.

Bij het doorbladeren gaf het werk ons stof tot de volgende opmerkingen.

De zinsneé aan het slot van blz. 260 waarin Kuntze den draak steekt met de beteekenis der Hollandsche woorden »verkocht» en »bevallen», had gevoegelijk achterwege kunnen blijven; het daarover gezegde is kinderachtig. Ook is er in het Hoogduitsch geen werkwoord »befallen».

Ongaarne maakten wij ook kennis met meer dan een bladzijde van het werk, waarin de reiziger verhalen opdischt van brandnetels op zekere plaatsen neergelegd (blz. 297), van de vertaling van het woord »reis-brei", »boeboer", abusievelijk door een geneesheer bij een patient uitgesproken als werd het woord gespeld met twee p's; — eindelijk van de vrouw von H. . . ., die zich, omdat zij alleen reisde, in een geveinsden zwangeren toestand vertoonde, enz. Jammer dat Kuntze nog zoo kiesch geweest is haar niet bij haar vollen naam te noemen.

Een en ander is misplaatst in een voor het beschaafd publiek geschreven werk; zonder prentsch te zijn, zal menig lezer nu en dan moeten uitroepen: »Fi donc, quel saleté!"

Waar de reiziger enkele toestanden beschrijft, toont hij daaromtrent niet voldoende ingelicht of op de hoogte zijn. Of wat dunkt u? Waar hij ons een en ander omtrent den »käfer-kaffee" verhaalt, gelooven wij dat hij wel de klok heeft hooren luiden, maar niet weet waar de klepel hangt. Het dier is geen »käfer", maar een soort van »bunsing" (paradoxurus), waarvan de excrementa dikwijls rijpe koffieböonen bevatten, welke door de inboorlingen gretig worden opgegaard.

Wat de Schrijver (blz. 304) zegt van de hadji's, herhalen wij niet; 't is een mengelmoes van waarheid en verbeelding, dat wij gerust voor zijn rekening laten.

De studie over de kleurlingen, waarvan — verbeeld u, lezer — 106 soorten worden opgenoemd, ziedaar het eenige nieuws, dat wij in het boek vonden: voor zoover wij weten, is tot heden nog geen schrijver zoo dwaas geweest, zijn tijd met een soortgelijk werk te verbeuzelen, 'tgeen wel op een en dezelfde lijn kan worden gerangschikt met Schrijvers hervorming der Duitsche braambessen.

Ook mogen wij onzen lezers een bladzijde (268) uit het werk niet onthouden, om der wille der curiositeit. Zij luidt:

»Wüstes Land gibt es genug, . . . deshalb wüst, weil es kein Reisland ist; . . . aber die vielen Residenten und Assistentenresidenten thun doch, was sie wollen. Wenn ein Unternehmer Land bezeichnet, was er pachten will, so wird es amtlich besichtigt und wenn der Beamte sagt hier wächst Alang-Alang-Gras, hier war früher Cultur, so fangen die Schwierigkeiten an. Es ist vorgekommen, dass als ein Pflanzer Land erhalten halte und nun den Eingebornen noch etwas abkaufen wollte, der Resident den Kaufpreis auch für die Landeskasse gefordert hat. Und so können noch viele Umstände zur Umgehung des liberalen Gesetzes herbeigezogen werden und dieses soll in der That bis jetzt allgemein geschehen, so dass man nur wenige Grundherren oder Particuliere im Innern findet; und weshalb? Das Publikum sagt: die Regierung mag nicht zu viel Kaffee producirt sehen, damit sich die Preise hoch halten; höhere Beamten sagten mir, es sei wegen des Prestige. Kommen aber allerhand Fremde, rohe Abenteurer, trunkliebende Kapitän's, Engländer, die die Eingebornen stets als Canaille behandeln, oder wollte das Gouvernement z. B. europäische Huren, welche immer im Gefolge grösserer Colonisation Weisser erscheinen, gestalten, die dann doch auch reichen Chinesen und Javanern zugänglich würden, so würde es bald mit dem Prestige und unserer jetzigen Herrschaft vorbei sein. Ich glaube, die Gründe des Publikums und der Beamten sind beide richtig, aber

man glaube ja niet, dass Europäer sich nicht in tropischen Gebirgen, Z. B. auch Nord-Borneo, dauernd acclimatisiren könnten."

Zeker als een bewijs van erkentelijkheid voor de gastvrijheid, in Indië genoten, schrijft Kuntze elders (blz. 408): »Auf holländischen Dampfren ist es extra langweilig, weil die Java-Holländer es meist ausserordentlich sind." Doch wat men ook van onze natie moge zeggen, zeker niet dat zij de »kriegerischste" (oorlogszuchtigste) van alle Europeesche volken is, gelijk Zöllner de Duitschers (blz. 163) noemt. Had hij geschreven: »kriegstüchtigste", geen Duitscher zou dit kunnen ontkennen, aan wien zulk een voorrecht waarlijk duur genoeg komt te staan.

En hiermede nemen wij afscheid van de beide reizigers, onder bijvoeging, dat ons publiek wel niet veel zal verliezen, wanneer het geen nadere kennis mocht maken met hunne werken.

Den Haag, Dec. '81.

H. VON ROSENBERG.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Almanak (Rijks- en Residentie-) voor het Koninkrijk der Nederlanden. 57e jaargang. 1881. 's-Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1881. 8°. (14 en 549 blz.) In cart. band f 4.00

Hierin sene uitgebreide afdeeling over Oost- en West-Indië.

Bescheiden (Officieele) betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873. Van Regeringswege uitgegeven ter Algemeene Landsdrukkerij in 1881. Folio. (III, 129 blz.)

Clercq (P. H. le). Vervolging in rechten van inlandsche vorsten en hoofden op Java. Artikel 84 Regeringsreglement van Nederlandsch-Indië. Proefschrift. Utrecht, Dannenfelser & Co. (G. Metzelaar). 1881. 8°.

Heyde (H. C. van der), Kijkjes in de Oost. Een leesboek voor de volksschool Met eene voorrede van Prof. P. J. Veth. II. (De Buitenbezittingen). 2e herziene druk. Groningen, Noordhoff & Smit. 1881. 8°. (148 blz.) f 0.40.

Hofdijk (W. J.), In 't harte van Java. Met in koper geëst portret door P. J. Arendzen. Amsterdam, Scheltema & Holkema. 1881. 8°. f 3.90.

Hoffman (F. J.), Julia d'Alverno, Tooneelstuk in drie bedrijven. Drie beelden uit één leven. Nouvelle. Soerabaja. Gebr. Gimberg & Co. 1881. 8°.

Indes (Les) Orientales. Catalogue de livres sur les possessions Néerlandaises aux Indes, avec des divisions sur les Indes Anglaises, la Chine et le Japon, Siam, la Perse, Sibérie, l'Afrique, spécialement la Côte de Guinée et le Cap de bonne Espérance. Surinam, Gnyana et l'Australie. A la fin un Atlas de Cartes, de planches historiques et topographiques et de portraits. En vente aux prix marqués chez Frederik Muller & Co. Amsterdam, 1882. 8°.

Kley (Th.), Gehoorzaamheid aan de wetten. Een pleidooi voor de rechtbank der publieke opinie, in zake de niet behoorlijke toepassing van de »Regeling van de bevordering, het ontslag en het op non-activiteit stellen van de Europeesche officieren der in Nederlandsch-Indië aanwezige landmagt." Koninklijk Besluit van 24 November 1859, No. 69 (Indisch Staatsblad, No. 29 van 1860). 's-Gravenhage, H. C. Susan C.H.Zoon. 1881. 8°. (42 blz.) f 0.50.

Mens (van), Bijdrage over beri-beri. Voorloopige mededeeling. Makassar Handelsdrukkerij. 1881. 8°. (8 blz.)

Oorlog met Atjeh. Verslag van het verhandelde in de vergaderingen der Tweede Kamer in comité-generaal van 16, 17, 18 en 19 April 1874. 's-Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij. 1881. Folio. (IV, 98 blz.)

Verslag van de dienst der Staatsspoorwegen op Java, over het jaar 1880. Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°. m uitsl. tabellen.

IN HET BUITENLAND.

Anecdota Oxoniensia. Texts, documents, and extracts chiefly from Manuscripts in the Bodleian and other Oxford Libraries. Aryan Series. Vol. I. Part. 1. Buddhist Texts from Japan edited by F. Max Müller. Oxford, Clarendon Press. 1881. 4°. f 2.30.

Biker (Julio Firmino Judice), *Collecção de tratados e concertos de pazes que o estado da India Portuguesa fez com os Reis Senhores com quem tere relações nas partes da Asia e Africa Oriental desde o principio da conquista ate ao fim do seculo XVIII.* Tomo I. Lisboa, Imprensa Nacional. 1881. 8°.

Bock (Carl), *The Head Hunters of Borneo: a Narrative of Travel up the Mahakkam, and down the Barito; also Journeyings in Sumatra.* With thirty coloured plates, map, and other illustrations. London, Low. 1881. 8°. (pp. 352). 36 s.

Corbett (Mrs. George), *The industrial Arts of India.* New ed. London. Chapman and Hull. 8°. 14 s.

Ewald (Alex. Charles), *Stories from State Papers.* London, Chatto & Windus, 1882. 8°. 2 vols.

In dl. II komt voor: »The massacre of Amboyna.»

Horne (John), *A year in Fiji, or an inquiry into the botanical, agricultural and economical resources of the colony.* Published at the request of the hon Sir A. Gordon. London, Edw. Stanford. 1881. 8°. f 3.25.

Kappler (A.), *Holländisch-Guiana. Erlebnisse und Erfahrungen während eines 43jährigen Aufenthalts in der Kolonie Suriname. Mit einer Karte der Kolonie und einem Holzschnitt.* Stuttgart, W. Kohlhammer. 1881. 8°. f 3.90

Keane (J. F.), *My Journey to Medinah: describing a Pilgrimage to Medinah, performed by the Author disguised as a Mohammedan.* London, Tinsley Bros, 1881. 8°. (220 pp.) 10 s. 6 d.

Macdonald (Rev. K. S.), *The Vedic Religion; or, the creed and practice of the Indo-Aryans three thousand years ago.* 2nd. ed. London, Nisbet. 1881. 12°. (pp. 260). 3 s. 6 d.

Marrat (J.), *In the Tropics; or, Scenes and Incidents of West-Indian Life.* London, Wesleyan conference Office. 2nd. ed. 1881. 8°. (pp. 144).

Malcolm (John), *A memoir of Central India.* Reprinted from the 3rd ed. London, Thacker. 1881. 8°. 2 vols. 14 s.

Museum Godefroy. *Die ethnographisch-anthropologische Abtheilung des Museum Godefroy in Hamburg. Ein Beitrag zu Kunde der Südsee-Völker von J. D. E. Schmeltz und Dr. med. R. Krause. Mit 46 Tafeln und einer ethnologischen Karte des Grossen Oceans.* Hamburg, L. Friederichsen & Co. 1881. 8°. f 16.25.

Rowe (Rev. A. D.), *Every-Day Life in India.* Illustrated from original photographs. New-York, American Tract Society. 1881 8°. f 3.75

Taylor (William), *Thirty eight years in India. From Juganath to the Himalaya Mountains. With 100 Illustrations by the Author.* Vol. I. London, W. H. Allen & Co. 1881. 8°. f 8.15.

Wetenschap en Industrie.

WETENSCHAPPELIJKE GENOOTSCHAPPEN IN JAPAN.

Een der merkwaardigste wetenschappelijke instellingen is het Geographisch Genootschap te Tokio, dat thans meer dan 200 leden telt. Zijne inkomsten bestaan ò uit jaarlijksche contributiën, die zeer laag gesteld zijn, ò uit bijzondere donatiën van veel vermogende leden. Deze laatsten behooren schier uitsluitend tot de hoogste kringen van de Japansche maatschappij, gelijk dan ook het Genootschap onder het protectoraat van meer dan een keizerlijken Prins staat. De door 't Genootschap uitgegeven »Transactions» zijn in gewoon 8° formaat, elk deel telt ongeveer 100 blz. druks. Nevens keurigen druk en nette uitvoering verdient de inhoud er van alleszins de aandacht, daar niet zelden daarin opstellen voorkomen, die ook aan Europeesche geographen belang mogen inboezemen. Buiten China is Japan het eenige land, dat met Corea in betrekking staat en gaf het Geographisch Genootschap te Tokio bereids eene serie van alleszins belangrijke opstellen over dat land, hetwelk ons slechts ten deele bekend was door de onvolledige aantekeningen der Jezuiten. De kenuisneming er van, gelijk ook van het geheele orgaan wordt vergemakkelijkt door het gebruik der Engelsche taal.

Een ander Genootschap, dat onder de beschaafde kringen des lands een groot aantal leden telt, is de Seismological Society, dat zich ten doel stelt de bevordering van het onderzoek omtrent vulkanische verschijnselen en aardbevingen, welke in Japan zeer dikwerf voorkomen. Het Genootschap werd door den heer Milne, hoogleeraar in de geologie aan de Ingenieurs-school te Tokio, gesticht; een Japannees is president, terwijl onder de medeleden ook vele vreemdelingen voorkomen. Van de zijde der Regeering ondervindt het de krachtigste ondersteuning, niet enkel door het toestaan van het kosteloos gebruik van den Rijkstelegraaf, maar ook door den last aan hare ambtenaren verstrekt, om over vulkanische verschijnselen en aardbevingen de nauwkeurigste berichten aan het Genootschap te doen toekomen. Onlangs had er van wege deze Vereeniging te Tokio eene tentoonstelling plaats van alle instrumenten, die bij de waarnemingen moeten worden gebruikt; zij werd op één dag door meer dan 2000 personen bezocht.

De werken dezer instelling worden onder den titel van »Transactions» in de Engelsche taal in de »Japan Gazette» uitgegeven.

Een derde Vereeniging, wellicht eenig in haar soort, is de »Kojunsha», welke zich de verbreiding van algemeene kennis ten doel stelt, te Tokio haar hoofdzetel en in alle voornaamste steden des Rijks afdeelingen heeft. Hare leden, die eenig bericht over het een of ander onderwerp begeeren, behoeven zich slechts tot den secretaris te wenden, die er voor zorgt de gedane vraag aan een der leden van het Genootschap te doen toekomen, van wien wordt ondersteld dat hij ze wellicht zou kunnen beantwoorden. Het antwoord wordt zoo spoedig doenlijk den belanghebbende medegedeeld en, is het onderwerp van algemeen belang, in het tijdschrift van het Genootschap gedrukt. Niet minder dan 3000 leden, waaronder ook Europeanen en Amerikanen, telt het Genootschap, terwijl de contributie, die voor de inrichting van een leeszaal gebruikt wordt, ongeveer 1½ gulden 's maands bedraagt.

HET RIJKS ETHNOGRAFISCH MUSEUM TE LEIDEN.

Meer dan ooit trekt deze wetenschappelijke inrichting thans veler aandacht, dank zij vooral de werkzaamheid van den daaraan verbonden conservator, Mr. L. Serrurier. Voor een goed en richtig beheer echter moet uitbreiding van het personeel alleszins noodig worden geacht. Met sympathie werd daarom reeds in het vorige jaar het Regeeringsvoorstel begroet om, nevens een conservator, een directeur van het museum aan te stellen; de Tweede Kamer begreep het echter anders en verwierp den voorgestelden post. De Regeering bleek de wenschelijkheid van den voorgestelden maatregel te handhaven; opnieuw heeft zij dezer dagen daartoe bij de Vertegenwoordiging het voorstel herhaald, doch zonder noemenswaardige toelichting, en er bestaat gegronde aanleiding tot de vrees dat het voorstel opnieuw zal worden verworpen; althans door de Commissie van Rapporteurs over hoofdstuk V (Binnenlandsche Zaken) is bij art. 83 een amendement voorgesteld om den voorgedragen post daaruit te lichten, daar men meende, dat de noodzakelijkheid daarvan niet was aangetoond.

Het was daarom een gelukkige gedachte zoowel van het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam als van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië te 's Gravenhage om het Regeeringsvoorstel bij de Tweede Kamer te ondersteunen. Eerstgemelde Instelling deed dit bij het volgend gemotiveerd adres, waarvan de inhoud den bestrijders, Leden der Kamer, wel ter ernstige overweging mag aanbevolen worden:

»Toen het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap zich in Maart 1874 per adres tot Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken wendde, ten einde voor het Ethnologisch Museum een meer geschikte localiteit te verkrijgen, heeft het daarin niteengezet, welke diensten dat Museum bij een goede inrichting aan de beoefening der geographische wetenschap zou kunnen bewijzen.

Door dezelfde motieven geleid, en met vermeerderde belangstelling voor het Museum, meent het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap zich thans tot U te moeten wenden, ten einde de post, door Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken voor de benoeming van een Directeur op de Begroting gebracht, door U moge worden goedgekeurd. Immers door afstemming van dien post zal, naar de meening van het Bestuur, de toestand van het Museum dezelfde blijven, als hij gedurende zoovele jaren geweest is, deze namelijk: dat het Museum op verre na niet de vruchten afwerpt, welke het zou kunnen afwerpen; dat het dus geenszins aan zijn bestemming beantwoordt.

Toen in het najaar van 1880 de persoonlijke band verbroken werd, waardoor het Museum met het Rijks Museum van Oudheden verbonden was, koesterde het Genootschap gegronde hoop, dat het Museum meer naar buiten zoude werken. In die verwachting werd men teleurgesteld, daar toch door het votum der Tweede Kamer de verandering in het Bestuur, welke toen plaats greep, meer een nadeel dan een voordeel voor het Museum is geworden. Was er tot op dien tijd een waarnemend Directeur, die althans zijn snipperuren aan de verzameling kon wijden, sedert dat votum staat in 't geheel geen Directeur aan het hoofd.

Dat een enkel persoon voor het beheer van een verzameling, die haar ethnographisch materiaal steeds ziet toenemen, onvoldoende is, behoeft zeker niet nader aangetoond te worden, tenzij men mocht willen aannemen, dat door dezen alleen zou kunnen geschieden, wat op het Rijks Museum van Oudheden door een Directeur en een Conservator, en op het Museum van Natuurlijke Historie door een Directeur en 4 Conservatoren plaats heeft.

Het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap behoeft er zeker niet op te wijzen, welke vruchten het Rijks Ethnologisch Museum nog verder zou kunnen afwerpen, als de Directie dezer tot dusver zoo stiefmoederlijk behandelde inrichting werd toevertrouwd aan bekwame jeugdige handen, die met toewijding de taak op zich zouden willen nemen het Museum hier en in het buitenland beter bekend te maken, allerwege relaties aan te knopen, het gebruik van dat Museum in zijn ware licht te stellen en te doen toenemen. Ook zal het niet tot in bijzonderheden aantonen, hoe nauw het verband is, dat tusschen de goede inrichting van het Ethnologisch Museum en een goede opleiding van toekomstige Indische ambtenaren bestaat; noch hoezeer de niet-Nederlandsche beoefenaar der Indische Land- en Volkenkunde recht heeft om in Nederland een Museum te verwachten, dat op dit gebied met andere Europeesche kan wedijveren.

Dit alles daarlatende, meent het Bestuur er slechts op te moeten wijzen, dat door het niet benoemen van een Directeur, een alleszins onvoldoende toestand in het beheer zou worden bestendigd, een toestand, die zeker niet ten bate der wetenschap zou strekken of bevorderlijk zal kunnen zijn aan 't handhaven van Nederlands op dat gebied verkregen naam.

Daar het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap overtuigd is, dat zijn in deze gedane stappen niet dan aan zuivere belangstelling

in het Museum kunnen worden toegeschreven, een belangstelling, waarvan het door het afstaan zijner collectie Ethnografische voorwerpen, door de Sumatra-expeditie verkregen, het bewijs heeft geleverd, durft het hopen, dat zijn verzoek door U in ernstige overweging zal worden genomen, en beveelt het vol vertrouwen het handhaven van den Nederlandschen naam in de hoede der Nederlandsche Volksvertegenwoordiging aan."

Het Koninklijk Instituut legde zich neder bij deze keurige aanbeveling van het voorstel der Regeering en gaf van zijne ondersteuning blijk in het navolgend adres:

»Met levendige belangstelling heeft het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië het voorstel der Regeering begroet betreffende het Rijks Ethnografisch Museum te Leiden.

Waar reeds door het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap bij een breed gemotiveerd adres de aandacht Uwer Vergadering is gevestigd op het hooge belang dier Rijksverzameling en de vruchten, die zij, bij eene goede inrichting, zou kunnen afwerpen, mag het Koninklijk Instituut zich ontslagen rekenen van de verplichting U nader daarop te wijzen en den alleszins onvoldoenden toestand dier instelling opnieuw in het licht te stellen.

Het Koninklijk Instituut bepaalt zich daarom alleen tot de verklaring, dat het zich gaarne vereenigt met de door de zusterinstelling geleverde beschouwingen; en terwijl het, op grond daarvan, het door haar gedaan verzoek krachtig ondersteunt, durft het met vrijmoedigheid hopen, dat Uwe Vergadering, door hare adhaesie aan het Regeeringsvoorstel te schenken, er toe zal willen medewerken ook voor het Rijks Ethnografisch Museum een toestand in het leven te roepen die ten bate der wetenschap kan strekken en bevorderlijk zal zijn aan het handhaven van den Nederlandschen naam, ook als die eener koloniale mogendheid, die er trotsch op wil zijn met den vreemdeling te wedijveren, waar het geldt de inrichting van een Ethnologisch Museum, waarin de voorwerpen der koloniën zoo ruimschoots vertegenwoordigd zijn."

Met voldoening mag er op gewezen worden, dat beide deze adressen weêrklank hebben gevonden bij vele leden der Tweede Kamer. Waar de Regeering er zich enkel toe bepaald had haar voorstel aan te bevelen als »wenschelijk" en daardoor zelve aanleiding gaf dat het bijna schipbreuk leed — terecht werd dit door het lid der Kamer de Vos van Steenwijk afgekeurd —, verdienen de heeren Donner, van der Kaay en Patijn onze hulde, waar zij met kracht van redenen en tal van bewijzen den onhoudbaren toestand van het Museum hebben in 't licht gesteld en daardoor medegewerkt, dat de voorgestelde verandering werd aangenomen.

IN ZAKE DR. B. F. MATTHES.

Mocht geen der genootschappen, die zich onlangs tot de Regeering hebben gewend in zake Dr. Matthes, tot dusver eenig antwoord ontvangen, waaruit haar belangstelling kan blijken in de Indologische wetenschap in 't algemeen en in de studie van de taal-, land- en volkenkunde van Zuid-Celebes in 't bijzonder, dezer dagen heeft het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië zich daaromtrent tot de Tweede Kamer gewend bij het navolgend adres:

»Het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië meent te mogen veronderstellen, dat het bij Uwe Kamer niet onopgemerkt zal zijn gebleven hoe in den loop van dit jaar van vele zijden, door genootschappen en particulieren, pogingen zijn in het werk gesteld om recht te doen wedervaren aan de groote wetenschappelijke verdiensten van den na een veeljarig verblijf op Celebes in het vaderland teruggekeerden Indoloog Dr. B. F. Matthes.

Er werd op gewezen, dat Dr. Matthes met recht mag worden genoemd de schepper der wetenschappelijke beoefening van de talen van Zuidelijk-Celebes, het Makassaarsch en Boegineesch, en bovendien tallooze belangrijke bijdragen tot de kennis van land en volk van Zuid-Celebes heeft publiek gemaakt.

Er werd aan herinnerd dat, al ontbreekt het, dank aan de door hem publiek gemaakte werken, niet aan materiële hulpmiddelen voor de studie van het Makassaarsch en Boegineesch en van het land en volk van Zuid-Celebes, de zoo noodige leiding en het mondeling onderricht daarin aan de Rijks-Universiteiten ten eenenmale wordt gemist.

De wensch werd geuit dat, nu Dr. Matthes in het vaderland was teruggekeerd en dus van zijne bekwaamheden en talenten partij kon worden getrokken, in die bestaande leemte in het Indologisch onderwijs mocht worden voorzien.

Men meende dat dien geleerde daardoor tevens de gelegenheid zou worden geboden de rijke materialen voor de taal-, land en volkenkunde van Zuid-Celebes, door hem van daar medegebracht, ten meeste nutte van den lande te verwerken.

Pogingen in dien geest van onderscheidene zijden, onder anderen door het Instituut, het Aardrijkskundig Genootschap, Nederlandsch Zendelinggenootschap, bij de Regeering aangewend en met warmte gesteund door de pers, inzonderheid door onze beide Indische tijdschriften (waarheen voor de kennisneming der onderscheiden stukken daarover mag worden verwezen), bleven zonder gevolg.

Wel verleende de Senaat der Leidsche Universiteiten, welke den Heer Matthes reeds voor meer dan dertig jaren tot doctor honoris causa in de letteren had benoemd, hem, door hem in Januari jl. tot doctor honoris causa in de Taal- en Letterkunde van den Oost-Indischen Archipel te benoemen, openlijk het vernieuwd bewijs hem de hoogste onderscheiding waardig te keuren, welke dat lichaam kan verleen; maar de Regeering schijnt ook daarin, evenmin als in de adressen der bovenvermelde genootschappen, een wenk en steun te

hebben gevonden, dat zij, aan de Wetgevende macht het voorstel doende om Dr. Matthes op de eene of andere wijze aan de Universiteit te Leiden te verbinden, daarbij op de instemming van vele bevoegde beoordeelaren zou kunnen rekenen. Althans, bij inzage der Staatsbegroting voor 1882 heeft het Instituut niet mogen bespeuren, dat de Regeering het voornemen zou hebben in het volgend jaar te dezer zake te doen, hetgeen in dit jaar niet werd gedaan.

Nu is het aan het Instituut wel bekend, dat door de groote welwillendheid van het jegens de Indische taalstudie zoo hoogst verdienstelijk Nederlandsch Bijbelgenootschap Dr. Matthes in de gelegenheid is gesteld zijne Indologische studiën, althans gedeeltelijk, voortzetten. Maar het Instituut is ook overtuigd, dat voor de Indologische wetenschap in het algemeen veel meer partij te trekken ware van de talenten van Dr. Matthes, zoo hij, in plaats van alleen werkzaam te zijn voor het Bijbelgenootschap, tevens, — want het meent dat dit zeer goed zou kunnen samengaan —, in de gelegenheid werd gesteld universitair onderwijs te geven in de taal-, land- en volkenkunde van Zuid-Celebes, of op eene andere wijze aan de Universiteit werd verbonden.

Het Instituut meent dat, nu die gelegenheid zich aanbiedt door den terugkeer van Dr. Matthes hier te lande, het op den weg ligt der Regeering van die gelegenheid gebruik te maken, omdat daardoor eene veel grooter waarschijnlijkheid geboren wordt, dat zijne studiën blijvende vruchten zullen dragen en mannen zullen worden gevormd in staat en geneigd om eenmaal voortzetten, wat door hem zoo goed werd aangevangen.

Werd de uit een algemeen Indologisch oogpunt gewichtige studie der talen van Zuid-Celebes aangevangen voor rekening van het op dat gebied zoo verdienstelijke Bijbelgenootschap en met het oog op de Bijbelvertaling, het ligt, meent men, vooral nu buiten schuld van Bijbel- of Zendelinggenootschap van de gedeeltelijk voltooide en voortzetten Bijbelvertaling niet dat directe nut te trekken is wat aanvankelijk daarvan werd verwacht, op den weg der Regeering de gelegenheid tot voortzetting en voltooiing dier studie open te stellen, omdat het een regeeringsbelang mag heeten nauwkeurig bekend te worden met de talen der verschillende volkeren van den Indischen Archipel.

Ten slotte meent het Instituut er ook op te mogen wijzen, dat de belangen der onder de leiding van Dr. Matthes te Makassar van gouvernementswege opgerichte Kweekschool voor inlandsche onderwijzers ongetwijfeld zonden worden bevorderd, zoo hij, door op de eene of andere wijze aan het universitair onderwijs te zijn verbonden, daardoor ook in de gelegenheid kwam voor de opleiding van leeraren voor die school werkzaam te zijn.

Om alle deze redenen heeft het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, de eer zich tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal te wenden met verzoek: dat de Kamer haren veelvermogenden invloed bij de Regeering gelieve aantewenden ten einde te trachten te verkrijgen, dat van de talenten van Dr. B. F. Matthes, hetzij door hem aan het universitair onderwijs

te verbinden, hetzij op andere wijze, ten bate der Indologische wetenschap en der kennis der talen en volken van Zuid-Celebes in het bijzonder meer partij worde getrokken dan thans het geval is."

Ook het Bestuur van het Nederlandsche Zendelinggenootschap kennis ontvangen hebbende van dit adres, heeft gemeend zich daarbij te moeten aansluiten.

Waar *buiten* de Kamer — getuigen nu ook weder de beide adressen — zoo krachtig wordt gestreden in het belang van een tak der Indologische wetenschap, verwondert het ons niet, dat ook ~~in~~ de Kamer daarvoor een lans werd gebroken. De afgevaardigde uit Hoorn, de heer W. K. Baron van Dedem, de zaak ernstig bij de Regeering aanbevelende, sprak o. a.:

»Algemeen is men het er over eens, dat de studie van de voornaamste talen van onzen Indischen Archipel niet alleen uit een oogpunt van handelsbelang, maar ook voor de philologie in het algemeen van groot gewicht is. Aan de *Ecole spéciale des langues Orientales vivantes* te Parijs is dan ook een leerstoel voor het Javaansch en Maleisch verbonden; in dezelfde talen wordt onderwijs gegeven te Marseille, en ook in Duitschland en Engeland is dit aan Universiteiten het geval. Voor ons komt er nog bij de waarheid, die zeer zeker ook in het Oosten geldt: De taal is gansch het volk. Zullen wij onze bestaurszaak goed vervullen, dan moeten wij de volken, waarover zij zich uitstrekt, en hun karakter, en dus in de eerste plaats hunne taal grondig kennen. Bij de wet op het hooger onderwijs is dan ook voorgeschreven dat aan minstens eene Universiteit onderwijs moet worden gegeven in de taal, letter-, land- en volkenkunde van den Oost-Indischen Archipel. Hoe is nu echter aan dat voorschrift voldaan? Daarentrent zegt het Aardrijkskundig genootschap in een adres van Maart 1881 het volgende: Behalve in het Javaansch en Maleisch is er te Leiden ook nog gelegenheid om in een paar minder belangrijke talen van den Archipel, het Soendaasch en Madoereesch, die geen van beide op een belangrijke litteratuur kunnen boogen, onderwijs te ontvangen, maar die gelegenheid ontbreekt voor de beide voornaamste talen van Celebes, het Makassaarsch en Boegineesch, die zich door een veel uitgebreider en belangrijker litteratuur onderscheiden.

Wat Dr. Matthes voor het onderwijs in die talen en voor de Indologische wetenschap in het algemeen zou kunnen zijn, is veel beter dan het door mij zou kunnen geschieden reeds gezegd door den heer Quarles in zijn bekende brochure *de Maecenaten*, en ook in het adres van het Instituut voor taal-, land- en volkenkunde, dat aan de Kamer gericht is. Ik zal mij dan ook alleen veroorloven nog een paar woorden te citeren uit een adres, gericht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, en uitgaande van het Geographisch genootschap. Daar wordt gezegd: »Hoewel vertrouwend dat de groote verdiensten van Dr. Matthes in dit opzicht aan Uwe Excellentie niet onbekend zullen zijn, veroorlooft het genootschap zich bij Uwe Excellentie in herinnering te brengen, dat Matthes reeds voor meer dan dertig jaren, vóór zijn eerste vertrek naar Indië, op grond zijner uitstekende kennis op het gebied der Oostersche taalkunde tot doctor in de letteren honoris

causa werd benoemd, terwijl nog vóór weinige weken, op grond der wetenschappelijke werken, die de vruchten waren van zijn langdurig verblijf in Indië, de senaat der Leidsche Universiteit hem ook het bij de wet op het hooger onderwijs ingestelde speciale doctoraat voor de talen van den Indischen Archipel heeft toegekend, ten einde de verdiensten van Matthes te huldigen door de hoogste wetenschappelijke onderscheiding, welke te zijner begeving stond. Matthes toch is door zijn woordenboeken en spraakkunsten der Makkassaarsche en Boegineesche talen, de baanbreker en, als het ware, de schepper geweest van de wetenschappelijke beoefening dier belangrijke idiomen, terwijl hij tevens de merkwaardige letterkunde der volken, die deze talen gebruiken, in zijne uitgebreide chrestomathien voor een aanzienlijk gedeelte onder het bereik harer beoefenaars heeft gebracht. Maar vooral vindt het Aardrijkskundig genootschap zich genoopt hierbij op te merken, dat Matthes met zijne linguïstische studien, ook de beoefening der geographie en ethnologie van Zuid-Celebes op ruime schaal heeft verbonden." Door tal van feiten wordt dit dan verder gestaafd.

Mag men nu de gelegenheid laten voorbijgaan om de krachten van zulk een uitstekend man voor de Indologische wetenschap te benuttigen door hem aan ons hooger onderwijs te verbinden; mag men verzuimen om hem in staat te stellen zijn reuzenwerk, zoo als professor Veth het door hem reeds grootendeels opgetrokken gebouw noemde, voort te zetten en te voltooien?

Voor mij is het antwoord op die vragen niet twijfelachtig. Toch zal ik geen amendement voorstellen, omdat ik betwijfel of dit in het belang van de zaak zou zijn; maar ik beveel het verzoek van het Koninklijk Instituut dringend aan bij den Minister van Binnenlandsche Zaken, een beroep doende op zijn ambtgenoot voor Koloniën, die dit verzoek reeds vroeger steunde en wiens invloed zeker veel meer dan de mijne vermag."

Gelyk te verwachten was, had de Minister Six geene vrijheid om aan het van zoovele zijden en met zooveel aandrang gedaan verzoek te voldoen. Het is te betreuren, dat de heer van Dedem het oogeblik weinig geschikt scheen te achten om een amendement voor te stellen, terwijl hij in zijn repliek alleen nog aanvoerde: »Indien de Minister, voorgelicht voor zooveel noodig door zijn ambtgenoot voor koloniën, aan de Kamer wilde uiteenzetten wat Dr. Matthes voor de Indologische wetenschap heeft gedaan en nog zou kunnen doen, dan ben ik niet bevreesd, dat een voorstel zijnerzijds in dezen geest slechts ontvangen zou worden."

Dat de Maecenaten, ook de Indische, zich geroepen zullen gevoelen blijk te geven van hunne levendige belangstelling, is o. i. hoogst twijfelachtig.

Schetsen uit het Volksleven in Nederl. Oost-Indië,

DOOR

R. VAN ECK.

XI.

MANGKASAREN EN BOEGINKEZEN.

(Slot).

Het nieuwe huis is alzoo gebouwd en betrokken door het tweetal, dat wij op zoo plechtige wijze door den heiligen band des huwelijks zagen verbinden. Hoe de Mangkasaren en Boegineezen dit *heilig* overigens opvatten, heb ik reeds met een enkel woord aan het slot van het vorig stuk aangetoond. Veel sterker dan de draad, die het baadje van de bruid met de muts van den bruidegom verbond, is de band niet. Hier, evenals elders in Indië, worden vooral door de heeren der schepping tamelijk vrije idée's gehuldigd omtrent de wederzijdsche verplichtingen van man en vrouw. Om niet te spreken van het hun door Islam en heidendom verleende recht om hunne liefde te verdeelen, door zich ook nog met eene of meer andere vrouwen in den echt te begeven, schijnen zij er over het algemeen geen kwaad in te zien als zij, wat wij noemen, verboden wegen bewandelen en de bevrediging hunner lusten zoeken in de armen van vrouwen, die hier veelal met den vreemdsoortigen naam van *patari'pang* (tripangvischers) worden aangeduid. De anders onschuldig genoeg klinkende uitdrukking in het Mangkasaarsch: *pasiléba lebássang topéna* (gedurig van kleeren verwisselen) heeft daardoor dan ook in den mond des volks eene betekenis gekregen, welke hier niet nader behoeft te worden aangeduid.

Minder klaar zal voor mijne lezers echter een ander spreekwoordelijk gezegde zijn, dat eveneens met de vaak voorkomende ontrouw der mannen wordt in verband gebracht en, letterlijk vertaald, zeggen wil: *zijn buffeltred vooruit laten gaan*. Zoo van iemand gebezigd, wijzen deze woorden den man aan, die den nacht buiten 's huis heeft doorgebracht en nu, thuis komende, den eersten den besten huisgenoot met een grooten mond op het lijf valt — op de manier zooals een buffel zijn loggen poot op den grond zet — om zoo doende den toorn zijner wederhelft af te wenden en haar te noodzaken zich schuil te houden, totdat het onweer afgedreven is. En in den regel zal dit zeker de wijste partij zijn, die zij kiezen kan. Niet alle vrouwen nemen de zaak echter zoo licht op. Velen trachten zich te wreken over de ondervonden veronachtzaming, door manlief de bedreiging naar het hoofd te werpen, dat zij — om alweer eene inlandsche spreekwijze te gebruiken — »zijn hoofdkussen zal wegschuiven», wat zooveel zeggen wil, als hem links te laten liggen. Is zij niet zeer zachtzinnig van aard, dan komt er ook wel eens een vloek bij, bij voorbeeld deze: »ik zal je (in mijne gedachten) op onze mat onthoofden», wat op Zuid-Selebes ongeveer zooveel zeggen wil als ons: »ik wou dat je stikte». Maakt de heer en meester het al te erg, dan raakt ook het geduld der zachtmoedigsten ten einde en wordt de hulp van den priester ingeroepen om den huwelijksband weêr te ontbinden.

Er zijn echter ook vrouwen, die eerder het ergste verduren, dan op deze wijze haren echtvriend te verlaten. Zij schikken zich liever met indische gelatenheid in haar lot en voeden zich met de hoop, dat het haar nog eenmaal gelukken moge in het onverdeeld bezit van de genegenheid haars echtgenoots te geraken. En om de vervulling van dezen wensch te verkrijgen, wordt menig stil gebed opgezonden en menige offerande gebracht, ten einde de huisgoden gunstig voor zich te stemmen en van hen te vragen, dat zij haar toch bewaren mogen voor de schande van *loêpa*, d. i. »zonder pitten» te zijn, met welk woord onder Boegineezen en Mangkasaren de onvruchtbaarheid der vrouw wordt aangeduid. Moest haar dit overkomen, dan is er geen redding mogelijk. Dan heeft zij — de lezer herinnert zich wat ik hiervan in eene vroegere schets mededeelde — alle aanspraak op de liefde van haren man verloren, en is deze in de oogen van het publiek ten volle gerechtvaardigd, als hij haar met onverschilligheid behandelt of als eene onwaardige van zich stoot. Deed hij het niet; — was hij nog vriendelijk voor zijne *bainne-liyoe* — gelijk men hier eene getrouwde vrouw zonder kinderen noemt — ieder rechtgeaard bewoner van Zuid-Selebes zou hem belachen en er vermaak in scheppen om hem bij gelegenheid een *o! manggêna* na te roepen. Om deze uitdrukking, die

letterlijk beteekent: *o! vader van het* (onbekende kind), te kunnen begrijpen, dient de lezer te weten, dat ook hier, evenals op andere eilanden van den Archipel, de gewoonte bestaat om de ouders niet bij hun eigen naam, maar bij dien van hun kind te noemen, zooals wij b.v. zouden zeggen: *vader van Jan, moeder van Klaartje*, enz. Door dus iemand met *ménge* (vader) aan te spreken, zonder er den een of anderen kindernaam bij te vermelden, wordt het eerste eigenlijk eene bespotting, waarvoor een inlander, meer dan wij ons kunnen voorstellen, hoogst gevoelig is.

Doch, gesteld al dat de teleurgestelde echtgenoot zich deze zaken niet aantrok, dan zijn er altijd gediensige geesten genoeg, die er plezier in hebben om iemands huiselijken vrede te verstoren en twist en tweedracht te zaaien tusschen echtelingen, die, voor 't uiterlijke althans, in eendracht samen leven. Onder ons bedienen zulke quasi-vrienden zich gewoonlijk van den laster, en ook op Zuid-Selebes is dit gewrocht der duisternis niet onbekend. Men noemt het daar *saradaf* en ook wel *amóntjong máta*, welke laatste uitdrukking zeggen wil: »met de ooghaartjes werken», en aanduiden moet, dat het juist de nijd der oogen is, die dit kwaad in 't aanzijn roept. Het ligt echter geheel in het karakter van deze volken, om in deze weinig van het gesproken of gefluisterde woord te verwachten, maar meer waarde te hechten aan de toepassing van een of ander toovermiddel, waarbij de dader zoo gemakkelijk onbekend blijven kan en de booze geesten in de eerste plaats voor de schuldigen gehouden worden. Een probaat middel om man en vrouw tot elkander's vijand te maken is o. a. wat *honden- en katten-haar*, dat men eenvoudig onder hun hoofdkussen heeft te leggen om de poppen aan den dans te krijgen. Men kan ook een gebroken naald in hun bed verstoppen en het resultaat is hetzelfde.

Er hangt dus voor de vrouw op Zuid-Selebes veel van af of zij al dan niet de moedervreugde smaken zal. Draagt zij eenmaal het zoete geheim bij zich om — of laat mij liever zeggen de zoete *waarheid*, want geheimzinnigheid kennen de Indische dames op dit gebied niet — dan is zij de wereld te rijk af. Zelfs de gedachte, dat de goden haar misschien een *kámbará émba* (Boegin. *dinroe oeláwang*), dat is een »overspelige» *tweeling* hebben toegedacht, kan hare blijdschap niet verminderen. En dit, niettegenstaande zij heel goed weet, hoe zulk een tweelingpaar van beiderlei geslacht, noch voor de ouders, noch voor het land hunner inwoning, als een zegen kan worden beschouwd. Wat deze stammen zich eigenlijk van een *kámbará émba* voorstellen, zou ik mijne lezers niet precies kunnen zeggen. Ik weet alleen, dat dit bijgeloof ook elders heerscht en men o. a. op het eiland *Bali* (zie mijne schetsen van dit eiland in het Tijdschrift van N. Indië) de

verschijning van zulk een tweeling bepaald een ramp, een bezoeking van boven noemt, die niet alleen voor de ouders, maar bovenal voor het dorp, waar zij wonen, de ergste gevolgen hebben kan. Zelfs gaat men hier zoo ver van den vader met de moeder en hare kleinen uit het dorp te verjagen en hen te veroordeelen om drie maanden buiten de kom der gemeente, bij voorkeur in de nabijheid van het kerkhof, in eene hulpwoning door te brengen. Eerst na verloop van dezen termijn en nadat men behoorlijk voor hen geofferd heeft, mag de verstooten familie in het dorp terugkeeren.

Dus, de jonge vrouw gevoelt zich overgelukkig en wij verdenken haar dat zij, die anders weinig met rekenen op heeft, in een van hare doozen of koffertjes heel stillietjes een *bilang-bilang* (inlandsch hulpmiddel om te tellen) bewaart, om daarvan iederen morgen een knoop los te maken en zodoende het getal dagen te kennen, die er nog tot aan hare bevalling verlopen moeten. Ook verzuimt zij zeker niet van tijd tot tijd een offer te brengen aan de goede geesten, die haar beschermen moeten tegen het heirleger van demonen, die lachen en jubelen, zoo vaak het hun gelukt is deze aarde voor dezen of genen sterveling tot een tranendal te maken. Wat zij in 't bijzonder te doen heeft om de gevreesde *poentiyana* op een afstand te houden, is, meen ik, reeds in het eerste gedeelte van deze schets medegedeeld.

Doch genoeg om aan te toonen, dat de beschrijving, die ik vroeger gaf van het lot der Indische vrouw, in allen deele ook op het zwakke geslacht onder Boegineezen en Mangkasaren van toepassing is. Ook hier zijn de dochteren Eva's weinig meer dan de gekochte slavin, die, opgesloten gedurende een groot gedeelte van den dag in de *djadjarang* (dat gedeelte van het huis, waar een vreemdeling buiten vergunning van den huisheer niet mag binnentreden), tevreden moet zijn als de heer en meester haar een bescheiden deel van zijne genegenheid schenkt en zich tegenover haar zoo gedraagt, dat er geen wettige reden bestaat om echtscheiding aan te vragen. Begrijpt zij hare positie goed, dan tracht zij hare taak als huisvrouw ernstig op te vatten, de rijst voor haren man behoorlijk te koken, door handenarbeid (spinnen en weven) een groot gedeelte tot de onkosten van de huishouding bij te dragen, en verder hare ledige uren aan de opvoeding der kinderen te wijden.

- De opvoeding der kinderen? zoo vraagt, ongeloofig lachende, een mijner Indische lezers, die zeer goed weet, hoe de ouders daar ginds dit woord niet in hun vocabulaire hebben opgenomen. Ook ons is dit niet onbekend. Ook wij zijn er van overtuigd, dat een Mangkasaarsche vader of eene Boegineesche moeder zich al zeer weinig bekommert om de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van hun kroost. Als de

kinderen maar behoorlijk hun voedsel ontvangen en, zoodra zij daartoe den geschikten leeftijd bereikt hebben, gekleed worden, meenen zij voldoende aan hunne ouderlijke verplichting te hebben voldaan. Op zijn tijd zullen zij ook zorgen dat, naar lands gebruik, de tanden van hun zoons en dochters gevijld worden en zij, als goede Mohamedanen, de besnijdenis ondergaan. Wat er verder van de knapen en meisjes groeit, dat mogen de goden weten en de beschermengel, die, gelijk men algemeen in Indië gelooft, aan ieder mensch tot gids en leidsman op den weg door dit ondermaansche is meêgegeven. Als ik dan ook van *opvoeding* sprak, nam ik dit woord niet in den zin, dien wij daaraan hechten, maar dacht ik aan de duizend en één momenten in het leven dezer eilanders, die hen in aanraking brengen met de goede en kwade geesten, waarvan zij zich omringd wanen en met wier invloeden de ouders gehouden zijn hunne kinderen bekend te maken. Ook behooren zij hun de middelen aan te wijzen, die dienen kunnen om den mensch in zijn strijd tegen de machten der duisternis de overwinning te verzekeren. En wie is, zoo vraag ik nu, het meest voor deze gewichtige taak geschikt? Is het niet de moeder, die de kleinen bijna den geheelen dag om zich heeft en wier hart in den regel godsdienstiger — of zal ik zeggen bijgelooviger? — gestemd is dan dat van haar echtgenoot?

Dat de op haar rustende taak werkelijk niet van gewicht ontbloomt is, zou den lezer duidelijk worden als ik hem eens de gevallen opsomde, waarin de ouders, en, gelijk ik zeide, vooral de moeder geroepen wordt om voor het heil harer kinderen te waken en handelend op te treden, waar dezen nog te jong zijn om voor zichzelf te zorgen. Laat ik er slechts enkelen noemen.

Nauwelijks is de kleine geboren of de *sânro* vertelt de moeder, dat het noodig is een offervuurtje te ontsteken, en daarop kleine bosjes haar van paarden, honden, katten, enz. te branden, om te voorkomen dat de kleine dreumes, als hij later eens voor een der opgenoemde dieren mócht schrikken, nadeelige gevolgen daarvan ondervindt. Op den derden dag na de geboorte wordt dit nog eens herhaald, terwijl de *sânro* bovendien bij deze gelegenheid met hare hand, na deze even in den rook gehouden te hebben, beurtelings op het hoofd, den navel en de beentjes van het zoontje of dochtertje drukt en daarbij de eene of andere bezweringsformule uitsprekt. Het kind is hierdoor gevrijwaard tegen de *ampârang*, gelijk hier een plotselinge ongesteldheid van kleine kinderen genoemd wordt. Mocht gij ooit van zulk een plechtige handeling getuige zijn en de lust in u opkomen om een vriendelijk woordje over den kleinen Mangkasaar of Boeginees te zeggen, hoedt u dan uw

gevoelen in een *tjápôdé-pôdé mamo* of, als 't een Boegineesje geldt, *mátjapâdé-pâdé mani* te uiten. Gij hebt hiermede niets anders gezegd dan "t is al lief en mollig wat er aan is", en de meeste westersche moeders zouden u daarvoor met een dankbaren blik loonen, maar, honderd tegen één dat de moeder op Zuid-Selebes van schrik opsprong en de omstanders u met een zuur gezicht aankeken. Of men dan onder deze stammen een kind niet lief mag vinden? Zeker wel, maar — men mag het niet zoo hardop zeggen, want, weet u, dan hooren het ook de booze geesten en wordt hun jaloezie noodeloos opgewekt! 't Is dus beter om te zwijgen of, zijr meening in bedekte termen te openbaren, door bv. zoo'n kleine met een *kôerrôe soemangânoe* (Boegin. *kárrôe soemangâmoe*) toe te spreken. Letterlijk vertaald wil dit zeggen: roep uw levensgeest (soemânga), m. a. w. *pas op dat uw levensgeest niet ontvlucht*, en het heeft dus eigenlijk met liefde en molligheid niets te maken; maar allen, die u hooren begrijpen de bedoeling en dat is voldoende. Wij zien hier al weer hoe goed en noodig het is dat Europeanen, die zich onder de Insulaners gaan vestigen, een weinig op de hoogte van de zeden en gewoonten des volks zijn. Men begaat anders zoo gemakkelijk fouten, die de inboorlingen tegen ons innemen en soms, vooral onder stammen die, als de Boegineezen en Mangkasaren, zoo heet gebakerd zijn, gevaarlijk kunnen worden.

Voor ik verder ga, moet ik even een verzuim herstellen en mijne lezers zeggen wat een *sânro* is. Men verstaat hieronder op Zuid-Selebes inlandsche *dokters* en *dokteressen*, waarvan de laatsten ook als accoucheuses optreden en die allen, zonder onderscheid, hoofdzakelijk uitmunten door hunne kennis van de onder deze stammen zoo gezochte toover- en bezweringsmiddelen. Van de eigenlijke geneeskunde weten zij weinig of niets, wat echter niet verhindert dat zij bij hunne patienten een heel deftig gezicht zetten en zich gewoonlijk goed laten betalen. Wenscht men van hunne diensten gebruik te maken, dan eischt de gewoonte dat men hun vooraf een dertigtal duiten, een bosje sirihbladen en een paar pinangnoten thuis zendt. Denkelyk moet dit een offer verbeelden, waardoor zijne of hare kunst gewijd behoort te worden. Eene *sânro pamâná* (vroedvrouw) ontvangt bovendien een of ander voorwerp in ijzer, dat zij zorgvuldig in haar huis bewaart, omdat het niet meer of minder voorstelt dan de *soemânga* der zwangere, en deze — de *soemânga* n.l. — alleen langs dien weg verhinderd wordt om in de gewichtige ure te ontvlieden!

Maar, keeren wij tot het kind terug. Het is intusschen zeven dagen oud geworden en daarmede is ook het oogenblik aangebroken om den *geitenbok* (*akéka*) te slachten, waarop de kleine aan gene zijde van het graf rijden zal, als hij soms vroegtijdig mocht komen te sterven! Dit is

dan trouwens ook het eenige dier, dat geslacht mag worden in een huis, waar een kind van beneden de veertig dagen is. In elk ander geval zullen de bewoners zich schuldig maken aan het *perali*, waarover boven gesproken is.

Laat ik hier nog bijvoegen, dat voor een jongen *twee*, doch voor een meisje slechts één geitenbok geslacht wordt, waarmede men misschien wil aanduiden, dat ook in het rijk der geesten de man de meerdere zijn zal.

Wordt de kleine soms ongesteld, dan is het zaak voor de moeder om, als zij straks de rijst kookt, het boyenste daarvan af te nemen, dit te leggen in den pot waarin de *placenta* van haar *dôndo-dôndo* (zo noemt men de kleine kinderen) bewaard wordt, en dit voorwerp aldus toe te spreken: »Eet toch en smeeik om hulp voor uw broertje (of zusje), opdat die niet blijve sukkelen, dan zal die u weer te eten geven." Het kan ook geen kwaad als de bezorgde mama daarbij de *rôyong* aanheft, gelijk men onder de Mangkasaren een lied noemt, dat speciaal bestemd is om voor kinderen beneden de veertig dagen gezongen te worden.

Is de veertigste dag aangebroken, dan moet moeder het zoogenaamde eerste maal voor haar kleintje klaar maken, welk maal uit allerlei ingrediënten bestaat en bovendien besprenkeld wordt met water uit een pot, waarin men, behalve een houten blokje en een stukje ebbenhout, ook nog den staart van een *mangali* (een soort van visch) geworpen heeft. Hoogst waarschijnlijk staat ook dit alles met de booze geesten in verband. Geleerde inlanders beweren anders, dat deze plechtigheid ten doel heeft om den jeugdigen wereldburger *beschroomd* en *bedwaard* te maken en bewijzen hunne meening met het zelfde woord *mangali*, dat eigenlijk *schroomen* beteekent. Stellen de ouders veel belang in hun kind, dan laten zij bij deze gelegenheid de *sânro* nog eens komen, om, volgens gebruik, den grond onder dat gedeelte van het huis, waar de bevalling heeft plaats gehad, met de punt eener lans om te woelen. De zuigeling is dan door dit *makêreng-rompong*, gelijk men het noemt, voor goed onder de menschenkinderen opgenomen, maar staat nu ook als ieder ander bloot aan de lagen der booze geesten. De moeder weet dit en begint er daarom ook aan te denken om haar zoontje of dochtertje een amulet om den hals of eenig ander lichaamsdeel te hangen. Zeer algemeen gebruikt men hiervoor de fijngehakte uitspruitsels van de *boêlo-gâding*, een soort van geel gekleurde bamboe. Is men goed Mohamedaan, dan verwacht men ook veel heil van een *simâ-simâ taiya*, een witte doek, waarin een met Arabische woorden beschreven papiertje gewikkeld is, en die het kind om den arm gebonden wordt.

Kinderen worden spoedig groot en in Indië nog spoediger dan bij ons. Met de tiende of elfde maand kondigt de kleine reeds aan dat hij of zij zal gaan loopen, en moet de familie zich gereed maken om hem of haar *den eersten tred te laten doen*. Deze gebeurtenis, *panôndjo* genoemd, geeft aanleiding tot een van die huiselijke feesten, die aan de moeder eene geschikte gelegenheid aanbieden om hare kunst in het klaar maken van allerlei gebak aan den dag te leggen.

Een jaar later volgt een ander merkwaardig feest, dat de Boegineezen *rikállôei-meloéwa-darâna* en de Mangkasaren *nikâtteré-ôetjerâna* noemen, onder welke uitdrukkingen verstaan wordt: *het afknippen van het haar (bloedhaar), waarmede het kind geboren is*.

Weer wat later — een vast tijdstip schijnt hiervoor niet aangegeven; veelal wacht men daarmede tot den tijd der huwbaarheid — moet de *beschermgeest* van den jongen of het meisje worden opgezocht. Deze hoogst gewichtige taak kan niet aan iedereen worden opgedragen, maar moet bepaaldelijk door een *bissoe* (zie boven) worden verricht. Hoe deze daarbij te werk gaat, zal den lezer duidelijk worden uit de beschrijving, die Dr. Matthes ons in zijne merkwaardige verhandeling over de *Bissoe's* van dit *ripaotâna-baboewâna* geeft:

»... Ik begaf mij alzoo 's avonds te acht ure naar het huis, waar de plechtigheid zou plaats hebben. Nauwelijks was ik daar aangekomen, of ik vernam een akelig gekras, dat spoedig door mij herkend werd als het geluid van de *gamâroe*. Die *gamâroe* bestaat in een soort van porseleinen kom en schotel, die men tegen malkander aanwrijft, wanneer men een *bissoe*, die zich tot het ontvangen van den geest te slapen heeft gelegd, wakker maken wil. Ik spoedde mij dus naar binnen, en vond daar den *bissoe*, die reeds des morgens vroeg als *sânro* of *dokter* met één bosje betel van vijftig bladen, drie pinangnoten en dertig duiten of vijf en twintig cent verzocht was te komen, onder een groote zonnescherp liggen slapen, terwijl een andere *bissoe* bezig was hem met een *gamâroe* te wekken.

»Naast de legerstede van den dokter was een ander bed gespreid, inagelijks met een pajoeng daarboven, hetwelk bestemd was voor de jonge dame (wier beschermgeest moest worden opgezocht).

»Tusschen die twee slaappleatsen lag een matras en daarop bevond zich een groote ronde diepe schotel. Op dien schotel nu stond een *salâssó* (een soort pyramide) van één verdieping, die voor de eene helft met gewone ongekoekte rijst, en voor de andere helft, daarvan alleen door middel van een pisangblad gescheiden, met geroosterde rijst gevuld was.

»Boven op de *salâssó* lagen één ei, één kam pisangs, zes betelbladen gevouwen en elk van de verdere toebehooren van een betelpruimpje voorzien, en één peperhuisje met geroosterde rijst.

»Verder bevond zich in die salássó f 2 ten behoeve van den bissoe-sâuro, daar deze, na afloop van de plechtigheid, de salássó met al wat er op en in was, meê naar huis mocht nemen, als representant van den beschermgeest der jonge dame, welke geest zich vóór het einde van het feest zou openbaren.

»Eindelijk zag men een aangestoken waskaars in de kam pisang steken.

»..... Eindelijk stond er bij de salássó nog één bord met geroosterde rijst en twee gereedgemaakte betelpruimpjes.

»Nadat nu de bissoe door middel van het tegen elkander wrijven van de straks bedoelde porseleinen schotel en kom onder zoogenaamde stuiptrekkingen ontwaakt en, al bissoe-taal sprekende, mooi aangekleed was, kwam ook de jonge dame in haar fraaiste toilet op het tooneel. Zij plaatste zich vlak vóór den bissoe, die haar nu hier en daar op het hoofd een stipje met welriekende olie zette, en haar daarna niet alleen met geroosterde rijst bestrooide, maar ook met wierook (doêpa) berookte. Daarop moest zij zich naast hem op de voor haar bestemde slaappleats achterover nederleggen. En nadat haar gezicht vervolgens met een rooden doek overdekt was, werd haar buik, nota bene voor het oog van al de toeschouwers en onder de muziek der duivelbanners, geheel met welriekende olie ingesmeerd.

»Als dit geschied was, plaatste de bissoe er eerst een tweetal rondgesneden pisangbladen met gekleurde rijst, zes gevouwen gereedgemaakte sirihpruimpjes, daarna een dikken doek en eindelijk den bovenbeschreven diepen schotel met de salássó bovenop, terwijl de knieën, die de jonge dame wat opgetrokken had, door eene oude vrouw gestut werden.

»Nu zette de bissoe zich op zij van hare legerstede neder, in de linkerhand eene met een streng garen omwonden weversspoel, in de rechter- een waaijer houdende, en begon hij in bissoe-taal een lang lied te zingen, waarvan de strekking was, dat het meisje haar beschermgeest (dêwâta pangonrôwang) deze solássó met toebehooren als offerande aanbod, maar nu ook gaarne zou weten, hoe hij heette.

»Ten teeken daarvan werd nu verwacht, dat de beschermgeest op het hooren noemen van zijn naam zooveel beweging in den buik der jonge dame zou maken, dat de salássó er van begon te trillen.

»Dat kon echter dan pas geschieden, wanneer de slaap haar overmeesterd had. En dit scheen zeer lang te duren, waarover men zich trôuwens bij zooveel geraas geenszins te verwonderen had.

»Eerst na verloop van bijna drie uren, nadat de bissoedokter zich reeds schor gezongen had, verbeeldde men zich eindelijk, juist toen de naam van *singkârrôe-rôekka*, een kleinzoon van *La Galigo* (zie het eerste deel van deze schets) door den bissoe genoemd werd, eenige

beweging in de salássó te bespeuren. En nu was het dus uitgemaakt, dat singkarroé-rôekka de beschermgeest der dame was. Onmiddellijk werd de salássó nu weggenomen...

»En hiermede was de kostelijke plechtigheid voor dien avond zoo goed als afgelopen.»

En zoo zou ik kunnen voortgaan en nog eenige honderden zaken noemen, waarop ouders, maar vooral de moeder letten moet, zal zij kunnen zeggen, dat er behoorlijk voor de opvoeding der kinderen is gezorgd en men niets verzuimd heeft wat dienen kan om hen tot *nuttige* en *wijze* leden der maatschappij te doen opgroeien; *wijs*, blijkbaar o. a. ook uit hunne kennis van de zoogenaamde *kotiká*, gelijk deze inlanders alles noemen wat geschikt is om iemand met de *goede* en *kwade* dagen bekend te maken; *wijs* ook, omdat zij de *êrang kamâteyang*, de »wetenschap des doods» kennen, en zij dus in hunne stervensure weten zullen, wie de rechte gids is, die hun den weg naar de eeuwigheid moet aanwijzen. Maar, het lag niet in mijn plan om opzettelijk bij dit onderwerp stil te staan. In aansluiting aan mijne vorige schetsen, wensch ik dit laatste gedeelte van mijne beknopte verhandeling over Mangkasaren en Boegineezen te besteden aan eene vluchtige beschrijving van de

Begrafenis-plechtigheid

op Zuid-Selebes.

Zooals vroeger door mij reeds is opgemerkt, behoort het tot de eigenaardigheden van Indische stammen om aan de slotscène van het levensdrama de grootst mogelijke aandacht te wijden, en zelfs den meest vergeten burger niet zonder de noodige drukte en beweging van het aardsche tooneel te doen verdwijnen. Ook de Mangkasaren en Boegineezen maken in deze geen uitzondering op den regel. Ook bij hen behooren sterfgevallen en begrafenissen tot die gebeurtenissen, die niet slechts de familiebetrekkingen dagen achtereen aan hunne gewone bezigheden onttrekken, maar het geheele dorp, waar de engel des doods zijn intrede heeft gedaan, in rep en roer brengen. Natuurlijk wordt niet ieder met dezelfde plechtigheid begraven. Nergens komt het verschil in rang en stand, zou ik zeggen, meer uit dan juist onder deze onbeschaafde volken, en terwijl vorstelijke personen grafwaarts gedragen worden met een pracht en weelde, als gold het een bruiloft, zijn doodarmen genoodzaakt de lijken hunner afgestorvenen zonder eenigen omslag naar de laatste rustplaats over te brengen. Bij de laatsten gaat de begrafenis, zooals de Boegineezen het uitdrukken, als een *wádjo-wádjo* (schaduw) voorbij, terwijl van de eersten zonder uitzondering kan gezegd worden, dat er na hun dood meer notitie van hen genomen wordt, dan bij hun leven ooit het geval is geweest. Een be-

woner van Zuid-Selebes moet echter bepaald doodarm en zijn krediet bij de bureu totaal uitgeput zijn, als hij, om mij eens zoo uit te drukken, van een begrafenis-plechtigheid niet maakt wat er van te maken is. Dat er, als men in alles de gewoonte volgen wil, op heel wat te letten valt, zullen wij aanstonds zien.

Evenals andere stammen in Indië hebben ook de bewoners van Zuid-Selebes allerlei woorden en uitdrukkingen om aan te duiden, dat iemands levensdraad is afgesponnen. Ligt iemand op sterven, dan heet het bijvoorbeeld bij de Mangkasaren: »Zijn beekje is reeds aan het rijzen" of: »zijn doodkleed wordt al gescheurd". Evenzoo zegt men »zijne oogen verwelken" of: »zijn levensdraad breekt af" en ook wel »hij zal als een pisangstam worden omgehouden". Een enkele maal hoort men: »Ik heb zijn *madjassoelôwa* reeds gezien", waaronder dan verstaan wordt de »flikkering als van vuur", die deze inlanders nu en dan zich verbeelden uit het lichaam van stervenden te voorschijn te zien komen.

Voor *sterven* of *gestorven zijn* zegt men, zoowel in het Mangkasaarsch als Boegineesch, *mâte*, overeenkomende met het Maleische *mati*. Liefst wordt dit woord echter verzwegen en drukt men zich poëtischer uit, door b.v. te spreken van *tâlêngoe* »als met een schild bedekt zijn" of, zooals wij 't misschien zouden noemen, »aan het oog onttrokken zijn". Bij andere gelegenheden bezigt men *lâmpa* = heengaan; *énang* = slapen; *ilang* = verdwijnen, enz. Van vorsten sprekende, is het woord *mâte* bepaald strijdig met de beleefdheid, en eischt het gebruik uitdrukkingen als: *er valt van Z. Majesteit's ziekte niet meer te spreken* of: *Zijne Majesteit behoort nu tot de TOE-NIPAMA-TJANGA, d. i. tot hen »voor wie gebeden gelezen worden"*.

Zoodra iemand op het punt staat van den laatsten adem uit te blazen, verzamelen zich zijne verwanten rondom de stervensponde, waarna een van hen achter hem gaat zitten om hem in den rug te steunen en met de andere hand een' doek onder de kin te houden. Dit laatste dient om te zorgen, dat de mond zich behoorlijk zal sluiten, iets waarop onder deze eilanders nog meer dan bij ons gelet wordt. Het steunen in den rug is een liefdedienst, dien men den scheidenden bloedverwant niet gaarne weigeren zou. Beklaagd wordt dan ook elke doode, die ver van de zijnen den geest geeft en van wien later medelijdend moet worden gezegd, dat hij »op den schoot van eene mat gestorven is". Is de stervende reeds bejaard, dan zien de omstanders met bijzondere belangstelling het gewichtig oogenblik van zijn verscheiden te gemoet, in de hoop dat zij zijn *koelâoe* (Boegineesch *olâoe*) zullen mogen zien en — opvangen. Hieronder verstaan de bewoners van Zuid-Selebes niet alleen den bezoarsteen, maar allerlei versteende voorwerpen, waaraan

zij bovennatuurlijke kracht toekennen, terwijl zij gelooven dat ouden van dagen zulk een koelâoe in zich omdragen. Hoogstwaarschijnlijk zien zij er dus ook een middel in om iemands jaren te verlengen.

Onder de middelen, die bij deze stammen worden aangewend om iemand het scheiden van deze wereld gemakkelijk te maken, behoort ook het open zetten van deuren en vensters en van alles wat binnenshuis van slot of grendel voorzien is. Men wijst daardoor den geest den weg aan, hoe hij het maken moet om zijne boeien te verbreken en het lichaam te verlaten. Ten overvloede wordt in den vloer onder de plaats waar de stervende gelegen is, eene opening gemaakt, waardoor, naar de bloedverwanten meenen, elk beletsel voor een geregelde uitvaart wordt weggenomen.

Is eindelijk de dood geconstateerd, dan haasten de vrienden en betrekkingen zich om het kleed in gereedheid te brengen, waarin de doode straks naar zijne laatste rustplaats zal worden overgebracht. Behoort de familie tot den deftigen stand, dan eischt de beleefdheid dat zij kleine stukjes van hetzelfde goed, waaruit het kleed gemaakt is, bij wijze van kennisgeving aan vrienden en bekenden toezendt. Ieder die zulk een stukje linnen of katoen ontvangt, legt — als hij zich ten minste een volgeling van Mohamed noemt — zijne deelneming aan den dag met het uitspreken van de Arabische formule *innâ lillâhi wa-inna ilai-hi-râdjî-oena*, d. w. z. »wij zijn van Allah (God) en tot Allah keeren wij terug". Bovendien wil het gebruik, dat men de bedroefde familie een klein rouwgeschenk toezendt, als om daarmee te kennen te geven, dat men gaarne in persoon zijn opwachting zou komen maken om te weenen met de weenenden, maar de treurende betrekkingen voor het oogenblik liefst geen overlast wil aandoen. Onder de Boegineezen wordt het hier bedoeld cadeau met een naam genoemd die, letterlijk vertaald, beteekent »tranen-vervanger".

Alvorens nu het lijk in de *pawôloeng to-mâte* (Mangk. *panrôkô tôe-mâte*), gelijk men het lijkkleed noemt, gewikkeld wordt, moet het de gebruikelijke reiniging ondergaan, eene taak waaraan te meer zorg en moeite besteed wordt, naarmate de familie getrouwer is in de vervulling van de haar door den Islam voorgeschreven plichten. De hoofdgedachte, die deze godsdienstige plechtigheid — want dat is zij eigenlijk — bestuurt, is deze: dat de geheele mensch, dus ook het lichaam, Gode onberispelijk moet worden voorgesteld. Van daar dat men het lijk, dat voor deze gelegenheid op een viertal pisangstammen neêrlegt, niet slechts met water en andere reinigende middelen besprenkelt en inwrijft, maar in 't bijzonder zijn aandacht ook wijdt aan de haren en nagels, die, wilde men het voorschrift naar den letter opvolgen, thans eene misschien nooit gekende reinigingskuur

zouden moeten ondergaan. Gelukkig echter neemt Allah in deze den wil voor de daad, of, om juister te spreken, zegt eene andere wet, dat iemands lijk niet met een scherp voorwerp mag worden aangeraakt. Om aan alle verplichtingen te voldoen, wordt dus wel kam en scheermes ter hand genomen, maar draagt men zorg alleen den *rug* van deze instrumenten met de haren en nagels in aanraking te brengen! De doode gaat dus eigenlijk ongekamd heen, maar de achter gebleven vrienden en betrekkingen hebben verbeelding genoeg om u bij hoog en laag te bezweren, dat zijn toilet nooit beter in orde geweest is dan nu hij gereed staat om de lange reis naar het rijk der geesten te aanvaarden. Velen mijner lezers klinkt dit laatste waarschijnlijk zeer ongelooflijk in de ooren. Wie echter onze Insulaners ook maar een weinig kent, weet dat hun maatschappelijk en godsdienstig leven ons veel en velerlei doet aanschouwen, dat als eene wet der Meden en Perzen geldt, maar waarvan zelfs hunne geleerdste priesters ons geen andere verklaring kunnen geven dan deze: »onze voorouders hebben 't zoo gedaan en wij volgen hen na».

Bij vorstelijke lijken wordt onder de plaats, waar de wassching geschiedt, eene slavin geplaatst om het afstroomende water — dat waarschijnlijk als te heilig wordt beschouwd om er den grond mede te drenken — in een schaal op te vangen. Na afloop van de plechtigheid ontvangt zulk een persoon hare vrijheid terug. Laat mij hier ter loops bijvoegen, dat deze gewoonte ook op het eiland Bali bestaat. Hier is de te verrichten taak echter nog veel minder aangenaam, aangezien zulke *tadah woek*, gelijk men hen noemt, verplicht zijn om dagen achtereen de wacht te houden bij een lijk, dat voor de verbranding in huis wordt bewaard, en het uitvloeiende vocht zorgvuldig op te vangen!

Het lijk van een jongen, die het tijdelijke met het eeuwige verwisselde vóór hij de besnijdenis onderging, mag niet zoo dadelijk met water gereinigd worden, maar moet vooraf duchtig met *sand* worden afgeboend.

Het gebruik van *doodkisten* behoort op Zuid-Selebes nergens te huis. Alleen wanneer het lijk door omstandigheden wat lang boven aarde moet blijven staan, legt men het in een soort van lijkst, *doeni* genoemd, waarin het ook naar het kerkhof gebracht wordt. Regel is echter dat men het eenvoudig in een wit kleed wikkelt en zoo grafwaarts draagt. Bij het neerlaten in den kuil zorg men slechts dat de banden van dit kleed behoorlijk losgemaakt worden, om te voorkomen dat de doode, die -- want dit zal wel de beteekenis zijn -- moeielijk in dit tenue voor Allah verschijnen kan, tot in eeuwigheid door den duivel rondgewenteld worde. Volgens het bijgeloof kunnen

de levenden wel eens zulk een ongelukkigen doode ontmoeten; is men er dan spoedig bij om zijne banden los te maken, dan heeft men niet slechts eene ziel gered, maar bestaat er kans dat deze daad der barmhartigheid met rijkdom als anderszins beloond wordt.

Zoodra de wassching heeft plaats gehad en de gebruikelijke gebeden zijn uitgesproken, kan het lijk worden uitgedragen. Het zou echter gevaarlijk zijn zoo men zich daartoe van de gewone deur bediende. Evenals op andere eilanden in den Archipel wordt voor deze gelegenheid ergens in den muur een gat gemaakt, dat op Zuid-Selebes den naam draagt van *tallôngang-sála* (Mang. *tonlôngang sala*) of »valsche venster». Misschien dient dit om den doode te misleiden en hem in de war te brengen, als hij later lust mocht gevoelen om zijne oude plaats weer op te zoeken.

Nadat het lijk het huis verlaten heeft, behoort de familie — als zij het betalen kan — een buffel te slachten en diens vleesch voor het straks volgend lijkmaal gereed te maken.

Om het lijk grafwaarts te dragen, bedient men zich onder de gewone inlanders van een eenvoudige draagbaar, *lérang* geheeten. Alleen onder aanzienlijken bezigt men daartoe een soort van lijkwagen, door de Mangkasaren *boelékang* en door de Boegineezen *oelérang* genoemd, zijnde een hoog toestel met verdiepingen, eenigszins overeenkomende met de *wadah* der Balineezen, waarover ik vroeger (Indische Gids, Eerste Jaargang II, blz. 776) gesproken heb. Dit gevaarte, dat door vijftig en meer personen gedragen wordt, zit zoo stevig ineen, dat bovenop eenige mannen en vrouwen plaats kunnen nemen om de gebruikelijke zonneschermen boven het lijk op te houden. Een paar hunner dragen waskaarsen in de hand, terwijl weer anderen gewapend zijn met een grooten schotel, gevuld met geroosterde rijst en eenig klein geld, welk mengsel straks onder de menigte zal worden uitgestrooid.

Of dit uitstrooien ook eenige beteekenis heeft? Natuurlijk. Het eerste en voornaamste doel zal wel zijn om de booze geesten, die zich bijzonder gaarne bij eene begrafenisplechtigheid vertoonen, op een behoorlijken afstand te houden. Daarvoor dient ook het helsche leven, dat de deelnemers aan den treurigen stoet maken, door onophoudelijk te zingen en te schreeuwen en de muziek te dwingen haar hardste tonen te doen hooren. Het leven wordt eindelijk zoo erg, dat zelfs de booze geesten er bang van worden en *saue qui peut* op de vlucht gaan. De bewoners der huizen, waar de stoet langs trekt, doen verstandig met hierop te rekenen, door voor hunne deur een potje met zout te branden, anders bestaat er groote kans, dat een van die vijanden hunne woning binnendringt en in het lichaam van een of anderen huisgenoot eene schuilplaats zoekt.

Bij het gaan naar het kerkhof moet men liever een grooten omweg maken dan een rivier passeeren. Kan het niet anders, dan is het gevaarlijk den stroom over te trekken, alvorens een kleine offerande, bestaande uit een stukje *goud* en een *hakmes*, in het water te hebben geworpen. Dit geschenk is bestemd voor de in de rivier huizende krokodillen en staat in verband met het op Zuid-Selebes heerschend idee, dat vele geesten van afgestorvenen in zulk een dier overgaan. Van daar ook, dat bij groote offerfeesten een gedeelte van de offeranden in het water geworpen wordt, terwijl men de rest in boomen, enz. ophangt, als bestemd voor de overige geesten, die in de lucht hun verblijf houden.

Eindelijk is de lange stoet — gewoonlijk gaat alles mee wat in het dorp maar beenen heeft — op den akker der dooden aangekomen. Gediensstige handen hebben hier reeds den grafkuil gegraven, waarvan de grootte bepaald wordt door den stand, waartoe de doode bij zijn leven behoorde. Aanspraak op de grootste ruimte heeft het lijk van een vorstelijk personaadje. De geringste inlander moet echter zooveel plaats in zijn graf hebben, dat hij daarin overeind kan gaan zitten, als straks, nadat de kuil gesloten is, de bij alle Mohamedanen bekende Engelen *Monkir* en *Nakir* (op Zuid-Selebes schijnt men den eersten *Monkar* te noemen) bij hem komen om hem zijne geloofsbelijdenis af te nemen en een onderzoek naar zijn doen en laten op aarde in te stellen.

Alvorens het lijk in den grafkuil wordt neergelaten, heeft het losmaken van de banden plaats, waarover boven gesproken is. Eerst daarna legt men het in zijn laatste rustplaats, met het aangezicht naar het Westen, dat is naar de heilige stad *Mekka*, van waar alle goedgeeloovige muzelmannen hun heil verwachten. Om den gestorven bloedverwant te herinneren, dat hij van de aarde is en nu tot de aarde terugkeert, legt men hem een weinig zand op mond, neus en oogen, waarna de kuil zonder verder ceremonieel voor goed gesloten wordt en alles plaats maakt voor den priester, die aangewezen is om de gebruikelijke gebeden af te lezen en, gelijk de inlanders het noemen, den doode toe te fluisteren wat hij op de vragen van de zoo even genoemde engelen antwoorden moet. Dit laatste geldt voornamelijk de geloofsbelijdenis, waarop het in 't bijzonder aankomt, aangezien het niet kennen daarvan oorzaak is, dat iemand buiten den hemel gesloten wordt.

Op vele plaatsen bestaat de gewoonte om den grafheuvel, terstond nadat de kuil is dichtgemaakt, met witte bloempjes te bestrooien. Ook worden deze bloemen wel eens met *pandang*bladen (Mal. *pandan*) zoo aan elkander geregen, dat zij als 't ware eene spreij vormen, die men

dan in haar geheel over het graf uitlegt. In den regel verzoekt men een priester om over deze *boenga lombo*, gelijk zulk een spreij genoemd wordt, den zegen uit te spreken, welke dienst met een geschenk in geld beloond wordt.

Gewoonlijk worden de graven omringd door een omheining van ongespleten bamboestokken (bij vorstelijke graven van *steen*), om ze voor schending te bewaren. Dat deze *patalattoé*, zooals ze in het Boegineesch heeten, werkelijk geene andere bestemming heeft, blijkt uit het ergens door Dr. Matthes meegedeelde *talattoé-lipoe*, dat „grafomheining van een land” beteekent, met welken naam een held bestempeld wordt, die zich jegens zijn land verdienstelijk heeft gemaakt en van wien men weet, dat er in tijden van gevaar op hem te rekenen valt.

Binnen bovenbedoelde omheining wordt, als namelijk de doode een man was, aan het hoofd- en voeteneinde van het graf een paaltje geplaatst, waaraan de nagelaten bloedverwanten later hunne bloemkransen en andere offeranden komen ophangen. Vrouwen krijgen op haar graf slechts één paaltje en wel enkel aan het hoofdeinde, en dit geheel in overeenstemming met het heerschend, boven reeds door mij besproken, denkbeeld, dat zelfs aan gene zijde des grafs de man het hoofd blijft en de vrouw slechts een ondergeschikte plaats onder de menschenkinderen inneemt.

Voor het overige versiert ieder zijne graven, naardat hem of haar zulks goeddunkt. Onder de bloemplanten, die voor dit doel het meest gezocht zijn, neemt eene eerste plaats in de *boenga-tampoeng*, letterlijk „grafbloem”, met welken naam hier een zekere welriekende bloem de *Plumeria acutifolia* L., genoemd wordt.

Intusschen is het huis, waar de gestorven bloedverwant den laatsten adem heeft uitgeblazen, *salamangang* geworden, d. i. het staat in een slechten reuk, wat zooveel zeggen wil als dat de familie er vooreerst niet op rekenen moet gasten te zullen ontvangen. Het sterfhuis is onrein; het staat onder den invloed van de machten der duisternis en 't is daarom hoogst gevaarlijk zijn drempel te overschrijden. Om het van dien vloek te bevrijden, moet het door middel van *pasili*, wij zouden zeggen *wijwater*, gereinigd worden, eene taak die overal aan een *sânro* (zie boven) wordt opgedragen. Onder het sprenkelen van dit water, dat uit verschillende bestanddeelen is saamgesteld, wijken de booze geesten en keeren de beschermengelen der familie naar hunne oude woonplaats terug.

Evenals in andere geïslamiseerde landen, worden ook op Zuid-Selebes op bepaalde dagen na de begrafenis gebeden voor de dooden opgezegd en hebben er bij zulke gelegenheden offermaaltijden plaats. Op zulke dagen blijkt echter ook weer ten volle, dat de Mangkasaren en Boe-

gineezen nog slechts met het éene been in het Mohamedanisme staan. Immers, zoo vaak zij zulk een offermaaltijd aanrichten, volgen zij het voorbeeld na van hunne nog heidensche broeders in andere streken van Insulinde, door namelijk niet slechts voor de levenden, maar ook voor de *dooden* de noodige portie's eten gereed te zetten.

Dit brengt mij tot de vraag, welke voorstelling de bewoners van Zuid-Selebes zich van het leven aan gene zijde van het graf vormen? en dan ben ik zeker het dichtst bij de waarheid als ik zeg, dat er niemand onder hen gevonden wordt, die ook maar het minste klaar inzicht daarvan heeft. Zelfs bij hunne priesters zijn op dit punt de heidensche en mohamedaansche begrippen zoodanig dooreengehaspeld, dat het onmogelijk is uit te maken, wat zij eindelijk van de zaak gelooven. Terwijl men hen in 't eene oogenblik hoort spreken van de *padati-sangkakila*, een wagen, waarin de zielen der afgestorvenen tot den dag des oordeels bewaard worden, vertellen zij in het volgende oogenblik van overledenen, wier geest in een krokodil gevaren is. Ook is met het eerste geheel in strijd de leer, die door iederen Mangkasaar en Boeginees als een evangelie wordt geloofd, dat n. l. de *to-ri-mâdje* (de afgestorvenen) op en in de nabijheid van de aarde blijven ronddolen — daar straks zagen wij hen zelfs aan den maaltijd deelnemen — en zij iedere gelegenheid aangrijpen om met hnnne vroegere vrienden en betrekkingen in aanraking te komen. In sommige huizen vindt men daarom ook een *pântasi-pâtoe-riyolôwa*, een rustbankje, waarop, naar men gelooft, de voorouders gezeten zijn, aan wie dan ook als zoodanig op den heiligen dag der Mohamedanen, d. i. op Vrijdag, offeranden worden gebracht. Het geloof aan het optreden van de engelen *Monkir* en *Nakir* en andere met den Islam in verband staande zaken, verhindert dus niet, dat de bewoners van Zuid-Selebes aan het oud-polynesisch heidendom, dat wij reeds in vorige schetsen hebben leeren kennen, getrouw gebleven zijn. Ook voor hen concentreert zich de godsdienst in de vereering van de geesten der afgestorvenen.

En als ik hier van *vereering* spreek, dan neme men dit woord niet op in den zin, dien wij gewoonlijk daaraan hechten. Het volk gelooft dat de *to-ri-mâdje* op aarde blijven rondwandelen en daarom neemt men notitie van hen, wat echter niet wegneemt, dat men liever niet met hen te doen heeft en offerande op offerande brengt om hen op een afstand te houden. Dit blijkt al dadelijk bij de begrafenis. Nauwelijks toch is de kuil gesloten, of de familie laat boven het graf een kokosnoot door midden hōuwen; de eene helft wordt dan op de plaats waar het lijk ligt in den grond gestopt, om ze een paar dagen later weer te voorschijn te halen, waarna de bloedverwanten haar onder elkander verdeelen en — opeten! Op gelijke wijze kan men handelen

met een stuk gember. Langs beide wegen wordt hetzelfde doel bereikt, dat geen ander is dan den band, die er tot nu toe tusschen den doode en zijne overlevende betrekkingen heeft bestaan, voor goed te verbreken. En vraagt men nu, hoe dit doel door het begraven en eten van genoemde voorwerpen bereikt wordt, dan antwoordt de inlander ongeveer als volgt: »Die kokosnoot of het stuk gember heeft zoo en zoo lang bij het lijk in het graf gelegen; ze zijn dus één geworden met den doode; door ze nu op te eten verslinden wij als 't ware onzen gestorven bloedverwant en breken wij daarmede elke betrekking met hem af!»

Of de Mangkasaren en Boegineezen werkelijk aan de kracht van dit middel gelooven? Zij bezweren u bij hoog en laag van ja, wat echter niet verhindert, dat zij voortdurend tegen de geesten van hunne afgestorvenen op hunne hoede zijn en, gelijk ik reeds zeide, offerande op offerande brengen om zich tegen hun gevaarlijken invloed te beveiligen. Om bv. van een bezoek van de to-ri-mâdje verschoond te blijven, worden bij alle mogelijke gelegenheden vruchten, bloemen enz. buiten het venster gehangen of laat men zijn woning door een priester met gewijd water besprenkelen. Vooral vreest men hun invloed voor de kinderen in de familie en wordt de dood van menig knaapje of meisje aan al te groote belangstelling van een sedert korteren of langeren tijd overleden bloedverwant toegeschreven.

Doch genoeg, om aan te toonen, dat zelfs de inlanders ons moeilijk een antwoord op de boven gestelde vraag zouden kunnen geven. Ik had nog op meer duistere punten kunnen wijzen, gelijk er ook van de begrafenisplechtigheid in het algemeen nog heel wat zou kunnen worden verteld, maar, me dunkt, ik heb mijne lezers al lang genoeg — zoo maar niet te lang! — met de Mangkasaren en Boegineezen bezig gehouden. Mocht iemand er nog meer van willen weten, dan verwijs ik nogmaals naar »den berg van geschriften», waarvan ik in den aanvang van deze schets gesproken heb en waaruit ik — hetzij met dankbaarheid jegens den schrijver gezegd — bijna al mijn wijsheid over Zuid-Selebes geput heb. Ik ga thans de aandacht vragen voor een ander onderwerp.

Schetsen en Schetsjes uit ons Indisch familieleven,

DOOR

ANNIE FOORE.

WILLIE'S MAMA.

I.

- »En als ik nu eens neen zeide?» vroeg ze lachend.
- »Maar je zult niet neen zeggen...»
- »Dat weet ik nog zoo zeker niet.»
- »Cecile?!»
- »Mijnheer Dorman.... Neen, Otto, neen.... laat me toch los. Nu dan, ik zeg niet neen.... Maar.... de melk kookt!»

Dit was de liefdesverklaring van den heer Dorman en de wijze waarop jufvrouw Haakstra die liefdesverklaring ontving.

't Vond plaats op een killen morgen, toen de bergen achter dikke nevels verscholen lagen en de regendruppels met eentoonig getik neervielen van takken en daken; 't vond plaats op den nuchteren maag in het ongezelligst hoekje van het geheele huis, waar ze, ieder met een kop koffie in de hand, stonden te wachten op het koken van de melk....!

Alles zoo prozaïsch mogelijk!

Maar als het anders dan prozaïsch geweest was, als de minnaar gesproken had van gloeiende liefde of eeuwige trouw, dan zou de uitverkorene, losbarstend in haar heldersten lach, zijn weggelopen van den »mallen kwast»; nu liet ze de melk verkoken, terwijl hij haar

kuste en nogmaals kuste, alsof niet papa op zijn koffie wachtte. —

Cecile Haakstra is een der frissche, krachtige bloemen, die op oosterschen bodem tieren: ze groeien op in de heerlijke berglucht, ze verbranden door het zonnetje, dat de blanke tint bruint, maar warmen gloed roept op de donzige wangen; ze worden gezond en sterk, ze blijven vroolijk en onbezorgd als kinderen, ook dan als de slanke leest, door niets beklemd, zich reeds ontwikkelde tot den vollen wasdom der jonkvrouw. Schuldeloos en onbevreesd staarden Cecile's groote, eerlijke oogen de wereld in; de lachende mond met de schitterend witte tandjes was nooft om een antwoord yerlegen; het aardig wip-neusje scheen uit te noodigen tot den strijd, de mooie, kleine handjes waren krachtig en gespierd genoeg om het vurigst paard te mennen; met de fijne voetjes stapte ze moedig over groote keien, desnoods over modderpoelen heen.

Als Otto Dorman iemand had gezocht om in goddelijke maanlicht-nachten tochtjes te gaan maken op een zwitsersch meer, zou hij haar niet gekozen hebben; ook niet om met haar op te zien naar de sterren en te droomen van onbekende werelden of te peinzen over de raadselen des levens; allermint om te verzinken in liefde's zaligheid.... ze zou onder zijn teederste omhelzing opspringen als de melk kookte, zooals ze daar straks deed bij zijn eersten kus.

Maar dat alles zocht hij niet.

Hij zocht een vrouw in de beteekenis, die daaraan wordt gehecht door een heer, wanneer hij acht jaren lang was blootgesteld aan de rampen en tegenspoeden van den vrijgezel. Reeds lang dacht hij over trouwen, maar trouwen schijnt een zaak te zijn, waarover men niet te lang denken moet, wil men er toe komen, en juist begon hij het dan ook op te geven ooit een meisje naar zijn smaak te zullen vinden, toen zaken hem met den heer Haakstra in aanraking brachten. Otto Dorman was namelijk administrateur van een suikerfabriek, waarover Haakstra, bij afwezigheid van den eigenaar, de super-intendentie hield. Cecile's vader, een rijk landheer, was sedert vijf jaar weduwnaar; het bestuur der geheele huishouding rustte op de krachtige schouders zijner oudste dochter, die ook de zorg voor haar jongste broertje op zich had genomen. De twee andere zoons genoten hun opvoeding in Holland.

Dorman moest een paar dagen bij den superintendent doorbrengen; hij logeerde in nette kamers, at aan een welvoorzien disch, wandelde door den keurig onderhouden tuin, vertoefde in de comfortable ingerichte woning en kreeg een gewaarwording van welbehagen, zooals hij in zijn eigen wanordelijk huis niet kende.

Als ieder Hollander vatbaar voor zeker geheim verlangen naar orde en netheid, gevoelde hij allerlei onbestemde wenschen in zich opko-

men, wanneer hij de lieve gastvrouw, met haar sleutelmandje aan den arm, door huis en tuin zag rondgaan, hier bevelend, daar regelend; nu berispelend, dan prijzend, maar altijd vriendelijk en vroolijk; altijd flink en ijverig. 't Waren' maar onbestemde wenschen.

Maar toen hij een geheele week achtereen 's morgens met haar was uitgereden, ruimschoots in de gelegenheid om het golvend bruine haar en de prachtige taille in het amazonenkleed te bewonderen; 's middags haar bespied had als ze met de vlugheid en bevalligheid, indische meisjes eigen, zat te tooveren met de naald; 's avonds haar geaccompagneerd had bij het zingen harer vroolijke liedjes . . . toen namen de onbestemde wenschen een zeer duidelijken vorm aan.

Toch zou hij nog gearzeld hebben, ja misschien was hij nooit tot een verklaring gekomen, als Cecile's broêrtje, de ondeugende maar aardige Dolf niet ziek was geworden.

Hij bemerkte met hoeveel liefde en teederheid, met hoeveel moederlijke zorg ze het jongske oppaste, en, daar hij zijne bijzondere redenen had om vóór alles iets moederlijks te wenschen in de vrouw die hij zich koos, was zijn besluit genomen. Hij wachtte slechts tot Dolf beter en Cecile weer te spreken was, en verraste haar toen met de declaratie bij de kokende melk.

II.

Herinnerde Cecile met haar frissche schoonheid en vroolijken lach aan een zonnestraal, papa deed denken aan een donkere wolk, zwanger van storm en onweêr. De man was echter zoo kwaad niet als hij scheen of liever hij was in het geheel niet kwaad, maar hij nam er den schijn van aan; een slechte gewoonte, waardoor hij zichzelf het meeste overlast aandeed, daar niemand zich om zijn gebulder bekommerde en zijn bloedrijk gestel altijd reden gaf om te vreezen voor een beroerte.

»Wat kom je doen, Dorman?» vraagt hij niet onvriendelijk, als deze na afloop van het ontbijt, zijn kamer binnentreedt, om het verzoek te wagen, dat, zooals Cecile lachend verklaard heeft, alle kans heeft om te worden afgewezen.

»Goeden morgen, mijnheer Haakstra», begint Dorman vrij overbodig, daar hij zijn schoonpapa in spe reeds tweemaal dien ochtend ontmoet had. Ik zou het niet gewaagd hebben u te storen, maar zooals u weet, straks . . . zou ik weggaan.

»Is uw vertrek uitgesteld?»

»Nee, dat niet . . . maar ik wou u toch vóór dien tijd even spreken, als het niet ongelegen komt . . .»

»Ik dacht dat we alle zaken hadden afgehandeld!»

»'t Geldt ook geen zaken. 't Was . . . Ik heb . . . de hand gevraagd van uw dochter, mijnheer Haakstra!»

»Wat? Van Cecile? Dat hadt je wel kunnen laten!»

Er is reeds iets van den langzaam naderenden donder in Haakstra's stem, maar Dorman, beleedigd door dien uitval, antwoordt: »Cecile schijnt op dit punt anders te denken.»

»Hé. .? Je wilt toch niet beweren dat ze ja gezegd heeft?»

»Hebt u iets tegen me, mijnheer Haakstra?» vraagt Dorman plotseling, kalm en rustig geworden tegenover dien ruwen toon.

»Natuurlijk heb ik iets tegen je», barst de oude heer los. »Dát komt je, je eenigste weghalen, je lieveling, je hulp en steun, en dát vraagt je dan nog met een uitgestreken gezicht: »Hebt u iets tegen me, mijnheer Haakstra?»»

»Ik weet», begint de minnaar nu gemoedelijk, »hoe onmisbaar Cecile voor u is en ik begrijp volkomen hoe hard het u vallen moet haar af te staan, maar....»

Een ratelende donderslag breekt los.

»Afstaan?» buldert de bedreigde vader. »Afstaan? Cecile! Nee, zoover zijn we nog niet! Ik heb het nu vier jaar lang tegengehouden, en ik kan het nog langer tegenhouden ook! Maar nu een andere vraag, mijnheer Dorman. Waar zijn uw antecedenten, dat u om mijn dochter komen durft?»

De man, reeds lang rood van woede, is donkerpaarsch geworden in zijn verweerd gezicht, maar Dorman is doodsbalek en zijn lippen beven, als hij nu fier het hoofd opheft en zijn tegenstander in de oogen ziet.

»Mijn antecedenten zijn van dien aard, dat ze mij het volste recht geven om uw dochter tot vrouw te vragen, mijnheer! U kent mijn familie, gaat hij dan kalmer voort, ik geloof dat ze wel met de uwe gelijk staat. U weet ook dat ik een weinig fortuin te wachten heb. Ik heb altijd in beschaafde kringen geleefd en een wetenschappelijke opvoeding genoten; aan de Militaire Academie te Breda officier geworden heb ik vijf jaar gediend, niet zonder eer, dat bewijst mijn Willemsorde...»

»Alles goed en wel», spreekt Haakstra een weinig terneergezet; »maar de vraag is: waarvan moet Cecile leven?»

»Toen ik den dienst verliet om administrateur van Soeka Madjoe te worden, is me een tractement van f 600 's maands toegestaan, benevens de gewone voordeelen, vrije woning, enzovoorts! Ik maakte tot dusver jaarlijks tien- à vijftienduizend gulden aan procenten...»

Deel I, 1882.

6

Een nienwe slag, zwaarder dan een der vorigen.

»Maar voor den duivel, als je dat alles hebt, dan kun je kiezen. Waarom moet je dan juist om mijn Non komen?»

»Ik ben niet om Cecile gekomen: het toeval heeft ons saâm gebracht. Toch... toch, mijnheer Haakstra, heb ik nog lang geaarzeld eer ik haar vroeg... toch durfde ik haast niet op uw toestemming rekenen... Er is één groot bezwaar tegen ons huwelijk, waarop ik het mijn plicht acht u te wijzen voor we verder gaan... Ik heb een kind!»

Als had een slang hem gestoken, zoo springt Haakstra overeind.

»Een kind! Wel vervloekt! — — — Hoe kom je dááaraan?»

Dorman acht het overbodig die vraag te beantwoorden.

»Een kind!» buldert de superintendent weer. »Een kind! Schaam je je niet, jou kijk in de wereld!»

Een flauw lachje speelt om Otto's lippen, als hij antwoordt: »Ik ben dertig jaar, mijnheer!»

»Schande te meer! Iemand op dien leeftijd moest zulke dwaasheden niet begaan! Een kind... God beware me! En waarvoor wou je dan mijn Cecile hebben? Om haar door een jaloersche ménagère te laten vergiftigen?»

»De moeder is dood!»

»Zoo? Je zegt het waarachtig of het je spijt! Dat is ten minste nog een geluk bij een ongeluk! Je zoudt... je zoudt dat kind natuurlijk de kampong in sturen?»

»Neen, dat zou ik niet!»

»Naar Holland dan?»

»Neen! Mijn plan is mijn zoon bij me te houden.»

»Bij je houden? Als je met Cecile getrouwd bent?»

»Ik hoop dat zij een moeder zal willen wezen over mijn arm jongske; ik verwacht dit van haar...»

»Eén woord, mijnheer Dorman. Al was Cecile er toe te bewegen, — maar dat is ze niet, want ze heeft een afschuw van dat zwarte goedje, — maar al was ze er toe te bewegen, dan zou ik nooit — verstaat u me, nooit! mijn toestemming geven. De jongen moet weg.»

»Ik mag, ik wil mijn eigen vleesch en bloed niet verstooten», spreekt Dorman even vast als de heer Haakstra sprak.

»De jongen moet weg! Als u wezenlijk van mijn dochter hieldt, zoudt u geen oogenblik aarzelen om voor haar dat kleine offer te brengen...»

»Een klein offer...! o, mijnheer, hoe kunt u, die zelf vader zijt, zoo iets zeggen...»

»Daar kom ik niet in. De jongen moet weg. Mijn Non met een vóórkind op te schepen! Alsof er niet reeds genoeg huwelijken onge-

lukkig zijn geworden door die verwenschte voorkinderen... Neen, de jongen moet weg!"

»Is dat uw laatste woord, mijnheer Haakstra?"

»Mijn laatste woord... Om je de waarheid te zeggen, Dorman, het spijt me. Als ik Non dan toch moest afstaan, dan zou ik het nog maa liever aan u doen, dan aan een ander. Maar stuur dien aap weg!"

»Hij is geen aap! En ik stuur hem niet weg! Mijnheer Haakstra ik geloof dat ons onderhoud verder nergens toe leiden kan. Er rest mij niets dan u dank te zeggen voor de genoten gastvrijheid. Wilt u mijn groeten en de betuiging van mijn innig leedwezen overbrengen aan jufvrouw Cecile?"

Reeds houdt hij den knop van de deur in zijn hand, als Haakstra hem toeroept: »à propos, Dorman.... zeg er eens.... hm, hm, je bent zoo schrikkelijk heet gebakerd.... Ik wou alleen maar weten... hm... heeft Cecile je gezegd dat ze veel van je hield?"

»Ja."

»Zou ze het zich aantrekken, denk je?"

»Ik denk het wel!"

»Als je dan nog eens over de zaak nadacht? Als je het nog eens een veertien daag in beraad naamt en een goede gelegenheid zocht om dat zwartje kwijt te raken...."

»Het spijt mij, mijnheer, maar... ik mag het zelfs niet in beraad nemen.

»Loop dan naar den duivel!"

III.

Wat de oude heer volstrekt niet bedoeld had, toen hij zoo donderslag op donderslag ratelen deed, was gebeurd: de bliksem is ingeslagen; eenige drukte in het logeergebouw en het voorbijrollen van den wagen, waarmee Dorman zich naar het naastbijgelegen spoorwegstation laat brengen, bewijzen het.

Het geklikklak van een paar damesslofjes wordt gehoord op den marmeren vloer der voorgalerij, de deur is geopend, iemand is genaderd, zeer dicht genaderd, maar de heer Haakstra is zóó verdiept in zijn schrijfwerk, dat hij niets hoorde.... och, er zijn oogenblikken, waarin die groote man zoo klein is.

»Papa!"

Hij weet dat ze voor hem staat, de donkere oogen fonkelend van drift, de kleine handjes tot vuisten gebald, hij kent zijn dochter en... hij is bang voor haar.

»Ja, Non, ja! Stoor me nu niet, lieve, ik heb een massa werk..." vraagt hij dringend, smeekend bijna.

»Ik moet u spreken. Leg die pen maar neêr, pa!"

»Waarlijk, Cecile...."

»Papa.... ik ben volstrekt niet in een stemming om me met praatjes te laten afschepen." En ze neemt hem de pen uit de handen, alsof hij een ondeugend kind geweest was dat tot zijn plicht gebracht moet worden. »Mag ik van u weten, papa, wat er tusschen u en mijnheer Dorman is voorgevallen?" vraagt ze dan.

»Ja zeker, lieve. Maar ga toch zitten. Je bent zoo schrikkelijk opgewonden, kind!"

»Wilt u me zeggen wat u mijnheer Dorman geantwoord hebt...? Of neen: doe het niet! Laat ik u eerst eens iets zeggen, papa."

»Ga je gang, kind, ga je gang!" roept Haakstra verheugd over het uitstel dat hem geschonken wordt.

Een gloeiende blos komt Cecile's gelaat bedekken en haar stem is veel minder vast dan daareven, nu ze voortgaat: »Papa, Dorman heeft me gevraagd, dat weet u. En ik heb hem aangenomen, dat weet u ook. Maar.... wat u nog niet weet is, dat er dezen keer niets tegen te doen valt."

»Mijn lieve kind, niemand zal beproeven er iets tegen te doen. Dorman is een beste kerel en ik had hem graag tot schoonzoon gehad, waarachtig; maar...."

»Maar?"

»Cecile, mijn lieve Non, je weet zeker niet dat hij een kind heeft?"

Ze wordt doodsbleek en staart haren vader verschrikt in het gelaat »Is dat waar, Pa?"

»Ja, lieve, maar al te waar", antwoordt de oude heer.

»Dat is erg jammer", zegt het meisje na een lange pauze.

»Niet waar? O, ik wist wel, dat je het een vreeselijk bezwaar zoudt vinden?"

»Ja, dat is het zeker. Ofschoon.... ziet u, er zijn veel erger bezwaren.... Hij kan het wegsturen."

»Maar dat is het juist! Ik sprak natuurlijk ook dadelijk van den jongen weg te sturen, de kampong in, of naar Holland, of de Hemel weet waarheen. Maar daar wil hij niets van hooren; het kind moet bij hem blijven."

»Is hij gek?" vraagt Cecile, die enkele kernachtige uitdrukkingen van papa heeft overgenomen.

»Ja, kind, dat mag je wel vragen."

»Maar hij zal toch wel tot andere gedachten te brengen zijn.... Als ik zelve eens met hem sprak, misschien...."

»Denk dat niet, Cecile! Het schijnt dat hij dol is op dien jongen. Hij houdt idolaat van hem.»

»Meer dan van mij ten minste», zegt Cecile en bijt zich op de lippen en dringt een lastigen traan terug.

»Je moet niet denken, Non», begint nu de oude heer verteederd, »dat ik je dit verdriet niet gaarne zou bespaard hebben.... Ik heb gedaan wat ik kon.... ja, toen alles reeds was afgehandeld, heb ik hem zelfs teruggeroepen en gevraagd of hij het dan ten minste niet nog veertien dagen in beraad wou nemen....»

»En?»

»O, hij maakte zich woedend, alleen bij de gedachte. Toen ik zijn jongen een zwartje noemde, werd hij zoo wit als een doek. Hij wou naar geen reden hooren. Toen heb ik gezegd dat hij naar den duivel kon loopen.... Dat vind je immers goed?»

»Goed? U hadt u wel wat beleefder kunnen uitdrukken», zegt Cecile met een flauw lachje.

»Nu ja. Maar je bent het toch met me eens? Niet waar, poes, je zult er je niets van aantrekken?»

»Daar kent u me toch te goed voor, pa! Als hij zoo gemakkelijk afstand kan doen van mij, als hij het niet eens in beraad wou nemen, zou ik dan om hem treuren?»

»En dat om zoo'n ellendigen njo, 't is godgeklaagd!» roept de heer Haakstra nu. »Neen, het zou al te dwaas zijn als je er je iets van aantrekt, Non! Als je trouwen wilt, dan zijn er plenty goede partijen in de buurt. En mijn mooi, rijk meisje kan immers kiezen....»

»Maar ik had nu al gekozen, pa! En u weet, bedorven kinderen krijgen graag hun zin....»

»Ja. Maar Cile, hoe is het nu toch mogelijk? Je kent dien man nog geen veertien dagen en je zou voor hem je armen ouden vader gaan verlaten...?»

»Pa, niet aandoenlijk worden...!» zegt Cecile.

»En ik die nog wel dacht, dat ik alles gedaan had om je het leven prettig te maken. Ik, die dacht dat je voor mij en Dolf niet zoo heelemaal onverschillig...»

»Schei nu toch uit, pa....» en Cecile's stem beeft.

»Mijn lieveling, ik kan je niet missen.... En je hadt me beloofd dat je niet van me zoudt weggaan.»

»Dat zou ik ook niet. Neen, mijn lief, goed, oud brombeertje, dat zou ik ook niet», roept Cecile uit, en de armen om haars vaders hals geslagen, kust ze hem op het gebruind gezicht; dan, eensklaps verbergt ze het hoofd aan zijn borst, en fluistert: »dat zou ik ook niet; maar.... o, papa! ik hield zooveel van hem!»

IV.

Door de spanning, waarin hij de laatste dagen verkeerde, had Dorman verzuimd, als naar gewoonte de bedienden kennis te geven van zijn terugkomst, en toen hij in zijne woning aankwam, vond hij in plaats van de lekkere rijsttafel, die hem zoo welkom geweest zou zijn, alles in de diepste rust.

De jongen, die hem vergezeld had, liep naar de bediendenkamers en in afwachting dat het dezen gelukken zou de slapers te wekken, wierp de heer des huizes zich op een divan in de binnengalerij.

Het ongeluk wilde dat hij naar boven keek, naar het plafond; toen rondsom zich, toen naar den grond; hemelsche goedheid! hij wist dat het wanordelijk bij hem toeging, dat zijn inboedel verwaarloosd was, dat er veel vuil en weinig schoon gemaakt werd in zijn huis, maar dat, het er zoo smerig, zoo haveloos uitzag, dat had hij nooit geweten.

Zonder te bedenken dat ook hij hem gewoonte een tweede natuur was geworden, dat zijn oog weinig of niet meer werd geërgerd door stof en spinrag, vuil en vlekken, vóór hij die weinige weken had doorgebracht in eene nette omgeving, maakte Dorman zich zoo driftig, dat hij haast het oogenblik niet kon afwachten waarop hij zijn luie, vuile jongens onder handen zou nemen.

De spen, wreed ontruikt aan de armen zijner gade, nog slaapdronken, en zich slechts ten deele bewust, dat zijn haastig gemaakt toilet volstrekt niet voldoet aan de eischen der zindelijkheid, komt haastig aanloopen, maar hij wordt slecht beloond voor zijn ijver.

»Hoe durft je met zoo'n baadje binnenkomen, smeërlap?» is de eerste begroeting, en dan: »Scheer je weg!»

De spen is verplet. Hoe kan hij ook weten dat toewan in den laatsten tijd altijd jongens om zich heen zag, gekleed in het helderste wit?

De kok, verwaand als alle javaansche kokken, zoodra ze iets meer kunnen dan drooge rijst koken, vindt het in het geheel niet zooals het behoort dat hij gestoord werd in zijn middagdutje, maar zooals het de gewoonte is in jongeheeren-huishoudens, hij stormt naar den goedang, haalt een paar blikken en gaat ze warm maken.... 't is hoogst onaangenaam dat mijnheer op zoo'n ongelegen uur komt, maar over een kwartiertje kan kok weer op zijn balé balé liggen.

»Waarom zijn die frikadellen niet opgebraden?» vraagt Dorman als het eerste gerecht wordt binnengebracht. De bedienden trekken het wezenloos gezicht, dat ze voor zekere gelegenheden gereed houden, maar weldra klinkt het: »Roep den kok!»

Het air van onbeschaamdheid, waarmede deze zijn heer wilde tegen treden, maakt voor dat van schrik en bescheidenheid plaats, als hij

hem in de oogen heeft gezien; gedreven door een plotseling ontwaakt plichtgevoel, vliegt hij naar de keuken en binnen den kortst mogelijken tijd komt het gerecht op tafel, zooals het behoort.

Dorman proeft en zucht: »O, Cecile! uw frikadel...!»

De jongens hopen nog iets van het oogenblik, dat mijnheer alles zal vergeten in het genot van het eten, maar hun hoop blijkt ijdel: tusschen iedere bete, na elken dronk barsten er vragen los, waarop ze het antwoord schuldig moeten blijven.

»Waarom is er geen mosterd? Kunnen ze geen zuur geven? Schamen ze zich niet om met een kapot tafellaken te dekken...? waar is de naaister? Niet binnengekomen? Dan heeft ze haar ontslag!»

Een paniek verspreidt zich onder het personeel.

Wat is er gevaren in hun heer, hun zachtmoedigen heer, op wien ze sedert jaren straffeloos proeven namen, hoe schandelijk ze hem bedriegen, hoe brutaal ze hem bestelen konden, met hoe weinig bediening hij wel tevreden zou zijn...?

»O Cecile», zucht intusschen Otto Dorman, »wat zag je tafel er altijd uitlokkend uit...»

Nog staan de jongens te rillen en te beven, den angstigen blik gevestigd op het gelaat, dat bleek is van ergernis, als ze het plotseling zien veranderen; een zachte glimlach komt den mond ontplooiën, een blijde glans licht in het somberstarend oog...

Ieder keert zich naar de zijde van waar die betoovering kwam.... daar in de deur der slaapkamer staat het liefste kind, dat ooit een onwettig vader het hart deed zwellen van liefde en teederheid.

't Was een knaapje van ruim drie jaar met een blonden krullebol en groote lichtblauwe oogen door zwarte wimpers beschaduwd, met een donkerrooden bloes op de bruine wangen en een aardig rond gezichtje, waarin de min of meer dikke lippen en de eenigszins platte neus volstrekt niet misstonden.

»Papa, papa!»

»Willie, mijn lieve Willie.... ben je blij dat paatje terug is?» en hij sluit het kind aan zijn borst.

»Ja, Willie zoo alleen, Willie zoo saki kati», ¹⁾ fluistert het knaapje, terwijl hij de kusjes van zijn vader beantwoordt.

De spen brengt den hoogen stoel, waarop Willem altijd zit aan tafel, maar hij verlaat zijn plaats op papa's knie niet, hij heeft zooveel te vertellen, zooveel opgespaarde liefdeblijkjes te geven.... zijn bord en zijn glas worden gebracht, maar hij schuift ze ter zijde, hij wil eten van papa's bord, drinken uit papa's glas.

¹⁾ Bedroefd.

„Pa gaat mee naar bed met Willie?” vraagt hij eindelijk met dat vleierend stemgeluid, dat misschien de grootste bekoorlijkheid van een kind is. „Willie mag slapen in papa's armen, ja?”

Dit voorstel vindt bijval en weldra liggen vader en zoon in het groote ledikant, dat ze meest samen deelen, hoewel het heet dat Willem in zijn eigen bedje slaapt. In papa's armen liggen, is de geliefkoosde houding van het jongske, en weldra komt dan ook het woelig hoofdje tot rust, staken de bezige handjes hun spel; weldra krijgt het vriendelijk gezichtje die uitdrukking van ongestoord geluk, van volmaakte tevredenheid, die, helaas! slechts op kindergezichtjes te lezen is!

Maar hoewel vermoeid, hoewel gewoon aan het middagdutje op dit uur, Otto Dorman kan de zoo gewenschte rust niet vinden.

Als wilde horden vlogen hem de gedachten door het hoofd; ze lieten zich niet beteugelen de verlangens, de wenschen.... onstuimig joeg hem het bloed door de aderen, bij de herinnering aan die koninklijke gestalte, en hoe ze een oogenblik had gerust in zijn armen; bij de herinnering aan dien warmen blik vol zoete beloften, aan de bloeiende schoonheid, die hem had kunnen toebehooren....

Wat had hij gedaan....?

Hij schold zich een dwaas.... hij wilde alles herstellen, nog heden tot haar terugkeeren.... zij moest de zijne worden, ondanks alle bezwaren, ondanks alle hinderpalen....

Haastig springt hij overeind.... die beweging doet zijn jongske ontwaken.

„Papa.... niet weggaan? Willie niet meer alleen laten!”

„Nee, mijn jongen!”

„Nooit? Nooit meer? Papa moet denken, Willie zoo alleen als papa weg....”

Nog even laat het knaapje zijn lieve vingertjes over papa's gelaat glijden, dan zoekt hij zijn hand en brengt dit naar de lippen.... zoo sluimert hij weer in.

Maar de vader buigt zich dieper en dieper over zijn slapend kind;... de strijd op het bleek gelaat, in het brandend oog is bedaard, een traan valt op de blonde krullen, als hij fluistert: „Slaap gerust, mijn jongen; papa zal bij Willie blijven.... altijd!”

V.

Dus was het einde van de prozaische declaratie bij de kokende melk nog prozaischer dan het begin: er kon niets van komen, en de jongelui schikten zich voorbeeldig in hun lot.

't Is waar, de eerste week na die plotselinge scheiding ging wel

wat langzaam voorbij..., men heeft toch altijd een onbestemd gevoel alsof het noodlot of een toeval tusschenbeide zal komen; ook de tweede week duurde nog lang, in het bijzonder voor Cecile, die, hoe hoog ze haar neusje ook in den wind stak en hoe vroolijk ze zong en hoe druk ze praatte, toch niet nalaten kon, 's avonds als de brieven kwamen, even te zien of er ook een van Soeka-Madjoe bij was.

Maar toen er een maand was voorbij gegaan, keek ze zelfs niet meer naar de brieven; ze wandelde buitengewoon ver en reed buitengewoon wild; ze bedacht allerlei toertjes en pretjes, en toen er op een der naburige plaatsen een bal werd gegeven, wilde ze er volstrekt heen.

Ze maakte een prachtig toilet, décolletterde zich veel meer dan haar gewoonte was, danste druk en, wat haar anders nooit overkwam — den volgenden dag was ze doodmoê. —

Dorman had het alijd volhandig, maar sedert zijn terugkomst werkte hij halve nachten door; hij liet zijn huis met bezemen keeren, joeg de helft van zijn personeel weg, schold de andere helft de huid vol, verspreidde schrik en ontsteltenis onder de werklieden op de fabriek, sloeg de boedjangs om de ooren, dat hun hoofddoeken her en der vlogen en was woedend op de employés, als deze hem, tot hun eigen verbazing, telkens op een verzuin of vergissing betrapten.

Intusschen geloofde Willie zich in den zevenden hemel.

Zijn vader was altijd goed voor hem, maar zóó werd hij nooit met liefde overladen, met lekkers volgepropt en met speelgoed begiftigd als in deze dagen. 't Was goed, dat het ventje er niets van begreep, als papa hem dagelijks verzekerde, hoe hij zijn alles was en de rést hem niets kon schelen — maar vreemd moest het schijnen, dat hij minder van het kind kon verdragen dan vroeger.

Zoo was dan alles in orde. Otto kon zijn troost zoeken in zijn zoon, Cecile in de teederheid van papa Haakstra. Maar de belangen van een onderneming gaan boven de gevoelens van den administrateur, ja zelfs boven die van den superintendent, en Haakstra, die zeer slecht met de pen terecht kon en gewoon was zijn zaken zooveel mogelijk mondeling af te doen, zond op zekeren morgen, toen hem uit zijn correspondentie bleek, dat de bedoeling van zijn schrijven volstrekt niet begrepen was — een telegram waarbij de administrateur van Soeka-Madjoe verzocht werd over te komen.

Er was niets aan te doen. Reeds den volgenden dag reed Dorman de breede laan op. Het rijtuig hield stil voor de marmeren trappen der prachtige villa; maar hoewel het tegen zes uur liep, de tijd dat het gezellig wordt in de voorgalerij, dat de lampen branden, de bloemen geuren, de stoelen tot schommelen en luieren uitnoodigen, was er niemand vóór:

Dorman had dikwijls den kleinen Dolf verwenscht, wanneer hij Cecile als haar schaduw volgde en elk tête à tête onmogelijk maakte; toen hij nu naar buiten kwam stormen, had hij het kind kunnen zegenen.

»Is je pa niet thuis, Dolf?»

»Neen, pa is exprès uitgegaan, omdat u kwam'', spreekt dit enfant terrible. »Waarom vindt pa het zoo »verduiveld beroerd'' dat u hier logeeren moet?» vraagt hij dan nieuwsgierig.

»'k Weet niet Dolf, maar kun je mij mijn kamer wijzen?»

»Ja dadelijk. Maar wilt u Cile niet goeden avond zeggen? Ze is in de binnengalerij, kassian!»

»Waarom kassian?»

»Weet u dat niet? Zij is ziek! Kom maar meé! Cile, daar is meneer Dorman, je weet wel, van dolo....»

Was dat Cecile? Hulpeloos uitgestrekt op den divan, bleek en vervallen, de lange bruine lokken achteloos teruggeslagen op de kussens.

Dorman had zich precies voorgenomen, wat hij zeggen, hoe hij zich houden zou, en, zooals het gewoonlijk in zulke gevallen gaat, hij deed wat hij volstrekt niet had willen doen: hij riep: »Cecile?» alsof hij haar nog altijd lief had.

»Dag mijnheer Dorman!» zei ze met een lachje zoo weemoedig als hij nooit had gezien om haar lippen. »Ik kan u geen hand geven'', voegde ze er verlegen bij.

»Haar hand is gebroken'', verklaarde Dolf.

»Mijn God, Cecile, 't is toch niet waar?» riep Otto, die op een stoel naast haar rustbank was neergevallen en de andere hand in de zijne hield.

»Neen, het is nog niet zeker. De docter heeft er een gipsverband om gelegd; over vijf dagen wordt het losgemaakt. Maar mijn voet is verzwikt en o, mijnheer Dorman, ik lig hier al vier weken...»

Hij begreep ten volle wat dit beteekende, Cecile veroordeeld tot vier weken stil liggen!

»Maar mijn hemel, kind! hoe is het gekomen?»

»'t Is mijn eigen schuld geweest! Roméo was dol, het had drie dagen geregend en hij had' al dien tijd op stal gestaan: en ik was ook dol, en toen zijn we samen aan den haal gegaan — en hij heeft me afgegooid!»

»Dat ellendige beest! ik dacht wel dat hij nog eens kuren zou uithalen...»

»Arme Roméo'', zeide Cecile lachend. »Hij krijgt van alles de schuld... pa wou hem doodschieten, mijn mooiste paardje! Maar

wilt u niet iets gebruiken, mijnheer Dorman? Of gaat u zich misschien eerst wat opfrissen? U hebt dezelfde kamer van vroeger."

Als hij een half uur later, gebaad en verkleed binnenkomt, ligt ze nog in dezelfde houding, met een gesloten boek op haar schoot.

»Leest u niet?" vraagt hij.

»Mijn oogen doen te veel pijn. Ik lees den heelen dag, en de letters beginnen me voor het gezicht te dansen."

Een lange stilte volgt. Eindelijk spreekt Otto, terwijl hij het boek opneemt: »mag ik wat voor je lezen, Cecile?"

»Wil je, Dorman?" — — —

Hij had een melodieuze stem en het was een aandoenlijkeli efdes-geschiedenis; toen de heer Haakstra eindelijk thuiskwam, voornemens »den vent die zijn Non voor zoo'n leelijken liplap had opgegeven", heel onaangenaam te behandelen, bleef hij stom van verbazing in de deur der binnengalerij staan.

Hij zou in de eerstvolgende dagen nog meer gelegenheid vinden om zich te verbazen.

De zaken, die de administrateur met zijn superintendent te bespreken had, waren van dien aard, dat de heer Haakstra meende reden te hebben om nu en dan los te barsten in zware onweersbuien.

Dit verlichtte hem, want er had zich bijzonder veel electriciteit bij hem opgehoopt: de post van ziekenoppasser was weinig geschikt voor den ouden heer, vooral bij zoo'n prikkelbaar patient als Cecile was, want, weinig gewoon aan ziekte of tegenspoed, was haar humeur er niet op verbeterd door het in huis blijven. De vader verdroeg alles; maar als Dorman niet juist bijtijds gekomen was, had hij misschien een beroerte gekregen. Nu ging hij 's morgens naar het kantoor en kon daar zoo lang en zoo hard hij verkoos razen en tieren. Dorman was bijzonder geduldig en als de gastheer soms een oogenblik bedaarde en opmerkte, dat ze niets vooruit kwamen op die manier, zei de gast, dat het er niet op aankwam, dat hij tijd genoeg had, dat het zijn plicht was aan te hooren welke de meening van den superintendent was in deze hoogst moeilijke zaak.

Niet alleen als bliksemafleider deed Dorman dienst.

»Ik moet je de courant nog voorlezen, Non!" zei Haakstra zuchtend.

»'t Is heel lief van u, pa, maar mijnheer Dorman heeft het al gedaan", antwoordde Cecile met een licht blosje.

»Als u soms lust hebt in een toertje, mijnheer Haakstra, ik wil met genoegen jufvrouw Cecile gezelschap houden", sprak Otto.

»Laat den tuinjongen maar begaan, pa, mijnheer Dorman heeft al naar de bloemen gezien en me die mooie bouquet gebracht."

Toen het Zaterdagavond werd, kon de oude heer weer als vroeger

zijn vast partijtje maken. Cecile animeerde hem er zelfs toe; pa hoefde volstrekt niet bang te zijn, dat ze zich vervelen zou; ze zou met mijnheer Dorman een spelletje schaken.

Alweer staarde de oude heer haar verwonderd aan; toen *hij* haar had voorgesteld te schaken, vond ze het vervelend.

Intusschen was de aandoenlijke liefdesgeschiedenis tot een eind gekomen en bij de slotscène, die bijzonder treffend was, hadden Otto en Cécile elkander aangezien.... één oogenblik maar, want Cecile wilde niet weten dat ze zoo flauw kon zijn van bij een boek te schreien.... maar toch lang genoeg — — —

Intusschen was ook de dag aangebroken waarop het gipsverband om Cecile's hand zou worden losgeknipt.

De heer Haakstra was er eenigszins aan gewoon geraakt om door zijn dochter te worden verbaasd, maar wat hem aangreep, toen hij op dien dag onverwacht binnentrad, was meer dan verbazing: het was ontzetting!

„Papa”, riep Cecile, terwijl ze zich blozend losmaakte uit de armen die haar, o zoo vast! omknelden, „papa, de docter is er geweest; mijn hand is geheel in orde en....ik wist er niets beters meê. te doen dan hem aan mijnheer Dorman te geven....”

„En het kind?” gilde de ontstelde vader.

VI.

Halfacht.

Mevrouw Dorman ziet naar de pendule, legt haar boek neer en buigt het hoofd voorover als iemand die luistert. Dan springt ze ongeduldig op van haar stoel, treedt naar het raam en staart naar buiten.

't Is pikdonker; ze ziet dus niets, maar ze hoort hoe de regen klettert en neêrvalt in dichte stroomen, hoe de rivier bruischt en buldert met onheilspellend geraas....en ze zucht bij de gedachte dat manlief uit is in zulk hondeweer.

't Gebeurt niet dikwerf dat Otto haar wachten laat.

Hij weet daarvoor te goed hoe lang haar den tijd valt in zijn afwezigheid, hij verlangt daarvoor te zeer naar zijn vriendelijk thuis, waar zijn vrouw hem tegentreedt met een kus en een lach, altijd opgewekt, altijd vroolijk, keurig gekleed en gekapt, met dezelfde aardige manieren en onschuldige koketterie, die eertijds den vader, nu den echtgenoot onweersstaanbaar boeien.

Acht uur.

Ze neemt haar plaats in het aardig stoeltje bij de marmeren tafel wederom in, en slaat het boek, dat ze straks zoo knorrig neêrwierp open, maar lezen kan ze niet; ze hoort naar den stormwind daarbuiten.

Jammer dat hij zoo laat komt! Den geheelen langen, regenachtigen dag had ze zich verheugd op een gezellig avondje; er was een groote trommel gekomen van het Leesgezelschap, en ze had met hem de illustraties willen zien, en dan was er die roman van Ebers, die zooveel opgang maakte; hij zou er haar een paar hoofdstukken uit voorlezen, had hij beloofd....

Als hij maar geen ongeluk gekregen heeft! Het is zoo donker en men kan zoo licht van den weg afraken.... links waar dat akelige diepe ravijn is.... o God.... hij zal toch niet.... maar neen; dat is het geraas van wielen, heel in de verte nog maar, toch naderend, steeds naderend.... ja, Goddank! daar is hij!

Reeds is ze naar voren gevlogen, reeds hett ze het verheugd gezichtje naar hem op om den welkomstgroet te ontvangen.

»Dag man! Ben je daar eindelijk?»

»Dag kind! Ik heb je lang laten wachten, hè. Buiten mijn schuld, lieve.»

»Wat een weêr.... Otto, is er iets gebeurd?»

Eerst nu hij onder het volle licht der lampen kwam, heeft ze gezien hoe bleek hij is, hoe strak en somber zijn gelaat staat.

»O God, Otto», roept ze op eens, »er is bloed aan je handen, bloed aan je kleêren....»

»Verwonderd ziet hij haar aan. »Bloed? Heb ik waarlijk zijn kop tot bloed geslagen? Nu, Cecile, maak je daar niet ongerust over, 't is een beetje schurkenbloed.... Kom, geef me wat verwarmends te drinken.... dan ga ik me verkleeden!»

Met bevende handen schenkt ze een glas cognac in, dan volgt ze hem naar de kleedkamer en als ze de deuren gesloten heeft, achter den jongen die mijnheers natte laarzen uittrok, zegt ze op vasten toon: »Ik moet weten wat het is.»

Het duurt lang voor er antwoord komt, hij werpt het eene natte kleedingstuk na het andere van zich, en eerst als hij ze voor slaapbroek en kabaia heeft verwisseld, valt hij op den divan neer en zegt: »Wat het is? Ik heb een schurk afgeranseld.... halfdood geslagen.... dat is het!»

»Dat is niet alles, Otto!»

»Neen. Maar het overige....»

»Is het iets akeligs?»

»Akelig?» vraagt hij met een zonderlingen lach, »akelig! o neen!

je vader zou het ten minste niets akelig vinden . . . 't geldt immers maar zoo'n leelijken lippert . . ."

»O Otto . . ."

»'t Is waar, er is een arm, hulpeloos wezentje mishandeld, o God! wie weet hoe lang en hoe vaak reeds mishandeld . . . maar dat komt er immers niet op aan? Het was een kleurling, begrijp je, een onecht . . . och, hoe noemt je vader dat ook weer . . . een zwarte aap . . . Maar Cecile, die zwarte aap, die onecht, die kleurling, dat is mijn kind . . . mijn kind, mijn arme, lieve, kleine Willie . . ."

Ze naderde hem en nam de handen weg, die hij voor het gelaat had geslagen; toen kuste ze het klamme voorhoofd, streek de vochtige haren terug van de slapen en zeide vriendelijk: »Je bent overspannen, Otto. Je hebt je veel te veel vermoeid en dat terwijl je den geheelen dag nog niets gebruikte . . . kom, laten we verstandig zijn en eerst kalm gaan eten, dan kun je me straks vertellen wat er gebeurd is."

Hij liet zich gewillig naar de pendoppo voeren, waar hen een van die uitstekende dinéetjes wachtte, waarvan Cecile het geheim bezat, maar hij deed haar tafel heden weinig eer aan .

Bleef zijn gelaat somber en droevig, Cecile scheen alle treurige gedachten van zich te hebben geweerd om geheel het vriendelijk, zorgend huismoedertje te wezen; ze bediende haar man zelve, ze animeerde hem om toch een goed glas wijn te drinken, na dien akeligen tocht door storm en regen, ze vertelde opgewekt van de kleine gebeurtenissen van dien dag, in één woord, ze gebruikte al de middelen, die een vrouw ten dienste staan om haar man in een betere stemming te brengen.

Toen het eten was afgeloopen, liet ze het theeblad in haar kamer, haar lief gezellig boudoir brengen, nam een werkje in handen, zette zich op de canapé, trok Dorman's lagen luierstoel zoo dicht mogelijk tot zich en schonk hem een kopje in.

Niet zoodra had hij aan die stomme en toch zoo welsprekende uitnoodiging gehoor gegeven of ze vroeg: »Nu, Otto, zeg me nu wat er gebeurd is? Kom, man, wat maakt je zoo bedroefd?" En als hij zwijgen blijft: »'t Moet wel iets buitengewoons zijn, dat het je zoo onrechtvaardig kon maken jegens papa . . ."

»Ja, ik had dat niet moeten zeggen; ik weet dat het je grieft, Cecile, maar onrechtvaardig! onrechtvaardig? Neen! Of spreekt hij niet altijd met zoo'n minachting over vóórkinderen. Heeft hij niet altijd allerlei bijnamen gereed voor die arme schepsels, alsof het hun schuld was dat Europeanen leven met inlandsche vrouwen, alsof zij er iets aan konden doen dat hun moeder een javaansche was? Neen, Cecile, onrechtvaardig is het niet! Of heeft hij je niet opgebracht in datzelfde veroordeel? Zou je mijn arm jongske zoo wreed verstooten hebben

als je vader het niet had gewild? Neen, kind, daar ben je te goed voor! Maar....o, ik weet het....hij heeft je het hoofd warm gemaakt; je hebt je laten opstoken, je hebt er je door hem toe laten gebruiken om me over te halen tot het doen van die belofte, die vervloekte belofte, waarbij ik mijn eigen kind, mijn vleesch en bloed verloochen...."

Een donkere blos komt het gelaat der jonge vrouw verwen.

»O, Otto, wat draaf je weer door! Mag ik weten tot het doen van welke belofte ik je heb overgehaald? Je bent met papa overeengekomen dat je zoon erkend zou worden, dat er dertig duizend gulden op hem zou worden vastgezet, dat hij over een paar jaar met ons mee zal gaan naar Holland om daar als een groot heer te worden opgevoed, dat je hem tot zoolang in je nabijheid kondt houden...."

»En dat ik hem zou verbannen uit mijn huis."

»Juist. Als je je dat nog herinnert, was je er toen bzonder op gesteld om iemand anders in je huis te brengen....heb je soms berouw van den ruil?"

Ze doet die vraag, het bloozend gelaat met een allerliefste, uitdagende blik tot hem gewend en een oogenblik vergeet hij alles om in vervoering uit te roepen: »Neen, o neen! Dat weet je wel, ondeugd! Cecile", gaat hij dan ernstig voort, »God alleen weet wat het me gekost heeft hem weg te zenden, maar je hebt me zijn gemis ruimschoots vergoed! Ook zou ik er niet over denken, maar, o Cile, ik heb een vreeselijke ontdekking gedaan....hij wordt mishandeld, mijn arm, klein ventje...."

»Neen, man?" vraagt ze ontsteld. »'t Is toch niet waar?"

»Ik heb het met mijn eigen oogen gezien!"

»Ben je dan vandaag op Djember geweest?"

»Ja. Ik weet wel, Cecile, we hadden afgesproken, dat ik er niet zoo dikwerf meer heen zou gaan, maar och, soms grijpt me een onweersaanbaar verlangen aan om hem te zien...."

»Ga voort. Wat zag je op Djember?"

»Ze hadden door het kletteren van den regen — want de hui overviel me reeds op weg daarheen -- mijn wagen niet hooren aankomen en — wie vond ik in dat vreeselijke weer op zijn bloote voetjes snikkend, gillend van angst, roepend om binnengelaten te worden.... Willie! Cecile, ze hadden hem bont en blauw geslagen en toen buiten de deur gezet, omdat ze hem niet willen hooren schreien...."

»Kassian, kassian, het arme schaap!"

»'t Schijnt dat hij al meer zoo mishandeld is. Maar hij heeft het me eerst nu durven bekennen. Barks had hem wijsgemaakt dat hij

in een hol vol tiggers en slangen zou gegoooid worden als hij iets vertelde."

»Maar Otto, dat is vreeselijk! En dat, terwijl je hen zoo op het hart hebt gedrukt, hem goed te behandelen, dat, terwijl we zoo'n hoog kostgeld voor hem betalen!"

»Niet waar? Maar ik heb den ellendeling afgeranseld tot hij voor me lag te krimpen op den grond; ik heb hem voor iederen slag dien hij mijn lieveling gegeven had, minstens een dozijn toegediend."

»Flink!" zegt Cecile. »Zoo'n kindermoorder! En het arnie ventje?" laat ze er dan meelijdend op volgen.

»Dat heb ik meegenomen."

»Meegenomen? Toch niet hierheen?" vraagt ze met plotselingen schrik.

»En al was dat zoo?... Maar wees niet bang Cecile, ik weet onder welke voorwaarden je mijn vrouw bent geworden. Maar.... God, het is me nooit zoo zwaar gevallen mijn belofte te houden als van avond... Cecile, hij drong zijn arm mishandeld lichaampje zoo tegen me aan... hij smeekte me zoo om bij me te blijven..."

»Waar is het kind?" vraagt ze koel en hard, met afgewend gelaat.

»Bij Swift, een van de employés."

»Hier op de fabriek? Otto, je weet dat ik hem niet zien wil!" en ze springt overeind.

»Dat weet ik. Het is ook maar voor één nacht.... Bij Swift zou het anders zoo goed voor hem wezen; zijn vrouw is een zacht goed schepsel... en er zijn daar kinderen, waarmee hij zou kunnen spelen...

Hij houdt den smeekenden blik gevestigd op haar half afgewend gelaat: dan grijpt hij haar hand. »Cecile, o Cecile!"

't Is een zware bange strijd die haar boezem hijgen doet en al het bloed terugjaagt naar haar wild kloppend hart... als ze zich eindelijk tot hem keert, spreekt er zielenangst uit haar blik.... »Otto, Otto, eischt dat niet van me.... ik kan, ik wil dat kind niet zien!"

»Maar Cecile....?"

»Begrijp je dat dan niet, begrijp je dan niet wat een vreeselijk denkbeeld het voor me is, dat de eerste de beste javaansche vrouw je zoo'n kind geven kon, terwijl ik.... ik.... o God! Juist omdat hij zoo'n mooi aardig jongetje is.... Niet dat ik zooveel zou geeischt hebben. In het begin.... ja, toen moest ik een mooi, sterk, vlug kind hebben, maar later vroeg ik zooveel niet meer! Als hij zwak was, zou ik het wel verzorgd hebben en gekoesterd; als het leelijk was.... maar wat kwam er dat op aan? 't was toch ons kind! Maar dat zelfs was nog te veel gevraagd! Niets! Niets! Al mijn vriendinnen hebben kinderen.... ik niet! ik moet alleen blijven.... altijd alleen?"

»Maar Cecile, wat praat je nu toch? We zijn drie jaar getrouwd en de doctoren zeggen....»

»De doctoren.... o ja, spreek me van de doctoren! Geduld, mevrouwtje! U is nog zoo jong, mevrouwtje! Een reisje naar Europa doet wonderen, mevrouwtje! De monsters, hun vrouwen hebben kinderen!»

»Lieve, wat ik je bidden mag, wind je nu niet op.»

Maar terwijl hij haar tot kalnte vermaant, weet hij het reeds, dat hier geen vermanen meer baat; de wonde plek is aangeraakt; de schoone oogen glosien van het somber vuur, de bleeke lippen trillen onder de hartstochtelijke taal, die de herinnering aan haar gemis doet opwellen in haar hart.

De vrienden van Dorman en ook enkele van hare kennissen veroordeelen de jonge vrouw om haar hardvochtigheid jegens kleine Willie, maar Otto verwijt haar niets.

Hij heeft haar strijd gezien. Eerst de toorn van het bedorven kind, wier wenschen altijd vervuld waren en die nu te vergeefs vroeg om hetgeen de armste vrouw van de fabriek in haar slendang droeg; toen het smachtend verlangen, het wanhopig dwingen; eindelijk het opgeven harer hoop, het afstand doen der hoogste vreugde, gevolgd door een zeker angstig ontwijken, een soort afkeer van diezelfde lieve wezentjes, waarnaar ze zoo vurig had verlangd, een afkeer, die zich nooit sterker openbaarde, dan wanneer er sprake was van de arme kleine Willie.

Otto had haar strijd gezien en hij oefende geduld met haar. En toen nu eindelijk de storm bedaarde, legde hij haar hoofd aan zijn borst en fluisterde: »We hebben beiden ons leed te dragen, Cecile, laat ons elkaar helpen!»

VII.

Een jaar is voorbijgegaan, en het geluid, dat reeds zoo menig studeerend huisvader tot wanhoop bracht, dat de arme, met drukte overladen huismoeder zuchtend doet oprijzen van haar werk, het geluid, dat hatelijk is om aan te hooren als het uit buurman's huis komt en toch ook weer zoo liefelijk als uw eerstgeboorne het voortbrengt, weerklinkt door de administrateurswoning van Soeka-Madjoe.

Maar de jeugdige spruit der Dormans heeft het woord niet alleen: ze wordt overachreeuwd door een zwaar en donderend stemgeluid.

»Neen, maar heb ik nu van mijn leven», roept de grootvader. Dat
Deel I, 1882.

is nog geen drie maanden oud en gilt en schreeuwt als een mager varken, omdat ze haar zin niet krijgt! Wel, jou drommelsche meid, wil je je wel eens stil houden?" Maar nu, daar het kind plotseling zwijgt: »Nu, huil maar toe, mijn dotje! Heeft grootpapa je verschrikt met zijn harde stem? Ja, liefje, grootpapa is een schreeuwelelijk, daar heb je gelijk in, en jij bent een engel..."

Cecile, die bezig was zich te kleeden, hoort het vreeselijk lawaai mee aan en zendt de baboe om het kleintje over te nemen. Maar de goede ziel springt wel drie pas achteruit, nu Haakstra haar toebuldert: »Wat wou jij, ouwe totebel? Het kind? Geen kwestie van! Denk je dat we vier jaar op haar gewacht hebben om haar nu aan meiden toe te vertrouwen? waarachtig niet!"

»Ik kom dadelijk, pa", roept Cecile.

»Geen haast, Non!" is het antwoord. »Ze is goed bezorgd, daar kun je gerust op zijn."

Maar weinige oogenblikken later treedt Cecile toch naar buiten, bloeiend en blozend, met een lachje om de lippen, en een flikkering in de oogen, die de vader herinnert aan de schoonste dagen van haar meisjesleven.

»Is ze lastig geweest, pa?"

»Lastig.... zoo'n engel? En al was ze het, wat dan? Ze heeft het recht om lastig te zijn, zou ik denken!"

»Zeker pa! Geef haar nu maar hier, wilt u?"

»Maar, voor den duivel, wat bezielt jullie toch? Zal ik dan mijn eigen kleinkind niet eens rustig in mijn armen kunnen houden, zonder dat er telkens een vrouwspersoon komt om me haar afhandig te maken?"

»Ik wou haar in slaap maken."

»Alsof ik dat niet kon! Kijk, ze doet de lieve lodderoogjes toe, die engel.... Sla de klamboe maar open, Cile, ze is al onder zeil. Ziezo, daar ligt ze, net een schilderij. Zie me zulke beenen eens.... 't is een pracht van een meid...."

»En die handjes, pa, die kleine, rose vuistjes."

»Ja, en dan dat speknekje.... daar kan ik maar niet afblijven.... Nu, dag lief, lekker diertje!"

„Dag mijn mooi zoet meisje!"

De grootvader, bang dat zijn stekelige baard het kind zal doen ontwaken, zendt haar uit de verte een kushand toe, de moeder sluit zorgvuldig de gordijnen, dan zien ze elkaar aan met een geluk-kigen lach....

»Willen we een eindje gaan lopen, pa, Otto te gemoet?"

»Goed, kind!"

Als ze buiten gekomen zijn, wandelen ze eerst zwijgend naast elkaar voort, dan trekt de heer Haakstra Cecile's arm door den zijnen en vraagt: »Dat hadden we niet gedacht, ja Non?»

»Neen, o neen, pa!» roept ze uit. »Als ik het maar geweten had! Als ik maar had durven hopen, dat ik er nog eens eentje zou krijgen, al was het over tien jaar geweest, dan zou ik wel geduld hebben gehad....»

»En je kondt niet eens je beurt afwachten....»

»'t Is waar, pa, ik heb me heel dwaas aangesteld. Ik had niet zoo moeten dwingen om dat eenigste wat me ontzegd was; ik bezat toch zooveel! Een goed vadertje, een onbezorgd leven en een man, een man uit duizenden....»

»Zeg het maar.... een volmaakt man!»

»Lach me maar uit, pa, maar bijna is hij het. Natuurlijk heeft hij zijn gebreken, maar wat hindert dat bij iemand die zoo goed, zoo edel, zoo flink en verstandig is?»

»Dat is zeker, kind, je apprécieert hem, en dit kan men lang niet zeggen van alle vrouwen die een goeden man hebben.»

»Apprécieeren... ja! maar toch nog niet half genoeg! Als ik alleen maar bedenken wat hij voor me geweest is in mijn ziekte.»

»Ja, toen heeft hij zich voorbeeldig gehouden. Ik heb hem dikwijls bewonderd in dien tijd, want — niet dat ik iets tot je nadeel zeggen wil, kind! — maar zoo lief als je bent in gezonde dagen, zoo lastig kun je wezen als je ziek bent.»

»Nu, pa, u weet daar alles van!» roept ze lachend. »En als ik u nu zeg, dat ik ziek nog niet half zoo lastig ben als ik zijn kon in dien tijd, toen de gedachte, dat ik geen kinderen zou krijgen, me bijna krankzinnig maakte, maar dat hij altijd goed en geduldig voor me bleef.... dan zult u me toch toestemmen, dat hij bijna volmaakt is?» vraagt ze met groote tranen in de schitterende oogen.

»Ik wil niets liever gelooven, kind!» zegt Haakstra, en dan: »Non, je verwonderde je gister dat ik alweer gelegenheid had gevonden om bij jullie te komen, maar begrijp je dat niet, kind... 't is omdat ik nergens liever ben dan hier, omdat het mijn oud hart goeddoet, je zoo gelukkig te zien. Je begrijpt niet, wat dat zegt voor een vader, te weten dat zijn dochter veilig bezorgd is bij een braaf man. Wil je gelooven, kind, soms als ik zie hoe andere jonge vrouwen behandeld worden, dan schiet mijn hart vol, dan weet ik uit dankbaarheid niet....»

»Stil, pa, daar komt hij aan. Laat hem in 's hemels naam niets hooren; de heeren der schepping zijn overal beter tegen bestand dan tegen lof.»

»In een oogwenk is Otto van zijn paard. »Wel, dat is een goed

idée van je om me te gemoet te komen!" en hij kust zijn vrouw.
 »Nonnie sliep zeker?"

»Ja; papa heeft haar in slaap gemaakt."

»U hebt daar slag van, geloof ik", zegt Dorman, zich vriendelijk tot zijn schoonvader keerend, »meer dan ik ten minste".

»Wacht maar, als je er eens een half dozijntje gehad hebt! Jongen, je begint er langzamerhand zoo'n plezier in te krijgen! En let eens op wat ik je zeg, Otto, met het zeede ben je nog veel gekker dan met nummer een; dat hebben wij ondervonden!"

»Gekker dan we op Nonnie zijn, kan het niet!" zegt Cecile. »Is het wel, man?"

»Wat zei je, lieve?" vraagt Otto verstrooid.

»Nu jongelui, ik ga verder! Ik heb mijn twee uur nog niet geloopt van daag en je wilt zeker liever bij manlief blijven....? Neen, waarachtig niet, kind! ga je gang, ik kan best de zon in het water zien schijnen. Je goede moeder had dat ook voor gewoonte: als ik van de fabriek kwam, stond ze me al van verre op te wachten en dan was ze met geen stokken van me af te slaan. 'k Weet niet hoe het komt, Cile, maar je herinnert me telkens aan je moeder, en vroeger was dat toch niet zoo het geval..."

»Maar ze is in den laatsten tijd ook zoo veranderd", zegt Otto met een teederen blik op zijn bekoorlijk vrouwtje.

»Gekheid", roept ze lachend. »Nu, tot straks, pa; hij is naar de tuinen geweest en doodmoê wed ik."

»Ja, ik ben moe", zegt Dorman, als ze, haar arm door den zijne langzaam naar huis wandelen; »ik ben dood af. Maar toch zal ik geen rust kunnen nemen. Ik kwam alleen thuis om me te verkleeden en je te zeggen dat ik er straks dadelijk weer op uit moet..."

»Maar Ot?"

»Ja, lieve, 't is vervelend voor je en het spijt me wel dat het juist treft, nu pa hier logeert, maar er is niets aan te doen: Willie is ziek. Ik zei je gister al, dat hij zoo gloeierig was; hij ligt nu in een zwaren koorts."

»Waarlijk? Dan moet je natuurlijk gaan, man! Kan ik iets voor hem doen?.... Heb je al om den docter gezonden....? Neen? Stel dat toch niet uit! Ik zal maar dadelijk een man te paard zenden, ja?" en ze verhaast haar stap.

»Goed lieve", en hij drukt haar arm dichter aan zijn borst, terwijl ze samen hun huis betreden.

»Nu, man, ik ga dadelijk een sterken bouillon klaar maken en dan zullen we ook wat snoeperijtjes inpakken... je weet wel van die ingeleide vruchten, die hem laatst zoo gesmaakt hebben, toen hij ook ziek was."

»Valt het je niet op, Cecile, dat Willie dikwerf ziek is in den laatsten tijd?»

»Ja. Ga nu wat op den divan liggen. Hier is een kop thee.»

»Ik begrijp niet wat hem scheelt. Je weet hoe ik er op gesteld was, dat hij bij Swiff zou komen, hoe lief ik het van je vond toen je daar niets meer tegen hadt... maar wie kon toen denken dat het mensch tweelingen zou krijgen? 't Is waar, de goede ziel doet wat ze kan; maar ze is zwak en dan dat eeuwigdurend gesukkel met haar eigen kinderen....neen, Willie krijgt niet de zorg, die hem toekomt.»

»'t Spijt me zoo, Otto, te meer omdat ik het arme ventje niet gaarne weer ergens anders heen zou sturen, vooral met het oog op dat telkens ziek zijn. Neen, Otto, zoo kan het niet langer. Er moet een verandering komen in dien toestand, die langzamerhand onhoudbaar wordt....» zegt ze, zich plotseling tot hem keerend.

»Wat bedoel je, Cecile?» en hij richt zich haastig overeind.

»Ik bedoel....dat het hier koel en stil is en dat je rustig moet gaan slapen en je niet ongerust maken over Willie, omdat....»

»Omdat....? Nu, Cecile, omdat....?»

»Omdat....Willie ook nog een mama heeft, al is het tot dusver een heele slechte mama geweest!»

VIII.

Toen de heer Haakstra, bezweet en vermoeid, terugkwam van de wandeling, die hij sedert tien jaren dagelijks deed in de nooit vervulde hoop, dat daardoor zijn corpulentie verminderen zou, riep hij met luider stem om seltzerwater, viel hijgend op een stoel neer en merkte volstrekt niet op, dat zijn dochter niet zoo spraakzaam was als anders.

Maar toen Cecile, bij een rechtstreeksche vraag, de oogen naar hem ophief, kwam het glas op weg naar zijne dorstige lippen, tot staan en gilte hij: »Ze heeft waarachtig gehuild! Cile, Cile, wat is er?

»Ik weet niet pa....een beetje zenuwachtigheid....»

»Gekibbeld? Is Otto onaardig geweest? Zeg het Cile?»

»O neen! Zenuwachtigheid, anders niet.»

»Het kind dan?» vraagt de grootvader, ontsteld bij de gedachte.

»Het kind...?» en Cecile slaat de groote oogen naar hem op, »nonnie....neen, maar er is nog een kind en daar dacht ik aan, aan dat arme kleine ventje. »Papa», en ze legt haar hand op zijn arm en ziet hem in het gelaat: »is het nooit in u opgekomen dat we indertijd slecht en hardvochtig gehandeld hebben jegens Otto's voorzoen?»

»Nee, Cecile, integendeel!»

»Ik geloof u gaarne, papa! Ik heb onze handelwijze ook nooit in dat licht beschouwd, tot kleine Non geboren werd. Maar sinds zij er is, sinds ik haar bezit weet ik zeker dat we er heel slecht aan gedaan hebben!»

»Maar, kind...?!»

»Nee, word nu niet boos; laat me alles zeggen, pa, ik kan het niet langer zwijgen! Toen ik zoo ziek was en met den dag zwakker werd en eindelijk een gevoel kreeg, alsof ik nooit weer beter zou worden, toen heeft me altijd de gedachte vervolgd, dat, als ik stierf, er een andere vrouw zou komen en Non, onze arme kleine Non behandelen, zooals ik Willie behandeld heb....»

»Maar», barst de oude heer los, »je kondt toch weten dat zoo iets nooit gebeuren zou. Grootpa is er ook nog!»

»Ja», zegt Cecile langzaam en dof, »dat is zoo. Willie had geen grootpa; Willie had niemand om hem te beschermen, niemand dan zijn vader! En dien hebben wij hem afgenomen.»

Er volgt een lange stilte. Eindelijk begint de oude man:

»Maak je me daar een verwijt van, Cecile?»

»Nee, verre van daar! Ik weet dat u dacht te handelen voor mijn bestwil; ik weet dat u bij alles bestuurd werdt door uw groote liefde tot mij. Dat is uw verontschuldiging. En ik, ik wist toen nog niet hoe lief men zijn kind hebben kan ik wist toen nog niet, zooals ik het nu weet, wat het zijn moet als ze je kind van je wegnemen... neen, ik heb het toen niet begrepen, wat mijn arme man daaronder lijden moest.»

»Je vergeet, Cile, dat Dorman onmogelijk voor dien jongen voelen kan, wat jij voor Nonnie voelt bijvoorbeeld.»

»Zeg dat niet. De moeder was bij de geboorte gestorven en hij heeft met een oude baboe altijd alleen voor hem gezorgd. Nu, u weet dat men zelfs van een hond of kat kan gaan houden door hem steeds liefde te bewijzen, hoeveel meer dan van zoo'n aanvallig kind?»

»Aanvallig? Ken je den jongen dan, Cecile? Ik dacht dat je altijd geweigerd hadt hem te zien?!»

»Ja, zoo dwaas ben ik geweest! Maar, o papa, in den tijd voor Nonnie's geboorte, toen ik daar maanden lang stil in mijn kamer liggen moest, toen ben ik over heel veel dingen gaan nadenken.... 't was of het moederlijk gevoel reeds in me wakker werd, lang voor ik moeder was, en toen, toen reeds had ik zooveel deernis met het arme verstooten kind. De eerste keer, dat we na mijn bevalling uitreden, heb ik Otto gevraagd me bij hem te brengen. Hij kwam in ons rijtuig en hij heeft me mama genoemd met de armpjes om mijn hals

en zijn lief, zacht gezichtje tegen het mijne aan.... sedert kan ik hem niet vergeten.... ik voel me zoo schuldig jegens hem, vooral nu hij ziek is!"

»Is hij ziek?"

«Ja, Otto gaat van nacht bij hem waken. Papa, als hij eens erger werd.... als hij eens stierf....! Otto zou het ons nooit vergeven en we zouden niet meer goed kunnen maken wat we misdaan hebben."

»Zou je dat willen, Cile?" vraagt hij, niet dan na eenigen strijd met zichzelf. »Goedmaken?"

»Ja", zegt ze ernstig, plechtig bijna. »Ik zou het willen om der wille van het kind en van Dorman en ook...." gaat ze fluisterend voort, »ook om Nonnie's wil; soms is het me of ik in haar gestraft zal worden...."

»Stil, kind, stil! Zeg toch niet zulke akelige dingen?" roept de oude heer ontsteld. Dan trekt hij zijn lieveling naar zich toe en vraagt zacht: »Meen je dat waarachtig, Cile....? En wat zou je dan willen doen?"

»Wat ik zou willen doen?" roept ze uit. »O goeie, lieve pa, ik zie aan uw oogen, dat u het al half met me eens zijt! Ik zou naar hem toe willen vliegen en hem hier halen en verzorgen...."

»Wel, jou malle meid!" roept Haakstra nu onder een vervaarlijk snuiten. »'t Is vreemd, zooals je me vandaag aan je moeder denken doet.... Zij zou.... ja, ik geloof dat ze het kind ook zou gehaald hebben.... wat is er, ouwe totebel?" wendt hij zich eensklaps tot Nonnie's meid.

»Nonnie nangis", zegt de baboe.

»Ja, we zouden haar heelemaal vergeten", roept Cecile verschrikt, »het arme kind zal honger hebben." Maar terwijl ze haastig naar binnen gaat, vindt ze nog een oogenblik tijd om den arm om haars vaders hals te slaan en twee, drie kussen op zijn betraand gezicht te drukken.

Nadat de kleine verzorgd, de bouillon geproefd en goed bevonden, het mandje met de versnaperingen gereed gemaakt was, ging het nijver huisvrouw-tje manlief wekken met de tijding, dat ze een uur vroeger dan gewoonlijk had laten dekken, en hij dus nog voor zijn vertrek naar Swiff den inwendigen mensch wat versterken kon.

Op het punt van aan tafel te gaan misten ze echter den ouden heer. Kromaid verklaarde dat hij was uitgereden, Ketjil dat hij reeds was teruggekeerd, Djan dat hij in het geheel niet uit geweest was, tot eindelijk de baboe kwam zeggen, dat mijnheer in de slaapkamer was.

»In onze slaapkamer?" riep Dorman, »wat voert hij dáár uit?"

»Hij zal wat met Nonnie spelen", zei Cecile.

Maar de heer Haakstra speelde niet met zijn kleinkind. Hij stond met een vuurrood gezicht en terwijl groote zweetdruppels langs zijn voorhoofd stroomden, midden in het vertrek, met beide handen geklemd om de gesloten klamboe van het ledikant.

»Wel papa, we hebben u overal gezocht.... Wat doet u hier in het heilige der heiligen? En wat verstoppt u daar in ons bed?» vraagt Dorman vroolijk, maar ontvangt geen antwoord.

»Papa, als u het goed vindt, wilden we wat vroeg eten. Dorman moet dadelijk weg», begint Cecile nu.

»Onnoodig!» spreekt de oude heer op zeer afdoenden toon.

»Integendeel! hoog noodig. Ik moet om acht uur hier van daan», roept Dorman, die ongeduldig begint te worden.

»Onnoodig zeg ik je.»

»Maar, hoe kunt u nu volhouden....?»

»Je woudt naar je jongake gaan? Nu ik zeg en ik houd vol dat het onnoodig is...!» Met één forschen ruk slaat hij de klamboe open en Willie vliegt op zijn vader toe.

Een oogenblik staat Dorman onbewegelijk, het kind in de armen gedrukt, dan spreekt hij met bevende stem: »Willie, geef grootpa een kus!»

»Neen kind, mij moet je niet kussen», roept Haakstra, maar steekt toch ondertusschen het aardig knaapje zijn behaard gezicht toe »En jij ook, kerel, wees niet gek.... 't is schande genoeg dat ik je kind zoo vervolgd heb, terwijl jij goed en trouw was voor het mijne.... je begrijpt toch wel wie er achter heeft gezeten....»

»Cecile, o mijn lieve vrouw!»

Maar Cecile voert vader en echtgenoot naar het bedje, waarin Nonnie sluimert; dan fluistert ze: »Kus haar, bedank haar! Zij is de kleine wonderdoenster, die mijn hart heeft verzacht.»

De Indische brigade en een reserve voor het Indisch leger.

I.

Reeds sedert het jaar 1875 komt jaarlijks op de begrooting voor Nederlandsch-Indië een memoriepost voor ten behoeve der oprichting van een korps militairen geschikt en gereed om, wanneer noodig, naar de koloniën en overzeesche bezittingen gezonden te worden tot aanvulling of tijdelijke versterking der strijdkrachten aldaar.

Dit korps, ook wel genaamd de Indische brigade, werd opgericht bij de wet van 17 Juni 1873 en bestaat sedert dien tijd op het papier; het heeft zijn ontstaan te danken aan de sensatie hier te lande teweeggebracht door den ongelukkigen afloop van de 1ste expeditie naar Atjeh. In de maand Mei 1873 betoogde de toenmalige Minister van Koloniën het groote nut van een dergelijken maatregel en zeide o. a.: „de noodzakelijkheid over een dergelijk „korps te kunnen beschikken wordt in deze bijzondere omstandigheid zoo levendig gevoeld, dat zij inderdaad geen bijzonder betoog „schijnt te behoeven”, en alhoewel toen nog geen uitgewerkt plan gereed was, ging de behandeling van het aanhangig gemaakte wetsvoorstel zoo vlug van de hand, dat reeds een maand daarna het bekrachtigde voorstel in het Staatsblad prijkte, en een schitterend bewijs leverde van de bereidwilligheid van Regeering en Vertegenwoordiging om, als de nood aan den man is, krachtige maatregelen te nemen en te steunen tot behoud der koloniën.

Wie zich eenig denkbeeld kan maken van de lijdensgeschiedenis van een wetsontwerp van af het oogenblik dat dit de ministerieële bureau's verlaat, tot dat waarop het in de kolommen van het Staatsblad verschijnt, en b. v. nagaat hoe lang het ingetrokken wetsont-

werp omtrent de rentebelasting op openbare behandeling heeft gewacht, moet zich wel verbazen over den ongeloofelijk korten tijd, waarin een zoo gewichtige zaak, als de oprichting der Indische brigade is, werd afgehandeld. De reden hiervan is echter niet ver te zoeken; de oorzaken van het mislukken van de 1ste Atjeh-expeditie — o. m. verwaarloozing van het Indisch leger en de marine, benevens onvoldoende voorbereiding — waren toen nog niet bekend; algemeen was men het er echter over eens dat de geleden nederlaag spoedig en afdoende moest worden hersteld en het leger door een aanzienlijke versterking daartoe in staat moest worden gesteld; de Volksvertegenwoordiging wilde in de éérste plaats daartoe medewerken. Toen dus onder die omstandigheden de Minister van Koloniën met zijn wetsontwerp, dat de van alle zijden gevraagde hulp moest brengen, aankwam met de toezegging dat aan het voorstel, indien het werd goedgekeurd, onverwijld een vaardige uitvoering zou worden gegeven, en hij daarbij in zijne plannen gesteund werd door militaire specialiteiten als Stieltjes en de Roo van Alderwereld, was het niet te verwonderen dat het plan bij de groote meerderheid der Vertegenwoordiging, die niet in staat was zich een oordeel te vormen over het nut en de doelmatigheid van den voorgestelden maatregel, grooten bijval vond. Het tegendeel zou te verwonderen geweest zijn, en terecht zou die meerderheid zich het verwijt van onvaderlandslievendheid op den hals hebben gehaald, indien zij den Minister haar steun had onthouden; van zeer bevoegde zijde, ook in de Eerste Kamer, werd het voorstel heftig bestreden; onder anderen werd de opmerking gemaakt dat het veel beter was te zorgen voor een goed leger in Indië; verreweg de groote meerderheid in de beide Kamers echter heeft zich met het voorstel der Regeering vereenigd, en zoo werd dit tot wet verheven.

Wie de behandeling van het voorstel betreffende de Indische brigade met aandacht heeft gevolgd, zal zeker met Monitor ¹⁾ moeten instemmen, wanneer hij zegt: „Zoo ooit van een zaak kan gezegd worden, dat ze slecht voorbereid aan de beslissing van de Volksvertegenwoordiging werd onderworpen, dan kan dit zeker van de Indische brigade worden getuigd”; eenige leden van de Eerste Kamer betreurden het dat de Minister van Koloniën bij wijze van surprise, zonder een uitgewerkt plan, met het denkbeeld tot de oprichting van een Indische brigade bij de wetgevende macht was gekomen.

Inderdaad heeft de geheele zaak den schijn, alsof men slechts iets heeft willen doen om de algemeene agitatie te doen bedaren;

¹⁾ Monitor. — Indische militaire belangen. De Indische brigade.

het feit dat de wetgevende macht de oprichting van de Indische brigade in beginsel heeft goedgekeurd, mag dan ook niet tot het besluit voeren, dat een dergelijk korps wenschelijk en noodig is; veeleer geeft het feit dat de bedoelde brigade nimmer is opgericht, aanleiding tot de zeer gegronde veronderstelling, dat de Staten-generaal, toen zij hun zegel hechtten aan het voorstel tot de oprichting daarvan, minder gelukkig geïnspireerd waren.

Bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1875 kwam de oprichting der Indische brigade nogmaals ter sprake; de toenmalige Minister van Koloniën — dezelfde welke zich thans aan het hoofd van het departement van Koloniën bevindt — beschouwde de plannen der Tweede Kamer ten aanzien van die brigade als een ramp voor Indië; hij meende dat alsnog in overleg met de militaire autoriteiten in Indië moest worden overwogen, welke de beste wijze van uitvoering van het eenmaal genomen besluit was, terwijl in afwachting daarvan de kosten niet op de begrooting waren uitgetrokken. Wel werd door het voorstellen van een amendement, ten doel hebbende voor de oprichting der Indische brigade een som van f 300.000 op de begrooting uit te trekken, een poging gedaan om de Regeering te nopen uitvoering te geven aan de wet van 17 Juni 1873; doch de meerderheid der Tweede Kamer, die in der tijd van gevoelen was dat het nut en de noodzakelijkheid van een dergelijk korps zoo duidelijk waren, dat zelfs een betoog daarvan overbodig kon genoemd worden, scheen thans ten dien opzichte van gevoelen veranderd te zijn, althans de voorstanders konden het niet verder brengen dan het „voor memorie” uittrekken van den bedoelden post.

Sedert dien tijd is er, althans in de Tweede Kamer, zeer weinig meer over de zaak gesproken; bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1880 kwam de heer Kool voor het eerst weder op de zaak terug; zonder nadere motieven aan te voeren, gaf hij als zijne overtuiging te kennen, dat het oogenblik scheen gekomen te zijn om aan de reeds bestaande wet, waarbij de oprichting der Indische brigade was vastgesteld, uitvoering te geven, vooral ook met het oog op een te verwachten reductie van het Nederlandsch-Indisch leger. Hierbij bleef het, en ook het jaar daarna bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1881 kwam de heer Kool in het geheel niet meer op de zaak terug, zoodat het niet is gebleken of de overtuiging van dien afgevaardigde omtrent de noodzakelijkheid van de uitvoering der bestaande wet wijziging heeft ondergaan, dan wel onverzwakt is gebleven.

II.

Eene commissie, belast met het ontwerpen eener organisatie voor de Indische brigade, heeft naar aanleiding dier opdracht een rapport ingediend, hetwelk ten gevolge heeft gehad een in het begin van 1874 uitgevaardigd Koninklijk besluit, waarbij de organisatie van die brigade werd vastgesteld.

In afwijking van het denkbeeld, dat bij het indienen van het wetsontwerp betreffende de Indische brigade op den voorgrond stond, namelijk dat dit korps ten allen tijde geschikt moest zijn om in zijn geheel naar Indië gezonden te worden en daar te velde op te treden, gaf de bovenbedoelde commissie als haar gevoelen te kennen, dat er geen sprake kon zijn van de uitzending van volledig georganiseerde onderdeelen der brigade of van het korps als zoodanig naar de koloniën; het legerbestuur moet naar verkiezing over de uitgezonden troepenmacht kunnen beschikken, welke legermacht ook gezonden wordt; het moet het legerbestuur volkomen vrijstaan, haar te ontbinden en over de verschillende garnizoenen en veldbataljons in Indië te verdeelen, op dezelfde wijze als tot dusver geschiedde met de suppletietroepen. Wanneer de oprichting der Indische brigade mocht leiden tot de uitzending van volledig georganiseerde korpsen naar Indië, dan zou zij, naar de overtuiging der commissie, meer kwaad dan goed doen.

Het Koninklijk besluit, hetwelk naar aanleiding van het bedoelde rapport de organisatie der brigade vaststelde, bepaalt, dat in de behoefte aan officieren bij dat korps zal worden voorzien:

1°. door, in afwachting van vertrek of terugkeer naar Indië, en hoogstens voor den tijd van een jaar, te detacheren officieren van het Indisch leger;

2°. door officieren van het Indisch leger, die om gezondheidsredenen met verlof in Europa en genegen zijn, bij de brigade dienst te doen, wanneer zij, blijkens een militair geneeskundig onderzoek, daarvoor geschikt zijn;

3°. door bij de brigade voor hoogstens drie jaren te detacheren officieren van het Indisch leger, die bij militair geneeskundig onderzoek tijdelijk ongeschikt zijn bevonden voor den actieven dienst bij dat leger;

4°. door tijdelijk, in den laatstelijk door hen werkelijk bekleeden rang, in dienst gestelde gepensioneerde officieren van het Indisch leger;

5°. door van het Nederlandsch leger bij de brigade gedetacheerde officieren.

Alleen in geval van nood zal van de diensten der 4de en 5de categorie van officieren worden gebruik gemaakt. De betrekkingen van kapitein-adjutant en oudsten luitenant-kwartiermeester der brigade zullen echter, in den regel, worden opgedragen aan actieve officieren van het Nederlandsch leger.

Behalve den adjudant-onderofficier-vaandeldrager, den stafhoornblazer en den meester-geweermaker, die van het Nederlandsch leger worden gedetacheerd, zullen de overige onderofficieren en minderen voor de Indische brigade moeten verkregen worden:

1°. door indeeling daarbij van personeel van het instructie-bataljon te Kampen en de artillerie-instructie-compagnie te Schoonhoven, dat bij die instructie-korpsen voor den Indischen militairen dienst wordt opgeleid;

2°. door bij het koloniaal-werfdepôt te Harderwijk voor den Indischen militairen dienst aangenomen personen, met eene verbintenis voor den tijd van zes jaren, om te dienen in Nederland of in zijne overzeesche bezittingen;

3°. door detachering van zoodanige militairen van het Indisch leger, die bij militair geneeskundig onderzoek in Indië tijdelijk voor den actieven dienst aldaar ongeschikt, maar voor den militairen dienst in Nederland geschikt zijn bevonden.

Wanneer men nu den eisch stelt dat de Indische brigade ten allen tijde, wanneer de nood dringt, geheel of gedeeltelijk naar Indië moet kunnen worden gezonden, ten einde daar, geheel georganiseerd zooals zij in Nederland was, aan een oorlog deel te nemen, dan is het duidelijk dat met de organisatie, zooals meergemeld Koninklijk besluit die vaststelt, dit korps nimmer aan zijn bestemming zal kunnen beantwoorden.

Van de sub 1°. genoemde officieren zijn alleen diegenen dadelijk voor vertrek naar Indië beschikbaar, welke hier te lande aangesteld, in afwachting van het volgen hunner bestemming, bij de brigade voor een jaar worden gedetacheerd; zij vormen echter een vlottend personeel dat voortdurend afwisselt, en kunnen dus uit den aard der zaak al zeer weinig bijdragen tot een vaste deugdelijke organisatie, die als eisch stelt zoo min mogelijk afwisseling van personeel; dit is eveneens het geval met hen, die in afwachting van terugkeer (van verlof) bij de brigade worden gedetacheerd; zijn dit, zooals meestal het geval zal zijn, officieren, die om gezondheidsredenen eenigen tijd in Nederland hebben moeten doorbrengen, dan kan men op hen ook niet rekenen, wanneer plotseling de brigade naar Indië zal moeten vertrekken.

Op de sub 2°. genoemde officieren kan men bij eventueel vertrek

van de brigade naar Indië in het geheel niet rekenen; immers het tijdstip waarop zij weêr geheel voor den actieven dienst in Indië geschikt zullen zijn is zeer onzeker, en het zou al zeer toevallig zijn, indien dat tijdstip samenviel met het oogenblik van vertrek der brigade; bovendien behooren die officieren na ommekomst van hun verlof of na eventueel herstel hunne bestemming naar Indië te volgen; zij zouden, gesteld dat zij vóór het verstrijken van hun verlof geheel voor den actieven dienst in Indië geschikt waren, toch niet verplicht zijn bij de naar Indië vertrekkende brigade te blijven, omdat het, volgens de bestaande bepalingen, toegestaan verlof een recht is, en dus op het oogenblik van vertrek der brigade weder in het genot van verlof gesteld moeten worden.

Hetzelfde kan nagenoeg gezegd worden van de officieren sub 3° genoemd; ook zij kunnen niet ten allen tijde met de brigade naar Indië vertrekken, juist omdat zij, evenals diegene welke om gezondheidsredenen in het genot van verlof zijn gesteld, tijdelijk ongeschikt zijn voor den actieven dienst bij het Indisch leger; bovendien zullen hoogstwaarschijnlijk de beide categoriën van officieren spoediger herstellen en dus naar Indië kunnen terugkeeren, indien zij geen dienst doen, dan wanneer men ze bij de Indische brigade plaatst.

Van de gepensioneerde officieren, die tijdelijk in den laatstelijk door hen bekleeden rang in dienst worden gesteld, kunnen onzes inziens al zeer weinig goede diensten verwacht worden; beneden den rang van kapitein komen die officieren niet voor, tenzij zij voor den dienst zijn afgekeurd, en dezulken kan men niet gebruiken; er kan dus alleen sprake zijn van hen, die wegens volbrachten diensttijd zijn gepensionoord: deze hebben dus minstens een 20 jarig verblijf in Indië achter den rug, en zullen in den regel wel niet minder dan 45 à 50 jaar oud zijn; het zal dus met het oog hierop hoogst onraadzaam zijn hen met de brigade naar Indië te zenden, en zelfs in Nederland dienende, is van hen niet die opgewektheid en ijver voor den dienst te verwachten, die men juist bij een Indische brigade zal moeten eischen; alleen bij een depôt zouden deze officieren naar omstandigheden nog vrij goede diensten kunnen bewijzen.

Alléén dus de van het Nederlandsch leger bij de brigade gedetacheerde officieren zijn ten allen tijde beschikbaar, mits zij zich van te voren verbinden om bij eventueel vertrek der brigade naar Indië bij het korps te blijven, iets waartoe zij volgens de bestaande bepalingen niet verplicht zijn; van de diensten van deze officieren en die van gepensioneerden zal echter niet dan ingeval van nood gebruik gemaakt worden.

Laat men dus deze beide categoriën buiten beschouwing, dan zijn bij een eventueel vertrek van de brigade naar Indië slechts beschikbaar de officieren, die in afwachting van vertrek naar Indië voor den tijd van één jaar bij de brigade zijn gedetacheerd; deze vormen een betrekkelijk klein en tevens het jongste deel van het aanwezige officierskorps, en onder hen zijn uit den aard der zaak nog al veel mutatiën; het is derhalve niet wel mogelijk eene naar Indië te zenden afdeeling voldoende van officieren te voorzien.

En nu het kader en de manschappen.

Het kader bedoeld sub 1 kan niet als vast kader der brigade worden beschouwd, immers dat kader wordt opgeleid voor den Indischen dienst en behoort dus, zoodra die opleiding voltooid is, zijn bestemming te volgen: het kan dus weinig langer bij de brigade blijven dan voor die opleiding noodig is; behield men het langer, dan zou dit ten nadeele zijn van het Indisch leger, waarvoor het bestemd is, en dit mag nimmer gebeuren; geheel voor zijne dienstverrichtingen geschikt kader heeft men derhalve bij de brigade niet of althans zeer weinig, het meerendeel van het kader is ongeoeffend.

De manschappen, verkregen op de wijze sub 2 genoemd, zijn, zoo het mogelijk is het korps op te richten, waarover later, werkelijk geschikt en gereed om naar Indië te vertrekken, althans zoodra zij gerekend kunnen worden geoeffend te zijn. Dit is in geen deele het geval met hen verkregen langs den weg sub 3 aangegeven; het tijdstip, waarop zij weder voor den actieven dienst geschikt zijn, is zeer onzeker, zoodat op hen nimmer als valide manschappen mag worden gerekend; het aannemen van zulke manschappen is bovendien zeer gevaarlijk en geheel in strijd met het karakter van een korps als de Indische brigade, die nimmer elementen in zich mag opnemen, die in een reconvallescenten-gesticht te huis behooren. Men kan trouwens gerust zeggen dat verreweg het grootste gedeelte der manschappen, die voor den dienst in Indië niet meer geschikt worden geacht, en om die reden uit Indië naar Nederland worden teruggezonden, voortdurend daarvoor ongeschikt blijft; wie de werkelijkheid ten dezen kent, zal dit moeten toestemmen.

III.

Het kan, na al hetgeen omtrent de vastgestelde organisatie en samenstelling gezegd is, geen verwondering baren, dat de voorstanders van het uitzenden van volledig georganiseerde korpsen naar Indië daarmede geen vrede kunnen hebben.

Als een der ijverigste voorstanders van de oprichting der Indische brigade heeft zich in den laatsten tijd doen kennen de kapitein der artillerie Borel van het Nederlandsch leger. In een reeks dagblad- en tijdschrift-artikelen heeft deze officier in het jaar 1878 zijne meening en denkbeelden ter zake ontwikkeld; aanvankelijk werd door hem met de oprichting der brigade alléén beoogd het spoedig beeindigen van den Atjeh-oorlog, en dit naar aanleiding van den door hem zeer overdreven voorgestelden toestand van verval, waarin toen het Indisch leger verkeerde; doch toen afdoende wederlegging en de feiten hadden bewezen dat hij in zijn opvatting omtrent dien toestand ten eenenmale gedwaald had, is dat denkbeeld losgelaten en heeft hij zich alleen bepaald tot het bepleiten van het nut en de noodzakelijkheid van een korps, als waarop door den Minister van Koloniën in Mei 1873 werd gedoeld.

Den 5 Februari 1879 ontwikkelde de heer Borel in de vergadering van de Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap zijne denkbeelden omtrent de Indische brigade, hare samenstelling, bewapening, bestemming enz., terwijl hij verder, naar aanleiding van het opstel van Monitor over de Indische brigade, een betoog tot dien schrijver richtte, voorkomende in het Indisch militair tijdschrift van 1879, n°. 7, hetwelk als een nadere toelichting op het gesprokene van den 5den Februari 1879 kan worden beschouwd ¹⁾.

Als uitgangspunt kiezende de verhandeling door den heer Borel in de bedoelde vergadering gehouden, en de naar aanleiding daarvan gevoerde discussie, tevens gebruik makende van enkele opmerkingen omtrent de Indische brigade reeds vroeger ter sprake gebracht, is het thans ons voornemen dit belangrijk onderwerp uit een eenigszins ander oogpunt te beschouwen, en onze denkbeelden daaromtrent bloot te leggen.

Allereerst dienen de motieven te worden nagegaan, welke zouden pleiten voor het nut en de noodzakelijkheid van de Indische brigade.

Op den voorgrond stellende dat het in de eerste plaats noodzakelijk is, onze strijdmacht in Indië zoo sterk te maken en zoo doelmatig te organiseeren, dat zij steeds behoorlijk aan hare bestemming kan beantwoorden, worden voor dat nut en die noodzakelijkheid de volgende motieven aangevoerd:

„Onze levende strijdkrachten in Indië kunnen niet ingericht worden tot het voeren van een langdurigen oorlog met een buitenslandschen Staat, zooals Atjeh vroeger was, noch om op den duur

¹⁾ Zie IVde verslag van de Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap 1878—1879.

„aan een ernstigen opstand op Java het hoofd te blijven bieden.
„In beide gevallen wordt de hulp van het moederland vereischt.

„Het zou onmogelijk zijn in onze overzeesche bezittingen een zoo
„talrijk leger op de been te houden, dat het niet alleen tegen alle
„eventualiteiten bestand, maar ook steeds bij machte was om met
„klem een agressieve politiek (wanneer de noodzakelijkheid ons
„daartoe dwong) te helpen uitvoeren. Dit zou onze financieële
„krachten ver te boven gaan en in hooge mate de bezwaren ver-
„grooten, waarmede men nu reeds te kampen heeft om onze levende
„strijdkrachten in Indië voltallig te houden.

„Het is de vraag of men bij een oorlog op Java wel staat kan
„maken op de onwrikbare trouw der Javaansche soldaten, die zulk
„een belangrijk deel van onze inlandsche troepenmacht uitmaken.

„Wat moet er gebeuren bij een militairen opstand? Deze be-
„hoort volstrekt niet meer tot de onwaarschijnlijkheden, niet zoozeer
„nog onder de inlandsche soldaten als wel onder de talloze vreem-
„delingen, waarmede het Indisch leger in de laatste jaren over-
„stroomd is, en die thans verreweg de meerderheid uitmaken onder
„de Europeesche militairen, welke de kern van ons leger vormen.

„In tijden van nood of spanning, wanneer onze hulpmiddelen in
„Indië dringend aanvulling of versterking vereischen, zijn wij zoo
„goed als machteloos, dan bezit het moederland de gegevens niet
„om onverwijd steun te verleenen en het gevaar af te wenden,
„terwijl Engeland daarentegen de handen ruim heeft en dadelijk tot
„afdoende maatregelen kan overgaan.

„Wanneer in onze Oost-Indische bezittingen, met name op Java,
„gebeurde wat in 1857 in Engelsch-Indië is voorgevallen, dan wa-
„ren wij vermoedelijk reddeloos verloren. Toen daar in dat jaar de
„vreesselijke militaire opstand onder de Cipayers uitbrak, is de
„kolonie alleen gered geworden, omdat het moederland in staat was
„spoedig eenige regimenten geoefende Europeesche soldaten ter
„hulp te zenden. Wanneer een dergelijk feit in onze Oost-Indische
„bezittingen voorviel, zouden de gevolgen allernoodlottigst kunnen
„zijn. In zulke buitengewone gevallen is het volstrekt noodzakelijk,
„dat het moederland onverwijd over een krachtige, goedgewapende,
„sflink uitgeruste en als het ware gereedstaande krijgsmacht kan
„beschikken.”

Omtrent een en ander wenschen wij het volgende op te merken.

Onmogelijk is het zeker niet, maar waarschijnlijk is het nog veel
minder, dat ooit op Java of in eenig ander gedeelte onzer koloniën
zou kunnen gebeuren, wat in 1857 in Engelsch-Indië is gebeurd.
De oorzaken van hetgeen toen aldaar heeft plaats gehad doen hier

minder ter zake, daar in onze koloniën andere oorzaken tot dezelfde of dergelijke gebeurtenissen aanleiding kunnen geven; doch voor iemand die de verhouding van het overheerschende ras in Engelsch-Indië tot de inboorlingen nagaat, zal het duidelijk zijn, dat in die verhouding méér aanleiding bestaat tot botsingen tusschen die twee elementen, dan in de Nederlandsche koloniën; dit kan o. a. ook blijken uit de verschrikkelijke wreedheden, welke gedurende den opstand der Cipayers van beide kanten zijn bedreven.

De groote afmetingen, welke die opstand heeft aangenomen en de snelle uitbreiding daarvan laten zich zeer gemakkelijk verklaren uit den toenmaligen toestand, welke ten deele heden ten dage nog aldaar bestaat, en eventueel tot dezelfde gevolgen aanleiding kan geven.

Bij het beschouwen van den toenmaligen toestand treft ons al dadelijk de verhouding van het aantal Europeanen tot dat der inlanders van het Britsch-Indisch leger; in het jaar 1856 kort vóór het uitbreken van den opstand, bestond dat leger uit 30 400 Europeanen en 191 319 inlanders: de verhouding was dus als 1 tot 6.3; men kan dus gerust zeggen dat het inlandsch element daarin veel te sterk vertegenwoordigd was. Toen de later gevolgde gebeurtenissen het gevaarlijke van deze verhouding hadden aangetoond, heeft men zich dan ook gehaast hierin verandering te brengen, zoodat in het jaar 1861 (twéé jaar na het dempen van den opstand) het leger bestond uit 56 310 Europeanen en 110 318 inlanders, waardoor de verhouding werd teruggebracht op 1 tot 1.9.

De organisatie van de inlandsche regimenten van het Engelsch-Indisch leger was toen en is nu nog geheel anders dan in het N. I. leger; dáár bestaan de regimenten (allen één bataljon sterk) geheel uit inlanders, ook het geheele kader; zij hebben als eenig Europeesch kader slechts 7 Engelsche officieren; voegt men daar nog bij dat er in 1857 verscheidene plaatsen waren, met garnizoenen uitsluitend uit inlandsche troepen bestaande, dan is het duidelijk dat een opstand, eenmaal uitgebroken, aldaar in korten tijd zeer groote uitbreiding moest verkrijgen; de Engelsche officieren werden veelal dadelijk vermoord, en er was geen troepenafdeeling beschikbaar om de oproerlingen het uiteengaan en verspreiden van den opstand te beletten.

In het N. I. leger bestaat geen enkel bataljon uitsluitend uit inlanders; per bataljon heeft men dáár minstens één Europeesche compagnie, en het kader van een inlandsche compagnie bestaat bovendien, behalve uit 4 officieren, voor een groot gedeelte uit Europeesche onderofficieren en korporaals; de inlanders van het

N. I. leger zijn derhalve veel beter geëncadreerd dan bij het Engelsch-Indisch leger, en hoewel bij het laatste de individuen misschien meer militaire eigenschappen bezitten, zoo hebben onze inlandsche troepen waarschijnlijk evenveel zoo niet meer militaire waarde; het is dan ook een feit, dat in den laatsten tijd herhaaldelijk door Engelsche officieren is gewezen op de nadeelen van het te geringe Europeesch kader bij de inlandsche regimenten.

De oorzaken van de groote en snelle uitbreiding die de Sepoy-opstand in 1857 heeft gekregen, bestaan dus in Ned. Indië niet; de samenstelling van ons leger in Indië is van dien aard, dat alle ontstaande onregeldheden in de geboorte kunnen worden gesmoord; het gevaar voor iets dergelijks als in 1857 in Engelsch-Indië heeft plaats gehad bestaat dan ook alleen in de verbeelding, en wanneer op zulk een gevaar benevens dat van een algemeenen opstand op Java gewezen wordt, dan kan men gerust met den heer Robidé van der Aa zeggen: »als de hemel valt, zijn wij allen dood”.¹⁾

Het is trouwens minder juist dat de Engelsche koloniën in 1857 alleen zijn gered geworden, omdat het moederland in staat was spoedig eenige regimenten Europeesche soldaten ter hulp te zenden; het moederland kon dit niet spoedig doen, omdat het Engelsche leger ten gevolge van den Krim-oorlog als het ware gedesorganiseerd was. Den 10en Mei 1857 brak de opstand uit onder de inlandsche regimenten te Meerut, gelegen aan den voet van het Himalaya-gebergte; met de mail, welke den 18en d. a. v. van Calcutta vertrok, werd het bericht daarvan naar Engeland gezonden²⁾, en

¹⁾ IVde Verslag, blz. 268.

²⁾ Zeer duidelijk blijkt uit dit bericht de noodlottige zuinigheid, waaraan de zeer ongunstige verhouding van het Europeesche tot het inlandsche element in het Britsch-Indisch leger was toe te schrijven; daarin werd namelijk gezegd:

„The necessity for an increase of the substantial strength of the army on the Bengal establishment, that is to say, of the European troops upon this establishment, has been long apparent to us; but the necessity of refraining from any material increase to the charges of the military department, in the present state of our finances, has prevented us hitherto from moving your Honourable Court in this matter. The late untoward occurrences at Berhampore, Fort William Barrakpore and Lucknow, crowned by the shocking and alarming events of the past week at Meerut and Delhi and taken in connexion with the knowledge we have lately acquired of the dangerous state of feeling in the Bengal native army generally, strange, and at present, unaccountable as it is, have convinced us of the urgent necessity of not merely a positive increase of our European strength, but of a material increase in the proportion which our European troops bear to the native regular troops on the establishment.

We are of opinion that the latter is now the more pressing necessity of the two.”

Zie: „The Sepoy-revolt, its causes and its consequences by Henry Mead. London, Routledge & Co. 1858. blz. 77 en 78.”

eerst 7 maanden later (half December) kwamen de eerste uit Engeland gezonden regimenten in Indië aan. Vóór dat één uit Engeland gezonden soldaat aan de oevers van de Hoogly was aan wal gestapt, was de opstand gebreideld, en bleef er voor de nieuw aangekomenen niets anders over dan het werk der overwinnaars van Delhi en Lucknow te voltooien.

Het gevaar voor een militairen opstand onder de vreemdelingen, welke thans een te groot bestanddeel uitmaken van het Europeesche gedeelte van het Indisch leger, is onzes inziens niet gegrond; de eigenaardige organisatie van het leger, waarop wij reeds wezen, waarborgt bij genoegzame voorzorgen voldoende tegen een dergelijke eventualiteit. Wel is waar heeft reeds eenmaal in Augustus 1860 het oproer onder de te Samarang in garnizoen liggende Zwitsers bewezen, dat iets dergelijks niet tot de onmogelijkheden behoort; doch wanneer men de ware oorzaken van dat oproer nagaat, dan blijkt dat voor een herhaling van dergelijke tooneelen niet behoeft gevreesd te worden. De hoofdaanleggers van dien opstand waren allen Zwitsers, die vroeger wegens muiterij uit Napelsche dienst waren ontslagen; men had hen bij de aanwerving een toekomst in Indië voorgespiegeld, die niets van de werkelijkheid had, en in plaats van hen over verschillende garnizoenen te verspreiden, had men hen in één of twee plaatsen geconcentreerd; deze treurige gebeurtenis mag dan ook wel als een geheel op zich zelf staand feit worden beschouwd.

Het beste middel om een opstand onder het Europeesche element van het Indisch leger te voorkomen is, om zorg te dragen dat de Nederlandsche soldaten het overwicht op de vreemdelingen hebben, iets wat trouwens ook de voorstanders der Indische brigade wenschen; op de middelen, welke daartoe kunnen strekken, komen wij later terug.

Dat in het jaar 1873 het Indisch leger niet berekend was voor een langdurigen oorlog, zooals die tegen Atjeh is gevoerd, is een bekende zaak: immers voor de 2de expeditie tegen dat rijk is het leger aanzienlijk uitgebreid moeten worden; dit was echter niet het gevolg van het niet bestaan der Indische brigade; doch wel daarvan, dat niet gezorgd was het leger steeds op een voldoende sterkte te houden en ook omdat aan de organisatie zeer veel ontbrak, met name een generale staf, die voor voldoende gegevens en een zoo volledig mogelijke voorbereiding had kunnen zorgen, en een reserve tot aanvulling van de te velde trekkende afdeelingen.

Het is zelfs niet onwaarschijnlijk, dat juist het bestaan der Indische brigade aanleiding zou gegeven hebben de belangen van het Indisch

leger nog minder te behartigen, dan reeds geschied is; omdat men in geval van nood immers nog altijd op dat korps zou hebben kunnen rekenen.

Het al of niet aanwezig zijn der Indische brigade in Nederland in het jaar 1873 zou niet den minsten invloed hebben uitgeoefend op den afloop der 1ste expeditie naar Atjeh; immers al was dat korps beschikbaar geweest, dan zou dit volstrekt niet hebben verhinderd dat de oorlog even onvoldoende voorbereid, als nu het geval is geweest, had moeten worden ondernomen; er zou dus, evenmin als nu het geval is geweest, aanleiding bestaan hebben om te veronderstellen dat een zoo groote krachtsinspanning zou worden gevorderd, dat de hulp der Indische brigade noodig moest worden geacht; zooals de zaken nu geloopt zijn, zou de hulp van dat korps, evenals in vele andere gevallen, wanneer spoedig en krachtig optreden gevorderd wordt, toch te laat gekomen zijn.

Wanneer dan ook de heer Borel zegt, dat na het mislukken van den eersten veldtocht tegen Atjeh het gemis eener krachtige reserve voor het Indisch leger ten zeerste werd gevoeld, dan zijn wij het slechts in zooverre daarmede eens, dat daaronder moeten worden verstaan geheel complete en uitgeruste troepenkorpsen van het veldleger op Java, m. a. w. de veldbataljons, en eene bij de depôts of elders aanwezige uit geheel of ten deele geoefende manschappen bestaande aanvullingsreserve, dienende tot aanvulling der geleden verliezen, ten einde de te velde gezonden afdeelingen steeds op een behoorlijke sterkte te houden. In den eerstbedoelden zin kan de Indische brigade nimmer een reserve voor het Indisch leger zijn; immers zij zal in den regel eerst op het oorlogstoonel beschikbaar zijn ongeveer twee maanden nadat hare hulp noodzakelijk is gebleken. In vele gevallen zal zij dus of te laat komen of eerst dan, wanneer hare hulp niet meer vereischt wordt; wanneer men verder overweegt dat volgens het plan van den heer B. de helft der brigade (een paar bataljons infanterie, een batterij artillerie en één peloton mineurs) welke om de twee jaren zal worden afgelost, steeds in Indië is, dat dus om die helft steeds op oorlogsvoet compleet te houden met geoefende manschappen, het in Nederland achterblijvend gedeelte eigenlijk weinig meer dan een depôt zal zijn voor het in Indië zijnde deel der brigade, dan zal men wel genoodzaakt zijn te erkennen, dat de hulp van die uit Nederland te zenden troepenafdeeling in de meeste gevallen weinig afdoende zal zijn.

Als aanvullingsreserve wil men de Indische brigade niet gebruiken, en inderdaad zou zij als zoodanig niets beter voldoen dan de thans

uitgezonden wordende detachementen suppletietroepen, wanneer deze althans vóór hun vertrek worden geoefend; een zoodanige reserve behoort in Indië aanwezig te zijn, wij komen daarop nader terug.

Wanneer men na het mislukken der 1ste expeditie naar Atjeh in Nederland onmiddellijk was begonnen met het oprichten der Indische brigade, dan zou waarschijnlijk, in aanmerking genomen het aantal vrijwilligers dat zich in betrekkelijk korten tijd aanmeldde, die brigade tot stand zijn gekomen; er zouden dan echter geen vrijwilligers overgebleven zijn om als suppletietroepen naar Indië gezonden te worden; immers er bestaat geen reden om aan te nemen dat het feit van de oprichting der brigade aanleiding zou gegeven hebben tot een grooteren toeloop van vrijwilligers, omdat toen de gelegenheid bestond tot het aangaan van een verbintenis voor twee jaren. Wanneer dan alles naar wensch was gegaan, dan had die brigade tegen het einde van 1873 naar Atjeh kunnen vertrekken; de toestand van het Indisch leger zou dan echter niet verbeterd geweest zijn; misschien had men het nog gedesorganiseerd door het ontnemen van inlandsche soldaten, ten einde die aan de brigade toe te voegen; hoe dan de toestand van de strijdmacht te velde onder die omstandigheden zou geweest zijn, laat zich gemakkelijk denken, en de op die wijze genomen proef zou zeker al zeer slecht zijn uitgevallen.

Door, zooals nu is geschied, de aangeworven vrijwilligers als suppletietroepen naar Indië te zenden, bekwam men de gelegenheid om zeer veel manschappen, die reeds eenigen tijd in Indië hadden gediend, voor den dienst te velde beschikbaar te maken, het Indisch leger uit te breiden en te versterken en de nieuw aangekomenen tusschen de oudgedienden in te deelen, waardoor de eersten spoedig op de hoogte kwamen van den nieuwen toestand, waarin zij verplaatst werden. Verreweg het grootste deel van de officieren en manschappen, die in den loop van het jaar 1873 naar Indië zijn vertrokken en aan de 2de expeditie naar Atjeh hebben deelgenomen, waren dan ook vóór hun vertrek derwaarts reeds gedurende een drielal maanden onder zeer voordeelige omstandigheden op Java in de gelegenheid geweest, zich voor hunne moeilijke taak voor te bereiden; zij waren er dus veel beter aan toe, dan wanneer zij direct uit Nederland naar het oorlogstoneel hadden moeten vertrekken, hetgeen bij het beoordeelen hunner diensten niet uit het oog mag worden verloren.

Het is onze innige overtuiging, dat langs den thans gevolgden weg van de uit Nederland gezonden versterkingen veel nuttiger is partij getrokken dan geschied zou zijn, wanneer die tot één korps waren vereenigd en men dit direct naar Atjeh had gezonden, niet

dat dit korps geen goede diensten zou hebben bewezen en de individuen waaruit het bestond minder goed hun plicht zouden hebben gedaan dan anders; maar door de totale onbekendheid met het land, de gebruiken en de levenswijze, zou het zeker niet zoo spoedig geheel bruikbaar zijn geweest, en de weinige bekendheid met de leefregels in een tropisch klimaat, benevens de invloed van dat klimaat zouden, evenals reeds meermalen zoowel in N. Indië als elders bewezen is, zooals nader zal worden aangetoond, oorzaak geweest zijn dat daarbij onevenredig grootere verliezen geleden zouden zijn, dan door afdeelingen, die reeds eenigermate waren geakklimatiseerd. Nu is daartegen wel aangevoerd dat men, wanneer de nood dringt, zich niet moet laten weerhouden door de vrees voor groote verliezen, die bij elke expeditie in een tropisch land, zelfs al wordt er niet veel gevochten, onvermijdelijk zijn; doch wij stellen hiertegenover de vraag: wanneer het werkelijk waar is dat de verliezen van een afdeeling direct van uit Nederland naar eenig oorlogstoneel in Indië tot dadelijke deelneming aan een veldtocht gezonden, onevenredig grooter zijn dan die geleden door een afdeeling, welke reeds geruimen tijd in Indië heeft doorgebracht, is het dan geen zaak die onnoodige meerdere verliezen te vermijden, wanneer althans het doel, menschelijkerwijze gesproken, even goed zonder die grootere verliezen langs een anderen weg kan worden bereikt?

Op grond van al hetgeen hier is aangevoerd, betwijfelen wij het ten zeerste, aangenomen dat het oprichten van de Indische brigade in het jaar 1878, toen het tijdstip heette gekomen te zijn tot het oprichten en uitzenden van zulk een korps ter beëindiging van den Atjeh-oorlog, mogelijk was geweest, wat wij om nader te vermelden redenen niet gelooven, dat met het uitzenden der brigade het doel zou zijn bereikt geworden; de geschiedenis van den Atjeh-oorlog sedert 1878 pleit althans niet voor de waarschijnlijkheid daarvan. De Indische brigade zou zeker evenals de expeditionnaire afdeeling in 1827 goede diensten hebben bewezen, al zou dit ook geweest zijn ten koste van zware verliezen; doch evenmin als die expeditionnaire afdeeling den Java-oorlog ten einde bracht, zou vermoedelijk de brigade het voorgestelde doel hebben bereikt.

Dat onze financieële krachten niet zouden toelaten onze strijdkrachten in Indië in te richten tot het voeren van een langdurigen oorlog met een buitenlandschen Staat, zooals Atjeh vroeger was, noch om op den duur aan een ernstigen opstand op Java het hoofd te blijven bieden, is een bewering, die wij vermeenen tot nader bewijs te mogen tegenspreken, althans de geschiedenis heeft dit tot nog toe niet bewezen; dit motief voor de oprichting der Indische brigade

in Nederland is dan ook geheel nieuw, zelfs bij de behandeling der zaak in 1873 werd dit door niemand op den voorgrond gesteld. Aangenomen echter dat dit werkelijk het geval is, dan laten onze financiële krachten evenmin toe de brigade te organiseeren en te gebruiken volgens het plan van den heer B. Immers hij verlangt in de eerste plaats en terecht dat onze strijdmacht in Indië zoo sterk en doelmatig georganiseerd zij, dat zij steeds behoorlijk aan hare bestemming zal kunnen beantwoorden; eerst daarna wenscht hij de Indische brigade opgericht te zien; wanneer men nu overweegt dat de helft van die brigade twee jaar in Indië zal verblijven, en daarna door de andere helft vervangen wordt, dat dus op transportkosten moet worden gerekend ééns in de vier jaar voor het geheele korps naar Indië en terug,¹⁾ dat bovendien het in Indië verblijf houdende gedeelte steeds moet worden aangevuld, dan zal het wel niet overdreven zijn te beweren dat een dergelijk korps weinig minder zal kosten, dan wanneer men het Europeesche deel van het Indisch leger vermeerderde met een sterkte gelijk of bijna gelijk aan die van de brigade. Is dus het oprichten en onderhouden van dat korps niet te

¹⁾ Het denkbeeld van het uitzenden naar Indië van geheel georganiseerde afdeelingen, welke periodiek zouden worden afgelost, is reeds meermalen geopperd; het is een navolging van het Engelsche stelsel. De Engelsche troepen afdeelingen, welke naar de koloniën worden gezonden, keeren echter eerst na een tijdsverloop van veel langer dan twee jaar naar het moederland terug; hoe korter zulke korpsen in de koloniën blijven, des te veelvuldiger moeten zij worden afgelost, des te grooter onkosten zijn aan dien maatregel verbonden en des te grooter is de sterkte van de gedeelten, welke als zijnde „op reis” geheel buiten de sterkte moeten worden gerekend. Waarschijnlijk hebben de voorstanders van dat stelsel zich nimmer een zuivere voorstelling gemaakt van de bezwaren en onkosten daaraan verbonden, hetgeen dan ook niet gemakkelijk is; wij laten hieronder volgen eenige statistische cijfers tot toelichting van de werking van het stelsel in Engeland in de jaren 1860—'64.

Van het koninklijk leger waren in Indië:

	infanterie bataljons	cavalerie regimenten	artillerie	genie- troepen.
1860	72	14	onderdeelen van 18 brigades	?
1861	63	12		
1862	57	11		
1863	54	11		
1864	56	12		

Jaarlijksche suppletie.

	officiëren	manschappen	transportkosten
1860	162	6407	f 1 014 300
1861	72	2666	357 732
1862	74	3952	506 436
1863	111	2936	474 648
1864	106	2659	441 024

bezwarend voor onze financiën, dan is dit ook evenmin het geval, wanneer het leger op die wijze versterkt wordt, en niemand zal toch willen tegenspreken, dat in het laatste geval het leger veel beter aan zijn bestemming zal kunnen beantwoorden dan met een Indische brigade in Nederland.

Werden teruggezonden naar Engeland als afgekeurd voor den dienst, en wegens verstreken dienstdtijd:

	officiëren	manschappen	transportkosten.
1860	165	4279	f 1 975 824
1861	151	2952	959 868
1862	128	3148	1 001 184
1863	173	3498	1 263 860
1864	190	3333	1 975 824

Afgelost werden:

	bataljons infanterie	regimenten cavalerie	batterijen artillerie	compagniën genie troepen	Sterkte		transportkosten
					officiëren	manschappen	
1860	9	2	—	8	291	8267	f 1 829 840
1861	6	1	5	—	214	4911	1 783 896
1862	3	—	4	—	84	2181	691 620
1863	3	—	1	—	84	2227	1 020 504
1864	6	1	—	—	175	3550	1 407 960

Ter aflossing werden gezonden:

	bat. inf.	reg. cav.	bat. art.	Sterkte		transportkosten
				off.	man- schappen	
1860	—	—	—	—	—	—
1861	—	—	—	—	—	—
1862	—	—	—	—	—	—
1863	5	1	—	226	4909	f 927 972 .
1864	5	1	2	239	5091	766 980

De gezamenlijke transportkosten bedroegen dus in het jaar 1860 de som van f 4 319 964, in 1863 f 3 686 864, welke inkomsten sedert de invoering van het „short service system”, nu ongeveer tien jaar geleden, nog belangrijk zijn toegenomen.

Deze gegevens zijn getrokken uit: „East Indian army (regimental numbers) Returns of the number of deaths, invalids and time expired men annually in each brigade of artillery, and each regiment of european cavalry and infantry serving in India, from 1 January 1860 to the latest date; of the number of time-expired men annually who have re-enlisted; of the number of invalids and time-expired men, who have been sent annually to Europe, and the total charge for passages, etc. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 4 July 1865.”

Deel I, 1882.

Het is zelfs mogelijk, ten koste van dezelfde financiële opofferingen, de weerkracht van het Indisch leger aanzienlijk hooger op te voeren dan met behulp der brigade in Nederland ooit zal kunnen geschieden; aangenomen bijv. dat een zekere som voldoende is voor het onderhouden en gebruiken van de 3000 man sterke brigade, welke door den heer B. gewenscht wordt, dan kan voor diezelfde som bijv. het Indisch leger versterkt worden met 1500 Europeanen, terwijl tegelijkertijd 2500 à 3000 inlanders kunnen worden aangeworven, zoodat men in zoodanig geval, in plaats van een 3000 man sterk korps in Nederland beschikbaar te hebben, in Indië dadelijk onder de hand heeft een bruikbare versterking van 4000 à 4500 man, en deze laatste toestand zal toch zeker verreweg te verkiezen zijn boven den eerstgenoemden.

Voor al is dit het geval met het oog op een ernstigen opstand op Java, als wanneer men veel meer zal hebben aan een troepenmacht met welke dadelijk krachtig kan worden opgetreden en de beweging als het ware in de geboorte kan worden gestuit, dan aan een afdeeling, welke eerst over twee maanden op het oorlogstooneel kan aankomen, gedurende welk tijdsverloop de beweging onrustbarende afmetingen kan hebben aangenomen.

Dat de organisatie en de toestand van het Engelsche leger het

Herhaaldelijk is in Engeland de aandacht gevestigd op de groote kosten aan het stelsel van periodieke aflossing verbonden en aangedrongen op het loslaten van dat stelsel voor dat van het uitzenden van detachementen suppletie-troepen (drafts).

Bij de jongste wijzigingen in de Engelsche leger-organisatie is dan ook een belangrijke stap in die richting gedaan; bij de aankondiging van de voorstellen daartoe zeide de Minister van Oorlog den 3^{den} Maart 1881 in het Lagerhuis o. m. het volgende:

„At present our seventy battalions abroad (fifty in India and twenty in the colonies) are relieved by other regiments at the rate of six a year. These frequent reliefs not only are a source of great expense to India, but under the system of double-battalions should be, to a great extent, superseded by drafts, both in the case of officers and men, so that neither officer nor men should serve in India for more than eight years. The head-quarters of the battalion would be relieved about every sixteen years, in some cases by the other battalion of the regiment, in others by another regiment, but so that every year one regiment furnishing a battalion to India will come on to the colonial roster, and similarly one from the colonial roster will come on the list of those furnishing battalions to India. Every regiment will thus take its turn for Indian and colonial service, but at a much less expense than under the present system.”

Zie: Army Organisation. Speech delivered in the House of Commons on the 3^d March 1881 by the right Hon. Hugh. C. E. Childers. M. P. Secretary of state for war. London, Longmans Green & Co. 1881.

mogelijk maken de strijdkrachten in de koloniën onverwijd te versterken door het uitzenden van geheel georganiseerde troepenkorpsen, is wel in naam het geval; doch in de werkelijkheid heeft men bij dergelijke gelegenheden met allerlei bezwaren te kampen om dit doel te bereiken; wie met aandacht heeft gevolgd de berichten omtrent het zenden van versterkingen voor den oorlog tegen de Zulu's (1879—1880) en onlangs voor dien tegen de Transvaal, heeft zich kunnen overtuigen van het feit dat de toestand van de troepen, welke naar het oorlogstooneel gezonden zijn, zeer veel te wenschen heeft overgelaten. De regimenten, welke reeds te voren voor „service abroad” waren aangewezen, telden niet meer dan een 300 tal voor den velddienst geschikte manschappen, de overigen waren te jong of te zwak om aan den oorlog deel te nemen; zulk een regiment moest in allerijl met manschappen van andere korpsen worden gecompleteerd, zoodat het niets had van een goed georganiseerd geheel; met andere regimenten was het nog slechter gesteld, de gevolgen van een en ander zijn dan ook niet achterwege gebleven, en o. a. gedurende den Zulu-oorlog overtuigend aan het licht gekomen.¹⁾ Men kan dan ook in vele Engelsche dagbladen en tijdschriften feiten vermeld en beschouwingen vinden, welke de „utter rottenness” van de „happy go lucky” organisatie van het Engelsche leger aantoonen, en allerwege wordt op verbetering aangedrongen.²⁾

Men vergeete bovendien niet, dat Engeland vele groote zoogenaamde „troop-ships” bezit, welke zijn ingericht voor het vervoer van geheel uitgeruste troepenkorpsen, en bovendien door zijn ontzachelijke stoomvloot in staat is in zeer korten tijd transportmidelen voor een aanzienlijk troepenvervoer over zee te verzamelen; Nederland bezit geen transportschepen, en ook particuliere stoomschepen voor de groote vaart zijn niet ten allen tijde beschikbaar. De ondervinding bij de uitrusting van de beide Atjehsche expeditiën en bij de voorbereiding voor den tocht der Engelschen naar Abyssinië heeft geleerd dat het gereedmaken van schepen tot het vervoer van

¹⁾ Zie Colburn's United service magazine. Jan. 1881. »The position of the british soldier.»

²⁾ Zie Colburn's United service magazine. Febr., Maart 1881. »Our military mistakes”, en »the condition of our fighting forces, with suggestions”

Nadat in het laatst der maand Februari de versterkingen naar de Transvaal vertrokken waren, bleven er bij de depôts in Engeland bijna geen manschappen meer over, om de verliezen van de zich te velde bevindende korpsen aan te vullen; het legerbestuur heeft zich toen verplicht gezien op zeer voordeelige voorwaarden de gelegenheid open te stellen voor manschappen van de 1e klasse der reserve, welke slechts in tijden van hoogen nood (1878) kunnen worden opgeroepen, om tijdelijk in de gelederen in te treden.

gewapende en geheel uitgeruste troepenkorpsen een vrij aanzienlijken tijd eischt, terwijl de bezwaren daaraan verbonden voor een zeereis van zes weken niet gering zijn te achten; wat Engeland in eenige dagen kan doen, zou bij ons zeker veel langer duren.

Er is buitendien ten dezen nog een groot verschil tusschen Engeland en Nederland; door zijn enorme oorlogsvloot is Engeland geheel meester ter zee, onder alle omstandigheden is dus de gemeenschap tusschen moederland en koloniën verzekerd, waartoe niet weinig bijdragen de militaire stations, die dit rijk in alle oorden der wereld bezit: bij ons is dat volstrekt niet het geval; en nu is het wel waar dat de gemeenschap tusschen Nederland en de koloniën, zoolang wij niet in oorlog zijn met een groote zeemogendheid, als voldoende verzekerd is te beschouwen, doch het zou verkeerd zijn hierop ten allen tijde en onder alle omstandigheden te rekenen.

Is het bijv. zoo onmogelijk dat, naar aanleiding van een conflict met Engeland, dit land, afziende van een landing op de Nederlandsche kust, zich bepaalt tot het blokkeeren onzer havens en bijv. door het uitrusten eener expeditie naar onzen O. I. archipel en het in bezit nemen van een gedeelte onzer koloniën, zich een waarborg verschaft voor de inwilliging zijner eischen; wat zou in zoodanig geval de aanwezigheid eener Indische brigade in Nederland baten? Doch wij behoeven ons niet tot een dergelijke gebeurtenis te bepalen. Herhaaldelijk is in de laatste jaren ter sprake gebracht het belang, dat Nederland kan hebben bij een vreemde vestiging op de Noordkust van Borneo onder directe of bedekte bescherming van Engeland; is het zoo onmogelijk dat een krachtig optreden aldaar in het belang van Nederland noodzakelijk zou kunnen geacht worden, en zou Engeland, dit met zijn belangen strijdig achtende en wetende dat voor zulk een optreden het zenden van troepen uit Nederland werd gevorderd, niet zorg dragen dat die hulp niet kon worden verleend?

Een zeer belangrijk punt, dat der moeite overwaard is besproken te worden bij de behandeling van den werkkring en het nut der Indische brigade, is de bestemming van dit korps, wanneer Nederland met een groote mogendheid in oorlog komt, en daardoor het bezit onzer koloniën ten zeerste bedreigd wordt. Dit punt is, zoover ons bekend, in de jongste geschriften ter zake niet behandeld, wellicht opzettelijk omdat men zich daarbij op zeer moeielijk terrein moet begeven; toch behoort het volledigheidshalve niet uit het oog te worden verloren, te meer omdat een dergelijke eventualiteit, met het oog op den werkkring der brigade, met recht tot de zeer buitengewone omstandigheden en tijden van nood — waarvoor

vooral de brigade zal moeten dienen — gerekend behoort te worden.

Het bestaan van Nederland als onafhankelijke Staat is in het belang van Engeland om twee verschillende redenen; ten eerste, omdat de kusten en havens van Nederland in het bezit van een groote mogendheid gelijk zou staan — zooals een Engelsch staatsman dit zeer eigenaardig heeft uitgedrukt — met een geladen pistool gericht op de borst van Engeland, en ten tweede, omdat het in Englands belang is, dat de eilanden van den Nederlandsch-Oost-Indischen archipel Nederlandsche koloniën blijven; in ons bezit levert die archipel geen gevaar op voor Englands koloniaal bezit of heerschappij ter zee. Waren die koloniën in het bezit van Frankrijk of Duitschland, dan zou een ernstige strijd met Engeland op den duur niet te vermijden zijn, evenmin als in de toekomst een oorlog tusschen Rusland en Engeland in Azië; wij vermeenen dan ook gerechtigd te zijn tot de veronderstelling dat, waren in 1810 en 1811 de eilanden van den Oost-Indischen archipel Deutsche of Fransche koloniën geweest, zij vermoedelijk bij den vrede niet teruggegeven zouden zijn.

Op grond van hetgeen gezegd is moet Engeland, bij een eventueelen oorlog met Frankrijk of Duitschland, als natuurlijke bondgenoot van Nederland en België beschouwd worden, en hoewel dit een oorlog met Engeland daarom nog niet geheel uitsluit, zoo zal het doel van zulk een oorlog toch nimmer zijn het doen verdwijnen van Nederland als onafhankelijke Staat; komt het echter daartoe, dan zal, zooals reeds in het voorbijgaan vermeld is, de Indische brigade in dat buitengewone geval — met het oog waarop zij toch ook is opgericht — niet kunnen medewerken tot de verdediging onzer koloniën, aangezien de gemeenschap ter zee geheel zal zijn afgesneden.

Komen wij in oorlog met Duitschland of Frankrijk, dan bestaat er, vooral als Engeland op onze hand is, geen direct gevaar voor onze koloniën, ook omdat beide mogendheden vermoedelijk niet in staat zijn een genoegzaam sterke macht uit te rusten en uit Europa te zenden om onze koloniën te bemachtigen; bij een oorlog met Frankrijk zou dit misschien kunnen gebeuren van uit Cochîn-China als basis; doch hoe de verhouding ook zij, zoodra Engeland niet op onze hand is, bezitten die beide mogendheden een scheepsmacht, die volkomen in staat is om onze havens en zeegaten te blokkeeren; worden dus de koloniën bedreigd, dan zou het afzenden der Indische brigade — gesteld dat de toestand in het moederland dit toeliet, wat niet te denken is — onmogelijk en de koloniën in dit buitengewone geval toch aan zich zelven overgelaten zijn.

Bij de discussie, welke in de reeds vermelde bijeenkomst van de Vereeniging tot beoefening der krijgswetenschap over het doel en het nut der Indische brigade is gevoerd, werd door den heer Rooseboom betoogd, dat het een hoofdbeginsel moet zijn de brigade in Nederland te houden, voornamelijk om van haar nut te trekken bij een eventueele verdediging des lands, welk beginsel aldus werd gemotiveerd:

„Wie zich ooit den toestand heeft voorgesteld van een oorlog met „onzen oostelijken nabuur, heeft daarbij zeker aan de noodzakelijkheid gedacht om onmiddellijk een gedeelte onzer infanterie beoosten „den IJssel te zenden, ten einde als soutien te dienen voor onze „eigen cavalerie, en de vijandelijke ruitery op te houden. Thans zal „men hiertoe nemen infanterie, waarbij de met onbepaald verlof „zijnde miliciens niet zijn opgekomen, en niet noodig zal het zijn er „op te wijzen, welk een storenden invloed eene zoodanige handelwijze op het moeilijke werk der mobilisatie zou hebben.

„Neemt men bovendien eens aan, dat in tijden van spanning „Duitsche troepen, mogelijk tot het houden van vredesmanoeuvres, „op onze oostelijke grenzen zijn saâmgetrokken, bijv. bij Cranenburg, dan kunnen zij in één nacht over de Waal trekken. Dit zal „echter niet mogelijk zijn, wanneer zij troepen tegenover zich vinden. „Ik geloof dat dit een belangrijk motief is, om de Indische brigade „hier te lande te houden.

„Men vergete ook niet dat de oorlogschepen van vreemde natiën „onze havens en reeden kunnen binnenloopen. Wanneer zij in vollen „tijd van vrede voor de reede van den Helder komen, zal men die „schepen zeker den toegang niet weigeren; ook niet, wanneer wij „reeds in gespannen toestand verkeerden. Maar wat zullen wij nu in „den Helder tegen den vijand kunnen overstellen, wanneer onmiddellijk na de oorlogsverklaring de vijandelijkheden mochten beginnen? Men vergete daarbij niet wat in 1807 met Kopenhagen is „geschied. Engeland verkeerde in vollen vrede met Denemarken, en „toch werd Kopenhagen door de Engelsche schepen beschoten, „alléén omdat Denemarken niet bereid was zijne vloot goedschiks „aan Engeland in bewaring te geven.

„Wij moeten niet afhankelijk zijn van de edelmoedigheid onzer „oostelijke naburen; wij moeten steeds waken tegen verrassingen.”

Naar aanleiding van deze motieven, en met het oog op den werkring dien de brigade bij een verdediging van Nederland zal te vervullen hebben, zou het korps over 7 verschillende garnizoenen, (Arnhem, Nijmegen, Zutphen, den Helder, Hellevoetsluis, IJmuiden en Hoek van Holland) verdeeld moeten worden.

Het zal niet moeielijk vallen aan te toonen, dat de op die wijze gesplitste brigade niet die waarde zal bezitten, die juist als eerste vereischte daaraan moet worden gesteld; een éenhoofdige leiding en een gelijkmatige naar vaste beginselen doorgevoerde oefening worden daardoor onmogelijk gemaakt, terwijl de brigade, wanneer zij naar Indië zal moeten vertrekken, eigenlijk bestaat uit eenige samengevoegde detachementen. Moet een gedeelte der brigade naar Indië vertrekken, dan is de toestand nog slechter, immers geen der door dat korps bezette punten mag, de bij een verdediging van Nederland te vervullen taak in aanmerking genomen, geheel worden ontbloot; uit elk garnizoen moet dus een detachement worden genomen en daaruit de uit te zenden afdeeling worden samengesteld. Men kan dan echter niet spreken van een goed georganiseerd geheel, waarop de voorstanders van de Indische brigade zoo zeer prijs stellen; de afdeeling ontstaat dan door de samenvoeging van aan elkander vreemde elementen, waarbij de noodige samenhang wordt gemist.

Dat de gevaren, welke bij een eventueele verdediging van Nederland door de Indische brigade moeten worden afgewend, bestaan, is zeker, en het is zeker alleszins goed te keuren dat de aandacht hierop wordt gevestigd, en middelen worden beraamd om hierin bij tijds te voorzien. Iedereen zou dan ook zeer gaarne zien dat 's lands weerbaarheid in den aangegeven zin behoorlijk verzekerd was. Geschiedt dit echter afdoende door de Indische brigade op de voorgestelde wijze te bezigen? Neen! want wanneer buitengewone omstandigheden in Indië het vertrek der brigade in haar geheel noodzakelijk maken, dan wordt de toestand opnieuw zooals die te voren was, en wie kan zeggen hoelang het korps in Indië zal blijven, en wat in dien tusschentijd in Nederland kan gebeuren. Of moet ten allen tijde een gedeelte der brigade, met het oog op hare bestemming in Nederland achterblijven, waar blijft dan haar doel om ten allen tijde gereed en geschikt te zijn om naar de koloniën te vertrekken?

Hoe zal er gehandeld worden, wanneer een oorlog met Duitschland uitbreekt en de brigade te gelijktijd in Indië noodig is; men antwoorde niet, dat zou toevallig zijn; het is toch zeer goed mogelijk, niet zoo zeer voor een offensief optreden als wel voor een verdediging tegen een binnen- of buitenlandschen vijand. In zoodanig geval lijdt het geen twijfel of men zou de brigade in Nederland houden, dit spreekt als 't ware van zelf en is dan ook volkomen verklaarbaar. Het hemd is nader dan de rok en het onmiddellijk dreigend gevaar is dan het grootst. Wij meenen dan ook dat men zich aan zelfmisleiding schuldig maakt door te beweren, dat zoo noo-

dig in dat geval de brigade toch spoedig genoeg naar Indië kan worden gezonden. Het is ook nog zeer de vraag of de bewering, dat, wanneer een gedeelte der Indische brigade vertrekken moet, men de in de gelederen ontstane gapingen tijdelijk kan aanvullen door opgeroepen militie ingevolge de bij de Grondwet toegekende bevoegdheid om de militie of een gedeelte daarvan in buitengewone omstandigheden op te roepen, wel geheel juist is; want o. i. zijn de buitengewone omstandigheden, waarvoor de Indische brigade naar de Koloniën vertrekken moet, geheel andere dan die, waarvoor de Grondwet het bijeenroepen der militie toelaat.

Het Indisch leger moet worden versterkt; om die versterking niet te duur te maken en haar, zolang die in Indië niet dringend noodig is, tot andere doeleinden te kunnen bezigen, zal men haar in den vorm eener Indische brigade in Nederland tot stand brengen en houden; zal echter dat korps ten allen tijde aan zijn bestemming beantwoorden, dan mag het niet worden belast met een taak, die het in de meeste omstandigheden niet toelaat die bestemming te volgen, en dit geschiedt door het bezigen in den hier besproken zin. Gaat men daartoe over, dan is de Indische brigade, in het geval van hetgeen wij alleen buitengewone omstandigheden zouden willen noemen, niet voor hare bestemming beschikbaar; zij is dan geworden een vrijwilligerskorps, dat in naam dient tot versterking en aanvulling van het Indisch leger, onder dat motto dan ook financieel ten laste komt van de Indische begrooting, doch onder de bevelen van den Minister van Oorlog staat, terwijl als de nood aan den man komt, zij alleen dienen zal om de weerbaarheid van Nederland te verhoogen. ¹⁾ Hoe gaarne ieder weldenkend Nederlander tot dat doel zal willen medewerken, zoo meenen wij toch dat het een gevaarlijke weg is, dat doel te willen bereiken ten nadeele van een dringend noodige versterking van het leger in Nederlandsch-Indië; men noeme de zaak bij haar naam en zegge: wij hebben in Nederland noodig een korps vrijwilligers, steeds compleet en op voet van oorlog, ten allen tijde gereed en geschikt om bij het plotseling uitbreken van den oorlog verrassingen te voorkomen, en in het algemeen een werkkring te vervullen, waardoor een spoedige en volledige mobilisatie van het geheele leger verzekerd wordt; zoo noodig kunnen afdeelingen van dit korps tijdelijk naar Indië gezonden worden, maar van deze bevoegdheid behoort, in aanmerking genomen het doel waarmede het is in het leven

¹⁾ Ook de heer B. is van meening dat de brigade vooral zal dienen tot verdediging van ons vaderland. Zie IV^{de} verslag enz. blz. 275.

geroepen, een beperkt gebruik te worden gemaakt; de zaak is dan gepreciseerd en men weet wat men wil.

Reeds werd opgemerkt, dat, bij een eventueelen oorlog met Duitschland of Frankrijk, wij vermoedelijk een natuurlijken bondgenoot in Engeland zullen vinden; het is echter niet onmogelijk, in aanmerking genomen de tegenwoordige Engelsche buitenlandsche politiek, dat deze hoop wel eens zou kunnen blijken ijdel te zijn; de Engelsche staatslieden zijn echter practisch genoeg om in te zien, dat bij een ongelukkigen afloop van zulk een krijg voor Nederland, zelfs in het gunstigste geval, een der vredesvoorwaarden zou zijn aanzienlijke afstand van koloniaal bezit aan den overwinnaar; dit moet in Englands belang worden voorkomen en kan niet anders gebeuren dan door het tijdelijk in bezit nemen der Nederlandsche Koloniën, evenals in 1810 en 1811 is geschied, met het doel die zoo mogelijk later aan Nederland terug te geven of, wanneer dit noodzakelijk mocht blijken, ze voor goed te behouden.

Hoe dus de zaken ook mogen loopen, zooals de toestand thans is en voorshands wel blijven zal, is een ernstige bedreiging van onze koloniën alléén van Engeland te verwachten; wil men zich dus daartegen wapenen, dan kan dit alleen geschieden door in tijds de middelen daartoe in Indië te verzamelen; op hulp uit Nederland kan om de reeds gemelde redenen niet gerekend worden.

De meening dat, ook al hadden wij de brigade in Indië, zij ons dan nog tegenover een overmachtigen vijand niet voldoende zou kunnen helpen ¹⁾, een meening die schijnt overeen te komen met de daaromtrent van hoogerhand gehuldigde beginselen, blijkens de bij de behandeling van de jongste Indische begrooting ter zake door den Minister van Koloniën in de Tweede Kamer uitgesproken zienswijze, kunnen wij niet deelen; wanneer alles behoorlijk is voorbereid, een stelsel van verdediging is vastgesteld, voor een goed leger en goede militaire instellingen gezorgd wordt — en dit is geen overdreven eisch — dan bestaat er volstrekt geen reden om aan een goede verdediging te wanhopen.

Dat voor een dergelijke verdediging een krachtige marine en vooral enkele groote pantserschepen, die den vijand het naderen van de kust en het debarkeeren van troepen onmogelijk of althans zeer bezwaarlijk moeten maken, van zeer veel nut zouden zijn, is

¹⁾ Deze meening uitende, is de heer Borel in tegenspraak met zich zelf; immers op de vraag, wat de eigenlijke bestemming van het leger is, moet zijns inziens geantwoord worden: het bewaren der inwendige rust en het verdedigen der koloniën tegen vreemd geweld. Zie blz. 218 IV^{de} Verslag enz.

duidelijk en behoeft geen nader betoog. Bij de behandeling van de Indische begroting voor 1881, kwam in de ter zake gewisselde stukken ook deze aangelegenheid ter sprake; in het voorloopig verslag was de vraag gedaan of de regeering met het thans in Indië aanwezige materieel en personeel der marine, onze bezittingen genoegzaam tegen een buitenlandschen vijand verdedigd achtte, waarop in de memorie van antwoord o. m. werd gezegd, dat de beide ramtorenschepen van het auxiliair eskader, thans in Indië aanwezig, in strijdvermogen niet behoeven onder te doen voor een der tot nu toe in de wateren van Oost-Azië vertoefd hebbende vreemde oorlogschepen — zelfs gepantserde. Al is dit nu geheel juist, dan kan toch nog niet worden gezegd, dat daarmede onze bezittingen genoegzaam tegen een buitenlandschen vijand verdedigd zijn; immers een mogendheid, die het om het bezit van onze koloniën te doen is, zal en kan ook zorgen met zulk een vloot op te treden — inzonderheid gepantserd materieel — dat onze scheepsmacht daartegen niets zal kunnen uitrichten en dus ook een landing niet beletten kan; een vloot welke een zeer overmachtige scheepsmacht, die altijd een onderneming tegen onze koloniën zal moeten beschermen en voorbereiden, op den duur van de kusten verwijderd kan houden bezitten wij niet, en zullen wij waarschijnlijk ook nimmer bezitten, zoodat voor een verdediging tegen een ernstigen aanval zoo al niet uitsluitend, dan toch hoofdzakelijk op het leger zal moeten gerekend worden, 't welk dus met het oog daarop zal behooren te zijn samengesteld.

(Wordt vervolgd).

De uitbreiding van het Nederlandsch gebied in den Indischen Archipel sedert 1816,

DOOR

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA.

„Ganz in der Stille breitet sich aus und befestigt sich die Niederländische Herrschaft im Malayischen Archipel, dessen Erzeugung und Ausfuhr nach Europa von Jahr zu Jahr sich steigert." Zoo schreef reeds een kwart eeuw geleden de beroemde aardrijkskundige Oscar Peschel, toen hij de machtstelling der Russen en Engelschen in Azië met het oog op de destijds in Afganistan bestaande ontwikkelingen besprak ¹⁾ en bij wijze van inleiding er op wees, dat de wereldgeschiedenis, die in de drie vorige eeuwen tot den Atlantischen Oceaan en de Indische Zee beperkt was, met het jaar 1848 door de ontginning der Californische goudvelden een geheel nieuw tijdperk is ingetreden, daar sedert al de landen om den Grooten Oceaan, uit de idyllische rust hunner voormalige afzondering opgeschrikt, hoe langer hoe meer aan het groote wereldverkeer deelnemen en in de diplomatieke overleggingen der kabinetten betrokken worden. Bovenstaande woorden van den grooten denker, die nagenoeg jaarlijks in het uitmuntende weekblad *Das Ausland* den invloed der gebeurtenissen buiten Europa op de politiek der beschaafde mogendheden naging, hebben nog steeds hunne volle actualiteit behouden. De beide expedities tegen het rijk van Boni, de langdurige oorlog in Banjermassin, de herschepping van Siak en onder-

¹⁾ Dit opstel verscheen oorspronkelijk in de *Deutsche Vierteljahrschrift* van 1857, II, en is herdrukt in Oscar Peschel, *Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde*, Th. III, waar men op bl. 44 de hier overgenomen aanhaling aantreft.

hoorige staten in de nu reeds zoo belangrijke Residentie Sumatra's Oostkust, eindelijk de kostbare en bloedige overweldiging van Atsji met zijne tallooze vassalstaatjes bewijzen te over, hoezeer de Nederlandsche macht in den Indischen Archipel ook in de laatste twintig jaren is toegenomen. Waar kundige buitenlanders volmondig erkennen, dat onze kleine natie in die verre eilandenwereld een roemvolle taak in de geschiedenis der beschaving vervult, mag het zonderling heeten, dat zoovele onzer landgenooten daarvoor geen open oog hebben en moedeloos treuren over de vervlogen grootheid van vroegere dagen. Ongetwijfeld strekte het bezit der voormalige Oost-Indische Compagnie veel verder dan de omvang van het tegenwoordige Nederlandsch-Indië. Wanneer men echter zoo luide klaagt, dat Ceilon en de Kaap-Kolonie, dat de Nederlandsche bezittingen op de kusten van Choromandel en Malabar met die in het Maleische Schiereiland, dat onze kantoren in het rijk van den Grooten Mogol (Bengale en Suratte) thans alle aan Groot-Brittanje behooren, dan vergeete men niet, dat de Nederlandsche macht in den Archipel thans veel grooter is dan ooit tijdens het bestuur der Compagnie, dat ons gezag daar niet alleen *extensief* is vooruitgegaan door de erkenning onzer suzeriniteit over te voren geheel onafhankelijke landen, maar vooral *intensief* ontzettend is toegenomen door de uitbreiding van ons rechtstreeksch beheer over vele dikwijls in naam slechts leenroerige staten. Wie deze kolossale machtsontwikkeling over het hoofd ziet, mag wel eens in bijzonderheden nagaan, wat het Koninkrijk der Nederlanden bij zijn ontstaan *feitelijk* in Insulinde bezat, en hoe verbazend dit bezit sedert is uitgebreid. Tot leiddraad voor zulk een onderzoek strekke dit opstel.

Onder de overzeesche bezittingen, die Groot-Brittanje bij het Londensch Verdrag van 13 Augustus 1814 aan den herboren staat der Vereenigde Nederlanden teruggaf, moet *Java* natuurlijk het eerst genoemd worden. Hoewel ons soeverein gezag destijds reeds over de geheele uitgestrektheid van dit eiland onbetwist door bevolking en hoofden erkend werd, waren de leenroerige Vorstenlanden toen veel grooter dan thans, daar ons rechtstreeksch gebied eerst na den opstand van Diepo Negoro over de gewichtige gewesten Banjoemaas, Bageleen, Madioen met Patjitan en Kediri werd uitgebreid.

De Oost-Indische Compagnie beschouwde steeds de Specerij-Eilanden als haar kostbaarst bezit; haar macht en invloed strekten dan ook in de drie oostersche landvoogdijen *Ambon*, *Banda* en *Ternate* nagenoeg even ver als in onze dagen. Alleen waren de rechten, die de Compagnie, als suzerain over Tidor, buiten den

Indischen Archipel op de Papoesche Eilanden en een deel van Nieuw-Guinea kon doen gelden, zeer onbepaald en nergens behoorlijk omschreven. Zulks is eerst geschied door de besluiten van 24 Augustus 1828 en van 30 Juli 1848, waarbij de meridiaan van 141° beoosten Greenwich tot oostgrens van Nederlandsch Nieuw-Guinea is aangenomen, en waardoor het Nederlandsch gezag geproclameerd werd over een gebied, zoo groot als Italië, behalve het voormalige Koninkrijk Napels. Daar echter onze heerschappij zich over die verafgelegen kusten alleen doet gevoelen door enkele derwaarts gezonden scheepstochten, daar er zeker nog geruimen tijd verlopen moet, eer men er aan denken kan, de woeste Papoes der westerkust van Nieuw-Guinea onder geregeld bestuur te brengen, zal ik deze uitbreiding van ons overzeesch bezit verder buiten beschouwing laten. Ik wees er alleen op, om hen, die de tegenwoordige uiterste grens van Nederlandsch-Indië nog meer willen uitzetten, te herinneren, dat Nederland door de zoo even genoemde besluiten tegenover de beschaafde wereld verplichtingen op zich genomen heeft, waaraan het zich bij mogelijk voorkomende omstandigheden niet zal kunnen onttrekken.

De Residentie *Timor* is nog steeds, evenals oudtijds, het meest verwaarloosde deel van Nederlandsch-Indië. Ook daar is de Nederlandsche macht in onze dagen niet noemenswaard uitgebreid, behalve door het Tractaat van Lissabon van 20 April 1859, waarbij niet alleen de grenzen tusschen onzen staat en Portugal op het eiland Timor nauwkeurig werden afgebakend, maar ook de rechten dier mogendheid op den oosthoek van Flores en op enkele rijkjes in de benoorden Timor liggende eilanden door ons voor twee tonnen gouds zijn uitgekocht.

Makassar, dat van ouds als de sleutel der Molukken werd aangemerkt, gold daardoor als een der belangrijkste bezittingen der Compagnie, die reeds door het Bongaaisch Contract haar invloed op de inlandsche staten in het tegenwoordige Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden had verzekerd. In onze eeuw werden daar de oude gouvernementslanden (Noorder- en Zuiderdistricten, Bonthain en Boelekomban) vermeerderd met een viertal vassalstaatjes (Tello, Bankala, Binamoe en Sandraboni) en de in 1860 door Boni afgestane Oosterdistricten, zoodat ons rechtstreeksch gezag op het zuidelijk schiereiland van Celebes thans een goed omgrensd en, behoudens het rijk van onzen ouden trouwen bondgenoot, den vorst van Goa of Makassar, aaneensluitend geheel vormt. Met de meeste der andere leenroerige en bondgenootschappelijke landen van dit Gouvernement zijn in onze dagen de oude verdragen

hernieuwd, terwijl het Nederlandsch oppergezag over deze inlandsche staten zeer bevestigd is, nadat de overmoed van het herhaaldelijk wederspannige Boni eindelijk door de twee derwaarts gezonden krijgstochten voor goed is gefnuikt. Daar echter enkele meer afgelegen landen, onder anderen Wadjo met zijn zonderling veelhoofdig bestuur, niet tot het vernieuwd Bongaaisch Contract zijn toegetreden, zou het kunnen schijnen, dat de Nederlandsche macht in dit opzicht sedert vorige eeuwen was ingekrompen, bleek het niet uit de laatste Koloniale Verslagen, hoezeer de Indische Regeering er bedachtzaam, maar gestadig naar streeft, haar invloed ook over deze inderdaad onafhankelijke, meerendeels onbekende streken uit te breiden.

In het noordelijk schiereiland van Celebes, de kort geleden nog tot het Gouvernement der Moluksche Eilanden behorende Residentie *Menado*, is het Nederlandsch gezag eveneens sedert de dagen der Compagnie niet in omvang toegenomen, al is onze macht en invloed in de sinds lang onder rechtstreeksch beheer staande Minahassa, dank zij vooral de beschavende werking der zendelingen, daar thans hechter gevestigd dan in eenig ander deel van den Archipel. Overigens zijn de aloude betrekkingen met Gorontalo, de rijkjes langs de noordkust en met de Sangi- en Talaur-Eilanden door nieuwe verdragen bevestigd en geregeld onderhouden, terwijl de bemoeiingen der Regeering met de landen in het binnendeel der Golf van Tomini heden ten dage al even weinig beteekenen als te voren.

Tot nu toe besprak ik bij de vergelijking onzer tegenwoordige machtstelling in den Archipel met die der Compagnie behalve Java alleen het oostelijk gedeelte van Neerlandsch-Indië, en zou in het hierboven aangevoerde geen reden zijn, de eerste zooveel grooter te noemen. Wel is onze macht in die streken toegenomen en beter bevestigd, maar dit was slechts de geleidelijke ontwikkeling eener veroveringskolonie, die onder behoorlijk bestuur, door den gewonen loop van zaken, in uiterlijke kracht en innerlijke welvaart moet toenemen. Behalve de wel wat voorbarige inlijving op het papier der geheele westerhelte van Nieuw-Guinea kan men niet zeggen, dat in het oosten van den Archipel de kring der regeeringsbemoeiingen belangrijk is uitgezet. Vestigen wij daarentegen het oog op Bali, Sumatra en Borneo, dan komen wij tot het terrein der ontzettende machtsuitbreiding van deze eeuw. Met de verschillende rijken op *Bali* onderhield de Compagnie alleen handelsbetrekkingen, die dikwerf werden afgebroken. Eerst in 1841 werd de suzeriniteit van Nederland door enkele dier staten erkend, maar de bij die verdragen beloofde afschaffing van het strandrecht zoo slecht onderhouden,

dat de drie bekende expedities van 1846, 1848 en 1849 noodig waren, om ons oppergezag voor goed op dit gewichtige eiland te vestigen. Sedert behooren niet alleen al de Balineesche rijken tot Neerlandsch-Indië, maar zijn Boeileleng en Djembrana bovendien onder rechtstreeksch gezag gebracht.

Voor al echter op het zooveel grootere Sumatra en Borneo werd na het herstel van het Nederlandsch gezag in den Archipel een ware veroveringspolitiek aanhoudend en stelselmatig voortgezet. Op beide eilanden onderhield toch de Compagnie slechts in enkele kustplaatsen vestigingen van uiterst gering belang, terwijl zij daar met sommige inlandsche staten verdragen gesloten had, waarbij haar oppergezag erkend werd, zonderdat zij zich om de handhaving dier tractaten veel bekommerde. Thans daarentegen is het Nederlandsch gezag behoorlijk gevestigd langs de geheele kuststreek en in het grootste deel van het binnenland van Sumatra, welks oppervlakte met Banka, Biliton en den Riauw-Archipel anderhalfmaal zoo groot is als Groot-Brittanje, terwijl het Nederlandsch gedeelte van Borneo langs de geheele West- en Zuidkust en verder langs de Oostkust tot de rivier Tawau, de noordgrens van onzen leenstaat Boelongan, met het daartusschen gelegen binnenland de oppervlakte van Frankrijk evenaart. Het feit dezer buitengemeene uitbreiding der Nederlandsche regeeringstaak op Sumatra en Borneo wordt geheel uit het oog verloren, wanneer men klaagt, dat ons gouvernement Neerlands rechten in den Archipel niet tegenover vreemde indringers handhaaft, of het als een achteruitgang onzer machtstelling beschouwt, dat andere natiën zich vestigen in Noord-Borneo, waar de Compagnie nooit eenig gezag uitoefende. Het is dus werkelijk van belang, dit hier voor beide eilanden eenigszins nader in bijzonderheden uiteen te zetten.

Beginnen wij daartoe met het thans zoo belangrijke Gouvernement van *Sumatra's Westkust*. Bij de teruggave dezer bezitting door de Engelschen in 1819 werden de voormalige posten der Compagnie te Padang, Priaman, Poeloe Tjinko en Ajer Hadji terstond door de Nederlanders bezet; iets later eerst Ajer Bangies, daar de Engelsche autoriteiten beweerden, dat deze reeds in de vorige eeuw door de Compagnie verlaten en door hen in 1792 bezette post niet in den afstand begrepen was. Ingevolge het verdrag van 1824 werden, behalve Benkoelen, ook de Engelsche vestigingen in het noorderdeel der Westkust, te Natal en Tapanoeli, aan Nederland overgegeven. Buiten deze kustplaatsen oefende het Europeesch bestuur geen noemenswaard gezag uit, terwijl de volkrijke en vruchtbare bovenlanden destijds zelden of nooit door Europeanen bezocht en nagenoeg onbekend waren. Het was dus een ongehoord feit,

toen Raffles in 1818 het kustgebergte overtrok en een militaire bezetting vestigde te Samawang, waar de in onze dagen zoo vermaard geworden Ombiliën-Rivier het meer Sinkara verlaat. Deze bij de overgave door de Engelschen weder ontruimde post werd in 1821 definitief door Nederland bezet, van welk oogenblik de langdurige oorlog met de Padries aanving, die met afwisselend geluk werd voortgezet en, behoudens den door de krijgsgesbeurtenissen op Java geboden stilstand van 1825—1830, nagenoeg een kwart eeuw duurde. Eerst in 1845 toch trok van Swieten naar de benoorden Korintji gelegen XII Kotta's, het laatste district der Padangsche Bovenlanden, dat met wapengeweld onderworpen werd. Deze bloedige en kostbare oorlog verschaftte aan Nederland het rustig bezit der schoonste provincie van Sumatra, die behalve het grootste deel van het voormalige rijk van Menangkabauw, de bakermat der eigenlijke Maleiers, ook Mandeling, Ankola en Sipirok, de zuidelijkste landen der Battaks, omvat. In dit uitgestrekt gebied heerscht nu sedert ruim dertig jaar ongestoorde vrede en welvaart, zelfs tijdens den laatsten oorlog met Atsjij; juist in dien tijd onderwierpen enkele meer oostwaarts liggende landstreken zich geheel vrijwillig aan ons gezag, namelijk de in het brongebied der rivier Kampar gelegen XII Kotta's met Pangkalan Kotta Baroe. Alleen benoorden Tapanoeli, waar men in 1840 de Atsjineezen uit Baros en Singkel verdreef, en waar ons gezag zich hoofdzakelijk tot de smalle kuststrook bepaalde, was nu en dan eenig krijgsvetoon noodzakelijk tegen de oostwaarts wonende Battaks, in 1878 zelfs de vrij belangrijke expeditie tegen den prietervorst aan het voor weinige jaren geheel onbekende meer Toba. Sedert is ons rechtstreeksch bestuur in dit deel der Battak-Landen uitgestrekt, en werden de volkrijke vallei van Silindong en Padang Lawas, het brongebied der rivier Panei, als nieuwe afdeelingen aan de Residentie Tapanoeli toegevoegd.

Benkoelen kwam ingevolge het tractaat van 1824 onder Nederlandsch gezag, dat eerst in de latere jaren hechter gevestigd is en onder de van aard zeer onrustige bevolking erkend wordt nadat deze kuststreek door de onderwerping der bovenlanden van Palembang met onze oostelijke bezittingen op Sumatra verbonden is. Overigens is dit in 1878 tot Residentie verheven gewest al even weinig belangrijk als het daarvoor aan de Engelschen afgestane Malakka, terwijl het wegens dien ruil hier alleen als vermeerdering van grondgebied in aanmerking komt, omdat de uitgestrektheid zooveel grooter is dan het voormalig rechtstreeksch bezit der Nederlanders op het Maleische Schiereiland.

De aangrenzende *Lampongs* stonden als onderhoorigheid van het

Rijk Bantam in naam reeds onder het gezag der Compagnie, hetgeen echter in den laatsten tijd zoo weinig gehandhaafd was, dat Raffles nog in 1818 de Engelsche vlag in de Baai van Semangka deed hijschen, om daar in Straat Sunda een soortgelijken post te vestigen, als Singapoer voor Straat Malakka zou worden. Toen deze handeling door het bestuur van Britsch-Indië was afgekeurd, werd daar van onze zijde een civiel gezaghebber gevestigd, wiens invloed echter zoo gering was, dat zeerooverhoofden hier gedurende veertig jaar den baas speelden. Eerst na de expeditie van 1856 en de verheffing der Lampongsche Districten tot Residentie in 1857 is dit gewest duurzaam bevredigd en gaat het, hoezeer nog altijd een zware lastpost voor de Indische kas, langzaam maar gestadig in welvaart vooruit.

Met de Sultans van *Palembang* had de Compagnie slechts contracten, waardoor zij zich het monopolie van den peper- en inhandel verzekerde, zonder over dit uitgestrekte rijk inderdaad soverein gezag uit te oefenen. Gedurende het Engelsche Tusschenbestuur moesten de Sultans *Banka* en *Biliton* aan Groot-Brittanje afstaan, welke eilanden door de verdragen van 1814 en 1824 onder Nederlandsch bestuur kwamen. Bij het herstel van den ouden post te Palembang in 1818 werd een verdrag gesloten, waarbij onze soevereiniteit over dit rijk erkend werd, maar eerst na de expedities van 1819 en 1821 en de opheffing van het Sultansbestuur in 1825 was deze erkenning eene werkelijkheid. Zelfs toen nog ging ons gezag niet veel verder dan de hoofdplaats en naaste omtrek, terwijl de uitgestrekte binnenlanden ruim een kwart eeuw feitelijk onafhankelijk bleven. Van 1851 tot 1859 moest men in het brongebied der rivieren Moesi en Lamatang telkens oorlog voeren, voordat de vrijheidsgezinde bergbevolking dier streken ons gezag erkende, terwijl dit eerst door de inlijving van Lebong in 1861, van de vruchtbare streken om het meer Ranau drie jaar later, en door de onderwerping der Passoemaneezen in 1866 tot 1868 duurzaam over al de onderhoorigheden van het voormalig Rijk van Palembang gevestigd is. Sedert is ten koste dezer herhaalde krijgstochten de verbinding over land tusschen Benkoelen en Palembang behoorlijk verzekerd, en gehoorzaamt het breede zuideinde van Sumatra volkomen ons rechtstreeksch beheer.

Op minder hechte grondslagen berust vooralsnog ons gezag over het groote Rijk van *Djambi*. Wel had de Compagnie met de Sultans van dien staat herhaaldelijk monopolie-tractaten gesloten, maar ook hier kon zij geene eigenlijke soevereiniteitsrechten doen gelden, terwijl hare kantoren aan de benedenrivier sedert het midden der

vorige eeuw verlaten waren. Inderdaad het dus een nieuwe stap, om de opperheerschappij over geheel Sumatra te verkrijgen, toen in 1834 een contract met Djambi tot stand kwam, waarbij onze suzeriniteit over dit rijk erkend en opnieuw een post te Moeara Kompee gevestigd werd. In weerwil hiervan bleven de Djambische vorsten zeer weerspannige vassallen, zoodat in 1858 een expeditie werd uitgezonden, bij welke gelegenheid de kraton stormenderhand veroverd werd, en de Sultan met zijne zoons naar het binnenland vluchtte. De Indische Regeering verhief toen een ander prins tot Sultan, maar deze leenman beheerscht feitelijk alleen de delta der Rivier van Djambi. Vooral op den in de laatste jaren door het Aardrijkskundig Genootschap uitgezonden onderzoekingstocht is het zonneklaar gebleken, dat de uitgestrekte binnenlanden van Djambi in werkelijkheid nog steeds onafhankelijk zijn. Langs de bovenrivier, die hier Batang Hari heet, en hare vele belangrijke zijtakken wordt toch uitsluitend het gezag van den ouden verdreven Sultan erkend, terwijl er in het brongebied dier rivieren langs de oostergrens onzer bezittingen op de Westkust verschillende staatjes zijn, wier ten deele uit Menangkabauw afkomstige vorsten van ons oppergezag niets willen weten.

Benoorden dit dus slechts voor een gering deel aan onze heerschappij onderworpen Djambi vindt men de rivieren *Reteë*, *Indragiri* en *Manda*, aan wier benedengedeelte kleine staatjes gevestigd zijn, onderhoorigheden van het oude Maleische rijk van Djohor, dat, nadat de Sultans van dien staat in 1784 de suzeriniteit der Compagnie moesten erkennen, tot Nederlandsch-Indië behoort. De bij die gelegenheid op het eiland *Riau* gevestigde post werd echter drie jaar later schandelijk verlaten en eerst in 1818 weder bezet, toen bij het herstel van ons gezag in den Archipel het oude contract met Djohor vernieuwd werd. Ingevolge het Londensch Verdrag van 1824, waarbij Engeland de suprematie over het Maleische Schiereiland en de kusteilanden Oedjong Salang (Junkceilon), Pinang en Singapoer, Nederland die over Sumatra en het overige gedeelte van den Riau-Archipel behield, werd het rijk van Djohor in twee deelen gesplitst. Op het zuideinde van het Schiereiland heerscht sedert de aan Groot-Brittanje ondergeschikte Radja van Djohor, terwijl het rijk der oude vorsten van dien naam, die naar hunne tegenwoordige woonplaats Sultans van Linga heeten, tot den Archipel van Riau en de zooeven genoemde vassallen op de oostkust van Sumatra beperkt werd. Er verliep evenwel geruime tijd, eer onze leenman die machtsinkrimping geduldig verdroeg, zoodat de Indische Regeering in 1857 den Sultan van Linga, die zich herhaaldelijk in

het Schiereiland Malakka ophield, moest afzetten en het jaar daarna den weerspannigen Panglima Besaar van Retee tot zijn plicht moest brengen. Sedert zijn de contracten met de Sultans van Linga en hunne vassallen van Indragiri telkens vernieuwd, en heeft het Gouvernement tot verzekering van zijn invloed daar Controleurs aangeesteld, zooals in 1870 op Linga en in 1878 te Indragiri. Het binnenland langs de rivier van Indragiri, de Kwantan, is echter feitelijk onafhankelijk, al toont de bevolking er meer toenadering tot ons bestuur dan in de bovenlanden van Djambi.

De westzijde van Straat Malakka tusschen de rivieren Kampar en Tamiang, het Rijk van Siak en onderhoorigheden, vormt sedert 1873 de Residentie van *Sumatra's Oostkust*. Deze nu reeds door de bloeiende tabaksteelt zoo belangrijke provincie werd in den volsten zin des woords eerst in de laatste twintig jaar een deel van Nederlandsch-Indië. Wel onderhield de Compagnie reeds in vorige eeuwen van Malakka uit betrekkingen met Siak, en werd dit rijk in 1745 door de Sultans van Djohor aan haar in leen afgestaan; toen echter daar in 1755 een post gevestigd was, werd de bezetting vier jaar later overmeesterd. In weerwil van krachtigen tegenstand in 1761 hersteld, werd deze post kort daarna geheel verlaten, daar Siak voor den handel geen voordeelen opleverde. Sedert handhaafde de Compagnie slechts zeer oppervlakkig haar invloed over dit rijk, en na het herstel van ons gezag in den Archipel bleef het gedurende veertig jaar buiten aanraking met het Nederlandsch bestuur. Zelfs toen wij tijdens den oorlog met de Padries in 1838 ook dit deel der oostkust wilden bezetten, geschiedde dit alleen in het nagenoeg van Siak onafhankelijke Bila en Panei, en gelukte het niet met de vorsten van het eigenlijke Siak betrekkingen aan te knopen. De posten aan de Panei-Rivier werden evenals die te Indragiri in 1843 weder ontruimd ter tegemoetkoming aan de dringende verzoeken der Engelsche Regeering, die, zoolang Nederland door hooge differentieele rechten den vreemden handel in zijne Oost-Indische bezittingen belemmerde, ter wille harer nederzettingen in Straat Malakka de uitbreiding onzer macht op Sumatra's Oostkust met leede oogen moest aanzien. In 1857 voelde de Sultan van Siak zich nog zoo onafhankelijk van het Nederlandsch gezag, dat hij de suzeriniteit over zijn rijk aan Engeland opdroeg, maar wegens het uitdrukkelijke beding van het tractaat van 1824 werd dit aanbod natuurlijk geweigerd. De Sultan vond echter steun bij een Engelsch particulier Wilson, maar tevens in dezen helper, die gaarne de rol van Brooke wilde spelen, een meester. Eerst nu wendde de Sultan zich tot de Nederlandsche Regeering en erkende bij het contract van 1858, dat

zijn rijk met al de onderhoorigheden tusschen de rivieren Kampar en Tamiang een deel van Neerlandsch-Indië uitmaakt. Zooals reeds met een enkel woord werd opgemerkt, was het noorderdeel van dit uitgestrekt gebied inderdaad van Siak onafhankelijk. Daarom werden achtereenvolgens contracten gesloten met de vorsten van Panei, Bila, Serdang, Deli en Langkat en in 1865 een expeditie uitgezonden, om het onwillige Assahan te onderwerpen en de Atsjineezen uit Tamiang te verdrijven. Aanvankelijk was dit nieuwe wingewest op de oostkust een onderdeel der Residentie Riauw; weldra nam echter de particuliere industrie, vooral in Deli, Serdang en Langkat, zoo hooge vlucht, dat in Siak een Resident, in Deli een Assistent-Resident en in Assahan en Langkat Controleurs gevestigd werden, terwijl in 1872 een krijgstoct noodzakelijk was, om de plantages tegen de Battaks der binnenlanden te beschermen. Poeloe Lawan aan den Beneden-Kampar, het eenige kuststaatje, dat tot dusver de suprematie van Siak en Nederland niet wilde erkennen, zoekt volgens de laatste Koloniale Verslagen reeds toenadering tot ons bestuur. Ook werd bij besluit van 31 October 1877 in onafhankelijk Midden-Sumatra een grenslijn getrokken, om te bepalen, welke landschappen tot ons Gouvernement ter Westkust, welke tot de Oostkust behooren. Zoo verkreeg Nederland in weinig jaren met betrekkelijk geringe kosten een der schoonste parels van zijn Oost-Indisch rijk.

Veel meer inspanning kostte de laatste verovering van Noord-Sumatra, het geheel onafhankelijk Rijk van *Atsji*, dat met de daaronder behorende kuststaatjes en het geheel onbekende binnenland naar ruwe schatting niet veel kleiner is dan Nederland en België. Had Engeland zich bij het verdrag van 1824 verbonden, op Sumatra geen bezit te verwerven of contracten met de inlandsche vorsten te sluiten, de Nederlandsche gevolmachtigden verzekerden bij de aan dit tractaat gehechte nota, dat de zelfstandigheid van Atsji door ons niet zou worden aangetast. Zoolang deze verplichting bestond, baatte het weinig, dat er in 1857 een verdrag van vrede en vriendschap met Atsji gesloten werd, waarbij dit rijk zich verbond, den zeeroof tegen te gaan. Even weinig als deze toezegging werd nagekomen, handhaafden wij van onze zijde den beloofden vrede, toen wij, zooals reeds in 1840 te Baros en Singkel, nogmaals in 1865 aan de Tamiang vijandig tegen de Atsjineezen optraden. Eerst bij het laatste verdrag tusschen Engeland en Nederland van 2 Nov. 1871 zag de eerste mogendheid af van alle vertoogen tegen de uitbreiding onzer macht op Sumatra's oostkust en van het voorbehoud, dat de noordhoek van dit eiland niet bij onze bezittingen zou worden ingelijfd. Zonder gevaar voor internationale verwickelingen kon men

thans trachten, dat ons oppergezag door Atsji erkend werd. Of dit in 1873 al te snel beproefd is, uit voorbarige vrees voor weinig waarschijnlijkke vestigingen van Italië of Noord-Amerika, of men in ieder geval toen niet had kunnen volstaan met het blokkeeren der kust en het bezetten der voor de Rivier van Atsji gelegen eilandjes, is een vraag, die te ver buiten de grens van ons onderzoek voert om die thans te behandelen. Evenmin is het hier de plaats, een oordeel te vellen over het in den laatsten tijd zoo herhaaldelijk besproken onderwerp, of de verovering van Atsji in korter tijd en met minder opofferingen had kunnen geschieden, indien de verschillende krijgsbevelhebbers, zoo der eerste als der tweede expeditie, van den aanvang af meer doortastend en voortvarend hadden gehandeld. Het weinige, dat ik zooeven over de uitbreiding onzer macht op de Westkust en in Palembang mededeelde, bewees echter reeds, dat de vestiging van ons gezag ook daar niet dan na langdurige oorlogen tot stand kwam, en dat de onderwerping van Sumatra, waar het centraal gezag der vorsten zoo weinig beteekent, veel meer inspanning kostte, dan naar verhouding de verovering van het zoo veel dichter bevolkte Java.

Hoezeer men het moge betreuren, dat de oorlogsfakkels nagenoeg zeven jaar in Atsji gewoed heeft, de onderwerping van het eigenlijke rijk van dien naam is thans — vooral na de rustige invoering van het civiel bestuur — een voldongen feit. Bedenkt men voorts, dat de Padangsche Bovenlanden na het einde van den langdurigen oorlog ruim dertig jaar achtereenvolgende bevredigd bleven, dat er ook in de laatste tien jaren geen rustverstoringen in het voormalige rijk van Palembang plaats hadden, dan behoeft men waarlijk niet te vreezen, dat de oorlog in Groot-Atsji opnieuw zal uitbarsten. Juist de groote inspanning, die de verovering der drie Sagies en van het daaraan grenzende bergland gekost heeft, wettigt het vermoeden, dat onze macht daar thans op hechte grondslagen rust. Eerder laat het zich verwachten, dat er vroeger of later krijgsoperaties zullen moeten plaats hebben in de talrijke kuststaatjes, die eertijds tot het Rijk van Atsji behoorden. Al hebben toch de meeste dezer vorstjes — in ieder Koloniaal Verslag leest men weder nieuwe, te voren geheel onbekende namen, zoodat hun aantal thans nagenoeg vijftig bedraagt — reeds bij behoorlijke akten ons oppergezag erkend, de mogelijkheid blijft bestaan, dat zulk eene door den eersten schrik afgedwongen onderwerping niet volkomen is, voordat enkele dezer landstreken daadwerkelijk de kracht onzer wapenen hebben gevoeld. Het achter de kuststreek gelegen binnenland van Atsji is nog altijd volslagen *terra incognita*, een witte plek op de kaart,

waarin men te nauwernood de namen Gajoes en Allas durft plaatsen. Met der tijd zal het Nederlandsch gezag zich over dat binnenland moeten uitstrekken, maar ook daar waarschijnlijk niet zonder nieuwe opofferingen gevestigd worden.

Met uitzondering van dit binnenland, van de daaraan grenzende noordelijke Battaksche gewesten, van de eilandenreeks bewesten Sumatra, waar ons gezag slechts zeer onvoldoende gevestigd is, van het onafhankelijk gebied tusschen de West- en Oostkust, en vooral van de Binnenlanden van Djambi en omliggende staatjes, waar men zich tot nu toe stelselmatig tegen onze opperheerschappij aankant, staat dus thans het uitgestrekte Sumatra met de oostwaarts liggende eilanden (Banka, Biliton en de Riauw-Archipel) onder Nederlandsch gezag en zelfs grootendeels onder ons rechtstreeksch bestuur. Deze buitengewoon groote aanwinst van grondgebied werd in waarheid eerst in deze eeuw verkregen. Vestigen wij, alvorens voor goed van het belangrijke Sumatra afscheid te nemen, nog een laatsten blik op onze tegenwoordige machtstelling aldaar, vergeleken met die tijdens den ondergang der Compagnie. Billijkheidshalve zien wij daarbij niet over het hoofd, dat Banka bij het verdrag van 1814 geruild werd tegen Cochín en de overige Nederlandsche bezittingen op de Kust van Malabar, en dat Benkoelen met de oude Engelsche posten op Sumatra's Westkust bij het tractaat van 1824 verkregen werd in plaats van de voormalige bezittingen der Compagnie in Choromandel, Bengale en het Maleische Schiereiland. Wij rekenen dus Banka en Benkoelen als oud bezit, hoewel het niet te ontkennen valt, dat het Nederlandsch gezag in beide gewesten, waar ons bestuur toen van zoo jonge dagteekening was, eerst door verloop van tijd behoorlijk is geconsolideerd. Dit verder buiten beschouwing latende, bestond dan ons rechtstreeksch bezit op Sumatra bij het herstel onzer heerschappij in den Archipel, behalve de Residenties Banka en Benkoelen, alleen uit zeven posten op de Westkust en uit de onbeduidende factorie te Palembang. Bovendien stonden de Lampongs in naam onder ons gezag, terwijl men zich uit den tijd der Compagnie op oude contracten met de vorsten van Siak, Djohor, Djambi en Palembang kon beroepen, om op deze rijken eenigen invloed uit te oefenen. Daar echter het verkeer met Djambi en Siak sedert lang weinig beteekende, terwijl de moord op onze bezetting te Palembang in 1811 duidelijk bewees, hoe gering onze macht daar was, moest men in deze vorstenlanden na 1816 van meet af beginnen, om daarover weder eenig gezag te verkrijgen. Thans daarentegen strekt ons rechtstreeksch bezit zich uit over de drie zoo belangrijke Residenties van Sumatra's Westkust, over de Lampongsche Districten,

het voormalige Rijk van Palembang, het tineiland Biliton en over eigenlijk Atsjj, terwijl onze suzeriniteit door telkens vernieuwde contracten gehandhaafd wordt over de leenroerige rijken Beneden-Djambi, Linga, Indragiri, Siak en Onderhoorigheden en over de voormalige vassallen van. Atsjj.

De ontzaggelijke uitgestrektheid onzer machtsuitbreiding in den Archipel valt te meer in het oog, als wij thans van Sumatra het oog wenden naar het ongeveer de helft grootere *Borneo*, waar het onbetwist onder Nederlandsch gezag staande zuiderdeel alleen zeker vijfhonderd geografische mijlen meer oppervlakte bevat dan Sumatra met de hierboven daaronder gerekende eilanden. Ook dit gebied is eigenlijk eerst in den loop dezer eeuw bij Nederlandsch-Indië ingelijfd, daar de vestigingen der Compagnie op Borneo reeds vóór het Engelsche Tusschenbestuur ontruimd waren, terwijl de door haar met inlandsche rijken gesloten contracten van suzeriniteit practisch bitter weinig beteekenden, zoolang de geldigheid daarvan niet op nieuw door de betrokken vorsten was erkend. Om een helder inzicht te verkrijgen in de aanspraken, die wij bij het herstel van het Nederlandsch gezag op de verschillende deelen van Borneo konden doen gelden, is het noodig, de oude rechten der Compagnie op dit groote eiland wat uitvoeriger te behandelen.

Van den eersten tijd af, dat onze landgenooten den Archipel bevoeren, bestond Borneo uit twee groote deelen, die onderling weinig gemeenschap hadden. Het noorderdeel stond onder de Sultans van Broenei; in het veel grootere zuiderdeel, het tegenwoordige Nederlandsch-Borneo, erkenden de rijken van Sambas, Soekadana, Kottaringin, Mendawei, Passir en Koetei alle min of meer de opperheerschappij der Sultans van Banjarmassin¹⁾. De eerstgenoemde dezer vorsten, die van Broenei, waren van Maleischen oorsprong, kolonisten uit Menangkabau en Djohor, verwant aan de Sultans van de Molukken, Mindanau en Solok²⁾. Met Noord-Borneo onderhield de Compagnie nagenoeg geene handelsbetrekkingen. Wel werd

¹⁾ Zie den merkwaardigen brief van den aftredenden Gouv. Generaal Brouwer, dd. 4 Jan. 1636 bij van Dijk, *Neerland's vroegste betrekkingen met Borneo*, enz. bl. 34, noot 3.

²⁾ Onze meeste nieuwere schrijvers spellen op het voetspoor der Engelschen en Franschen *Soeloe*, andere *Solo*. Ter voorkoming van verwarring met het Javaansche Solo — zoodat zelfs de heer Wintgens in den waan verkeert, dat Spanje een contract sloot met onzen leenman, den *Keizer van Solo* — spel ik *Solok*, dat het meest tot de inlandsche uitspraak nadert. De Spanjaarden noemen deze hunne onderhoorigheid *Jolò*, waarbij men echter bedenken moet dat de Spaansche *j* den harden keelklank *ch* vertegenwoordigt.

Broenei een enkele maal door Nederlandsche schepen bezocht. Ook zonden de Sultans van dit rijk herhaaldelijk gezanten naar Batavia en Malakka, waardoor er tusschen dien staat en het Nederlandsch bestuur een soort van vriendschappelijke verhouding ontstond. In het laatste tijdperk van den tachtigjarigen oorlog beloofde de Compagnie zelfs aan de vorsten van Broenei en Solok hulp en bijstand tegen de Spanjaarden. Na den Munsterschen Vrede verminderden echter de betrekkingen met beide staten gaandeweg, en er is geen bewijs, dat de Compagnie met een dezer rijken een contract sloot, waardoor zij voor haren handel met uitsluiting van andere Europeesche natien eenig monopolie, laat staan suzereiniteitsrechten verkreeg. Evenmin bezat de Compagnie op het grondgebied dier staten een handelskantoor, veel min een fort of versterkten post. Wat Broenei betreft, blijkt dit uit de uitdrukkelijke verklaring van Mr. L. C. D. van Dijk, die in 1849 door den Minister van Koloniën met historische nasporingen in het oude archief der Compagnie belast werd, waarbij hem in het bijzonder was opgedragen, de geschiedenis onzer verschillende Oost-Indische bezittingen en die der oude geschillen met de Engelschen in den Archipel nategaan. Gelijk te verwachten was in een tijd, toen de vestiging van Radja Brooke te Serawak en Englands inbezitneming van Laboean hier te lande zoozeer de aandacht trok, wijdde van Dijk zijn onderzoek vooral aan Borneo; de nagelaten vrucht zijner studiën handelt dan ook hoofdzakelijk over dit eiland. Zijn getuigenis op blz. 210 van zijn geschrift: „Geen enkel stuk of woord heb ik aangetroffen, waaruit ik zoude „kunnen opmaken, dat wij ooit een faktorij te Broenei gehad hebben „en voorzoover ik weet, heeft de Compagnie ook nimmer schepen „om peper derwaarts gezonden” laat weinig plaats voor de verwachting, dat een vernieuwd onderzoek in ons koloniaal archief tot een ander resultaat zou voeren.

Veel nauwer waren de betrekkingen der Compagnie met het zuidoostelijk deel van Borneo, hoewel er geruime tijd verliep, eer die op bevredigenden voet gevestigd waren. Was Noord-Borneo door Maleiers gekoloniseerd, zoodat de Sultans van Broenei nog in de zeventiende eeuw de suprematie der vorsten van Djohor erkenden, Banjermassin en de andere zoo even opgenoemde staten in Zuid-Borneo waren van Javaanschen oorsprong en golden van ouds als onderhoorigheden van Madjapahit. Na den val van dit beroemde rijk en de invoering van den Islam op Java grondde de vorsten van Mataram en Bantam op die onderhoorigheid hunne aanspraken op de rijken van Zuid-Borneo. Nog in 1622 werd Soekadana door een vloot uit Mataram overweldigd, en het was ongetwijfeld, mede aan de inbla-

zingen van dien ons zoo vijandigen Javaanschen Keizer te wijten, dat onze factorieën te Banjermassin en Kottaringin in 1638 geheel werden uitgemoord, evenals zulks reeds te voren in 1606 te Banjermassin en in 1611 te Sambas had plaats gehad. Tot op het laatst der zeventiende eeuw onderhield de Compagnie slechts ongeregelde betrekkingen met Borneo's West- en Zuidkust, minder nog om den verraderlijken aard der hoofden, dan wel omdat deze rijken voor haren handel van gering gewicht waren. Toen echter de in 1684 uit Bantam verdreven Engelschen van Benkoelen uit handel op dit deel van Borneo dreven, begreep de voor het specerij-monopolie beduchte Indische Regeering ook op dit terrein te moeten optreden. Eerst zette zij den Sultan van Bantam aan, zijne rechten op de Westkust te doen gelden, en veroverde voor dezen haren beschermeling in 1699 Soekadana en Landak, bij welke gelegenheid de Engelschen van daar werden geweerd. Daarop vestigde deze natie in 1702 een factorie te Banjermassin, welke echter vijf jaar later door de inlanders werd afgeloopen; sedert trad de Compagnie ook in nauwer verbinding met de vorsten van dit rijk en verkreeg er eindelijk in 1747 met uitsluiting van andere Europeesche natiën den alleenhandel.

Eerst tegen het einde der achttiende eeuw, toen de Compagnie weldra van het geschiedtooneel zou verdwijnen, verwierf zij suzereiniteitsrechten over de voornaamste staten van het tegenwoordig Nederlandsch-Borneo. In den loop dier eeuw hadden er inmiddels gewichtige veranderingen plaats gehad in de onderlinge machtsverhouding tusschen de staten der Westkust. De in 1699 uit Soekadana verdreven Sultan had met hulp van Boegineesche troepen zich weder in het bezit van zijn land gesteld, terwijl deze helpers in Mampawa een nieuw rijk stichtten. In Montrado op de grens tusschen Mampawa en Sambas vestigden Chineesche mijnwerkers een gemeenebest, dat zich weldra van de beide inlandsche vorsten onafhankelijk maakte. Eindelijk stichtte een Arabier Sjerief Abdoerrahman in het tot dusver onbewoonde Pontianak aan den mond van den Kapoeas in 1772 een nieuwen staat, die ras in bloei toenam en den toegang tot Landak en andere Bantamsche onderhoorigheden naar willekeur kon afsluiten. De macht der Sultans van Bantam was toen reeds te zeer gedaald, om hunne rechten op Borneo's Westkust te kunnen handhaven, zoodat zij die bij verdrag van 26 Maart 1778 tegen geldelijke schadeloosstelling aan de Compagnie overdroegen. Deze sloot het volgend jaar een contract met Abdoerrahman, waarbij hij haar als leenheer erkende, en Nederlandsche posten te Pontianak en Landak gevestigd werden. In 1786 zond de Indische

Regeering een expeditie naar Soekadana, welke plaats geheel vernield werd, hoewel de Sultan zich in het naburige Matan staande hield. Op een tweeden krijgstoct in 1787 werd Mampawa na bloedigen strijd veroverd en daar Abdoerrahmans zoon als vorst aangesteld, die eveneens zijn rijk als leen van de Compagnie ontving. In hetzelfde jaar mengde zij zich in een strijd tusschen twee pretendenten op den troon van Banjermassin, welk rijk toen bij verdrag van 13 Aug. 1787 hare opperheerschappij erkende en haar het beheer over de kustlanden van Kottaringin tot Passir overdroeg. Dus had de Compagnie kort voor haren ondergang vasten voet verkregen zoo op de Zuid- als Westkust van Borneo. Dit was echter de laatste krachtsinspanning van het eens zoo machtige lichaam. Zij was niet meer in staat, hare nieuw verkregen rechten op de stranden van Banjermassin te doen gelden, terwijl de bezettingen op de Westkust in 1791, die te Banjermassin in 1808 als lastposten werden ingetrokken. Ook het Engelsch Tusschenbestuur liet zich betrekkelijk weinig aan Borneo gelegen liggen; slechts werd in 1811 op nieuw een Resident te Banjermassin geplaatst en in 1813 de zeerooverij van den Sultan van Sambas en van de vorsten der Oostkust getuchtigd, zonder daar evenwel een vasten post te vestigen.

Terstond na het herstel van ons gezag in den Archipel haastte de Indische Regeering zich, de oude rechten der Compagnie op Borneo te doen herleven. Reeds in 1817 werd een nieuw contract met Banjermassin gesloten, en daar de vorsten der Westkust niet in staat waren, hun gezag over de Chineesche kolonisten in hunne landen te handhaven, verzochten zij uit eigen beweging het Nederlandsch bestuur, de afgebroken betrekkingen te herstellen. Zoo konden de Kommissarissen van Boekholtz en Nahuys in 1818 en 1819 opnieuw verdragen sluiten, niet alleen met onzen ouden leenman, den Sultan van *Pontianak*, maar ook met dien van *Sambas*, met welk rijk de Compagnie na den moord van 1611 nagenoeg geen betrekkingen gehad had, terwijl in beide plaatsen, evenals te *Mampawa* en *Landak*, Nederlandsche ambtenaren werden gevestigd. De Chineezzen bleven echter even weerspannig tegen ons bestuur als tegen dat der inlandsche vorsten; zij weigerden niet alleen hoofdgeld te betalen, maar bedreigden zelfs Mampawa. Dientengevolge werd in 1822 de Kommissaris Tobias met troepen naar de Westkust gezonden, en hoewel het in dit en het volgende jaar gelukte, Mandor, Montorado en Lara, de hoofdzetels van het verzet der Chineezzen, te bezetten, bleek het terstond, nadat de troepen vertrokken waren, dat de weerstand niet gebroken was. Gelukkiger

was Tobias in het sluiten van contracten met de nog zelfstandige Maleische vorsten der Westkust. Zoo erkenden de Sultans van *Matan*, die te voren te Soekadana regeerden, thans onze opperheerschappij, terwijl dit ook geschiedde door de vorsten van het aangrenzende *Koeboe* en door die der langs den Kapoeas gelegen staatjes *Tajan*, *Melilauw*, *Sangauw*, *Sekadaww* en *Sintang*. Sedert handhaafde de Indische Regeering, die eerst aan den oorlog op Java, daarna aan dien tegen de Padries en aan de krijgstochten op Bali alle krachten moest wijden, zooveel mogelijk het *statusquo* op Borneo. De Chineesche gemeenebesten aldaar behielden nog een kwart eeuw hunne feitelijke onafhankelijkheid; slechts hield men zooveel mogelijk de hand aan de met de Maleische vorsten gesloten verdragen. Zoo werd in 1828 een expeditie uitgezonden tegen den vorst van Matan, die een Nederlandsch vaartuig had afgehoopen. Een Siaksch prins werd nu in het bij deze gelegenheid herbouwde *Soekadana* als vorst aangesteld, en door latere verdragen de verhouding van dit rijk tot het naburige Matan en *Simpang* behoorlijk geregeld.

Eerst in 1850 had het Indisch bestuur de handen vrij, om krachtig tegen de voortdurend weerspannige Chineezzen op te treden, wier overmoed intusschen zoo zeer gestegen was, dat zij zelfs Sambas bedreigden en door het bezetten van den berg Pamangkat den toegang tot de naar die hoofdplaats leidende rivier afsloten. Hoewel de Chineezzen van daar verdreven werden, was de Regeering nog huiverig, zich meer rechtstreeks in het bestuur der mijn-districten te mengen, en stelde zij zich aanvankelijk met een schijn-onderwerping tevreden. De zending van den Kommissaris Prins in 1853 bewees echter de noodzakelijkheid, om doortastender maatregelen te nemen. Een aanzienlijke krijgsmacht werd nu afgezonden en bracht eindelijk na driejarigen strijd de Chineezzen tot volledige onderwerping. Sedert vormt de Assistent-Residentie *Montrado* met hare nijvere talrijke bevolking het schoonste gewest van Nederlandsch-Borneo. Te gelijktijd werden de betrekkingen met de staten langs den Kapoeas nauwer toegehaald en nieuwe contracten gesloten met de vorstjes van *Silat*, *Soewahid*, *Salimbauw*, *Piassa*, *Djonkong* en *Boenoet*, terwijl te Sintang in 1855 een fort en een Assistent-Resident gevestigd werden. Zooals gewoonlijk verwekte deze verscherping van ons oppertoezicht nieuwe onlusten in het rijk Sintang, die eerst tot 1859 aanhielden en na een kort tijdvak van rust in 1864 opnieuw begonnen, toen als terugslag van den intusschen in het rijk Banjermassin uitgebroken opstand hoofden van daar naar Sintang de wijk namen. Eerst in 1868 was dit verzet voor

goed bedwongen, maar blijkens de laatste Koloniale Verslagen moet *ons* bestuur sedert 1874 telkens troepen naar den *Boven-Kapoeas* zenden, om de voortdurende sneltochten der tot dusver onafhankelijke Dajaksche stammen te onderdrukken.

Zooals boven reeds met een enkel woord werd gezegd, beijverde de Indische Regeering zich terstond na het herstel onzer heerschappij in den Archipel de rechten der Compagnie op het rijk *Banjermassin* te hernieuwen. Dit geschiedde bij verdrag van 3 Januari 1817; zoodra het echter bleek, dat dit contract niet even als dat van 1787 een ijdele letter zou blijven, hadden er, vooral in de aan ons afgestane gewesten, verschillende rustverstoringen plaats. Dientengevolge werden 13 September 1823 en 4 Mei 1826 nieuwe verdragen met de Sultans gesloten, waarbij de omvang van hun rijk nog meer dan te voren werd beperkt. Zonder nog te gewagen van de feitelijk onafhankelijke rijken langs Borneo's Oostkust en van dat van Kottaringin, waarover de Sultans van Banjer hunne suzereiniteitsrechten aan de Nederlandsche Regeering overdroegen, stonden zij het beheer af over de tegenwoordige Zuiderafdeeling, bestaande uit de districten *Pemboeang*, *Sampit* en *Mendawei*, over het stroomgebied van den Kahajan en den Kapoeas Moerong, meestal de *Groote* en *Kleine Dajak* genaamd, over het eiland *Bekompai* en de bovenlanden langs den *Doeson* of Barito, eindelijk over Borneo's zuidhoek *Tanah Laut*, terwijl het Sultansbestuur alleen behouden bleef in het gebied der rivieren van Nagara en Martapoera, dat sedert veelal de Vorstenlanden genoemd werd. Ter verzekering van het Nederlandsch gezag werden tevens, behalve in de hoofdplaats Banjer, posten gevestigd te Marabahan en Tabenio. Na deze maatregelen mocht de Gouverneur Generaal van der Capellen bij het neerleggen van zijn bewind terecht verklaren, dat Banjermassin bevredigd was en onder een goed bestuur een belangrijke bezitting zou worden. Gedurende ruim dertig jaar bleef dan ook de rust ongestoord in de Vorstenlanden en de onder rechtstreeksch beheer gebrachte districten der Zuidkust.

Geheel anders was de stand van zaken in de oudtijds aan Banjermassin onderhoorige staten, wier vorsten zich sedert lang als geheel onafhankelijk beschouwden en alle min of meer openlijk den zeeroof begunstigden. Zoude de overdracht der suzereiniteit aan Nederland iets beteekenen, dan moest met ieder dezer landen een contract gesloten worden. Met *Kottaringin* geschiedde dit reeds in 1824, terwijl de koene reiziger George Muller een jaar later met dit doel naar de Oostkust gezonden werd, wien het gelukte, den Sultan van *Koetei* over te halen, ons oppergezag te erkennen. On-

gelukkig vorderden eerst de oorlog op Java en daarna de krijgsvorrichtingen op Sumatra's Westkust zoo groote krachtsinspanning van de Indische Regeering, dat zij zich hier evenals op Borneo's Westkust niet naar behooren kon doen gelden. Zoo bleef het contract met Koetei een doode letter en het zuidwaarts liggende deel der Oostkust nog geruimen tijd onafhankelijk. Alleen ging reeds in 1834 de kapitein ter zee Anemaet met een eskader naar *Berauw*, het noordelijkste der door Banjermassin afgestane rijken, dat sedert lang in drie staten verdeeld was: Tandjong en Goenong Taboer aan de zuid- en noordzijde der rivier van Berauw of Koeran, voorts Boelongan, dat het stroomgebied der rivier Kajan en de nog meer noordwaarts liggende Tidoengsche Landen omvat. Bij deze gelegenheid werd de Sultan van Tandjong, die een vestiging van Istanosche zeeroovers in zijn land had toegelaten, naar Makassar gevoerd en zijne hoofdplaats verbrand, terwijl die van Goenong Taboer bij contract ons oppergezag erkende, en de vorst van Boelongan den eed van getrouwheid aan het Nederlandsch Gouvernement aflegde.

Een onvoorziene gebeurtenis verplichtte de Indische Regeering in 1844 hare nog zeer onvoldoend erkende rechten op de rijken van Borneo's Oostkust op hechter grondslag te vestigen. Een Engelschman Erskine Murray, naar het schijnt begeerig de rol te spelen van den drie jaar te voren tot Radja van Serawak verheven Brooke, was met twee gewapende schepen naar Koetei gegaan, om daar een factorie te stichten. Zijn overmoedig gedrag wikkeld hem in een strijd met den vorst, waarbij hij met verschillende zijner tochtgenooten het leven liet. Wilde men niet, dat het Engelsch Gouvernement zich deze zaak aantrok, dan moest het Nederlandsch gezag krachtiger dan tot dusver in deze streken optreden. De nieuwe Kommissaris-Inspecteur van Borneo, Riau en Linga, A. L. Weddik, ging dus met een vloot van zeven oorlogschepen naar Koetei en sloot met dien Sultan, evenals met dien van het tot dusver zoo goed als onafhankelijke *Passir*, overeenkomsten, waarbij zij zich als leenmannen van Neerlandsch-Indië verklaarden. Een dier schepen, de schoener Egmond, werd tevens naar Berauw gezonden, waar beide Sultans over de schipbreukelingen van het Engelsch handelsvaartuig Premier in strijd geraakt waren. Deze Europeesche scheepelingen werden uit hun onaangename toestand verlost en tevens de betrekkingen der Nederlandsche Regeering met deze vorsten en dien van Boelongan hernieuwd. Hoe weinig men echter in die afgelegene staatjes den omvang begreep der met Nederland aangegane verbintenissen, bleek weldra, toen Sir Edward Belcher, die te Manilla het ongeval der Premier vernomen had, met het Engelsche

oorlogsfregat Samarang, geen drie maanden na het bezoek der Egmond, de beide rivieren van Berauw en Boelongan aandeed, bij welke gelegenheid de vorsten uitdrukkelijk verzekerden, dat zij met onze Regeering alleen een handels- en scheepvaartsverdrag hadden aangegaan. Ter handhaving der soevereiniteit van Nederland over deze streken tegenover andere zeemogendheden werden dientengevolge bij besluit van 28 Februari 1846 al de Berauwsche Landen tot een onderhoorigheid van Neerlandsch-Indië verklaard en de kundige von de Wall tot civiel gezaghebber voor de Oostkust aangesteld, die achtereenvolgens in verschillende tochten van Banjermassin uit meerdere kennis van de daar gelegen rijken verkreeg. In 1850 werd Borneo's Oostkust opnieuw bezocht door dezen ambtenaar, verzeld door den Resident van Banjer Gallois, die met de vorsten van Boelongan, Goenong Taboer en Sambalioeng, zooals het rijk Tandjong na de verplaatsing der in 1834 verwoeste hoofdstad genoemd wordt, evenals met die van Koetei en Passir nieuwe contracten sloot. Als gevolg dezer zending werd in 1853 te Samarinda, de voornamelijk door Boegineezen bewoonde havenstad van Koetei, de heer Zwager als eerste Assistent-Resident geplaatst en de steenkolenmijnen in de nabijheid dier plaats ontgonnen. Ook werden in 1862 en 1863 de contracten met Passir en Koetei hernieuwd.

Sedert bleek de trouw van den Sultan van Koetei, zoowel door zijne hulp tijdens den opstand in Banjermassin, als later uit zijn gedrag tijdens den oorlog met Atsji; niet alleen verbood hij den slavenhandel, maar hielp ook den zeeroof te keer gaan, zoodat hij wegens zijne bevordering der beschavende beginselen van ons bestuur terecht met de orde van den Nederlandschen Leeuw begiftigd werd. Veel minder bevredigend is voorsnog de stand van zaken in de drie Berauwsche Rijken, wier vorsten of openlijk met de Soloksche zeeroovers heulen, of althans niet bij machte zijn, hen uit hunne staten te weren. In de laatste dertig jaar moest men telkens oorlogschepen naar deze streken zenden, bij welke tochten dikwijls rooversprauwen vernietigd en slaven bevrijd werden, zonder dat deze herhaalde tuchting het euvel in den grond kon fnuiken. Hoewel toch de verplichtingen dezer vorsten onlangs in 1878 door het sluiten van nieuwe contracten nauwkeuriger werden omschreven, vonden de in de laatste jaren uitgezonden oorlogschepen er den zeeroof nog even krachtig als te voren ¹⁾. Die toestand zal niet verbeteren, zoolang de Indische Regeering geen gevolg geeft aan de

¹⁾ Zie *Mededeel. Nederl. Zendinggenootschap*, D. XXIII, bl. 416; *Jaarb. Ned. Zeemacht*, 1879—1880, bl. 333—350; *Kol. Verslag*, 1881, bl. 17.

reeds in 1854 van het opperbestuur verkregen machtiging en ook in Berauw een Nederlandsch ambtenaar vestigt, die door zijne tegenwoordigheid niet alleen gestadig op de gedragslijn der vorsten kan toezien, maar tevens meerdere kennis kan verkrijgen van de nageoeg geheel onbekende kuststrook tusschen Tidoeng en het schiereiland Oensang, welke volgens het verslag, dat Gallois over zijne zending uitbracht, oudtijds tot het Berauwsche Rijk behoorde. ¹⁾ Al verklaren toch de kaartenmakers botweg dit deel van Borneo's Oostkust voor een onderhoorigheid van het Rijk van Solok, in werkelijkheid weten wij er zoo goed als niets van. Ook uit de uitvoerige en volledige onderzoekingen van den oud-minister de Waal in het zoo even aangehaalde werk is mij niet gebleken, dat eenig beschaafd zeevaarder gedurende den loop dezer eeuw met de bevolking van dit gebied in aanraking kwam, terwijl het in vorige eeuwen evenzeer buiten den loop der Europeesche scheepvaart lag. Al onze gegevens dien-aangaande berusten op hooren zeggen, zoodat het ook met het oog op de aanspraken, die de British North-Borneo Company hier wil doen gelden, zeer gewenscht is, dat de Nederlandsche Regeering een grondig onderzoek instelle, welke volkstammen dit grensgebied onzer Indische bezittingen bewonen, en in hoever de hoorden der inlandsche bevolking het oppergezag van den Sultan van Solok erkennen.

Het eigenlijke rijk van Banjermassin met de te voren daaronder onmiddellijk behorende onderhoorigheden in het zuidoostelijk deel van Borneo verkeerde — het werd reeds opgemerkt — meer dan dertig jaar in volmaakte rust en ging langzaam in ontwikkeling vooruit. Sedert 1836 verspreidden Duitsche zendelingen beginselen van beschaving onder de heidensche Dajaks, terwijl de natuurvoortbrengselen van dit uitgestrekt gebied nader onderzocht werden in 1836 door de leden der Natuurkundige Commissie Horner, Korthals en Salomo Muller, van 1843 tot 1848 door Schwaner, die de rivieren der Zuidkust tot diep in het binnenland opvoer en van daar eerst naar de rivier van Koetei doordrong, later dwars door Borneo naar Pontianak afzakte. Tevens werd het Europeesch bestuur over deze streken gaandeweg uitgebreid; zoo werd in 1846 een civiel gezaghebber voor de Zuiderafdeeling — eerst te Kottaringin, na 1848 te Sampit gevestigd — in 1853 een reizend gezaghebber over de bevolking der Groote en Kleine Dajak-Rivier aangesteld. Den 18den Maart 1845 kwam een nieuw contract met den Sultan van Banjermassin tot stand, terwijl de Gouverneur-Generaal Rochussen, die

¹⁾ *Bijdr. Kon. Inst. V. N. Indie*, D. IV, bl. 248. Zie voorts over de zaken van Berauw vooral E. de Waal, *Onze Indische financiën*, III bl. 38-46 en 211.

zich meer dan een zijner voorgangers of opvolgers de ontwikkeling van Borneo aantrok, in 1849 dit rijk bezocht en de opening der groote gouvernementsteenkolenmijn Oranje-Nassau bijwoonde. Ongelukkig lagen deze en de andere door Schwaner onderzochte kolenlagen in de Vorstenlanden, waarover de Sultans het zelfbestuur behielden, en waar het voor de ontginning der mijnen noodige Europeesche personeel uit den aard der zaak allerlei verwickelingen met de te voren geheel naar eigen willekeur regeerende inlandsche hoofden veroorzaakte. Daarbij kwam eene minder verstandige regeling der troonsopvolging na het overlijden van den ouden Sultan Adam, die van 1825 tot 1857 zijn land in vrede en rust bestuurd had. Volgens de bepalingen der Indische Regeëring werd hij opgevolgd door een zoon, verwekt bij eene Chineesche vrouw, terwijl zijn kleinzoon, de ook van moederszijde uit vorstelijk bloed gesproten, algemeen door de bevolking tot vorst begeerde Hidajat als rijksbestierder optrad. Deze schikking veroorzaakte terstond groote gisting en ontevredenheid, die in 1859 tot een geweldigen opstand uitbarstte, waarbij verschillende mijnbeambten en zendelingen vermoord werden.

Ras verkreeg deze opstand een ontzettende uitbreiding, niet alleen over de eigenlijke Vorstenlanden en de aangrenzende onder rechtstreeksch bestuur staande districten, maar drong na het verraad van Soerapatti ook tot het gebied van den Boven-Doeson, later zelfs tot het zuidelijk deel der Oostkust en tot de binnenlanden der Westkust door. Hoewel de *Vorstenlanden* reeds bij besluit van 11 Juni 1860 bij het Nederlandsch gebied werden ingelijfd, en de eindelijk in onze handen gevallen Hidajat in het begin van 1862 naar Java vervoerd werd, kon de Residentie Banjermassin eerst vier jaar later na langen en bloedigen strijd en na het gevangen nemen der voornaamste hoofden van den opstand, geheel bevredigd heeten. In 1870 verwekte de terugkeer van den gevluchten opstandeling Wankang nieuwe onlusten, die evenwel spoedig gedempt werden. Ook in 1873 na het mislukken der eerste expeditie tegen Atsjï openbaarden zich nieuwe pogingen tot verzet, hetgeen gelukkig in de geboorte gefnuikt werd, terwijl de tijding der verovering van den kraton van Atsjï zoo overweldigenden indruk maakte, dat dit sedert niet meer beproefd werd. Ten gevolge dezer gebeurtenissen is het getal der ambtenaren in Banjermassin aanzienlijk uitgebreid; de voormalige Vorstenlanden zijn nu verdeeld in de beide Assistent-Residenties *Martapoera* en *Amoenta*; ook de *Doeson*- en *Dajak-Landen* vormen thans eene Assistent-Residentie, terwijl het uit de laatste Koloniale Verslagen blijkt, hoezeer de beschavende invloed van ons bestuur door herhaalde tochten op de rivieren der Zuidkust zich tot diep

in het binnenland doet gevoelen. Het te voren nagenoeg onafhankelijk zuidelijk deel der Oostkust, *Tanah Boemboe*, en het daaronder behorende *Batoe Lintjin* met het eiland *Laut Poeloe*, wordt thans bestuurd door inlandsche hoofden, die rechtstreeks onder ons gezag staan; met het leenrijkje *Pagattan* zijn de betrekkingen geregeld door het contract van 1875, terwijl in 1878 een nieuw verdrag met *Kottaringin* tot stand kwam.

Het bovenstaande geeft, dunkt mij, een duidelijk inzicht, hoeveel de Indische Regeering in den loop dezer eeuw verricht heeft, om het Nederlandsch gezag duurzaam te vestigen over Zuid-Borneo. Terwijl in dit uitgestrekte gebied bij het herstel onzer macht in den Archipel alles van meet af moest begonnen worden, bestaat thans de Residentie van Borneo's Wester-Afdeeling uit een twintigtal grootere en kleinere vassalstaten, waar overal onze soevereiniteit op voldoende wijze erkend wordt. De Residentie van Borneo' Zuider- en Ooster-Afdeeling omvat bovendien het uitgebreide stroomgebied van de vijf belangrijkste op de Zuidkust uitwaterende rivieren, dat met den zuidoosthoek des eilands geheel onder ons rechtstreeksch bestuur staat, voorts de leenroerige rijken Kottaringin, Pagattan, Passir, Koetei, Sambalioeng, Goenong Taboer en Boelongan. Alleen in de drie laatstgenoemde staten, de zoogenaamde Berauwsche Landen, doet ons oppergezag zich nog te weinig gevoelen; wanneer inlandsche vorsten onze vlag hijschen en onze heerschappij erkennen, mag in hunne staten de zeeroof niet blijven voortbestaan. Dat de Nederlandsche Regeering de noodzakelijkheid inziet, in dit uiterste deel van ons bezit op Borneo een bevredigender toestand daar te stellen, blijkt uit de talrijke in de laatste jaren naar deze streken gezonden oorlogschepen, wier kruistochten reeds zooveel tot snuiking van den zeeroof bijdroegen, niet minder uit de onlangs door den Minister van Koloniën aan de Staten-Generaal gegeven toezegging, dat een Nederlandsch ambtenaar te Boelongan zal gevestigd worden, die blijvend voor het tegengaan van dien menschenroof kan waken. Mijns inziens zal men dan tevens moeten onderzoeken, of de rivier Tawau, van wier loop op dit oogenblik niets bekend is dan de weinig toegankelijke monding, als noordgrens van Nederlandsch-Borneo kan behouden blijven, dan of een ander in de aardrijkskundige configuratie van Borneo beter kenbaar punt, zooals het schiereiland Oensang of misschien de zuidhoek der groote Darvel-Giong-Baai, daarvoor niet de voorkeur verdient. Vrees voor inbreuk op de zoogenaamde rechten van Solok in deze streken van Borneo behoeft van zulk een onderzoek niet terug te houden; veel min bezorgdheid voor verwickelingen met de British North-Borneo Com-

pany, daar de concessie, die deze maatschappij van Spanjes leenman, den Sultan van Solok, verkreeg, in ieder geval van nul en geener waarde is. Ook verdient het de aandacht, dat deze concessie zuidwaarts strekt tot de rivier Siboeke, die bezuiden de Tawau en dus nog in het Nederlandsch gebied ligt, terwijl ik in een later opstel over den oorsprong dier Soloksche aanspraken op Noord-Borneo zal aantoonen, dat die pretensies, zoo men er in onze dagen eenige rechtskracht aan kon toekennen, zich niet bepaalden tot het nu door den Sultan aan de Engelsche Maatschappij afgestane gebied tusschen de Maloedoe-Baai en de Siboeke, maar dat zij evenzeer gelden voor de Berauwsche en Tidoengsche Landen, waar nu ruim dertig jaar het Nederlandsch gezag onbetwist erkend is.

Naar mijn beste vermogen trachtte ik in dit opstel, zooveel mogelijk de resultaten onzer Indische krijgstochten in deze eeuw saam te vatten, om een helder beeld te geven, hoezeer onze machtstelling in den Indischen Archipel sedert 1816 is toegenomen, en welke ontzaglijke uitbreiding ons gebied daar verkregen heeft, zoodat het thans den omvang van de bezittingen der voormalige Compagnie ver overtreft. Had dan de Regeering van Neerlandsch-Indië, — niet tevreden met hetgeen op Java, Bali en Celebes gewonnen werd, onvoldaan met de onderwerping van nagenoeg geheel Sumatra, onverzadigd door de trapsgewijze vestiging van ons gezag over het uitgestrekte Zuid-Borneo, welks oppervlakte die van Frankrijk evenaart — zich in hetzelfde tijdvak nog meester moeten maken van Noord-Borneo — een gebied, zoo groot als Engeland en Schotland, waar op geen punt van den vasten wal ooit in eenig tijdperk der historie de Nederlandsche vlag heeft gewaaid? Vóór de inbezitting van Laboean door Engeland, vóór het door die mogendheid in 1847 met Broenei gesloten tractaat, had zulks wellicht kunnen geschieden, zonder met dezen onzen ouden bondgenoot in lastige verwickelingen te geraken. Sedert was dit niet meer mogelijk, vooral thans niet na het aan de North-Borneo Company verleende Britsche charter. Al verklaart toch de Engelsche Regeering aan de onze, dat zij zich daardoor „geen souvereine rechten hoegenaamd „op Borneo toeigent, en dat het grondgebied, aan den heer Dent „afgestaan, onder de suzeriniteit van Broenei blijft” evenals tot dusver Serawak, elk betoog is overbodig, dat geen Europeesche mogendheid een dier beide Engelsche vassallen der Sultans van Broenei — hoe zonderling hunne volkenrechtelijke positie ook zij — zou kunnen aantasten, zonder de verbolgenheid van den Britschen

luiperd op te wekken. Hoe men zich ook vastklemme aan de bewering, dat het Sultanaat van Broenei geene overzeesche bezitting van Groot-Brittannië is, feitelijk is dit deel van Borneo thans gesloten voor de vestiging van iedere andere koloniale macht. Dit was echter reeds het geval in 1841, toen de Sultan van Broenei James Brooke als Radja van Serawak erkende, en zulks zes jaar later door het zoo-even genoemde tractaat met Engeland *implicite* bekrachtigd werd. Had dan de Regeering van Neerlandsch-Indië, om dit alles te voorkomen, reeds vóór 1840 in Noord-Borneo, ver buiten den kring onzer koloniale bemoeiingen, post moeten vatten? Bedenkt men slechts, hoeveel inspanning de oorlog tegen de Padries en de opstand van Diepo-Negoro tusschen 1817 en 1840 van haar eischte, dat men juist in die jaren de eerste grondslagen legde onzer hernieuwde vestiging op Borneo's West- en Zuidkust, dan kan het antwoord op deze vraag niet anders dan ontkennend luiden.

Waren destijds de grenzen van Neerlandsch-Indië zoo wijd uitgezet, het rustig bezit van al, wat na het herstel der Nederlandsche macht in den Archipel verworven en thans duurzaam voor ons verzekerd is, zou door zulk een roekeloos bestaan op het spel gezet zijn. Gaat men na, hoeveel er binnen de grenzen van het tegenwoordige Nederlandsch-Indië nog te doen valt: in de onaf hankelijke binnenlanden van Sumatra, binnen den nu reeds zoo uitgebreiden omvang van Nederlandsch-Borneo, in het onbekende middendeel en de beide oostelijke schiereilanden van Celebes, in zoo menig ander eiland van de Groote Oost — om van Nieuw-Guinea maar niet eens te gewagen — dan behoeft men het waarlijk niet te bejammeren, dat Noord-Borneo, zooals het zich thans laat aanzien, voor goed aan onze machtsfeer onttrokken is. De snelle bloei der Engelsche kolonie op Singapoer — trouwens voor een groot deel het gevolg der toen door ons in den Archipel gehandhaafde bekrompen handelspolitiek — moge dikwijls de klacht hebben doen slaken, dat de wederrechtelijke daad van Raffles dit schoone eiland aan Nederland ontfutselde, de geringe ontwikkeling daarentegen van Serawak en vooral van Laboean, hoewel beide ongeveer veertig jaar door Engelschen bestuurd zijn, wettigt den twijfel, of de nieuwe Borneo-Compagnie wel zulke grootsche resultaten bereiken zal, als maar al te lichtvaardig wordt aangenomen door sommige onzer landgenooten, die steeds in de meening verkeerden, dat alles bij andere volken beter is dan bij ons.

Naast ons beknopt overzicht, wat Nederland in deze eeuw in den Indischen Archipel verricht heeft, vormen de klaagliederen over Oud-Neerlands verval, jaarlijks bij de begrootingsdebatten aangeheven door den banierdrager der wegwijnende conservatieve partij, een

schrille tegenstelling. Op 5 December besloot de heer Wintgens zijn boetsalm met deze woorden: „Een volk dat zijne handels-, belangen, zijne koloniale belangen niet meer weet voor te staan; „een volk, waarvan Regeering en Vertegenwoordiging zich zelve in „den steek laten, is *la nation éteinte* en verdiende inderdaad door „een Engelschen eersten Minister op ééne lijn te worden gesteld „met de vervallen republieken van Genua en Venetië.” Gewis zou zulk een schitterende peroratie, uitgesproken aan den vooravond van het aan den nationalen heilige gewijde kinderfeest, een diepen indruk achterlaten, wist men niet bij ondervinding, dat men hier slechts te doen had met het ijdel oratorisch spel van den rhetor, niet met de vrucht der nauwgezette overwegingen van een staatsman. Bij het licht der hierboven herinnerde historische feiten kan moeielijk worden volgehouden, dat Nederlands koloniale macht achteruitgaat. Meer gewettigd is de bedenking, of de hier geschetste kolossale uitbreiding van ons gebied in den Archipel niet al te snel heeft plaats gehad, waardoor de vrees zou kunnen ontstaan, dat het in zoo korten tijd opgetrokken gebouw eensklaps kon ineensorten.

Die voortdurende gebiedsuitbreiding; de achtereenvolgende verovering, eerst van de kostbare Bovenlanden van Sumatra's Westkust en van vier der belangrijkste Residenties van Midden-Java, daarna van het uitgestrekte Palembang; het bedwingen der Chineesche Republieken op Borneo's Westkust; het fnuiken der overmoedige vorsten van Bali en Boni; de verovering der Vorstenlanden van Banjermassin; de meer vreedzame onderwerping van Sumatra's Oostkust; eindelijk de des te bloediger verdelgingsoorlog in Atsjj; dit alles geschiedde in een tijdperk van zestig jaar. Het had plaats onder de staatkundige leiding van regeeringspersonen der meest uiteenlopende politieke richtingen; eerst onder Jan van den Bosch, toen onder Jan Jacob Rochussen, laatstelijk onder de vereende samenwerking van van de Putte en Loudon, van van Goltstein en van Lansberge. Is dit niet eene fingerwijzing, dat zij allen gehoorzaamden aan de wet der geschiedkundige noodzakelijkheid, die eveneens in Britsch-Indië tot dezelfde voortdurende gebiedsuitbreiding dreef? Voorzeker ook de zooeven genoemde staatslieden hadden, evenals ieder sterveling, hunne feilen en tekortkomingen. Vooral wanneer men, voorgelicht door de latere ervaring, rustig aan de studeertafel hunne daden nagaat, zal men zoowel in hun staatsbeleid, als in de oorlogvoering der kleine krijgsbevelhebbers, die hunne bevelen ten uitvoer legden, veel opmerken, wat beter anders geschied ware. De onpartijdige geschiedenis van het verleden en het heden zij en blijve de leerschool voor tijdgenoot en nakomeling; daarom worde het verkeerde

niet bemanteld, maar bedaard en bezadigd door deskundige onderzoekers aan het licht gesteld. Wanneer evenwel staat- en krijgskundige fouten door den strijd der politieke partijen of door het nog veel onzaliger vuur van persoonlijke veten al te breed worden uitgemeten, mag men onzen landgenooten wel eens het waarschuwend woord toeroepen: Zie toch onder al het gekijf over bijzonderheden de hoofdzaak niet over het hoofd; sluit uwe oogen niet voor het heugelijke feit: Nederland, hoe gering van omvang onder de staten van Europa, is na Engeland de eerste koloniale mogendheid; de Hollandsche natie, niet ontaard van hare koene voorvaderen in de zeventiende eeuw, werkt nog steeds, onverdroten en onverflauwd, aan de grootsche taak, die door deze zoo roemrijk werd aanvaard.

ERRATUM.

In mijn opstel der vorige aflevering gelieve men in den Spaanschen titel van Mendes de Vigo (bl. 19, noot) de hinderlijke drukfout: *estachischica* te verbeteren in: *estadisdica*.

De militaire loopbaan van den Luitenant-Generaal Jan van Swieten.

De militaire loopbaan van den luitenant-generaal Jan van Swieten, door een gepensioneerd officier van het O. I. leger, opgedragen aan het Nederlandsche volk. Breda, Broese & Comp. 1881. 8°. Prijs f 1.25.

In het vóórwoord van zijn werk deelt de zich niet noemende Schrijver mede, welk doel hij met de samenstelling daarvan heeft beoogd, namelijk: om aan de natie den man te leeren kennen, die gedurende zijn geheelen levensloop en de belangen en de eer des vaderlands heeft beoogd en gehandhaafd.

Van de 79 bladzijden, welke het boek bevat, zijn er 48 gewijd aan de bespreking van het opperbevel van den generaal van Swieten in Atjeh: een onderwerp, waarmede de militaire litteratuur reeds zoo rijkelijk is gevoed, beter gezegd, is overvoerd. De overige bladzijden handelen voor het grootste gedeelte over de in 1859 en 1860 tegen Boni gevoerde veldtochten. Slechts ter loops wordt gewag gemaakt van den Java-oorlog (1825—1830), van den strijd in 1844 en 1845 op Sumatra's Westkust, van de 2de en de 3de Balische expeditie in de jaren 1848 en 1849 — aan al welke campagnes de generaal van Swieten toch ook heeft deelgenomen: even weinig leest men van zijne voornaamste verrichtingen als legercommandant.

Onder deze laatsten rangschikt de Schrijver de krachtige en doeltreffende maatregelen van den generaal van Swieten tegen de muiten onder de vreemde Europeesche minderen van het Indisch leger, welke zich in Augustus 1860 begon te vertoonen. Wijders bespreekt hij de toenmaals ingevoerde talrijke verbeteringen in het lot van de officieren en de minderen. Eindelijk keurt hij het der

vermelding waardig, dat weleer de generaal van Swieten vermeende op de meest loijale wijze bezwaren te moeten maken, om, als legercommandant, buiten Java te worden belast met het bevel over eenige expeditie, zoodoende als opperofficier aan het hoofd van drie of vier bataljons den roem te behalen, welke voor verdienstelijke onderbevelhebbers moet zijn weggelegd. De generaal van Swieten wenschte in dit opzicht geenszins het voorbeeld te volgen van luitenant-generaal de Kock in 1821 en gedurende den Java-oorlog, van Cochius in 1837 en van Van der Wijck in 1848.

Niettegenstaande deze ons inziens zuivere opvatting omtrent de plichten van een legerkommandant, die zich, zoo min als de Gouverneur-Generaal bij eene expeditie tegen inlandsche vijanden aan het hoofd behoort te stellen, zullen wij zien, hoe deze zienswijze van den generaal van Swieten niet kon verhinderen, dat hij bij besluit van 20 September 1859 tot bevelhebber der 2de Bonische expeditie werd benoemd.

Dat de luitenant-generaal van Swieten gedurende zijn ganschen levensloop de belangen en de eer van het vaderland heeft beoogd, daaromtrent, vertrouwen wij, oordeelen alle Nederlanders eenstemmig. Dat hij ten allen tijde die belangen en die eer ook heeft weten te handhaven, daartegen zullen alleen opkomen zijne militaire en staatkundige tegenstanders in zake de tweede Atjehsche expeditie, waarover reeds zoo dikwerf en zoo hartstochtelijk is gestreden.

Hoe groot het getal zijner vijanden ook moge zijn, onze Schrijver rangschikt hen allen onder de leden van het destijds bestaande „bedillerscabaal”.

In elk geval zal ieder Nederlander met de hand op het hart moeten getuigen, dat de gepensioneerde luitenant-generaal van Swieten zich ten allen tijde heeft betoond een braaf, moedig en vaderlandslievend soldaat en een uitmuntend staatsburger.

Naar onze meening staat de grijze veldheer, die op 66jarigen leeftijd geen oogenblik aarzelde om in het belang van Koning en Vaderland zijn rustig leven in den schoot van zijn moederloos gezin te 's Hage te verwisselen tegen een leven vol gevaren te Atjeh, op een standpunt, zoo hoog, als slechts zeer weinigen bereiken. Het streven van den Schrijver, om de menigvuldige prijzenswaardige daden uit het leven van den hoogst verdienstelijken generaal van Swieten in één boekdeel te vereenigen, verdient dan ook allen lof. Toch achten wij het minstens voorbarig, om reeds gedurende het leven van een groot man, diens biografie te schrijven; eensdeels,

dewijl dat leven gelukkig nog voortduurt; daarna, wyl persoonsbeschrijvingen van levenden, gewoonlijk door eene welwillende hand gestift, meestal enkel lof behelzen, maar de keerzijde onvermeld laten. In ons kleine, overigens zoo benijdenswaardig gelukkige vaderland schijnt toch ook waar te zijn, wat men in 1864 kon opmerken in Denemarken tijdens de beproevingen dier natie, waarmede de onze veel punten van overeenkomst deelt, inzonderheid op krijgskundig terrein: namelijk, dat men bij onze kleine natie even ongaarne ziet, dat enkelen boven de groote massa uitsteken en dat de naijver, hierdoor veroorzaakt, ten slotte den betrokkene meer leed dan voldoening bezorgt.

Is dit laatste in algemeenen zin tevens toepasselijk op den dapperen en kundigen generaal van Swieten, dan willen wij trachten aan te toonen, het over dien opperofficier handelende boek op den voet volgende, hoeveel daarin onvermeld is gebleven, waarvan de wetenschap strekken kan, om hem nog meer te eeren, nog hooger te achten.

Bij dien arbeid zullen wij tegelijkertijd aanstippen, in hoeverre de mededeelingen van den Schrijver al dan niet aan nauwkeurigheid te wenschen overlaten.

De eerste bladzijde van het boek vermeldt, dat de luitenant van Swieten op zijn verzoek geplaatst werd bij de in Januari 1827 tijdens het Ministerie van wijlen Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden uit Nederland naar Java vertrokken expeditionnaire afdeeling. Gedurende den Java-oorlog wist hij zich als jong officier herhaaldelijk — tot vijfmaal — te onderscheiden, en werd diensgevolge reeds op een en twintigjarigen leeftijd benoemd tot ridder van de Militaire Willemsorde der 4^e klasse.

Tot geen juiste waardeering van zijne houding toenmaals, brengen wij in herinnering, dat de bewuste Indische brigade — gedurende haar verblijf op Java verloor ze meer dan $\frac{2}{3}$ van hare sterkte ad 3134 hoofden —, die zich slechts voor twee jaar Indischen dienst verbonden had, reeds in 1829 aanspraak verkreeg om te repatrieeren. Wyl de oorlog toen echter nog niet was ten einde gebracht, deed de bevelvoerende generaal een beroep op de vaderlandsliefde der overgeblevenen, om hen voorloopig op Java te houden. Ook de 2^e luitenant van Swieten behoorde tot hen, dien aan die roepstem gehoor gaven. Van Swieten betoonde zich derhalve reeds op jeugdigen leeftijd niet alleen een beleidvol en dapper, maar tevens een vaderlandslievend soldaat

Inmiddels werd de heer van Swieten op den 27 Augustus 1829, dus nog alvorens hij op den 25 Augustus 1830 in het vaderland terugkeerde, bevorderd tot 1sten Luitenant. De Schrijver vergist zich bij de vermelding dezer promotie.

Na zijn terugkeer in Nederland trekt van Swieten dra opnieuw te velde, ditmaal om deel te nemen aan de krijgsoperatiën tegen Zuid-Nederland, hetwelk kort te voren tegen 's Konings gezag was in verzet gekomen. Van Swieten bleef tot in het jaar 1834 bij het mobiele leger en ging in het laatst van dat jaar voor goed over bij de Oost-Indische troepen, waarbij wij hem na enkele jaren in den rang van luitenant-kolonel aantreffen ter Sumatra's Westkust, alwaar het na den opstand van Batipo in de Padangsche bovenlanden (1841), tot op dien tijd (1844) eigentlijk nog niet volkomen rustig was geweest.

Omtrent de krijgsverrichtingen van den overste van Swieten in de jaren 1844 en 1845 vermeldt het tweede deel van het werk van den gepensioneerd luitenant-kolonel Lange, „het Nederlandsch Oostindisch leger ter westkust van Sumatra (1819-1845)” bijzonderheden, welke in de levensbeschrijving van den generaal van Swieten niet mogen ontbreken.

De Schrijver had behooren te gewagen van de operatie door van Swieten tegen de III Kota's met eene macht van drie compagniën infanterie, één handmortier en een 1000 tal Maleische hulptroepen. Deze tocht ving aan op den 7den Januari 1845 met den marsch van Solok naar Selimpat, en werd o. a. gevolgd door de vermeerstering van Padang-Beboengo en de daarvóór gelegen versterkte linie, en van de stelling vóór Rankia-Loeloes. De expeditie naar de III Kota's strekt vooral tot bewijs, dat de generaal van Swieten, wien enkele tegenstanders gedurende den Atjehschen oorlog vaak gebrek aan voortvarendheid hebben verweten, als luitenant-kolonel alles behalve langzaam tegenover den vijand te werk ging. Zoo liet hij op den 15den Januari 1845 een vrij lange colonne van Moewára-Sabi-Ajer over Sabi-Ajer, Padang of Talang-Beboengo naar Selimpat, gedurende 16 uren onafgebroken marcheeren door een uiterst moeilijk begaanbaar terrein. De billijkheid gebiedt tevens melding te maken van een handeling, welke zijn toenmalige chef, de generaal Michiels, hem in die dagen als een fout schijnt te hebben aangerekend.

Volgens den generaal Michiels na melijk zag de overste van Swieten de zaken in de III Kota's vrij optimistisch in, zoodat hij de expeditie te spoedig als geëindigd zou hebben beschouwd. Toen de expeditie-commandant zoo oordeelde, bestonden er, naar het gevoelen van den generaal Michiels, geene voldoende waarborgen, dat

het terugtrekken der troepen uit die streek niet door een nieuwe aanranding van onze grenzen zou worden gevolgd.

Inderdaad schijnt de generaal Michiels juist te hebben gezien.

Mag men toch de mededeelingen van den overste Lang vertrouwen, dan zou er korten tijd, nadat de troepen van den luitenant-kolonel van Swieten de vroegere standplaatsen betrokken hadden, bericht zijn ontvangen, dat in Soengie-Pagoe, een onafhankelijk landschap ten zuiden van de XIII Kota's, gewapende samenscholingen plaats vonden, waaraan ook volk uit de III Kota's deel nam. Het is een feit, dat in die dagen één der Hoofden aan den civielen gezaghebber in de XIII Kota's berichtte omtrent de vijandige gezindheid der III Kota's tegenover het Nederlandsch-Indische gouvernement. Het gevolg van een en ander was, dat op den 4den Maart, dus na slechts zes weken rust, de overste van Swieten andermaal tegen den ouden vijand moest oprukken. Het was deze tocht tegen Soengie-Pagoe, later tegen de XII Kota's — een landstreek met niet minder dan 20 000 zielen — waaromtrent de Schrijver van het hier aangekondigde werk abusievelijk verhaalt, dat zulks o. a. met drie (moet zijn vier) compagniën *in het laatst van 1844*, (lees: 4 Maart 1845) zoude hebben plaats gehad¹⁾. Daartoe rukten twee colonnes op, niet van Solok, doch ééne van Sidjoendjoeng, onder de bevelen van den overste Sutherland, en de andere, onder de orders van den luitenant-kolonel van Swieten, uit Pasir-Talang. Ten slotte verjoeg de colonne van den overste van Swieten, op den 12den Mei 1845 ter sterkte van 400 bajonnetten, een zes maal sterkeren vijand uit diens stelling te Pasimpat-Doerijan-Tarang.

Terwijl de colonne Sutherland, die nog altijd op weg was naar Pasimpat-Doerijan-Tarang, de opdracht ontving, om naar Sidjoedjoeng terug te gaan, viel aan den overste van Swieten de eervolle last ten deel om het behaalde succes te vervolgen, en voorloopig in de XII Kota's te blijven, om het werk der onderwerping te voltooien. Dit laatste volbracht van Swieten in zeer korten tijd: reeds op den 8 Juni d. a. v. kon hij den terugmarsch aannemen langs denzelfden weg van „bevrediging,” dien hij veertig jaren later in Atjeh op nieuw wenschte te volgen.

Aangaande voormelde tochten naar Soengie-Pagoe en de XII Kota's vinden wij aangeteekend, dat de generaal Michiels omtrent den overste van Swieten alleszins loffelijk heeft gerapporteerd.

Korten tijd later in 1848 en 1849 is de luitenant-kolonel van Swieten

¹⁾ Wel is waar moest de colonne van Swieten aanvankelijk een compagnie missen tot bezetting van Alahañ-Paëndjang, doch later werd die compagnie weder door eene andere bij de colonne vervangen.

op Bali. Omtrent zijne verrichtingen aldaar laat de Schrijver weder daadzaken onvermeld, welke men in een boek, als hier besproken, ongaarne mist. Wij bedoelen het door den luitenant-kolonel van Swieten als commandant van het 13de bataljon infanterie vóór Djagaraga gevoerde vuurgevecht tijdens de 3de Balische expeditie.

Maar alvorens daaromtrent uit te wijden, een enkel woord over de 2de Balische expeditie, waarbij de overste van Swieten de trekking van chef van den staf — *niet* van den *generalen* staf — vervulde.

Na afloop van de mislukte tweede expeditie tegen Bali maakte de overste van Swieten, op last van den expeditie-commandant, den generaal Jhr. van der Wijck, een verslag op van dien veldtocht, hetwelk tot diens rechtvaardiging in 1849 in druk werd gegeven. In dit verslag lezen wij, „après coup” oordeelende, merkwaardige bladzijden, waaruit duidelijk blijkt, hoe consequent de generaal van Swieten is gebleven in zijn ijver „tegen het verbranden van Kampongs”: „...een nuttelooze daad van geweld”, schreef toen reeds v. Sw., „die aan schuldellooze vrouwen en kinderen eene schuilplaats ontroofte, dezen tijdelijk aan armoede en behoefte blootstelt, verbittering wekt en dorst naar wraak of vergelding geeft; — het allermint een maatregel, om den vijand tot onze staatkunde te brengen.”

Dit verslag is vooral zeer leerzaam voor de kennis van het karakter van den generaal van Swieten, wanneer men hem, toen nog in actieven dienst en volstrekt niet voornemens dezen te verlaten, met al den moed zijner innigste overtuiging, bestraffend hoort spreken jegens de Regeering, die de mislukking der tweede expeditie aan zijn chef, den generaal van der Wijck, dorst te wijten.

»Aldus — zoo schreef v. Sw. — eindigde deze expeditie, die door „weinigen gekend, nogtans door allen is beoordeeld geworden. Eene „expeditie, die voor hen, welke slechts naar de resultaten oordeelen, „een treurig einde gehad heeft, maar door welke haar bevelhebber „den meesten lof zoude hebben ingeoogst, indien Java met de onheilen „was bedreigd gebleven, welke men wegens de duisterheid van den „gezichteinder in Europa voor dit gezegend eiland vreesde. Dan immers zoude men de wijsheid en de matigheid geprezen hebben, „die om Java te hulp te komen, eigen roem had doen vergeten. „Dan zoude men den tijdigen terugkeer der expeditionaire troepen „geprezen hebben, die nu gebrek aan volharding genoemd wordt. „Dan eindelijk zoude men begrepen hebben, dat eene expeditie, die „door tusschenbeiden getreden omstandigheden niet meer aan den

„geheelen omvang van hare bestemming voldoen kon, beter tot een „geschikter tijdstip wierd uitgesteld.”

Deze philippica was gericht tegen de Regeering, welke volgnest velen in die dagen uitsluitend de schuld droeg van de offers in geld en bloed, in zooverre men zich, na de beëindiging van de eerste Balische expeditie in 1846, door den vijand met valsche beloften had laten paaien en hem daarna 2 1/2 maand tijd gegeven om zich geducht te versterken.

Doch hoe het oordeel moge geweest zijn over de leiding der 2e Balische expeditie, de chefs van den luit. kol. van Swieten waren dermate over dezen tevreden, dat de resident van Bagelen, binnen wiens residentie Mevrouw van Swieten verblijf hield, van den Gouverneur-Generaal den last ontving, om eene statige visite bij haar af te leggen, ten einde haar namens Zijne Excellentie de hooge waarde te betuigen, welke de Gouverneur-Generaal op hem, den luit. kolonel van Swieten, stelde.

Terugkomende op het aandeel van den overste van Swieten in de 3e Balische expeditie, vermelden wij allereerst de gewichtige diensten, welke hij verrichtte vóór de verwonding van den generaal Michiels, welke de Schrijver weer met een eerbiedig zwijgen voorbijgaat.

Zooals wij reeds vermeldden, commandeerde de overste van Swieten destijds het 13e bataljon infanterie. Terwijl aan den overste de Brauw werd opgedragen om met het 7e bataljon, 2 coehoornmortieren en 20 sappeurs den linkervleugel des vijands aan te tasten, moesten het 13e, het 5e bataljon, de 6 pponderbatterij en de hulp-troepen de vijandelijke stelling in front aanvallen. Aldaar doorstond het 13e bataljon tegenover de zoogenaamde „groote benting,” een ver vooruitspringend werk, op een terrein hetwelk niet de minste dekking aanbood, zulk een allerhevigst vuur, dat binnen korten tijd een zevende der sterkte ter neer lag. Terwijl de luitenants van Swieten en Prager en 18 minderen den heldendood stierven, werden van dat ééne bataljon gewond de majoor Sorg, de kapiteins Vorstenbos, Reiger en Crena, de luitenants Rouvéroy, Munter, Fritzen en Donleben, en 85 minderen.

Die zware verliezen werden geleden in een toestand, dien de toenmalige luitenant Booms in zijn „Précis des expéditions contre Bali” navolgender wijze beschrijft:

„Ah! s'il est noble ce mépris de la vie, qui précipite le soldat „contre une forêt de baionnettes menaçantes, contre un rempart „hérissé de canons tonnans, du moins l'action l'anime, il va atteindre

„l'ennemi, il peut assouvir la soif de la vengeance et de la gloire „qui la dévore! Mais rester imperturbable au sifflement des balles; „conserver une stoïque présence d'esprit en face de ces mille morts, „qui nous assiègent; les affronter avec intrépidité et tomber à la „place, où nous clouait la voix du chef, voilà selon nous le vrai „héroïsme, le sublime de l'abnégation et du dévouement. *Le 13e en „donna l'exemple.*”

Terwijl het 13e bataljon op den 15den April 1849 de hiervoren bedoelde verliezen leed, vond de dappere van Swieten den volgenden dag opnieuw gelegenheid om zich te onderscheiden. Toen namelijk het 7e bataljon onder den overste de Brauw in den rug des vijands was gekomen en van Swieten dáár ter plaatse hoorde vuren, trad hij, wjl op die oogenblikken de expeditie-commandant te Sangsit vertoefde, als bevelhebber op en gelastte aan drie compagniën van het 5^e bataljon, om zich op 's vijands rechtervleugel te werpen, met het gevolg, dat de Balineezen, alsnu te gelijk in front en in den rug bedreigd, hunne geheele stelling opgaven. Naast den overste de Brauw, die de gevaarvolle omtrekkende beweging volbracht had, was de bemeestering van het sterke Djagaraga vooral aan van Swieten te danken.

Zulke schitterende gebeurtenissen uit het leven van den generaal van Swieten verdienden vermelding in een biografie.

Na de verovering van Djagaraga, gelegen in Beliling, lag Klontkong aan de beurt. Niet geheel juist is het, wanneer de Schrijver beweert, dat de generaal Michiels na de verovering van Djagaraga last zou hebben gegeven, om langs het oosterstrand te marcheerden, ten einde tegen Klontkong op te rukken. Het terrein toch liet niet toe om Klontkong anders dan *over zee* te bereiken. De troepen werden dan ook opnieuw geëmbarkeerd, en wendden den steven naar Laboean-Amok, een plaatsje gelegen in Karang-Assam nabij den zuid-oostelijken hoek van Klontkong. Toen men echter eenmaal in Karang-Assam was ontscheept, veranderden de omstandigheden zoodanig, dat de wapenen het eerst tegen dat rijk werden gevoerd. Eerst daarna namen de bedoelde operatiën tegen Klontkong een aanvang, in welken strijd, bij een nachtelijken aanval der Balineezen op het hun den vorigen dag ontnomen Kasoemba, de generaal Michiels doodelijk werd verwond.

Het was toen, dat de overste van Swieten — van wien de heer Booms getuigde „que c'était un officier fort instruit et de renom” — het opperbevel der expeditionnaire troepen op zich nam.

Wij achten het hier de plaats om de aandacht onzer lezers te

vestigen op een incident, wellicht slechts aan weinigen bekend, en hetwelk (vooral na de 2e Atjehsche expeditie) van hooger waarde is geworden voor de geschiedenis.

Na den dood van den generaal Michiels werd de aanvaarding van het opperbevel door geen enkele autoriteit aan den overste van Swieten betwist, hoewel er bij het expeditionnaire eskader een vice-admiraal en vier kapiteins ter zee aanwezig waren, onder welke de kapitein ter zee Bouricius, die zich op dat oogenblik met een bataljon der landingsdivisie aan den wal bevond. Wel had de overste van Swieten het opperbevel aan den kapitein ter zee Bouricius aangeboden, doch deze weigerde het, onder toevoeging der woorden, dat het bevel „bij hem, van Swieten, in goede handen was en hij — „Bouricius — onder zijne bevelen zoude blijven”. Dit feit nu is, dunkt ons, vooral met het oog op hetgeen den generaal van Swieten later is wedervaren, om velerlei redenen belangrijk. In de eerste plaats toont het, dat de hoogere autoriteiten bij het eskader op loflijke wijze en in het algemeen belang weerstand hebben geboden aan hierarchieken naijver, die ongetwijfeld schade zou hebben berokkend. Vervolgens leert men hieruit, dat onder het gevoel, waarmede *op het oogenblik zelf* een zware verantwoordelijkheid moet worden aanvaard, de gemoederen anders gestemd zijn, dan wanneer dat tijdstip verre ligt. Op die wijze voortgaande, zouden de vragen te stellen zijn, of latere ontevredenheid, bij vermeende achterstelling wel oprecht gemeend kan heeten, of wel meer schijn bevat dan waarheid; eveneens, of die ontevredenheid zich later ook zoo sterk zou geuit hebben, wanneer het overnemen van al de verantwoordelijkheid daarvan het gevolg had kunnen worden?

Alvorens voor goet van de Balineesche oorlogen af te stappen, herinneren wij nog met een enkel woord aan den 15den Juli 1849, een plechtigen dag in het leven van den generaal van Swieten.

Bedoelde plechtigheid had plaats te Bali-Badong. Onze expeditionnaire krijgsmacht was reeds naar Java teruggekeerd. Alleen Z. M. stoomschip Phoenix was ter beschikking van Van Swieten in de wateren van Bali achtergebleven. Van Swieten, slechts omringd door enkele Nederlanders, ontving de Balische vorsten, die zich door 20 000 [de heer Booms zegt 30 000] krijgsknechten hadden doen vergezellen. Van Swieten was weerloos, beschikte over geen andere kracht dan zijn zedelijken invloed, eischte niettemin en verkreeg van het te wapen gestroomde Bali de schriftelijke verbintenis, dat het voortaan onzen Koning als soeverein zou erkennen, zoowel te land als ter zee de Nederlandsche vlag zou voeren boven

de zijne. Een getal van 20 000 Balineesche lansen, die ten vorigen jare de expeditie tot den aftocht gedwongen hadden en nog slechts weinige weken geleden met verwoedheid tegen ons waren gekeerd, dienden nu tot opluistering van het feest, waarmede Bali zijne eigen onderwerping vierde.

Tot ons leedwezen heeft de Schrijver slechts één enkele bladzijde gewijd aan dat belangrijke tijdvak uit het leven van den generaal van Swieten.

Na de beeindiging van de Balische oorlogen is de bij keuze tot kolonel bevorderde overste werkzaam als civiel en militair gouverneur van Sumatra's Westkust, totdat hij optreedt als luitenant-generaal en commandant van het Indisch leger.

Wij meenen eenigen tijd geleden te hebben gelezen in het Indisch Militaire tijdschrift, dat na het legerbestuur van den generaal Kroesen (1869—1873) de tijd voor goed schijnt achter den rug te zijn, dat men op de bureelen van het departement van oorlog te Batavia, zij het ook slechts voor eene enkele maal, een fiere taal dorst te spreken tegenover de Regeering. Wij weten niet, in hoe verre deze onderstelling juist is. Maar wel weten wij, dat de Indische Regeering, tijdens generaal van Swieten het Indisch leger commandeerde, zeker niet te klagen had over gebrek aan fierheid bij den legercommandant. Dit liep somwijlen zoo hoog, dat de generaal van Swieten niet schroomde de bestaande verschillen bij het opperbestuur aanhangig te maken. In elke betrekking, waarin de generaal van Swieten werkzaam is geweest, heeft hij steeds getoond te zijn de man uit één stuk, de man die wist wat hij wilde, en immer bezon alvorens te beginnen.

Na den 3en Balineeschen krijg behandelt de Schrijver, ditmaal vrij uitvoerig, de in 1859 en 1860 tegen Boni gevoerde oorlogen, in het bijzonder de tweede expeditie, welke de kolonel van Swieten heeft aangevoerd.

De bladzijden, aan dit tijdvak gewijd, behelzen zuiver een abrégé van het werk, getiteld: „de Bonische expeditiën”, door den heer M. T. H. Perelaer.

Zouden wij ons een opmerking veroorloven, dan ware het deze, dat een tal van vreemde, voor het meerendeel der lezers onverstaaenbare woorden, nadere toelichting verdienen. Men mag toch niet onderstellen, dat de Schrijver uitsluitend voor Indische lezers zijn boek heeft saamgesteld! Wat nu moeten zij, die nimmer in Indië geweest zijn, tot recht begrip van hetgeen zij lezen, denken van het zenden van bilabila's, van (niet Pasca-doch) Paseadjingang's

(blz. 6) ¹⁾, van eenen Doeloeng (blz. 9) ²⁾, van Aroe Pitoe's ³⁾ (blz. 19), van Hadat ⁴⁾ en Soeloewatang ⁵⁾?

Ook zoude het der volledigheid van het boek niet geschaad hebben, wanneer de Schrijver de hoogst vereerende woorden in herinnering gebracht had, vervat in de aan den heer van Swieten gerichtte missive van 6 September 1859, waarbij de Gouverneur-Generaal hem voorstelde, de tweede expeditie tegen Boni aan te voeren.

„Niemand” — schreef hem de landvoogd -- „is zeker meer bevoegd om te oordeelen, welke middelen ter bereiking van het beoogde doel gevorderd worden, dan Uwe Excellentie. Maar niemand biedt naar de overtuiging van den Gouverneur-Generaal, ook meer waarborgen aan voor de verlangde beëindiging dan Uwe Excellentie, in wier ondervinding, doorzicht, beleid en kennis de Gouverneur-Generaal het volste vertrouwen stelt.” Onvergetelijke woorden voor den generaal van Swieten, wiens doorzicht en beleid tē velde in lateren tijd zoo heftig zijn veroordeeld geworden!

Na de beëindiging van den tweeden Bonischen oorlog nam diezelfde Gouverneur-Generaal [wien van Swieten als legerbevelhebber zoo fier dorst te schrijven] een gouvernementsbesluit, waarbij hij van Swieten, den uitnemenden man, die ons vaderland zoo groot had gemaakt, den dank der Regeering betuigde voor de roem-, eer- en beleidvolle wijze, waarop hij zich van zijne grootsche taak gekweten had.

Na dezen oorlog blijft nog over, vóór zijne in 1862 gevraagde pensionering, eene spanne tijds te bespreken, waarin hij zich als legerbevelhebber opnieuw hoogst verdienstelijk voor Indië maakte. Wij bedoelen het bedwingen van muiterij onder de Europeesche vreemdelingen te Semarang, waaromtrent de Schrijver alleen zegt, dat de krachtige en doelmatige maatregelen van den generaal van Swieten de uitbarsting voorkomen hebben: een uitdrukking,

¹⁾ Een bila-bila is een reep lontarblad, waarin men een zeker aantal knopen gelegd heeft, die elk aan beide zijden drie vouwen vertoonen, zinspelende op de triple-alliantie tusschen Boni, Wadjo en Sopeng. Men heeft twee soorten van bila-bilas, namelijk om vazallen tot feesten en de tweede om hen tot den oorlog op te roepen. Paseadjingang beteekent vazal, die te gelijktijd bloedverwant van den leenheer is.

²⁾ Doeloeng is de titulatuur van een Boniër, die eene vrij hooge militaire betrekking bekleedt. Aan die betrekking is tevens verbonden het bestuur over eenig landschap of district.

³⁾ Aroe Pitoe beteekent, »zeven prinsen”.

⁴⁾ Hadat is het best te vertalen door Rijksraad.

⁵⁾ Soeloewatang (niet Soeloewalang) is een titel van den persoon, die onmiddellijk onder den Aroe Pitoe staat. (Zie erelaer's boek over de Bonische oorlogen).

die naar onze meening veel te weinig doet uitkomen de verdienstelijke daad, welke toen door den generaal verricht is.

De oud-luitenant-kolonel J. J. de Rochemont zegt daaromtrent in de 7de aflevering van „den oorlog met Atsjin” belangrijk meer.

„In de maand Augustus 1860”, schrijft hij, „brak te Semarang een „militaire opstand uit, die zich onmiddellijk voortplantte tot Ambarawa, „Soerabaija en de Vorstenlanden.

„Van Swieten ontving te Batavia kennis van deze gebeurtenis, „terwijl de Gouverneur-Generaal zich op reis bevond. Hij begreep, „dat een buitengewoon strenge maatregel noodig was, om den „buitengewonen toestand te bedwingen, die, met de openbare orde „en veiligheid, tevens ons bestaan als koloniale mogendheid bedreigde. „Onmiddellijk zond hij per telegraaf bevel aan de militaire bevelhebbers ter plaatse, waar de opstand woedde, om met de oproerlingen te handelen alsof zij zich bevonden in eene berénde of „belegerde plaats. Weinige dagen, of liever weinige uren nadat dit „bevel door van Swieten was afgezonden, hadden de hoofdmuiters „hun misdaad geboet met den dood of andere zware straffen. De „opstand was bedwongen! De strenge maatregel, door van Swieten „genomen, moest, volgens de eischen der wet, bekrachtigd worden „door de Regeering. Toen van Swieten om die bekrachtiging vroeg, „rees de vraag: „waarom dit verzoek niet gedaan vóór het nemen „„van dien maatregel?” Het antwoord van van Swieten luidde: „„de „„Regeering kon mijn maatregel niet bekrachtigen, dan na raadpleging met den Raad van Indië en met het hoogste rechterlijk „„collegie. Aangenomen dat die raadpleging tot bekrachtiging had „„geleid, hetgeen zoo onzeker was, dan had zij mij niettemin „„beroofd van een tijd, dien ik niet ontberen kon, om meester te „„worden van den bedenkelijken toestand. Daarom heb ik, op eigen „„gezag en op eigen verantwoordelijkheid, het leven en de vrijheid „„van misdadigers geofferd aan het algemeen belang.””

Het gevolg van dat antwoord was, dat niet slechts door de Indische Regeering, maar namens Z. M. den Koning aan den kolonel van Swieten dank werd betuigd voor de betoonde gestrengheid, waarmede hij Nederland en zijn koloniën voor groote onheilen behoeft had; dat burgers en militairen, Europeanen en Inlanders vol erkentelijkheid waren voor den man, wiens gepaste gestrengheid te goeder uur ontzettende gevaren had weten af te wenden.

Behalve de onderdrukking van bedoelden militairen opstand, sloot de generaal van Swieten in 1857 te Atjeh namens de Indische regeering persoonlijk een tractaat met den sultan van dat rijk: mede eene der belangrijkste gebeurtenissen uit het leven van Van Swieten,

waaromtrent door den Schrijver van het aangekondigde werk niet de minste bijzonderheid wordt medegedeeld. ¹⁾

Onzes inziens zijn juist dergelijke voorvallen en gebeurtenissen geschikt om — het zijn des Schrijvers eigen woorden — aan de natie den man te leeren kennen; die gedurende zijn geheelen levensloop de belangen en de eer van het vaderland heeft beoogd en gehandhaafd.

Bij deze gelegenheid deed de kordate van Swieten zich andermaal kennen van een zijde, die hooge achting afdwingt voor den onverschrokken krijgsman. Toen vooral toonde hij, wat zedelijke invloed op den inlander vermag.

Om zijn houding naar waarde te schatten, herinneren wij met korte woorden, wat de Indische regeering in 1857 met het sluiten van een Atjeh-tractaat beoogde. Bij het Londensche tractaat van 1824, ten gevolge waarvan Nederland zijne bezittingen op Malakka aan Engeland schonk en laatstgenoemd rijk ten behoeve van Nederland afstand deed van zijne bezittingen op Sumatra, verbond onze Regeering zich om de onafhankelijkheid van Atjeh te ontzien. Dit nam intusschen niet weg, dat vreemde mogendheden herhaaldelijk ernstige en rechtmatige klachten inbrachten bij het Nederlandsch bestuur, wanneer de Atjehers naar ouder gewoonte een of ander schip hadden geplunderd en uitgemoord: een toestand, welke bij de verbintenis om Atjeh's onafhankelijkheid te eerbiedigen, op den duur onhoudbaar werd voor Nederland. In dien stand van zaken moest verandering komen. Maar op welke wijze daartoe te geraken, zonder te handelen in strijd met het Londensche tractaat?

Men bedacht het navolgende. Nederland had zich o. a. wel aansprakelijk gesteld voor de veiligheid der Atjehsche wateren, maar Atjeh had zich niet verbonden, om die veiligheid te waarborgen. Nederland kon derhalve zijn vertoogen, om Atjeh te doen afzien van roof en moord, enkel steunen door redenen van zedelijken aard, door een beroep op gronden van menscheijkheid, beschaving en van algemeen belang: doch aanspraken, die in een land als Atjeh, waar barbaarsheid, onkunde en persoonlijk voordeel op den voorgrond stonden, weinig of geen weerklank vonden. Slaagden wij er nu in, om den sultan van Atjeh te bewegen, tot een overeenkomst, waarbij hij zich vrijwillig verbond om de beginse-len van het Londensche tractaat te eerbiedigen, dan zou de door

¹⁾ Tot recht verstand diene, dat van Swieten toen nog was gewestelijke militaire bevelhebber van Sumatra's Westkust.

Nederland aanvaarde taak minder onuitvoerbaar worden. Wij zouden alsdan en wellicht met gunstiger gevolg de veiligheid kunnen *eischen*, welke wij tot nog toe te vergeefs hadden moeten *vragen*. Men zou zich althans kunnen beroepen op eene belofte.

De Indische Regeering besloot dan ook tot dergelijke mid-delen haar toevlucht te nemen, en benoemde in 1857 den generaal-majoor van Swieten om zich naar Atjeh te begeven, ten einde in dien zin een tractaat met den Sultan van Atjeh te sluiten.

Op den 30sten Maart 1857 bezocht de generaal van Swieten den Sultan in den kraton. Evenals in 1849 te Bali-Badong was hij ook nu slechts door weinige Nederlanders vergezeld, nagenoeg weerloos tegenover den inlandschen vorst, die door duizenden gewapenden was omringd.

Één woord, één enkele wenk van den Sultan, die ons haatte, en een tal van klewangs velden den gezant der Indische Regeering neder.

De Sultan maakte allerlei bezwaren tegen de onderteekening van het tractaat en eindigde met een formeele weigering, om de beloofde verbintenis aan te gaan. Hij ontstak in hevigen toorn, en verliet de vergaderplaats zonder te groeten en zonder een woord te spreken.

De toestand was in hooge mate ernstig en gespannen voor den generaal van Swieten en zijn klein gevolg; deze werd te meer bedenkelijk, toen onder de saamgestroomde Atjehers eensklaps een gevecht ontstond. Maar de generaal van Swieten hield zich alsof er niets bijzonders voorviel en wenkte een der hovelingen.

Deze snelde haastig toe. „Zeg aan den Sultan”, sprak de generaal, op zijn horologie ziende, „dat het 4 uur is. Wanneer ik na verloop „van een kwartier het contract niet geteekend ontvangen heb, dan „heeft de Sultan mijne Regeering gehoond, en zal zijne straf niet „uitblijven.”

De generaal van Swieten behield volkomen zijn kalmte.

Welk een taal van den ongewapenden Nederlander tegenover duizenden gewapende Atjehers!

De woorden werden zoo vastberaden gesproken, de houding waar-mede zij gepaard gingen, was zóó kalm, zóó waardig, zóó indruk-wekkend, dat de omstanders door eerbied plotseling als vastgenageld waren aan den grond, waarop zij stonden. Eene diepe stilte vertolkte het diepe ontzag, hetwelk de Nederlandsche gezant inboezemde. Nog alvorens er een kwartier was verstreken, ontving de generaal van Swieten uit de handen van een der rijks-grooten, — dienst doende als hofmaarschalk! — het Atjeh-tractaat met de handteeke-ning en het zegel van den Sultan bekrachtigd.

In het voorgaande hebben wij nagenoeg letterlijk weergegeven wat omtrent het sluiten van bedoeld tractaat is gezegd door de Rochemont, den verknochten vriend van den generaal van Swieten, wiens waarheidsliefde in deze zaak niet mag worden betwijfeld.

De gepensioneerde luitenant-kolonel F. G. Hoffman, die in 1873 een afzonderlijk verhaal dezer gebeurtenis in het licht gaf, gewaagt daarvan in denzelfden zin en komt tot de slotsom, dat „de „groote kalmte en waardigheid, door den generaal van Swieten „aan den dag gelegd, den Sultan gedwongen hebben tot de ratificatie „van het verdrag.”

In 1862 legde de generaal van Swieten het opperbevel over het Indische leger neder, niet anders denkende, dan dat zijn militaire loopbaan was afgesloten. Het is algemeen bekend, welke taak nog voor den edelen krijgsman was weggelegd.

Intusschen mag niet onvermeld blijven, dat de generaal van Swieten ook na zijne pensionering meermalen invloed heeft uitgeoefend ten gunste van het Nederlandsch-Indische leger. Zoo heeft van Swieten onder anderen als Buitengewoon Lid van den Raad van State krachtig en met gunstig gevolg aangedrongen op de afschaffing van de rot-tanslagen bij de korpsen van de Koloniale krijgsmacht.

De Minister van Koloniën had reeds in 1866 machtiging tot dien maatregel verleend, maar de generaals Andresen en Kroesen verklaarden zich heftig daartegen. Het verslag dezer opperofficieren werd tot advies opgezonden aan den Raad van State, welk Staats-lichaam voorstelde, om den luitenant-generaal van Swieten als lid te doen zitting nemen, teneinde een rapport omtrent zijne zienswijze in deze belangrijke aangelegenheid uit te brengen.

Dit geschiedde. Punt voor punt wederlegde de luitenant-generaal van Swieten de beschouwingen der beide legerkommandanten en oogstte ten slotte de voldoening, om de leden van den Raad van State, die zich reeds vóór het behoud der rietslagen hadden verklaard, tot zijn gevoelen over te halen. Hoewel de Minister van Koloniën blijkbaar het gevoelen van den Raad deelde, bleef de beslissing achterwege. Daarop nam van Swieten, die even goed de pen voert als het zwaard, zijn toevlucht tot de pers en behandelde het bewuste onderwerp in twee uitmuntend geschreven artikelen, voorkomende in de Januari- en de Juli-aflevering 1872 van het Nederlandsch-Indisch tijdschrift. Twee jaren later werd gevolg gegeven aan zijn voorstellen door oprichting van de strafdetachementen te Ngawie en te Klatten en door afschaffing van de straf der rietslagen bij de korpsen.

De ondervinding heeft het juiste oordeel van den generaal van

Swieten in het licht gesteld en de sombere voorspellingen van de vroegere legerkommandanten beschaamd.

Het ware hier de plaats om te gelijktijd te herinneren aan hetgeen in den laatsten tijd gezegd en geschreven is over de wensche-lijkheid, om één of meer actief dienende Indische officieren aan het Ministerie van Koloniën gedurende eenige jaren te detachceeren, ten einde den Minister omtrent legerzaken te dienen van raad, op ondervinding en practijk gegrond

Reeds in 1881 besprak „de Militaire Spectator” ¹⁾ deze gewichtige aangelegenheid, terwijl onlangs het lid der Tweede Kamer, de kapitein Kool, daarvoor eene lans brak in zijne rede over de Indische begrooting van het vorige jaar. Sprekende over het aanvankelijk bij den Minister van Koloniën gerijpte voornemen, om de Indische cavalerie aanzienlijk in te krimpen en de door den Minister daarbij later gemaakte volte-face, zeide de Heer Kool, overtuigd te zijn, dat, wanneer destijds aan het Ministerie van Koloniën ter behartiging van de militaire aangelegenheden een officier van het Indisch leger van rijpe ervaring en in actieven dienst gezeten had, een besluit tot inkrimping van het wapen der cavalerie voorzeker niet zoude genomen zijn geworden; voorts, dat zoodanige dwalingen wijzen op eene organieke fout in de samenstelling van het Departement van Koloniën, waar thans de militaire aangelegenheden behandeld worden door mannen, die de zaken niet door ervaring en eigen beschouwing kennen.

Ten slotte blijft nog over een woord te spreken over de tweede expeditie tegen Atjeh, waarbij de in activiteit herstelde generaal van Swieten het bevel heeft gevoerd; een netelig onderwerp, waaraan de Schrijver meer dan de helft van zijn geheele boek heeft gewijd.

Niet zonder aarzelen gaan wij over tot de bespreking van dit tijdvak, hetwelk reeds zooveel pennen in beweging heeft gebracht, naast veel roem tevens op een betreurenswaardige wijze heeft geleid tot velerlei veroordeeling, tot wederkeeringe beschuldigingen onderling van de schitterende hoofdfiguren in dien geweldigen strijd.

Aanstands belijden wij, dat al het geschrijf over het beleid van den generaal van Swieten in dien oorlog ons geenszins heeft kunnen overtuigen dat de handelingen van dien bevelhebber *niet* goed zouden zijn geweest.

Tegenover zijn methodischen opmarsch langs de Atjehrivier naar

¹⁾ De Militaire Spectator 1881, 9de en 10de aflevering.

den kraton, staat het operatieplan van den generaal Verspijck, om langs twee zijden tegen den kraton op te rukken; tegenover de afwachtende houding van den generaal van Swieten na de vermeerstering van den kraton, staat het denkbeeld zijner tegenstanders, om den verjaagden vijand krachtig in het binnenland te vervolgen.

Omtrent het eerste punt — de beste wijze om den kraton te vermeesteren — valt met zekerheid niets te zeggen, wat het verkieslijkst zoude zijn geweest: om de eenvoudige reden, dat de hypothese van den generaal Verspijck niet is uitgevoerd. De proef op de som ontbreekt dus.

Aangaande het tweede punt — het al dan niet vervolgen van den geslagen vijand — vermeenen wij, naar de in lateren tijd te Atjeh voorgevallen gebeurtenissen te oordeelen, dat het denkbeeld van „apaisement” van den generaal van Swieten beter was dan dat zijner tegenstanders.

Wij kleven dit gevoelen aan, omdat de sinds gevolgde politiek, om het rijk van Atjeh straffender wijze binnen gaan, *ook* niet door de gewenschte onderwerping is bekroond.

Met voordacht schreven wij het woordje *ook*, omdat de tegenpartij terecht zal aanvoeren, dat het stelsel van afwachting, hetwelk van April 1874 tot medio 1875 is toegepast geworden, evenmin tot de onderwerping heeft mogen leiden, en dat dus ook dat stelsel fiasco zou hebben gemaakt. Voor den generaal van Swieten blijft dan weer over te beweren, dat er geen fiasco zou gemaakt zijn, wanneer men slechts op den aanvankelijk ingeslagen weg ware voortgegaan, in stede van daarmede omstreeks medio 1875 te breken.

De tegenstanders kunnen moeilijk volhouden, dat er in 1879, en 1880 geen deugdelijke (?) proef met *hún* stelsel zou genomen zijn, zonder dat het echter tot een gewenscht resultaat heeft geleid.

Wie toch zal beweren, dat de verovering der XXII en XXVI Moekims ons nader tot het eind van den oorlog heeft gebracht? Wel is waar heeft men zich na de verovering van die Moekims naar aanleiding van enkele gunstige teekenen van onderwerping, een wijle durven vleien, dat de tegenstand van den vijand eindelijk gebroken was: doch langen tijd heeft de begoocheling niet geduurd. Reeds spoedig na dien veldtocht bleek het, dat de vijand, ja overal was geslagen en teruggedeeinsd, dat hij door het verbranden van zijn bezittingen nagenoeg alles had verloren; maar tevens was het duidelijk, dat de voornaamste hoofden evenmin als vroeger tot onderwerping geneigd waren.

Het blijkt dan ook meer en meer, dat Nederland in 1880 en 1881, toen men, ná de tochten van generaal van der Heijden, den

Atjehoorlog als volkomen geeindigd beschouwde, zich met een doode muis heeft verblijd ¹⁾).

Hoe men intusschen over het nemen van den Kraton en de later

¹⁾ Het kan de aandacht niet zijn ontgaan, dat onlangs ook de Minister van Koloniën in de Tweede Kamer bij de bespreking van het incident van der Heijden — der Kinderen, gewaagd heeft van den man, die zich een grooten naam verworven heeft door (wij cursiveeren) *het ten onder brengen* van de Atjehers (zie blz. 218, vel 57 van het Bijblad op de Staatscourant).

Op den voorgrond stellende, dat wij de laatsten willen zijn, om iets af te dingen op den roem van den generaal van der Heijden, ontegenzeggelijk een man van groote verdienste, halen wij toch als tegenhanger voor de optimistisch gekleurde zienswijze van den Minister van Koloniën, de woorden aan van den als schrijver gunstig bekenden gepensioneerd kapitein der infanterie van het N. I. leger H. A. A. Niclou (zie de 9^e aflevering van het Indisch militair tijdschrift jaargang 1881), waar hij den huidige toestand in Atjeh navolgender wijs beschrijft: »Het plan de campagne van den heer van Rees en zijne geestverwanten is in 1878 en 1879 volkomen ten uitvoer gelegd, niet in vier, maar in twaalf maanden. Er is verbrand en verwoest, niet tien dagen, maar weken lang. Men is in de XXII Moekims geweest, niet tot *Toenong*, dat niet bestaat, maar tot Selimoen in het gebergte. Verkenningen in de XXV Moekims hebben plaats gehad, niet éens, maar herhaalde malen. De XXII Moekims zijn na het eerste voortdringen niet minder herhaaldelijk doorkruist en naar de XXVI Moekims is niet éene, maar zijn drie colonnes gezonden, terwijl de vlammen daar nog hooger opsloegen dan vroeger in de XXII, en nog vroeger in de IX Moekims. En de uitkomst? Waar is de beperkte stelling die zou toelaten, dat Atjeh met veel minder dan 4000 man kon bezet blijven? Zij wordt te vergeefs gezocht, want — 't was voorspeld — men is genoodzaakt geweest het terrein, dat slechts door onze colonnes zou behoeven te worden doorkruist en verwoest, te blijven bezetten en nieuwe versterkingen daar te stellen, om de veiligheid onzer troepen te verzekeren, terwijl onder de voorstanders van vernielen en verbranden een noodkreet opgaat, wanneer wordt gesproken van het inkrimpen der nog altijd de sterkte van 6000 man overtreffende troepenmacht. Waar zijn de teruggekeerde vrouwen en kinderen? De stot op een paar tienduizendtallen zielen verminderde bevolking der XXII en XXVI Moekims en de in wildernissen herschappen velden geven het antwoord. Waar is de veiligheid, die zou toelaten, de posten buiten de in te nemen beperkte stelling in te trekken, en die zou bewijzen, dat de Atjehers werkelijk sbukten voor de door den heer van Rees en zijne medestanders aanbevolen wijze van oorlogvoeren? De in 1878 en 1879 opgerichte versterkingen zijn sbezet gebleven en daar waar de vroeger bestaan hebbende werden verlaten, sbarceleeren de overgebleven vijanden, van alles beroofd, behalve van hunne sbucht naar wraak, de door ons ingevoerde en op den aan die vijanden ontnomen grond gevestigde, maar gedurende langen tijd aan hun lot overgelaten Chineezers, zóó zelfs, dat men verplicht is, hen in de nabijheid onzer versterkingen door palissadeeringen te beveiligen Hoeveel tijd zal verlopen, eer het burgerlijk bestuur er in slaagt, den bitteren haat, die ons wordt toegedragen, te herscheppen in vertrouwen op onze sbezadigdheid en humaniteit?"

gevolgde politiek van onderwerping moge denken, nimmer had men den generaal van Swieten mogen overladen met verwijten, dat hij zoo en niet anders gedaan heeft, op de wijze als o. a. door den kapitein Borel is geschied.

Daarvoor stond een man als de generaal van Swieten met zijn buitengewoon talrijke verdiensten en ondervinding veel te hoog. Vooral op dien grond keuren wij het boek af van den kapitein Borel, hetwelk den eersten stoot heeft gegeven tot de betreurenswaardige Atjeh-litteratuur, waarbij twee schitterende opper-officieren, beiden even groot in moed en trouw aan Koning en Vaderland, elkaar afrukken van het voetstuk, waarop de natie hen eert om hunne verdiensten, waarbij tevens met miskennis van van Swieten's roemvol verleden, zoo weinig welwillend tegenover dien opper-officier wordt te werk gegaan.

Het schijnt zoo gemakkelijk om na een oorlog — vooral als dien in Indië, gemeenlijk op geheel onbekend terrein gevoerd — critiek uit te oefenen en te veroordeelen. Maar het is de vraag, hoe de heeren critici het er af zouden hebben gebracht, wanneer zij eens tot het opperbevel waren geroepen geworden. Bij geen zaak ter wereld geldt wellicht het Hollandsche spreekwoord, „dat de beste stuurlui aan den wal staan” meer dan bij de legeraanvoering in tropische gewesten.

Dit heeft de kapitein Borel uit het oog verloren bij de samenstelling van zijn boek, waarin uitsluitend van fouten en nogmaals van fouten wordt gesproken, nagenoeg zonder een enkel welwillend woord van lof voor den grijzen opperbevelhebber. Om die reden schreef ook de oud-kapitein Niclou van hem — kapitein Borel —, dat zijn boek in kwestie uitmuntte „door het zoeken naar fouten van den generaal van Swieten.” Bij dit oordeel sluiten wij ons geheel aan.

Als een staaltje van Borel's afbrekende critiek, sla men o. a. zijn boek op, waar hij verhaalt, dat de generaal van Swieten gedurende acht dagen te Penajong *werkeloos* zou zijn gebleven, en dientengevolge trots eigen roemvolle ondervinding de noodzakelijkheid ignoreert, dat inzonderheid in Indië in geheel onbekende terreinen eene sterke colonne zelfs bij de meest voortvarende aanvoering, niet dag aan dag kan marcheeren.

In een later verschenen geschrift „Drogredenen zijn geen waarheid,” erkent Borel, abusievelijk van 8 in plaats van 6 dagen *werkeloosheid* te hebben gesproken: maar licht dan het, „*werkeloos blijven*” nader toe en stelt het gelijk met de uitdrukking van „*niets tegen den vijand te ondernemen*”. Wanneer men nu weet, dat gedurende die zoogenaamde *werkeloosheid* onder anderen de zendeling Mas

Soemoe Widikjo met brieven naar den Sultan was gezonden, naar aanleiding waarvan toch minstens gedurende 2×24 uur van onze zijde alle oorlogshandelingen moesten gestaakt worden, dan kan men de mate van welwillendheid beoordeelen, waarmede het beleid van den luitenant-generaal van Swieten door den kapitein Borel is aangevallen¹⁾.

Hebben wij met een voorbeeld willen staven, hoezeer de generaal van Swieten, het lot deelende van den generaal Trochu na 1871 in Frankrijk, in geschrifte als het ware is mishandeld, daarom beweren wij geenszins, dat er in de schriften contra den generaal van Swieten niet veel waars zou voorkomen, dat derhalve de generaal van Swieten — hetzij met eerbied gezegd — in zijne „Waarheid over onze vestiging te Atjeh” tot recht verstand van al hetgeen daarin voorkomt, altijd even „volledig” zou geweest zijn. Dat de generaal Verspijck daarover klaagt, wie zal het dien dapperen opperofficier ten kwade duiden? *Duar namelijk*, waar de generaal Verspijck in zijn recht schijnt te zijn. Dit voorbehoud vloeit ons onwillekeurig uit de pen, omdat ook het werk van den generaal Verspijck „Generaal van Swieten en de Waarheid” het product schijnt te zijn van waarheid en. van iets minder dan de waarheid.

Tot rechtvaardiging van dit oordeel, en nogmaals met den verschuldigden eerbied, wijzen wij alweder op de weerlegging van laatstgemeld geschrift door den generaal van Swieten, vooral naar een reeks hoofdartikelen in de te Batavia verschijnende Java-Bode van 27 Februari, 6, 9, 19 en 20 Maart 1880, waarin de sedert afgetreden hoofdredacteur van dat blad, de heer H. B. van Daalen, met aanhaling van de potlood-kantteekeningen door den generaal Verspijck eigenhandig gesteld op zeer geheime officiële documenten — zoo althans zegt de heer van Daalen — bewijst, hoezeer diens latere beweringen, welke in 1880 *in druk* verschenen, in tegenspraak zouden zijn met de door van Daalen bedoelde kantteekeningen van vóór 7 jaar.

De hoofdredacteur van Daalen, die te zijner tijd, o. a. in zake het voorschrift betreffende de krijgsbeweging op den 23 Januari 1874 den generaal Verspijck in het gelijk, daarentegen den generaal van Swieten in het ongelijk stelde, en omtrent alles, wat betrof de Atjehsche aangelegenheden zóó goed op de hoogte scheen te zijn, dat het naar de meening van vele Indische officieren den schijn

¹⁾ Mede te dier zake verwijzen wij o. m. naar de „open brieven” van den oudkapitein van het Indisch leger Niclou aan den heer Borel; ten deele ook naar de artikelen van denzelfden oud-kapitein, onlangs verschenen in de 8^e, 9^e en 10^e aflevering van het Indisch militair tijdschrift, jaargang 1881.

had, als ware hij — bij wijze van spreken — in het bezit van een geheim archief der Atjeh-schriften, — beschuldigt in de Java-Bode van 19 en 20 Maart 1880 den generaal van Verspijck, dat deze in zijn geschrift van 1880 heeft gegeven een „aaneenschakeling van verkeerde voorstellingen” ¹⁾.

Dit ziet op de door den luitenant-generaal Verspijck in den luitenant-generaal van Swieten gewraakte *grootte fout* om niet „personen naar het oorlogsterrein mee te nemen, die als bemiddelaars tusschen ons en de Atjehsche hoofden konden optreden” ²⁾.

Dit betoog van den generaal Verspijck weerlegt de heer van Daalen door aanwijzing van de onjuistheden, die er in zouden voorkomen. Daaromtrent vinden wij in de Java-Bode van 19 Maart letterlijk het navolgende vermeld. „De moeielijkheid” — om de verkeerde voorstellingen van den generaal Verspijck aan te wijzen — „ligt hierin, dat „het publiek niet op de hoogte van de kwestie is, en dit ook be- „zwaarlijk wezen kan; hierin, dat generaal Verspijck, ten gevolge „van zijn rang, zijn positie, de betrekking van tweeden bevelhebber „bij de expeditie en chef van het bureau van krijgstoerusting, bij „velen als eene autoriteit geldt, die *geheel* op de hoogte is, althans „zijn kan, en wiens woord daarom alle geloof en vertrouwen verdient. „Zóó iemand's onjuistheden aan te toonen, eenvoudig door meedeeling van feiten, zou ons weinig verder brengen. De meeste lezers „zouden er niet door worden overtuigd: „generaal Verspijck moet, „volgens hen, het beter weten dan de hooftredacteur van den Java- „Bode, en het is daarom dat wij *na ernstige overweging en niet „dan na lang aarselen, ter wille van de waarheid, ter wille van „het recht, besloten hebben, voor ons opstel, ter bereiking van ons „doel, gebruik te maken van documenten, die bij het publiek waar- „schijnlijk niet bekend zijn, en van kantteekeningen, welke generaau „Verspijck, als chef van het bureau van krijgstoerusting, met „eigen hand op die stukken plaatste* ³⁾. Zij zijn: het rapport dd. „17 October 1873 van Radja Boerhan Oedin's reis naar Atjeh, de „memorie (en een verslag van de verhooren) van Said Mohamad „Ben Abdoel Rachman Misjoer en van den inlandschen sergeant „Santri; twee geschriften van den Atjehschen Panglima Tiban e. m. a. „Niets is gemakkelijker voor iemand, die vaardig is met de pen, „dan eene voorstelling van zaken te geven, die door het publiek

¹⁾ Java-Bode, Vrijdag 19 Maart '80, no. 67. Generaal Van Swieten en de Waarheid, enz.

²⁾ Wij cursiveeren uit de Java-Bode van 19 Maart 1880.

³⁾ Wij cursiveeren.

„met genoeg gelezen, zooals het heet *gegouteerd* wordt, vooral „wanneer dat publiek over *die zaken zelf*, ten gevolge van gemis „aan gegevens, een eigen, zelfstandig oordeel zich vormen kan.

„Doch de onpartijdige kritiek is daar om er voor te waken, dat „zulke voorstelling aan de waarheid niet te kort doe en wáár zij „dat doet, aan te toonen, dat zij onjuist en niet betrouwbaar is.”

De ons toegeschikte ruimte gedooft slechts enkele volzinnen aan te halen, uit hetgeen de heer van Daalen te dier zake publiek maakte.

Het zij genoeg mede te deelen, dat hij zegt een groot aantal der kanteekeningen *letterlijk weer te geven, door den generaal met eigen hand gesteld en marge* op de betrokken documenten: aantekeningen, die in tegenspraak zouden zijn met de beweringen van den generaal Verspijck in diens geschrift van 1880.

De moraal voor ons, bij onpartijdige lezing van al die documenten, bleef, dat de generaal van Swieten omtrent de personen, waarvan alhier sprake is, zeer juist heeft gezien, zoodat hij zich terecht onthield van hunne diensten.

Nog een paar volzinnen van den hoofdredacteur van Daalen willen wij citeeren, om aan te toonen, hoe hij zich, bij de opmerking van den generaal Verspijck, als zoude de generaal van Swieten „den 5den Januari 1874 een zijner talrijke schrifturen onder het zijden omhulsel van een brief der Engelsche regeering aan den Sultan van Atjeh gezonden hebben” ¹⁾, over het geschrift van den generaal Verspijck heeft durven uitlaten.

„Generaal Verspijck is òf slecht ingelicht, òf hij stelt met opzet „deze zaak onjuist voor. Het is bepaald onwaar, dat de brief van „generaal van Swieten „onder het zijden omhulsel van een brief „„der Engelsche regeering” werd gedaan en verzonden. Generaal „van Swieten vroeg aan den Engelschen Schout-bij-nacht Waal- „combe, kommandant van de Thalia, of deze als boodschapper van „Koningin Victoria er iets op tegen had, dat de brief van de Koningin „en de brief van generaal van Swieten (namens het N. I. Gouver- „nement) tegelijk werden verzonden, door een zelfde „persoon werden overgebracht; toen de commodoor ver- „klaarde daartegen geen bezwaar te hebben, werden de twee brieven „door generaal van Swieten in een omslag van geel satijn genaaid „(volgens Oostersch gebruik) en door den inlander Ali Bahanan „overgebracht. De voorstelling van generaal Verspijck is *perfide*; „de brief van generaal van Swieten zat *niet* „onder het zijden om-

¹⁾ Java-Bode, Saterdag 20 Maart n°. 68: »Generaal van Swieten en de Waarheid enz.”

„hulsel van een brief der Engelsche regeering”, maar de brief van de „Engelsche Regeering zat veeleer in het satijnen (niet „zijden”) „omhulsel van een brief der Nederlandsche regeering.”

En ten slotte: „onze taak is hiermee geëindigd, voor zoo ver be- „treft de beschuldiging door generaal Verspijck tegen generaal van „Swieten ingebracht, van een groote fout te hebben begaan nog „vóór de tweede expeditie. Wij hopen aangetoond te hebben, dat „die beschuldiging ongegrond is en dat generaal Verspijck, naar het „schijnt tegen beter weten in, zijn beschuldiging slechts door middel „van onjuistheden aan het publiek kon voorleggen.”

Hiermede nemen wij afscheid van Van Daalen's critiek op het in 1880 in druk verschenen werk van den generaal Verspijck. Wie er meer van weten wil en kennis wil maken met de volledige recensie van hetgeen generaal Verspijck geschreven heeft omtrent zijn operatieplan, het gevecht op 25 December 1873 en de inname van den kraton, Verspijck's houding in de commissie van enquête, raadplege vermelde nummers der Java-Bode.

Zonder ons verder eenig oordeel te veroorloven, herhalen wij dat na aandachtige lezing van de meest belangrijke geschriften over den Atjeh-oorlog, wij nog steeds niet overtuigd zijn, als zouden de handelingen van den generaal van Swieten, niet in hoofdzaak goed geweest zijn. Nadat Kotta Radja was veroverd, moge de zienswijze omtrent de leiding der krijgsverrichtingen verschillen; met velen betreuren wij het, dat de generaal Van Swieten Atjeh te vroeg heeft verlaten: maar zijn stelsel van „apaisement” blijven wij ten volle toegedaan.

Wel is waar heeft de Schrijver van het hier aangekondigde werk zich te dier zake niet rechtstreeks uitgelaten, en zich daarvan blijkbaar onthouden; maar onwillekeurig deed hij duidelijk antagonisme blijken tegenover de bedillers van den generaal van Swieten, door nagenoeg alles, wat hij omtrent de 2de Atjehsche expeditie verhaalt, te ontleenen aan de brochures, welke op de hand zijn van den eersten bevelhebber der tweede expeditie van Atjeh. Heeft de Schrijver daardoor blijken gegeven van geestverwantschap met den generaal van Swieten, tevens verzuimde hij diens beginselen omtrent de oorlogsgebruiken, eveneens het oordeel betreffende het militair beleid der tegenstanders van den generaal van Swieten, volkomen tot hun recht te doen komen. Inmiddels haasten wij ons te erkennen, dat zulks den geëerden Schrijver ook niet wel mogelijk zou geweest zijn, zonder te vervallen in een krijgsgeschiedkundige ontleding: eene taak, welke blijkens den titel van het werk, niet in zijn plan heeft gelegen.

Maar dan blijft er ruimte voor de vraag, of de Schrijver, in een werk als het hier aangekondigde, niet beter zou hebben gedaan met zich bij zijne mededeelingen betreffende den Atjeh-oorlog louter tot een objectief standpuntte bepalen, in plaats van zijne subjectieve meening te ontvouwen.

Men bedenke, dat omtrent den Atjeh-oorlog het laatste woord nog lang niet schijnt gesproken, en dat men — althans omtrent de plaats gehad hebbende krijgsgesbeurtenissen — tot heden in veel opzichten nog in den blinde rondtast ¹⁾. Om deze bewering toe te lichten, wijzen wij o. a. op het verhaal van den Schrijver (blz. 46) betreffende de verrichtingen op 26 December 1873: een verhaal, dat de generaal Verspijck stellig voor onwaar zou verklaren, zelfs afgescheiden van Schrijver's bepaald onjuiste mededeeling, als zou de generaal Verspijck toen in last hebben gehad, om uit Lemboe *noordwestwaarts* aan de colonne Schultze de hand te reiken. Bepaald onjuist noemen wij die mededeeling, wijl:

1°. de eenvoudige raadpleging van de kaart leert, dat bevel om van uit Lemboe *noordwestwaarts* te marcheeren tot opsporing van de grasvlakte, die *westwaarts* moest liggen, geen zin zoude hebben gehad;

2°. de generaal Verspijck op stelligen toon beweert, de opdracht te hebben ontvangen om *westwaarts* te marcheeren, hetgeen

3°. de generaal van Swieten bevestigt op blz. 119 van zijn geschrift, getiteld: „de luitenant-generaal J. van Swieten contra den luitenant-generaal G. M. Verspijck”.

Men vestige de aandacht op het verschil der bewoordingen *noordwest* en *westwaarts*, omdat, in het eerste geval, het toen door den generaal Verspijck bevolen gevecht tegen een in zuidelijke richting zich bevindenden vijand, hem nog meer ten kwade zou zijn geduid.

Het zou niet moeilijk vallen nog andere onnauwkeurigheden bij den Schrijver aan te wijzen, b.v. wanneer hij den 2^{en} April als de datum noemt, waarop de troepen der eerste Atjehsche expeditie ter reede van Atjeh zouden zijn gekomen, terwijl de transportvloot pas den 5^{en} April

¹⁾ Mogen wij de laatste mailberichten gelooven, dan is de bekwame, tevens bezadigde overste van den generalen staf Geij van Pittius aangewezen, om met behulp der luitenants Dietz en Janssen, gebruik makende van alle officieele schrifturen de geschiedenis van den Atjeh-oorlog saam te stellen. Maar is die weinig talrijke commissie alleszins berekend voor zulk een moeilijke en omvangrijke taak? Zullen haar *alle* bescheiden zonder voorbehoud ter beschikking worden gesteld, om niet slechts »la vérité officielle” maar ook »la vérité vraie” te boek te kunnen stellen? Omvat de opdracht den geheelen Atjeh-oorlog? Moge het antwoord op die vragen bevredigend luiden.

1872 aldaar ankerde. Op die wijze wordt het tevens verklaarbaar (zie blz. 33), dat op den 6en April eene gewapende verkenning plaats vond, d. i. den dag na aankomst, en niet pas vier dagen later, zooals men anders zou denken. Vermits soortgelijke onnauwkeurigheden echter niets afdoen omtrent de persoonlijkheid van den generaal van Swieten, aan wien het boek is gewijd als een gedenkteeken duurzamer dan metaal, zullen wij ons niet langer met de zwakke zijden dier biografie bezig houden.

Vatten wij onze denkbeelden over het besproken werk te saam, dan geven wij nogmaals onze ingenomenheid te kennen met de lofwaardige strekking, die namelijk: om aan de natie één van hare verdienstelijkste burgers te doen kennen, op wien gansch Nederland trots moet zijn, een opperofficier van wereldberoemden naam, de eerste wien in Indië, na de beëindiging van den Java-oorlog door den Bn. Merkus de Kock, namens Z. M. den Koning het Grootkruis der Militaire Willemsorde is toegekend. Daarentegen had voor den geëerden Schrijver de gelegenheid bestaan om de grootheid van den generaal van Swieten nog duidelijker te doen uitkomen door een meer volledige vermelding van diens verrichtingen; terwijl hij beter had gedaan, zich omtrent de tweede Atjehsche expeditie meer tot objectieve beschouwingen te bepalen.

December 1881.

AJAX.

Varia.

DE OPIUM EN HET JAPANSCH STRAFWETBOEK.

Het belangrijk orgaan van de »Society for the suppression of the Opium Trade», »The Friend of China» (waarom zijn zoowel dit merkwaardig tijdschrift, als de Vereeniging zelve, die het uitgeeft, hier te lande toch zoo weinig bekend?) gaf in de laatste December-aflevering (deel IV, N°. 16) eene interessante bijdrage voor de kennis der bepalingen, welke in Japan bestaan omtrent den handel in en het gebruik van opium en die voorkomen in het Japansche strafwetboek, waaruit blijkt dat het Japansche Gouvernement innig overtuigd is van de nadeelige gevolgen van de opium.

Van die bepalingen had Mr. J. W. McCarthy voor de redactie van evengemeld orgaan eene vertaling bezorgd. Volgens hem handelt het vijfde boek: »Of crimes and offences against the public health», en »Section I. Of the trade in, and the use of opium». De artikelen luiden:

237. Whosoever shall manufacture or offer for sale in Japan, opium to be used for smoking, shall be condemned to penal servitude for a period.
238. Whosoever shall manufacture, introduce, or offer for sale in Japan, instruments or apparatus suitable for the smoking of opium, shall be punished with minor confinement.
239. The penalties inflicted by the two preceding articles shall be augmented one degree in the case of agents or officers of customs who shall, in the exercise of their functions, favour the introduction of opium or instruments or apparatus suitable for smoking the same.
240. Whosoever shall permit his premises to be used for the purpose of smoking opium, and shall profit by so doing, shall be punished with minor confinement. The penalty shall be the same for any person who shall incite another to the use of opium.
241. Every person smoking opium shall be punished with imprisonment with hard labour for a period of from two to three years.
242. Every person having in his possession opium intended for smoking, or instruments to be used for smoking it, shall be imprisoned with hard labour for a period of from one month to one year.

Gelijk men zich herinneren zal, kon in Nederland, bij de behandeling der jongste Indische begrooting met 43 tegen 26 stemmen worden aangenomen een voorstel van een Kamerlid tot »het instellen van Regeeringswege van een onderzoek naar de nadeelige gevolgen van het gebruik van opium voor de bevolking van Java en naar hetgeen daartegen kan worden gedaan.”

Commentaar is overbodig.

INDOPHILEN.

De Indophilen moesten het ditmaal bij de jongte discussiën over de Indische begrooting ontgelden. Had het Utrechtsche Kamerlid, de heer Bastert, bij de toelichting van zijn Indisch financieel standpunt, om het andere woord, hen die zich met dat standpunt niet kunnen verenigen, met dien naam betiteld, ook zijn meelid uit Nijmegen, de heer van Nispen tot Sevenaer, bezigde dienzelfden naam, meer speciaal tegenover hen die in Indië geweest zijn; hij wist zelfs te gewagen van »het Indisch genootschap, waar de Indophilen hun assises houden”.

Kloek en fier was het antwoord, dat de heer van Gennep hem gaf. »Ik geloof”, zoo luidt het protest: »ik geloof dat die heeren bij de verdediging van hun standpunt goed zouden doen de tegenstanders niet met dergelijke epitheta te bejegenen. Wanneer toch daaraan, in het redeverband waarin zij gebezigd worden, eenige beteekenis kan gehecht worden, is het die, dat zij, die een ander financieel standpunt innemen, als het ware Indië liever hebben dan Nederland, dat zij Indië zouden willen verrijken, desnoods ten koste van Nederland. Daartegen wensch ik protest aan te teekenen. Ik kan die heeren verzekeren dat, wanneer de Nederlandsche maagd en de jonkvrouw Insulinde op hetzelfde oogenblik in zinkenden toestand verkeerden, en slechts één van beide gered kon worden, ik geen oogenblik zou aarzelen aan wie de hand toe te steken.

»Ik voor mij heb te dikwijls en te diep het heimwee naar mijn vaderland gevoeld en herinner mij te dankbaar het oogenblik, dat ik weder den onderlijken grond betrad, om niet met verontwaardiging het denkbeeld af te weren, dat ik aan laatstgenoemde de voorkeur zou geven.

»Neen! Wat ons in deze verdeeld houdt, is niet verschil van liefde voor het vaderland, maar eenvoudig een verschil van inzicht omtrent de verstandigste politiek ten aanzien van Indië, in het belang van het vaderland.

»Wij zoogenaamde *Indophilen*, die ons gaarne met Indië bemoeien, eenvoudig omdat wij er geleefd hebben en er dus met meer kennis van zaken over kunnen spreken, zijn van oordeel, dat Nederland rijker, machtiger en rechtvaardiger zal zijn, wanneer het den bloei van Indië helpt bevorderen.

»En nu geef ik volkomen aan de heeren toe, dat ten laste van de

Nederlandsche belastingschuldigen geene uitgaven in Indië behooren gedaan te worden. Daarvoor is Nederland te klein en Indië te groot. Maar is hier daarvan sprake? Wordt de post voor rente en aflossing van de gelden die wij zullen leenen, niet op de Indische begrooting uitgetrokken? Wanneer een vader het crediet van zijn naam leent, om zijn zoon in zaken te zetten, maar die zoon rente en aflossing betaalt, wordt de last van den vader niet verzwaard. Wat meer is — want, *omnis comparatio claudicat* — die vader zal waarschijnlijk geen voordeel trekken van het welvaren van zijn zoon, maar Nederland zal dit wel doen van Indië, want het meerdere verkeer dat een gevolg zal wezen van de meerdere welvaart aldaar, zal ook aan het moederland ten goede komen.

»Het is dus niet slechts een onwelwillende, maar ook een bekrompen politiek die weigert het noodige crediet aan Indië te verleen. De heer Bastert noemde dat een daad van karakter, doch ik zie niet in dat er veel karakter toe nodig is om eene daad van welwillendheid te weigeren. Meer karakter zou het getoond hebben als men, indertijd, toen de baten vloeiden, paal en perk hadde gesteld aan de eischen der baatzucht. Ik wenschte wel dat in die dagen mannen met karakter waren opgestaan, die dat verkondigd hadden; doch neen, toen werden de millioenen niet bij tien-, maar bij honderdtallen uit Indië gesleept. Men noemde dat overschotten, en verklaarde zich bereid te betalen als Indië temet tekort mocht komen. En nu, nauwelijks komt er — ik zeg niet: penurie, want de Indische financiën staan beter dan de onze en de gewone inkomsten kunnen overvloedig renten en aflossing der leening dekken — maar eene vraag om crediet voor buitengewone productieve uitgaven, zonder eenig gevaar voor Nederland of zijne belastingschuldigen, daar men zelf de begrooting in handen heeft, of het antwoord luidt: o neen, gij vraagt veel te veel voor Indië. En wat wordt er dan wel gevraagd? Slechts het leenen van zijn naam voor datgene wat men reeds voor jaren her, toen er nog geld was, uit de eigen middelen van Indië had behooven toe te staan.»

GEEN BEVOORRECHTING, MAAR RECHT.

Slechts zelden wordt het voorrecht genoten in de Indische bladen een lans te zien breken voor Christendom en zending. Te meer verdient het daarom waardeering, waar zulk een poging wordt beproefd. Men vestigt er onze aandacht op dat dit, eenigen tijd geleden, geschied is door den Soerabaiaschen predikant Dr. A. H. Ch. van Leenwen, die in het »Soerabaiasch Handelsblad" van 27 Juli l.l., onder bovenstaand opschrift, een artikel deed opnemen, waarvan de inhoud — onlangs ook teruggegeven in het laatste stuk van het 24^e dl. der »Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap" — alleszins waard is om ook in onze politieke kringen bekend en ernstig

overwogen te worden. Gaarne laten wij het dan ook hier in zijn geheel volgen, zonder echter daardoor geacht te willen worden het in alle opzichten met den eerwaarden Schrijver eens te zijn.

»Eerstdaags — zoo luidt het artikel — zal weder eene conferentie van Zendingen op Java bijeenkomen. Als belangstellende in de zending en haar voorstaande, moge ik openlijk, zeker in naam ook van anderen, den wensch uitspreken, dat deze conferentie niet ont-aarde in een exegetisch en theologisch dispuut, maar zich beperke tot het practische gebied; dat de Zendingen door de mededeeling van hunne persoonlijke ervaringen, bouwstoffen aanbrengen tot de wetenschap der Zending en zoo elkander voorlichten:

Dat zij, onder andere, ook tot onderlinge overeenstemming, voor zoo veel het verschil van hun arbeidsveld dit toelaat, trachten te komen omtrent hetgeen van de Regeering met het oog op hun' arbeid, kan en mag worden gewenscht, en dat zij deze wenschen formuleeren.

Het zij mij veroorloofd hier niet alleen dezen wensch uit te spreken, maar om zijne vervulling in de hand te werken, ook in herinnering te brengen, al zij het ook niet met volle instemming, het belangrijke stuk »Over de uitbreiding van het Christendom in Nederlandsch-Indië" van den redacteur van het Indisch Vaderland, in zijn blad van 16 Maart j.l., eindigende met deze treffende verklaring: »Zonder medewerking der evangelisatie achten wij het geld aan het inlandsch onderwijs besteed voor een goed deel weggeworpen."

De Zending, al wordt zij ook meer en meer erkend als eene macht waarmede gerekend moet worden (zulks geschiedde immers ook onlangs in dit blad?), is er niet aan gewoon, zoo warm te worden aanbevolen in de bescherming en hulp der Regeering, als in het genoemde stuk geschiedt. Hoe ook met de Zending ingenomen, komt hetgeen daarin gewenscht wordt, mij zelfs al te beschermend, te begunstigend voor. Niet omdat zij begunstiging onwaardig zou wezen, maar omdat ik vrees, dat ze haar niet ten goede zou komen. Immers het is maar al te waar, dat Christendom en Zending zeer ondankbare protégés zijn. Hoe meer men ze vertroetelt, des te slechter worden zij. Laat ze liever strijden en worstelen. Voor de Zending daarom geen bevoorrechtiging der inlandsche christenen, maar recht. Volstrekt geen de minste handlichting met de wetten in het belang der inlandsche christenen. 't Zou eene premie op de toetreding zijn, en voedsel geven aan min zuivere bedoelingen. Laat de bepalingen van het strafwetboek hen evenzeer treffen als hunne islamietische landgenooten. Wil men de gelegenheid openstellen tot afkoop der heeren-diensten, men doe dit dan voor allen gelijkelijk. De christen-Javanen die ijveriger en zuiniger zijn dan de anderen, zullen er toch van zelf het meest door gebaat worden.

Geen afzonderlijke rechtspraak voor de inlandsche christenen, volgens europeesche wetgeving in politie en strafzaken, noch ook in de meeste onderwerpen van het burgerlijk recht. Maar in de eerste plaats regeling van de eedaflegging voor de inlandsche christenen, zoodat deze niet tegen hun geloof strijdt; en in de tweede plaats de

mogelijkheid, dat de Regenten en de inlandsche Hoofden in het algemeen, ook zij, die in de landraden zitting hebben, christenen kunnen zijn.

Tegen het eerste zal wel geen bezwaar bestaan. Het is alleen nog niet geregeld. 't Is over het hoofd gezien. Tegen het tweede zal men aanvoeren: »Dat is in strijd met den Koran, volgens welken Kerk en Staat één zijn, en dus al de Hoofden met het volste recht nevens hun prijaji-tenue ook het priesterkleed dragen; — in strijd met art. 124 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië. De mohamedaansche priesters zouden in het regentschap van een christen-regent niet aan zijn oppertoezicht onderworpen zijn, volgens de bepaling in dat artikel, en zulk een oppertoezicht is toch noodig.»

Ik zal die opmerking niet onjuist noemen. Integendeel. Maar daarom inzonderheid acht ik het noodig, dat de overtuiging doordringt, dat deze bepaling van het Regeerings-reglement omtrent de mohamedaansche eenheid van Staat en Kerk, de Regeering er toe voert, om tegen wil en dank de inlandsche bevolking van Java en de eilanden, met eene overwegende mohamedaansche bevolking, te besturen in eenen niet met de scheiding van Kerk en Staat overeenkomenden, het Islamisme bevorderenden en de Zending belemmerenden geest. Zal tegenover de Evangelisatie eene waarlijk onzijdige en haar niet bestrijdende wijze van bestuur gevolgd kunnen worden, dan dienen de laatste woorden van art. 124 te vervallen en moet de Regeering doen uitkomen, dat zij, in geval van overgang tot het Christendom, de Hoofden niet zal straffen met verlies van hun ambt of fnuiking van vooruitzicht op verbetering hunner ambtelijke positie. Zou een christen-regent niet tegen mogelijke woelingen van alle gezindten kunnen waken?

Voert de zendeling-conferentie tot een bond, dat deze dan steeds die verandering in de bestuurswijze als noodzakelijk voor den bloei der Evangelisatie, als gevorderd door de vrijheid van godsdienstige belijdenis bepleite, totdat zij verkregen zij, en intusschen van de Regeering verwerwe eene dringende aanschrijving aan zijne besturende europeesche ambtenaren om — welke ook hun persoonlijk oordeel over godsdienst en Evangelisatie zij — die godsdienstvrijheid te eerbiedigen en te beschermen. Die eerbiediging en bescherming wordt niet verleend, wanneer genoemde ambtenaren den overgang van inlanders tot het Christendom bespottelijk zoeken voor te stellen, en geschiedt dit in tegenwoordigheid van of tegenover inlandsche Hoofden, dan heeft dit voor die Hoofden allicht de beteekenis, dat het Gouvernement der Evangelisatie bepaald ongenegen is . . . ?

Die eerbiediging en bescherming wordt onthouden, wanneer een besturend ambtenaar, die zijn europeesch personeel, door des Zondags het bureau te sluiten, den rustdag gunt, maar als 't ware opzettelijk op dien dag op tournee gaat, ook naar christengemeenten, om daar de koffietuinen te inspecteeren, de keuze van een dessahoofd te leiden of iets anders te doen, wat de menschen in het deelnemen aan de godsdienstoefening belemmert, en toch evengoed op een anderen dag had kunnen geschieden; terwijl zij soms meer sympathie voor den

Islam aan den dag leggen, door o. a. ongevraagd op de inlandsche school des Vrijdags vrij af te geven.

Geen bevoorrechtiging, maar recht voor de Zending vragende, acht ik, dat de bij Staatsblad 1874, No. 99 toegekende subsidie aan bijzondere inlandsche scholen niet aan de zendingscholen mag onthouden worden, daar die scholen voor mohamedaansche en christen-inlanders gelijkelijk openstaan. Is het niet of de Regeering door de latere verklaring, dat zendingscholen van de subsidie, aan particuliere inlandsche scholen te verleenen, verstoken blijven, daardoor uitdrukkelijk wil doen uitkomen: medewerking van alle particulieren, welke dan ook, is ons welkom, mits de particulier maar geen zendeling zij. Het Britsch-indische gouvernement handelt in deze onpartijdiger. Terwijl het onderwijs in de scholen der engelsche zendelingen wellicht eene meer kerkelijke en godsdienstige kleur heeft dan in de hier door de zendelingen voor de geheele bevolking toegankelijk gemaakte scholen, genieten in Britsch-Indië al de zendingscholen ondersteuning van den Staat.

Wordt door ons voor de zendingscholen gelijke subsidieering gewenscht als van al de andere inlandsche scholen door particulieren opgericht —, op grond, dat het Gouvernement aan controleurs en civiele gezaghebbers, soms, in tijden van epidemieën, ook aan landheeren, medicijnen verstrekt ten behoeve der inlandsche bevolking, acht ik, dat aan de zendelingen, die, althans sommigen hunner, zooals de uitgezondenen door het Nederlandsche Zendelingengenootschap te Rotterdam en de Doopsgezinde vereeniging een bepaalde opleiding ontvingen met het oog op de hulp aan zieken te bewijzen, onder toezicht van den meest nabij zijnden civielen geneesheer, mede de meest gebruikelijke medicijnen van gouvernementswegen moesten worden verstrekt.

Het Gouvernement, dat, bedrieg ik mij niet, onlangs een zendeling eene gratificatie schonk voor op zijn verzoek door dezen verleende geneeskundige hulp, zal den zendelingen het verleenen daarvan niet willen bemoeilijken noch verbieden. Dit niet doende, komt het mij voor, dat het belang der inlanders, diep in de binnenlanden nabij zendingposten wonende, eischt, dat de zendelingen in dezen hunnen bijstand, niet door de kosten der medicijnen beperkt worden. De op eene hoofdplaats, waar een civiel geneesheer gevestigd is, wonende zendelingen zouden voor deze hulp niet in aanmerking behoeven te komen.

Eischt de rechtvaardigheid, dat voorzien worde in de regeling van den rechterlijken eed door de christen-inlanders voor den landraad af te leggen, niet minder noodig is eene goede regeling van de huwelijksvoltrekking tusschen christen-inlanders, de gevolgen van dat huwelijk en zijne mogelijke ontbinding, benevens eene regeling van het erfrecht. Ik bedoel hierbij bepaald voor de christen-Javanen, — voor de Molukken en Menado is dit immers reeds geregeld? — en voor die op Sumatra en Borneo. Hoe spoediger deze zaken goed geregeld worden, hoe minder gevaar dat moeilijkheden uit het toenemen van het getal inlandsche christenen ontstaan.

Met onwelwillendheid, met overschilligheid mag de zending niet worden behandeld door een, — ik zeg thans niet-christelijken Staat — maar eene westersche niet mohamedaansche mogendheid; al ware het

maar alleen daarom niet, dat de zending de heerschappij van dien Staat steunt. In Engelsch-Indië hebben de zendelingen meermalen opstanden voorkomen. In de streken, waar zij den meesten invloed uitoefenen, wordt de gehechtheid der inlanders aan de Regeering versterkt.

Tijdens den grooten Britsch-indischen opstand, in 1857, bleven de districten, waar de zendelingen werkten, rustig. Zoo ook zijn de Alfoeren in de bijna christelijke Minabassa geheel op de hand van het Gouvernement. De trouw der Amboneesche soldaten is bekend. De christelijke Bataks steunden bij de Toba-onlusten onze troepen. Valt er eens iets op Java voor, dan zal het hier evenzeer blijken, dat het Bestuur op de Javaansche Christenen zal kunnen rekenen. Niets verbreedert meer, dan eenheid van godsdienst en eenheid van belangen. Niet alleen eene rechtvaardige, maar ook eene verstandige staatkunde schrijft dus voor, de uitbreiding van het Christendom niet alleen niet tegen te werken, maar ook mogelijk te maken. Bevoorrechtiging zou het in ons oog tegenwerken, evenzeer als onthouding van recht het tegenwerkt.

Men twijfelt er wel eens aan, of het Gouvernement door zijn onderwijs de bevolking wezenlijk vooruit zal brengen. Ook de heer Enklaar van Guericke, getuige het aangehaalde slotwoord van zijn artikel, loopt er niet hoog meê weg. Wat ons betreft, ik hoorde er over klagen, dat het onderwijs door opgeblazen individuen in discrediet wordt gebracht, en dat het gevoel van zedelijkheid er niet hooger door werd gestemd; dat zij ook, die aan de kweekscholen zijn uitgezonderd, van eenige meerdere liefde tot orde geen gunstige bewijzen gaven.

Ik meen, dat er veel van aan is; maar ik heb ook de gelegenheid gehad om de goede zijde van het Gouvernementsonderwijs te leeren kennen; het moge al niet vormen, dat het ontwikkelt, dat het ambitieuse jongens en knappe mannen kweekt, is niet te weerspreken.

Of die allen onze vrienden worden? is eene andere vraag. Het is bekend, dat vooral de devote mohamedaansche inlanders ons voor kafirs honden, en ons als zoodanig een diepe verachting toedragen. De Londo's zijn hun een gruwel. Een constant verschijnsel is het ook dat de meest ontwikkelde islamitische Javaan, die zelfs in manieren en wijze van doen bijna als een Europeaan leeft, de sterkste anti-hollandsche en krachtigste arabische en mohamedaansche synpathiën heeft; dat hij met de hem steeds innig bevriende Arabieren en hun' aanhang, het meest voelt, dat het einddoel van ons optreden hier zijn moet: geheele zedelijke en staatkundige overmacht. Van daar die ingekaukerde haat.

Opvoeding, vorming des harten, is nog iets anders dan Aufklärung, dan het aanbrengen van veel kennis. Egoïsme heeft gewonnen in kracht, door meerdere slinheid en sluwheid, door het gescherpt denkvermogen. Maar grootmoedigheid, gehechtheid, dankbaarheid, toewijding zijn niet gewekt. Urbaniteit is nog geen generositeit, geen noblesse, geen humaniteit. In welk opzicht zijn de beschaafde Turken en Egyptenaren ons nader gekomen? Onrein is de Frank hun steeds gebleven. De volkerenmassa die de europeesche overmacht niet willen, worden tot haat tegen de christen-volken opgezet door hoofden en drijvers, die den Islam bezigen als middel tot opzweping en aanhitsing tegen de

ongeloovigen. De uitbreiding van het Christendom onder deze volken breekt de macht der drijvers en tegenstanders van den europeeschen invloed. Een staat van westersche overheerschers, de Islam bevorderend, verwekt zich stellig daardoor gevaren.

Moet hij dan de Evangelisatie in bescherming nemen? Neen! Hij vorme geen rijst-christenen. Maar hij belemmere niet den overgang der inlanders tot het Christendom door zijn regeeringsbeleid, regele ook hunne rechten en betrekkingen evenzeer als deze voor hunne islamietische landgenooten geregeld zijn, en onthoude niet aan de zendelingen de hulp, die aan andere particulieren verleend wordt, wanneer deze zich aan den inlander laten gelegen liggen."

DE NIEUWE HAVEN VAN BATAVIA TE TANDJONG PRIOK.

Onlangs vonden wij omtrent de nieuwe havenwerken van Batavia in het Belgische »Recueil consulaire" een veelzins merkwaardig verslag opgenomen, van de hand van den Consul-generaal van België, den heer Ch. Ferrier, waaruit wij het volgend overzicht overnemen.

De heer Ferrier beantwoordt de tweeledige vraag: Welke voordeelen leveren de werken te Priok op? Hoe is de nieuwe haven ingericht om aan hare bestemming te beantwoorden?

Het is waar, zegt hij, dat de afstand van Batavia tot Priok grooter is dan die tot de oude haven. Dit nadeel wordt echter opgewogen door de betere middelen van gemeenschap, langs een spoorweg, een rijweg en een kanaal. Men kan zich viermaal van Batavia naar Priok begeven, in den tijd die noodig is om eenmaal een schip op de tegenwoordige reede te bereiken.

Zoodra de haven voltooid zal zijn, zullen de schepen voordeelijker naar Batavia gecharterd kunnen worden; zij zullen te Priok vlugger en gemakkelijker kunnen lossen en laden en er gelegenheid vinden om averijen te herstellen. De in loods en te Priok geloste goederen zullen langs het kanaal naar de pakhuizen te Batavia gebracht worden voor $\frac{1}{3}$ van de tegenwoordige transportkosten; andere goederen zullen uit die loods rechtstreeks naar het binnenland vervoerd kunnen worden. Even gemakkelijk zal het aanvoeren en inladen van voortbrengselen uit het binnenland gaan, zoodat het lossen en laden van een schip voortaan in minder dagen zal plaats hebben dan er thans weken voor gevorderd worden. De stoombooten, die in den geregelde dienst langs de Noordkust van Java varen, zullen binnen vier dagen kunnen lossen, laden en vertrekken, waardoor 20 pct op de heen- en terugreis gewonnen zal worden, zoodat een kleiner getal stoombooten voor denzelfden dienst, bij gelijk vervoer, voldoende zal zijn. Bij het lossen en laden zullen de kooplieden of hunne agenten persoonlijk toezicht kunnen houden, wat thans, tengevolge der moeilijke gemeenschap met de reede, onmogelijk is.

De Consul-generaal is overtuigd dat de nieuwe haven, die bij de Bataviasche kooplieden nog geen onvoorwaardelijke toejuiching vindt, geen andere gevolgen zal hebben dan grooter gemak en aanzienlijke tijdsbesparing (wat op besparing van kosten neerkomt.) Zoovele redenen dus van dankbaarheid, zegt hij, aan de regeering, die op zulk eene krachtige wijze de belangen van den handel ter harte heeft genomen.

De heer Ferrier toont verder de beteekenis der haven te Priok voor den wereldhandel aan.

De in- en uitvoer van Java is, evenals die van ieder eiland, beperkt binnen de grenzen van zijn omvang en zijne bevolking, en van de koop- en werkkracht dezer laatste. Bovendien bevat het westelijk deel van het eiland, waarvan Batavia het punt van aan- en uitvoer is, slechts weinig nijverheidsondernemingen. Hieruit volgt dat de aanzienlijke uitgaven, welke de regeering zich getroost heeft, niet gewettigd zouden zijn met het oog alleen op de tegenwoordige behoeften, maar gerechtvaardigd worden door de mogelijkheid om Batavia tot een der middelpunten van den handel in het Oosten te maken. Om daartoe te geraken, moeten de schepen te Priok alles vinden wat voor de scheepvaart noodzakelijk is: dokken, werven, entrepôts en andere inrichtingen. Dat alles, zegt de heer Ferrier, kan er gemaakt worden, zonder dat de haven tot eene vrijhaven verklaard behoeft te worden. Het haven-terrein is aan alle zijden door water omringd en met gebouwen bedekt, die het eigendom van den Staat zijn. Wanneer dit geheele terrein tot een entrepôt gemaakt wordt, waarbinnen de koopwaren volkomen vrij vervoerd en verscheept kunnen worden, terwijl de douanen zich eerst vertoonen zullen bij het overschrijden der grenzen van dit gebied, dan zal het doel bereikt zijn. De schatkist zal daar voordeel bij hebben, dewijl voor loods- en pakhuishuur betaling gevorderd kan worden.

Dit alles heeft de regeering voorzien en in het oog gehouden. Een harer ingenieurs is thans bezig, in de verschillende Europeesche havens de dokken en andere inrichtingen te bestudeeren, teneinde uit te kiezen wat voor Priok het meest geschikt is. Er zal nog eenige tijd verlopen, voordat Batavia het entrepôt van het oosten kan zijn, maar zijne ligging maakt het daartoe beter geschikt dan Singapore, dewijl zoowel de weg naar China en Japan als die naar Australië gemakkelijker door of langs de Straat Sunda, dan door Straat Malakka genomen kan worden.

»Het plan, — aldus eindigt het rapport, — is op groote schaal ontworpen, en de uitvoering er van heeft met doorzicht en geestkracht plaats gehad. Nederland mag op dit werk trotsch zijn, en reeds nu kan men zeggen dat de nieuwe haven van Batavia bestemd is eene plaats in te nemen te midden der belangrijkste werken, die in onze eeuw ten dienste der scheepvaart verricht zijn.»

HET INDISCH BESTUUR EN DE RAMP MET DE »KONING DER NEDERLANDEN”.

Het is inderdaad niet te verwonderen, dat de ontzettende ramp met de »Koning der Nederlanden” allerwege schrik en ontsteltenis ver-

spread en een gevoel van diep medelijden met de ongelukkige slachtoffers opgewekt heeft. Al aanstonds werden er omtrent de oorzaak dier ramp allerlei geruchten in omloop gebracht, welke spoedig weder werden tegengesproken. Meer bepaald geldt dit van het verhaal omtrent de onzeewaardigheid van het schip, waarover echter het jongste mail-overzicht in het »Bataviaasch Handelsblad» de meest geruststellende berichten mededeelt op grond van inlichtingen van bevoegde zijde ontvangen. Men is dan ook van meening, dat een parlementaire enquête weinig of geen resultaten zou opleveren, en zelfs door een Nederlandschen Plimsoll overbodig zou geacht worden. De statistiek der voorafgaande reizen doet inderdaad ook zien, dat men te ver gaat door het publiek tegen deze Maatschappij in te nemen, alsof zij hare passagiers aan grooter gevaren blootstelde dan op andere stoomvaartlijnen. Uit hare berekening blijkt, dat in de negen jaren van haar bestaan op 270 reizen in het geheel 74085 (passagiers en bemanning) zijn overgebracht. In al die negen jaren is niemand bij een zeeramp omgekomen, hetgeen niet van alle reederijen kan verklaard worden. De ramp met de *Koning der Nederlanden* is de eerste van dien aard.

Hetzelfde blad, dat in dezen de partij opneemt voor het beleid der Maatschappij *Nederland*, vindt echter wel aanleiding tot beklag in het feit, dat van Regeeringswege niet spoedig en niet krachtig genoeg is gehandeld om maatregelen te nemen tot opsporing van de vermiste booten. Indien men eene enquête wilde instellen, dan zou de vraag moeten besproken worden, waarom het Indisch Marine-Departement niet op eigen gezag heeft gehandeld en eerst een maand na het ongeval, op last van den Minister van Koloniën, het stoomschip *Gouverneur-Generaal van Lansberge* heeft uitgezonden. Onwillekeurig denkt men aan de mogelijkheid, dat ook voor dergelijke gevallen een te groote afhankelijkheid van het Nederlandsch Opperbestuur bestaat, die menigmaal noodlottige gevolgen kan hebben. Het zou te wenschen zijn, dat deze verhouding eens grondig werd onderzocht en voor het vervolg op meer bevredigende wijze geregeld.

EEN BEZOEK AAN ATJEH.

In dienst der Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam is den 10den Juli II. de zendeling E. Janfruchte naar Java vertrokken. Op zijne reis bezocht hij o. a. ook Atjeh, omtrent welk land hij met ongekunstelden eenvoud eenige mededeelingen aan het Hoofdbestuur dier Vereeniging deed toekomen, en waaraan in het jongste December-nommer van haar »orgaan» eene plaats werd gegeven. Daaraan ontleenen wij het volgende:

»Den 14den Augustus ankerden wij voor Oleh-leh in Atjeh. Deze stad ligt op eene vlakte tusschen twee hooge bergen, en de omgeving is zeer vruchtbaar. Met den commandant en den hofmeester ging ik aan wal; van de anderen had niemand lust, vanwege de Atjehneezen.

De commandant ging tot den generaal-agent, de hofmeester en ik doorwandelden de stad. Oleh-leh is in den laatsten tijd door de Hollanders gebouwd en is de woonplaats voor de militaire aubtenaren van de oorlogvoerende armee, en de ankerplaats voor de oorlogsschepen. Op de reede lagen 3 oorlogsschepen, en in Oleh-leh en den Kraton, $\frac{3}{4}$ uur van daar, lagen 6000 soldaten.

Oleh-leh heeft ongeveer 120 nette huizen met platte daken en breede veranda's, door Hollanders bewoond; buitendien wonen er nog 700 Chineezzen in kleine slechte huizen; dit zijn handelaars. Wij doorwandelden geheel Oleh-leh, zagen er een poosje het bedrijf op de Chineesche markt aan en gingen daarop over het spoor, dat van de zee naar den Kraton (Holl. vesting) voert en kwamen aan de rivier van Atjeh. Aan een brug stond een jonge onderofficier. Ik vroeg: Mijnheer, wat is dat voor een kampong aan den overkant van de rivier? Hij zeide: Daar wonen uitsluitend Atjehneezzen, die ons zoo veel te doen geven. Ik vroeg: Wilt ge ons begeleiden door het dorp? Ik wilde de Atjehneezzen gaarne leeren kennen. Hij antwoordde: »Als gij wilt, ik sta u ten dienste; in dit dorp is het niet zoo gevaarlijk, omdat ze zoo nabij ons wonen, en ook een weinig handel drijven met de Europeanen; maar vijf minuten verder in het bosch ligt een groot dorp; daar kan zelfs op den dag geen Hollander zich alleen laten zien, of zij zouden hem terstond vermoorden. Gevangenen, en die zij voor spionnen houden, binden zij aan boomen en snijden het vleesch levend af, om het te eten.»

Daarop verhaalde hij het volgende: »Gisteren morgen ging een patrouille van 50 man met 2 officieren van hier naar den Kraton. Op een halfuur afstand van hier werden ze door Atjehneezzen overvallen en geslagen. De Hollanders hadden 4 dooden en 8 gewonden. In den Kraton hoorde men het schieten met geweren en zond versterking. Maar toen deze kwam, vluchtten de Atjehneezzen in de bergen. Zij zijn met krijgswapens goed voorzien, waarschijnlijk zijn deze hun in handen gesmokkeld door de Engelschen. Eenige maanden lang was er sprake van vrede, en toch was men nergens veilig, en nu hebben wij weer oorlog. Ja, die Atjehneezzen zijn zoo gevaarlijk, dat geen Europeaan het kan wagen zelfs bij dag naar den Kraton te reizen (3 kwartier verre); zelfs de trein wordt dikwijls aangevallen. De Radja van Oleh-leh en de nabij liggende dorpen heeft zich reeds voor eenige jaren met zijn volk onderworpen. Daar is zijn huis, zeide de onderofficier en toonde ons een prachtig gebouw tusschen klapperpalmen, acacia's, bloemen, enz. Wij gingen nu over de brug in het dorp, en zagen wel meer dan 150 hutten op palen gebouwd.

Midden in het dorp was de pasar (markt), waar de Atjehneezzen allerlei waren, als: Indische vruchten, visch, eieren, schelpen, koralen, steenen, enz. verkoopen. De kleur der Atjehneezzen is verschillend: zwart, donkerbruin, geel en bijna blank. De donkergekleurde zijn zeer leelijk; ze hebben vooruitstekende gezichtsbeenderen en lange ooren, met zulk een groot gat er in, dat men er gemakkelijk een vinger door kan steken, daarin hangen dan zware ringen of oorbellen. De mannen hebben een witte doek om de heup geslagen, de vrouwen dragen een sarong, van de heup tot aan de knieën; kinderen van tien

tot twaalf jaren oud waren geheel naakt. Van reinheid en beschaving verstaan deze wilde natuurkinderen zooveel als de ezel van gezang.

Wij doorwandelden het geheele dorp, kochten eenige vruchten, werden bestendig door sommige mannen achtervolgd, die ons wantrouwend aanzagen, of verbaasd stonden, wanneer ik in het maleisch eenige vragen deed. Met een heimelijk lachen gaven zij ook wel eens antwoord en brachten woorden van lof en eerbied op de Hollanders uit. Maar ik vertrouwde hen niet en zeide tot de anderen: Laat ons gaan, want zij kunnen ons omringen en dooden, zonder dat een Europeaan iets merkt. Zoo keerden wij uit dat onveilige dorp terug naar ons schip, en ik dankte God, dat ik gelegenheid had gevonden, de Atjehneezen te zien."

Koloniale literatuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

Het tooneel te Batavia in vroegeren tijd,
door Mr. N. P. VAN DEN BERG. Batavia,
W. BRUNING & Co. 1880. 8°.

De heer van den Berg heeft onder bovenstaanden titel een belangrijk en onderhoudend opstel, oorspronkelijk in het Tijdschrift voor T. L. en V. opgenomen en thans afzonderlijk in het licht-gegeven, dat bestemd is eene waardige plaats in te nemen naast de oeconomische en finantieële geschriften, waarmede hij onze koloniale literatuur verrijkt heeft. Hij heeft ons ditmaal eene boeiende en wetenswaardige bijdrage geleverd betreffende de levenswijze der Europeanen in de tropische gewesten, te meer belangrijk, waar het onze eigene koloniën en voorouders geldt, wier zeden en gewoonten aan het jonger geslacht steeds belangstelling zullen blijven inboezemen.

De Schrijver heeft als een bekwaam regisseur voor eene goede mise en scène zorg gedragen en, zooals begrijpelijk is, het tooneel der handeling naar het oude Batavia verlegd, zooals dit door bezoekers van den vroegeren tijd in hunne reisbeschrijvingen voor ons is afgeschilderd. De decoratie is fraai genoeg, maar het spel blijft onbevredigd, waar op de houding der acteurs niet te roemen valt. Het ware eene ongerijmdheid, onder zulke omstandigheden, een bloeiend kunstleven te willen verwachten. De ijzeren mannen, die de overzeesche gewesten voor ons veroverd hebben, of met de wapens in de vuist, het *uti possidetis* moesten handhaven, hadden tijd noch lust zich aan de kunsten des vredes te wijden. Zoo wordt ons in de kortelings verschenen gedenkschriften van mevrouw de Remusat medegedeeld, hoe weinig ontvankelijk Napoleon voor de genietingen der dramatische kunst bleek te zijn. Een man van groote bedrijvigheid, als hij, kon onmogelijk in eene geveinsde handeling belang stellen en wij vinden het begrijpelijk bij een geest, als de zijne, dat hij in de groote tragedie van Corneille meer behagen schiep dan in de tooneelspelen van Molière,

met hunne snaaksche guitenstukken en grootere en kleinere bedriegelingen, die, als het ware, het zout onzer samenleving vormen.

Het schijnt dat in de eerste tijden der Nederlandsche vestiging op Java de waijang, bij gebrek aan beter, bij de Europeanen vertoond werd. Indien men ook aanneemt dat de Europeesche maatschappij in Indië destijds een meer inlandsch karakter had dan tegenwoordig, moet zulk eene vertooning, tot wier juist begrip eene grondige kennis der javaansche taal en mythologie vereischt wordt, voor de meeste Europeanen ongenietbaar zijn geweest. De Javanen bezitten trouwens iets beters dan dit, namelijk de voordracht hunner heldendichten, door het gebarenspeel der danseressen begeleid, zooals dit somtijds nog bij de iudische vorstenhoven vertoond wordt. Zulk eene voorstelling kan nog plastische en mimische kunstwaarde bezitten, die bij den poppenkast van den waijang ten eenenmale ontbreekt.

Eerst in de laatste helft der achttiende eeuw werden te Batavia ernstige pogingen aangewend, aldaar een tooneel te stichten. De eerste wakkere strijder voor het tooneel in de hoofdstad van Ned.-Indië is een onder-luitenant der dragonders, du Pouget genaamd, geweest, die in het jaar 1757 van de hooge regeering de vergunning verzocht en verkreeg in het stads heeren-logement comedie-voorstellingen te mogen geven, zoodat de nieuwe schouwburg op 20 Juli van hetzelfde jaar met het treurspel »Jacoba van Beijeren» van Jan de Marre kon worden ingewijd. De voorstelling begon des namiddags ten vijf uur, om des avonds ten 9 uur te eindigen, zooals dit nog, in het begin dezer eeuw te Amsterdam geschiedde. Van het gehalte der tooneelspelers en toeschouwers is ons niets bewaard gebleven, zoodat wij daaromtrent in het duister verkeerden. Veel sympathie en medewerking schijnt de ondernemer van het publiek niet ondervonden te hebben, zoodat hij spoedig de teugels van zijn bewind in 1760 aan zekeren Jan Adam Keijze overdroeg en bij het gouvernement aanzoek deed opnieuw in den zadel gezet te worden. Het schijnt dat de onderneming met den nieuwen directeur, niettegenstaande hij het publiek op »konst- en vliegwercken» onthaalde, ook geen hooge vlucht nam en in October 1764 te niet ging. Na den verkoop van het heerenlogement met den schouwburg, die als twee afzonderlijke perceelen in December van hetzelfde jaar geveild werden, werd zekere Josef Clement eigenaar van het lokaal. Maar de tijden waren voor de exploitatie niet gunstig. Bij de toenemende vermindering der welvaart, maakte zich een gevoel van moedeloosheid van Batavia's ingezetenen meester, die hen allerm minst geschikt maakte in de comedie eene gepaste uitspanning te zoeken. In 1770 gaf Clement zijn octrooi prijs en besloot de Raad van Indië in het volgend jaar het gebouw af te breken en aan zekeren Cornelis Domburg op het terrein recht van opstal te verleen. De behoefte aan een tooneel deed zich echter weldra weder gevoelen en, op aandrang van eenige voorname ingezetenen, wendde Jan Boucher zich in Juli 1781 tot de regeering, om in de zuider-voorstad een schouwburg te stichten, dat werd toegestaan, waar reeds in September van het volgend jaar op hooger last gesloten werd. Het uitschrijven der wekelijksche bedestonden, gepaard met de gestrenge handhaving der godsdienstige voorschriften, maakte spoec-

dig ook aan de vermakelijkheden van den schouwburg een einde.

Maar groote gebeurtenissen waren in aantocht, die ook op de Europeesche samenleving in Indië haren invloed zouden doen gevoelen. Nederland werd de prooi van een vreemden overweldiger en de koloniën vielen aan de Engelschen in handen. Een nieuw tijdvak van ontwikkeling was voor Java angebroken, dat aan een wedergeboorte dringend behoefte had, want de indo-westersche maatschappij aldaar, die een Daendels, in alle opzichten als haar heer en meester erkende, was, zoowel stoffelijk als zedelijk, sterk achteruitgegaan. Met Raffles en de zijnen werden de goede manieren weder te Batavia ten tooneele gevoerd. De bekende voorliefde der Engelschen voor de »private theatricals» verloochende zich ook hier niet. Door eenige jonge officieren van het kantonnement te Weltevreden werden pogingen aangewend een liefheerij tooneelgezelschap op te richten, waarin zij ook slaagden. De »Hendrik de IV» van Shakespeare, zoowel het eerste als het tweede deel, »the Rivals» van Sheridan en Goldsmith's »the stoops to conquer» — waarvan Dr. Lindo een fraaie hollandsche vertaling geleverd heeft, — werden o. a. opgevoerd. Indien men ook aanneemt dat de uitvoering gebrekkig is geweest, bij de hooge eischen aan een behoorlijke vertolking dezer meesterwerken verbonden, in verband met de bescheiden krachten, waarover men bij de uitvoering beschikken kon, was de keuze der stukken op zich zelve reeds een groote vooruitgang. De geleerde en talentvolle Raffles, zelf een hoogst verdienstelijk beoefenaar der kunsten en wetenschappen, — wiens historisch werk over Java tot het beste behoort, wat over onze koloniën geschreven is en eene onmisbare wegwijzer blijft voor hen, die zich met onze O. I. bezittingen wenschen vertrouwd te maken — woonde met zijn echtgenoot de voorstellingen bij, waarvan de »Java government Gazette» geregeld verslag gaf, zoodat de schouwburg, als het ware, onder de bescherming der regeering stond.

Met het vertrek der Engelschen verdween natuurlijk ook de Engelsche schouwburg, maar het gebouw, door hen gesticht, bleef, in overdrachtelijken zin althans, in stand, terwijl de bamboezenloods door een hechter en doelmatiger lokaal vervangen werd. Weldra namen ook weder de Nederlandsche voorstellingen een aanvang, die voornamelijk uit vertalingen van Kotzebue's tooneelspelen bestonden, wiens werken in Europa grooten opgang maakten, nu en dan door een vaderlandsch stuk afgewisseld, welke echter, in overeenstemming met den gewijzigden smaak van het moederland, waarvan de kolonie de terugwerking ondervond, door de spektakelstukken van het fransche repertoire gaandeweg vervangen werden.

Het is begrijpelijk dat, bij alle die voorstellingen, de vrouwenrollen door mannen vervuld werden, zooals dit ook in Europa geruimen tijd in zwang was. In Frankrijk geschiedde dit nog in de zestiende eeuw, terwijl het in Engeland, Italië en Nederland nog tot het midden der zeventiende eeuw voortduurde. Goethe woonde, tijdens zijn reis in Italië in de laatste jaren der vorige eeuw, nog voorstellingen bij, waarin de vrouwenrollen door mannen vervuld werden. In een afzonderlijk opstel, dat als een der aanhangsels zijner bekende reisbeschrijving kan beschouwd worden, tracht hij, uit het oogpunt der kunst, dit

gebruik te rechtvaardigen, namelijk, als oefening beschouwd, hoeverre men het in de kunst der vermomming brengen kan. Het publiek, zoo verhaalt hij, vond daarin geen aanstoot, omdat men te voren wist, dat men met eene vertooning en geene werkelijkheid te doen had en de vertooner dus meer een zaak dan een persoon voorstelde. De voorstelling moet toch daaronder geleden hebben, want tegenover Goethe's opvatting kan de opmerking gemaakt worden, dat het bij een tooneel-vertooning voornamelijk op de vertolking der karakters en typen aankomt, die, bij een dergelijke verwisseling, niet volledig kan bereikt worden.

De toenemende belangstelling van het publiek te Batavia in de tooneelvoorstellingen deed intusschen tot de oprichting van een nieuw liefhebberij-tooneelgezelschap, met de gepaste spreuk *aut desint vires, tamen est laudanda voluntas* besluiten, dat een aantal jaren bestaan heeft en niet zonder vrucht is werkzaam geweest. De mededinging van een fransch gezelschap, dat nu en dan in denzelfden schouwburg eveneens voorstellingen gaf, werkte gunstig op den ijver en de eerezucht der hollandsche vertooners. Gelijktijdig deed zich ook de behoefte aan een beter lokaal gevoelen, waarvoor het benodigd kapitaal spoedig gevonden was, onder medewerking der hooge regeering en van Z. E. baron van der Capellen. De feestelijke opening greep plaats op 7 December 1821 met eene opvoering van den *Othello*. In het begin was de onderneming voorspoedig, maar de kwade tijden lieten niet lang op zich wachten, zoodat er herhaaldelijk een beroep moest worden gedaan op de welwillende medewerking en den financiëlen steun van Batavia's ingezetenen, die dan ook niet achterwege bleef. Waar dus de goede wil bleef bestaan, ontbraken ook de krachten niet, om de vereeniging in het leven te houden, totdat de aankomst van een franschen troep van tooneelspelers van beroep aan het rijk der liefhebbers een einde maakte. De fransche impresario, die goede zaken had gedaan, kwam in het volgend jaar, in 1836, met een vrij goed operagezelschap terug. Bij gelegenheid van het bezoek van Prins Hendrik der Nederlanden te Batavia traden de leden van *aut desint* nog eens op, om hun zwanenzang te doen hooren en na een eervol bestaan van twintig jaren ten grave te dalen. Waar het oorspronkelijk Nederlandsch repertoire zoo weinige geschikte stukken ter opvoering bevat, kan men het aan de tooneelliefhebbers te Batavia niet euvel duiden dat zij grootendeels tot vertaalde stukken hun toevlucht namen en, tot streeling van den wansmaak van het publiek fransche spektakelstukken opvoerden. Wij bezitten wel Nederlandsche acteurs, maar daarom nog geen nationaal tooneel. Slechts weinige landen kunnen zich op dit voorrecht beroemen. In dit opzicht staan wij dus met de meeste volken gelijk. Engeland, Spanje en Italië kunnen zich beroemen in vroeger dagen een nationaal tooneel gehad te hebben. De bloeiende dramatische letterkunde van Frankrijk in de zeventiende eeuw was grootendeels op de leest van het Grieksche tooneelspel geschoeid en de Duitschers, in zoolre zij zich niet eveneens naar de klassieke modellen hebben gericht, hebben wederkeerig de fransche modellen gevolgd. Op dit oogenblik is Parijs het middelpunt van het dramatisch kunstleven, dat dan ook geheel Europa van zijn producten voorziet. Het kwaad woekert nog in onze dagen, zoowel hier als

elders, voort en, zoolang de meerderheid van het groote publiek, waarvoor de schouwburg in de eerste plaats bestemd is, niet meer ontwikkeld is, valt er op geen verbetering te hopen.

Wij hebben hiermede in korte trekken den korten inhoud van het geschrift en daarmede tevens de lotgevallen van het tooneel te Batavia bekend gemaakt. Gelijk te verwachten was, is de oogst niet ruim geweest, maar, in stede zich hierover te beklagen, zou veeleer het tegendeel verwondering hebben gewekt. Men moet zich veeleer verbazen dat er nog zooveel is tot stand gebracht. Zoolang de europeesche maatschappij in Indië haar materieel karakter blijft behouden en de meeste Europeanen aldaar zich met de oplossing van het arithmetisch vraagstuk onledig houden, een maximum geld in een minimum tijd te verdienen, is er geen bloeiend kunstleven te verwachten. Te midden der graanvelden ontluiken slechts klaprozen en korenbloemen, die, in zooverre zij niet door den landman als onkruid worden beschouwd en gewied, hoogstens eene boersche schoone kunnen behagen. Daarom gelooven wij niet dat de wensch des Schrijvers om een gezelschap van goede Nederlandsche acteurs naar Indië te doen »uitkomen'', spoedig zal verwezenlijkt worden, zoolang de reis naar Java zoo kostbaar blijft en de goede acteurs alhier op zeer gunstige voorwaarden voordeelige engagementen kunnen sluiten. Men zal zich dus op Java voorloopig met zeer middelmatige fransche opera-voorstellingen en verder met »liefhebberij'' en »rederijkerij'' moeten tevreden stellen. Het moge waar zijn dat liefhebberijtooneelgezelschappen licht in kweekscholen van ijdelheid en oppervlakkigheid ontaarden, in Indië zullen zij, bij gebrek aan beter, nut kunnen stichten en iets tot ontwikkeling van den sluimerenden kunstzin kunnen bijdragen.

Den Haag.

J. E. BANCK.

La Renzoni. Een roman door MELATI
VAN JAVA. Leiden, GUALTH. KOLFF. 1881. 8°.

De maatschappij is rijk aan tegenstellingen. Uit dezen rijkdom een greep te doen, het bonte naast het stemmige, onverschilligheid naast deelneming, vrengde naast droefheid te teekenen; het eene figuurtje niet te schetsachtig, het andere niet te breed uit te werken, op een derde weder het juiste licht te doen vallen; ziedaar eene taak, waarvoor Melati van Java in haar *La Renzoni* niet terugdeinsde.

De hoofdpersoon in dezen roman is eigenlijk niet zij, op wie de titel doelt, maar de geleerde vrouw uit de kleinsteedsche omgeving van Westveld. Het is Judith Hagen, op wier oud-testamentischen naam wel telkens toespelingen worden gemaakt door Doris Bruisman, maar bij wie men overigens volstrekt niet aan een Holofernes behoefte te denken. Deze vrouw is met voorlietde door de Schrijfster getoekend. Hare denkbeelden, hare gevoelens vullen menige bladzijde, en het zij hier reeds aanstonds gezegd, de eerste zijn meestal

wel waard gehoord en overwogen te worden. Wat de laatste aangaat, wanneer men vooronderstelt, dat het hart hierbij ook een woordje mede mag spreken, dan schijnt ons dat hart vaak te koud, of zoo men dit liever wil, dan bereikt het een te gering aantal slagen per minuut.

Het is zeker wijs en verstandig, geen huis op zandgrond te bouwen. Wanneer de waterstormen komen, ondergraven zij de fondamenten, en de uiteengeslagen planken op de golven te zien schommelen, te zien aandrijven op het verlaten strand, dat is een pijnlijk tooneel; maar ook te aarzelen, waar men rotsgrond onder de voeten heeft, dat maakt den toeschouwer wrevelig. Het met wrakken bezaaide strand moge ons treurig stemmen, van de kale rotshoogte keeren we ons af. Bovendien is het niet eene te schrille tegenstelling? Is daar geen keuze mogelijk, dan tusschen rotsgrond en vlugzand? Maar Melati van Java liet ons geene andere keuze. De overige vrouwen in haren roman zijn slechts bijfiguranten. Voor het voetlicht treden Judith, Alda en eerst de student, later de advocaat Steeland.

Judith is Alda's tante, Steelands moederlijke vriendin. Zij is dan zeker eene dame van rijpen leeftijd? Volstrekt niet. Zij is als wij haar leeren kennen drie en twintig jaren oud. Steeland is drie à vier jaren jonger dan zij. Zijne ouders wilden den jongen wildzang een rustig studiejaar bezorgen. Hij had niet aan het admissie-examen der hoogeschool voldaan, nu moest hij eigenlijk voor straf in het kleine Westveld bij den oud-professor Doekers den verloren tijd inhalen. Door zijn vader bij de Hagens aanbevolen, is dit de eenige familie, die hij bezoekt. Maar de jongen is lusteloos, en van studeeren komt niet veel; het kleine nestige stadje verveelt hem den Hagenaar. Judith's vader komt nu op het denkbeeld, dat zijne geëerde dochter den onwillige maar eens onder handen moet nemen. Daar is nu de vreemdste verhouding ter wereld in het leven geroepen, want Judith wordt, zooals Steelands zusters ondeugend opmerken, de studentengouvernante. Maar Judith is noch schoon, noch bevallig; hoogstens kan zij er een enkelen keer lief uitzien. Haar leven vlood voorbij als een effen stroom, geen enkel hartstochtelijk windje beroerde de spiegelgladde oppervlakte. Haar omgang met den jongen Reinout doet dezen stroom niet van richting veranderen, wel trilde soms het water na dien tijd, maar de trillingen gingen niet diep, zij vervloeiden in wijde kringen, tot alles gelijkmatig liep als voorheen. Hare zusterlijke genegenheid voor den jongen man is vrij van alle illusien of sentimentaliteit. De singleblessedness der geleerde dame gedoogde niet anders. Het kenmerk der ware geleerdheid, eenvoudigheid ontbreekt haar overigens niet. Toch maakt hare houding tegenover de Haagsche dameswereld, in wier midden zij een poosje toeft, geen gunstigen indruk op den lezer. Haar gedrag aldaar is niet alleen het gevolg eener kleinstedsche opvoeding. Zij was een praktisch meisje met een vasten wil, en de kring, waarin zij toen verkeerde, wordt ons als te veelzijdig geschilderd om niet ergens aan eene schrandere vrouw een punt van aanknooping te bieden. Hier is dunkt mij Judiths karakter niet goed volgehouden. Haar bezoek bij de gesinanciepeerde schrijfster, die op kamers woont, toont weder aan, dat Judith zeer goed weet, waar zij staat, en wat zij waard is.

Die schrijfster zelve! Het zou ons verwonderen als we een Hollandsch boek opsloegen, dat ook maar even over de emancipatie handelt, zonder die typische sigarettenrookende blauwkous te vinden. Melati voegt nog een krulletje bij de reeds zoo dikwijls vertoonde figuur. De geëmancipeerde presenteert een bittertje.

Maar Melati van Java! Er zijn aardigheden ook op dit punt, die te ver gaan. Wonde plekken genoeg bij die onvrouwelijke vrouwen, waarop ge de hand kunt leggen, geef uwe zusters geen geeseldriem in het gelaat. Een glas champagne voor de opgewondene chanteuse is voldoende. Laat de bittertjes blijven, waar zij thuis hooren, en waar zelfs de geëmancipeerde vrouw niet zonder behoorlijk geleide verschijnt. En voor een oogenblik aangenomen, dat zulk een schep-sel bestaat. Welk denkbeeld moet men zich vormen van de kringen die zich voor haar openen? Wilt ge ons werkelijk doen gelooven dat onze beau-monde zoo iets duldt? In het gesprek met die schrijfster geeft Judith vrij en open hare gevoelens te kennen over de vrouwen in het algemeen, en over de vrouwenquaestie in het bijzonder. Haar oordeel over hare medezusters is niet liefderijk, niet in overeenstemming met hare geringe ervaring, en vooral niet met de hoogte van het wetenschappelijk standpunt, waarop zij heet te staan. Aan hare gevoelens op vier en twintigjarigen leeftijd omtrent de ware emancipatie, of liever omtrent den werkkring der ontwikkelde vrouw blijft zij het geheele boek door niet alleen getrouw, hier en daar wordt haar karakter zelfs gewrongen juist om aan dat gesprek niet ontrouw te worden. Judith is in sommige opzichten voor een jong meisje al dadelijk veel te wijs. Niet hare geleerdheid is daarvan oorzaak, want daarmede pronkt zij niet, zij is juist te wijs in iets, waarvan zij bij haar engen horizon zeer weinig kon weten, in menschenkennis. Een landstadje, een doodstil huishouden, een leven zonder eenige afwisseling, men kan dan, zooals men het noemt leeren tooveren, maar menschenkennis zal men onder zulke omstandigheden niet opdoen. Hoor haar evenwel in haar oordeel over de vrouw. »De vrouw bederft haar eigen zaak, op den duur kan zij 't niet volhouden eene mannelijke betrekking te bekleeden, haar coquetterie, haar kleingeestigheid, haar zucht om alles te analyseeren, haar prikkelbaarheid, zelfs eenige van hare deugden, maar vooral haar zucht naar het huwelijk staan haar in den weg.» Zou men niet wanen eene verbitterde zestigjarige te hooren, onder wier oogen een paar mislukte generaties zijn opgegroeid? Maakt Melati van Java zich hier niet aan hetzelfde anachronisme schuldig als de schrijvers der 17e eeuw, die Eva in het paradijs lieten denken en spreken, alsof eene duizendjarige beschaving haar bij hare komst op aarde ontvangen had? Het onafhankelijkheidsgevoel der vrouw, zoo sterk bij Judith zelve ontwikkeld, kan zij bij anderen niet aannemen. »Ik ken er,» zegt zij, »die een onafhankelijk bestaan hadden en toch liever 't aanzoek niet afsloegen van een weduwnaar met verscheidene kinderen dan op eervolle wijze zelf haar brood te verdienen.»

Dat komt altemaal door die jammerlijke zucht naar het huwelijk, van liefde wordt niet gerept, of zou men die onder dezen naam moeten verstaan? Maar dit daargelaten. Het is dus in Melati's of

Judiths oogen niet eervol de plaats eener ontslapen moeder bij des weduwnaars kinderen te vervullen. Die zware taak — voorwaar, alleen sterke schouderen en sterke harten zijn er voor berekend — wordt minachtend ter zijde geschoven. Een onafhankelijk leven zooals Judith leidt, dat is veel nuttiger! Waartoe deze tegenstelling. Zijn groen en geel ieder op zich zelf beschouwd geen fraaie kleuren, al passen zij niet bij elkander? Er is eene vroegrijpheid, die naar onrijp smaakt. Bovendien komt Judith later half en half van deze gedachte terug. Zij gaat eens weduwnaars kind opvoeden, maar zonder den weduwnaar. Wij herinneren ons eene vrouw, die iets dergelijks eenige jaren geleden aan het publiek verkondigde, en er in sommige landstadjes misschien wel eer mede inlegde, maar mij dunkt toch, niettegenstaande alle geruchtmakende theoriën, dat eene ongehuwde vrouw niet de bij uitstek aangewezen persoon is, om flinke Hollandsche jongens met levendige verbeeldingskracht op te voeden.

Door dit feit uit Judiths leven te vermelden zijn wij echter alles en allen voorbijgesneld. Laat ons terugkeeren.

Judith wordt meermalen in de gelegenheid gesteld van haar zucht tegen het huwelijk bewijzen te leveren. De jonge Steeland heeft nog iets anders dan wijsheid in zijne vriendin ontdekt, en als student kan hij zich geen grooter geluk voorstellen dan het bezit van hare hand. Maar Judith is zeven en twintig en dan hare principes... Eerst lacht zij om den dwazen jongen, dan weigert zij. Zij noemt zich zelve een leelijke oude vrijster, die haast de jaren had om Reinouts moeder te zijn, en de kus, dien zij op zijn voorhoofd drukt, is moederlijk. Geen zweempje hartstocht bij het zevenentwintig jarig meisje, wie niemand ooit van liefde gesproken had; alles ijs, niet het ijs der geleerdheid maar der jaren. Eere aan de kunst, die zulk een toonbeeld van menschelijke? volmaaktheid te voorschijn riep, en aldus de natuur in het aangezicht durfde slaan. Om Reinout niet geheel rampzalig te maken, blijft zij in geleerde briefwisseling met hem. Hij mag na afloop zijner studiën terugkomen. Als advocaat komt hij terug, hij smeekt nogmaals. Aan twee jaren uitstel heeft Judith echter niet genoeg, zij wil nog drie weken om zich te bedenken. Die drie weken verloopen. Judith schrijft Reinout eindelijk een brief, waarin zij hem onherroepelijk afwijst. Reinout ontvangt dien niet, komt ten derdemale en... wordt in genade aangenomen? Misgeraden. Hij ziet Alda, het achttienjarige kind van den operazanger, en is binnen vier en twintig uren met haar verloofd.

Is zulk een plotselinge geweldige omkeer te verklaren in een jong mensch, die aan de academie niet precies als een kluizenaar geleefd heeft, en toch vier jaren lang het beste deel van zijn wezen der oudere talentvolle vrouw wijdde? Dat plotselinge is een misgreep. Reinout had zijne genegenheid zeer goed van Judith op Alda kunnen overbrengen, al geschiedde dit niet op de wijze der oude drama's. Niet Judiths jaren behoeven hier de oorzaak te heeten, want Judith zag er weinig ouder uit dan toen Reinout haar leerde kennen. »Misschien scheen haar gelaatskleur nog witter, haar oog nog dieper geworden en de peinzende trek om haar mond ernstiger, maar ouder werd Judith niet meer, evenmin als de schaduwen rondom haar.» Zoo

was ze naar Melati's beschrijving twee jaren te voren. Bovendien al moge men het afkeuren, dat in de Fransche letterkunde de vrouw van dertig jaren het meest gehuldigd wordt, haar tot eene vrouwelijke Methuselach te maken is evenmin toe te juichen. Judiths karakter zou bij een geleidelijker ontwikkeling van dit verhaal, Reinout voldoende verontschuldigd hebben. Alda was schoon, levendig, met een wonder-schoone stem begaafd, en slim genoeg om deze gaven niet onder een korenmaat te verbergen. Judith zou als achttienjarige eveneens door haar overschaduwde zijn geworden. Judith kleepte zich smakeloos (waarom in een *jurkje*?). Alda had de wijsheid, die menig minder bedeede onder hare zusters evenmin ontbreekt, te weten, wat haar goed stond. Alda haakte naar eene verlossing uit de gevangenis Westveld, Judith was tevreden bij haar boeken. Maar Alda was natuurlijk niet het eerste schoone, geestige meisje, dat Reinouts levensweg kruiste; dat hij Judith zo lang reeds kende en liefhad is het hoofdbezwaar tegen zijn plotselingen omkeer. Judith had intusschen te elfder ure gaan bedenken, dat zij Reinout misschien toch maar zou verhooren; doch gelukkig voor haar principes, wordt haar deze opoffering bespaard. In plaats van zich nu van harte in het heil der jonge lieden te verheugen, wat bij zulk eene wijze bejaarde dame als de schrijfster ons onder onze kennissen wil doen opnemen van zelf spreekt, krijgt Judith een aanval van geheime smart: »zij stelde zijn dwaasheden op prijs, nu zij tot het verledene behoorden." Plotseling valt dus ook Judith uit hare rol. Vaak, o zoo vaak heeft Melati ons verzekerd, dat Judith zich nimmer illusien maakte, dat zij geen hart had, dan voor hare boeken; wel voelde zij soms dat haar iets ontbrak, maar dat iets is meer een ruimer werkkring, een doel voor haar leven, dan een echtgenoot. Wij waren 't dus op 't laatst gaan gelooven, nu raken we in eene even pijnlijke onzekerheid als Judith zelve. Had zij Reinout schier tegen haar wil liefgekreken, had zij tegen die liefde gestreden, en in stilte steeds op hem gehoopt, zij had niet weemoediger kunnen zijn dan thans, nu zij hem jaren lang hare hand hardnekkig geweigerd had en pas weende, toen hij het zuchten en smeeken opgaf. »Judith zat stil en onbewegelijk. — Voor haar was de zomer om en wat had zij er van gezien, wat genoten? In een hoog vertrek met gesloten ramen had zij gezeten, zonder het te waardeeren of zelfs te vermoeden, hoe heerlijk zomer en lente kunnen zijn, en nu zij buiten kwam, was het reeds herfst, ten minste voor haar." Deze schildering is even innig als schoon, maar . . . zij past niet bij de Judith van eenige bladzijden vroeger, die haar lot als het ware in de hand had gehad, die slechts had behoeven op te staan en het raam op te schuiven om de heerlijke lentegeuren te genieten, die de bloemen voor hare voeten niet had willen opmerken, die na hare eerste uitvlucht in ruimer kringen nooit weder iets dergelijks beproefd had, ofschoon hare middelen haar ruimschoots daartoe in staat stelden, en hare jaren haar dit niet beletten. Zij is traag geweest, aan hare traagheid heeft zij alles te wijten, en de wouldbe oude vrijster maakt ons wrevelig. Hare avondbode kan ons niet zachter stemmen, al oordeelen wij het gelukkig, dat zij door hare godsdienstige gevoelens troost vindt in haar leed, want klinkt het niet hoogmoedig, wanneer zij zegt: »Mijn jeugd is voorbij, doch

is 't zoo niet beter geweest dan wanneer ik geweest ware gelijk de anderen?" Gelijk welke andere? Judith beweert ergens elders als schreiende: »Ik sta alleen, niemand is er zooals ik." Dus als alle andere vrouwen. Voor zooveel singleblessedness voelen wij geen sympathie.

»De vrucht der kennis bevat voor de vrouw een bittere kern", zegt Melati, zij wordt niet gekocht dan door het verlies van datgene, wat aan 't leven de hoogste waarde geeft, de illusiën, die onafscheidelijk schijnen van 't geluk, zoo zij het eigenlijk niet zelf zijn." Dus zij, die lang bij den grond blijven, zijn er alleen goed aan toe, die het laagst blijven nog beter. Hoe enger horizon, des te meer geluk. Judith's leven zelf spreekt deze stelling tegen. Zij had in hare studiën afleiding, bezigheid gevonden, zij was er door bewaard gebleven als eene niets beteekenende tante Johanna de dagen door te suffen of als eene lichtzinnige romaneske Suze met een gebroken hart in een vreemd land te sterven. Neen, studie is genot, en scheppen zaligheid voor elke ziele, die behoefte heeft de vleugelen vrij uit te slaan, en hoog naar den blauwen hemel op te stijgen, daar in Gods stralend zonlicht te juichen. Studie behoeft niet koud, niet onvrouwelijk te maken. Een vrije blik kan niet gepaard gaan met een eng hart, en eng noemen wij een hart, als dat van Judith. Schijnt het woelende zeevlak ons minder schoon dan vroeger, wanneer wij onderzocht hebben, waaruit die dartele golven bestaan? Maakt de met sterren bezaaide hemel minder indruk op ons, nu wij weten, welke afstanden die flonkerende stipjes van de aarde scheiden? Spreidt de maan matter glans in onze oogen, nu wij hare baan bespieden? Kunnen wij het wel en wee der hedendaagsche samenleving niet meer mede genieten of mede lijden, omdat wij ons in dat der Grieksche maatschappij van voor eeuwen verdiept hebben? Zal de ziel, die in onweerstaanbaren aandrang zich van hare kluisters bevrijdde, weer terug verlangen naar de cel, die haar benauwde, anders ware zij er niet aan ontstegen? Het is zoo, verfijning van gevoel geeft ook verfijning van smart, maar tevens edeler fijner genot.

De jonkvrouw, die aan het haar te eng geworden kinderkleedje ontgroeide, legt het met een glimlach terzijde. Hoor! de leeuwerik jubelt aan den morgenhemel. »Maar de storm kan komen en zijne vleugelen knotten, het is veiliger hier beneden," zeggen de kiekens, die nuttig en aardig zijn op hunne wijze. Jubel toch voort, fiere leeuwerik; onder alle omstandigheden kunnen smart en zorgen ons deel zijn, oud worden (als ons dit vergund wordt) en sterven moeten wij allen, een vrije blik in Gods wonderschoone natuur zal ons lot niet zwaarder maken; integendeel, ons buigende voor de wetten van den Oneindige, zullen we de wijsheid dier wetten bewonderen.

Met Alda, La Reuzoni, behoeven we ons minder lang bezig te houden. Hare persoon en haar karakter, hoewel dikwijls, en dan zeer fraai geteekend, beslaan minder plaats in den roman, dan hare lotgevallen. Over hare denkbeelden kunnen wij zeer kort zijn, want... zij liet het denken liefst aan anderen over. Oppervlakkig, ijdel, listig, vertoon de schoone zangersdochter beurtelings een zeer onaangenaam karakter, of liever een totaal gebrek aan karakter; zij koestert voor haar echtgenoot zekere genegenheid voor zoover zulk, eene incarnatie

van egoïsme er genegenheid op na kan houden, maar bedriegt hem reeds op de huwelijksreis. Zij ontvangt briefjes van en heeft geheime samenkomsten met een vrij gezet oudachtig heer, en weet haar echtvriend, die hierbij het bekende onnoozele figuur uit de Fransche romans vertoont, van alles onkundig te houden. Maar wees gerust, lieve lezer, Melati van Java schildert wel piquante toestanden, doch te sterke kruiden passen niet voor een Hollandsche maag. Oudtijds zou men gezegd hebben: »Hiervan steekt ons de walge." Die oude heer is Alda's vader, de beroemde operazanger. Jaren lang heeft hij niet naar zijn kind omgezien, ieder waande hem dood. Daar ontdekt hij plotseling, dat ergens in de wereld eene schoone vrouw met een »gouden stem" zijne dochter kan zijn. Hij zoekt haar op, en bezweert haar hem te volgen; hij zou haar leeren lauweren oogsten bij het publiek, dat hem zelve avond aan avond vergoode. Alda weigert wel is waar aan de opgewonden voorstellingen haars vaders gehoor te leenen, maar niet met spijt. Herinneringen uit hare kinderjaren werden levendig bij haar, zij was zeven jaar oud voor 't laatst op de planken geweest, zij had trouwens te huis bij hare tantes, de goede zielen meermalen verschrikt door haar zin voor het tooneel. Toch is Alda hier niet natuurlijk. Bedenken wij, dat zij zoo even aan het stille eentonige leven te Westveld ontsnapt is; dat zij voor 't eerst zwelgde in eene weelde, waarnaar zij altijd had gehaakt; dat zij aangebeden werd door een knap jong man, dien zij, wij herhalen het, lief had op hare wijze, dat zij nu niet, evenmin als later bezielde was van heilige liefde voor de kunst, dat zij ons slechts als ijdel en oppervlakkig, en als zeer hartstochtelooos wordt geschilderd. Zulk eene vrouw heeft geen reden, welke ook, om haar echtgenoot met de listen en streken eener trouwelooze Parisienne om den tuin te leiden. Wat hartstocht verklaren kan, is zonder hartstocht onmogelijk. Maar fraaie bladzijden komen er voor in de hoofdstukken aan het huwelijksreisje gewijd. Melati weet in weinige trekken het schoone te schilderen, en de macht der schoonheid. Alda wil de operavoorstelling bijwonen, waartoe haar vader haar uitgenoodigd had, en haar jonge echtgenoot niets kwaads vermoedende, is dadelijk bereid er met haar heen te gaan.

»Op den met zooveel ongeduld verwachten avond, kleepte zij zich een weinig keuriger dan anders in een zacht zeegroen gewaad, dat wondervol kleurde met haar schitterende tint en donker ros haar, waarop een diadeem rustte van smaragden, huwelijkscadeau van Judith, een bouquet rozen en heliotropen op haar borst hulde haar in een wolk van geuren, die Reinout naar het hoofd stegen, en hem zich deden afvragen hoe 't mogelijk kon zijn, schooner te wezen dan Alda, of gelukkiger dan hij, die dit meesterstuk (was het niet een *meesterstukje*) der schepping het zijne mocht noemen."

Gedurende die geheele voorstelling schetst Melati ons de schoone vrouw, zooals zij zich vertoont in de oogen van haar echtgenoot, verheerlijkt door het idealisme zijner liefde. Maar het contrast tusschen haar uiterlijk en innerlijk is snijdend. Dat het huwelijk dier beiden niet gelukkig is, spreekt van zelf. Drie jaren later sterft Alda bijna van verveling in het landstadje, waar haar echtgenoot van beperkte middelen moet leven. Zij heeft twee kinderen, maar bedorven kind als

zijzelve is, beschonwt zij hen als speelgoed; zij vermaakt er zich soms mede of werpt het van zich. Weder komt haar vader met zijne voorstellen. Weder geheime briefjes en samenkomsten. De jalouzie van Reinout wordt opgewekt, en zij ontvlucht den man, die haar nog steeds teeder lief heeft, hare kinderen, haar tehuis, niet uit liefde voor de kunst, maar omdat hare ijdelheid zich verveelt.

Een woordje over de inrichting van Alda's huwelijksleven kan hier niet gemist worden, ten bewijze, dat Melati geen zuiver Hollandsche toestanden beschrijft, of wel dat zij die toestanden verwringt, al naar hare fantaisie dit verlangt.

Dat huwelijksleven is op Franschen voet ingericht, en daardoor alleen bemerkt Reinout niet des avonds als hij thuis komt, en niet des morgens als hij vertrekt Alda's vlucht, want mevrouw's kamer blijft gesloten, en Reinout bepeinst op de zijne, dat Alda toch al heel koppig is.

Alda wordt »Diva''. Een jaar na hare vlucht is Reinout getuige van haar tweeden triomf te Brussel. Zij was »het ideaal eener Rosine'' in den Barbier de Seville.

Melati van Java houdt van snelle overgangen, dit is er weder een; Alda heeft slechts ter ontwikkeling van haar talent eene kostschool-opleiding gehad; zij is daarna vrouw en moeder geworden, maar een jaar is voldoende om haar als diva op het tooneel te doen schitteren. Onmogelijk! Het genie helpt met gemak over de groote moeilijkheden der voorbereidende oefeningen heen, maar die oefeningen zijn noodzakelijk, jarenlange oefeningen. Onderzoek, om slechts iets te noemen, hoe de zangeressen te Berlijn enz. de mimiek bestudeeren, hoe ieder gebaar aan kunst wordt ontleend, en alleen door volhardende oefening zoo kan worden voorgesteld, alsof de natuur die bevallige manieren der actrices schonk. Elk talent heeft wetenschappelijke opleiding noodig, niet om het groote publiek, maar om den kunstkenner te voldoen. Wat zoudt ge zeggen van den beeldhouwer, die uit het blok marmer een vrouwenfiguur wilde beitelen, zonder ooit het menschelijk lichaam te hebben bestudeerd?

«Ohne den Zwang und die Plage der Lehrjahre kann keiner zu freiem und freudigem schaffen gelangen." Dit woord van Ebers diende wel de zinspreuk te worden van ieder, die talent bezit en als schrijfster, actrice of wat ook wil optreden.

Het boek eindigt niet met Alda's succes. Integendeel is natuurlijk een groot gedeelte der laatste helft aan La Renzoni gewijd. Zij blijft te midden harer overwinningen, de wat haar zedelijk leven betreft vlekkeloos reine vrouw; het vlugzand geeft geen vat, zelfs niet aan vorstelijke bewonderaars. De eigenaardige toestanden, waarin eene operazangeres verkeert daargelaten, zou anders de hartstocht der ijdelheid, die eene vrouw huis en haard doet ontvluchten, haar ook tot het aannemen van vorstelijke hulde hebben moeten brengen. Maar Fransche of Italiaansche toestanden en Hollandsch phlegma gaan in dit boek zeer vertrouwelijk hand aan hand.

Hoe La Renzoni eindelijk als geknakte bloem het hoofd buigt, dit leze men in de schoone bladzijden, die haar lijden en sterven beschrijven. De slotscène tusschen Judith en Reinout, en de coup de théâtre,

die daarop volgt bederft weder veel van het genot, aan de lezing van het voorgaande verbonden. Die goede Reinout! Wij hadden al genoeg verrassingen van hem ondervonden, op die laatste waren wij volstrekt niet bedacht, en met een glimlach zien we hem naar Indië vertrekken, vrezende dat de zoon van Insulinde toch geen man zal maken van dit vreemdsoortig stoicijntje.

En nu aan het einde onzer beschouwingen gekomen, vragen wij ons zelve af: wat bedoelt de Schrijfster met dit boek? De levensbeelden, die zij ons doet zien, zijn te ernstig om uitsluitend het vluchtig genot van de gewone romanverslinders op het oog te hebben. Wil zij ons door de vroegrijpe Judith en de lichtzinnige Alda aantoonen, dat de vrouw slechts als moeder en opvoedster gelukkig kan zijn? Dat te weinig of te veel beschaving beide even noodlottig op het vrouwelijk gemoed werken? Dat kan haar geen ernst wezen. Daartoe is er te veel voorliefde op te merken bij de schets van Judith's leven.

Niet de verruiming van haar horizon heeft Judith ongelukkig gemaakt, maar de enghed er van. Zij begon met geestkracht, maar bleef halverwege steken. Ieder noemde haar geleerd, omdat zij een beetje boven hare zeer alledaagsche omgeving stond. Wel wierp zij dien lof van zich af, maar er bleef toch iets van hangen. Zij klom, maar niet hoog genoeg. Zij schreef geen »excelsior» in hare vanen. Iets anders is het de letter, iets anders den geest der klassieken in zich op te nemen. Zij is zwak, waar zij sterk had kunnen zijn. Want zij ontvlucht de samenleving in plaats van er haar talent ten nutte van het algemeen aan te wenden. Zij begraaft het in de aarde, en zucht van verveling bij den verborgen schat, die in den dag des oogstes rijke vruchten had kunnen geven. Waar zij als jonkvrouw optreedt, voldoet zij evenmin. »Mejuffrouw, ik (erger) mij over uwe (onrijpe) wijsheid, in zulk een groente van jeugd.» Deze aan Hooft ontleende, met eene gewichtige verandering gebezigde woorden zijn wij geneigd haar telkens toe te roepen. Tot haar zou de Genestet gezegd hebben: »Gij zijt vast geest en been.»

Onnatuurlijke vrouwen in onnatuurlijke toestanden; fraai coloriet, diepte van opvatting, weelderige schildering, de bezieling eener hier en daar schitterend schoone stijl zijn niet voldoende om U te redden, Melati van Java. Wij wenschen van Uwe hand beelden uit het menschelijk leven, omstraald door den gloed Uwer fantasie, maar beelden, die beantwoorden aan de werkelijkheid.

Rijswijk, 24 Dec. 1881.

ELISE SOER.

Wijnanda. Eene Indische novelle door W. A. VAN REES. 's Gravenhage, HENRI J. STEMBOEG. 1881. 8°.

Voor mij was »Wijnanda» eene bekende. Ik genoot haar — de novelle wel te verstaan — reeds in 1879, toen zij in »Eigen Haard» verscheen. Met genoegen heb ik haar herlezen, en nu, zoowel als

toen, vind ik den romantischen vorm wel den gelukkigsten, die gekozen kan worden, om vooral drooge geschiedkundige feiten te verspreiden en die te doen opnemen zelfs door hen, die zich daartoe het meest weerbarstig toonen. Menigeen, die niet zonder redenen afkeerig is van de officieële waarheid, vooral der oorlogsbulletins, kan nu ten minste een denkbeeld opvangen van den Atjeh-oorlog, dat hem er toe zal brengen de zaak te onderzoeken en meer bronnen te raadplegen.

Het is wel mogelijk, wat ik wel eens heb hooren beweren, dat »Wijnanda» een tendenz-roman is. Ik voor mij geloof, dat er geen enkele roman of novelle zonder »tendenz» geschreven wordt. Waarom zou dan »Wijnanda» daarop eene uitzondering maken? De tendenz, die ik heb meenen te ontdekken, is de verspreiding in ruimeren kring van hetgeen op Atjeh's bodem is gebeurd. Ik weet nu wel, wat met dat woord »tendenz-roman» bedoeld wordt; de Generaal van Swieten heeft het eerst tot die opvatting aanleiding gegeven door zijn brief van 11 Oktober 1879 in »Eigen Haard», waarbij hij de meening verkondigde, dat »Wijnanda» de voortzetting was onder eenen anderen vorm van een strijd, die, volgens den Oud-bevelhebber, door de tegenpartij niet te winnen was; omdat zij — altijd volgens hem — de vereischten daarvoor miste.

Die toegedichte tendenz heb ik toen bij het eerste verschijnen der novelle en ook thans bij het andermaal lezen niet kunnen ontwaren. Ik schat ook den heer van Rees te hoog, om hem te verdenken, zich tot zoo'n rol te laten overhalen, — gesteld al eens, dat iemand ter wereld hem daartoe het voorstel gedaan had, wat ik van geen der bestrijders van den generaal van Swieten kan aannemen.

Dat de heer van Rees met de gevolgde oorlogvoering bij de 2de Atjehsche expeditie niet ingenomen is, blijkt voorzeker op menige bladzijde. Maar hij zal toch wel zijne meening mogen verkondigen, waarbij dan nog te constateeren valt, dat hij zijne personen van het oorlogsveld geen andere taal laat spreken, dan in die dagen over het algemeen, in den meest uitgebreiden zin van dat woord, van de officieren, die aan die expeditie hebben deelgenomen, werd vernomen. Had de Schrijver die woordvoerders eene tegenovergestelde taal in den mond gelegd, dan zou hem in plaats van de woorden van »geschiedenisverminking» en »geschiedenisvervalsching» door velen het woord »onwaarheidlievenheid» zijn toegevoegd.

Nu klinken de woorden »geschiedenisvervalsching» en »geschiedenisverminking» ook nog wel niet malsch; maar bij hem, die nadenkt, dat na de oorlogs-bulletins, waarover ik hierboven sprak, de Atjeh-oorlog thans nog niet geëindigd mag heeten en nog steeds bloed en schatten verslindt, moet de gedachte op het einde van 1881 toch eindelijk opkomen, dat aan het oorspronkelijk opereeren wat gehaperd moet hebben, en dat het zeer gewaagd zou zijn de leiding daarvan onvoorwaardelijk goed te keuren. Wij moeten ons getroosten bij de hartstochten, die in beweging geraakt zijn, de uitspraak daarover aan het nageslacht, dat minder bevooroordeeld zal zijn, over te laten.

Intusschen hoop ik »Wijnanda» in veler handen te zien en mocht dat enkelen hinderen, omdat zij meenen zullen, dat de zaken niet

volgens hunne zienswijze voorgesteld zijn, welnu, dat ook zij den romantischen vorm in stede van den apodiktischen te baat nemen om hunne denkbeelden in te kleeden. Wordt dit met talent uitgevoerd, dan kan het publiek niet anders dan er bij winnen; want de zaak zal dan van twee kanten kunnen bekeken worden, waardoor de onpartijdige lezer zich eene zelfstandige meening zal kunnen vormen. En het nageslacht, dat voorzeker nog meer weerzin zal koesteren voor apodiktische bewijsvoering dan het thans levende, zal op aangename wijze het »audi et alteram partem» kunnen toepassen en zoo te gereeder er toe komen een onbevangen oordeel te vellen.

Maar uit mijn wensch om »Wijnanda» in veler handen te zien, mag nu niet afgeleid worden, dat ik de meening zou aankleven, dat die novelle volmaakt te noemen zou zijn. Liet ik die meening ingang vinden, dan zou ik aan de op mij genomen taak van recensent te kort doen. De novelle is goed opgesteld, nitmuntend geschreven, zelfs zoo, dat het moeielijk valt, eenmaal begonnen, het boek uit de handen te leggen. De Schrijver van de »Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier» heeft andermaal zijne kostelijke gave van wel en fraai te zeggen in hare volle kracht ten toon gespreid. Toch zijn er eenige vlekjes, die mij opgevallen zijn en die ik wensch aan te toonen, niet uit bedilzucht, meer als als soort van protest tegen het daarbij verhandelde.

Zoo heeft het mij het getroffen, dat op bladz. 185, waar de vaandel-episode verhaald wordt, de verrichtingen van kapitein van Daalen vrij schraaltjes behandeld worden. Ik wil gaarne gelooven, dat de Schrijver van »Wijnanda» tot beknoptheid gedwongen was; maar mij dunkt, wanneer dat fraaie gevecht te Lemboe, waar van Daalen zoo uitblonk, meer uitgewerkt ware geweest, de uitgevers van »Eigen Haard» tegen die paar kolommen, daarvoor benoodigd, niet zouden hebben opgezien, wijl de novelle een parel te meer zou geteld hebben, die meer dan eenige andere medegewerkt zou hebben om den Atjeh-krijg te populariseeren. Zou niet met de pen van den begaafden Schrijver eene bladzijde schooner en vuriger dan de schoonste en vurigste van Joachim Ambert gegrift zijn, wanneer hij in zijn stijl zou verhaald hebben, dat van Daalen als chef van den staf der 2e brigade den vaandel-drager Von Bredow gelastte zijn vaandel op het talud der aangevallen vijandelijke sterkte te planten, dat hij toen de rondom verspreide krijgers, zijnde de kapiteins Bindervoet van Nahuijs en Randwijk, de luitenanten Schweijts, de Sturler en d'Arnand Gerken, de sergeant-majoor Bach, de Amboineesche sergeant Latoemaina en de Amboineesche fuselier Patimana, om het zinnebeeld van het ver verwijderde vaderland verzamelde, hen in die hachelijke oogenblikken deed beloven geen duim van die plek te wijken, terwijl hij versterking zou gaan halen of eene omtrekking van de vijandelijke stelling zou beproeven; wanneer de Heer van Rees ons verhaald had, hoe dat heldentroepje, aangevuurd door van Daalen's kernachtige toespraak, in die oogenblikken ongekuist, maar tot de harten der soldaten sprekende, van: »Jongens, geen voet breed achteruit, dat belooft jullie me!» zich dicht aaneensloot en de afgelegde belofte gestand deed op eene wijze, die den held, door wien het daar geplaatst werd, ten volle waardig was.

Neen, die episode had in »Wijnanda» — de Schrijver vergeve mij die uitspraak — vooral nu het Lemboe-gevecht verhaald werd, niet mogen ontbreken.

Belreur ik het gemis van die pagina's, van een anderen kant moet ik erkennen, dat de Schrijver elders den kapitein van Daalen, b.v. op bladz. 106, alle recht heeft laten wedervaren en dat dus eene mogelijke gedachte aan opzettelijke miskenning moet worden verwijderd. Mijne lezers vergeven mij, dat ik mij voor een oogenblik aan afschrijven schuldig maak. De karakterschildering van van Daalen door van Rees is te fraai, dan dat het ik van mij zou kunnen verkrijgen haar over te slaan zonder nog eene poging aan te wenden, haar in nog meer uitgebreiden kring kenbaar te maken. Luistert:

»Inderdaad bezat kapitein van Daalen alle vereischten om zich tot »een buitengewoon goed hoofdofficier te vormen, als de gelegenheid, »hem slechts diende. Nu, de gelegenheid kon zich nooit schooner »aanbieden, dan toen de aangewezen opperbevelhebber voor den vol- »genden veldtocht tegen Atjeh het oog op hem liet vallen en hem »reeds bij de voorbereidende werkzaamheden gebruikte. Onvermoeid, »nacht en dag gereed voor iederen dienst, altijd gespoord om elk »oogenblik in den zadel te springen; vlug met de pen, bondig, helder »van stijl, een geheugen van staal, veeleischend voor en beschermer »van zijne ondergeschikten, rond voor zijn gevoelen uitkomende als »dat gevraagd werd, was kapitein van Daalen dan ook spoedig de »rechterhand van den generaal geworden.»

Zegt, staat hij daar niet voor u, Van Daalen uit een blok gegoten? Hadt gij u een ander beeld ontworpen van den man, die moed genoeg had rond voor zijn gevoelen uit te komen door de hand te weigeren van hem, die hij daartoe niet waardig achtte, al was het een groote der aarde?

Ik zeg den heer van Rees dank voor die karakterschildering. Er behoorde moed toe in het vorstelijk 's Gravenhage een man als Van Daalen zoo op den voorgrond te doen treden, die ten gevolge van die mannelijke daad veel geleden heeft en nog wanneer zij ter sprake gebracht wordt, vaak miskend wordt.

Laat mij nu voortgaan met »Wijnanda» in oogenschouw te nemen. Wat mij daarin ook als eene vlek voorkomt, is het ridiculiseeren van de zoogenaamde inlandsche kinderen en kraolen. Och, ik weet het wel, het is zoo'n verleidelijke gewaarwording de lippen der lezers tot een glimlach te zien krullen, wanneer zij het gebroken Hollandsch van mevrouw van Nes of van Sinjo Rjers onteijferen. Ik heb mij ook een enkele keer aan die soort van jacht op geestigheid weleer schuldig gemaakt. Ik heb evenwel toen ondervonden, welke droefgeestige gedachten, ja soms verbittering ik daarmee opgewekt had; men heeft mij doen inzien, dat ik een onbillijkheid beging, door een gebrekkige spraakwending en uitspraak in het belachelijke te trekken, waarvan wij Nederlanders uitsluitend de schuld behooren te dragen, namelijk door Indië te lang van degelijk onderwijs verstoken gehouden te hebben. Sedert dien tijd gevoel ik, hoe smartelijk het voor de betrokkenen moet vallen, zich door hen, die tot zelfs op het onderwijs van de bewoners van het overheerde land schrielheid

betrachten, te hooren bespotten. Ik beken daarenboven, dat ik oneindig liever de welgemeende taal van mevrouw van Nes hoor, dan het Haagsche jargon van de zoogenaamde voorname klasse, die van *gemeektheid* en *gedisthaingheerdheid* niet weten hoe het mondje te plooiën, en waarbij dan ook gereinsheid en onhartelijkheid scheering en inslag zijn.

Ware ik in de plaats van den Schrijver geweest, dan had ik mij aan eene herinnering van mevrouw Sa.... as niet gewaagd. Niet omdat ik zou meenen, dat in zijne novelle de tegenstelling van de hoofdheldin, die eene verpersoonlijking van reine zeden daargestelt, niet zou mogen gegeven worden. Integendeel die repoussoir was noodig om de type van de ideale jonkvrouw goed te doen uitkomen. Maar eene kreoolsche, eene dame tot de Indo-Europeanen behorende, zooals men zich hier uitdrukt, tot repoussoir bezigen, dat is slechts voedsel geven aan de onredelijke antipathie, die helaas! te veel hier te lande aangetroffen wordt jegens hen, die daar ginds geleefd en gezwoegd hebben of daar nog zwoegen en leven. Er bestaat in Nederland geen grooter genoegen, dan op Indo-Europeanen te kunnen schelden en schimpen. En treffen zoo iemand rampen of wederwaardigheden, dan is het leedvermaak onbegrensd. Het is mij niet te doen om de bewerking te leveren, dat wezens als mevrouw Sa.... as of als mevrouw Holstein, zooals zij in de novelle genoemd wordt, in Indië niet zouden bestaan. Dat zou onzin zijn. Daar evenmin als hier ontbreken *Messalinae*, hoewel voor Indië er bijgevoegd kan worden, dat zij in de klasse, waartoe de omgeving van Wynanda behoort, uiterst schaars aangetroffen worden.

En vergiftigingen? zullen mijne lezers vragen.

»Wel,» is mijn antwoord daarop, »wanneer hier te lande de giftplanten zoo aan den weg groeiden als dat in Indië het geval is; wanneer het arsenicum en andere toxica hier op de openbare markten zonder eenige controle verkocht werden, zooals dat alweêr in Indië geschiedt; och, vraagt u zelve dan af op welke schrikbarende schaal de »*causes célèbres*» zouden vermenigvuldigen? Vraagt u af of het niet een wijs bestier der Voorzienigheid is, het land der blanken met een minimum van giftplanten bedeeld te hebben; of het niet eene uitnemende kennis van het volkskarakter bij de wetgevers getuigde, toen zij de toxica achter slot decreteerden en zelfs den vrijhandel in die zaken opofferden!»

Of de Indische officieren op bladz. 120 de wisselruiterij van Luitenant Beerman — de naam is niet onaardig gekozen — met een glimlach op de lippen gelezen hebben, betwijfel ik. Ik althans voelde mij wel eenigermate ontstemd, die oplichterij als eene aardigheid, waarover slechts gelachen werd, voorgesteld te zien. Zij zal niet strekken, om den goeden naam van het officierskorps daar ginds te verhoogen; vooral omdat volgens het beloop der novelle, die afkeurenswaardige daad nog pas in 1873 zou hebben plaats gehad. Ik mag gerust verklaren, dat wanneer toen zoo'n daad gepleegd ware geworden, de schuldige zonder lachen voor een raad van onderzoek gebracht en met algemeene stemmen uit het leger verwijderd zou zijn geworden.

Zietdaar de vlekjes, die mij bij de herlezing van »Wijnanda'' in het oog sprongen. De heer van Rees houde het mij ten goede, dat ik mijne indrukken neêrschreef, zooals ik ze gevoeld heb. Toch heb ik nog eene bemerking, die mij op het hart ligt. Zij betreft meer het staatkundige, dan wel het romantische gedeelte der novelle. Als ik de hoofdstukken II en III goed gelezen heb, dan kan ik een gevoel niet onderdrukken, dat de schrijver niet alles medegedeeld heeft, wat hij omtrent Toekoe Mohammed Ariffin (beter Toekoe Mohammad Arief Effendi) met betrekking tot de oorzaken van den Atjeh-oorlog wist. En is dat zoo, dan zou ik eene afkeuring niet mogen weêrhouden en slechts als verzachtende omstandigheid mogen aannemen, dat zijne novelle geschreven werd in een tijdvak, toen de openbaarmaking van *alles* wat tot de oorzaken van dien oorlog gerekend kon worden, niet geoorloofd was. Ik mag hier tusschen twee haakjes bijvoegen, dat zelfs nu nog, nu de zoogenaamde Atjeh-stukken gedrukt en openbaar gemaakt zijn, de Ariffin-episode nog lang niet helder is en dat daaromtrent gerust mag gezegd worden: in de stukken is dienaangaande niet de volledige waarheid te vinden.

Den Haag, December 1881.

M. T. H. PERELAEER.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

Japansche cartografie. In de Japansche afdeeling der tentoonstelling, gedurende het laatste internationaal geografisch Congres te Venetië gehouden, trok het vooral de aandacht, welke reuzenschreden Japan gedurende de laatste zes jaren had gemaakt op het gebied der cartografie. In het bijzonder mocht de nieuwste kaart van Japan, welke door het Japansch Ministerie van Binnenlandsche Zaken was tentoongesteld, veel bijval verwerven. Zij wordt vermeld onder n°. 132 der Japansche afdeeling van den algemeenen catalogus der tentoonstelling als de »Carta generale dell' imperio giapponese, colla topografia delle due capitale Fokio e Kioto, cominciata nel novembre 1880 e terminata nel febbrajo 1881'' De Japansche titel luidt: »Dai Nippon zen-dzu, '' d. i. volledige kaart van Groot-Japan. Uit de daarbij gevoegde toelichting blijkt, dat de kaart door het Geografisch Bureau van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken (Naimusho) uitgegeven en bij Matsui Chiubei & Shiozhima Ichisuke te Shiba, Tokio in het derde maand van het 14^e jaar Meiji (Maart 1881) verschenen is. Als bewerker wordt genoemd Tsukamoto Meiki nevens twee revisoren en vier teekenaars.

De heer J. J. Rein, de bekende schrijver over Japan, vestigde onlangs in het 12 n°, Dec. 1881, van het »Oesterreichische Monatschrift für den Orient'' de aandacht onzer geographen op dezen merkwaardigen cartografischen arbeid in een vrij uitvoerig opstel, getiteld: »Dai Nippon zen-dzu, eine neue karte Japans.''

Een Atlas van het Oosten. Naar men ons meldt, wordt te Parijs de uitgave voorbereid van een «Grand Atlas des pays de l'extrême Orient», onder toezicht van den Graaf Meyners d'Estrey, den bekenden Redacteur der »Annales de l'extrême Orient», en met medewerking van bevoegde geographen en reizigers. De Atlas zal ongeveer 45 kaarten bevatten, waaronder algemeene kaarten van Azië, Oceanië, Indië, Indo-China, en meer bijzondere, o a. van Japan, China, Corea, Thibet, Birma, Siam, Tongkin, Cochinchina, Annam, Malacca, de Indische Archipel, Java, Sumatra, Borneo, Celebes, Australië, Nieuw-Guinea, de Molukken, Nieuw Zeeland, Nieuw Caledonië, enz. De nieuwste bronnen zullen daarbij worden gebruikt, terwijl de naam van den uitgever R. Hausermann eene goede uitvoering van den arbeid waarborgt. Jaarlijks zal er eene serie van vier kaarten verschijnen.

De bruikbare planten van Nederlandsch-Indië. Systematisch gerangschikt, beschreven, en met aanteekeningen voorzien van derzelver waarde in den handel, de nijverheid en de geneeskunde. Zoo luidt de titel van een arbeid, dien men eerlang mag tegemoet zien van de hand des heeren A. H. Bisschop Grevelink.

In een werk getiteld »*The useful plants of India*», heeft kolonel Heber Drury zijne landgenooten bekend gemaakt met al hetgeen hij betreffende het nut der gewassen van Britsch-Indië uit de berichten van verschillende auteurs heeft kunnen verzamelen, hetwelk een zóó gunstig onthaal is ten deel gevallen, dat het in weinige jaren was uitverkocht en in 1873 de tweede uitgaaf heeft beleefd. Dit deed den heer A. H. Bisschop Grevelink de hoop koesteren dat een dergelijk werk over het nut der gewassen van den Nederlandsch-Indischen Archipel, de meeste waarvan hem van nabij bekend zijn, met even veel welgevallen door zijne landgenooten zal worden ontvangen, waarom hij — toegevend aan een lang gekoesterden wensch — zich sedert jaren met de samenstelling er van heeft bezig gehouden.

Dat een werk van deze soort voor ons Nederlanders minder noodig zou zijn dan voor de Engelschen, zal wel niemand beweren. Men zal veeleer kunnen staande houden dat wij meer dan zij behoefte er aan hebben, daar toch het Nederlandsche volk, eenmaal in alles wat de nijverheid betreft het eerste volk der aarde ¹⁾, sinds lang in dit opzicht meer dan in eenig ander, bij vreemde natiën ten achter staat, en hoewel zulks hoofdzakelijk te wijten is aan eenige vermindering van onzen ondernemingsgeest, zoo valt het toch niet te ontkennen dat om op dit gebied vooruit te streven er tevens kennis wordt ver-

¹⁾ In de 17^e eeuw waren wij in elke onderneming van industriëlen aard, onze tijdgenooten vooruit. Nog kort geleden werd in een officieel rapport over de Britsch-Indische Vezelstoffen aan de beide huizen van het Parlement, het feit aangehaald dat de Hollander reeds in de 17^e eeuw hun »Lijnbaan» vestigden in bijkans elke plaats van het Indische vaste land waar zij handel dreven, en touwwerk vervaardigden van allerlei afmeting onder de leiding van Hollandsche opzichters; en verder dat zij er »Groot Zeyldoek» weefden van 35 to 36 ellen in lengte en »Zeylkleeden of »Sack Cloth 40 @ in a pack», welke van Batavia werden uitgevoerd. Vgl. *Report on Indian fibres, presented to both Houses of Parliament* London, 1874.

eischt, en ook hierin, voor zooveel zij uit de Indische nijverheidskruidkunde verkregen wordt, zijn wij ten achteren geraakt, naardien er sedert de glorieijke dagen van Van Rhee de, Rumphius en Valentijn niets dan eenige onvolledige en verspreide bijdragen zijn geleverd, z. a. die van Horsfield, van Blume, Junghuhn, Korthals, Teismann, enz. wier schriften meer bepaaldelijk aan de zuiver systematische kruidkunde waren gewijd. Hasskarl maakte zijne aantekeningen bekend over het nut door de (inlandsche) bewoners van (westelijk) Java aan eenige planten van het eiland toegeschreven. Filet schreef over het nut van die welke in den Botanischen tuin te Weltevreden waren geplant ¹⁾, doch geen dezer twee laatstgenoemden voegden er de kenteekens bij, even alsof onze industrieëlen er geen gebruik van weten te maken of genoeg hebben aan de inlandsche benaming, hoewel het een hoogst onzeker en bedrieglijk middel daartoe is, waarop men zich, met uitzondering van eenige weinigen, nimmer kan of behoort te verlaten ²⁾. Dit laatste schijnt ook de meening te zijn van onze naburen aan de overzijde van het water, of wellicht denkt men daar gunstiger over de ontwikkeling van het opkomend geslacht der nijverheidsklasse.

Hetzij hiermede hoe het wil, de genoemde boekjes zijn sedert lang weinig meer in den handel verkrijgbaar en bovendien is er sedert hun verschijning veel aan het licht gekomen der vermelding waardig, zoodat het wel noodig mag heeten een vollediger en meer met de eischen van den tijd en de vorderingen van het onderwijs strookend werk te leveren, zooals dat hetwelk de heer Bisschop Grevelink zich ten voorbeeld had gesteld.

Heeft hij daarbij de eigenlijke Cultuurproducten minder uitvoerig behandeld, iets hetwelk na de verschijning van het in vele opzichten voortreffelijk werk van den heer van Gorkom wel niet anders kon, zonder in bestendige herhalingen te vervallen, des te meer heeft hij, naar we vernemen, getracht de waarde van de in het wild groeiende gewassen of zoogenaamde boschproducten, »plantaardige schatten" z. a. Drury ze noemt, behoorlijk te doen kennen, zoodat er verder niets vereischt wordt om ze ten nutte aan te wenden dan de moeite van ze op te sporen.

Wat de uitvoering betreft, hoewel de heer Grevelink geen de minste bedoeling heeft dezen zijnen arbeid te doen doorgaan voor iets meer dan een compilatie, zoo schijnt het door hem gevolgde plan meer praktisch te zijn en dus de voorkeur te verdienen boven het Engelsche, waarin de planten alphabetisch zijn gerangschikt en beschreven, zoodat haar kenteekens daarin noodwendig niet zoo compleet zijn opgegeven als hij gedaan heeft. Daarbij heeft hij het voorrecht gehad te kunnen wijzen op het gebruik dat van een aantal onzer gewassen

¹⁾ De waarde van dit boekje heeft prof. Miquel op een waardige wijze erkend door aan een plantengeslacht van de Orde der Acanthaceen den naam te hechten van den schrijver: *Qui in explorandis proprietatibus stirpium indicarum optime meruit. Flora Ind. Batavae.*

²⁾ Inlandsche plantennamen mogen echter om andere redenen in een werk als het onderhavige niet ontbreken, en daarvoor zullen deze afzonderlijk alphabetisch worden opgegeven.

gemaakt wordt op het vasteland van Azië, terwijl ook de handelsstatistiek onzer naburen hem ten dienste stond, waarvan hij dan ook een vrij gebruik heeft gemaakt.

Voor een werk van deze soort is de compilatievorm verkozen boven die van een *digest*, dewijl zij het voordeel heeft dat de naam van den oorspronkelijken auteur, bewaard blijft en de lezer dus een zekeren maatstaf heeft voor de mate van vertrouwen die hij aan de berichten schenken kan.

Wij twijfelen er niet aan of de uitgave van dezen voorgenomen arbeid, waarin al het wetenswaardige van meer dan zeshonderd planten nauwkeurig beschreven is, zal door de vele belanghebbenden en belangstellenden in de voortbrengselen uit het plantenrijk van Indië met sympathie worden verbeid. Moge het onverwacht overlijden des geëerden Schrijvers blijken geen beletsel te zijn voor de uitgave van het werk.

Vliegende blaadjes. Gelijk men weet, wordt door het Nederlandsche Zendinggenootschap te Rotterdam, nevens de bekende »Mededeelingen» en het »Maandbericht», nu en dan een serie van »Kleine Stukjes» en »Vliegende Blaadjes» uitgegeven. Onder deze laatste verdienen o. a. opmerking:

1. Een kerstfeest te Modjò-warnô, met een houtsneë, voorstellende het huis van wijlen den zendeling Jellesma. 2. De Minahasser in feestgewaad, met eene houtsneë, zulk een Minahasser voorstellende. 3. Iets over het Nederlandsche Zendinggenootschap in 1878, met een gezicht op de rivier van Tondano in de Minahassa. 4. De offers bij de Alfoersche heidenen in de Minahassa, met eene houtsneë, voorstellende eene offerplaats. 5. De meisjes-, kost- en dagschool te Tomohon in de Minahassa, met eene houtsneë, die het huis te Tomohon voorstelt. 6. De volkschool in de Minahassa, eveneens met een houtsneë, voorstellende een schoolgebouwtje naar den ouden trant.

Journalistiek. Sedert 2 December 1881 verschijnt te Soerabaja een nieuw humoristisch blad, onder den titel: »Vliegende bladen». Voorloopig zal één nummer van 2 + 8 kolommen worden uitgegeven, terwijl de prijs per 3 maanden f 2.50 bedraagt.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Abendanon (Mr. J. H.), De Nederlandsch-Indische rechtspraak, van 1849 tot 1880. Eene verzameling der rechterlijke beslissingen, voorkomende in het Recht van Ned-Indië en het Indisch Weekblad van het Recht in verkorten vorm en systematische volgorde, wedergegeven. Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1881. 8°. f 25.— Franco per post f 26.—

Baginda Maradjalan, Sair tjeritera segala Ambtenaar jang berolek pangkat dari kandjeng goebernamen ataoe jaag di brentihken pangkatnja. Tertjitak kadoea kalinja. Betawi, H. M. van Dorp & Co. 1881. 8°. (38 blz.).

Balen (J. Hendrik van), *De Nederlanders in Oost en West, te water en te land*. Dl. II. *De Avonturiers. De gronlleggers van den Nederlandschen handelen de eerste vestiging in de Oost. 1598—1603*. Met 4 platen. Amsterdam, van Leendertz. 1881. 8°. (196 blz. met 4 platen). Bij inteekening *f* 1,60, geb. *f* 1,90; afzonderlijk *f* 1,90, geb. *f* 2,25.

Berg (Mr. L. W. C. van den); *De Mohammedaansche geestelijkheid en de geestelijke goederen op Java en Madoera*. Batavia, W. Bruining & Co. 1881. 8°. *f* 1.—; franco per post *f* 1,25.

Bloemlezing (Soendaneesche). Verzameld door G. J. Grashuis *Fabelen, brieven en verhalen*. Leiden, A. W. Sijthoff. 1881. 8°. (26 en 158 blz.) *f* 2,95.

Bibliotheek (Godgelearde), onder red. van J. I. Doedes. *Nieuwe serie*. 5e Afl. 2. (James Legge. *De godadiensten van China. Beschrijving van het Confucianisme en van het Taoïsme. Uit het Engelsch vertaald door C. Beets*.) Utrecht, Kemink & Zoon. 1881. 8°. (274 blz.).

Hoffmann (Prof. Dr. J. J.). *Japanese-English dictionary. Bij order of the Dutch Government elaborated and edited by Dr. L. Serrurier*. Vol. I. II. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8°.

Hoffmann (Prof. Dr. J. J.). *Japansch-Nederlandsch Woordenboek. Op last van den Minister van Koloniën bewerkt en uitgegeven door Mr. L. Serrurier*. Dl. I. II. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8°.

Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië *Uitgegeven op last van het Ministerie van Koloniën*. 10e jaarg. 1881. Deel II. Amsterdam, (F. Stenler 1881. 8°. (VIII, 248 blz. met 5 kaarten en 12 palaeontologische tafelen) *f* 5,—

Jeekel (L. J. P. J.). *Het Sumatra-tractaat Proefschrift*. Leiden, P. Somervil 1881. 8°. (VIII, 85 blz.).

Kaart (Topographische) der residentie Rembang opgenomen ingevolge Gouvernements besluit dd. 6 Juli 1866, n°. 8. Overgebracht en geteekend op de schaal van 1.100.000. In steendruk gebracht aan de Topographische inrichting te 's Gravenhage. 1881. 4 bladen folio.

Mechelen (Ch. Te), *Kort begrip van de Javaansche woordvorming*. Leiden E. J. Brill. 1881. 8°. (48 blz.) *f* 0,90.

Musschenbroek (Mr. S. C. J. W. van), *Het vaarwater van de schipbreukelingen van het stoomschip Koning der Nederlanden en de kansen op hun behoud. Met twee kaarten. Uitgegeven vanwege het Aardrijkskundig-Genootschap*. Amsterdam en Utrecht, C. L. Brinkman en J. L. Beijers. 1881. 8°.

Ockerse (G. P. J.), *Eenige beschouwingen over de Brochure „Gehoorzaamheid aan de Wetten, een pleidooi voor de rechtbank der publieke opinie, door Th. Kleij.”* 's Hage, H. C. Susan Ch. Zoon. 1882. 8°. (22 blz.) *f* 0,30.

Stokes (Maire), *Indische Sprookjes. Uit het Engelsch vertaald door H. Scheltema. Met een voorwoord van Dr. A. Mulder.* 's Gravenhage, De Gebroeders van Cleef. 1881. 5°. (IV, 226 blz.) In linnen band *f* 1,90.

Tabellen aangevende de geldswaarde van gezaagde planken, latten en ribben (Staatsblad 1843 n°. 16. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co 1881. 8°. *f* 5.—; franco per post *f* 5,50.

Tjarios Soepèna, of geschiedenis van Soepèna, door Mas di Pradja, kofijpakhuismeester te Soemédang en uitgegeven door H. J. Oosting. Amsterdam, Joh. Müller. 1881. 8°. (82 pag.) *f* 1,80.

Wetgeving (De Indo-Nederlandsche), *Staatsbladen van Nederlandsch Indië, bewerkt en met aantekeningen voorzien door J. Boudewijnze en G. H. van Soest*. 18e afl. (1871—1873.). Haarlem, H. M. van Dorp. Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1881. 8°. (Dl. V., blz. 209—432). *f* 7.—.

IN HET BUITENLAND.

Bathgate (Alexander), *Waitaruna: a story of New Zealand Life*. London. Sampson Low, Marston, Searle & Rivington. 1881. 8°. *f* 2,30.

Brett (W. H.), *Mission Work among the Indian Tribes in the Forests of Guiana. With Map and Illustrations.* London, 1881. 8°. (pp. 268).

Chequered (A.), *Career; or, Fifteen Years in Australia and New Zealand.* London, Bentley. 1881. 8°. (pp. 370) 10 s. 6 d.

Collinot (E.) et A. de Beaumont, *Ornements du Japon. Recueil de dessins pour l'art et l'industrie. 1re Série. Pl. 1. 5. 9. 11. 16. 22. 29. 30. 34. 40.* Paris, Canson. 1882. folio.

Ewald (L.), *Grammatik der T^h Ai-oder Siamesischen Sprache. Mit einer vergleichenden schrifttafel.* Leipzig, T. O. Weigel. 1881. 8°. f 5,85.

Foulkes (T.), *The Hindu Law of Inheritance, according to the Sarasvati Vitsa. Translated from the original Sanskrit.* London, Trübner. 1881. 8°. (pp. 356). 10 s. 6 d.

Gabelentz (Georg von der), *Chinesische Grammatik mit ausschluss des niederen stiles und der heutigen umgangssprache. Mit drei schrifttafeln.* Leipzig, T. O. Weigel. 1881. 8°. f 24,70.

Grube (Dr. W.), *Die sprachgeschichtliche stellung des Chinesischen.* Leipzig, T. O. Weigel. 1881. 8°. f 0,55.

Hatton (Joseph), *"The new Ceylon." Being a sketch of British North-Borneo, or Sa'ah. From official and other exclusive sources of information. With, new and original Maps corrected to date.* London, Chapman and Hall. 1881. 8°. f 3,25

Khayyam (Omar), *The Quatrains of Omar Khayyám. Translated into English verse by E. H. Whinfield. (Trübner's Oriental series).* London, Trübner. 1881. 8°. (pp. 92). 5 s.

Mencius (The Mind of); or political economy founded upon moral philosophy. A systematic Digest of the Doctrines of the Chinese Philosopher Mencius The Original Text classified and Translated, with comments and explanations by Ernst Faber. Translated from the German, with Additional Notes, by A. B. Hutchinson. London, Trübner. 1881. 8°. (pp. XVI, 294) 10 s. 6 d.

Metchnikoff (Léon), *L'empire Japonais. Texte et dessins.* Genève, Imprimerie orientale de L'Atsume Gusa" 1881. 4°. f 18,—.

Nordenskiöld (A. E.), *The voyage of the Vega round Asia and Europe with a historical review of previous journeys along the North coast of the old world. Translated by Alexander Leslie. With five steel portraits, numerous maps, and illustrations.* London, Macmillan and Co. 1881. 8°. vols. f 29,25.

Opium. *Reports on Culture and Production of Opium, and on Opium smoking in China.* Published by order of the Inspector General of Chinese Customs. London, P. S. King. 1881. 8°. (pp. 80; map. 4to), 2 s.

Parliamentary. *East India. Marmagoa Railway Papers.* London. P. S. King. 1881. folio. 1 s 1 d.

Rhys Davids (T. W.), *The Hibbert Lectures, 1881. Lectures on the origin and growth of religion as illustrated by some points in the history of Indian Buddhism.* London, Williams and Norgate. 1881. 8°. (VIII, 264 pp).

Tableau général du commerce de la France avec ses colonies et les puissances étrangères pendant l'année 1880. Paris, Imprimerie nationale. 1881. folio.

Wetenschap en Industrie.

EEN NIEUWE HANDELSVENNOOTSCHAP.

Het afgelopen jaar 1881 kenmerkte zich, onder meer, vooral ook door de toenemende zucht om kapitalen bijeen te brengen en maatschappijen te vormen met het doel onze zoo rijke overzeesche bezittingen te exploiteeren. Om nu niet te spreken van de »British North-Borneo Company», welke veler oogen hier te lande heeft geopend en het uitzicht geeft, dat ook bij ons, door het initiatief van den heer F. W. van Eeden, een vereeniging zal tot stand komen, die ons bezit op Borneo productief wil maken, mag zeker met sympathie de oprichting worden begroet van de Batjan-maatschappij en van de Rameh-maatschappij; en nauwelijks hebben deze beide vereenigingen hare statuten vastgesteld, of men kondigt ons de oprichting eener derde aan. Immers, in de »Staats-Courant» van 22 December l.l. zijn opgenomen de statuten der »Moluksche Handelsvennootschap». Zij heeft ten doel: 1°. hoofdzakelijk handel te drijven op Menado, den Molukschen Archipel en zijne omgeving, en vandaar op andere plaatsen; 2°. ontginning van woeste gronden en landbouwondernemingen aldaar; 3°. ondernemingen betreffende mijnwerken, fabriekswezen, visscherij, kustvaart, bouwwerken, goederenvervoer en meer dergelijke: alle genoemde ondernemingen, hetzij voor eigen rekening of onder hare leiding of met hare medewerking. De vennootschap heeft haar hoofdzetel te Amsterdam. Het hoofdagentschap is gevestigd te Menado of Talisse, en kan slechts met toestemming der algemeene vergadering worden verplaatst. Agentschappen kunnen worden opgericht op andere plaatsen in de Molukken of elders in Nederlandsch-Indië. Het kapitaal zal bestaan uit een millioen gulden, verdeeld in duizend aandeelen, ieder van f 1000. De aandeelen worden uitgegeven in drie seriën, de beide eersten elk tot een bedrag van f 300.000, en de derde serie tot een bedrag van f 400.000. Directeur dezer vereeniging is de heer Yeb Feenstra, die in de vennootschap heeft ingebracht:

1°. de concessie door den Gouverneur-Generaal van Ned. Indië verleend bij besluit van 18 Augustus 1879, n°. 8, van een erfpachtsrecht voor 75 jaren tot ontginning en incultuurbrenging van het eiland

Talisse (nabij de Noordoostkust van Celebes) met zijne plantsoengebouwen, voorloopig landingshoofd, prauwen en verder aanwezig gereedschap, in den staat zooals het zich bevond op 1 Januari 1881; 2°. een erf met bijgebouwen, een pakhuis, een loods met tabakspers, oliemachine en diverse gereedschappen, toko meubilair enz., volgens specificatie; 3°. alle zijne te Menado aanwezige, daarheen en vandaar zeilende goederen op 1 Januari 1881: een en ander ter waarde van f 200.000.

HANDEL VAN ENGELAND MET NEDERLAND EN DE NEDERLANDSCHE KOLONIËN.

Het onlangs verschenen jaarlijksch verslag van den Consul-Generaal J. W. May, te Londen, bevat een aantal niet onbelangrijke bijzonderheden omtrent den handel van het Vereenigd Koninkrijk met ons land en het overzeesche rijk. Meer bepaald verdienen de aandacht de daarin voorkomende mededeelingen omtrent den thee-, suiker-, koffie-, tabak- en katoenhandel.

Voor vele firma's, die in *thee* handel dreven, was het jaar 1880 noodlottig. Toen in Maart de betalingen moesten plaats hebben van groote partijen thee, die op het einde van 1879 op speculatie waren gekocht, ontstond eene ware paniek, die vele faillissementen veroorzaakte. Eerst in de laatste helft van het jaar begonnen de prijzen wederom eenigszins te rijzen, doch zeer langzaam.

Het binnenlandsch verbruik van thee bleef een weinig beneden dat van 1879, terwijl de uitvoeren toenamen.

De opgave van de verschepingen naar Engeland uit China, Japan en Indië gedurende de vier laatste jaren en van de totale afleveringen wijst de volgende cijfers aan:

Jaren.	Uitvoeren van China en Japan. Eng. ponden.	Uitvoeren uit Indië. Eng. ponden.	Totale aanvoer. Eng. ponden.
1876—1877	169.000.000	27.700.000	196.700.000
1877—1878	157.000.000	33.100.000	190.100.000
1878—1879	164.500.000	33.000.000	197.500.000
1879—1880	160.700.000	37.000.000	197.700.000

Uit Nederland werden in 1880 aangevoerd 24.26.738 Engelsche ponden, ter waarde van £ 120.738.

Wat de *suiker* betreft, de verwachte vermindering in de aanvoeren, die de groote rijzing van prijzen in October en November 1879 veroorzaakte, is grootendeels verwezenlijkt, maar wegens de grootere voorraden, zoowel van geraffineerde als ongeraffineerde suiker, die van het vorige jaar overbleven, konden de hooge prijzen, waarmede het jaar 1880 opende, niet gehandhaafd worden, terwijl de daling nog versterkt werd door de goede berichten, die omtrent den beetwortel-oogst in den zomer en den herfst van 1880 ontvangen werden.

De aanvoeren uit Nederland waren in 1880 als volgt:

	Cwt.	Waarde in ponden sterling.
Geraffineerde suiker en kandy.	876.471	1.275.717
Ongeraffineerde.	205.601	223.900
Aanvoer van Java	1.763.522	2.226.225
» » Nederlandsch Guyana.	74.959	86.069

De prijzen voor *koffie* zijn in 1880 bijna aanhoudend aan daling onderhevig geweest en waren bij het einde des jaars 15 à 20 percent beneden de reeds matige prijzen van de twee vorige jaren. De aanvoer van koffie uit Nederland bedroeg 14.963 cwt., ter waarde van £ 74.991.

In het artikel *tabak* werden in de eerste maanden des jaars weinig zaken gedaan. Daarna ontstond levendige vraag, die echter niet lang aanhield. Voor sommige soorten is intusschen de prijs het geheele jaar door vooruitgegaan.

Van Nederland werden aangevoerd: 5.158.637 Eng. ponden, ter waarde van £ 242.639, aan onbewerkten tabak; 99.428 Eng. ponden, ter waarde van £ 25.570 aan sigaren, en 33.867 Eng. ponden, ter waarde van £ 2.162, aan cigarettten.

De verbetering in den *katoen*-handel hield gedurende 1880 aan en was in de hoogste mate aanmoedigend. De meest gewaagde verwachtingen werden overtroffen en de consumtie nam steeds toe. Gedurende de vorige jaren was men zoo gewoon geraakt aan schijnbare verbeteringen, dat men voortdurend wantrouwend was en van maand tot maand bleven de schattingen van de verbruikers beneden het noodige. Men vreesde onophoudelijk, dat de wereldmarkten zouden worden overvoerd en ten gevolge daarvan een plotselinge ommekeer in den stand van zaken zoude plaats hebben. Deze vrees echter bleek ongegrond en aan het einde des jaars bleven de vooruitzichten zeer aanmoedigend voor het vervolg.

De consumtie van 1880 is de grootste, die in de geschiedenis van den Britschen katoenhandel vermeld kan worden. Vergeleken met 1879, is de vermeerdering 9580 balen per week of nagenoeg 17 percent.

De invoer van katoenen stukgoederen, voor zoover Nederland en zijne bezittingen betreft, bedroeg in 1880:

	Yards.	Waarde in ponden sterling.
Nederland	43.377.100	711.122
Java	71.371.100	1.036.749
Andere Oost-Indische bezittingen.	5.626.800	79.798

Het totaal der invoeren van gom (van alle soorten), koffie, peper, rijst, ongeraffineerde suiker en alle andere artikelen uit Java in Engeland, vertegenwoordigt eene waarde van 2.236.545 ponden sterling in 1880, tegen 1.784.140 ponden sterling in 1879. Uit de overige Nederlandsche Oost-Indische bezittingen is in 1880 voor £ 40 ingevoerd, tegen niets in 1879.

De uitvoer naar Java van voortbrengselen van het Vereenigd Koninkrijk wijst een totale waarde aan van £ 1.624.352 in 1880, tegen £ 1.5534.31 in 1879; die van voortbrengselen van vreemde landen en de Britsche koloniën, zooals metalen, was, wijn, enz. vertegenwoordigt eene waarde van £ 20.148 in 1880, tegen £ 13.757 in 1879.

Uit het volgend algemeen overzicht blijkt de omvang van den handel van Engeland met Nederland en de Nederlandsche koloniën in 1879 en 1880. (In ponden sterling)

Van en naar	Totaal invoeren.		Totaal uitvoeren.	
	1879	1880	1879	1880
Nederland	21.959.384	2.590.9373	15.452.752	15.654.364
Java	1.784.140	2.236.545	1.567.188	1.644.500
De overige Ned. O.-I. bezittingen.	—	40	90.263	123.296
De Ned. West-Indische eilanden .	68.942	17.330	177.455	248.556
Nederlandsch Guyana	146.516	101.245	88.423	53.633
Totaal Generaal	23.958.982	28.264.533	17.326.081	17.724.349

DE HANDEL TUSSCHEN MARSEILLE EN INDIË.

Uit de verschillende opgaven aangaande de voornaamste handels-artikelen van Marseille blijkt, dat o. a. de aanvoer van tarwe uit Bombay en Calcutta in 1880 bedroeg 418.240 hectoliters. De aanvoer van sesamzaad van Indië, Afrika bedroeg (quintalen van 100 kilo) 856.355; van lijnzaad van Indië 40.965. Uit Saigon, Singapore, Batavia werden 17.234 huiden (buffelhuiden) aangevoerd, uit Calcutta 74.450.

Van koffie werd aangevoerd uit Nederland 29.754, uit Engelsch-Indië 1.486.417 en uit Nederlandsch Indië 952.786 kilo's. De omzettingen in Java-koffie hebben tot heden niet die uitbreiding gekregen, waarop men meende te kunnen rekenen bij de menigvuldige relatiën, die thans tusschen genoemde kolonie en Marseille bestaan, en de vele gelegenheden van transport, welke den handel worden aangeboden.

Van peper bedroeg de aanvoer van Engelsch-Indië 1.206.440, van Nederlandsch Indië 235.728 en van elders 873.593 kilo's.

Eene maatschappij, waarvan de oprichting nabij is, stelt zich voor een nieuwen dienst tot stand te brengen op Indië en China. De »Compagnie des Messageries Maritimes» telt 50 schepen met 77.316 ton en 20.110 paardenkracht.

ENGELSCH-CHINEESCH HANDELSVERKEER.

Gelijk bekend is, kwam niet lang geleden een »China Merchants Steam Navigation Company» tot stand. De stoomboot »Mei-foo» dezer

Vereeniging, die tot dusver eenige reizen had ondernomen tusschen Canton, Honolulu en San Francisco, werd onlangs naar Londen bestemd, met eene groote lading thee. Aan boord bevonden zich een groot aantal Chineesche kooplieden, met 't doel te Londen eene firma te vestigen, die rechtstreeks met China en uitsluitend met Chineesche kooplieden handel wil drijven. Deze onderneming geniet de bijzondere ondersteuning der Chineesche regeering, terwijl haar beteekenis zeker niet gering mag geschat worden, met 't oog vooral op de omstandigheid, dat eene kolonie van Chineesche kooplieden, waar zij ook wordt gevestigd, in den regel spoedig tot bloei geraakt. Bovendien wordt gemeld, dat de vertegenwoordigers der nieuwe Vereeniging, die zich weldra te Londen zullen bevinden, aanzienlijke, practische kooplieden zijn, van welke velen zich bij Engelsche huizen in China hebben gevormd. Voor het maatschappelijk kapitaal moet 150 000 pd. st. zijn ingeschven.

Nog eens: Een en ander over Bali,

DOOR

R. VAN ECK.

INHOUD: Het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Hage* van 13 Augustus 1881 over Bali. De *studie van Indische Land- en Volkenkunde* bij onze ambtenaren. *Bali* en *Lombok* tot eene zelfstandige residentie verheven. De geschiedenis van ons bestuur in *Boelèlèng* en *Djambrana*. De moord op den Zendeling *J. de Vroom* gepleegd. Het gebeurde met den Zendeling *W.* Een moordgeschiedenis uit *Bandjar*. De expeditie naar *Bandjar* in 1868. Het boek van den heer *B. R. F. van Vlijmen* »Bali 1868. Een bladzijde uit de *Indische Krijgsgeschiedenis*." Vertaling van een *inlandsch gedicht*, waarin deze zelfde expeditie door een oog- en oorgetuige uit het gevolg van den vorst beschreven wordt.

In Deel II, Tweede Jaargang, blz. 544 en vlg. van de *Indische Gids*, deelde ik eenige bijzonderheden mede omtrent *Bali*, waarvan het voornaamste in mijne schetsen van dit eiland (*Tijdschrift voor Ned.-Indië*) niet voorkomt. Sedert is de naam van dit merkwaardig gedeelte onzer O. I. Bezittingen herhaaldelijk in de dagbladen, zoo in Holland als daar ginds, ter sprake gebracht. Eerst deed het gerucht de ronde, als zou bij de Indische Regeering het voornemen bestaan, om *Bali* en *Lombok*, tot dusverre een administratief onderdeel van Banjoewangi op Java, tot eene afzonderlijke residentie te verheffen. Daarop volgde de verschrikkelijke tijding, dat de zendeling *J. de Vroom*, sedert het jaar 1866 te Singaradja, in het landschap Boelèlèng gevestigd, in den avond van den 8sten Juni door een zijner bedienden, *I Klana* genaamd, wreedaardig om het leven werd gebracht. Omstreeks denzelfden tijd werd de naam van een anderen zendeling genoemd, als beschuldigd van min gepaste handelingen tegenover een

inlandsch priester, welk feit der Indische Regeering aanleiding gaf om hem het langer verblijf op zijn post te ontzeggen. Bindelijk hielden de bladen te Soerabaia en elders berichten in, die met de politieke rust in hetzelfde landschap Boelèlèng in verband stonden en zaken vermeldden, waarin voornamelijk *Bandjar*, bekend uit de expeditie van 1868, betrokken was. Een en ander noopte het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Hage* van 13 Augustus l.l. tot het schrijven van een hoofdartikel, dat aanvangt met de woorden: »Op Bali is het niet pluis», en waarin ook een gedeelte van mijn boven aangehaald stuk overgenomen en besproken wordt. Naar aanleiding van al dit geschrijf nu, neem ik de vrijheid nogmaals de aandacht van de Gidslezers voor Bali te vragen en, na eene iets meer uitvoerige mededeeling van de hier en daar verspreide correspondentiën, in het kort mijn oordeel over het gebeurde uit te spreken.

Vooraf echter een enkel woord aan het adres van den schrijver in het *Haagsche Dagblad*. ZEd. is het volmaakt met mij eens, dat onze Indische ambtenaren de aangewezen personen zijn voor de studie van alles, wat met de Ethnologie in verband staat, aangezien zij meer dan anderen over de daartoe vereischte hulpmiddelen beschikken kunnen. Dat zij op dit gebied betrekkelijk zoo weinig presteeren, schrijft hij echter niet zoozeer toe aan gebrek aan lust, maar meer aan gebrek aan tijd. »Ieder», zoo redeneert hij, »die met den werkring van den ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur, vooral op de buitenbezittingen, bekend is, weet welke administratieve beslommeringen van den meest uiteenloopenden aard voor rekening komen van hem, die als controleur het Nederlandsch-Indisch Gouvernement vertegenwoordigt. De titel van »duivelstoejager» is niet vleierend, maar volkomen toepasselijk op den ambtenaar, die niet alleen te zorgen heeft voor het naleven van 's Lands wetten en instellingen, en voor al datgene wat tot het eigenlijk civiel bestuur behoort, maar die in de meeste gevallen zich ook belast ziet met het beheer en het toezicht over braggen en wegen, die het eene oogenblik voor ambtenaar van den burgerlijken stand, straks als notaris en vendumeester, dan weer als apotheker en doctor moet fungeeren, om van nog heterogener baantjes niet te gewagen.» Ik meen te mogen zeggen, dat ik eenigzins met den werkring van zulk een ambtenaar bekend ben, en gaarne getuig ik, dat de hier gegeven schets in niets overdrijft. Ik zou er, als bewijs van wat van deze landsdienaren al zoo gevergd wordt, nog kunnen bijvoegen, hoe ik een controleur ken, die van zijn chef een uitbrander kreeg, omdat onder zijn bestuur het bevolkingscijfer niets was vooruitgegaan! De schrijver uit het *Dagblad* moet echter eerlijk zijn en erkennen, dat niet alle ambtenaren op de buiten-

bezittingen het zoo schrikkelijk druk hebben, terwijl er bijna overal gelegenheid is om dit en dat bijbaantje aan een ondergeschikt beambte over te laten. Bovendien zijn het juist al die »heterogene baantjes», die den vertegenwoordiger van het Gouvernement met inboorlingen en vreemdelingen in nadere aanraking brengen en hem zaken doen kennen, geheimen ontsluieren, welke voor anderen verborgen blijven, en waarvan de kennis toch bijna altijd dringend noodig is om zich een in elk opzicht getrouw beeld van een volk te kunnen vormen. En dat er voor iemand, die zich op de studie van de land- en volkenkunde wil toeleggen en daarom, al arbeidende, zijne oogen en ooren den kost geeft, tijd genoeg overschiet om het aldus opgevangene te boek te stellen of vluchtig gemaakte aantekeningen uit te werken, daarvoor getuigen de belangrijke mededeelingen, die wij danken aan de hand van ambtenaren, te velen om hier op te noemen, doch voor wier namen ik den schrijver o. a. verwijs naar het zoo pas verschenen werk: »Proeve eener Geographische Bibliographie van N. O.-Indië voor de jaren 1865—1880, door Dr. C. M. Kan.» Daar en elders staat het zwart op wit, wat zelfs de meest met bijbaantjes geplaagde controleurs, assistent-residenten, enz. op dit gebied vermogen, zoo 't hun slechts niet aan den rechten lust tot onderzoek ontbreekt.

En dat deze lust bij velen wordt gemist, ziedaar wat door mij in mijn boven aangehaald stuk beweerd is. De schrijver in het *Dagblad* vergist zich echter zeer, a's hij daarin eenvoudig eene beschuldiging ziet, den heeren ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur zoo klakkeloos naar het hoofd-geworpen. Ik constateerde slechts het feit, zonder de redenen te onderzoeken, die deze door mij gewraakte onverschilligheid hebben veroorzaakt. Had ik dit willen doen, ik zou in de eerste plaats de schuld hebben gezocht bij de Indische Regeering, die in hare *verplaatsingswoede* — ik weet er geen beter woord voor — haren ambtenaren veelal geen tijd laat om zich op de plaats hunner vestiging »einzubürgern» en hun daardoor den lust beneemt, om meer te doen dan strikt genomen van hen kan worden geëischt. Ik ken controleurs, die hun ambtelijke loopbaan aanvingen met een open oog en oor voor alles, wat in betrekking staat tot de vakken, die hun in Delft, Leiden of op Willem III zijn gedoceerd. Nauwelijks zijn zij op hun post gevestigd of een boek voor ethnografische, geografische en andere aantekeningen wordt aangelegd; de belangstelling stijgt, naarmate men meer zaken ontdekt, die tot hiertoe nog niet, of slechts ten deele bekend waren; reeds begint in het hoofd eene schets van land en volk te rijpen, en zie — daar brengt op een goeden dag, geheel onverwacht, de post het

bericht, dat het den hoogen heeren te Batavia heeft goed gedacht onzen schrijver in spe naar den een of anderen verwijderden hoek van Insulinde te verplaatsen. Wat nu met de gemaakte aantekeningen te doen? Men draagt ze nog meê naar de nieuwe standplaats om ze hier — als ze ten minste onderweg niet zijn zoek geraakt — te deponeren, totdat — totdat de witte mieren ze hebben opgegeten. Dit is erg, maar erger nog, dat door deze geschiedenis aan den lust voor de hier bedoelde studie een gevoelige knak gegeven is, die haar meestal een onherstelbaar teringlijden bezorgt. Er is toch heel wat moed en energie toe noodig, om op den geheel vreemden post het werk op nieuw te beginnen en ook daar weer stof te verzamelen voor eene schets, die waarschijnlijk nimmer zal worden afgewerkt. Ik moet nu toch over *Bali* schrijven. Hier was een vijftal jaren geleden nog een controleur gevestigd, die door de uitgave van de «Gemeente- en waterschapswetten op Bali» en zijn »Nota betreffende den economischen toestand van het rijk Bangli» het bewijs had geleverd, hoezeer de studie van de Taal- Land- en Volkenkunde in hem een harer ijverigste beoefenaars vond. En wat gebeurt nu? Te midden van deze studie roept een cito cito bericht van den Resident hem van zijn post af en ontvangt hij den last, om zich met den meest mogelijken spoed ter beschikking te gaan stellen van — den Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden! Commentaren acht ik hier overbodig. Ook behoef ik niet meer te herhalen, welke schade de Indische Regeering zich zelve, door zoo te handelen, berokkent. Vooral ten opzichte van een land als Bali, waarvan wij nog lang niet genoeg weten en waarvan de kennis toch zoo noodig is om onzen stijgenden invloed aldaar op hechte grondslagen te vestigen, moet het vertrek van zulk een ambtenaar een groot verlies en zijne verplaatsing eene kapitale fout worden genoemd.

En zoo kom ik van zelf tot mijn eigenlijk onderwerp. In de eerste plaats noemde ik het gerucht, als zou het Indisch Gouvernement voornemens zijn van de eilanden Bali en Lombok eene afzonderlijke residentie te maken. In hoeverre dit *on dit* waarheid behelst, kan ik niet beoordeelen. Dat er op dit punt iets broeit, meen ik te mogen opmaken uit de volgende zinsnede uit het jongst verschenen Koloniaal Verslag: »Om tot eene betere uitoefening van het gezag te geraken, is nu het noodige voorbereid. Daartoe is de medewerking noodig van de inheemsche bevolking en hare hoofden en het werd om die reden niet raadzaam geacht ten opzichte der bij de misbruiken betrokken bestuursleden tot ingrijpende maatregelen over te gaan, omdat dit wellicht algemeene gisting en tijdelijke regeeringloosheid zou kunnen te weeg brengen.» Nu is het wel waar, dat het hier ter

neer geschrevene eigenlijk alleen de landschappen Boelèlèng en Djambrana geldt, doch het zou mij niet verwonderen, als het Gouvernement van deze gelegenheid profiteerde, om aan een lang gekoesterd plan gevolg te geven en het bestuur over Bali en Lombok aan op de plaats gevestigde ambtenaren op te dragen. Gelijk ik in mijn eerste stuk en ook in de *Schetsen van het eiland Bali* (Tijdschrift voor N. Indië) heb medegedeeld, heeft de Indische Regeering reeds in 1868 eene ernstige poging gedaan, om Boelèlèng in eene op zich zelf staande Adsisistent-Residentie te herscheppen en zoo meteen de beide eilanden van Banjoewangi los te maken. Een zuur gezicht van de inlandsche vorsten, maar vooral van den Déwa-agoeng — dien wij ons nog altijd voorstellen, gesierd met de auréool der vroegere beheerschers van Kaloengkoeng, doch wiens invloed buiten zijn nietig rijkje meer schijn dan wezen is — was echter voldoende — zoo zegt althans het gerucht — om het plan in duigen te doen vallen. »Wij hebben», aldus zouden de anak-agoeng ongeveer hebben gesproken »nooit onder Boelèlèng gestaan, en als daar nu de Gekommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok woont, dan heeft het den schijn alsof wij van dat land afhankelijk zijn, en dit mogen en kunnen wij niet toelaten.»

Nu zal ik de laatste wezen om te beweren, dat het Gouvernement geen notitie behoort te nemen van de ingebrachte bedenking. In tegendeel, ook in deze moet met voorzichtigheid en met in achtneeming van de lessen der geschiedenis worden gehandeld. 't Is echter de vraag, of men zich niet wat al te bang heeft laten maken en of het bezwaar niet had kunnen worden uit den weg geruimd, door, bijvoorbeeld, *Kaloengkoeng* tot hoofdplaats van de nieuwe residentie te verheffen. Zal men thans daartoe besluiten? Ik hoop het van harte. Ik heb, waarom het te verzwijgen? — eene groote voorliefde voor Bali, en ik zou zoo gaarne zien, dat dit eiland nog iets anders voor ons werd dan eene bloot »officieele bezitting», die nog slechts in betrekkelijk geringe mate de zegeningen van een goed bestuur geniet en waarvan wij, als de zaken zoo blijven, elk oogenblik moeten vreezen, dat wij ons recht daarop met de wapens in de hand zullen hebben te handhaven.

Dat er iets door het Gouvernement moet worden gedaan om onze verhouding tot de vorsten in de rijken buiten Boelèlèng en Djambrana op beteren grondslag te vestigen, is aan geen twijfel onderhevig. Vooral sedert wij ons, gelijk ik beneden nog hoop aan te toonen, zoo goed als geheel van de even genoemde landschappen hebben meester gemaakt, dienen die andere anak-agoeng te weten wat zij aan ons hebben en behooren hunne onderdanen er van overtuigd te zijn, dat

zij niet — gelijk nu vaak geschiedt — met achterlating van alles wat zij bezitten, de grenzen van den hun toch altijd dierbaren geboortegrond behoeven over te trekken, om onder de vleugelen van ons bestuur de voor de ontwikkeling van handel en nijverheid zoo hoog noodige vrijheid van persoon en bezittingen te gaan zoeken. Of die vrijheid dan daar ginds niet bestaat? Ik laat het antwoord op deze vraag over aan het Koloniaal Verslag van 1868—69. Daar lezen wij het volgende: »Ofschoon ten deele het natuurlijk gevolg van de op Bali bestaande landsinstellingen en gebruiken en van de algemeene onkunde en onbeschaafdheid, werden de ongunstige toestanden in deze rijken in geene geringe mate verergerd door het wanbestuur der vorsten, die, ondanks hunne onbepaalde heerschappij, niet te min onmachtig, vaak echter onwillig schenen te zijn om orde en veiligheid in hun gebied te handhaven, terwijl de vertogen van den gecommiteerde tegen dien stand van zaken ingebracht, door de vorsten steeds met ijdele beloften pleegden beantwoord te worden, die telkens maar al te spoedig geschonden worden". Nu moge men dit officieel Verslag een grief maken van zijne ellenlange zinnen: dat het de gewoonte heeft om de zaken door een zwarten bril te bekijken, zal wel niemand willen beweren. Wij kunnen dus gissen hoe de feitelijke toestand in genoemd tijdvak moet geweest zijn. En dat dit er sedert niet beter op geworden is, daarvoor zijn andere bewijzen in overvloed bij te brengen. Men is aan dien warboel al zoo gewend geraakt, dat men er maar eenvoudig het zwijgen aan toe doet, en het Koloniaal Verslag van 1880—81 schrijven moet: »Bijzonderheden omtrent de door inlandsche vorsten bestuurde rijken op Bali zijn in de hier te lande ontvangen berichten niet vermeld geworden".

Maar, zoo hoor ik vragen, is het niet gevaarlijk — gevaarlijk vooral in dezen tijd van oorlog en tekorten — om in den bestaanden toestand in te grijpen en maatregelen te nemen, die ons misschien met de vorsten, zoo tuk op hunne onafhankelijkheid, in conflict brengen? Mijn antwoord hierop is, dat ik moeielijk vooruit kan zeggen wat al dan niet gebeuren zal. Ook ben ik niet genoeg op de hoogte van de publieke opinie — die zich op Bali meer dan men denkt doet gelden — om te weten welke ontvangst een besluit als boven bedoeld bij de bevolking hebben zou. Ik meen alleen te moeten waarschuwen tegen al te groote vreesachtigheid en het op de vlucht gaan voor een tegenstand, die bij slot van rekening blijken zal gemakkelijk door twee — in den laatsten tijd zoo vaak genoemde — hollandsche deugden: *moed* en *beleid*, te kunnen worden overwonnen. Het was vooral met het oog hierop, dat ik in mijn eerste stuk op de hooge noodzakelijkheid wees, dat de ambtenaren, aan wie het Gouvernement

de uitvoering van zijn besluiten opdraagt, nauwkeurig met de zeden en gewoonten, — ik had er ook nog bij hunnen voegen — met de geschiedenis van het land bekend zijn. Door die kennis heeft men den au fond volgzamen inlander reeds half voor zich gewonnen. Moed en beleid doen de rest.

Wat een moedig en krachtig optreden in deze kan bewerken, daarvan leveren de landschappen *Boelèlèng* en *Djambrana* ons het krachtigst bewijs. Sta mij toe hier, ter verduidelijking van wat het reeds aangehaald Koloniaal Verslag van 1881—82 ons daarvan mededeelt, de jongste geschiedenis van deze beide gewesten even te releveeren.

Op den 12 Augustus 1855 — dus ongeveer 7 jaar na den val van Djagaraga en nu ruim een kwart eeuw geleden — arriveerde te Boelèlèng de eerste voor Bali bestemde ambtenaar, de heer *van Bloemen Waanders*. Van een eigenlijk europeesch bestuur kon op dat tijdstip nog geen sprake zijn, en zijne werkzaamheden bepaalden zich dan ook tot het houden van een waakzaam oog op de handelingen van den inlandschen vorst, terwijl hem in het bijzonder was opgedragen om zich op de hoogte van de zeden en gewoonten des lands te stellen. Hoe deze ambtenaar zich van de laatste opdracht kweet, daarvan getuigt zijn werk: »De zeden en gebruiken der Balineezers, inzonderheid die van Boelèlèng», opgenomen in het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, Deel VIII. De inlandsche grooten waren slim genoeg om te begrijpen, dat zij, door den Gouvernements-vertegenwoordiger in hun land toe te laten, zich de handen gebonden hadden en zij zich niet meer zoo vrij zouden kunnen bewegen. Van daar dat enkelen hunner den invloed van den ambtenaar voortdurend zochten tegen te werken, welke vijandige gezindheid in 1858 in een openlijken opstand overging, ten gevolge waarvan de Indische regeering genoodzaakt werd eene compagnie infanterie naar Boelèlèng te zenden, en den voornaamsten onruststoker, het districtshoofd *Njoman Gempol*, naar Java te verbannen. Door deze op tijd en wel uitgevoerde daad nam ons aanzien niet weinig toe, en acht jaren later waren wij reeds zoo ver gevorderd, dat het Gouvernement er toe over kon gaan om voor den adsistent-resident, die tot hiertoe in het paleis van den vorst had gelogeerd, eene eigene woning op Singaradja te laten bouwen. Bovendien hadden de werkzaamheden van dezen ambtenaar nu reeds zulk eene uitbreiding gekregen, dat hem een controleur moest worden toegevoegd. Zoö gingen de zaken langzaam en zonder schokken vooruit, totdat in 1868 een ander districtshoofd, *Idá Madé Rahi*, niet eenmaal direct tegen ons maar tegen zijn eigen vorst in opstand kwam, welk verzet eene tweede expeditie noodig maakte, waaruit eveneens gunstige gevolgen voor ons voortvloeiden. Ons gezag werd echter

eerst voor goed gevestigd, toen wij vier jaren later, in 1872, zonder dat er ook maar één soldaat zich op de plaats bevond, den toenmaligen regent, *Goesti Ktoet Djlantik*, die door zijne eigene onderdanen wegens knevelarij en onderdrukking was aangeklaagd, van den troon vervallen verklaarden en buiten 'zijn land verbanden. De bevolking was bij deze gebeurtenis zoo kalm gebleven, dat de Indische Regeering er geen bezwaar in zag om »bij gemis aan personen, geschikt om als zelfbesturend regent op te treden" — gelijk het verslag van 1881 zich uitdrukt — den vacanten troon ledig te laten en het gezag in Boelèlèng op te dragen aan den Adsjistent-Resident, bijgestaan door eenen »voorloopigen Raad van Bestuur". Thans schrijven wij 1882 en nog altijd is het bij dat »voorloopig" gebleven, zonder dat wij veel reden hebben gehad om ons over den genomen maatregel te beklagen. Wel heeft een deel der bevolking een enkele maal beproefd om het oude régime te herstellen en een anak-agoeng van eigen keuze op den troon te plaatsen, maar de inboorlingen dachten lang niet eenstemmig over deze zaak, en was de krachtige houding van den toenmaligen Adsjistent-Resident voldoende, om het vuur van den opstand in zijn begin te smoren. Op het oogenblik is men aan den nieuwen toestand gewend en ware 't niet, dat bedoelde Raad van Bestuur blijken gegeven heeft van tot regeeren ongeschikt te zijn, wij zouden waarlijk niet weten hoe iemand het hier beter kon wenschen.

Ook ons bestuur in Djambrana heeft eene dergelijke geschiedenis gehad. Hier traden wij in hetzelfde jaar 1858 voor het eerst handelend op, toen wij den door zijne eigene onderdanen verjaagden vorst, *Goesti Poetoe*, lieten gevangen nemen en naar Java overbrachten. Bij Indisch besluit van 9 September 1866 werd hetzelfde lot beschoren aan zijn opvolger *Goesti Madé Pasekan* en diens zoon, »terzake van de vele misdadige handelingen, waaraan zij zich ondanks vermaningen en bedreigingen bleven schuldig maken, niet enkel jegens onderdanen, maar ook jegens het Gouvernement en vreemde handelaren". Beide schuldigen zagen zich naar Banjoemas verbannen, en de Indische Regeering heeft sedert geen termen gevonden om de opengevallen regentsplaats door een nieuwen radja te doen innemen. Alleen is hier een »waarnemende" regent, *Goesti Madé Rahi* genaamd, aan het hoofd geplaatst, doch overigens berust het hoogste gezag bij den Gouvernements-ambtenaar (controleur). Ook hier hebben wij dus in al dien tijd eenvoudig »waarnemende" bestuurders gehad en — het land vaart er wel bij. Voor zoover mij bekend, heeft Djambrana sedert 1866 geen soldaten binnen zijne grenzen gezien. Het woord van den Gouvernements-ambtenaar is ook daar de hoogste paswara (wet)!

Wij zijn alzoo, zonder slag of stoot, alleen langs diplomatieken

weg en door steeds te weten wat wij wilden, meester geworden van twee der *negen* rijkjes waaruit Bali bestaat, en waarom zouden wij, — altijd met de noodige voorzichtigheid en gedreven, niet slechts door de overtuiging dat wij alles behooren te vermijden wat de politieke rust noodeloos kan verstoren, maar gedreven ook door de zucht om in het waarachtig belang der inboorlingen werkzaam te zijn — elders onmogelijk achten, wat hier zoo gemakkelijk tot stand kwam? In *ses en twintig* jaren — luttel tijdsverloop, voorwaar! — het land van den beroemden rijksbestierder *Ktoet Djlantik*, het land van *Djagaraga*, zonder bezetting, zonder één oorlogschip op de reede, van een vijandelijken staat herschapen in eene Nederlandsche bezitting, waar ons gezag het hoogste woord voert; — het land van despotisme en slavernij, veranderd in een wingewest, waar de vrijheid zich baan breekt, en landbouw, handel en nijverheid onder het bestuur van Nederlandsche ambtenaren een nooit gekende vlucht nemen! Waarlijk, dit geeft stof om te roemen en mag ons met goeden moed bezielen, waar het Gouvernement zich genoodzaakt zal zien om ook met de overige gewesten van Bali nadere betrekkingen aan te knopen, en zich met de belangen van de inlandsche bevolking aldaar, meer dan tot dusverre geschiedde, bezig te houden.

Of het dan in Boelèlèng en Djambrana reeds alles couleur de rose is? Verre van daar! De aanstelling van een voorloopigen Raad van Bestuur was zeker het beste, dat het Gouvernement in de gegeven omstandigheden kon doen. Hadden wij de handen geheel vrij gehad, dan zou het misschien de aangewezen weg geweest zijn, om terstond een der aanzienlijkste personen uit de inlanders te kiezen en dezen, op dezelfde wijze als zulks met de Javaansche regenten geschiedt, op den hoogsten sport te plaatsen van den ladder, waarlangs de Gouvernements-ambtenaar met zijne bevelen, voorschriften en vermaningen tot het volk afdaalt. De vele pretendenden voor den ledigen troon deden dit echter, althans in Boelèlèng, ongeraden achten. In laatstgenoemd rijk had een zekere *Poetoe Gria*, een jonge man uit de Wèsijakaste, iemand van een goed, maar overigens tamelijk onbeduidend karakter, een oogenblik alle kans om tot deze waardigheid te worden verheven, doch de hem kwalijk gezinde partij schijnt te sterk geweest te zijn, dan dat het Gouvernement het met hem durfde wagen. De zaak werd nog moeilijker toen, zooals ik boven reeds begon te zeggen, bedoelde tegenstanders zich met geweld van den ledigen troon trachtten meester te maken, en ons bestuur zich genoodzaakt zag hun hoofdaanvoerder, *pan Goemyasih*, naar Banjoewangie over te brengen, waar deze kort daarop overleden is. Er schoot dus, wilde men althaus den verkregen invloed niet weer terstond prijs geven,

niets anders over, dan een »Raad van Bestuur" aan te stellen, doch nu deed zich de vraag voor, waar de personen te vinden, geschikt om, in naam althans, de plaats van den verbannen anak-agoeng (verheven individu) in te nemen. Na lang beraad benoemde het Gouvernement daartoe een tweetal priesters, naast den toenmaals fungeerenden rijksbestierder en een der invloedrijkste districtshoofden, *Ktoet Anjaran*, een verre bloedverwant van bovengenoemden *Njomon Gempol*. Van de beide laatste bestuurders behoort de eerste tot het geslacht der *Wesija*, de andere tot dat der *Soedra*. De drie voornaamste kasten zijn alzoo in den Raad vertegenwoordigd en, oppervlakkig beschouwd, had het Gouvernement dus het noodige gedaan, om mogelijke aanmerkingen van de zijde der Balineezen den pas af te snijden. Het moest nu nog maar alleen blijken of de gekozenen, tot hiertoe weinig meer dan gehoorzame onderdanen en werktuigen in de hand van den anak-agoeng, de weelde van het regeeren konden verdragen en zij verstandig genoeg zouden zijn om geen misbruik van hunne positie te maken. En — het spijt mij 't te moeten zeggen, ofschoon het mij geenszins verwondert — zij zijn in deze gewogen en te licht bevonden. Reeds uit particuliere berichten was mij bekend, dat enkele leden van den Raad van Bestuur begonnen zijn een minder goed gebruik van hun gezag te maken, welke mededeeling hare bevestiging vindt in de volgende verklaring van het Voorloopig Verslag: »Van lieverlede schijnen de voorloopige regeerders zich aan misbruiken te hebben schuldig gemaakt". Als bewijs vinden wij in hetzelfde officieel orgaan het kort verslag van eene verkiezingsmanoeuvre, waaruit blijkt, dat gezegde regeerders o. a. hun best doen om hunne vriendjes met opengevallen posten te begiftigen. De Gouvernements-verslaggever spreekt zelfs van personen »die door een paar leden van de Bestuurscommissie *bewerkt* waren".

Gelijk wij boven reeds met een enkel woord opmerkten, acht het Gouvernement het, uit vrees voor gisting en »tijdelijke regeeringsloosheid", niet raadzaam om »ten opzichte der bij de misbruiken betrokken bestuursleden tot ingrijpende maatregelen over te gaan", en ieder, die de opgewondenheid der Balineezen en hun taai geduld tegenover misslagen van meerderen kent, zal deze handelwijze niet alleen begrijpen, maar ook goedkeuren. De ambtenaren, door wie zulk een besluit is uitgelokt, zijn echter te verstandig om te gelooven, dat een toestand als deze lang kan aanhouden zonder reactie te wekken en het bestuur te noodzaken op krachtdadige wijze zijn gezag te doen gelden. Wij mogen dus gelooven, dat in stilte een nieuwe orde van zaken wordt voorbereid en het zou mij niet verwonderen, als het boven aangehaald gerucht omtrent de verheffing van Bali en Lom-

bok tot eene zelfstandige Residentie, met de straks bedoelde »ingrijpende maatregelen" in nauw verband staat. Zeker weet ik het niet maar — nous verrons!

Belangrijk is voor mij in dit opzicht ook een bericht uit het *Bataviaasch Handelsblad* van 25 Juli, luidende: »De Resident van Banoewangi heeft vergunning van de Regeering gevraagd tot het doen eener reis naar Bali en omliggende eilanden", en een ander, van 27 Juli daaraanvolgende, waarin gezegd wordt, dat het stoomschip *Zeeland* gereed lag om naar Bali te vertrekken. Gaarne erken ik, dat niet iedereen zoo over deze reis denkt, maar sommigen haar in verband brengen met den gepleegden moord op den zendeling *de Vroom*, welke droeve gebeurtenis in N°. 10 van de »Berichten der Utrechtsche Zending-Vereeniging" in de volgende bewoordingen wordt medegedeeld: »Op den avond van den 8^{en} Juni ging br. de Vroom een bezoek afleggen bij den Adsisistent-resident te Boelèlèng. Ongeveer half acht uur verliet hij weder de woning van dezen regeeringspersoon, om zich naar huis te begeven, toen hij op korten afstand van daar werd aangevallen door iemand, die met een stok op hem toesprong en geweldige slagen op het hoofd toebreacht. Op een angstwekkend gejammer, dat, hoewel het niet lang duurde, de stilte van den avond verbrak, snelde men spoedig toe om te vernemen wat er gebeurd was en bleek het al ras dat de algemeen geachte zendeling *de Vroom* was aangevallen en vermoord. Was men eerst ontsteld op het hooren van deze tijding, de ontsteltenis steeg weldra tot ontzetting, toen men nauwkeurig kennis had genomen van den zeer bedenkelijken toestand waarin de aangevallene zich bevond. Br. de Vroom had twee wonden op het hoofd, waarvan een vrij diep was, en waaruit hij veel bloed verloor; maar bovendien was van den beginne zijn spraak belemmerd; slechts eenige onverstaanbare klanken werden met groote levendigheid uitgesproken, waar men toen niets van wist te maken, maar later begrepen heeft, dat hij heeft willen te kennen geven, dat *I Klana* (een zijner bedienden) hem geslagen had. Deze *I Klana*, die negen maanden bij de familie de Vroom als tuinjongen, maar vooral als handlanger bij de behandeling van zieken, op bevredigende wijze had gediend, had, daar hij gedurende dezen avond afwezig was en nergens werd gevonden, de opmerkzaamheid der justitie op zich gaande gemaakt en werd dienzelfden avond, omstreeks half twaalf, in hechtenis genomen. Volgens zijne bekentenis was hij de dader — maar was hij daartoe omgekocht en gedwongen door zijn medebediende, *Oedin*, een Bantammer van afkomst, die ongeveer zes jaren bij br. de Vroom als huisjongen had gediend. Deze *Oedin* had *I Klana* een bloedgeld beloofd van vijftien rijkdaalders, indien deze hun heer doodsloeg,

maar met de bedreiging tevens, dat hij hem zou vermoorden indien hij zulks niet deed. I Klana moet ook nog bekend hebben, dat hij ongeveer twee maanden, vóór dat het hem maar al te wel gelukte zijn meester doodelijk te verwonden, op het erf van den Assistent-Resident, dat hij voor de uitvoering van het moordplan had gekozen, reeds op dezelfde plaats op onzen broeder had geloerd, toen deze, evenals in den avond van den 8en Juni, een bezoek bij dezen regeeringspersoon aflegde. Toen echter was de moordenaar door den *mandoer* (de opperste der bedienden) opgemerkt en voor een dief aangezien, en toen deze naar hem toekwam en om hulp riep, had hij weten te ontsnappen."

Dit verhaal stemt in hoofdzaak geheel overeen met wat een ander europeesch bewoner van Boelélèug over dezen verraderlijken moord in het *Soerabaiasch Handelsblad* mededeelt: »Aan het sterfhuys gekomen'', zoo leest men daar, »ontvingen wij het treurige bericht, dat de heer *de Vroom* dienzelfden nacht te 3½, nur den laatsten adem uitgeblazen had.

»Volgens ingewonnen informaties schijnt het, dat hij juist teruggekeerd was van eene wandeling met zijne vrouw en twee kinderen, en en passant een bezoek had afgelegd bij den assistent-resident, onderwijl zijne familie de terugwandeling had aangenomen. Terugkeerende van dit vluchtig bezoek, op een afstand ongeveer van 10—15 passen van het huis, was hij van achteren aangevallen door den moordenaar, die hem met één slag den schedel had verbrijzeld aan het achterhoofd. Een tweede slag deed hem bewusteloos ter aarde vallen, bij welken val hij tevens een arm brak.

»Nadat de moordenaar zich eerst vergewist had van het resultaat zijner schandelijke daad, zette hij het op een loopen.

»De aanranding was zoo onverwacht geweest, dat de assistent-resident en twee contrôleurs van Djambrana, benevens onze nieuwe controleur, zich op een twintig passen van het moordtooneel bevonden en in het minst niet op dit ongeval bedacht waren. Het geluid van slagen vernemende, verkeerden zij in den waan dat een paar Bali-neezen met elkander aan het vechten waren of »dat een kippendief door de oppassers was gepakt''. Beide controleurs zagen den moordenaar wegloopen, terwijl op bevel van den assistent-resident alarm werd geslagen als voor een dief. Ongelukkig had de eerste slag, dien het arme slachtoffer had ontvangen, hem zoo verbijsterd, dat hij zelfs de macht niet bezat om een flauwen hulpkreet te uiten. Het slaan op de alarmklok was eveneens door den Djaksa (fisikaal) vernomen, die met eenige volgelingen naar de plaats van het onheil kwam toelopen, en de eerste was die den heer de Vroom ontdekte, leunende tegen de omheining van den melatituin.

»Men nam hem op en bracht hem naar de voorgalerij van de assistent-residentswoning. Hierop werd het treurige nieuws aan de weduwe medegedeeld, en hij naar zijn huis vervoerd, waar hij, zooals wij reeds zeiden, om 3½ uur 's nachts, na een vreeselijk en verschrikkelijk lijden, den geest gaf.»

Nu zijn er, gelijk ik opmerkte, die de reis van den Resident in verband brengen met deze gebeurtenis, maar ik voor mij kan dit bezwaarlijk gelooven. De op mijn vroegeren collega gepleegden moord is afschuwelijk en het doet ons Bestuur eer aan, dat het, om mij zoo uit te drukken, de zon over deze ongerechtigheid niet heeft laten ondergaan, maar terstond alles in het werk stelde om den dader van dit helsch bedrijf in handen te krijgen. Ik begrijp echter niet in welk opzicht de begane misdaad eene reis van den Gecommitteerde naar »Bali en omliggende eilanden" noodzakelijk of wenschelijk kon maken, gelijk o. a. de boven aangehaalde correspondent uit het *Bataviaasch Handelsblad* ons wil doen gelooven. Wel hebben weer anderen aan het gebeurde een nog ernstiger karakter trachten te geven, door den gepleegden moord in verband te brengen met de door den verslagene bekleede betrekking (Zie *B. H.* van 24 Juni), terwijl een correspondent van de *Soerabaia-Courant* (Zie nummer van 7 September) zelfs zoo ver gaat van te beweren, dat de eenige gedoopte Balinees »denkelijk tot den moord heeft aangezet, om tegenover zijne landgenooten hewijs te geven van trouw aan het voorvaderlijk geloof", waardoor dan de zaak op een geheel ander terrein wordt overgebracht en zij voor geheel Bali en Lombok, om zoo te zeggen, van »nationaal" belang wordt, maar ik meen te mogen gelooven dat zij, die zoo schreven, niet lang genoeg op Bali waren om de kaart van het land te kennen. Dit zou ik haast ook willen toepassen op een correspondent van het *Algemeen Dagblad van N.-Indië* — die anders nog al op de hoogte schijnt te zijn -- waar hij zegt, dat de heer *de Vroom* licht mogelijk zijn dood kan te danken te hebben aan al te overdreven ijver, die hem b. v. eens tot een inlandschen priester deed zeggen: dat »de god der Balineezen geen recht had op den naam van Toehan Allah en de Balineesche godsdienst het werk van den satan was". Ik wil aannemen dat de heer *de Vroom* zich werkelijk op deze wijze heeft uitgedrukt, maar, voor zoover ik het karakter van den Balinees ken, geloof ik niet dat deze of dergelijke gezegden ooit bij hem bepaalde vijandschap, laat staan moordgedachten zullen kunnen opwekken. Daarvoor is hij, vooral tegenover een Europeaan, te tollérant, laat ik zeggen, te onverschillig. Iets wat naar fanatisme ook maar zweemt, kennen deze inlanders niet, eene waarheid, die o. a. ook door het Koloniaal-Verslag van 1881—'82 wordt bevestigd,

als het op zijn gewonen bezadigden toon zich aldus uitlaat: »De Hindoesche Balineezen zijn zeer verdraagzaam.»

Trouwens, als ik mij niet bedrieg, dan heeft het onderzoek reeds uitgewezen, dat de gepleegde misdaad niets met den »zendeling» te maken had. Ik releveerde echter een en ander om, zoo mogelijk, te voorkomen dat men, zoolang de zaken op Bali zoo staan en de »hindoesche» Balineezen verreweg de overhand behouden, ooit of te immer voor godsdienstige bewegingen van welken aard ook zal gaan vreezen. Wat er gebeuren kan als het Christendom of, waarschijnlijker misschien, de Islam op Bali veld wint, weet ik niet. Dat eene godsdienstige sekte, waar zij in de minderheid is, neiging heeft tot fanatisme en zich lichtelijk aan overdreven ijver schuldig maakt, daarvan leverden reeds de volgelingen van den Profeet op Bali het bewijs. Volgens het Koloniaal Verslag toch hebben »enkele Mohamedanen aan hun fanatisme lucht gegeven door een hindoeschen tempel in brand te steken en Balische processien met steenen te werpen». Opmerking verdient in deze ook het volgende bericht van den zendeling Wiggelendam, geschreven naar aanleiding van den gepleegden moord:

»Geheel Bali was ontroerd en tal van belangstellenden, niet alleen Europeanen en daarmede gelijkgestelden, maar *Balineezen*, Chineezen en Boegineezen, ook eenige Javanen, *alleen niet Arabieren*, stroomden het sterfhuis in en uit, en velen weenden met de smartelijk weenende weduwe mede.»

Doch genoeg over het droevig uiteinde van den heer *J. de Vroom*, voor zoover bekend, de tweede Europeaan, die sedert de vestiging van ons bestuur op Bali, aldaar door moordenaarshanden viel. Moge zijne weduwe en twee jeugdige kinderen in veler belangstelling eenige vergoeding vinden voor het smartelijk verlies, dat hun zoo onverwacht getroffen heeft!

Van geheel verschillenden aard is het boven reeds aangehaald bericht, dat een andere zendeling zich — om al weer het Koloniaal Verslag te laten spreken — »aan afkeuringswaardige handelingen tegenover Hindoesche Balineezen heeft schuldig gemaakt». Wat er eigenlijk gebeurd is, schijnt niet juist bekend te zijn. Herinner ik mij wel, dan heeft een correspondent van het *Padangsch Handelsblad* — de lezer ziet, alle couranten hebben zich met Bali beziggehouden — de zaak zoo voorgesteld, als zou de zendeling eenen *padanda* of priester een schop gegeven hebben. In de »Nederlandsche Spectator» van 22 October j. l., wordt daarentegen met het oog op deze zaak gesproken van zendingen »die het gepast oordeelen hunne strijdvragen met boedhapriesters met klappen om de ooren uit te maken».

Dat er iets van ernstigen aard moet hebben plaats gehad, blijkt uit het besluit van de Indische Regeering, om den heer W. het verblijf op het pas door hem gestichte station bij *Djagaraga* te ontzeggen, en uit eene mededeeling in No. 11 van de reeds aangehaalde »Berichten der Utrechtsche Zending-vereeniging», inhoudende, dat »het Bestuur der Vereeniging Br. W., uithoofde der spanning, die thans op Bali heerscht, gelast heeft zich van daar te begeven naar Soerabaia, al waar hij een nader besluit des Bestuurs moet afwachten.»

Ik heb het genoeg den zendeling W. persoonlijk te kennen, en meen van hem te mogen getuigen, dat hij de zaak, waarvoor hij omstreeks 1876 naar Indië vertrok, met hart en ziel was en is toegedaan. Daarom mag ik evenwel niet verzwijgen hoe zijne handelwijze, ook in mijn oog, alle afkeuring verdient. Vooral tegenover de van nature zoo trotsch gezinde Balineezen, had hij voorzichtiger behooren te zijn, en is 't waar dat zijne handtastelijkheid eenen *padanda*, een boven vorst en volk verheven »stafdrager» gegolden heeft, dan is de Regeering in haar volle recht als zij hem, ook om zijne eigene veiligheid, uit de buurt verwijdert. Een der boven bedoelde correspondenten schrijft aan het *Bat. Handelsblad*: »Zij (de zendelingen) schijnen niet te weten, dat volgens de heerschende godsdienstleer op Bali de vreemdelingen tot de vierde of laagste klasse behooren, en dat volgens die leer, ieder Balinees, die zich door zulk een vreemdeling laat slaan, ontheiligd is en derhalve nimmer het paradijs kan beërven.» Nu moge deze beschouwing niet van een weinig overdrevenheid zijn vrij te pleiten, terwijl de schrijver bovendien schijnt te vergeten, dat de overgrootste meerderheid der bevolking op Bali tot de *vierde* of *Soedra-kaste* behoort, geheel onjuist is de voorstelling daarom niet. Deze eilanders hebben een onbegrensden eerbied voor hun lichaam, en het blijft voor een vreemdeling altijd gevaarlijk om dit, doch vooral het *hoofd*, op al te vertrouwelijke wijze aan te raken. Ik herinner mij hoe een, overigens tamelijk geëmancipeerd, Balinees tot een zendeling, bij wien hij zijn kind op school bracht, zeide: »Als mijn zoontje ondeugend is, sla hem dan gerust; desnoods moogt u hem doodslaan, maar raak als 't u belooft zijn hoofd niet aan!» Wat echter een gewonen inlander geldt, dat is — ik gaf 't reeds met een enkel woord te kennen — honderdvoudig van toepassing op de *padanda's*, welke heeren zichzelven geïncarneerde godheden noemen en door het gros der bevolking ook als zoodanig beschouwd en behandeld worden. Deze lieden en in 't algemeen al de leden van de eerste of *Brahmana-kaste*, staan zoo hoog, dat, naar men algemeen gelooft, zelfs *tijgers* ontzag voor hen hebben, en geen dezer dieren het ooit wagen zal

zich aan hen te vergrijpen. Het kan dan ook niet anders, of eene handeling, als waarvan de zendeling W. beschuldigd wordt, moet ontevredenheid wekken onder de bevolking, en is zeker allerm minst geschikt om zich den inlander tot vriend te maken. 't Is echter al weer zeer de vraag, of men ook hierin den Balineezen niet te veel eer heeft bewezen, en of er wel gegronde aanleiding bestaat om zich over de rust in het land bezorgd te maken. Alles hangt hier af van de wijze, waarop door ons Bestuur de zaak is onderzocht geworden. Blijft het Gouvernement, nadat het door de verwijdering van den zendeling aan het rechtsgevoel der bewoners van Djagaraga heeft voldaan, kalm, ik meen te mogen verzekeren, dat de zaak hiermede ook is afgedaan en er van eene bepaald vijandige houding tegenover de zending als zoodanig, noch van de zijde der priesters, noch van den kant van het volk, sprake zal zijn.

En toch schreef men in den laatsten tijd van Bali, dat het daar niet pluist is! In eene correspondentie van het *Soer. Handelsblad* wordt zelfs gezegd, dat de »Boelèlèngsche hoofden de daar gevestigde Europeanen de meeste waakzaamheid zouden hebben aanbevolen!» Hing dit dan niet saâm met den gepleegden moord of met het gebeurde te Djagaraga? Enkelen hebben het zoo willen doen voorkomen; doch ik meen al weêr te mogen zeggen, dat zulks het geval niet is. Het Koloniaal Verslag raadplegende, dat zich, onder gewoonte, zoo voorzichtig mogelijk uitdrukt, maar genoeg tusschen de regels door laat lezen, kom ik integendeel tot de overtuiging, dat de heerschende spanning, waarvan op verschillende plaatsen gesproken wordt, samenhangt met de misbruiken, waaraan, volgens de reeds opgenomen verklaring van de Regeering, de voorloopige bestuurders zich hebben schuldig gemaakt. Bovendien heeft er een feit plaats gehad, waardoor een oogenblik de gemoederen met angst en schrik werden vervuld en waarvan de hoogst ernstige gevolgen alleen door het krachtig optreden van het europeesch bestuur voorkomen zijn. Zie hier, wat er, volgens bericht in het meergemeld *Soer. Handelsblad*, omstreeks denzelfden tijd, als waarin de boven besproken gebeurtenissen vallen, in een anderen hoek van Boelèlèng voorviel.

In het dorp *Bandjar*, het woelige, beruchte Bandjar, logeerde eene vrouw uit *Boengkoelan*. Zij bevond zich, naar het schijnt, op reis met koopmansgoederen, die haar echter des nachts door een aldaar wonenden Brahmaan ¹⁾ ontstolen werden. Naar landsgebruik geeft

¹⁾ In eene andere correspondentie wordt de diefstal en wat verder volgde toegeschreven aan een *Goesti*, woonachtig te *Dèn-Tjarik*, een dorp op geringen afstand, ten noordwesten van Bandjar gelegen. Het schijnt echter dat dit eene vergissing is.

hare *gasterouw* des morgens kennis van den gepleegden diefstal aan het hoofd der plaats, wat den hooggeboren dief, bevreesd voor straf, doet besluiten om de aanbrengrster naar eene afgelegen plek te lokken en wreedaardig te vermoorden. Tegen zijne verwachting komt het gebeurde ter oore van den Adsistent-Resident, die terstond iemand naar Bandjar zendt om de uitlevering van den *Ida* (zoo betitelt men hier de Brahmanen) te eischen. De Bandjareezen weigeren echter en verklaren, liever hun laatsten droppel bloed te willen storten, dan aan het verlangen van den toewan besar te voldoen. Deze vaardigt daarop twee inlandsche hoofden, de bovengenoemde *Goesti Poetoe Grija* en *Ktoet Anjaran*, met een gevolg van een paar honderd man af, die er eindelijk in slagen den moordenaar naar de hoofdplaats te brengen, vanwaar hij terstond met een schoener van den kapitein-chinees naar Banjoewangi wordt overgevoerd. Intusschen heeft het gebeurde allerwege de grootste ontsteltenis verwekt. »De Chineezzen, Boegineezzen en Mohamedanen», dus lees ik, »hebben bij het vernemen van het verzet, maatregelen van tegenweer genomen en zich als één man om het bestuur geschaard», terwijl, volgens eene andere correspondentie, »eene wacht van eenige honderden personen (Boegineezzen, enz.) bij den Adsistent-Resident de wacht houdt en men van de Bandjareezen het ergste vreest».

Er werd dus blijkbaar al gedacht aan eene herhaling van de schriktooneelen uit het jaar 1868, en ik kan mij de agitatie begrijpen, die zich van de bevolking op en rondom de hoofdplaats, maar vooral van de vreemdelingen meester maakte. Bandjar is en blijft een lastig district, waarmede het bestuur hoogst voorzichtig heeft om te gaan. Tegen moed en beleid is het echter evenmin als elk ander deel van Bali bestand, en daarom eere aan den ambtenaar, die in deze getoond heeft de rechte man op de rechte plaats te zijn, en gaarne sluit ik mij aan bij den wensch van een der correspondenten, dat »zijn arbeid spoedig bekroond moge worden door zijne bevordering tot resident!» Is hij in allen deele zoo flink, moge dan — zoo voeg ik er privaat aan toe — moge dan de officiële courant eerstdaags zijn naam vermelden als hoofd van de residentie *Bali en Lombok*!

Boven sprak ik van het »beruchte» Bandjar, het »lastige district», waarmede onze ambtenaren hoogst voorzichtig hebben om te gaan. Mij dunkt, er biedt zich hier een geschikte gelegenheid aan, om mijne lezers iets naders van dit gedeelte van het landschap Boelèlèng mede te deelen. Ten slotte geef ik hun dan de vertaling van een inlandsch geschrift, waarin de expeditie van 1868 door iemand, uit het gevolg van *Goesti Ktoet Dylantik*, welke vorst zich in ons hoofdkwartier ophield

bezongen wordt. De balineesche tekst van dit in (indische) dichtmaat geschreven stuk is opgenomen achter mijne »Beknopte Spraakkunst van het Balineesch».

Gelijk elders door mij is aangetoond, bestond het landschap *Boelèlèng* vroeger uit drie deelen, waarvan het meest westelijke het tegenwoordige Bandjar tot hoofdplaats had. Dit en het oostelijk deel waren ondergeschikt aan het eigenlijk Boelèlèng, waar de vorst het direct gezag uitoefende, wat evenwel niet verhinderde, dat beider hoofd — hoewel officieel slechts *poenggawa* (districtshoofd) heetende -- ook den vorstelijken titel van *anak-agoeng* droeg. Zijn nu de mondelinge berichten dienaangaande juist, dan was het poenggawaschap over Bandjar — zeer tegen den regel, daar 's lands wet de leden van de hoogste kaste van het wereldlijk bestuur uitsluit — van oudsher in handen van een aldaar gevestigde *Brahmanen*-familie, waarvan ook de straks te noemen *Ida Madé Rahi* afstamt. Zooveel is zeker, dat na 1848 hier steeds een *Ida* (titel der Brahmanen) aan het hoofd heeft gestaan. Intusschen is het vorstendom Bandjar in den loop der tijden zeer ingesmolten, en bestaat het op dit oogenblik eigenlijk nog maar alleen uit het dorp *Bandjar*, dat verdeeld is in twee afzonderlijke en door eene rivier van elkander gescheiden wijken *Bandjar-ambengan* en *Bandjar-moendock*, op de kaart van *van Vlijmen* aangegeven als *B. di atas* en *B. di bawah* (bawah). Deze groote vermindering van grondgebied is echter niet in 't minst van invloed geweest op de hooge achting, waarin de Bandjarsche Brahmanen-familie ten allen tijde gestaan heeft, noch ook op de zedelijke macht, die zij over de omliggende streken sedert een lange reeks van jaren uitoefende. De bevolking van de nabijgelegen dorpen, als *Dèn-Tjarik*, *Kali-anget* enz., ziet in haar nog altijd haar natuurlijk hoofd en zal, bedrieg ik mij niet, ook nu nog bereid bevonden worden om, zoodra de nood aan den man komt, deze innige gehechtheid met daden te bewijzen. Doch ook in het overig gedeelte van Boelèlèng, ja zelfs buiten de grenzen van dit rijk, staat de hier bedoelde familie in hoog aanzien. Hieruit laat zich dan ook voornamelijk verklaren de groote sympathie, die de zaak van *Ida Madé Rahi* Anno 1868 allerwege vond en de aarzeling, die zich van de zoogenaamde Balische hulptroepen meester maakte, toen dezen geroepen werden om met de wapens in de hand tegen de opstandelingen te velde te trekken. Was bovendien het Bandjarsche vorstengeslacht niet in het bezit van eene heilige kris, een wonderdoend wapen, dat den eigenaar onkwetsbaar maakt, terwijl de goden ongaarne zien dat men zoo iemand vijandig tegentreedt! Wel vertelde de booze wereld, dat bedoelde kris verloren is gegaan, doordien een zekere Bandjarees haar in zee heeft weggeworpen, maar weinigen die hieraan geloof hechtten.

In geen geval heeft de reputatie van de Bandjarsche *ngoerah's* (dezen vorstelijken titel droeg ook *Ida Madé Rahi* nog) onder dit sprookje geleden, maar zijn zij voor en na de hooge plaats, die zij in de schatting van het publiek innamen, blijven behouden. Men kan zich dan ook de ontsteltenis voorstellen, die zich van de gemoederen meester maakte, toen omstreeks 1865 (de juiste datum is mij niet bekend) het poenggawaschap van Bandjar door den toenmaligen vorst, met goedkeuring van den adsistent-resident, opgedragen werd aan een Brahmaan van elders, *Ida Ktoet Anom* genaamd, een bijzonder wel-opgevoed inlander, die zich — hetzij uit werkelijke genegenheid, hetzij meer uit eigenbelang, dit laat ik in 't midden — altijd aan de zijde van het Gouvernement heeft geschaard, maar juist om deze reden, niet slechts in Bandjar, maar ook daar buiten, vele vijanden had. Bovendien was hij alles behalve een vriend van *Ida Madé Rahi*, zoodat er wel eenige aanleiding is om zijne aanstelling tot districtshoofd eene kleine politieke fout te noemen. De schadelijke gevolgen lieten dan ook niet op zich wachten. Eerst zacht en daarna luide, begon de bevolking hare stem tegen *Ida Ktoet Anom* te verheffen en zijne vervanging door den beminden *Ida Madé Rahi* te eischen. Deze laatste, die, als de berichten tenminste juist zijn, aanvankelijk er niet aan gedacht heeft om in verzet te komen, zag zich ten laatste door den draug zijner vrienden genoodzaakt, handelend op te treden, en zoo volgden dan als van zelf de treurige gebeurtenissen van 1868, die hem en eenigen zijner vrienden de vrijheid kostten en geheel Bandjar tot een tooneel van ellende en verwoesting maakten. De bevolking won er, bij enorm verlies ook van materieelen aard, alleen dit bij, dat *Ida Ktoet Anom*, die thans, als ik wel heb gehoord, de dubbele waardigheid van *padanda* (priester) en *kerta* (rechter) bekleedt, van het poenggawaschap afstand gedaan en zijne plaats aan een ander ingeruimd heeft.

Dat het gepleegde verzet aanvankelijk uitsluitend tegen den inland-schen vorst gericht was en er geen plan bestond om den strijd met het Indisch Gouvernement aan te binden, is bekend. Eerst later werden wij door natuurlijke oorzaken rechtstreeks in de zaak betrokken. Nu heeft zich de vraag voorgedaan of het van onze zijde niet mogelijk ware geweest om, zonder aan onze eer te kort te doen, het langs allerlei wegen aangestoken vuurtje in den aanvang uit te dooven? Een weinig meer kennis van den feitelijken toestand en wat meer politiek beleid had, zoo werd er geredeneerd, in deze veel kunnen voorkomen. 't Is zeker nog al gemakkelijk om zoo a posteriori zijn oordeel over het gebeurde uit te spreken, en ik wil daaraan ook liever niet meedoen. De radja, *Gocsti Ktoet Djlantik*, is sedert zelf

buiten het eiland verbannen: de bij de zaak betrokken ambtenaren rusten op hunne lauweren of zijn naar een verwijderden hoek van Insulinde verplaatst; onze dooden werden met krijgsmanseer naar hunne laatste rustplaats gedragen en — ruste ook de opstand in zijn graf! Wil men, wat nooit kwaad kan en niemand schaadt, uit de geschiedenis van de hier besproken expeditie nuttige lessen voor de toekomst trachten te trekken, moge 't dan ook deze zijn: *de kennis van land en volk en het bezit van beleidvolle ambtenaren, aan wie in gevallen als dit de noodige vrijheid van handelen gelaten wordt, is voor het rustig bezit van onze Koloniën oneindig meer waard, dan het sterkste leger, dat wij bij de grootste opoffering ooit in staat zouden zijn op het indisch tooneel te vertoonen.*

De geschiedenis van de Bandjarsche expeditie ligt velen nog versch in het gehengen. Laat mij haar, voor hen die ze niet kennen, en ook ter verduidelijking van het beloofde verhaal, nog even met een kort woord vermelden.

Omstreeks de maand Juli 1868, niet lang na het vertrek van den Ads.-Resident *Blokzeijl*, kwam Bandjar in opstand. Behoorlijk van een en ander onderricht, spoedde zich de Resident van Banjoewangi naar Boelèlèng, om met den daar gevestigden ambtenaar en den regent de te nemen maatregelen te bespreken. Ida Madé Rahi werd met een viertal hoofden naar Singaradja opgeroepen om zich te verantwoorden, en werkelijk verschenen allen op den bepaalden tijd voor den Gecommitteerde, die hun al spoedig vertelde, dat zij hem voorloopig naar Banjoewangi volgen moesten. Niemand scheen daarin echter veel lust te hebben, en weldra veranderde de onwil in bepaald verzet, dat eindelijk het geduld van de ambtenaren uitputte en het nemen van krachtige maatregelen noodzakelijk maakte. De weerspannige hoofden keerden naar Bandjar terug en dra ging het gerucht, dat het Gouvernement besloten had „om”, gelijk het Koloniaal Verslag zich later uitdrukte, „wegens de toenemende spanning tusschen Bandjar en de andere deelen van Boelèlèng en de vrees voor verdere verwikkelingen eene expeditie naar Bali uit te rusten”. Werkelijk verlieten op den 14^{en} September de oorlogschepen *Bromo*, *Amsterdam* en *Cycloop* de reede van Soerabaia, aan boord waarvan zich het 14e bataillon infanterie had ingescheept. Aan het hoofd van de expeditie stond de majoor der infanterie *W. E. F. van Heemskerck*, terwijl de politieke leiding aan den Resident *Mispelblom-Beijer* was opgedragen. Een dag later arriveerde de kleine vloot voor Boelèlèng, waar de troepen den volgenden ochtend ontscheept en naar Singaradja gedirigeerd werden. Op den 18^{en} September keeren allen, met achterlating van de landingsdivisie, die de hoofdplaats moet bewaken, naar boord terug, om nu

verder naar *Tamoekees* te worden gebracht, waar het hoofdkwartier zal worden opgeslagen.

Alvorens de vijandelijkheden tegen Bandjar en de dorpen *Dèn-tjarik*, *Kali-anget* en *Tangga-wèsya*, die zich openlijk bij den opstand hadden aangesloten, te beginnen, werden door ons eenige vertrouwde hoofden uitgezonden om de uitlevering van de aanvoerders te eischen. De gezanten keeren echter spoedig met een ontwijkend antwoord terug, en als straks de eerste verkenning wordt gedaan, zien onze soldaten zich onverwacht door den op tegenweer bedachten vijand besprongen, bij welke gelegenheid de 1e luitenant *J. C. B. Stegman* en 14 Europeesche militairen het leven verliezen. Ook viel den Bandjareezen eenige buit in handen, aangezien de door ons meegevoerde Balineesche koelie's dusdanig door den schrik bevangen werden, dat zij hun last wegwierpen en hals over kop op de vlucht gingen. Eenige dagen later arriveeren van Java 500 nieuwe koelie's en nu acht de kommandant ook het oogenblik gekomen om ernst met de zaak te maken. Op den 3^{en} October wordt een algemeene aanval op Bandjar bevolen, maar, ziet! onze soldaten, door de Balische halptroepen schandelijk in den steek gelaten, worden na een hardnekkig gevecht genoodzaakt naar het bivak terug te keeren. Een volgende tocht, op den 12^{en} October ondernomen, viel niet gelukkiger uit. Het bleek nu dat de vijand sterker was dan men meende, terwijl de ervaring genoegzaam geleerd had, hoe weinig er op de hulp der ons zoogenaamd trouw gebleven hoofden te rekenen viel. Er werd dus om versterking naar Batavia geseind en reeds den 18^{en} October verscheen de nieuw benoemde expeditie-kommandant, de kolonel der infanterie *D. L. de Brabant*, in het hoofdkwartier te *Tamoekees*, twee dagen later gevolgd door het 11^e bataillon infanterie, benevens het noodige artilleriepersoneel en materieel.

Nauwelijks zijn de versche troepen gedebarkeerd en behoorlijk onder dak gebracht, of de dappere de *Brabant* laat alles voor een beslissenden aanval op Bandjar in gereedheid brengen. Nadat de schepen *Cycloop*, *Bromo* en *Marie* last hebben ontvangen om recht tegenover de vijandelijke stelling post te vatten, van waar eerstgenoemd vaartuig onophoudelijk uit het getrokken geschut granaten in de richting van Bandjar werpen moet, trekt, men schreef den 24^{en} October, onze vereende macht *Tamoekees* uit, terwijl men elkander gezworen heeft daar niet te zullen terugkeeren, alvorens de vaderlandsche driekleur binnen de vijandelijke sterkte te hebben zien wapperen. En 't is, alsof de Bandjareezen begrijpen, dat het nu met hen gedaan is. Wel trachten eenigen nog weerstand te bieden, maar weldra geven ook zij den strijd op, en als straks onze soldaten binnen de plaats

dringen en de erven doorzoeken, dan vinden zij de hoofdaanvoerders gevlogen, die, naar men berichtte, de wijk naar het gebergte genomen hadden. De overwinning was dus andermaal aan onze zijde! Hoe voorspoedig echter ook, zoo had deze laatste aanval ons nog drie dooden gekost, terwijl wij een tiental gekwetsten hadden, onder welke laatsten zich ook de 1e luitenant *J. de Nij's* bevond, die, helaas! kort daarop aan zijne wonden overleed en bij zijne kameraden op het strand moest worden ter aarde besteld. Op het oogenblik rust de asch dezer braven op eenigen afstand van Tamoekoes, waar dankbare vereering een eenvoudig monument op hun graf heeft doen plaatsen.

Het vechten was dus gedaan, doch, alvorens onze troepen huiswaarts te zenden, moest men trachten de gevluchte opstandelingen in handen te krijgen. Men droeg deze taak op aan den controleur van Djambrana, den heer *Schalk*, die bijzonder goed met Bali en Balische zaken bekend was, en die er dan ook met betrekkelijk weinig moeite in slaagde zich van *Ida Madé Rahi* en de anderen meester te maken. Bij zijn terugkeer in het hoofdkwartier ontbraken er alleen nog maar twee, waarvan de een echter spoedig door zijne eigene landgenooten uitgeleverd werd, terwijl de ander, *Madé Goelijang* genaamd, den dood boven de ballingschap verkiezende en na eerst zijne vrouw en kinderen te hebben omgebracht, zich met zijne eigene kris doorstoken had. De gevangen Balineezen werden naar Java overgebracht en nu konden ook onze troepen naar hunne garnizoenen terugkeeren. Op den 27^{en} November 1868 had de laatste soldaat Bali verlaten.

Ziehier in het kort de voornaamste feiten en data aangegeven. Wie meer bijzonderheden van deze in menig opzicht belangrijke krijgsverrichting wenscht te weten, dien verwijs ik naar het geschrift van den heer *B. R. F. van Vlijmen* »Bali 1868. Eene bladzijde uit de Indische krijgsgeschiedenis". Voor zoover ik in staat ben daarover een oordeel uit te spreken, geeft dit werk ons een getrouw overzicht van de zaken, terwijl de heer van Vlijmen zich uitdrukt in een stijl, die niets heeft van het dorre, waardoor dergelijke beschrijvingen zich gewoonlijk kenmerken. Aan het boek zijn drie schetskaartjes toegevoegd, waarvan ik, die persoonlijk en meermalen het besproken terrein mocht bezoeken, met genoegen inzage genomen heb. ¹⁾

Ik herinner mij niet, ergens eene beoordeeling van dit werk gele-

¹⁾ Aangenaam is het mij een dergelijk kaartje aan deze Schets te kunnen toevoegen. Het werd op mijn verzoek vervaardigd door den 1ⁿ Luitenant *M. H. A. J. van Meurs*, Leeraar aan de K. M. Academie, wien ik hier, ook namens de directie van de Gids, voor zijne beiangelooze hulp openlijk dank zeg.

zen te hebben. Heeft zich echter een recensent opgedaan, dan zal hij zeker niet hebben nagelaten op enkele misstellingen te wijzen, die bij een eventueelen herdruk behooren veranderd te worden. Zoo bv. wordt op blz. 5 ten onrechte beweerd, dat de door de bevolking gekozen *poengawa's* (lees, hier en elders, *poenggawa*) door den Gouverneur-Generaal benoemd worden. Op blz. 7 is sprake van den Resident-Gecommitteerde, terwijl Banjoewangi in 1854 nog altijd slechts een Adsisistent-residentie was. Ook de spelling der plaatsnamen eischt hier en daar verbetering. Zoo schrijft de heer van Vlijmen: *Patémon* en *Petemon*, voor *Patemon*; *Teboenkoës*, voor *Tamoeekoes*; *Tanga-Wisia*, voor *Tangga-Wesija*; *Dentjarek*, voor *Dèn-tjarik*; *Klon-kong*, voor *Kaloengkoeng*. Eindelijk merk ik nog op dat *Madé Goelijang* niet, gelijk op blz. 95 wordt medegedeeld, in den strijd gevallen was, maar deze niet van dapperheid ontbloote Balinces op de boven beschreven wijze aan zijn einde kwam. Dat hij niet gesneuveld is, blijkt ook uit het onderstaand verhaal en wordt bovendien bevestigd door een in mijn bezit zijnden brief van den Klijang van *Wangngaja* in het rijk Tabanan, waarin de schrijver zijnen vorst een omstandig verhaal doet van *Madé Goelijang's* tragisch uiteinde.

En thans geef ik het woord aan den balineeschen dichter en laat hem in hollandsch proza de daden van Hollanders, Balineezen en Javanen bezingen. Alleen waar dit direct noodig is, voeg ik eene korte verklaring aan zijn verhaal toe. ¹⁾

Dit is een lied op de wijze van Sinom. Het handelt over *Bandjar*, gelijk deze plaats ingenomen en verwoest is door de Compagnie.

De bevolking had zich schuldig gemaakt aan verzet tegen Zijne Majesteit den Vorst en tegen Mijnheer (den Resident). Ook bleven zij later bij hun tegenstand volharden en weigerden de bevelen van den Resident op te volgen.

De reden, waarom zij hun hoofd de gehoorzaamheid hadden opgezegd, was deze: zij beweerden dat *Ida Ktoet Anom* zijne onderhorigen tergde en verschillende zaken van den kleinen man in den doofpot stopte. Daarom hadden zij ook hunnen vorst reeds om een anderen poenggawa gevraagd, en hadden drie klijangs (dorpshoofden) er bij dezen op aangedrongen om den verheven *Ida Madé Rahi* als zoodanig aan te stellen.

Dringend en telkens herhaald was dit verzoek, maar toch werd het niet ingewilligd. Eene kleine font in (de manier van) de voor-

¹⁾ Omstreeks het jaar 1873 heb ik van dit zelfde verhaal eene vluchtige vertaling geleverd in het Soerabaiasch Handelsblad. Ik vrees echter dat de hier bedoelde nummers van dat blad den weg van bijna alle couranten gegaan zijn, en meen dus geen overbodig werk te doen, met hier eene nieuwe vertolking te geven.

dracht, was oorzaak van hun ondergang. De een sleepte den ander mede en het einde was, dat *Ida Madé Rahi* beschuldigd werd van de lieden om te koopen.

Van een en ander was behoorlijk bericht gezonden aan den Koemëskaris van Banjoewangi, die (naar Boelèlèng) overkwam om de zaak te onderzoeken. De uitslag was, dat *Ida Madé Rahi* met vier dorpshoofden, *Madé Goelijang*, *hi Dadé*, *hi Kamasan* en *Ida Kalèr* van *Kajoe Poetih* met verbanning gestraft werden.

Ida's volgelingen verzochten dringend hem in zijne ballingschap te mogen vergezellen, wyl, dus spraken zij, hunne harten niet van hem konden scheiden. Zoo stapelde men fout op fout. Mijnheer werd zeer boos en gelastte *Ida Madé Rahi* om naar zijn huis terug te keeren.

Ik zwijg van Ida's reis naar Bandjar en verhaal (verder) van den Resident van Banjoewangi, hoe deze in het paleis de beraadslaging voortzette en zijne Majesteit (ten slotte) aldus toesprak: »Houd hier vooreerst maar een waakzaam oog, dan ga ik soldaten vragen, om *Ida Madé Rahi* gevangen te nemen. Mocht hij ons soms vóór zijn, en amok willen maken, zorg dan voor de Europeanen. Voelen echter de (aanwezige) poenggawa's zich niet sterk genoeg om hier de wacht te houden, dan wil ik liever nu reeds den Adsisistent-Resident mede naar Banjoewangi nemen."

Op deze laatste woorden antwoordden al de poenggawa's: »Zoo wij slechts blijven leven, staan wij voor Mijnheer's broeder in. Mochten zij herwaarts komen, dan zijn wij bereid om ons tot op het uiterste tegen hen te verzetten."

Mijnheer was hierover uitermate in zijn schik. »Zoo is 't goed", sprak hij, »ik ga dan nu naar huis terug". Weldra had hij zijn vaarttuig beklommen en verreisde met spoed. Wij zwijgen verder van zijnen tocht en verhalen alleen, dat hij goed en wel te Banjoewangi arriveerde, waar hij terstond op den telegraafdraad sloeg om soldaten te verzoeken, die de schuldigen te Bandjar moesten gevangen nemen.

Het verhaal zwijgt nu vooreerst van den Koemëskaris van Banjoewangi en keert terug naar Bali, waar intusschen alle man was opgekomen om de wegen te bezetten en de wacht te houden, zoo-wel bij het paleis als bij de woning van den Adsisistent-resident.

Wij spreken nu weer van *Bandjar*. Zoodra de verheven *Ida* thuis gekomen was, belegde hij eene vergadering, en verklaarde hij dat hij schuld gevoelde. »Wat denkt gij lieden van de zaak?" dus vroeg hij. »Zonder twijfel zal 't slecht met ons afloopen. Zij krijgen ons bepaald en dan worden wij toch verbannen. Als gijlieden het goedvindt, dan konden wij de zaak misschien op eene andere wijze klaar spelen. Komt aan, laten wij naar Banjoewangi trekken en hen zoo

voor zijn; misschien laat Mijnheer's toorn zich nog wel afwenden."

Daarop vertrok Ida met vijthonderd volgelingen door het woud en arriveerde, nacht en dag voorttrekkende, weldra te Djambrana. Hier werd hij echter tegen gehouden door den controleur (Schalk), die hem, omdat hij zich tegen het bestuur had verzet en bovendien al zijne volgelingen met hun hoofd verlangden mede te gaan, geen verlofpas wilde geven. Mijnheer de controleur zond hen in tegendeel allen naar Bandjar terug en weigerde Ida Madé Rahi (verder) te ontvangen.

Terstond maakte de stoet rechtsomkeert. Met versnelden pas trok men voort en weldra was Ida met zijn gevolg in Bandjar teruggekeerd. Nu maakten de hoofden andermaal hunne opwachting bij den verheven Ida ¹⁾ en sprak deze hun aldus toe: »Wel, mijne vaders en broeders! hoe denkt gij er nu over? Gij zijt zeker braaf moe van het mêeloopen om vergiffenis te gaan afsmeeken! Wij moeten nu maar rustig afwachten, wat over ons besloten is, hetzij dan leven of dood. Loopt het slecht met ons af, wij kunnen er niemand van beschuldigen, daar wij zelven het zoo gewild hebben!"

Nu spraken de *klijang's*: »Waar zouden wij nu ook nog een knieval kunnen gaan doen? 't Beste is, dat wij ons rustig houden en ons niet met vergeefsche pogingen vermoeien. Ook gelooven wij in de verste verte niet, dat er soldaten herwaarts komen zullen. Onzes inziens was dat maar eene soort van bangmakerij van Mijnheer te Banjoewangi, om Uwe Hoogheid tot onderwerping te dwingen en den kleinen man te bewegen zich weer aan het gezag van *Ida Kloet Anom* te onderwerpen. Zoo denken ze mannen van onze kracht vrees in te boezemen!"

Weer anderen lieten zich nu hooren en spraken, op een toon, alsof zij gewoon waren in den raad te zitten: »Als de soldaten werkelijk naar hier komen, dan is dit niet omdat de vorst van Batavia heusch boos op Uw Hoogheid is. Het zijn immers maar huurlingen, wier gesneuvelde kameraden door anderen worden vervangen, terwijl zij hun leeftocht ontvangen van hem, die hen afhuurt! ²⁾ Indien de Groote Heer, die in Hoogheid te Batavia gezeten is, werkelijk boos op U ware, voorzeker Uwe hoogheid zou niet naar hier zijn teruggekeerd; men zou niet eens tot den volgenden dag gewacht hebben met U

¹⁾ Zoo drukt zich iemand uit, die tot het gevolg van den inlandschen vorst en dus tot de vijanden van Ida Madé Rahi behoorde! Wel een bewijs voor de waarheid van hetgeen ik boven zeide, dat nl. de eerbied voor de Bandjarsche Brahmanen-familie algemeen is.

²⁾ Is hier bedoeld, dat wij eigenlijk met dezen opstand weinig te maken hadden en wij slechts den inlandschen vorst ter zijde sprongen?

gevangen te nemen! 't Zijn allemaal maar dreigementen van den Resident!"

Meer vertellen wij niet van de beraadslaging in Bandjar. Wij keeren nu met ons verhaal naar (de hoofdplaats) Boelèlèng terug.

Hier stond alles op den uitkijk. Als er maar iets in de verte zichtbaar werd, dan hield men de hand boven de oogen, denkende dat het een stoomboot zou zijn, maar telkens te vergeefs. Alles was reeds (voor de ontrangst der troepen) in gereedheid gebracht. De tenten stonden klaar, terwijl zij, die waren aangewezen om koeliediensten te verrichten, te Tamoekees de bevelen afwachtten.

Deze laatsten waren onder elkander druk aan het redeneeren, en beweerden om het hardst, dat de soldaten niet zouden komen om Ida Madé Rahi gevangen te nemen. Zij scholden elkander op 't laatst uit, daar de een al dommer was dan de ander en geen hunner verstand van zaken bezat. Praatjes maken, dat konden zij.¹⁾

Eensklaps vertoonden zich, dicht achter elkander, eenige stoomschepen, allen grootere en kleinere vaartuigen op sleeptouw hebbende en regelrecht op de reede van Boelèlèng aansturende. Toen zij het anker hadden uitgeworpen, telde men vier stoomschepen, allen met troepen aan boord, benevens eenige particuliere vaartuigen en de noodige kruisbooten.

Nadat de Majoor met de *koemendams* en de soldaten aan wal gegaan waren, werden deze laatsten naar Singaradja gevoerd. Hier had eene langdurige beraadslaging plaats, waarna de wachten verdeeld en bij het paleis en de woning van den Assistent-resident werden uitgezet. Ook werd er inspectie gehouden over de koelie's, die ieder een teeken op het buisje kregen, om hen later in het gevecht niet met andere (Balineezen) te verwarren.

Na afloop hiervan werden de koelie's over land naar Tamoekees vooruit gezonden, om daar te wachten. Daar zij zich van eigen schuld bewust waren, durfden zij niet te weigeren. Wij laten hen nu verder aan hun lot over en verhalen weer van de Hollanders.

De soldaten waren reeds weder opgerukt en met al hun bagaadje aan boord teruggekeerd. Nu ging ook de Resident van Banjoewangie scheep, vergezeld van den vorst en gevolgd door vier poenggawa's, die, naar goedvinden van Mijnheer, als gezanten zouden dienst doen. Zoodra allen aan boord waren, werden de ankers gelicht en stoom-

¹⁾ Met deze *koelie's* zijn bedoeld de heerendienstplichtigen uit de *dessa's* *Bandjar-Djawa* en *Sangsit*, die het ook gewaagd hadden zich tegen hun wettig hoofd te verzetten, en tot straf voor hunne euveldaad veroordeeld waren om koeliediensten bij de expeditie te verrichten. 't Waren dezelfde koelie's, die wij boven reeds in een critiek oogenblik het hazenpad zagen kiezen.

den de schepen, in eene dichte rij achter elkander, langzaam langs de kust voorwaarts. In de nabijheid van Tamoekoes gekomen, werd het dieplood uitgeworpen en zocht ieder eene (bij de zeelieden) bekende ankerplaats op. Omstreeks half twee 's namiddags hadden alle schepen hun anker uitgeworpen, waarop de vorst met gevolg van boord ging en zich naar de woning van den Chinees spoedde.¹⁾ Ook de Majoor, de Resident van Banjoewangie, de Kommandanten met de officieren en soldaten kwamen aan land, en zocht ieder zoo haastig mogelijk zijne tent op. Van den nacht, die nu volgde, vertel ik niet.

Den volgenden morgen ten twee ure verscheen er een gezantschap van den verheven Ida, dat in last had zijne onderwerping aan te bieden en aller leven af te smeeken. Het verzoek ging vergezeld van eenige geschenken, bestaande in *koeien, varkens, kippen, eenden, rijst, jonge klappers* en *zout*, alles bestemd voor den Majoor, in geval deze geneigd mocht zijn het aan te nemen. Het hoofd van het gezantschap was *hi Kamasan*,²⁾ die ook het verzoek om lijfsbehoud moest voordragen. Nauwelijks had echter de Resident van een en ander kennis gekregen, of Z.Ed. werd uitermate boos; hij liet al die geschenken aan de troepen uitdeelen, terwijl genoemde *hi Kamasan* gevangen genomen werd. Wel baden zijne kameraden, dat hij toch niet zou worden weggebracht, maar Mijnheer weigerde hun verzoek in te willigen en liet den gevangene naar een van 's Compagnie's stoomschepen, de groote *Baromo*, voeren, terwijl de anderen last kregen om naar huis terug te keeren.

Nauwelijks hadden zij deze boodschap ontvangen, of zij maakten zich om het hardst uit de voeten. Enkelen wierpen al weg wat zij bij zich droegen, terwijl anderen nog probeerden eene koe op de vlucht mede te voeren. Slechts een paar bleven waar zij waren, om hun gevangen vriend te beweenen, maar daarop kwamen anderen om hen met geweld aan de hand voort te trekken, en eindelijk vlogen allen, door dik en dun heen, den weg naar huis op.

De weggeworpen jonge kokosnoten rolden over den grond, tot groot vermaak van de soldaten, die allen aan het grabbelen gingen.

Ik verhaal nu weer van Mijnheer den Resident en den Majoor, die nu de (bovenbedoelde) poenggawa's naar Bandjar afvaardigden, om Ida Madé Rahi te polsen of hij misschien geneigd was zich op genade

¹⁾ Hier bedoeld een *Chineesch handelaar*, die eene ruime woning te Tamoekoes bezit en wiens goedig en mild karakter zich tijdens de expeditie niet onbetuigd heeft gelaten.

²⁾ Een der veroordeelde dorpschouffden.

over te geven. Zij waren vier in getal en togen eenigszins gejaagd op weg. Wij laten hen trekken, en vertellen hoe te Bandjar al de schuldigverklaarde dorpschouften (met hunne volgelingen) juist op audiëntie (bij *Ida Madé Rahi*) waren, toen de gezanten van Mijnheer arriveerden en den Ida op scherpen toon aldus aanspraken:

»Wij zijn door Mijnheer en den Vorst herwaarts gezonden om U te vragen of U van zins is U dadelijk over te geven, alsook uw jongere broeder (*Ida Njoman Kadjeng*) en de schuldigverklaarde klijang's, opdat het land en het volk geen kwaad geschiede. Mocht Uwe Hoogheid geen lust daartoe gevoelen, dan zal Mijnheer U dwingen. Men zal U tijd laten tot morgen omstreeks negen uur, maar dan komt Mijnheer, gevolgd door de troepen, herwaarts, om U allen gevangen te nemen en naar Mijnheer den Gouverneur-Generaal op te zenden.»

Ida's antwoord luidde: »Ik wil u niet lang ophouden; ik zal er over denken en de zaak met al mijn volk overleggen. Keert gijlieden terug en vertelt maar vast (aan uwe zenders) wat ik daareven gezegd heb.» Hierop namen de gezanten hun afscheid en vertrokken.

Wij laten hen reizen, om te verhalen hoe Zijne Hoogheid de audiëntie nog niet had opgeheven, toen de door hem afgezonden boodschappers terugkwamen en, terwijl zij voor hem neêrhurkten en zijne beenen omarmden, zich aldus lieten hooren: »O, Vorst! hoe moet 't nu gaan? Hi Kamasan is gevangen genomen en aan boord van het schip gebracht! Wij vragen U verlof om ons te mogen terugtrekken, tenzij gij ons toelaat ons dood te vechten!»

Zijne Hoogheid nam daarop het woord en zeide: »Mijne vaders en broeders! komt aan, laat ik mij maar overgeven, opdat land en volk wel mogen varen! Gij allen hebt tal van kinderen, en het zon mij aan het hart gaan, als ik ze overal heen moest zien trekken om zich hier of daar te verbergen. Ik hoop ten minste dat gij mijn plan zult goedkeuren.»

Ida's jongere broeder en de gezamenlijke klijangs vielen nu op scherpen toon in: »Waarom zijn wij zoo in ongenade bij Uwe Hoogheid gevallen? Wij zijn oorzaak dat de zaken zoo staan, en zoo doende zouden wij eigenlijk Uwen ondergang bewerkt hebben, als wij U nu aan Mijnheer uitleverden! Dat zou al zeer ongelukkig zijn voor iemand, die als een vader voor ons geweest is! Neen, Uwe Hoogheid denke er niet aan om zich naar het verlangen van Mijnheer te schikken. Zoolang er leven in ons en in de onzen is, zullen wij ons met vreugde in het vuur werpen, en als echte voorvechters voor U in den dood gaan. De Hollanders zullen dan toch niet voor niets tegen ons ten strijde zijn getrokken!»

De een beloofde al meer dan de ander en ieder trachtte om het eerst zijn gevoelen ingang te doen vinden. Ten slotte sprak de verheven Ida: »Nu, als de zaken zoo staan, gaat dan allen naar huis en brengt ons besluit ter kennis van uwe onderhoorigen; roept ze allen spoedig hier bijeen; laat de alarmklokken weerklinken, dat het naar alle kanten gehoord wordt, gelijk wij vroeger hebben afgesproken.»

Hierop namen de klijangs met de aanwezige satrija's afscheid en spoedden zich allen naar huis om hun volk bijeen te roepen. Met drift werd overal de alarmklok geslagen, en dra stroomde alles saam, gewapend met *lanzen*, *blaasroeren*, *gagitiks* (houten lanzen) of *scherp-gepunte bamboestokken*. In dicht aaneengeschaarde troepen kwamen zij op en dreven als een geweldige stroom op de plaats aan, waar de verheven Ida zijn verblijf hield.

Verder wordt van het bedrijf der Bandjareezen niet gesproken. Wij verhalen nu weer van de gezanten, die (te Tamoekoes) terugkeerden en den Resident van Banjoewangi de woorden van Ida Madé Rahi overbrachten. De Resident en de Vorst vonden het goed om te wachten. Wat er verder in het bivak voorviel, laten wij rusten, om andermaal met ons verhaal naar Bandjar terug te keeren. Al de vrouwen vluchtten uit de dorpen om een schuilplaats in de tuinen te gaan zoeken. Sommigen droegen manden met zich; anderen begroeven eerst haar geld, terwijl weer anderen zich regelrecht naar het gebergte uit de voeten maakten. Er waren er echter ook, die besloten hadden Ida Madé Rahi in den dood te volgen. Wie heel bang waren, bleven doodstil in haar schuilplaats zitten. Ik zal verder maar niet vertellen hoe de (overige) Bandjareezen hunne bezittingen in veiligheid brachten.

Den volgenden morgen, het was pas negen uur geslagen, trok het leger op, aangevoerd door de kommandanten en den Majoor. Ook de Vorst bleef niet achter. Van den marsch wordt hier niet gesproken. Nauwelijks was het leger in de nabijheid van Bandjar gekomen, toen men een menigte vijanden gewaar werd, waarop de soldaten, in troepen afgedeeld, naar alle kanten hun geweervuur openden. Ook het kanon liet zich hooren. De Bandjareezen zochten zich voor de kogels te bergen en kropen overal achter en onder, uit vrees van getroffen te worden. Wie zijn schuilplaats verliet om met zijn wapen in de hand den vijand te gemoet te gaan, was terstond een kind des doods.

Ondertusschen trokken de soldaten steeds voorwaarts, om zoo dicht mogelijk de desa te naderen. Eindelijk, zoo zegt men, stieten zij op een troep overmoedige mannen, de van ouds beroemde Bandjareesche helden, die den dood niet schromen, en nu brak een geweldige strijd,

man tegen man, los. Hier trachtte men elkander den hals af te snijden; ginds stak of schoot men elkander dood; elders was men aan het worstelen, terwijl weer op eene andere plaats de een den ander met de kléwang het hoofd door midden kliefde. De lijken van Javanen en Balineezers lagen met hoopen dooreen. Ondertusschen bleef het geweervuur aanhouden en regende het kogels op den vijand, die eindelijk hals over kop op de vlucht stoof om ergens eene schuilplaats te zoeken. Weldra was er buiten het dorp geen enkelen Bandjarees meer te zien.

De Majoor maakte nu aanstalten om nog verder door te trekken, toen op eenmaal de Balische koelie's al wat zij bij zich droegen wegwierpen en in groote verwarring aan den haal gingen. Als wilden stoven zij naar alle kanten uiteen, op den voet gevolgd door de hulptroepen, die 't nu ook op een loopen zetten, dat de grond er van dreunde. Sommigen sprongen in de rivier, anderen liepen dwars door de rijstvelden, waarbij deze en geene het ongeluk had van te struikelen en zoo onder de voeten van zijn kameraden geraakte. Zij die zonder ongelukken ontkomen waren, liepen op de zee toe, om dan verder langs het strand door dik en dun voort te hollen. Eenigen trachtten zich aan een van de hier liggende bootjes vast te grijpen en dit naar zich toe te trekken, zonder zich te storen aan het verbod der opvarenden. Toen geen woorden meer hielpen, kregen zij een slag met de roeispaan op de vingers, waarop zij eindelijk, rillende van de pijn, loslieten, en zichzelf begonnen te verwenschen, terwijl ze uitriepen: »Hoe ik mij ook wend of keer, het is overal mis!» Weer anderen hielden halt bij den tempel aan het strand, en lieten hunne kameraden rustig begaan, die in dolle vaart voorbij ijlden en regelrecht op het bivak aanstormden. Hier gekomen, liepen dezen de tenten binnen en sloten de deur achter zich toe. Zij konden op geen enkele vraag antwoorden, zoo waren zij buiten adem. Ook vond men er die, zoodra zij den grooten weg bereikt hadden, weer rechtsomkeert maakten en beschaamd wegslopen. Wij zwijgen van hen, die regelrecht den weg naar hun huis insloegen, en verhalen nu verder van de achtergeblevenen op het slagveld.

De Javaansche soldaten trokken zich terug naar de verzamelplaats, omdat zij bij gebrek aan koelie's den strijd niet konden voortzetten. Een der adjudanten had hen als volgt toegesproken: »Keert nu maar terug; later gaan wij er weer op los en dan zullen zij gewis den dans niet ontspringen.» Meteen gaf de trompet het sein om af te trekken en weldra werd door allen onder een verward gedruisch, met achterlating van wat de koelie's gedragen hadden, den terugtocht aangenomen. Wat er onderweg voorviel, vermelden wij niet. Zoodra

het bivak bereikt was, ging men aan het vertellen, en had ieder iets van den gevoerden strijd mede te deelen.

Wij keeren nu weder tot de Bandjareezen terug. Zoodra de soldaten waren afgetrokken, kwamen zij huppelende en springende, als lieden die een krijgsdans uitvoeren, uit hunne schuilplaatsen te voorschijn, waarna ieder weenende rondliep om de lijken zijner vrienden en broeders op te zoeken. Enkelen gingen voor dit doel naar de rivier, terwijl anderen al bukkende door het padiveld liepen, omdat daar een oogenblik te voren gevochten was. Toen al de lijken zoo van voornamen als geringen bijeengebracht waren, werden zij door de mannen en vrouwen omringd en in dezer voege toegesproken: »Reist maar vast vooruit; gij kunt er op rekenen, dat wij met en voor u zullen sterven!» Hierop begon het gezelschap luide te weenen. Midelerwijl had de verheven Ida lijkkleeden laten ronddeelen, waarin de dooden gewikkeld werden, nadat ze vooraf de gebruikelijke wassching hadden ondergaan. Over de begrafenis spreken wij niet.

Van de Bandjareezen, die buiten de dèsa gekampeerd waren, wordt gezegd, dat de een al meer wist te verhalen dan de ander. Terwijl deze bezig was te vertellen, hoe hij een vijandelijken soldaat den hals afsneed, op het oogenblik dat zij elkander beneden in het ravijn vast omklemd hielden, bekende gene, dat hij zich in het rijstveld aan de westzijde van Bandjar had schuil gehouden, en beroemde een derde er zich op, het geweer van een gesneuvelden soldaat te hebben geroofd!

Wij bemoeien ons niet verder met deze lieden, die zich over het gebeurde trachtten vroolijk te maken en verhalen van den volgenden dag, toen de Hollanders aanstalten maakten om Bandjar op nieuw aan te vallen. Zoodra alles klaar was, worden de koelie's opgeroepen om de tandoe's (draagstoelen) te dragen en de ammunitiewagens voort te trekken. Op beleefden toon gaven dezen echter te kennen, dat zij daartoe weinig lust gevoelden, zeggende: »Wij verzoeken u dringend van koeliediensten verschoond te mogen blijven, aangezien Mijnheer oorlog voert tegen Balineezzen, die er precies zoo uitzien als wij en van wie wij dus niet te onderscheiden zijn. Wel dragen wij een teeken, maar de soldaten schieten toch op ons, gelijk dan ook menigeen van onze kameraden getroffen is. Veel liever willen wij den vijand helpen dooden en zijn volstrekt niet bevreesd om u bij den vernieuwden aanval tegen Bandjar te volgen. Des noods kunt u ons in de voorhoede plaatsen of ons bevelen, dat wij ons hals-over kop in de dèsa werpen om de schuldig verklaarden te gaan opzoeken. Wij willen gaarne het bewijs leveren van onze trouw jegens de Hollanders!»

Om het gepaste van dit verzoek door de koelie's voorgedragen, werd er nogmaals raad gehouden en besloten, dat de Resident naar

Banjoewangi zou gaan, om den Groote Heer te Batavia koelie's te vragen, ten einde den strijd te kunnen voortzetten. Van Mijnheer's reis wordt niet gesproken.

Wij verhalen nu weer van Ida Madé Rahi, hoe deze rechts en links bijeenkomsten belegde en het bergvolk met de bewoners van Dèn-tjarik geheel tot zijne zijde overhaalde. Allen volgden hem naar Bandjar om de plaats te helpen versterken. Zij lieten zich tot den misslag, om zich tegen de Compagnie te verzetten, overhalen, omdat men hun had wijsgemaakt, dat de soldaten slechts gehuurde troepen waren. Ten overvloed had Zijne Majesteit de Vorst hen vroeger gunsten bewezen, maar zij schenen daaraan niet te denken, anders hadden zij zich zeker niet bij Ida aangesloten. Niemand zag er het verkeerde van in, om zich zoo aan een waaghals te verbinden: Het ging met hen gelijk het spreekwoord zegt: *men is bang voor een vuurvlieg, en brutaal tegenover werkelijk vuur.*

Van een en ander werd bericht ontvangen door den Vorst en door Mijnheer, welke laatste vreeselijk boos werd en sprak: »Is 't anders niet? Al vielen ze ons ook allen af, die ten westen van Kaap Sangyang wonen, wij durven 't toch wel tegen hen op te nemen!»

Nu werd er verlof gegeven om de tuinen der opstandelingen in Bandjar en Dèn-Tjarik af te loopen, waarop Boegineezen en Balineezen, die reeds lang daarnaar gehunkerd hadden, zich wegmaakten en tot laat in den nacht aan het plunderen waren. Weldra was alles platgelopen, terwijl de rest in brand gestoken werd.

Intusschen werd Bandjar onophoudelijk van de schepen beschoten, zoo dat de kogels zelfs voorbij het bivak bezuiden de dèsa vlogen. De bevolking kreeg het hierdoor zeer benauwd en trok zich al verder en verder terug. Er waren er die eerst niet van de plaats wijken wilden, maar dan vloog er een stuk van een bom naar hen toe, waardoor zij gedwongen werden haast je rept je de vlucht te nemen.

Wij verhalen nu weer van Mijnheer, die met driehonderd koelie's en de noodige mandoers uit Soerabaia en Banjoewangi was teruggekeerd. Door hem werd, in overeenstemming met den Vorst, in den raad besloten, dat de poenggawa's met het leger zouden optrekken, om de schuldig verklaarde Bandjareezen te helpen gevangen nemen. Werkelijk kregen al de hoofden bevel om mede tegen Bandjar te velde te trekken en de achterhoede te vormen. Het was echter geen vrees, die Mijnheer de hulp der Poenggawa's deed inroepen. Hij wilde hen maar op de proef stellen, omdat er verteld was, dat Ida Madé Rahi pogingen had gedaan om hen tot zijne zijde over te halen.

De oproeping had dus plaats en weldra kwam het volk onder een verward rumoer opdagen. Zij liepen anders met looden schoenen en zaten niet weinig in den angst, hoezeer zij ook hun best deden om

zich vroolijk te honden en hunne vrees voor moed te doen doorgaan. Men zou gezegd hebben, dat zij klaar waren om zoo op den vijand los te springen, maar zij deden zichzelven slechts geweld aan. Bovendien gingen de soldaten hen vooruit!

Aan de Balische troepen werden nu als herkenningsteeken Nederlandsche vlaggen uitgedeeld, daar men op verschillende punten post moest vatten. De Javanen trokken regelrecht tegen Bandjar op, terwijl de Balineezers van het westen en de Hollanders van het oosten zouden aanrukken. Verder werd afgesproken, dat wie het eerst in Bandjar kwam, de boel in brand zou steken.

Nauwelijks echter waren de hulptroepen van Boelèlèng in de nabijheid van de plaats gekomen, of zij gingen bij troepen op den grond zitten. Het zweet liep hun tappelings van het lijf en zij luisterden naar geen bevelen meer. Op eenmaal hooren zij den vijand den oorlogskreet aanheffen, waarop zij, doodelijk verschrikt, met één sprong op de been zijn en hals over kop, hunne aanvoerders met zich slepende, aan den haal gingen. De Bandjareezen riepen hun spottend en tergend na: »Wat kwaamt jelui hier zoeken? Zegt, zqudt ge niet even halt honden? Waarom zet gij 't zoo in eens op een loopen? We hebben nog geen enkel vriendelijk woordje met je kunnen spreken! We wilden 't doen, maar ge waart al, weg! Waarom werpt ge uw mondvoorraad weg? Wat zult ge nu eten?» De vluchtelingen gaven echter geen acht op het geroep der Bandjareezen, maar stormden al harder en harder voort. Zij vlogen elkander voorbij en waren zoo in de war, dat zij het kampement niet eens konden vinden. Als dwazen joegen zij voort, zoodat sommigen zich in den weg vergisten en de richting van het gebergte insloegen. Anderen drongen het bosch binnen, terwijl hunne kameraden langs den zoom bleven voort-hollen en zoo van hun stuk waren, dat zij, in hun dorp gekomen, hun eigen huis voorbij liepen!

Van de Javanen wordt nu verhaald, dat zij nog altijd onwrikbaar stand hielden. Zoo op het eerste gezicht schenen zij iemand nog al onbeduidend toe, maar nauwelijks viel men hen aan of zij werden vurig en wisten van geen wijken. Ten laatste werden zij echter ook op de vlucht medegesleept door de Balineezers, die van het westen kwamen. Een paar van deze laatsten hielden nog even stand, maar dat was moed op een afstand; als de vijand gekomen was, zou men hen eens hebben zien loopen!

Zoodra de Hollanders gewaar werden, dat zij door de poenggawa's in den steek gelaten waren, trokken ook zij met versnelden pas naar het legerkamp terug.

Wij verhalen nu van de Bandjareezen, wier overmoed aaumerkelyk

toenam, nu de Hollanders met de Balineezzen hunnen aanslag hadden zien mislukken. Op nieuw beleigde Ida Madé Rahi eene vergadering, en sprak er van om nu op zijne beurt aanvaller te worden. »Doen wij het niet», dus liet hij zich hooren, »vergaan moeten wij toch, en dan is 't ook maar het beste, dat wij alles ten onderste boven keeren. Komt, wij zullen het paleis (te Singaradja) in brand gaan steken! Ons volk hier heeft het ook warm, daar wij dag en nacht van de schepen beschoten worden. Zegt dit nu maar overal rond; zoodra het donker is gaan wij ons plan uitvoeren.» Reeds stonden de mannen gereed, om, door gidsen geleid, langs het gebergte op te trekken, toen eenigen het volgende onder de aandacht van Ida brachten. »Met Uw verlof, o vorst! wij verzoeken zeer van deze eer verschoond te mogen blijven. Is 't uw verlangen dat wij ons bij U aansluiten, laat ons dan hier standhouden. Waarom toch zouden wij her- en derwaarts trekken en ons op vreemden grond aan den dood wijden? Ook zou op ons volk niet te rekenen vallen, als zij vrouw en kinderen hier achter laten en telkens zouden moeten denken, dat dezen door den vijand weggevoerd worden!»

Nu hernam de verheven Ida: »Ja, dat is waar, mijne vaders en broeders! Welnu, wij zullen hier sterven en voor eigen huis en haard in den dood gaan! Waarheen wij ons ook keeren, vallen moeten wij, en dan is beter dat wij bij onze vrouwen en kinderen blijven.» Waarop allen als uit éénen mond antwoordden: »Het geschiede zooals Uwe Hoogheid beveelt!»

Nu keert het verhaal weer tot de Hollanders terug. Dezen besloten den aanval te herhalen, en werden daartoe alle manschappen uit de bivakken met de troepen, die Boelèlèng bewaakten, opgeroepen. Zoodra alles zich had verzameld, trok men tegen Bandjar op en werd de plaats aangevallen, maar, alhoewel er vele Bandjareezen sneuvelden, de schuldigen kon men niet in handen krijgen.

Toen Mijnheer (de Majoor?) dit gewaar werd, trok hij zich nogmaals naar het bivak terug, omdat hij zich niet verantwoord gevoelde tegenover den Koning van Batavia, als er zoovele menschen omkwamen, terwijl hij toch last ontvangen had om niet al te veel geweld te gebruiken. Om die reden wilde Mijnheer met verschooning te werk gaan.

Intusschen zat zoowel de Majoor als de Resident van Banjoewangi er over in 't nauw, dat men nu reeds driemaal een aanval had gedaan, en de opstandelingen nog maar altijd bij hunne weigering om zich over te geven bleven volharden. Het bleek nu, dat zij niet tevreden waren zoolang er geen geweld gebruikt werd, en land en volk aan de verwoesting ten prooi gegeven waren. Dientengevolge

diende (de Resident) het verzoek in om de overkomst van den Kolonel en de toezending van versche troepen. Weldra waren dezen op reis en kwamen te Tamboekoes aan, waar zij aan land stapten en door de anderen ingehaald werden.

Zoodra de soldaten hunnen chef zagen komen, werden zij vurig als aangehitste kemphanen. Toch waren zij, evenals de kommandant en de officieren, een weinig gedrukt, omdat zij (in de komst der nieuwe troepen) eene zijdelingsche terechtwijzing meenden te zien, als hadde 't hun aan den noodigen moed ontbroken. »Wij hebben», zoo dachten zij, »nog geen bevel ontvangen om door te tasten en nu zendt men ons de anderen al. Als wij maar vroeger de handen vrij hadden gehad, bij mijn ziel! de vijand ware reeds lang verslagen!»

Zoodra de Kolonel gearriveerd was, werd Mijnheer de Majoor ongesteld. ZEd. schaamde er zich een weinig over onder een meerdere geplaatst te worden, terwijl hem vroeger het bevel over de troepen was toevertrouwd en hij, vóór nog het doel bereikt werd, zijne plaats aan een ander moest inruimen. Hoe het na zijn vertrek met den Majoor ging, wordt niet vermeld.

Nu sprak de Kolonel de troepen aldus toe: »Maakt de proviand klaar; ziet ook alles goed na en brengt het aan boord van de stoomschepen: morgen ga ik er op los, en wij keeren hier niet terug, maar vechten nacht en dag door, totdat wij onze tenten in Bandjar hebben opgeslagen!»

Hierop werd alles in gereedheid gebracht en de goederen ingescheept. Den volgenden morgen, bij het krieken van den dag, stond het leger marschvaardig en gingen de schepen onder stoom, om ten noorden van Bandjar het anker weer uit te werpen.

Het volk van Bandjar ontstelde, toen zij de schepen van plaats zagen veranderen, en 't was hun of zij zoo aan boord zouden worden gebracht. »Komt!», zoo riepen zij elkander toe »laten wij ons spoedig naar verschillende punten verspreiden, om niet al te gauw handgemeen te worden, en wij nog eens een uitval kunnen doen. Wij moeten ons schuil houden!» Daarop stoven zij uiteen en daalden in de grachten af. Wij laten hen nu daar in hinderlaag liggen en keeren tot de soldaten terug.

Het leger was reeds op marsch en trok het eerst op tegen *Dèn-Tjarik*. Zoodra de zoom van het dorp bereikt was, werd het vuur van alle kanten geopend en regende het kogels. De bergbewoners vlogen als verwilderd uiteen, en gingen in de richting van hunne woonplaatsen een goed heenkomen zoeken. Zij, die ingesloten waren, bleven doodstil zitten, daar zich nergens een uitweg opende en het geknetter der geweren onafgebroken aanhield. Waagde iemand het zich even

op te richten, dan moest hij dit dadelijk met den dood bekoopen. Hun aanvoerder was eerst bij het begin van den opstand tot hoofd aangesteld, en het was dus dubbel roekeloos van hem om Ida Madé Rahi te volgen. Praats had hij genoeg, maar hij was al dood, vóór hij nog traktement genoten had! Zijne onderhoorigen sleepten zijn lijk met zich mede over het ravijn. Weldra was alles in den omtrek schoon-geveegd en hadden de soldaten Dèn-tjarik bezet en in brand gestoken.

Nu trok men op tegen *Bandjar Moendoek*, waar aanvankelijk niet de minste tegenstand geboden werd. De geweren knalden en knetterden, dat 't zoo'n aard had. De van ouds beroemde Bandjareesche strijders waren nu nog alleen dapper genoeg om van achter de muren met rijststampers naar den vijand te werpen, wat de soldaten beantwoordden met het afschieten van hunne geweren, terwijl van een anderen kant kanonskogels in de dèsa geworpen werden. Ook hier zochten ten laatste allen hun heil in eene overhaaste vlucht. Er bleven nog slechts twee dapperen over, de om hun heldenmoed beroemde aanvoerders van Bandjar (*Ida Njoman Kadjeng* en *hi Bakalan Tenggèl*). Beiden waren echter gewond, vóór zij nog een enkelen vijand eene kwetsuur hadden kunnen toebrengen. Zij voelden hun einde naderen, en zagen zich bovendien van al hunne onderhoorigen verlaten, die rechts en links op den loop waren gegaan om hunne vrouwen en kinderen op te zoeken.

Zoodra Ida Njoman Kadjeng gewond was, sprak hij met telkens afgebroken stem tot Ida Madé Rahi: »Mijn broeder! ga naar buiten: de vijand is in aantocht. Ik neem afscheid, om mij aan den oostkant in het vuur te werpen. Mochten ze tot hiertoe doordringen, sterf dan in den voorhof van uw paleis!"

De verheven Ida, antwoordde: »Ik zal doen, zooals gij zegt!" Hierop rukte zijn broeder zich den gordel van het lijf, met den uitroep: »Het helpt ook al niet of men een amulet bij zich draagt. Ik ben toch gewond geworden!" Dit gezegd hebbende nam hij afscheid en vertrok, onverschillig voor wat verder met hem gebeuren mocht. Hij schaamde zich over zijne wond (en dacht:) »al blijf ik in het leven gespaard, ik zal toch nimmer de oogen meer vrij kunnen opslaan. Ik ben een ongelukkig man!"

Ondertusschen rukten de soldaten al nader en nader en hadden zij zich al spoedig van dat gedeelte van de plaats meester gemaakt, dat beoosten de markt gelegen is. Zij posteerden zich bij de openingen in de muren rondom de erven, om ieder, die zich liet zien, neer te schieten. Nu sprong Ida Njoman Kadjeng, gevolgd door eenige bloedverwanten, als een razende te voorschijn en vloog op de sol-

daten in. Hij werd echter door een kogel getroffen, zoodat hij dood op de straat neerviel.

Nu werd aan Ida Madé Rahi geboodschapt dat zijn jongere broeder gesneuveld was, waarop zijne Hoogheid het huis verliet en, al weenende, het lijk van den beminden broeder ging opzoeken. Als de anderen maar gewild hadden, zou hij het liefst door een algemeen amok een einde aan zijn leven en dat der zijnen hebben gemaakt, maar zijne vrienden konden daartoe niet besluiten, en wezen hem op de velen, die zij dan moesten achter laten. Zoowel de mannen als de vrouwen smeekten hem toch van zijn plan af te zien om zijne geminnnen met eigen hand te doorsteken, en baden hem de plaats te verlaten en naar elders te vluchten. »Wel is'', dus spraken zij, »uw broeder Njoman dood, maar hij is niet alleen; tal van Brahmanen en Soedra's zijn hem gevolgd."

Hierop keurde Ida den gegeven raad goed en vertrok hij uit Bandjar, met honderd vijftig mannen en vrouwen bij zich.

Onder die bedrijven hadden de Hollanders zich van Ida's paleis meester gemaakt en daar alles te onderste boven gekeerd of in brand gestoken. Eene menigte lijen lag onder de asch bedolven.

Nu kwam al het overgebleven volk van Bandjar om zijn onderwerping aan te bieden. Zoowel door den Grooten Heer, Resident van Banjoewangi als door Z. Majesteit den Vorst, werd hun vergiffenis geschonken.

Wat Ida Madé Rahi aangaat, van hem deelen wij nog mede, dat hij, zoo snel mogelijk, over het gebergte naar Tabanan was gevlucht. Men wilde hem echter nergens ontvangen, waarom hij ten laatste zijne schreden richtte naar *Mangwi*, waar hij, steeds het gebergte volgende en nacht en dag doortrekkende, eindelijk behouden aankwam. Zijne vrouwen waren reeds vroeger te *Dën-Kajoe* (in dit landschap) gearriveerd.

De mannen van Boelèlèng, van wie ik nu nog vertel, waren er niet weinig over in hun schik dat de Bandjareezen het onderspit hadden gedolven. Nauwelijks werd het bekend, dat zij, voor wie men eerst zoo bang was geweest, gesneuveld waren, of ieder werd dapper en trok uit om aan de plundering deel te nemen. De een krabbelde met de handen de kuilen open, een ander ging met een koe aan den haal, en zoo was Bandjar in een oogenblik afgeloopen.

Nu werden de noodige bevelen gegeven om Ida Madé Rahi op te zoeken, van wien men gehoord had, dat hij de grenzen was overgetrokken. Ook ging de controleur van Djambrana (Schalk) op reis om de vluchtelingen op te sporen. ZEd. hoopte vóór hen in Mangwi te zijn, om overal last te kunnen geven, dat ieder die hen vond, hen

gevangen moest nemen. Zoo was men in alle landschappen van Bali gewaarschuwd om op zijn hoede te zijn en op Ida Madé Rahi de veroordeelde klijangs acht te geven. Eindelijk vond men de vrouw te *Dèn-Kajoe*, maar de mannen zwierven nog altijd als vagebonden in de bosschen en wildernissen rond. Gewapende mannen van Mangrove trokken nu uit om hen te zoeken, en slaagden er eindelijk in zich van hen meester te maken, waarop men hen aan den controleur uitleverde. Allen werden naar Boelèlèng gevoerd en de schuldigen aan boord van het schip gebracht. Alleen *Madé Goelijang* ontbrak nog. Zoo ook een zekere *Ida Doengkik*, die zich in de tuinen bezuiden Bandjar schuil hield, waar hij zich volkomen veilig waande. Hij was echter zoo bang, dat hij niet slechts voor de spionnen van Mijnheer, maar zelfs voor kleine, onschuldige veehoeders op den loop ging. Ten laatste werd hij toch ook gevangen genomen en aan boord gebracht.

Middelerwijl was de Commissaris van Banjoewangi naar huis vertrokken om aan den Koning van Batavia te berichten, dat Ida Madé Rahi gevangen genomen was. Weldra kwam het antwoord terug en werd er bevel gegeven om de troepen op Bali den terugtocht te doen aannemen. Van het vertrek van den Kolonel en zijne soldaten spreken wij verder niet.

(*Getrouw naar het Balineesch*).

Breda, November 1881.

N A S C H R I F T.

Reeds was dit stuk om afgedrukt te worden naar de pers gezonden, toen mij van vertrouwbare zijde werd medegedeeld, hoe het ingesteld onderzoek wel degelijk de medeplichtigheid van den hier bedoelden Balinees heeft aan het licht gebracht. Volgens hetzelfde bericht zouden hij en de beide andere schuldigen de wel verdiende straf reeds hebben ondergaan. Ik haast mij dit ter verbetering aan het bovenstaande toe te voegen.

v. E.

Snijpersstempel A.J. Bogaerts, Breda

Schetsen en Schetsjes uit ons Indisch familieleven,

DOOR

ANNIE FOORE.

GEKETEND.

De Ardjoeno zetelt in zijn purperen mantel, goudge kroond door de dalende avondzon, omstuwd door zijn vazallen, de zachtglooiende heuvelrijen.

Geen zuchtje, geen koeltje komt hem beroeren: Eölus heeft zich verscholen in het dichtst van het woud, waar hij stoeit met de bamboestruiken of te midden der boschbloempjes uitrust op het geurig mos — — — — Plotseling wordt hij gestoord in zijn zoete spelen: bloemen en struiken trillen onder een ratelenden donderslag, bliksemflitsen verlichten het door hem verkozen plekje, de witte kelkjes die daar straks luistrend bogen en vriendelijk knikten, verschuilen zich verschrikt; de vogelen, die bij het vroolijk minge koos hun liefde zangen aanhieven, zwijgen, en 't is te vergeefs als hij de wuivende bleemtrossen nasnelt, om ze nog een laatsten kus te ontrooven.

Woedend over die stoornis schiet hij zijn vleugelen aan en snelt heen in dolle vaart; langs de sawahs, die nederig haar smaragdgroene hoofden buigen, langs de bosschen, die kermend genade vragen voor hun bladerdos, langs den bergstroom, die toornt en zijn golven ten strijde roept met klaterend geweld — — — —

Daar wordt hij gestuit in zijn woeste vaart.... 't is aan den voet van den Ardjoeno; de fiere, de onveranderlijke, die koel blijft neêrzien op het rumoer rondom hem; maar met woeste kracht verheft

zich de storm; de wolken, straks blauw en vriendelijk als kinderoogen, zijn nu dreigend als de blik des moordenaars; ze legeren zich rondom het trotsche berggevaarte, ze verduisteren de lichtende punten; ze strijken neer op de zachtgroene oasen, ze omhullen de vriendelijke huisjes met hun bloemrijke tuinen; ze stijgen — — — steeds hooger, zich slingerend om de breede heupen, de fiere borst omklemmend. Weldra ligt het goud van Ardjoeno's kroon verstrooid, het purper van zijn mantel verscheurd; de vorst der bergen is een vormloozen klomp gelijk geworden.

Nu — brullend en gierend juicht Eölus in zijn zegepraal, de bliksem speelt en woelt en flikkert door het somber rouwkleed, een dof gloeiend roodkleurig wolkgevaarte daalt af op den hooggeheven kruin en de Ardjoeno staat in lichtelaaie vlam.

Van uit de gesloten vensters der administrateurswoning, zoo schilderachtig gelegen aan den voet van den berg, slaan een paar ernstige, droomerige oogen het heerlijk natuurtooneel gade en het is een ver-zuchting meer dan een nitroep, die eindelijk wordt gehoord: »God, hoe prachtig! En te moeten gelooven, dat ik het weldra voor het laatst zien zal. . . .»

»Wat zijn dat voor sombere gedachten», vraagt een vriendelijke stem, niet geheel vrij van den tongval, die het inlandsch kind verraadt.

»Onno?!» roept de zieke, terwijl hij zich verheugt opheft in de kussens en den vriend de hand toesteeft. »Ik heb je niet hooren aankomen.»

»Geen wonder met dat helsch lawaai, dat het loeien van den wind maakt. En dan, ik ben achter ingereden.»

»Maar», vraagt de zieke weer, »hoe zie ik je daar nu reeds terug? Ik dacht dat je minstens een dag of acht op Soerabaia zoudt blijven?»

»Ja, dat had ik je gezegd, maar . . . het is goed, dat ik terugkwam, niet waar? Je bent er niet op vooruitgegaan in de laatste drie dagen, Henri!»

»Neen!» antwoordt deze met een diepen zucht. . . . »achteruit, altijd door achteruit! Ik heb weer een aanval gehad; vreeselijke benauwdheden, uren lang»

»Kort na mijn vertrek?»

»Den volgende dag.»

»Je ligt niet gemakkelijk», zegt Onno en schikt de kussens terech en spreidt den plaid over de vermagerde beenen; dan wendt hij het bezorgd gelaat af en beiden staren zwijgend naar het natuurtooneel vóór hen.

Grooter tegenstelling dan tusschen de twee mannen, die daar naast elkander gezeten zijn, is niet licht denkbaar.

In den zacht kwijnenden blik van den zieke weerkaatst zich diep gevoel; in de gitzwarte oogen van den nieuw aangekomene gloeit een somber vuur; als Henri een oogenblik zonder pijn is, speelt er een vriendelijke trek om zijn lippen; Onno's vastgesloten mond schijnt niet te kunnen glimlachen; het gelaat, omkranst met de weelderige blonde lokken, is, hoewel vervallen, edel van vorm en uitdrukking; dat van den bleeken man met de raafzwarte, sluike haren, is niet goed om aan te zien; er moet bitterheid hebben gewoond in zijn hart; er moeten booze gedachten zijn gegaan door zijn brein vóór die trekken zóó scherp, die rimpels zóó diep werden.

Niettegenstaande dit zijn die beiden vrienden.

De band, die hen vereent, moge niet de schoonste en hechtste zijn, de vriendschap die ontstaat uit de overeenstemming der zielen, toch hebben ze elkaar hartelijk liefgekreken, Henri terwijl hij edelmoedig weldaden bewees, Onno terwijl hij ze dankbaar ontving.

„Ik kom met een mooi plannetje”, begint deze eindelijk. „Ik ben niet zooals je dacht naar Soerabaia geweest, maar naar Malang, naar mijn ouden vriend, den docter. We hebben in het breede over je ziekte en haar raadselachtige verschijnselen gesproken en hij beveelt ten spoedigste verandering van lucht aan. Je weet, docter Banck is van dezelfde opinie en dus heb ik maar eens heel eigenmachtig gehandeld en plaats besproken in het hôtel: twee ruime kamers met een voorgalerij en het uitzicht op de bergen. Als je het goed vindt, wou ik je voorstellen er morgen reeds heen te gaan. Er valt hier op de onderneming vooreerst niets te doen, waarbij we niet beiden gemist kunnen worden; het logement is uitmuntend ingericht, het eten goed en het klimaat verrukkelijk . . . nu, wat zeg je er van?”

„Dank voor je zorg. Maar . . . de kinderen! we kunnen ze niet meenemen en het zal me hard vallen van hen te scheiden. . . . wie weet hoe kort ik nog bij hen ben?”

„Juist om de kinderen, juist in het belang van je meisjes moet je ieder middel tot herstel aangrijpen. 't Is nu geen tijd meer om te aanzelen. . . . Waarom elkaar iets wijs te maken? . . . Henri, je ziekte is ernstig, hoog ernstig; 't is langzamerhand een strijd geworden op leven en dood.”

Een plotselinge bleekheid bedekt het vermagerd gelaat. Henri drukt beide handen tegen het hart, dat zoo onwillig slaat bij de gedachte aan sterven; dan spreekt hij schor en klankloos: „'t Is goed; ik zal het doen.”

„Waar zijn ze, de nonnetjes? Ik heb prachtige poppen meegebracht!”

»In de achtergalerij, geloof ik. Wil je, als je toch weggant, even aan Marie zeggen, dat ik haar spreken moet. Ze moet zorgen, dat mijn goed wordt ingepakt.» — — — — —

Een uur later, als Henri zijn versterkend soepje heeft gebruikt, als de kinderen naar bed en de bedienden verdwenen zijn, legt de zieke zich weder op den divan, waarnaast Onno's leunstoel, en weldra vervallen de vrienden in den vertrouwelijken toon, dien de heeren nooit beter weten aan te slaan, dan gehuld in de blauwe wolkjes hunner havana.

»Wat zou ik gelukkig zijn!» roept Onno, nadat ze hun reisplan gemaakt en breedvoerig besproken hebben, »wat 'zou ik gelukkig zijn als dit uitstapje eens het gewenschte resultaat had....»

»En ik dan!» zucht Henri. »Ik heb het nooit zoo geloofd, nooit zoo begrepen, maar.... God! het valt zoo hard van het leven te scheiden! Toch, 't is niet om mijzelf alleen; 't is allermeeest om de kinderen. Mijn arme meisjes.... voor haar zou mijn dood een verschrikkelijke slag zijn.... En als ik nu nog maar beter gezorgd had voor mijn lievelingen....»

»Maar je hebt immers gedaan wat in je vermogen was.»

»Nee, dat is het juist wat ik me verwijt. Ik had mijn eerste plan moeten volgen, ze veel eer uit deze omgeving moeten verwijderen; ik had ze een jaar geleden moeten wegbrengen naar Europa.»

»Nee, dat kon je niet, dat zou dwaasheid geweest zijn. Wie geeft, als hij dertig jaar is, een lucratieve betrekking, een zekere toekomst op?»

»'t Zou dwaasheid geweest zijn en toch, toch geloof ik dat ik er toe gekomen was als Marie zich toen ons aanstaand vertrek niet zoo had aangetrokken. Ja, ik weet Onno, je gelooft niet aan gevoel bij inlandsche vrouwen, maar je zoudt ook medelijden gehad hebben met de arme ziel;.... ik ten minste had den moed niet haar de kinderen toen reeds te ontnemen.»

Onno lacht, een bitteren lach; dan spreekt hij langzaam: »'t Valt me, door ondervinding geleerd, altijd eenigszins moeielijk te gelooven aan de teedere aandoeningen van javaansche moeders, maar het kan zijn, dat Marie een uitzondering maakt op den regel.»

»Je moet niet vergeten dat ze niet geheel een javaansche is. Ze heeft, al is het dan ook bitter weinig, europeesch bloed in de aderen en daarenboven, zooals haar vader me heel fier verzekerde toen hij haar aan mij afstond: ze is Christin! Ze kan wat lezen en schrijven en in de acht jaar, die ze bij me was, heeft ze vrij aardig hollandsch leeren spreken.»

»En — dat alles in aanmerking genomen, verbeeldt ze zich dat het

niet meer dan recht en billijk zijn zou, zoo ze mettertijd mevrouw Keijkman werd", zegt Onno.

Een pijnlijke bloes verft Henri's bleeke wangen rood.

»Dat nooit!" roept hij uit. »O neen, nooit!"

»Je hebt haar daar immers ook geen hoop op gegeven?"

»Wat zal ik je zeggen, Onno? Toen ik nog dacht dat ik hier een vrouw naar mijn smaak zou vinden, was het me een raadsel hoe zooveel Europeanen met een inlandsche huishoudster leven, ja, daarmee, zoo niet gelukkig, ten minste tevreden konden zijn. Zelfs toen ik er eindelijk door de omstandigheden zelf toe gebracht werd, was en bleef Marie niets anders voor me dan een noodzakelijk kwaad. Nadat de kinderen geboren waren, is dat eenigzins veranderd. Zij was goed voor hen; ze heeft ze altijd uitmuntend verzorgd, trouw opgepast..."

»Zie je dat is de macht van die schepsels, dat ze moeder zijn", roept Onno wrevelig uit.

»Ja, ook alleen om de kinderen, alleen omdat het me vreeselijk hindert, dat ze als het ware gebrandmerkt zijn door die onechte geboorte, is de gedachte aan een huwelijk wel eens bij mij opgekomen. De kracht der samenwoning is anders bij mij niet groot gebleken. Marie staat te laag, ook in zedelijken zin, dan dat ik ooit genegenheid voor haar kon opvatten en in den laatsten tijd heb ik zelfs iets tegen haar gekregen. Haar tegenwoordigheid maakt me kregel, onrustig!.... 't is natuurlijk een gevolg van mijn ziekelijken toestand, maar er zijn oogenblikken waarin het me een verlossing schijnt als ze de kamer verlaat."

»Ze was er sterk op tegen, dat je naar Europa gingt?" vraagt Onno, na een lange stilte.

»Natuurlijk! Ze was letterlijk wanhopig, toen ik verleden jaar het plan maakte, en ik moest het toen opgeven."

»Zooals je weet, heb ik deze keer tot het laatste gewacht met haar iets van het voorgenomen vertrek te zeggen.... mijn God, wat is het mensch te keer gegaan, toen ze het ontdekte, ik dacht dat ze krankzinnig worden zou..."

»Vreemd dat ze, toen ze zag, dat al haar dreigen en schreeuwen niets hielp, op eens zich zoo kalm in haar lot heeft geschikt!" merkt Onno nu schijnbaar onverschillig op.

»Neen, niet vreemd! Zoo zijn die wezens. Ze gevoelen heftig maar niet diep; daarom duren die hartstochtelijke scènes nooit lang", antwoordt Henri argeloos.

»Je zoudt er je dan ook niet aan gestoord hebben!"

»O neen! Als ik toen niet op eens zoo ziek geworden was, dan was ik nu reeds in Holland; dan waren Edith en Nora reeds veilig bezorgd."

»Nu, maak je daar niet ongerust over, Henri. Je hebt me tot hun voogd benoemd; je hebt me het recht gegeven om voor haar te zorgen,.... ze zijn, ook als het ergste gebeuren mocht, goed bewaard.»

»Dat weet ik», zegt Henri, terwijl hij zijn vriend de hand toereikt, »dat weet ik!»

»Maar de gedachte kwelt je toch nog...?»

»'t Is dat ze vroeg of laat zullen begrijpen aan welke verhouding ze haar bestaan te danken hebben! Lag haar toekomst in Indië, dan zouden ze rondom zich toestanden zien, die haar met het denkbeeld vertrouwd maken, zoo niet daarmee verzoenen konden. Maar, zooals je weet, mijn wensch is niet alleen, dat ze naar Holland gaan, maar ook dat ze in Holland blijven. Och, ik had me zooveel illusies gemaakt omtrent die beide kinderen. Ik had vooral Edith, mijn fijngevoelende, ernstige Edith zoo gaarne gevormd naar het ideaal, dat me altijd is bijgebleven, het beeld mijner moeder. Maar daartoe was allereerst een andere omgeving noodig...»

»Dat je familie zich nu ook de arme meisjes niet wil aantrekken!» zegt Onno met een zucht.

»Ja, als mijn moeder nog leefde! Zij zou ze niet verstooten hebben. Voor haar waren het geen bastaards, voor haar waren het *mijn* kinderen. Maar de anderen», en de blauwe oogen schieten vonken, »de anderen.... papa negeert eenvoudig haar bestaan; mijn broër noemt ze bij voorkeur de »vruchten eener ongeoorloofde liefde» of »de kinderen der schande», mijn zusters durven slechts uit de verte op haar zinspelen.»

»Die huichelaars!»

»Och neen, het is geen huichelarij! Ze gelooven wat ze zeggen: al hun oudhollandsche deftigheid, al hun stijve orthodoxie, al hun met de moedermelk ingezogen vooroordeelen, komen op tegen het bestaan van een wezen, dat de ambtenaar van den burgerlijken stand niet eerst permissie gaf ter wereld te komen!»

»Nu, die ezels dan! Die ezels die zich geen oogenblik van den sleur kunnen losrukken, die zich niet één enkele maal uit het hollandsch water en slib kunnen opheffen, om zich te verplaatsen in een oostersch land met oostersch klimaat, oostersche zeden en oostersche temperamenten vooral! Maar zeg niet dat ze het niet kunnen! Of zouden ze anders met zooveel stichting lezen van Jacob, die Rachel tot zich neemt, en Lea en Bilha en Zilpa of hoe ze heeten mogen; zouden ze anders Abraham met zijn Hagar een man Gods en Salomo met zijn duizend vrouwen een wijsgeer noemen? Neen, ze willen alleen niet, waar het hun broeders en vrienden geldt. Of is het kli-

maat niet hetzelfde gebleven; zijn mannen en vrouwen veranderd sints Salomo?"

„Laten wij ons niet aan hetzelfde euvel schuldig maken", zegt Henri kalm, „maar rekening houden met het land waarin ze leven, de begrippen waarin ze werden opgevoed."

„Ik wil geen rekening daarmee houden!" roept Onno, „ik wil rekening houden met menschelijkheid en met niets anders dan menschelijkheid! De vraag is niet in welk land ze wonen, in welke begrippen ze werden opgevoed, de vraag is of het menschelijk kan heeten om een arm kind, dat niets misdaan heeft, levenslang te laten boeten voor een misdaad door zijn vader gepleegd, een misdaad, die nog daarenboven voor het wetboek der natuur denkbeeldig is!

„Rekening houden met de heerschende begrippen! Dat heeft mijn moeder gedaan, toen ze haar heer en hun kind verliet om een die rijker was, te volgen; dat heeft mijn vader gedaan, toen hij een hollandsch meisje trouwde en haar verzwegen, dat hij er ook nog zoo iets op nahield als een vóórzoen..."

„Rekening houden met de heerschende begrippen! Dat deed ook mijn stiefmoeder, toen ze me mishandelde en uithongerde en vervolgde, tot ik het ouderlijk huis ontvluchten moest... Er is maar één geweest, die geen rekening hield met de heerschende begrippen, een, die niet vroeg of mijn vel bruin, mijn geboorte echt was, maar den armen verstooteling tot zich nam, voedde en kleepte.... en tot zijn vriend maakte."

Het toornig gelaat heeft een zachter uitdrukking aangenomen, de vochtige oogen zien naar Henri met de dankbaarheid van een trouwen hond.

„Flauwe kerel", roept deze, „je hebt altijd veel te veel ophef gemaakt van die kleinigheid."

„Kleinigheid?" herhaalt Onno. „En toch.... ja! ik geloof dat sommigen, van die gelukkigen, die levenslang hartelijkheid en medelijden ondervonden hebben, ja 't is mogelijk dat die het beschouwd hadden als een kleinigheid! Maar, Henri, voor mij was het de eerste maal — God is mijn getuige — de eerste maal in mijn treurig leven, dat iemand me anders dan met smaad en minachting behandelde. En daarom — neen Henri, het was geen kleinigheid een diep vernederde zijn gevoel van eigenwaarde, een wanhopende den moed weer te geven!"

„Nu, laten we er niet meer over praten. Je vergeet dat morgen om zeven uur de reiswagen voorkomt..."

„En je bent moe? Ik hoop maar dat ik je niet heb opgewonden door al mijn gebabbel?"

»Neen, ik moet toch chloraal nemen. Ah! daar is Marie al... zij zal mij wel verder helpen. Tot morgen dan!"

»Tot morgen!"

II.

»Tot morgen!"

Als het morgen wordt, als de Ardjoeno uit de nevelen verrijst, gekleurd met zachtbloozende tinten, gehuld in zilverwitte wolken, ligt Henri Reijkman ten prooi aan de vreeselijke toevallen die elken nieuwen aanval zijner kwaal verzellen,... de reiswagen wordt afgespannen en niemand spreekt nu van de reis naar Malang; ieder denkt met huivering aan de groote reis, die hij weldra zal moeten aanvaarden.

Drie doctoren verschijnen beurtelings of gezamenlijk aan de lijdensponde; ze slaan de duldelooze pijnen, de heftige krampen gade en geven verdoovende middelen; ze verbazen zich over een lichaamskracht, die zoolang weerstand biedt aan de sluipkoortsen; ze laten zich bedriegen door korte vleugjes van herstel, die ze voor werkelijke beterschap houden; ze staan regelrecht tegenover elkaar in hun opinie omtrent de ziekte en lachen grimmig over elkanders vergissingen, maar eindelijk, — na vier weken weifelen en raden — zijn allen het eens op één punt: er is geen hoop meer!

Edith en Nora, die eenmaal zoo gaarne vertoefden in papa's kamer, ontvluchten het kermen en steunen, als kan de jeugd zich niet verdragen met het lijden; de trouwe Arsan, uitgeput van vermoeienis, heeft zelf verlof gevraagd om in den kampong uit te rusten. Marie, bleek en vermagerd, met holle oogen en akelig strakke trekken, spant haar laatste krachten in om den zieke niet alleen te laten, maar wordt telkens half bewusteloos weggedragen. Alleen Onno zit nog op zijn oude plek en laat zich niet verdrijven. Bij het krieken van den morgen, in de brandende middaghitte, onder het vallen van de schemering, ja, in het holst van den nacht, gevoelt Marie — wier zorg en waakzaamheid, volgens het algemeen oordeel, voorbeeldig zijn — dat twee oogen, die steken als dolken, haar volgen waarheen ze gaat; soms, als ze het waagt die oogen te ontmoeten, vaart haar een koude rilling door de leden als bij naderend gevaar.

Enkele malen op het ogenblik dat ze den zieke de voorgeschreven medicijn wil toedienen, ontruikt zijn vriend haar flesch en glas; soms ook, als ze haar heer verzorgt met de fijne zachte handen, voelt ze zich ruw teruggestooten door dien anderen bewaker; eenmaal, toen ze zich alleen waande en Reijkman toesprak met lieve namen, klonk er een schaterende lach door het vertrek.

Marie heeft Henri's vriend altijd gewantrouwd, altijd gehaat, maar nu is ze voor hem vervuld van een doodelijken angst; daarom juicht ze als hij eindelijk gedwongen wordt zijn post te verlaten, als ze hoort hoe hij den zieke vertelt dat dringende zaken hem naar Passoeroean roepen, dat hij nog heden vertrekken moet.

»Je komt immers terug; heel spoedig, vóór het te laat is...» fluistert de schorre zwakke stem.

»Wees gerust, Henri», hoort Marie hem zeggen, »ik zal bij je zijn wanneer je me noodig hebt!» Maar ze hoort niet wat hij dan zijn vriend toefluistert: »ik ga niet ver weg, Henri.»

Het uur nadert, waarin de slangen en adders zich op het pad begeven, het uur dat de wilde varkens afwachten om het woud te verlaten en hun verwoestingen aan te richten in de riettuinen; het uur waarin de ketjoes elkaar het geheimzinnig teeken geven, dat ze gereed zijn voor een nachtelijken tocht.

Op de breede, goed onderhouden wegen, die Soeka-madjoe omgeven, is het nog licht, maar tusschen het dicht geboomte kan men de smalle paadjes ternauwernood herkennen.

Toch schrijdt een vrouw daar voort, langzaam en bedaard, als had ze niets te vreezen, als ging ze voor louter genoegen een avondwandeling maken.

Straks echter, als de breede laan is ten einde geloopt, die van de administrateurswoning naar de fabriek leidt, straks, als de smallere paden achter haar liggen, die van de fabriek naar talrijke kleinere gebouwen voeren, ziet ze spiedend rondom zich; dan, zeker dat geen nieuwsgierig oog haar volgt, bukt ze zich haastig, neemt de goud gehakte slofjes van de bloote voeten, doet de fraaie overkabaia af en verbergt ze te samen onder het dichte loof van eenig kreupelhout.

Ze slaat den zijden slendang om het hoofd, zoodat van haar geluut weinig zichtbaar blijft en ziet er nu in haar zitten kabaia en rooden sarong uit als een gewone javaansche vrouw... toch kan ze geen gewone javaansche zijn; aan de hand, waarmee ze den slendang vasthoudt, schittert een kostbaar juweel.

Nu verhaast ze haar tred, meer en meer, steeds meer! tot ze voortrent als een gejaagd hert, de eene steilte op, de andere af; nu eens langs den boschkant, dan weer op de smalle dijkjes der sawahs, soms ook wadend door ondiepe slootjes of springend over hoekige steenen. Eindelijk geheel buiten adem, staat ze stil.

't Is voor een klein, net huis, zooals het de inlandsche kinderen bij voorkeur bewonen; met een tuintje er voor en bloemen in bontgekleurde petroleumblikken langs de perken, met smalle vensters en

daarachter witte gordijnen, schuin opgenomen door kleurige strikken; de weinige ruimte, die het houten gebouwtje aanbiedt, geheel ingenomen door meubelen waarvan de eigenaardigheid daarin bestaat, dat geen enkel stuk gelijkt op het andere.

Op haar zacht kloppen komt de bewoner naar buiten.

Hij is nog jong in jaren, maar toch is er iets oudsch, iets vermoeds in het vervallen gelaat, dat slechts spreekt van het dierlijke in den mensch; toch behoeft men die gebogen gestalte op de wankelende, dunne beenen, slechts even aan te zien om te weten welke der goden door hem het ijverigst gediend wordt.

»Goeden avond, Marie!»

Met een gebiedende beweging legt ze hem het zwijgen op.

»Er is niemand», fluistert hij, »ik ben alleen.»

Maar toch is ze nog niet geheel gerust gesteld; ze werpt een onderzoekenden blik in de beide ledige kamers; dan speurt zij angstig rond of ze niet gevolgd werd misschien; eerst als ze zeker is dat geen levend wezen zich in hun nabijheid bevindt, trekt ze haar broeder met zich mede naar binnen en zet zich naast hem op de bank.

Een geluid van fluisterende stemmen dringt naar buiten door; langzamerhand verheffen ze zich... het gesprek, in gebroken hollandsch begonnen, wordt weldra in vloeiend maleisch voortgezet; eindelijk klinkt Marie's stem schel en gebiedend... ze opent de deur en zonder haar broeder te groeten neemt ze den terugtocht aan.

Maar hij bemerkt dit ter nauwernood; hij lacht en grinnikt als iemand die een goeden koop heeft gesloten; hij ziet zijn zuster na met een zonderlingen blik, terwijl ze daarhenen snelt den slendang om het hoofd geslagen... aan de hand waarmee ze dien slendang vasthoudt, ontbreekt het kostbaar juweel.

Alles zwijgt rondom den Ardjoeno.

Eerst hield het geklop der rijstblokken op in den kampong, toen klonken de slagen van den gong luider in de toenemende stilte; het gegons der insekten werd zwakker en zwakker, tot het eindelijk geheel wegstierf, het eentonig gezang van een teeder minnaar trilde op de koelte... een nachtvogel krijschte; de bladeren op den grond ritselden als een kruipend gedierte daaronder wegschool... toen werd ook zelfs het ritselen der bladeren niet meer gehoord.

De vriendelijke fee, die in oostersche nachten haar tooverstaf zwaait, treedt nu van achter de blauwe wolken te voorschijn, ze gluurt door het dicht gebladerte der bosschen; dan zweeft ze over de velden, stoeiend met de wuivende pluimen der maisstruiken, met de zacht gebogen kopjes der padihalmen; vermoed van haar spel blijft ze een

oogenblik leunen tegen de glooiing der heuvelrijen om dan te gaan dwalen in den sluimerenden kampong. Daar herschept ze de hutjes in vergulde paleizen, de bloemtuintjes in lustoorden, de beekjes in vloeibaar zilver; eindelijk sluipt ze een geopend venster binnen en beschijnt het gloeiend gelaat van den jongeling, aan wiens borst de geliefde rust, wie de koelte zijn minnezang heeft overgebracht. . . .

De gong doet zijn twaalf slagen weerklinken in de onafgebroken stilte; alles rust, alles zwijgt, maar. . . welk is het uur van den nacht, welk is het plekje der aarde waarin de mensch, de door liefde of haat, door hartstocht of winzucht vervolgde ruste vinden kan?

Uit de kleine nette woning, met de hooggekleurde bloempotten langs de paden, treedt Rudolf Bastoort, Marie's broeder te voorschijn; hij draagt het zwart glanzend hoofd ongedekt en helder verlicht de maan het bruin gelaat met de vermoeide trekken, de rood omrande, glurende oogen en de magere ingevallen gestalte.

Hij is op bloote voeten, in slaapbroek en kabaia, met een oud flanellen jasje als overkleed; hij gaat langzaam, steeds dieper en dieper het bosch in, de oogen gevestigd op den grond, waar, uit een dichten humuslaag tallooze planten en plantjes oprijzen; weldra bukt hij zich dieper naar den vochtigen bodem en zoekt daar met een ijver of de kiezels, die in het maanlicht glinsteren als diamanten, werkelijk kostbare steenen waren. . . .

Een uur is voorbijgegaan sinds hij het bosch betrad: nog zoekt hij te vergeefs. Nu en dan staat hij luisterend stil. Hoort hij daar geen geritsel. . . ? Het zal een klapperrot of boschhoen geweest zijn, die opschrikten uit hun slaap. . . . Maar dit. . . ? Dat zijn voetstappen, dicht achter hem! Neen, toch niet; hij moet zich vergist hebben. Een slang of hagedis misschien. Nu zet hij zich neer aan den voet van een boom en laat in de stralen van het maanlicht een juweel schitteren. Wat heeft het een moeite gekost dien steen Marie afhandig te maken. Wat heeft zij lang weerstand geboden, als hij den ring en altijd weder den ring vroeg tot loon voor zijn diensten? . . . En toch, hij moest hem hebben! Met dien ring wilde hij tot de schoonste der ronggengs, tot de lang begeerde Maja gaan, en als hij haar dien in de oogen liet schitteren, zal ze hem toebehooren . . . Komaan, gezocht! gezocht! . . . Marie's opdracht moet vervuld worden!

Wederom is een uur voorbijgegaan; daar slaakt Rudolf Bastoort een kreet van vreugde; hij heft zich op uit zijn gebukte houding; in de hand houdt hij een plantje met dikken, saprijken stengel, met donker-groene blaadjes, met fijnen purperen bloesem.

Zonder zich ook nog eenmaal te bukken, zonder nog een enkel oogenblik rondom zich te zien, keert hij terug langs den weg, dien

hij twee uur geleden gekomen is. Het is koud geworden, hij huivert hij meent weer dat geheimzinnig ritselen achter zich te hooren, hij verhaast zijn stap....

Daar... op eens gevoelt hij hoe een ijzeren vuist hem aangrijpt; hij wordt op den grond geworpen; knuppelslagen vallen in dichten regen op hem neer; vloekend, tierend van pijn richt hij zich overeind, met beide handen grijpt hij naar den aanvaller, maar een laatste slag komt hem op het hoofd neer en velt hem ter aarde.

De maan is schuil gegaan, het eerste morgenlicht doorgebroken, als Rudolf Bastoort eindelijk ontwaakt uit zijn bedwelming; kermend en steunend richt hij het gekneusde lijf overeind en het duurt geruimen tijd voor hij weder geheel tot bewustzijn is teruggekeerd; dan zoekt hij met plotselingen schrik het juweel in zijn vestzakje.

Hij vindt den ring; ook zijn horloge, ook zijn beurs; dus kan de aanvaller geen dief geweest zijn... misschien een vijand, misschien een Javaan, die zich wreken wilde....

Hij zal het ontdekken, maar nu moet hij beproeven naar huis te komen; verklemd en gewond als hij is, heeft hij allereerst rust en hulp noodig. Reeds heeft hij enkele schreden gedaan, als hij plotseling terugkeert: het plantje, het kostbaar plantje...!

Maar hoe hij ook staart op den grond, hoe hij zoekt en alles doorsnuffelt, hij vindt het niet.

III.

Hij vindt het niet, want op dit oogenblik ligt het op de tafel waaraan docter Banck is gezeten tegenover Onno.

»Hoe hebt u het ontdekt?» vraagt de docter.

Onno strijkt met de hand over het voorhoofd als om orde te brengen in zijn verward brein.

»Het is me nu», begint hij eindelijk, »of ik het altijd geweten heb, altijd. Ik heb die vrouw gehaat van af het oogenblik dat ze in zijn huis kwam; ik heb haar altijd gewantrouwd, en op den morgen toen hij dien eersten aanval kreeg, nu vier maanden geleden, toen wist ik het.... Ik wist het, en ik wist ook, dat hij gered zou zijn, als ik hem aan haar macht kon onttrekken; ik heb alles beproefd om hem uit het huis te krijgen.... u weet hoe mijn plannen verijdeld werden!

»Het eenige wat ik doen kon was hem te bewaken. Ik heb vier weken aan zijn bed gezeten.... wat ik in dien tijd niet heb uitge-

dacht om haar te betrappen! Maar ze was listiger dan ik! En dan — ik kon niet altijd waken... Eens ben ik vier dagen en vier nachten achtereen wakker gebleven; hij begon reeds te beteren — — ik viel in slaap; toen ik ontwaakte lag hij in een vreeselijk toeval."

»Hoe hebt u eindelijk de zekerheid verkregen?"

»Ik bespiedde al haar gangen, en werd daarin bijgestaan door Arsan, Reijkman's lijfjongen, die mijn vermoeden deelde. Hij had opgemerkt, dat ze soms 's avonds, als het heette, dat ze een wandeling ging maken, samenkomsten had met haar broeder, en dat altijd na de bezoeken bij dien broeder een instorting volgde... En nog kon ik niets bewijzen! O, God alleen weet wat ik heb uitgestaan, hoe het me tot razernij bracht, hoe ik soms, als ze naar binnen sloop en zich over mijn armen vriend heenboog, me geweld moest aandoen om haar niet aan te grijpen en te verwurgen.

»Eindelijk besloot ik tot een laatste wanhopige daad: ik liet Henri met haar alleen. Ik nam den schijn aan alsof zaken me naar Passoe-roean riepen, maar bleef in den omtrek. Drie dagen heb ik als inlander verkleed te vergeefs rondom Bastoort's huis gezworven, eindelijk gisteravond, daar kwam Marie. . . . Ze spraken lang samen, ze scheidden met hooge woorden; ik wachtte; tegen den nacht ging Bastoort uit, en toen hij het vergif gevonden had...."

»U weet zeker dat het vergif is?"

»Ik heb een vierde gedeelte van wat hier ligt voor mijn hond gekookt; hij was binnen het uur dood."

Er volgt een lange stilte.

»Welke reden had ze om zich op hem te wreken?" vraagt dokter Banck eindelijk.

»Ze schijnt er op gerekend te hebben, dat hij haar trouwen zou; zijn vertrek naar Europa maakte dit onmogelijk en...."

»Dus het gewone geval."

»Hadt u vermoedens?"

»Ik heb altijd vermoedens, waar een ménagère is. U weet hoe ik reeds lang geleden ophield hem medicijnen te geven. Wij hebben geen middelen tegen het vergif van den inlander. Zelfs geen tegengif!"

»Geen tegengif...? Dus moet hij sterven...? Dus moet ik hem voor mijn oogen zien vermoorden?" roept Onno in vreeselijken zielenangst.

»Laat het u tot troost zijn, dat zijn lijden kort zal wezen, hoogstens vier, vijf dagen!"

»O Henri! Mijn vriend.... mijn weldoener!"

De dokter keert zich haastig af; hij heeft veel geleerd in zijn dertigjarige praktijk; — niet om een man te zien weenen.

»Tu l'as voulu, George Dandin'', roept hij nu op eens met luider stem. »Tu l'as voulu'', herhaalt hij dan nogmaals met de heftigheid van iemand, die zich zoekt te verzetten tegen een hem overheersend gevoel: »men moest namelijk geen medelijden hebben met Europeanen, die door hun huishoudsters vergiftigd worden, men moest niet anders zeggen dan: mijnheer, u hebt het gewild!''

»Dat kan u geen ernst zijn, docter! U weet zoo goed als ik, dat de omstandigheden dikwerf dwingen tot die leefwijze.''

»Wis en waarachtig is het me ernst, mijnheer'', roept Banck, zich meer en meer opwindend. »Waarom trouwen ze niet, dat vraag ik u? Zijn er geen meisjes genoeg misschien? Ik zal u eens iets zeggen, mijnheer. Ik heb nooit geweten, hoe jongelui, die huishoudsters nemen, zich bezondigen, vóór ik met verlof ging; en in Holland al die lieve aardige deerntjes zag — heele rijen, mijnheer, halve dozijnen in één huis, mijnheer, die zich zaten te verkniezen in een stil dorpje, die in een vervelend landstadje haar eentoonig bestaan voortsleepten, en niets liever zouden gewenscht hebben dan brave vrouwen en zorgzame moeders te worden; lieve verstandige meisjes, mijnheer, enkelen zelfs met een aardig stuivertje, die den hemel zouden danken als er een fatsoenlijk man uit Indië om haar kwam. Waarachtig, als je daar eens rondkijkt en al die vriendelijke gezichtjes lachen je toe, dan spijt het je dat een mensch maar één vrouw te gelijk mag nemen. Ik houd vol, een man, die ongetrouwd van verlof terugkomt is een wreedaard, wat zeg ik, een monster van wreedaardigheid!''

»U vergeet dat men een goed tractement moet hebben om hier een europeesche vrouw te kunnen onderhouden.''

»En zoo'n zwart dierage'' — dit was de geliefkoosde uitdrukking van den docter waar het oostersche schoonen gold — »en zoo'n zwart dierage dan? Alsof die het geld niet met handen vol weggooiden! Alsof die zuinig en overlegend en ijverig waren, zoo als een flink hollandsch wijfje? Maar laat ons aannemen dat het kostbaarder is om getrouwd te leven, hoeveel gelukkiger is het ook niet? En wat wacht den Europeaan hier in de meeste gevallen als hij ongetrouwd blijft? Een eenzaam leven, zedelijke achteruitgang; vaderzorgen zonder vadersvreugd of vaders trots, schaamte en onvoldaanheid; dikwerf de vrees, soms zelfs de zekerheid van bedrogen te worden. En — als ze er het leven nog maar afbrachten! Maar, mijnheer, als er eens een statistiek werd opgemaakt van de heeren, die na met een inlandsche vrouw te hebben geleefd, aan onbekende oorzaken stierven, gelooft u niet dat men tot een vreeselijk resultaat zou geraken?''

»Ik geloof het gaarne'', zegt Onño, die maar half geluisterd heeft, »maar om op mijn vriend terug te komen....''

»Waartoe op hem terug te komen? Laat hem rustig sterven.... Hij heeft immers zijn laatste beschikkingen gemaakt; alles is geregeld niet waar? Ik weet, het is hard.... maar er is geen... ja, er is nog één middel om hem te redden.»

»Een middel? o, docter, welk?»

De docter bedenkt zich een oogenblik. Dan spreekt hij langzaam: »haar trouwen.»

»U bedoelt...?» vraagt Onno verbijsterd.

»Het schepsel trouwen! Vandaag nog! Morgen! Overmorgen is het misschien te laat!»

»Haar trouwen? Marie trouwen? En waartoe?»

»Opdat ze hem tegengif ingeeft. Ik heb meer dan een op die manier zien redden.»

»Maar... Henri zou op die manier niet gered willen worden. Neen, hij zou liever sterven, dan te leven, gekluisterd aan een gifmengster!»

»Behoeft hij te weten, dat ze een gifmengster is? Hij vermoedt niets, zegt u? Welnu? Is er geen enkele reden, waarom hij wenschen zou haar voor zijn dood tot zijn wettige vrouw te maken? Die twee lieve meisjes zijn er immers? Wel, niets is gemakkelijker dan hem aan het verstand te brengen, dat nu het oogenblik gekomen is om de moeder zijner kinderen te réhabiliteeren. Ik heb hem — daar hij er op gesteld was, de volle waarheid te weten — gezegd, dat hij niet veel meer dan een week te leven heeft; laat hem haar trouwen om der wille zijner kinderen, in de overtuiging, dat hij het doet op zijn sterfbed — wat misschien zal blijken waar te zijn, want hoogstwaarschijnlijk is hij reeds te ver heen om nog te herstellen.»

»In Godsnaam.... Ik wil alles gedaan hebben.... Ik moet het onmogelijke beproeven....»

Weinige dagen later, op een goddelijk schoonen ochtendstond, vol zonnenglansen en bloemengeuren, weerklonk in de plechtige stilte van den morgen de vraag: »Henri Johan Reijkman, verklaart ge tot vrouw te nemen, Maria Magdalena, dochter van Albertus Bastoort en de javaansche vrouw Poengoet?»

En ter nauwernood verstaanbaar, schor en zwak was het antwoord: »Ja.»

IV.

Midden tusschen de gezonde jongens en aardige meisjes, die ons huis vervullen met hun luidruchtige vroolijkheid, midden tusschen de

goudgelokte, roodwangige cherubijnen, treft ons somtijds een zacht bleek gezichtje, waaruit twee groote oogen ons aanstaren vol peinzenden ernst. Ze is niet de voorspoedigste, niet de gezondste geweest onzer kleinen. Niet half zoo grappig en schalksch als klein zusje, ook niet zoo flink en vlug als de broers, merken vreemden haar ter nauwer-nood op en wordt er weinig eer met haar ingelegd, wanneer er bezoek komt; toch — is ze de ouders liever dan een der anderen.

Als papa haar naam noemt, verzacht zich zijn stem, als mama's oog op haar rusten blijft, is het met onuitsprekelijke teederheid; soms, als de heerlijke starren zoo geheimnisvol schitteren in het bleek gezichtje, zoeken vader en moeder elkaars oogen en lezen ze in elkaars bezorgden blik de verzuchting, die geen van beiden durft uitspreken: »Als we haar maar behouden mogen!»

Ze hebben haar lachend »klein moedertje» genoemd en ze is trotsch op dien naam. Als mama uitgaat, tracht zij den vrede te bewaren onder het jonge volkje en het is vreemd hoe gaarne de wilde jongens naar haar luisteren, de kleintjes bij haar troost komen zoeken; als er zorg in huis is, weet de moeder het reeds van wie de zachte voetstap is, die telkens weder gehoord wordt in de ziekenkamer, weet ze het wie die bloemen binnenbracht, wie al die kleine oplettendheden heeft gehad; als er een feestje gevierd wordt, is het datzelfde vriendelijke handje, datzelfde lieve stemmetje, dat niemand vergeet en allen tot blijdschap stemt.

Met haar droomerigen blik ziet ze half verlangend, half angstig de wijde wereld in; soms is het of haar fijn besnaard gemoed ineenkrimpt bij al de harde en treurige waarheden, die ze langzamerhand ontdekt; haar opmerkingen brengen ouderen en wijzen in verwarring; en nu en dan moeten de ouders het antwoord schuldig blijven op haar vragen.

Zelve heeft ze nog geen smart gekend, maar toch kan ze reeds medegevoelen met hen die lijden; ze weet nog niets van den weemoed die daar ligt op den bodem van het menschenhart, maar toch — ze verstaat reeds menschenharten — of ten minste de kunst om tot hen te spreken.

Van een bewolkt voorhoofd kust ze met haar reine lippen de rimpels weg; brandende tranen droogt ze met haar zijden krullen; een verbitterd gemoed brengt ze tot kalmte door haar schuldeloos gekenvel, haar blijden glimlach; een gelaat, door de zonde misvormd moge zich vol schaamte afwenden van het hare, met smachtend verlangen vraagt het om een der goddelijke vonken, die daar glinsteren in de heerlijke oogen.

De heilige taak, waarvoor anderen een geheel leven behoeven, ver-

vult zij in de weinige jaren die haar geschonken werden, want — helaas! ze toeven niet lang in ons midden, die vriendelijke afgezanten uit gelukkiger oorden.

Nog luisteren we naar de zilveren klanken der lieve stem als reeds het wiekgeklep wordt vernomen van de serafs, die het schoone zieltje komen ontvoeren; nog drukken we het blonde hoofdje aan onze borst, als reeds een aureool het komt omkransen; nog staren we, vol verrukking, in de oogen wier glans niet van deze aarde is, als het duister rondom ons wordt en droevig en ledig... dan vallen we op het aanzicht en schreien ten hemel: »Heer, we hebben een engel geherbergd!»

Zulk een engel stond aan de zijde van Henri Reijkman in de bange uren van zijn terugkeer tot het leven; zulk een engel werd hem zijn aangeboden oudste, zijn zachte Edith.

Hoewel langzaam, zoo onmerkbaar langzaam soms, dat zijn vrienden de hoop opgaven, — hij herstelde: het vergift had vreeselijke verwoestingen aangericht, maar het krachtig lichaam behaalde de overwinning.

Toen er niet meer getwijfeld behoefde te worden aan zijn behoud, braken voor docter Banck moeilijke oogenblikken aan.

»Niet waar, docter?» vroegen hem de dames, die een onbepaald vertrouwen stelden in hun kundigen geneesheer, »niet waar, het zijn praatjes, dat Reijkman beterend zou wezen? U hebt gezegd dat hij sterven moet en ú geloof ik.»

»Rira bien qui rira le dernier», sprak de specialiteit in leverziekten, »u hebt me zoo uitgelachen, toen ik beweerde dat het de lever en niets dan de lever was.... nu ziet u eens!»

»t Schijnt, collega, dat ik den bal niet zoo ver missloeg», sprak de docter van Soerabaia, die drie maal in consult geroepen, driemaal beweerd had, dat het wel slijten zou.

Docter Banck zweeg, wat hem niet weinig kostte, bleef zwijgen, ook toen zijn goede kennissen hem lachend op den schouder tikten en vroegen of het haast geen tijd werd om Reijkman te gaan begraven.

Maar toen zijn eigen vrouw, de bezitster van het vriendelijkste der vriendelijke gezichtjes, die hem hadden toegelachen bij zijn verblijf in Holland, toen ook zijn eigen vrouw meende te moeten opmerken: »Wat is dat jammer, ventje, dat je je zoo vergist hebt in die ziekte van Reijkman», toen werd het hem te kras; hij zweeg nog, maar raasde en tierde in zichzelf tegen de zwarte dierages in het algemeen en het zwart dierage, genaamd Maria Magdalena, in het bijzonder.

Maar al deze speldeprikken, hoe pijnlijk ook, waren niets vergeleken bij den degenstoot, die het hart van den goeden man doorboorde, toen hij op zekeren middag bij zijn patient zat.

»Vrij van pijn en benauwdheid», had Henri verklaard.

»In de koorts is drie dagen achtereen geheel weggebleven», zei de docter vroolijk, »nu nog maar flink versterken en alles is in orde.»

»Docter», begon Reijkman nu met iets gejaagds in stem en gelaat, »ik had een verzoek aan u. Ik heb Onno reeds herhaaldelijk hetzelfde gevraagd, maar het schijnt wel of hij me niet begrijpt. Dat is de reden, waarom ik u er meé lastig val.»

»Zeg me maar wat je op het hart hebt, Reykman.»

»'t Is met het oog op mijn spoedig herstel; ik geloof niet dat ik gauw beter zal worden, als dat mensch hier blijft....»

»Welk mensch?»

»Mijn ménagère! Neen, u behoeft niet zoo verwonderd te kijken, docter; ze hindert me! U moogt het den gril van een zieke noemen — misschien is het dat! — maar ik zou veel eer beter zijn, als zij niet zoo altijd om en bij mij was. Dat valsche gezicht met die loerende oogen is me een ergernis; het agiteert me, het maakt me zenuwachtig....»

Docter Banck ziet den zieke ontsteld aan. Hij weet niet wat te antwoorden. Eindelijk stamelt hij: »Ik geloof Reijkman.... ik geloof toch, dat je de koorts hebt....»

»En u hebt daareven zelf geconstateerd, dat hij sints drie dagen niet is teruggekomen....? Neen docter, het is geen koortsachtige opgewondenheid, die me tot het doen van die vraag brengt. Het is niet sints van daag of gister, dat de gedachte in me opkwam me van dat gluiperig schepsel te ontdoen. Meer nog dan de noodzakelijkheid van de kinderen weg te brengen, was het de wensch om van Marie los te komen, die me dreef om naar Europa te gaan.

»Maar dat alles is nu immers veranderd....?»

»Ja, dat weet ik, er kan van die reis vooreerst niet komen. Maar ik zie daarin geen reden om iemand bij me te houden, wier tegenwoordigheid me hatelijk is.»

»Reijkman! je herinnert je toch....?»

»Wat?» vraagt de zieke, met den doodelijksten angst in zijn gespannen trekken, »wat zou ik me herinneren?»

Maar de docter wendt haastig het hoofd af en blijft zwijgen.

De man was immers half bewusteloos, toen hij het ja uitsprak, waardoor zijn leven gered, maar ook voor altijd van vreugd en geluk beroofd moest worden; weinige uren na die laatste inspanning lag hij in heete koortsen.... Niemand roerde, sedert hij weer bij kennis was, het pijnlijk onderwerp aan.... zelfs Onno heeft het niet gewaagd er ook maar uit de verte op te zinspelen.... De hemel weet of hij zich de treurige waarheid bewust is....!

»Eén ding, Reijkman'', zegt de docter eindelijk, »leg je hier nu niet noodeloos op te winden en wacht tot je geheel hersteld zijt, met je over die dingen moeielijk te maken."

»Ja'', zegt de patient volgzzaam, »dat was ook eerst mijn voornemen, maar . . . het wordt me met elken dag, met elk uur moeielijker! Ze is ook zoo hatelijk geworden in den laatsten tijd; ze neemt airs aan, airs of ze de vrouw des huizes was. . . ." en weer ziet Reijkman zijn geneesheer aan, met dat angstig vragende in zijn blik.

»Adieu, Reijkman; mijn zieken wachten me"

Als Onno hem ontmoet in de galerij en angstig vraagt of Reijkman erger is, ontvangt hij tot eenig antwoord den kreet: »Hadt je mijn raad gevolgd, Onno! Hadt je hem stil laten sterven!"

Onmiddellijk begeeft de trouwe vriend zich naar de ziekenkamer. Schijnbaar vroolijk informeert hij naar den toestand van den nu zoo ongeduldigen lijder.

»Ik wou dat je eens rustig bij me kondt komen zitten, Onno; niet in zoo'n haast alsof je geen oogenblikje missen kunt! Neen, wat dichterbij! het spreken valt me moeielijk, die schorheid wil nog maar altijd niet overgaan. . . . Nu is het goed, nu kan ik je in het gezicht zien en nu zulje me ook eindelijk antwoorden op de vraag, die ik je te doen heb. — Onno, je herinnert je een zekere periode in mijn ziekte, toen de krampen en benauwdheden ophielden, maar die vreeselijke ijpende koorts me maar niet verlaten wilde? . . . "

»Ja, zeker herinner ik me dat."

»Welnu. Uit dien tijd van waanzin en visioenen is me één tooneel één droomgezicht bijgebleven. Al de andere akeligheden, al de dwaze en vreeselijke gezichten zijn, tegelijk met de koorts, verdwenen, maar dit eene staat me nog altijd voor den geest. Zonderling! al deze lange weken is het me bijgebleven, zelfs in mijn half bewusteloozen toestand. . . . Ik kan het niet vergeten. . . . !"

»En . . . wat is het? Een droom?"

Met een groote krachtsinspanning, met doodsbleeke lippen begint Henri zijn verhaal.

»Er rolden rijtuigen . . . het deed me vreeselijk pijn in mijn hoofd; toen kwamen er menschen rondom mijn bed staan, met zwarte rokken en witte dassen, de adsistent-resident was er, en de docter en jijzelf, en de geëmployeerden . . . ze waren gekomen om me te begraven, geloof ik . . . maar op eens zag ik Marie binnenkomen en . . . een dwaas idée, niet waar, toen ze begrepen dat ik nog niet begraven behoefde te worden, vroegen ze me of ik dan met Marie trouwen wilde; zeker" — dit met een akeligen, schorren lach — »omdat ze hun zwarte rokken niet voor niets wilden aantrekken. . . . "

Een ijskoude rilling is den vriend door de leden gevaren. Zijn stem heeft als hij vraagt: »Weet je nog wat je geantwoord hebt, Henri?"

»Neen, dat weet ik niet", zegt deze met een mislukte poging om onbezorgd te spreken. »Neen, dat weet ik niet, maar dat doet ook niets ter zake, niet waar....? 't Was toch maar een droom, een visioen! Ha! ha! men kan toch op vreemde denkbeelden komen in zoo'n ijlende koorts! Goddank dat het geen waarheid was! . . Onno, waarom antwoord je niet? Zeg dan toch ook, dat het alles onzin, alles begoocheling geweest is.... Onno, ik heb het gedroomd, niet waar? Gedroomd! Gedroomd!"

Hij heeft in zijn doodsangst de handen van zijn vriend gegrepen; hij staart hem in 't gelaat; hij leest zijn vonnis....

»Henri, vergeving!.... ik heb haar tot je vrouw gemaakt. Ik kon, ik mocht niet anders!"

»Haar....? Marie....? Tot mijn vrouw....? o, Onno?!"

»Neen, neen! zeg dat niet zóó!" Zie me zóó niet aan! Dat heb ik niet verdiend! Henri, geloof je, dat ik je liefheb....? Ik mocht niet anders doen. Ik dacht dat je stervende waart; ik wist dat je voor je kinderen een wettige moeder wenschte, ik meende in je geest te handelen...."

Door me te binden, voor eeuwig te binden aan dat schepsel, dat ik haat.... dat ik verfoei.... Onno, stil, spreek niet meer tegen me; ik gevoel.... ik gevoel, dat ik sterk genoeg zou zijn om een moord te begaan...."

»O, Henri, vergeving!"

»Nooit! Nooit! Vloek over u! Vloek! Vloek!....

Als iemand die door een knodslag getroffen is, zoo wankelt Onno naar de deur; als een blinde tast hij naar den knop.... hij staat buiten in den vroolijken zonneschijn. Daar hoort hij een kinderstem; Edith nadert hem, zij slaat de armpjes om zijn hals; ze vraagt wat hem deert.... O, het doet hem onuitsprekelijk goed, die zachte vriendelijkheid van het lieve kind, maar er is een ander die troost behoeft.

»Papa is ook bedroefd", fluistert hij.

Het kind heeft geen andere aanmaning noodig; vlug trippelen de kleine voetjes over den marmeren vloer;.... weldra nemen fijne, rooskleurige vingertjes de handen weg, die in doodsangst geslagen werden voor het verwrongen gelaat; weldra ruischt een liefelijk kinderstemmetje door het vertrek waarin straks vervloeking en weerklonken, en ligt Henri Reijkman te weenen als een kind, op het blonde hoofdje, dat zich nestelde aan zijn borst.

»Arme papa!»

Ze vermoedde niet, welke de smart was, die hem folterde, maar 't was of ze alles begreep; ze kon niet weten welke slag hem getroffen had, maar 't was of een geheime stem haar toefluisterde, dat hier een arm lijdend hart van wanhoop te redden viel, en van nu af aan wijdde ze zich met al de teederheid van haar warm jong hartje aan die taak. Als hij ingeving raadde het kind, wat menige vrouw levenslang verborgen blijft, hoe ze helpen kon en troosten; ze wist wanneer haar vriendelijk gekeuvel hem wekken moest uit sombere gezinnen, maar ook wanneer hij behoefte had aan rust en niets dan rust; ze wist wanneer ze hem vragen kon deel te nemen aan haar vroolijk spel, maar ook wanneer ze haar hoofdje aan zijn borst vleien en een opkomenden storm bedaren moest door liefdeblijken.

Toen de krachten terugkeerden, was het op haar smeeken, dat hij nu en dan eens naar buiten trad in de heerlijke natuur, maar het kostte moeite hem over te halen; daarbuiten was het hem nog ondragelijker dan in het halfdonker ziekvertrek; het was hem of de heldere zonneschijn al zijn dwaasheid blootlegde; het was hem of de vogels zongen, of de eenden kwaakten van zijn schande; immers schande, driedubbele schande noemde hij het, dat de naam, die zijn vader met rechtmatigen trots noemde, de naam, die zijn moeder zoo rein had bewaard, nu werd gedragen door Maria Bastoort. 't Was ook Edith die er hem toe wist te brengen weer eens naar de fabriek te gaan. Wel wist ze het nog niet bij ervaring, dat werken leert vergeten, maar ze merkte op, dat bezigheid papa goed deed. Het was een zware gang; met warme onverholen blijdschap ontvingen hem zijn ondergeschikten, maar hij kon niet werken met den lust en den ijver van voorheen; toen werden zijne winsten weggelegd voor de reis naar Europa, voor de toekomst, als de kinderen groot waren; nu waren alle plannen den bodem ingeslagen; nu was er geen toekomst — dan met Marie!

Er was tusschen hem en de vrouw, die de wet tot zijne gade gemaakt had, een vergelijk getroffen. Hij oordeelde dat hij niet het recht had haar verwijtingen te doen, alleen zeide hij haar zacht maar vast dat ze nooit anders dan in naam zijn vrouw zou wezen, dat ze, toen ze van zijn toestand misbruik maakte om hem te ontrooven wat ze wist dat hij haar nooit vrijwillig zou geofferd hebben, zijn naam, voor altijd zijn genegenheid had verspeeld. Het was haar tamelijk onverschillig; niet zijn liefde had ze zich gewenscht, maar zijn titel, zijn rang, zijn geld, — en die kon hij haar niet ontnemen. Hij

handelde juist zooals ze verwacht had: paarden, rijtuigen, bedienden, ruim huishoudgeld en nog ruimer kleedgeld stelde hij tot hare beschikking — maar op zekere voorwaarden.

Het huis was groot en ruim; wilde ze hem verplichten door het linkergedeelte te bewonen, terwijl hij zich tot de rechterzijde bepalen zou? Edith was aan hem gehecht, terwijl Nora haar lieveling heette; wilde ze Edith aan haar vader afstaan en zou ze over het geheel hem niet tegenwerken bij de opvoeding en het onderwijs der beide kinderen?

En eindelijk — wilde ze hem nog deze ééne groote gunst toestaan — wilde ze belooven hem niet te dwingen ooit met haar uit te gaan?

Nee, dat wilde ze niet! Waarvoor zou hij haar mooie toiletten koopen, als het niet was om er mee te schitteren in de gezelschappen; waarvoor zou ze alles verdragen, al zijn dwaze nukken inwilligen, wanneer het niet was in de hoop van als mevrouw Reijkman zich te zullen vertoonen in kringen waarin men vroeger haar naam niet genoemd, veel min haar tegenwoordigheid geduld zou hebben.

Al de fierheid, die in hem was, kwam in opstand tegen het ondergaan van die vernedering; hij smeekte en bad, hij dreigde en beleedigde, te vergeefs! Op dit ééne punt bleef Marie onverzettelijk.

Het was, hoe grievend dan ook voor zijn gevoel, een ware verlossing, toen hem van verschillende zijden werd getoond, dat zijn komst altijd hoogst aangenaam zou zijn, maar dat men liever wenschte van bezoeken zijner vrouw verschoond te blijven; — zij bleef echter loeren op een gelegenheid om den triomf, waarvan zij zoo lang gedroomd had, te genieten.

Weldra deed zich die voor; er werd een groot feest gegeven door een der rijkste suik lords uit den omtrek en Reijkman ontving een uitnoodiging voor zich en zijn vrouw.

Hij wilde een voorwendsel zoeken om te weigeren, maar Marie, wie het thuiszitten verveelde, dreigde alleen te gaan, zoo hij haar niet verzellen wilde.

Hij gaf toe; hij liep de spitsroeden door en ze wonden hem dieper dan de felste zweepslagen ooit een ontblooten rug konden doen; de donkere blikken van de schoone vrouwen, wier liefde hij eenmaal zoo gemakkelijk had kunnen winnen en die nu schenen te vragen: moest ik dáárvor versmaad worden? de spottende lachjes om meêdoogenlooze lippen, het gefluister van scherpe tongen, het deelnemend groeten of verlegen afwenden van bevriende gezichten....

Er was een paar oogen, blauw en zacht als Insulinde's hemel, dat telkens rusten bleef op Henri's gelaat en deelnemend scheen te vragen, waarom het toch zoo treurig stond; er was een frisch, rooskleurig mondje, dat met half kinderlijken schroom hem toesprak; ze behoorden

aan Constance van Raathoven, de eenige dochter van Passeroean's resident.

Het kind was pas uit Holland teruggekeerd en begreep niet welk recht die zwarte vrouw kon hebben op den jongen man, met zijn edel, blond gelaat, zoozeer gelijkend op het ideaal, dat ze zich met de vriendinnen gevormd had van den held harer droomen.

Hij ving de zachte blikken op, zoo dikwerf ze op hem rusten bleven, gelijk de verschroeide bloem een dauwdrup opvangt; hij luisterde naar de toonen dier melodieuze stem.... misschien was het juist de blik uit die reine meisjesoogen, misschien waren het juist de woorden van dat schuldeloos kind... die hem het knellen van zijn keten zoo ondragelijk maakten, die zijn wanhoop opvoerden tot razernij....

Het was goed dat het rollen van den wagen over het grint, kleine Edith ontwaken deed; het was goed dat ze op haar bloote voetjes kwam aantrippelen en haar armen om papa's hals sloeg en fluisterde, dat ze zoo koud was en vroeg of ze voor dien éénen nacht mocht slapen in papa's bed....

Ze sluimerde spoedig in, zooals kinderen dat doen kunnen, maar toch vroeg ze zich den volgenden morgen af of ze het gedroomd had, dat er, o zulke heete tranen op haar voorhoofd gevallen waren.

Intusschen — ook na den bangsten nacht breekt een morgen aan, waarin alles geregeld zijn gang gaat; waarin ieder werkt en handelt alsof er niet zoo iets als smart en wanhoop bestond onder de menschen — en iedere morgen vond den administrateur van Soekamadjoë op zijn post.

Onno had gedurende de ziekte, die niet minder dan vijf maanden duurde, gedaan wat hij als eerste geëmplooyeerde vermocht te doen, maar toch viel er nog veel te regelen, dat op het herstel van Reijkman had gewacht.

Hij werkte zooals een man werkt, wiens doel het is zichzelf te ontvlieden; in brandende zonnehitte, in storm en regen steeg hij te paard, en eerst wanneer lichaam en geest doodelijk vermoeid waren, zocht hij rust, zeker dat de verdooving die op groote inspanning volgt, alle booze droomen, alle treurige gedachten zou verdrijven.

Maar eindelijk toch brak de tijd aan, dat alle achterstand ingehaald was; de aanplant geregeld, de tuinen in orde, de boeken bijgewerkt, de machineriën nagezien, de suikers verzonden; de tijd waarin den administrateur van een suikerfabriek niet veel anders te doen overblijft, dan te wachten tot de zon den nieuwen oogst heeft rijp gestoofd.

„Papa, nu hebt u het niet meer zoo druk, is het wel?” vroeg

Edith op zekeren langen, regenachtigen namiddag, toen haar vader sedert een half uur de voorgalerij op en neder liep.

»Nee, lieve. Waarom vraag je dat zoo?» antwoordde hij, terwijl hij een oogenblik stil stond om de hand langs haar zijden krullen te strijken.

»Omdat.... weet u niet meer, wat u ons beloofd hebt, als de drukte voorbij was?»

»Ja zeker! We zouden een beetje leeren samen en spelen ook. Goed dat je me er aan herinnert, kind! We zullen dan maar dadelijk beginnen, hè. Maar eerst moet Nora hier zijn? Waar is ze?»

»Bij mama geloof ik.»

»Nu, ga haar dan roepen.»

»Ik weet niet of zij zal willen komen, papa.»

»O zeker! Zeg maar dat ik een mooi geschiedenisje ga vertellen, een, dat ze nog nooit gehoord heeft.»

Het duurde een genuime poos voor Edith terug kwam. Toen trad ze aarzelend nader, de lange wimpers rustend op de hoogbloozende wangen.

»Nora is.... Nora heeft een beetje hoofdpijn, papa! ze kan onmogelijk komen.... zegt mama.»

»Hoofdpijn? Kassian! Is het erg?»

»Nee pa! och neen, het is eigenlijk niets erg», sprak Edith, meer en meer verward.

»Edith?» vroeg Reijkman streng, terwijl hij zijn doordringenden blik op het kind vestigde, »wat is er?»

Edith bleef zwijgen.

Toen klonk er een droeve klacht van des vaders lippen. »Edith, mijn lieveling, ze hebben je toch niet geleerd te liegen?»

In een oogwenk lag ze aan zijn borst. »O papa, wees niet bedroefd! Geloof me, papa, ik heb gezegd, dat ik niet jokken wilde, maar mama....»

»Sst....» sprak Marie's echtgenoot, »sst!»

Daarop gaf hij in het javaansch een bevel aan Arsan en weinige oogenblikken later verscheen Nora, met een hoogrooden bloes op de bruine kaken, met iets uitdagends in de fonkelende, zwarte oogen. Hij bestrafte haar met geen enkel woord; hij nam haar op zijn knie en begon te vertellen — van een kind, dat gelogen had en de vreeselijke gevolgen van dien leugen. Halverwege moest hij het verhaal afbreken; Edith was in een zenuwachtig snikken uitgebarsten; ook van Nora's donker gezichtje was het uitdagende verdwenen, maar toen Reijkman haar aanzag en aan zijn hart drukte met de vraag: »Begrijp je nu hoe slecht het is om te jokken, liefje?» keerde ze het hoofdje om en wilde noch antwoorden, noch schuld bekennen, noch beterschap beloven.

Maar hij was er de man niet naar om door een eerste mislukte poging te worden afgeschrikt.

Met al den ernst, al het geduld die de opvoeding van ieder kind, maar de opvoeding van een indisch kind vooral eischt, met al de liefde die hij te geven had, wijdde hij zich aan de taak, die gelukkiger echtgenooten zoo gaarne op de schouders der moeder leggen. Hij zou dat trotsche hoofdje buigen, het goede zaad zaaien in dat jonge hartje, het onkruid uitroeien, dat Marie's leiding zoo welig had doen opschieten.

Wat hij niet kon vermoeden, hij deed zichzelf oneindig veel goed door dat geregeld samenzijn met de kinderen; eerst was het hem een inspanning geweest, weldra werd het hem een genoegen; Edith's ernstige vragen, die van zoo diep nadenken getuigden, verbaasden en verrasten hem, Nora's aardige, kinderlijke opvatting van alles, wat hij haar trachtte duidelijk te maken, was hem een waar vermaak, en toen hij reeds vruchten van zijn onderwijs begon te zien, toen Nora met haar zoet stemmetje en gracieus gebarenspeel een gedichtje voor hem opzeide en Edith haar eersten brief naar Holland schreef, toen kwamen er weer goede oogenblikken in zijn eenzaam leven, toen herinnerde hij zich hoe een vriend eens beweerd had, dat men zich over een ongelukkig huwelijk leert troosten door de vreugde die de kinderen schenken, en hij vond die bewering niet meer zóó onzinnig als te voren.

Waarmede hij de beide meisjes ook trachtte bezig te houden, welke spelletjes en pretjes hij ook bedacht, altijd herhaalden ze de vraag: »Een vertelseltje, papa!»

Gelukkig was zijn auditorium niet moeilijk te voldoen; 't ging als op de nutslezingen in kleine plaatsen; het deed er weinig toe of het verhaal nieuw was, nog minder of er logisch verband in werd gevonden, het allerm minst of het een zedelijke strekking had, als er maar een bepaalden tijd werd gesproken.

Op een avond dat hij wat vermoeid en misschien daardoor niet zeer helder van hoofd was, wilde het hem maar niet gelukken een vertelsel saam te flansen.

»Dan maar een sprookje van moeder de Gans'', raadde Edith, »de schoone slaapster in het bosch bijvoorbeeld, pa?»

't Was lang geleden dat de kinderen dit voor het laatst gehoord hadden en met ingehouden adem luisterden ze, hoe de booze toovergodin verscheen aan het doopmaal, hoe, niettegenstaande alle voorzorgen, de voorspelling vervuld en het mooie prinsesje door de schaar gewond werd.

Eindelijk was de verhaler de slótsceñe genaderd; de jonge vreemde prins had het prachtig kasteel met zijn onbewaakte schatten en slapende bewoners betreden; hij drukte de koningsdochter den kus op de lippen, die haar moest doen ontwaken.

»He, hoe dom!" riep Nora op eens.

»Stil toch!" fluisterde Edith verontwaardigd over die stoornis. »Toe pa, vertel verder!"

Maar Nora's uitroep had de nieuwsgierigheid van haar vader opgewekt. »Waarom dom?" vroeg hij.

»Omdat.... wel, papa", hij had immers alles kunnen wegnemen, het heele huis leêgdragen, als hij haar had laten slapen."

»Zou je dat in zijn plaats gedaan hebben, Nora?"

»Ja zeker", sprak Nora, zonder zich een oogenblik te bedenken.

Henri Reijkman liet het kind van zijn knie glijden en toen ze, verschrikt over de uitwerking van haar gezegde, weder op hem toetrad stiet hij haar terug.

Terwijl Edith, de kleine handjes gevouwen, zat te peinzen en ten volle begreep waarmee Nora haar papa zoo ontstemd had, terwijl Reijkman met gejaagden tred op en neer liep en zich afvroeg of dan niets, niets den verderfelijken invloed dier vrouw onschadelijk maken kon, schaterde Marie het uit van het lachen en beloonde het kind met gebak en noemde haar een pintere meid, toen ze haar het verhaal deed van hetgeen er was voorgevallen.

Nooit was door de goede en booze geesten de strijd om een menschenziel met meer volharding gestreden, dan door dezen vader en deze moeder den strijd om het hart van dit zevenjarig kind.

Nog bleef Reijkman hopen, dat de overwinning aan zijn zijde verbleiven zou. Nora was leugenachtig en vol listen en streken, maar er was toch ook veel goeds in haar verwilderd hartje, er woonden naast verkeerde gedachten, ook betere wenschen en edeler verlangens; met Edith tot voorbeeld en onder ernstige leiding kon er nog iets liefs van komen.....

O, als hij de vrouw, die hem zijn geluk en zijn vrijheid had ontroofd, nu ook nog de ziel van zijn kind moest afstaan, dat zou te veel zijn, en hij worstelde om haar behoud met de volharding van een man en het geduld eener vrouw.

Toch zou hij haar moeten opgeven.

't Was in de plotseling gevallen schemering van een druiligen namiddag, dat Henri de beide meisjes zocht om met haar het gewone leeuurtje te beginnen.

Te vergeefs liep hij de vóór- en achter- en binnengalerij door, en juist wilde hij Arsan roepen om ze in den tuin te gaan zoeken, toen hij achter het groote schutsel in de slaapkamer eenig gerucht vernam.

Hij had in den laatsten tijd meer dan eens opgemerkt dat er in Nora's zijn iets geheimzinnigs stak; telkens als hij haar onverwacht

naderde, schrikte ze op, en voortdurend had ze Edith dingen meê te deelen die papa niet hooren mocht....

Zonder hem bepaald op kwade vermoedens te brengen, verontrustte hem dit eenigszins en daarom bleef hij nu ook onbewegelijk achter het scherm staan, in de hoop van onopgemerkt getuige te zijn van het gesprek.

In de halve duisternis kwam het fijne edele gezichtje van Edith met de lange blonde krullen omkranst, teekenachtig uit tegen Nora's donkergelokt kopje en haar groote fonkelende oogen. Er lag in het gelaat van het oudere zusje nieuwsgierigheid, maar een zekere angst en afschuw tevens, terwijl Nora de gloeiende wang tegen de hare drukte en fluisterde, fluisterde....

Daar trof een woord het oor van den vader, een woord dat nimmer moest worden uitgesproken door reine kinderlippen, een woord waarvan de beteekenis geen kind mocht geopenbaard zijn....

Verschrikt, ontroerd trad hij terug; nooit was hem de zonde zoo afschuwelijk voorgekomen, als nu zij den mond van zijn kind tot tolk had gekozen....

Een oogenblik nog zag hij het roerloos aan, hoe de kleine demon zich heenboog over het blonde zusje, gereed om haar de gemaakte ontdekking mede te deelen, toen greep hij Nora bij de schouders en sleurde ze ver weg, als ware ze een venijnig insect geweest.....

De innige vertrouwelijkheid, die, eertijds tusschen Onno en zijn vriend bestond, had sinds eenigen tijd plaats gemaakt voor een veel koeler verhouding: daarom durfde Onno niet vragen, toen hij Reijkman stiller vond dan gewoonlijk; daarom bleef hij zwijgen, ook toen hij zag hoe Nora verbannen werd uit de tegenwoordigheid haars vaders, terwijl het Edith ten strengste verboden was in de vertrekken van Marie te komen. Eerst toen Reijkman sprak van een reis naar Soerabaia, vroeg hij of het voor particuliere zaken was.

»Ja", sprak Reijkman, »voor particuliere zaken, maar.... vraag niet verder, Onno!"

Toen hij terugkwam, stond Edith hem reeds van verre toe te wuiven; geheel haar lief gezichtje straalde van vreugde en nog vóór hij het huis had betreden, vloog ze hem in de armen.

Papa, waarom zijt u zoo lang weggebleven? U weet immers, dat ik niet zonder u kan....? En kunt u dan zonder mij? Zeg paatje, kunt u zonder uw kleine Edith?

Op eens zag Edith haar vader doodsbleek worden, wankelen,... ze riep oom Onno, en toen deze zijn vriend ter hulp snelde, hoorde hij een dof snikken, een onsamenvangend gefluister: »Ze moet weg....

mijn lieveling! Naar Europa! Alles is reeds bepaald.... over vier weken.... God helpe me!"

VI.

't Is in onze tropische nachten voor gelukkigen onuitsprekelijk zoet droomen; achterovergeleund in den gemakkelijken zetel, het gelaat den flonkerenden hemel gekeerd, terwijl heerlijke geuren opstijgen van de bebloemde aarde naar het wazig blauw der wolken, terwijl het koeltje door de lokken speelt droomerig en teeder als de vingers der geliefde, de sleepende toonen eener verwijderde muziek de gedachten vleugelen schenken, en het beekje fluistert van wenschen die vervuld, van idealen, die werkelijkheid werden.

't Is zoet droomen voor den gelukkige. Maar ook den minder bevoorrechte, ook den balling, die niets dan teleurstelling vond in het land der vreemdelingschap, moet het goed zijn neer te zitten in den kalmen vrede van Insulinde's nachten.

De koelte moge hem van geen teedere aanraking eener aangeboden hand spreken, hem streelt ze het gloeiend voorhoofd met haar frisschen adem, hem vaagt ze den bos der ergernis van de wangen, hem kust ze toornige woorden van de lippen; de muziek moge hem niet voeren tot peinen over het genotvol heden, ze voert hem terug tot het blij voorheen, ze verhaalt van een betere toekomst....

En als het vriendelijk beekje ook langs zijn voeten stroomt is het of hem wordt toegenuischt: Geduld! Geduld! Wij allen hebben onzen strijd op aarde! Ook ik was eenmaal een trotsche bergstroom met niets dan het blauw des hemels boven en het groen der heuvelen rondom me, thans word ik in boeien gekneld door menschenhanden; thans word ik, ver van mijn schoone geboorteplek, gevoerd langs dorren zandgrond en kale rotsen en naakte vlakten, maar om eindelijk af te dalen in een vriendelijke vallei! Dáár zal de zon mij tooien met glinsterende juweelen; de kinderen zullen mij met bloemen strooien onder blij gezang, schoone vrouwen zullen haar ranke leden komen toevertrouwen aan mijn liefkozingen; minnenden zullen neerzitten aan mijn oevers en het geklater mijner golfjes begeleiden met den klank hunner kussen.

Toen Edith was heengegaan en met haar de laatste zonnestraal uit zijn sombere woning, toen ook Nora om haar aan den verderfelijken invloed der moeder te onttrekken, onder streng toezicht van vreemden geplaatst was, toen de kinderstemmetjes, niet meer weerklonken die de eenige juichtoon waren geweest in den droeven treur-

zang van zijn huiselijk leven, was het Henri Reijkman alsof hij den last van het bestaan moest afwerpen.

Zijn goede engel had hem verlaten; zijn booze genius moest hem altijd nabij blijven, háár kon hij niet ontvluchten... Waartoe langer zijn ellendig leven voortgesleept?

't Was een bange strijd geweest en meer dan eenmaal had hij een wapen in handen genomen en het aangezien met woest verlangen als de redder, de verlosser.... maar Edith's geest zweefde nog door de stille woning, Edith's voetstappen weerklonken nog door de ledige gaanderijen; 't was hem of haar handjes hem het wapen uit de klamme vingers loswoelden en of zij hem met zich voerde naar buiten, naar buiten waar aarde en hemel met denzelfden reinen zilverschijn overgoten, lagen te sluimeren in den schoonen maanlichtnacht.

Dan zat hij daar uren lang, tot ieder geruisch had opgehouden in den omtrek, tot alles sliep en alles rustte, tot de bergen toornige titans geleken, en de boomen spookgestalten werden, maar ook de wolken daarhenen zweefden als engelen in hemelschen starbezaaiden dosch.

Dan boog hij luisterend het oor en 't was als ruischte van verre over de eeuwige stilte van den Oceaan, waarop het kind zijns harten zwierf, hem een groet tegen; dan sloot hij de oogen en het was hem als bracht de zefir die als Noordenwind had geloeid om de ranke boot waaraan haar dierbaar leven was toevertrouwd, hem woorden vol zoeten troost, vol blij vertrouwen; dan droomde hij van een verre, verre toekomst, wanneer de banden niet meer knellen, de ketens niet meer rammelen zouden, waarin hij, als een vrij en gelukkig man haar zou wederzien!

Hij droomde haar, zooals ze dan zijn zoude: een ranke maagd met teedere vormen, de blonde krullen los neervallend om het zacht gebogen hoofd, de blauwe oogen vol dweepende teederheid, vochtig en glanzend, fonkelende starren aan den onbewolkten hemel harer ziel, het vriendelijk mondje altijd gereed tot een lief woord, de zachte wangen gekleurd met den jonkvrouwelijken bloes...

't Was een liefelijk beeld dat hij zich voor den geest tooverde en hij voltooide het langzaam, met innerlijk genot, hij teekende het en iedere penseelstreek deed hij met liefde, en als het beeld gereed was, bleef hij er op staren en legde al de trekken er van weg in zijn hart...

De wind in de bamboestammen doortrilt de lucht als de onbestemde klanken eener Eölusharp; de eenzame woudduif kirt en haar tortel antwoordt haar uit de verte met een luiden jubeltoon; de zachtklagende toonen van een liefdezang klimmen op uit den kampong.... nog fluistert de sombere dreamer den naam van het aangebeden kind, maar straks, straks als de sterren elkaar zijn geheim reeds verklapt en

de maan hem met een spotlach in het aangezicht staart, is het hem eensklaps duidelijk geworden, wier beeld het is, dat hij draagt in zijn hart, en trek voor trek teekent met zoo veel liefde, als hij zich het ideaal eener jonkvrouw denkt!

Constance.... ach, Constance! Hoe gelukkig, hoe liefelijk moet het leven zijn aan uwe zijde....

Daar verneemt hij het weer, dat afschuwelijk geluid, vergezeld van het hoongelach der helgeesten, het ratelen van zijn ketens!....

De wachten zijn er reeds aan gewoon hem in het holle van den nacht te zien dwalen rondom het huis; de honden blaffen niet aan, zij kennen dien gejaagden stap; alleen zijn lievelingspaard op stal hinnikt even, als verwachtte hij dat zijn meester hem zou bestijgen en met hem voortrennen in wilde vaart, zooals in menigen vroegeren nacht.....

Maar hij gaat voorbij, den tuin in, het erf op. Eerst een paar uur later keert hij terug; vermoeid, bezweet, maar zonder dat zou hij geen rust vinden op zijn eenzame legerstede; hij gaat haastig het huis langs om achter binnen te kunnen komen en mijdt nu niet, zooals daags, het gedeelte door Marie bewoond.

Even blijft hij stilstaan. Is dat niet een mannenstem, die hij daar hoort in Marie's vertrekken?....

Hij wist niet of zijne vrouw sinds hij haar van zijn zijde verbande, hem de trouw had gehouden, die echtgenooten elkaar beloven; maar hij wist dat de hartstochten, die haar beheerschten, niets met de zinnen gemeen hadden en had daarop vertrouwd, toen hij zich zelf deed gelooven, dat ze ten minste niet op die wijze den naam, dien ze droeg, tot schande zou maken.

Eén oogenblik trilde hij van woede bij de gedachte; maar toen glimlachte hij; de stem, die tot hem doordrong, was die van Marie's broeder.

Wie Rudolf Bastoort eenmaal in het laaghartig gezicht, in de listige oogen gezien had, wist, dat die man gewantrouwd moest worden. Reijkman had meer dan één staaltje ontvangen van zijn laagheid, en hem, omdat hij de broeder zijner vrouw was — anders had hij hem gaarne zien hangen — uit zekere moeielijkheden gered. Na de laatste 'moeielijkheid' echter had hij hem het huis verboden, met bedreiging hem als dief en opiumsmokkelaar te laten opvatten, als hij het waagde zijn erf te betreden — vandaar dit bezoek in het holle van den nacht.

»Och, Marie, kassian toch met je broêr», riep de door drank en uitspatting heesche stem, een wanklank in de heilige stilte van den nacht.

Kassian met jij, siste het snerpend geluid Henri zoo wêlbekend uit

Marie's oogenblikken van hevige drift, »kassian met jÿ? Jij moet zelf weten. Wie schulden maak, die betaal! Jij bent niet hek genoeg om gulp te verwachten van mij?!”

»Je begrijp misschien niet, Mariel! Ze zetten me in den boei. Ze hebben ampioen gevonden bij mij in huis. Ik moet afkopen....”

»Ampioen gevonden....? Heel goed! 'k Heb lang verwacht.... 'k Ben blij....”

»Ik moet honderd gulden hebben, Ria! minstens!”

»Al moest je een kobang hebben, jÿ krijg niet van mij”, zegt de zuster bepaald. »Nu, ga weg!”

De heer Rudolf Bastoort stort nu zijn gevoel uit in een walgelijk dronkenmansgeween.

»Waarom moet jÿ spelen, dronkenlap? Ben je een grooten mijnheer misskien?”

»Neen”, zegt de broeder, terwijl hij eensklaps de onharmonische uiting zijner droefheid staakt. »Maar jÿ bent een groote mevrouw, jÿ kunt betalen en.... jÿ moet.... jÿ moet....!”

»Moeten?” vraagt ze, ziedend van toorn. »Moeten?”

»Ik zit in de benauwdheid, Ria, ik ben verloren....” kermt hij.

»Tra per doeli!”

»Marie?!”

»Ga weg, zeg ik. Ik roep de jongens! Ga weg, ja?”

»Niet voor ik het geld heb!”

»Ben je gek, kerel?” gilt ze buiten zich zelve.

»Dat vroeg je niet toen ik je helpen moest om....”

»Diam!” roept Maria gebiedend, maar fluisterend tevens.

»Voor wat diam? Ik geef nergens meer om. Ik ga alles vertellen....”

»Je bent niet brani. Je bent veel te bang.... laffe dronkaard....”

»Bang dat ze jou hangen zullen? Och neen, ik zou het met plezier zien! Je hebt het aan mij verdiend, nog veel meer dan aan mijnheer Reijkman....”

»Jÿ hangt ook! Net zoo goed! Jÿ hebt me de vergift gegeven.” zegt ze met haar valschen lach.

»Maar jÿ hebt het hem in de soep gedaan en in de koffie! Wat kan mij schelen, of ze me in de gevangenis zetten, daar kom ik toch in!”

»Nu, ik zal.... hoorde je daar niets? Ja, ja! een voetstap.... ja, ik weet zeker.... Als je me hebt verraden.... ik vermoor je!”

— — — — —
Pas verbleekten de sterren, pas kraaide de haan, toen Onno in zijn slaap werd gewekt door het binnentreden van Reijkman. Verbaasd

rees hij overeind en nauwelijks had hij bij het bleeke schijnsel van het morgenlicht hem in het gelaat gezien of met een kreet van schrik was hij uit het bed gesprongen.

»Henri?! Wat is er gebeurd? Een nieuw ongeluk?!»

»Neen. Het oude ongeluk maar. Onno, geef me de hand! Ik heb je leelijk behandeld, oude vriend.... ik heb je miskend....»

»O, dat is niets.... laat ons daar niet van spreken.»

»Jawel, ik had het niet moeten doen. Maar ik kon het maar niet vergeten, dat jij het waart, die me met Marie had laten trouwen. Ik wist toen niet waarom je het deedt.... het was om mij te redden, niet waar mijn jongen?»

»Weet je het dan?... Hoe heb je het ontdekt?»....

»Ik weet het; laat dat je genoeg zijn. Ze had me vergiftigd, niet waar? Je hebt heldhaftig gezwegen.... en ik heb je schandelijk gegriefd.... Kun je het me vergeven.... mijn oude vriend?»

»Vergeven? Henri!»

»Dwaasheid! Maar.... je kende me zoo goed, Onno, tien jaar lang.... je hadt het kunnen, je hadt het moeten weten dat het leven geen waarde meer voor me hebben zou als ik het tegen dien prijs behield. Ik, verbonden aan een gifmengster! Ik getrouwd met een moordenares!»

»Reijkman, je weet het nu.... je kunt je nu vrij maken! Wat verhindert je haar aan te klagen.... haar schuld is bewezen en....»

»Stil! 't is de moeder van mijn kinderen! Ik bid je, spreek daar nooit van, hoor je, nooit! nooit! Ik mag daar niet aan denken.... Ik mag niet! 't Zou de naam van mijn kinderen zijn, die ik voor altijd prijs gaf.... Ze hebben immers haar bloed in de aderen.... En toch.... o God!.... als ik haar aanklaagde en ze werd veroordeeld.... Onno, dan zou ik vrij zijn! Vrij, begrijp je wat dat zeggen wil....? vrij om... maar neen, neen! Ik mag niet! Ze is Edith's moeder....»

»Mijn arme vriend!»

»Ik moet rust hebben. Ik ben nog niet te bed geweest.... je zult me van morgen waarschijnlijk niet zien in de fabriek.... adieu!»

»Henri, laat mij met je meegaan.»

»Waarom?»

»Omdat.... neen, geloof me, 't is beter dat er iemand bij je is. Je bent overspannen, je....»

»Zeg het maar, mijn jongen. je vreest dat ik me van kant zal maken.... Is 't niet zoo? Wees gerust, Onno. Er komt een oogenblik in het leven waarop het vreeselijkste ons niet meer onvoorbereid vindt, een oogenblik, waarin we door ervaring geleerd, het ergste verwach-

ten! En dan.... laat me je dit zeggen, sinds ik het heengaan van Edith overleefd heb, kan er voor mij geen sprake meer zijn van zelfmoord."

VII.

De oostmousson is aangebroken en met den oostmousson een reeks van overheerlijk schoone dagen.

De zon verrijst des morgens aan een wolkeloos blauwen hemel en schenkt haar glansen en stralen aan het heerlijk groenend landschap, kwistig en zonder voorbehoud, als een jong meisje haar lachjes. Tegen de helling van den Ardjoeno liggen de uitgebreide riettuinen zich te blakeren in den gloed; de rechte stammen, in rijen geschaard, gelijken een leger van roodgerokte soldaten met hier en daar de wuivende pluimen der aanvoerders.

Ook voor dit leger nadert de vijand.

Reeds ging er in de laatste dagen als een rilling door de gelederen; er steeg een onheilspellend gerucht op van uit de vlakke en weldra werd de vrees bewaarheid, toen bij het eerste ochtendgloren de koelies naderden met hunne kapmessen om de schoonste en krachtigste neer te vellen.

Het was voor het maalfest; de dag der dagen voor een suikerfabriek, de dag, die op Soeka-madjoe met groote plechtigheid en met veel omhaal en drukte gevierd wordt, zooals trouwens past voor zulk een rijke, voorspoedige onderneming.

Reeds gister, en eergister vooral tegen het vallen van den avond, kwamen de inwoners der naburige dessa's toestroomen; de nieuwe morgen brengt ze nog steeds in grooten getale.

Aan hun adat getrouw, loopen ze als de ganzen achter elkaar en vormen zoo een bondgekleurd lint, kronkelend langs de zonnige witte wegen, die, nu stijgend, dan dalend met het donkergroen van palm en waringin tot achtergrond, met het zilver der kali omboord, een uiterst vroolijk en teekenachtig effect maken.

Jong en oud, rijk en arm, aanzienlijk en gering zijn opgekomen, en er is veel toilet gemaakt.

Hooggele en hardblauwe zijde, grasgroen en lilas satijn, helrood katoen, gestreept, geruit of geparsemeerd, ziedaar de gelief koosde kleuren der mannen; enkelen hebben zich gewaagd aan rose, hemelsblauw of zeegroen, maar de uitwerking daarvan op hun bruinen tint is verpletterend; anderen hebben zich vergaapt aan groote kleurige patronen

met het gevolg dat ze op zebra's en tijgers gelijken of op wandelende stukken weiland, bezaaid met reusachtige boterbloemen.

De vrouwen verkozen stemmiger tinten; de rijken dragen een baatje koeroeng van zwarte zijde, de armen van donkerblauw katoen, jonge, knappe gezichten krijgen ietsch frisheid door vroolijke sitsen of neteldoek kabaia; de dansmeiden schitteren boven allen uit door bonte slendangs voorzien van veel franje en veel goud.

Het systeem getrouw, dat aan het toilet der Javanen ten grondslag ligt — alles te bedekken en toch zoo min mogelijk te raden overig te laten — zijn de fraaigeronde armen als worsten gestopt in nauwe mouwtjes, zijn de goedgevormde beenen der mannen gedrongen in kleedingstukken, die ze omsluiten als het vel den paling; is de sarong getrokken om de slanke heupen, als wilde de javaansche het onze Yersey-jackets en corsets cuirasse verbeteren.

Behalve de zwarte oogen en de met dubbele hoeveelheid klapperolie gezalfde hoofden schittert er veel goud en zilver in het zonnetje; ook enkele echte en veel valsche diamanten; de mannen, die er overigens vreedzaam genoeg uitzien, dragen prachtige krissen op zijde, de vrouwen torschen gouden buikbanden, veel ringen en veel spelden in het haar of op de borst, maar de deftigheid, de eigenlijke chique hunner kleeding moet toch in al dat moois niet gezocht worden, die wordt gevonden in den kain.

Er zijn kain kapala en kain pandjang, sarongs en slendangs uit alle oorden van Indië, in de wonderlijkste patronen en bontste kleuren, Palembang en Solo, Djoeja en China zijn vertegenwoordigd, en straks als de heeren echtgenooten verdiept geraken in wajang of tandak, zullen de dames elkaar van meer nabij bekijken, het doek tusschen de vingers nemen, wrijven, beruiken en ruilingen aangaan, waarvan ze, thuis gekomen, spijt hebben.

Nu en dan ontstaat er in den zich langzaam voortbewegenden stoet een klein oponthoud. 't Is als een reiswagen reeds van verre zijn nadering aankondigt door geschreeuw en zweepegklap; ook als een américaine of lichte mylord komt voorbijsnellen met gasten voor den administrateur; soms ook is het een dogcart of bendie, die zijn min of meer bruingetinte vracht afzet voor de nette huisjes der employés; meest echter tjikarveers, volgepropt met Javanen. Toch wordt eindelijk ook door de laatste voetgangers het doel hunner wenschen bereikt. De groote witte pilaren, waarop in vergulde letters Soeka-madjoe prijkt, komen steeds nader en weldra ligt het uitgebreid terrein, waarop de feestelijkheden zullen plaats vinden in het helder zonlicht, vroolijk en uitlokkend met zijn talrijke eerepoorten en triomfbogen, met zijn vlaggen en wimpels, zijn juichende menigte.

Ook de weg, die van de fabriek naar het woonhuis voert, is versierd en op dien weg zijn aller oogen gevestigd, zoodra de gong zijn negen slagen heeft doen hooren.

Eensklaps barsten de gamelans los in hun vroolijk giro; van de breede marmeren trappen daalt een lange stoet van heeren en dames; de regent en de resident onder hun gouden pajongs, inlandsche hoofden, de geldhebbenden en machthebbenden uit den omtrek, geflankeerd door hunne wederhelften, maar niet, zooals in Holland het geval zou zijn, gevolgd door veelbelovend kroost: de zonen zijn in Europa, de dochters òf nog in broek en baadje, òf reeds getrouwd.

Drukte en gejoel wordt niet gevonden onder een javaanschen volkshoop, maar als nu onder een opwekkenden marsch der inlandsche muziek de wolanda's nader komen, ontstaat er een golvende beweging in de veelkleurige massa, en vroolijk dringt alles vooruit, met blijde verwachting op de bruine aangezichten.

Weldra is het doel van den optocht bereikt.

Zooals de bruid wordt getooid voor den gewichtigen stond, waarin ze het zorgeloos jongmeisjesleven verwisselt voor de ernstige plichten der vrouw, zoo tooit men ook den molen eener suikerfabriek voor den morgen, waarop hij uit zijn rust wordt gewekt om met inspanning van al zijn krachten, het werk te aanvaarden.

Een tent van rood en wit doek is gespannen over de raderen, die straks in full speed de rietstokken gaan verbrijzelen; bloemruikers, guirlandes, wimpels, vlaggen en vuurwerken hangen in kwistigen overvloed van die tent af.

Ook hier is, als bij zoo menige andere gelegenheid, door den Europeaan een offer gebracht aan het inlandsch bijgeloof.

De toorn der machine — voor den Javaan een machtig wezen, beziel met menschelijke gevoelens en hartstochten — de toorn der machine moet verzoend worden. Hij wil bloed zien . . . en als niet aan zijn koninklijken wil gehoorzaamd wordt, zal weldra een flink werkman of vroolijk knaapje verpletterd liggen tusschen zijn raderen . . . maar de bloedende kop van een karbouw werd boven den topcylinder opgehangen men kan gerust aan 'twerk gaan.

't Is den Javaan echter niet genoeg, dat de toorn der booze geesten is afgewend, ook de goède geest moet zijn zegen geven.

De gamelans zwijgen, heeren en dames scharen zich in een wijden kring, de inlanders staan rondom, en in de groote plechtige stilte, die eensklaps onder die woelige menschenmassa ontstaan is, treedt een pengghoeloe naar voren.

De priester draagt den oogst en het werk, dat men op het punt staat te beginnen, in Allah's hooge bescherming op; de Javanen vallen

in met hun „Amil, Amil!” het gebed wordt uitgesproken, enkele godsdienstige plechtigheden volbracht, en de pengghoeloe heeft het zijne gedaan.

Nu volgt een ceremonie van meer vroolijken aard. Alles dringt dichter naar den molen, de stoom, vooraf opgemaakt, begint te werken, de raderen zetten zich langzaam in beweging en de administrateur van Soeka-madjoe, met de schoonste der rietstokken in de hand, nadert den resident.

Hij wil hem de eerste vrucht van zijn oogst aanbieden, maar.... naast den resident staat zijn dochter, een blonde Cérés gelijk in haar wit kleed met de frissche korenbloemen — en als door een plotselinge gedachte bezielde legt Henri Reijkman den rietstok in haar handen.

Een luid hoera breekt los, nu Constance, bloozend en verlegen, naar voren treedt en het riet onder den molen legt, de gamelans juichen, de muziek speelt haar vroolijkst airtje en weldra knallen de kurken van de champagneflesschen, terwijl heeren en dames nadertreden om den molen met rietstokken te voorzien.

Eindelijk zal aan de laatste formaliteit voldaan worden. De karbouwenkop wordt afgenomen en in plechtigen optocht met volle muziek onder het afsteken van vuurwerk, het oorverdoovend geknal van mortions en geweren, op eenigen afstand van den molen gebracht en daar begraven.

Maar dan breekt ook het oogenblik aan, het oogenblik dat voor den inlander het schoonst van den dag is.

Bergen van rijst in verschillende kleuren en vormen, in bladen gevlochten, of gevouwen, toebereid met heete spijzen en ongewoon smakelijk door den overvloed van vleesch en visch, die iedere rijstmassa verzelt, verdwijnen als door tooverij, weggespoeld met veel koffie, bier en toebereid ijswater. Het is haast onbegrijpelijk hoe de eigenaars van die meer dan gevulde magen opgewektheid kunnen gevoelen om deel te nemen aan de volksspelen, maar toch nauwelijks weerklinkt de muziek die hen naar het strijdperk roept, of langzaam rijzen de Javaantjes overeind.

Nog langzamer en niet zonder eenige inspanning gorden ze den buikband — dien ze straks gemakshalve losgaspten — wederom aan en begeven zich, gevolgd door vrouw en kinderen met loome schreden naar de arena.

Het is er verre van daan dat hier Olympische spelen zouden gervierd worden. Alle hollandsche grappen en aardigheden zijn op javaanschen bodem overgebracht. Er wordt stroop gelikt, mast geklommen en zak geloopt. Toch — geheel hollandsch is het niet!

De prijzen bestaan hier noch uit hammen, noch uit bonte zakdoeken,

noch uit baaien inexpressibles en in plaats van den krachtigen vloek of het ruw bon mot waarmee onze sjouwers en boeren hun gevoel lucht geven, bewaart de inlander een diep stizwijgen bij neerlaag zoowel als zegepraal, drukt de welbeheerschte trouw van den gelukkige, die een kostbaren kain uit den mast haalt, hetzelfde uit als die van den rampzalige, daareven van de boegspriet getuimeld, terwijl hij zonder hoofddoek en met een bedorven baatje staat uit te druipen. Er is voor de spelen een lommerrijk plekje gekozen, en waar de waringins het dichtst zijn is een aardig tentje opgeslagen waar de gasten kunnen toezien. Luid gelach en vroolijke scherts weerklinken daar, maar weldra wordt toch het zonnetje zóó warm en het licht zóó schel, dat het voorstel van den administrateur om zijn koele woning te gaan opzoeken, algemeen bijval vindt.

De rijsttafel wacht, en nu volgen dames en heeren het voorbeeld hunner bruine broeders; de eetlust laat ook hier niets te wenschen over en ook hier zal na het overvloedig maal een weinig rust niet onwelkom zijn.

Weldra begeven de gasten zich naar hunne kamers om — o woord vol zoete beteekenis voor den Indo-European! — om zich lekker te maken!

Schoenen en kousen die benauwen, corsetten die al te weelderige vormen beklemmen; halsboorden, die dikke halzen tergen, ze worden losgetrokken en met onverdiende hardheid neergesmeten; haardossen verdwijnen, bedaklagen worden afgewasschen en sarong en kabaia met smachtend verlangen uit de handen der baboes aangenomen.

Ontdaan van alle banden, lang uitgestrekt in het ruime, koele bed, in het half donker met de gesloten jalouziën, doen een paar uurtjes rust wonderen; een frisch bad en een geurig kop thee verrichten het overige en tegen den tijd dat de zon wegschuilt, komen dames en heeren met nieuwen glans te voorschijn.

VIII.

Buiten beschijnt de maan het vroolijk tooneel, waar de Javanen zich geschaard hebben om den wajang; binnen verlichten talrijke lampen de ruime galerij, waar de tafel is aangericht.

't Is een prachtig diner.

Op het fijn damast glinstert zilver en kristal in rijken overvloed; geurige bloemen zijn met kwistige, smaakvolle hand aangebracht; de schatten, die het meer en het woud opleveren, de fijne wijnen en

uitgezochte gerechten uit de welvoorzienne goedangs, komen achter-eenvolgens het verhemelte streelen; het dessert munt uit door ongewone délicatesses.....

Jammer dat de heerlijke toebereiding van den reebout, de geur der ragouts, het croquante van het speenvarken enkele heeren telkens herinnert aan de jongeluisdiners op Soeka-madjoe in den tijd, toen mevrouw Reijkman nog Njai Marie was.

Thans zit ze aan het hoofd van de tafel.

Mooi is Marie nooit geweest, maar tien jaar geleden zag ze er vrij aardig uit met haar tengere vormen en rond gezichtje; nu is ze in omvang toegenomen en, ofschoon nog geen vijf en twintig jaar, begint ze reeds tanig en oudachtig te worden, terwijl de groote fonkelende oogen, die vroeger het donker gelaat eenigen glans gaven, tegenwoordig slechts ter sluiks worden opgeslagen en de witte tanden zelden gezien worden, even zelden als de vroolijke lach.

Zou ze in sarong en kabaia onbevallig zijn, in europeesche klederdracht is ze leelijk en, wat nog erger is dan leelijk, belachelijk.

Het parijsche corset is niet gemaakt voor de welgevormde maar korte taille, de lange sleep van den donkerrooden japon slingert op de zonderlingste wijze heen en weer bij haar sarongstap; de voeten bewegen zich moeielijk in de hooggehakte schoenen; het valsche kapsel, waarin ze met moeite haar lang, dik haar dwong, drukt haar de hersens; de geplooid kraag, die den hals omsluit, schijnt door de wraakgodinnen uitgedacht om de gifmengster te herinneren aan de straf, die haar toekomt. Niettegenstaande dit alles geniet ze, geniet ze onuitsprekelijk.

Immers, het is de eerste gelegenheid, waarbij ze optreedt als vrouw des huizes; 't is voor de eerste maal dat het maalfest gegeven wordt, sedert zij, nu twee jaar geleden, mevrouw Reijkman werd.

De tijd, waarin ze zich schuil moest houden voor de gasten en hen bedienen van achter het groote scherm, is voor altijd voorbij; de hooggeplaatste bezoekers, die toen veinsden haar niet te zien, hunne dames, die toen het hoofd zouden hebben omgedraaid, als ze haar toevallig ontmoetten; de jongelui, die toen haar aanstaarden met onbeschaamde blikken, zij allen moeten nu voor haar buigen, zij allen moeten haar nu erkennen als de wettige vrouw van Henri Reijkman.

Wat deert het haar, dat op het eenmaal zoo vroolijk gelaat van haar echtgenoot de diepste wanhoop te lezen staat, dat er geen glimlach heeft gespeeld om zijn bleke lippen, sinds dat hartverscheurend oogenblik, toen Edith er voor de laatste maal een kus op drukte; wat deert haar zijn koele terughouding, hij kan zijn huwelijk toch niet ongedaan maken!

Wat deert het haar, dat Onno haar noch de achting betoont, noch de beleefdheid bewijst, die hij als eerste geëmployeerde van Soekamadjoe, aan de vrouw van zijn principaal verschuldigd is? Hij kan haar plagen zooveel hij wil, niet meer benadeelen, nu zij eenmaal mevrouw Reijkman is.

Wat deert het haar ook, dat de resident zijn gastvrouw niet schijnt te zien, dat de suikerlords, hoewel zelf uiterst beleefd, vergaten hun vrouwen aan haar voor te stellen, dat enkele dames haar uit de hoogte behandelen, anderen gichelen en fluisteren zoodra ze niet langer in haar nabijheid zijn — ze kunnen haar toch niet verdringen van haar plaats! —

Neen! dat alles deert haar niet! Maar wat haar wèl deert, wat nu en dan een onheilspellend licht doet opvlammen in haar donker oog, wat haar maanden lang reeds vervolgt, als een schrikbeeld, wat haar reeds menigmalen, als ze na een bangen nacht eindelijk insliep, knersetandend deed ontwaken, dat is het blonde kind met de blauwe oogen die eenmaal zoo medelijdend rustten op Henri Reijkman's bleek gelaat, die nu naar hem zijn opgeheven met den vochtigen blik van een dweepend meisjeshart.

De roode frissche lippen lachen zoo onbezorgd, het blanke voorhoofd is zoo rein, geheel de uitdrukking van het fijnbesneden gelaat zoo edel, geheel de vorm van het ranke lichaam zoo meisjesachtig, zoo kinderlijk nog bijna, dat men een Marie Bastoort zijn moet om iets zondigs te zoeken in de verhouding van Henri Reijkman en Constance van Raatshove. Maar zij meent er dat zondige in te vinden en met gebalde vuisten en kloppend hart slaat ze hen gade, en in haar verhit brein komen gedachten op, die haar doen verbleken en beven, te midden van het feestgewoel.

't Is middernacht.

De sterren flonkeren met gouden glanzen aan het azuur van den effen blauwen hemel, de nachtbloemen hebben haar kelken geopend en geuren als wisten ze hoe kort haar bloeitijd zijn zal, de vlieders dwarlen half bedwelmd rondom, een frissche koelte daalt van den Ardjoeno en komt de verhitte gezichten aanraken van honderden mannen en vrouwen, die geschaard liggen rondom den wajang of genieten van de bevallige dansen en het onharmonisch gezang der ronggèngs.

Uit de ruime pendoppo der administrateurs-woning klinkt vroolijke dansmuziek en de paren zweven op de maat eener wals, die steeds sneller, steeds wilder wordt.

Het is niet alleen de jeugd, die hier danst; oud en jong doet mede;

de resident heeft het bal geopend met de gade van den grondbezitter; te samen dragen ze een eeuw op de schouders, maar het hart bleef jong en de voet vlug; een weeuwtje wier volwassen zoon in Holland gelukkig geen getuige kan zijn van mama's aanrechtingen naar de vreugde des levens, draait lustig in de rondte met een geëmployeerde, wien het eerste dons om de kin speelt; een grijze overste heeft een piepjong nonnatje gekozen.

Er zijn echter ook andere paartjes jong en onbezorgd, vroolijk en bevallig, aardig om aan te zien, maar geen schooner onder die allen dan de forsche en toch zoo slanke gestalte van den gastheer, met zijn dame, die er uitziet als een engel, in haar wolken van wit, haar guirlandes van vergeet-mij-niet, den krans in de goud glanzende krullen.

Ze rust in de krachtige armen, die haar omvatten, ze geeft zich geheel over aan het genot van den dans, en hij sluit haar vaster aan zijn borst en staart in het schitterend blauw dier welsprekende oogen en — had hij tot heden toe slechts een zucht in antwoord op de taal dier oogen, nu fluistert hij en droomt — en in zijn schoonen droom hoort hij het rammelen niet van den keten, die achter hem aansleept.

Uit den donkersten hoek van de groote pendoppo volgen een paar ernstige oogen het schoone paar; met warme bewondering maar met teedere bezorgdheid ook.

Eindelijk rijst Onno overeind uit zijn verborgen hoekje. Hij treedt haastig voorwaarts; hij legt zijn hand op Henri's arm, zoodra deze zijn dame verlaten heeft.

»Henri!» fluistert hij.

»Wat is er?» vraagt deze eenigszins ongeduldig.

»Marie ziet je!»

»Onno! één avond, één halven nacht van geluk maar!» vraagt Reijkman sneekend.

En Onno laat hem los en treedt naar buiten; hij ziet op naar de starren, die glimlachen en vroolijk knipoogen, want ze zijn te verre af om het lijden der menschen te zien, en peinzensmoê spreekt hij de vraag uit, die zijn ziel beroert, de vraag die in dit uur als in zooveel andere uren zijn warm, trouw vriendenhart vervult: »Is hij dan gedoemd tot het ongeluk, levenslang...? Kan er dan niets, niets voor zijn verlossing gedaan worden...?» Maar de sterren glimlachen en knipoogen steeds voort en antwoorden niet. Wilder klinkt de muziek, luider het gegons der vroolijke stemmen, maar het zijn niet de blijde toonen die hem weer naar binnen drijven: het is een onbestemd voorgevoel van een naderende ramp.

Hij moet weten wat daarbinnen voorvalt. Henri, — dit heeft hij straks

bespeurd aan zijn fonkelend oog, aan zijn koortsig gloeiend gelaat — is zichzelf niet; hij zou in dezen nacht van verrukking en opgewondenheid de grootste onvoorzichtigheid begaan; ook het schoone kind met den kraus van vergeet-mij-niet weet niet dat gevaar haar dreigt; maar om Marie's lippen speelt nu en dan de koude wreede grijnslach, dien hij somtijds heeft gezien in Henri's ziekenkamer, en hij weet dat er gewaakt moet worden. . . .

Hij volgt den donkerrooden japon met zijn strakken blik, waarheen zij zich ook beweegt; hij ziet hoe ze hare orders geeft aan de bedienden, niet flink en bepaald als gewoonlijk, maar verstrooid, hoe ze het eene glas champagne na het andere leegdrinkt en toch niet vroolijk wordt, hoe ze met de zwarte oogen één wit punt volgt in de balzaal. . . .

Weldra komt de wreede koude grijnslach niet meer nu en dan om de bleekblauwe lippen spelen, maar blijft en schijnt zich te verspreiden over geheel het strak gelaat, tot zelfs in de oogen . . . als Onno dat ziet grijpt een groote angst hem aan. Hij moet zijn waakzaamheid verdubbelen.

Op eens — daar wordt de roode japon niet meer gezien in de balzaal. Ieder is te zeer met zichzelf vervuld om haar te missen, die daar nu langzaam de breede trappen der pendoppo afdaalt en, als had ze behoefte aan een weinig frissche lucht, den bloemtuint achter het huis begint op en neder te wandelen.

Ze loopt zoo bedaard mogelijk en niet zonder nu en dan eens stil te staan om aan een roos te ruiken of haar kleed beter op te nemen, ze kiest de zijde van het huis door haar bewoond; dáár verdwijnt ze een oogenblik in haar kamers en als ze wederom te voorschijn komt, neemt ze het kleed met de linkerhand te zamen; de rechter is niet meer vrij. . . .

Nu strekt ze haar wandeling wat verder uit; ze neemt den kant van de bijgebouwen; eerst rechts, naar de bediendenkamers, dan links naar de logeervertrekken. . . .

't Was hier doodstil; geen sterveling bewoog zich, de logées waren in de balzaal, de jongens en meiden bij de ronggèngs.

Maar al de kamers waren gesloten, ook die waarvoor Marie nu stilhield. Maar ze wist, dat het knipje van de jalouzie gebroken was, ze duuwde er zachtkens tegen aan, het sprong open en, daar het venster nit gesloten was, kon ze nu over het vrij lage kozijn de kamer binnenklimmen.

Een half neergedraaide lamp verspreidde een flauw en schemerachtig licht in het vrij ruim vertrek.

Marie keek rondom zich. Een paar kleine slofjes stonden voor het

bed; op de toilettafel lag een gebroken waaijer, een gouden armband; het witte kleedje met de korenbloemen, dat Constance van Raatshove had gedragen, dien morgen hing aan het schutsel.

De kamer zag er uit, zooals iedere andere waarin een jong meisje zich voor het bal heeft gekleed, met bloemen en kanten en strikken overal verstrooid, maar in deze kamer was een bedwelmend zoete geur, in deze kamer prikte op het midden van de marmeren tafel een heerlijke, witte bloemtros... Marie wist dat het de schoonste en zeldzaamste was der orchydeën, die Henri met zooveel zorg kweekte...

Haar fonkelend oog rustte langen tijd op die bloem; toen tral ze snel en vast nader en scheurde haar van den stengel en trapte haar onder den voet. Een oogenblik nog en de rechterhand, tot nu toe zoo vast toegeklemd, opende zich; een wit, fijn poeder ging uit die hand over in den met water gevulden gendie.

Als uilengekras, zoo onheilspellend weerklinkt haar akelig schorre lach door de stilte van den nacht; fluisterend als vreesde ze voor haar eigen stem, spreekt ze: »Ha, ha! mooie meisjes worden warm van het dansen.... ze krijgen dorst, ze willen slapen, droomen van den knappen mijnheer.... ze drinken, drinken...! Het witte gezicht blauw, de roode wangen blauw....

Daar slaakt ze een rauwen gil; ze heeft opgezien in den grooten spiegel tegenover haar; ze heeft een gloeienden blik ontmoet, gloeiend van haat en wraak, gloeiend van razende woede. — — —

Lang blijft het doodstil in Constance's slaapvertrek. Als een tijger heeft Onno van achter zijn prooi besprongen en zóó plotseling was de aanval, zóó vast grepen de ijzeren vuisten, zóó krachtig nippen ze, dat de gifmengster geen geluid kan voortbrengen. Nu.... ze werstelt als een bezetene, ze tracht zich los te wringen, hem omver te werpen, ze bijt hem in de handen, ze krabt hem het gelaat tot bloed....

Eindelijk is hij den strijd moede. — — —

Een ijzeren vuistslag komt neder op het hoofd, dat zooveel monsterlijks uitbroedde; als ze bewusteloos neerstort op den grond, zet Onno haar de knie op de borst.

Dan grijpt hij den gendie.

En als ze ontwaakt uit haar korte bezwijning, ziet ze vlak boven haar gelaat, die vurige oogen vol haat, dien mond schuimend van woede, hoort ze het bevel dat haar doodvonnis is: »Drink!»

Maar neen, ze wil niet sterven! Ze moet leven! Ze rukt zich los, ze kromt zich als een slang, ze kruipt en wentelt zich, ze smeekt om genade; dan tracht ze hem het glas uit de handen te slaan. Maar eindelijk begrijpt ze dat de kansen niet gelijk staan, hij is even listig en veel sterker dan zij. Ze heft een vreeselijk gegil aan, schor en

woest; ze schreeuwt om hulp, haar antwoorden de toonen van den vroolijken galop, en in haar verbeelding ziet ze Henri daarhenen zweven, stralend van geluk, met het blonde meisje in zijn armen zooals hij haar nooit, neen nooit! in de armen hield!

»Neen! neen! Ik wil niet sterven! Zij zal hem niet hebben», gilt ze. »Ik moet leven.»

Maar daar sist het vlak bij haar oor: »Gifmengster! Hij zal haar trouwen niet gedwongen, maar uit vrijen wil En hij zal haar liefhebben En ze zullen gelukkig zijn En nu, drink!»

Maar ze houdt de tanden vast opeengeklemd, de lippen gesloten; dan woelt ze door de lange, losgeraakte haren, waarin nog de juweelen schitteren

Onno buigt zich dieper over haar heen; de tegenstand wordt zwakker, steeds zwakker hij giet haar het gif in de keel, tot den laatsten druppel toe! Daar flikkert iets in de schemering, Onno grijpt naar zijn borst een vreeselijk stekende pijn! ... ruggelings valt hij achterover

— — — — —

Het is vijf uur in den morgen. De starren verbleeken en grijs en klenrloos breidt de hemel zich uit over den Ardjoeno, de gamelans zwijgen, ook de dansmuziek heeft opgehouden men maakt zich gereed tot scheiden.

Nu wordt de gastvrouw gemist.

Eerst zijn de groote galerijen, dan Marie's vertrekken, dan geheel het huis, eindelijk zelfs de tuin doorzocht ...; ten laatste vraagt Reijkman zijn logées in hun kamers te willen zien ...

Wat is het, dat hem drijft om zelf den sleutel te roepen van die kamer links; wat is het dat hem er toe brengt door de geopende jalouzie naar binnen te springen, nog vóór de deur ontsloten kon worden?

De lamp is uitgegaan, maar bij de vale ochtendschemering ziet hij midden in het vertrek op den grond een verwarde massa, als in één grooten bloedplas.

Hij stoot de vensters open en neen, 't is geen bloedplas, dat purperkleurige, 't is de paarsche japon van Marie, en die akelige, bleekblauwe vlek in het midden met de zwarte slangen die ze omkrunkelen, dat is Marie's gelaat, dat zijn Marie's lange haren!

De doodstrijd heeft afschuwelijke sporen achtergelaten op het door woede en wanhoop verwrongen gezicht, maar dicht naast het hare ligt een ander, bleek en strak.

Henri Reijkman knielt zachtjes neêr bij den getrouwe; hij legt het

moede hoofd aan zijn borst, hij drukt een langen kus op de bleeke lippen, hij roept luide den naam van zijn vriend.

»Henri?! O, dat is goed! fluistert een zwakke stem.

»Onno, wat is er gebeurd? vraagt Reijkman in de vreeselijkste spanning.

»Ze heeft niet gedronken?" fluistert de zwakke stem.

»Wie? Marie?"

»Het blonde meisje met de vergeet mij nietjes?"

»Onno?.... O God, nu begrijp ik het. Zij had haar willen vergiftigen.... En o, mijn trouwe vriend, je hebt gewaakt over Constance?"

»Heb ik goed gemaakt, wat ik misdeed, Henri?"

»Ja, ja! duizendmalen! Maar Onno, wat deert je? Wat heeft ze je misdaan? Antwoord! Antwoord!"

Onno wijst op den langen, scherpen haarnaald, waaraan een diamant fonkelt.

»Die heeft ze me door het hart gestoken."

»God! Laat me hulp roepen. Onno, je moogt niet sterven!"

»Neen, neen! Blijf zoo zitten.... Laat mijn hoofd zoo liggen.... En zeg het nog eens en nog eens, dat ik alles heb goed gemaakt... dat je nu gelukkig zult worden.... Zeg het, Henri!....

En terwijl Henri al zijn smart uitspreekt in één lange stomme omhelzing, terwijl heete tranen neerstroomen op het bleeke voorhoofd, terwijl hij woorden stamelt van eeuwige dankbaarheid en het uitroept dat de trouwe vriend nimmermeer zal vergeten worden in zijn huis, komt in den dood een glimlach het donker gelaat verhelderen, zoo liefelijk en zacht, zoo zalig en tevreden, als nooit te voren in het smartvol leven.

De Indische brigade en een reserve voor het Indisch leger.

(Vervolg en Slot.)

IV.

Wij kunnen thans overgaan tot de behandeling der vraag, of het raadzaam kan geacht worden, geheel georganiseerde korpsen uit Nederland naar onze koloniën gezonden, aldaar dadelijk aan een veldtocht te doen deelnemen.

Betreffende deze vraag uit de heer Borel de meening dat een in Nederland gevormd, geheel georganiseerd korps zeer goed dadelijk in Indië te gebruiken is, en te velde uitstekende diensten kan bewijzen zonder grootere verliezen te lijden dan de overige Europeesche troepen van het vaste koloniale leger, mits men met oordeel tewerkgaat, en tracht verder de juistheid dezer meening door bewijzen aan de geschiedenis ontleend te staven; alvorens dit betoog te volgen is het noodig de kwestie, welke het hier geldt, uit een meer algemeen standpunt te beschouwen, en daartoe te raadplegen de ondervinding in dezen opgedaan in Engelsch-Indië.

Zooals bekend is, bestaat het Europeesche gedeelte van het Britsch-Indisch leger uit regimenten van het koninklijk leger, welke voor een zekeren tijd in hun geheel naar Indië worden gezonden, en periodiek door andere korpsen worden vervangen; gedurende den tijd dat deze regimenten buiten 's lands gestationneerd zijn, worden de gapingen in de gelederen ontstaan aangevuld door manschappen van de in Engeland achtergebleven depôts, dus zooals bij ons door het uitzenden van suppletietroepen. Vóór 1857 bestond in Indië buitendien nog het zoogenaamde leger van de Compagnie, ten
Deel I, 1882,

deele samengesteld uit Europeanen, welke echter nimmer werden afgelost en dus hun geheelen dienstdag in de koloniën sletten.

Het ligt voor de hand dat ter beoordeeling van de kwestie, welke het hier geldt, uit de statistische opgaven betreffende de verliezen en de sterfte van de Europeesche troepen in Britsch-Indië zeer veel leering is te trekken, en inderdaad stellen ons de zeer uitvoerige mededeelingen van dien aard daartoe ruimschoots in de gelegenheid; ten einde echter niet te uitvoerig te worden, stellen wij ons tevreden met de vermelding van hetgeen daaromtrent door bevoegde beoordeelaars, gebaseerd op cijfers en feiten, wordt medegedeeld.

Op 25 Mei 1859 werd in een vergadering van „the Royal United Service institution” ¹⁾ te Londen door James Bird M. D. F. R. C. P. late physician-general Bombay army, een voordracht gehouden over: „The acclimatation of European troops for service in „India, and the organization there most suited to secure efficiency „in the field.” Aan deze belangrijke voordracht ontleenen wij het volgende:

„..... but, though we can not altogether bring down the „mean ratio's of mortality of hot climates to the standard average „of temperate ones, we have still within our power the removal of „certain endemic sources of disease in localities, and to so train the „changing organic functions of the body in a healthy state, under „altered conditions of elevated temperature, for purposes of assim- „lating a majority of European constitutions to hot climates, and „with results of having mean ratio's of sickness and mortality among „troops, not greatly in excess of those incident to our own country „and like temperate zones. If this were not the case young soldiers „in India, under exposure to elevated temperature and fatigue, would „be quite as healthy as the old or seasoned ones; *while the very „reverse of such result is found to be the experienced opinion of „old military and medical officers.* The acclimatation so acquired, and „by which old soldiers can outwork the younger ones on a cam- „paign, is not mere experience gained by residence; but partially „a physiological adaptation of constitution to new conditions of life, „with improved physical qualities for accommodating itself, under „fatigue, to those conditions.

„The adaptation to the changed conditions of hot climates, inde- „pendent of miasmatic sources of disease, must be gradual and pro- „gressive for unacclimated masses of strangers, and imposes on them „the necessity of shorter or longer sojourn in intermediate regions,

¹⁾ De Vereeniging tot beoefening van de krijgswetenschap in Engeland.

„with proper attention to moderate eating and drinking, selection
 „of season for landing in the new climate most akin to that which
 „they had just left, and, after arrival, fixing on habitations and loca-
 „lities free from miasmata, protected from land winds, and under
 „the salutary influence of those from the sea; together with the
 „resolute adoption of suitable diet, clothing, and exercise. Such care
 „and attention become necessary, in order that certain organic
 „functional actions, in more elevated temperature, may be reduced
 „in force, and so regulated as to be brought into vicarious healthy
 „action in place of others, and to aid some, lessened in power and
 „activity.

„At page 31 of the Appendix to Minutes of evidence taken before
 „the Commissioners appointed to inquire into the organization of
 „the Indian army, Returns 34 and 35 are given, in illustration of
 „the comparative beneficial results of transference of regiments to
 „India, after sojourn in the intermediate climates of Australia or the
 „Cape, and of direct transference from England. While the result
 „of these returns makes questionable the propriety of transferring
 „troops from our Australian colonies, they bring out the benefit of
 „doing so after a sojourn at the Cape. The mortality of five regiments
 „sent from the Cape to India, after the first year of service, was
 „4, 8 to 11 among eight regiments sent direct from England; and
 „if the ratio of mortality for three additional regiments at the Cape
 „be added to the former ratio, we obtain the comparative beneficial
 „results of transference from the Cape and from England as 7.21
 „per cent to 11 per cent of their strength. Nothing can be more
 „conclusive than this of the possibility and benefits of graduated
 „acclimatation to elevated temperature, apart from the miasmatic
 „influence of locality. The superiority of residence at the Cape over
 „the graduated influence of a sea voyage, is thus brought out.
 „Acclimatation too of troops in India, under suitable sanitary arran-
 „gements, is not only practicable, but an obvious result among old
 „soldiers, when they have become seasoned, is further substantiated
 „by many valuable facts brought forward in Mr. Willoughby's able
 „and consistent evidence, given at page 267 of the Commissioners
 „report, as well as by much that is admitted in the evidence of the
 „medical witnesses; for at page 171 of the report, and in reply to
 „Major-general Hancock's question: „„Does not a greater mortality
 „prevail among young officers and soldiers than among those who
 „have been eight, ten, or twelve years in India?" Mr. Martin answers:
 „„yes, always; the mortality is greater among the young, the impro-
 „vident, and, if I may so call it, the unseasoned".

„ — — — — — This, too, is an adaptation which „not only prepares them for greater fatigues during a campaign, „but exempts them from attacks of many severe diseases incident „to marching in hot climates, particularly cholera and sunstroke. „Regarding the exemption from the latter enjoyed by old soldiers, „sir Robert Vivian, in his evidence adduces, in support of his opinion that Europeans can be seasoned, the superintending surgeon, „Dr. Arnott's, medical experience, that it was a somewhat remarkable fact of two European regiments engaged in the affair before „Koonah, on the 7th May 1858, the right wing of H. M. 71st. Regt. „about 425 strong, had twenty men attacked with sun-stroke of „whom seven died, while the portion of the 3d Bombay Europeans, „about 330 strong, had not only no casualty from, but no man „attacked by this disease, though both corps were equally exposed „to the same causes of disease and under circumstances apparently „precisely similar. The 3d Europeans had an average service of „three years in India, the 71st arrived in Bombay the preceding „February 1858.

„ — — — — — The previous observations made, „and the statistical facts adduced in proof, that old and seasoned „soldiers are superior in endurance and physical qualities to young „unseasoned ones in India, have partly anticipated the solution of „these problems. Lord Ellenborough in his evidence fully bears out „this opinion in the statement that he saw 100 men of the 9th „Lancers, who had never seen an enemy, die within the first year „of their residence in India. At the utmost strength of cavalry „regiments, this would be fully a sixth of their strength. The „possibility of acclimating troops to mere elevated temperature being „possible, and the adaptation of their constitutions being followed „on service by lessened ratios of sickness and mortality, form one „of the strongest grounds for a considerable organization of European troops for local service in India; independent of those financial and political considerations, which, for the ultimate safety of „our Indian empire, strongly urge the necessity of this measure. ¹⁾”

Op den 4den en 11den Mei 1866 werd wederom in eene vergadering van dezelfde Vereeniging een voordracht gehouden over „The british soldier in India” door Dr. Mouat, „Surgeon-major „H. M. Bengal-Army, Inspector-general of prisons, Bengal. F. R. „C. S. & C; in het verslag van de toen gehouden verhandeling „lezen wij o. m. het volgende:

¹⁾ Zie Journal of the United Service Institution. Vol VIII, 1860. W. Mitchell & Son, 39 Charing Cross

„ — — — — — The mortality at Lucknow was higher in 1864 than at any other Bengal station, having amounted to 44.5 per 1000 of which 15.8 was caused by cholera. The garrison consisted of the 107th and 36th foot, the 5th lancers, and a battery of artillery. The 107th was an old regiment, originally in the Company's service, and which had never left the country since it was embodied. Its loss, and that of the artillery which had also been some time in the country, was comparatively small. The great loss was in the unseasoned regiments, the 36th and 5th lancers. All the troops in the garrison were exposed to the same influences, and were equally well off as regards quarters, food etc. The only condition of absolute difference between them was the more recent arrival of the two regiments in which the great loss occurred, showing that seasoning is of some consequence in such matters.

„It is sometimes argued, and I see the argument reproduced in the parliamentary discussions on the subject of the soldier, that long residence in India causes him to degenerate, and that he needs frequent removal and renewal to prevent his losing some of his fine military qualities, likewise, that continued service in India causes increased sickness and mortality. I do not believe either of these views to be correct, and the extent to which they are true is not only very limited, but perfectly susceptible of explanation. Numbers, so far as the statistics of sickness and mortality are concerned, may by manipulation without any intention to deceive, be made to prove anything. Monsieur Quetelet has shown, that 35 years is the age in Europe of what is termed the greatest vitality, or in which the value of life is highest; and that after this age, the chances of death increase as life advances. To this extent India obeys the general law, but I am not aware that it increases the risk of the seasoned, after 35, to such extent as to form a special law of mortality for that country. The contrary is the result of my personal experience of a quarter of a century. That the old seasoned soldier in India is a less valuable fighting animal than the new comer is entirely disproved by past experience in that country both among Royals and the late Company's European forces. Kings and Queen's regiments formerly remained so long unrelieved, that few of those who went out in them, lived to return. The Company's regiments spent the whole of their military lives in India, the survivors returning to Europe only when unfit for further service from age or infirmity.

„Ever since the first Afghan war, there has been constant fighting

„ting in India, on a scale never before witnessed, and consequently „constant opportunity of testing the fighting qualities of the European „soldiery. With what result? So far as I know, or have ever heard, „no royal regiments were ever in better fighting trim than at the „conclusion of their Indian career, when climate had done its worst „upon them.

„A multitude of examples of this might be given. Among those „known to me were the 16th Lancers and 3rd Light Dragoons in „the first Sikh war; the 10th, 29th, 50th, 80th and many other infantry „regiments in the same campaign; all the old regiments engaged „in the suppression of the Sepoy mutiny, for Delhi was taken before „a single fresh soldier arrived in India. Lucknow was defended by „seasoned troops until relieved by Havelock and Outram; and „Greathed's column consisted of a portion of the Delhi field force. „Of the Delhi force itself, all the corps being equally exposed, and „having equal shares of fighting, the Company's European regiments „bore the strain of war with least loss and suffering. If the records „of the Indian army for the last half century were carefully scruti- „nized, I am quite certain that the same result would be found to „be constant and invariable.” ¹⁾

Uit al hetgeen hier is aangehaald blijkt duidelijk, dat volgens verschillende op veeljarige ondervinding berustende meeningen, gestaaft door cijfers en feiten, alle uit Europa naar Indië gezonden militairen na hunne aankomst aldaar gedurende zekeren tijd meer dan diegenen, welke reeds aan het klimaat gewend zijn, blootstaan aan de gevolgen van verandering van klimaat, levenswijze, enz. en dat deze zich onvermijdelijk openbaren in groote ziekte- en sterftecijfers, welke onevenredig hoog stijgen, wanneer de nieuw aangekomenen dadelijk worden blootgesteld aan de gevaren en vermoeienissen van een veldtocht in een tropisch land.

Dat wij tegenover deze onwederlegbaar bewezen daadzaken geen waarde hechten aan de door geen enkel bewijs gestaafde bewering van den heer B., dat het zoogenaamde akklimatereen voor Europeanen onnoodig, en zelfs eer nadeelig dan voordeelig is, zal wel niet nader behoeven te worden gezegd; op de feiten, welke deze bewering zouden moeten bevestigen, komen wij later terug.

Hoewel statistische gegevens ontbreken, die voor onze koloniën ten dezen dezelfde verschijnselen zouden kunnen aantoonen, als die welke in Engelsch-Indië zijn waargenomen, zoo is het toch algemeen bekend, dat de verliezen van de detachementen suppletie-troepen,

¹⁾ Zie: Journal of the United Service institution. Vol. X, 1867.

welke uit Nederland naar Indië worden gezonden, den eersten tijd na aankomst aldaar, steeds zeer groot zijn, en dit niettegenstaande alle mogelijke voorzorgen betreffende hunne legering, verpleging als anderszins genomen worden.

In het Koloniaal Verslag over 1868 kan men op blz. 284 daaromtrent het volgende lezen:

„Omtrent de sterfte onder de pas aangekomen Europeanen — „waarop eene der voormelde opmerkingen doelde — bestaan geen „afzonderlijke gegevens. Intusschen kan wel worden aangenomen, „dat onder de nieuwelingen de sterfte het grootst is. Wordt gedurende het zoogenaamde acclimatatie-tijdperk ieder Europeaan in „Indië met ernstige tropische ziekten bedreigd, hoeveel te meer de „Europeaan van het gehalte onzer soldaten, wien onvoorzichtigheid „en onmatige leefwijze zoo eigen zijn”; terwijl in het Koloniaal verslag over 1874 op blz. 29 het volgende gezegd wordt:

„... Inmiddels is het Indisch Bestuur geraadpleegd over de „vraag, of het niet wenschelijk zou zijn eenige depôts op te richten „in de bergstreken van Java en Sumatra, waar eensdeels convalescente militairen een volledig herstel zouden kunnen vinden, anderdeels de boven de formatie aanwezige Europeanen zich geleidelijk „zouden kunnen akklimateren.”

Hoe groot het tijdsverloop is, na hetwelk Europesche troepen beschouwd kunnen worden als geheel geakklimateerd, is moeilijk te zeggen¹⁾; zooveel is zeker, dat de grootste verliezen geleden worden het eerste jaar na aankomst, dat zij daarna verminderen, na het 4de jaar het minimum bereiken, dan een viertal jaren constant blijven, om daarna langzaam te stijgen; de sterfte neemt daarbij gelijkmatig toe met den gemiddelden leeftijd. De volgende tabel, vermeldende de verliezen welke een veronderstelde troepen-

¹⁾ Den 14den Februari 1881 werd den generaal Frederik Roberts, die in den laatsten veldtocht in Afghanistan schitterende diensten bewezen heeft (in het kabinet van Madame Tussaud is zijn afbeeldsel reeds opgenomen onder de celebriteiten van den jongsten tijd), het eereburgerschap van de city van Londen, benevens een eeresabel aangeboden. Aan het banket ter zijner eere, waaraan ook deelnamen de hertog van Cambridge, opperbevelhebber van het Engelsche leger, en de hertog van Connaught, heeft de generaal Roberts in 'een lange rede zijn oordeel over de Engelsche legerorganisatie uitgesproken.

O. m. werd door hem gezegd, dat een Europeesch soldaat eerst na een verblijf van een drietal jaren in Indië geakklimateerd en volkomen voor den dienst aldaar geschikt is. Onder de voorbeelden tot bewijs dier stelling uit den jongsten oorlog in Afghanistan door hem aangehaald, verdient het volgende vermelding. Toen hij in het laatst van 1878 met een kleine kolonne den veldtocht in het Kuram-dal opende, had hij bij zich een bataljon van het 8ste regiment

macht van 100000 Europeanen, gedurende een verblijf van 19 jaar in Engelsch-Indië te lijden zou hebben, toont een en ander duidelijk aan ¹⁾).

Jaren dienst.	Sterkte.	Overleden.	Percent.	Sterkte.	Overleden en ongeschikt voor den dienst.	Percent.	Gemiddelde leeftijd
0	100000	6312	6.3	100000	6606	6.6	21
1	93688	4888	5.2	93394	5541	5.9	22
2	88800	4853	5.4	87853	5546	6.3	23
3	83947	4040	4.8	82307	4951	6.	24
4	79907	3445	4.3	77356	4266	5.5	25
5	76462	3366	4.3	73090	4032	5.5	26
6	73096	3286	4.4	69058	3809	5.5	27
7	69810	3206	4.5	65249	3689	5.6	28
8	66604	3127	4.6	61560	3741	6.	29
9	63477	3047	4.8	57819	3757	6.4	30
10	60430	2967	4.9	54062	3740	6.9	31
11	57463	2886	5.	50322	3690	7.3	32
12	54577	2805	5.1	46632	3613	7.7	33
13	51772	2723	5.2	43019	3510	8.1	34
14	49049	2641	5.3	39509	3386	8.5	35
15	46408	2559	5.5	36123	3242	8.9	36
16	43849	2476	5.6	32881	3084	9.3	37
17	41373	2392	5.7	29797	2915	9.7	38
18	38981	2308	5.9	26882	2737	10.1	39
19	36673	2224	6.	24145	2555	10.6	40

Dat een uit Nederland gezonden korps, wanneer het onmiddellijk na aankomst in Indië te velde moet trekken, onvermijdelijk zeer groote verliezen moet lijden, zal te meer duidelijk zijn, wanneer men overweegt, dat de manschappen gedurende zes weken aan boord van een schip hebben doorgebracht, dat zij daar bij goede voeding

infanterie van het koninklijke leger, dat eerst twee jaar in Indië was en in garnizoen was geweest in een der gezondste plaatsen. Na een marsch van nog geen 100 Engelsche mijlen van af de garnizoensplaats was het bataljon tot op de helft van de sterkte verminderd; de andere helft vulde de hospitalen. Hij zag zich dus genoodzaakt versterking te vragen en bekwam daartoe een afdeeling van het 72ste regiment (hooglanders), dat reeds 8 jaar in Indië was en waarvan de manschappen volkomen bestand waren tegen het klimaat en de vermoenissen van den veldtocht. Met dit regiment, het 92ste hooglanders en het 60ste rifles, heeft Roberts zijn bekenden marsch van Kabul naar Kandahar ondernomen; de manschappen dier regimenten waren, met uitzondering van een suppletie aan rekruten die het 72ste kreeg, maar waarvan het grootste deel spoedig achterbleef, in den Indischen dienst beproefde soldaten.

¹⁾ Deze tabel (gebaseerd op de ondervinding, opgedaan gedurende het negenjarig tijdvak 1847—1856) is overgenomen uit het Report of the commissioners, appointed to inquire into the sanitary state of the army in India, with precis of evidence. London, George E. Fyre and W. Spottiswoode, for Her Majesty's stationery office. 1863.

alle beweging hebben gemist en dat zij dus geheel onvoorbereid moeten deelen in de vermoeienissen verbonden aan een veldtocht in een klimaat, waaraan zij eerst langzaam behooren te gewennen en in een land, waarvan de toestanden, de levenswijze en de taal hun geheel vreemd zijn ¹⁾.

Volgen wij thans den heer B. in het raadplegen van de geschiedenis en hetgeen zij ons ter zake moet leeren.

Voor de eerste maal is voor de overneming van onze O. I. bezittingen van de Engelschen in 1816 een geheel georganiseerde legerafdeeling uit Nederland naar Indië gezonden, welke afdeeling als kern gediend heeft bij de oprichting van het Nederlandsch-Indisch leger; voor de tweede maal geschiedde dit in 1827, toen ten gevolge van de groote afmetingen, die de in 1825 uitgebroken Java-oorlog had gekregen, een versterking van het Indisch leger dringend noodzakelijk was.

Hetgeen met deze in Januari 1827 naar Indië vertrokken zoo-geenaamde expeditionnaire afdeeling is voorgevallen, is van zeer veel belang, aangezien dit tot 1873 de eenige uit Nederland gezonden troepenafdeeling is geweest, die na hare aankomst op Java dadelijk aan den oorlog heeft deelgenomen, en nagenoeg onafgebroken gedurende twee jaren te velde is geweest; al dien tijd heeft deze afdeeling met het Indisch leger in de gevaren en de vermoeienissen van den oorlog gedeeld, en zeer zeker goede diensten bewezen; intusschen zijn de door die afdeeling gedurende dat tijdvak geleden verliezen, in vergelijking met die van de Europeanen van het Indisch leger, zoo verbazend groot geweest, dat de toen opgedane ondervinding steeds als waarschuwing is aangehaald tegen het uitzenden van geheel georganiseerde korpsen.

De expeditionnaire afdeeling, welke ter sterkte van 3145 man in Indië aankwam, was na een tweejarig verblijf op Java op 1 Augustus 1829 nog slechts 1058 man sterk, dit geeft dus een verlies van gemiddeld 30 % 's jaars; de sterfte-statistiek van het Indisch leger over de jaren 1827, 1828 en 1829 geeft als het gemiddeld getal der in die jaren overleden Europeanen het cijfer 571, terwijl de sterfte over 1828 en 1829 bij de aan Europeanen zooveel minder sterke expeditionnaire afdeeling bedroeg gemiddeld ruim 1000 man per jaar, voorwaar een zeer groot verschil.

¹⁾ Bij de jongste veranderingen in de Engelsche legerorganisatie is bepaald dat Europeesche militairen in Indië niet te velde mogen trekken, voordat zij door een verblijf van een jaar aldaar ecnigszins geakklimatiseerd zijn.

Die zeer groote verliezen worden nu door den Heer Borel als volgt verklaard :

„Met de expeditionnaire afdeeling van 1827 is niet gehandeld „zooals behoorde; zij bevatte reeds bij haar vertrek uit Nederland „de kiemen van velerlei kwaad, zoodat het geen verwondering kan „baren dat zij zoo deerlijk werd gehavend en niet ten volle beant- „woordde aan het doel, waarmede zij naar Indië werd gezonden; „de bepaling dat de militairen der expeditionnaire afdeeling de „uniform zouden behouden van het leger in Nederland, was zeer „ondoelmatig; een zeer praktische maatregel werd, althans in den „beginne, niet toegepast, namelijk om aan elke compagnie der „afdeeling een 40 of 60 tal inlandsche soldaten toe te voegen; eerst „later toen de afdeeling reeds deerlijk had geleden, is men er toe „overgegaan inlandsche soldaten bij haar in te deelen; de leemten, „die bij het korps ontstonden, werden niet geregeld uit de in Neder- „land aanwezige reserve van 1500 man aangevuld, terwijl op goede „gronden mag worden betwijfeld of over het algemeen behoorlijke „maatregelen van hygiëne werden genomen en of de voeding en „verzorging der troepen naar eisch geschiedde.”

Zij die in al deze oorzaken geen voldoende verklaring zien van de destijds zoo ongelukkig afgeloopen proefneming, en den genomen maatregel voor de toekomst veroordeelen, zooals de Generaals Cochius en van der Wijck en anderen, laden het verwijt op zich van oppervlakkigheid in hun oordeel.

Het indeelen van een 40 of 60 tal inlandsche soldaten bij elke Europeesche compagnie, welk denkbeeld de heer Borel ook toegepast had willen zien bij het detachement mariniers, dat aan den Atjeh-oorlog heeft deelgenomen, en ook aanbeveelt bij het eventueel dienstdoen in Indië van de op te richten Indische brigade, achten wij een zeer slechten maatregel; ten eerste zou men daartoe moeten beginnen met het desorganiseeren van sommige korpsen van het Indisch leger, en bovendien zou men bij een aldus samengestelde compagnie weinig goede diensten van de inlandsche soldaten kunnen verwachten, die al spoedig tot weinig anders dan handlangersdiensten zouden gebezigd worden, terwijl het regel moet zijn dat alle manschappen van eenzelfde compagnie ook dezelfde diensten behooren te verrichten. De compagniën van een veld-bataljon behooren, zooals zeer terecht in het N. I. leger onveranderlijk regel is, te bestaan uit manschappen van denzelfden landaard; het bataljon daarentegen kan gevoeglijk bestaan uit compagniën van verschillende landaard.

Het blijkt uit hetgeen daaromtrent in de geschiedboeken is mede-

gedeeld niet duidelijk, hoe men bij de toevoeging van inlandsche soldaten aan de expeditionnaire afdeeling in den Java-oorlog is te werk gegaan; zeer waarschijnlijk is dit niet geschied door toevoeging van inlandsche soldaten aan elke compagnie, maar door vereeniging van een afdeeling Europeanen met een detachement inlanders tot een mobiele colonne, waaraan dan ook hulptroepen werden toegevoegd.

Dat de expeditionnaire afdeeling de uniform van het Nederlandsche leger behield, is zeker geen praktische maatregel; men mag echter betwijfelen of, nadat men de ondoelmatigheid hiervan had ingezien, hierin geen verandering is gebracht; in dien tijd en ook nog later, werden te velde van zelf in de tenue die veranderingen gebracht, die de praktijk als doelmatig en noodzakelijk had doen kennen; intusschen is het niet onmogelijk, dat die bepaling in den beginne eenigszins heeft medegewerkt tot vermeerdering der verliezen.

Bij het vertrek der expeditionnaire afdeeling uit Nederland was een reserve van 1500 man achtergebleven, terwijl het nergens blijkt of van deze reserve al dan niet is gebruik gemaakt tot aanvulling; deze negatieve grondslag geeft echter nog geen aanleiding tot de gevolgtrekking dat dit niet is geschied; doch al is dit zoo, dan doet dit tot de zaak zelf nog niets af, het korps zou daardoor in een beteren toestand gebleven, doch de verliezen niet minder geweest zijn.

Dat met de expeditionnaire afdeeling niet gehandeld is zooals behoorde, dat zij reeds bij haar vertrek uit Nederland de kiemen van velerlei kwaad bevatte, terwijl op goede gronden mag worden betwijfeld of over het algemeen goede maatregelen van hygiëne werden genomen en of de voeding en verzorging der troepen naar eisch geschiedden, zijn beweringen, die door geen enkel bewijs gestaafd zijn; ook het tegendeel blijkt nergens, en daar het steeds gevaarlijk is veel te bouwen op negatieve grondslagen, zoo meenen wij dat, tot nader bewijs, geen aanleiding bestaat bovenstaand oordeel als juist te erkennen.

Over de in 1827 uit Nederland vertrokken expeditionnaire afdeeling sprekende, zeide de Luitenant-Kolonel P. M. Netscher in een voordracht den 25 Januari 1867 gehouden in „de Vereeniging tot beoefening der krijgswetenschap”:

„Nimmer wellicht is er uit de Nederlandsche havens een *schooner uitgeruste* en *beter samengestelde* troep vertrokken, dan die expeditie, die in 1827 geheel uit vrijwilligers gevormd, ter hulp snelde „van onze door den opstand op Java bedreigde macht”, welk oordeel dus lang niet ongunstig luidt.

De verpleging te velde heeft in Indië op denzelfden voet plaats gehad als voor het Indische leger; al is die dus soms minder goed geweest, dan is dit toch in gelijke mate voor die troepen het geval geweest, en heeft dus ook in dezelfde mate invloed uitgeoefend op de geleden verliezen, zoodat de verhouding daardoor niet is gewijzigd geworden.

Dat te velde niet altijd goede maatregelen van hygiëne zijn genomen, is zeer wel mogelijk; men was daarvan in die dagen nog niet zoo op de hoogte als tegenwoordig, ook in het Indische leger niet; heeft dit op de verliezen der expeditionnaires meer invloed gehad dan op die van het Indische leger, dan moet dit trouwens juist worden toegeschreven aan de onbekendheid met het land, de levenswijze, de taal en den invloed van het klimaat.

Men kan de bevestiging hiervan zien in het feit dat het 1ste bataljon van de expeditionnaire afdeeling veel minder verliezen op Java heeft geleden dan de beide andere bataljons van dat korps; dit bataljon had zich van den beginne af te of nabij Djokjokarta opgehouden, en aldaar had de kolonel Cochius door aanhoudende zorgen een zeer gunstigen invloed op de verpleging en den gezondheidstoestand uitgeoefend. Hij had — zoo vinden wij vermeld ¹⁾ — de voeding en den leefregel in het algemeen, zoodra mogelijk, in overeenstemming doen brengen met de eischen van het klimaat; hij was, in één woord, gesteund door zijn gezag, met zijn veeljarige ondervinding de onbedrevenheid der nieuw aangekomenen te gemoet gekomen; hij had hun den weg gewezen, ja voorgeschreven, die andere, in minder gelukkige omstandigheden geplaatst, zelven moesten zoeken; dit streven is dan ook met een betrekkelijk gunstigen uitslag bekroond geworden.

De geschiedenis van de beide korpsen, welke respectievelijk in 1829 en 1835 naar Indië zijn gezonden, hebben voor ons doel weinig waarde; het eerste ging voor de helft te velde één jaar na aankomst in Indië en het tweede kwam in garnizoen te Weltevreden; beide zijn later in de formatie van het Indische leger als gewone veldbataljons opgenomen.

Van zeer veel belang is daarentegen de geschiedenis van de twee detachementen mariniers, welke in 1873 en 1875 uit Nederland werden gezonden ter deelneming aan den Atjeh-oorlog. Hieromtrent zegt de heer Borel het volgende:

„In het geheel zijn 16 officieren en ongeveer 650 onderofficieren „en manschappen van het korps mariniers naar Indië gedetacheerd

¹⁾ Weitzel, De oorlog op Java van 1825 tot 1830, II deel, blz. 356.

„geweest, om deel te nemen aan de krijgsverrichtingen in Atjeh.
 „Het is mij niet mogen gelukken om juiste gegevens te verkrijgen
 „aangaande de door hen geleden verliezen; *vermoedelijk* — wij cursi-
 „veeren — echter is $\frac{1}{3}$ gedeelte van het detachement in Indië overleden
 „of gesneuveld; gerekend over een tijdvak van ruim 3 jaren, be-
 „draagt dat verlies alzoo gemiddeld 10 a 11 % 's jaars.

Op grond van die gefantaiseerde statistiek wordt dan verder gezegd:

„In aanmerking genomen de hevigheid van den oorlog en het
 „ongezonde klimaat in Atjeh, is die uitkomst volstrekt niet ongun-
 „te noemen en toont zij reeds grooten vooruitgang, vergeleken met
 „50 jaar geleden, toen de Nederlandsche expeditionnaire afdeeling
 „meer dan 30 % 's jaars van hare manschappen verloor. Hieruit
 „leert men dat doeltreffende maatregelen en goede zorgen ¹⁾ zeer
 „veel kunnen bijdragen om eene zaak te doen gelukken, die eertijds
 „(en zelfs nu nog) als onuitvoerbaar of onpraktisch werd aangemerkt.
 „Wanneer men voortgaat zich de opgedane ondervinding ten nutte
 „te maken en alles ter harte te nemen, wat voor verbetering vat-
 „baar is, dan geloof ik dat men er voor het vervolg in zal slagen,
 „de verliezen, door een expeditionnair korps te lijden, nog in ruime
 „mate te verminderen.”

Laat ons zien wat hiervan is.

Het eerste detachement mariniers, behalve de officieren, sterk 294 onderofficieren en manschappen, kwam den 21^{en} Juni 1873 te Padang aan, en vertrok den 16^{en} Januari 1874 — alzoo bijna 7 maanden later — als een onderdeel van het linkerhalf 2^e bataljon naar Atjeh; de eerste twee maanden was het in garnizoen te Fort de Kock, een van de gezondste garnizoenen van den geheelen archipel, en daarna werd het in vereeniging met de overige troepen van de 1^e brigade te Padang onder dak gebracht en geoefend. Het gaat derhalve niet aan dit detachement aan te halen als een voorbeeld van een uit Nederland gezonden afdeeling, welke dadelijk te velde is gezonden; immers gedurende 7 maanden is het onder zeer voordeelige omstandigheden in de gelegenheid geweest om zich voor te bereiden en zoo goed mogelijk te akklimateren, het verkeerde dus in een veel gunstiger toestand dan een niet gering deel der uit Nederland gezonden vrijwilligers, die meerendeels na een verblijf van een drietal maanden in Indië te velde moesten trekken.

¹⁾ Niet overbodig zou het geweest zijn, bepaald aan te geven, waarin die doeltreffende maatregelen en goede zorgen hebben bestaan, vooral ook ten einde daardoor aan te toonen, in welke opzichten de maatregelen bij het uitzenden van de expeditionnaire afdeeling in 1827 te wenschen hebben overgelaten nu blijft men daaromtrent in het onzekere verkeerren.

Het bedoelde detachement is te Atjeh geweest van 19 Januari 1874 tot 30 April d. a. v. — alzoo bijna $3\frac{1}{2}$ maand — en gedurende dien tijd leed het een verlies van 27 onderofficieren en manschappen, welke waren overleden, gesneuveld of voor den dienst afgekeurd ¹⁾; aannemende nu dat de sterkte bij vertrek naar Atjeh dezelfde was als bij aankomst in Indië, hetgeen zeker niet het geval is geweest, dan bedraagt dat verlies in dat korte tijdsverloop van $3\frac{1}{2}$ maand toch nog 9,1 pCt. van de geheele sterkte, voorwaar een aanzienlijk cijfer.

Na afloop van de 2de expeditie naar Atjeh bleef een compagnie mariniers gedurende zes maanden te Fort de Kock in garnizoen, waarna het geheele detachement — de mariniers te Poeloe Bras waren intusschen door troepen van de landmacht vervangen — nogmaals naar Atjeh ging, alwaar het tot op het tijdstip van terugkeer naar Nederland (25 December 1875) gebleven is. Het geheele detachement heeft dus $2\frac{1}{2}$ jaar in Indië dienst gedaan, waarvan ongeveer $1\frac{1}{2}$ jaar te velde; bij terugkomst in Nederland was het nog 144 onderofficieren en manschappen sterk, terwijl gedurende het verblijf in Indië waren gepasporteerd of ontslagen 9 manschappen en één bij het vertrek van het detachement in Indië achterbleef; in het geheel zijn dus overleden, gesneuveld of afgekeurd 140 man of 47,6 pCt. van de geheele sterkte, gevende dit een gemiddeld verlies van ruim 19 pCt. 's jaars.

Een vergelijking van deze verliezen met die, geleden door de expeditionnaire afdeeling in 1827, 28 en 29, heeft geen zin, tenzij rekening wordt gehouden met alle omstandigheden welke daarbij van invloed geweest zijn, hetgeen niet wel mogelijk is. Ten einde gevolgtrekkingen te kunnen maken, waaraan eenige waarde mag worden toegekend, dient men dit verliescijfer te vergelijken met dat hetwelk in denzelfden tijd bij de Europeesche troepen van het Ned. Ind. leger werd bereikt. Een volledige statistiek betreffende de in 1874 te Atjeh geleden verliezen bestaat niet; het Koloniaal Verslag over 1875 geeft ons echter de sterfte-statistiek van de Europeesche troepen op Java en Madura over 1874, hieronder is Atjeh begrepen benevens alle militairen die van Atjeh werden geëvacueerd en later op Java en Sumatra zijn overleden; in aanmerking nemende dat de mariniers 7 maanden in Indië waren voor-

¹⁾ Zie F. A. van Braam Houckgeest, de Mariniers te Atjeh, blz. 56, alwaar gezegd wordt dat het detachement na terugkomst, na aftrek der overledenen, de geneeskundig afgekeurden en van de compagnie te Poeloe Bras, een sterkte moest hebben van 167 hoofden; de compagnie te Poeloe-Bras was 100 man sterk, gevende dit dus een totaal verlies van 27 hoofden.

dat zij te velde trokken, dat zij slechts de kleinste helft van het jaar 1874 te velde geweest zijn en overigens voor een groot deel in garnizoen geweest zijn in een zeer gezonde landstreek, kan worden gezegd dat een vergelijking van de door hen geleden verliezen met die van de Europeesche troepen van het Indisch leger over 1874 eenigszins in hun voordeel is, en toch is dit cijfer slechts 15.44 %, dus nog bijna 4 % minder dan dat der mariniers.

Het tweede detachement mariniers, behalve de officieren sterk 292 ¹⁾ hoofden, kwam in Indië aan ultimo Maart 1875; één compagnie is daarvan dadelijk naar Atjeh gezonden, terwijl de andere voorloopig te Fort de Kock achterbleef en eerst later te velde is getrokken; dit detachement kan dus eenigszins worden beschouwd als een uit Nederland gezonden afdeeling, welke dadelijk na aankomst in Indië aan een veldtocht heeft deelgenomen; de bewering dat zulk een afdeeling steeds grootere verliezen lijden moet dan reeds geakklimatiseerde troepen, is dan ook ten volle bevestigd geworden.

Het detachement is den 1ⁿ Februari 1876 ter beschikking gesteld van den kommandant der zeemacht in Ned. Indië en toen over de vloot verdeeld; het is dus 10 maanden te velde geweest, en in dien tijd zijn daarvan overleden, gesneuveld en afgekeurd 60 onderofficieren en manschappen, gevende dit een verlies van 20,5 %. Hierbij moet vooral niet uit het oog verloren worden dat slechts de helft dadelijk te velde is gegaan; was het detachement in zijn geheel bij aankomst in Indië naar Atjeh gezonden, dan zou dit cijfer nog hooger geweest zijn.

De gevolgtrekking uit de hier vermelde cijfers en feiten te maken ligt voor de hand, wij zullen die trouwens nog nader bevestigd zien; alleen wenschen wij hier nog naar aanleiding van de vraag, waarom een brigade goedgeoefende Nederlandsche vrijwilligers in Indië niet even bruikbaar te maken zou zijn als dit met de mariniers in 1874—76 het geval is geweest, op te merken dat die bruikbaarheid vrij duur is gekocht, dat het een zeer gevaarlijke proefneming mag genoemd worden, een troep te velde te zenden, ten einde die bruikbaar te maken, en dat men integendeel steeds zorg moet dragen

¹⁾ De gezamenlijke sterkte van de beide detachementen heeft dus bedragen 586 en niet 650 minderen.

Alle gegevens zijn geput uit een nominatieven staat van officieren, onderofficieren en manschappen van het corps mariniers, die in Mei 1873 en Februari 1875 naar Indië zijn vertrokken met opgaaf van hetgeen met hen is voorgevallen tot 28 Februari 1879, samengesteld uit officiële gegevens aan het departement van Marine te 's Hage.

niet anders dan geheel bruikbare, m. a. w. geakklimateteerde troepen te velde te zenden.

Laat ons nu nog zien wat ten dezen te leeren valt uit de geschiedenis van de Engelsche expeditie naar Abyssinië en vooral die naar Ashantee, waaruit overtuigend zou moeten blijken, dat het zoogenaamde akklimateteeren voor Europeanen onnoodig is, mits men met oordeel te werk gaat, en niets verzuimt wat het welzijn der troepen bevorderlijk kan zijn.

Beide expeditiën zijn ten hoogste belangrijk, inzonderheid wat aangaat de voorbereiding; voor een goede verpleging was alles gedaan en niets verzuimd wat den gezondheidstoestand der ageerende troepen bevorderlijk kon zijn.

Aan den tocht naar Abyssinië hebben deelgenomen, behalve de inlandsche troepen, *vier* regimenten infanterie, *vijf* batterijen artillerie, *één* eskadron cavalerie en *één* compagnie genie-troepen; met uitzondering van de compagnie genie-troepen, welke ter sterkte van 80 man via Suez uit Engeland was gezonden, zijn al deze korpsen uit Indië gekomen, alwaar zij reeds geruimen tijd gediend hadden.¹⁾

Den 7^{en} December 1867 zetten de eerste Europeesche troepen voet aan wal te Zula, en den 17ⁿ Juni 1868 verlieten de laatste detachementen het strand van de Annesley-baai. De expeditie had dus 6½ maand geduurd; de gemiddelde sterkte aan Europeanen bedroeg gedurende dien tijd 2674 hoofden²⁾, daarvan zijn overleden, geëvacueerd en voor den dienst afgekeurd 368 man, gevende dit een verlies in 6½ maand van 13,4 %³⁾.

Aan de expeditie naar Ashantee (1873—1874) namen, behalve West-Indische troepen, deel 3 regimenten direct uit Engeland derwaarts gezonden; reeds in het begin van December 1873 kwamen de transportschepen, welke de voor de expeditie bestemde troepen aan boord hadden, voor Cape Coast Castle; aangezien echter de voorbereiding voor den marsch naar Coumassie nog niet genoegzaam gevorderd was, werden de troepen om ze zoo min mogelijk

¹⁾ Na afloop der expeditie zijn twee regimenten infanterie, de cavalerie en drie batterijen artillerie via Suez naar Engeland vertrokken, omdat hun Indische diensttijd verstreken was.

²⁾ Dit is de officiële opgave; de sterkte aan Europeesche troepen is gedurende een gedeelte van den veldtocht grooter geweest; doch aangezien niet alle troepen gelijktijdig zijn aangekomen of vertrokken, moet dit cijfer als de gemiddelde sterkte worden beschouwd.

³⁾ Record of the expedition to Abyssinia, compiled bij order of the secretary of state for war, bij major Frevenen J. Holland C. B. Bombay Staff corps and captain Henry M. Hozier, 3rd dragoon Guards. War office, 1870.

aan den invloed van het klimaat en de ongezondheid der landstreek bloot te stellen, aan boord gelaten. Eerst den 6ⁿ Januari 1874 werden zij ontscheept en dadelijk daarop werd de marsch aangevangen; den 19den Februari d. a. v. was de geheele expeditie afgehoopen en waren de troepen aan de kust terug, alwaar zij uithoofde van den slechten gezondheidstoestand dadelijk werden ingescheept; aan den oorlog hebben deelgenomen 2587 Europeesche officieren en minderen, zooals reeds gezegd is uitsluitend bestaande uit troepen uit Engeland gezonden, het geheele verlies aan dooden, gewonden en voor den dienst afgekeurden bedroeg 723 officieren en minderen, alzoo een verlies van 28 % in nog geen twee maanden. Vermindert men het verliescijfer met dat der gesneuvelden en gewonden, dan bedraagt het verlies wegens ziekten alléén nog 20 % der totale sterkte ¹⁾).

Alzoo in het eerste geval, de Abyssinische expeditie uitsluitend samengesteld uit troepen door een langdurig verblijf in Indië geaklimateerd met een verlies van 14 pCt. in 6½ maand; in het tweede geval, de Ashantee expeditie uitsluitend samengesteld uit niet geaklimateerde troepen, met een verlies van 20 pCt. *alléén* door ziekten *in nog geen twee maanden*: die cijfers zijn welsprekend en bewijzen zonneklaar het tegendeel van hetgeen de heer Borel, trouwens zonder bewijs, beweert. Het enorme verschil dier verliescijfers is nu wel eenigszins daardoor te verklaren dat Abyssinië een bergland is, veel gezonder dan de moerassige Goudkust; intusschen het verschil is te groot om alléén daarin de verklaring er van te zoeken.

Dat gedurende den jongsten oorlog in Afghanistan regimenten derwaarts uit Engeland gezonden zijn, om de krijgsmacht te velde te versterken, is waar; doch even waar is het dat daarvan slechts een spaarzaam gebruik is gemaakt.

Bij het begin van den oorlog in 1878 was de te velde trekkende krijgsmacht uitsluitend samengesteld uit korpsen die reeds eenigen tijd in Indië waren; ten einde dit mogelijk te maken zijn zelfs een vijftal regimenten, wier Indische dienstdienst verstreken was, eenigen tijd langer in Indië gehouden. De eerste oorlog 1879—80, en de daaropvolgende 1879—80, waren trouwens bijna geheel winterveldtochten, waarbij de inlandsche troepen meer van de koude dan de Europeanen van het klimaat te lijden hebben gehad; het is dus

¹⁾ Zie »Return of the total strength of the force (exclusive of native levies and West-indian regiments) engaged in the prosecution of the recent war in Ashantee, and the total losses and disablements from disease or in any engagements with the enemy. War office 6 Juli 1874. Return to an address of the honourable The House of Commons."

geheel iets anders onder die omstandigheden korpsen uit Engeland derwaarts te zenden, dan naar de Goudkust, of uit Nederland naar Atjeh of Java.

Hetzelfde valt ongeveer op te merken betreffende het zenden van troepen naar de Kaap tot het voeren van den oorlog in Zulu-land of de Transvaal; beide landstreken hebben een vrij gematigd klimaat en zijn als gezond bekend, het is dus zeer wel mogelijk dat de uit Engeland komende Europeesche soldaten dáár weinig door klimaats invloeden te lijden hebben gehad; niettemin verdient het opmerking dat voor die oorlogen zooveel mogelijk troepen zijn bestemd, die reeds eenigen tijd in een warm klimaat hadden vertoefd; naar de Transvaal zijn bijv. regimenten gezonden van Gibraltar, Malta, Ceïlon uit Indië en zelfs van Bermuda.

V.

Over de mogelijkheid van de oprichting en de instandhouding eener Indische brigade in Nederland is veel gezegd; de voorstanders twifelen niet aan de mogelijkheid; wanneer dat korps een goed garnizoen heeft, een nette uniform draagt, de officieren en manschappen elkander kennen en waarderen; wanneer daarbij een flinke geest heerscht en alles wordt aangewend wat mogelijk is om den dienst genoegelijk te maken, zal zulk een korps stellig vele vrijwilligers tot zich trekken, vooral wanneer zij het vooruitzicht hebben voor korten tijd naar Indië te gaan, daar krijsroem op te doen, alle lief en leed met elkander te deelen, en gezamenlijk weder naar het vaderland terug te keeren.

De gronden, waarop die stellige verwachting berust, zijn intusschen zwak, en wij voor ons zijn van gevoelen dat, mocht het al mogelijk zijn, dat het korps onder bijzonder gunstige omstandigheden werd opgericht, het op den duur zou blijken levensvatbaarheid te missen, tenzij die verkregen wordt ten koste van andere veel dringender belangen.

Het op de been brengen en voltallig houden van de levende strijdkrachten uitsluitend door vrijwillige werving, is een stelsel dat, voor zoover althans de landsverdediging betreft, is veroordeeld als niet passende bij den eisch dat de oorlog, zoo die noodzakelijk is, moet worden gevoerd door de gewapende natie.

Met uitzondering van Engeland is dit stelsel door alle Europeesche mogendheden sedert korteren of langeren tijd verlaten; legers zooals in de laatste 50 jaar te velde trokken, zijn volgens dat stelsel niet

te vormen of voltallig te houden; de kosten daaraan verbonden zou geen natie kunnen dragen; het is bovendien een feit dat, onverschillig of men te doen heeft met een meer of minder militaire natie, de vooruitgang in beschaving, handel en nijverheid ten gevolge heeft gehad een vermindering van den lust om in het leger dienst te nemen; als een gevolg daarvan heeft men dan ook gezien dat landen, die de vrijwillige werving uitsluitend voor de legeraanvulling behielden, zich daarvoor steeds onevenredig hooger wordende uitgaven moesten getroosten, terwijl het gehalte van zulke legers steeds veel te wenschen overlaat.

Deze waarheden zien wij ten volle bevestigd bij een blik op den toestand van het leger in Engeland; in het jaar 1876 bedroeg de jaarlijksche uitgaaf voor elk soldaat in Engeland *f* 1116, in Duitschland *f* 540 en in Frankrijk *f* 516 ¹⁾; in geen enkel leger komt desertie op die schaal voor als in het Engelsche, en ook dronkenschap is daar een algemeen verspreid kwaad; voorts is het voor een niet gering deel samengesteld uit menschen beneden de 20 jaar, welke nog niet geheel geschikt zijn voor den dienst te velde, en met dat al is het in de laatste jaren niet mogen gelukken de sterkte volgens de formatie voltallig te krijgen; in 1871 mankeerden 9280 man en in 1873 3128 man ²⁾; wat getalsterkte betreft blijft het ver beneden de legers van de groote mogendheden.

Allerlei pogingen zijn in de laatste jaren aangewend, om hierin verandering te brengen, doch zonder afdoend gevolg; niet weinigen in Engeland zijn dan ook van meening dat men het tot nog toe gevolgde stelsel vroeg of laat zal moeten vaarwel zeggen en den algemeenen dienstplicht invoeren.

In het laatst van het jaar 1874 loofde de United Service Institution te Londen een gouden medaille uit voor het beste opstel, handelende over de legeraanvulling; er werden 79 antwoorden op de prijsvraag ingezonden, de gouden medaille werd toegekend aan den Kapitein der artillerie H. W. L. Hime, die in een uitvoerig historisch betoog aantoonde, dat de vrijwillige werving zijn tijd had gehad, niet aan de tegenwoordige behoefte voldeed en ook niet kon voldoen, en men derhalve gedwongen werd zijn toevlucht te nemen

¹⁾ In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, die in tijd van vrede een leger van slechts 28 000 man door vrijwillige werving op de been houden, bedroeg deze uitgaaf in 1875 zelfs *f* 3336; dat leger wordt met de grootste moeite voltallig gehouden, en bestaat voor bijna de helft uit niet genaturaliseerde vreemdelingen (Duitschers en Ieren).

²⁾ Bij het uitbreken van den Krim-oorlog ontbraken 24 000 man aan de vastgestelde formatie.

tot de invoering van den algemeenen dienstplicht. O. m. werd door hem gezegd:

„The State being thrown for the supply of soldiers on the labour market, and the soldiers vocation being, fortunately for mankind, one that with the progress of society steadily declines in public estimation, two important consequences result: first, in order to attract a sufficient supply of men to the ranks, the Government is under the necessity of constantly raising its terms — of raising them, not merely in proportion to the general advance of the labour market, but so as to compensate the declining honour into which the soldiers trade has fallen; and secondly, the recruits, thus attracted, come more and more from the lowest and least respectable classes of the community. The system thus becomes constantly more costly; while the character of the men, who fill the ranks, steadily deteriorates.”

„The cost of the soldier then will inevitably rise, and will continue to rise. I do not mean to assert that it will rise either rapidly or continuously. It may fall next year, and the year after too. What I maintain is, that in the period of time, required for the operation of large social causes, the army estimates will prove an ever increasing burden to the people of England, and that in no very distant future the burden will become altogether insupportable”; terwijl de slotsom van zijn betoog luidde:

„I. As the best, and indeed the only possible mode of providing recruits and forming reserves for the British army, taking into consideration its varied duties in peace and war, I propose a home army, raised upon the principle of conscription in its most rigid form, without substitution or dotation, and an Indian and colonial army, maintained on the best form of the voluntary system — long service, with pension.”

„II. It may be said to be a monstrous contradiction, first to prove the voluntary system to be a failure, and then to propose a voluntary army for India and the colonies. I reply, in the first place, that we have no choice in the matter. A conscript army is necessarily a short service army, and with such an army it would be practically impossible to organise a system of Indian and colonial relief that would work. In the second place, by restricting the voluntary system to India and the colonies, the value of one of the greatest objections to the voluntary system — its cost — is reduced to a minimum; while that of another — desertion — is reduced almost to zero. The force in India is roughly about one third, that in the colonies about one eighth of the whole British

„army. If conscription were adopted for the home army, therefore, „the imperial treasury, would only have to provide for one — eighth, „instead of two — thirds of the whole army on the voluntary system. „As to desertion, it would be almost wholly got rid of.” ¹⁾

Voor landen met koloniën, zooals Nederland en Engeland, is voor de samenstelling en aanvulling van het leger daar geen ander stelsel mogelijk dan werving, omdat men de individuen, die tot verdediging van den vaderlandschen bodem verplicht zijn de wapenen te dragen, niet kan dwingen te strijden voor een doel, dat wel zeer nauw in verband staat met het belang en het prestige van den Staat, doch met de verdediging van het vaderland tegen vreemd geweld niets gemeen heeft.

Er was een tijd, dat ook in Nederland bestond een landmacht, aangeworven uit vrijwilligers, hetzij inboorlingen of vreemdelingen, om te dienen in of buiten Europa, naar omstandigheden; haar bestaan is echter niet van langen duur geweest; reeds in 1819 schijnt gebleken te zijn dat het op de been en voltallig houden van die krijgsmacht eene onmogelijkheid was, althans de destijds bestaande bataljons infanterie van linie werden toen met de bataljons nationale militie samengesmolten, zoodat na dien tijd een krijgsmacht, uitsluitend samengesteld uit vrijwilligers, alleen in Indië bestaat. Toen reeds is dus de waarheid gebleken van hetgeen Thorbecke later heeft gezegd in zijn „Aanteekeningen op de Grondwet”: „Een aangeworven leger van voldoende sterkte is, althans in tijd van vrede, „in ons land niet te verkrijgen.”

Wanneer men nu weet dat de Indische brigade, volgens de voorstanders der oprichting van dit korps, geheel uit Nederlanders moet worden samengesteld, en men overweegt dat de in 1819 verdwenen vrijwillige krijgsmacht ook met vreemdelingen kon worden aangevuld, dan zal wel toegestemd moeten worden, dat de bezwaren bij de aanvulling van die strijdmacht ondervonden, thans in veel hoogere mate dan vroeger de instandhouding van de brigade in Nederland onmogelijk zullen maken.

De ondervinding opgedaan in 1827, toen Nederland nog met België vereenigd was, en men voor twee ducaten 4650 Nederlandsche vrijwilligers kreeg, in 1848, toen men voor 10 gulden 3000 vrijwilligers — waarvan 500 vreemdelingen — kon werven, en in 1873, toen men, voor f 240 handgeld, 3327 vrijwilligers — waarvan 653 vreemdelingen — voor twee jaar kon krijgen, bewijst alleen, zooals ook overal elders is bewezen, dat men in tijd van oorlog, vooral wanneer

¹⁾ Zie: Journal of the Royal United Service institution. 1876. Vol. XIX.

minder op het gehalte gelet wordt, meer vrijwilligers dan in vredes-tijd kan krijgen, doch geeft nog geen recht tot de veronderstelling, dat men steeds over een genoegzaam aantal vrijwilligers zal kunnen beschikken tot het in stand houden eener Indische brigade in Nederland. Integendeel zal de aanvulling van dat korps met Nederlanders oorzaak zijn, dat de moeielijkheden, welke thans reeds onder-vonden worden om voor het Indisch leger een genoegzaam aantal Nederlandsche vrijwilligers te bekomen, in niet geringe mate zullen toenemen en dat de wanverhouding tusschen Nederlanders en vreemdelingen in dat leger, welke zoo terecht veroordeeld wordt, blijft bestaan of zelfs toeneemt; het overgaan van manschappen der brigade bij het leger, nadat dit korps twee jaar in Indië heeft doorgebracht, zal hierin geen noemenswaardige verandering brengen; het hierdoor ont-stane inkompleet toch moet wederom door Nederlanders worden aangevuld, welke elementen daardoor op hunne beurt aan het Indisch leger worden onthouden.

Voor de oprichting der brigade zal op de hulp van vrijwilligers van het Nederlandsche leger al zeer weinig gerekend kunnen worden; de 9 regimenten infanterie tellen nog slechts 817 vrijwilligers, d. i. gemiddeld ruim 4 per compagnie; deze zijn grootendeels gehuw-den, wier diensten men bijna niet missen kan; het is dan ook een feit, dat in de laatste jaren het getal vrijwilligers, dat van het Nederlandsche bij het Indische leger overging, zeer is verminderd; ook het getal miliciens, dat bij de brigade zal willen dienst nemen, zal zeer beperkt zijn, terwijl de oudgedienden van het Indisch leger, wanneer zij in de gelederen willen terugkeeren, liever dadelijk naar Indië gaan; hun vroegere diensttijd toch, zoo zij niet langer dan een jaar afwezig blijven, komt bij de pensioensberekening voor vol in aanmerking, terwijl zij door direct vertrek naar Indië spoediger in het genot van pensioen treden.

Men zou dus bijna uitsluitend de brigade moeten oprichten door het aanwerven van Nederlandsche vrijwilligers uit den burgerstand, en op grond van hetgeen de geschiedenis ons geleerd heeft, meenen wij te mogen beweren, dat, ten zij met zeer groote kosten, die op den duur zouden blijken ondragelijk te zijn, dit niet mogelijk is; wij zijn dus met de commissie, belast met het ontwerpen der orga-nisatie voor de Indische brigade, van gevoelen, dat zonder aanwer-ving van vreemdelingen de brigade niet is tot stand te brengen of voltallig te houden, en dit nu wil men om zeer gegronde, redenen niet.

Over de elementen voor de samenstelling der Indische brigade sprekende, zegt de heer B.: „Ook zullen vele personen zich wel bij

„de brigade, maar niet voor het koloniaal leger willen verbinden, omdat de lange duur dier verbintenis afschrikt.”

Wanneer men nu weet dat hij voor het dienstnemen bij die brigade een verbintenis van minstens zes jaar verlangt, en men overweegt dat vrijwilligers voor het Indisch leger een verbintenis van vier jaar kunnen aangaan, dan is het duidelijk dat personen, die zich werkelijk door den langen duur der verbintenis laten afschrikken, liever bij het Indisch leger dan bij de brigade dienst zullen nemen.

Het vermoeden, dat de onzekere toekomst vele van een dienstneming bij de Indische brigade zal terughouden, is niet geheel zonder grond; immers de man, die dienst neemt, weet niet of hij over één, twee of drie jaar naar Indië zal gaan, ja zelfs of hij, bij de brigade blijvende, er wel ooit komen zal. In Engeland zijn dan ook velen, waaronder niet weinig officieren, van meening dat de moeilijkheden bij de legeraanvulling ondervonden, juist worden veroorzaakt door de onzekerheid, waarin de aangeworvenen verkeerden, om elk oogenblik naar alle deelen der wereld gezonden te worden, en dat de ondervonden bezwaren niet in die mate zouden voorkomen, wanneer de gelegenheid werd opengesteld voor een verbintenis bij het leger in het moederland en voor den dienst in de koloniën. ¹⁾

Het verdient opmerking dat, indien de brigade volgens de denkbeelden van den heer B. wordt samengesteld, toch niet alle bezwaren vermeden zijn welke tegen de vroegere organisatie zijn aangevoerd; immers het zou, volgens hem, moeten worden toegejuicht, indien gepensioneerde officieren in de gelegenheid werden gesteld, den lande bij de brigade nog goede diensten te bewijzen, en tevens hun lot, dat somtijds zeer treurig is, te verbeteren; bovendien wil hij ook gewezen militairen van het Indisch leger doen opnemen, die tijdelijk ongeschikt zijn voor den dienst in Indië en wel om hen te weerhouden, om, door gebrek gedwongen, ontijdig naar de Koloniën terug te keeren: voor hen vooral zou de brigade een gewenscht *toevluchtsoord* zijn; na hetgeen hieromtrent reeds in het eerste gedeelte van dit opstel is opgemerkt, zal hier wel niet nader behoeven te worden aangetoond, dat een korps hetwelk zulke elementen in zich opneemt niet ten allen tijde geschikt kan zijn, om zoo noodig dadelijk naar Indië te vertrekken.

Dat de in Nederland aanwezige Indische brigade, wanneer althans gezorgd wordt voor een goed en uitstekend georganiseerd leger in

¹⁾ Zie: »The British army in 1875, with suggestions of its administration and organization by John Holms M. P., new edition with additions. London, Longmans & Co. 1876” en »het Journal of the United Service institution” in het verslag der bijeenkomst gehouden op 12 April 1875. Vol. XIX.

Indië, van voldoende sterkte en uit elementen bestaande, waarop men met volle vertrouwen kan rekenen, niet tot nadeel zal behoeven te strekken van onze levende strijdkrachten in Indië, is theoretisch zeker juist; het is echter bekend hoe moeilijk het reeds nu is het leger in Indië met goede elementen aan te vullen, en zooals reeds werd opgemerkt, zouden die bezwaren enorm stijgen, wanneer bovendien nog moest worden gezorgd voor de aanvulling der brigade, daar er maar al te veel grond voor het vermoeden bestaat dat dan menige maatregel, die tot verbetering der levende strijdkrachten in Indië werd noodig geacht, niet zou worden toegestaan, omdat men in geval van nood tot versterking nog altijd over de Indische brigade zou kunnen beschikken.

VI.

Zooals reeds werd gezegd, is vrijwillige werving de eenige weg, waarlangs de levende strijdkrachten in Indië voltallig te houden zijn. Het is dus duidelijk dat voor het Indisch leger immer een zeker aantal Nederlanders en andere Europeanen moet worden aangenomen; het aantal Nederlanders moet liefst zoo groot mogelijk zijn, en minstens ongeveer 70 % van het Europeesche gedeelte des legers uitmaken. Om dit doel te bereiken moeten alle middelen in het werk worden gesteld; de versterking van het leger met Nederlandsche vrijwilligers is intusschen geen kwestie van geestdrift, maar van socialen aard, evenals overal elders waar uitsluitend vrijwillige werving bestaat.

Vele maatregelen zijn in den laatsten tijd genomen ten doel hebbende het dienstnemen bij het Indisch leger aanlokkelijk te maken; de handgelden zijn aanzienlijk verhoogd, en bedragen thans zoowel voor een verbintenis van 6 als van 4 jaar 100 gulden méér voor Nederlanders dan voor vreemdelingen, en ook de premiën bij reëngagement zijn belangrijk opgevoerd; dit alles had echter slechts korten tijd invloed op den toeloop van vrijwilligers; in het Koloniaal verslag van 1875—1876 leest men daaromtrent:

„Opmerkelijk is het hoe spoedig de in Juni 1874 vastgestelde „verhooging der handgelden ophield te influenceeren op de resultaten der werving onder Nederlanders.” Verhooging van handgelden en premiën alleen is dus onvoldoende, om den geregelden toevoer van vrijwilligers te verzekeren.

Van meer belang, vooral met het oog op de toekomst van den oud Indischen militair, is de verhooging der pensioenen en de vaststelling van zeer gunstige voorwaarden voor het verkrijgen daarvan

in 1876; na 12 jaren dienst in Indië heeft elk Europeesch militair beneden den rang van officier, recht op het minimum pensioen, terwijl ongeschiktheid, ontstaan in en door den dienst of wel ontstaan na 8 geldende Indische dienstjaren, eveneens daarop aanspraak geeft; ongeschiktheid niet in en door den dienst ontstaan, en niet het gevolg van eigen moedwillige handelingen of van ongeregeld gedrag, geeft in allen gevalle recht op de helft van dat minimum. Behoeftig of broodeloos wordt dus geen enkel soldaat zonder eigen toedoen.

Zonder twijfel komen deze bepalingen vooral den oppassenden Nederlandschen militair ten goede, en kunnen het dienstnemen na verloop van tijd zeer bevorderen; nog beter zou het echter zijn indien het minimum pensioen reeds werd toegekend na een diensttijd van 10 jaar in Indië; dat minimum zou dan eenigszins kunnen worden verhoogd, terwijl het maximum-pensioen onveranderd kan blijven, Vermoedelijk zou een dergelijke bepaling beter werken dan eene verhooging van handgeld of premiën.

Dikwijls wordt niet zonder overdrijving gewezen op de ongunstige sociale positie van de Europeesche onder-officieren en soldaten in Indië, en er op aangedrongen, hen daarvoor door een ruimere bezoldiging schadeloos te stellen. Dat de bezoldiging van den soldaat in Indië nagenoeg dezelfde is als in Nederland, is minder juist; de infanterist geniet in Indië een soldij van $f\ 0.33$ daags, wordt geheel kosteloos gekleed en ten deele gevoed door het Rijk, of zoo dit niet kan daarvoor schadeloos gesteld; die schadeloosstelling bedroeg volgens de A. O. n°. 82 van 1878 voor het jaar 1879 gemiddeld $f\ 0.49$ per dag; de geheele soldij bedraagt derhalve $f\ 0.82$ daags, terwijl de infanterist in het Nederlandsche leger, met inbegrip van indemniteit voor een ration brood, $f\ 0.42$ per dag ontvangt, dus slechts de helft; na aftrek van hetgeen in de menage verteerd wordt, bedraagt dan ook het zakgeld van den soldaat in Indië bijna het dubbele van dat van den Nederlandschen militair.

Het is zeer moeilijk te bepalen, hoe hoog de soldij moet zijn om een billijke schadeloosstelling voor de ongunstige sociale positie voor den minderen militair daar te stellen, toch zou het zeker aanbeveling verdienen de soldijen, vooral voor het kader, eenigszins te verhoogen; wij voor ons gelooven echter, dat die schadeloosstelling liever gezocht moet worden in de verbetering van de toekomst van den minderen militair, zooals reeds is gezegd door verhooging van het minimum pensioen met gelijktijdige vermindering van het aantal dienstjaren, dat daarop recht geeft.

Een andere weg, onlangs voorgesteld ter verkrijging van Neder-

landsche vrijwilligers voor het Indische leger, is het toelaten tot een verbintenis voor 3 jaar met een klein handgeld; doch waarbij elk jaar volbrachten dienst wordt vergoed met een zekere som geds, na afloop van het dienstverband uit te betalen. ¹⁾ Het zou zeker allesziens overweging verdienen met een dergelijk stelsel de proef te nemen; en al zou deze wijze van werving in den beginne geen groote resultaten opleveren, dan zou toch het gehalte der personen, welke zich op die voorwaarden verbinden, zeker beter zijn dan dat der vrijwilligers, welke thans worden aangeworven, omdat zij grootendeels zullen bestaan uit menschen, die door een korten diensttijd in de gelederen van het Indisch leger, de zekerheid willen verkrijgen bij terugkomst in Nederland over een kapitaaltje te beschikken, dat hen aan een bestaan kan helpen.

Mocht het er eenmaal toe komen dat in Nederland de persoonlijke dienstplicht wordt ingevoerd, dan zal dit ook ongetwijfeld gunstig werken op de dienstneming bij het Indisch leger; vooreerst zullen dan velen, die [thans door de plaatsvervanging geen onaanzienlijke inkomsten genieten, genoopt worden naar Indië te gaan, en ten anderen zal menigeen, die dan toch moet dienen, er minder tegen op zien voor een korten tijd in Indië dienst te doen, vooral wanneer de gelegenheid bestaat op de reeds vermelde wijze zich te verbinden voor drie jaar.

VII.

Door de voorstanders van de oprichting eener Indische brigade wordt zeer terecht als eisch gesteld, dat het aanwezig zijn van dat korps in geen enkel opzicht de strijdvaardigheid van het Indisch leger mag benadeelen, en dat dit derhalve steeds zoo sterk en doelmatig georganiseerd moet zijn, dat het behoorlijk aan zijn bestemming kan beantwoorden.

Ontegenzeggelijk zijn er in de laatste jaren vele maatregelen genomen, ten doel hebbende de strijdvaardigheid van dat leger te verhoogen; even zeker is het echter dat er in die richting nog veel te doen overblijft, voordat de toestand kan gezegd worden aan redelijke eischen te voldoen.

Allereerst kan hier gewezen worden op het feit dat de sterkte

¹⁾ Zie: De Nederlandsch-Indische brigade en de middelen tot een voortdurende voltallig houding van het Nederlandsch element in het Indisch leger. Indisch militair tijdschrift 1880, no. 7.

van het veldleger onvoldoende moet worden geacht; reeds in het jaar 1871 werd in een brochure over den toestand van het N. I. leger bij het uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog in 1870, door den 1ⁿ Luitenant der Artillerie J. A. van der Kruk, de noodzakelijkheid betoogd van een uitbreiding van het leger met drie bataljons infanterie, en nog onlangs toonde de Kapitein van den generalen staf Swart in het Indisch militair Tijdschrift aan, dat een uitbreiding van het leger met 6 bataljons infanterie en één batterij artillerie als noodzakelijk moet beschouwd worden.

Zonder nu hieromtrent in bijzonderheden te treden en de gekoesterde meening in het breede te motiveeren, behoeven wij slechts te wijzen op het feit dat de gezamenlijke veldtroepen thans aan infanterie 1296 man minder sterk zijn dan de organisatie van het jaar 1853 noodig achtte, en dat de taak die het leger in Indië te vervullen heeft sedert dien tijd aanmerkelijk zwaarder is geworden, om daarmede de zienswijze te rechtvaardigen, dat het leger, om aan zijn bestemming te kunnen beantwoorden, behoort te worden uitgebreid.

Tot deze uitbreiding behoort echter niet in eens te worden overgegaan, veeleer verdient het aanbeveling die geleidelijk tot stand te brengen, ten einde zoo mogelijk storingen in den geregelden gang van zaken te voorkomen; bij een plotselinge uitbreiding toch zouden aan de werving van Europeanen zoodanige eischen moeten gesteld worden, dat deze niet zonder nadeelige gevolgen zouden zijn te vervullen, terwijl voor zulk een uitbreiding officieren noch bruikbaar kader in eenigszins voldoende mate beschikbaar zijn; allereerst dus behoort het leger inwendig te worden versterkt en verbeterd.

De waarde van een leger is afhankelijk van de militaire instellingen van een land; daaraan ontleent dit zijn kracht; zij stellen het leger in staat de noodige veerkracht te ontwikkelen en tegenspoeden te overwinnen. Het leger alléén is dus niet voldoende, het moet worden gesteund door goede militaire instellingen, zonder welke het op den duur niet aan zijn bestemming kan beantwoorden; zij zijn dus voor het Indisch leger even noodzakelijk als voor elke andere krijgsmacht; dit springt vóoral duidelijk in het oog wanneer men bedenkt, dat bij een oorlog met een buitenlandschen vijand Indië hoofdzakelijk op eigen krachten zal moeten steunen.

Ten opzichte nu van de militaire instellingen is het Indisch leger tot nog toe vrij slecht bedeed geweest; de nadeelige gevolgen zijn dan ook niet uitgebleven, en hebben zich o. a. geopenbaard in het beginnen van oorlogen, onvoldoende of in het geheel niet voorbereid, met de daaraan verbonden treurige gevolgen, terwijl, wanneer

er van voorbereiding sprake was, deze gewoonlijk zeer lang heeft geduurd; voorts in den minder gunstigen toestand van het leger in de laatste jaren.

Een verbetering van de militaire instellingen, voor zoover die reeds bestaan, is derhalve noodig, terwijl, voor zoover de behoefte daaraan algemeen wordt gevoeld, nieuwe behooren te worden in het leven geroepen.

Allereerst behoort voor uitbreiding en verbetering in aanmerking te komen de inrichting bestemd om te voorzien in de behoefte aan officieren, ten einde de geregelde aanvulling met goede elementen onder alle omstandigheden te verzekeren; allerlei kunstmiddelen zijn hiertoe in de laatste jaren aangewend, met het gevolg dat het gehalte er niet op is verbeterd, terwijl het doel toch niet werd bereikt.

De samenstelling, organisatie en aanvulling van den generalen staf behooren zoodanig te worden geregeld, dat dit gewichtig dienstvak zijn zware taak steeds naar behooren zal kunnen vervullen, hetgeen tegenwoordig nog op verre na niet kan worden gezegd het geval te zijn.

De sterkte van de compagniën der veldbataljons behoort te worden vermeerderd, en de bestaande depôt-bataljons moeten worden versterkt of uitgebreid; tot toelichting hiervan moge het volgende dienen:

Volgens het Koloniaal Verslag 1875—76, blz. 29, had de ontdekking bij de mobilisatie van de bataljons, die naar Atjeh moesten vertrekken, geleerd dat de sterkte der compagniën veel te gering was; ten einde aan dit bezwaar te gemoet te komen zijn in 1875 de veldbataljons gereorganiseerd, en het aantal compagniën van 6 op 4 gebracht.

Deze ingrijpende verbeteringen had behalve andere voordeelen ook dit goede gevolg, dat de compagniën, welke vroeger slechts 119 geweerdragenden sterk waren, nu werden gebracht, de Europeesche compagniën op een sterkte van 200, de inlandsche op een sterkt van 143 geweerdragenden; het feit, voorgevallen bij het vertrek van de troepen bestemd om deel te nemen aan de 1e expeditie naar Atjeh, dat de compagniën, welke 119 man sterk moesten zijn, slechts met zeer veel moeite op een sterkte van 100 man konden worden gebracht, kon zich derhalve nu niet meer voordoen; deze reorganisatie was dus een schrede in de goede richting.

Intusschen bleef nog steeds het nadeel bestaan dat een bataljon, hetwelk te velde was getrokken, moest worden voltallig gehouden door manschappen van andere korpsen, die in de garnizoenen waren achtergebleven; deze laatsten verloren dus spoedig hunne waarde

als veld-bataljons, en waren weldra niet anders dan depôts van de zich te velde bevindende afdeelingen.

Ten einde aan dezen ongelukkigen toestand een einde te maken, werd bij de A. O. n°. 67 van 1877 de infanterie van het N.-I. leger opnieuw georganiseerd, en werden vier depôt-bataljons opgericht met het doel ¹⁾:

1°. het vormen tot voor den dienst te velde bruikbare militairen van nieuw in het leger opgenomen elementen;

2°. het aanvullen van de verliezen, bij de veld-bataljons met voor den velddienst geschikte manschappen, bij de garnizoenstroepen en subsistenten kaders met valide manschappen voor zooveel nodig, en overigens met de militairen, die wegens mindere geschiktheid voor den velddienst van de veldbataljons worden verwijderd.

Ten einde ook in oorlogstijd een reserve beschikbaar te hebben, waaruit de te velde zijnde bataljons kunnen worden aangevuld, zullen deze depôt-bataljons alsdan tijdelijk boven de formatie worden uitgebreid; deze korpsen zijn dan ook sedert de oprichting gezamenlijk 860 Europeanen sterker, dan de normale formatie toelaat.

Alhoewel door de oprichting van die depôt-bataljons zeer zeker in eene langgevoelde behoefte werd voorzien, zoo moet het toch worden betreurd, dat aan het goede beginsel op zeer onvoldoende wijze uitvoering is gegeven; in plaats toch van het veldleger, zooals de reorganisatie van 1875 dit gemaakt had, onaangeroerd te laten en de depôt-bataljons geheel nieuw op te richten, heeft men de sterkte der compagniën van de veldbataljons verminderd en van de aldus beschikbaar geworden elementen gebruik gemaakt tot samenstelling der depôt-bataljons. De Europeesche compagniën der veldbataljons zijn thans sterk 129, en de inlandsche 108 manschappen; de gebreken dus, welke de reorganisatie van 1875 had weggenomen door eene verhooging van de sterkte der compagniën, zijn door de laatste reorganisatie weder in het leven geroepen, en kunnen derhalve ook niet nalaten eventueel aanleiding te geven tot de moeilijkheden, welke door de geringe sterkte der compagniën reeds vroeger zijn veroorzaakt geworden.

Het is hier niet de plaats de taktische gronden te ontwikkelen, waarop de meening berust, dat de sterkte van 129 manschappen, en zooveel te meer die van 108 manschappen voor een compagnie te gering geacht moet worden; zooveel is echter zeker dat, al is het eerstgenoemde cijfer al voldoende, een compagnie, om ten allen

¹⁾ Art. 2 van de voorloopige instructie betreffende de depôt-bataljons. Disp. D. v. O. in N.-I. dd. 9 Nov. 1878.

tijde te kunnen uitrukken, organiek 140 à 145 man sterk moet zijn, te meer nog, wanneer, zooals het geval is, ook tijdelijk voor den velddienst ongeschikte manschappen, doch wier ongeschiktheid van dien aard is, dat zij spoedig de volkomen geschiktheid daarvoor kunnen herkrijgen, bij de veldbataljons blijven; de Europeesche compagniën behooren dus 10 à 15 man, en de inlandsche 20 à 25 man sterker te worden gemaakt.

Zooals de formatie der depôt-bataljons thans is, kunnen zij allen den vrij bescheiden werkkring vervullen van het aanvullen der normale verliezen in gewone tijden van de veld- en garnizoensbataljons; voor het eventueel aanvullen van verliezen van te velde gezonden afdelingen moet de formatie worden uitgebreid; deze uitbreiding kan echter slechts zeer langzaam in werking treden en de invloed daarvan zich eerst na vrij geruimen tijd doen gevoelen, zoodat zij in de meeste gevallen te laat zal komen, om te verhoeden dat men wederom in de noodzakelijkheid vervalt zijn toevlucht te nemen tot het aanvullen der verliezen uit de achtergebleven veldbataljons; bij een eenigszins belangrijke expeditie zou al spoedig de oude toestand weder in het leven worden geroepen. Moet b. v. eene expeditie ter sterkte van een drietal veldbataljons worden afgezonden, dan zal het grootste gedeelte der geheel voor den velddienst geschikte manschappen van 3 depôt-bataljons noodig zijn, om de uitrukkende afdelingen op hun volle sterkte te brengen, en zal men al zeer weinig tot aanvulling van verliezen overhouden; een feit is het dan ook, dat tot nog toe de depôt-bataljons, zelfs met de tijdelijke uitbreiding, nimmer in staat geweest zijn, de te Atjeh geleden verliezen geregeld aan te vullen; steeds heeft men daartoe in meerdere of mindere mate de veldbataljons moeten aanspreken. Zal er ooit sprake kunnen zijn van een deugdelijke reserve in normale omstandigheden, waaronder ook oorlogen tegen een binnenlandschen vijand behooren te worden gerangschikt, dan moet de normale formatie der depôt-bataljons worden vermeerderd met de sterkte der thans bestaande tijdelijke uitbreiding.

Allernoodzakelijkst is het ook eindelijk over te gaan tot het oprichten van een kaderschool voor de infanterie; herhaaldelijk is in de laatste jaren het nut van een dergelijke inrichting aangetoond, en geen behoefte wordt zoo algemeen gevoeld als deze; zoowel de vesting- als de veldartillerie mogen zich in het bezit van een kaderschool verheugen, alléén het hoofdwapen vraagt daarom jaren te vergeefs, terwijl de behoefte aan goed kader als het ware met den dag levendiger wordt gevoeld, en men door den nood gedrongen, zich in de laatste jaren heeft moeten tevreden stellen met kader

waarvan een groot, zoo niet het grootste gedeelte niet aan de matigste eischen voldeed.

In normale tijden moet de kaderschool geregeld voorzien in de behoefte aan goed opgeleid en voor zijn taak bruikbaar kader, terwijl zij in buitengewone omstandigheden, waartoe hoofdzakelijk gerekend behoort te worden een oorlog met een buitenlandschen vijand, in verband met het beschikbare personeel van officieren en minderen van de militaire school, de op te richten schietschool voor de infanterie en andere inrichtingen, die dan tijdelijk buiten werking worden gesteld, Europeesch kader moet leveren voor de inlandsche korpsen, waarmede in zoodanig geval het leger wordt versterkt.

Volgens de bepalingen in 1853 vastgesteld, behoort het leger in tijd van oorlog te worden versterkt o. m. door hulptroepen ter sterkte van ongeveer 4000 man (legioenen, lijfwachten en barisans); deze troepen zijn in tijd van vrede reeds eenigszins geoefend, doch hebben in hun tegenwoordigen toestand geen hooge militaire waarde; voor een ernstige bedreiging van Java is echter van de zijde des aanvallers in allen gevalle een deugdelijke voorbereiding noodig, en wanneer een voldoende Europeesch kader voor die hulptroepen beschikbaar is, dan is een oefeningstijd van een drietal maanden zeer voldoende te achten, om die troepen bruikbaar te maken en alleszins geschikt, om gezamenlijk met het leger den aanvaller in den weg te treden. ¹⁾

Ten slotte behooren maatregelen te worden voorbereid en genomen, welke het mogelijk maken bij het eventueel uitbreken van een oorlog met een buitenlandschen vijand, een zeker getal geoefende

¹⁾ De bewering is wel eens geuit, dat bij een eventueelen oorlog weinig nut van de hier bedoelde hulptroepen te wachten is, welke bewering o. m. gegrond is op de ondervinding te Atjeh opgedaan, alwaar de Madurezen alles behalve voldeden. Wij zijn van een geheel tegenovergesteld gevoelen; de Madurezen zijn goede soldaten en hebben in het leger een goeden naam; de mindere, bruikbaarheid van de Maduresche barisans is uitsluitend te zoeken in het totale gemis aan voldoende Europeesch kader; per compagnie was, behalve het administratief personeel, slechts één Europeesch kapitein, het overige kader bestond met den compagnies-commandant geheel uit inlanders, de werkelijke kommandant was echter de Europeesche kapitein; gezag en prestige had de inlandsche kapitein eigenlijk niet en hij was niet anders dan een hinderlijke schakel in den keten der bevelvoering; de verhouding was nog vreemder bij de eerste expeditie, toen per compagnie één Europeesche luitenant was toegevoegd, die de werkelijke compagnies-kommandant was, terwijl de inlandsche kapitein in naam kommandeerde. Waren per compagnie ingedeeld geworden drie Europeesche officieren en een tiental onderofficieren en korporaals, dan zouden de barisans, na een voorbereiding van een drietal maanden, te velde even goed voldaan hebben als alle andere korpsen van het leger.

manschappen gereed en geschikt te hebben om zoowel de sterkte der taktische eenheden op te voeren, als om eventueel tot aanvulling van de geleden verliezen te dienen.

Het groote beginsel, waarop de organisatie van de tegenwoordige volkslegers berust, is het onder de wapens houden van een steeds afwisselende kleine kern, waarbij alles wat dienen moet gedurende eenigen tijd geoefend wordt; jaarlijks verlaat een contingent, waarvan de oefeningstijd geeindigd is, de gelederen en blijft gedurende korteren of langeren tijd in reserve, d. w. z. beschikbaar om zoo noodig onder de wapenen geroepen te worden; met zulk een stelsel kan men dus met een minimum van kosten in zeer korten tijd legers op de been brengen, samengesteld uit geoefende en gedisciplineerde troepen, en wanneer de dienstdtijd slechts lang en het jaarlijksche contingent groot genoeg is, de sterkte dier legers tot een zeer groot cijfer opvoeren.

Bij een leger samengesteld en aangevuld op den grondslag der vrijwillige werving, is zulk een stelsel natuurlijk niet geheel toe te passen, aangezien de verplichting van het individu om den Staat te dienen geheel ophoudt op het oogenblik dat het de gelederen verlaat; men is er evenwel in Engeland in geslaagd een organisatie in het leven te roepen; welke het mogelijk maakt bij het uitbreken van een oorlog dadelijk te beschikken over een reserve, waardoor het leger aanzienlijk kan worden versterkt, ofschoon niet in die mate zooals bij andere Europeesche legers het geval is.

De verbintenissen, welke bij het dienstnemen in het Engelsche leger kunnen worden aangegaan, zijn tweederlei, namelijk voor „short service” en voor „long service”; de verhouding in welke die verbintenissen kunnen worden aangegaan, wordt door den Minister van Oorlog naar de behoefte geregeld. De beide verbintenissen worden aangegaan voor hetzelfde tijdvak, n. l. 12 jaar; zij, die zich hebben verbonden voor „short service” brengen daarvan slechts 6 of 8 jaar (afhange van het wapen) in de gelederen door, terwijl zij gedurende den onverschenen dienstdtijd overgaan bij de reserve, welke slechts in tijden van nood kan worden opgeroepen; gedurende den tijd dat zij bij de reserve blijven, ontvangen zij een traktement van 4 stuivers per dag, benevens een premie van ongeveer twee pond sterling voor elk jaar bij de reserve doorgebracht. De dienstdtijd in de gelederen kan op verzoek der belanghebbenden, wanneer daarentegen geen bezwaren bestaan, door den Minister van Oorlog worden verkort; zoo zijn in 1877 verscheidene manschappen reeds na een dienstdtijd van 3 jaar bij de reserve overgegaan, terwijl hun ook kan worden toegestaan den vollen dienstdtijd in de gelederen te

slijten. Alle manschappen die zich verbonden hebben voor „long service” en hun verband hebben uitgediend, kunnen zich reënga-geeren voor een tijdvak van 9 jaar en, zoo zij dit verlangen, op elk oogenblik na dat reëngagement bij de reserve overgaan, onder voorwaarde daarbij te blijven gedurende een tijdsverloop gelijk aan het dubbele van den tijd, dien zij nog in de gelederen zouden hebben moeten dienen. ¹⁾

Alle manschappen die zich verbonden hebben voor „short service” en bij de reserve zijn overgegaan, vormen de 1^e klasse daarvan, terwijl de overige behooren tot de 2^e klasse der reserve, welke laatste niet verplicht is buitenslands te dienen. Den 1ⁿ Januari 1879 was de reserve 1^e klasse sterk 15000 man; zij kan, wanneer het stelsel geheel in werking is getreden, 38000 man sterk worden; de reserve 2^e klasse wordt gerekend op 22000 man.

Volgens de bepalingen van 1853 wordt ook voor de infanterie en de artillerie van het Indisch leger, bij het uitbreken van een oorlog, gerekend op een vermeerdering der sterkte van de compagnieën en batterijen, echter niet met geoefende manschappen, maar met aangeworven inlanders. Aangenomen nu dat het mogelijk is bij het uitbreken van den oorlog in korten tijd een getal van 2396 inlanders te werven, dan zal toch het opnemen van zulke elementen bij het veldleger niet anders dan ten nadeele van de strijdvaardigheid daarvan kunnen strekken. Wel is waar verkeerden onze koloniën in betrekkelijk gunstigen toestand, daar de voorbereiding voor een ernstige onderneming daartegen minstens een twee of drietal maanden zal vorderen; doch zelfs deze tijd is veel te kort om van aangeworven inlanders slechts eenigszins bruikbare soldaten te maken. Het bezit van een reserve bestaande uit geoefende manschappen is dus van overwegend belang, en deze kan niet anders verkregen worden dan door toepassing van het Engelsche stelsel; te meer is dit aanbevelenswaardig, omdat langs dien weg tevens een kleine Europeesche reserve verkregen kan worden, waarvan het bezit mede van zeer veel belang is te achten.

Volgens de thans bestaande bepalingen heeft elk Europeesch militair, beneden den rang van officier, na 12 jaren dienst recht op het minimum-pensioen. Wanneer nu de bepaling werd gemaakt dat zij, die zich willen verbinden gedurende 4 jaar in Indië in reserve te blijven, reeds in het genot van pensioen worden gesteld na

¹⁾ In deze bepalingen zijn bij de jongste legerhervormingen eenige wijzigingen van ondergeschikt belang gebracht. Zie *Revue militaire de l'étranger* nos. 529 en 530, 15 juni en 1 juli 1881.

Deel I, 1882.

10 jaren dienst, dan zou zeer waarschijnlijk in betrekkelijk korten tijd geen onaanzienlijke reserve verkregen worden. Zij die zich op deze voorwaarde verbinden bij de reserve te dienen, zullen, gesteund door hun pensioen, er waarschijnlijk gemakkelijk in slagen zich op Java te vestigen en zich een middel van bestaan te verschaffen, zoodat er gegronde hoop bestaat dat zij, ook nadat hun diensttijd bij de reserve verstreken is, bij een eventueelen oorlog beschikbaar zijn om het Europeesch element in het leger te versterken. Gemis aan statistische cijfers belet ons een raming te maken van de sterkte der aldus te verkrijgen reserve; vermoedelijk echter is de veronderstelling, dat langs dien weg een leger-reserve van minstens 500 geoefende Europeanen kan verkregen worden, niet overdreven.

Tegen het verkrijgen van een behoorlijk aantal inlandsche militairen voor de leger-reserve bestaan geenerlei bezwaren; deze hebben aanspraak op pensioen na een diensttijd van 25 jaar; men zou hen, die zich willen verbinden gedurende acht jaar bij de reserve te dienen, reeds na een diensttijd van 20 tot 21 jaar in het genot van pensioen kunnen stellen, en zoo zou men er vermoedelijk wel in slagen de sterkte dier inlandsche reserve op te voeren tot 2500 à 3000 man.

Het bestek van dit opstel laat niet toe hieromtrent in meerdere bijzonderheden te treden; wij zullen er ons daarom toe bepalen dit denkbeeld ter overweging te geven aan allen, die het met ons eens zijn, dat het ook voor Indië wenschelijk is in tijden van nood te kunnen beschikken over een legerreserve, samengesteld uit geoefende manschappen.

Het tot stand brengen van de voorgeslagen verbeteringen zal ongetwijfeld geld, misschien veel geld kosten; het is ons niet mogelijk zelfs bij benadering het bedrag te ramen waarop zij den Staat zullen komen te staan; wanneer men er echter toe mocht kunnen overgaan om de voor de oprichting en het onderhoud eener Indische brigade benoodigde gelden daarvoor beschikbaar te stellen, dan zou zeker reeds daarmede een belangrijke stap in de goede richting gedaan zijn.

Men heeft wel eens beweerd, dat zonder Koloniën Nederland wellicht niet meer bestaan zou; in het midden latende in hoever deze bewering waarheid bevat, kan toch zeker wel worden gezegd, dat het behoud der Koloniën voor Nederland van groot, ja van overwegend belang te achten is; daarom behoort er ook niet tegen te worden opgezien aan het Indische leger, de kurk waarop de Koloniën drijven, die uitgaven ten koste te leggen, die het in staat kunnen stellen dat behoud te verzekeren.

De commissie belast met het ontwerpen der Fransche legerorganisatie van 1874 zegt in haar rapport:

Het leger is de jaarlijksche assurantie-premie, welke ons waarborgt tegen vreemde veroveringszucht en verlies van grondgebied. Die premie kan niet worden verminderd zonder tegelijkertijd de veiligheid van het land in gevaar te brengen. Het vergeten van deze waarheid kostte ons in 1871 twee van onze schoonste provincieën en 5 milliard francs.

Moge die les ook voor ons niet verloren gegaan zijn, en de Nederlandsche regeering steeds bereid gevonden worden een jaarlijksche assurantie-premie te betalen, hoog genoeg, om het behoud der koloniën duurzaam te verzekeren.

's *Hage*, Juni 1881.

E. K. A. DE NEVE.

Eenige opmerkingen over de reorganisatie

VAN HET

RECHTSWEZEN IN DE BEZITTINGEN BUITEN JAVA EN MADURA.

„Principiis obsta”.

Bij het bespreken van den maatregel tot afscheiding der administratieve en rechterlijke macht en bepaaldelijk van den rechtsgeleerden landraadvoorzitter, schrijft Mr. Victor in het *Alg. Handelsblad* van 26 Augustus j.l. o. a. het volgende ¹⁾: „Wat zal hij woekeren met Europeesche rechtsbeginselen onder een bevolking die altijd liegt en draait en getuigen omkoopt en meeneden aflegt, zonder er een spier op het gelaat om te vertrekken!? Waar blijft hij met zijn rechtsgeleerd vernuft, bij het berechten van tal van minutieuse geschillen, die de inlanders voor hem brengen en die opgelost zijn zoodra de land raadvoorzitter er slechts in geslaagd is wijs te worden uit dien doolhof van leugenachtige verklaringen of waarbij meestal de eisch moet worden ontzegd bij gebrek aan bewijs!?”

Waar wij een man van 't vak, die blijkbaar bij eigen ervaring spreekt, aldus hooren oordeelen over de practische resultaten van het hooggeprezen beginsel, daar dringt zulks tot bedachtzaamheid voor de buitenbezittingen.

Sedert een zestal jaren werden door het lid in den Raad van Ned. Indië Mr. T. H. der Kinderen, Gouvernements-Commissaris voor de reorganisatie van het rechtswezen in de bezittingen buiten Java en Madura, voor verschillende gewesten rechtsregelen ontworpen en successievelijk door de Regeering vastgesteld.

¹⁾ Zie Ind. Gids, Oct. 1881, blz. 614.

Stbl. 1874 N°. 946 bracht ons het reglement tot regeling van het rechtswezen in het gouvernement Sumatra's Westkust.

Stbl. 1879 N°. 65 bevrijdde de Lampongers van de rechtspraak volgens de Hadat.

Stbl. 1878 N°. 14 en 1880 N°. 32 regelden het rechtswezen in de residentieën Palembang en Benkoelen.

Volgens eene bepaling in artikel 1 geldt echter voor laatstgenoemde gewesten de organisatie slechts in de hoofdplaats en blijft in het binnenland — enkele gevallen uitgezonderd — voorschands alles op den ouden voet.

Ook voor andere eilanden zijn sedert dergelijke reglementen afgekondigd.

De algemeene beginselen, waarvan de ontwerper uitging, vindt men te boek gesteld in de „Toelichting op de Algem. Verordeningen tot regeling van het rechtswezen in het Gouvernement Sumatra's Westkust, IIe Deel.

Daarin wordt op blz. 107--111 over de bewijstheorie gehandeld en o. a. de verklaring afgelegd, dat de schrijver van meening is dat een getuige altijd moet beëdigd worden, zoowel in groote als in kleine zaken, en dat hij niet voornemens is het voorschrift van art. 97 van het *Indl. Regl.* overtenemen.

Dit artikel luidt aldus:

„Het wordt aan het doorzicht van het districtshoofd overgelaten om zoowel in burgerlijke als in strafzaken de voorgebrachte getuigen al of niet onder eede te hooren.”

Hetzelfde geldt nog heden voor het regentschapsrecht en den politierechter op Java en Madura.

De Regeering schijnt deze zienswijze gedeeld te hebben; ten minste in de genoemde reglementen is ook voor den politierechter het beëdigden der getuigen verplicht gesteld.

Ten gevolge hiervan vigeeren thans in Ned. Indië twee beginselen:

Op Java en Madura is het beëdigden van getuigen in kleine zaken niet verplicht; in die gedeelten van de buitenbezittingen, waar het rechtswezen reeds gereglementeerd werd, daarentegen wel.

De quaestie is derhalve nog niet van de baan en de Regeering is blijkbaar nog niet zoo overtuigd van de juistheid van het beginsel dat „elke getuigenis met eede moet gesterkt zijn” en „onbeëdigde verklaringen op zichzelf geen bewijs opleveren”, dat zij er toe overgaat om art. 97 van het *Indl. Regl.* te wijzigen.

„De Chinees is huiverig een eed te doen”, voert de heer der K. o. a. aan ter bevestiging van zijn beginsel, „maar de inlander, die de leer van Mohamed belijdt, ziet daarin geen bezwaar.”

Waarheid is dat Qoran en Sonnat het eedzweren niet verbieden. Volgens Mohamed. recht komt echter de eed alleen te pas tot aanvulling van een vermoeden, ten voordeele van de partij, en is geenszins het onmisbaar bestanddeel eener getuigenis. Wel moeten de getuigen op het gewicht hunner verklaring worden indachtig gemaakt en de uitdrukking „ashado” d. i. „ik getuig” bezigen. (Zie v. d. Berg, Mohamed. recht pag. 204 vlg.) Voorts is het van algemeene bekendheid dat de ware belijders van Mohamed's leer in onzen Archipel ongaarne zweren en in den regel trachten zich daaraan te onttrekken.

Een ontwikkeld Mohamedaan, daarover door mij ondervraagd, antwoordde: „In ernstige zaken hebben wij er geen bezwaar tegen een eed te doen; want dan begrijpen wij dat het gewicht van de zaak zulks vordert. Maar ieder ware belijder van den Islam betaalt — om zoo te zeggen — liever f 100 dan een eed te moeten afleggen. Moet hij nu in kleine zaken als getuige zweren, dan beschouwt hij zich zwaarder gestraft dan de overtreder zelf, die er met eenige dagen ten arbeidstelling of enkele guldens boete afkomt. Dat komt omdat de gevolgen van een onvoorzichtig afgelegden eed zich zelfs over uwe kinderen en kleinkinderen uitstrekken en ongeluk over hen kunnen brengen”.

Wij gelooven niet dat de ontwerper een juist inzicht heeft gehad in de verre strekking van zijn voorschrift.

Wie de onbeduidende zaken kent, waarin door den politierechter uitspraak moet gedaan worden, zal mij toegeven dat het niet aan gaat daarbij altijd een eed van de getuigen te vergen.

Een voorbeeld.

Een djaksa doet de ronde en ondekt op zijne wandeling verschillende kleine overtredingen. Deze heeft zijn erf niet schoon gemaakt, gene heeft zijn pagger niet vernieuwd, een derde heeft den straatweg door uitstallingen versperd.

Beklaagden worden voor den politierechter gebracht, maar ontkennen brutaal de waarheid der ingediende klacht, nadat zij intuschen gezorgd hebben dat van de gepleegde overtreding geen spoor meer te vinden is.

Dan heeft de djaksa zijn getuigenis, in ieder der genoemde overtredingszaken, successievelijk te beëdigden, en daar de verklaring van één getuige geen bewijs oplevert, zijn oppasser of een ander die de overtreding mede gezien heeft, eveneens.

De djaksa protesteert en verklaart dat hij bij de aanvaarding zijner betrekking een eed heeft afgelegd en toch wel geloofwaardig is, daar hij geen enkele reden kan hebben om beklaagde valsch te beschuldigen; maar de wet spreekt en hij onderwerpt zich.

Beklaagden worden daarop gestraft, respectievelijk met eene geldboete van *f* 1, *f* 2 of *f* 3.

Behoef ik u nog te verzekeren dat bij eene volgende rondwandeling geen enkele overtreding wordt opgemerkt en dat in zijn rapport alles is „pour le mieux”.

Hetzelfde geldt voor politiedienaren, kamponghoofden, mantries enz., enz. Men behoeft waarlijk geen Mohamedaan te zijn om tegen eene dergelijke toepassing van den eed bezwaar te hebben. Ook Christenen zouden er voor bedanken.

Het is dan ook bekend, dat vele politierechters hierover met de handen in 't haar zitten en sommigen het voorschrift maar niet toepassen, om de doodeenvoudige reden, dat niemand meer als getuige wil optreden in politiezaken, wanneer voor ieder getuigenis een eed gevergd wordt.

Het gewicht van den eed wordt bovendien door deze overdrijving verlaagd, ook in het oog van hen die hem heilig houden.

Waar wij te doen hebben met menschen die in den leugen geen kwaad, maar een slimheid ziën, komt het — Mr. Victor zegt het terecht — meer aan op tact om de waarheid weër te vinden onder tal van verdichtsels en leugenachtige verklaringen, dan wel op kennis van wettelijke bepalingen en een juridischen blik. Men moet als landraadvoorzitter of politierechter gefungeerd hebben om daarvan een juist denkbeeld te hebben. Er wordt veel geduld, zachtmoedigheid, belangstelling en bezadigdheid, maar vooral veel ervaring in den politierechter vereischt; er zijn echter weinig eeden toe noodig om een goede politie-rechtspraak te verzekeren.

Bij volken die zoozeer aan liegen gewoon zijn, als dit het geval is met de bewoners van den Archipel, dient men met den eed zeer spaarzaam te zijn, wil men dien niet geheel in discrediet brengen. Want wie aan liegen gewoon is, zal weldra, op 't voorbeeld van anderen, ook in meined geen kwaad zien.

Leer eerst den inlanders de waarheid lief te hebben en prent hunne kinderen vroegtijdig in, dat waarheidspreken aanspraak geeft op achting en vertrouwen; dan zal ook het tijdstip eens komen, dat gij voor elk getuigenis een eed kunt vergen, zonder dat de getuige huiverig behoeft te zijn, dat hij misschien ouder gewoonte, zonder het te willen, onwaarheid preekt.

Het gaat hen als sommigen onzer kinderen, bij wie de gewoonte om te liegen een tweede natuur is geworden; zij meenen soms zelf dat hunne verdichtsels waarheid behelzen, omdat zij het onderscheidingsvermogen verloren hebben.

De ontwerper heeft het niet noodig geacht de jarenlange onder-

vinding der politierechters op Java te raadplegen. Hij noemt geen enkel feit tot staving dat het wenschelijk gebleken is in de plaats van art. 97 van het Inl. Regl. een ander voorschrift te stellen. Hij stelt zich integendeel tevreden met „ex cathedra” te verklaren dat „het onjuist is dat de Inlandsche begrippen het afleggen van een eed eerder wraken in kleine dan in belangrijke zaken”.

Mij dunkt, het ware voorzichtiger geweest de woorden van zijn voorganger Mr. H. L. Wichers tot de zijne te maken, waar deze bij de bestrijding van de opinie van den toenmaligen Directeur der kultures o. a. zegt: „Het eenig aannemelijk argument dat door den Directeur der kultures is bijgebracht is, dat het uitzweren in zaken van mindere aangelegenheid strijdig is met inlandsche begrippen”.

En later waar hij zijne conclusie trekt:

„Ten einde alle verdere bedenkingen af te snijden stel ik voor om algemeen te bepalen dat het al of niet afnemen van den eed, zoowel bij de districts- als bij de regentschapsgerechten aan het oordeel van den rechter worde overgelaten.”

Waar overigens de heer Wichers de opinie van den Directeur der kultures bestrijdt, met te zeggen dat, wanneer de beëdiging der getuigen een waarborg oplevert voor de waarheid hunner verklaringen, dan ook die waarborg zoowel in mindere als in meer belangrijke strafzaken moet voorhanden zijn, heeft hij in theorie ontegenzeggelijk gelijk.

Maar nu leert de praktijk dat het vergen van den eed van de getuigen in allerlei kleine politiezaken ten gevolge heeft dat niemand meer als getuige wil optreden. Hieruit volgt dat thans over 't algemeen, onder inlanders, aan den eed nog eenige waarde gehecht wordt, en dat men, door het nieuwe beginsel door te voeren, of de politie verlamt, of een soort van zweeders van beroep vormt, waardoor de waarde van den eed in het oog der gemeente nog moet verminderen. Wij hoeven waarlijk van onzen kant daartoe niet mede te werken, onder eene bevolking bij wie de godsdienst er zoo dunnetjes opzit als in onzen Archipel.

Veel eer dienen wij van onzen kant al het mogelijke te doen om de beteekenis van den eed in het oog van Inlanders te releveeren.

Vergis ik mij niet, dan worden door den Nederlandschen rechter steeds aan de getuigen de woorden van den eed voorgezegd, met verzoek, daarbij de beide voorste vingers van de rechterhand in de hoogte te steken.

Het ware te wenschen dat ook in Ned. Indië dienaangaande eenig algemeen voorschrift bestond. Want er wordt met dien Mohamedaanschen eed al zeer raar omgesprongen! Hier laat men den getuige

voor den priester neerhurken om te zweren, terwijl toch een eed in die houding afgelegd slechts een glimlach kan opwekken bij den waren volgeling van Mohamed. Ginds wordt gezworen met de hand op den Qoran, terwijl weer elders de Qoran bij het zweren op 't hoofd van den getuige gelegd wordt. En wat het eedformulier zelf betreft, is er, geloof ik, geen gewest in Nederlandsch-Indië, waar dezelfde woorden voor den eed gebezigd worden.

Er wordt ook niet onderscheiden of men werkelijk met een Mohamedaan dan wel met een heiden te doen heeft, terwijl toch in het laatste geval de afgelegde eed niet de minste waarde kan hebben.

Buitendien laadt het N. I. Gouvernement op die wijze onwillekeurig den schijn op zich van, door middel van zijne ambtenaren, propaganda te maken voor den Islam, wat toch zeker niet in de bedoeling ligt.

Wanneer men te doen heeft met een heiden, wiens godsdienst geen eed kent, dan moest deze met eene belofte kunnen volstaan, van de waarheid te zullen zeggen, even goed als dit bij Europeanen het geval is. In de door den heer der K. ontworpen reglementen kan echter eene onbeëdigde verklaring nimmer als bewijs gelden.

Welke reden kan er bestaan om ten opzichte van Inlanders de bepaling in art. 1911 van het B. W. van N. I. niet over te nemen, alwaar van zweren „of beloven” sprake is „volgens de wijze der godsdienstige gezindheid”. Waar dergelijke toestanden bestaan, schijnt het mij niet alleen onvoorzichtig maar ook onstaatkundig om, ook voor de geringste overtredingen, van de getuigen een eed te vergen. Wij vermeenen trouwens dat dit niet het eenige zwakke punt der organisatie van het rechtswezen op de buitenbezittingen is.

Het vernietigen der vonnissen, wegens de geringste fout in den vorm, tengevolge waarvan de geheele zaak opnieuw in behandeling moet genomen worden, geeft den ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, als voorzitters van den Rapat, de handen zoo vol werk, dat er voor andere bezigheden bijna geen tijd overblijft. Men verhaalt van zaken die — wegens de eene of andere omissie in het vonnis — drie à viermalen door den Rapat moesten herkaauwd worden.

Wat moet eene bevolking, volgens wier rechtsbegrippen spoed en weinig omslag het hoofdvereischte eener goede rechtspraak zijn, van zulke letterknechterij en zulk talmen denken?

Het eenige resultaat dat men daardoor verkrijgt, is volle gevangenschappen en een trage rechtspraak.

Het lichaam belast met de revisie der vonnissen diende het recht te behouden om op iedere omissie in den vorm den rechter opmerkzaam te maken, maar het moest geen aanleiding geven tot

algeheele vernietiging, waar men aan ongegradueerden de rechtspraak als bijbaantje geeft.

Het is te hopen dat den Gouverneur-Generaal — wien volgens het Koloniaal verslag over 1880, een nauwkeurig onderzoek is opgedragen naar de werking der organisatie van het rechtswezen ter Sumatra's Westkust — de besproken punten niet zullen ontgaan en dat de hooge positie van den ontwerper der verordeningen de ambtenaren, die te dien einde gehoord moeten worden, niet zal terughouden om onomwonden hun gevoelen te zeggen.

X.

De politieke toestand van Halmahera in het begin van het jaar 1881.

EENE BLADZIJDE UIT EEN NOG NIET UITGEGEVEN WERK GETITELD:

»HALMAHERA EN ZIJNE BEWONERS».

II).

Het plaatsn van posthouders is op zich zelf beschouwd een zeer goede maatregel, mits zij voorzien zijn van een flinke instructie, die bijvoorbeeld niet als de tegenwoordige begint met het verbod van alle inmenging in het sultans-bestuur en hen alle gezag ontzegt — strandvonderij en magistratuur over gouvernementsonderdanen uit-

1) Vervolg van blz. 389, Sept-afl. 1881. Tot ons leedwezen zijn in ons vorig opstel de volgende drukfouten ingeslopen:

- Blz. 389 2e alinea 3e regel van onderen staat Bobanec, lees: Bobanee.
» 389 noot (1) » » » boven » uamo, lees namo.
» 389 » » » » » » » hen (woordelijk vogel) die iets voortbrengt, lees: hen (woordelijk vogel), den vogel voortbrengende, vogel-oorsprong.
» 390 1e alinea onderste regel staat: eilandje Mafa, lees: niet op de kaart staande, uiterst klein eilandje Mof.
» 393 2e alinea 10 regel van boven staat: Alfoerenslam; lees Alifoeroeslam.
» 393 » » 3 » » onderen staat: veelal in N. Halmahera. Onder de enz., lees: veelal in N. Halmahera onder de enz.
» 395 1e alinea 5 regel van onderen staat: gegrond op de oplevering, lees: gegrond op de overlevering.
» 396 onderste regel staat: valsheid, lees: halfheid.
» 397 1e alinea 3e regel van boven staat: de maatregelen, lees: deze maatregelen.

gezonderd — ¹⁾ maar integendeel een instructie, die hen benoemt tot voorzitter van den districtsraad, die hen onder anderen ook het recht geeft om, onder nadere goedkeuring, lichte straffen voor geringe misdrijven op te leggen, die voorschrijft, dat zij inzage moeten hebben van alle door den sultan aan de hoofden gezonden bescheiden, groote en kleine, enz. enz.

Niets van dien aard was, hoewel Halmahera door ons beleid en ten koste van een ton gouds voor de sultans bewaard gebleven is, tot nu toe het geval.

Alle macht of inmenging in zaken — al is dit dan ook meestal ten goede geweest en later gesanctioneerd — door de posthouders tot op den huidige dag uitgeoefend, was geusurpeerd, alle straffen door de posthouders of, naar het officieel heette, door de hoofden opgelegd voor een of ander misdrijf of verzet, waren daardoor onwettig.

Door het totale machtsgebrek in hun moeilijke positie dwong men het geringe actieve deel van deze ambtenaren, — wilden zij ten minste niet aan elk Alfoer of Inlander ten spot strekken en wilden zij hun of liever ons gezag handhaven —, om telkens door het plegen van feitelijk onwettige handelingen hun boekje te buiten te gaan en hun bestaan in de weegschaal te leggen; een handelwijze die met recht immoreel genoemd mag worden, te meer daar het, zoo het gebeurde, wel eens uitlekte en men op Ternate zeer goed wist of weten kon dat de posthouders er niet buiten konden ²⁾. Bij ernstige daarover gerezen verschillen zoude men hen voorzeker verloochend hebben.

Was men soms bevreesd dat deze amptenaren die een hoogere ontwikkeling missen de hun verleende macht zouden misbruiken? Waarom dan geen anderen, die een ruimeren gezichtskring hebben, in hun plaats gesteld?

Wij misgunnen geenszins aan de weinigen onder die eerste posthouders, die moeilijke tijdsomstandigheden gekend hebben en die door ijver en voortvarendheid veel vergoed hebben, wat anders aan hun gedrag te kort kwam, hun inkomen van f 200 per maand benevens de gelden voor de roeiers ad \pm 100 gld., maar het zou in het belang van den lande stellig aanbeveling verdienen, om, zoo men althans geen hoogere eischen gaat stellen, voortaan dit

¹⁾ Aan de andere zijde wordt hun als magistraat over gouvernementsonderdanen alle gezag toegekend; bij menschen, die zooals de tegenwoordige posthouders alle rechtskundige opleiding missen, zou dit wel eens aanleiding tot een grof misbruik van gezag kunnen geven.

²⁾ Wat zou er van een afdoening van zaken komen, zoo de posthouders van het geringste misdrijf eerst op Ternate kennis zouden moeten geven, om de bestraffing van den schuldige te verkrijgen!

tractement meer naar vraag en aanbod te regelen. Want wil men het posthoudersambt ook in het vervolg door personen van het tegenwoordig gehalte en beschaving doen bekleeden, waarom dan niet voor de thans besteede gelden wat meer, maar minder bezoldigde posthouders in dienst gesteld?

Het is immers van algemeene bekendheid, dat thans iemand, die het klein ambtenaarsexamen afgelegd heeft of wellicht zou kunnen doen, met gemak posthouder kan worden, zoo hij maar de gunst van goede lieden bezit. Ternate heeft op dat punt veel zien gebeuren!

In stede dat het gouvernement een dergelijke betrekking voorbehield voor zeer verdienstelijke oud-ambtenaren, gepensioneerde officieren, jonge ambtenaren, die nog hun sporen moeten verdienen en thans met anderen soms maanden lang te Batavia nutteloos op wachtgeld rondloopen, of wel een keuze deed uit flinke ondernemende jonge lieden, die soms met een academische loopbaan achter den rug, hun fortuin in de Oost komen zoeken, laat men de benoeming over aan de heeren residenten, die aan den eenen kant genoodzaakt zijn hun keuze te doen uit het soms uiterst beperkt personeel ter plaatse, aan den anderen kant wel zorgdragen personen naar hun smaak te kiezen, van welke zij natuurlijk in de eerste plaats geen soesah of tegenspraak te verwachten hebben. Het is immers genoegzaam bekend, dat men het soms als een misdaad aanrekent, waar ondergeschikte ambtenaren op gepaste wijze tegenspreken, eigen inzichten of denkbeelden meedeelen, daar men daarvan eenigen last ondervindt ¹⁾; wit moet soms zwart en zwart soms wit zijn. Het zou zeer zeker een uiterst vermakelijke geschiedenis zijn, zoo men de verdiensten van sommigen dier posthouders zoowel jegens den Staat als in andere opzichten in 't licht wilde stellen ²⁾; trouwens op Ternate is dit het geheim van Polichinel.

Zelfs eene genoegzame dosis natuurlijk menschenverstand en geschiktheid om met Inlanders om te gaan ³⁾, werd lang niet altijd noodig geacht.

¹⁾ Naar wij vernamen, zouden ook in zekere andere residentie der Molukken de weerbarstige controleurs geclipseerd en »ja en amen» zeggende posthouders benoemd zijn. Wij twijfelen niet of het gouvernement, niets meer uit die streken vernemende, zal weldra kunnen zeggen: daar is tout à merveille, totdat bij gelegenheid het tegendeel blijkt.

²⁾ Om niet personeel te worden, onthouden wij ons van verdere uitleggingen; wien de schoen past enz.

³⁾ Dit is geheel onmisbaar voor de met het binnenlandsch bestuur belaste ambtenaren; doch dit voorrecht geniet soms de een in meerdere mate dan de ander. Zoude eene tweejarige proef zonder definitieve benoeming, niet veel voordeel kunnen opleveren?

Hoewel ook wij hoogere wiskunde, scheikunde, talen, geschiedenis, enz. niet bepaald noodig achten, om met Alfoeren om te gaan, zouden wij toch van iemand met zulk een hoog tractement bepaald eischen, dat hij in staat zij zijne gedachten en denkbeelden verstaanbaar en duidelijk op schrift mede te deelen. Zijn de meeste der tegenwoordige posthouders daartoe wel in staat?

Zooals het gehalte thans is, zouden geschikte gepensioneerde Europeesche onder-officieren, Amboineesche of Menadoneesche schoolmeesters, klerken 4^e klasse, en anderen volkomen geschikt zijn, om tegen *f* 50.— per maand met kans op verhooging ¹⁾, een vrije woning en eenige emolumenten, b. v. eene toelage voor reiskosten (tevens aansporing tot reizen, die thans niet bestaat), vergoeding voor verstrekte huisvesting enz. enz., als posthouder te fungeeren en zich zeker niet minder goed van hun plicht kwijten. In plaats van de nu gebruikelijke twee of vier koijangs prauwen, die zeer kostbaar zijn, ongeveer *f* 250 kosten, doch ondanks de menigte roeiers (\pm 25) uiterst langzaam varen, zou men aan deze posthouders kleine eenigszins net bewerkte en snelzeilende rorehe prauwen kunnen vertrekken, die ongeveer *f* 30 kosten, terwijl in stede van de zoogenaamde vaste, weinig uitvoerende of niet bestaande roeiers, telkens door de bevolking tegen betaling in de behoefte zoude voorzien moeten worden ²⁾. Op deze wijze zou het dan ook mogelijk zijn, om zonder vermeerdering van uitgaven — gesteld dat in den toestand van Halmahera niets wordt veranderd — zelfs wanneer men hun twee gewapende politieoppassers tegen ongeveer *f* 12 per maand toevoegde, voor het zelfde thans verbruikte geld \pm 2000 gld. per maand, in plaats van drie à vier, minstens twaalf à dertien posthouders te hebben. In de eerste plaats zou zulk een sterk maar goedkoop korps posthouders, vooral als tusschenpersoon, zijne goede zijde hebben. In beschaving toch reeds ver boven het pijl der Ternataansche en Tidoreesche rijksgrooten, — en hoeveel te meer boven den minderen man — zouden deze posthouders den zoo gewenschten schakel vormen om de behoeften der bevolking door de Regeering te leeren

¹⁾ Bij buitengewone verdienste en ijver kan dit tractement geleidelijk opklimmen tot *f* 100.

²⁾ Veelal doet zich op Halmahera de gelegenheid voor om door geringe verbetering, het open kappen van geboomte, aanbrengen van bruggen, vonders enz. de door de bevolking gebruikte paden ook voor een ruiter geschikt te maken [vooral strandpaden] en zoude het dus zaak wezen op die plaatsen den posthouder een of meer paarden te verstrekken; de groote voordeelen daaraan verbonden, zooals betere en spoediger contrôle, besparing van onkosten enz. behoeven wel niet aangetoond worden.

kennen en wederkeerig het verlangen der Regeering aan de bevolking bekend te maken, een schakel die thans ontbreekt.

Ook behoeft het wel geen betoog, dat deze vermeerdering van het getal posthouders vooral een groot voordeel zou opleveren voor de algemeene beschaving der bevolking ¹⁾, en dat menig misbruik van gezag of knoeierij der inlandsche regeering, die nu ongemerkt en ongestraft geschieden kan, alsdan aan het licht zoude komen; dan zou het ook wellicht gelukken eenige orde en regelmaat in den bestaanden toestand te brengen en de politie te verbeteren ²⁾.

Feiten, zooals het willen verbranden van Alfoeren, die geen Mohamedaan willen worden, het dwingen van gouvernements onderdanen, om boomhars (dammer) dat $\pm f 12$ de picol kost, tegen $f 2$.— te leveren, op straffe van verdrijving uit hun domicilie, het wegnemen van tot verkoop gereed liggende prauwen, het doen vervaardigen van anderen, voor spotprijs of Godsloon, het opleggen van zware geldboeten voor verzwegen misdrijven, enz., een en ander zou waarschijnlijk *altijd* ontdekt worden, terwijl thans het uitlekken van enkele dier feiten slechts bewijst, dat de contrôle door drie à vier posthouders over Halmahera, Batjan en Obie, te zamen bijna zoo groot als Nederland, uitgeoefend, al waren zij geheel voor hunne betrekking geschikt en altijd met den besten ijver beziel, zelfs nu waar wij ons zoogenaamd niet met het inwendig bestuur bemoeien, geheel onvoldoende is.

Vreemd is het zeker dat men van deze drie à vier ambtenaren heeft verwacht, dat zij, niettegenstaande men hun eigenlijk geen gezag verleende, ieder over een gewest van ± 180 □ mijlen met een uiterst slechte communicatie een behoorlijk toezicht zouden kunnen houden. Immers bijna al de reizen op Halmahera moeten per prauw geschieden en de meeste der bestaande wegen zijn, uitzonderingen daargelaten, niets dan voetpaden, die bij een dag regen schier onbegaanbaar worden. Men mag veilig aannemen, dat elk der posthouders, wilde hij een reis in zijn afdeeling maken en alle dorpen, — die beneden de vijf groote huizen tellen er buiten gelaten, ³⁾ — behoorlijk inspecteeren, bij goed weêr minstens een à twee maanden noodig zoude hebben.

¹⁾ De Alfoer neemt gaarne iets over, en het vermeerderen van de behoeften van een wild volk kan slechts tot verhoogde productie en vooruitgang leiden.

²⁾ Een misdadiger die Halmahera bereikt heeft, is zoo goed als aan alle vervolging onttrokken, zoo lang hij zich althans niet op de hoofdplaatsen begeeft, en ook daar zien de hoofden wel eens tegen het noodige, veel door de vingers.

³⁾ En die zijn er legio; de meeste dorpen hebben slechts 2 à 3 groote huizen.

Belooningen voor op de reis ondervonden ongemakken bestaan er niet; er was en is geen contrôle op hunne handelingen; is et dan wel te verwonderen, dat sommigen hunner zich overgeven aan een volkomen dolce farniente of plantenleven, en dat anderen, vergetende dat zij geen onbezoldigde inlandsche hoofden, maar behoorlijk betaalde gouvernementsambtenaren zijn, het voorbeeld van eerstgenoemden op hun beurt volgen en zich door minder goede practijken of wel ongeoorloofden en hun bepaald verboden ruilhandel, wel eens ten koste van de bevolking trachten te verrijken¹⁾. Aan wien de schuld?

Contrôle en controleur zijn, linguistisch, twee zeer van nabij verwante zaken: feitelijk wordt echter het eene door den andere lang niet altijd uitgeoefend.

Een of meer flinke controleurs zou eene weldaad voor het land zijn. Daarbij mag men, van posthouders gesproken, ook weder niet wegcijferen, dat zij het ook wel eens druk, zelfs erg druk hebben met het innen der belasting voor.... de Sultans. Deze bezigheid is het spil, waarom als het ware hun geheele dienst draait.

Hunne voornaamste en meest tijdroovende werkzaamheid is de regeling, registreering en in ontvangst nemen van het hoofdgeld, en ons inschikkelijk gouvernement houdt er, goed beschouwd, eigenlijk slechts ten behoeve der Sultans, kostbare posthouders — belastinggaarders en een hoofdambtenaar of algemeen ontvanger op na²⁾. Kan dit alles wel in de bedoeling der regeering gelegen hebben, toen men de posthouders aanstelde, om het toezicht op de belangen der bevolking te houden?

En worden die belangen op zulk eene wijze gebaat?

Uit een ander blijkt onzes inziens duidelijk, dat verandering ook in dit opzicht noodzakelijk is en wel ten eerste in de instructie en ten tweede in het kader der posthouders.

Hoe dit laatste kan geschieden, wij hebben het aangetoond; men stelle nu een talrijk korps minder bezoldigde posthouders aan, gesurveilleerd door eenige uiterst active, wetenschappelijk gevormde en op Halmahera verblijf houdende controleurs, die in staat zijn de toestanden te beoordeelen en daarover na grondige studie te rapporteeren en die tegelijkertijd in last hebben cultures enz. te

¹⁾ Wij onthouden ons om opnieuw tot staving van ons beweren tot personaliteiten over te gaan en verwijzen naar onze vorige bijna gelijkkluidende noot (blz. 349).

²⁾ Naar wij vernamen liet het hoofd van bestuur zich door de Sultans een kwitantie ter hand stellen voor de accoordbevinding van de voor hen door Gouvernements-ambtenaren opgehaalde penningen. O! tempora, o mores!

bevorderen en te leiden. . . dan wel, men vorme een klein maar degelijk en met zorg gekozen korps posthouders uit de boven door ons genoemde elementen.

Van beide maatregelen kan het resultaat niet anders dan gunstig zijn, en zal de uitkomst volk en land ten goede komen, hetgeen immers de edele bedoeling der regeering bij het aanstellen der posthouders geweest is.

(Wordt vervolgd.)

Varia.

DE GRENZEN VAN ONS GEBIED OP BORNEO.

Sedert de vestiging der onderneming van Dent en Overbeck op Noord-Borneo is meer dan ooit op dit gedeelte van onzen Indischen Archipel de aandacht gevestigd. Zoowel binnen- als buitenlandsche bladen wijdden daaraan telkens reeksen van artikelen, terwijl ook in onderscheidene tijdschriften daaromtrent beschouwingen werden opgenomen. Zelfs in het, in de Japansche taal geschreven, »Journal of the Tokio Geographical Society for the 14th year Meiji (1881)» vonden we in de dezer dagen verschenen nos. V en VI van dl. III eenige »Notes on Sarawak and Northern Borneo».

Geen wonder dan ook dat de Engelsche nederzetting onlangs in de Eerste Kamer der Staten Generaal opnieuw ter sprake werd gebracht. Ditmaal echter niet om wederom den strijd over onze souvereiniteit op geheel Borneo aan te binden. Men nam het fait accompli aan zooals het daar ligt en zonder in eenige beoordeeling te treden, doch men wenschte er bij de Regeering op aan te dringen om de grenzen te regelen van de souvereiniteit, die Nederland dan toch nog altijd op een deel van Borneo bezit. Vooral ter voorkoming van onaangename aanrakingen met onze nieuwe naburen.

De Regeering had wel verklaard, dat zij het als eene op haar rustende verplichting erkent, de onzekerheid omtrent de grenzen van het aan de Nederlandsche souvereiniteit onderworpen gebied weg te nemen; en ten bewijze, dat zij er steeds op bedacht is het daartoe noodige te verrichten, had zij ook verwezen naar hare jongste handelingen tot nadere bevestiging van onze grens op Borneo's Oostkust. Doch de juiste portée hiervan was niet in haar geheelen omvang bekend. »Ik denk» — zoo sprak de heer Borsius — »dat het zal doelen op hetgeen door den Minister van Koloniën is gezegd omtrent kruistochten die hebben plaats gehad om de vlag te vertoonen en om met de hoofden onderhandelingen aan te knopen. Indien dat zoo is, dan ontleen ik aan de nadere bijzonderheden, die ons daaromtrent zijn bekend geworden, een nieuw argument om aan de Regeering te verzoeken toch in hooge mate de voorzichtigheid te betrachten en het noodige te

doen om op eene positief geregelden voet met onze naburen te komen.

»In het zeer merkwaardig Officieel Jaarboek van de Nederlandsche Zeemacht, vind ik, in den jaargang 1879/80, den tocht beschreven, die door twee oorlogsschepen, de *Atjeh* en de *Makassar* gedaan is. Het blijkt dat die schepen niet alleen bezoeken hebben gebracht aan de sultans van Broenei en Solo, maar dat de kommandant van de *Makassar* 30 September 1879 aan de Papar-rivier een bezoek heeft gebracht aan den resident, de firma Overbeck en Dent en op 16 Juni aan de bij de Tampoeseh gelegen nederzetting van de firma Overbeck (bladz. 324 en 328).

»Nu zeg ik: wanneer het Nederlandsche gouvernement oorlogsschepen zendt naar vreemde kusten om de vlag te vertoonen en de aanleiding daartoe is vooral gelegen in de vestiging van derden, dat dan het beoogde doel der bezoeken aan de sultans wellicht geheel zal worden opgewogen, wanneer dezelfde eer — een bezoek van een kommandant van een oorlogsschip is eene eer — bewezen wordt aan de chefs van eene firma, wier vestiging ons noopt tot het doen der demonstratie.

»Er is herhaaldelijk van Regeeringswege betoogd dat wij op Borneo uitsluitend te doen hebben met eene particuliere maatschappij en volstrekt niet met het Engelsche gouvernement. Maar men meene toch niet dat wat daar door ons verricht wordt ook niet van die zijde nauwkeurig wordt nagegaan.

»In hetzelfde verslag vind ik (blz. 342) eene bijzonderheid vermeld die het tegendeel bewijst. Zr. Ms. stoomschip *Riouw*, behoorende tot het station Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, lag 6 Juni ten anker in de St. Luciebaai, waar ons Gouvernement een vlaggestok had opgericht en een kruisboot gestationeerd, juist als grens-kenmerk. »Terwijl het schip daar ten anker lag, kwamen twee zee-officieren van de Engelsche Gunboot *Egeria* te Tawao, ten einde lengte- en breedte-bepaling te nemen van den vlaggestok aldaar."

»Men kan niet aannemen dat dit Engelsch oorlogsschip in dienst was van de particuliere onderneming van Dent en Overbeck, zoodat het Engelsch Gouvernement zelf de maatregelen controleerde die het Nederlandsche nam tot vaststelling van een grenspunt. Eene andere bijzonderheid betrekkelijk de verrichtingen van Zijner Majesteits stoomschip *Riouw* verdient mede opmerking; het was ter kust van Borneo tot bestrijding van den slavenhandel. Men joeg een prauw na; deze landde en na de prauw verlaten te hebben, vluchtte de bevolking naar het bosch. Er ontstond een gevecht, waarbij een matroos sneuvelde en de adelborst Pincke met 6 man gewond waren. De vijand kwam in grooten getale opzetten, zoodat de landingsdivisie steeds vechtende terug moest trekken; bij welke gelegenheid de luitenant van Rossum twee schoten door zijn jas kreeg. »Behalve eene prauw de *Lappan* (zoo luidt het Jaarboek p. 343) werd nog eene Soloksche vlag van den wal medegebracht"; terwijl in eene noot zeer laconisch vermeld wordt: »Bij nader onderzoek bleek dat die vlag de kleuren voerde van de firma van Overbeck en Dent, terwijl ook uit in de prauw gevonden papieren het vermoeden gewettigd werd, dat men hier niet met Soloksche zeeroovers, maar met menschen van bedoelde firma

te doen had gehad, hetgeen echter aan den kommandant van *de Riouw*, bij gemis van een tolk, onbekend was." Daar er geen tolk aan boord was, heeft men bij ongeluk geageerd als tegen een slavenhandelaar en zeeroover, tegen een boot met menschen, die in dienst waren van Overbeck. Van de zaak zelve is, voor zoover ik weet, later niets gekomen. Maar nu vraag ik, of sedert Overbeck, Dent en C^o zijn geworden de North-Borneo-Company, waaraan het bekend charter gegeven is, uit zoo iets geene groote moeilijkheden zouden kunnen ontstaan?

»De Engelsche Regeering verklaart wel, dat het charter niets anders is dan eene privé-toelating, maar wanneer men de bepalingen van het charter nagaat en ziet hoe het in Engeland beoordeeld wordt, dan blijkt het dat het slechts in naam is eene particuliere nederzetting.

»Den 8ⁿ December is door den heer Van de Putte hetzelfde gezegd. Uit den Engelschen *Spectator* en *Economist* kan men zien hoe de Engelsche pers en het publiek het charter beoordeelen. Men zegt: nooit is zulk een charter verleend; het gaat veel verder dan dat vroeger aan de Oost-Indische compagnie werd gegeven. Ik citeer als voorbeeld het volgende uit »*the Spectator*» van 26 November 11.: »In fact, the Colonial office has created a Sovereign Company of the old kind, with the right to levy armies, to impose taxes, and, subject to the control of Her Majesty's Government, to make war and peace."

»Als bij ongeluk een oorlogsschip met of zonder tolk, meenende te goeder trouw zeeroovers te vervolgen, in conflict komt met vaartuigen van de North-Borneo-Company, die niets mag doen dan onder contrôle van het Engelsch gouvernement, dan vrees ik dat er niet eene klacht zal komen van die compagnie, maar dat er kans bestaat op moeilijkheden met Engeland. Ik begrijp dat het Nederlandsch gouvernement geen tractaat kan sluiten met die compagnie, maar ik dring er op aan om zoo niet met het Engelsch gouvernement direct, dan ten minste met den sultan onder goedkeuring van het Engelsche gouvernement, eene grensregeling te maken, om de gevaren te vermijden die anders uit dergelijke quasi-nederzettingen op zulken grooten voet onvermijdelijk te wachten zijn."

Deze interpellatie lokte van de zijde van den Minister van Koloniën het volgende antwoord uit:

»Op den geachten Afgevaardigde heb ik een zeer groot vertrouwen en aan al zijne verzekeringen schenk ik een zeer sterk geloof, maar hij zal het mij toch niet euvel duiden, wanneer ik ten aanzien van den meer of minderen invloed welke door de Engelsche Regeering op Borneo wordt uitgeoefend, meer vertrouwen schenk aan die Regeering. Nu is aan onze Regeering door het Engelsche gouvernement niet eenmaal, maar bij herhaling mondeling en schriftelijk verklaard, dat het hier eene bijzondere onderneming geldt, en dat Engeland geen recht van souveraineté noch van suzeraineté op Borneo door deze concessie verkrijgt.

»Mij dunkt dat aan zoodanige verzekeringen die ons, uit eigen hoofde, ook schriftelijk zijn gegeven, al het mogelijke vertrouwen mag worden geschonken. Of elk bijzonder artikel van het charter met die verzekeringen overeenkwam heb ik, zoo als in deze Kamer of in de andere

reeds vroeger door mij is medegedeeld geworden, betwijfeld en ik geloof niet dat het kwaad zoude geweest zijn wanneer eene enkele bepaling gewijzigd geworden ware.

»Maar er is aan die vestiging ook een groot voordeel verbonden, namelijk dat in die streken van Borneo, welke aan onze bezittingen grenzen, en die steeds in zekere mate een gevaar waren voor ons gezag, een geregelde toestand geboren wordt. En in plaats dat zich weder een geval zal voordoen, zoo als dat waarvan de geachte Afgevaardigde sprak, en dat ik mij nu niet herinner, zal de toestand hoe langer hoe geregelder en het doel bereikt worden, waarvoor onze booten daar kruistochten maken, namelijk het bedwingen en het beëindigen van den slavenhandel.

»De geachte Afgevaardigde meent ook dat de Nederlandsche oorlogschepen in 1879 uitgezonden waren om eene visite te maken aan de residenten van de compagnie van Dent, maar de geachte Afgevaardigde miskent daardoor aan de Regeering de bedoelingen welke voorgezeten hebben bij de herhaalde zendingen van oorlogsschepen aldaar.

»Die schepen, de *Makassar* eerst alleen en later met de *Atjeh* gezamenlijk, hebben in 1879 en in 1880 eene bepaalde instructie uitgevoerd, ten doel hebbende niet alleen om de betrekkingen aan te knopen, die reeds te lang verwaarloosd waren, met de inlandsche vorsten, o. a. den sultan van Broenei, maar de kommandanten hadden in last om nauwkeurig op te nemen den stand van de onderneming van Dent, die toen, als het ware, voor het eerst bekend werd en daaromtrent te rapporteeren. Het is dus eene enquête die de kommandanten hebben ingesteld, maar geene beleefdheidsvisite die zij hebben gebracht.

»Het voornaamste belang dat de geachte spreker wenschte aan te dringen was het bepalen van de grens op Borneo. Daar ik de opmerking in het Verslag omtrent hoofdstuk III der Staatsbegroting vind, vermoed ik dat bij den geachten spreker nog altijd het denkbeeld blijft heerschen dat die grens moet bepaald worden met Engeland, dat Engeland onze buurman is op Borneo. Dit is echter, ik zeide het straks, volkomen onjuist.

»Bestaat er echter inderdaad eene zoo groote onzekerheid als de geachte spreker meent, omtrent de grenzen van ons gebied op Borneo?

»De grens van ons grondgebied is reeds bepaald in 1846, bij een besluit van den Gouverneur-Generaal dd. 28 Februari 1846.

»Wanneer de geachte spreker dat besluit gelieft in te zien, zal hem blijken dat de omvang der grenzen tot ons gebied behoorende, met de grootste nauwkeurigheid is aangeteekend. Er is maar ééne uitzondering, namelijk op de noordoostkust, waar eene vergissing is gebleven omtrent onze grenzen. Die is echter hersteld en aan de Kamer in de Mededeelingen omtrent onze koloniën 1849—1850 medegedeeld. De geachte spreker gelieve ook op te slaan het *Indisch Staatsblad* van 1849, n°. 40. Dit is echter nog niet alles, en te recht heeft de Minister van Buitenlandsche Zaken geantwoord, dat de Regeering voortgaat dat belang te behartigen. In de latere contracten met inlandsche vorsten, aan de Kamer medegedeeld, vindt de geachte spreker de grensscheidingen zeer nauwkeurig opgegeven. Zoo wordt in het contract met Sambas van 23 Aug. 1878 de grens tusschen Serawak en Sambas

met de grootste nauwkeurigheid aangegeven. Ook in de contracten met de vorsten van Landak en Boeloengan is nauwkeurig omschreven, tot waar ons gebied zich uitstrekt.

»Wanneer de geachte spreker dat alles gelieft in te zien, zal hij moeten erkennen, niet alleen dat de grenzen van ons gebied in geenen deele onzeker en als het ware in het wilde zijn, maar ook dat men geregeld voortgaat, ze hoe langer hoe meer te bepalen.

»Of het nu mogelijk ware, met den sultan van Broenei of den vorst van Solo een grenstractaat te sluiten, betwijfel ik. Zeker is het echter dat het volstrekt onnoodig is, daar noch voor de Engelsche Regeering, noch voor wie ook de grenzen van ons gebied op Borneo onbekend zijn."

EEN STEM UIT INDIË.

Door middel zijner brochure, getiteld »Eene bijdrage tot de studie der opium-kwestie op Java" wordt door het lid der Tweede Kamer Mr. W. K. Baron van Dedem met ernst op het overmatig gebruik van opium op Java de aandacht gevestigd van een ieder, die belang stelt in het welzijn der Javanen. Of het wat baten zal?

Een eerste vraag is: willen zij, die het bestuur over de Koloniën in handen hebben, met ernst eene verandering ten goede? Ten tweede, kan 's lands kas de tekorten dragen, die noodwendig uit eene verandering ten goede moeten voortspruiten? Er moet verandering komen; gaat het opium-verbruik steeds toenemend voort, even als in de laatste jaren, dan zal er groote ellende op Java komen. — De residentie Kediri kan daartoe nu reeds tot voorbeeld strekken.

Kedirie heeft eene bevolking van ruim 700 000 zielen; meerendeels zijn de menschen arm.

De opium-pacht per jaar bedraagt 18 ton; voegt men daarbij de betaling van de verstrekte opium, en de administratiekosten en winst van den pachter, dan mag het cijfer van 2½ miljoen gerust worden aangenomen als het bedrag, dat die arme bevolking 's jaarlijks vrijwillig betaalt, om dagelijks eenige uren het genot te hebben, haar leed en treurig bestaan te vergeten. Hierbij is nog niet gevoegd het rendement der onwettige opium; dit is niet bekend, en een ieder kiese zich dus dit cijfer.

Hoe het mogelijk is, dat een arm volk zooveel kan opbrengen, behalve nog cultuur- en heerendiensten, winst op het zout, landrente, bedrijfsbelasting, invoerrechten, enz., is mij onbegrijpelijk. Doch men moet ook zien, hoe zoo'n javaansch gezin leeft.

Hun huis is gewoonlijk klein, van bamboe gebouwd, en met stroo gedekt. Huisraad vindt men er niet; een mat, uitgespreid op een bank van bamboe, en een klein kussen van kapok, dienen om op te slapen. Gekookt wordt erop den grond, in grove aarden potten en pannen, gegeten wordt er met de handen uit pisangbladeren, gedronken uit een aarden kruik; de kleederen worden zelden of nooit gewasschen, en gedragen tot ze als lompen van het lijf vallen; de kinderen loopen

naakt, en groeien met de karbouwen in den modder op. 's Morgens om 5 uur staat men op, en gaat naar het werk, om tegen 6 uur präsent te zijn, 't zij in de rijstvelden, 't zij in heerdienst aan de wegen, in de koffietuinen, rietvelden, enz. Hij, die eens een dag vrij heeft, gaat werken bij particulieren op een dagloon van 40 à 50 cents, waarvoor hij 10 uur moet arbeiden. 's Avonds tehuis gekomen, wordt er wat gegeten, en de helft van het dagloon aan opium verbruikt; om 8 uur is een ieder al in diepe rust. De verlichting tot 8 uur bestaat uit een aarden schoteltje, waarin wat stinkende olie en een katoenen pitje.

Ziedaar het tafereel van het dagelijksch leven van den Javaan opiumschiiver. Niets, niets hoegenaamd, wat eenige afleiding kan geven aan den dagelijkschen sleur, altijd maar werken, en den meesten tijd voor te weinig loon of gedwongen, voor niets. En dan nog achter den rug uitgescholden te worden voor lui, is het niet wat te erg! Zegt, gij, die nog wat medegevoel bezit voor uwen evenmenschen, zegt, zoude het niet hoog tijd worden, dat er eindelijk eens een einde kwam aan al dien gedwongen onbetaalden arbeid, en dat die opium verbannen werd uit de nabijheid van den Javaan? Daartoe moet ieder Nederlander naar zijn vermogen medewerken, want ieder Nederlander is solidair aansprakelijk voor dien afschuwelijken toestand, ieder Nederlander heeft zich te schamen, zoolang de al te gewillige Javaan op zoodanige brutale wijze zal geëxploiteerd blijven.

Alles, wat de Javaan verdient met zijn landbouw en in zijn weinigen vrijen tijd, moet onder den een of anderen vorm geofferd worden aan den moloch, genaamd s'lands kas. Voor hem blijft alleen over rijst, en nog niet genoeg voor het geheele jaar.

Daarom zoekt hij troost en vergetelheid in het gebruik van opium, even als in Nederland onder dergelijke ellende het volk naar de flesch grijpt. En zoo wentelen zij in een vicieusen cirkel; ellende doet hunkeren naar opium en jenever, en opium en jenever kweken ellende; er behoort wilskracht toe, om terug te komen van het gebruik van opium en jenever, en juist die opium en jenever verlammen de wilskracht.

Daarom moet van het initiatief van het gezonken volk geene verbetering verwacht worden, de kwaal grijpt steeds met grooter afmetingen om zich heen; doch de Overheid moet die arme schepsels met krachtige hand uit dien poel van jammer scheuren, al schreeuwen zij het uit van de pijn, en al moet de krachtsinspanning bovenmate groot zijn. Ieder welgeaard burger sta de Regeering bij naar vermogen in die moeilijke taak, en een ieder, die uit baatzucht dwarsboomt, worde onschadelijk gemaakt. Zoo Nederland en Nederlandsch-Indië niet kunnen bestaan, of liever gezegd hunne huishouding dekken, zonder revenuën uit zulke immorele bronnen, als opiumverbruik, jeneververbruik en gedwongen onbetaalde arbeid, dan ware het voor de eer van het land beter, om te doen, zooals die huisvader, die, geen eigen huishouding meer kunnende bekostigen uit eerlijk verkregen middelen, als commensaal bij een ander ging inwonen.

CIJFERS EN FEITEN OMTRENT DE OPBRENGST DER KOFFIECULTUUR OP JAVA.

Niet onbelangrijk is ditmaal de gedachtenwisseling geweest, welke over de koffiecultuur in de Eerste Kamer der Staten-Generaal plaats had bij gelegenheid van de vaststelling der Staatsbegroting voor het reeds ingetreden dienstjaar. Reeds uit het »Voorloopig Verslag der Commissie van Rapporteurs omtrent de algemeene beschouwingen» over de begroting voor 1882 in die Kamer gehouden, blijkt, dat daarbij zeer ernstig ter sprake is gebracht onze financiële afhankelijkheid van de Indische baten, en »tot op den huidigen dag bepaaldelijk van de opbrengst der Gouvernements-koffiecultuur».

En hoe is het met deze cultuur gesteld?

De productie der koffie op Java bleef sedert de laatste dertig jaren stationair, terwijl die op Sumatra, op zich zelf beperkt, bovendien, binnen de beperkte grenzen, achteruitging. Daartegenover staat de in reusachtige verhoudingen toegenomen productie in Brazilië, terwijl die van het in vergelijking met Java kleine Ceylon reeds ongeveer drievierde van de opbrengst dáár bedraagt. En zoozeer als de Ceylon-koffie de fijnere Javasorten naar de kroon steekt, zoozeer wordt de Santos-koffie — eene betere soort van Brazilië-koffie dan de zoogenaamde Rio-koffie — een steeds geduchter mededingster van de gewone Java-soorten en tot belangrijk lager prijzen dan deze verkocht. Men gaf de volgende cijfers van de gemiddelde jaarlijksche productie van koffie in de genoemde landen. De hoeveelheden zijn daarin allen herleid tot balen van 60 kilogrammen, zooals die van de Java-koffie zijn.

	Java.	Padang.	Ceylon.	BRAZILIË.	
				Rio-Koffie.	Santos-Koffie.
1833/40	605 683	„	„	710 422	„
1841/50	960 173	„	„	1 644 882	„
1851/60	1 005 050	„	„	2 481 226	„
1861/70	935 444	150 263	680 250	2 425 691	420 543
1871/80	1 030 187	134 796	685 925	2 897 864	795 290

Bedenkt men daarbij, dat de jongste productie — 1881/82, — van Rio-koffie wordt geschat op 4 200 000 balen en die van Santos op 1 600 000 balen, en dat de productie van het artikel in het algemeen niet, als die van veldvruchten, naar verhouding van den stand der prijzen, spoedig inkrimpt of zich uitbreidt, maar gedurende eene lange reeks van jaren dezelfde blijft, daar de koffieboom in vijf jaren tot volle productie komt en dan, gemiddeld ten minste, vijftien jaren vruchtdragend blijft, dan blijkt uit alles, dat het al geheel ijdel zou zijn om eerlang op eene stijging te hopen der nu reeds zoo ongemeen lage prijzen van dit product. Veeleer zij men op verdere daling van deze voorbereid. De Regeering zal, meende men, wel doen om het gewicht van deze feiten vooral niet gering te schatten bij de overweging van hare taak met betrekking tot de financiële toekomst des lands.

Uit het antwoord dat de Regeering hierop gaf, blijkt, »dat de inkomsten uit de gouvernements-koffiecultuur — wier wisselvalligheid de Minister van Koloniën bij de behandeling van de Indische begrooting voor dit jaar reeds de schaduwzijde dier cultuur noemde — wegens den innigen band, die er tusschen de Nederlandsche en de Indische financiën bestaat, niet aan de oplettendheid van den Minister van Financiën mogen ontsnappen. De Regeering erkent mitsdien gaarne het gewicht, ook voor Nederland, van de medegedeelde feiten. Zij veroorlooft zich echter de vraag, of de daaruit gemaakte gevolgtrekkingen wel inderdaad in alle opzichten geheel juist zijn te noemen.»

Zij doet vooraf opmerken, »dat de tabel, waarin de koffieproductie sedert 1833 vermeld is, wat Java betreft, de geheele productie, zoo wel van gouvernements- als van particuliere koffie schijnt te bevatten. Daar nu 's Rijks schatkist alleen bij de gouvernements-cultuur betrokken is, schijnt het niet overbodig het jaarlijksch gemiddelde van de gouvernements-productie op Java over de 4 laatste tientallen van jaren (nl. de tientallen van de zooeven bedoelde tabel) in ronde cijfers mede te deelen:

1841/50	844 000	pikols	gemiddeld	per	jaar.
1851/60	918 000	»	»	»	»
1861/70	862 000	»	»	»	»
1871/80	853 000	»	»	»	»

Men moet hierbij echter niet over het hoofd zien, dat in het afgelopen jaar de gouvernements-koffiecultuur zeer gunstige resultaten heeft opgeleverd.

Neemt men dit jaar mede in aanmerking en zoekt men dus het jaarlijksch gemiddelde over de tientallen van jaren die met 1842, 1852, 1862 en 1872 aanvangen, dan verkrijgt men de volgende uitkomst:

1842/51	863.000	pikols	gemiddeld	per	jaar.
1852/61	901.000	»	»	»	»
1862/71	817.000	»	»	»	»
1872/81	913.000	»	»	»	»

Er is dan een aanmerkelijke vooruitgang voor het laatste tiental jaren zichtbaar, en die vooruitgang springt te meer in het oog, wanneer men in aanmerking neemt, dat in die jaren, ten gevolge van wind en regen, de koffieoogst tweemaal buitengewoon schraal en zeer ver beneden het gemiddelde is geweest, hetgeen zich in het derde tiental jaren evenzeer, in het tweede volstrekt niet, en in het eerste slechts éénmaal in dezelfde mate heeft voorgedaan.

Men ziet hieruit, zoo voegt de Regeering er bij, dat, om te onderzoeken of 's gouvernements-koffiecultuur stationair is gebleven, met behoelzaamheid van de statistiek gebruik dient gemaakt te worden. Met meer recht schijnt men den vooruitgang van die cultuur te kunnen betoogen uit het eenvoudige en welsprekende feit, dat er in de laatste tien jaren vier waren waarin Java meer dan 1 millioen pikols (tweemaal zelfs meer dan 1½ millioen pikols, welk cijfer vroeger nooit bereikt werd) en één dat zij bijna 1 millioen pikols gouvernements-koffie produceerde.

De uitgesproken meening dat wegens de steeds toenemende productie van koffie voornamelijk in Brazilië, de prijzen die op dit oogenblik zoo laag zijn, eerder nog meer zullen dalen dan weder stijgen, schijnt niet bevestigd te worden door de opgedane ervaring. Ten bewijze daarvan behoeft men slechts de cijfers der verschillende kolommen van de tabel samen te tellen en daarnevens te plaatsen het gemiddelde van de prijzen der Java-koffie per pikol in dezelfde tientallen van jaren. Men ziet dan, dat, niettegenstaande de steeds toenemende productie in de voornaamste koffielanden der geheele wereld, de gemiddelde prijs der Java-koffie tot dusver steeds sterk klimmende was.

	Totale productie.	Middenprijs der Java-koffie per pikol.
1841/50	2 605 055	f 27
1851/60	3 486 276	» 38
1861/70	4 612 191	» 49
1871/80	5 544 062	» 60

Er was dus behalve de meerdere productie en het daarmee verband houdende meerdere aanbod, nog iets anders dat de koffieprijzen bepaalde, namelijk de meerdere vraag naar koffie. De talrijke verbeteringen van vervoermiddelen over de geheele wereld brengen de koffie onder het bereik van steeds meerdere verbruikers, wier aantal ook aanhoudend toeneemt door de steeds vooruitgaande beschaving en welvaart. Mag men er zich nu niet mede vleien, dat deze zelfde factoren in de toekomst het tegenwoordig overgroot aanbod zullen temperen door ook weder meer vraag te doen ontstaan? Zullen de lage prijzen zelve niet eenigermate daartoe bijdragen, daar zij immers tot meerder verbruik aanleiding geven? Voegt men bij dit alles nog de omstandigheid, dat in den handel speculatie-geest, de stand der geldmarkt en dergelijke factoren veelal grooten invloed op de prijzen uitoefenen, dan schijnt er wel eenige reden te bestaan, om, wat de koffieprijzen aangaat, de toekomst niet zoo donker in te zien als eenige leden dit in het Voorloopig Verslag voorstellen."

Het was alleszins te verwachten dat die »eenige leden", wier betoog de Regeering op die wijze had trachten te ontzenuwen, daarop niet het stilzwijgen zouden bewaren. In de openbare zitting van den 26 Januari l.l. was dan ook de heer Muller de tolk eener ernstige bestrijding van het regeeringsantwoord. »De Minister van Koloniën", zoo sprak 'hij, »heeft met eenige aardige cijfers de opmerkingen van het Voorloopig Verslag weerlegd. Ik zeg: aardige cijfers, omdat hij door de verschikking van één enkel jaar tot het door hem verlangde resultaat gekomen is.

»Iemand die meer met statistiek te doen gehad heeft, weet hoe gemakkelijk het is de cijfers naar zijn verlangen te doen spreken. Maar zelfs daar, waar die verschikking van één jaar heeft plaats gehad, komt men tot het resultaat, dat in het antwoord aan deze Kamer genoemd wordt »eene aanmerkelijke vooruitgang", maar eigenlijk eene bittere ironie is op de gouvernements-cultuur. Van 1842—1851 was de productie 863 000 pikols, in het volgende decennium 901 000 pikols, en dus 4 pCt. meer, in het volgende weder ruim 80 000

pikols minder, en in het laatste is het 913 000 pikols. Ziedaar nu de „aanmerkelijke” vooruitgang, een vooruitgang van $1\frac{1}{2}$ pCt. in het laatste tegenover het tweede tijdvak.

»En nu wordt er geantwoord: ja, maar de prijzen zijn vooruitgegaan. Dat is natuurlijk. Indien men van de uitnemende, overal begeerde Java-koffie de productie belemmert, dan spreekt het van zelf, dat bij de toeneming van het gebruik de prijs zal stijgen.

»Trouwens, dezelfde stijging, waarop de Minister zich beroemt, heeft plaats gehad voor alle overige koffiesoorten. Ik wensch te wijzen op een handelsbericht van 23 dezer van het grootste huis in koffie — ik vergis mij, het grootste handelshuis in koffie is de Nederlandsche Staat — ik bedoel het tweede handelshuis, namelijk de heeren W. Schöffers & Co te Rotterdam, waarin ik lees: »Für die Ueberproduction von Rio- und Santos-Caffee ist ein nahes Ende noch nicht abzusehen.” En verder: »Die constatirte Ueberproduction von Rio- und Santos-Caffee kan ihren Ausgleich finden durch:

»a. *Missernten*. Dafür besteht heute nicht die allergeringste Aussicht;

»b. *Einschränkung der bestehenden Production*. Die Caffeebäume welche einmal gepflantzt sind, wird man sicherlich erhalten, so lange Preise die Kosten für Unterhalt, Pflücken und Präpariren noch decken. *Einschränkung der bestehenden Production* ist noch nicht wahrscheinlich.”

»Ziedaar iets dat wel in het oog moet worden gehouden. Mij schijnt het toe logisch te zijn, wanneer ik zeg, dat de gouvernements-cultuur op Java de particuliere industrie onmachtig heeft gemaakt.

»Ik spreek van bittere ironie, wanneer men de productie van Java vergelijkt met die van andere landen, die zoo machtig is toegenomen. Had men op Java maar het systeem van Brazilië gevolgd. Brazilië moet zijn koffie laten planten en verzorgen en plukken en bereiden door kostbare slaven; op Java hebben wij eene groote arbeidzame bevolking. Hadden wij even als Brazilië in de laatste 30 of 40 jaren de particuliere industrie op Java in de hand gewerkt, dan zouden wij nu zeker ook 6 millioen balen kunnen afleveren. En de Java-koffie is oneindig veel beter dan de Braziliaansche. Dat zou de welvaart van Indië en moederland eerst recht hebben bevorderd. Ik zal het woord niet noemen, waarmede ik het stelsel zou willen brandmerken, dat door velen zoo hoog geprezen en bewierookt wordt.”

Naar aanleiding van dit betoog, werd de opmerking gemaakt, dat men »de gouvernements-koffiecultuur in Indië gelijk stelde met protectie”; men beschouwt haar als »een middel van staatsinkomsten”, wel »eene afwisselende, maar toch een zeer voorname bron van inkomst, en zoo men die dus wilde prijsgeven, zou men terstond naar andere middelen moeten omzien om in de behoeften der schatkist te voorzien, middelen die moeilijk te vinden zijn.”

Naar aanleiding dezer opmerking des heeren Cremers (afgevaardigde uit Groningen) gaf de heer Muller aanstonds inlichting, hoe hij er toe kwam, om van koffiecultuur en protectie in één adem te spreken. »Schijnbaar, zou men kunnen zeggen, bestaat daartusschen geen verband. Toch is dat wel degelijk ten deele het geval. De protectie toch verhindert de vermeerdering van de voortbrenging; en de cijfers van

de gouvernements-koffiecultuur bewijzen, hoe deze door haar natuur en aard vermeerdering van de voortbrenging van de Java-koffie tegenhoudt. De koffie", zoo voegde de heer Muller er nog bij, »is een van de voornaamste inkomsten van het Indisch budget, en ik heb straks gezegd, dat men thans die cultuur moeielijk zou kunnen afschaffen. Maar het is eene andere vraag of men het stelsel niet zou kunnen veranderen of temperen; en ik houd het er voor dat juist dit stelsel in groote mate heeft bijgedragen tot hetgeen de geachte afgevaardigde uit Groningen afkeurde in de woorden die ik uit zijn mond opteekende, tot: »het te veel inspannen van den Javaan om geld in onze schatkist te brengen".

In dit belangrijk debat mengde zich de Minister van Koloniën niet door in eene ernstige behandeling te treden van het geopperde vraagstuk. Slechts eene kantteekening op het gesprokene.

»De geachte afgevaardigde uit Zuid-Holland" — zoo sprak de Minister — »heeft in zijne eerste rede ter rechtvaardiging van hetgeen in het Verslag voorkomt omtrent de productie, de prijs en de toekomst van de koffie, zich beroepen op een stuk dat ik althans niet verwachtte door hem aangevoerd te zien tot staving van zijn beweren. Want, kunnen volgens den geachten spreker uit de statistiek alle mogelijke gevolgen getrokken worden — hetgeen niet verhinderd heeft, dat in het Voorloopig Verslag juist eene statistiek betreffende de koffie is opgenomen — ik zou moeten onderstellen dat ook uit de door den geachten afgevaardigde aangehaalde circulaire alle mogelijke gevolgen getrokken worden. Ik voor mij toch heb in dat stuk juist het tegendeel gevonden van de beweringen van den spreker, en in stede van zwarte voorstellingen, een bemoedigend woord voor de toekomst van onze koffie. De steller daarvan acht bijv. de thans bestaande *Ueberproduction* onschadelijk voor de betere soorten die juist op Java worden aangekweekt, en hij noemt als een van de redenen, die aanleiding hebben gegeven tot de tegenwoordige verlaging van den prijs, de groote speculatie te Havre die in den laatsten tijd in dat artikel heeft plaats gehad."

ERNST OF KORTSWIJL?

In de zitting van de Eerste Kamer der Staten-Generaal van 26 Januari l.l. zeide de heer van Akerlaken o. a. het volgende:

»Toen de Indische baten ruim vloeiden, was er voldoende gelegenheid om ook ruimschoots in de uitgaven van Indië te voorzien; dat was de plicht van den Nederlandschen Staat, en hij heeft dien plicht betracht; want sedert de laatste 30 jaren zijn de uitgaven van Indië meer dan verdubbeld. Voor de Indische bevolking wordt dan ook door de Regeering behoorlijk zorg gedragen; die bevolking klaagt niet; de klagers zijn Europeanen, de Nederlanders zelve, die zich naar Indië begeven om daar fortuin te maken, of, fortuin gemaakt hebbende, dit trachten te vermeerderen."

In dezelfde zitting vernam men van den heer Cremers: »In den tegenwoordigen toestand onzer financiën wordt eene driedubbele zorg vereischt, dat niet te veel nieuwe werken tegelijk worden ondernomen. Dit geldt vooral het Departement van Waterstaat. Er is eene leening in het verschiet van 127 millioen, waarvan de rente en ook de aflossing uit de gewone middelen zal moeten betaald worden. Daarbij komt de Oost voor 25 millioen. Vroeger heeft men den Javaan te zeer ingespannen om geld in de schatkist te doen vloeien. De rente van die 25 millioen zal door de Oost verschuldigd zijn; onze ingezetenen zullen ze betalen, maar eene teruggave ligt in een ver verschiet. Het is omgekeerd ook verkeerd onze ingezetenen te zeer voor den Javaan in te spannen, en dit zal het gevolg zijn van de genomen maatregelen omtrent de openbare werken.»

LEBAK EN EEN PITTIG WOORD IN »DE AMSTERDAMMER. WEEKBLAD VOOR NEDERLAND.»

Werd reeds een en andermaal in dit tijdschrift, ook naar aanleiding van officieële rapporten, op den treurigen toestand in Lebak gewezen, ook het »Handelsblad» van 25 Dec. l.l. bevatte een ingezonden stuk van den heer Perelaer over Multatuli en de Lebaksche kwestie. Naar aanleiding van dat stuk had de heer Douwes Dekker aan een zijner vrienden te Amsterdam een brief geschreven. In het no. van 8 Januari jl. nam »de Amsterdammer. Weekblad voor Nederland» dien voor een groot gedeelte op en voegt er o. a. de volgende opmerking bij:

»Lebak is een woestenij, de bevolking is er tot moedeloosheid en onverschilligheid gezonken. Door voortdurende uitputting werd zij verstompt en ontzenuwd. In Bantam dreigde in October jl. hongersnood en uit Rangoon moest de rijst worden aangevoerd om de bevolking voor den dood te vrijwaren. Men weet het wat de heer Perelaer in het »Handelsblad» van 25 Dec. '81 dienaangaande schreef.

»Zoo ooit, dan is thans het oogenblik aangebroken, dat het Nederlandsche volk en zijne Vertegenwoordiging opstaan om de Regeering te nopen, dat een volledig licht verspreid worde over den loop van zaken, de gedragingen der regeeringspersonen in het Lebaksche gedurende de laatste vijf- en twintig jaren; dat de oorzaken van de verschrikkelijke toestanden blijken, opdat Nederland, na zijn plicht jegens een onschuldige bevolking verzuimd te hebben, zich althans zuivere van de schande, willens en wetens den Javaan te hebben verdrukt en aan den hongerdood overgeleverd.

»Over de Lebaksche jammeren bestaat een rapport van Dr. Arntzenius. Waarom wordt het niet gepubliceerd? Heeft de natie geen behoefte, geen recht, is het niet haar plicht, te weten hoe het in Indië toegaat? Zij toch, die de zegeningen der rijke koffieoogsten geniet, is verantwoordelijk voor den vloek, die op die zelfde weelderige oogsten rusten kan.»

EEN WOORD AAN DEN HEER WINTGENS.

»Les pires aveugles sont ceux qui ne veulent voir." Wat de kolonie betreft, schijnt de heer Wintgens er naar te streven onder zulke steekeblinden of verstokte blinden te worden gerekend.

Uit het »Nieuws van den Dag" van 16 Nov. zie ik, dat genoemd Kamerlid als bezwaar tegen de afschaffing der pantjen-diensten het oude, afgezaagde argument aanvoerde, *dat de inlander geen belasting in geld kan opbrengen*.

Het ongerijmde van dat argument daarlatende bij het feit, dat de Inlander in 1880 alleen aan landrente ruim f 17 000 000 opbracht, acht ik het niet ondienstig, den heer Wintgens en zijn geestverwanten het volgende in herinnering te brengen.

Toen de Preanger-reorganisatie in de Kamers aan de orde was, beweerde men ook, dat de Preangerman geen belasting in geld kon opbrengen, en wat leerde de tijd?

Als de ongelooften, die zulke onhoudbare stellingen hielpen verkondigen, zoo goed willen zijn even het Koloniaal Verslag in te zien, dan zullen zij ontwaren, dat onder ult°. 80 van de landrente in de Preanger ad f 1 188 000, slechts f 1500.— nog onbetaald was.

En dat door lieden *die geen belasting in geld kunnen opbrengen!*

Doch zal dit feit velen van hun dwalingen terugbrengen?

Ik vrees haast het tegendeel, want »les pires aveugles sont ceux qui ne veulent voir".

Als deze opmerking er nu maar toe bijdraagt, anderen terug te houden van het geloofslaan aan zulke, het belang der Kolonie en Nederland schadelijke oppervlakkigheden, zal ik niet te vergeefs de pen hebben opgevat, om daartegen te protesteeren.

Zulke ontoegankelijkheid voor den *werkelijken toestand* mag haast misdadig worden genoemd, want, als men weet welk kwaad er door wordt gesticht en hoe veel goeds er door wordt tegengehouden, kan men zich moeilijk onthouden, er een streng oordeel over uit te spreken.

Men moge het oprecht meenen, het kwaad dat men sticht, wordt er niet minder om, en dat mogen zij wel bedenken, die bijna altijd, als het een verbetering in de Indische toestanden geldt, in de oppositie zijn.

Ik ben er zeker van, dat zij die van de reorganisatie der Preanger allerlei wrange vruchten voorspelden en er tegen stemden, haar, na de thans gebleken uitkomsten, stellig niet ongedaan zouden willen maken.

Dat dit een les zij, om wat meer vertrouwen te stellen in de Indische Regeering, als zij uit overtuiging en door de feiten gedrongen voorstellen doet tot verbetering.

H.

DE AFSCHAFFING DER DIFFERENTIEËLE RECHTEN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Men moet een vreemdeling in Jeruzalem zijn om niet te weten hoe in den laatsten tijd de lucht vervuld is van de kreten over protectie; zij is, gelijk het lid der Eerste Kamer uit Rotterdam, de heer Muller, deed opmerken, in groote mate bezwangerd »met de miasmen van het protectionisme, en het schijnt wel alsof er eenig gevaar bestaat, dat die woekerplant bij ons allengs het goede zou kunnen verstikken wat onder de vrijheid is tot stand gekomen.”

Het kan daarom evenmin ontijdig als overbodig heeten na te gaan, of door het verlaten van het stelsel van protectie »onze fabriekmatige industrie en handel er onder geleden hebben”, of »bovenal de sterkste greep, de afschaffing der differentieële rechten in Nederlandsch-Indië schade heeft toegebracht aan die gewichtige volksbelangen”.

Van het tegendeel overtuigd, gaf het evengenoemde lid der Eerste Kamer ons onlangs eenige, volgens den Minister van Financiën »werkelijk belangrijke cijfers”, vermeldende den uitvoer uit het vrije verkeer naar Nederlandsch-Indië van 1851—1880. »Die cijfers”, zegt hij, »teekenen met volkomen juistheid den uitvoer der producten van onze nijverheid daarheen. Daarin *kan* niet liggen eenig buitenlandsch product, waarvan de invoer hier te lande belast is met invoerrecht. Manufacturen bij voorbeeld zijn hier te lande onderworpen aan een inkomend recht van 5 pct. en in Indië van 6 pct. Nu zal het een vreemdeling wel niet in de gedachte komen om zijne manufacturen eerst naar Holland te brengen en daar 5 pct recht te betalen en ze dan van Holland naar Indië te zenden om daar nog eens 6 pct. te storten. De uitvoer uit het vrije verkeer, dien we in onze handelsstatistiek afzonderlijk vinden opgeteekend, teekent dus met volkomene juistheid den uitvoer van artikelen van onze eigen nijverheid.”

»En nu feiten. Bij de behandeling der laatste tariefwet voor Indië in 1872 werd met grooten ophef verkondigd het groote gevaar van eene vernietiging onzer katoenindustrie bij eene afschaffing der bescherming. Welnu, in de jaren 1851—1860, een tijdperk van volle bescherming, leverde Nederland aan Indië aan katoenen manufacturen voor 77 millioenen guldens; in 1861—1870, toen gedurende zes jaren van de tien, de eerste tariefwet van den heer Fransen van de Putte in werking trad, klom de uitvoer tot 133 millioen, dat is met 71 percent, en van 1871—1880, toen gedurende zes jaren geenerlei bescherming meer bestond, bleef die uitvoer stationair, zij behield ten volle het veld, en van vernietiging was dus geen sprake. Ja, zij leverde eene grootere hoeveelheid goederen, omdat de katoen minder kostte. En nu de industrie die de wol verwerkt; zij ging met 8 percent vooruit, die welke de hennep verwerkt in het eerste decennium met 74 en in het tweede andermaal met 77 percent.

»In een dezer dagen, helaas, te Rotterdam verschenen brochure'tje leest men, dat de invoer van kleederen uit Berlijn zoo verbazend toeneemt, en wordt op deze een inkomend recht geëischt van 20 of 25 percent, als of onze natie uit louter kleermakers bestond. Welnu, die uitvoer naar Indië van die onbeschermden kleederen bedroeg 136 percent meer in het tijdperk van vrijheid dan in dat van volledige

bescherming. De uitvoer daarheen van het papier, welk artikel heette ten gronde gericht te worden, toen eenige jaren vroeger de uitvoer van lompen werd vrijgesteld, steeg met 62 percent, in het laatste tegenover het eerste decennium. En de uitvoer van aardewerk steeg met 421 percent, die van glaswerk met 540 percent, het laatste tijdperk van bijna algeheele vrijheid gesteld tegenover het eerste van volledige protectie.

»Ziedaar de gevolgen der afschaffing van de differentieële invoerrechten in Nederlandsch-Indië, voor zooveel eenige belangrijke takken onzer nijverheid betreft. En gaan wij nu na welken invloed zij heeft gehad op onze geheele handelsbeweging met Nederlandsch-Indië, dan ziet men, dat de totale uitvoer in het eerste decennium, dat van volledige bescherming, bedroeg 148 millioen, in het tweede, dat van getemperde bescherming, 242 millioen, en dus nagenoeg 100 millioen meer, en in het derde, dat van de vrijheid, 368 millioen, dat is dus weder 120 millioen meer, zoodat er eene stijging is van 149 pct. in het laatste tegenover het eerste tijdvak. Die cijfers hebben intusschen niet uitsluitend betrekking op onze nijverheid, maar ook op onzen handel. Gelijke uitkomst verkrijgt men ten aanzien van hetgeen onze industrie aan andere landen heeft geleverd. Voor de veel besproken wol-industrie, aan welke de bescherming ontnomen is, steeg dit met 127 pct. in den uitvoer, wanneer men de laatste 7 jaren der bescherming in Indië stelt tegenover de eerste 7 jaren der vrijheid. Met zulke cijfers voor oogen kan het niet anders of men moet tot Regeering en Vertegenwoordiging zeggen: laat ons toch behouden wat wij hebben.

»Wat nu de uitvoerhandel van Indië naar Nederland verminderd is, dat ligt bovenal aan het artikel suiker, een artikel waarvan de aanvoer verhinderd wordt door ons accijnsstelsel. Wanneer men beweert dat de afschaffing van de differentieële uitvoerrechten in Indië op die vermindering gewichtigen invloed gehad heeft, dan vergist men zich, want dat recht bedroeg slechts f 0,30 per 100 Ned. ponden of 18 cents per picol, terwijl het verschil tusschen de verschillende klassen van den suikeraccijns het veelvoud daarvan bedraagt.

»De Minister van Financiën, — die is de natuurlijke vijand van onze suikeraanvoeren. Hij moet zelfs logisch wenschen, dat al onze raffinaderijen werden gesloten, opdat de overponden hem niet meer in den weg zitten. De handel heeft dat gevaar dan ook wel degelijk voorzien en er op gewezen toen het nog tijd was, toen de Engelsche accijns nog niet was afgeschaft; maar men heeft den handel niet gehoord. In dat opzicht gaat het Nederland als den man die aan den drank is, die wel erkent dat hij verkeerd doet, maar zegt: ik kan den drank niet meer missen. Ook onze financiën kunnen den suikeraccijns niet meer missen."

De Minister van Financiën betuigde zijne vreugde over het hier geleverde betoog met betrekking tot de voordeelen, die onze handelspolitiek tot dusver heeft opgeleverd, voordeelen, voegde onze Premier er bij, die »wel mogen opgenoemd en gewaardeerd worden in een tijd, waarin zooveel verschillende gevoelens van tegenovergestelde richting ingang trachten te verkrijgen."

Nog een enkel woord over Opium.

De geachte Schrijver van de stukken aangaande »De officieële literatuur over de opium op Java'', in dit Tijdschrift, vergunne mij, uit eigen ondervinding van nabij een enkel woord van instemming bij het zijne te voegen, en wel naar aanleiding van het een en ander voorkomende in n°. III van die opstellen (Aug. '81).

Dat, gelijk de Minister zegt, van het opiumgebruik »de gevolgen voor den gebruiker en voor de maatschappij over het algemeen minder schadelijk te achten zijn dan die welke aan het drinken van sterken drank zijn verbonden'', is een groote en noodlottige dwaling. Waar is, wat de Schrijver daarop o. m. antwoordt, dat die gevolgen niet zoo dadelijk en zoo openbaar merkbaar zijn als die van de bedwelming door sterke dranken, doordien opium den geest niet opwindt (wanneer namelijk het daar niet op toegelegd wordt), maar verdooft en droomerig maakt. Hierdoor blijft de uitwerking meer verborgen, zoowel de dadelijke als de allengsche, en is het voor den oppervlakkigen beschouwer en den waarnemer uit de verte alsof er weinig kwaad uit geboren wordt. Inderdaad weten dezulken er niets wezenlijks van; want ook die gevolgen die mettertijd aan het licht treden, hebben een voorkomen waardoor men ze even goed aan andere, gewone oorzaken zou kunnen toeschrijven. Alleen zou een nadenkend onderzoeker, bijv. bij de teweeggebrachte lichaamskwalen, vragen: van waar zoo menigvuldig voorkomend, overal zoo duchtig en verwoestend de geheele constitutie aantastend, en overal met dezelfde verschijnselen en gelijken afloop, terwijl er toch blijkbaar geen epidemie heerscht? Maar juist die tweederlei verberging is het, die het gevaar te grooter maakt, doordien degenen die het moesten zien en wegnemen, het niet in zijn waren aard te zien krijgen. Wie het rechte er van weten wil, moet noodzakelijk van nabij, aanhoudend en langdurig met den Inlan-

der verkeerren, ten einde aanvang en voortgang, gevolgen en einde bij velen nauwkeurig te kunnen nagaan. Alleen wie dat met onpartijdigheid doen, en die op 't getuigenis van dezulken afgaan, hebben recht van beslissend medespreken.

De ondervinding die ik in dit opzicht op de genoemde wijze in den tijd van dertig jaar heb mogen opdoen, heeft mij, in het kort, het volgende bewezen.

De uitwerking van het langdurig opiumgebruik op het lichaam is overal een eigenaardig bederf van het bloed en van al de vochten, en verstoppingen in de vaten en wegen, waaruit op den duur ontstaat een slepende en verwoestende, doorgaans ongeneeslijke dysenterie of aamborstigheid, met de erbarmelijkste symptomen en onlijdelijke smarten vergezeld. Daarbij toenemende ongevoeligheid voor alle medicijnen, behalve de verdoovende in grootere giften, — tenzij met deze te zamen. Die toestand dringt tot het palliatief van steeds vermeerderde nuttiging van het gif, zonder welke het voor den lijder gansch ondragelijk wordt; tot welk ondragelijk lijden hij evenwel veroordeeld is, zoo lang hij niet van den eenen roes in den anderen kan overgaan. En juist door de zoo lang volgehouden verkwisting is dit den meesten lijders op verre na niet mogelijk. Waar nog goede en versterkende voeding plaats heeft, kunnen die kwalen lang uitblijven; en menigeen is er op die wijze zijn leven lang van bevrijd, ten minste van de hoogere graden, hoewel dan toch denkelijk meestal door het steeds toenemend gebruik van het verdoovend middel. Toch ziet men ook bij dezulken vaak een anders licht verlopend toeval door het voorhanden bloed- en vochtbederf, z. a. een eenvoudige wond, een bloedvin en drg., een kwaadaardige hoedanigheid aannemen en tot een doodelijken afloop komen. En wie zal er uitspraak over doen, hoeveel andere kwalen die van kacherie afhangen, en die zich in dit land zoo menigvuldig vertoonen, door 't opiumgebruik veroorzaakt of bevorderd worden!

»Waar nog goede en versterkende voeding plaats heeft», zeide ik. Wij weten echter al te goed — en de Regeering ook — dat niet dan zeer weinigen op de massa der Inlanders in dat voorrecht op den duur zich verheugen kunnen. Het is genoegzaam bekend hoe schraal over 't algemeen de voeding van den Javaan is, zelfs van de tamelijk gegoeden, en dat hij, ook waar de middelen niet ontbreken, doorgaans zeer weinig werk maakt van wat wezenlijk spierkracht bijzet. Doch die voeding, hoeveel of hoe weinig deugdelijks die bevat, moet zij niet bij verre de meesten al minder en minder worden, waar een belangrijk, en steeds belangrijker, deel van het inkomen aan opium verspild wordt, zoodat juist door het genot de eenige voorwaarde om er zich eenigszins wel bij te bevinden, al meer en meer onmogelijk wordt.

Maar — zoo wordt mij tegengeworpen — bij dezulken is het gebruik dan ook wegens hun onvermogen tot een geringe hoeveelheid beperkt, en ondervinden ze er te minder nadeel van. Niet bij allen is dit het geval. Daar zijn er, en niet zoo weinigen, die tijdens hun welgesteldheid zich reeds aan een ruimer gebruik hadden gewend, en na hun bezittingen in bedwelmenden rook te hebben doen verdwijnen, tot vermindering of gedwongen onthouding zijn moeten komen en de ellende daarvan ruimschoots hun deel kunnen noemen. En de ondervinding bewijst overtuigend, dat ook bij zeer velen die op den duur niet meer dan eene kleine hoeveelheid daags verbruikten, op een leeftijd van veertig jaar of daarboven reeds in erge mate aan de bovengenoemde kwalen laboreerden, meest aan dysenterie. Ik zelf heb te Djapara een groot aantal van zulke lijdens met geneesmiddelen geholpen, en had dus gelegenheid te over om mij omtrent alle bijzonderheden te vergewissen.

Stelt men daar nu tegenover degenen bij ons, die één, twee of drie bittertjes daags drinken, dan valt het ten duidelijkste in het oog, hoe veel verderfelijker het opium werkt dan de sterke drank. Het eerste toch is veel meer bedwelmend en bovendien verdoovend, en daardoor ook spoedig den eetlust verminderend, zoodat vaak zelfs bij 't voorhanden zijn van de beste voeding, deze weinig kan uitwerken. Sterke schuivers verklaarden mij meermalen, dat ze ten gevolge van hun gewoonte bij elken maaltijd niet meer dan eenige greepjes rijst konden nuttigen, terwijl, wanneer ze met behulp van een middel dat ik hun aan de hand deed, hun opiumverbruik aanmerkelijk verminderd hadden, ze wel tienmaal zooveel spijzen konden tot zich nemen. Dan de veel grootere verleidelijkheid van het opium door het aangename gevoel dat het in het lichaam werkt, en waarmede het ook den geest tot wellustige droomen voert, en door het wegnemen van alle gevoel van aanwezige kwalen en pijnen, terwijl het in veel grootere mate de geestkracht (reeds zoo gering bij dit half uitgedoofde volk!) vermindert door de telkens herhaalde verdooving, waardoor de patiënt te zekerder in de klusters van den hartstocht gevangen blijft, ook al staat hij nog maar gelijk met onzen gewonen, matigen bitterdrinker.

Zijn we alzoo ongemerkt gekomen tot de uitwerking op geest en gemoed, dan moeten hier vooral vermeld worden de zelfzucht en eigenwaan, die bij den opiumrooker in ontzettende mate toenemen; de steeds meer lethale onverschilligheid omtrent zijn geheele omgeving; tot eigen vrouw en kinderen toe; de volslagen indolentie en de afkeer van allen arbeid, van alle zorg en bemoeienis, waardoor hij ten laatste nacht en dag aan niets anders denkt dan aan de boeting van zijn hoofd- en al zijn nevenlusten, waar alles rondom hem aan moet ten

dienste staan. Een jeneverdrinker vergt voor zijn genot geen anderen dienst dan dat soms de een of andere wordt uitgezonden om den drank voor hem te halen; maar voor den schuiver, die zich nog de weelde van bediening kan vergunnen, moet alles in het touw: de een om voor zijn duren lust de middelen te verschaffen, de ander om zijn opium te gaan koopen, een derde om zijn pijpjes te stoppen, een vierde om zijn koffie en andere versnaperingen te bereiden. Is zijn roes zelf ook vrij wat bedaarder en stiller dan van hem die dronken is van sterken drank, wanneer daarna zijn kwalen en smarten zich weer laten voelen, en men hem niet aanstonds naar zijn lust ter wille is, dan vervult hij huis en hof met kermen en klagen, schelden en verwijten, waarmeê allen het hart uit de keel wordt gehaald.

Voeg hierbij de verzwakking van lichaam en verstomping van geest die de aan opium verslaafde ook als erfenis aan zijn nageslacht mededeelt, terwijl meerderen hunner reeds op middelbaren leeftijd onvermogen zijn tot geslachtsvoortplanting. Wat zal alzoo van de tweede of derde generatie na de tegenwoordige te verwachten zijn!

En nu de verarming. Hoe ontzettend veel welvaart is reeds en wordt nog altijd door dat ziel en lichaam verdervend gif verslonden! Al heel spoedig, bij de lagere standen, is een schuiver — nog een matige! — zoover dat dagelijks zijn geheele verdienste aan opium opgaat. Het verlangen naar aangenaam prikkelende en opwekkende lekkernijen, dat den roes vergezelt, doet daar ook nog het zijne aan toe. Ze zijn legio, de huisgezinnen waar de vrouw den kost voor allen moet winnen, soms nog bijgestaan door één of twee harer kinderen. En waar nu de vrouw zwak of ziekelijk is, of door krankheid of kraambed geheel buiten staat tot werken, daar is weldra de ellende niet te overzien. En inderdaad! dat is veel, zeer veel algemeener dan in Europa door den sterken drank.

Al die lichaamskrachten en zielsvermogens en al die welvaart die nu door het opium worden verteerd, moesten ten goede komen aan landbouw en nijverheid. Wanneer die alle daarvoor besteed werden, hoeveel grooter zouden de welvaart en het vertier zijn! En zou niet ook de rijksschatkist daaruit veel meer ontvangen, — en zonder vloek er op! — dan de opiumpacht haar kan opbrengen? Aan miljoenen Inlanders ontbreken de middelen, de geestkracht en de lust om hun velden en tuinen met zorg te bearbeiten of te leeren bewerken, of om in hun handwerk vorderingen te maken of het voor kwijning te behoeden, omdat ze nu eenmaal dat alles aan opium verpand hebben en blijven offeren. En zijn niet landbouw en nijverheid de hartader van den Staat? En de Staat zelf helpt met allen ijver om die hartader te verstoppelen, en alzoo zich zelf ten ondergang te brengen!

Resumeeren we alles, dan vinden we dat het grootere nadeel van het opiumgebruik bestaat, deels juist ook wel degelijk in de meerdere bedektheid voor 't oog, met den verblindenden schijn van genezing der voortgebrachte kwalen door 't genot, en de daardoor grootere verraderlijkheid, — en deels in de veel algemeener verbreiding, de grootere verleidelijkheid, de vaster ketening van de gebruikers, de zekerder verwoesting van lichaam en geest, de van meet af aan alle wilskracht verslappende en den geest uitdoovende werking, en de kweeking van de hoogste mate van cynische zelfzucht met volkomen vernietiging van de natuurlijke liefde, zonder ooit een oogenblik van beter besef toe te laten. En al ware werkelijk in dit alles het tegenovergestelde waar, dan nog is, op Java, dit een allerge wichtigst verschil in 't nadeel van het opium, dat de Regeering zelf het vergif aan haar beschermelingen levert, en zoo tevens zich om haar goeden naam en eere brengt.

»Een beter middel om het gebruik te beperken dan de thans gevolgde weg is tot dusver niet gevonden», zegt de Minister. Zeer natuurlijk, dewijl het niet gezocht wordt waar het alleen te vinden is. De Regeering MOET een beter middel vinden: daarvoor heeft zij de bescherming van den Inlander op zich genomen, welke de Allerhoogste ook van haar eischt. En het middel moet ook te vinden zijn, wanneer de Regeering maar haar plicht voor God erkent en zich naar Zijn wet wil richten, en dus ook van Hem alleen haar hulpe wacht. Maar dan moet het ook niet te doen zijn om *beperking*, maar om algeheele *uitroeiing* van het kwaad, en dus tot stellig en onvoorwaardelijk *verbod*. GEEN OPIUM meer op Java, anders dan in de apotheken; en al wie in 't bezit er van gevonden wordt, van waar ook afkomstig, ten allerstrengste en gevoelig gestraft zonder onderscheid des persoons. Zoogenaamde verkregen rechten kunnen en mogen niet in aanmerking genomen worden dan alleen tot vergoeding van schade: er bestaan geen rechten tegen Gods recht in! Dat zou een afdoende maatregel zijn. Elke mindere zal niets wezenlijks baten. En meent de Regeering dat ze daartoe in macht te kort schiet, de Opperregeerder, de Koning der koningen leeft nog, en is getrouw aan al Zijn beloften, om haar de macht te verleen tot al wat Hij gebiedt, en Zijn zegen er bij, waaraan alles gelegen is.

Daardoor zou de Regeering tevens haar naam en dien van het Christendom, die nu voor den Inlander geschandvlekt zijn, bij groot en klein weêr herstellen, hun een zeer gewenschte en weldadige hoogachting inboezemen en haar prestige vestigen als een deugdelijk schild tegen mogelijke ontevredenheid en ongeregelheden, waarvoor buitendien weinig reden van vrees bestaat: getuige de »verboden kringen».

En vraagt ze: hoe dan bij het missen van de millioenen uit de opiumpacht? dan antwoordt God in zijn waarachtig woord: »Ik heb meer dan dat om u te geven.» En door Zijn zegen zou Java zelf weldra deugdelijk dat antwoord bevestigen.

Besluit ook de Regeering daar niet toe, of wacht ze misschien op het initiatief van anderen die zullen medewerken, welnu! heeft dan het Nederlandsche volk geen verplichting aan God en aan Java in deze? Of heeft het redekavelen genoeg gedaan? Jaren geleden verscheen er een aansporing tot het oprichten van een anti-opium-verbond, waar enkele stemmen adhesie aan hebben betuigd. Het is bij woorden gebleven! Engeland bezit reeds een instelling voor dat doel. Moge zij getrouw en krachtig arbeiden, en haar voorbeeld een spoorslag zijn die Nederland tot zijn plicht brengt en Java van de doodende pestwalmen van het misbruikte heulsap bevrijdt!

P. JANSZ.

Correspondentie.

EENE TERECHTWIJZING.

In het Februari-nummer van den »Indischen Gids» komt voor eene beoordeeling van de novelle »Wijnanda» van W. A. van Rees door M. T. H. Perelaer. Ik heb geen lust om dat opstel, wat vorm en inhoud betreft, te critiseeren. Dit zoude ook overbodig zijn, na het bekende protest van den Generaal van Swieten tegen die novelle opgenomen in »Eigen haard», en hetgeen daaromtrent voorkomt op bladzijde 152—154 van het werk: »de Luitenant-Generaal J. van Swieten contra den Luitenant-Generaal G. M. Verspijck». Ik wil ook niets afdingen van den lof dien de schrijver zijnen vriend, den kapitein Van Daalen toezwaait; maar wanneer hij om te bewijzen, dat die vriend uit één blok zou zijn gegoten, zich beroept op eene daad, door dien vriend bedreven, terstond daarna herroepen en kort daarna weder verdedigd, dan heeft hij zich meer door hartstocht, dan door waarheid en kalmte laten leiden. Maar er is meer. Hij heeft verzwegen wat velen weten, *waarvan het schriftelijk bewijs vóór mij ligt*, en wat hem als boezemvriend en pleiter bij het gevoerde proces voor den Raad van onderzoek niet onbekend kon zijn.

De schrijver roept in bewondering uit:

»Zegt, staat hij daar niet voor U, Van Daalen, uit een blok gegoten? »Hadt gij U een ander beeld ontworpen van den man, die moed genoeg had, rond voor zijn gevoelen uit te komen, door de hand te weigeren van hem, dien hij daartoe niet waardig achtte, al was het »een der grooten der aarde? Ik zeg den heer van Rees dank voor die »karakterschildering. Er behoorde moed toe in het vorstelijk's Gravenhage een man als Van Daalen zoo op den voorgrond te doen treden, »die tengevolge van die mannelijke daad veel geleden heeft, en nog, »wanneer zij ter sprake gebracht wordt, vaak miskend wordt.»

Die zinsnede bewijst, dat een gepensionneerde hoofdofficier van het Indische leger zich niet schaamt openlijk een vergrijp tegen de subordination te verheerlijken, dat, had het voorbedachtelijk en met de bedoeling plaats gehad, door Perelaer aan den schuldige toegedicht, hem onder het bereik van artikel 101 van het Crimineel Wetboek voor

het krijgsvolk te lande zoude gebracht hebben. Is zulk eene daad loffelijk? Neen. Ik kan dan ook geene woorden vinden om dat onbetamelijke, antimilitaire, ja, hoogst onstaatkundige toejuichen eener strafbare daad, zooals het dit verdient, te kwalificeeren.

Kan men zich eene ergelijker daad voorstellen dan het vergriep van een ondergeschikt officier, die zich aanmatigt, om welke reden dan ook, den Vertegenwoordiger des Konings, den Opperbevelhebber der land- en zeemacht beoosten de Kaap de Goede Hoop, in het openbaar te beleedigen, op het oogenblik dat deze hem een blijk van belangstelling geeft? Is het geoorloofd dergelijke misdadige lomphheid te loven, wanneer dat geschied is in een gewest, waar onze overheersching over vele millioenen inlanders, de handhaving van de orde en rust, ja, het behoud der Kolonie steunen op den invloed onzer zedelijke meerderheid, die slechts verkregen en behouden kan worden door den eerbied van allen, en vooral van de landsdienaren, voor de boven hen staande machten. Het is van het hoogste belang om zulke daden in onze Aziatische bezittingen geen wortel te doen schieten, en hunne verheerlijking ten ernstigste af te keuren.

Zou het den schrijver van het hierboven genoemd opstel onbekend kunnen zijn, dat de door hem zoo verheerlijkte, op 2 Mei 1874 gepleegde daad, door Van Daalen zelf op 3 Mei herroepen is door de schriftelijke verklaring, dat hij zich *door hartstocht had laten leiden*; dat hij daarvan *al het verkeerde en schuldige inzag*, daarover *veel berouw gevoelde*, en *als man van eer behoefte gevoelde zijn ongelijk te bekennen en zijne apologie aan den Gouverneur-Generaal aan te bieden*?

Heeft hij het niet geweten, wat moeilijk is aan te nemen, hij wete het dan nu, en om zijn geheugen verder te hulp te komen, citeer ik woordelijk wat de Rochemont in zijn werk »Loudon en Atsjin» over die treurige geschiedenis zegt, die voor de eer van den schuldige beter aan de vergetelheid ware prijs gegeven.

»Den kapitein Van Daalen ziende, trad de Gouverneur-Generaal op »hem toe, hem de hand reikende en hem geluk wenshende met de »genezing zijner wond. De kapitein Van Daalen weigerde de aangeboden hand aan te nemen. De Gouverneur-Generaal vroeg den kapitein »of hij niet zag, dat hem de hand werd aangeboden. De kapitein »weigerde andermaal de hand aan te nemen, welke hem door 's Konings »Vertegenwoordiger werd toegereikt.

»Onze Koning heeft bij besluit van 24 November 1859 n°. 69 »de officieren van het Indisch leger begunstigd met de bepaling, dat »aan een Raad van onderzoek, uit hun midden gekozen, zal worden »overgelaten om te beslissen, indien er aanleiding mocht bestaan, om »van eenig officier te vermoeden, dat hij met een niet cervol ontslag »uit het leger behoort verwijderd te worden. Op grond hiervan nam »de Gouverneur-Generaal genoegen met het voorstel van den leger- »kommandant, om den kapitein Van Daalen voor een Raad van »onderzoek te doen verschijnen. Nauwelijks had de kapitein Van »Daalen zulks vernomen of hij zond den Gouverneur-Generaal een »brief, waarin hij schuld beleed, berouw verkondigde en vergiffenis vroeg.

»Die brief trof den Gouverneur-Generaal. Hij liet den kapitein

»Van Daalen door den bringer van den brief mededeelen, dat hij als mensch gaarne zijn medemensch Van Daalen volkomen vergeving schonk, maar dat hij als Vertegenwoordiger des Konings gehouden was om de Koninklijke waardigheid te handhaven. Deze eischte gebiedend, dat het gedrag van den kapitein Van Daalen niet ongestraft zou blijven.

»De kapitein Van Daalen na dit antwoord ontvangen te hebben liet den Gouverneur-Generaal verzoeken om zijn brief te mogen terug bekomen.

»De Gouverneur-Generaal liet den kapitein Van Daalen den brief terug bezorgen.

»De kapitein Van Daalen verscheen voor den Raad van onderzoek. Maar nu niet meer als een berouwvol, boetvaardig en vergeving vragend officier, zoo als hij zich in zijn brief aan den Gouverneur-Generaal had voorgesteld. Neen, nu was een officier die zich onschuldig rekent, en van zijne rechters vrijspraak verlangt.

»De kapitein Van Daalen werd door den Raad van onderzoek met vier tegen drie stemmen vrijgesproken.

»De Gouverneur-Generaal ontsloeg den kapitein Van Daalen uit Zijner Majesteits militaire dienst eervol onder toekenning van pensioen."

De gepensionneerde majoor M. T. H. Perelaer heeft door zijne verheerlijking van kapitein Van Daalen, even als velen vóór hem, hartscheitelijk geprikkeld door ik weet niet welke booze adem, die geblazen heeft over alles wat met de Atjehsche aangelegenheden direct of indirect in verband staat, weder getoond hoe gevaarlijk een onhandige vriend is. Ik ben er zeker van, dat kapitein Van Daalen met de verheerlijking zijner houding op 2 Mei 1874, die hij zelf wel het meeste betreurd heeft en gaarne uit zijne levensgeschiedenis gewischt had gezien, niet gediend zal zijn. Dat hij daarover berouw gevoelde en daarvoor vergiffenis vroeg, vereert hem meer dan zijne latere houding voor den Raad van onderzoek. Doch feilen zijn menschelijk. De beleedigde Gouverneur-Generaal vergaf hem als mensch, en strafte hem slechts als Vertegenwoordiger der Koninklijke waardigheid. Strenger dan deze mag niemand zijn, maar de verheerlijking van het gestrafte en strafwaardige mag daarom nog niet worden toegelaten.

Heeft de heer Perelaer soms gemeend, dat na de teruggave van Van Daalens brief aan den Gouverneur-Generaal, van zijn aan den dag gelegd berouw geen bewijs meer aanwezig is, dan wete hij, dat kapitein Van Daalen een nagenoeg gelijkluidenden brief aan den Generaal Van Swieten geschreven en diens voorspraak bij den Gouverneur-Generaal verzocht heeft. Deze brief is niet terugggegeven en nog bij den Generaal aanwezig.

Februari, 1882.

EEN VRIEND VAN DE WAARHEID.

Koloniale literatuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

C. P. K. WINCKEL, *Essai sur les principes régissant l'administration de la justice aux Indes Orientales Hollandaises surtout dans les îles de Java et de Madoura et leur application.* Samarang. Amsterdam. 1880
XII en 315 bl. 8°.

Het geschrift van den Heer Winckel levert een merkwaardig voorbeeld van schipbreuk op den vorm. Het bevat zooveel belangrijks over een belangrijk onderwerp, het getuigt, bij vele oppervlakkige en onrijpe oordeelvellingen, van zooveel kennis en studie, er is blijkbaar zooveel tijd en arbeid aan de samenstelling besteed, dat het voor een verslaggever eene teleurstelling is een ongunstig oordeel te moeten uitspreken. De gebreken van den vorm zijn zelfs zoodanig, dat het moeielijk is een geregeld verslag van den inhoud te geven.

Die gebreken zijn trouwens zoo in het ooglopend, dat het bevreemdend is dat de schrijver zelf niet heeft ingezien, dat hij op die wijze het vooropgestelde doel niet zou bereiken. In de voorrede deelt hij ons mede dat hij door de nagenoeg volslagen onbekendheid, van het buitenland vooral, met de instellingen en toestanden van Nederlandsch-Indië en de bijzondere voorliefde voor de studie van internationaal recht en vergelijkende rechtswetenschap bewogen is tot eene poging om de belangstelling van het algemeene rechtsgeleerde publiek in de kennis der nederlandsch-indische rechtsinstellingen op te wekken. Een verblijf in Egypte had den doorslag gegeven. Na hetgeen hij daar gezien en gehoord had, wenschte hij de gunstige, zooal onvoldoende, resultaten der nederlandsch-indische regeerkunst te stellen tegenover de resultaten van het muzelmansch beheer à l'Européenne in Egypte.

Een zeer gelukkig denkbeeld voorzeker, en een onderwerp dat ook voor ons van overwegend belang is, dat zelfs, al werd het werk in de eerste plaats met het oog op het buitenland geschreven, voor ons veel hoogere waarde en eene praktische beteekenis heeft. De rechtsbedeeling is wellicht de moeielijkste, maar zeker de gewichtigste taak eener koloniale mogendheid, eene goede rechtsbedeeling haar meest dringende plicht. Zij is, in zedelijk gericht, de rechtvaardiging harer

heerschappij over vreemde volken, het belangrijkste tegengescchenk dat een beschaafde staat aan minder beschaafde onderdanen kan geven in ruil van de voordeelen die hem die heerschappij oplevert, en tevens de hechtste grondslag voor de duurzaamheid dier heerschappij. De vraag hoe Nederland die taak heeft opgevat, dien plicht heeft vervuld, is, dank zij de nieuwe koloniale politiek, een vraag van belang voor elk Nederlander geworden. De zorg voor de uitoefening dier heerschappij is niet langer overgelaten aan de Regeering of aan het Hoofd der Regeering, ze is meer en meer onder de contrôle gevallen van onze vertegenwoordiging, dus van de publieke meening en van alle die medewerken om die vertegenwoordiging te kiezen, die openbare meening te vormen. En het recht schept hier den plicht. Die contrôle behoort niet alleen te dienen om te weten, waar de millioenen die Indië opbrengt en absorbeert, blijven; maar in de eerste plaats om te weten, hoe ons gezag wordt uitgeoefend, om te waken dat onze heerschappij over onderworpen volken worde gevoerd op eene wijze die wij voor ons eigen geweten zoowel als voor de vierschaar der beschaafde wereld kunnen rechtvaardigen.

Dat de rechtsbedeeling (ik gebruik hier het woord in den ruimsten zin, niet beperkt tot de werking der rechterlijke inrichting) veel te wenschen overlaat, kunnen wij, ook zonder iets van Indië te weten, vermoeden. Onze wetgevingskunst is niet zoo volmaakt, zelfs waar het geldt de rechtsbehoeften van het moederland te bevredigen, om van haar volkomen bevrediging van de rechtsbehoeften der indische maatschappij te verwachten. En de taak van den kolonialen wetgever ontmoet eigenaardige bezwaren, die het struikelblok zijn van de meeste koloniale mogendheden. In de eerste plaats is wegens verschil van sociale en politieke ontwikkeling, van ras, van godsdienst en zeden eenheid van recht onmogelijk. De wet wordt door de vrije en beschaafde volken niet beschouwd als het wachtwoord van een alleenheerscher of van eene heerschende klasse, maar als de uitdrukking hunner rechtsovertuiging. En wat voor ons geldt, geldt ook voor onderworpen volken. Het is waar, de koloniale wetgever kan, waar hij niet voor eigen volksgenooten of daarmede gelijkgestelden, maar voor onderworpen volken het recht vaststelt, aan de rechtsovertuiging dier volken geene vrije uiting geven. Ik ga voorbij het geval dat die rechtsovertuiging in strijd is met de rechten of belangen van het heerschende volk. Doch niet zelden is zij in strijd met regels en beginselen, die wij als algemeen geldend en noodzakelijk voor elke maatschappelijke samenleving hebben erkend. Geen daarmede strijdig recht mag erkend worden, ook al drukt het de rechtsovertuiging uit. Maar overigens behoort die rechtsovertuiging te worden geëerbiedigd, die het heerschende volk wel mag en behoort te trachten in de richting zijner eigene beschaving te leiden, maar niet behoort te dwingen of voorbij te zien. En in beginsel althans berust de rechtsbedeeling in Indië op die wijze van beschouwing. Voor de Europeanen en de met hen gelijkgestelden het nederlandsche recht, voor zoover de plaatselijke gesteldheid geene afwijking noodzakelijk maakt, voor de inlanders hun eigen recht, voor zoover het niet in strijd is met algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid. De groote moeielijkheid

is echter de scheidslijn te bepalen, die voor de verschillende onderdeelen van het recht niet gelijkelijk kan worden getrokken en ook niet onveranderlijk kan worden bepaald. De goede of verkeerde werking van het beginsel kan mitsdien alleen beoordeeld worden, wanneer wij weten hoe het beginsel niet alleen in de wetgeving, maar ook in de praktijk wordt toegepast, en welke de resultaten dier toepassing zijn.

Eene duidelijke en nauwkeurige uiteenzetting hiervan ware voorzeker een zeer verdienstelijk werk, en zou veel kunnen bijdragen om zoowel in het buitenland als ten onzen eene meer nauwkeurige kennis en eene juistere beoordeeling van onze koloniale politiek te bevorderen. De schrijver stelde zich dit ten doel, maar koos een vorm, volkomen ongeschikt voor een buitenlandsch publiek, en vergat bij de bewerking voortdurend dat zijn geschrift bestemd was voor een publiek, geheel onbekend of hoogst gebrekkig bekend met nederlandsch indische of zelfs nederlandsche instellingen en toestanden. Hij koos den vorm van een commentaar op het vijfde hoofdstuk van het regeeringsreglement, en hechtte de verschillende onderwerpen die hij besproken wilde, met meer of minder gelukkige keuze aan een der bepalingen van dat hoofdstuk vast, zonder eenige algemeene inleiding of eenig overzicht van het geheel der instellingen, die besproken worden. Is die vorm op zich zelve reeds in hooge mate onbehagelijk en afschrikkend vooral voor vreemdelingen, de schrijver liet er zich door verleiden tot eene soms zeer uitvoerige kritiek van woorden en uitdrukkingen, van wat men de technische gebreken van eene wet kan noemen, meestal zonder eenig belang voor een vreemdeling en dikwijls volkomen onbegrijpelijk voor hem, daar het dikwijls den zin van hollandsche uitdrukkingen geldt. Maar dit is betrekkelijk een gering gebrek tegenover het veel grootere, dat de schrijver de indische en nederlandsche instellingen en toestanden bespreekt en beoordeelt, als of hij veronderstelde dat de lezer er reeds vrij goed mede bekend was. Zelfs voor een Nederlander, die geene speciale studie van het onderwerp gemaakt heeft, is het zeer dikwijls moeielijk, soms onmogelijk den schrijver te volgen. Hoe moet het dan den vreemdeling gaan, die er in den regel niets van weet, die zelfs met de instellingen van het moederland weinig of niet bekend is? Het is waar, de schrijver deed aan zijne commentaar van het vijfde hoofdstuk voorafgaan eene vertaling van het geheele regeeringsreglement; maar dit is volkomen onvoldoende, om zelfs de eerste bladzijden te begrijpen, waar de schrijver van het regeeringsreglement van 1815 (?), van de grondwet van 1814 en de staatsregeling van 1798, van de vorstenlanden, van de verschillende soorten van ingezetenen, van den resident, enz. spreekt als van bekende zaken. En zelfs waar de verklaring gegeven wordt, komt zij dikwijls eerst veel later en op een plaats waar men haar niet gemakkelijk vinden kan, voordat men het geheele werk gelezen heeft. Zoo spreekt de schrijver voortdurend van de *Conseils du pays* en eerst aan het slot blijkt, wat daarmee bedoeld is. Het gemis van eene algemeene inleiding, waarin een kort overzicht van de verschillende deelen van Nederlandsch-Indië, van de bewoners, van de algemeene organisatie, van de regeling der administratie, van den aard der functiën van de verschillende ambtenaren en collegies, van de verhouding tot het

moederland, zoowel in politieken als administratieven zin, maakt m. i. het werk ongeschikt om in het buitenland veel lezers te vinden, of de kennis onzer indische instellingen aldaar te verbreiden.

Het is daarom te betreuren dat de schrijver zich van de fransche taal heeft bediend, die zijn geschrift voor ons, Nederlanders veel minder bruikbaar maakt. De taal zal velen afschrikken, zelfs al kennen zij haar voldoende. Ik onthoud mij liever van eene beoordeeling in het algemeen van taal en stijl, maar op een punt althans is de schrijver m. i. te kort geschoten. Het is altijd moeielijk om de eigenaardige benamingen die tal van begrippen en instellingen aan bijzondere omstandigheden in eene bepaalde taal te danken hebben, in eene andere taal overtebrengen, omdat ze soms volkomen afwijken van den woor/zin. De wijze waarop de schrijver zich van die taak kweet, is echter zoo onvoldoende, dat men telkens in onzekerheid verkeert, wat hij bedoelt, terwijl de vertaling soms iets geheel anders uitdrukt dan bedoeld is. Ik vermeldde reeds de *conseils du pays*, waaronder de landraden te verstaan zijn, maar men kon talloze andere voorbeelden vermelden: *acte législatif* of *acte législatif général* (verordening of algemeene verordening), *fonctions dans l'Etat* (staatsambten), *conduite journalière des affaires* (dagelijksch beleid der zaken), *directeur d'empire* (rijksbestuurder), *rente de la terre* (landrente), *travaux forcés* (tuchthuisstraf). En wie zal het pandelingschap herkennen onder het *droit d'otage* of de *emprisonnement pour dettes* van den schrijver. Gelukkig liet de schrijver het woord stokkenknecht op blz. 131 onvertaald, want in eene noot maakt hij van dien knecht van den stok- of gevangenisbewaarder een valet armé d'un baton. Hinderlijk is deze wijze van vertaling, vooral wanneer zij in den tekst van het regeerings-reglement zelve voorkomt. Zoo wordt reeds in het eerste besproken artikel (art. 74) het woord rechtspleging vertaald door *institutions judiciaires*. De onzekerheid of de vertaling wel nauwkeurig is, maakt de lectuur zoo vermoeiend, dat men telkens geneigd is haar te staken.

Deze gebreken zullen waarschijnlijk ten gevolge hebben, dat het werk ook in Nederland weinig lezers zal vinden, buiten diegenen die met de Indische instellingen reeds voldoende bekend zijn om den schrijver te kunnen volgen, en die ter wille van den inhoud, bereid zijn over de gebreken van den vorm heen te stappen. En hoewel ook de inhoud meer dan noodig door oppervlakkige of eenzijdige kritiek wordt ontsierd, bevat hij toch een schat van belangrijke mededeelingen en opmerkingen en zeer dikwijls een zeer juiste kritiek van instellingen en handelingen. Dit geldt vooral de verklaring van art 75 (bl. 46—124) die ongeveer een vierde van het geheele werk inneemt. Na op art. 74 de overblijfselen der zelfstandige inlandsche rechtspleging te hebben besproken, bespreekt hij naar aanleiding van het volgende artikel de nederlandsch-indische wetgeving. De schrijver, die zich op art. 74 liet kennen als een voorstander van de gradueele afschaffing der zelfstandige inlandsche rechtspleging, en de rechtspleging geheel in handen van het nederlandsche gezag wenscht overgebracht te zien, schijnt hier zich te verklaren tegen eene gradueele uitbreiding der gelijkstelling van het Nederlandsch-Indische en Nederlandsche recht, zelfs voor zoo veel betreft de Europeanen en daarmede gelijkgestelden. Ik zeg

schijnt omdat mij het gevoel van den schrijver niet volkomen duidelijk is geworden onder de verschillende, soms weinig gegronde uitvallen tegen wetgeving en bestuur. Dit is echter van ondergeschikt belang. De hoofdverdienste van dit gedeelte bestaat in de vergelijking tusschen de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische wetboeken en tusschen het strafrecht voor Europeanen en dat voor Inlanders, en de talrijke mededeelingen die hij ten opzichte van het oudere en nieuwere inlandsche recht doet. Ook als bijdrage voor vergelijkende recht-studie zou hetgeen ons wordt medegedeeld, naar méér doen verlangen. De overeenstemming op vele punten met het oud-deutsche recht is opvallend, vooral voor zooveel betreft het stelsel van bloedwraak en zoen. Niet minder belangrijk, hoewel niet vrij van zucht tot overdrijving is zijne beschrijving van de rechtspleging der priesterraden op art. 78, en van de uitzonderingsbepalingen voor inlandsche vorsten en hoofden. Zeer onvolledig en oppervlakkig is daarentegen de bespreking van de waarborgen voor de persoonlijke vrijheid der ingezetenen, op art. 85 en 86. Zoo maakt de schrijver zich met een enkele machtspreuk af van de belangrijke en lastige vraag der uitlevering. Belangrijker, hoewel ook onvolledig, is wat hij zegt omtrent het geheim van den post. Opmerkelijk is echter bij zijne behandeling van deze en de volgende artikelen de ongelijkheid van bewerking, die als een gevolg van den onstelselmatigen vorm is te beschouwen, en die den indruk geeft, dat het werk ten deele slechts is mededeeling van meer of minder uitgewerkte aantekeningen, die de schrijver van tijd tot tijd pro memoria op een exemplaar van het regeeringsreglement plaatste. Het gebrek in de methode komt dan ook hier vooral sterk uit. Daar het regeeringsreglement verschillende bepalingen bevat omtrent het Hooggerechtshof (art. 98—103), maar van de andere vierscharen zwijgt, wordt zeer in het breede over dat Hof gesproken. Dit deel bevat dan ook zeer veel belangrijks en tal van opmerkingen, die ernstige overweging verdienen. De andere rechterlijke collegies daarentegen, waarover in den loop van het werk telkens als bekend is gesproken, vindt men eerst aan het slot in een aanhangsel behandeld. Toch is dit een der belangrijkste onderwerpen die de schrijver te bespreken had, terwijl de kennis daarvan onmisbaar is voor het goed verstand van al het voorafgaande. Ik zou dan ook elk die het geschrift wenscht te lezen, aanraden te beginnen met dit aanhangsel. De behandeling van dit onderwerp is dan ook ordelijker en stelselmatiger dan de behandeling elders, omdat de schrijver zich hier niet vrijwillig gekneld had in de banden van een wetsartikel.

Daar mijn oordeel over het geheel niet gunstig kan zijn, acht ik breedvoerigere bespreking en ontleding van den inhoud, die ik mij aanvankelijk had voorgenomen, onnoodig. De gebreken in den vorm zijn zoo overwegend, dat het werk niettegenstaande al het belangrijke en verdienstelijke, dat het bevat, geene toekomst heeft. Het werk dat de schrijver zich voorstelde te geven, heeft hij niet gegeven. Aan de teleurstelling die hij ons daardoor veroorzaakte, paart zich het leedwezen, dat zij voornamelijk te wijten is aan gebreken die te vermijden waren geweest. De veelzijdige kennis en ervaring van den schrijver, zijne zelfstandigheid van oordeel, die, ook waar zijne kritiek soms

onbillijk en eenzijdig is, deze feilen doen vergeven, zijne werkzaamheid op wetenschappelijk gebied, ook door vroegere geschriften bewezen, geven hem aanspraak om gehoord te worden. Met eenige meerdere zorg voor den vorm zou hij ons een werk hebben geleverd, waaraan ongetwijfeld behoefte bestaat en dat aan die behoefte, zooal niet geheel, toch voor een groot deel zou voldaan hebben. Zorg voor den vorm is echter niet uitsluitend eene vraag van beleefdheid jegens den lezer, maar eene voorwaarde voor succes, vooral wanneer men schrijft voor het algemeene publiek en niet voor specialiteiten.

Mr. P.

De eerste zending-conferentie te Batavia en te Depok, van 20—29 Augustus 1880 en wat deze te verwachten en te bidden geeft. Met een voorwoord van Ds. J. A. SCHUURMAN, JOH. Uitgegeven ten voordeele van een zendingbond. Gedrukt bij H. P. DE SWART, te 's Gravenhage. 1881. 8°.

Reeds vóór eenige maanden ontving ik van de Redactie van „de Indische Gids” de uitnoodiging, een verslag van boven vermeld geschrift te geven, ter plaatsing in haar Tijdschrift. Ik had, met het oog op mijne werkzaamheden, bij ongesteldheid, beter gedaan, als ik dit verzoek beleefdelijk had afgewezen. Maar ik aanvaardde de taak, en het wordt meer dan tijd, dat ik mij daarvan kwijte. Ik wensch daarbij de bescheidenheid in acht te nemen, die mij voegt tegenover mannen van ervaring, bezielde met liefde voor hun werk. Mijn streven was steeds op te bouwen. Ik hoop, dat men dit niet voorbij zal zien, als blijkt, dat ik mij niet geheel met de zienswijze van de geachte vergadering kan vereenigen. Er valt in de zending nog veel te leeren, en niet altijd wordt de geschiedenis geraadpleegd, of worden hare lessen ter harte genomen. Laat ons zien.

De zending-conferentie van Augustus 1880 was werkelijk de eerste, die te Batavia en te Depok plaats had, maar niet de eerste op Java. De zendelingen in den Oosthoek, die van het Nederlandsche zendeling-genootschap, hadden vóór ruim 20 jaren hunne conferenties, die te leeren geven. Vooreerst veroorzaakte het reizen belangrijke kosten, ten tweede kon niet ieder zijne gemeenten en gezin, buiten bijzondere noodzakelijkheid, lang genoeg verlaten, om de kosten niet op te drijven, buiten alle evenredigheid tot het beoogde doel. Maar ten derde nog, en dit mag wel het grootste, alles overwegende bezwaar genoemd worden, men behandelde onderwerpen, die daar niet ter plaatse waren.

De zendelingen in de Minnhassa hadden sedert 1847 hunne conferenties, tot welke de Inspector L. J. van Rhijn den eersten stoot gaf. Men kwam sedert tweemaal 's jaars, beurtelings bij elk lid der Vereeniging bijeen. Eerst sedert verleden jaar heeft men deze bijeenkomsten tot eenmaal 's jaars bepaald, omdat het meerendeel der leden als Hulppredikers buitendien eene officieele samenkomst hebben bij te

wonen. In de Minahassa bestonden de bezwaren, uit kosten, reizen, afwezigheid uit eigen werkkring geboren, niet, en hierin ligt eene aanwijzing voor de grenzen binnen welke zendingconferenties dienen besloten te blijven. Maar ook men behandelde daar uitsluitend de belangen van eigene gemeenten, scholen, gezinnen, kortom men bepaalde zich daar tot de mededeelingen, vragen, besprekingen uit eigen werk geboren. De uitvoerige, belangrijke verslagen, die men geregeld aan het Bestuur des genootschaps zond, kunnen daarvan getuigen. Deze leverden dan ook steeds aan dat Bestuur stof tot beraadslagingen, die niet zelden tot gewichtige besluiten geleid hebben, en steeds dienden om de gemeenschap en onderlinge samenwerking te onderhouden en te bevorderen. Men zal licht begrijpen van hoe groot belang zulke conferenties zijn. Maar ligt ook niet voor de hand, dat zij alleen dan stand kunnen houden, wanneer zij binnen bepaalde grenzen blijven?

De onderwerpen, in de conferentie te Batavia en te Depok aan de orde gesteld, reeds op den binnentitel aangeduid, waren: 1°. Kerken zending, 2°. Mohammedanisme en zending, 3°. Een zendingbond. Een vierde onderwerp, »zending en school», werd wel besproken, doch kon niet tot zijn recht komen, door gemis van het referaat door Ds. Schuurman toegezegd. Betreurde de vergadering de afwezigheid van den man, die weldra wegens ziekte naar het vaderland moest terugkeeren en niet lang daarna tot hooger leven werd opgeroepen, het kan niet anders of deze afwezigheid moest van invloed zijn op het karakter der beraadslagingen. Ds. Schuurman had zich sedert zijn eerste optreden in Indië de belangen der zending met warmte aangetrokken. Hij had haar nieuw leven geschonken. Hoe men ook denken moge over zijn lievelingsplan, het Seminarie voor Inlandsche voorgangers, het getuigde voor hem van moed en volharding. Hij was daarbij vatbaar voor overtuiging, en . . . ; doch genoeg: ook ik heb het betreurd en betreur het nog, dat Ds. Schuurman geen deel kon nemen aan deze conferentie. Ik zal met velen zijne nagedachtenis in eere houden.

Volgens het programma zou Ds. Schuurman de openingsrede hebben gehouden. Br. Jansz, van Japara, trad op den bepaalden tijd in zijne plaats in de Willemskerk op, en deze sprak een warm woord, eene gepaste inleiding tot het werk, dat spoedig zou aanvangen. De voorbereiding tot dit werk kunnen wij laten rusten, na vermeld te hebben, dat Br. C. Albers tot voorzitter en Br. J. L. Zegers, beiden van de Nederl. zendingvereeniging, tot secretaris van deze conferentie benoemd werden.

Maandag den 23 Augustus kwam het eerst aan de orde een referaat over Kerk en Zending door E. Haan, (zendeling van de christelijk gereformeerde kerk, sedert 1874 werkzaam te Batavia). Nu eenmaal het onderwerp in het programma was opgenomen, moest ook de behandeling volgen. En de heer Haan kweet zich, van zijn standpunt, op verdienstelijke wijze van de taak hem opgedragen. Het is hier de plaats niet, om in de bijzonderheden van dit referaat te treden, bedenkingen te maken tegen opvatting van de begrippen kerk en gemeente, of ook tegen die van kerkelijke zending en genootschapszending, van welke laatste de Referent geen juiste voorstelling scheen te hebben. Evenmin kan ik stil staan bij de zeer uiteenlopende gevoelens, die

zich bij de bespreking van het onderwerp openbaarden. Het zij genoeg op te merken, dat een onderwerp als dit niet vatbaar is; om met goed gevolg op eene zendingconferentie besproken te worden, daar niet te huis behoort. Dit zullen de Broeders, bij later nadenken, wel hebben ingezien; althans men komt licht tot deze overtuiging, als men aan het eind van het verslag dezer zitting leest: »Allen gevoelden, dat de bespreking" (van het bedoelde onderwerp) »tot weinig of geen resultaat had geleid. Sommigen wenschten, dat de vergadering gedefiniëerd haar gevoelen over het begrip" (de begrippen) »Kerk en Zending, en het verband tusschen die beide, enz. zou uitspreken.

• De president deed echter opmerken, dat uit de gevoerde discussie duidelijk was geworden, hoe weinig eenstemmigheid op deze punten onder de BB. heerscht, en het derhalve hoogst bezwaarlijk zou vallen, eene formule te vinden, die, ook zelfs maar aan de meerderheid, zou voldoen.

• De meerderheid was van hetzelfde gevoelen. Tegenover den wensch van enkelen, dat de discussie over deze punten in de namiddag-vergadering zou worden voortgezet, om, zoo men hoopte, alzoo tot eenig resultaat te komen, werd geoordeeld, dat de bespreking daarover kon eindigen." En de president toonde de beteekenis zijner waardigheid goed te verstaan door het woord, waarmede hij deze beraadslaging besloot.

Van geheel anderen aard was het onderwerp, dat in de namiddag-zitting van denzelfden dag aan de orde gesteld en waarvan de bespreking nog den volgende dag voortgezet werd.

»Is de kennis van het Mohammedanisme noodig voor Evangelisten uit de Inlanders onder de Inlanders?" Ziedaar een onderwerp van zuiver practischen aard, juist geschikt voor eene vruchtbare behandeling in een' kring van zendelingen, die te midden van eene mohammedaansche bevolking geroepen zijn het Evangelie te verkondigen. En het referaat van Br. C. Albers getuigt van grondige kennis, helder nadenken en ik zou ook zeggen van eene over het geheel zeer juiste opvatting. Men kan zien, dat hij doorgedrongen is tot de ware beteekenis van de zending, dat hij daartoe in de eerste plaats rekent, zich vertrouwd te maken met de denkwijze en denkbeelden, de geaardheid en behoeften van het volk. Hadden al de aanwezigen deze strekking van zijne voordracht beter begrepen, de beraadslaging, die zich daaraan vastknoopte, zou vruchtbaarder geworden zijn. Nu droeg zij de kenmerken, die maar al te vaak zulke discussies onvruchtbaar maken: men grijpt de onderdeelen aan, weidt uit over punten, die de Referent des noods gewonnen zou willen geven, komt terug op punten, die reeds geheel of gedeeltelijk, in den regel voldoende, behandeld zijn, en legt daardoor den aandachtigen toehoorder, die licht had hopen te vinden, aan het slot de vraag op de lippen: »Maar wat is nu toch wel uw antwoord?"

Referent had zijne voordracht gesloten met de volgende stellingen: 1°. Kennis van den Islam is om een goed Evangelist te zijn, niet *volstrekt* noodzakelijk; 2°. Kennis van den Islam is echter voor den Evangelist meer noodig, dan de kennis van algemeene geschiedenis, aardrijkskunde, en rekenen, omdat: a. de inlandsche Evangelist geen vreemdeling mag zijn in zijne onmiddellijke omgeving; b. deze kennis

voor hem van grootere beteekenis is, dan voor den Europeeschen zendeling; c. het Mohammedanisme eene taal heeft geschapen, die in alle opzichten aan het inlandsch karakter voldoet; d. bekendheid met den Islam voor den inlandschen Evangelist noodig is om zijns zelfs wil; e. die kennis noodig is ter wille van het Christendom, dat hij belijdt en geroepen is te verbreiden.

Zeker is het noodig, het gansche referaat, met eenige aandacht te lezen, om de strekking van deze stellingen te begrijpen. Het eerste punt schijnt in weerspraak te zijn met het tweede, en het tweede luidt, zonder toelichting, tamelijk paradox. Met ernst kwam de Directeur van het Seminarie, de Hr. Hennemann daartegen op, en toen hij den volgenden dag niet ter vergadering kon verschijnen, bracht zijn medeonderwijzer de Heer Iken, namens hem, een zevental punten, in den vorm van vragen, in, die niet konden strekken om het onderwerp tot meerdere klaarheid te brengen, ten zij dan, dat men ze in in eene verhandeling had willen opnemen. De Heeren Hennemann en Iken konden volstrekt niet toegeven, dat de kennis van den Islam noodig was voor den toekomstigen Evangelist. Maar toen de eerste, naar aanleiding van eene zeker niet gelukkige onderscheiding, gevraagd had, wat Referent verstond door eene oppervlakkige, wat door eene grondige kennis van den Islam, antwoordde deze hem zeer ter recht: »dat onder eene grondige kennis van den Islam, niet zoozeer moet verstaan worden de kennis van het leven en de handelingen van Mohammed, of van den ritus door den Koran voorgeschreven. In Indië toch is de kennis van dit een en ander over het geheel zeer vaag. Om de godsdienstige gedachtenwereld van den Mohammedaan, zooals die in Indië wordt aangetroffen, te leeren kennen, zou men zich al licht met de meeste vrucht bedienen van de geschriften, die in de pesantrèns gebruikt worden. De denkbeelden daarin uitgedrukt, nemen de leerlingen dier scholen in zich op, nemen die mede van de school, planten ze voort onder het volk. Het is met die denkbeelden toch, dat men telkens in aanraking komt, waarmede men dus telkens zal te rekenen hebben.»

Na dit woord van den Referent had men dieper in kunnen gaan tot de vraag: in hoe verre wordt de gedachtenwereld van den Javaan beheerscht door den Islam? Men zou dan hebben kunnen wijzen op de resultaten door de Zendingen in den Oosthoek verkregen. Het bespreken van ngelmoe had niet kunnen uitblijven. Niet ongepast zou het voorts geweest zijn te spreken over de capaciteit van het denkvermogen bij verschillende individus, over den religieusen zin, alles natuurlijk als resultaten van persoonlijke ervaring. En in deze richting voortgaande zou het antwoord niet moeielijk te vinden geweest zijn op deze slotvraag: Wat zal de inlandsche Evangelist op zijne landgenooten vermogen, als hij niet volkomen vertrouwd is met hetgeen in de geesten leeft en daarop werkt? Als hij niet, als een Paulus op den Areopagus, bekend is met de geschriften en daaruit opgedane denkbeelden van het volk, dat hij den Christus zal verkondigen? Waarlijk men heeft soms vreemde denkbeelden van de Evangelieprediking!

Door een' der aanwezigen, geen zendeling, die meende, dat de kennis van den Islam voor den inlandschen Evangelist onnoodig is,

werd o. a. gezegd: »Wat te denken van den man, die in aanraking komende met zekeren zonderling, die het product van 2 en 2 zou meenen te moeten gelijk stellen aan 5, zich eerst zou trachten bekend te maken met de scheeve voorstellingen en redeneeringen, waar langs zulk resultaat noodwendig moest verkregen worden, ten einde eerst dan zich in staat te achten met dien zonderling deswege in het strijdperk te treden?» Men zou zeggen, dat het van het hoogste gewicht was, als men bij zulken man iets wilde uitrichten, zich reukenschap te geven van den gedachtengang, die tot zulke aberraties gevoerd had. Men zou meenen, dat de geneesmeester den aard van de ziekte diende te kennen, om haar te kunnen bestrijden. Het is moeilijk aan te nemen, dat dit laatste niet het gevoelen geweest zou zijn van den spreker, die bij andere gelegenheid zeer behartigingswaardige wenken gaf.

Zou het ook kunnen zijn, dat men in zekere mate van spraakverwarring vervallen was? Laat ons hopen, dat ook te Depok de seminaristen zullen worden opgeleid tot zulk eene grondige kennis van de godsdienstige denkbelden van hun volk, naast eene zóó vaste overtuiging van de eenige waarde van het Evangelie van Jezus Christus, dat zij, waar zij tot den landgenoot komen met het Evangelie, ook weten of berekenen kunnen van wat uitwerking hunne prediking moet zijn op de harten van hen, die eenmaal zoekende zijn naar waarheid. Zij zullen dan ook wel geleerd hebben, dat disputeeren geen deel van hunne taak uitmaakt, zoo als zeer te recht door den even bedoelden spreker werd opgemerkt. Doch genoeg hierover. Tot mijn genoegen kan ik constateeren, dat, toen het 2de punt in stemming kwam, zeven der aanwezigen hunne volkomene instemming daarmede betuigden. En niet onvermeld kan ik hierbij laten, wat door den verslaggever na het vermelden van dezen uitslag werd opgeteekend: »De president sluit met een kort woord, waarin hij o. a. wijst op het zijns inziens niet onbelangrijk verschijnsel, dat alle zendelingen, hier aanwezig, zich vóór deze stelling verklaren, terwijl de BB., die er tegen hebben gestemd, mannen zijn, die nooit zoo direct als de zendelingen de praktijk der zending onder Mohammedanen hebben leeren kennen. Immers ook Br. Hennemann heeft gearbeid onder niet-Mohammedanen, en dan nog voornamelijk onderwijs gegeven aan een Seminarie. Dit geeft aan die BB. zelve te denken.» Men mag vertrouwen, dat althans de Heer Hennemann de zaak nog wel eens in ernstige overweging zal genomen hebben. Veel zal afhangen van de beteekenis, die men, met het oog op de behoeften van de kweekelingen, hecht aan de beteekenis van »kennis van den Islam.»

De gewone vergaderingen werden afgewisseld door godsdienstige samenkomsten en door bijeenkomsten aan de huizen van enkele vrienden. Dat bij al deze gelegenheden een recht broederlijke geest heerschte, dat daar belangrijke gesprekken gevoerd werden, en dat ook op deze wijze de conferentie aan haar doel beantwoordde, zou men gerust mogen aannemen, ook al werd het in het verslag niet herhaaldelijk verzekerd. De zending heeft behoefte aan zulke verfrisschingen, en zij zullen hem van te meer nut zijn, naarmate hij zich bij gelegenheden als deze in ruimer kring beweegt en daardoor gevoelens leert

kennen, zoo noodig leert bestrijden, die van de zijne afwijken. De kring van zendingen en zendingvrienden is althans in Indië zóó groot niet, dat men deswege tot afzondering of uitsluiting genoopt wordt. Door enkele Leder van de conferentie is dit gevoeld, door één Lid zelfs uitgesproken. Ik voor mij had zeer gaarne gezien, dat de zendingen in den Oosthoek althans waren uitgenoodigd; ook voor hen zou het eene verfrissching geweest zijn, met Broeders zendingen eenige dagen door te brengen. Intusschen wil ik blijven eerbiedigen, zoo als ik zulks sedert jaren gedaan heb, de redenen, die van zekere zijde afzondering en uitsluiting schijnen te gebieden. Ik troost mij dan maar met de geschiedenis van Barnabas en Paulus, en vind gronden genoeg om mij zelfs in de uitsluiting te verblijden. Het koninkrijk Gods wordt toch uitgebreid.

Maar dan al weder blijft het van overwegend belang, zich duidelijk rekenschap te geven van zijne gronden en motieven, en waar men zulks noodig acht, deze bloot te leggen; ook te waarschuwen tegen opvattingen, die met de beste bedoelingen in het midden gebracht, met talent en warmte verdedigd, gevaarlijk zijn, hoeveel goeds zij ook bij de uitvoering beloven.

»Een zendingbond'', dus luidt het opschrift van het derde referaat, dat van Br. Jansz, en aan hem, den voorsteller tot het stichten van zulk een bond, was de teekening en aanprijzing van een sedert lang doordacht plan volkomen toevertrouwd. Ik moet mij hier onthouden van eene ontleding, die geen doel zou treffen. Wie een voorstander is van bonden, meer bijzonder van zending- of zendingenbonden (men was het bij de discussies aanvankelijk niet eens over het woord, maar gevoelde toch wel het verschil in beteekenis), neme het opstel van Br. Jansz ter hand. Er is veel waarschijnlijkheid, dat hij zich bij dezen zal aansluiten.

Mij komt intusschen voor, dat het denkbeeld, hoe schoon en aannemelijk het oppervlakkig ook moge schijnen, in den grond buiten de zending omgaat. In zoo verre zulk een bond een defensief karakter tegenover verschillende machten zou moeten dragen, wordt voorbijgezien wat tot de bevoegdheid en tot de taak der genootschappen behoort. Waar behoefte aan onderlinge voorlichting op den voorgrond gesteld wordt, daar vergeet men dat aan deze volkomen voldaan kan worden, als ieder zijn licht slechts doet schijnen, dáár waar de gelegenheid hem daartoe wordt aangeboden. Waar van het verstrekken van hulpmiddelen voor school en gemeente sprake is, daar overwege men nog eens, of men de beste van corporaties verwachten kan, en of het bezwaar zóó groot is, wanneer twee bekwame mannen, gesteld dat zij buiten de mogelijkheid waren iets van elkander te weten, te komen, hetzelfde werk verricht hadden. Wordt aan methode gedacht, ja! dan is allermint iets van een bond te verwachten. Men zet ook geen methode voorop, allermint in de zending, en tot toetsing van zijne eigene vindt ieder licht gelegenheid. Besparing van kosten, vooral door verdeeling van arbeid! Zeer noodig; maar is het ook noodig, ja mogelijk dat deze uitga van een bond? »Zendinghospitalen, liefdadigheids-beleenbanken, landontginning tot Evangelisatie, een anti-opium-verbond, zaken waarvan ieder den noodrang zal gevoelen, ten

einde den Inlander ook lichamelijk voelbaar te doen ondervinden, dat het Evangelie den godsdienst der ware en zuivere liefde leert en zoo- wel zijn tijdelijk als zijn eeuwig welzijn bedoelt"! Voortreffelijk; maar wat zal een zendingbond meer kunnen doen, dan b. v. de B. B. Jansz en Poensen deden om de geesten wakker te schudden voor hunne plannen van landontginning? Kon zulk een bond de rijken en mach- tigen dezer aarde in zich opnemen, wellicht zou het dan spoedig al de instellingen tot stand hebben gebracht, die het nuttig en noodig oordeelde. Op de publieke opinie werkt zulk een bond niet.

Ik ga niet verder, waar de voorsteller in de bijzonderheden der uit- voering treedt en waar de vergadering eindelijk besluit: Er zal een zendingbond gesticht worden; er zij eene commissie met de voorbe- reiding daartoe belast.

Er zal een zendingbond gesticht worden: dit veronderstelt de moge- lijkheid. Spoedig bleek, dat men zich voorloopig diende te bepalen tot Java en Madura, en bij de uitvoering van het plan, zal het de vraag zijn, of men de grenzen niet nog enger had moeten stellen, en of men dus niet verstandiger gedaan had, te besluiten tot het houden van conferenties op bepaalde tijden.

Blijkt, dat het nut van een zendingbond minstens problematisch is, dat zijn werkkring in allen gevalle zeer beperkt zal blijven, van meer beteekenis is, dat zulk een bond, zal het aan zijner naam beantwoor- den, in de rechten treedt van de Genootschappen en, waar de Kerk afvaardigde, van deze. Tusschen zenders en afgevaardigden behoort een innig verband te bestaan, dat dringt tot gemeenschappelijk over- leg en eenparig handelen. Waar dit verband ontbreekt, daar mist men de eerste voorwaarde tot werken, daar kan men zich voorstellen, dat de Evangelieverkondiger uit eigen beweging, met eigen middelen, een eigen werk heeft opgevat; maar daar zal men hem dan ook niet den naam van zendeling of afgevaardigde kunnen geven. In een Genootschap, in eene Kerk kan een bestuur niet gemist worden. Dat bestuur zal, als het zijne taak begrijpt, aan de zendelingen eene hooge mate van vrijheid verleen, wetende, dat als die mannen geschikt en voor hun ambt bekwaam zijn, vrijheid van handelen, waar het hunne werkzaamheden betreft, een eerste vereischte is. Dat bestuur zal voorts raden, steunen, in twijfelachtige gevallen beslissen, in uiterste gevallen zijn gezag doen gelden; het zal bijzonder de zendelingen in eere hou- den, hunne belangen behartigen, kortom zich gedragen zooals het broeders tegenover medebroeders betaamt. Het zal echter niet mogen dulden, dat de afgevaardigden van zijn Genootschap of van zijne Kerk zich als zoodanig aansluiten aan eene vereeniging, die uit den aard van haar samenstel zelfstandig zal moeten optreden, die zich ook door den Staat als zedelijk lichaam zal moeten doen erkennen. En wat betee- kent een bond zonder een en ander? Waar het bestuur van een genootschap zijnen zendelingen op de meest beleefde wijze verbiedt tot zulk een bond toe te treden, daar doet het niet anders dan zijn plicht; het zou aan dezen te kort doen, wanneer het hierin den afgevaardigde de vrije hand liet. Het zou niet minder doen, dan de grondslagen te ondermijnen van de corporatie, die het geroepen is te bevestigen.

Ik begrijp zeer goed, dat men tegen deze redeneering veel kan in-

brengen, dat schijnbaar excepties oplevert in ons bepaald geval; maar ik weet ook, dat men zich moet wachten voor begripsverwarring, niet vergeten mag, dat ook in het Godsrijk, ja dáár bovenal, alles met orde behoort te geschieden.

Ook over de school werd in de conferentie nog een en ander in het midden gebracht. Ik wensch mij hierover bij deze gelegenheid niet uit te laten. Elders heb ik meermalen trachten te betoogen, dat het inlandsch onderwijs in Indië op verkeerde, zeer wankelbare grondslagen berust. Dit is mij zelfs van zeer bevoegde zijde herhaaldelijk toegegeven. En nu komt het mij voor, dat het zoo goed als vruchteloos is, dit onderwerp te bespreken, zoo lang men zich geen klare voorstellingen gemaakt heeft van de verstandelijke en geestelijke, in verband tot de maatschappelijke behoeften van den Inlander

Wat ik bij den aanvang van deze aankondiging zeide, herhaal ik ten slotte. Met alle bescheidenheid onderwerp ik mijne bedenkingen aan het oordeel van bevoegden. Het zal mij steeds verheugen, Broeders in den Heer zóó vereenigd te zien, als waarvan deze conferentie de blijken droeg; ik zal niet aandringen op vereeniging, waar deze onoverkomelijke bezwaren op zou leveren; maar ik mag toch niet nalaten allen, die in waarheid de belangen van het Godsrijk voorstaan, en bijzonder al de zoodanigen in onze Oost, te wijzen op de beteekenis van de hoogere eenheid, die bij alle verschil van meeningen, samenwerking mogelijk maakt.

7 Januari 1882.

J. C. NEURDENBURG.

Borneo van Zuid naar Noord. Ethnografische Roman door M. T. H. PERELAER, Gep^d. Hoofdofficier van het Ned. Ind. leger, gewezen Gezaghebber in de Dajaklanden. 2 dl. Rotterdam, UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ „ELSEVIER” 1881.8^o.

Het zal wel zaak zijn sommige geschriften, meer nog dan naar hun datum, naar de bedoeling der schrijvers te beoordeelen, al is die bedoeling soms dan ook iets minder gemakkelijk uit te vorschen of terug te geven.

Bij 't bespreken en aankondigen van Perelaer's werk stellen wij ons dan ook niet op het standpunt van den beoordeelaar, die een nieuw wetenschappelijk werk bekend maakt, maar gaan wij van de veronderstelling uit, dat het zijn bedoeling is geweest in aangenamen vorm onder de oogen van een beschaafd publiek te brengen, wat hij door zijn langdurig verblijf in de Z. en O. afdeeling van Borneo en door lectuur over dit gedeelte van het eiland van land en volk was te weten gekomen; dat hij verder op de zoo groote rijkdommen van het merkwaardige eiland, die op ontginning wachten, de aandacht heeft willen vestigen; dat hij niet zoozeer de bedoeling had om ons gouvernement aangename dingen te zeggen, als wel naar de gelegenheid zocht

om eens flink weg in het licht te tellen, wat dat gouvernement z. i. heeft verwaarloosd en nog te doen zal hebben, voordat het den naam van een zorgvuldig gouvernement kan verdienen, of zoo najverig op Borneo's exploitatie mag zijn, dat het zelfs een poging, daartoe op terreinen, buiten de Nederlandsche bezittingen gelegen, aangewend, met kracht zou moeten te keer gaan.

't Is mogelijk dat de heer Perelaer nog meer bedoelingen met zijn werk heeft gehad. Zooals wij zeiden, 't is niet gemakkelijk die uit te vorsch en of terug te geven. Hij houde het ons dan ook ten goede, wanneer wij ons een oogenblik in zijne gedachten hebben verplaatst, natuurlijk alleen met de bedoeling om zijn werk uit het juiste oogpunt te kunnen bespreken en beoordeelen. Hebben wij echter (de onvolledigheid daargelaten) de hoofdstrekking van zijn roman niet verkeerd begrepen, laten wij er dan terstond bijvoegen dat de heer Perelaer uitstekend geslaagd is, en nog daarenboven een werk heeft geschreven, dat meer waarde bezit dan de titel »roman" zou doen vermoeden. Daarover echter later meer: thans eerst nog iets over den vorm, voor het werk gekozen.

Het denkbeeld om een *ethnografischen* roman (de benaming *geografisch* schijnt mij voor dit werk juist) naast den historischen en oudheidkundigen in 't leven te roepen en ons aan de hand van eenige deserteurs Borneo te doen bereizen, zooals Becker ons in zijn *Gallus* naar Rome, of Ebers ons naar het oude Egypte verplaatste, bezit ongetwijfeld de verdienste der oorspronkelijkheid, en mocht opgevat worden door een man als de heer Perelaer, die na Salomo Muller's *Reis in het zuidelijk gedeelte van Borneo* en Schwaner's *Beschrijving van het stroomgebied van den Barito* het eerst een samenhangende beschrijving der Dajaks van de zuider- en oosterafdeeling heeft gegeven, en die in dat werk reeds zoovele bewijzen gaf zoowel van zijn talent om te kunnen verhalen en beschrijven als van den moed om zijn meening over gouvernement en landgenooten met onbevangenheid en onmiskenbare duidelijkheid uit te spreken. Dat denkbeeld moet echter niet alleen oorspronkelijk genoemd worden, maar bezit ook op zich zelf genomen groote waarde. Leverde de Hoogleeraar Veth ons zoovele jaren geleden een standaardwerk over Borneo's Westerafdeeling, voor de Zuider- en Oosterafdeeling moet de samenstelling van zulk een werk wellicht eerst in de toekomst te gemoet gezien worden, als nl. de gelukkige omstandigheden samen vallen, dat ook voor die afdeeling een zoo bevoegd en bekwaam bewerker over meerdere bouwstoffen te beschikken zal hebben dan thans nog in de reeds genoemde werken en in verschillende tijdschriftartikels (vooral in het Tijdschrift van Ned. Indië, de Verh. v. h. Bat. genootschap, in het Natuurkundig Tijdschrift van Ned. Indië en in het Jaarboek van het Mijnwezen) verspreid liggen. Zoolang evenwel de reizen in het Z. en O. van Borneo zoo zeldzaam blijven, vooral wat het binnenland betreft, en zoolang de bestaande bronnen, zich tot enkele gedeelten en onderwerpen bepalende, bovendien door het groote publiek minder gemakkelijk geraadpleegd kunnen worden, verdient het streven van den heer Perelaer alle toejuiching en zal men moeten toegeven, dat hij zoowel door zijn »Ethnographische beschrijving"

als door zijn »Ethnographischen Roman" wel de hoofdbronnen heeft geleverd, waaruit de in dat gedeelte van Borneo belangstellende beschaafde Nederlander, die niet tot detailstudie afdaalt, zijn kennis kan en zal putten. Ook in dezen had le mieux weder l'ennemi du bien kunnen zijn, wat gelukkig niet geschiedde. In afwachting van 't geen later zal gepubliceerd worden heeft de heer Perelaer al vast dit geleverd. Wij kunnen dus thans reeds constateeren, dat vele Nederlanders, die h. v. de voor hun doel zeker zeer vèrdienstelijke handboeken niet hebben gelezen, niet willen en niet zullen lezen; of hun kennis uit prof. v. d. Lith's *Nederlandsch Oost-Indië* hebben geput, dewijl dit zooveel beter in hunne behoeften en hunnen smaak voorziet — thans een boek kunnen lezen, dat met liefde en overtuiging is geschreven; van een schrijver, die 't kan weten, en die talent bezit om ons bezig te houden en te doen lachen; een boek, dat ten slotte een zoo levendigen indruk geeft van de toestanden, zooals zij aan de kusten en in het binnenland van Oost-Borneo worden aangetroffen. En op het begrip dier toestanden zal het toch wel in de eerste plaats aan komen: daarom, gelooven wij, was het althans den heer Perelaer in de eerste plaats te doen, en daarin heeft hij o. i. volkomen juist gezien. Is het u te doen om nu eens niet tot den geleerde of den vakgenoot, maar tot de Nederlandsche natie te spreken, wil dan den vorm kiezen, die niet verveelt, en waarover trouwens hij alleen goed meester kan zijn die zich bij zijn studiën zelf niet tot de feiten alleen heeft bepaald, maar tot de toestanden doordrong; wil dan bij het teruggeven der resultaten niet toegeven aan de zucht om alles te zeggen, maar rekening houden met het digestievermogen van hen, die, behalve op de resultaten van ééne studie, nog op zoovele andere resultaten van andere studiën vergast worden en in de praktijk des levens zoo weinig tijd voor de lectuur van lange beschrijvingen overhouden.

Wie uit het bovenstaande nu zou willen opmaken dat »Borneo van Zuid naar Noord" zijn wetenschappelijke waarde mist, zou de bedoeling onzer woorden (en wat erger is) het werk van den Heer Perelaer miskennen. 't Is inderdaad merkwaardig, hoevele bijzonderheden over land en volk de boeiende schrijver heeft weten vast te knoopen aan 't verhaal der gefingeerde reis van eenige deserteurs, die hij van 't fort Kwala Kapoeas de rivier laat afzakken om over zee te ontvluchten; die hij daarna, in hun vlucht verhinderd, buitenom naar de Kahajan, er door Soengei Troessan en over land, boven het fort naar de Kapoeas laat terugkeeren, om hen eindelijk door en langs de Kapoeas Moeroeng en andere rivieren dwars door Borneo heen over de Boekit Doesson en Batang Loepar bij de rivier van dien naam in Sarawak te doen uitkomen. Niet enkel de bevolking, wat men uit den titel van den roman allicht zou opmaken, ontvangt herhaaldelijk bij het mededeelen dier bijzonderheden hare beurt, ook de natuur en het land van Borneo worden ons telkens en met groote levendigheid voor oogen gesteld. Zijn de vluchtelingen buiten de riviermondingen op volle zee, achtervolgd door den luitenant-commandant van het fort Kwala Kapoeas, dan ontvangen wij eene beschrijving dier zee en haar winden, en voorts van Borneo's eigenaardige zuidkusten, riviermondingen en aanslibbingen. Gaat de reis rivier op-

waarts, dan wordt ons levendig voor oogen gesteld, hoe de lage jongere terreinen en rivieroeveren met hun tal van natuurlijke kanalen, armen, antassans en danau's, hun overstromingen, dichte bosschen en schrale bevolking zich zoo geheel anders voordoen dan de hooger gelegene gedeelten, waar de petak bapoeti (witte grond) zich gelijkelijk aan de oevers van Doessoen, Kahajan, Mentawai en Kapoeas vertoont en de plaats aanwijst, waar de rivier de duinenrij heeft doorgebroken, toen daar nog de Zuidkust van Borneo werd aangetroffen. Zoo geheel anders vertooren zich voortaan de rivieren, wat hoogte en geologische gesteldheid der oevers betreft; ook de toestand der bedding en de bevaarbaarheid der rivier, de dichtheid en de levenswijze der bevolking aan hare oevers en eindelijk de plantengroei laten zich op geheel andere wijze kennen. Hoe de watervallen, die zich daar in zoo groot aantal bevinden, gepasseerd worden; welke gevaren de van boven komende waterberg (als de rivier door hevige stortregens plotseling voeten rijst) kunnen opleveren; welke moeilijkheden de vijandige stam door het doen nederstorten van zware boomen nog daarenboven kan in den weg stellen — het wordt door den Heer Perelaer met groote levendigheid en het talent van hem, die zoo iets zag of bijwoonde, in den loop van het verhaal, met allen eenvoud, ingelascht. Op dezelfde wijze bepaalt hij onze aandacht bij de meer zeldzaam voorkomende verschijnselen: de afspiegeling der rivier met al haar kronkelingen van Noord naar Zuid op het blauw des hemels, en wel in den vorm van uiterst fijne vederwolkjes, een hydrographische teekening, waarop in een der hoeken met colossale letters had kunnen gegriffeld staan: »Schaal op natuurlijke grootte" en in een anderen: »Deus sculpsit"; of bij den zoogenoemden riwoet haroesan (adem des vloods), een harmonisch geluid, waarschijnlijk te verklaren door de wrijving der zontdeelen van het opkomende zeewater met de zoetwaterstromingen. Een andermaal dwalen wij met de reizigers over bergketenen en door bosschen en wijst schrijver ons op de rijkdommen van den bodem, die niet enkel zoovele bruikbare boomen en boschprodukten of vischsoorten in zijne wateren oplevert, maar nog daarenboven tal van kostbare erten en steenkolen. Juist van deze beschrijvingen maakt de Heer Perelaer gebruik om aan te toonen, met hoe weinig vrucht en voordeel die inzameling der boschproducten nog door den inlander zelven geschiedt; hoeveel schatten nog onontgonnen, ja onbekend ter neder liggen; hoeveel grooter die productie zou kunnen zijn, als de natie, die Borneo heet te bezitten, met haar kennis en kapitaal den inlander tegemoetkwam, of, zoo dat teveel geverg'd is, slechts voor meerdere veiligheid in die bosschen en bovenlanden of voor verbetering der verkeersmiddelen zou willen zorgdragen. Natuurlijk ontbreekt bij dit alles de beschrijving der producten zelven niet, noch van de wijze waarop de inlander ze wint en gebruikt: hoe hij bijv. zijn visschen en krokodillen vangt; zijn bossen rottan, gantangs hars, zijn pikols bijenwas en zijn getah pertjah of zijn vogelnestjes verscheept en verhandelt; zijn goudstof uit de rivieren opvischt; zijn ijzererts smelt; of van zijn apen soep kookt en verschillende slangensoorten verorbert. — Tot zoover over de natuur.

Zoo dikwijls de bevolking ter sprake komt, weet de heer Perelaer

niet minder atwisseling in zijn onderwerp te brengen, waartoe hem vooreerst de landaard der vluchtelingen, twee Zwitsers (Wienersdorff en Schlickeisen), een Waal (La Cueille) en een Sienjo, Johannes, die in gezelschap reizen met eenige Dajaks der benedenlanden en van een bende Poenans met hun hoofd Harimaoung Boekit uit de bovenlanden, overvloedig gelegenheid verschaft. Natuurlijk laant schrijver de zoo verschillende Europeanen (niet-Nederlanders) en den Sienjo, die ook al niet met Nederland en de Europeanen dweept, opmerkingen maken, verklaringen geven en vragen doen, die andere denkebeelden wekken dan een koloniaal verslag of rapporten, onder den invloed der Bataviasche beschouwingen gesteld. De even geestige als scherpe beschuldigingen, door den luitenant of den Sienjo tegen de Nederlanders uitgesproken om hun »fabriekmatige zinnenmakerij" en »zelfdekkerij" of om hun »kruideniers wangunst" tegen anderen, terwijl zij zelve zoo veel nalieten en zoo weinig deden — zij mogen niet enkel opgevat worden als grieven van onbillijke vreemdelingen of ontevreden Europeanen: in de eerste plaats heeft schrijver daardoor voorzeker toestanden willen schetsen, die zoo dringend verandering behoeven. Met levendige kleuren heeft hij geteekend, hoe het soms nog in Borneo toegaat; door soms schrille kreten heeft hij getracht de natie in zijne verontwaardiging te doen deelen, de publieke opinie en het volksgeweten wakker te schudden. Ook daarin steekt groote verdienste. Gelukt het hem een belangstelling voor Borneo in het leven te roepen, gelijk een twintig jaar geleden voor den Javaan werd opgewekt, zijn naam zou terecht door de inlanders aan den Barito en den Kapoeas dienen genoemd en geëerd te worden, gelijk die van James Brooke in Serawak. Doch ook zijn landgenooten zouden hem veel verschuldigd zijn, althans zij, die nog iets hoogers kennen dan de ontginning eener kolenmijn of het exploiteeren van Borneo's bodem. Werden de Portugeezen door vreemde reizigers in Afrika op de gruwelen van hunnen slavenhandel gewezen, de tijd zou voor Nederland kunnen aanbreken, dat niet enkel de landgenoot, dat ook de vreemde reiziger en handelaar en daarna geheel Europa hun afgrijzen over het koppensnellen en het menschen slachten, uitspraken over gruwelen, die erger zijn dan de toestanden, zooals ze in Afrika voorkomen. Thans nog de landgenoot in den roman, in ons eigen belang, voor onzen goeden naam — dan wellicht de op onze koloniën en ons volksbestaan naajverige natien op zoo geheel anderen toon en met andere eischen!

Doch — om tot het werk terug te keeren. Zagen wij boven dat het reisgezelschap zoo door den schrijver wordt samengesteld, dat verschillende inzichten kunnen worden uitgesproken, — de lotgevallen, die de vluchtelingen ondervinden, zijn van dien aard, dat bijna geen eigenaardigheid van het Dajaksche leven onvermeld blijft. Daartoe dient zelfs de in elken roman zoo onmisbare liefdesgeschiedenis van Wienersdorff met de zuster van het Poenanhoofd en van den Waal met een andere Dajaksche schoone. De plechtigheden bij de verloving en het huwelijk; de feesten en wat daarbij gegeten en gedronken wordt; de rechtspraak met de godsgerichten; de gevechten, wapenen en vergiften; de versterkingen; de vaartuigen en roeiers; de begrafenis en besnijdenis; de kleeding en versiering; de godsdienstige denkebeelden en legenden; de boschspoken en antoëns, de

geneesmiddelen en huismiddeltjes tegen de muskieten; de kleurstoffen, waarmede onze Europeanen veiligheidshalve in Dajaks werden gemetamorphoseerd; de wijze waarop een hunner werd getatoneerd; eindelijk de redenen waarom zich een volkstam verplaatst en ten oorlog uittrekt -- dit alles wordt, al naarmate het verhaal der lotgevallen het medebrengt, en dus met niet meer regelmatigheid in de volgorde dan waarmede wij het daar zoo juist hebben opgenoemd, uiteengezet. Daarbij komt dan nog wat de heer Perelaer noemt een »weinig geschiedenis» (nu eens het verhaal der Banjermassinsche onlusten en opstanden; dan de beschrijving van den ondergang der »Onrust», die niet bij Loentoentoir, maar te Lahey of iets hooger op werd afgeloopen, doch, waar dan ook gezonken, nog altijd als schandzuil in de Doesson bij iederen oostmoesson zichtbaar wordt) — en eindelijk de bespreking van den naam Dajak, eene verkorting van *dadajak* d. i. »wankelend loopen». Men zal dus moeten toegeven, dat ook het volksleven van zeer verschillende kanten bekeken wordt en niet alle ruimte aan bloedige gevechten en schokkende tooneelen geschonken wordt. Dat veel van het bovengenoemde reeds in de »Ethnographische Beschrijving» voorkwam, viel te verwachten, en wordt door den schrijver, die herhaaldelijk naar dat werk verwijst, volstrekt niet verborgen gehouden.

Wij gaan nu afscheid nemen van het zoo leerrijken en amusante boek van Perelaer, den roman, waaruit zooveel waarheid en soms een zoo hooge ernst spreekt. Wij lazen het met te veel genoegen, om, toen het uit was, nog eens te gaan zien, of alles wel precies zoo had kunnen gebeuren, als de schrijver zegt dat het gebeurd is; om eens na te gaan, of het Natuurkundig Tijdschrift van Ned. Indië en het Jaarboek van het Mijnwezen boomen, slangen of ertsen wel precies zoo beschrijven als Johannes de Sienjo; of alles wel zoo is, als deze het in zijn wijsheid verklaart en als de opgewonden Waal hoopt. Wij willen noch kunnen precies nagaan, of de kleuren soms wat heel schrill gekozen zijn, want de heer Perelaer is er geweest, en wij zouden het uit boeken moeten halen. Van iemand, die zoo welsprekend en verontwaardigd tegen onrecht en onwaarheid te velde trekt, kan men niet aannemen dat hij zich aan zinnenmakerij of overdrijving zou schuldig maken en daardoor zijn eigen zaak bederven ¹⁾.

¹⁾ Uit de laatste Koloniale Verslagen, meent de heer Robidé v. d. Aa (*Ind. Gids* Febr., p. 152), bijkt hoezeer de beschavende invloed van ons bestuur door herhaalde tochten op de rivieren der Zuidkust zich tot diep, in het binnenland »doet gevoelen.» In 't algemeen genomen mag dit zeker niet ontkend worden. Aangaande Siang en Moeroeng, de Kahajan en de Kapoeas (juist de rivier, door onze vluchtelingen bereisd) deelen die Verslagen slechts mede, dat men streken, »waar sedert 1858 geen ambtenaar was doorgedrongen en dien ten gevolge van lieverlede regeeringloosheid was ontstaan» weder bezocht en dat men zich met Dajakhoofden in verbinding stelt, die beloven te zullen trachten »de bevolking van het »koppensnellen, en andere barbaarsche gebruiken af te brengen» (K. V. 1878/79 p. 24). Elders (K. V. 79/80 p. 21) heet het dat men »die nog zeer onbeschaafde »bewoners eenige denkbeelden omtrent een meer geregelde orde van zaken tracht »in te prenten» en dat hoofden »getrouw blijven aan de belofte om het koppensnellen te verbieden», wat evenwel niet wegneemt (K. V. 1880/81) dat »sneltochten »als altijd in de binnenlanden nu en dan voorkwamen.»

Bijkt uit een en ander dat de heer Perelaer in dezen niet overdreef, tevens mag daaruit opgemaakt worden, hoeveel nog van een eenigszins krachtiger optreden had en zal kunnen verwacht worden.

Ook moet ik in 't midden laten, of het werkelijk zoo aardige boek niet soms door te platte uitdrukkingen wordt ontsierd. Men versta ons wel. De heer Perelaer heeft geschreven in den toon, die bij den inhoud van het boek past; in de menigvuldige gesprekken en verhalen heerscht aangename eenvoudigheid, een losse, gezellige manier van spreken. Of nu echter die losheid door uitdrukkingen als: »kom, laat op je schieten!" »laat naar je kijken!" »hij liep rondom den hoop, als een kat om een pot heete brij;" »'t is afgedriedonders lekker;" »om hem tot dwangarbeid te hooren veroordeelen, d. w. z. zijn leven lang steenen te kloppen of de billen van kinderen eens residents te wasschen" enz. verhoogd wordt; of zij noodig zijn voor de juistheid en 't plastische der schildering, wij moeten het in 't midden laten, doch zouden het betwijfelen. Zij hinderden ons meer bepaald, als de ernst die, zooals wij zeiden, soms uit het boek spreekt, hoe los de vorm moge zijn, er door werd aangetast.

Eene opmerking ten slotte. Wij hebben het betreurd, dat de schrijver niet heeft kunnen goedvinden ook in zooverre het voorbeeld te volgen der schrijvers van oudheidkundige of historische romans, dat hij bij wijze van noten achter aan het werk of aan den voet der pagina vermeldde, op welke feiten, door hem zelven beleefd of door andere betrouwbare schrijvers medegedeeld, zijne voorstellingen berusten. Niet enkel zou daardoor de indruk, welken hij door zijne schilderingen wenschte te weeg te brengen, verhoogd zijn; hij zou daarmee ook aan menig een den weg gewezen hebben, die, naar aanleiding van zijn roman, het land en volk van Borneo beter wenschte te bestudeeren; die van de genoemde hulpbronnen en hun exploitatie volkomen op de hoogte wenschte te zijn, of naar de genoemde grieven en verkeerde toestanden onderzoek te doen. Mocht de heer Perelaer later wellicht, in welken vorm dan ook, die toestanden andermaal ter sprake brengen, dan hopen wij, dat hij door opgave van 't geen hij zelf zag of bijwoonde, of door de opgaven van de uitgegevene en niet uitgegevene bronnen, die hem ten dienste stonden, ook op die wijze tot de vermeerdering en verspreiding der kennis van Oost-Borneo zal willen medewerken.

Amsterdam,
Januari 1882.

C. M. KAN.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Antwoord aan den Heer H. L. Jacobson Lzn., Lid der firma Wed. Boas & Jacobson, op zijne brochure: »Vrijhandel of....?", door een Handelaar in manufacturen. 2e druk. Rotterdam, Van Meurs en Stufkens, 1882. 6°. (14 blz.). f 0.25.

Bangka (Noord-Oostkust) trigonometrisch opgenomen door Zr. Ms. opnemingsvaartuigen Pylades, Stavoren en Hydrograaf. Schaal 1:200.000. 1879. Lith. v. Tresling & Co. Amsterdam, 1881. folio. 1 blad.

Bergsma (Dr. P. A.), Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië. Tweede jaargang. 1880. Uitgegeven op last der Nederlandsch-Indische Regeering. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. (Ook met Eng. titel.)

Bergsma (Dr. P. A.), Observations made at the magnetical and meteorological Observatory at Batavia. Vol. V. Batavia, Government printing Office. 1881. 4°.

Chijs (Mr. J. A. van der), Geschiedenis van de Soenda-landen In het Soendaasch vertaald door Raden Karta Winata. Met platen. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Elst (A. van der), Beknopte handleiding der physiologie ten gebruike bij het onderwijs aan de school voor inlandsche geneeskundigen op verzoek van den chef van den geneeskundigen dienst samengesteld. Eerste deel. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 4°.

Gelder (W. van), Java en zijne bewoners ten dienste van Inlandsche hoofden, onderwijzers en leerlingen der hoogste klasse. In het Soendaasch overgebracht door Raden Karta Winata. Deel I—IV. Batavia, Landsdrukkerij. 1880/81. 8°.

Kley (Th.), Open brief aan den Oud-Hoofd-Intendant der militaire administratie bij het Nederl. Indische leger G. P. J. Ockerse, naar aanleiding van „Eenige beschouwingen over de brochure: „Gehoorzaamheid van de Wetten.” Met een Postscriptum aan de publieke opinie. 's Gravenhage, H. C. Susan C.Hz. 1882. 8°. (23 blz.) f 0.30.

Naam- en Ranglijst der officieren van het Koninklijke leger der Nederlanden en van de Nederlandsche Indiën. Een en vijftigste jaargang. 1882. (Uitgegeven met voorkennis van het Ministerie van Oorlog). Gorinchem, J. Noorduijn en Zoon. 1882. 8°.

Mellink Pz. (F. G.), Vorst en volk, een overzicht van de tegenwoordige en vroegere staatsinrichting van Nederland en zijne Koloniën. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1882. 8°. (8 en 12° blz.) f 1.00.

Perelaer (M. T. H.), Nogmaals Bantam en Max Havelaar. ('s Gravenhage. 1881.) (12 blz.) 8°.

Plannen van ankerplaatsen in den Molukschen Archipel. Blad I. Lith. van Tresling & Co. Amsterdam, 1881. folio.

Schagen van Soelen (Dr. J. C.), De steenen Christenkerk der Javanen te Modjowarno. Ter gedachtenis aan de inwijding uitgegeven ten voordeele dezer Christenkerk. Soerabaja, H. van Duren & Co. 1881. 8°. f 1.00. (Met een plaat.)

Snijder van Wissenkerke (Mr. F. W. J. G.), Neêrlands staatsinrichting en die zijner Koloniën. Een leesboek voor school en volk. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1882. 16°. (8 en 236 blz.) f 1.50

Winter (F. L.), Lotgevallen van den Kantjil. In het Maleisch uitgegeven. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. m. platen.

Wintgens (Mr. W.), Redevoeringen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal (1879—1881). Met aantekeningen. 's Gravenhage, de Gebrs. van Cleef. 1882. 8°. (242 blz.) f 1.90. (Hierin ook de koloniale redevoeringen.)

IN HET BUITENLAND.

Bertheau (Charles), La transportation des récidivistes incorrigibles. Paris, A. Marecquaine. 1882. 8°. f 1.40.

Browne (J. F.), A Bengali Primer in Roman character. London, Trübner. 1881. 12°. 2 s.

Foutpentois (Ad. F. de), Chine, Japan, Siam & Cambodge. Paris, A. Degorce-Cadot 1882. 8°. 2 fr. 50 c.

Harven (E. de), L'Australasie; esquisse sur les ressources mercantiles etc. Amsterdam, 1881. 8°. (68 pp.) fr. 2.50.

Hibis (J. D.), Leprosy in British Guiana: An Account of West Indian Leprosy, Illustrated with 20 Lithographic Plates, coloured and Plain, from original Dra-

wings and Photographs of Patients at the Asylum, and several Engravings from Drawings by E. Noble Smith. With explanatory Remarks by F. S. Abraham. London, Churchill. 1881. 8°. (pp. 264.) 31 s. 6 d.

Hunter (W. W.), *England's Work in India*. London, Smith, Elder & Co. 1881. 8°.

Jaccoliot, L'Olympe Brahmanique. La mythologie de Manon. Paris, C. Marpon & E. Flammarion. 1882. 8°. fr. 6.

Jaschke (H. A.), *A Tibetan-English Dictionary with special reference to the prevailing diabetis. To which is added an English-Tibetan vocabulary. Prepared and published at the charge of the Secretary of state for India in Council*. London, 1881. 8°.

Loescher (Ermanno), *Libreria antiquaria. Catalogo N°. 36. Linguistica, Orientalia*. Torino, Gennaio 1882. 8°.

Maxwell (William Edw.), *A manual of the Malay language. With an Introductory sketch of the Sanskrit element in Malay*. London, Trübner & Co. 1882. 8°. f 4.90.

Parliamentary. London, P. S. King. 1881. folio: *East India Famine Commission. Appendix I*. 3 s. 9 d.; *Sanitary Measures. Vol. 13*. 3 s.; — *Statement of Trade, 1875-80*. 4 s. 6 d.

Rousselet (Louis), *India and its Natives Princes*. New ed., carefully revised and edited by Lieut-Col. Buckle. With Illustrations and Maps. London, Bickers 1881. 8°. 15 s.

Stargardt (J. A.), *Bucher-Verzeichniss. N°. 137. Orientalia*. Berlin, 1882. 8°.

Strachey (John) and Richard Strachey, *The finances and public works of India from 1869 to 1881*. London, Kegan Paul. 1882. 8°.

Sweet (Herbert G.), *A complete catalogue of modern law books, British, American and Colonial; with a selection of such old works as are still of value, and appendices containing chronological tables of all the reports, statutes, digests, etc. of the various countries. The very full index of subjects by John Nicholson*. London, Henry Sweet. 1882. 8°.

Taylor (W.), *Thirty-eight Years in India, from Juganath to the Himalaya Mountains. With 100 Illustrations by the Author*. London, W. H. Allen. 1881. vol. I. 8°. (pp. 512). 25 s.

BIJDRAGEN OVER ONZE KOLONIËN IN BUITENLANDSCHE TIJDSCHRIFTEN.

In aansluiting aan en ten vervolge op hetgeen in den vorigen jaargang van dit tijdschrift voorkomt (zie blz. 759 en vlg.) worde hieronder den lezer weder eene opgaaf aangeboden van hetgeen in buitenlandsche tijdschriften — voorzover wij die althans hebben kunnen raadplegen — over onzen Indischen Archipel is opgenomen.

Werd bij de vorige opgaaf de wensch uitgedrukt dat er onder den een of anderen vorm een vervolg op Hooykaas »Koloniaal Repertorium» moge worden in 't licht gegeven, het is te verwachten, dat die wensch gedeeltelijk althans, weldra zal worden vervuld. Naar we vernemen, hebben de hh. Prof. Dr. C. M. Kan, Dr. H. C. Rogge en Dr. T. C. L. Wijmalen de taak aanvaard om den arbeid van eerstgenoemde, »proeve eener geographische bibliographie», die enkel de koloniale geschriften en tijdschriftartikelen der laatste vijftien jaren omvat, aanmerkelijk aan te vullen en te verbeteren, ook door daaraan

niet enkel de titels toe te voegen der vóór 1865 verschenen afzonderlijke geschriften, maar tevens die van artikelen en bijdragen, welke in vroegere periodieke organen van het buitenland opgenomen werden. Moge krachtige medewerking hun deel zijn en de volgende opgave, evenals die in het vorige jaar, een gering bewijs daarvan zijn.

Albrecht (J. E.), L'instruction primaire chez les Chinois dans l'île de Java. Mémoire, traduit du Hollandais et annoté par A. Marre. *Annales de l'Extrême Orient*. 1881.

Apo (Manila), die erste Besteigung des Vulkans. *Ausland*. 1881. N. 11. p. 219.

Atjeh, eine Mittheilungen über. *Ausland*. 1881. N. 46.

Basevi (J. S.), Minikoi Island. *Nautical Magazine*. 1881. p. 133. vgl. *Annalen d. Hydrographie*. IX. 1881. p. 215.

Berthault (E.), Rapport sur une mission à Sumatra, observations sur la province de Deli. *Archives d. Missions scientifiques*, 3me Sér. VII. 1881. p. 39.

Blumentritt (F.), Die Gemeindeverfassung der unter spanischer Herrschaft stehenden Eingeborenen der Philippinen. *Globus*. XL. 1881. N. 4.

Blumentritt (F.), Die Goldfundstellen auf den Philippinen und ihre Ausbeutung. *Globus*. XXXIX. 1881. N. 3. p. 39.

Blumentritt (F.), Die Vulkane der Philippinen. *Aus allen Welttheilen*. XII. 1881. p. 338.

Bôrô-Budur, descrizione di, nell' isola di Giava. *Cosmos di Cora*. VI. 1880. p. 216.

Canamaque (F.), La provincia de Zambales. *Bolet de la Soc. geogr. de Madrid*. IX. 1880. p. 256.

Charnay (D.), Rapports sur une mission dans l'île de Java et en Australie. *Archives des missions scientifiques*. 3me Serie. T. VII. p. 21.

Crocker (Wm. M.), Notes on Sarawak and northern Borneo. *Proceed. of the Roy. Geogr. Soc.* 1881. p. 193.

Garin (A.), Memoria sobre el archipiélago de Jolo. *Bolet. de la Soc. geogr. de Madrid*. X. 1881. p. 110-161.

Goldie (A.), Mon dernier séjour de quatre mois dans l' intérieur de la Nouvelle-Guinée. *Bull. Soc. Géogr. d'Anvers*. V. N. 4. p. 193.

Hagen (B.), Vorläufige Mittheilungen über die Fauna Ost-Sumatra's. *Ausland*. 1881. N. 28. p. 553.

Hart Everett (A.), Report on the exploration of the caves of Borneo. *Journal of the Straits Branch of the Roy. Asiatic Soc.* 1880. December, p. 273.

Hose (G. F.), The ruins of Boro Budur in Java. *Journ. of the Straits Branch of the Roy. Asiatic Soc.* December 1880. p. 203.

Lennon (W. Caulfield), Journal of a voyage through the straits of Malacca on an expedition to the Molucca islands. *Journ. of the Straits Branch of the Roy. Asiatic Soc.* 1881. Juni p. 51.

Lawes (W. G.), Notes on New Guinea and its inhabitants. *Proceed. R. Geogr. Soc.* 1880. N. 10, p. 602.

Makassar's Handel in 1879 und 1880. *Deutsches Handelsarch.* 1881. N. 1. 43.

Man (E. H.) u. R. C. Temple, Note on two maps of the Andaman Islands. *Journ. of the Roy. geogr. Soc.* 1880. p. 255.

Meyer (A. B.), Bilderschriften des Ostindischen Archipels und der Südsee. *Publicationen des königl. ethnogr. Museums zu Dresden*. I. 1881.

Meyners d'Estrey, Sumatra. *Bull. Soc. géogr. comm. Paris* 1880. N. 6. p. 510

- Metzger (E.), Ueber die geographische Lage von Batavia. *Ausland*. 1881. N°. 22.
- Metzger (E.), Die Regierung der niederländisch-ostindischen colonien. I II. *Unsere Zeit*. 1881. p. 99, 419.
- Milanows (Die) of Borneo. *Globus*. XXXIX, 1881. N. 20.
- Montano et Rey, Voyage aux îles Philippines et en Malaisie. *Bull. de la Soc. de géogr. Paris*, März. 1881. p. 266.
- Montano (Dr.), La rivière Sagaliud et les Bouli Doupis, île de Bornéo. *Bull. Soc. géogr. Paris*. Aug. 1880. p. 182.
- Niederländisch-Ostindien, Handel und Schifffahrt von, in 1877 und 1878. *Deutsches Handelsarch*. 1881. N. 24.
- Peltzer (J.), Bornéo. *Bullet. de la Soc. Belge de géogr.* 1881. p. 297, 377.
- Philippinen, Handel der, in 1879 und 1880. *Deutsches Handelsarch*. 1881. N. 1. 17. 37.
- Portman, On the Andaman Islands and the Andamanese. *Journ. of the Roy. Asiatic Soc. of Great Britain*. XIII. 4. 1881.
- Rademacher (J.), Der Kaffeebau auf Java. *Mitthl. d. Ver. f. Erdkunde zu Halle*. 1881. p. 61.
- Rein (J. J.), Zur Colonial- und Auswanderungsfrage. *Im neuen Reich*. 1881. I. p. 501.
- Rosenberg (H. von), Ein Jäger-Eldorado. (Over het meer van Limbotto). *Zool. Garten*. XXII, N. 6. 1881.
- Schadenberg (A.), Ueber die Negritos der Philippinen. *Zeitschrift f. ethnologie*. 1880. p. 133.
- Schlagintweit-Sakünlünski (H. v.), Die indischen Regenverhältnisse. *Abhandl. d. k. bayr. Akad. d. Wissensch.* II. cl. XIV Bd., II Abth. 1881.
- Seelenverkauf im fernen Osten (im Indischen Archipel). *Ausland* 1881. N. 4.
- Thomas (J. W.), Sitten und Aberglauben auf Nias. *Globus*. XXXIX. 1881. N. 1.
- Versteeg. Climat de Sumatra. *Bull. Soc. Géogr. Paris*. Mars 1880, p. 277.
- Veth (D. D.), Das Ombilin-Kohlenlager Sumatra's. *Deutsche geogr. Blätter*. IV. 1881. p. 105.
- Veth (D. D.), Quer durch Sumatra. *Globus*. XXXIX. 1881. N. 9 f.
- Veth (D. D.), A travers l'île de Sumatra. *Tour du monde*. XL. N. 1027 p. 145; N. 1031. p. 240.
- Wallace (A. R.), New Guinea. *Nature*, 16 Dec. 1880. XXIII. N. 561.
- Westerkamp (J. B.), Auswanderung und Kolonisation. *Die Gegenwart*. 1881. N. 25 f.

(Wordt vervolgd.)

Een nieuwe Nederlandsche Koran- Concordantie

RESPROKEN DOOR

Dr. A. W. T. JUYNBOLL.

Concordantie op den Korāan, naar de
vertaling van Mr/ L. J. A. TOLLENS, door
J. L. MARTENS. Batavia, W. Bruining & Co.
1881. 8°.

Alphabetisch alle woorden te rangschikken die in een of ander boek voorkomen, met opgaaf der bladzijden waar zij te vinden zijn, — verbeeldt u, dat die taak aan u was opgedragen, bij voorbeeld aangaande dit Tijdschrift, de Indische Gids! Zonder bedenken zoudt gij waarschijnlijk zulk een aanbod afwijzen. En toch, men weet het, dergelijke boeken bestaan er, zoo al niet op tijdschriften gemaakt, dan toch op andere geschriften. Zij hebben reden van bestaan, en vinden aftrek. Hoe zoude, indien dit niet zoo ware, iemand er toe kunnen besluiten, zulk werk samen te stellen? Wie zou de kosten der uitgaaf willen wagen? En wij, ja! laten wij 't naar bekennen, hoe verlegen zouden we soms zitten, wanneer ons dergelijke hulpmiddelen ontbraken; telkens en telkens weder, welk een zoeken zonder eind! een verlies van tijd en van geduld! om eindelijk het wanhopig heen en weder bladeren te moeten staken met het verdrietig resultaat: onmogelijk te vinden, en toch schuilt het daarin!

Bij geluk echter zijn er waarlijk nog menschen die zich door kolos-
saal geduldwerk en harde inspanning opofferen, om anderen in staat te stellen zonder eenige moeite, somtijds in een oogwenk reeds, te overzien wat anders niet zoo eenvoudig zoude te vinden zijn. De eenige triomf bij zulk werk bestaat voor hen in het voltooien der

Deel I, 1882.

reusachtige taak. Ontdekkingen, of verrassingen van anderen aard, bij menig werk zoo aanmoedigend gedurende de inspanning, vallen den Concordantie-maker gewoonlijk niet ten deel. Slechts het vooruitzicht op het nut en het gemak, hierdoor aan anderen verschaft, is de eenige steun, de sobere versnapering bij die overigens zoo onverkwikkelijke studie. Kan een reiziger gedurende zijnen tocht door de woestijn nog op afwisseling hopen, zulke oäsen moet hij ontberen, die den inhoud van een geheel boek gaat verklappen, zonder een enkel woord te verzaken. — Ondankbaar is het dus, zulke klappers of concordantiën (of hoe men dergelijke werken ook noemen moge) als onnuttig en onnoodig te verwerpen; ja, niet alleen ondankbaar, maar dom tevens; want alzoo heneemt men zich de gelegenheid en het genoegen van, zonder lang snuffelen, gemakkelijk te vinden wat men zoekt.

Dergelijke hulpmiddelen zijn vooral noodig bij boeken waarin een ontzaggelijke menigte uiteenlopende zaken behandeld worden zonder logische orde of redelijken samenhang. En op weinige boeken past deze afschrikkende omschrijving zoo ten volle als op den Koran, een waren chaos, waarin men zonder gids onmogelijk spoedig den weg vindt. De Arabische Koran-Concordantie, waarin met groote zorgvuldigheid alle woorden van den Arabischen tekst naar alphabetische volgorde der stamwoorden zijn bijeengebracht, is dan ook voor hen die Arabische geschriften bestudeeren, waarin koranplaatsen zijn aangehaald, een onmisbaar en telkens geraadpleegd boek. Een dergelijke gids, althans ten opzichte der belangrijkste woorden, is voor de gebruikers der Nederlandsche koran-vertaling het werk dat ik hier wil bespreken.

Vraagt men: Maar wie leest nu den Koran in Nederlandsche vertaling? en wie gaat daarin zoeken? welk nut kan zulk eene Concordantie hebben? — dan antwoord ik, dat zoo iets zeker niet gevraagd wordt door iemand die in Nederlandsch Indie gedurig in aanraking komt met de Moslimsche bevolking. Daar zijn althans, onder de hooggeplaatste zoowel als onder de lagere ambtenaren, verscheidenen die, hetzij door hunne ambtsbezigheden hetzij door hunne sympathie daartoe geleid, meerdere toenadering tot de Inlandsche bevolking zoeken om haar intiem leven van naderbij te bestudeeren. Deze zullen wel niet ontkennen, dat hunne omgang met menigen Inlander gemakkelijker wordt, zoodra zij hunne bekendheid met den inhoud des Korans hem laten blijken; de ondervinding heeft hun geleerd, hoezeer zij bij den Inlander aan vertrouwen winnen, naarmate deze bemerkt, dat de toewan blanda waarlijk geen vreemdeling is op het gebied des Islams.

In 1873 heeft de Resident van Borneo's Wester-afdeeling, de heer

C. Kater, zijnen »klapper op Mahomed's Koran, naar de vertaling van Mr. L. J. A. Tollens" uitgegeven, en voorzag daarmede in eene leemte door hem »in vroeger jaren zoo dikwijls ondervonden". Zoo bewerkte nu onlangs ook de heer J. L. Martens zijne »Concordantie op den Korāan, naar de vertaling van Mr. L. J. A. Tollens".

Hoewel beide werken betrekking hebben op dezelfde Nederlandsche Koran-vertaling, toch maakt het eene werk het andere volstrekt niet overbodig. Uit eene korte aanwijzing van beider inhoud blijkt terstond ieders eigenaardige verdienste. Wel beoogden beiden hoofdzakelijk een algemeen overzicht des Korans, doch ieder deed dit op zijne wijs. De heer Kater gaf daartoe niet slechts een uittreksel van den »inhoud naar de volgorde van den Koran zelf", maar tevens »een systematischen korten inhoud, beide met verwijzing naar de pagineering van Tollens". De heer Martens daarentegen rangschikt in alphabetische volgorde de belangrijkste zaken en personen, welke in den Koran vermeld zijn; terwijl hij de koranische stof slechts systematiseert, al naar het noodig scheen, bij het regelen der aangehaalde plaatsen van hetzelfde woord.

Wil men bijgevolg in korte trekken een grooter of kleiner deel des Korans overzien, of zulke stukken vluchtig met elkander vergelijken, zonder de vertaling zelve te raadplegen, dan zal de verkorte inhouds-opgave van Kater's Klapper goede diensten bewijzen. Of wenscht men over een bepaald onderwerp verschillende Koran-plaatsen te leeren kennen in weinig tijd, ook dan verdient de Klapper zeker aanbeveling. Waar echter de tijd niet dringt, en naar nauwkeurigheid gestreefd wordt, komt ongetwijfeld aan Marten's Concordantie de voorkeur toe; want deze is nauwkeuriger, doch wegens hare grootere volledigheid tevens omslachtiger, vooral waar van het eene artikel naar een of meer anderen wordt verwezen.

Maar deze Concordantie behelst daarenboven nog meer dan verwijzingen naar de Koran-vertaling, en meer dan men volgens den titel van het boek kon verwachten. De heer Martens getroostte zich namelijk bovendien de niet geringe moeite, de plaatsen van verscheidene andere werken na te slaan, waar opheldering te vinden is omtrent de in den Koran behandelde onderwerpen, en hij heeft daarvan in zijne Concordantie ter juister plaatse melding gemaakt. Door aldus zijne taak aanzienlijk uit te breiden, heeft hij getoond er op te rekenen, dat de meeste belangstellenden, zijn boek slechts zouden raadplegen wanneer het hun te doen is om zich kalm en rustig op de hoogte te stellen van alles wat in al deze werken over zeker onderwerp is medegedeeld. En bij zulk voornemen is deze Concordantie waarlijk een nuttige en verdienstelijke gids. Het geduld en de volharding, aan dit werk besteed, verdienen ten volle erkend en gewaardeerd te worden.

De eenige bedenking, welke zich hierbij aan ons voordoet, betreft de keus der hier geraadpleegde werken. Uit de »Inleiding», waar de titels worden opgenoemd, blijkt immers dat zij twintig of meer jaren geleden reeds zijn uitgegeven. De daar vermelde, mij overigens niet bekende, Leidsche druk van Keyzer's »Bedevaart naar Mekka» maakt in dit opzicht geenszins eene uitzondering, wijl de oorspronkelijke druk van dit werk in 1860 is verschenen (bij H. C. Susan C.H. zoon te 's Gravenhage); de pagineering bleef trouwens onveranderd. Dezelfde opmerking geldt wellicht ook voor het boek van Mr. J. W. van Loon; zoo niet, dan is dit het eenige werk van lateren tijd waarnaar verwezen wordt. Doch hoe men ook in het algemeen over deze boeken oordeele (daarover blijkt meer dan ééne meening te bestaan, en bovendien verschillen zij onderling werkelijk niet weinig in waarde!), — voor het hier beoogde doel ware, althans in enkele opzichten, een keuriger keus niet ongewenscht. Zoo mocht men, in plaats van het tweede (1853, niet 1855), het derde (1857) en het laatstgenoemde werk (1860), veeleer verwachten het, ook in Indië zoo bekende, handboek van Mr. L. W. C. Van den Berg (namelijk den 2^{en} druk 1878). En onwillekeurig komt ons, om niet een tal van andere geschriften uit den nieuwen tijd hier te noemen, bij deze Koran-concordantie het aardige boekje van Gustav Weil voor de gedachte, in het Nederlandsch vertaald door M. Keyzer (1853, onder den titel: »Legenden der Muselmannen over Bijbelsche personen»; menige leerzame opheldering is daaruit te putten ten aanzien der profeten-verhalen, die zulk een belangrijke plaats in den Koran beslaan.

De keus dezer boeken echter daarlatende, waarbij de schrijver waarschijnlijk wel geleid is door de overweging, dat de hier door hem gebruikte werken hem sinds lang in zijne onderzoekingen als trouwe vrienden hebben bijgestaan, — zijn plan en de wijze van uitvoering, daaraan gegeven, kan niet anders dan bijval vinden, en moet vooral van nut zijn voor hen die, verstoken van de gelegenheid om een geregelden cursus over den Islâm bij te wonen, zich zonder groote inspanning, op eenvoudig praktische wijze, eenigermate een begrip van de leerstellingen des Islâms willen vormen.

Met dit doel voor oogen, heeft de heer Martens zich voorts nog bevlijtigd om, na het hier besproken uitvoerig koran-register (bladz. 1—252), het Moslimsch erfrecht, dat struikelblok voor velen, afzonderlijk toe te lichten (bladz. 253—262). Daartoe heeft hij het »Compendium der voornaamste civiele wetten en gewoonten der Mohammedanen, opgenomen in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië 1828 no. 55» niet slechts nauwkeurig vergeleken met de Koran-plaatsen, waarop enkele der Moslimsche erfrechts-bepalingen berusten, maar tevens Keyzer's

»Handboek voor het Mohammedaansch Regt» telkens daarbij aangehaald. Zoo bespeurde hij eene in het Compendium ingeslovene fout, waar (art. 6 en 13) »aan drie dochters drie vierde» was toegekend; onze auteur heeft dit (bladz. 255, noot *f*, en bladz. 256, noot *a*) te recht in »twee derde» veranderd. Eene andere moeilijkheid echter (in art. 1) heeft hij mogelijk gevoeld, doch niet voldoende opgelost. De Moslim is namelijk de huwelijksgift, waarvan daar sprake is, verschuldigd aan zijne vrouw, maar zij geeft die niet aan haren man; deze gift komt der echtgenootte rechte toe, en behoort bij haren dood tot haren boedel; ingeval dus haar gemaal vóór zijn of vóór haar overlijden niet aan deze verplichting voldaan heeft, moet vóór zijne of hare boedelverdeeling die schuld terstond betaald worden. Doch de eens betaalde gift mag bij den dood der vrouw niet door den man teruggenomen worden, gelijk de heer Martens (bladz. 225, noot *a*) te recht aanmerkt. Zijn laatste opgaaf (bladz. 262), betreffende de Arabische namen der nederdalende, opgaande en zijd-linie, blijkbaar ontleend aan Van den Berg's Handboek (2^{en} druk, pag. 120, noot 2), dient aldus gelezen te worden: *in safala*, *in alaa* en *in tamahhaa*, of anders (als Nieuw-Arabisch) op de wijze die ik vroeger in dit Tijdschrift (1881, I, bladz. 257) heb aangegeven.

Ten aanzien dezer erfrecht-studie, hoe goed ook gemeend, geloof ik echter niet, dat de heer Martens in zijne poging geslaagd is. De daaraan besteede moeite had hij zich veilig kunnen besparen, zoowel omdat dit erfrecht niet op deze wijs verklaarbaar is te maken, als omdat het in den Indischen Archipel schier nergens wordt toegepast, en wel nimmer een belangrijk punt van bespreking of toenadering zal uitmaken tusschen Inlanders en Europeanen. Waarschijnlijk heeft de dienstvaardige schrijver zich tot de aanvaarding dezer hem zeker niet licht gevallen taak aangepord, — althans ik kan niet nagaan welke andere reden hem hiertoe zou bewogen hebben, — ter wille van hen die zich wenschen te onderwerpen aan het Indisch Groot-Ambtenaars-examen. Maar voor dit oogmerk voldoet de geleverde schets zeer zeker niet. Het Moslimsch erfrecht moet beschouwd worden in verband met het geheele systeem des Islâms, en behoort bij een volledig overzicht van dat systeem, als een onmisbaar deel daarvan, even als de overige deelen, — zeker niet minder dan eenig ander, — in zijn ontstaan en in zijne ontwikkeling te worden bestudeerd. Doch even onmisbaar als de verklaring van het Moslimsch erfrecht is bij een volledige leercursus van het Islâm-systeem, even ondoelmatig komt mij de kennis van dit erfrecht voor als eisch bij voornoemd examen, sinds uit vertrouwbare berichten, als het »Eindresumé van het onderzoek naar de rechten van den Inlander op den grond op

Java en Madoera" en andere werken, genoegzaam zeker is gebleken, dat dit recht thans bijna nergens in Nederlandsch Indië wordt gekend en, bij bestaande oppervlakkige bekendheid, toch niet noemenswaard wordt toegepast. Deze opmerking meende ik hier niet te moeten verzwijgen, al is eene verandering in het examen-programma vooralsnog niet te verwachten; — want ik bedoel hiermede eenige verzachting mijner minder gunstige beoordeeling van het hier besproken aanhangsel over het Moslimsch erfrecht. Het kan veilig worden gemist, zonder eenige afbreuk te doen aan de bruikbaarheid van het overigens zoo verdienstelijke en zoo praktisch ingerichte werk van den heer Martens.

Zeer gunstig daarentegen oordeel ik weder over het slot der Concordantie (bladz. 263—264), waar niet slechts gemeld is »de volgorde der hoofdstukken naar de vertaling van Mr. L. J. A. Tollens", en ook de bladzijden der Concordantie genoemd zijn alwaar deze hoofdstukken besproken zijn, maar tevens de Arabische namen der hoofdstukken zijn aangegeven, en de wijze waarop die namen behooren te worden uitgesproken. Door de opgaaf van schrijfwijze en uitspraak dezer Arabische namen heeft de schrijver geenszins een onnut werk verricht; daardoor stelt hij namelijk den Nederlandschen lezer in staat, de Inlanders te verstaan wanneer zij de Koran-hoofdstukken noemen, en hun op hunne wijs te beduiden welke hoofdstukken hij bedoelt. Een kenner van het Arabisch moge aanvankelijk zich verwonderen over de hier vermelde uitspraak; doch uit enkele voorbeelden als *al kahf*, *al hadjdji*, *Loekmaan*, *Ha Min*, enz. blijkt terstond dat hierbij een Inlander geholpen heeft. (Bij het 64^e hoofdstuk wordt in plaats van *attaqraaboen* bedoeld *attagraaboen*; de *gr* beteekent daar namelijk de bekende uitspraak der letter *ghain*, min of meer overeenkomende met de Nederlandsche scherpe *eh*. Zoo is ook het 88^e hoofdstuk *al graasjah* genoemd.) Ook in dit opzicht heeft men derhalve veeleer den bekwamen samensteller van dit werk dank te weten voor zijne groote zorgzaamheid.

Kortom, deze Concordantie kan niet anders dan voor velen een zeer bruikbare gids zijn, en strekt den ouden doch wakkeren maker tot eer. Bedenkende hoe weinigen zelfs op jeugdigen leeftijd zulk eenen arbeid zouden aanvaarden, moet men des te liever dit boekje ontvangen uit handen van iemand die, steeds ijverig en nuttig werkzaam, zelfs op zijn ouden dag de rust ontvliedt, om onverdroten dezen wel doorwrochten arbeid ten nutte zijner medemenschen te voleindigen. Ik eindig derhalve deze aankondiging met den oprechten wensch, dat veler bijval het loon moge zijn dezer noeste vlijt, en een duidelijk blijk dat zulk werk naar waarde wordt geschat en goede vruchten zal dragen

Delft, 28 December 1881.

Vragen en Opmerkingen.

Met belangstelling las ik de stukken over Maleische literatuur, voorkomende in de laatste afleveringen van »de Indische Gids». De strijd tusschen de H.H. Klinkert en von de Wall en wat daarvan 't gevolg is, deed me onder 't lezen dikwijls denken aan een paar maleische pantoens, die met eene enkele verandering zouden luiden:

Marapalam sarangkai bareq
 Bari batampoeq asä-asä
 / Koq baboenji toewan Dareq
 Awan batapoeq, goenoeng laga.
 Di tjari kain di bali
 Di ëta tangah tigä ëtä
 Koq bakatä toewan Pamboenji
 Awan batapoeq, goenoeng lagä.

Wie heeft nu gelijk van de beide heeren? Het is gevaarlijk zich in den strijd te mengen, maar ofschoon ik ten volle overtuigd ben van de waarheid van de maleische pantoen:

Berlajar ka poelau Bekal,
 Bawa siraoet doewa tiga.
 Djaka kail pandjang sadjengkal,
 Djangan hendaq laoet di doega,

wensch ik toch naar aanleiding van die stukken eenige vragen en opmerkingen te doen.

Wat betreft het eerste deel der maleische taalstudiën van den heer A. F. von de Wall heb ik het volgende op te merken.

Met eene geringe verandering kan hetgeen in de handschriften A. en C. voorkomt, hersteld worden. Het komt mij voor, dat het 't eenvoudigst is te lezen: Maka pada koetika itoe djoega, Baginda menitahkan pandai besi jang toewa saorang, memperboewatkan keris pandjang akan

pakajan Hang Toewah sekalijan. Doewa poeloeh perkara besi di lakoerkannja dan sabahara besi di aoesi djadi sabilah keris pandjang. Maka berapa lamanja keris ampat poeloeh bilah itoepon soedahlah, maka di persembahkan kapada radja. Maka keris itoepon semoewanja di anoegerahkan radja kapada boedaq-boedaq di bawah bendoel itoe, keempat poeloehnja memakai keris pandjang, jang besi sabahara di aoesi itoe, maka keris itoepon di samboet oleh Hang Toewah sekalijan, laloe di djoendjoeng serta soedjoed.

De door Prof. Niemann gemaakte verandering »pandai besi saorang di soeroehnja perboewatkan keris pandjang” is naar mijne bescheiden meening niet juist en zou moeten zijn: »pandai besi saorang di soeroehnja memperboewatkan” enz. Als keris pandjang 't onderwerp was, dan zou men kunnen zeggen: »keris pandjang di soeroehnja perboewatkan oleh pandai besi saorang”; in 't bovenstaande geval niet.

De smid mengde twintig soorten ijzer dooreen; de gezamenlijke massa ijzer bedroeg 40 bahara. Elke bahara van dit gemengde ijzer werd versmeed tot één kris. Alle krissen waren van dezelfde kwaliteit; want: sabahara besi di aoesi djadi sabilah keris, — als we ten minste aannemen dat de verklaring van *aoesi* door den heer von de Wall gegeven, juist is.

Uit den zin: keempat poeloehnja memakai keris pandjang jang besi sabahara di aoesi itoe, is ook op te maken, dat alle krissen van een bahara ijzer gemaakt waren.

Di samboet oleh Hang Toewah sekalijan, heb ik geschreven. M. i. is het duidelijk, dat alle 40 personen een kris kregen en den vorst op dezelfde wijze hunnen dank betuigden. Als wij bovenstaande conjecturen aannemen, dan behoeven wij onze toevlucht niet te nemen tot slordige afschrijvers, die gansche regels overslaan.

Een geliefde zinswending van den heer von de Wall schijnt die te zijn, welke voorkomt op bladz. 350 reg: 13 en 14 v. o.: maka oleh pandai besi itoepon di perboewatkannjalah keris pandjang. Althans in vele zijner werken vindt men die. Om alleen bij de Hikajat Aladdin (arab: karakter) te blijven, leze men slechts bladz. 4 reg: 2 en 3 v. b.: maka oleh orang toewa itoe di pandangnja akan moeka Aladdin. — bladz. 4 reg. 2 v. o. maka permintaän itoe di qaboelkannjalah oleh iboe Aladdin. — bladz. 5 reg. 2 v. b. maka oleh orang toewa itoepon di adjaqnjalah doedoek akan Aladdin. — bladz. 5 reg. 8 v. o. kasitoelah Aladdin handaq di bawanja oleh orang toewa itoe. — bladz. 5 reg. 7 v. o. maka oleh orang toewa itoepon di soeroehnjalah akan Aladin mentoewat api. — blz. 5 reg. 1 v. o. maka apabila di lihatnja oleh Aladdin. — enz. enz.

Ik weet wel, dat die zinswending ook in maleische handschriften

aangetroffen wordt, maar mij komt ze altijd als iets gemanieerds voor en doet mij steeds denken aan den schoolmeester, die ook »eenen dusdanigen bitteren borrel» wilde hebben. Zijn de zinnen: maka keris pandjang ampat poeloeh bilah di perboewatkanlah oleh pandai besi itoe of maka oleh pandai besi itoe poen di perboewatkanlah keris pandjang 40 bilah — minder goed maleisch? Waartoe dient dat veelvuldig gebruik van *nja*?

Menigmaal heb ik in maleische handschriften zinnen gevonden, als: di soeroehnja oleh radja of di boenoehnja oleh orang itoe. Zoo vinden wij in de Bloemlezing van Prof. Niemann, bladz. 19 reg. 4 v. o. den volgende zin: maka di tegornja oleh Radja. — Oleh Radja moet men dan m. i. opvatten als eene oppositie, eene verklaring van de persoon, welke met die *nja* van *tegor* bedoeld wordt. Ik stel mij voor, dat de schrijver, nadat hij den onmiddellijk voorgaanden zin: »Setelah Baginda melihat bendahara datang» geschreven had, en daarop: maka di tegornja, had laten volgen, er *oleh radja* bijvoegde, ten einde dubbelzinnigheid te voorkomen of wel voor het gemak van den lezer. Zou 't niet als regel kunnen gelden, dat *nja* moet gebruikt worden, indien geene dubbelzinnigheid kan ontstaan; maar 't onderwerp van den passieven zijn met of zonder *oleh*, indien het gebruik van *nja* onduidelijkheid zou veroorzaken? In het laatste geval kan *nja* weggelaten worden.

Omtrent de tweede studie heb ik het volgende op te merken. Met den heer von de Wall geloof ik, dat *tjerah-tjerah* eene schrijffout is voor *tjelah-tjelah*. Dat kan den beste overkomen; de maleiers drukken 't zoo aardig uit: »*di mana gading tjada retagnja*», »waar vindt men ivoor dat geen barstjes heeft?»

Misschien ook zou *tjerah-tjerah* te verklaren zijn uit de meermalen voorkomende verwisseling van *l* en *r*, een verwisseling, die wij in 't Menangkabausch constant opmerken, wanneer die medeklinkers sluitletters van een woord zijn.

Tjerah-tjerah berloebang-loebang noemt de heer von de Wall iets onmogelijks; en *tjelah-tjelah* berloebang-loebang goed maleisch. Dat laatste zou beteekenen: reten met gaten! of eigenlijk zou berloebang-loebang zijn: waardoor gaten ontstaan. Me dunkt dat we hier ook wel mogen uitroepen: onmogelijk! Zou 't niet goed zijn 't zinnetje zoo te redigeeren: Maka di lihatnja goewa (en nimmer goewah; verg. Jav. goewâ en Menangkabausch goewâ) itoe terlaloe loewas dan terang; tjahaja matahari dan boelan sampai kadalamnja, karena di sebelah goewa itoe ada tjelah-tjelah dan loebang-loebang; (want in den wand van de grot waren reten en gaten) of karena sebelah goewa itoe bertjelah-tjelah dan berloebang-loebang.

In de derde studie staat: »Is echter de voorafgaande klinker een kesra, dan gebruikt men als sluitletter van het woord veelal niet-de ق, maar de ك, b. v. najik, opstijgen, enz.

Bestaat werkelijk 't woord najik? En moet men lajin, majin, bajik uitspreken? Dat zou mij ten zeerste verwonderen; nooit heb ik die uitspraak gehoord; steeds naik, laïn, maïn, baik, enz.

Is soms in de schrijfwijze ناك de reden te zoeken van de transcriptie najik?

De heer von de Wall weet toch hoe die ontstaan is, en hoe eigenlijk zulke woorden als naik moeten geschreven worden?

De lettergreep ik van naik is met arabisch karakter geschreven ناك; naik behoorde dus geschreven te worden ناك; de alif berkesrah wordt echter vervangen door de hamzah berkesrah, omdat de alif voorafgegaan wordt door een hoeroef-berfathah. ناك wordt dus ناك.

In plaats van ء schrijft men in navolging van 't arabisch ء; dus de ja berhamzah, maar zonder stippen. Vide: T. Roorda, Gramm.: Arab. § 24.

Hetzelfde geldt omtrent woorden als laët; de schrijfwijze لائت moet verklaard worden uit لائت, لائت, لائت, daar ء vervangen wordt door و. Dus laïn, maïn, baik moeten geschreven worden لائن, لائن, en لائن. Laoetan echter behoort geschreven te worden لوتن van لوتن. Evenzoo كبايكن kebalkan; بر لائن berlaïnan.

Op blz. 360 verbetert de heer von de Wall een zin van den heer Klinkert: boekan ija-itoë roemah entjik Mat, melainkan roemah dia; dat zou moeten zijn roemah itoe boekan roemah entjik Mat jang ampoenja roemah itoe, melainkan dija. — Is deze laatste zin nu zuiver maleisch? Moet hier niet ija gebruikt worden in plaats van dija? En is melainkan hier op zijn plaats? Naar mijne bescheiden meening niet. Gedurende mijn 3½ jarig verblijf op Sumatra heb ik nooit melainkan hooren gebruiken, als het voorgaande zinsdeel niet in volkomen tegenstelling was met het volgende en daarenboven een negatie bevatte. B. v. ik heb nooit hooren zeggen: Anaq saja melainkan saorang, maar steeds anaq saja hanja saorang. Gebruikt men in het eerste zinsdeel een negatie, dan kan en mag melainkan gebezigd worden.

B. v. Anaq saja tjada, melainkan saorang. Saorang poen tjada jang mengatahoewi halkoe ini, melainkan Toehan Allah.

Zou de bewuste zin volgens de redactie van den heer von de Wall niet zoo moeten luiden: roemah itoe boekan roemah entjik Mat, jang ampoenja roemah itoe ijalah, of: Jang ampoenja roemah itoe boekan entjik Mat, melainkan ijalah.

M. i. is de zin: Sjahadan seberapa lamanja sahaja tidoer itoe, melainkan Allah jang mengetahoeinja, voorkomende op blz. 10 reg. 4 v.b. Hikajat Sinbad, door v. d. Wall foutief.

En hoe zou men, tusschen haakjes, een kort daarop volgende zin noemen:

Dalam hal jang demikijan itoe, apa jang koemerasa dalam hatikoe tjadalah dapat koesoetkan, waarin daarenboven sahaja (sinbad) door akoe is vervangen?

De heer von de Wall zegt op blz. 361: soeroeh moet zijn soeroh, toedjoeh moet zijn toedjoh, kasih moet zijn kaseh. Waarom? Op Sumatra heb ik genoemde woorden nooit anders hooren uitspreken, dan als soeroeh, toedjoeh, kasih; en m. i. is dit ook rationeel, daar zij b. v. met het aanhechtsel *an* de woorden toedjoehan, soeroehan, kasihan vormen, en niet toedjohan, soerohan, kasehan vormen. Of heeft hier 't zelfde plaats, als b. v. in het Javaansche woord tjilik, waarin de *i* van de laatste lettergreep als *è* wordt uitgesproken, terwijl diezelfde *i* in tjilikké als *í* klinkt?

't Bovenstaande was ter verzending gereed, toen ik toevallig de 8e afl. van »het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië» in handen kreeg.

't Deed mij genoegen daaruit te zien, dat de heer Klinkert tjerah-tjerah verklaart uit de verwisseling der smeltletters *l* en *r*, terwijl ook 't woord *goewah* door hem als niet bestaande wordt opgegeven.

Trouwens Dr. H. N. van der Tuuk heeft hierop al gewezen in de aantekeningen vóór de door hem uitgegeven Pandja Tantaran. Ook de opmerking, dat de *è* dikwijls met *a* verwisseld wordt, is volkomen juist. Op Sumatra's Westkust hoort men nooit anders dan karsiq (kasiq); vide Hikajat Sjaich Djalal'oeddin, waar men geschreven vindt

op blz. 4 reg. 5 v.b. دانی in plaats van دانی

en reg. 6 v.b. هانغ in plaats van هانغ.

Zoo even ontving ik »de Indische Gids» van Oktober, waarin eenige opmerkingen voorkomen omtrent de uitspraak van 't maleisch door J. Habbema.

Ik geloof met hem, dat het maleisch geen onvolkomen of korte *i* kent. Op Java echter wordt de *kisra* in een gesloten eindlettergreep in na-

volging van 't Javaansch, als korte i uitgesproken; in plaats van koeliet zegt men koelit, maar volgens den regel koelietnja. Vergelijk de uitspraak van *koelit* en *koeliette*.

Gedurende mijn bijna tweejarig verblijf op Java, waar ik aan een kweekschool en aan een school voor zonen van Inlandsche hoofden onderwijs geef in 't maleisch, heb ik die uitspraak bij mijne leerlingen steeds opgemerkt. Uit ondervinding kan ik ook verklaren, dat de *ꦗ* en *ꦚ* op Java als *dsj* en *tsj* worden uitgesproken, ten minste in den Oosthoek. De uitspraak dier letters met een sissenden klank is te wijten aan de uitspraak der Jav. letters *dsjā* en *tsja*.

Mocht een bevoegd persoon lust hebben, mijne vragen te beantwoorden, of mijne opmerkingen te toetsen aan de zijne, dan zal het mij zeer aangenaam zijn.

Wrijving van gedachten, zal toch ook in dezen wel het eerst tot klaarheid leiden.

Probolinggo, 29 Oktober 1881.

VAN OPHUJSEN.

Wetenschap en Industrie.

VERKOELING VAN SPOORWEGRIJTUIGEN IN INDIE.

Geeft het vraagstuk over de verwarming van spoorwegrijtuigen in Europa aanleiding tot tal van proeven, tracht men zoowel bij staats- als bij particuliere spoorwegen door allerlei middelen de passagiers voor *felle koude* te beschutten, terecht wordt er in de onlangs verschenen aflevering van het »Tijdschrift van het Kon. Instituut van Ingenieurs, afd. N. I.» op gewezen dat er in Indië al zeer weinig wordt gedaan om de reizigers in spoorwegrijtuigen tegen een even onaangename toestand, *hevige warmte*, te beveiligen. Op menige lijn in Zwitserland en in de Vereenigde Staten van Amerika worden rijtuigen aangetroffen, waarvan de inrichting in een heet klimaat aangenamer zoude zijn dan die van de wagens onzer Indische lijnen, vooral die van de lijn Samarang-Vorstenlanden.

Bepaalde verkoelings- of ventilatie-middelen worden in Indië niet toegepast. Al is het nu niet noodig, voegt de schrijver er bij, om, zooals bij gedeelten van den *Pacific railway* geschiedt, in de rijtuigen ijswater ter beschikking van de reizigers te stellen, toch zoude ten behoeve van hunne verkoeling wel iets meer kunnen worden gedaan, dan thans wordt opgemerkt. In Engelsch-Indië is men ons in dit opzicht betrekkelijk vooruit. Op de *Oude and Rohilkund railway* zijn, volgens n°. 18, Deel IV der »Professional Papers», de 1e klasse rijtuigen van *punkahs* voorzien, welke, hetzij door de omwenteling der spoor-raderen, hetzij door een persoon, die in een afgeschoten gedeelte van het rijtuig is geplaatst, in beweging worden gebracht. In het eerste geval is door een gouverneur-inrichting voor gelijkvormige en niet te snelle beweging bij verschillende snelheid gezorgd.

Volgens *The Scientific American*, Mei 1881, is onlangs te Philadelphia octrooi genomen voor een ventilatie-systeem, bestaande uit een ijzeren stang, welke onder de luchtkap langs de geheele lengte der rijtuigen wordt aangebracht en voorzien is van kleine plaatijzeren vleugels op geringe afstanden van elkander en in verschillende stand geplaatst. Deze stang wordt in ronddraaiende beweging gebracht door een boven het rijtuig en naast de luchtkap geplaatst rad, dat bij beweging van den trein door de botsing der lucht begint te draaien.

Onder meer kan daaruit blijken, dat zonder directe vaart tusschen Nederland en China of wel zonder Nederlandsche huizen of agenten van handelsfirma's in Nederland, de handel in Nederlandsche waren in China zich niet voldoende ontwikkelen kan. De deugdelijkheid der Nederlandsche fabrikaten, vergeleken met die van Manchester, wordt thans niet genoegzaam onder de aandacht van koopers en détail gebracht. Een bekwaam agent voor huizen in Nederland, die, met de Chineesche taal bekend, zich op de hoogte van de binnenlandsche Chineesche markten zou weten te stellen, kon wellicht voor de Nederlandsche fabrieken geheel nieuwe en uitgebreide débouchés in China vinden. De belangrijke ontwikkeling van sommige Amerikaansche goederen, van betere kwaliteit dan het Engelsche weefsel, toont aan, dat Chineesche verbruikers wel waarde weten te hechten aan deugdelijke waren en niet schromen daarvoor hoogere prijzen te betalen.

	Invoer van Java.	Uitvoer naar Java.	Totaal.
1876	185 882	278 181	464 063
1877	111 961	467 560	579 521
1878	157 888	511 163	669 051
1879	120 035	293 727	413 762
1880	158 877	268 383	427 260

Volgens de scheepslijsten van den consul te Amoy over 1880 was:					
de invoer van Java te Amoy met Ned.	scheepen		15 089	doll.	
" " " " " "	vreemde	"	203 833	"	
de uitvoer van Amoy naar Java met Ned.	"		136 177	"	
" " " " " "	vreemde	"	379 859	"	

Volgens bericht van de agenten der Nederlandsch-Indische stoomvaart-maatschappij te Amoy zijn de stoomschepen der Java-Amoy-lijn te klein voor het doel. Dikwijls moet bij vertrek der booten lading worden uitgesloten. De gretigheid, door de Chineezeezen aan den dag gelegd om hunne lading aan boord van de Nederlandsch-Indische booten in te schepen, is een duidelijk bewijs, dat die booten, bij de Chineezeezen in gunst toenemende, met voordeel zouden kunnen varen. Ook met de passagiersvaart is dit het geval.

Over de bereiding en verzending der Koffie.

In het 3^e blad van de N. R. C. van den 15 Dec. ll. komt een bericht voor, dat de Indische Regeering het voornemen heeft om in Bantam de bereiding der koffie op machinale wijze in te voeren, waarvan men zich voorstelt:

- 1°. het verkrijgen van meerdere koffie, eerste soort, en
- 2°. voor deze koffie hoogere prijzen op de markt te behalen.

Dat de tegenwoordige, door de Inlandsche bevolking gevolgde wijze van bereiding, die nog in niets afwijkt van die, toen dat product voor het eerst op Java inheemsch was geworden, voor verbetering vatbaar is, valt niet te betwijfelen en het is onverklaarbaar dat, waar op elk gebied van industrie en nijverheid veranderingen en verbeteringen zijn aangebracht, van de zijde der Regeering nog geene pogingen zijn gedaan om hierin, al ware het slechts bij wijze van proef, te trachten, door eene meer stelselmatige wijze van bewerking eenige verbeteringen te brengen.

Wel kan de invoering der West-Indische wijze van bereiding in sommige streken als eene gunstige verandering worden aangemerkt, doch vereischt ook deze nog te veel handenarbeid, om er van te verwachten dat de hoogere prijzen, daardoor in den beginne behaald, van eenigen merkbaaren invloed zouden zijn geweest.

Ook de uitgifte der zoogenaamde pel-contracten heeft niet aan de verwachtingen voldaan, zoodat de Regeering al spoedig daarna tot intrekking daarvan is overgegaan.

De herhaalde klachten in Holland over de onvoldoende sorteering, waardoor dit artikel met den dag in waarde vermindert en zijn vroeger verworven goeden naam verliest en de gewone Java-soorten allengs op den achtergrond geraken, had ons krachtens de Regeering er reeds lang op bedacht moeten doen zijn om daarin eene verandering ten goede te beproeven.

Op particuliere ondernemingen waar men niet ten achteren is gebleven met het toepassen van alle voor de hand liggende middelen van verbetering, worden de gunstigste resultaten ondervonden en springen de voordeelen daardoor verkregen te zeer in het oog, om daaraan nog te twijfelen.

Wil men daarvan het bewijs, dan zou men eenvoudig eene vergelijking behoeven te maken tusschen de productie en de waarde daarvan eener particuliere onderneming met die van een gouvernementstuin, met een gelijk aantal boomen die in leeftijd onderling overeenkomen. Wat kwaliteit en kwantiteit betreft, zou dan het voordeel niet aan de zijde van den gouvernementstuin wezen.

Om hierin eene gunstige verandering te brengen, zou moeten worden getracht, om in den kortst mogelijken tijd, met het minste getal arbeiders de grootste hoeveelheid koffie te bereiden, waarbij vooral op den voorgrond moest staan om de kans tot ontvreemding of het op andere wijze verloren gaan van boonen tot het minimum te beperken, en bij eene strengere sorteering zooveel mogelijk te voorkomen, dat door eene te ruwe behandeling de boonen worden gebroken.

Voegt men daarbij eene verbeterde verpakking, dan geloof ik dat men een heel eind op weg zou zijn, om een artikel aan de markt te brengen, dat door meerdere vraag en hooger prijs, al spoedig de kosten zou dekken die tot het verkrijgen van dat resultaat vereischt worden.

In 1876 wendde ik mij tot den Minister van Koloniën, met een duidelijke uiteenzetting van mijne denkbeelden dienaangaande en met voorstel om op kosten van het gouvernement in de gelegenheid te mogen worden gesteld tot het nemen eener proef met eene door mij uitgedachte nieuwe wijze van bereiding, waaraan alle de hiervoren genoemde voordeelen verbonden waren, waarop echter afwijzend werd beschikt.

Of nu de in hoofde dezes vermelde in te voeren nieuwe bereidingswijze een gevolg is van dat voorstel, is mij onbekend, maar zooveel is zeker dat men daarmede verwacht twee der hoofdvordeelen te behalen, die mijn procédé bevatten, namelijk:

- 1°. grootere hoeveelheid eerste soort te produceeren.
- 2°. het vooruitzicht op hogere marktprijzen.

Wat mijn plan betreft, het komt in de hoofdpunten op het volgende neder.

De boonen worden na den pluk verzameld in een bak (fermenteerbak), alwaar ze 36 à 40 uren verblijven om eene geringe gisting te ondergaan.

Deze gisting wordt vereischt, om bij de latere bewerking het loslaten van het zilvervlies te vergemakkelijken. In sommige landen wordt de boon met dat vlies bezet »Demerary-aard» (café argenté) juist omdat vlies begeerd; zij is echter in Holland minder gezocht.

De boonen die b. v. Maandag in den fermenteerbak verzameld zijn, zullen dus eerst Woensdag kunnen worden verwerkt.

Er dient derhalve voor gezorgd te worden den fermenteerbak zodanig interichten dat het product, dat Dinsdag op de onderneming gebracht wordt en eerst Donderdag kan verwerkt worden, afgescheiden van het eerste blijft, hetgeen wordt bereikt door de eigenaardige inrichting der buis waardoor de boonen den bak verlaten.

De zich in den fermenteerbak bevindende boonen worden nu zonder handenarbeid overgebracht in eene daarvoor expresselijk volgens mijne vinding ingerichte kuip. Zij worden daar op machinale wijze ontdaan van de roode schil en de pulpa, waarna ze zich van zelve uitstorten op een voorliggenden bak die van een rasterwerk is voorzien, waardoor het overtollige water wegloopt en de boonen schoon in de hoornschil en droog blijven liggen.

De achtergebleven schillen en de pulpa worden gelijktijdig, echter door eene andere afvoerbuus uit de kuip verwijderd, zoodat deze weder dadelijk geschikt is om een anderen voorraad te kunnen opnemen.

Naar gelang van de afmetingen van de waschkuip zullen op deze wijze van 100 tot 400 picols per dag kunnen worden schoongemaakt, waarvoor een toezicht zal vereischt worden van hoogstens 4 personen.

De boonen, die zich alsnu schoon in de hoornschil op den eersten bak bevinden, worden vervolgens op de naastbijgeleggen bakken doorgewerkt en ter verdere droging uitgespreid.

Al naar mate den intredenden graad van droogte, worden ze succesvelijk verzameld op de laatste bakken, en daaruit doorgewerkt in het pakhuis, alwaar ze tons- of picolsgewijze worden ingenomen, terwijl de pakhuismeester voor de hoeveelheid aansprakelijk wordt gesteld.

Daar het gebleken is dat de inlander gaarne met de Europeesche koornschop werkt, zal het niet noodig zijn dat een enkele boon door de handen der werkers gaat, maar kan van af de eerste bewerking tot bij de opschuring in het pakhuis alles met deze schoppen worden bewerkstelligd.

Alvorens tot het opschuren overtegaan, dient men zich vooraf te overtuigen van de innige droogte der boonen, daar bij gebrek daarvan al zeer spoedig broeiing zoude ontstaan en het product in kwaliteit achteruitgaan.

Om zich van die droogte te overtuigen, moet men de boon tusschen duim en vingers nemen en bij eenige drukking de hoornschil als glas aan stukken springen, terwijl de boon zelve tusschen de tanden moet knappen en niet mag scheuren.

Zijn eenmaal de boonen in het pakhuis, dan moeten ze nog herhaaldelijk worden omgewerkt, terwijl bij helder en zonnig weder het pakhuis moet worden opengezet.

Het pakhuis is zoodanig ingericht, dat de wanden op machinale wijze in eens geheel geopend en bij opkomende buien gesloten kunnen worden.

Behalve het vereischte personeel voor de bakken om de koffie om te werken totdat ze finaal droog is, zal men om dagelijks van 100 tot 400 picols schoon te maken noodig hebben :

2 arbeiders bij den fermenteerbak en

2 bij de machine, die later weder gebezigt worden bij de wassching, benevens

1 mandoer en

4 à 6 man in het pakhuis om de droge koffie op te schuren, of in het geheel \pm 10 man. Wil men de koffie in de hoornschil verzenden, dan behoeven de boonen nog alleen geëmballeerd en ter verschepping gereed gemaakt te worden.

In het geval echter dat men op het établissement zelf zou willen ontbolsteren en sorteeren, geschiedt zulks op de volgende wijze.

De zich in het pakhuis bevindende innig droge boonen worden nu weder zonder handenarbeid overgebracht in een reservoir, van waar ze van zelve te recht komen in de ontbolsterzaal of op den pelmolen en vervolgens op de wannen, en van daar in de sorteerzaal in het midden van de zich daar bevindende sorteesters, die nu niets anders te doen hebben dan de ontbolsterde en gewannen boonen bij kleine hoeveelheden naar zich toe te halen en één voor één uit te zoeken.

Voor elke sorteester bevinden zich in de sorteertafel vijf verschillende gaten, die met kokers in gemeenschap staan, met evenveel verschillende bakken van gelijken inhoud onder de tafel.

Na eene kleine oefening zullen de sorteesters al zeer spoedig de vereischte handigheid hebben, om elke soort koffie in het daarvoor bestemde gat te werken.

Raken de bakken onder de tafel tot zekere hoogte vol, dan worden ze weggenomen en naar het bijgelegen pakhuis gebracht en door andere ledige bakken vervangen.

De pakhuis-mandoer neemt die bakken in ontvangst en verzamelt de koffie soort bij soort.

Bij die gelegenheid overtuigt hij zich of het sorteeren met de vereischte zorg is geschied.

In het tegengestelde geval wordt geen bewijs van ontvangst aan de sorteester afgegeven, maar wordt de koffie in het eerste pakhuis teruggebracht om opnieuw dezelfde bewerking te ondergaan.

Voor elken nauwkeurig uitgezochten bak, ontvangt zij, of hij, die hem inlevert een bewijs dat bewaard wordt en dat elken avond door den administrateur wordt ingewisseld tegen het daarvoor bedongen

loon. Door de onvoldoende gesorteerde koffie in het eerste pakhuis te doen terugbezorgen, zal men den schijn vermijden dat men op het bedongen loon zoude willen beknibbelen, en zullen de werksters tot de overtuiging komen, dat zij alleen aanspraak op de betaling hebben, indien door haar met nauwgezetheid wordt gesorteerd, waarop het hier vooral aankomt.

Boven werd gezegd dat de boonen zonder handenarbeid werden overgebracht in een reservoir.

De daarvoor dienende machine is zoodanig ingericht dat daarmede per dag ± 400 picols kunnen worden verplaatst, waarbij een toezicht zal vereischt worden van hoogstens 5 à 6 arbeiders.

Daar de boonen van zelf in den pelmolen en van daar op de wannen en vervolgens in het midden der sorteesters terecht komen, zal men kunnen volstaan met het toezicht door hoogstens 4 à 5 man of gezamenlijk voor ± 400 picols ± 10 arbeiders, waarvoor dezelfde personen kunnen gebezigd worden die het toezicht hebben gehad bij het wasschen en zuiveren der bessen.

De ontbolsterde en gewannen boonen verzamelen zich in een koker, die zich in het midden bevindt van de sorteertafel, en geschiedt het sorteeren zoo als boven is gezegd.

Om de sorteertafel kunnen 50 sorteesters plaats nemen en als men nu aanneemt dat deze, zonder dat zij hare plaats behoeven te verlaten, daar zij de te sorteeren boonen voor de hand hebben liggen, ieder minstens 2 picols per dag kunnen uitzoeken, dan zullen 50 werksters voldoende zijn, om 100 picols per dag uittezoeken.

Om zich te vergewissen dat dezelfde kwantiteit koffie die uit het pakhuis naar het werkhuis is vervoerd, gesorteerd door de werksters wordt afgeleverd, is aan deze inrichting een zich zelf regelend werktuig aangebracht, dat de hoeveelheid aangeeft die dagelijks is afgevoerd, en daar de verhouding bekend is van de koffie in de hoornschil tot de gesorteerde soorten, zoo zal met juistheid kunnen worden bepaald, hoeveel, voor de verzending gereed, dagelijks uit handen der sorteesters moet worden teruggeleverd. De voordeelen aan deze wijze van bereiding verbonden zijn, behalve het geringe personeel daarbij benoodigd:

1°. Dat de gelegenheid tot ontvreemding tot het minimum is gereduceerd, aangezien geen enkele boon door de handen der arbeiders gaat en er geen transport behoeft te geschieden van de eene plaats naar de andere.

Ook verlies bij eene ruwe behandeling, waardoor verscheiden boonen onder het vuil, het zand en het spoelwater wegraken, wordt hier voorkomen.

2°. Dat bij het ontbolsteren geene boonen zullen gebroken worden.

De eigenaardige inrichting van den zoogenaamden pelmolen waarborgt elke beschadiging.

3°. Dat zelfs kinderen met het sorteeren zullen kunnen worden belast.

De sorteesters hebben de boonen slechts bij kleine gedeelten naar zich toe te halen en één voor één uit te zoeken, zelfs onder het gebruik van haar eten, zoo zij dat verkiezen, en behoeven zij haar plaats niet te verlaten, dan alleen tot het wegbrengen in het naastbijgelegen pakhuys van de zich onder de sorteertafel bevindende bakken, zoodra die vol geraken, en waarvan de inhoud b. v. $\frac{1}{4}$ picol niet behoeft te boven te gaan. Hierbij kunnen de ouderen de jongeren behulpzaam zijn.

4°. Dat minder inferieure koffie en meer van de eerste soort zal geproduceerd worden.

5°. Dat door de strengere sorteering hoogere prijzen op de markt zullen verkregen worden.

Ook de primitive verpakking in goenie-zakken zou eene wijziging kunnen ondergaan. Het behoeft geen betoog dat die zakken de ruimste gelegenheid aanbieden voor ontvreemding door roofzieke koelies en ook door de sjouwerlieden in Europa. Door eene kleine opening tusschen de mazen, die licht met de vingers te maken is, kunnen gemakkelijk, al ware het slechts een handvol boonen uit die zakken worden ontvreemd, dat op eene hoeveelheid van eenige honderden picols een niet onbeduidend gewicht vertegenwoordigt. Ook door het herhaaldelijk verwerken van deze balen, alvorens zij in handen der koopers zijn, raken allicht enkelen defect, waaruit almede een niet onaanzienlijk verlies ontstaat, en schrijven wij het daaraan toe, dat al zeer weinige balen, bij de veilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij, die toch voorzeker als volle picols uit de pakhuisen in Indië worden afgeleverd, het gewicht van $62\frac{1}{2}$ kilo behalen.

Indien op voormelde wijze op elke baal koffie slechts één pond aan het gouvernement wordt onttrokken, dan vertegenwoordigt dit, bij eene jaarlijksche raming van een millioen picols, eene hoeveelheid van 8000 picols van 125 Amst. ƒ of f 380.000 den gemiddelden prijs op 38 cent het ƒ stellende.

Reken hierbij één ƒ per picol verlies door minder zorgzame behandeling door de bevolking > 330 000 en de afgeschreven wordende spillage door de verschillende pakhuis-administratiën ad 2 % van een millioen picols ¹⁾ > 950 000 maakt per jaar een deficit van \pm f 1 710 000

¹⁾ In het geval dat de koffie op de établisseminten in gesloten en verzegelde kisten wordt verzonden, zou gevoeglijk de toegestane spillage aan de verschillende pakhuis-administratiën kunnen vervallen.

Het is ook algemeen bekend dat koffie zeer gemakkelijk vocht aantrekt.

Bij verscheping met andere ladingen, zooals suiker, tabak, indigo, huiden enz., alle welke artikelen aan uitwaseming onderhevig zijn, zullen de daaruit ontstane schadelijke dampen zich aan de buitenste lagen van de koffie mededeelen en daarin worden opgenomen, waaruit zoogenaamde uitwendige beschadiging ontstaat, die de koffie tot de inferieure kwaliteit doet teruggaan, welke een minderen prijs opbrengt.

Door de verpakking in kisten zal dit worden vermeden.

In Indië toch, waar op elke onderneming voldoende hout voorhanden is, zou de vervaardiging dier kisten den prijs der goenie-zakken niet verre overschrijden, als daarbij rekening werd gehouden met de op die wijze tegen ontvreemding gewaarborgde hoeveelheid koffie.

Ook op Ceylon geschiedt de verpakking in kisten.

Mochten bovenstaande regelen den bijval ondervinden van de Regeering en de particuliere industrie er toe leiden om de vroeger zoo gezochte Java-koffie hare oude plaats op de wereldmarkt weder te doen innemen, dan zou ik mij ten hoogste voldaan achten.

Bij goed uitgevoerde proeven zal men zich door bovenstaand procédé in zijne verwachtingen niet teleurgesteld zien.

Hees bij Nijmegen,

30 Dec. 1881.

CH. SMETS,

Oud Hoofd Offic. v. h. Ind. Leger.

In 't zuiden van Britsch-Indië

DOOR

J. K R O L.

Een onafgebroken veeljarig verblijf in Nederlandsch-Indië, en in het bijzonder het verblijf gedurende de laatste drie en een half jaar op een der Buitenbezittingen, deed den wensch en de behoefte ontstaan de drukke bezigheden voor eenigen tijd te laten rusten.

't Plan was, de oude vrienden en kennissen op Batavia eens te gaan wederzien, en eenigen tijd in de Preanger door te brengen, om daar de herinnering aan geliefkoosde plekken te verlevendigen. Door een toevallige omstandigheid echter werd onze aandacht op Britsch-Indië gevestigd en drong zich de vraag aan ons op, of het niet aangener, althans interessanter zou zijn, ons voor eenigen tijd derwaarts te begeven. De oude waarheid dat het onbekende een tooverachtige aantrekkelijkheid voor den mensch heeft, deed de schaal onzer overwegingen tot een reis naar Britsch-Indië overslaan.

Nauwelijks was het besluit genomen, of na eenige overdenking kwamen wij tot het bewustzijn, dat behalve de onderlinge ligging der hoofdsteden en de herinnering aan enkele geographische namen betreffende de voornaamste bergen en rivieren, Britsch-Indië vrij wel een »terra incognita" voor ons moest heeten. Wij hadden echter nog ruim den tijd om eenige informatiën in te winnen, want ons besluit werd in September genomen, en niet vóór 't begin van November dachten wij te vertrekken, daar het koele seizoen in Indië van November tot Maart duurt, en in de overige maanden het reizen in Britsch-Indië meer een last dan een lust en om gezondheidsredenen te ontraden is; verzegend heet toch is dan de landwind.

Om de noodige informatiën te verkrijgen verzochten wij in de eerste

plaats aan een der te Batavia gevestigde boekhandelaren, ons wat hij — aan literatuur in een der moderne talen — over Britsch-Indië machtig kon worden, te zenden, doch zeer teleurgesteld waren wij over zijn antwoord: bij geen der boekverkoopers in Insulinde's hoofdstad was één werk omtrent de naburige koloniën verkrijgbaar, en het eenige boek dat hij kende, was een oud werk van »van Otterloo”.

Ook hadden onze pogingen om in de bibliotheek van sommige onzer vrienden iets te vinden dat ons van nut kon zijn, slechts een zeer schraal resultaat, en uit persoonlijke ondervinding kon niemand ons de geringste inlichting geven. Eén was er, die vroeger de kustplaatsen langs de golf van Bengalen had bereisd, doch het voornaamste wat wij van hem hoorden was, dat men te Madras bijna het geheele jaar door niet dan met veel gevaar kon landen wegens de hevige branding, en dat hij een tocht daarheen voor mijn vrouw ontraden moest. Hij voorzag ons echter van introductie-brieven aan zijn in Indië woonachtige vrienden, en die bleken later van grooten dienst te zijn.

Vermoedende, dat de onbekendheid met Britsch-Indië die ik in mijn kring ondervond, vrij algemeen zal zijn bij de lezers van *de Indische Gids*, besloot ik eenige mijner aantekeningen en herinneringen op het papier te zetten. Voorloopig slechts wat Zuid-Indië betreft.

Ik begin mijn reisverhaal met het oogenblik dat wij geëmbarqueerd waren aan boord van het stoomschip *Gwalion*, een der zeekasteelen van de Engelsche mail, dat ons van Penang naar Galle zou overbrengen.

Hollanders zijn aan boord van de Engelsche mail geen alledaagsch verschijnsel. Noch de Kommandant, noch een zijner officieren, herinnerde zich ooit een specimen dier natie aan boord te hebben gehad, terwijl de meeste andere nationaliteiten bijna iedere reis vertegenwoordigd zijn. Uit verschillende oorzaken laat zich dat gemakkelijk verklaren, ofschoon de Fransche mailstoomers langs dezelfde lijn, van Singapore tot Brindisi, ook sedert wij onze eigene stoomverbinding door het Suez-kanaal hebben, nog steeds een groot aantal onzer landgenooten trekken. Toch behoeft de Engelsche mail in geen enkel opzicht voor de Hollandsche of Fransche onder te doen. De tafel — 't voornaamste punt voor de meeste passagiers — is uitstekend; gebeurt het al eens, dat een enkel preparaat met onzen Hollandschen smaak niet harmoniëert, wegens den grooten overvloed van schotels kan dat niet schaden. De verhouding tusschen de officieren en de passagiers is de meest gewenschte. Het bedienden-personeel is over het geheel boven allen lof verheven, en de stewards en stewardessen der Engelsche mail zouden slechts met schaamte de hofmeesters en hofmeesteressen onzer Hollandsche schepen als collega's begroeten.

Onze, in 't oog van de officieren en passagiers der Engelsche mail, exceptioneele landaard, gaf al spoedig aanleiding dat het discours over Holland en de Hollanders liep. De onkunde, die zij daarbij aan den dag legden was groot genoeg, om ons over onze onkunde betreffende Britsch-Indië minder te doen schamen. Mijn tafelbuurman, de scheepsdokter, die nog al hoog opgaf van zijne studiën omtrent land- en volkenkunde, vertelde mij, dat hij de twee hoofdsteden van Holland had bezocht, en die twee plaatsen waren... Hamburg en Bremen. Toen ik hem deed opmerken, dat hij zich vergiste, trachtte hij het goed te maken door de verzekering, dat hij heel goed wist, dat de eigenlijke »Capital» van Holland Antwerpen was. Mijn overbuurman bracht daarop onzen medicus onder 't oog, dat hij het alweer mis had, doch maakte daarbij zelf een blunder, die niettegenstaande onze pogingen om het te beletten onze lachspieren in beweging deed komen. Hij vertelde n. l. dat een zijner vrienden zijn zoon naar Antwerpen had gezonden, om Belgisch te leeren, ten einde zijne handelscorrespondentie met die plaats voortaan door zijn zoon in de landstaal te kunnen voeren; de zoon was drie jaar in Antwerpen geweest, maar — verbeeldt u de teleurstelling en verbazing van den vader — na die drie jaar bleek het, dat hij wel Fransch en Hollandsch had geleerd, maar de Belgische taal nog niet verstond. En tot op 't oogenblik onzer toelichting deelde onze reisgenoot de verbazing van den teleurgestelden vader.

Vijf dagen hadden wij noodig voor den overtocht naar Galle; van hier stoomden wij met een der schepen van de British-India Steam Navigation Company naar Colombo. Van Galle meen ik te kunnen zwijgen; het karakteristieke van die plaats vinden wij toch in Colombo terug.

Colombo's haven heeft, wat betreft hare veiligheid, eene ongunstige reputatie; zelfs met het kalmste weder staat er een zeer sterke deining in. Men hoopt de haven te verbeteren door het maken van een »breakwater», dat zich tijdens ons bezoek reeds eenige honderden meters in zee uitstreckte en over ongeveer een jaar geheel voltooid moet zijn; maar er zijn er, die twijfelen of de haven ooit zeer veilig zal worden. Zooveel is zeker, dat toen wij aan wal gingen, de branding op verschillende plaatsen over het breekwater sloeg, hoewel het weer toen bijzonder kalm was.

Wij landden echter zonder eenigen zweem van gevaar op het eenmaal in onze geschiedenis zoo beroemde Ceylon.

Geen wonder, dat dit eiland steeds een tooverachtigen invloed op de bewoners van het Oosten heeft uitgeoefend, en door de Hindoeschrijvers en dichters op allerlei wijzen verheerlijkt werd. Om zijn

rijkdom aan paalen en om den vorm van het eiland beschreven zij het als »de hangende paarl van Indië". Onze minder poëtische voorvaders echter deed de gedaante van het eiland denken aan een »ham", en het door hen gebouwde fort bij Jaffna, aan de Noord-Oostelijke punt, werd daarom de naam Fort »Ham'shiel" gegeven, dien het tot heden behouden heeft. Een oud Portugeesch historie-schrijver, Ribeyro, zegt van Ceylon: »Daar het de sleutel van Indië is, schijnt het, dat God er een vermaak in heeft gehad het met de schoonste schatten, die de aarde oplevert te verrijken." En ons bezoek aan Colombo, de hoofdplaats van het zoo dikwijls en zoo warm bezongen eiland, gaf een indruk, die de lofspraak wettigt.

Van de reede af leverde Colombo een schoon gezicht op; een gezicht dat ons de landingsplaats van Riouw herinnerde, doch deze in bevalligheid en grootschheid ver overtreft.

Het zeestrand — »Galle Face" genaamd, omdat het in de richting naar Point de Galle ligt — beslaat een groote uitgestrektheid open terrein met wandel- en rijwegen; den geheelen dag door waait daar een koele wind, en in den vooravond ziet men op dat Hydepark van Colombo het grootste gedeelte der Europeanen in rijtuig, te paard of te voet de heerlijke bries genieten.

't Is een levendige en bedrijvige plaats, dat Colombo, als handelsplaats veel belangrijker dan Point de Galle.

De stad is in tweeën verdeeld, n. l. één gedeelte waar de Europeesche bevolking verblijf houdt, en een waarin de inboorlingen huisvesting vinden.

Het Europeesche gedeelte strekt zich over mijlen uit en in het midden daarvan bevinden zich twee groote meren, die door een voorbergte, »Slaven-eiland" geheeten, worden gescheiden. De huizen zijn over 't algemeen van een zeer fraaie bouworde en worden uiterlijk netter onderhouden dan ergens anders in Britsch-Indië gebruikelijk schijnt. Alle huizen zijn voorzien van een zeer groot erf, in Colombo, evenals elders in Indië »compound" genoemd, een woord, dat een burgerrecht in de Engelsche taal heeft verkregen, ofschoon het een verbastering is van het Portugeesche »campino", d. i. klein veld. Het niet door de Europeanen bewoonde gedeelte der stad heet de »Pettah", en grenzende aan de Pettah ligt een wijk met kolossale gebouwen, de kantoren van talrijke handelsfirma's, en de agentschappen van de voornaamste Engelsche banken. Engelschen, Duitschers of Franschen zijn die kooplieden. Hollanders treft men onder hen niet aan. Geen enkele firma herinnert u aan het verleden, toen de kostbare voortbrengselen van Ceylon bijna uitsluitend door Hollandsche kooplieden werden opgekocht. Wilt gij Hollandsche familienamen, gij vindt

ze in de Pettah onder de tappers, kleerenverstellers en kleine winkeliers op de uithangborden. Daarheen zijn de afstammelingen van de Lourensen, Kramers, Mulders, van Ingens en anderen teruggedrongen, met de nakomelingen van de insgelijks vervallen Portugeezen.

Ik zeide zooeven, dat in de Pettah de inboorlingen huizen; die mededeeling is onvolledig. De inboorlingen van Ceylon zijn de Singaleezen ¹⁾, en vormen de minderheid in de Pettah, waar men behalve Kaffers, vertegenwoordigers van de meeste volkstammen van Azië aantreft: Chineezers, Malabaren, Maleiers, Arabieren, Perzianen en Afghanen. De Malabaren of Tamils zijn verreweg het talrijkst; zij leveren bijna uitsluitend de bevolking voor de vele koffie- en andere ondernemingen van landbouw op Ceylon. De Singaleezen zelf zijn in den regel zeer goede huisbedienden en voor de meeste ambachten bijzonder bruikbaar, voor zwaar veldwerk echter zijn zij ongeschikt. In hun geheele voorkomen hebben ze iets vrouwelijks, tot in hunne kleeding toe. Het is voor pas aangekomenen in Indië veelal moeielijk, op het eerste gezicht mannen en vrouwen van elkaar te onderscheiden; hier is het nog lastiger, want de mannen dragen een schildpadden kam in het haar, op het overigens ongedekte hoofd. Bij de vrouwen en mannen is het haar opgerold, maar steken de mannen het vast met een kam, de vrouwen doen het met een dolkvormige naald van zilver of goud.

De kinderen met hun buiten alle verhouding dikke buiken — een gevolg van slechte voeding en 't overmatig eten van vruchten — zien er weinig behagelijk uit, al hebben zij ook doorgaans prachtige oogen en welgevormde gelaatstrekken. Ook geven zij te veel blijk, dat zij dikwijls in stof en vuil kruipen, om aantrekkelijk te kunnen zijn, en tot het zevende jaar loopen ze geheel naakt, alleen met een koord of zilveren ketting om de lendenen, waar aan een zilveren plaatje oude muntstukken of ivoren figuren hangen, die hen, volgens het bijgeloof hunner ouders, beschermen zullen tegen het zoogenaamde »kwade oog».

Hoogst onaangenaam is het verder dat men noch in Galle noch in Colombo bijna een straat passeeren kan, zonder één of meer inlanders te ontmoeten, die aan Elephantiasis lijdt, »Galle-leg» noemt men hier de olifantsvoeten, wel een bewijs, dat die monstruositeit op Ceylon geen zeldzaamheid is.

Een andere plaag zijn de kraaien. Ongelooflijk veel van die beesten zijn er. Dat valt ieder die in Colombo komt op. Nauwelijks arriveerden wij op de reede, of het want van ons stoomschip was met kraaien

¹⁾ De naamsoorsprong der Singaleezen ligt in 't duister. Verschillende geronderstellingen en afleidingen zijn daaromtrent gemaakt, onder welke echter tot mijn verwondering geen enkele, die op 't gelijkkluidende tusschen Ceylonces en Singalees doelt.

bedekt; toen we in de sloep zaten om naar wal te gaan, achtervolgden ze ons en vlogen niet alleen boven onze hoofden, maar gingen in de sloep zitten. In de stad zelf zag men overal, boven en voor en in de huizen, kraaien. In het Galle Face-hotel vlogen ze in massa's door de openstaande deuren en vensters der eetzaal; een van de bedienden in het hotel was voortdurend bezig om ze te verjagen, en maakte van tijd tot tijd van pijl en boog gebruik om een naderende verzameling het binnenvliegen te beletten, wat wel voor een poosje hielp om de groote menigte af te schrikken, doch volstrekt niet afdoende was. Een logé in het hôtél vertelde ons, dat het hem een paar dagen geleden overkomen was, dat, terwijl hij met zijn tafelbuurman zat te praten, een kraai een geheel karbonade van zijn bord wegpikte. Oprecht gesproken, ik verdacht den verteller gedurende eenigen tijd van overdrijving. Later echter moest ik bekennen dat ik hem onrecht had gedaan. In Madras, waar men ook enorm veel kraaien vindt, gebeurde het ons bij herhaling, dat, wanneer wij 's morgens ons ontbijt lieten klaarzetten voor de openstaande deur, de kraaien nagenoeg alles weghaalden wanneer wij de tafel maar een oogenblik onbewaakt lieten.

In de hôtels wordt men achtervolgd door kooplieden in edelgesteenten. Er is misschien geen streek rijker in edelgesteenten dan de Zuid-Westkust van Ceylon, doch de waarde dier steenen is voor vele soorten betrekkelijk gering, namelijk wanneer men ze vergelijkt met soortgelijke steenen in andere landen. De saffier van Ceylon in verschillende nuances van donker blauw tot het bijna kleurlooze van water, overtreft echter alle soorten saffier van elders.

Het bedrag van den uitvoer van edelgesteenten uit Ceylon wordt op niet meer dan f 120.000 per jaar geschat, maar dit cijfer betreft alleen de mindere soorten; de latere qualiteiten komen, evenals de beste paariën, bijna zonder uitzondering in handen van de Indische vorsten en rijke inboorlingen.

Is de handel in edelgesteenten, waarmede Europeanen zich slechts weinig bezighouden, dus van geen groote beteekenis, des te aanzienlijker is de uitvoer van koffie, kokosolie, katoen en kaneel. Het laat zich aanzien, dat ook de uitvoer van thee en kinine-bast over eenige jaren aanzienlijk zal zijn, daar de cultuur dezer producten in den laatsten tijd op vrij groote schaal ondernomen wordt.

Voorbeeldig goed onderhouden zijn de wegen, met een granietsoort begrind, waarvan de hoogroode kleur levendig afsteekt bij het frissche groen der weelderige vegetatie overal om u heen.

Midden in de stad vindt men tal van kaneeltuinen, die een zachten aangename geur verspreiden.

Wil men een kostbare verzameling van voortbrengselen uit het dieren-, planten- en delfstoffenrijk zien, het vóór ongeveer drie jaren geopende museum biedt er een uitstekende gelegenheid voor aan, en het gebouw op zichzelf, dat 12000 pond sterling kostte, verdient een bezichtiging om zijn sierlijkheid. In de voorgalerij trekt een zwart marmeren zuil de aandacht.

Meer echter dan het Museum boeide de Hindoe-tempel, dien wij in de Pettah bezochten. Grootere en schoonere pagoda's zouden wij later elders aantreffen, maar als het eerste gewrocht van Hindoesche bouwkunst dat wij op Ceylon leerden kennen, maakte het een groot-schen indruk. Gelijk alle pagoda's is die te Colombo geheel uit graniet vervaardigd, op de kolossale zware deuren na, die van de duurzaamste houtsoorten gemaakt en met prachtig bewerkte massief koperen figuren versierd zijn. Van beneden tot boven zijn in het gebouw afbeeldingen van goden en godinnen uitgehouwen, grotesk somtijds, maar altijd zuiver bewerkt en in harmonie met het geheel. Drie Gopurams — koepelvormige torens — bekronen den tempel; twee er van, en wel de twee uiterste boven de zijvleugels van het gebouw, zijn gelijk in grootte en gedaante en alleen door het beeldhouwwerk waarmede zij prijken onderscheiden.

Hoe jammer dat het innerlijke van de Hindoe-tempels niet in overeenstemming is met het uiterlijke! Wél vindt men er prachtig beeldhouwwerk, veelal paarden, olifanten, ossen en slangen, doch de vuilheid die er heerscht is afzichtelijk.

Wat bovendien onaangenaam aandoet is hun kerkmuziek. Iedere pagoda van eenige beteekenis heeft haar eigen korps muzikanten, maar de muziek bestaat gewoonlijk uit blaasinstrumenten die ongeveer het geluid van piepende clarinetten en hobo's weergeven, en die ondersteund worden door cimbalen, bekkens en trommen. Tweemaal daags verzamelen zich de armoedig gekleede individuen, die het muziekkorps uitmaken. Een van de muziekuitvoeringen, in een zijvertrek bij den ingang gegeven, woonden wij bij, maar de beleediging, toen onze gehoorzenuwen aangedaan, zal ik niet trachten te beschrijven. En niet alleen door hun instrumenten, maar bovendien door hun stemmen werden wij op een zware proef gesteld; een gedeelte der muzikanten toch hief tijdens de uitvoering lofzangen ter eere hunner goden aan, en dat gezang was een ware marteling voor de hoorders. Het inwendige der Hindoe-tempels mag men niet anders dan blootsvoets bezoeken; de priesters (Brahmanen) bleken echter niet onomkoopbaar te zijn, want na de toezegging van een fooi mochten wij den drempel overschrijden, hoewel wij niet tot in het heilige der heiligen werden toegelaten. Maar door die muziekuitvoering werd te veel van ons vergegd.

We scheidden van Colombo om naar het vaste land van Britsch-Indië over te steken.

Men had ons, zooals reeds gezegd werd, een afschrikwekkend tafereel van een landing te Madras opgehangen, en daarom besloten wij langs een omweg die plaats te bezoeken. Wij kregen daardoor tevens de gelegenheid het interessantste van het Zuiden van Britsch-Indië te zien, daar wij per spoor de zoogenaamde Pagoan-streek moesten passeeren.

De eerste plaats onzer bestemming was Tuticorin, de zuidelijkste haven- en handelsplaats van Indië, gelegen op circa 8° Noorderbreedte en 78° Oosterlengte.

Een zeereis van nog geen twintig uren bracht ons in 't gezicht van de stad, maar op een afstand van circa vijf mijlen van de landingsplaats moesten wij ankeren; wegens den rotsachtigen grond kunnen groote schepen niet dichterbij komen.

Een klein zeilbootje zou ons aan wal brengen. Kon de haven van Madras nog slechter zijn, dan die van Tuticorin? vroegen wij ons af. Ofschoon de zee stil was, sloegen de golven steeds over de boot.

Wij hadden ons gelukkig van Tuticorin niet veel voorgesteld, zoodat het ons niet erg tegenvallen kon, en bovendien dachten wij er slechts één nacht te verblijven. Maar de indruk was treurig, ofschoon Tuticorin als handelsplaats voor den uitvoer van producten van Zuid-Indië niet onbelangrijk is. »Woest en ledig" scheen het, groen zagen wij bijna niet, en wat er nog was, was verftet; want de regens, voor den plantengroei zoo onontbeerlijk, zijn hier zeldzaam.

Introductiebrieven aan een paar familiën in de plaats zouden ons een gastvrje ontvangst verzekerd hebben; wij besloten echter ons naar een der hôtels te begeven, daar wij verlangend waren onze natte kleederen te verwisselen en ons daarmede ook niet konden vertoonen aan personen die wij nog niet kenden.

In de onmiddellijke nabijheid der landingsplaats stond een hôtel. Maar welk een, al heette het »British India Hotel"! Voor logeerkamer werd ons een vertrek aangewezen, zóó akelig als ik er nog nooit een gezien had: de ramen met ijzeren tralies en met kozijnen die misschien een halve eeuw geleden de sporen van verf droegen, een half dozijn stoelen, alle van verschillend maaksel en verwaarloosd, een oude kast zonder sluiting, een ledikant waarvan 't beste is maar te zwijgen, en een vloer die met versleten rotan-matten en, waar deze al te veel versleten waren, met oude zakken was belegd. Maar het vertrek was ruim — wat van groot belang in Indië is — en zoodra wij vernomen hadden dat onze maître d'hôtel een inboorling was, berustten wij in het gemis van comfort en zindelijkheid als in iets dat volkomen natuur-

lijk en dus onvermijdelijk is. Bovendien.... in de geheele stad was geen ander hôtél!

Wat wij, nadat onze introductiebrieven bezorgd waren, ondervonden, bewees dat men ons geen te gunstige voorstelling van de gastvrijheid in Britsch-Indië had gegeven. Daar wij evenwel slechts één nacht in Tuticorin dachten te vertoeven, bleven wij in het hôtél; alleen namen wij gretig een der invitaties om te komen dineeren aan, vrij wel overtuigd dat de table-d'hôte van het hôtél in harmonie met het overige, en dus zeer slecht zou zijn.

Van Tuticorin ging het naar Madras, maar alvorens dien tocht te ondernemen, wenschten wij een vroegeren reiscompagnon op te zoeken, die in het Tinnevelly-district, het zuidelijkste van Vóór-Indië woonde. Wij hadden daarvoor tot aan het station Tinnevelly te sporen, en dan nog een paar uurtjes te rijden, om te Nazareth, de plaats onzer bestemming te komen. Zoo was ons verteld.

Een vriendelijke hand bespaarde ons veel ongerief. Nauwelijks hadden wij in een coupé van den spoortrein plaats genomen, of er kwam een inlandsch bediende, die er een pak, bevattende een matras en eenige kussens inlegde, en of wij al protesteerden, het baatte niets; een uitzondering op bijna alle huisbedienden in Indië, verstond deze inlander geen woord Engelsch, en wij waren natuurlijk even onbekwaam in zijn taal. De matras en de kussens bleven dus liggen, zoodat er niets anders te doen viel, dan de hulp van een spoorweg-beambte in te roepen, en ik was op het punt tot dat middel mijn toevlucht te nemen, toen wij het vriendelijke gelaat van onzen gastheer bemerkten, die ons kwam vertellen, dat hij den omvangrijken bundel, die ons zoo hinderde, gezonden had; als vreemdelingen, had hij bedacht, zouden wij er wel niet op gerekend hebben, een matras en kussens mee te nemen, en wij hadden die toch hoog noodig. Geen ritje van een paar uur in een gemakkelijken reiswagen wachtte ons, wanneer wij het station Tinnevelly bereikt zouden hebben, maar een vermoeiende tocht gedurende 10 à 11 uur in een ossenkar, en wel 's nachts, omdat het over dag zoo warm was, en de ossenkarren in dit gedeelte van Indië bieden wel een lig-, maar geen zitplaats aan.

Dankbaar voor de vriendelijke zorgen, aanvaardden wij de reis, en drie uur later waren wij te Tinnevelly. Het was ons eerste tochtje in het binnenland, maar waar wij ook heenkeken, veel belangrijks en schoons bespeurden wij niet. Het geheele district is bijna één zandvlakte, met geen andere cultuur dan die van den bescheiden katoenboom en van den Palmyra, die nog minder veeleischend is, daar hij nog tiert in gronden, die overigens niets produceeren. Het is de klapperboom van Zuid-Indië, die Palmyra. Door insnijdingen trekt

men van den Palmyra een drank, welke in Britsch-Indië algemeen als »toddy» bekend is; van de noten maakt men olie, de waaiervormige bladen gebruikt men voor dakbedekking, van den bast fabriceert men allerlei touwwerk, en het hout dient voor huisbouw.

Van het station Tinnevely reden wij in een gemakkelijk rijtuig naar Palamcottah; wegens gemis van een hôtél namen wij hier onzen intrek in de »Travellers bungalow», een inrichting, die, evenals de pasangrahans op Java, door het Gouvernement onderhouden wordt en ook in andere opzichten met de pasangrahans veel overeenkomst heeft.

's Avonds zouden wij onze reis naar Nazareth vervolgen. In Tuticorin hadden wij den hôtélhouder gevraagd, of hij geen Engelsch sprekenden bediende voor ons ~~was~~ st; hij bood zich zelve aan: 't was toch op het oogenblik niet zóó druk (was het dat in zijn hôtél wel ooit?) of hij kon voor een paar dagen de leiding der zaak gerust aan zijn ondergeschikten overlaten. Wij namen het voorstel aan, en lieten hem nu voor onze bagage en voor een ossenkar zorgen; wat de kar betreft, werd hem bijzonder op het hart gedrukt, om goed na te gaan of ze wel behoorlijk veerde.

»Real English springs, Sir!» zei de man, toen hij ons de kar wees, en wij stapten er vol vertrouwen in, en vlijden ons op de matras neder. De eerste vijf of tien minuten, toen de weg als een kolfbaan was, ging alles goed; verderop echter, waar hij minder effen was bemerkten wij, dat de »real English springs» al heel weinig elastisch waren. Zóó werden wij geschommeld, geschud, gestompt en geradbraakt, dat wij er ernstig aan dachten terug te keeren, waartoe het echter niet kwam, omdat wij hoopten dat de weg beter zou worden. Maar hij werd niet beter, en weder rees het denkbeeld om van het voorgenomen bezoek af te zien, doch om weder niet tot uitvoering te geraken, en nu vooral, omdat de karrevoerder niets dan de ons onbekende Tamilspraak verstond, en wij onzen tolk in de Travellers bungalow hadden achtergelaten, om op onze bagage te passen.

Wij bleven dus. De kleine ossen — het moet iedereen die in Ceylon of Britsch-Indië komt opvallen, dat de ossen zoo klein zijn; ze zijn niet veel grooter dan sommige honden die in Holland als trekdiere worden gebruikt — gingen vervelend langzaam voort; en de weg was slecht tot het einde toe. Van slapen kon geen oogenblik sprake zijn. De eenige lichtzij vonden wij in het prachtige schijnsel der maan.

Eensklaps — 't zal tegen middernacht geweest zijn — werd ons rijtuig aangehouden. Een druk gesprek ontstond tusschen onzen karrevoerder en den man die het voertuig staande hield; een kwartier duurde het, zonder dat wij er iets van begrepen, en toen maakten onze koetsier aanstalten, om de reis te staken. Maar wij kenden één

woord van de Tamil-taal, en dat woord was onze redding. »Poh!" zegt de inlander in plaats van ons »loop!" of »maak dat je weg komt!"

»Poh!" riep ik krachtig en in vertwijfeling, en als door de onweersaanbare werking van een tooverwoord, zette zich de kar weer in beweging. Toen zich later het oponthoud nog eenige keeren herhaalde, was het gezegende »Poh!" ons telkens een heilaanbrengende noodkreet.

Den volgenden dag vernamen wij een verklaring. Eenwen lang was de weg veilig geweest, maar in den laatsten tijd was een kar aangevallen en beroofd, en daarom had het bestuur het bevel gegeven dat er 's nachts geen voertuigen mochten passeeren; alleen voor Europeesche reizigers werd een uitzondering gemaakt.

Wij waren toen te Nazareth aangekomen. In het zuiden van Britsch-Indië, juist waar de meest fanatieke Hindoes wonen, vindt men de Engelsche zendelingen het talrijkst. Ook Nazareth is een »missionary station"; behalve de zendelingen vindt men er weinig Europeanen. Ik moet bekennen, dat ik persoonlijk geen voorstander ben van de evangelisatie; inlanders die Christenen worden, hebben in den regel geen andere drijfveer dan hoop op materiële hulp, en een bekeerde inlander stelt zijn niet-bekeerde landgenooten wat moraliteit betreft hoogst zelden in de schaduw. Maar ik moet ook verklaren, dat ik in de omgeving van een paar zendelingen te Nazareth een interessanten dag heb gesleten, dat ik hen als hoogst beschaafde mannen heb leeren kennen, die vreemd waren aan alle geestdrijverij en, terwijl zij zich over de onmiddellijke resultaten van hun zendingsarbeid geen illusiën maakten, met ernst en toewijding hun werk verrichten. Ik heb een door hen bestuurde school bezocht, die 200 leerlingen telde, waarvan meer dan de helft, namelijk 120, in den hongersnood van 1877 door hun ouders en verdere familiebetrekkingen verlaten, en toen door hen opgenomen waren, om in het zendingshuis liefderijk verpleegd en tot nuttige leden der maatschappij opgeleid te worden. En, als een ander bewijs dat de pogingen der zendelingen niet vruchteloos zijn, kan men het feit aanhalen, dat er in het Tinnevelly-district reeds ongeveer 150 000 inlandsche Christenen, waaronder 50 000 Roomsche-Catholiken zijn. Vooral in het laatste jaar was het getal bekeerlingen groot, bijna 35 000. Het is verder ontegenzeggelijk, dat de school de inlanders aan orde en regel gewent, en dat die plaatsen waar zendelingen gevestigd zijn, zich door netheid en zindelijkheid onderscheiden. Wel te verstaan: als die zendelingen tot de Europeanen behooren; zuinigheids-halve, en ook om de toenadering der inlanders te bevorderen, heeft men hier en daar de Europeesche missionarissen door inlandsche collega's vervangen, maar waar dat gebeurd is, zijn de welvaart en netheid van voorheen weldra weer verdwenen.

Behalve lezen, schrijven en godsdienst ontvangen de leerlingen van de bedoelde school onderwijs in ambachten en handwerken; de jongens worden metselaar, timmerman of wever; de meisjes leeren handwerken, en brengen het vooral in kantwerk tot een opmerkelijke hoogte. De jongens blijven in de inrichting totdat ze oud genoeg zijn om voor zich zelven te zorgen, wat betrekkelijk spoedig het geval is, omdat de inlander weinig behoeften heeft, en de meisjes verlaten de school eerst wanneer zij gaan trouwen. In den regel gebeurt dat reeds op haar twaalfde jaar, somtijds nog vroeger, en dikwijls op haar veertiende; de meisjes echter die in de zendingsinrichting zijn, mogen niet trouwen vóór haar zestiende. Maar hebben zij dan ook eenmaal dien leeftijd bereikt, dan duurt het niet lang, of uit de vele pretendenten die zich aanmelden, is een keuze gedaan.

De vrouwen in Indië kenmerken zich door een wansmakelijken opschik, en hier in de binnenlanden konden wij dat nog beter opmerken dan in de hoofdplaatsen, daar oude gebruiken hier in al hun kracht bewaard blijven; in 't algemeen is de Hindoe-bevolking meer dan eenige andere aan hare traditiën getrouw, maar vooral in de binnenlanden blijkt, dat een eeuwenlange aanraking met Europeanen weinig of geen verandering bracht. En niets zeker ontsiert de vrouwen meer dan de omvang der gaten in de oorlel. Van kindsbeen af worden alle mogelijke kunstgrepen gebruikt om die gaten zoo groot mogelijk te maken. 't Meest gebruikelijke is, stukken lood daarin te hangen, waarvan de vracht gedurig verzwaard wordt, zoodat het lichaamsdeel hoe langer hoe meer uitrekt. Bij zeer vele vrouwen zijn de aldus gevormde gaten zóó groot, dat men er een arm van gewone dikte gemakkelijk door kan steken, en het onderste gedeelte der oorlel tot op de schouders neêrhangt. Aanzienlijke vrouwen vullen de gaten met allerlei gouden en zilveren sieraden, diamanten en paarlen,

Voorts worden algemeen kostbare versierselen in de neusvleugels gedragen. Behalve edelgesteenten zijn het inzonderheid paarlen die daarvoor worden aangewend, en het behoort niet tot de zeldzaamheden, vrouwen te zien die voor meer dan duizend gulden waarde aan paarlen, welke op verschillende wijze zijn samengevoegd, in een van haar neusvleugels hebben hangen.

De overige sieraden zijn armbanden; deze komen in zulk een menigte voor dat ze soms bijna tot den elleboog den arm bedekken; voorts gouden en zilveren banden om de enkels, en tal van ringen zoowel aan de teenen als aan de vingers. Zelfs de armste vrouwen zijn in meerdere of mindere mate van genoemde versierselen voorzien, al zijn hare edelgesteenten en paarlen ook valsch, en geen vrouw is zóó behoeftig, al is zij in lompen gekleed en al verricht zij het geringste

koeli-werk, dat zij niet minstens één armband of een ander versiersel van goud dan wel van zilver draagt.

Een spoorwegreis van vier honderd en veertig Engelsche mijlen hadden wij na onze terugkomst uit Nazareth vóór ons; zoo ver waren wij nog van Madras verwijderd. Met inbegrip van het oponthoud voor lunch en diner was die afstand in 33 uur af te leggen. Maar is 33 uur in een spoortrein te zitten in Europa geen genot, in Indië is het dat nog minder door de niet zelden drukkende warmte en de benauwende stof.

Het lot was ons echter bijzonder gunstig. Wij reisden in het koele seizoen; zelfs midden op den dag was de warmte niet hinderlijk. Daags voordat wij op reis gingen, had het flink geregend; stof en zand waren ons daardoor weinig tot last. Bovendien hadden wij het geheele traject over een coupé 1e klasse voor ons beiden alleen; wij hadden dus ruimte en vrijheid, en konden al datgene wat de spoorwegreiziger in Britsch-Indië den tocht gemakkelijk of aangenaam maakt volop genieten.

Veel wordt er in dit land tot gerief der spoorwegreizigers gedaan.

De wagens waarin men een nacht moet doorbrengen zijn alle van sofa's voorzien, welke door een uiterst eenvoudige mechaniek in een slaapstede gemetamorphoseerd worden. Behalve glasruiten en Venetiaansche blinden, die men naar verkiezing afzonderlijk of beide tegelijk kan sluiten; is er, buiten aan de wagens tot op de halve hoogte der ramen, zonder dat het uitzicht hierdoor belemmerd wordt, een houten afdak bevestigd, dat het effect van zon en stof niet weinig tempert.

De ventilatie is uitstekend, en een afzonderlijk compartiment bevat een badkamer en andere gemakken, benevens een kleine veranda, waar men een weinig op en neer kan wandelen, en meer frissche lucht kan scheppen dan in de wagens zelven. Op sommige stations vindt men bij aankomst een lunch of diner gereed, waarvan men tegen een billijk tarief gebruik kan maken; wil men er zeker van zijn, dat er eten gereed is, en dat men niet te veel betaalt, dan heeft men slechts een telegram te schrijven; de spoorwegmaatschappij seint het kosteloos over. Op ieder station van eenige beteekenis is een fontein met zuiver drinkwater, en bij die fontein hangt aan een ijzeren kettingje een blikken beker. Ruimschoots trekt de inlandsche bevolking daarvan partij; Europeesche reizigers, die een groot traject af te leggen hebben, nemen gewoonlijk eenige fleschjes sodawater mede.

Rechts en links zagen wij hier evenals overal bij een spoorbaan in Britsch-Indië, een rij van aloë's (agava's), die door hun scherpe lange bladeren het grazende vee weerhouden op den weg te komen en tevens

min of meer als stofafweerders dienst doen. Overigens bood het uitzicht weinig bezienswaardigs aan tot Madura; westelijk, heel in de verte, een heuvelenrij; dichtbij niets dan uitgestrekte padi-velden, hier en daar door een katoenaanplant afgewisseld, meestal echter door groote vlakten die voor weide schenen gebruik te worden, maar er zoo dor uitzagen, dat ze zelfs voor de welbekende magere koeien van Farao weinig aantrekkelijks zouden hebben gehad.

In Madura zouden we eenige uren stilhouden. 't Is de hoofdplaats van het district van dien naam, dat ongeveer twee millioen inwoners heeft, en van oudsher de voornaamste stad in 't zuiden van Indië. De geleerde Agastia, de traditioneele vader der beschaving in deze streek, stichtte er ongeveer 400 jaar vóór Christus een hoogeschool, die zulk een goeden naam verkreeg, dat jonge lieden uit alle oorden van het schiereiland derwaarts togen en Madura het Athene van Zuid-Indië werd. Ons beviel de stad uitstekend; de plaats ziet er vriendelijk en vroolijk uit. Trouwens, juist toen wij aankwamen vierden de Hindoes een feest. Duizenden inlanders waren in de nabijheid van het spoorwegstation bijeen, meerendeels aan den voet van een rots die zich enkele honderden ellen in de hoogte heft, en de bonte kleuren van het feestgewaad, door de stralen der ondergaande zon beschenen, maakten met de donkere rots op den achtergrond een onvergetelijk geheel.

Wij bezochten de Pagoda, aan Pardati, de vrouw van Shiva, gewijd. Onze verwachting was hoog gespannen, want verscheidene personen hadden ons verteld, dat de Pagoda bij helder maanlicht een betoo-verenden indruk maakt, en wij hadden volle maan. De eerste blik op de kolossale torens (gopurams) van het grootsche gebouw maakte reeds een diepen indruk, en hoe beschrijft men naar eisch, wat men gevoelt, wanneer men den tempel is binnengetreden! Gij komt bij den ingang; ontzagelijk hoge deuren, van boven tot beneden meesterlijk bewerkt en met massief koperen figuren belegd, verleenen u toegang tot een portaal, waarvan het plafond u in verrukking moet brengen: zoo sierlijk en smaakvol, trots het bonte van de kleuren, is het beschilderd. Gij verlaat het portaal, aanschouwt een lange zuilenrij en waant dat die poort daar aan het verre einde de uitgang van den tempel is; gij wandelt de zuilenrij door, en bevindt dat achter de poort zich een tweede galerij uitstrekt, en wanneer gij deze ten einde zijt, treedt gij een derde galerij binnen, en nog herhaaldelijk daarna ondervindt gij dezelfde verrassing: Hoeveel van die galerijen er zijn, weet ik niet, ik weet alleen, dat het gebouw niet minder dan 15000 are's beslaat, dat elke galerij gevormd wordt door pilaren van graniet, dat er duizend pilaren zijn, en dat al die pilaren zonder

onderscheid uitmunten vanwege het beeldhouwwerk, en dat er geen twee pilaren zijn zonder afwisseling. Historische personen ziet gij afgebeeld, levensgroot veelal, tot het dubbele der levensgrootte somtijds; afgodsbeelden treft gij aan in menigte; ook de dierenwereld is ruimschoots vertegenwoordigd, en inzonderheid zijn het de paarden en olifanten; grillig was blijkbaar de fantaisie van den beeldhouwer, maar weelderig was ze tevens; in die talrijke gewrochten van zijn hand, zoo vol van verscheidenheid, ontdekt gij er vele, die den stempel dragen van het genie. Zijt gij midden in het reusachtige gebouw gekomen, ge aanschouwt een groote vierkante waterréservoir (*tank*), door de inlanders als heilig vereerd, en daaromheen branden nu honderden lichten, die in het water weerschijnen; een aangrijpend en verrukkelijk tafereel. Wilt gij een fantastische groep, let dan op een der vele plaatsen in het gebouw waar altaren verrijzen van Vishnoe, Shiva en anderen; en waar bij het schijnsel der walmende offerlampen, die in stede van met olie met gesmolten boter zijn gevuld, zich vooral op een feestdag als dezen de geloovige inlanders verdringen om ieder van het zijne — een kip, vruchten, of bloemen — ten altaar te brengen. Waarheen ge ook de oogen wendt, overal ontdekken zij iets opmerkelijks en treffends. Ik voor mij denk thans nog met bewondering en genot aan dien avond in de Pagoda van Madura terug. Natuurlijk wordt ook deze tempel door vuilheid ontsierd, maar daarvan bespeurden wij s'avonds weinig, terwijl daarentegen het kunstlicht voldoende was om het vele schoone schitterend te doen uitkomen.

Misschien stelt deze of gene er belang in om te weten, hoe oud de tempel is, en wat hij kostte; ik beantwoord die vraag door de mededeelingen, dat hij van 1622—1657 gebouwd werd op last van Madura's toenmaligen vorst Tirumalla Nayak — bij verkorting Trumal Naik genoemd — en dat daarvoor volgens vele tusschen de drie en vier millioen pond sterling besteed moet zijn. Een ander wenscht wellicht te hooren, wat Madura verder nog te zien geeft; hem heb ik nog te noemen: een oud paleis van Trumal Naik, dat echter gedeeltelijk een ruïne is, en vooral een zuiver vierkante waterréservoir, dat bij maanlicht een niet minder schoon effect maakt, dan de tank in de Pagoda. De réservoir, waarvan ik nu spreek, heeft een omtrek van ongeveer een half uur; midden in ligt een eilandje met geboomte, en in dat geboomte is een pagoda verscholen van een allersierlijksten vorm, terwijl op elk der vier hoeken van het eiland een kleiner tempel staat, naar één model en één afmeting vervaardigd. Rondom het meer eindelijk ligt een wal met trappen van graniet, over de geheele uitgestrektheid keurig bewerkt, en op de hoeken en in het midden

der vier zijden, waar breede trappen naar beneden leiden, staan werkelijk prachtige beelden van verschillende dieren.

Over andere pagoda's zal ik maar niet meer spreken; de verreweg belangrijkste hebben wij toch reeds leeren kennen. Ik bedoel natuurlijk: de pagoda's van Madura. Elders vonden wij er weer, die de moeite van het bezichtigen ruimschoots loonden. Te Trichenopoli onder anderen, dat wij na ons vertrek uit Madura bezochten, staat er een van buitengewoon groote afmeting, met een omvangrijken koepel aan het eene eind, boven op een rots van vijfhonderd voet hoogte; gedeeltelijk is hij uit de rots zelve opgetrokken, en beneden ligt bij het majestueuse gevaarte een schilderachtig meer, door huizen omzoomd. Evenals de Israëlitzen der oudheid kiezen de Hindoes voor hun tempels en offerplaatsen bij voorkeur hoogten; tusschen Madura en Madras zagen wij daarvan in elk van de verbazend talrijke pagoda's het bewijs. Dicht bij de pagoda's in de open lucht of onder heilige boomen vindt men overal steenen afgodsbeelden.

Te Madras kwamen wij vroeg in den morgen aan; 't zal ongeveer zes uur geweest zijn, toen wij het station bereikten. Het laatste gedeelte van den weg liep door weiden, veel frisscher dan wij tot nu toe gezien hadden, en reeds een half uur voor dat wij aankwamen bemerkten wij aan de beter gebouwde en ruimer huizen, aan de belangrijke irrigatiewerken en vooral ook aan het druk verkeer, dat wij in een welvarende streek waren gekomen.

Aan het station wachtte ons weder een aangename verrassing. Overal in Britsch-Indië ondervonden wij de hartelijkste welwillendheid van personen, welke wij vroeger nooit hadden ontmoet, maar wien wij aanbevolen waren; één enkele recomandatibrief aan een ter goeder naam en faam bekende familie is voldoende, om den vreemdeling de meest gastvrije ontvangst te verzekeren. Zoo werden wij te Madura aan het station opgewacht door de echtgenoot van een daar gevestigden »judge'', die per telegram van een zijner kennissen het bericht had gekregen, dat wij zouden passeeren; dadelijk werden wij te logeeren gevraagd, en toen wij voor het vriendelijke aanbod bedankten, omdat wij slechts een korten tijd in Madura wilden blijven en het stationshôtél, voor het doel om een en ander te gaan zien, beter gelegen was dan de villa van den rechter, die eenige mijlen van het centrum der stad verwijderd was, moesten wij beloven, om toch in elk geval den volgenden morgen te komen ontbijten. Te Madras weer werden wij, hoe vroeg het ook nog was, verwelkomd door een dame, die dadelijk excuus maakte, dat zij ons in de eerste dagen niet zou kunnen logeeren, en daarna ons mededeelde, dat zij in een der hôtels kamers voor ons besproken had, terwijl zij tevens had zorg

gedragen, dat er een kar aanwezig was om onze baggage te transporteren onder geleide van een vertrouwd persoon, zoodat wij ons daarover volstrekt niet te bekommeren hadden, en onmiddellijk in haar rijtuig konden stappen, waarmede zij ons naar het hôtel zou brengen.

Het was het »Imperial Hôtel'', een kolossaal en niet onbevallig gebouw. Maar de eigenaar was weder een inlander, en ook hier, als te Tuticorin, had de vuilheid de overhand, was het meubilair haveloos en de bediening slecht. In vergelijking met het »British India Hôtel'' echter was het nog voortreffelijk te noemen, en alle andere hôtels te Madras moesten, volgens algemeene verzekering, voor het »Imperial'' onderdoen, behalve misschien een, dat door een Europeaan werd beheerd, doch in de uitgestrekte stad te ver van het centrum was gelegen.

Den eersten dag hadden wij geen plan tot »sight seeing'', zooals de Engelschen het eigenaardig noemen; wij maakten echter in het hôtel met eenige inlandsche kunstproducten kennis. Nauwelijks is men in Nederlandsch-Indië ergens in een hôtel aangekomen, of men wordt bestormd door rondventers van allerlei artikelen; in Britsch-Indië ondervindt men hetzelfde. Er schijnt tusschen de rondventers en de hôtelbedienden een overeenkomst te bestaan, tengevolge waarvan de eersten, voor zoover zij tot de vrienden behooren, dadelijk worden gewaarschuwd, wanneer er weer een gast is aangeland, en de laatsten — of is dit een looze aantijging? — een zeker percentage van den verkoopprijs ontvangen. Wij hadden er te Madras een genotvol tijdverdrijf aan te danken. Er werd ons gouden en zilveren Swanicowerk vertoond (artikelen met afbeeldingen van de heidensche goden Swanico versierd): medaljons, armbanden, colliers, oorknoppen, horlogekettingen, manchettenknoopen, enz., en wij stonden er verbaasd over, dat zulk werk door inlanders met hun eenvoudige gereedschappen vervaardigd kon worden. Het zou een uitstekend werkman in Europa moeten zijn, die dezen inlanders dat nadeel, laat staan verbeterde, en schatten van geld zou men in Europa aan arbeidsloon moeten uitgeven, terwijl hier het werkloon voor de fijnste artikelen niet hooger is, dan in Europa het eenvoudigste goudsmidswerk kost. Ik zag gouden en zilveren armbanden en kettingen vervaardigen, zóó fijn, dat men ze bijna voor massief gouden of zilveren banden zou hebben aangezien, ofschoon ze inderdaad de grootste buigzaamheid bezaten, en het eenige werktuig, waarmede het kunststuk werd uitgevoerd, was een werktuig, dat het best met een zeer ruwen spijker te vergelijken is, die aan de punt een weinig is omgebogen. Elke voorname plaats schijnt haar eigen industrie te hebben. Heeft Trichinopolis zijn goud- en zilversmeden, Madura bezit de Pith-werkers,

die uit zacht hout (pith) — zooals bij ons dat van den vlierboom, maar steviger — pagoda's enz. snijden, en aldus een werk leveren dat veel overeenkomst heeft met goet uitgesneden ivoor. Benares levert sierlijk koperwerk — kannen, bekers, bladen, enz. — van groote waarde. Hyderabad: prachtig borduurwerk in den vorm van tafelen lampenkleeden, kussens, enz. in de schitterendste kleuren, met smaak aangewend. Cashmere: zijn onovertroffen zilveren ornamenten met goudwasch, opmerkelijk door keur van arabesken. Van al die takken van kunstnijverheid werden monsters voor ons uitgestald, en van nog andere daarenboven; ik noem hier nog slechts schilderwerk op ivoor naar photographieën. De Hindoes mogen niet veelzijdig ontwikkeld zijn, aan kunstgevoel ontbreekt het hun waarlijk niet. Zoo is er nagenoeg geen huisbediende onder hen, die niet in de manier waarop hij met bloemen en bladen een tafel weet te garneren, toont een man van smaak te zijn; op de bevalligste wijze weten zij die bladen en bloemen te rangschikken, en bijna dagelijks daarin afwisseling te brengen.

Behalve door kooplieden, wordt men in de hôtels van Britsch-Indië dikwijls door goochelaars bezocht, die in het volle daglicht onder de oogen van nauwlettende toeschouwers zulke behendige toeren doen, dat hun meer beschaafde Europeesche collega's niet geringschattend op hen behoeven neer te zien. Een andere eigenaardigheid is, dat men dagelijks in de gelegenheid wordt gesteld, om voor de stichting of het onderhoud van liefdadige inrichtingen bij te dragen; de eene intekenlijst volgt de andere. Even eigenaardig en even lastig is de gewoonte van de bedienden, om ieder die het hôtel verlaat een groet (*salaam*) te brengen. Of gij een dag of een jaar in een hôtel zijt geweest, het maakt geen onderscheid, zoodra uw koffers gepakt zijn en gij op het punt van heengaan staat, komt niet alleen de bediende die speciaal met de zorg voor uw kamer was belast, maar ook de butler, en de kok, en de punka wallah, en de man die water naar de badkamer brengt, en de vrouw die de badkamer schoonmaakt, en de man die wel eens een courant of brief voor u heeft aangenomen, kortom: het geheele personeel om u, — uit belangstelling in uw persoon of in uw beurs — vaarwel te zeggen.

Ik noemde daar den »punka wallah»; dit dien ik nog toe te lichten. Boven iedere eettafel en schrijftafel, ja, zelfs boven de ledikanten, in de huizen en ook in de kerken vindt men in Britsch-Indië groote, langwerpige waaiers (punka's), welke met een daaraan bevestigd touw door iemand, die buiten het vertrek staat, in beweging gebracht worden, dikwijls terwijl hij zelf in slaap gevallen is; deze »iemand" nu is de punka wallah. Te verwonderen is het, dat men in Nederlandsch-

Indië de punka's zelden vindt; alleen bij enkele en wel Engelsche familiën ziet men er een, en dan nog alleen boven de eettafel. Tot verkoeling en verfrissching bij een drukkende warmte zijn de punka's zeer dienstig. Men beweert op Java, dat men er verkouden door wordt. 't Is mogelijk, maar ik heb daarvan nooit voorbeelden gezien, en ik vind de afwezigheid van een punka een bepaald gemis in een tropisch land.

Wij verlieten het hôtél na zeer weinig dagen met een licht hart, in het vooruitzicht van de logeerkamers die ons bij onze gastvrije nieuwe vrienden wachtten, en zetten toen onze tochtjes door Madras met ijver voort.

Een mooie stad is Madras niet, wel een zeer ruime. In twee deelen gescheiden, die te zamen ongeveer 450000 zielen huisvesten en waarvan het eene, de »blacktown», grootendeels door de inlandsche bevolking en de afstammelingen van Europeanen¹⁾ wordt bewoond en het andere de hoofdzetel der Europeesche bevolking is, bezit Madras prachtige en ruime gebouwen, die nergens in Nederlandsch-Indië hun weerga vinden, maar zijn ze eenmaal betrokken, dan schijnt de verfkwaast voorgoed haar afscheid genomen te hebben, wat natuurlijk ten gevolge heeft, dat de meeste gebouwen er zeer haveloos uitzien, en bij de kerken en andere publieke gebouwen is dit evenzeer het geval als bij de particuliere. De woningen — over kerken, enz. spreek ik later — veelal aan de hoeken met torens prijkende en alle van platte daken voorzien, zijn overigens zeer bevallig, en de ook alweer verwaarloosde erven (compounds) waarop ze staan, hebben dikwijls eene uitgebreidheid van een half uur in den omtrek. Men kan daarnaar eenigszins bepalen, welk een enorme oppervlakte de stad Madras beslaat, en nu neme men nog in aanmerking, dat er midden in de stad uitgestrekte rijstvelden, pleinen en ook talrijke wildernissen liggen.

Waterwegen vindt men in Madras niet; de eenige rivier die de stad doorsnijdt, de Coorem, is het grootste gedeelte van het jaar bijna droog. Om in de behoefte aan drinkwater te voorzien, is er een leiding gemaakt, die jaarlijks, naar men schat, 15 à 20 millioen kubieke meter aanvoert uit de ongeveer elf mijlen noordwestelijk van Madras gelegen Red Hills, en overigens zijn er op verschillende plaat-

¹⁾ Ten opzichte der afstammelingen van Europeanen spreekt men in Britsch Indië niet, zooals in Nederlandsch-Indië, van »Europeanen en daarmede gelijkgestelden», maar van »Europeanen en Eurasiërs». Dit laatste woord, een samen-trekking van »Europa» en »Azië», geeft duidelijker en minder stuitend de klasse aan, die in Nederlandsch-Indië met den naam van »Sinjo's» en »Nonna's» wordt bestempeld.

sen réservoirs gemaakt, hetgeen er ook al toe bijdraagt, dat de stad een groote uitgebreidheid heeft. Het vervoer van personen en goederen geschiedt per kar, waarvoor ossen zijn gespannen, die aan de punten der horens met koperen beslag zijn versierd, wat een niet onaardig effect vormt; bij feestelijke gelegenheden worden die horens bovendien beschilderd, het linker met een helderroode en het rechter met een heldergroene verf, wat de schoonheid *niet* verhoogt. Duizenden ossen doorkruisen dagelijks de stad; dikwijls ziet men er karavannen van 50 tot 100 karren; trouwens, de karren zijn het voornaamste vervoermiddel voor de ongeveer een half millioen ingezetenen.

Het karrentransport heeft een industrie in het leven geroepen, welke uitsluitend door de gearmbande inlandsche schoonen uitgeoefend wordt. Komt ergens een karreman aan, de vrouwen staan met een mandje bij zich op wacht, om dadelijk wanneer de dieren iets substantiëels hebben achtergelaten, zich daarvan meester te maken, het met een weinig zand te bestrooien, het daarna zonder aarzeling met de hand op te rapen en het in het mandje te bergen. Hebben zij van die meststoffen reeds den verlangden voorraad bijeengegaaard, of is er geen kans op meer voor 't oogenblik, dan gaan zij naar huis, schudden bij haar woningen de mandjes leeg en maken er een soort koek van, welke zij tegen de wanden van het huis plakken, om ze daar in de zon te doen drogen. Koemest wordt door de Hindoes als een artikel van groote waarde beschouwd; ten eerste omdat alles wat van de koe afkomstig is in meerdere of mindere mate voor heilig geldt, en ten tweede omdat de bodem veel bemesting noodig heeft. Verbrande koemest wordt buitendien dagelijks gebruikt om er sommige gedeelten van het lichaam mee te besmeren; elken morgen bij het ontwaken bestrijkt de Hindoe er zijn voorhoofd mede, na aan de mest een kleurstof toegevoegd te hebben, en van tijd tot tijd acht hij het — ter verontreiniging! — ook noodig, om een mengsel van mest en water te drinken. Wie weten wil, tot welke kaste een Hindoe behoort, let op de vormen en kleuren der lijnen, waarmede 's morgens het voorhoofd gemerkt wordt voor den geheelen dag.

Groote en prachtige pagoda's zoekt men in Madras te vergeefs. Onder de talrijke kapellen en kerken van de Christenen treft men een bezienswaardig gebouw aan, nl. de cathedraal. Uitwendig van een architectonisch standpunt niet zonder verdienste, is het inwendig zeer interessant door de menigte monumenten en graftombes. Ook de massieve pilaren trekken terecht de aandacht. Tien tegen een, of gij meent, dat ze van sneeuwwit marmer zijn gemaakt; toch is er geen marmer aan. Maar op het strand van Madras en langs de Zuidkust van Indië ligt een dikke, witte en min of meer doorschijnende schelp:

soort, en met de daarvan gebrande kalk zijn de pilaren der kerk bestreken, en dat geeft daaraan de kleur van sneeuwwit marmer. Ook in de particuliere huizen wordt van die voortreffelijke kalksoort zeer veel gebruik gemaakt.

Andere fraaie gebouwen zijn het Centraal spoorwegstation, de College-Hall — waar van de leerlingen der verschillende inrichtingen van onderwijs examen wordt afgenomen — en de »Nuwab of the Varnatic's» paleis, oorspronkelijk voor verblijf van den vorst bestemd, maar korten tijd na de voltooiing door het gouvernement als centraal bureau voor de publieke werken betrokken. Die drie gebouwen worden goed onderhouden en zijn dus in dat opzicht uitzonderingen.

Grootsch zijn de havenwerken, met den vuurtoren van 142 Eng. voet, als een der eerste lichten de geheele wereld door bekend. Om de landing, waaraan anders veel gevaren verbonden moeten zijn — wij konden ons daarvan niet overtuigen, want wij waren te Madras in den goeden moesson — minder bezwarend te maken, is er een pier van ongeveer 1000 voet lengte in zee uitgebouwd, en om zich het geheele jaar door de gewenschte veiligheid zooveel slechts eenigszins doenlijk is te verzekeren, heeft men besloten twee breekwaters te vervaardigen, waarvoor tijdens het bezoek van den Prins van Wales de eerste steen werd gelegd, en die nu reeds voor meer dan de helft gereed zijn.

Rijk is Madras ook aan inrichtingen van humanitair aard; het getal was reeds een geruimen tijd geleden groot, en na den hongersnood van 1877 is het nog toegenomen; vooral de kinderen van inlanders zijn sedert ruimer bedacht. Een van de inrichtingen is het Military Female Orphan Asylum, voor dochters van militairen beneden den rang van officier. Kosteloos worden daarin weezen, en tegen een geringe betaling worden moederlooze dochters van bedoelde militairen opgenomen, en alle élèves — er zijn er ongeveer 180 — hebben gelegenheid zich dermate te bekwamen, dat zij later eene onafhankelijke positie kunnen innemen. Het onderwijs en de verpleging zijn voorbeeldig.

Welk een nuttige inrichting is ook niet de »school of arts"! Er wordt daarin een permanente expositie van voortbrengselen der beeldende kunsten gehouden. Die beteekent wel niet veel, de producten zijn slechts middelmatig, maar belangrijk is zij als school. Tegen betaling van dertig cent per maand kan men hier dagelijks les krijgen in teekenen, schilderen, boetseeren, graveeren, enz. Drie honderd inlanders maken daarvan gebruik, en wat ik van de vorderingen der leerlingen heb gezien, heeft mij ten volle van hun vatbaarheid voor ontwikkeling en van de geschiktheid hunner docenten overtuigd.

Een niet minder loffelijke vermelding verdienen de hospitalen met

de daaraan verbonden inrichting voor opleiding van vrouwelijke, zoowel als van mannelijke geneeskundigen. Duizenden inlanders worden gratis in die hospitalen behandeld en verpleegd; en onder de leiding van de bekwaamste geneesheeren — Madras heeft door zijn specialiteiten op dit gebied een uitstekenden naam — worden de leerlingen aan de ziekbedden practisch gevormd, terwijl een theoretische opleiding de practische steunt. Zoo kunnen de leerlingen na eenige jaren in den regel een voldoende eind-examen afleggen, en vervolgens met vrucht als „apothecary” werkzaam zijn, wat niet slechts beteekent, dat zij recepten bereiden, maar ook, dat zij binnen zekere grenzen, genees- en heilkundige practijk uitoefenen.

Ten slotte noem ik nog het Museum voor natuurlijke historie. De daarbij verkregen ondervinding bewijst alweer, hoe belangstellend en leergierig de inlanders zijn, en hoe zeer dus de moeite en de kosten, aan stichting en instandhouding besteed, beloond worden; dag in dag uit toch wordt het Museum door ongeveer 900 inlanders bezocht.

Dit moet den Europeanen in Britsch-Indië nagegeven worden, dat zij veel voor het land doen, en als men van Europeanen in Madras spreekt, dan bedoelt men nagenoeg alleen Engelschen. Op één enkele na, een Fransch meubelmagazijn, dragen alle zaken, door Europeanen gedreven, Engelsche namen, en op een paar Duitschers en Franschen na, zijn er geen andere vertegenwoordigers van het vreemde blanke ras dan de zonen van Groot-Brittanje. Van cosmopolitisme dus geen spoor. Engeland treedt hier als de mogendheid van Europa op. Er is een societeit, „Madras Club” geheeten, geheel op de leest van haar Londensche zusterinstellingen geschoeid, comfortable ingericht en met een nette en ruime leeszaal, maar in één opzicht afwijkende: niet één Europeesch dagblad of tijdschrift is er te vinden, dat niet in de Engelsche taal verschijnt. Alle mogelijke Engelsche periodieken zijn er, maar zelfs van de voornaamste Duitsche en Fransche is er geen enkel.

Jegens de vreemdelingen, die Madras bezoeken, zijn echter de Engelschen bijzonder welwillend en hulpvaardig; geen Engelschman die daarop een uitzondering maakt. De minst populaire persoon in het geheele Presidentschap is de Gouverneur; „His Grace the Duke of Buckingham and Chandos”, en voor een groot gedeelte is die slechte reputatie te wijten aan de onhoffelijkheid, waarmede hij ieder, zelfs de hoogstgeplaatste ambtenaren, te woord staat. Toen ik, een vreemdeling, echter een particuliere audientie bij Zijn Excellentie vroeg, werd mij die bereidvaardig verleend, en ik had zulk een prettig onderhoud met den Hertog, dat ik hem als de vriendelijkheid in persoon zou beschouwen, indien de publieke opinie te Madras daartegen niet zooveel gegronde bedenkingen had. De club, die ik boven noemde, moge nog

zoo exclusief Engelsch zijn, geen fatsoenlijk man komt als vreemdeling in Madras, of zij verleent hem toegang als »honorary member'', en dat niet alleen, maar ook biedt zij hem huisvesting en tafel aan, beter dan hij in een hôtél zou kunnen vinden.

Publieke vermakelijkheden zijn er weinig in deze stad; de meest gezochte uitspanning is een wandeling of ritje, 's namiddags tusschen vijven en zevenen, op het dan door de zeebries zoo frissche strand, de *beach*, waar driemaal 's weeks een militair concert wordt gegeven. Voor volksvermakelijkheden is een kolossale tuin aangelegd, waarvan een gedeelte voor zoölogischen tuin is ingericht, en waarin tweemaal per week, bij een werkelijk schitterende electrische illuminatie, muziekuitvoeringen plaats hebben. »People's park'' heet die tuin. Hier komen rijk en arm, Oosterlingen en Westerlingen; het strand daarentegen wordt meer door de beau monde bezocht. Soms wordt er in People's Park een kermis gehouden. Het vorige jaar nam men er een proef mee, die zoo uitstekend slaagde, dat men besloot, er tweemaal per jaar een te vieren, en dat andere hoofdsteden, zooals Calcutta en Bombay, het voorbeeld willen navolgen. Schaft Nederland de kermissen af, Britsch-Indië voert ze in.

Er is evenwel verschil. De kermis te Madras gelijkt in alles op een echt Hollandsche kermis, behalve dat de inlanders zich fatsoenlijk gedragen, en niet die schandelijke bacchanaliën aanrichten, welke voor de representanten der Europeesche beschaving in Nederland onmisbaar schijnen te zijn. Wij woonden een samenkomst in People's Park bij, waarop, volgens de plaatselijke bladen, wel 300 000 inlanders tegenwoordig waren; gedurende den kermistijd is het publiek waarschijnlijk nog talrijker, maar alles gaat er welgemanierd toe. Als een afdoend bewijs, dat de Indische bevolking zich weet te amuseeren zonder in baldadigheid te vervallen, kan dienen, dat de schade, door de ontzaglijke menigte bezoekers van de kermis in het Park aangericht, voor nog geen tien ropijen geheel hersteld kon worden.

Omstreeks 24 mijlen zuidwaarts van Madras, te Mahavellipoorum, staan Hindoe-monumenten, die tot de belangrijkste van Indië gerekend worden, de beroemde zeven pagoda's.

De weg daarheen is een kanaal, en de reis wordt gemaakt in een boot, welke men zelf heeft uit te rusten voor nachtverblijf, terwijl men tevens zelf voor de noodige levensmiddelen heeft te zorgen, daar er, behalve wat rijst en melk, in de nabijheid der pagoda's niets te krijgen is. Er zijn dus bezwaren tegen het uitstapje, maar wij lieten ons daardoor niet afschrikken, en vertrokken op een avond tegen zes uur van Elphinstone-bridge, even buiten Madras.

Den volgenden morgen, om vijf uur, kwamen wij te Mahavellipoorum aan, en in de verte zagen wij op twee verheven rotspunten vervallen tempels, in die rots uitgehouwen. Naderbij komende, bespeurt men nog andere pagoda's als diepe nissen uit den harden steen gebeiteld. Het belangrijkste van de geheele groep is een granietmassa van 96 Eng. voet lengte en 43 hoogte, in haar geheel één reusachtig beeldhouwwerk uitmakende, door een natuurlijke kloof in het midden gesplitst. Volgens Dr. Alex. Hunter, een man die zich een nauwgezette studie van dit kunstgewrocht heeft getroost, stelt het de verspreiding van den godsdienst der Buddhisten voor. De hoofdfiguur aan de linkerzijde is de reus Raja Maha Bali Chacravurshi, begeleid door zijn lijfwacht van dwergen; vijf rajahs met hun vrouwen, vier krijgslieden en vijf boetelingen; een heilige Rishi bevindt zich in zijn tempel; de afbeeldingen van leeuwen, tijgers en herten, herinneren aan de lange reis door het bosch, die werd afgelegd. In 't midden der kloof, links aan den voet, tegenover den heiligen Rishi staat Buddha met zijn vijf discipelen. In de nis, door de kloof gevormd, bemerkt men het onderdeel van het lichaam met den staart van de slangengodheid Vasuki, en daar beneden de geheele figuur van Naga Rajah's dochter, Ulupi, met een troonhemel van drie slangen boven haar hoofd. Rechts bevinden zich verschillende rajah's met hun volgelingen en vrouwen, zes dwergen en acht Garuda's — mannen en vrouwen met voeten als vogelpooten — verschillende apen en een kat, die, terwijl de ratten om haar heenloopen, in een biddende houding blijft; voorts twee groote en vele kleine olifanten, alsmede leeuwen, tijgers, ganzen, hanen en kippen. Den godsdienst van Buddha aanschouwelijk voor te stellen als een godsdienst des vredes en der verdraagzaamheid, dat schijnt het doel van den beeldhouwer geweest te zijn.

Behalve de zooeven vluchtig beschreven rots, zijn verschillende van de in die rots uitgehouwen tempels hoogst belangrijk, en als kunststukken en om de allegorische voorstellingen van Buddha's leer. Men staat verstomd over den omvang en de duurzaamheid van dat werk. Twintig eeuwen zijn voorbijgegaan sedert de hand van den beeldhouwer het rotsgevaarte in een kunstwerk herschiep; veel is in puin gevallen, maar schoon zij onbeschermd bleef tegen wind en weer, schijnt de gebeeldhouwde rots nog ongeschonden.

Wij bezochten ook nog de Nilgiri-hills, alvorens het Zuiden van Indië te verlaten; zelfs brachten wij er een geruimen tijd door.

Van Madras daarheen is de afstand 350 Eng. mijl en is de richting zuidwestelijk. Op 20 mijl na heeft men dat geheele traject per spoor af te leggen; die 20 mijl maakt men den tocht te

paard, per tonga (postkar), per reiswagen of per tonjong (draagstoel).

Wij kozen voor het eerste gedeelte, nl. van het station Matapalliam, waar wij uit den trein moesten stappen, tot de stad Coonoor — verderop naar de Nilgiris heeft men nog een stad Ootacamund, en overigens passeert men een zeventiental dorpen — een tonjong; toen hadden wij dat transportmiddel voldoende leeren kennen, en wij hadden niet den minsten lust, de kennismaking voort te zetten. Was dit onbillijk? Men oordeele! Ieder van ons moest een stoel afzonderlijk hebben, want in een draagstoel is voor slechts één persoon plaats; elke tonjong is aan lange bamboes bevestigd, die gewoonlijk door twaalf man op de schouders gedragen worden: voortdurend waren wij in een schommelende beweging, afgewisseld door schokken, wanneer de koelis onder het voortgaan omwisselden, zoodat wie een poos aan den rechterkant had geloopt met een buurman van de linkerzijde ruilde, of — nog erger natuurlijk — wanneer de stoel op den grond terecht kwam, wat bij dat omwisselen ook wel eens gebeurde. En onderwijl moesten wij den geheelen weg over een volkomen wanklinkend gezang hooren, dat door twee of drie dragers werd aangeheven, waarna bij korte tusschenpoozen de overige invielen!

Sinds, na onze aankomst te Coonoor, reisden wij te paard of per as, en dat beviel ons beter, wel niet in het begin, maar later, toen wij ondervonden hadden, hoe handig de koetsier was en hoe uitstekend gedresseerd zijn paarden waren, zoodat de steile weg, met zijn scherpe bochten en altijd door met een diep ravijn aan een der kanten, ons geen angst meer aanjoeg. De tocht duurde in het geheel vier uur, en in die vier uur stegen wij circa 6000 voet; meer heb ik niet te zeggen, om te doen begrijpen hoe steil de weg is. Men stijgt echter zeer geleidelijk; want het Nilgiri-gebergte is als het ware een op-eenstapeling van heuvels, zoodat de top van den eenen de voet of de vallei van den daarboven liggenden schijnt te zijn.

Blauwe (nil) bergen (gir) is de naam dien de inlander gekozen heeft, omdat deze bergen overal begroeid zijn met een heester (de strawbalenta nilgiri), die slechts eenmaal in de twaalfjaar bloeit, doch dan ook zóó weelderig, dat alle toppen en dalen der uitgestrekte heuvelenrij met de helderblauwe bloem zijn bedekt. Liefelijker en tegelijk grootscher natuur heb ik nergens aanschouwd, en een aangename en gezonder klimaat kan men zich niet wenschen. De gemiddelde temperatuur te Coonoor is ongeveer 65° Fahrenheit, en zelden stijgt de thermometer zelfs op het midden van den dag zóó hoog, dat een wandeling of een rit te paard ophoudt een genot te zijn, terwijl na zonsondergang een haardvuur zeer aangenaam is, zonder dat men het echter, althans wanneer men zich eenigszins aan de kou gewend

heeft, onontbeerlijk kan noemen. Levendig wordt men getroffen door den **blos der gezondheid**, die hier den menschen op de gezichten ligt. **Maakt men zijn middagwandeling**, men ziet een tal van hoogbejaarde **dames en heeren rondtoeren**, die hier een gelukkige tweede jeugd **schijnen te doorleven**. Ieder die gedurende het heete seizoen Madras en de vlakke verlaten kan, spoedt zich naar de Nilgiris, en wordt er frisscher en veerkrachtiger. Alle hôtels in het gebergte — en die zijn bij uitzondering in den regel voortreffelijk — zijn dan overvuld.

Wie Buitenzorg kent, kan zich althans een flauwe voorstelling maken van Coonoor en Ootacamund, maar Buitenzorg is kleiner en minder liefelijk. De heerlijke Preanger hebben veel overeenkomst met de Nilgiris, maar de Preanger zijn vruchtbaarder. 't Laatste neemt evenwel niet weg, dat men nergens in Coonoor of omstreken kan rondzien, zonder bloeiende thee- en koffie-ondernemingen te ontdekken, en de Eucalyptus globulus groeit er zoo welig als ergens ter wereld. In de plantenwereld der Nilgiris is naast het tropische klimaat de gematigde luchtstreek vertegenwoordigd: Oostersche bloemen strelen oog en reukorgaan door de schitterendste kleuren en de heerlijkste geuren, maar ook de geraniums, petunia's, verbena's, hyacinthen, camelia's, asters, reseda, cinneraria's en pollygalla's, kortom alle sieraden van onze Europeesche tuinen zijn er, en terwijl verschillende Europeesche vruchtboomen met het beste gevolg worden aangekweekt, leveren de moestuinen de fijnste artisjokken, sellerij en andere Europeesche groenten op. Langs de wegen staan overal heggen van roode, witte en gele rozen, die het geheele jaar in bloei staan, en ontelbaar zijn de boschjes van in het wild groeiende rhododendrons.

Ik sprak nog niet van Coonoor's leesmuseum (library), waar 't schoonere zoowel als het sterkere geslacht dagelijks eenige oogenblikken doorbrengt, en ik zwijg er ook nu over; ik spreek alleen van de nooit volprezen natuur en het heerlijke klimaat der Nilgiris. In Coonoor hadden we het geluk, beide te leeren kennen en waardeeren, en toen wij nog 2000 voet hooger geklommen waren, om in Ootacamund te komen, werd ons gunstig oordeel nog versterkt.

't Is in Ootacamund veel koeler, de thermometer staat er gemiddeld 6° lager dan in Coonoor, maar het is er droger; hoogst zelden drijven daar de wolken door de huizen, wat in Coonoor, vooral even na zonsop- en ondergang, dikwijls gebeurt. Daarom geven velen, die zich eenigen tijd in het gebergte willen ophouden, aan Ootacamund de voorkeur, en levert hier de vegetatie minder verscheidenheid op, daar verschillende teere planten eenige maanden van het jaar te veel van de nachtvorst hebben te lijden, het overtreft Coonoor weer in

vergezichten, en waar is de zonsondergang zóó schoon als te Ootacamund?

Gedurende het heete seizoen houdt ook de Gouverneur van Madras hier verblijf; geregeld worden jaarlijks voor dien tijd de meeste gouvernementsbureaux naar Ootacamund verplaatst. Het hôtel van den Gouverneur ligt op een der heuveltoppen, een prachtig emplacement, maar als bouwkundig product een der ongelukkigste verschijnselen; het doet veeleer aan een slecht ontworpen gesticht van liefdadigheid dan aan het verblijf van een grootwaardigheidsbekleeder denken. Een waarschuwing alweêr, zeggen de bouwmeesters, hoe verkeerd het is, dat leeken zich een oordeel aanmatigen en hun ideeën doordrijven; het primitieve plan was vrij onberispelijk, maar de Gouverneur meende het beter te weten dan de mannen van het vak, voegde hier iets van eigen vinding bij, liet daar iets weg, en zoo ontstond het smakeloos geheel.

Doch bij het leelijke gebouw ligt een tuin, die alles vergoedt, de prachtige »botanical garden". Die tuin is terrasgewijze tegen de helling der heuvelen aangelegd. Uit alle oorden der wereld is een keur van planten bijeengebracht, en met zeer veel zorg en smaak zijn die over de groote uitgestrektheid verdeeld; en wanneer men nu boven staat, en het geheel, al die veelkleurige perken door de kronkelende paden gescheiden, overziet, voelt men zich onweerstaanbaar aangetrokken, en blijft men een geruimen tijd het heerlijke tafereel bewonderen.

Iets verder, op een hoogte van 8760 voet, den meest verheven top van de Nilgiris, vindt men den gouvernements-kina-aanplant; Doddabett (d. i. groote heuvel) heet die plaats. Evenals de regeering van Nederlandsch-Indië geeft het gouvernement van Britsch-Indië zich veel moeite voor die cultuur; de resultaten zijn echter op Java gunstiger dan in Doddabett.

Dr. King, die superintendent van de »Royal Botanical Gardens" te Calcutta is, en in Augustus 1879 naar Java gezonden werd om daar een onderzoek in te stellen, bracht een verslag uit, dat thans de rondte doet in alle bladen van Britsch-Indië, en waarin hij aangaande de Ledgeriana, die, zooals men weet, het hoogste percentage kinine levert, de volgende bijzonderheden mededeelt: »Een Engelsch ambtenaar, Ledger geheeten, bood in 1866 het gouvernement van Britsch-Indië een partij zaad aan; het gouvernement weigerde echter, en daarop werd het zaad aan het gouvernement van Nederlandsch-Indië verkocht. Hij had de zaden door tusschenkomst van een ambtenaar in Bolivia gekregen van een Creool, die niet wilde zeggen hoe hij er aan kwam en die kort daarop vermoord werd. De naam van de plaats, waar de zaden gewonnen zijn, is steeds een geheim gebleven."

Aan de mededeeling van Dr. King kan ik de bijzonderheid toe-

voegen dat het Nederlandsch gouvernement niet al het zaad kocht; een gedeelte kwam in handen van den heer Money, den welbekenden schrijver van »Java, or how to manage a colony'', die destijds nog advocaat te Calcutta was, maar, de kolossale voordeelen der kinacultuur beseffende, besloot daaraan zijn vermogen te wijden. Hij heeft nu de oudste en nitgestrektste plantages van geheel Britsch-Indië. De Ledgeria echter is bij hem niet geslaagd, daar hij het beheer van zijn pas geopende onderneming aan een ander moest opdragen en deze administrateur te weinig zorg voor den aanplant had. Bijna alle plantjes zijn bezweken. Slechts twee zijn er tot boomen opgegroeid.

De heer Money woont tegenwoordig in het centrum van zijn onderneming, circa 20 mijl van Ootacamund, maar is een groot gedeelte van het jaar in laatstgenoemde stad. Wij bezochten hem op beide plaatsen. Kort geleden was hij met zijn echtgenoot van een reis naar Java teruggekomen, en toen wij hen leerden kennen, verzekerden zij ons, dat het hun, na al de gastvrijheid die zij op Java genoten hadden, een groot genoegen zou zijn, eens een Hollandsche familie bij zich te ontvangen; de dagen die wij bij hen doorbrachten bewezen hoe hartelijk die betuiging gemeend was, en zullen door ons steeds met dankbaarheid worden herdacht. In een onzer gesprekken vernam ik van den heer Money dat hij een tweede uitgaaf van zijn werk ter perse zou leggen, en daarvoor reeds veel bouwstoffen had bijeengebracht. Hij had bij zijn tweede reis op Java veel veranderd gevonden, en ofschoon al die veranderingen in veler oog geen verbeteringen zijn, volhardde hij in zijn meening, dat het regeringsbeleid der Nederlandsch-Indische koloniën aan het Britsch Indisch gouvernement nog altijd in zeer veel opzichten ten voorbeeld mag worden gesteld.

Het verblijf in de Nilgiris bracht mij ook met een merkwaardigen volkssam in aanraking. »Toda's'' heeten die menschen; de uitstervende nakomelingschap van de oorspronkelijke bewoners maken zij uit, en zij beschouwen zich als de »meesters van het gebergte'', en worden ook als zoodanig bejegend door de »Badagars'', een volkssam die voorheen meer in de lagere streken der Nilgiris zich ophield, en nu aan de Toda's schatplichtig is.

Wij bezochten een hunner over de Nilgiris verspreide gehuchten, en wel dat te Marlismund.

Hun huizen, die op eenige voeten afstands door een muur van rotsteen omringd zijn, als waren het kleine vestingen, liggen grootendeels onder den grond gebouwd; slechts het dak dat van voren er als een halve koepel uitziet, die circa 16 à 18 voet lang is, en waarvan de einden in den grond gestoken zijn, komt boven den bodem uit. Om in het huis te komen, moet men een vierkante opening van

ongeveer 2 voet hoogte en 2 voet breedte door, waartegen s'avonds tot wering van de kou een groote granietsteen wordt gewenteld.

In hun uiterlijk verschillen zij zeer van de overige inboorlingen; evenals deze goed geproportionneerd, onderscheiden zij zich echter door een rijzige gestalte, lange gitzwarte haren die in een menigte krullen over hun hoofden hangen, Romeinsche neuzen en groote donkere oogen vol uitdrukking. Het type doet aan de Israëlieten denken.

Hun kleeding bestaat uit één stuk linnen, dat om het middel wordt gewikkeld en met een gordel bevestigd. s'Avonds en s'morgens dragen zij daarover tegen de kou nog een groven mantel, die het lichaam tot even beneden de knie bedekt, op den rechterarm na, die steeds vrij blijft.

Behoeften hebben ze bijna niet. Hun voornaamste voedsel is buffelmelk; bij bijzondere plechtige gelegenheden eten zij ook het vleesch van den buffel. Het weinige wat zij verder noodig hebben, vorderen en ontvangen zij van de Badagars als schatting.

Volgens de Toda's zijn er niet meer dan twee zaken in de wereld, die het bezitten waard zijn, nl. vrouwen en buffels. Moesten zij zich echter veel inspanning getroosten, om die kostbaarheden machtig te worden, ze bleven er wellicht altijd verstoken van, want werken doet een toda nooit; de lastigste arbeid dien hij verricht is s'morgens de kudden naar de weide te brengen, en s'avonds de dieren terug te halen in zijn mortts, zooals hij zijn gehuchten noemen. En — misschien wel omdat ook hij meent, dat men van het goede niet te veel moet hebben — talrijk zijn de vrouwen niet. Ongeveer 75 % van de vrouwelijke kinderen wordt terstond na de geboorte het leven ontnomen; welke moeite de Engelschen zich ook geven om dat tegen te gaan, de afschaffing van het vreeselijke misbruik is nog slechts in naam tot stand gebracht. Alle broeders in een huisgezin hebben gezamenlijk slechts één vrouw, en zijn zij met niet meer dan hun tweeën of drieën, dan worden nog een paar elders wonende stamgenooten tot de gemeenschap toegelaten.

Eerlijk, rustig en vreedzaam zijn zij, maar ook zeer weinig ontwikkeld, al doen de sprekende oogen het tegendeel vermoeden. Hun taal heeft niet de geringste overeenkomst met een der andere inlandsche talen; hun godsdienst, een zuiver theïsme, vertoont insgelijks verrassende afwijkingen; hun herkomst ligt in het duister en hun toekomst is uitsterven.

Ik neem hier van den lezer dankbaar afscheid, om mijn tochtje naar het noorden van Britsch-Indië te beginnen.

Een lief blondinetje

DOOR

M. C. F R A N K.

I.

ARMOEDE EN »FATSOEN”.

Een breede, stille straat in een der nieuwe wijken: hooge, smalle huizen, — »licht” — maar niet altijd »dicht” gebouwd; breede ramen met »spiegelruit”; smalle deuren; de bouwkunst schijnt zich geschikt te hebben naar de mode van den dag, want een dame in crinoline (onzaliger gedachtenis) zou onmogelijk door een dezer deurtjes uit- of in kunnen gaan. De machtige mode, die thans gebiedt, dat de dames er op een kleinen afstand zullen uitzien als drenkelingen, schijnt den bouwmeester dezer »modern ingerichte woningen” bezielde te hebben bij ’t teekenen zijner plannen. Al de huizen in deze wijk zijn verdeeld in »beneden- en bovenwoningen, voor kleine en stille gezinnen;” alle smalle deurtjes zijn bruingeel geverfd, — ’t moet eikenhout verbeelden — en de paneelen zijn ongeveer zoo dik als een stevige sigarenkist (Manila s. v. p.), elk deurtje is voorzien van een brievenbus: — dat »geeft zoo’n oog”; de vensterkozijnen worden zorgvuldig in de verf gehouden door den eigenaar. Hij is er op gesteld, dat zijn huizen er »net” zullen uitzien, en verhuurt ze dus ook alleen aan »nette’ familiën, liefst aan hen die geen kinderen bezitten, zoogenaamd »eenige menschen”. ’t Is opmerkelijk, dat voor bijna alle vensters dezelfde gordijnen hangen, met dezelfde soort en kleur horren er onder: ook ziet men voor de meeste kozijnen een bloemenmand of tafeltje met meer of minder mooie planten prijken. Die gelijkheid herinnert onwillekeurig aan een rij weeskinderen; even als men dáár, ondanks

de algemeene uniformiteit, toch eenig verschil kan waarnemen, zoo kan men ook eenige afwijking bemerken in de huizen. Zoo heeft het eene weesje frissche wangen, heldere oogen, en vroolijk voorkomen; het andere is bleekgeel, mager, en kijkt droevig uit de doffe oogen: — het eene huisje ziet er helder, welonderhouden en frisch uit: er groeit geen gras tusschen de steenen van 't trottoir; er ligt geen stof op de vensterkozijnen; de ruiten glinsteren als kristal; de belknop lijkt wel goud; de gordijnen zijn hagelwit en hangen in sierlijke plooiën. Het andere huisje — daar is onkruid opgeschoten tusschen de steenen, de belknop is dof en de »glazen" zijn, even als de kozijnen bestoven. De gordijnen zijn niet meer frisch, ze hangen slap en scheef, de blauwe ijergazen »hor" is gedeukt, de deurglimt niet en de straat is zeker sinds weken niet »gedaan". Even als het eene weesmeisje door een helderkleurig dasje de sombere kleeding wat opfleurt, doen de huizen dit door hun bloemen; evenals men opmerkt dat mutsje, halsdoek en boezelaar van de eene wees veel sierlijker, witter en keuriger zijn, dan die van de andere, zoo ziet men een verschil in de sieraden of andere toevoegselen der huizen. Ware dit niet het geval, men zou, als bij de weesmeisjes, het eene niet van 't andere weten te onderscheiden, daar zij, — de huisjes en de weesmeisjes, — er op een afstand precies hetzelfde uitzien.

Deze woningen zijn de toevlucht van hen, die in deze groote stad goedkoop en toch »fatsoenlijk" willen wonen. Of de bewoners door tocht, vochtigheid, benauwdheid der enge vertrekjes en wat dies meer zij, niet meer schade lijden aan hun gezondheid, of ze daardoor niet meer besteden aan docter en apotheker, dan wanneer ze in eens een welgebouwd, droog en luchtig huis huurden — willen we in 't midden laten. Voor hen die, wegens bekrompen middelen, »goedkoop en fatsoenlijk", wenschen te wonen, zijn huizen als bovengenoemde een uitkomst. Kondt ge zoo eens te weten komen wie hier al woont; ge zoudt het begrijpen: b. v. N°. 1 eene weduwe met hare moeder, »zeer nette" dames, die van een klein pensioen leven. N°. 2 een gepensionneerd kapitein met vrouw en twee dochters. De »dames" zijn veel te *deftig* om »onder de menschen" te gaan en wat geld te verdienen door haar arbeid. Haar stand gedooft het niet: ze lijden veel liever armoede dan zich te vernederen!! N°. 3. Twee bejaarde »jonge dames", die in 't geheim naai- en modewerk verrichten, doch voor-geven dat ze »van haar geld leven". Nu, dit is in zoo ver waar, dat het eerlijk verdiende háár behoort. N°. 4. Weer eene weduwe: hoog bejaard, — ook hoogst *deftig*; met eene gezelschapsjuffer, die tevens meid-huishoudster en ook al een arm, klein oudvrijstertje is, die bovendien der »deftige ambtenaarsweduwe" in den bloede bestaat. N°. 5, nóg

eene weduwe: deze heeft drie kinderen — máár — een *indisch* pensioen. Dat wil wat zeggen in Nederland! De arme vrouw weet helaas! ook *wat* het zeggen wil! Toen men haar raadde met haar drietal naar Holland te gaan, omdat het daar »goedkoop leven" is, en zij er met haar »*groot indisch pensioen*" goed zou kunnen »rondkomen", meende zij ook, dat dit wel het beste was. In Indië blijven en er armoede lijden — dat ging immers niet. Och, arme! Ze dacht niet aan de veranderingen, die twintig jaar kunnen meebrengen; ze dacht niet aan den winter, noch aan »booien", belastingen, en jaarlijks wederkeerende veranderingen van kleeding, enz. die het leven in Nederland duur maken. Al die zaken leerde zij eerst langzamerhand kennen — toen het *te laat* was. En daar was ze nu, met haar drietal, twee dochters en één zoon, en — met haar verwoeste gezondheid!

We willen bij N°. 5 van deze nieuwe straat der residentie stilstaan, want wij moeten met de bewoners van dit huisje kennis maken.

't Is omtrent acht uur op een Novemberavond. Een vochtige mist rijst op uit de nabijzijnde weiden; het licht in de lantaarns werpt slechts een flauwe, gele schemering door de straat. De koude is reeds gevoelig; men merkt het aan de zorgvuldig gesloten vensters, en aan de weinige voetgangers op de trottoirs. Deze wijk is wel is waar altijd zeer stil; wie er niet juist wezen moet, komt er nooit; doch in ~~dezen~~ **dezen** tijd en op dit uur zijn voorbijgangers nog schaarscher dan gewoonlijk, en is een rijtuig een zeldzaamheid. De brievenbesteller, de bakker, de melkboer en de dienstmeisjes die naar huis gaan, (enkele bewoners dezer huisjes houden *werkelijk* een »dagmeisje") zijn doorgaans de eenige levende wezens die men er ziet; — want zelfs honden ~~schijnen~~ **schijnen** deze buurt te stil en eentoonig te vinden. Men behoeft ook volstrekt niet te vreezen door iemand beluisterd te worden, als men hier wat luid spreekt; — en dat schijnt ~~het~~ **het** paar, dat daar komt aanstappen wel te weten: ten minste, indien men wilde luisteren, zou men allicht een der onschuldige geheimen te weten komen van de slanke jonge dame en den flinken jonkman, die daar voor N°. 5 stilstaan.

»Bel nog niet", zegt hij, zijne hand op die van het meisje leggende, die naar den belknop grijpt. »Zeg me eerst, — gaat ge er Zondag heen — of niet?"

»Waarom zou ik niet gaan?" zegt zij; »er is volstrekt geen reden om u ongerust te maken, Charles; en ook — ik zou niet weten welke reden ik moet opgeven om mij er van af te maken. Ik heb al zoo dikwijls bedankt om u plezier te doen, nu kan het niet; we zullen Zondag niets doen dan dat lied — die hymne — repeteeren.

Ge weet, hoe die oude directeur is; als we het niet heel goed maken, is hij in staat ons allen te verbieden mee te doen...."

»Le beau malheur! Ik wou dat hij 't deed! Wat hebt ge met al die gekheid noodig!"

»Gekheid! Noemt gij de ovatie aan H.H. M.M. gekheid! Wel ik wilde, dat er elk jaar een koning trouwde en dat er dan elken keer een muziekfeest werd gegeven. Ge weet niet, hoe heerlijk het is!"

»Ja, voor degeen die meedoen, en — en — voor hen — die op een van de dames gecharmeerd zijn en van die gelegenheid gebruik maken om met haar te »flirten".

»*Flirten!* hè, alsof men daaraan kan denken, als men vervuld is van de muziek!"

»Maar voor hen die »daarbuiten staan", en het uit de verte moeten aanzien hoe de heeren zangers hun meisje het hof maken, — voor mij, bijvoorbeeld, is het een temptatie, en ik wou, dat de heele zaak, ovatie en zangvereeniging en al naar de maan ging!"

Dit wordt tamelijk driftig gezegd; het meisje trekt hare hand uit die van den jonkman terug en hervat op spijtigen toon:

»Foei, Charles, dat had ik niet verwacht, dat ge me dit kleinegevoegen niet zoudt gunnen. En — ik moet je zeggen, of ge 't nu goed vindt of niet, ik *kan* er niet af, en denk Zondag wel degelijk te gaan repeteren bij de van Arlens! Wat zou Hermine zeggen, als ik nu weêr niet kwam!"

»Zeg liever, wat zou Herman zeggen: die zal jelui zeker weêr accompaneeren, en erg smachtend uit zijn oogen zien.... en dan zal het heel laat worden, en hij zal u thuis brengen, en u, natuurlijk uit beleefdheid, den arm aanbieden.... Neen, Dorine, neen; het bevalt me niets, hoor! Ge zoudt ook niet gaarne zien dat ik met een ander...."

»O, zooveel ge wilt", valt Dorine hem in de rede. »En — ik ben niet zoo dwaas om jaloersch te zijn; bovendien, wat kan 't u schelen, als een ander attenties heeft voor me...."

»Niemand dan *ik* behoeft attenties te hebben voor mijn meisje!...." roept Charles driftig uit.

»St. st. bedaar wat: *mijn meisje*", herhaalt zij spottend. »Onthoud wel, Charles, dat ik uw meisje nog niet ben...."

»Niet? Wat dan? Hoe meent ge dat?"

»Omdat.... ja, omdat — eufin, wat zou het geven, geëngageerd te zijn zonder vooruitzicht om te kunnen trouwen...."

»Maar ge hebt me toch beloofd, *als* ik adjunct-commies word en als...."

»*Als*, ja, *als*! Maar 't kan nog zoo veel jaren duren; een engage-

ment op de eenwigheid, daar heb ik geen idée in, dāt weet ge wel!"

»Maar ge hebt toch beloofd", begint hij weér.

»Bah! paroles dans l'air! Kijk eens hier: ik houd waarlijk wel van u, ge zijt een beste jongen en als we maar konden trouwen, ziet ge.... Maar au bout du compte heb ik niets *beloofd*, dan dat ik met u zon willen trouwen, zoodra uw tractement het toelaat, en — als er niets anders in den weg komt. Dit is evenwel nog lang geen vast engagement, let wel!"

»Maar ik heb het er voor gehouden; en ik zou me in alles schikken en wachten — wachten, tien jaar als 't zijn moet, als ge 't maar wilde erkennen. Het hindert me zoo, dat alles zoo in 't geheim moet gaan!"

»Och, kom; een vast engagement, als er nog in jaren geen kans is op een huwelijk, dat is onzin. 't Zou ons beide maar te veel binden.... 't is tijd genoeg om er voor uit te komen als.. als.."

»Wanneer dan, Dorine? Toe, liefste, bepaal een tijd! Bijvoorbeeld, als ge twintig jaar wordt?" bidt hij.

»Als — het tijd is, zal ik 't u zeggen: en tot dien tijd, moet alles maar blijven zoo als nu. En nu is 't genoeg: 't is veel te koud om langer buiten te blijven staan." En Dorine geeft een ferm ruk aan de bel.

»Ach, Doortje, als ge me toch maar eenige zekerheid wildet geven; ge zijt altijd zoo koel, zoo kortaf; zeg me maar eens, even, of ge me liefhebt, en of — ge — of ge — begrijpt, — weet, dat mijn levensgeluk afhangt...."

»Nu, nu, geen »s e n t i m e n t", beste Charles: wees tevreden met hetgeen ge weet, en vraag niet meer, ge weet ook dat ik niet houd van scènes, ja! — Zoo, daar komt Ju eindelijk aansloffen; 'k dacht, dat ze de bel niet gehoord had. Komt ge nog binnen? Nu, ook goed, maar zet dan in vredes naam weer geen gezicht, alsof uw doodvonnis geteekend was, hoor!"

Met een vroolijk lachje treedt Dorine het smalle gangetje in en vliegt de trappen op. Charles volgt haar en 't is inderdaad waar, dat zijn overigens flink manueeljk gelaat wel eenigszins een uitdrukking teekent, als die waarvan Dorine gewaagde.

Het vertrek, waar Dorine binnengaaf, door Julie (of »Ju" zooals ze thuis genoemd wordt) en Charles gevolgd, is tamelijk groot; de bewoners dezer bovenhuizen zijn er beter aan toe, dan hun benedenburen, want de breedte van den gang is bij de bovenkamers genomen. Op het eerste gezicht ziet het er inderdaad gezellig en comfortable genoeg uit in deze huiskamer. Er brandt een vroolijk vuurtje in den kachel; een groote lamp verspreidt een helder licht over de vierkante tafel, die bedekt is met naaigereedschap en stapels naaiwerk. Het

theeblad en verder toebehooren voor 't avondeten staat gereed op een kleinere tafel; de waterketel zingt een lief, huiselijk wijsje. Naast den kachel, in een echt oudindischen wipstoel, zit eene bejaarde vrouw, in doeken gehuld; het hoofd bedekt met een zwarten kaper, de voeten in een voetzak geborgen, huivert zij toch nog als de deur opengaat en een weinig tocht inlaat.

We zullen het meubilair van de kamer niet nader beschrijven: men behoeft geen kenner te zijn om in één oogopslag te zien, dat alles er »arm, maar fatsoenlijk» uitziet; *alles*, zelfs Ju en de oudere dame. Kleed, gordijnen, stoelen en tafels, alles is zindelijk, bruikbaar, en draagt de kenteekenen van lang gediend te hebben en wel onderhouden te zijn.

Dorine trippelt naar de oude dame toe en kust haar, vriendelijk en vroolijk groetend. Het bleeke, vermagerde gelaat der vrouw wordt nu opgeklaard door een lachje. Zij beantwoordt Charles' groet, en spreekt met hem, als met een dagelijksch bezoeker: maar terwijl zij spreekt, volgen haar oogen de tengere gestalte van Dorine, die hoed en mantel aflegt, en voor den spiegel treedt om haar kraagje, manchetten en de sierlijke coiffure in orde te brengen. 't Is juist niet hoog noodig, want alles zit even keurig als toen ze zich des morgens kleedde: maar 't is nu eenmaal Dorine's gewoonte. Ze kan geen spiegel voorbijgaan of ze moet er even in kijken, — en altijd vindt ze iets te verbeteren aan haar toilet. »Ju» plaagt haar wel eens door te beweren, dat »Doortje» het maar doet om zich te bewonderen. Nu, dat mag wel zijn; Ju zelve bewondert haar zuster niet het minst, en zou 't wellicht zeer kwalijk nemen, zoo iemand haar lief zusje »niet mooi» durfde noemen.

't Is eigenlijk onrecht, dat men het aan mooie menschen over 't algemeen kwalijk neemt, dat zij zelve zich ook mooi vinden en er trotsch op worden. Het wordt hun, van hun prille jeugd af, maar al te vaak gezegd; tot hun schade en onheil veelal —; groeien ze op, dan wordt hun schoonheid overal gehuldigd: Een mooi meisje wordt door vrouwen benijd, door mannen bewonderd en vereerd. Een schoon jonkman ontmoet overal bewonderende vrouwenoogen, en ofschoon *zijn* vrienden en kameraden hem niet zoo zullen haten en benijden om zijn schoonheid, als dit onder de vrouwen gewoonte is, (daar mannen doorgaans niet zooveel waarde hechten aan een mooi gezicht) toch zal ook hij dikwijls ondervinden, dat de voorrechten, die hem in 't oog der vrouwen genade doen vinden, hem bij mannen geen enkel schreefje vóorgeven. En men kan er op rekenen, dat die »mooien» dit alles zeer goed weten. 't Is onzin te beweren, »hij — of zij — is mooi, maar weet het zelve niet». Zouden die bevoorrechten

dan zoo onbeleefd zijn, om al degenen die hun verteld hebben hoe mooi ze zijn, — niet te gelooven en als leugenaars te beschouwen? Kan men verwachten, dat ze hun spiegel en hun eigen oogen niet zullen gelooven? Dat zij, ook slechts een gewone mate van gezond verstand bezittende, niet zullen kunnen oordeelen, in hoever de woorden hunner bewonderaars en de getuigenis van spiegel en eigen oogen waarheid bevatten? Onmogelijk!

Dáárom willen wij *niet* aannemen, dat er mooie menschen bestaan die hun voorrecht niet kennen. Ja, we durven zelfs verder gaan en beweren dat die bevoorrechten wel degelijk den invloed hunner bekoorlijkheden kennen, en — dat de meesten er ook een goed gebruik van weten te maken.

Zoo was het ten minste met Dorine. Ontegenzeggelijk was ze een *lief* schepseltje; vroolijk, vriendelijk, geestig, kundig, de zonneschijn van 't huis, zooals hare moeder dikwijls zeide. Zij scheen altijd tevreden met alles, en wist altijd haar zin te krijgen; nooit klaagde of dwong ze om iets, en toch schikten moeder en zuster altijd alles, zooals »Doortje" het gaarne zag. Maar ze was ook zoo lief, zoo bevallig! Die heerlijke blonde krullebol; die kleine, grillige lokjes, die haar hoog wit voorhoofd als een aureool omkransten! Die zachte oogen, als vergeet mij niet, zoo blauw. En hoe onweerstaanbaar kon ze daar iemand mee aanzien! Hoe fijn en frisch was die teint, hoe aristocratisch dat lieve neusje, hoe rood die kleine mond! Hoe slank en élégant was haar figuur, hoe klein en fijn haar handen en voeten! — Men zou haar uren-ver naloopen om die sierlijke voetjes in de coquette laarsjes met gevaarlijk hooge hakjes zoo vlug en licht daarheen te zien trippelen. Neen, heusch, Dorine mocht gerust een keer meer in den spiegel kijken, dan een ander: het was de moeite wel waard. En dat deed ze dan ook; en was het een wonder, dat ze geloofde wat haar talrijke aanbidders haar vertelden, wanneer die trouwe, stomme vriend haar zulk een vleiende getuigenis gaf?

»En — hoe hebt u 't van daag gemaakt, Ma?», vraagt ze nu, zich op een voetbank aan de voeten der oude dame neerzettende. Ze wist wel, die kleine blonde, dat ze er in Charles' oogen nooit liever uitzag dan in die houding: de armen op den schoot harer moeder, het fraaie kopje opgeheven — de oogen opgeslagen naar 't bleke gelaat, dat haar zoo liefdevol aanzag.

»Och, zoo, als gewoonlijk; 'k heb het koud gehad: die gure wind, die mist, maken mij benauwd: och heden, daar is de winter alweer met al zijn plagen: ik geloof dat hij elk jaar vroeger komt», antwoordt Ma zuchtend.

Dorine, die wel weet, dat dit het gewone begin eener eindelooze jeremiade is, die de zieke vrouw elken winter opnieuw aanheft, wendt handig het gevaar af door een tweede vraag:

»Is er geen nieuws, geen visites, brieven — niemand geweest, van daag?»

»Een brief van Tante Betsy!» antwoorden Ma en Julie tegelijk.

»He! en ge zegt er niets van! Waar is die? Ik wil hem dadelijk lezen! Wat schrijft Tante?»

»We hebben den brief pas even vóór uwe thuiskomst ontvangen en hem nog niet geopend; ge weet immers, dat we dat altijd liefst doen, als we allen bijeen zijn», verklaart Julie.

»Komt Frans dan nog! 't Is al negen uur, dus ik denk het niet, en 't zou toch wel wat gek zijn om Tante's nieuws tot morgen te laten liggen», meent Dorine.

»Frans heeft de wacht bij de gevangenis van nacht», deelt Charles meê; »ik heb hem even vóór achten op de markt ontmoet toen hij er heenging; hij zal dus niet komen van avond.»

»Toe, Ju, geef den brief dan. — Maatje, u vindt het immers goed dat ik hem opendoe?» vraagt Dorine vleierend. Ma knikt goedkeurend, maar Julie, die achter Dorine is blijven staan, stoot haar eventjes aan en zegt fluisterend:

»Wacht toch nog even ...»

Hoe verstrooid hij ook in 't vuur staart, heeft Charles toch reeds bemerkt, dat »Ju» ongaarne den brief in Dorine's handen geeft, en dat ze een zijdelingschen blik naar hem werpt, die duidelijk genoeg te kennen geeft, dat hij op 't oogenblik *de trop* is. Nu, brieven van familie moeten dan ook maar liefst *en famille* gelezen worden. Charles staat op, neemt zijn hoed en ziet Dorine aah.

»Nu, ik moet gaan», zegt hij zuchtend: »ik hoop, dat u goed nieuws krijgt, Tante. Goeden avond; dag, Ju! Dorine — laat ge mij uit?»

Dorine richt zich op, hoewel niet bijzonder vlug; men zou haast zeggen, dat ze liever bleef waar ze was. Maar niemand zal ooit kunnen zeggen, dat het lieve meisje niet altijd bereid is om iemand, wie ook, een kleine beleefdheid te bewijzen. 't Mag misschien wat vreemd schijnen, dat juist zij Charles altijd »uitlaat», maar Charles is een soort neef, de zoon van den broeder eener schoonzuster van Dorine en Julia's vader. (Reken dien graad van verwantschap maar eens uit als u blijft). Charles is bovendien Frans' oude schoolkameraad en vriend; Charles kwam reeds bij mevrouw de weduwe Darling in huis, toen ze pas uit Indië was gekomen: kortom, Charles is zoo »eigen» met mevrouw Darling en haar kinderen, als een broer of neef maar zijn kan. Mevrouw Darling — die door Charles »Tante» genoemd

wordt, denkt er evenmin aan, dat het iets bijzonders beteekent, dat de »jongen» (zoo noemt ze hem) altijd door Dorine wordt uitgelaten en dat hij zich als haar »cavaliere servente» heeft aangesteld, als ze er aan denkt, dat Dorine de derde vrouw van Z. M. zou kunnen worden. Bovendien geeft Dorine nooit aanleiding om er iets van te denken; ze begeleidt Charles zoo menigen avond tot aan de huisdeur, en nooit — nooit duurt het langer dan vijf minuten eer men de deur hoort sluiten. Ze houdt dus geen aparte praatjes met den jonkman. Als hij haar 's avonds ergens afhaalt, is het omdat Frans, Dorine's broer, die als sergeant bij de jagers »staat», dienst heeft, en dan draagt Dorine wel zorg bekend te maken, dat haar *neef* haar komt halen, omdat haar broer niet kan komen.

»Denkt ge er nog eens over, Dory?» vraagt Charles, de hand van het meisje vasthoudend. »Toe, laat me nu alles aan uw Mama vertellen! Dat geheimhouden is toch zoo — zoo — daar, ik durf uw Ma bijna niet in de oogen te zien, zoolang ik onder zoo'n vreemde vlag zeil.»

»Dory», Doortje of Dorine (ein liebes Kind hat viele Namen) trekt haar handje niet terug, maar ze kijkt naar den indischen brief, dien ze in de andere hand houdt, en zegt, heel lief, — maar met een zweem van ongeduld:

»Och, dwaze Charles, houd me niet op; ik brand van nieuwsgierigheid om deze missive te openen. Misschien heeft Tante Bets er wel een kleinigheidje ingesloten voor onzen Sint Nicolaas, en o, Charltje, Charltje, ik wou toch zoo dolgraag zoo'n snoeperig bonten mutsje hebben voor dezen winter!»

»Een bonten mutsje! — dat zult ge hebben, al heeft Tante Betsy niets gezonden... Mag ik het u voor uw Sint Nicolaas...»

»Ta-ta-ta — zoover zijn we nog niet! Neen Charltje; begin daarmee niet, hoor! — 't Zou me niets bevallen; bovendien, als ik zoo'n bonten mutsje moet dragen, moet mijn mantel, mof en de rest, alles er bij passen, en, zonder de indiscretie te hebben om uw 'budget op te maken, weet ik toch zeker, dat zóó'n surprise u wel wat zou begrooten; dus, beste jongen — denk er maar niet over bonsoir; wel te rusten, ja!»

Charles slaat den arm om Dorine's slanke taille, kust haar frissche lippen (hoe menigeen harer bewonderaars zou schatten geven voor dat geluk) en dan — dan glijdt ze uit zijn omhelzing als een vlug jong poesje, duwt hem zachtjes over den drempel en sluit de deur. Ze glimlacht en neemt het blijkbaar niets kwalijk, dat de jonkman zich zulk een vrijheid heeft veroorloofd. Waarom zou ze ook? Charles van Toll is zoo'n knappe, aardige jongen als men maar kan verlangen,

en tal van meisjes zouden wát blij zijn, als hij maar op háár wilde verliefen. Maar hij blijft Dorine trouw — als in zijn eerste schooljongensverliefdheid — wanhopig trouw, denkt ze, terwijl zij 't kleine deurtje op 't nachtslot doet, en den korten koperen ketting er voor spant.

»En — 't is zoo dwaas hij heeft weinig en ik — heb niets dan mijn »good looks'', murmelt ze, terwijl ze ten overvloed nog haar teere handjes inspant om den grendel voor te schuiven. »Enfin!'' met een diepen zucht, »wat gebeuren moet, gebeure, Allah il Allah en zoo voort. Laat zien, wat die oude, rijke tante vertelt!''

En ze loopt vlug den trap weer op, het adres van den brief beijkende, en bij de kleine ganglamp gekomen, houdt ze den tamelijk dikken brief tegen 't licht; maar de enveloppe is stevig; er schemert niets door.

»Ju'' heeft middelerwijl koffie gezet; zij plaatst de lamp op den schoorsteenmantel, zet een kleinen rottingstoel tegenover dien harer moeder en zegt:

»Daar, Doortje; neem nu uw gemak, en lees ons Tante's brief voor: meteen krijgt ge een »kittig bakje koffie'', zooals oom Dorus zegt.''

Ze schuift een pouf onder Dorine's smalle voetjes, en hurkt, op zijn Javaansch, voor den kachel neêr. We willen deze gelegenheid te baat nemen om een korte schets van »Ju'' te geven.

»Ju'' gelijkt haar moeder, met dit onderscheid dat zij jong, gezond en gezet is. Maar mooi is anders! Zij heeft een kort, dik, moederlijk figuurtje, dat niet voordeeliger uitkomt door den ouden zwart lustrenjapon het witte voorschoot met een »hartje'' (dat haar taak van huishoudster tot een noodwendig attriboot maakt), het wollen doekje, en *fichu* over de schouders geslagen. Zij heeft donker grijze oogen, welker gewone uitdrukking zorg en kommer verraden; dik bruin haar, dat in 't midden gescheiden, aan 't achterhoofd in een zwaren, eenvoudigen chignon opgenomen is; ze zou haar al te zwaar haar gaarne heel glad en stijf wegstrijken, maar er zijn diepe, glanzige golven in, die door den stevigsten kam niet tot rede kunnen gebracht worden; ze zou ook gaarne willen, dat ze geen krulletjes had in den nek onder haar chignon, en dat er op haar voorhoofd niet altijd, ondanks veel klapperolie, zulke wilde lokjes uit de gladde haargolven sprongen. Maar dat schijnt onmogelijk: hoe stijf en strak zij haar hoofdtooi 's morgens wegstrijkt, — tegen den middag komen al die kleine ondegende lokjes en krulletjes weer te voorschijn. Zij heeft ook erg »het land'' aan de al te gezonde kleur harer wangen; ze vindt Dorine's agaatrozentint veel mooier; zij weet, dat hare wangen blozen als die eener boerin. Zij heeft een vrij ordinair wipneusje, en haar mond —

nu — least said, soonest mended: hij is groot, en zijn de lippen frischrood, ze zijn ook dik, en als zij lacht, ziet men al haar groote witte tanden. Zij heeft een kuiltje in de kin, maar zomersproeten op 't voorhoofd; even kleine handen als Dorine, maar — ze steken, in dit seizoen, in oude handschoenen, met afgeknipte toppen — want ze heeft winterhanden. 's Zomers zijn die kleine, dikke handjes erg rood en de nagels lang niet zoo fijn en net als die van Dorine of elke andere jonge dame, die niet veel om handen heeft. En de voorvinger der linkerhand heeft veel van een rasp, zoo hard en ruw is die, door 't prikken der naald. De roodheid komt van 't wasschen en plassen, — want zij »doet de fijne wasch thuis” en daar de familie Darling geen »volle meid” kan houden, en zich niet een onhandig »dagmeisje” behelpt, moet »Ju” natuurlijk koken en allerlei grof werk verrichten. Haar voeten schijnen ook niet zoo klein als die harer zuster, want ze zijn in oude, menigmaal gelapte pantoffels geborgen: kortom, haar geheele persoontje is alles, behalve élégant en, als men aan de spraak niet kon hooren, dat zij een geboren dame is, zou men het aan haar toilet enz. zeker niet zeggen. Vergelijk dat toilet eens met dat van Dorine! Zie, het blondinetje steekt haar voetjes uit en ge ziet de fijnste chevreau-bottines van Berenbak (op de Plaats) en even fijne witte kousen, terwijl Ju zwarte wollen kousen draagt, die zij zelve gebreid heeft. Doinne's »bleu-gendarme robe princesse” is van 't fijnste thibet met echt fluweel gegarneerd. Dorine draagt geen zwarten moiré onderrok, zooals Ju; zij heeft witte, keurig gestreken »jupes” aan, even lang als haar japon, en de »balayeuse” in dien japon, is een kunstwerk aan Ju's nijvere (winter)handen verschuldigd. De witte tulle »ruches” die Dorine's blank halsje en polsen zoo sierlijk omgeven, zijn Ju's werk. Zij zelve draagt zulke sieraden alleen bij plechtige gelegenheden; maar Dorine, die elken dag de deur uit moet, — moet ook altijd »als een echte dame te voorschijn komen”, meent ze. Daarom, en om haar groote liefde voor haar mooi zusje, vindt ze nooit, dat ze iets te veel doet voor haar; ja, als zij meende, dat haar zwart wollen doekje Dorine's schoonheid beter zou doen uitkomen, zou ze 't zeker van haar hals afnemen, om het haar »zusje” af te staan. Daarom is haar toilet altijd tot het allereenvoudigste en hoognoodige beperkt, terwijl Dorine, — »ze kan er niets aan doen, Ma en Ju willen het nu eenmaal zoo”, — altijd even élégant en modieus gekleed is. »Ma” heeft bovendien niet veel noodig: flanel, wollen doeken en zulk goed; ze gaat zelden of nooit uit, en als Ju eens een enkelen keer de deur uitkomt, draagt ze Ma's oude kleeven, — een weinig veranderd, maar toch ouderwetsch (van voor acht jaren!) en — »ouwelijk!”

Ju denkt er niet aan, over dien stand van zaken te klagen; hemel, neen! Ze vindt het zeer natuurlijk; ware het anders, ze zou het niet begrijpen.

Nu wij de drie dames aldus hebben voorgesteld, zonder haar verlof, kunnen we even goed blijven luisteren naar den inhoud van den brief dien Dorine voorleest.

Inleiding en voorwoord van dit schrijven kunnen weggelaten worden; we zullen slechts weergeven, wat het belangrijkste is voor de familie Darling.

»O, lieve Mina, (zoo heet Mevr. Darling) ge weet niet hoe treurig het bij ons in huis is, sedert ons lief kind ons verlaten heeft. Ach, elken dag, elk oogenblik denken we aan haar, en we betreuren haar verlies nog evenzeer, als toen ze pas stierf. En 't is ook zoo eenzaam voor mij! Ge weet, dat de jongens weinig thuis blijven, en Karel schijnt zijn troost te zoeken in zijn zaken; zelden of ooit houdt hij mij gezelschap, zoodat ik doorgaans alleen zit. Lieve zuster, stel u eens voor welk een treurig leven zulks voor mij is; ge zult het zeker wel kunnen begrijpen en daarom durf ik ook voor den dag te komen met een voorstel, dat ik met Karel besproken heb, en dat hij zeer goedkeurt. Naar al wat ge me schrijft van uwe beuarde positie, geloof ik ook wel, dat mijn voorstel u aannemelijk zal voorkomen, daar het toch strekken zou om u van een deel uwer zorgen te bevrijden.

»Gij hebt het geluk, twee dochters te bezitten, terwijl ik mijn eenig lief meisje moest verliezen. Nu vraag ik u, mij een van uw meisjes attestaan. We zullen haar als ons eigen kind beschouwen en in alles de plaats onzer lieve overledene geven. Zuster, met al uw zorgen, benijd ik u nog, ge hebt ten minste uw lievelingen behouden, en al geeft ge me een van uw meisjes, gij houdt er nog een over, en 't is ook maar voor een betrekkelijk korten tijd, dat ik u dit offer vraag, want over vijf — zes jaar zullen we repatriëeren, dat is ons vaste plan. 't Is ons hetzelfde, wie van de meisjes komt: Dorine of Julie, ze zal welkom zijn. Zie, welke gij het best missen kunt en zend háár. Alle kosten zijn voor onze rekening, natuurlijk; denk er goed over na en — besluit ge er toe ons voorstel aan te nemen, dan wenschen we dat ons nichtje tegen het voorjaar overkomt met een der booten van de Maatschappij Nederland.

»Ach, ik hoop maar dat ge 't doen zult: bedenk ook wel, zuster, dat het voor het welzijn van uw kind zal zijn en uw zorgen zeer zal verlichten. Zoodra we uw antwoord hebben, zullen we u het noodige geld overmaken voor een flink uitzet. Bereken al vast hoeveel er benoodigd is: maar denk er wel aan dat alles goed, overvloedig en élégant moet zijn, naar *onzen* stand. Handel daaromtrent niet naar

't bekrompen hollandsche begrip van zuinigheid; doe alles op zijn indisch, ik bedoel *roijaal*."

Tot zoover de brief die, naar al wat Mevr. Darling van het karakter haars zwagers wist, grootendeels door hem gedictéerd was. Dat bleek uit de gevoelvolle klachten der moeder, gevolgd door de praktische wenken en aanwijzingen, — de vrij blufferige manier van schrijven over het geld, het uitzet en de »hollandsche zuinigheid". Maar uit het postscriptum, dat hier evenmin ontbrak als aan alle damesbrieven, en dat in haast er bij gekrabbeld was, sprak de goedhartige zuster, de diepbedroefde moeder weder.

»Minalief, ik zend u een kleinigheidje voor uw Sint Nicolaas; op 't oogenblik kan ik niet meer doen, tot mijn spijt, want ik weet, wat de winter voor u moet zijn. Spreek er niet van in uw antwoord; ik meen, bedank me niet; Karel heeft niet noodig met die détails tusschen ons, zusters. Ach, zuslief, ik besef wel, welk een zwaar offer ik van u verg; maar ge moest eens weten, hoe ik mijn lief meisje mis! Wees overtuigd, dat ik in alle opzichten *eene moeder* zal zijn voor uw kind, dat beloof ik u heilig. Adieu, lieve Mina; altijd uwe u innig liefhebbende en bedroefde zuster Betsy."

Het »kleinigheidje" was een oud onoogelijk papiertje, honderd gulden waard. Dorine klapte juichend in de handen; Ju zat, met tranen in de oogen en een blijden glimlach op 't gelaat, in het vuur te poken; Mama keek als verwezen voor zich, terwijl haar groote tranen ongestoord langs de holle wangen vloten.

»Wat een fortuintje, hé!" riep Dorine uit. »Zeg, Ma en Ju, wie had dat gedacht, van morgen toen we zoo hebben zitten tobben over onze wintertoiletten...."

»En over de belasting en de rekening van den turfboer, en ik weet niet al wat meer!" valt Ju haar in de rede. »Nu is die zorg alweêr verdwenen."

»Morgen vroeg ga ik het geld wisselen; hoe jammer dat Tante niet liever een postwissel zond; nu moeten we er weer een paar gulden van missen...." zegt Dorine.

»Ach, ge begrijpt toch, dat oom Karel het dan geweten had en Tante wil immers nooit, dat hij weet hoe ze ons helpt", hervat Ju, op hare beurt het kostbare papiertje nemende om het te bekijken.

»Ik begrijp oom Karel niet; hij schijnt zoo grootscheepsch te zijn omtrent het uitzet en alles, en in zulke kleinigheden, — want wat is honderd gulden voor hem? — beknibbelt hij Tante", begint Dorine weer.

»Economie de bouts de chandelle, dat ziet men meer bij rijke menschen", zegt Ju, met de meerdere ondervinding harer twee en twintig jaren sprekende.

»Maar, Ma — wat zullen we doen met Tantes »voorstel“, — (men kan wel merken dat Oom's mannelijke stijl dat stuk van den brief dicteerde). Wie van ons beide zal gaan? Zeg Ma — Maatje — wie van ons beide kunt u het beste missen?” vraagt Dorine, opstaande, en den arm liefkozend om den hals harer moeder leggende, terwijl ze voor haar zachtjes op de knieën neerglijdt.

De zieke heeft nog geen woord gesproken; ze zit als in een droom verzonken, met gesloten oogen, de handen gevouwen op den schoot. Ach, die tengere, bleeke handen beven en zijn ijskoud; nu Dorine haar uit haar gepeins wekt, beginnen de lippen krampachtig te bewegen; met een smartelijken kreet buigt ze zich voorover naar hare twee dochters, en strekt de armen naar haar uit:

»Wie ik het best kan missen!” krijgt zij; »o, zuster, zuster, hoe kunt ge mij zoo iets opleggen? Wie ik het best kan missen, vraagt ze? — Kan ik Dorientje missen, ons zonneshijntje, onze lieveling, het evenbeeld haars vaders? Of Ju, mijn trouwe, goede Ju, mijn lief, geduldig oppastertje? Ze konden me evengoed vragen, welke van mijn twee armen ik kan afstaan! 't Is wreed, 't is hard”

»Maar, Malief, Tante meent het goed; ze doet het om u van een groote zorg te ontheffen”, redeneert Dorine.

»En, ach, Maatje, denk eens, hoe eenzaam en treurig het voor Tante moet zijn, nu ze haar Carolientje niet meer heeft. Ze heeft niets aan de jongens; daar heeft ze al meer over geklaagd, en weinig aan Oom Karel, dat weet u. Ik kan best begrijpen, dat ze u dit vraagt, en ook — dat het u hard zal vallen een besluit te nemen”, vervolgt Ju.

»En, Ma, 't is toch ook waar, wat Tante zegt: wie van ons gaat, ze zal het beter hebben dan thuis, waar we ons zoo behelpen moeten; en één minder in 't huishouden scheelt nogal wat: de overigen kunnen het dan beter krijgen; — en — wie van ons gaan zal, die heeft vast en zeker vrij wat betere vooruitzichten dan hier”; zegt Dorine met overtuiging.

Ju schudt het hoofd en wenkt Dorine vooreerst niets meer te zeggen, en ze heeft gelijk, want het schreien der moeder houdt niet op; zij snikt, wringt de handen als in zenuwachtigen angst, en snikkend stamelt zij, dat zij er nimmer toe kan overgaan, dat zij geen harer dochters wil afstaan, dat het wreed, onmenschelijk is, om zoo iets te vergen

Dorine vleit en liefkoost, kust hare moeder en fluistert zachte troostwoorden, als of ze tot een kind sprak. Ju haalt een glas water en caudecologne, laat de arme zwakke vrouw drinken en bevochtigt hare slapen met het panacée van zenuwachtige lui. Allengs komt

»Ma'' tot bedaren, en de groote uitputting die op de heftige gemoedsbeweging volgt, doet haar weldra naar rust verlangen. Ju helpt hare Moeder naar bed, terwijl Dorine zich nog eens gemakkelijk in haar stoeltje zet om den gewichtigen brief overtelezen.

Als Ju in de huiskamer terugkomt, vindt ze hare zuster aan 't cijferen op een blaadje papier. Doortje's wangen gloeien, haar zachtblauwe oogen schitteren, haar fijne vingertjes vliegen over 't papier. Ju kijkt verbaasd en vraagt, wat ze toch uitvoert?

»Och, ik reken maar even uit, hoever we komen kunnen met die f100'', antwoordt ze haastig, zonder van haar werk optezien. Ju kijkt over Dorine's schouder naar het bijna volgeschreven blaadje en leest:

»Een toque f15. Een paar bottines f10.— of f12.— Een mof f10. Bont om een jaquet te garneren, 6 el à f1,50, f9,00. — 20 el satin de la laine à f2,75 = f55; handschoenen . . .''

»Dory, kind, wat bedoelt ge daarmee!'' vraagt Ju, en kijkt onrustig uit haar donkere oogen.

»Och, Ju, we komen er niet eens mee; 't is op zijn best genoeg om een volledig wintertoilet te betalen; hè, had Tante maar wat meer gestuurd! Was het maar f200, dan konden we er verder mee komen!''

En mistroostig schuift ze 't papier van zich af, leunt het blonde hoofd op de hand en bijt op het potloodje. Als Dorine's lief gelaat ooit een leelijke uitdrukking kan dragen, dan ziet men die nu. Ju schudt haar wijs oud hoofd weer.

»Ja maar, kindlief, we kunnen zulke dure zaken ook niet koopen: geloof me, zusje, dat bankje is een ware uitkomst. Je weet niet, hoe slecht het gesteld is met onze finantiën. Ik durfde het Ma noch u te zeggen; maar ik heb al driemaal de rekening van den turfboer teruggestuurd en de belastingen *moeten* deze maand nog betaald worden''

»Zwijg toch van uw turfboer en die ellendige belastingen! Juist omdat we zoo kaal te voorschijn komen, maken die lui het ons zoo lastig! Een ander costuum heb ik hoog noodig: in drie maanden heb ik niets anders aan 't lijf gehad dan dit, en ik kan mij zelve daar niet meer in uitstaan!''

En »Dory'' plukt driftig aan de zijden knoopjes van haar blauw kleed; er zijn nu ook tranen in hare oogen!

»Nu, ik weet er meer dan één, die u heel goed kan uitstaan en u zelfs niet liever ziet, dan in dit kleed, dat u zoo goed staat: le bleu est le fard des blondes, weet ge wel?'' zegt de oudere zuster schertsend, en streelt de lange, zachte krullen die Dorine's gelaat half verbergen.

»En dan, Ju, gij moet ook eens iets nieuws hebben! Het kan zóo niet langer; gij lijkt precies een oude vrouw, met uw gladde zwarte pij, en die nare boezelaars!»

»O, ik ga mijn grijze japon keeren en anders garneren, en dan kan ik het er dezen winter nog best meê doen.»

»Bah! ik word zeeziek van al dat gekeerde en geverfde goed, die eigen gemaakte costumes en huisbakken hoedjes, gelapte laarzen en handschoenen, die een uur ver naar naphthaline ruiken!» roept het meisje driftig uit.

«Kom, kom, zóó erg is het nu niet; niemand kijkt naar mij, en we zullen wel zorgen dat onze Dory er goed uitziet. Gij houdt toch altijd het fatsoen op voor de heele familie!»

»Ja, dat is het juist wat me zoo hindert: dat »fatsoen ophouden!» Dat beteekent: ellendig arm zijn, honger en kou lijden, alle mogelijke en onmogelijke kunsten uithalen met allerlei oud voddengood, om er als een dame uit te zien en de wereld wijs te maken, dat men 't goed heeft. Maar, och lieve hemel, de wereld is even wijs als wij en ziet gauw genoeg wat er steekt achter die »fatsoenophouderij!» O, wat is het toch een ramp, zoo arm te zijn: kijk, Ju, als ik al de meisjes op »Toonkunst» zie, met haar élégante toiletjes, die daar staan te gillen en valsch te zingen, dat ik er van ril, en ik denk aan uw goed, lief gezicht, uw aardig figuurtje en uw mooie stem, dan zou ik die schepsels zoo wel haar moois willen afnemen, om het u te geven en u eens daar brengen om uw zuivere alt te laten hooren. Hè, wat zouden ze jaloersch zijn! En dan te denken, dat het nimmer, nimmer zal kunnen gebeuren, — *omdat* we zóó arm zijn!»

»Foei, kindlief, dat zijn booze gedachten. We hebben het nog lang zoo slecht niet; velen benijden ons nog en zoolang dit het geval is, komt het mij voor, dat wij op verre na niet de armsten zijn; denk eens aan onze burenl!»

»Ja, 't is hier de wijkplaats van gevallen grootheden. Maar, n'importe; ik kán 't niet uitstaan, dat wij er bij behooren. En Ju, weet ge, de meeste meisjes hadden van avond van die bonten toques op, en ze vroegen of ik er ook niet één zou koopen, en 'k heb maar gezegd, dat ik er een zou nemen. Er waren er die ze volstrekt niet goed stonden, maar 't is de laatste mode, ziet ge; 'k heb die van Hermine van Arlen eens opgepast, en o, die stond me — keurig!»

Glimlachend ziet Ju weer op het lieve gezichtje; wat zou *daar niet* »keurig» bij staan? denkt ze, en weêr streelt ze Dorine's blond kopje en zegt troostend:

»Nu, dat toquetje zult ge hebben, dat durf ik wel te beloven; maar met het overige zullen we wat meer moeten overleggen; waar-

lijk, Doortje, ik kon soms niet slapen als ik dacht aan alles, aan dien turfboer...

»En aan de belastingen'', valt Dorine spottend in de rede: »O Ju, goede oude Ju, moeder Ju'', zegt ze, zich omkeerend en beide armen om haar gezet figuurtje slaande; »moeder Ju, ge hebt gelijk, weg met de beeren! A bas — mort aux tyrans! Ik ben een ijdel, coquet nest, om zooveel voor mij alléén te verlangen, terwijl gij, goede ziel, in zak en asch zit over al uw wilde dieren. Zeg, hebben we er nog veel?»

Ju heft beide handen en oogen omhoog en antwoordt zuchtend:

»Een heele ménagerie: Artis is er een kind bij, de Zoölogische tuin kan niet in de schaduw er van staan! Ge begrijpt: portwijn voor Ma, de doctor, de apotheker, biefstuk, thee en de kachel al van Augustus af en... en...''

»En de turfboer!'' zegt Dorine nu hartelijk lachend. »Ja, dat wildet ge toch zeggen, maar ge durfde niet. O, Ju, had Tante toch maar wat meer gezonden, ik kán u niet meer zien met dat oude wollen doekje om uw hals. Precies als ons courantenvrouwte. Morgen breng ik dadelijk wat anders voor u meê, hoor!''

»Morgen! Goddank, dat we dat geld hebben: ge weet niet hoe ik beefde voor *morgen*: den *vijsftiende*; o, we zullen ons nu best redden; als Ma maar niet weêr erger wordt. Ze trekt zich den brief zoo aan.''

»Ja, apropos, wat moet er van komen? Wie van ons zal gaan! Dat Ma dáár zoo tegen is! 't is een uitkomst: gij zult wel gaan, daar ge als oudste den voorrang hebt; en toch — ik — ik ben een nutteloos voorwerp, een lastpost dien Ma best kon missen.... Maar gij zijt de oudste....''

»En Ma kan niet buiten mij — ik meen, het huishouden kan niet buiten mij en, en — Doortje lief, Ma kan haar lief blondje, haar zonschijntje óók niet afstaan.... ik weet waarlijk niet hoe 't gaan zal!''

»Ik wel, Ju; ge gaat maar cito, cito heen, doet een rijk huwelijk, komt gauw terug en helpt mij ook aan een goede partij, een Raad van Indië of Directeur, of een schatrijken suikerlord: maar onder dan vijf en twintig jaar mag hij niet zijn, en 't moet een knappe, mooie man zijn ook... een generaal, daar wil ik me ook wel meê tevreden stellen, mits hij jong, mooi en rijk is.''

»Terlaloëen! wat 'n verbeelding heeft dat kind! Kom, we zullen van avond niet meer over die zaak spreken; ik heb Ma laten beloven, dat ze er vooreerst niet eens over denken zou. Laat ons nu een boterham eten en dan gaat ge naar bedje bultzak: ik moet nog eenige knoops-gaten maken aan die kabajas; morgen vroeg komen ze er om van »*Arbeid adelt*'', zegt Julie.

»*Arbeid adelt!* Wat verfoei ik die woorden; ze doen me altijd denken aan arme, oude freules en andere gewezen rijke dames, die haar oude oogen moeten blind kijken op al dat fijne naaiwerk, om een paar stuivers te verdienen. »*Arbeid adelt!*” als ik die woorden zie op de doos, zie ik allerlei ellende, — verborgen, maar niet minder hatelijk!”

»En toch is die inrichting een weldaad voor zoo velen, onder anderen ook voor mij; van het loon voor die twaalf kabajas kan ik alweêr een heele boel doen. Maar, laat ons nu eten.”

»Ju, is dat nu uw »fatsoen ophouden”? Welke dame spreekt nu van »loon” en noemt haar souper »eten”; kunt ge niet zeggen: »honorarium” en »soupeeren”? Dat moet ge al vast leeren, tegen dat ge als een groote dame uit Indië komt.”

»In Indië zijn geen »groote dames”, wel *rijke*; daarom geven ze zich ook niet zooveel airs als de werkelijke of would-be groote dames hier. Ja, Indië!” — zij zucht, — »ik zou mijn mooi geboorteland wel gaarne wederzien, maar — ik denk, Doortje, dat — dat gij er eerder zult komen dan ik.”

»Ju, ik dacht, dat dit onderwerp voor heden verboden was?” zegt Dorine, maar Ju's woorden hebben haar een kleur van blijdschap aangejaagd.

Een half uur later vleit Dorine het blonde kopje op 't hoofdkussen neêr, en murmelt, reeds half slapend: »had ze maar wat meer gezonden! — 't is niet half genoeg -- maar mijn toque krijg ik toch — arme Ju!”

En Ju zit ijverig te naaien aan haar kabajas, en rust niet eer ze drie dozijn knoopsgaten af heeft. Wat denkt zij wel, als ze, om twee uur, ter rust gaat:

»Goddank, dat is alweêr gedaan; die goede Tante Betsy! — maar Dorine moet gaan: kassian, 't zal Ma hard vallen, enfin — 't is voor 't geluk van het kind. Maar wat zal het hier treurig zijn zonder onze Dory!”

(*Wordt vervolgd*).

De Stenographie en haar gebruik voor den officier te velde,

DOOR

P. R. GOUDSCHAAL.

I.

De stenographie is ten onzent zoo weinig bekend, dat, alvorens te kunnen overgaan tot het bespreken van haar gebruik voor bijzondere doeleinden, eenige inleidende beschouwingen over dit onderwerp dienen vooraf te gaan. Wij zullen daartoe beginnen met een overzicht te geven van de geschiedenis der stenographie; daarna, voor eene meer opzettelijke beschouwing, eene keus doen uit de verschillende stelsels; dan de resultaten doen kennen, die met het gebruik van dat stelsel kunnen worden verkregen; om eindelijk aan te toonen, hoe nuttig, om niet te zeggen onmisbaar, de stenographie is voor den officier te velde.

Het woord *stenographie* is afgeleid van *stenos* en *graphein*, en beteekent dus eigenlijk eng- of kortschrijfkunst.

De kunst zelve is zeer oud; men zou zelfs kunnen zeggen, ouder dan de kunst van schrijven. Het teekenschrift toch, de hieroglyphen, enz., die den grondslag vormden van het letterschrift, zijn in 't wezen der zaak niets anders dan een andere vorm van het latere kortschrift. De stenographie echter, die 't onderwerp van deze beschouwingen uitmaakt, is tevens *tachygraphie* of snelschrijfkunst, en in zooverre begint hare geschiedenis eerst na de invoering van het meer omslachtige letterschrift.

Al spoedig nadat het letterschrift door de Phoeniciërs bij de
Deel I, 1882.

Grieken was overgebracht, vindt men gewag gemaakt van pogingen, om door het bezigen van verkortingen het gesproken woord met de schrijfstift te volgen. Zoo maakte *Xenophon*, in 450 v. C., van teekens gebruik, om zoo getrouw mogelijk de voordrachten van Socrates op te schrijven, en ofschoon omtrent den vorm dier teekens niets is bekend geworden, zien wij hier een der eerste toepassingen van de eigenlijk gezegde stenographie. Als zoodanig bewees zij dan ook al dadelijk een onschatbaren dienst: Socrates zelf toch liet geenerlei geschrift na, en 't is voor een groot deel te danken aan *Xenophons Memorabilia*, dat de lessen van den edelen wijsgeer bewaard zijn gebleven.

Ook de Romeinen bedienden zich van verkortingen en teekens, waarvan velen thans nog dagelijks door ons gebruikt worden, als: N.B., &, A°, M., 1°, c. s., c. a., p. s., s. t. h., &c.

De uitvinder van de *Romeinsche stenographie* was een vrijgelaten slaaf, *Marcus Tullius Tiro* (100 j. v. C.). De kunst werd voornamelijk beoefend voor het houden van aantekeningen gedurende de openbare redevoeringen; zij, die daarmee belast waren, droegen den naam van *notarius*; zij bedienden zich daarbij van eene wastafel met ivoren of metalen griffel. De kunst was dus vrij primitief. Niettemin werd daaraan hooge waarde gehecht: Keizer Augustus verhief de stenographie tot de nuttige kunsten, en onder zijne regeering werden in het rijk niet minder dan 300 scholen voor snelschrijvers opgericht.

Met den achteruitgang van de Romeinsche beschaving ging ook de kunst der Tironische teekens achteruit. Hiertoe droeg niet weinig bij, dat de stenographie bij het algemeen zedenbederf dienstbaar gemaakt werd aan vervalsching van stukken en andere onzuivere doeleinden; en hoewel dergelijke misbruiken zeer streng gestraft werden, meestal met het afhouden van de vingers, zag keizer Justinianus zich toch verplicht, het gebruiken van Tironische teekens bij zaken van publiek belang geheel te verbieden. Van dit oogenblik af verdween de stenographie langzamerhand uit de rij der kunsten, en ging eindelijk, toen het tijdperk van algemeene onwetendheid aanbrak, geheel verloren.

In de tweede helft van de 12de eeuw vindt men melding gemaakt van een nieuw stelsel van stenographie, uitgedacht door een Engelschen monnik, doch het schijnt niet verder bekend te zijn geworden. Vermoedelijk bestond het, even als het Romeinsche en vele latere stelsels, in het gebruikmaken van een groot aantal willekeurig aangenomen teekens, en was daardoor de kunst hoogst moeilijk te leeren.

Naarmate met de uitvinding der boekdrukkunst de algemeene beschaving toenam, het schoolwezen verbeterde en de schrijfkunst

na de invoering van het loopende schrift, meer algemeen werd beoefend, deed de behoefte aan een goed stelsel van stenographie zich meer en meer gevoelen. Zoo was o. a. het optreden van Luther voor Dr. Crutziger eene aanleiding, om zich op het snelschrijven toe te leggen, en hebben wij het deels aan zijne vaardigheid in die kunst te danken, dat zoo vele van de bekende tafelgesprekken en leerredenen bijna woordelijk tot ons gekomen zijn.

Het krachtigst evenwel openbaarde die behoefte zich in Engeland met de snel toenemende ontwikkeling van het staatsleven. Nadat Ratcliff, Bright, Bales en meer andere schrijvers hunne denkbeelden over het onderwerp hadden geuit, kwam *Shelton*, in 1655, voor den dag met een stelsel, dat de grondslag werd van alle volgende stelsels van Engelsche stenographie.

't Is mij niet mogen gelukken een werk machtig te worden, waaruit ik kon nagaan op welke beginselen het Shelton'sche stelsel berustte; de Nederlandsche bibliographie over het onderwerp is ongemeen arm. Vermoedelijk evenwel gold daarbij reeds het hoofdbeginsel van elke deugdelijke stenographie, om die lettergroepen, die in de uitspraak als een enkele klank worden gehoord, door een enkelvoudig teeken voor te stellen.

Ditzelfde zal ook het geval zijn geweest met de kort daarna door *Ramley* ingevoerde *Fransche stenographie*; het veelvuldig voorkomen van dergelijke lettergroepen in de Fransche taal (*ai, ais, aient, ous, èrent*, e. m. d.) moest noodwendig daartoe leiden. Overigens vinden we omtrent het stelsel van *Ramley* opgeteekend, dat het, na de verbeteringen daarin aangebracht door *Thevenot* en *Taylor* vooral, de kunst van snelschrijven tot bepaalde regels terugbracht, die later door *Bertin* nog meer werden vereenvoudigd.

De *Duitsche stenographie*, eene wijziging van de Fransche methode, werd het eerst ingevoerd door *Friedrich Mosengeil*, in 1796. Zij werd verbeterd door *Horstig*, terwijl *Mosengeil* zelf in 1819 een nieuw bewerkt leerboek uitgaf. Vooral in dezen tijd nam de literatuur over het onderwerp verbazend toe: in Frankrijk verschenen in 1824 de stenographie van *Perpéan*, en *Grosselins* „*Stenographisch woordenboek*”; in 1829 en '30 volgden de werken van *Lagache* en *Marinet*, alsmede het meest omvattende werk over dit onderwerp, *William Hardings* „*Universal Stenography*” gegrond op het *Taylor'sche* stelsel. Alleen in Engeland zagen tot op dien tijd reeds 88 werken over de stenographie het licht; ze rusten echter thans onder 't stof der bibliotheken en de daarin behandelde stelsels zijn nagenoeg allen vergeten. Het bewijs scheen geleverd, dat voor algemeene verbreiding de stenographie niet geschikt was.

Toen trad, in het jaar 1834, *Frans Xaverius Gabelsberger* met zijn stelsel te voorschijn, dat aan de kunst een geheel nieuw leven zou schenken.

Gabelsberger werd in het jaar 1789 te Munchen geboren. Door gebrek aan de noodige middelen, om zijne studiën voor eene wetenschappelijke loopbaan voort te zetten, was hij ondergeschikt ambtenaar geworden op een der bureaux van het Beiersche ministerie. In die betrekking steeds er op uit, zijnen chefs het werk gemakkelijk te maken, kwam hij in 1817 op het denkbeeld, om zich van een eigen snelschrift te bedienen: de stukken, die van zijn bureau uitgingen, begreep hij, konden nooit beter en spoediger opgesteld worden, dan wanneer hij de daartoe gegeven instructiën en aanwijzingen zoo getrouw mogelijk uit den mond zijner lastgevers opteekende. Zijn streven vond echter weinig waardeering, en 't was alleen te danken aan de omstandigheid, dat Beieren in 1818 eene constitutie kreeg, dat Gabelsberger zich op de stenographie bleef toeleggen. Uit de dagbladen had hij namelijk vernomen, dat in Frankrijk en Engeland stenographische verslagen verschenen van hetgeen in de vergaderingen der volksvertegenwoordigers werd gesproken, en van dat oogenblik af besloot hij, zijn snelschrift voor gelijk doel aan te wenden.

Reeds bij de eerste zitting van den Beierschen Landdag, in 1819, trad Gabelsberger feitelijk als stenograaf op en bleek de doeltreffendheid van zijn stelsel. Dit berustte, met afwijking van alle vroegere stelsels, op het beginsel, om verband en overeenstemming te brengen tusschen de stenografische teekens en den klank van de woorden, en hoeveel veranderingen hij later ook in zijn stelsel aanbracht, aan dat beginsel bleef hij steeds getrouw. Toen dan ook in 1829 aan de Koninklijke Beiersche Academie van Wetenschappen werd opgedragen, de Gabelsberger methode aan een critisch onderzoek te onderwerpen, luidde de conclusie, dat deze was: *oorspronkelijk, eenvoudig en doelmatig*. In 1831 benoemd tot eerste stenograaf, werd Gabelsberger tevens belast met de opleiding van leerlingen voor de stenographie. Toch duurde het nog tot 1834, alvorens hij kon besluiten zijn omvangrijk werk „*Die Deutsche Redezeichenkunst*” het licht te doen zien. Zulke hooge eischen stelde hij aan de kunst, dat hij tot kort voor zijn dood, in 1849, aan de volmaking van zijn stelsel bleef arbeiden.

De ongemeene opgang, dien de *Gabelsberger stenographie* in Duitschland maakte, wekte al spoedig naijver, en deed tal van andere stelsels — deels navolgingen, deels oorspronkelijke — ontstaan. Eén daarvan, het *stelsel van Stolze*, verdient hier afzonderlijke vermelding,

niet alleen om het groot aantal aanhangers, dat het zich verwierf, maar vooral om den heftigen strijd, waartoe de mededinging met het Gabelsberger systeem aanleiding gaf, en die thans nog de Deutsche stenografen in twee hoofdgroepen — de Gabelsbergers en Stolzeaner — verdeelt.

Opmerkelijk is het, dat Stolze onder nagenoeg gelijke omstandigheden als Gabelsberger er toe gebracht werd, zich geheel zelfstandig toe te leggen op de beoefening van het snelschrijven. In 1798 te Berlijn geboren, moest ook hij ten gevolge van gebrek aan de noodige middelen zijne voorbereidende studiën voor eene wetenschappelijke loopbaan laten varen. Om in zijn onderhoud en dat van zijne moeder te voorzien, aanvaardde hij eene betrekking bij het assurantiewezen en zag hij zich genoodzaakt bovendien nog privaates te geven. Daar hij gaarne tijd vóór eigen studie wilde vinden, kwam hij als van zelf er toe, zich op de stenographie toe te leggen, en vormde zoo een eigen stelsel. In 1841 zag daarvan eene uitvoerige handleiding het licht, terwijl later verschillende leerboeken volgden. Ook Stolze belastte zich een tijd lang met het onderwijs in de stenographie; werd in 1848 stenograaf bij den Pruisischen landdag en later voorzitter van het stenografisch bureau der Pruisische Kamer. Vóór zijn dood, in 1867, mocht hij van een zijner leerboeken een 18den druk zien; toch wordt door zijne aanhangers zijn stelsel nog voortdurend gewijzigd en verbeterd.

Het ligt buiten ons bestek, hier de gronden aan te voeren, die aan het eene of aan het andere stelsel de voorkeur doen geven. Wij kiezen zelfs geen partij: wij constateeren alleen, dat voor algemeen gebruik beiden verre de voorkeur verdienen boven alle andere stelsels van stenographie, en wel op grond van de navolgende statistiek.

In het jaar 1863 telde het stelsel van Gabelsberger 202 vereenigingen met 10311 leden en het stelsel van Stolze 101 vereenigingen met 2683 leden; terwijl er op dit oogenblik in Duitschland zijn 343 vereenigingen met 8677 leden van het eerste en 282 vereenigingen met 4647 leden van het tweede stelsel. Waar eene kunst zoo blijvend en algemeen wordt beoefend, is de keuze niet moeielijk: men kiest voor de hand een van die twee. Eene andere statistiek geeft echter den doorslag naar de zijde van het Gabelsberger systeem: op dit oogenblik worden in Duitschland naar dat stelsel in 365 scholen ruim 22000 leerlingen onderwezen; het stelsel van Stolze daarentegen telt slechts 3500 leerlingen — omdat, zegt de berichtgever, het eerste zooveel gemakkelijker is.

Alvorens nu over te gaan tot eene nadere beschouwing van de Gabelsberger stenographie, een kort woord over het stelsel, dat tot

nu toe in Nederland of, beter gezegd, bij de zittingen der Staten-Generaal wordt gebruikt. Niet zonder opzet bleef dat geheel buiten beschouwing; waar sprake is van stenographie voor algemeen of althans veelzijdig gebruik, kan aan het Nederlandsche stelsel niet worden gedacht. Hoogst primitief samengesteld, is het zoo moeilijk toe te passen, dat men zich moet verbazen, dat daarmee resultaten kunnen worden verkregen, als waarop de stenografen onzer Kamers zich mogen beroemen.

Men stelle zich voor een cirkel, door twee rechthoekige middellijnen in quadranten verdeeld, terwijl twee andere middellijnen de vier middelpuntshoeken midden door deelen. De boog van het eerste quadrant, boven-links, vormt dan de letter *a*; de verticale middellijn is de letter *b* of *p*, naar mate zij dikker of dunner geteekend wordt; *c*, *k* en *q* worden voorgesteld door den linker halven cirkelomtrek; de schuine middellijn door het 2de en 4de quadrant beteekent, naargelang zij dikker of dunner is, *d* of *t*; de geheele cirkelomtrek is de letter *e*; de meer of min aangedikte middellijn van het 1ste en 3de quadrant stelt *f*, *v* of *w* voor; de horizontale middellijn is eene *g*; — kortom, alle letters van het alphabet bestaan uit grootere of kleinere, dikker of dunnere deelen van gemelde figuur. Nu denke men zich een woord met zulke teekens geschreven, of liever men neme daarmee de proef: om bijv. *mijn* te schrijven, teekent men eerst den rechter halven cirkelomtrek, verbindt daaraan het teeken voor *ij*, de verkleinde benedenhelft van den cirkel, en voegt daarbij als *n* datzelfde teeken, maar nu in zijn natuurlijke grootte d. i. van den zelfden cirkel als waaruit het teeken voor de *m* is genomen. Is het wonder, dat met zulk schrift, de stenograaf om tijd te vinden voor het teekenen van dergelijke gecompliceerde figuren, zijn toevlucht moet zoeken tot het bezigen van de stoutste verkortingen; dat waar hij *zedeloos* moest schrijven, hij al heel tevreden mag zijn, door middel van een dikke horizontale middellijn, een kleinen cirkelomtrek, de bovenhelft van een grooteren cirkel en een dunne horizontale middellijn de vier letters *s*, *e*, *l* en *s* op papier te brengen om daaruit later het woord te ontcijferen; dat in het leerboek van Steger als voorbeeld wordt aangehaald, dat *hoogeschool* wordt geschreven als *hoshl*, *boomkwekerij* als *bokwk*; *vreedzaam* als *vrezm* e. m. d.? —

Onwillekeurig zijn we hier uitvoeriger geworden, dan in ons plan lag, en nog hebben wij slechts een klein deel van de gronden aangeduid, waaruit de ondoelmatigheid van de methode voor algemeen gebruik kan blijken. Het gezegde zal echter genoeg zijn om te doen inzien, dat men zeer verkeerd zou doen, de mogelijkheid van

algemeene invoering ten onzent van de stenographie te beoordeelen naar het stelsel dat bij ons wordt gebruikt; dat integendeel de volhardende studie die er vereischt wordt, om zich de daarbij gevolgde methode goed eigen te maken, zoowel als de vermoeiende inspanning die noodig is, om zich daarvan te bedienen, veeleer er toe moeten leiden, van elke nadere kennismaking met de kunst van snelschrijven te doen afschrikken. In zoo ver kunnen de gegeven aanwijzingen dienen, om de voordeelen van het stelsel, dat we thans gaan beschrijven, beter te doen uitkomen; het in zijne groote waarde te doen kennen juist van die zijde, waar nagenoeg alle andere stenographische stelsels het zwakst zijn.

Zooals wij reeds zeiden, berust het snelschrift van Gabelsberger op het beginsel, om de klanken der woorden, even als dit door de mimiek geschiedt, zoo veel mogelijk zichtbaar voor te stellen. Tevens bestaat daarbij het streven, om de daarvoor gebezigde teekens even snel op schrift te brengen, als zij mondeling voortgebracht worden.

Om aan dien dubbelen eisch te voldoen, moesten de letters en lettergroepen voorgesteld worden door teekens, die aan de grootst mogelijke eenvoudigheid de eigenschap paarden, van zoo veel doenlijk het karakter der woorddeelen terug te geven. Daarom koos Gabelsberger voor sterke klanken krachtige, voor zachte of weeke klanken fijne teekens, enz. Daarbij werden de gelijksoortige teekens tot groepen vereenigd, terwijl de vorm en hun verbindingsvermogen bepaald werd door de wijze waarop de letters en lettergroepen in de woorden voorkomen en door de spraakorganen tot klanken worden gevormd.

Aangezien de woord- en klankvorming in het Duitsch aanmerkelijk afwijkt van die bij andere talen, mag men besluiten, dat Gabelsberger aanvankelijk zijn stelsel alleen en uitsluitend voor de Duitsche taal had bestemd. Opmerkelijk genoeg echter leent het zich bijzonder gemakkelijk voor toepassing op elke andere taal, inzonderheid ook — natuurlijk met de noodige wijzigingen — op het Nederlandsch. Om het vorenstaande nader toe te lichten en te doen zien, dat met de vooropgestelde beginselen werkelijk een snelschrift kan worden verkregen dat aan de hoogste eischen voldoet, hebben wij ons dan ook niet aan het Duitsche stelsel te houden, doch kunnen het onderwerp behandelen, als gold het een oorspronkelijk, zuiver Nederlandsch stelsel.

De klinkletters *a*, *e*, *i*, *o*, *u* en *ij* worden op tweeërlei wijze voorgesteld: door afzonderlijke teekens, of wel zinnebeeldig. Het teeken voor de *a*-klank, waarbij de stem helder, vol en krachtig door de

geopende mondholte dringt, bestaat in een gewone ronde punt; de zwakke *e* wordt voorgesteld door een liggend streepje; de *i* daarentegen, hoog van toon; door een opgaand streepje ongeveer als de Duitsche *i* in loopend schrift; een op de schrijfflijn liggend boogje, met de opening naar boven, stelt de *o* voor; het *u*-teeken is een benedenwaarts gericht gebogen lijntje, herinnerend aan den lagen toon der Duitsche *u*; de *ij* eindelijk, zooals men weet eigenlijk eene dubbele *i*, wordt aangeduid door een *i*-teeken van ongeveer dubbele lengte.

Men ziet het, de teekens zijn hoogst eenvoudig, en daarbij genoeg verschillend van vorm, om niet met elkaar te verwarren.

Toch wordt niet dan bij uitzondering van de klinkerteekens gebruik gemaakt. Bij 't begin van een woord, of als één klinker een lettergreep vormt, moge men ze niet kunnen missen, de regel is, dat de klanken der woorden zinnebeeldig worden uitgedrukt in de medeklinkers.

De lezer denke zich, of nog beter, hij neme een potlood en schrijve in gewoon loopend schrift het woordje *den*. De *e* vervult hier eene vrij onbeduidende rol; de stenograaf schrijft dan ook zonder eenig bezwaar eenvoudig *dn*. Wil hij er *dan* uit lezen, dan verdikt hij een van de beide letters, alzoo: *dn* of *dn*. Om *din*, bijv. als verkorting voor *dineeren*, te schrijven, plaatst hij een der beide letters, hier bij voorkeur de *n*, wat hooger dan de schrijfflijn; begint hij echter met de *d* beneden de schrijfflijn, zoodat de *n* er juist op komt, dan heeft hij *dun* geschreven. Heeft de verbindingshaal van de *d* of wel die van de *n* eene buitengewoon groote kromming, dan verraadt dit het *o*-teeken, en staat er alzoo *don*; is daarentegen de verbindingshaal zeer gestrekt, dan leest men *deen*, terwijl strekking en kromming tegelijk het werkwoord *doen* voorstelt.

Men zal moeten erkennen, dat de zinnebeeldige voorstelling van de vermelde klanken noch aan de verbeeldingskracht, noch aan het geheugen hooge eischen stelt. Men leest of schrijft de woorden met oplettendheid twee- of driemaal, en weet dan: waar zich een *dikke* medeklinker bevindt, is eene *a*; hoogplaatsing beteekent eene *i*, laagplaatsing daarentegen eene *u*; eene groote kromming in het teeken voor een medeklinker bewijst de aanwezigheid van eene *o*; de half gestrekte kromming duidt de *oe*-klank aan; geheele strekking doet de aanwezigheid van eene dubbele of opene *e* kennen enz. Gaan wij nu na, op welke wijze de medeklinkers stenographisch worden geschreven en met de klinkers — hetzij dan uitdrukkelijk of zinnebeeldig voorgesteld — tot woorden worden gevormd.

Even als de klinkletters, hebben ook de medeklinkers een eigen

karakter, voornamelijk bepaald door de wijze waarop de letters door de spraakorganen voortgebracht worden. In het Gabelsberger stelsel nu zijn de stenographische teekens zoodanig gekozen, dat niet alleen het karakter van eenige letter min of meer kenbaar door het teeken teruggegeven wordt, maar tevens de letters van gelijksoortig karakter door gelijksoortige teekens worden uitgedrukt.

De letter *h* bijv. ontstaat in de uitspraak door weinig meer dan eene enkele uitademing; de *g* insgelijks, doch de uitademing gaat met eene onvermijdelijke tongbeweging gepaard; tot het uitspreken van de *w* wordt vereischt, bij gedeeltelijke sluiting van de lippen, eenige lucht in den mond te verzamelen en dan zacht uit te blazen; wordt echter een oogenblik te voren de mond gesloten dan ontstaat de *b*, terwijl de *p* zal ontstaan, als men de lucht iets langer en vaster houdt opgesloten, zoodat deze daardoor met meer kracht uitstroomt. Genoeg reeds, om te doen inzien, wat er bedoeld wordt met de verwantschap van de letters *h* en *g*, of met het gelijksoortig karakter van *w*, *b* en *p*.

Men weet nu ook, waarom, als de *h* in stenographisch schrift den vorm heeft van eene omgekeerde *c*, aan het *g*-teeken een vorm is gegeven van de eerste helft van onze schrijffletter *n*; waarom, als de *w* voorgesteld wordt door een teeken als eene gewone *c*, de *b* den vorm heeft van de tweede helft der schrijffletter *n*, terwijl datzelfde teeken, beneden de schrijfflijn aanmerkelijk verlengd, de *p* voorstelt.

Heeft de eerstbeginnende stenograaf eenmaal dien eigenaardigen vorm en de onderlinge verwantschap der teekens opgemerkt, dan kost hem de onderscheiding niet alleen geene moeite meer, maar wordt hem de oefening in het juist schrijven der teekens tot eene aangename ontspanning. Hij weet dan, waarom de *t* en de *f* beiden den pijlvorm hebben, maar tevens, waarom de rechte streep bij de *t* boven en bij de *f* beneden de schrijfflijn te staan komt. Ook zal de vorm van het letterteeken voor *d*, hetwelk geheel overeenkomt met onze schrijffletter *e*, bij hem niet tot vergissingen leiden; want evenals de *v* gevormd wordt door aan de *f* eenige kromming te geven, is het *d*-teeken slechts een weekere en meer samengestelde uitdrukking van de *t*, d. i. van de pijlstreep boven de schrijfflijn. In het brugvormig boogje herkent hij gemakkelijk de *k*; het teeken herinnert hem zoowel aan de verwantschap met de *g*, als aan den weg, dien de uitstroomende lucht bij de *k*-vorming in de mondholte afflegt. De zoo veelvuldig voorkomende *n* zou hij niet anders kunnen of willen voorstellen dan door het eenvoudige liggende gebogen lijntje, overeenkomend met het gebruikelijke teeken voor

gelijkvormig, terwijl het teeken voor *m*, gemakkelijk genoeg te onthouden, bestaat in het laatste deel van onze *m*, geschreven in loopend schrift. Eene losliggende knoop of opene cirkelvormige lus is het teeken voor *s* of iets vergroot, het teeken voor *z*; is daarentegen de naar boven gekeerde lus aangehaald, zoodat er een vaste enkele knoop is gevormd, dan is dit het teeken voor *l* en herinnert aan de moeilijkheid, die de uitspraak van die letter voor sommigen oplevert. Dit laatste is nog meer het geval met de letter *r*; van daar, dat ze voorgesteld wordt door een schuinsdwars liggend streepje, in eene richting juist tegenovergesteld aan die van gewoon loopend schrift. Ware het niet, dat de *r* zoo gemakkelijk met andere letterteekens te verbinden is, zoo zelfs dat *dr*, *br*, *gr*, *schr* enz. met een enkele pennestreek kunnen worden geschreven, wij zouden de consequentie hier te ver gedreven achten, en voor de *r* een meer handelbaar teeken verkiezen. Het teeken heeft echter ook dit nog voor, dat het door zijn averechtschen stand dadelijk de aandacht trekt, wat voor eene zoo sterk kenmerkende letter zeer gewenscht is: vele woorden toch met *r* zal men, in den zin waarin ze voorkomen, alleen reeds aan die enkele letter herkennen.

Zoo ongemerkt deden wij den lezer nagenoeg het geheele alphabet kennen; voegen we er nog bij, dat de *c* meestal door *s* of *k* kan worden vervangen, en overigens voorgesteld wordt door het benedenwaarts verlengde *s*-teeken, door eene langwerpige losse knoop dus, alsmede dat de *x* en *q*, als zijnde eigenlijk *ks* en *kw*, door de vereenigde teekens dezer letters aangeduid worden, dan kan ieder met behulp van deze weinige aanwijzingen zich reeds van stenographisch schrift bedienen. Immers, alle teekens die wij leerden kennen, zijn bijna zonder uitzondering veel eenvoudiger en dus spoediger te schrijven dan onze gewone letters, en zelfs zonder gebruik te maken van de zinnebeeldige voorstelling der klanken, zullen de woorden met stenographische teekens, niet alleen veel sneller, maar tevens in veel korter bestek kunnen worden geschreven dan met het gewone schrift. Men neme slechts de proef.

Zeër verkeerd evenwel zou het zijn, zich dit schrift reeds geheel eigen te maken, daar vele lettergroepen stenographisch anders worden geschreven, dan men allicht geneigd zou zijn te doen, door de teekens op de gebruikelijke wijze aan elkaar te verbinden. Voor eerst kunnen verscheidene teekens worden verdubbeld en schrijft men bijv. voor de dubbele *m*, in plaats van de beide teekens, het enkele teeken der *m*, met het opgaande benedenhaaltje lusvormig door het teeken gehaald; hetzelfde heeft plaats bij de verdubbeling van de *d* en *te* om de *r* te verdubbelen geeft men aan het *r*-teeken

de dubbele lengte enz. Voorts heeft men voor dikwijls neven elkaar voorkomende letters veelal een enkel teeken: voor *sch* bijv. schrijft men een teeken ongeveer als de Duitsche kapitale *S*; voor *sp* gebruikt men de staart van onze schrijffletter *g*; *schr* en *spr* worden voorgesteld door aan de evengenoemde teekens den dwarsen stand van de *r* te geven; *br* en *gr* zijn gelijk aan de teekens voor *b* en *g* doch met de lengte van eene *r* verlengd; het teeken voor *ng* bestaat uit eene *n* ter hoogte van eene *g* opgevoerd; kortom, men heeft tal van verkortingen en samenvlechtingen, waarvan de samenstellende deelen meestal gemakkelijk zijn te herkennen, en waarbij dus het karakter ook van de lettergroepen bewaard blijft.

Heeft men zich die teekens alle goed eigen gemaakt — en niemand zal beweren dat daartoe veel tijd of moeite vereischt wordt — dan kan men zich reeds gaan oefenen in 't schrijven van woorden en volzinnen, met gebruikmaking natuurlijk van de zinnebeeldige voorstelling der klanken. Wat dit laatste betreft, komt het vooral daarop aan, dat men door veelvuldige oefening vlug weet te beslissen, welke medeklinkers voor de zinnebeeldige voorstelling der klanken het meest geschikt zijn; laat de voorgaande medeklinker bijv. de *verdikking* minder goed toe, dan kiest men daartoe den volgende of omgekeerd. Hetzelfde geldt voor de hoog- of laagplaatsing, de strekking of kromming. Zijn de aangrenzende teekens beiden voor het een of het andere volstrekt ongeschikt, dan blijft er niet anders over, dan het klankteeken uitdrukkelijk te schrijven, of wel — wat ook dikwijls zonder bezwaar kan geschieden — geheel weg te laten.

De *twee-* en *drieklanken* hebben natuurlijk hunne eigen teekens; waar het echter kan, worden ook zij bij voorkeur zinnebeeldig voorgesteld. Wat de dubbele klinkers betreft, meestal zal de zinnebeeldige voorstelling van den enkelen klinker voldoende zijn, maar anders kan men een klein dwarsstreepje boven den uitgedrukten klinker aanbrengen, of wel door steilplaatsing van den betreffenden medeklinker de aanwezigheid van een tweeden klinker doen kennen. Ook hier zal men door veelvuldige oefening moeten leeren steeds den besten en kortsten weg te kiezen; maar, dit verlieze men niet uit het oog, voor iemand die tijd heeft te verliezen en geen tijd kan missen, verdient de stenographische weg, hoe moeielijk begaanbaar aanvankelijk ook, al spoedig boven elken anderen de voorkeur. Men zorge slechts volkomen vertrouwd te raken met de stenographische teekens en bij het gebruik daarvan de noodige nauwlettendheid in acht te nemen. Trouwens, dit geldt van de beoefening van elke andere kunst.

Toch is het *stenographisch teekenschrift* nog slechts een klein onderdeel van de stenographie.

Wil men trachten een spreker met de schrijfstift te volgen, dan moet men beginnen met in snelschrift slechts datgene op het papier te brengen, wat werkelijk gehoord wordt, en bovendien alles weg te laten, wat zonder gevaar voor misverstand kan weggelaten worden. Voorts is het noodig, om van sommige woorden of woorddeelen die gedurig terugkomen, alleen enkele letters of daarvoor gemakkelijk herkenbare merken aan te nemen. Zoo worden, om enkele voorbeelden te noemen, alle hulpwerkwoorden verkort voorgesteld: voor *hebben* schrijft men slechts de teekens *h* en *n* ineengevlochten; voor *worden* de enkele *o*; voor *zullen* en *kunnen* de dubbele *l* of de dubbele *n* enz.; — alles op eenigszins in 't oog vallende wijze, meestal boven of beneden de schrijflijn. In plaats van het voorvoegsel *aan* schrijft men de enkele *a*; voor 't achtervoegsel *lijk* het teeken voor *l*, aangehecht iets boven de schrijflijn; voor *schap* een merk, waarin men de *sch* en *p* kan herkennen; voor *heid* het teeken van eene verlengde *h*.

Hoe ver men met de *woordverkorting* en het gebruik van merken mag gaan, hangt natuurlijk in de eerste plaats af van de geoefendheid in het juist kiezen en schrijven van de volstrekt onmisbare teekens. Voorts dient daarbij rekening te worden gehouden met de omstandigheid, of het geschrevene enkel voor particulier gebruik, dan wel, eventueel noodig, als bewijsstuk moet dienen. In 't laatste geval mogen, zooals van zelf spreekt, slechts zoodanige merken en verkortingen worden gebezigd, waarvan de sleutel bekend is, en die dus door een deskundige gemakkelijk kunnen worden ontcijferd. Overigens gaat het hiermee, als met het verstaan van spraakgebrekken: voor wie dagelijks met hen verkeert, zijn zij volkomen verstaanbaar. Zoo leest de stenograaf zijn eigen schrift ook dan nog met het grootste gemak, waar een ander het slechts met moeite ten deele ontraadselt. In zoo ver is het bij particulier gebruik zelfs volkomen onverschillig, van welke verkortingen en merkteekens men zich bedient; men heeft alleen te zorgen, dat zij steeds consequent doorgevoerd worden. Dat ditzelfde ook geldt voor de soms onvermijdelijke aanduiding van hoofdletters en het gebruik van de leesteekens, behoeft wel geen nadere aanwijzing.

Het derde en voor de stenograaf van beroep zeker het belangrijkste onderdeel van de stenographie is de *zinverkorting*. Voor ons doel evenwel kunnen wij volstaan met daaromtrent enkele aanwijzingen te geven.

In 't dagelijksch gesprek, vooral met menschen die „lang van

stof' zijn, komt het dikwijls voor, dat men zich geweld moet aandoen, den spreker niet in de rede te vallen: men weet te voren, wat hij zal zeggen. Ook onze redenaars zijn soms ontzettend breedspakig en de kamerverslagen kunnen getuigen, hoe menig spreker mank gaat aan het euvel „in herhalingen te vallen”, of wel zich telkens en telkens weer van eigenaardige, hem alleen eigene spreekwijzen te bedienen. Den stenograaf van beroep, die verplicht is van het gesprokene aantekening te houden, zijn zulke sprekers het meest gewenscht. Niet zoodra toch zijn deze aan een gedeelte van een volzin gekomen, waar 't overige zich laat raden, of hij teekent een klein slangetje, wat, zooals we gezien hebben „enz.” be- teekent; voor uitdrukkingen of zegswijzen, die gedurig terugkeeren, schrijft hij eenvoudig een gelijkteeken, en het dikwijls als stopwoord gebezigde „Mijnheer de President!” of een „Maar, mijne Heeren!” wordt enkel met een uitroep-teeken aangeduid.

Afgescheiden daarvan evenwel bevat elke rede of toespraak tal van zindeelen en woorden, die bij 't maken van een stenographisch verslag zonder bezwaar kunnen worden weggelaten, daar men ze later, deels uit het geheugen, deels door logische gevolgtrekking gemakkelijk terugvindt.

Wanneer de lezer zich de moeite wil geven van eenige op elkaar volgende volzinnen na te gaan, wat daarin uit het oogpunt van zinverkorting in zooverre overtollig blijkt, dat, na weglating daarvan, eenigen tijd later die volzinnen gemakkelijk kunnen worden gereconstrueerd, dan achten wij hiermede ook dit deel van ons onderwerp voldoende toegelicht.

Over de resultaten, die met de stenographie kunnen worden verkregen, en hare aanwending voor bijzondere doeleinden, in een volgend artikel.

Eene repliek.

Bij de behandeling der Indische Begrooting over 1882 werd in de Tweede Kamer, zitting van 21 November 11., ook het veelbesproken artikel 328^a van het Strafwetboek voor Inlanders onderwerp van debat. Uitvoerig was dit debat echter niet. Over de practische resultaten der nieuwe bepaling worden officiële rapporten uit Indië gewacht en de uitvoeriger gedachtenwisseling wacht op deze.

In het Octobernummer 1881 van dit Tijdschrift werd door mij een opstel over de nieuwe strafbepaling geplaatst. Hare redactie, hare formuleering der elementen van het misdrijf dat zij wilde treffen, bleek mij onvolledig te zijn. „Onvoldoende tegenover hetgeen de leiders van de meerderheid der Tweede Kamer zelve, hoe nevelachtig dan ook, als noodzakelijk hadden toegegeven; onvoldoende tegenover de toelichting van haren ontwerper; onvoldoende tegenover de logica in zake strafrecht”; aldus luidde mijne conclusie. Mijne hoofdbedenking was deze, dat de bedriegelijke verbreking van werkcontracten na ontvangen voorschot alleen dan in de termen der strafbedreiging viel, wanneer het bedriegelijk oogmerk bij het vragen en aannemen van het voorschot bestaan had. Ik schreef: „Buiten die bepaling valt het *wegblijven* uit den beloofden dienst, wanneer het voornemen daartoe en het oogmerk om zich wederrechtelijk te bevoordeelen opkwamen *na* het ontvangen van het voorschot, b. v. tengevolge van verleiding door anderen, van later wakker geworden begeerten, van luiheid tegen het naderen van den werktijd; daarbuiten valt almede iedere willekeurige *dienstweigering*, ieder willekeurig verlaten van het *eenmaal aangevangen* werk waarop het voorschot vóór den aanvang gegeven werd, ook al is zonneklaar gebleken, dat de man, wel is waar niet reeds bij de ontvangst van het voorschot, maar stellig *tijaens en met het verbreken van het contract* geen ander oogmerk had dan om, door het voorschot te genieten zonder werk

te leveren, zich te bevoordeelen ten koste van den ondernemer; in één woord, daarbuiten vallen handelingen even bedriegelijk, even onzedelijk, even misdadig, even nadeelig als de door den heer van Rees (den vader der bepaling) uitdrukkelijk genoemde."

Aan het slot van mijn opstel gaf ik, alle overige elementen van het misdrijf onaangetast latende, de volgende redactie in overweging: „gestraft wordt hij, die met het oogmerk om zich ten koste van den meester of werkgever wederrechtelijk te bevoordeelen, in gebreke is gebleven werkzaamheden te verrichten waarvoor hij zich geld of geldswaardige voorwerpen bij wijze van voorschot had doen afgeven”.

Hoezeer ik er op gesteld ben zelfs den schijn van gemis aan nederigheid te vermijden, durf ik toch mijn uit een juridisch oogpunt afkeurend oordeel over art. 328^a onomstootelijk noemen. Men komt, hoe zelden dan ook, wel eens een enkele maal bij een of ander onderzoek tot resultaten, waar tegenover men met den besten wil ter wereld „het grein van scepticisme” maar niet vatten kan, dat volgens den heer des Amorie van der Hoeven „bij geen denker behoort te ontbreken”. ¹⁾ Ofschoon geen „denker” dan alleen in dezen zin dat ik heb nagedacht over wat ik schreef, en met al den schroom dien de begeerte om bescheiden te zijn mij oplegt, moet ik toch oprecht verklaren, dat ik aan de juistheid mijner veroordeeling van het nieuwe wetsartikel niet twijfelen, ja dat ik mij geen enkelen gegronnen twijfel daaraan denken kan. Opmerkelijk is het dan ook dat de heer van der Hoeven, die mij in het bovengenoemd kamerdebat de eer eener bestrijding heeft aangedaan, tegen mijne argumentatie op dit punt geene enkele redeneering heeft aangevoerd.

De heer Keuchenius achtte mijne beschouwingen „de ernstigste aandacht waardig”. De heer van Gennep, die tijdens de bekende motie nog geen lid der 2e Kamer was, oordeelde „dat het nieuwe artikel niet aan de behoefte voldeed” en gewijzigd worden moest. De Minister van Koloniën, de heer van Golstein, die zeker bezwaarlijk een volstrekt afkeurend oordeel had kunnen uitspreken zonder zich tevens te verbinden tot het vaststellen eener wijziging, gaf de voorzichtige maar toch duidelijke verklaring: „ik zou het artikel eenigszins anders hebben geredigeerd”.

De redactie van het besproken wetsartikel is waarlijk in gemoede niet te verdedigen. Ook de heer des Amorie van der Hoeven heeft het niet verdedigd; ja heeft zelfs geene verdediging beproefd. De eenige opmerking die wellicht als eene poging tot verdediging be-

¹⁾ Opgemerkt bij de beraadslagingen over het Wetboek van Strafrecht.

schouwd kan worden was deze, dat wel is waar de *dolus*, het oogmerk tot wederrechtelijke bevoordeeling, soms moeilijk te bewijzen kon zijn, maar dat dit niets vreemds was, integendeel bij allerlei misdrijven, bepaald ook bij oplichting, een gewoon verschijnsel. — Toch liet deze opmerking, welker waarheid ik niet betwist, mijn aanval volkomen ongedeerd. Niet tegen wettelijke bepalingen omtrent het bewijs, niet tegen rechterlijke zwakheid in het erkennen der schuld, was mijn betoog gericht. Wanneer een misdrijf juridisch juist geconstrueerd is, kan de moeilijke bewijsbaarheid van sommige elementen nooit tegen die constructie pleiten. Maar wanneer een misdrijf onjuist is geconstrueerd, dan kan nog veel minder de moeilijke bewijsbaarheid van sommige elementen die onjuistheid wegnemen of vergoelijken. De quaestie der constructie staat op zich zelve en is door mij in dit geval ook geheel op zich zelve behandeld. De oorzaak der onjuistheid achtte ik en acht ik nog gelegen in het gemis aan eene heldere voorstelling van wat men voor het af te schaffen Art. 2 N°. 27 Politie-strafreglement voor Inlanders in de plaats zou stellen. Gemis aan heldere voorstelling bij de meerderheid der Tweede Kamer; gemis bij den Minister van Rees. „Want — zoo schreef ik o. a. ter aanduiding der grondfout — men heeft dit misdrijf wel een analogon van oplichting genoemd; maar juist omdat men een der eerste elementen van oplichting liet varen en ook wilde laten varen, doch zich van de strekking dier wijziging niet voldoende rekenschap heeft gegeven, is men inconsequent geworden. Oplichting eischt, behalve het bedriegelijk oogmerk, ook een bedriegelijk *middel*, waardoor de goedgeloovigheid wordt verrast. Dat middel wordt alleen aangewend bij het zich doen afgeven van het geld, noch vroeger, noch later. Eischt men echter zoodanig middel niet meer, dan is ook het misdrijf geheel van gedaante veranderd, dan houdt men niets meer dan het oogmerk over, maar dan moet het strafrechtelijk ook onverschillig wezen of dit oogmerk bestaan heeft vóór of na de afgifte van het voorschot, indien het maar de contractbreuk zelve heeft beheerscht.”

De heer des Amorie van der Hoeven heeft mijn betoog met geen enkel argument bestreden. Maar de heer van der Hoeven wilde mij bestrijden en is nu, naar het mij voorkomt, daarbij opgetreden als ware hij nog de advocaat die pleiten, niet de volksvertegenwoordiger die adviseeren moest. De advocaat; d. w. z. de scherpzinnige die de aandacht van de hoofdzaak weet afteleiden naar een ander terrein waar hij de kansen voordeliger acht; die eene naar zijne meening aldaar ontdekte zwakheid der tegenpartij met de noodige overdrijving weet voortstellen (en in dit geval ook

onjuist bovendien) en die na deze handigheden den rechters of het publiek de vraag voorlegt of nu iemand, die zulke fouten beging, gelijk kan hebben.

De zaak is deze. Geheel ter loops, als bijzaak ten minste, had ik er aan herinnerd dat bij de debatten der Tweede Kamer van Februari 1877 over de afschaffing der bepaling van het Politie-strafreglement, de noodzakelijkheid eener strafbedreiging tegen verbreking van werkcontracten besproken was, niet enkel uit een subjectief oogpunt, de bedriegelijke verbreking, maar ook uit een objectief, de verbreking „waarbij opzettelijk een groot nadeel aan de werkgevers was toegebracht”. Ik wees er op dat deze beide onderling geheel verschillende opvattingen van het misdrijf niet voldoende uit elkaar waren gehouden en zag ook daarin een bewijs voor de stelling, dat de meerderheid der Kamerleden bij hun votum van 26 Februari 1877 wel wisten wat zij afgeschaft, maar geen heldere voorstelling hadden van wat zij voor het afgeschafte in de plaats gesteld wenschten te zien. Ten slotte herinnerde ik volledigheidshalve en in verband met het aldus opgemerkte, dat de Regeering, een nieuw wetsartikel invoerende waarbij, hoewel onvoldoende, het bedrog bij contractbreuk gestraft werd, ditzelfde niet had gedaan ten aanzien van de verbreking van een werkcontract waarbij het objectieve element, het ernstig karakter der schadelijke gevolgen overheerschte. „Wellicht, voegde ik er bij, is der Regeering gebleken dat bijzondere voorziening hierin niet wordt gevorderd.”

Dit gedeelte nu van mijn opstel had de aandacht van den heer van der Hoeven in bijzondere mate getrokken; of liever daarop uitsluitend vestigde hij, mijne gedachte bovendien onjuist teruggevende, de aandacht der Kamer.

„In het tijdschriftartikel van den heer van Hamel — aldus luidde de opmerking van den spreker — wordt o. a. uitdrukkelijk opgemerkt, dat hij die thans de eer heeft tot u te spreken, zeide: er moet strafbaar worden gesteld, 1°. al wat kan vallen onder den term van oplichting, of zelfs wat daarmede eene groote analogie heeft; en 2°. al wat een groot nadeel toebrenge aan werkmeesters door samenspanning van werklieden tot ontijdig en gelijktijdig wegloupen ¹⁾. In dien geest is ook later in deze Kamer door mij beweerd — en Mr. van Hamel haalt mijne woorden aan — in dien geest heeft de meerderheid der Kamer zich met de motie vereenigd.

¹⁾ De toevoeging, door „samenspanning” enz. is nergens in mijn opstel te vinden.

„En nu meen ik dat aan de motie in den geest gelijk zij door de Kamer is aangenomen voldoende is gevolg gegeven.... Het nieuwe artikel 328^a voorziet in het eerstgemelde bezwaar; en waarom was het nu geheel en al overbodig om bij dat artikel eene tweede alinea op te nemen, waarbij ook de samenspanning van werklieden tot staking van arbeid, waardoor aan den meester groot nadeel wordt toegebracht, wordt strafbaar gesteld? Eenvoudig omdat bij hetzelfde Strafwetboek, bij art. 343, die samenspanning *reeds met straf bedreigd werd*.

„In dat bezwaar was dus reeds volkomen voorzien. Wel is het waar dat bij de behandeling van de motie in deze Kamer niet onmiddellijk de aandacht hierop is gevestigd, maar dit sproot eenvoudig hieruit voort, dat de leden der Kamer dat Strafwetboek voor inlanders niet van buiten kennen en dus niet wisten dat art. 343 daarin zoo geschreven stond. Dat wist natuurlijk hij die later de zaak geregeld heeft, de Minister van Rees, wel. Hem kon het bij onderzoek niet ontgaan dat in die zaak behoorlijk *was* voorzien. Maar ook *hij* behoorde het te weten die later een tegen het votum der Kamer en de daarop gevolgde regeling vijandig artikel schreef. Hij had kunnen nâzien, gelijk ik het onmiddellijk na lezing van zijn artikel heb gedaan, dat door het Wetboek van Strafrecht voor Inlanders reeds *was* voorzien in hetgeen hij meende nog regeling te behoeven.”

Aldus de heer des Amorie van der Hoeven.

Ik moet beginnen met aan deze geheele redeneering hare feitelijke grondslagen te ontnemen.

Vooreerst is, gelijk reeds ter plaatse in eene noot werd aange-teekend, de aanhaling uit mijn opstel onjuist. Van eene samenspanning en gelijktijdige werkstaking door meerdere arbeiders in vereeniging sprak ik niet; alleen van de contractsverbreking, „waar-door opzettelijk een groot nadeel aan de werkgevers was toege-bracht”. Daarmede haalde ik inderdaad de woorden aan waarin de heer van der Hoeven zelf in de Kamersitting van 23 October 1879 de strekking der motie van 26 Februari 1877 teruggaf. Ik heb die aanhaling thans ten overvloede nog eenmaal met het *Bijblad* geconfronteerd en opnieuw gezien dat ze letterlijk en volkomen juist was. *Thans* heeft de heer van der Hoeven daarbij het toevoegsel ingelascht „door samenspanning van werklieden tot ontijdig en gelijktijdig wegloopen”, maar dat toevoegsel ontbreekt in zijne de motie resumeerende rede van 23 October 1879 ten eenenmale. Dat toevoegsel is destijds door den heer van der Hoeven niet ge-bezigd en ook door mij in mijn opstel niet aangehaald. En juist

op dat toevoegsel is de geheele volgende redeneering gebouwd.

Den tweeden feitlijken grondslag ontnem ik aan die redeneering door de herinnering dat nergens in mijn opstel de wenschelijkheid is uitgesproken om bij art. 328a „eene tweede alinea op te nemen waarbij ook de *samenspanning* van werklieden tot staking van arbeid waardoor aan den meester groot nadeel wordt toegebracht, wordt strafbaar gesteld”. — Ik begrijp waarlijk niet waarom de heer van der Hoeven mij dien wensch in den mond legt.

En in de derde plaats moet ik ook den laatsten feitlijken grondslag doen wegvallen door de verklaring dat art. 343 mij wel degelijk bekend was. Dit artikel echter, overeenkomende met het in Nederland afgeschafte art. 415 Code Pénal, behandelt de verbreking van het werkcontract uit een oogpunt dat voor mij, die èn de bedriegelijke contractbreuk èn de contractbreuk met ernstige schade onderscheiden had, een *derde* oogpunt was: het handelen van velen in vereeniging. — Dat is nog geheel iets anders dan „het toebrengen van ernstige schade”, wat onder omstandigheden ook zonder overleg van velen en door één enkelen werkman kan worden toegebracht; terwijl bovendien art. 343 in zoover niet eens een vorm van contractbreuk behandelt, maar veeleer een vorm van *samenspanning*, omdat het de conspiratie reeds strafbaar stelt, wanneer er nog maar eene poging bestaat, zonder dat de arbeid werkelijk behoeft gestaakt te zijn.

Dat ik in mijn opstel dit artikel niet genoemd heb, blijkt, nu de heer van der Hoeven uit mijn stilzwijgen een zoo geweldig wapen gesmeed heeft, verkeerd te zijn geweest. Toch is dat stilzwijgen zeer verklaarbaar. Niet alleen omdat art. 343, gelijk reeds werd opgemerkt, de contractbreuk uit een derde oogpunt beschouwt; maar bovenal omdat het althans met het hoofdonderwerp van mijn betoog *niets* te maken had. De heer van der Hoeven noemde mijn artikel *vijandig*. Die uitdrukking zou waarlijk aan eene gezindheid doen denken, welke mij toch tegenover niemand of niets bezielde heeft. Niet vijandig was mijn aanval, doch vijandelijk ongetwijfeld; maar vijandelijk uitsluitend tegen het nieuwe artikel 328a. Al het andere was mij bijzaak. Van die bijzaken is een en ander opgenomen; is ook een en ander, dat opgenomen had kunnen zijn, blijven rusten. Het toeval verklaart, gelijk met dergelijke bijzaken altijd het geval is, het een zoowel als het ander. — En art 343 had inderdaad met de hoofdgedachte van het vraagstuk niets uittestaan. Vooreerst omdat art. 328a, zoowel bij de bestaande als bij de door mij voorgeslagen redactie, uitsluitend op *bedriegelijke* handelingen betrekking heeft; art. 343 zich in een gansch anderen kring van

denkbeelden beweegt. Bovendien omdat art. 328a dienen moest ter vervanging van de bekende bepaling uit het politiereglement, terwijl art. 343 dat van 1 Januari 1873 af met en nevens dat reglement gegolden had, bij de afschaffing en vervanging daarvan dus volstrekt niet betrokken was. Ja, de heer van der Hoeven zelf biedt mij een argument voor deze bewering in zijn eigen voorbeeld. In de kamerzitting van 21 November ll. verklaarde deze spreker dat op art. 343 Wetboek van Strafrecht voor Inlanders zijne aandacht eerst zeer onlangs gevallen was. In de kamerzitting van 23 October 1879 stond dat artikel dien spreker dus niet voor den geest. En toch achtte de heer van der Hoeven reeds toen het nieuwe artikel van den Minister van Rees over de regeling van wat geregeld moest worden geheel voldoende. Atqui, de heer van der Hoeven houdt art. 343 volstrekt niet voor overbodig. Ergo, het onderwerp van het eene artikel en de materie die het andere regelt, hebben ook volgens den heer van der Hoeven niets met elkaar te maken.

Gesteld evenwel eens, (des neen, zegt een procureur) de grief welke de heer van der Hoeven tegen mij te berde bracht ware feitelijk wel gegrond; gesteld, ik had bij het schrijven van mijn opstel art. 343 niet gekend. Zou door die fout, door dat gemis aan kennis van het Indische Strafwetboek mijn betoog omtrent de fouten van art. 328a moeten ineenvallen? Ik merkte reeds op dat de artikelen elkander volstrekt niet raken. En daarom zou die fout alleen bewijzen tegen mij; doch tegen de juistheid mijner redeneering in geen enkel opzicht.

De heer van der Hoeven heeft dan ook niet mijn oordeel bestreden, maar alleen mijn persoon. Hij heeft niet beweerd en bewezen: gij zijt onjuist geweest in uwe ontleding van art. 328a en uwe conclusie. Hij heeft tegenover mijn betoog alleen dit gesteld: gij zijt ten aanzien van een geheel ander punt onnauwkeurig geweest. Een geheel ander punt. Gesteld in één en hetzelfde proces zijn twee acties ingesteld, zijn twee quaesties in geschil. Wat zou men zeggen van den advocaat die, beweerde dat zijne tegenpartij ten aanzien der eene quaestie een wetsartikel over het hoofd had gezien, zich van het bepleiten der andere vraag ontslagen rekende onder het voorgeven: heeren rechters, mijn tegenpleiter die zoo onnauwkeurig was in de eene quaestie, moet natuurlijk ook ongelyk hebben in de andere.

Zelfs aan een advocaat zou een zoo stoute sprong niet worden vergeven. Wat men hem wel vergeven zou, wat men eene advocatenhandigheid zou noemen, is dit: indien hij bij de gepleegde onnauwkeurigheid der tegenpartij uren stil stond, die onnauwkeurigheid uitwerkte en overdreef met betoog op betoog, met heftig-

heid op heftigheid, *sneer* op *sneer*; om over de tweede, de moeilijke, de voor hem zelveu gevaarlijke quaestie zachtken heen te glijden als over eene quaestie van weinig beteekenis.

Op zijn zachtst en op zijn best genomen was nu de heer van der Hoeven (ofschoon dan, gelijk boven werd verzekerd en verklaard, op feitelijk onjuisten grondslag) een handig advocaat, een gevat debater. Maar in geen geval een ernstig volksvertegenwoordiger die objectief te oordeelen heeft als een rechter, wien het ngoit om de gelukkige grepen van een pleidooi, maar uitsluitend om de waarheid, van welke zijde ook gepredikt, te doen moet zijn. De heer des Amorie van der Hoeven, die van mij niet behoeft te vernemen dat hij een sieraad is van ons Parlement, van alle zijden geëerd en gewaardeerd, is in dit geval buiten zijn rol getreden. De herinneringen der balie zijn den oud-advocaat te machtig en den volksvertegenwoordiger de baas geweest. — Ik was er op gesteld dit hier, in het Tijdschrift waarin ook mijn vorig opstel werd opgenomen te constateeren. Niet uit lust tot zelfverdediging. Replieken of anticritieken, hoe men ze noemen wil, hebben weinig aantrekkelijks. Ze herkauwen; ze vervallen in persoonlijke quaesties; en ze zijn in den regel gevaarlijker voor wie ze schrijft dan voor degenen tegen wie ze gericht zijn. Maar ik heb mijn tegenzin overwonnen. De zaak is te belangrijk, mijn overtuiging te vast; en ik kon niet lijden dat de waarheid in zake recht en rechtspleging wellicht onder een advocatenhandigheid zou doorgaan.

Doch waarom hier op eenmaal die handigheid te hulp geroepen? Waarom die felheid bij den aanval; die scherpte van uitdrukkingen als wilde de spreker mij tentoonstellen tegenover zijne medeleden? De oplossing van dit raadsel is niet ver te zoeken. De strafbepalingen tegen verbreking van werkcontracten in Indië zijn de kruidjes-roer-mij niet van den heer van der Hoeven. Voor de afschaffing van Art. 2 N°. 27 Politie-reglement heeft hij zich de uiterste moeite gegeven. Ten slotte nam de Tweede Kamer eene motie aan in zijn geest. En eindelijk trad een Minister van Koloniën op die aan de motie uitvoering gaf. Die zaak is nu afgedaan: de bepaling van het Politie-reglement is afgeschaft. Die afschaffing is voor den heer van der Hoeven de hoofdzaak; niet de vervanging. De groote deugd van art. 328a Wetb. van Strafrecht ligt voor hem hierin, dat het niet is Art. 2 N°. 27 van het Politie-reglement. Indien dat laatste artikel maar nooit terugkomt!

En daarom: n'éveillez pas le chat qui dort.

Ik heb over de voor Indië noodzakelijke grenzen der strafbaastelling van contractbreuk niet willen oordeelen; ik doe dat nog niet.

Van zeer bevoegde zijde werd mij naar aanleiding van mijn opstel geschreven: „gij hebt een juridisch vonnis gevelde over dezen roekeloozen greep in de Indische wetgeving; het politieke — wellicht nog strengere — vonnis wacht ik uit Indië; m. i. is er zelden lichtvaardiger gespeeld met Indische belangen”. Dit oordeel blijve bij hen die Indië kennen. Ik heb alleen willen beweren dat zij die de nieuwe bepaling hebben gesteld, over hare strekking niet genoeg hebben doorgedacht en ik wil mijn leest niet verlaten. Maar hoe kan de heer des Amorie van der Hoeven ontstemd raken door een aanval die zich beperkt tot dezen goeden raad: indien gij Art. 2 N°. 27 van het Politie-reglement vervangen wilt, vervangt het goed.

Wanneer zou de uitspraak der ervaring over de juistheid der afschaffing meer te vertrouwen zijn: wanneer een volledige of wanneer een onvolledige strafbepaling in de plaats trad?

Wie niet prikkelbaar, niet argwanend, niet wantrouwend wil wezen zoodra het afgeschafte politie-reglement ter sprake komt, maar rustig de waarheid wil zoeken, dringe aan op wijziging en aanvulling van het nieuwe artikel. Hij handelt waarlijk niet in het belang der zaak die hij voorstaat, wanneer hij een betoog dat de fouten dier wet tracht aan te toonen poogt ter zijde te stellen met eene handigheid bezijden de quaestie.

De zaak komt nog eenmaal in de Tweede Kamer, wanneer de rapporten uit Indië zullen zijn overgelegd. Dan zal de zaak au fond worden besproken. Thans was volgens allen die het woord voerden de bespreking slechts voorloopig. Moge bij die nadere behandeling zonder animositeit en zonder handigheid de waarheid van het standpunt van volksvertegenwoordigers, niet van pleiters of debaters worden gezien en gezocht.

In het vooruitzicht op die nadere behandeling moge ook de plaatsing dezer repliek hare verklaring vinden.

G. A. VAN HAMEL.

Lasten die op de Suiker-industrie op Java rusten.

I.

Het valt niet te ontkennen dat de *beetwortelsuiker*-industrie in *Europa* elk jaar meer uitbreiding erlangt en daardoor de toestand van den *rietsuiker*producent op Java moeilijker wordt.

Zoo blijkt onder anderen uit de officiële verslagen omtrent de beetwortelsuikerproductie in Duitschland dat 300 fabrieken in 1871 hebben verwerkt 3000 millioen kilo beetwortelen die afwierpen 186500 ton suiker; in 1881 waren er 343 fabrieken werkzaam, die 6284 millioen kilo beetwortelen verwerkten, waarvan de opbrengst was 575000 ton suiker.

Het aantal fabrieken is in 10 jaren slechts met 43 stuks vermeerderd, doch de productie in beetwortelen met 200 % en het rendement in suiker met 300 %. In 1882 zullen in Oost en West-Pruissen 18 nieuwe fabrieken in werking worden gesteld, terwijl nog 30 nieuwe etablissementen voor 1883 worden opgericht. — Die 18 fabrieken zullen in 1882 verwerken 450 millioen kilo beetwortelen; voor de 30, die voor 1883 zijn geprojecteerd, worden 800 millioen kilo beetwortelen vereischt. Voor 1883 behoort dus op eene productie gerekend te worden van 700000 ton suiker tegen 575000 ton in 1881.

In Oostenrijk en Hongarije is de opbrengst van suiker niet zoo snel vermeerderd als in Pruissen. In 1879 was de opbrengst 406000 ton tegen 480.000 ton in 1881. De Oostenrijksche producenten hebben 400 à 600 kilometer *meer* afstand af te leggen, dan die van Pruissen en Saksen om de ruwe suiker op de Engelsche markt te brengen, en daarin ilgt eenigszins de verklaring, waarom de toename in Pruissen sterker is dan in eerstgenoemd rijk. Intusschen blijkt uit vorenstaande statistieken dat de Europeesche

productie, *alleen in beide landen*, in 4 jaren met 200.000 ton is toegenomen.

Zoowel de jaarlijksche verbeteringen, die de *mechanica* en de *chemie* in de suikerbereiding heeft aan de hand gedaan, als de verbetering van het suikergehalte der beetwortelen, heeft veel bijgedragen tot het bereiken van dit schitterend resultaat, doch het mag en moet niet verzwegen worden, dat de Regeeringen der *beide* landen buitengewoon hooge premiiën verleend hebben, onder verschillende vormen, die krachtig tot de aangetoonde ontwikkeling hebben bijgedragen. Zoo betaalt men in Duitschland de belasting, berekend naar het gewicht van den beetwortel, onverschillig welke de hoeveelheid suiker is, die men er uit weet voort te brengen; men schat de bescherming, die daaruit voor den fabrikant voortvloeit, op $\pm f$ 1,20 per 100 *kilo*. In Oostenrijk en Hongarije bedroeg die premie zelfs f 2,50 per 100 *kilo*. Eenige jaren geleden werd in Oostenrijk meer dan de geheele belasting aan premie uitgekeerd. Door eene verandering in de wetgeving heeft Oostenrijk zich een *minimum*-opbrengst uit de fabrieken verzekerd. Het bedrag der belasting per 100 *kilo* is evenwel aanzienlijk gedaald, sedert de toename der productie, die geen invloed heeft op het bepaalde minimumcijfer der suikerbelasting. Afgescheiden van die premiiën ziet men in alle suiker produceerende landen, dat de spoorwegen door tariefverlagingen de concurrentie met andere markten in de hand werken.

Zoo heeft de *Oostenrijksche* Regeering tarieven weten te doen vaststellen, waardoor de producenten van Boheme en Oostenrijk de suiker tegen lager of nagenoeg dezelfde vracht naar Engeland (via Nederland en België) kunnen afleveren, als de fabriekanten van *Noord-Duitschland*. Niettegenstaande de suiker uit *Praag* 941 kilometer en die uit *Maagdenburg* slechts 527 tot *Amsterdam* en *Vlissingen* moet afleggen, kost de vracht volgens speciale tarieven met *Praag* slechts f 19,92 tegen f 21,72 per ton uit *Maagdenburg*.

Uit *Leipzig* betaalt men per *ton suiker* over 621 kilometer f 25,44, terwijl de ton van *Hohenstadt* (bij Weenen) voor 1142 kilometer niet meer dan f 25,86 kost.

Indien de Oostenrijksche premiiën, welke verborgen zijn in de belastingberekening naar de capaciteit der ketels, gelijk stonden met die welke Pruisen en Duitschland toekennen, dan nog zoude het speciale spoorwegtarief van Oostenrijk de concurrentie ten gunste van de Oostenrijksche producenten doen overslaan.

Ook in andere landen, speciaal in *België* en *Frankrijk*, worden op den *uitvoer* van *suiker* premiiën verleend. België geeft boven-

dien eene aanzienlijke reductie der spoorwegvrachten voor suiker die bestemd is *voor uitvoer over zee*.

Eene vergelijking van die verschillende spoorwegvrachten *voor suiker* met die welke men op *Java* vordert, zal nuttig zijn om te doen uitkomen, hoe dringend noodzakelijk eene spoedige verlaging der tarieven gevorderd wordt. Zoowel in het belang der suiker-industrie als in dat van de spoorwegexploitatie.

Zie hier wat de transportkosten, *per ton suiker*, bedragen in de volgende staten en landen:

BELGIË. Staatsspoorwegen.

Locaal verkeer.

1 tot 5 kilometer:	per ton fr. 0.50	} Vast recht per ton fr. 1.—
6 » 75 »	» » » 0.10	
76 » 150 »	» » » 0.08	
151 » 200 »	» » » 0.06	
201 en meer »	» » » 0.04	

DITO. Speciaal tarief voor suiker bestemd voor *uitvoer over zee*.

1 tot 75 kilometer	per ton fr. 0.07	} Vast recht per ton fr. 1.—
76 » 100 »	» » » 0.03 ⁵	
101 » 125 »	» » » 0.03	
126 en meer »	» » » 0.01 ⁵	

DUITSCHLAND. Pruissische Staatsspoorwegen.

Locaal verkeer.

Speciaal tarief N°. 1.

1 tot 50 kilometer:	per ton 0.75 franc vast recht.
51 » 100 »	» » » 1.12 ⁵ » »
101 en hooger »	» » » 1.50 » »

Voorts per ton en per kilom. over *alle* afstanden fr. 0.05⁵₁₀₀₀.

NEDERLAND—NOORD-DUITSCH Spoorweg-Vereeniging.

Tarief rechtstreeksch verkeer 1881. Klasse A.

		per ton. per kilom.	per ton.
Amsterdam—Maagdenburg	527 kilometer	fr. 0.08 ⁶¹⁵	f 21.72
Dito —Leipzig	621 »	» 0.08 ⁵⁶³	» 25.44
Rotterdam — Dito	652 »	» 0.08 ¹⁶⁷	» 25.44

OOSTENRIJK. Staatsspoorwegen (binnenlandsch verkeer).

Klasse A.

1 tot 75 kilometer:	per ton 0.10 fr.	} Vast recht per ton fr. 1.
76 » 150 »	» » » 0.08 ⁵ »	
151 » 225 »	» » » 0.08 »	
226 en verder »	» » » 0.06 ⁵ »	

NEDERLAND—OOSTENRIJK—HONGARIJE *Spoorweg-Vereeniging.*

		per ton. per kilom.	per ton. in guldens.
Saksische Spoorwegen.			
Amsterdam—Badenbach	940 kilometers:	fr. 0.04 ²⁸	f 19.07 ⁴
Böhmische Westbahn.			
Amsterdam—Prag	941 „ „ „	0.04 ²⁴	„ 19.92
Buschterader Bahn.			
Amsterdam—Rusien	1086 „ „ „	0.03 ¹¹	„ 19.92
Frans Joseph Bahn.			
Amsterdam—Hohenstadt	1142 „ „ „	0.04 ⁷¹	„ 25.86

FRANKRIJK.

1 tot 100	Kilometer: per ton fr.	0.07	} Vast recht per ton fr. 1.
101 „ 200	„ „ „ „	0.06	
201 en hooger	„ „ „ „	0.05	
Nederl. gulden			
Ardennes—Havre	per ton	f 10.60	
Nord — d ^o	„ „ „	8.—	
Seine et Marne.	„ „ „	7.18	

NEDERLAND. *Staatsspoorwegen.*

Locaal verkeer. — Klasse B.

1 tot 50	kilometer: per ton	fr. 0.06 ²⁷	} Vast recht per ton fr. 1.46 ³ .
51 „ 150	„ „ „	0.04 ¹⁸	
151 „ 250	„ „ „	0.02 ⁹⁹	
251 en hooger	„ „ „	0.02 ⁹⁹	

Rechtstreeksch verkeer. — Klasse A.

(Over alle diverse Spoorweg-Maatschappijen).

1 tot 50	kilometer: per ton	fr. 0.08 ³⁸	} Vast recht per ton fr. 1.68 ¹ .
151 „ 150	„ „ „	0.06 ²¹	
151 „ 250	„ „ „	0.04 ¹⁸	
251 en hooger	„ „ „	0.02 ⁹⁹	

JAVA. *Staatsspoorwegen.* — Soerabaja—Malang—Kedirie.

10 tot 350 kilometer: per ton fr. 0.25⁹⁹ per kilometer.

SAMARANG—VORSTENLANDEN.

1 tot 165 kilometer: per ton fr. 0.33⁴⁴ per Kilometer.

Het transport van 1 ton suiker kost derhalve op Java als volgt:

Soerabaja—Madioen 165 kilometer: per ton f 19.80
Samarang—Djocjo 165 „ „ „ 26.40

Door de raadpleging van de volgende tabel zal men zich kunnen overtuigen, dat de spoorwegvrachten op Java voor suiker verder dan 50 Kilom. vervoerd wordende, 4 tot 8 maal hooger zijn dan in de 5 bovengenoemde suiker producerende landen.

TABEL der Suikertransporttarieven, per ton en per kilometer,
berekend in franken.

STANDEN IN KILOMETERS.	België.		Duitschland.		Oostenrijk.		Frank- rijk.	Nederland.		Java.	
	Local.	Uivoer.	Local.	Uivoer.	Local verkeer.	Uivoer.	Local verkeer.	Local verkeer.	Rechtstreeksch verkeer.	Voorlanden	Staatspoor. ¹⁾
tot 50	fr. 0.10	0.07	0.05 ⁶¹⁸	0.08 ¹⁵⁷	0.10		0.07	0.06 ³⁷	0.08 ³⁶	0.83 ⁴⁴	0.25 ⁰⁰
" 150	" 0.08	0.08 ⁵	0.05 ⁶¹⁸	0.08 ¹⁵⁷	0.08 ⁵		0.06	0.04 ¹⁸	0.06 ³⁷	0.83 ⁴⁴	0.25 ⁰⁰
" 250	" 0.06	0.01 ⁵	0.05 ⁶¹⁸	0.08 ¹⁵⁷	0.08		0.05	0.02 ⁰⁹	0.04 ¹⁸	0.83 ⁴⁴	0.25 ⁰⁰
en hooger	" 0.04	0.01 ⁵	0.05 ⁶¹⁸	0.08 ¹⁵⁷	0.06	0.04 ²⁰⁸ 0.04 ⁷¹² 0.03 ⁹¹⁷ 0.04 ¹²⁴	0.05	0.02 ⁰⁹	0.02 ⁰⁹	0.83 ⁴⁴	0.25 ⁰⁰
ist recht er ton.	fr. 1.	1	0.75 1.12 ⁵ 1.50	0	fr. 1.	0	fr. 1	fr. 1.46	fr. 1.68	0	0

Nu moge men het in beginsel veroordeelen om premien en protectiën te verleenen aan eenige industrie, en de voorkeur er aan geven om de nijverheid aan haar eigen krachten over te laten, desniettemin zal men moeten toestemmen dat er omstandigheden kunnen voorkomen, dat het *algemeen belang* eischt dat men de nationale nijverheid in zekere mate beschermt tegen pogingen die blijkbaar geschieden om die geheel te overvleugelen en te verdringen. Te meer is zoodanige behoedzaamheid gewettigd, wanneer van de instandhouding van dusdanige nijverheid de welvaart van honderdduizenden ingezetenen en een zeer belangrijk deel der inkomsten van de schatkist afhangen. Blijkbaar trachten de Europeesche Regeeringen, door de uitbreiding en protectie der beetwortel-suikerfabricatie, de rietsuikerindustrie geheel te doen te niet gaan. De beetwortelproductie steeg in Europa in 4 jaren van 1,5 miljoen ton tot 1.8 miljoen ton, dus 20%; bij gelijke toename zal in 10 jaren de geheele Europeesche consumtie worden gevonden in de beetwortel en zal de rietsuiker geheel in Europa kunnen gemist worden, tenzij de rietsuikerfabriekant in staat zij, door goedkoopere productie, de uitbreiding der *Europeesche* kultuur te doen ophouden.

Alle navorschingen welke bij de betrokken industrieën zijn ge-

¹⁾ De Staatsspoorwegen op Java geven 6 pCt. korting voor groote partijen.

schied, komen daarop neêr, dat de Java-suikerindustrie krachtig en sterk genoeg is, om elke loyale concurrentie het hoofd te bieden. Bescherming of kunstmatige ondersteuning schijnt niemand te vragen, doch wel gelijkstelling en opheffing der exceptioneel hooge lasten, die, in de laatste jaren, zonder acht te slaan op hetgeen in andere landen plaats vond, aan de suikerindustrie op Java zijn opgelegd. Hoeveel geestkracht de Indische industrieelen ook mogen ten koste leggen, in den strijd tegen de Europeesche beetwortelfabrikanten, zoo mag men niet uit het oog verliezen dat die onmogelijk kan volgehouden worden, wanneer aan de Indische planters telkens nieuwe belastingen worden opgelegd, terwijl de Europeesche in verschillende vormen en wetten ontheven worden van de kosten die het realiseeren van hun produkt te dragen heeft, en die bovendien nog premiën genieten.

Reeds is in de „Indische Gids” van Januari 1882 aangetoond, welk direct belang de Indische schatkist en de Inlandsche bevolking op Java er bij hebben, om de rietsuikercultuur aldaar in stand te houden. Er is toen aangetoond welk nauw verband er bestaat tusschen de suikercultuur en het belastbaar vermogen van de Inlandsche bevolking op Java; het zal voldoende zijn er op te wijzen hoe de schrijver van dat artikel heeft doen uitkomen, dat de inkomsten der bevolking uit de suikercultuur nagenoeg opwegen tegen de belasting der landrente ad f 18 millioen 'sjaars en die som, aan landrente onmogelijk zal kunnen worden betaald, indien de suikercultuur aan de bevolking *minder* mocht opbrengen dan thans. Daaruit werd de gevolgtrekking gemaakt, dat de belangen der schatkist dringend eischen de instandhouding der suikercultuur en de opheffing der bezwaren, die zich daartegen voordoen.

Onder die bezwaren moeten in de eerste plaats gerangschikt worden: 1°. de belastingen die de industrie dáár te dragen heeft; 2°. de hooge vervoerkosten per *spoor* en over *zee*; 3°. de voorschriften omtrent de huur en verhuur van gronden in het bijzonder, en de regelingen van het grondbezit in het algemeen; ten 4°. de heerendiensten. Om te doen uitkomen hoe de Indische suikerfabrikanten meer en hooger belastingen betalen dan de Europeesche en speciaal de Nederlandsche, doe ik hier volgen eene specificatie der verschillende belastingen, berekend over eene onderneming die voor oprichting kost f 200,000, en waarvan het produkt op 150 kilometer tot aan de exporthaven moet worden vervoerd.

Op Java wordt de verponding betaald over de waarde van grond, gebouwen en machinerie ad 0,75 procent; in Nederland daarentegen

wordt aan grondbelasting (wet 1819) slechts 5 $\frac{1}{100}$ procent van de geschatte huurwaarde van den grond en het gebouw betaald, *zonder vaste en losse werktuigen*; bij stichting van fabrieken op een terrein, waarop in de 3 laatste jaren geen gebouw heeft gestaan, wordt 8 jaren vrijdom van grondbelasting verleend.

De patentbelasting wordt op *Java* berekend over de onzuivere opbrengst der fabrieken gedurende de vorige 3 jaren, terwijl in *Nederland* slechts 2% van het beloop der gezamenlijke uitdeeling verschuldigd is. Dit is een groot verschil, omdat nu op *Java*, bij slechte resultaten, toch patentbelasting betaald moet worden, hetgeen in *Nederland* het geval *niet* is. Verandering ten deze is zeer wenschelijk.

Fabriekanten van beetwortelsuiker worden krachtens art. 5 der wet van 21 Mei 1819 (Staatsbl. n°. 34) voor het patentrecht aanslag: wegens het aantal werklieden naar de 2de afdeeling van tabel I en voor de door hen gebezigde werktuigen naar tabel IV dier wet.

Voor fabrieken van grooten omvang bedraagt de aanslag wegens een en ander f 200, à f 300 + 28 opcenten.

Wordt de fabriek door eene naamlooze vennootschap gedreven, dan is alleen verschuldigd een recht van 2% + 28 opcenten van het aan de aandeelhouders uitgekeerd bedrag.

Java.	Nederland.
Grondbelasting of verponding f 1125.	f 300.
Patentbelasting » 1000.	Uitdeeling 7% over 200000. » 358.
Uitvoerrecht f 0,30 per 100 kilo.	
30 000 pikols suiker. » 6250. nihil.
	(premie van uitvoer)
te zamen diverse betalingen. . f 8375.	f 658.

De transportkosten over 150 kilometer voor 30 000 pikol.

Per Spoor.	Vorstenlanden.	Staatspoor.	Nederland.
	per ton f 24.	per ton f 18.	per ton f 5,90.
30 000 pikol }	» 45 000	» 33 750	» 10 902 50.
1 875 000 kilo }			

Terwijl de Javasche fabrikant dus reeds f 8 375 aan diverse belastingen betaalt, wordt nog van hem eene *nieuwe belasting* in den vorm van een *hoog spoorwegtarief* gevorderd van ± f 22 000. Is het opleggen van zulk eene *nieuwe belasting* gewettigd door den kostbaren aanleg of exploitatie van de spoorwegen op Java?

Die vraag is afdoende en in ontkennenden zin beantwoord door den heer A. baron Sloet van Oldruitenborgh in de voordracht gehou-

den in December in het Indisch Genootschap. Daar werd met officiële cijfers aangetoond dat de kosten van aanleg der spoorwegen op Java 60% *minder* beloopten dan in *Nederland* en ook de exploitatie 20% lager was.

Indien dus uit dien hoofde geen noodzakelijkheid bestaat om exorbitante tarieven te doen voortbestaan, dan moet worden aangenomen, dat ze zijn bestemd om op Java op de *industrie* eene *nieuwe belasting* te leggen.

Reeds hierboven werd aangetoond wat in Europa geschiedt om de suikerindustrie te ondersteunen en te gemoet te komen. Op *Java* ziet men thans het tegendeel gebeuren; daar schijnt men niet te bedenken dat de *indirecte* voordeelen der suikerindustrie verreweg de directe inkomsten overtreffen, en alleen onbekendheid met de bijzondere bescherming die men voortdurend en jaarlijks in sterker mate in Europa aan de beetwortel-suikerindustrie verleent, kan oorzaak zijn, dat de personen die de wetten en voorschriften op *Java* ter zake regelen, het groote gevaar niet inzien, dat er voor Java gelegen is in het tenietgaan van de suikerindustrie en van het verdrijven der rietsuiker van de Europeësche markten. Als dat eenmaal zal plaats gehad hebben, en daardoor de Nederlandsche reederijen alle suikertransporten zullen hebben verloren, dan zal het onmogelijk zijn, om op Java opnieuw eene suikerindustrie te scheppen. De Javaan zal er zijn grootste bron van welvaart en de schatkist eene niet te vervangen bron van belastingheffing door verliezen ¹⁾.

Bij de beoordeeling van het verlangen dat bij iederen industrieel en belanghebbende bestaat 1°. naar opheffing van het *Uitvoerrecht* en 2°. naar vermindering der spoorwegtarieven, moet niet worden uit het oog verloren, dat de *Nederlandsche handel en scheepvaart* uit elke pikol suiker die van Java komt, aan vracht en commissie ontvangt f 3.50 à

¹⁾ Dat het verdringen der rietsuiker geen ijdele vrees is, blijkt uit de Nederlandsche statistieken die aantoonen dat in de *Nederlandsche raffinaderijen* in 1881, op eene hoeveelheid van 107.623 ton suiker, slechts 5.000 ton rietsuiker is verwerkt. In Nederland is dus *feitelijk* de rietsuiker reeds door de beetwortel-suiker verdrongen. In 1880 bedroeg de invoer van:

beetwortelsuiker	79.400 ton
rietsuiker van Java	26.800 "
uitvoer rietsuiker	19.800 "

In 1880 is dus nog 7.000 ton rietsuiker verwerkt, behalve de 30.000 ton, uit Nederlandsche beetwortelfabrieken — doch het behoeft geen nader betoog, om de overtuiging te schenken, dat de raffnadeur in *Nederland* aan beetwortel suiker de *voorkeur* geeft *boven* rietsuiker.

f 4.— en dat de rietsuiker dus per ton moet voldoen, om te komen in dezelfde haven, waar de Duitsche en Oostenrijksche fabrikant zijn product aanvoert tegen f 20 à f 25 per ton, de spoorvracht van f 18 à f 24 en de zeevracht en onkosten van f 64 per ton.

De personen, die het minst zijn ingewijd in alles wat betrekking heeft op de suikerindustrie op Java, zullen, bij de vergelijking van deze cijfers, zonder eenigen twijfel moeten erkennen dat de instandhouding der suikerindustrie op Java vordert, dat rekenschap gehouden worde met hetgeen in andere landen tot bescherming van die industrie geschiedt en dat tegenover het verleenen van *premiën van uitvoer* in de eerste plaats behoort plaats te hebben opheffing van het Uitvoerrecht ad f 0.30 en *vaststelling van speciaal tarieven* op Java voor *Suikervervoer*, berekend naar de grondslagen welke in andere landen gevolgd worden en wel speciaal vermindering van vrachtcijfers, bij vervoer over lange afstanden. Omtrent de 3^e categorie van moeielijkheden, waartegen de vrije suikercultuur op Java te kampen heeft, verlang ik mij bij dit opstel te bepalen tot verwijzing naar de speciale verhandelingen waarbij uiteengezet is, hoe bij de vigerende wetten en bepalingen de inhuur van gronden ten behoeve der vrije suikercultuur steeds blijft verkeerren in een staat van onzekerheid, die niet anders dan nadeelig op het crediet en de instandhouding der suikerindustrie moet terugwerken. In een volgend opstel zal deze aangelegenheid opzettelijk en afzonderlijk worden behandeld. Genoeg zij het hierbij aan te teekenen, dat de rietsuikerfabrikant geene wettige overeenkomsten voor *huur* en nooit voor *koop* van landen benoodigd voor de rietcultuur kan aangaan, terwijl de Europeesche beetwortelfabrikant voor die transactiën de grootste faciliteiten en waarborgen kan erlangen.

Onder het cultuurstelsel, toen de Regeering de verplichting op zich had genomen om, binnen zekere grenzen, eene bepaalde uitgestrektheid jaarlijks met suikerriet te beplanten, werd met dien *gedwongen* arbeid rekenschap gehouden, bij de oproeping voor andere Gouvernementsdiensten; speciaal werd steeds vermeden de bevolking, gedurende het tijdperk van suikerriet-aanplantingen op te roepen voor het verrichten van werkzaamheden in heerdienst bij de wegen, waterleidingen als anderszins.

Alleen door zoodanige schikking was de bevolking in staat, binnen een betrekkelijk klein rayon de werkzaamheden te verrichten, die de suiker-établissements vorderen, zoo voor den aanplant als voor de fabricatie, welke (zoo als men weet) van *Juni* tot *November* tegelijkertijd verricht moeten worden. Ondanks al de hulpmid-

delen en de groote macht die de Regeering bezat, waren er oogeblikken waarop schier handen te kort kwamen. Als de Regeering geen belang meer zal hebben bij den aanplant van suikerriet — na afloop der contracten in 1890 — dan wordt de vrees gevoeld, dat de bevolking gedurende de genoemde maanden (Juni tot November) niet, zooals thans, van heerendiensten zooveel mogelijk zal vrijgelaten worden en de rietcultuur en suikerfabricatie gevolgelyk niet zullen kunnen beschikken over evenveel werkkrachten als thans ¹⁾.

Eene regeling ten dien opzichte komt zeer noodzakelyk voor, indien men de rietcultuur althans verlangt in stand te houden. Ook dit laatste onderwerp stel ik mij voor met het 3^e punt in een volgend artikel te behandelen. Eene bloote opsomming van dit bezwaar zij voor het oogenblik voldoende.

's Hage, 6 Maart 1882.

X.

¹⁾ Voor den kultuur- en fabriekarbeid heeft men gedurende de maanden Mei tot October noodig, voor eene fabriek van 400 bouw:

1 ^o . aanplanten op de velden 4 man per bouw daags	1600 man.
2 ^o . voor het snijden van 4 bouw riet daags.	200 „
3 ^o . voor het vervoeren dito karrenvoerders	200 „
4 ^o . arbeiders in en bij de fabriek	300 „
5 ^o . Inlandsch personeel in de <i>oude</i> en <i>nieuwe</i> velden, pottenbakkers, metselaars, timmerlieden	50 „

Totaal *daags*. . . . 2350 man.

De aanspraken van Solok op Noordoost-Borneo,

DOOR

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER A A.

I.

BETREKKINGEN DER SPANJAARDEN EN NEDERLANDERS MET SOLOK EN
MINDANAU TOT DEN VREDE VAN MUNSTER.

Toen de British North-Borneo Company onder de leiding van den gewezen Oostenrijkschen consul von Overbeck van de Sultans van Broenei en Solok den afstand verkreeg van een belangrijk deel van Noord-Borneo, had Nederland geen belang zich daartegen te verzetten. De nederzettingen, waar de jeugdige Compagnie zich in het begin van 1878 vestigde, lagen toch aan de rivieren Pappar en Tampasoe op Borneo's Noordwestkust en in de Sandakan-Baai op de Noordoostkust, ver buiten de door de Indische Regeering bij haar organiek besluit van 28 Februari 1846 opgegeven grenzen van Nederlandsch-Borneo. Welken voldoende rechtsgrond had Nederland kunnen aanvoeren, indien het met geweld had willen verhinderen, dat onderdanen van vreemde mogendheden zich vestigden buiten het grondgebied van Nederlandsch-Indië, in landstreken, waar onzerzijds nooit eenig gezag was uitgeoefend? Maakte de nieuwe Compagnie door hare handelingen vooralsnog geen inbreuk op bestaande rechten van Nederland, door als soeverein op te treden in het noorden van Borneo tastte zij de aanspraken aan, die Engeland en Spanje daar konden doen gelden. Bij het verdrag van 27 Mei 1847 had de Sultan van Broenei zich toch jegens Engeland verbonden, dat hij geen deel van zijn rijk aan eene andere koloniale mogendheid of aan hare onderhoorigen zou afstaan. Tegen de door dit contract aan Engeland

over Broenei toegekende politieke suprematie strijdt de afstand van soevereine rechten aan eene partikuliere handelonderneming, wier nationaliteit niet voldoende verzekerd was, zoolang de Engelsche Regeering niet, door aan de Compagnie een koninklijk charter te verleenen, zich over haar doen en laten het oppertoezicht verzekerd had. Ook wordt gewoonlijk beweerd, dat de Sultan van Solok ruim een eeuw geleden zijne bezittingen op Borneo geheel of gedeeltelijk zou hebben afgestaan aan de Engelsche Oost-Indische Compagnie. Beschouwt men dit, voor zoover bekend is, nimmer in zijn geheel openbaar gemaakt verdrag als vervallen, omdat het gedurende zoo geruimen tijd onuitgevoerd bleef, dan komt hier in aanmerking het verdrag van 19 April 1851, waarbij de Sultan van Solok zijn geheele rijk met *alle onderhoorigheden* aan Spanje afstond. Spanje kan dus met het volste recht protesteeren, dat de Sultan in 1878 een deel dier onderhoorigheden aan de Britsche Borneo-Compagnie overdroeg, en dat de Engelsche Regeering aan deze maatschappij een charter ook voor die concessie van den Sultan van Solok verleende.

Welk deel van Noord-Borneo de Sultans van Solok ook in de vorige eeuw aan de Engelsche Oost-Indische Compagnie, in 1851 aan Spanje en in 1878 aan de Britsche Borneo-Compagnie mogen hebben afgestaan, in geen geval konden die vorsten meerdere rechten verleenen, dan zij werkelijk op Borneo bezaten. Dit is een punt van onderzoek, ook voor ons Nederlanders van gewicht. Al mochten wij niet beletten, dat vreemden zich buiten ons gebied op Borneo vestigden, daarom behoeven wij niet al hunne pretensies te erkennen, hoe ongegrond ook, bijvoorbeeld dat de Sultan van Solok gerechtigd was, hun een gebied op Borneo afestaan, dat op de Oostkust zuidwaarts zou strekken tot de rivier Siboeboekoe, dus nog voorbij de laatstelijk door onze Regeering als noordgrens van Nederlandsch-Borneo aangenomen rots Batoe Tinangat. Borneo's Noordwestkust, het rijk van Broenei met den leenstaat Serawak, staat sedert 1847 onder Englands politieke suprematie; hetgeen daar gebeurt, valt dus buiten de bemoeiingen der Regeering van Nederlandsch-Indië. Eene verstandige koloniale staatkunde verbiedt evenzeer, dat ons thans reeds zooveel omvattend gebied in den Indischen Archipel nog vergroot worde met Noordoost-Borneo tusschen Borneo's Noordpunt, Kaap Simpang Mangiauw, en het schiereiland Oensang. Gelukt het Spanje als suzerein over Solok daar een geregeld bestuur te vestigen en den zeeroof te vernietigen, of mocht integendeel de Britsche Compagnie deze eervolle, maar kostbare beschavingstaak op zich nemen, wij kunnen zulks slechts toejuichen. Eene geheel andere vraag is het echter, of het noordelijk deel van Oost-Borneo tusschen het zoo-

even genoemde schiereiland en onze tegenwoordige noordgrens (Batoe Tinangat) niet gelijk het overige der Oostkust onder onzen staatkundigen invloed moet komen. Alvorens dus eenvoudig op het gezag van elkander goedgebloovig naschrijvende aardrijkskundigen en kaartenmakers aan te nemen, dat deze nagenoeg onbekende, schaars bewoonde en, naar het schijnt, onder geen geregeld bestuur staande landstreek aan Solok en dus thans aan Spanje zou behooren, is het alleszins wenschelijk, een opzettelijk onderzoek instellen naar den oorsprong, aard en omvang der zoogenaamde aanspraken van Solok op een deel van Noord-Borneo. Daarvoor zal ik hieronder achtereenvolgens nagaan, wat de oudste berichten der Spanjaarden en Nederlanders over hunne aanrakingen met Solok dienaangaande mededeelen, waarbij om het onderling verband tevens hunne betrekkingen met de Sultans van Mindanau moeten besproken worden.

In de laatste jaren werd over de betrekkingen van Solok met de Europeesche koloniale mogendheden veel belangrijks bijeengebracht, eerst door de Waal in het derde stuk zijner aantekeningen over *onze Indische financiën*, daarna door de Sturler in het tweede hoofdstuk van zijne in de Januari-afllevering van dit tijdschrift door mij besproken dissertatie. De eerste zoo nauwkeurige navorscher had zich vooral ten doel gesteld een onderzoek naar de geschiedenis van den zeeroof in den Indischen Archipel en kwam daarbij tot uitvoerige mededeelingen over Solok, dat van oudsher als de voornaamste roofstaat in die oorden bekend staat. De vele door hem gebruikte bronnen reiken echter, behalve hetgeen van Dijk ¹⁾ reeds uit ons oud-koloniaal archief had bijeenverzameld, niet hooger dan de bekende reis van Forrest, die een eeuw geleden het licht zag. Ook de Sturler bediende zich bij zijne behandeling der geschiedenis van Solok, behoudens van een tweetal nieuwere Spaansche geschriften, hoofdzakelijk van de reeds door de Waal geraadpleegde bronnen. Daar het bij onderzoekingen van dezen aard van veel belang is, dat men zich zoo mogelijk uitsluitend op de berichten van tijdgenooten beroept, daar de oudere Spaansche geschriften hier te lande weinig verspreid zijn en zelfs door nieuwere Spaansche schrijvers niet altijd met de noodige zorg gebruikt werden, zal het geen overbodig werk zijn, nog eens naar aanleiding dier oudere bronnen de geschiedenis van Solok en Mindanau te bespreken.

Toevallig ben ik daartoe instaat, daar ik reeds jaren geleden in het bijzonder mijne aandacht vestigde op den hardnekkigen strijd,

¹⁾ *Neerlands vroegste betrekkingen met Borneo, den Solo-Archipel*, enz. Amst. 1862.

dien onze voorvaders in de eerste helft der zeventiende eeuw voerden tegen de Spaansche macht in de Filippijnen. Zoo maakte ik in 1868 in de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn een uittreksel uit het werk van den Spaanschen Jesuïet Francisco Combes, de hoofdbron voor de oudere geschiedenis van Mindanau en Solok ¹⁾. In het volgende jaar arbeidde ik weken achtereen in de leeszaal van het Britsch Museum, dien reuzentempel der wetenschap, die gewoonlijk onderzoekers uit alle oorden van Europa onder zijn gastvrij koepeldak vereenigt. Daar raadpleegde ik een groot aantal Spaansche handschriften en gedrukte pamphletten der zeventiende eeuw wier weergade men moeielijk elders zal aantreffen. Voorts vervaardigde ik er uittreksels uit de groote geschiedenis van den Jesuïet Francisco Colin over de verrichtingen zijner orde in de Filippijnen ²⁾. De mij destijds beschikbare tijd belette mij helaas het latere werk van Pater Pedro Murillo Velarde, dat gewoonlijk als een vervolg op Colin beschouwd wordt ³⁾, met dezelfde zorg te doorloopen; daar het echter in de achttiende eeuw geschreven werd, is het waarschijnlijk van minder gewicht voor het thans in te stellen onderzoek. Al zal het mij ook niet gelukken, het vraagstuk over den oorsprong der aanspraken van Solok op deelen van Borneo voor goed uit te maken, vlei ik mij toch uit de zoeven genoemde geschriften, uit enkele andere, meer bekende oudere bronnen, en uit hetgeen ik na van Dijk nog over dit onderwerp op het Rijksarchief kon vinden, een en ander te kunnen mededeelen, dat voor die oplossing van belang is, terwijl ik tevens hier en daar zal aanteekenen, wat de twee laatste Hollandsche schrijvers over de geschiedenis van Solok min juist mededeelden.

Ten onrechte zegt de Sturler (bl. 89), op gezag van de Pazos, den laatsten Spaanschen schrijver over Solok, dat de Spanjaarden eerst in 1578 deze eilanden ontdekten. ⁴⁾ Reeds in 1521 op de eerste Spaansche reis in deze gewesten, op Magelaans koene vaart om de wereld, werden zij met Solok bekend. Toen toch de medgezellen van Magelaan na diens heldendood in de Filippijnen Broenei

¹⁾ *Historia de las islas de Mindanao, Jolo y sus adyacentes; progressos de la religion y armas Catolicas*. Madrid, 1667, klein folio.

²⁾ *Labor evangelica, ministerios apostolicos de los obreros de la Compania de Jesus, fundacion y progressos de su Provincia en las Filippinas*, Madrid, 1663, groot folio.

³⁾ *Historia de la Provincia de Philippinas de la Compania de Jesus, Segunda Parte*, Manila, 1749, groot folio op Chineesch papier gedrukt.

⁴⁾ P. A. de Pazos, *Jolò, Relato historico-militar desde su descubrimiento en 1578*, Burgos, 1879.

aandeden en op hun verderen tocht naar de Molukken Solok voorbijvoeren, gaven zij ons het oudste Europeesche bericht over de verhouding van dit eiland tot het destijds zoo machtige Broenei, welk rijk zich toen over Palawan en een deel van Luzon uitstreckte, kort te voren zelfs op Borneo's Westkust het gebied der rivier Lawi of Kapoeas onderworpen had. De ridder Pigafetta zegt bovendien in zijn interessant journaal dier merkwaardige reis, dat de toenmalige vorst van Broenei, dien hij Radja Siripada noemt — blijkbaar geen eigen naam, maar een verbastering van den bekenden Maleischen vorstentitel Padoeka Sri — gehuwd was met een dochter van den Koning van Solok. Begeerig naar het bezit van twee kogelronde paarden, zoo groot als hoendereieren, had die vorst met een machtige vloot het rijk van zijn schoonvader overheerd.¹⁾ De verovering van Solok door Broenei wordt ook vermeld in de inlandsche kronieken van beide rijken, waar deze vorst van Broenei Sultan Boelkeiah of Nakhoda Ragam genoemd wordt, en zijne gemalin, de Soloksche Prinses, Lela Men Chanei of Poetri Miranchani heet, terwijl beider praalgraven nog bij de hoofdstad Broenei worden aangewezen²⁾. Grenst het veelal aan het onmogelijke, een behoorlijk tijdrekenkundig verband te brengen in de chronologisch zoo weinig betrouwbare geschiedverhalen der Maleiers, zoodat het twijfelachtig blijft, of de hier opgegeven naam van den veroveraar van Solok juist is, hoogst merkwaardig is het in ieder geval, dat ook in de inlandsche overlevering de herinnering voortleeft, dat Broenei, evenals zoo vele rijken op Borneo eenmaal eene kolonie of onderhoorigheid van Madjapahit, na de invoering van den Islam zijne macht over West- en Noord-Borneo en over de noordoostwaarts liggende eilanden had uitgestrekt. Uit het geloofwaardig bericht van Pigafetta weten wij nu, dat die machtsuitbreiding vóór 1521 heeft plaats gehad. Het begin daarvan kan hoogstens een halve eeuw vroeger gesteld worden, daar de zegepraal van den Islam in deze streken, waarbij de inlandsche overlevering zoo belangrijke rol toekent aan zekeren uit Arabië afkomstigen Sjerief Ali, die zich te recht of ten onrechte voor een afstammeling van den Profeet uitgaf en met zijne twee broeders voor den stamvader der vorsten van Broenei, Mindanau en

¹⁾ Zie het journaal van Pigafetta in A moretti's bekende Fransche vertaling, p. 145, 146, 150, 155 en 157.

²⁾ Zie de door Hugh Low medegedeelde geslachtsregisters der vorsten van Broenei in *Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society*, No. 5, p. 3. 7, 24 en 34; ook Hunts berichten over de geschiedenis van Solok in Moor, *Notices of the Indian Archipelago*, p. 32.

de Molukken doorgaat, volgens de chronologisch alleen betrouwbare berichten der Europeesche zeevaarders eerst in het laatst der vijftiende eeuw tot stand kwam. ¹⁾

De vestiging der Spanjaarden in de Filippijnen moest hen weldra in verwikkeling brengen met de vorsten van Broenei, vooral toen Legazpi den hoofdzetel der jeugdige kolonie in 1571 van Ceboe en Panai naar de Baai van Manilla overbracht, juist de streek van Luzon, die tot dusver door de Mohammedanen van Borneo overheerd was. Om op den duur veilig in Manilla te blijven, was het zaak, de hoofdstad der Sultans zelve aan te tasten. Eene geschikte gelegenheid bood zich daartoe aan, toen Sri Lela, broeder van den regeerenden vorst, de hulp der Spanjaarden inriep. De derde Goeverneur der Filippijnen, Dr. Francisco de Sande, — niet la Sande of de la Sande, zooals de Sturler en andere nieuwere schrijvers dien naam spellen — begaf zich in 1578 met een talrijke vloot derwaarts en vermeesterde Broenei na een bloedigen zee strijd, waarna hij zijn beschermeling op den troon plaatste. De zware ziekte, die onder zijne troepen heerschte, belette hem echter, eene bezetting in Broenei achter te laten, zoodat de naar het binnenland gevluchte Sultan weldra weder met Portugeesche hulp zijne hoofdstad bemachtigde. De rijksoverlevering van Broenei noemt dezen vorst Saifoel Rejal, kleinzoon van den reeds genoemden Sultan Boelkeiah. Nu is het opmerkelijk, dat het oudste mij bekende Spaansche bericht over de Sandes expeditie uitdrukkelijk zegt, dat de Koning van Broenei een uit Mekka gekomen Moor was, ²⁾ welke uitdrukking bij Spaansche schrijvers niet, zooals de Waal (bl. 113) meent, *zeeroovers*, maar in het algemeen *Mohammedanen* beteekent. Volgens de kronieken van Broenei daarentegen was de uit Taif afkomstige Sjerief Ali, die als vorst den titel Sultan Berkat droeg, de grootvader van Sultan Boelkeiah — een nieuw bewijs, hoe bezwaarlijk het is, de Europeesche en

¹⁾ Pigafetta (t. a. pl. p. 203) zegt uitdrukkelijk, dat de Islam nog geen vijftig jaar te voren in de Molukken was ingevoerd. Daarmede komt geheel overeen het bericht van Forrest, dat dit in Mindanau ongeveer drie eeuwen voor zijn bezoek in 1775 plaats had (*Voyage aux Moluques*, p. 228); zie ook het bij dat werk gevoegde geslachtregister der vorsten van Mindanau. Daarentegen stellen de boven aangehaalde overleveringen van Broenei en de door Valentijn geraadpleegde Ternataansche kronieken uit de bekende zucht der inlanders, om aan de door hen verhaalde gebeurtenissen te hoogen ouderdom toe te kennen, de zegepraal van den Islam veel te vroeg.

²⁾ *Relacion de las islas Philipinas* (No. 583 d. 30 der *Printed books* van het *Britsch Museum*) een curieus pamphlet van elf bladen, nog in de zestiende eeuw te Madrid uitgegeven door een uit de Filippijnen teruggekeerde geestelijke.

inlandsche berichten met elkander in overeenstemming te brengen.

Na zijn terugkeer uit Broenei zond de Sande zijn onderbevelhebber Estevan Rodriguez de Figueroa naar Solok en Mindanau, wier vorsten gedwongen werden, het oppergezag van Spanje te erkennen. Deze onderwerping was evenwel van even korten duur als die van hun suzerain te Broenei. Laatstgenoemd rijk had echter door de aanvallen der Spanjaarden zooveel geleden, dat het vooreerst zijn gezag over deze veraf gelegen onderhoorigheden niet met voldoende kracht kon handhaven. Het schijnt dan ook, dat Baab Oellah, de voortvarende Sultan van Ternate, die reeds in 1574 de Portugeezen genoodzaakt had, hun fort aldaar te ontruimen, en met alle kracht de omliggende eilanden aan zich onderwierp, in dezen tijd zijne suzeriniteit over Solok en Mindanau vestigde ¹⁾. Nadat Portugal in 1580 door Filips II veroverd was, beproefden de Spanjaarden uit Manilla het verloren bezit op Ternate te herstellen; geen der derwaarts in 1582, 1584, 1585 en 1593 gezonden expedities mocht echter het gewenschte resultaat verkrijgen. Even onbevredigend was ten slotte de afloop van Figueroa's hernieuwde poging in 1596, om Mindanau te veroveren. Wel gelukte het toen den Spanjaarden aanvankelijk, zich aan den mond der Groote Rivier vasttezetten en de door den Sultan van Ternate naar Mindanau gezonden vloot glansrijk te verslaan, maar de geleden verliezen waren zoo groot, dat zij zich uit de ongezonde delta der rivier naar la Caldera bij Zamboangan terugtrokken. Toen Juan Pacho in 1597 — niet Pacheco en 1589 zooals bij de Sturler (bl. 90) — op een ongelukkigen tocht naar Solok het leven liet, werd zelfs dit fort la Caldera weder ontruimd ²⁾. Geen beteren uitslag verkreeg Juan Juarez Gallinato, toen hij in het voorjaar van 1602 een poging waagde, om Solok te vermeesteren. Al deze expedities der Spanjaarden naar de Mohammedaansche staten bezuiden de eigenlijke Filippijnen hadden geen ander gevolg, dan dat genoegzaam jaarlijks van daar groote zeeroovervloeden werden uitgezonden, die niet alleen de aan het Spaansch gezag onderworpen en reeds tot het Christendom bekeerde eilanden der Bisaja's te vuur en te zwaard verwoestten, maar zelfs de kusten van Luzon tot in de nabijheid van Manilla met hunne strooptochten verontrustten. ³⁾

¹⁾ Zie de door van der Crab uitgegeven Ternataansche kroniek van Naidah (*Bijdragen Kon. Inst.* R. 4, D. II, bl. 457)

²⁾ Zie Colin, Lib. I, cap. 23.

³⁾ Uitvoeriger berichten over de Spaansche expedities tegen de Mohammedaansche staten in de zestiende eeuw, geeft P. A. Tiele in zijn doorwrochte studie (*Bijdrag Inst.*, R. 4, D. V, bl. 159—161, 178—184 en 193—196).

Tot een duurzame onderwerping van Mindanau en Solok, de voornaamste uitrustingsplaatsen der zeeroovers, was de Spaansche macht destijds te minder in staat, omdat juist nu de Nederlanders in deze streken optraden en in 1605 onder Verhagen de Portugeesche forten op Ambon en Tidor veroverden. Wel gelukte het den doortastenden Goeverneur der Filippijnen, Don Pedro Bravo de Acuna, het volgende jaar Gamalama, de oude residentie der Sultans van Ternate, te bemachtigen en daar een sterke vesting te bouwen, maar de vorst was bij tijds met zijn voornaamste grooten naar Halmaheira gevlucht, vanwaar hij de hulp der Nederlanders inriep. Onder Matelief werd toen in 1607, op de tegenovergestelde zijde van Ternate, te Malaya een nieuwe hoofdstad gebouwd en door een Hollandsch fort tegen de aanvallen der Spanjaarden beschermd. Sedert stonden de Nederlanders en Spanjaarden ruim een halve eeuw op de oost- en westkust van Ternate vijandelijk tegenover elkander. De kundige Matelief begreep te recht, dat het niet mogelijk zijn zou, het Spaansche fort op Ternate met oorlogsgeweld te vermeesteren. Hij ried derhalve, een verbond aan te gaan met den machtigen vorst van Mindanau en gezamenlijk met diens vloot de Spanjaarden in de Filippijnen te bestoken, zoodat alle toevoer uit Manilla naar Ternate werd afgesneden en de Spanjaarden uit gebrek aan leeftocht en krijgsvoorraad dat eiland zouden moeten verlaten. Hoewel zulk een offensief verbond van de Nederlanders met Mindanau niet tot stand kwam, vertrokken sedert Witterts ongelukkige expeditie in 1610 tot aan den Munsterschen Vrede telkens sterke oorlogsvloten der Hollanders naar de Filippijnen, die daar grooten buit behaalden en de Spanjaarden in hunne verdere ondernemingen belemmerden. Van dezen langdurigen strijd tusschen de beide Europeesche natiën trokken de vorsten van Mindanau en Solok de grootste vrucht; door zich in schijn nu met de eene dan met de andere mogendheid te verbinden, wisten zij hunne onafhankelijkheid te behouden, en toen het den Spanjaarden tijdelijk gelukte, in hun land vasten voet te krijgen, die voor goed te herwinnen. Den wisselvalligen loop van dezen worstelstrijd moeten wij eenigszins nader in bijzonderheden nagaan, om zoo mogelijk een helder inzicht te verkrijgen, van de wederzijdsche verhouding van Mindanau en Solok tot Ternate, Broenei en het alleen door woeste Dajaksche stammen bewoonde Noordoost-Borneo, zoodat die streken telkens door de naburige Mohammedaansche vorsten overheerd werden.

Na de stichting van Malaya vertrok Matelief in Juni 1607 met de vloot naar China. Onderweg werd de westhoek van Mindanau

aangedaan, waar de van Manilla naar Ternate gezonden schepen zich gewoonlijk van water en ververschingen voorzagen. Hier ontscheepte men twee gezanten van den Sultan van Ternate aan den vorst van Mindanau, die voorzeker Mateliefs ver strekkende plannen moesten bevorderen. Tevens vernam men, dat de vorst van Solok vrede met de Spanjaarden gesloten had, ongetwijfeld uit vrees voor de groote vloot van Acuna ¹⁾. Dat het toch met dien vrede niet oprecht gemeend was, bleek zeven jaar daarna, toen de latere Goeverneur-Generaal Reael op een tocht naar de Filippijnen in September 1614 opnieuw Zamboangan en la Caldera bezocht. Toen toch verklaarden de Solokkers zich even genegen als de Mindanauwers, om met de Nederlanders de Filippijnen aan te vallen; op Reaels terugreis in November had hij zelfs eene ontmoeting met gezanten van Mindanau en met den jeugdigen koning van Solok. Uit de door van Dijk over dezen tocht verzamelde berichten blijkt wel, dat de Solokkers destijds grooten handel dreven op Ternate en Borneo, niet dat er toen een bepaald verbond met deze vorsten gesloten werd. Eene vriendschappelijke verstandhouding kwam echter tot stand, zoodat de Mindanauwers, toen Joris van Spilbergen in Maart 1616 op zijn reis om de wereld la Caldera bezocht, hem een hulpvloot van vijftig schepen aanboden, om de Filippijnen aan te tasten ²⁾. Daar echter Spilbergen vernomen had, dat de Goeverneur der Filippijnen, Don Juan de Silva, met een groote vloot was uitgezeld, om de Nederlanders uit de Molukken te verdrijven, achtte hij zich verplicht, met zijne vloot het bedreigde Malaya te beschermen, zoodat hij aan de voorstellen der Mindanauwers geen gehoor kon geven.

In die dagen hadden de Nederlanders het er vooral op gezet, de Spaansche macht in de Filippijnen te fnuiken. De hoofdbron van welvaart dier kolonie bestond in den zooveel voordeel aanbrenghenden handel op China. Om die vaart te vernietigen, vertrokken van 1616 tot 1622 jaarlijks Nederlandsche vloeten uit de Molukken, om Manilla te blokkeeren en de uit China komende jonken op te pakken, of wel het uit Mexico verwachte zilverschip te vermeesteren. Bedenkt men, dat in die jaren de verovering van Jakatra en Banda plaats had, dat de Nederlandsche schepen Bantam en Malakka moesten bestoken en

¹⁾ *Begin en Voortgang der Oost-Ind. Comp.*, D. II, *Journal* van Matelief, bl. 76, waar Solok evenals in meer oude stukken Solor heet. De door de Sturler op bl. 89 aangehaalde plaats uit Valentijn slaat echter niet op Solok, maar op het bij Timor liggende eiland Solor.

²⁾ Van Dijk, bl. 218 en 219. *Begin en voortg.*, D. II, *Journal* van Spilbergen, bl. 63.

bovendien overal in den Indischen Oceaan rondzworven, dan was er niet veel gelegenheid, meer in het bijzonder aandacht te wijden aan een nauwere toehaling der betrekkingen met Mindanau en Solok. Ook hadden de rooftochten der Mindanauwers naar de Filippijnen sedert 1616 tijdelijk opgehouden, daar er op dit eiland een groote strijd was losgebarsten tusschen de vorsten van Boeajang, het oude rijk aan de Groote Rivier van Mindanau, en de hoofden der Maleiers, die zich meer benedenwaarts in de delta dezer rivier hadden nedergezet, hoe langer hoe meer naar de opperheerschappij over de Mohammedaansche bevolking van het eiland streefden, en daarom gewoonlijk Koningen of Sultans van Mindanau genoemd worden. Beide vorsten wendden zich zelfs tot de Compagnie, om door hare hulp hun tegenstander te overweldigen. Nederlands belang bracht echter niet mede, dat de voor de Spaansche heerschappij zoo gevaarlijke Mohammedaansche rijken door onderlinge twisten hunne krachten verspilden. Te vergeefs beproefden de Goeverneurs der Molukken Jan Dirksz. 't Lam en Frederik de Houtman in 1619 en 1621 de strijdende vorsten door welmeenenden raad te bewegen, den vrede te sluiten. Ook de in de herfst van 1621 met een jacht naar Mindanau gezonden Christiaan Francx mocht er niet in slagen. Op deze reis, waarvan het journaal ongelukkig niet in het Rijksarchief is, werd ook Solok aangedaan, om een onderzoek in te stellen naar Nederlandsche schipbreukelingen, die zich echter niet daar, maar te Mangidara bevonden. Evenmin zijn wij bekend met den uitslag van een tweeden tocht, die Francx een jaar later naar Mindanau en de Filippijnen ondernam ¹⁾).

Terwijl de Nederlanders zich dus streng onthielden, partij te trekken in de twisten tusschen de Mohammedaansche staten op Mindanau, gelukte het den Koning van dien naam zijn doel te bereiken. Boeajang moest zijne suprematie erkennen, evenals Serangani, dat zich over den zuidhoek van Mindanau en de daarvoor gelegen eilanden uitstreckte. Deze ondernemende vorst van Mindanau wordt door onze Hollandsche berichtgevers Ketjiel Goezerat genoemd, hetgeen blijkbaar slechts een titel is en het vermoeden wettigt, reeds geopperd door van Dijk (bl. 259 noot), dat hij zelf of althans zijn geslacht uit het Voor-Indische Goezeratte afkomstig was. Bij de Spaansche schrijvers heet deze vorst steeds Boeisang; hij moet toen reeds bejaard geweest zijn, daar hij tijdens Figueroa's expeditie in 1597 de Ternataansche hulpvloot aanvoerde ²⁾). Zijne groote macht had

¹⁾ Van Dijk, bl. 250 en 251.

²⁾ De identiteit van Boeisang met Ketjiel Goezerat blijkt daaruit, dat deze volgens van Dijk, bl. 269, door den bekenden Sultan Corralat werd opgevolgd,

hij vooral te danken aan het meest op hunne vaartuigen levende strandvolk der Badjoes, die de Spanjaarden Loetaos noemen. Door hunne hulp onderwierp hij op de kust van Borneo twintig duizend vassallen in de negerijen, die men Soeako noemt, terwijl de Koning van Solok — in dezen tijd schoonvader van Boeisang — evenzeer door den steun der Badjoes een machtig vorst was geworden ¹⁾. Deze mededeeling van den geschiedschrijver Combes is, wat het aantal der vassallen van Mindanau op Borneo betreft, waarschijnlijk overdreven, maar verdient zeer onze aandacht, als het oudste bericht, dat Mindanau over een deel van Borneo gezag voerde, zoodat het de moeite waard is, na te gaan, waar men dit Soeako moet zoeken. Dit raadsel wordt ons opgelost door Speelman, den vermaarden veroveraar van Makassar, die in een volumineuse memorie over deze door hem onderworpen gewesten zegt, dat Berauw, hetgeen ook Sawakkan genoemd wordt, onder den Sultan van Mindanau stond. In hetzelfde stuk wordt ook medegedeeld, dat de Badjoes van Magindara aan Solok onderworpen waren ²⁾. Een en ander leert dus, dat zoowel Mindanau als Solok in de eerste helft der zeventiende eeuw over deelen van Borneo gebied voerden, maar tevens ziet men er uit, dat die macht zich meer uitstreckte over het tegenwoordige Nederlandsche Oost-Borneo, dan over de Noordoostkust benoorden het schiereiland Oensang.

Hoe machtig de vorsten van Mindanau en Solok in dit tijdperk ook waren, voor de Spanjaarden bleven zij bevreesd, vooral daar deze, die reeds vroeger de heidensche bevolking der noordkust van Mindanau langs de rivieren Cagayan en Boetoean onderworpen en bekeerd hadden, hunne heerschappij hoe langer hoe meer over de oostkust van dat eiland uitbreidden. Daar hunne aanzoeken om Nederlandsche hulp voortdurend onverhoord bleven, evenals de Radja van Serangani vruchteloos bijstand van Ternate verzocht had, sloten Mindanau en Solok in 1624 een verbond met Spanje, maar berichtten

terwijl Boeisang door Combes (Boek II, hooftstuk 3) uitdrukkelijk de vader van Corralat wordt genoemd. Daar heet Silongan, die in 1597 voor den jongen vorst het bestuur over Boeajang voerde, de vader van Monkai, terwijl Argensola (*Conquista de las Molucas*, p. 222) zegt, dat Silongan en Boeisang broeders waren; vergelijk ook den brief van Francisco Lopez bij Barrantes (*Guerras piraticas*, p. 300).

¹⁾ Combes, I. 9. Zijne verklaring, dat *Lutao* wil zeggen: *vel que nada y va boyante sobre las aguas* laat geen twijfel over, dat dit woord de Spaansche verbastering is van *Orang Laut*, zooals de Badjoes nog heden in sommige streken van den Archipel genoemd worden.

²⁾ Speelman, *Notitie over Makassar*, dd. 16 Febr. 1670; handschrift van het Rijksarchief, fol. 925 en *verso*, 935 *verso*, 940 *verso*.

tevens aan den Goeverneur der Molukken, dat dit maar *pro forma* geschied was, om den Spanjaard te abuseeren (van Dijk, bl. 251). De Indische Regeering zag nu de noodzakelijkheid in, dat men van den stand van zaken op Mindanau meerder kennis moest hebben. Ook de naar Ambon en de Molukken gezonden Commissaris Gilles Seyst drong er in 1627 op aan, dat nadere betrekkingen met de vorsten van Mindanau, Boeajang, Solok en Serangani werden aangeknoopt ¹⁾. Met dat doel werd Daniël Ottens in de laatste helft van 1628 naar die streken gezonden, welke reis niet de gewenschte politieke vruchten opleverde, maar voor ons belangrijk is, omdat het bewaard gebleven journaal een helderen blik doet slaan, hoe het er destijds op Mindanau uitzag. Verschillende oorzaken werkten samen, dat Ottens bij de door hem bezochte vorsten geen beter outhaal vond. Vooreerst bleek het nu, dat zij nog steeds de suzeriniteit erkenden van Ternate; daar was juist in 1627 de troon bestegen door Sultan Hamza, die jaren in Spaansche krijgsgevangenschap had doorgebracht en toen zelfs in schijn het Christelijk geloof had aangenomen. Meer dan andere inlandsche vorsten doorzag hij de eigenlijke bedoelingen der Europeanen in den Archipel; ontevreden over den geringen prijs, dien de Nederlanders tot schade zijner onderzaten voor de kruidnagels betaalden, trachtte hij zich zooveel mogelijk aan hun gezag te onttrekken, zonder daarom van zins te zijn, dit voor de Spaansche heerschappij te verwisselen, zooals destijds door de Hollandsche ambtenaren in de Molukken gevreesd werd. Het laat zich hooren, dat deze slimme staatsman zijne vassallen op Mindanau ten sterkste ontried, zich al te nauw met de Nederlanders te verbinden. Bovendien was de strijd met Spanje juist nu met vernieuwde hevigheid losgebarsten, daar de Solokkers, die in 1627 een Spaansche werf op Luzon hadden verbrand, daarvoor in het volgende voorjaar door de vernieling hunner vloot en der aan het strand gelegen hoofdstad getuchtigd waren ²⁾. Toen dus Ottens slechts met één schip in Mindanau verscheen en ongezind was, zoowel den Radja van Serangani als Ketjiel Goezerat op een expeditie tegen de Spanjaarden bij te staan, moest hij zelfs harde verwijten hooren, dat de Nederlanders steeds hulp beloofden, zonder die ooit te verleenen. Ook Amonkaja, de machteloze jonge vorst van Boeajang, wilde

¹⁾ Zie *Begin en Voortg.*, D. II, achter het *Journaal* van Verhoeven, bl. 188

²⁾ Volgens Ottens heette de aanvoerder dezer Spaansche expeditie Juan del Rio; al de door mij gebruikte Spaansche schrijvers spreken in dit tijdstip alleen van een aanval op Solok door Don Christoval de Lugo. Hoewel die tocht volgens Colin (I, cap. 24) eerst in 1629 plaats had, geloof ik met de Sturler (bl. 91), dat hier van dezelfde expeditie sprake is.

geen meerdere toenadering, die misschien alleen te Solok verkregen zou zijn, wanneer Ottens het hem onbekende, zoo gevaarlijke vaarwater naar dit eiland had durven trotseeren.

Na den zoo weinig bevredigenden uitslag der zending van Ottens, liet de Oost-Indische Compagnie gedurende zeventien jaar de vorsten van Mindanau en Solok aan hun lot over. Terwijl zij in dit tijdperk de legers van den vorst van Mataram voor Batavia moest terugslaan, eindelijk het zoo lang geblokkeerde Malakka veroverde, en op Ambon telkens een gevaarlijken opstand onderdrukken moest der door Sultan Hamza tegen haar gezag opgezette, over de gedwongen specerijlevering ontevreden inboorlingen, streefden de Spanjaarden in denzelfden tijd met bijzondere volharding en buitengewone krachtsinspanning naar een duurzame onderwerping der roofstaten, vanwaar de Filipijnen voortdurend zooveel schade ondervonden. De overmoed dezer zeeroovers had juist nu den hoogsten top bereikt. Vooreerst had de voortvarende Corralat thans den grijzen Boeisang in het bestuur van Mindanau vervangen. Bovendien waren zij te meer tot weerwraak geprikkeld door den allernoodlottigsten afloop der expeditie van Don Lorenzo Olaso, die in 1630 bij de onvoorzichtige poging om het achter de hoofdstad Solok gelegen bergfort te bestormen, geheel verslagen werd ¹⁾. Deze nederlaag veroorzaakte een opstand der Caraga's in Oost-Mindanau tegen het Spaansch gezag, terwijl een groote, door Corralat uitgezonden roovertvloot in 1633 de provincie-hoofdstad Tayabas op Luzon overviel, waarbij de Alcade Mayor gevangen genomen werd, vele monnikken het leven lieten en de Aartsbisschop van Manilla te nauwernood aan de handen der roovers ontkwam ²⁾. Meer en meer bleek de noodzakelijkheid, dat de Spanjaarden, om van deze onophoudelijke rooftochten bevrijd te raken, zich voor goed in het land der roovers moesten vestigen. Hierop was vooral aangedrongen door den bij de Solokkers krijgsgevangen Pater Bautista Vilancio en door den Jesuiet Pedro Gutierrez, die uit zijne missie te Dapitan op Mindanaus noordkust herhaalde malen Corralat had bezocht. Na uitvoerig overleg in den Raad

¹⁾ Colin, die volgens Combes (IV, 2) aan dezen tocht deelnam, plaatst dien in 1630. Van een andere Spaansche expeditie onder Pedro Tofino, die in dat jaar Solok zou getuchtigd hebben (de Pazos, bl. 96), is mij uit andere Spaansche bronnen niets bekend.

²⁾ Combes zegt ter aangehaalde plaats, dat deze rooftocht in 1634 plaats had. Het geschiedde echter een jaar vroeger volgens een curieus pamphlet uit dezen tijd: *Sucessos felices, que par mar y terra ha dado N. S. a las armas Espanolas contra el Mindanao y en Terrenate contra los Olandeses por fin del ano 1636 y principio de 1637*, vier bladzijden folio, Madrid 1639. (N 13992 f 624. *Ada. Catal. of Manuscripts*, 1840—45. Britsch Museum).

van Manilla werd vooral op aanraden van Gutierrez besloten, dat men een sterkte zou oprichten te Zamboangan, hetgeen steeds door de uit Mindanau en Solok naar de Filippijnen vertrekkende roovervloten werd aangedaan, en vanwaar men de Loetaos op het westelijk schiereiland van Mindanau en de bewoners van het naburige eiland Basilan het best aan den invloed der beide Mohammedaansche vorsten onttrekken kon.

Het bevel over deze onderneming werd opgedragen aan den bevelhebber van Ceboe, Don Juan de Chaves, die juist den opstand der Caraga's gedempt had. Verzeld door Gutierrez en Don Pedro Piantong, een inlandsch hoofd, die de tirannie van Corralat te Dapitan ontweken en het Christendom aangenomen had, kwam de Chaves den 6den April 1635 te Zamboangan. Onder leiding van den als ingenieur en wiskundige beroemden Jesuïet Melchor de Vera werd daar een vesting gebouwd, sterker dan eenig Spaansch of Hollandsch fort in de Molukken, en waarvoor men zich volgens de verklaring van den juist toen als Goeverneur der Filippijnen opgetreden Don Sebastian Hurtado de Corcuera in Vlaanderen niet had behoeven te schamen. Hurtado bracht uit Spanje den uitdrukkelijken last des Konings mede, de zeeroovers ten krachdigste te bedwingen; hij bleef dus doof voor den aandrang der bewoners van Manilla, om Zamboangan te ontruimen, waar het door den aanhoudenden arbeid aan de vestingwerken afgematte Spaansch garnizoen zeer door de berberri geteisterd werd¹⁾. Daar weder een door Corralat uitgezonden vloot schrikkelijk in de Filippijnen huis hield, beweerde men toch, dat het bezetten van Zamboangan het uitloopen der roovervloten niet belette. Het groote nut van dezen post bleek echter spoedig, toen de met buit beladen vloot bezuiden Basilan terugkeerde. Door een bekeerden Loetao daarvan onderricht, ried Gutierrez aan Nicolas Gonzalez, den bevelhebber der vloot te Zamboangan, de roovers bij Punta de Flechas op te wachten, die deze rotsachtige kaap steeds onder het voorbijvaren met pijlen beschoten, als een bijgevoegde eerbewijs aan den heidenschen beschermgod dier plaats. Gonzalez vertrok met zooveel spoed, dat hij de kaap eerder dan de zeeroovers bereikte en zijne vaartuigen in een inham kon verschuilen. Op den tweeden Kerstdag van 1636 werd de niets vermoedende roovervloot eensklaps door de Spanjaarden besprongen en geheel verslagen; haar aanvoerder Tagal sneuvelde met een groot deel der

¹⁾ Daar er nog steeds onder de geneeskundigen over den oorsprong dezer ziekte gestreden wordt, verdient de verklaring van Combes (IV, 4) *«beruen enfermedad de gente mal alimentada y muytrabajada»* onze aandacht.

opvarenden, vele roovers werden gevangen genomen en een groot aantal uit de Filippijnen geroofde Christenslaven bevrijd.

Hurtado vernam dit heuglijk nieuws te Ceboe, waar hij een expeditie uitrustte, om Corralat op eigen gebied aantetasten. Daar zijne vloot door stormen uit elkaar raakte, kwam hij den 13den Maart 1637 slechts met vier korrekoren in de Groote Rivier van Mindanau en veroverde nog denzelfden avond met de geringe macht van 70 Spanjaarden Corralats residentie Lamitan, welke vorst alleen door vermomming zijn lijf kon bergen. Versterkt door het achtergebleven deel der vloot onder Gonzalez, trok Hurtado met vereende macht naar Ilihan, een legerkamp in het gebergte, waar Corralat groote rijstmagazijnen had opgericht, om een langdurig beleg te kunnen doorstaan. Gonzalez zou deze sterkte van achteren omtrekken, maar Hurtado begon te vroeg den aanval aan de voorzijde, zoodat hij groote verliezen leed. Terwijl de Mindanauwers, prat op deze overwinning, zich aan feestvreugde overgaven, werden zij eensklaps door Gonzalez overvallen, die na bloedigen strijd het kamp bemachtigde. Ook hier werd groote buit behaald; Corralat wist echter, hoezeer gewond, te ontsnappen en vluchtte naar Boeajang. Den 25sten Maart vertrok Hurtado met de vloot, nadat hij eerst de omgelegen negorijen had doen verwoesten, terwijl hij een gezantschap zond naar Monkay, den vorst van Boeajang, vollen neef en zwager van Corralat. Monkay had bij zijne landgenooten den bijnaam van Datong poetih (*blanke vorst*), omdat men beweerde, dat hij door een Spaansch krijgsgevangene der expeditie van 1597 bij de Koningin verwekt was. De hoop, dat hij wegens deze afkomst en uit wangunst over Corralats overmacht den Spanjaarden genegen zou zijn, bleek echter ijdel. Wel zond Monkay gezanten aan Hurtado, terwijl deze zich in Maart en December te Zamboangan bevond, maar zijne onderwerping was even geveinsd als die der bewoners van Basilan ¹⁾.

In de meening, dat Mindanau nu voor goed bedwongen was, wilde Hurtado thans de Solokkers onderwerpen. In December bevond hij zich weder te Zamboangan, om daar de uitrusting der vloot te verhaasten; op de reis derwaarts bemachtigde hij de twee voornaamste vaartuigen eener roovertvloot die te Broenei en Oost-

¹⁾ Voor deze expeditie naar Mindanau volgde ik, behalve het in de laatstvoorgaande noot aangehaald pamphlet, den brief van den Jesuïet Francisco Lopez dd. 15 Sept. 1637, afgedrukt achter Barrantes, *Guerras piraticas de Filipinas contra Mindanaos y Joloanos*, en vooral Combes, IV, cap. 6—11, die voor dit deel van zijn werk gebruik maakte van de *Relacion* van den Jesuïet Francisco Marcello Mastrilli, Hurtado's medgezel op dezen tocht.

Borneo was uitgerust. Met tachtig vaartuigen, 3000 Indianen en 600 Spanjaarden kwam hij den 4den Januari 1638 voor de reede van Solok. Geleerd door de treurige ondervinding der noodlottige expeditie onder Olaso, sloegen de Spanjaarden thans een geregeld beleg om de bergvesting der Solokkers, wier versterkingswerken de verbazing opwekten der officiers, die in Vlaanderen gediend hadden. Nadat het voldoende gebleken was, dat het Spaansche geschutvuur aan deze aardewerken geen noemenswaarde schade berokkende, beproefde men door het springen van mijnen stormenderhand de vesting binnen te dringen. Elk dezer aanvallen op 19 en 21 Februari, 25 en 27 Maart, werd echter zegevierend afgeslagen door de Solokkers en hunne dappere Makassaarsche hulptroepen. Inmiddels hadden de Spanjaarden den berg geheel omringd met staketsels en een vijftigtal wachthuizen, zoodat de bezetting in April door hongersnood tot de overgave gedwongen werd. Eerst deden dit de hulpbenden uit Basilan en Makassar, maar toen de Solokkers den 17den April naar beneden togen, maakten zij amok, zoodat een groot aantal ontsnapte. Daaronder waren het beruchte rooverhoofd Datoe Adji, de koning Radja Bongso en zijne gemalin Toewan Baloka. Hurtado liet op Solok een bezetting achter van 200 Spanjaarden en even zooveel Pampangers in drie versterkte posten op de reede, op den berg en aan de waterplaats der rivier; over Zamboangan keerde hij naar Manilla terug, waar hij den laatsten Mei een triomfeerenden intocht hield. ¹⁾

Na deze glorierijke, maar duur gekochte overwinning, waarvan men aanvankelijk de beste vruchten mocht hopen, benoemde Hurtado Don Pedro de Almonte Verastigui tot bevelhebber van Zamboangan, aan wien hij tevens het oppertoezicht over Solok en Mindanau opdroeg. Om de Mohammedaansche vorsten van dit laatste eiland in bedwang te houden, was het noodig, ook in hun land bezetting te leggen. Daar Almonte naar Ternate ging, om manschappen uit het garnizoen aldaar te lichten en van de met Spanje verbonden vorsten in de Molukken hulptroepen te verkrijgen, werd voorshands

¹⁾ Het nauwkeurigst bericht over de expeditie tegen Solok vindt men in het zeldzaam pamphlet *Continuacion de los felices sucessos, que N. S. ha dado alas armas Espanolas en las islas Filipinas*, 3 bladen, Madrid 1639 (N. 1324 i. 5, *Printed Books* Britsch Museum), blijkbaar een vervolg van het hiervoor aangehaald pamphlet over Hurtado's tocht naar Mindanau. Voor het juist verstand van het beleg van Solok bevat het veel meer dan Combes (VI, cap. 1-4); deze laat ook Hurtado reeds in September 1637 uit Manilla vertrekken, hetgeen aanleiding gaf, dat de Sturler (bl. 92) de geheele expeditie naar Solok een jaar te vroeg plaatst.

Christoval Marquez met eene compagnie Spanjaarden naar Boeajang gezonden en daar door Monkay schijnbaar goed ontvangen. Nauwelijks begon hij echter eene sterkte op te richten, of Monkay wierp het masker af en sloot weldra de geringe Spaansche bezetting aan alle zijden in. Gelukkig had Pater Francisco Angel een verbond gesloten met Manaquior, Radja der Manobo's en Tagolanes, bergvolken in het brongebied der Rivier van Mindanau. Verstoord op Monkay, die hem onderworpen had, voorzag Manaquior de Spanjaarden van den noodigen leeftocht, totdat zij hulp en versterking verkregen ¹⁾. Nauwelijks was Almonte den 2den Maart 1639 van Ternate te Zamboangan teruggekeerd, of hij zond zijn onderbevelhebber Don Pedro Fernandez del Rio vooruit, om in Corralats land een fort op te richten te Sabanilla aan de benedenrivier. Toen hij den 21sten Maart in persoon daar kwam, vond hij die sterkte, dank zij de goede zorgen van Pater de Vera, in goeden staat en toog ten spoedigste de rivier op naar Boeajang, waar Monkay zich, een half uur van het Spaansche fort, door onderwaterzettingen buitengewoon versterkt had. Almonte zond een deel zijner macht hooger op de rivier, zoodat Monkay, die nu zijn terugtocht bedreigd zag, zijne positie verliet en in het ontoegankelijk gebergte zijn toevlucht zocht. Manaquior werd nu in plaats van Monkay tot vorst van Boeajang aangesteld en de Spaansche bezettingen aldaar en te Sabanilla van het noodige voorzien. Nadat Almonte op zijn terugreis nog een derde fortje in de Golf van Siboegei beoosten Zamboangan had opgericht, was hij in den aanvang van Juni weer toegeerust, om den vorst van Solok een nieuwe tuchtiging toe te dienen ²⁾.

In denzelfden tijd, dat de Spanjaarden op deze wijze vasten voet verkregen in de oeverstreken der Rivier van Mindanau, ondernamen zij aan de andere zijde van het eiland een tocht naar het nabij de noordkust liggende meer Malanau. Corralat had, nadat Hurtado hem in 1637 zoo groote nederlagen had toegebracht, zijne rooftochten in de Filippijnen niet gestaakt, maar daar de omzeiling van Mindanaus westhoek door de bezetting van Zamboangan zoo ge-

¹⁾ Manaquior heet in het journaal van Ottens (van Dijk bl. 258) Mannakien, onwettige vorst van Toelannen. Daar de letter *T* hier waarschijnlijk een schrijftout is, vind ik dien naam terug in dien van het bovenste meer der Grootte Rivier van Mindanau, dat op de nieuwste, mij bekende kaart van dit eiland (*Boletin de la Sociedad Geogr. de Madrid*, T. I, 1876) evenals op die in het werk van Forrest Boeloean heet.

²⁾ Zie over Almontes verrichtingen in Mindana en Boeajang Combes V, cap. 1—6.

vaarlijk werd, zijne uitrustingswerven opgericht in de Golf van Pangil, waarbij hij vooral steunde op de medewerking der vrij talrijke, grootendeels nog heidensche bevolking van Malanau. Om dit nieuwe, wegens de nabijheid zoo bijzonder gevaarlijke roofnest te vernietigen, gelastte Hurtado aan Don Francisca de Atienza, bevelhebber te Caraga, de bewoners van dit meer te onderwerpen, terwijl Almonte van de zuidkust een aanzienlijke afdeeling onder del Rio derwaarts zond. In April 1639 ontmoetten beide Spaansche bevelhebbers elkander aan de boorden van dit in onze dagen nage-noeg onbekende binnenmeer. Uit vrees voor deze groote troepenmacht onderwierpen de vijf hoofden van de in Malanau uitwaterende rivieren en uit het omliggende gebergte zich aan het Spaansch gezag, zonder ernstig verzet te beproeven; zij stelden gijzelaars en beloofden het Christelijk geloof te zullen aannemen. Nauwelijks echter waren Atienza en del Rio ieder hunnerzijds weder naar de noord- en zuidkust afgetrokken, zonder bezetting aan het meer achter te laten, of het bleek, dat deze onderwerping slechts geveinsd was. Inmiddels had Hurtado nieuwe troepen onder Pedro Bermudez de Castro naar de noordkust gezonden met uitdrukkelijken last, een post in Malanau te vestigen. Ook nu bereikte Bermudez het meer zonder slag of stoot, maar nauwelijks begon hij aan den noordoever zich te verschansen, of zijne half voltooide versterking werd ten nauwste ingesloten door Corralat, die zich na Almontes vertrek in eigen gebied veilig voelde en met groote macht naar Malanau gerukt was. Gelukkig kon Bermudez zijn hachelijken toestand aan Atienza doen weten, die hem te hulp snelde en hem na een beleg van een maand ontzette. Ook nu waagde men het niet, bezetting aan het meer achter te laten, en vergenoegde zich met de oprichting van een fort aan den mond der rivier Iligan, waardoor het meer Malanau op de noordkust uitstroomt ¹⁾).

Zoodra Almonte den 7den Juni 1639 te Solok verschenen was, rustte hij een expeditie uit, om Radja Bongso te overvallen, die zich drie mijlen van het Spaansche fort op een berg ophield. Het onvoorzichtig losbranden van een geweer verried echter de komst der in het nachtelijk duister naderende Spanjaarden, zoodat de Koning nog bij tijds kon ontsnappen en, hoewel Pedro de la Mata op Almontes last de havens van Solok ten nauwste geblokkeerd hield, des nachts

¹⁾ Zie over deze tochten naar Malanau Combes III, cap. 1—5. De in de laatstvoorgaande noot aangehaalde kaart levert het duidelijk bewijs, dat de Spanjaarden thans met het meer Malanau en omstreken veel minder bekend zijn, dan in het midden der zeventiende eeuw.

in 'een schuitje het eiland verliet. De landmacht der Spanjaarden moest zich dus bepalen tot het verwoesten van een aantal negorijen. Gelukkiger was de la Mata, die de vloot vernielde, door een zoon van Radja Bongso aangevoerd, terwijl de aan Solok onderhoorige Tawitawi-Eilanden bij deze gelegenheid het eerst door de Spanjaarden bezocht werden. Nadat Almonte nog een krijgsmacht had afgezonden tegen de Gimbanos, de bergbewoners van Solok en de, naar het schijnt nagenoeg onafhankelijke, oorspronkelijke bevolking van dit zoo weinig bekend eiland, keerde hij in het laatst van Juli over Zamboangan naar Manilla terug. In weerwil dezer herhaalde nederlagen volhardden de Solokkers steeds in hun verzet en rustten zelfs voortdurend op de kust van Borneo en op de ongelegen eilanden rooftochten tegen de Spanjaarden uit. In 1640 ondernam Gaspar de Moralez een tocht naar het Soloksche district Parang, waarbij hij met vele Spanjaarden het leven liet. De toenmalige Goeverneur van Solok, Don Agustin de Cepeda, herstelde echter dit ongeval, door Parang te vermeesteren; ook onderwierp hij de ten noord- en zuidwesten van Solok liggende eilanden Pangoetaran en Tapoel, terwijl de bewoners van het eerste het Christendom aannamen ¹⁾.

In hetzelfde jaar 1640 gelastte Hurtado aan Atienza een expeditie uit te rusten naar den zuidhoek van Mindanau en naar het eiland Sangi, vanwaar Corralat zijne beste roofschepen verkreeg. Deze te laat in Juni ondernomen scheepstocht kon door het ongunstige jaargetijde zijne bestemming niet bereiken en moest onverrichterzake terugkeeren. Ook een derde tocht, dien Atienza naar het meer Malanau deed, gaf geen blijvende resultaten. Wel werd nu op Hurtado's uitdrukkelijk bevel opnieuw een versterking aan het meer opgericht, maar zoodra het bleek, dat de inboorlingen de konvooien onderschepten, die de gemeenschap der bezetting met de kust moesten onderhouden, werd dit fort weder ontruimd. Even ongunstig was de stand van zaken in de Spaansche forten aan Mindanaus Groote Rivier, waar Corralat en Monkay telkens de kleine vaartuigen vermeesterden, die lijftocht en krijgsvoorraad aanvoerden. Monkay had zells in het geheim eene batterij opgericht tegen het fort Boeajang, waarvan het geschut uitmuntend bediend werd door een van de Spanjaarden gedeserteerden Nederlander. Toen de vorst wegens de nadering van versterking voor de Spanjaarden het beleg na negen dagen moest opbreken, beproefde hij het fort in brand te steken door twee vuurschepen, die hij de rivier liet afdrijven, maar waarvan

¹⁾ Combes VI, cap. 5--15.

het eene vaartuig gelukkig in een verkeerden arm van den stroom geraakte, het andere te vroeg ontbrandde. Ook van dit aan het beleg van Antwerpen ontleende oorlogsfeit moet de bedoelde overlooper de aanlegger geweest zijn. Nog slechter wending namen de zaken voor de Spanjaarden, toen Manaquior, om de hand van Corralats erfdochter te winnen, hunne zijde verliet; in schijn bleef hij even wel met hen bevriend, om te gemakkelijker het fort Boeajang door zijne volgelingen te doen overrompelen. De bevelhebber van het Spaansche fort was echter door den bij Corralat krijgsgevangen Pater Gutierrez op de hoogte van Manaquiors plannen. Hij liet dus een kanon op de landingsplaats richten en toen het door Manaquior afgezonden schip met gewapenden naderde, alleen de hoofden in het fort komen, die alle werden afgemaakt, terwijl het geschut het vaartuig met de overige bemanning tot den aftocht dwong ¹⁾.

Hoezcer Manaquiors afval aanleiding gaf, dat Monkay weder toenadering tot de Spanjaarden zocht, moesten zij weldra de bezetting van Boeajang intrekken, evenals die van Sabanilla en Siboegei. De herhaalde expedities tegen de Mohammedaansche vorsten van Mindanau en Solok had de Spaansche macht in de Filippijnen geheel uitgeput. Een gevaarlijke opstand der Sangleyes, zooals de peranakan-Chineez in Manilla genoemd worden, bracht deze kolonie in 1639 op den rand des verderfs. Even voorspoedig als de door Hurtado uitgezonden krijgstochten aanvankelijk geweest waren, tegen het einde van zijn bestuur gingen de behaalde voordeelen nagenoeg geheel verloren. In den voorzomer van 1642 werd eerst een vaartuig onder Matias de Marmolejo, dat de rivier opvoer, om het fort Boeajang te ravitailleren, door een groote vloot onder Corralat en Manaquior achtervolgd en na bloedigen strijd overmeesterd. Pedro de la Mata, die juist met de vloot uit Solok te Sabanilla kwam, begreep nu, dat de bezetting van het slechts verliezen opleverende Boeajang moest ingetrokken worden, maar kon dit niet ten uitvoer brengen, dan door het sluiten van een wapenstilstand met Corralat, die zeer naar vrede haakte, en daarom Marmolejo met de andere Spaansche krijgsgevangenen zonder losgeld vrijliet. Hurtado wilde echter van geen vrede hooren; woedend over het geleden verlies, liet hij Marmolejo te Zamboangan onthoofden en zond in het volgende jaar een expeditie onder Gaspar de Morales naar Mindanau, die Corralats hoofdnegorij verwoestte, benevens een drietal bittings, die deze had opgericht, om

¹⁾ Combes, III, cap. 6—10 en V, cap. 7—11.

den hem weder vijandigen Monkey in bedwang te houden. Daar echter tevens het Spaansche fort la Sabanilla ontruimd en geslecht werd, kon zulk een vernielingsoorlog geen blijvende resultaten opleveren. De weder naar het gebergte gevluchte Corralat gaf zelfs schamper te kennen, dat zijne bosschen genoeg hout opleverden, om nieuwe negorijen en vloten te bouwen, en dat een flinke rooftocht naar de Filippijnen hem wel voor zijn laatste verliezen zou schadeloos stellen. Zoo algemeen bleek het, dat de Spanjaarden niet bij machte waren, de aanvankelijk behaalde voordeelen te handhaven, dat nu ook het hoofd van Siboegei hunne zaak verliet en het in zijn land gebouwde fortje aanviel, waarvan de bezetting op Hemelvaartsdag van 1644 werd ingetrokken.

Na negen jaar strijdens behielden de Spanjaarden van hunne herhaalde expedities naar Mindanau geen andere vrucht dan het behoud hunner posten te Zamboangan en Iligan, waardoor zij het grootste deel der noordkust en den westhoek met het daarvoor liggende Basilan in bedwang hielden. Van nu af bleef hun oppergezag over de Mohammedaansche vorsten langs de Groote rivier van Mindanau slechts in naam voortbestaan, daar de aan dien stroom gelegen sterkten ontruimd waren. De talrijke krijgstochten naar Mindanau en Solok hadden aan twee duizend Spaansche soldaten het leven gekost; om de soldij zijner troepen te betalen, had Hurtado de bezittingen der rijke kloosterorden moeten aanspreken; na den opstand der Sangleyes keerden vele Chineezzen naar hun vaderland terug, terwijl de winstgevende handel op China nagenoeg geheel verliep, deels doordat Macao, nadat Portugal in 1640 zijne onafhankelijkheid herkreeg, aan eene aan Spanje vijandige mogendheid behoorde, maar vooral door de tusschen 1639 en 1648 genoegzaam jaarlijks in de Filippijnen kruisende oorlogsvloten der Nederlanders, die bovendien in 1642 het Spaansche fort te Kelang aan de noordzijde van Formosa veroverden. Hoeveel lauweren Hurtado in den aanvang van zijn bewind ook behaald had, thans liep alles hem tegen; door de Spaansche regeering opontboden, verliet hij Manilla in 1644, waar de over zijn tyrannie beheer ontevreden ingezetenen hem met vreugde zagen vertrekken ¹⁾.

De nieuwe Goeverneur der Filippijnen, Don Diego Fajardo, ²⁾

¹⁾ Zie over de ontruiming der forten in Mindanau Combes V, 12—18 en over den kwijnenden stand van zaken in de Filippijnen den merkwaardigen brief van den Goeverneur van Ternate, Wouter Seroyen, dd. 2 April 1645, aangehaald bij van Dijk, bl. 288.

²⁾ In de zoeven aangehaalde plaats noemt van Dijk dezen Goeverneur

had uit Europa bericht ontvangen, welke groote krijgstoerusting gemaakt werden door de Oost-Indische Compagnie, die vreesde, dat de zoo lang gerekte vredesonderhandelingen met Spanje eindelijk haar beslag zouden krijgen, en dus alle krachten inspande, om de Spanjaarden voor goed uit den Archipel te verdrijven. Tot betere concentreering zijner macht begreep Fajardo, dat hij nu vrede met Corralat moest sluiten. Met dit doel zond hij Atienza, die vroeger aan de oprichting der vesting Zamboangan had deelgenomen, als Goeverneur naar die plaats. Atienza begon terstond een talrijke vloot uit te rusten, als zoude hij een grooten krijgstoct ondernemen, maar zond tevens Pater Alessandro Lopez naar den Sultan, om dien over den vrede te polsen. Deze Jesuiet, die niet zonder aanvankelijken uitslag aan de bewoners van Siboegei en Pangoetaran het Christendom gepredikt had, bezat veel slag, om met inlanders om te gaan, en was door herhaalde zendingen naar Corralat bij dezen even gezien als zijn ordebroeder Gutierrez. Zoodra Atienza van Lopez vernomen had, dat de Sultan tot vrede geneigd was, vertrok hij met zijne vloot, welke haast te noodzakelijker was, omdat hij uit Solok bericht ontving, dat daar Hollandsche schepen verschenen waren. Daar Corralat nog onbewust was van dit feit, hetgeen hem licht tot andere gedachten had kunnen stemmen, kwam de vrede den 24^{en} Juni 1645 tot stand op de baar der Simoai, de noordelijke monding der Groote Rivier van Mindanau. Van dit verdrag vereischen de bepalingen eenige nadere bespreking.

Nieuwere Spaansche schrijvers beweren gewoonlijk, dat de Sultan van Mindanau bij dit contract het oppergezag van Spanje erkend heeft. Hoezeer inderdaad in den mij alleen uit het werk van Combes bekenden Spaanschen tekst zulk eene verklaring van leenroerigheid voorkomt, staat die daar in zoo zonderling zinverband, en is zij bovendien zoo zeer in strijd met de overige bepalingen van het tractaat, dat men, zoo men hier niet eenvoudig aan een latere interpolatie moet denken, gerust kan aannemen, dat Corralat van die erkenning van Spanjes suzeriniteit nooit iets begrepen heeft. ¹⁾ Is deze mijne opvatting juist, dan is dit verdrag

Taxardo. De *T* is daar een drukfout, de *x* daarentegen de oude spelling der Spaansche *chota*, die thans door *j* wordt weergegeven; zoo heeten Mexico, Truxillo, Xerez, enz. bij nieuwere Spaansche schrijvers Mejico, Trujillo en Jerez.

¹⁾ De geschiedenis van dit tractaat met Mindanau vindt men bij Combes, VII, cap. 1, waar men p. 379—382 den tekst leest. Het geïncrimineerde eerste artikel luidt aldus:

•El Sultan, Rey de Mindanao, sus hijos y herederos serán verdaderos amigos

eenvoudig een vredesverbond, waarbij bovendien bijstand tegen elkanders vijanden beloofd wordt. Verder bevat het tractaat de volgende bepalingen: Het gebied van den Sultan strekt van de rivier Iho in de Golf van Tagloöc tot die van Siboegei.¹⁾ Het bergvolk van Boetig en dat van Magolabon betaalt wel geen tribuut aan den Sultan, maar zal als zijne onderhoorigen beschouwd worden. Daarentegen zullen de bewoners van het meer Malanau en de daarin uitwaterende rivieren: Dagoen, Taraca en Bansaya, aan de Spanjaarden behooren; ²⁾ die naar den Sultan gevlucht zijn, behouden de vrijheid, daar te blijven of naar hunne vorige woonplaats terug te keeren. De schoonzoon des Sultans, Manaquior Datoe of Koning der Tagolano's, wordt mede als vriend der Spanjaarden opgenomen; dat Monkay met geen enkel woord in dit verdrag voorkomt, is daarentegen een duidelijk bewijs, dat hij weder met Corralat overhoop lag. De Spaansche vassallen mogen in Mindanau handeldrijven, de Mindanauwers te Zamboangan, mits zij 5 pCt. inkomende rechten betalen. Mooren, die het Christendom hebben aangenomen, mogen niet tot afzweren gedwongen worden. De Jesuiten mogen in de residentie des Sultans eene kerk bouwen en naar een vast tarief slaven loskopen. Dit verdrag was onderteeekend door den Sultan, zijne beide zonen Radjamoeda en Goadin, Manaquior, zijn neef Balamana en door een aantal rijksgrooten en andere hoofden; van de zijde der Spanjaarden door Atienza, Pater Lopez, Kapitein Don Pedro Duran de Monforte, één tolk en door den Secretaris. Is het na het

«del Rey de Espana y sus vassallos, y el Rey de Espana y los Espanoles lo serán suyos, sin jamàs quebrar dichas pazes,” hetgeen dus moet vertaald worden: »De Sultan, Koning van Mindanau, zijne zonen en erfgenamen zullen »ware vrienden zijn van den Koning van Spanje *en zijne vassallen*, en de Koning »van Spanje en de Spanjaarden zullen de hunne zijn, zonder ooit dezen vrede »te breken.”

Een gezonden zin verkrijgt men hier alleen, door de onderschrapte woorden weg te laten. Even gebruikelijk als het is, dat twee zelfstandige vorsten elkander eeuwigdurende vriendschap beloven, even ongerijmd ware het, dat beide zouden verklaren, elkanders vassallen te zijn.

¹⁾ De Golf van Tagloöc of Tagaloöc heet thans naar de hoofdplaats dezer Spaansche provincie gewoonlijk Baai van Davao; in het binnendeel dier golf mondt volgens de bovenaangehaalde nieuwe kaart de rivier Hijo. Eene rivier Siboegei vindt men daar niet; zij valt natuurlijk in de golf van dien naam en ontspringt volgens Combes (I, cap. 2) een dagreis van het op de noordkust liggende Dapitan.

²⁾ De bergstreek Boetig ligt volgens Combes (III, cap. 1) tusschen het meer Malanau en de rivier van Mindanau. De hiergenoemde rivieren heeten daar (cap. 2) Didagoen en Barrayan; voorts wordt daar nog een rivier Bayang genoemd, die in het traktaat niet voorkomt.

bovenstaande zeer onwaarschijnlijk, dat de Sultan van Mindanau bij dit verdrag Spanjes oppergezag erkende, in den door Combes medegedeelden tekst staat geen enkel woord over eene verbintenis, zooals de Waal (bl. 119) vermoedde, dat de Sultan geen andere Europeesche natiën in zijn rijk zou toelaten, evenmin iets over de toezegging, dat hij den zeeroof zoude tegengaan.

Wij zagen reeds, dat de Spanjaarden het sluiten van dit traktaat verhaastten, omdat Hollandsche schepen in den Solok-Archipel verschenen waren. Tijdens hunne herhaalde expedities na de vestiging te Zamboangan, om Mindanau en Solok te onderwerpen, hadden de vorsten dezer rijken telkens de hulp der Nederlanders ingeroepen, maar hetgeen vooral onze aandacht verdient, dit geschiedde ook door den Sultan van Broenei, hoewel door de Spanjaarden gedurende dit tijdperk niet op Borneo zelf oorlog gevoerd was. Reeds van 1635 tot na 1647 vindt men telkens gewag gemaakt van gezanten uit Broenei, die de Regeering te Batavia om bijstand in den oorlog met Spanje verzochten. ¹⁾ Dit bewijst niet alleen, hetgeen trouwens ook uit de Spaansche bronnen blijkt, dat een groot deel der roovertvloten, die destijds de Filippijnen afliepen, op de kusten van Borneo werd uitgerust, maar wettigt tevens het vermoeden, dat, wanneer de vorsten van Mindanau en Solok toen over deelen van Borneo's Oostkust gezag voerden, de Sultan van Broenei nog altijd als de ware suzerein van Noordoost-Borneo, misschien zelfs van Mindanau en Solok, beschouwd werd. De Oost-Indische Compagnie, die nu eindelijk Malakka veroverde en tevens den gevaarlijken opstand in de Ambonsche gewesten moest onderdrukken, die bovendien voortdurend de reede der hoofdstad van Portugeesch-Indië geblokkeerd hield, veel manschappen naar Ceilon uitzond, om de Portugeezen uit dit eiland te verdrijven, en telkens opnieuw groote vloten uitrustte, om de naar Manilla voerende vaarwaters te bezetten, had echter in die jaren de handen te vol, om rechtstreeks de vorsten van Broenei, Solok en Mindanau bij te springen. Kon zij den Sultan van het eerste rijk paaïen met de verzekering, dat de naar de Filippijnen gezonden vloten de Spanjaarden wel beletten zouden, den oorlog naar Borneo over te brengen, de in 1640 met aanzienlijk gevolg uit Mindanau naar Batavia gezonden gezant (van Dijk, bl. 260) moest onverrichter zake terugkeeren, hetgeen voorzeker veel heeft bijgedragen, om

¹⁾ Zie over deze correspondentie tusschen Broenei en Batavia van Dijk, bl. 280—284; merkwaardig vooral is daar de uitdrukking in een brief van den Goev. Gen. van Diemen aan den Sultan, dd. 23 Mei 1642, dat de Spanjaarden »in de landen van Solok bleven grasseeren en de onderdanen van den koning van Broenei doodden of tot slaven maakten.»

Corralat tot den vrede met Spanje te doen neigen. In 1644 kwam Salikala, zoon van den Koning van Solok ¹⁾, te Batavia, om andermaal op het zenden van den reeds twee jaar te voren verzochten bijstand aan te dringen; ook deze prins vertrok aanvankelijk teleurgesteld, daar de Indische Regeering huiverig was, groote diepgaande schepen te zenden naar de onbekende, met klippen en reven bezaaide wateren van den Solok-Archipel. Toen echter de, na het herstel van Portugals onafhankelijkheid en het daarop in 1641 met de Nederlandsche Republiek gesloten Tienjarig Bestand, in Indië veel te lang gerekte vijandelijkheden eindelijk in het voorjaar van 1645 gestaakt moesten worden, gelastte van Diemen den Goeverneur van Ambon, Gerard Demmer, een kleine expeditie naar Solok te zenden, om daar den stand van zaken te onderzoeken en tevens de toen aan de Hollanders nagenoeg onbekende Oostkust van Borneo op te nemen.

Het bevel over dezen verkenningstocht, die uit de twee jachten Venlo en Haring bestond en met 75 matrozen en 13 soldaten bemand was, werd opgedragen aan den Amsterdamschen schipper Lucas Albertsen. Deze vertrok den 28sten Maart 1645 uit Ambon en voer benoorden Celebes naar de kust van Borneo, waar hij blijkens nog aanwezige oude kaarten verschillende ontdekkingen deed en zich ook vrij lang moet hebben opgehouden, daar hij eerst in het laatst van Juni het eiland Solok bereikte. Dit lange verblijf op deze onherbergzame kust veroorzaakte veel zieken onder het scheepsvolk, zoodat men niet in staat was, deze streken behoorlijk in kaart te brengen, en waardoor de toch reeds zoo kleine macht zeer verzwakt werd. Het gelukte Albertsen niet, Prins Salikala op te sporen, maar te Solok vervoege de Koning zich bij hem met 3000 man, met welke hulp hij ongehinderd kon landen en zonder dat de Spanjaarden zulks bemerkten, eene batterij tegen hun fort kon oprichten. De bevelhebber dezer vesting, Don Estevan de Orella Ugalde, een dapper Biscayer, was ongezind, zich op de eerste op-eischung over te geven en vuurde, bijgestaan door den Duitschen pater Adolfo de Pedrosa (Adolf Petersen?) de bezetting van het zwakke fort tot een kloeken wederstand aan. Na een strijd van drie dagen, die aan eenige Hollanders, waaronder de schipper der Haring, het leven kostte, moest Albertsen, die slechts van scheepsgeschut van gering kaliber voorzien was en hoe langer hoe meer bemerkte, dat de Solokkers weinig te vertrouwen waren, het beleg

¹⁾ Volgens van Dijk, bl. 282, wordt deze koning van Solok in de bescheiden der Compagnie Pangéran Padoeka Siri Rama genoemd, hetgeen de titel is van den vorst, die in de Spaansche bronnen als Radja Bongso voorkomt.

opbreken. Onder belofte, dat de Nederlanders het volgende jaar met grooter macht zouden terugkeeren, verliet hij Solok en voer door Straat Makassar naar Batavia, waar hij den 24sten Augustus aankwam. Na deze bevinding was de Indische Regeering weinig geneigd, den tocht naar Solok te hervatten: het was toch duidelijk gebleken, dat de Solokkers wel van de Spaansche heerschappij wilden bevrijd zijn, maar die niet zonder slag of stoot voor de Nederlandsche zouden verwisselen. Ook bracht de paarlvisscherij, waarvan Salikala zoo hoog had opgegeven, te weinig op, om den vorst van Solok in staat te stellen, aan de Compagnie de kosten van den te verleenen bijstand te vergoeden¹⁾.

Hoezeer de aanval der Nederlanders op het Spaansche fort te Solok was afgeslagen, moest verwacht worden, dat zij dien eerlang met grootere macht zouden hervatten. Daar de kostbare postvatting in den Solok-Archipel het uitrusten der rooverschepen niet belette,

¹⁾ Het Spaansch verhaal der verdediging van het fort op Solok vindt men bij Combes, VII, cap. 2: van Dijk (bl. 282 en 283) beschreef het eerst de expeditie van Lucas Albertsen naar bescheiden der Compagnie. Daar het mij niet gelukte, dienaangaande op het Rijksarchief meer op te sporen dan de reeds door hem gebruikte stukken: den Alg. Brief aan Bewindhebbers van 17 Dec. 1645 en de door Goeverneur en Raad van Ambon aan de schepen Venlo en Haring medegegeven Instructie, kon ik aan zijne mededeelingen slechts weinig toevoegen. Sporen der door Albertsen genomen roete vindt men op de kaart van Borneo in Valentijn (I^I, stuk 2). Daar heeten de uiterste voorposten van den eilandgordel voor den mond der Rivier van Berauw: *Harings Droogte* en *Venloos Rif*; op onze zeekaarten dragen deze eilandjes en klippen thans de inlandsche namen: Mataha, Bilang-Bilangan en Karang Moearas, maar de naam *Haring-Eilanden* kwam nog voor op de kaart van Borneo (in Melvill, *Moniteur des Indes*), op Fransche admiraliteitskaarten en op andere. Ook heeten in een manuscriptkaart op perkament (No. 345, *Inventaris Kaartverzameling Rijksarchief*) de voor Borneo's noordspits liggende eilanden Bangei en Balabak *van Diemens-* en *van der Burchs-Eiland*; daar nu de Opperkoopman Aert van der Burch de Instructie voor Albertsen mede onderteekende en deze tocht op bevel van van Diemen ondernomen was, is het zeer waarschijnlijk, dat ook deze namen door Albertsen gegeven zijn. Misschien zijn zij echter, evenals andere oud-Hollandsche benamingen dezer kaart, afkomstig van den ontdekkingsocht van Harmen Gerritsz, die reeds in 1634 het vaarwater benoorden Borneo opnam (van Dijk, bl. 277—279). Naar dien kundigen zeevaarder heet toch daar het schiereiland Oensang *Harmen Gerrits Hoek*, hetgeen weder het vermoeden wettigt, dat de nu nog op onze kaarten voor de groote Golf van Darvel of Giong voorkomende benaming *Dwaalbaai* door hem gegeven is. Mocht men nog in het archief te Batavia de journalen kunnen opsporen dezer reizen van Harmen Gerritsz en Lucas Albertsen, dan zou zulks daaruit niet alleen tot zekerheid gebracht worden, maar tevens misschien belangrijke berichten verkregen worden omtrent de toen in Noord-oost-Borneo bestaande politieke verhoudingen.

en juist nu weder drie vloten groote verwoestingen in de Filippijnen aanrichtten, terwijl de Spaansche garnizoenen, voortdurend ten nauwste door de inlanders ingesloten, steeds over zee van den noodigen leeftocht moesten voorzien worden, begreep Fajardo, dat ook deze bezetting moest worden ingetrokken. Opdat zulks zonder te grooten smaad voor Spanjes eer geschieden kon, moest evenwel vooraf vrede met Solok gesloten worden, welke in de bestaande omstandigheden voorzeker hachelijke taak wederom aan Pater Lopez werd opgedragen. De geslepen Jesuïet wist Corralat over te halen, bij deze onderhandelingen met Solok als bemiddelaar op te treden, die hem door twee zijner rijks grooten als gezanten aan den vorst van Solok deed verzellen. Nadat men langs dien weg over geschikte vredesvoorwaarden was overeengekomen, kwam Atienza met de noodige schepen, om de bezettingen te lichten. De Koning van Solok wilde zich echter niet naar de Spaansche vloot begeven, zoodat Atienza, slechts verzeld door drie Kapiteins, Lopez en Pater Spineli, hem in zijne woonplaats moest opzoeken. Op de tijding, dat weder een groote Hollandsche vloot door Straat Makassar in aantocht was, haalden de voornaamste Soloksche hoofden hun vorst over, van den vrede af te zien. Om zich aan den aandrang der Spanjaarden te onttrekken, week Radja Bongso naar het gebergte tot de Gimbanos; de voor geen gevaar terugdeinzende Lopez volgde hem echter ook in die onbekende streken en bewoog Radja Bongso, terug te keeren en den vrede te sluiten. Dit geschiedde den 14den April 1646 in het schip der Mindanauwsche gezanten op de baar der in het eiland Solok gelegen rivier Lipir ¹⁾.

Dit tractaat bevat de volgende bepalingen: Er zal een eeuwige vrede zijn tusschen Spanje en den Koning van Solok, die elkander tegen hunne wederzijdsche vijanden zullen bijstaan. Na den dood des Konings van Solok zal zijn wettige zoon en erfgenaam Prins Bastial hem opvolgen en Spanje dien vorst handhaven in zijn gebied, dat zich uitstrekt over de eilanden van Tawi-Tawi tot aan Toetoep en Bagahak, voor welke hulp hij jaarlijks aan de Spanjaarden zal leveren te Zamboangan drie prauwen met rijst ²⁾. Daarentegen

¹⁾ Zie Combes, VII, cap. 3. waar men p. 390—394 den tekst van het vredesverdrag leest. De rivier Lipir vond ik op geen enkele kaart, ook niet op de zoo uitvoerige van den grooten hydrograaf Alexander Dalrymple, *The Sooloo-Archipelago, laid down chiefly from observations in 1761—1764, published 10 Dec. 1771.*

²⁾ De juiste ligging van Toetoep en Bagahak kan ik na langdurige nasporingen niet met voldoende zekerheid opgeven. Toetoep of Toeptoept, hetgeen wegens de bijinlandsche namen in dit gebied veel voorkomende reduplicatie wel de juiste lezing zijn zal, lag echter volgens andere plaatsen van Combes (VI, cap. 14

zullen de Spanjaarden het bezit behouden over de eilanden Tapoel, Siassi, Pangoetaran en Balangisan ¹⁾. De Jezuïeten mogen het Christendom verkondigen aan de Solokkers, zonder hen echter tot bekeering te dwingen. De Christen-Loetaos, die van Zamboangan en Solok naar Tawi-Tawi gevlucht zijn, zullen onder het Spaansch gezag terugkeeren. De Christenen, die na het vertrek der Hollandsche schepen door Solokkers geroofd zijn, moeten worden uitgeleverd, terwijl de gevangenen uit vorige jaren tegen het in het verdrag met Mindanau vastgestelde tarief kunnen worden losgekocht. Den Koning van Solok wordt een termijn van zes maanden toegeestaan, om de Prinsen Salikala en Pagoejan Ketjiel, benevens een zevental andere met name genoemde rooverhoofden, te bewegen, tot dezen vrede toe te treden. Doen zij dit niet en zetten zij hunne rooverijen voort, dan zullen de Spanjaarden hen tuchtigen, alsof zij geene vassallen van Solok waren. De Koning verzoekt, dat het Spaansche fort wordt geslecht, opdat zijne onderzaten naar hunne oude woonplaats kunnen terugkeeren. Jaarlijks zullen de Solokkers met de bewoners van Zamboangan eene vloot uitrusten tegen de Camucones en andere volkeren, die de Spaansche eilanden berooven ²⁾. Dit verdrag was onder teekend door Radja Bongso, zijn neef Mama en andere Soloksche hoofden, voorts door de gezanten van Mindanau als bemiddelaars, en van

en VII, cap. 4 en 8, waar de ook in dit verdrag voorkomende Pagoejan Ketjiel hoofd van dit gewest of eiland heet) op of nabij de kust van Borneo. Dewijl het nu van elders blijkt, dat Mangidara in dit tijdperk onder Solok stond, zal men Toetoeop bezuiden het schiereiland Oensang moeten zoeken. Daar de tochten der Spanjaarden naar de Oostkust van Borneo eerst na het sluiten van dit traktaat plaats hadden, kan men vermoeden, dat de Spaansche onderhandelaars zelve niet juist wisten, waar Toetoeop en Bagahak lagen. In ieder geval is de hier gegeven omschrijving van het Soloksche gebied hoogst onvolledig, terwijl het duidelijk blijkt uit de berichten der Hollanders, die in 1646 deze streken bezochten, dat dit gebied zich destijds nog oostwaarts tot over het eiland Basilan uitstreckte.

¹⁾ Boven (bl. 519) werd reeds vermeld, dat de Spanjaarden eenige jaren te voren Tapoel en Pangoetaran veroverden; Siassi ligt bezuiden Tapoel. Balangisan vond ik op geen enkele kaart; Prof. Dr. W. Koner, welke kundige bibliothekaris mij gedurende mijn verblijf te Berlijn zoozeer aan zich verplichtte, houdt in zijn belangrijk opstel (*Der Suluh-Archipel* in *Zeitschr der Gesellsch. für Erdk. zu Berlin*, Th. II, s. 112) dit eiland voor hetzelfde, als het in later tijd zoo beruchte rooversnest Balagingi, hetgeen ook mij het waarschijnlijkst voorkomt.

²⁾ In oudere Spaansche geschriften heeten de woeste bewoners van Noordoost-Borneo steeds Camucones, eene benaming, wier oorsprong mij duister is. Zie den op bl. 515 noot aangehaalden brief van Pater Francisco Lopez (Barantes, p. 29); Combes, VII, cap. 8 en de beide in de noten op bl. 513 en 516 aangehaalde pamfletten over Hurtado's expeditie.

Spaansche zijde door Atienza, de beide Paters, de drie Kapiteins en door eenige inlandsche Christenen uit Zamboangan.

Beschouwt men den hier medegedeelden inhoud van het contract met Solok eenigszins nader, dan valt het niet te ontkennen, dat de jaarlijksche levering van drie prauwen met rijst aan een hommage of schatting van een vassal aan zijn leenheer doet denken. Toch gaan de latere Spaansche schrijvers te ver, wanneer zij beweren, dat de vorst van Solok zich bij deze gelegenheid verplicht had, de integriteit van zijn rijk als eene onderhoorigheid van Spanje te handhaven ¹⁾. Evenzeer bedroog zich de bevelhebber der Hollandsche vloot, toen hij op grond der van een gevangen Spaanschen luitenant verkregen inlichtingen berichtte, dat de Spanjaarden den alleenhandel der Soloksche paarden verkregen hadden, en zelfs vermeende, dat de vorst van Solok „op betere conditiën” vrede gesloten had dan die van Mindanau. Terwijl toch de Spanjaarden zich het bezit verzekerd hadden van een aantal eilanden midden in den Solok-Archipel, hadden zij het gebied van Corralat geheel moeten ontruimen. Wel bleven zij te Zamboangan gevestigd, maar de westhoek van Mindanau stond, voorzoover bekend is, nimmer onder de Sultans van dien naam en behoorde waarschijnlijk voor 1635, evenals het daar-tegenoverliggende Basilan, onder Solok. Nog een punt verdient onze aandacht. Terwijl Corralat in het verdrag met Mindanau den titel van Sultan voert, heet Radja Bongso in het met hem gesloten traktaat alleen Koning. Daar nu de Mohammedanen in den Indischen Archipel slechts aan geheel zelfstandige vorsten den Sultanstitel toekennen, en die waardigheid zelfs naar sommiger beweren, volgens de instellingen van den Islam verleend moet worden door den opvolger van den Profeet, den Grooten Heer te Constantinopel, is dit, dunkt mij, een bewijs, dat de Koning van Solok destijds tegenover de Sultans van Mindanau en Broenei, zoo al niet als vassal, dan toch slechts als een vorst van minderen rang beschouwd werd. Uit vrees voor de naderende Hollandsche vloot werd het Spaansche fort op Solok terstond na het sluiten van den vrede met zooveel overhaasting geslecht, dat Atienza reeds den volgenden dag dit eiland verlaten kon. Vijf dagen later geschiedde volgens de berichten der Hollanders hetzelfde te Batichilang op den oosthoek van Basilan, hoewel in de door mij gebruikte Spaansche bronnen met geen enkel woord van een Spaansche sterkte op dat eiland gesproken wordt.

¹⁾ Zie de reeds door de Sturler, bl. 94, aangehaalde plaats van de Pazos, p. 30.

De door de Compagnie in 1646 naar de Filippijnen gezonden vloot van zeven schepen stond onder bevel van den Commandeur Maarten Gerritsz Fries, welke zeevaarder in de geschiedenis der ontdekkingen vermaard is door den in 1643 ondernomen tocht naar Jesso en andere eilanden benoorden Japan, terwijl hij twee jaar later de noordkust van Nieuw-Guinea tot Nieuw-Brittanje bevoer en van daar over de Ladrone met zijne drie schepen naar Manilla stevende. Wegens het geringe voordeel, dat de Indische Regeering van een onderneming op Solok verwachtte, was deze vloot niet, zooals de Spanjaarden vermoedden, derwaarts bestemd, maar naar de bekende waterplaats la Caldera, waar men te Batavia dacht, dat het Spaansche fort op Mindanaus westpunt gelegen was. Gedurende de talrijke Spaansche expedities naar Mindanao en Solok sedert 1635 hadden toch de Nederlanders deze streek niet bezocht, maar hunne vloeten naar de Filippijnen waren van Ternate beoosten Mindanao naar Manilla gevaren, of rechtstreeks van Batavia of Formosa derwaarts gezonden. Fries moest nu volgens zijne instructie eerst trachten, het fort te la Caldera te vermeesteren, en daar de uit Ternate komende Spaansche retoerschepen opwachten, daarna zich naar Manilla begeven, om zoo mogelijk het zilverschip uit Amerika te bemachtigen en tevens de vaart van de Filippijnen op China te verstoren. Den 14den Maart verliet de vloot Batavia en voer door Straat Makassar, waar men door tegenwind in dit lastige, destijds weinig bekende vaarwater zeer werd opgehouden. Van de Stroomenkaap, den noordwesthoek van Celebes, wilde Fries volgens zijn lastbrief rechtstreeks naar Mindanao stevenen, maar de stroom zette zijne schepen naar de Tawi-Tawi-Eilanden, zoodat men eerst den 9den Mei bij Basilan was.

Tot hunne verbazing bemerkten de Hollanders nu, dat de Spanjaarden hun post op dit eiland verlaten hadden, tevens dat het Spaansche fort op Mindanao niet te la Caldera lag, maar twee a drie mijl westelijker op het nauwste gedeelte der zeeengte te Zamboangan, en dat deze sterkte een trotsche vesting was, die met ruim 700 man bezet, onmogelijk door de vloot kon veroverd worden. Om de uit Ternate komende schepen te beter te verrassen, kruiste Fries eerst voor den oostelijken mond van Straat-Basilan, welk eiland en straat door hem Tagima genoemd wordt ¹⁾. Aanvankelijk werden de Hollanders goed ontvangen door de bewoners

¹⁾ Tagima komt reeds voor in het journaal van Pigafetta en is de meestgebruikelijke benaming in de Hollandsche bescheiden der zeventiende eeuw.

van Basilan, die hen zelfs verzochten, daar een fort op te richten; dewijl echter vele dezer inboorlingen het Christendom hadden aangenomen, hielden die bekeerlingen de zijde der Spanjaarden, waardoor het Fries moeielijk viel, er de noodige verversching te bekomen. Hij trachtte derhalve, die te la Caldera te vinden, en zeilde den 27sten Mei onder een hevig geschutvuur van beide zijden langs Zamboangan. Daar Monforte de Hollandsche vloot met vijftig Spanjaarden en een paar compagnieën inlanders langs het strand volgde, liet Fries dit krijgsvolk door zijne jachten en booten, die dicht onder den wal konden komen, verdrijven. Deze onbeduidende schermutseling, waarin de Hollanders drie dooden en vier gekwetsten verloren, en van Spaansche zijde onderanderen de Kapitein Don Luis de Rojas sneuvelde, wordt door Combes als een groote overwinning beschouwd. Niettemin veroverden de Nederlanders in de volgende dagen onder het geschut van Zamboangan drie uit Ternate komende sampans. Van de opvarenden vernam men, dat de Hollandsche vloot in de Molukken de Spaansche schepen op de kust van Tidor zoo nauw bezet hield, dat zij niet konden vertrekken, terwijl deze kleinere vaartuigen alleen bij nacht hadden kunnen ontsnappen. Uit Ternate waren dus geen retoerschepen te wachten; het tijdstip, waarop Fries volgens zijne instructie naar de Filippijnen moest vertrekken, was reeds daar; aan een aanval op Zamboangan viel te minder te denken, daar het scheepsvolk uit gebrek aan ververschingen, die ook te la Caldera niet te bekomen waren, hevig aan waterzucht en berri-berri leed; den 26sten Mei waren er toch op de vloot reeds 31 man overleden en 109 zieken. Fries verliet alientengevolge la Caldera den 4den Juni en begaf zich, nadat hij eindelijk op Mindoro den zoozeer benooidigen leeftocht bemachtigd had, naar Manilla. Zijne verrichtingen aldaar vallen buiten het bestek van dit opstel, maar ook in de Filippijnen behaalde deze kostbare expeditie gering voordeel; zelfs gingen in een tweedeaagschen zeestrijd met de Spaansche galeien twee der kleinere schepen te gronde ¹⁾.

Alvorens Mindanau te verlaten, had Fries twee brieven verzonden aan de Koningen van Solok en Mindanau, waarin hij hen op het hart drukte, dat zij, wilden zij de hulp der Nederlanders niet verbeuren, met de Spanjaarden moesten breken. Radja Bongso schijnt

¹⁾ Vergelijk Combes, VII, cap. 4, en van Dijk, bl. 291—296; voorts op het Rijksarchief het Verslag van Fries aan den Goeverneur van Formosa, dd. 9 Aug. 1646, en zijn uitvoerig Dagregister. Combes wiens standplaats destijds te Zamboangan was, bevond zich, toen de Hollandsche vloot voor die vesting verscheen, tijdelijk op Ternate.

dit schrijven niet beantwoord te hebben, maar Corralat zond in 1648 weder een gezantschap naar Batavia met de verzekering, dat hij de Spanjaarden krachtdadig zou beoorlogen, mits men hem in de verovering van Zamboangan bijstond, welke plaats dan door de Nederlanders kon bezet worden. In het begin van 1649 antwoordde de Goeverneur-Generaal van der Lijn, dat de groote kosten der in de drie laatste jaren naar de Filippijnen gezonden scheepsmacht niet toelieten, terstond weder eene vloot derwaarts te zenden; dat dit echter misschien over eenige maanden zou plaats hebben, bij welke gelegenheid men een aanval op Zamboangan kon beproeven. Inderdaad hadden de beide expedities naar Manilla van 1647 en 1648, hoe groote verwoestingen de laatste ook op de kusten van Luzon aanrichtte, niet het gewenschte gevolg. De eerste vier vloeten, uit dertien schepen bestaande, werd wederom door Fries aangevoerd; de aanval dezer groote scheepsmacht op Manilla werd echter afgeslagen; later vergingen vier schepen door het onstuimige weder, en ook ditmaal brak er op de vloot een zoo hevige epidemie uit, dat men er behalve 600 zieken meer dan 300 dooden telde, waaronder Fries zelf en vier andere scheepskapiteins. De tweede vloot van acht schepen onder den beroemden Abel Tasman had daarentegen wel rijken buit gemaakt, maar ook op dezen tocht ging een schip door storm verloren, waardoor mede het zilverschip aan de Nederlanders ontkwam. Van de toezegging aan den Sultan van Mindanau, dat later een vloot van twaalf schepen naar de Filippijnen zou vertrekken, kwam niets, daar de Vrede van Munster gedurende den loop van 1649 in Indië werd afgekondigd, waardoor alle openlijke krijgstoerusting tegen de Spaansche bezittingen gestaakt moesten worden ¹⁾.

Hoezeer Corralat, zooals wij reeds zagen, van samenwerking met de Nederlanders volstrekt niet afkeerig was, wanneer zij hem maar de lastige Spaansche bezetting te Zamboangan van den hals schoven, toen de groote Hollandsche vloot in 1646 onverrichter zake van daar was vertrokken, moest Corralat vooreerst wel den met Spanje gesloten vrede handhaven. Zelfs zag hij zich genoodzaakt, hunne hulp interoeopen, daar de rustelooze Monkay weder de wapens tegen hem had opgevat en hem door het oprichten van twee bantings aan elke zijde van den mond der rivier geheel van de zee had afgesloten. Combes ried Atienza, aan dit verzoek gehoor te geven; op geen betere wijze konden de Spanjaarden toonen, dat het *hun* alleen om bevrediging van Mindanau, niet om onderwerping van het

¹⁾ Zie van Dijk, bl. 261 en 296—302.

geheele eiland te doen was. De Goeverneur zond dan ook drie vaartuigen onder Monforte naar de Rivier van Mindanau, op wier verschijning Monkay zijne versterkingen opbrak, zoodat Corralat ontzet werd. Achtten de vorsten van Mindanau en Solok het om verschillende redenen raadzaam, de bepalingen van het verdrag met Spanje natekomen, de Soloksche Prinsen Salikala en Pagoejan Ketjiel zetten daarentegen, wel verre van zich aan den vrede aan te sluiten, hunne rooftochten als van ouds voort, en ieder van hen was weder met een vloot naar de Filippijnen vertrokken. Daar men nu in Zamboangan de handen vrij had, liet Atienza hen door Monforte met vijf groote en twee kleinere, op inlandsche wijze getuigde schepen nazetten, die Pagoejan Ketjiel bij het aan de zuidzijde van Luzon gelegen eiland Burrias overviel, daar deze de Spaansche vloot voor die van Salikala had aangezien. Na bloedigen strijd, waarbij Ketjiel sneuvelde, werd zijn schip door Monforte veroverd, welke nederlaag de andere schepen zijner vloot evenals die van Salikala ten snelste de Filippijnen deed verlaten. Monforte bracht zelf de tijding van dit wapenfeit in Manilla, waarvoor Fajardo hem den rang van Sergeant-Majoor verleende ¹⁾. Waren de Spanjaarden door het sneuvelen van Pagoejan Ketjiel van een hunner voornaamste vijanden ontslagen, ook Salikala overleed kort daarna. De dood van dezen geliefden prins verwekte een opstand te Solok, waar de hebzuchtige Toewan Baloka haar geëmaal geheel overheerschte, en de bevolking den zestienjaren Bastial, zoon van Radja Bongso bij eene andere vrouw, tot Koning begeerde. Toewan Baloka riep nu de hulp der Spanjaarden in, door wier bemiddeling de jongeling zich met zijn vader verzoende, en beide opnieuw den vrede bezworen.

Hoezeer de Spanjaarden in de Filippijnen gedurende de drie laatste jaren van den tachtigjarigen oorlog zeer in het nauw gebracht werden door de om Luzon kruisende Hollandsche vloeten en men daar zelfs door het verstoren der gemeenschap met Mexiko in den grootsten nood verkeerde, waren zij toen in de zuidelijke kwartieren minder belemmerd in hunne bewegingen, daar er sedert 1646 geen Nederlandsche schepen in de wateren van Mindanau en Solok verschenen en de inlandsche vorsten dier staten nu bevredigd waren. Voor de eerste maal na de stichting van

¹⁾ Combes, VII, cap. 8. In de Spaansche legers dier dagen was Sergeant-Majoor een hooge rang; ook de hoogste krijgsbevelhebber der Compagnie in Indië droeg tot in de achttiende eeuw dien titel, zie de lijst bij Valentijn, D. IV, A, bl. 376.

Zamboangan kon men er nu aan denken, de daar aanwezige scheepsmacht naar de Oostkust van Borneo te zenden, om er de voor de Filippijnen zoo verderfelijke rooversnesten te vernielen. De dappere Monforte voerde wederom het bevel over deze expeditie, een hachelijken tocht, omdat het met klippen en reven bezaaide vaarwater van Oost-Borneo toen aan de Spanjaarden geheel onbekend was. Niettemin verbrandde Monforte er vele negorijen en keerde met een veertigtal krijgsgevangenen terug. Nadat men op deze reis meerder kennis van het vaarwater verkregen had, verliet Monforte den 11den Januari 1649 ten tweeden male Zamboangan met een vloot van veertien vaartuigen, door de aan Spanje onderworpen Loetaos en Pintados of Bisaja's uitgerust. Nu stevende hij eerst naar het voor de kust van Borneo liggende eiland Laki-Laki, voer Oensang voorbij, het uiterste punt, dat hij op zijn vorigen tocht bereikt had, en kwam tot het eiland Bangei; welk laatste deel der kust veel rijst, varkens en geiten opleverde. Op deze expeditie werden eenige Christenen uit de slavernij verlost, wel tweehonderd gevangenen gemaakt, vele kampongs in de asch gelegd en over de driehonderd vaartuigen vernield, waaronder de roovertvloot, die juist naar de Filippijnen zou uitzeilen, zoodat deze kolonie dat jaar van dien geesel bevrijd bleef. Op onze nieuwere kaarten draagt een der eilandjes voor den mond der Rivier van Berauw den naam Sangkalaki, zoodat men met eenigen grond van waarschijnlijkheid Laki-Laki daar mag zoeken. Zonder twijfel bevoer Monforte op zijn eerste reis alleen de Oostkust van Borneo bezuiden Oensang, op zijn tweeden tocht bovendien nog de Noordoostkust tusschen dat schiereiland en Bangei. Daar nu Toeptoep, het verblijf van het beruchte rooverhoofd Pagoejan Ketjiel, zeker een hoofddoel dezer onderneming was, en de inlandsche gidsen natuurlijk konden aanwijzen, of dit bezuiden dan wel benoorden den Solok-Archipel lag, versterkt mij dit in de vooronderstelling, dat deze plaats of streek eveneens bezuiden Oensang moet liggen. In geen geval bezocht Monforte op een dezer reizen de hoofdstad van Eigenlijk-Broenei, zooals door latere schrijvers beweerd wordt, waarschijnlijk door de verwarring van het eiland Borneo met het rijk en de stad Broenei, die in oudere Spaansche geschriften door elkaar Burney genoemd worden. Integendeel is mij uit niets gebleken, dat de Spanjaarden na de expedities van 1578 en 1579 in de eerste helft der zeventiende eeuw eenige aanraking hadden met Eigenlijk-Broenei. Wel was dit het geval met de Portugeezen, die na het herstel hunner onafhankelijkheid daar van Macao uit peper tegen manufacturen inruilden; zelfs liet een hunner, Don Fernando de Lima Pacheco, in

1641 het leven bij een mislukte poging, om den Sultan van Broenei te vergiftigen ¹⁾).

Terwijl deze tochten naar Borneo plaats hadden, dreigde de rust op Mindanau verstoord te worden door de Spaansche bevelhebbers in Caraga, op de gevaarlijke oostkust voor de aanvallen der zeeroovers veilig, zoodat zij zich niet ontzagen, de in het verdrag als grenslijn aangenomen rivier Iho te overschrijden en tot het gebied van Corralat behoorende negorijen te berooven. Verwoed over deze schending van het traktaat, begon de Sultan met hulp der hem bevriende vorstjes op het eiland Sangi een groote vloot uit te rusten. Daar men wegens den nood, waarin de Filippijnen verkeerden, te Zamboangan geen hulp uit Manilla verwachten kon, was het volstrekt noodzakelijk, dat de vrede bewaard bleef. Pater Lopez werd derhalve opnieuw naar Corralat afgevaardigd, en hoewel de Sultan hem aanvankelijk niet te woord wilde staan, terwijl hij aan Javanen en Maleiers gehoor verleende, gelukte het hem toch, Corralat te bevredigen. Bij deze gelegenheid werd het verdrag ook onderteekend voor het rijk Boeajang door Balatamay, neef en schoonzoon van Monkay. Deze laatste vorst had toch, razend door den beet van een dollen hond, op zijn sterfbed vele zijner hoofden en verwanten doen ombrengen en daarop, uit vrees voor zijn eigen onderdanen, zijn minderjarigen zoon onder geleide van Balatamay aan de hoede van Corralat toevertrouwd. Het behoud van den vrede op Mindanau was te gelukkiger, daar juist nu omstreeks de helft van 1649 de geweldige opstand der Pintados uitbarstte, die zich bliksemsnel van het eiland Samar over de Bisaische Eilanden, het zuidoostdeel van Luzon en de geheele noordkust van Mindanau uitbreidde. Hoezeer toch de inboorlingen dier gewesten reeds lang het Christendom hadden aangenomen, hadden zij in den laatsten tijd zooveel geleden van de aanvallen der zeeroovers, en waren bovendien zoo gedrukt door de tot afwering der Hollandsche vloeten van hen gevorderde heerendiensten op de Spaansche schepen, dat zij in wanhoop te wapen vlogen en overal

¹⁾ Zie over dien Portugeeschen aanslag van Dijk bl. 282. De ongelukkig zeer onvolledige hoofdbron over Monfortes tochten naar Borneo is Combes, VII, cap. 9 en 11. Prof. Veth (*Borneo's Westerafdeeling*, D. I, bl. XXXVII) plaatst op het voetspoor van Logan, *Notices of European intercourse with Borneo Proper* (*Journ. Ind. Arch.*, II, p. 499) Monfortes tocht in 1645 en doet hem de stad Broenei verbranden, hetgeen reeds terecht betwijfeld werd door van Dijk, bl. 284. Hoezeer Combes voor de eerste expeditie geen bepaalden datum opgeeft, kan die in verband met hetgeen hierboven over Monfortes verrichtingen in deze jaren is medegedeeld, niet voor 1648 hebben plaats gehad. Met geen enkel woord blijkt verder uit Combes, dat de Spanjaarden zich toen te Oensang zouden gevestigd hebben.

de onder hen het Evangelie verkondigende paters vermoordden. Monforte, die tot loon zijner overwinningen op Borneo Goeverneur van Zamboangan geworden was, bediende zich met groot beleid van den alouden volkshaat tusschen de Loetaos en de Bisaja's, zoodat hij in betrekkelijk korten tijd een opstand bedwong, die voor het Spaansch gezag in de Filippijnen allerverderfelijkt dreigde te worden ¹⁾).

Te rechter tijd voor Spanje maakte de Vrede van Munster een einde aan den hardnekkigen strijd met de Nederlanders om het bezit van den Indischen Archipel. Was de oorlog, die daar een halve eeuw gewoed had, nog gedurende eenige jaren voortgezet, wellicht waren de Spanjaarden, wier verbinding met het moederland hoe langer hoe bezwaarlijker werd, voor altijd uit de Filippijnen verdreven. Al behielden zij echter deze schoone, vooral in onze dagen zoo kostelijke bezitting, nog lang zou men in Manilla de naweeën van den oorlog gevoelen, te meer daar de veraf gelegen kolonie, nu het gevaar voor een rechtstreekschen aanval door eene Europeesche mogendheid vooreerst geweken was, zeer schraal uit Mexiko van het noodige werd voorzien. Voortdurend toch leden de Filippijnen groote schade door de herhaalde aanvallen der zee-roovers, die bij het verval der Spaansche macht te moeilijker konden worden tegengegaan, nu zij het gebied der Mohammedaansche vorsten van Mindanau en Solok geheel hadden moeten

¹⁾ Combes, VII, cap. 10—12. De druk, waaronder de inlandsche Christenen in de Filippijnen zuchtten, wordt met levendige kleuren geschilderd in een gedrukt pamphlet van den Dominikaan Fray Placido de Angulo (*Manifesto y memorial informatorio al Rey nuestro Senor a favor de la Ciudad de Manila*, 22 bladen in folio zonder plaats of jaar van uitgave, maar blijkens den inhoud in 1657 opgesteld). De Indiaan, zoo wordt daar onder meer gezegd, is beroofd van zijne vrijheid, omdat allen hem bevelen, de goeverneur van het distrikt, zijn landheer (*encomendero*), de pachter der belastingen en de priester; van zijn rust, daar hij meestentijds diensten buitenshuis moet verrichten; van de vruchten van zijn arbeid, omdat de Spanjaard hem ontnemt de katoen, die hij plant, de rijst, die hij zaait, het kleed, dat hij weeft en het hoen, dat hij opvoedt; eindelijk van zijne zonen, die hem op den schoonsten leeftijd ontrukkt worden door den oorlog en andere zware heerendiensten. Zoowel uit dit geschrift als uit een ander pamphlet van den Jezuiet Magino Sola (*Informe al Rey n. S.*, 27 bladen folio, opgesteld in 1659, met het vorige te vinden in den op bl. 513 aangehaalden band van het Britsch Museum), vergeleken met de verklaringen van een overgeloopen Spanjaard (van Dijk, bl. 297), blijkt, welk gebrek er in de Filippijnen bestond aan Europeesch krijgs- en scheepsvolk, hoe gering het aantal der burgers van Manilla was, en in welken nood de openbare kas door den oorlog en de verstoring van den handel verkeerde.

ontruimen. Wel konden de Spanjaarden door hunne bezetting te Zamboangan eene soort van suprematie over deze inlandsche rijken uitoefenen, daar echter dit oppergezag niet uitdrukkelijk door contracten erkend was, kon niet belet worden, dat de Nederlanders of andere Europeesche natiën ook betrekkingen met die staten aanknoopten. In een volgend hoofdstuk zullen wij dit nader uiteenzetten, vooral hoe de Compagnie door een behendig gebruik der omstandigheden in vollen vrede de Spanjaarden voor goed uit de Molukken en Noord-Celebes met de nabijgelegen eilanden kon verdringen. Thans moeten wij aan het slot van dit opstel nog kortelijk recapituleeren, wat het bovenstaande ons geleerd heeft over den aard en omvang van het gezag, dat de vorsten van Mindanau en Solok in de eerste helft der zeventiende eeuw over Noord- en Oost-Borneo uitoefenden.

Naar alle waarschijnlijkheid bestond er destijds geen duurzaam of geregeld bestuur langs de kust van Borneo tusschen den noordhoek van dit eiland, Kaap Simpang Mangiauw, en Kaap Kanioengan, die reeds op de Hollandsche kaarten van dien tijd Aart Gijzen Hoek genoemd wordt. Evenals heden ten dage moet de oorspronkelijke Dajaksche bevolking van dit noordoostelijk deel van Borneo toen ruw en onbeschaafd geweest zijn, zonder dat zij blijvend aan eenig inlandsch vorst onderworpen was. Terwijl elders op Borneo, ten deele reeds in zeer ouden tijd, door Hindoesche en daarna door Javaansche kolonisten aan den mond der groote rivieren staten gesticht zijn, en dit voorbeeld later door Maleiers en Makassaren gevolgd werd, is er geen afdoend bewijs, dat er gedurende het door ons besproken tijdvak of te voren zulke rijken tusschen Broenei en Koetei geweest zijn. Broenei, volgens de constante inlandsche overlevering eens een onderhoorigheid van Madjapahit, was in elk geval tijdens de eerste komst der Europeanen in den Archipel een machtige staat. Uit de onlangs door Prof. Kern ontcijferde opschriften uit het gebied van Koetei blijkt zelfs, dat daar in de vierde eeuw onzer jaartelling beschaafde Hindoe-vorsten regeerden. Later worden Koetei en Passir steeds als onderhoorigheden van Madjapahit vermeld, terwijl na den val van dat rijk de suzereiniteit over deze staten der Oostkust op Banjermassin overging. In de zeventiende eeuw drongen Makassaren zich in dit gebied, en in 1635 zond de Indische Regeering, om den Sultan van Banjer voor zich te winnen, eene vloot van vijf schepen en twee sloepen onder den Commandeur Gerrit Thomasz. Pool naar de Oostkust, die het oppergezag van Banjermassin over Koetei en Passir herstelde. Opmerkelijk is het nu, dat in de over dezen tocht van Pool openbaar gemaakte bescheiden niet

gesproken wordt van het rijk Berauw ¹⁾). Hoeveel aanlokkelijks de vernuftige gissing des heeren Meinsma ook bij den eersten aanblik moge hebben, waar hij Berauw op de bekende lijst der onderhoorigheden van Madjapahit terugvindt, zoolang het bestaan van dien staat reeds in dit tijdperk niet van elders blijkt, acht ik het bedenkelijk zulks aan te nemen alleen op grond van dien zoo corrupten Maleischen tekst, waar zonderling genoeg dan geen sprake zou zijn van Broenei, welks onderhoorigheid aan Madjapahit voldoende vast staat ²⁾). Ook vond ik op geen oudere kaart in Oost-Borneo den naam van een land of plaats Berauw, alleen op die van Valentijn Tandjong Brouw of Deutekoms Hoek, maar wat vreemd schijnt, die kaap licht daar bezuiden Kaap Kanioengan ³⁾). Voorts bedenke men, dat Berauw, zooals boven werd aangewezen, oudtijds meer bekend was onder den naam van Soeako of Sawakkan. Wij zagen daar, dat Boeisang, vorst van Mindanau, dit gewest overheerde, en dat het noordwaarts daaraan grenzende Mangidara onder Solok stond. Beide deze veroveringen, die naar mijne schatting tusschen 1620 en 1630 moeten hebben plaats gehad, geschiedden, zooals uitdrukkelijk bericht wordt, met behulp der Loetaos of Badjoes. Ook Speelman verzekert in de hiervoor (bl. 511) aangehaalde Memorie, dat Magindara hoofdzakelijk bewoond was door vrijbuiters, die hunne rooverijen zoowel naar de Filippijnen, als naar de toen evenmin als thans onder geregeld inlandsch bestuur staande Westkust van Celebes uitstrekten. Noord-oost-Borneo benoorden Oensang was evenzeer in die dagen de gewone uitrustingsplaats der roovertloten, maar uit de door mij gebruikte oude bronnen blijkt niet, of dit deel van Borneo toen aan Solok of Mindanau gehoorzaamde; het waarschijnlijkst, dunkt mij, dat het meer rechtstreeks onder Broenei stond.

Het oppergezag, dat deze Mohammedaansche vorsten over verschillende kuststreken van Noord- en Oost-Borneo uitoefenden, was echter steeds van tijdelijken aard. De zwerfzieke Badjoes vormden geen geschikte stof, om blijvende koloniën te vestigen, die door verloop van

¹⁾ Zie van Dijk, bl. 23—34, en hetgeen Leupe reeds vroeger daarover in het licht gaf in de *Bijdragen Inst. van Taal- Land- en Volkenkunde*, D. III, bl. 263—288.

²⁾ Zie *Tijdschrift van Neerlandsch-Indië*, 1867, D. I, bl. 294.

³⁾ Merkwaardig is ook de verklaring van den Resident Gallois in *Bijdr. Inst.*, D, IV, bl. 247: »De Sultan van Banjermassin beweert wel is waar, dat »zijn rijk voorheen de suprematie over Berauw en Boelongan uitoefende, evenals »over Koetei en Passir, doch kan dit beweren door geen het minste bewijs »staven, terwijl deze bewering door de vorsten en grooten dier landen ten »sterkste wordt tegengesproken.»

tijd aan eenigszins geregelde staatjes het aanzijn gaven. De onuitputtelijke rijkdom van Borneo's wouden aan timmerhout was het lokaas, dat de rustelooze zeeroovers naar deze streken lokte. Daar werden hunne vloten uitgerust, waarop ongetwijfeld de Dajaks der stammen van het binnenland dikwijls als roeiers gebruikt werden. Dat deze oorspronkelijke bevolking van het land ooit geregeld schatting aan hunne zoogenaamde suzerainen opbracht, blijkt nergens. Dit moge soms het geval geweest zijn, wanneer Soloksche of Mindanausche prins en hoofden zich gedurende eenige jaren op Borneo hadden gevestigd, ook deze nederzettingen waren slechts van tijdelijken aard en werden veelal, wanneer de naburige bosschen uitgekapt waren, van het eene oord naar een ander verplaatst. Vandaar, dat wij thans zoo moeilijk de juiste ligging kunnen aanwijzen der in dit tijdperk in Noordoost-Borneo vermelde plaatsen, zooals Toep-toep, Bagahak, Laki-Laki, terwijl men elders in Indië de in de geschiedenis voorkomende plaatsnamen meestal in thans nog bestaande dessa's of kampongs terugvindt, of althans met tamelijke zekerheid kan opgeven, wanneer die plaatsen door oorlogsgeweld vernield of om andere redenen voor goed verlaten werden. De hier beschreven stand van zaken in Noordoost-Borneo bleef, zooals het vervolg van dit opstel zal aantoonen, nog lang voortbestaan, ja bestaat daar grootendeels nog in onzen tijd. Alleen in het zuidelijkste deel van het hier besproken gebied, aan den mond der rivieren Koeran en Kajan, ontstond een geregelder toestand door de vestiging der rijkjes Berauw en Boelongan, hoogst waarschijnlijk eene stichting van kolonisten uit Zuid-Celebes, die zich vooral na de verovering van Makassar door de Oost-Indische Compagnie op de Oostkust van Borneo hebben neergezet, en in de van ouds bestaande rijken Koetei en Passir een groote rol speelden, zoodat zelfs aan het thans in Koetei regeerend vorstenhuis een Boegineesche oorsprong wordt toegekend.

Varia.

OVEREENKOMSTEN MET INLANDSCHE VORSTEN.

Ter voldoening aan Art. 44, tweede lid, van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, werden onlangs weder aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal afschriften met de daarbij behoorende nota's van toelichting toegezonden van een achttal nieuwe contracten of daarmede gelijk te stellen acten met inlandsche vorsten in den Oost-Indischen Archipel gesloten.

Wij laten ze, om het belang der daarin behandelde onderwerpen, hier volgen, overgenomen uit de laatste Bijlagen van de Handelingen der Staten-Generaal.

I. OVEREENKOMST MET DJAMBI, BETREFFENDE DEN AFSTAND VAN HET OPIUM-MONOPOLIE AAN HET GOUVERNEMENT.

Aangezien het wenschelijk is gebleken om met den sultan, den pangeran ratoe en de rijksgrooten van Djambi eene overeenkomst en regeling aan te gaan van de overname der opiumpacht in het rijk van Djambi;

Zoo is op heden Dinsdag, den 13den Juli 1880, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, tusschen ons, Philip Fransz Laging Tobias, ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, resident van Palembang, en Achmad Nasar Oedin, sultan van Djambi benevens den pangeran ratoe en de rijksgrooten van dat rijk, overeengekomen als volgt:

1°. dat de invoer van opium in het rijk van Djambi en onderhoorigheden anders dan ten behoeve en voor rekening van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië of, voor zooveel daartoe door het Gouvernement gemachtigd, door den pachter, dien dat Gouvernement zich voorbehoudt aan te wijzen, is verboden;

2°. dat eveneens zijn verboden het vervoer en de verkoop van opium in genoemd gebied, anders dan ten behoeve en voor rekening van dien pachter;

3°. dat de sultan, de pangeran ratoe en de rijks grooten van Djambi beloven met alle te hunner beschikking staande middelen te zullen medewerken tot handhaving van deze verbodsbepalingen; zullende door het Gouvernement van Nederlandsch-Indië aan den sultan voornoemd, zoo lang het Djambisch rijksbestuur op voldoende wijze tot het vorenstaande zijne ondersteuning verleent, eene schadeloosstelling worden uitgekeerd van f 4000 (*vier duizend gulden*) 's jaars;

4°. dat het Djambisch rijksbestuur aan het Gouvernement van Nederlandsch-Indië volkomen vrijheid laat, om in zake de aan meergemelden pachter te verleen vergunning tot verkoop van opium te Djambi en Moeara Saba zoodanige regelingen te treffen, als noodig worden geacht.

Aldus gedaan, geteekend en bezworen op dag en datum hierboven vermeld.

Handtekening en stempels van den sultan van Djambi en zijne rijks grooten.	<i>De resident van Palembang,</i> (w. g.) LAGING TOBIAS.
---	---

Wij, Ratoe Achmad Nasar Oedin, sultan van Djambi, en Marto Ningrat, pangeran ratoe, zweren op den verhevenen en het woord bevattende Koraän, dat wij oprecht getrouw zullen zijn aan het Gouvernement van Nederlandsch-Indië en het bovenstaande contract met alle oprechtheid hebben aangegaan, en dat wij den inhoud te allen tijde zullen eerbiedigen en nakomen.

De toorn van den Allerhoogste en den Profeet dale op ons en onze nakomelingen neder, zoo wij aan dezen eed niet getrouw blijven.

De pangeran ratoe,
MARTO NINGRAT.

De sultan van Djambi
ACHMAD NASAR OEDIN.

Handteekeningen en stempels van den sultan van Djambi en van zijne rijks grooten.

In onze tegenwoordigheid.

(w. g.) LAGING TOBIAS.

(>) NIESEN.

(>) Pangeran MANGKOR NEGARA.

(>) Pangeran WIRO KESOEMO.

Deze overeenkomst is goedgekeurd en bekrachtigd op heden, den 16den Februari 1881.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(w. g.) VAN LANSBERGE.

Ter ordonnancie enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

Gelijk reeds in het jongste Koloniaal Verslag (blz. 13) werd vermeld, is in Juli 1880 met het bestuur van Djambi eene overeenkomst gesloten, waarbij het opiummonopolie in Djambi aan het Gouvernement wordt overgedragen. De aanleiding tot het sluiten van dit contract was de omstandigheid, dat in de laatste jaren de invoer en de verkoop van opium in Djambi plaats hadden zonder eenige contrôle van de zijde van het inlandsch bestuur.

Van daar een meer en meer toenemende sluikhandel naar naburige gewesten. De zonder de minste belemmering in Djambi ingevoerde opium werd voor een deel in Palembang, Sumatra's Westkust en Benkoelen binnengesmokkeld, hetgeen reeds tot klachten van de zijde van den pachter in Palembang aanleiding had gegeven en op den duur een nadeeligen invloed moest uitoefenen op de pachtprizen in die gewesten. Door de gesloten overeenkomst hoopt men dit kwaad op afdoende wijze te kunnen tegengaan.

Het pachtgebied van Palembang is nu uitgebreid met de gouvernementsnederzettingen te Djambi en te Moeara Saba. Aldaar mag alleen ten behoeve en voor rekening van het Gouvernement of van den pachter opium worden ingevoerd, terwijl aan anderen in geheel Djambi de invoer, het vervoer en de verkoop van opium verboden zijn.

II. SUPPLETOIRE VERKLARING VAN DEN BESTURDER VAN KOTA PINANG.

Ik ondergeteekende, soetan Ismail jang di pertoean Sati, verklaar oprechtelijk dat de Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen, die in mijn gebied gevestigd zijn, sedert de door mij op den 4den September 1872 afgelegde verklaring der erkenning van de Nederlandsche souvereiniteit steeds door mij zijn beschouwd als directe onderdanen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, en vermits door mij verzuimd is zulks ook bij art. 8 der voormelde verklaring op te nemen, zoo wordt dat artikel door mij gewijzigd als volgt:

Artikel acht.

Ik erken de in mijn gebied gevestigde of zich nog te vestigen Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen, zoomede de Chineezzen, te zijn onderdanen van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië.

Gedaan te Laboean-Batoe, den 28sten Mei 1880.

Handteekening en stempel van soetan ISMAIL.

Gesteld in mijne tegenwoordigheid,

De controleur van Laboean-Batoe,
(w. g.) VAN LEEUWEN.

Deze additioneele verklaring is goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 9den Februari 1881.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(w. g.) VAN LANSBERGE.

Ter ordonnancie enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

Door de hierevens aangeboden suppletoire verklaring van den jang di pertoean van het landschap Kota Pinang, behoorende tot de afdeeling Laboean Batoe der residentie Oostkust van Sumatra, is eene leemte aangevuld in de acte van verband van den tegenwoordigen bestuurder van dat landschap. ¹⁾

In art. 8 dier acte was namelijk verzuimd om nevens de Chineezzen ook de Europeanen en de met dezen gelijkgestelden als rechtstreeksche onderdanen van het Gouvernement te vermelden. Ten einde dit verzuim te herstellen, heeft art. 8 thans de noodige aanvulling ondergaan.

III. CONTRACT MET PONTIANAK.

Aangezien het wenschelijk is voorgekomen, om de wederzijdsche rechten en verplichtingen tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement eenerzijds, en den sultan van Pontianak en de grooten van dat sultanaat ter andere zijde, nader te omschrijven, en tevens de vigeerende contractueele bepalingen te herzien, ten einde haren inhoud meer in overeenstemming te brengen met de eischen van den tegenwoordigen tijd;

aangezien de sultan van Pontianak bij de door hem op den 23sten Augustus 1872 verleden acte van verband verklaard heeft, te allen tijde bereid te zullen zijn zich met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te verstaan omtrent punten, bij de bestaande overeenkomsten niet voorzien, en die later blijken mochten in het belang van land en volk regeling te behoeven;

Zoo is op heden Maandag, den 18den Augustus des jaars 1879, overeenkomende met den 29sten dag der maand Sjaban van het jaar 1296, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, en uit naam van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, tusschen ons, Cornelis Kater, ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en van de Eikenkroon, resident der Westerafdeeling van Borneo, ter eener zijde, en den sultan Sjarief Yoesoef bin Sulthan Hamith Alkadrie en de grooten van Pontianak, ter andere zijde, overeengekomen als volgt:

¹⁾ Gedrukte stukken der Tweede Kamer, Zitting 1879—1880, 86, n°. 9.

ARTIKEL 1.

Even als hunne voorgangers, verklaren ook de tegenwoordige sultan Sjarief Yoesoef bin Sulthan Hamith Alkadrie en de grooten van Pontianak, dat dit landschap behoort tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië en dat zij mitsdien Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, vertegenwoordigd door Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als wettig Opperheer erkennen. Zij beloven derhalve aan het Gouvernement van Nederlandsch-Indië en aan zijne vertegenwoordigers trouw, gehoorzaamheid en onderwerping.

ARTIKEL 2.

Het gebied van het landschap Pontianak wordt verstaan te zijn samengesteld uit de landen en eilanden, omschreven op de aan dit contract gehechte opgave.

ARTIKEL 3.

Het sultanaat Pontianak wordt als een erfelijk leen afgestaan aan Zijne Hoogheid den sultan Sjarief Yoesoef bin Sulthan Hamith Alkadrie, onder de uitdrukkelijke voorwaarde van stipte en trouwe naking der in dit contract omschreven verplichtingen.

De sultan Sjarief Yoesoef bin Sulthan Hamith Alkadrie verklaart dit leen op die voorwaarden te aanvaarden.

ARTIKEL 4.

De sultan van Pontianak noch zijne mantri's zullen dat landschap ooit aan eenige andere natie dan de Nederlandsche overgeven, noch met eenige andere mogendheid, hetzij Oostersche of Westersche, noch met eenigen onderdaan van zoodanige natie, eenig verbond of eenige overeenkomst aangaan, of briefwisseling houden, noch geschenken of zendelingen ontvangen van of zenden aan zoodanige mogendheid of zoodanigen onderdaan, noch toelaten dat zulks door of namens hunne kinderen of andere bloedverwanten, of door of namens hunne onderdanen, plaats vinde.

Onder deze briefwisseling is niet begrepen de tot dusver gebruikelijke correspondentie met andere inlandsche heerschers in deze residentie over onderwerpen van niet staatkundigen aard.

Brieven van den sultan zelve zullen niet anders verzonden worden dan door tusschenkomst van den resident.

ARTIKEL 5.

Bij overlijden van den sultan, of in gevallen dat de bestuurs-zetel van Pontianak door andere omstandigheden onvervuld mocht geraken, treedt de als opvolger in het bestuur aangewezen prins als sultan op, na vooraf in geschrifte te hebben afgelegd, geteekend en bezegeld den eed van trouw aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden en aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië als 's Konings vertegenwoordiger in die gewesten, zoomede van stipte naleving dezer overeenkomst.

De sultan en de grooten zullen telkens, wanneer de waardigheid van opvolger in het bestuur onvervuld mocht zijn, met eerbiediging

der landsinstellingen, en in overleg met den resident der Westerafdeeling van Borneo, zoodra mogelijk den prins aanwijzen dien zij tot opvolger in het landsbestuur wenschen bestemd te zien.

Deze aanwijzing wordt onderworpen aan de goedkeuring en bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, zonder welke zij van geenerlei gevolg is.

Bij gemis aan eenstemmigheid tusschen den sultan en zijne grooten onderling, of tusschen dezen en den resident der Westerafdeeling van Borneo, wordt de keuze van den tot opvolger in het landsbestuur aan te wijzen prins aan de beslissing van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië onderworpen, aan welke beslissing de sultan en de landsgrooten zich onvoorwaardelijk zullen onderwerpen.

ARTIKEL 6.

Bijaldien de aangewezen opvolger in het landsbestuur gedurende zijne minderjarigheid tot de waardigheid van sultan nocht geroepen worden, wordt, tot aan het door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië te bepalen tijdstip zijner meerderjarigheid, het gezag en het bestuur van Pontianak uitgeoefend door één of meer prinsen van het besturend stamhuis, daartoe door den Gouverneur-Generaal te kiezen, en bij eene daarvan uit te reiken acte in die waardigheid te bevestigen.

Geene uitroeping, voorstelling aan het volk of bevestiging van den tot sultan verkozen prins is geldig, wanneer die niet geschiedt krachtens eene door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië onderteekende acte, waarbij de keuze van dien prins wordt goedgekeurd en bekrachtigd.

ARTIKEL 7.

De sultan zal het bestuur voeren in overleg en in overeenstemming met de ambtenaren, door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in de Westerafdeeling van Borneo bescheiden.

Het verleen van titels, en de aanstelling alsmede het ontslag van hoofden en landsgrooten, zal niet mogen geschieden zonder dat daaromtrent met den resident der Westerafdeeling van Borneo is overeengekomen.

Ook de macht en de bevoegdheid, aan de mantri's toe te kennen, zullen in overeenstemming met den resident worden geregeld.

De sultan en de mantri's van Pontianak zullen zonder medeweten van- of voorafgaand overleg met den resident der Westerafdeeling van Borneo aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement geen brieven noch gezantschappen afzenden.

ARTIKEL 8.

De sultan en de grooten van Pontianak zullen met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement steeds vrede en oprechte vriendschap onderhouden, en dat Gouvernement, waar noodig, op eerste aanvraag met alle in hun bereik zijnde middelen hulp verleen, door het leveren van hulptroepen, koelies, wapenen en vaartuigen, en zulks tegen zoodanige vergoeding als het Gouvernement billijk zal achten, en onder het voorbehoud dat die hulp zich beperke binnen het gebied der residentie Westerafdeeling van Borneo.

Zij verbinden zich evenzeer vrede en vriendschap te onderhouden met de hoofden van naburige of van andere tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië behorende landschappen, en zullen mitsdien zonder voorkennis en toestemming van het Gouvernement van Nederlandsch Indië tegen zoodanige hoofden geene vijandelijkheden plegen, noch daartoe uitrustingen of voorbereidselen maken, noch versterkingen binnen het landschap Pontianak opwerpen.

Versterkingen die met voorkennis van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement binnen het landschap mochten bestaan of nader opgericht worden, zullen op de eerste aanzegging van het Gouvernement geslecht worden.

ARTIKEL 9.

Aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement blijft het recht voorbehouden om, zulks noodig of nuttig oordeelende, te allen tijde, behalve de reeds in Pontianak aanwezige ambtenaren, één of meer Europeesche of inlandsche gezaghebbers en het noodige overige personeel in het landschap Pontianak te vestigen; belovende de sultan en de mantri's ook die ambtenaren te eerbiedigen en te doen eerbiedigen.

ARTIKEL 10.

Indien het Gouvernement in het vervolg mocht verlangen om aan de bestaande versterking of 's Gouvernements-etablisement te Pontianak uitbreiding te geven, dan wel om nog op andere plaatsen in het landschap Pontianak bezetting te leggen, versterkingen op te werpen, of etablissementen op te richten, zullen de sultan en de mantri's zulks niet alleen toestaan, maar ook daartoe tegen billijke betaling en vergoeding voor eventueel daaruit voort te vloeien derving van inkomsten, alle mogelijke hulp en bijstand verleen en, terwijl zij voor zoodanige bezettingen, versterkingen of etablissementen en voor hunne uitbreiding de benoodigde uitgestrektheid grond (voor nieuw aangelegd wordende vestigingen één vierkante paal) kosteloos zullen beschikbaar stellen, ter plaatse naar de keuze van het Gouvernement, behoudens billijke schadeloosstelling aan de rechthebbenden.

De ter beschikking van het Gouvernement gestelde terreinen zullen behoorlijk afgebakend en in kaart gebracht worden.

Het Gouvernement belooft op dergelijke gronden zonder medeweten van den sultan geenerlei rechten aan derden te zullen afstaan en voorts die gronden, zoo ze niet meer voor het beoogde doel noodig mochten zijn, weder aan het leen te zullen toevoegen.

Evenzoo verbinden de sultan en de grooten zich om, wanneer zij daartoe aangezocht worden, tegen betaling mede te werken tot den bouw van vaartuigen ten behoeve van het Gouvernement.

ARTIKEL 11.

De sultan en de mantri's zullen met rechtvaardigheid regeeren, het welzijn des volks bevorderen, den landbouw, de nijverheid, den handel en de scheepvaart en alle overige wettige en nuttige bronnen van volksbestaan beschermen en bevorderen, in bescherming nemen en doen beschermen allen die zich met vergunning van het Gouvernement binnen

Pontianak gevestigd hebben of aldaar tijdelijk verblijf houden, alle handelaren, onderdanen van het Gouvernement, zoomede in het algemeen alle handelaren, zonder onderscheid, die in het landschap ten handel komen.

Alle den handel belemmerende gebruiken zullen mitsdien in het sultanaat Pontianak afgeschaft en verboden zijn.

Aan de handelaren van dat landschap worden, met betrekking tot den handel op Java en op alle andere landen onder het bestuur van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, wederkeerig dezelfde rechten verzekerd die onderdanen van het Gouvernement genieten, mits hunne schepen voorzien zijn van de gebruikelijke door het Gouvernement van Nederlandsch-Indië uitgegeven zeebrieven of jaarpassen.

ARTIKEL 12.

De sultan en de mantri's van Pontianak verbinden zich om aan Europeanen of andere Oostersche of Westersche vreemdelingen geene gronden af te staan, en hunne toelating of vestiging buiten de havens van Pontianak niet te vergunnen, zonder voorkennis en vooraf verkregen toestemming van den naastbij bescheiden gezagvoerende Nederlandschen ambtenaar.

Handelaren echter zullen in de havens van het landschap Pontianak worden toegelaten en aldaar verblijf mogen houden zoolang zij de orde en rust niet verstoren, mits van hun meer dan drie maanden voortgezet verblijf in die havens kennis gevende aan den resident der Westerafdeeling van Borneo.

Op die plaatsen in Pontianak waar de verordeningen omtrent het verblijf, in de gouvernementlanden van Nederlandsch-Indië uitgevaardigd, bereids in werking zijn, blijven die verordeningen toepasselijk.

Het Gouvernement van Nederlandsch-Indië behoudt zich wijders de bevoegdheid voor om, ten aanzien van de vestiging en toelating van Chineezers en andere Oostersche vreemdelingen in het landschap Pontianak, te allen tijde zoodanige verordeningen uit te vaardigen, als het in het algemeen belang van Nederlandsch-Indië of in het bijzonder in het belang van dat landschap zal noodig achten.

Personen die zich zonder verlof hebben verwijderd uit 's Gouvernements militairen of maritiemen dienst, voortvluchtige veroordeelden of misdadigers en dergelijken zullen door den sultan van Pontianak in geen geval binnen dat landschap geduld, maar onverwijld aan het Gouvernement uitgeleverd worden, indien zij zich daar vertoonen, en zulks zonder dat hunne uitlevering in elk voorkomend geval geëischt wordt.

ARTIKEL 13.

De sultan en de mantri's zullen aan personen, niet behoorende tot de inheemsche bevolking van Pontianak, geen concessiën tot ondernemingen van landbouw of mijnontginning verleenen, noch aan zoodanige personen gronden verhuren of verkoopen, dan na verkregen toestemming van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië.

Zoodanige concessiën zullen steeds, met inachtneming der algemeene belangen van Nederlandsch-Indië, waartoe ook het landschap Pontianak

behoort, zooveel mogelijk worden geregeld in overeenstemming met de algemeene verordeningen, vervat in het Koninklijk besluit van 2 September 1873 n°. 13, en de ordonnantie van 9 November 1873 en in de wet van 9 April 1870, de Koninklijke besluiten van 20 Juli 1870 n°. 15, 16 April 1872 n°. 28 en 3 December 1873 n°. 19, de ordonnantie van 27 December 1872 en het besluit van den Gouverneur-Generaal van dien datum n°. 28, en met de bepalingen welke later tot wijziging of aanvulling dier verordeningen mochten worden vastgesteld.

Van zoodanige wijzigingen en aanvullingen zal eventueel aan den sultan en de mantri's van Pontianak onverwijld kennis worden gegeven, terwijl van de voormelde verordeningen, zooals die zijn opgenomen in de *Indische Staatsbladen* van 1873 n°. 217a en 217b, en van 1870 n°. 55 en 118, n°. 116, 237a en 237b, en 1874 n°. 78, gedrukte Maleische vertalingen aan dit contract gehecht zijn.

Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement behoudt zich wijders het recht voor, om voor zijne rekening ondernemingen van landbouw of mijnontginning in Pontianak te doen aanvangen en voortzetten, of wel het recht daartoe aan particulieren af te staan, een en ander behoudens billijke schadeloosstelling aan den betrokkene, wanneer daartoe grond bestaat. De sultan en de grooten van Pontianak beloven zoodanige ondernemingen steeds zooveel mogelijk te zullen bevorderen.

Ook blijft aan het Gouvernement het recht voorbehouden om in de bosschen van het landschap Pontianak te allen tijde zooveel mast-, timmer- en brandhout te doen aankappen, dan wel op te koopen en uit te voeren, als het noodig zal achten, en zulks zonder dat deswege door den sultan en de mantri's, onder welke benaming ook, eenige opbrengst of betaling zal worden gevorderd, zullende evenwel geen aankappingen plaats hebben zonder voorafgaand overleg met hen.

ARTIKEL 14.

De sultan en de mantri's van Pontianak zullen, zonder toestemming van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, te hunnen behoeve geene andere belastingen heffen dan die omschreven zijn in de aan dit contract gehechte opgave, en zullen mitsdien, zonder die toestemming, die belastingen, hetzij die in geld, in natura of in arbeid opgebracht worden, in geen geval verhoogd of verzwaard worden.

De sultan en de mantri's verbinden zich in het algemeen te zorgen en te doen zorgen dat in het landschap Pontianak geene bovenmatige of onwettige heffingen, hoe ook genaamd, en door wien ook, van de bevolking geëischt worden.

Tot voorziening in de behoeften der leden van de besturende familie worden door den sultan van Pontianak, in evenredigheid van ieders rang en aanzien, bepaalde gronden aan hen afgestaan, hetzij ter bebouwing, hetzij om daarvan de geoorloofde inkomsten (hatszil) te trekken, zullende niemand eenige heffing mogen doen buiten het hem aangewezen territorium.

Geene tollën zullen door den sultan, noch door de mantri's of mindere hoofden, langs de Kapoes of de zijtakken van die rivier mogen worden geheven.

Als eene schadeloostelling voor de inkomsten, waarvan de heffing aan het Gouvernement is overgegaan, doet het Gouvernement van Nederlandsch-Indië aan den sultan van Pontianak jaarlijks uitbetalen de som van f 50 400 (*vijftig duizend vier honderd gulden*), waaronder begrepen zijn de bij vroegere overeenkomsten aan de nagelaten betrekkingen van wijlen sultan Kasim verzekerde gelden, ten bedrage van f 6000 (*zes duizend gulden*) 's jaars.

ARTIKEL 14a. (lees: Art. 15, 1ste alinea. ¹⁾)

Behoudens de rechten van den sultan en de mantri's in den bij het voorgaand artikel bedoelden staat omschreven, berust het recht van belastingheffing bij het Gouvernement.

ARTIKEL 15. (lees: Art. 16.) ¹⁾

Al de door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in omloop gebrachte muntsoorten zullen ook in het landschap Pontianak tegen den wettigen koers gangbaar zijn.

ARTIKEL 16. (lees: Art. 17.) ¹⁾

De sultan en zijne mantri's zorgen, in overleg en in overeenstemming met de daartoe door het Gouvernement aangewezen ambtenaren, voor de uitoefening der politie en de opsporing van misdrijven en overtredingen onder de inlanders en met dezen gelijk gestelde personen binnen het geheele grondgebied van het landschap Pontianak, waaronder niet wordt begrepen het grondgebied der bestaande of nader op te richten gouvernements-etablissemten in dat landschap.

Voor zooveel betreft de Chineezzen of andere niet tot de inheemsche bevolking behorende personen, die onder eigen, door of van wege het Gouvernement aangestelde, hoofden zijn of nader mochten worden gesteld, bepaalt zich die zorg tot het verleenen van hulp en bijstand aan die hoofden, die wederkeerig verplicht zijn den sultan en zijne mantri's in de uitoefening der politie de meest mogelijke medewerking te verleenen. Van alle misdrijven en overtredingen, door andere dan de in de vorige alinea bedoelde inlanders of met dezen gelijk gestelde personen binnen Pontianak gepleegd, wordt door of van wege den sultan zoo spoedig mogelijk kennis gegeven aan den door de Regeering voor de verdere behandeling aangewezen ambtenaar, onder toezending der stukken van het voorloopig onderzoek en der opgevatte beklagden.

ARTIKEL 17. (lees: Art. 18.) ¹⁾

Het recht tot uitoefening van de justitie over alle inwoners van het landschap Pontianak, van welke natie ook, behoort aan het Gouvernement, als souverain des lands.

Tot behoorlijke ten-uitvoer-legging der vonnissen en bevelschriften, gewezen of uitgevaardigd door de rechtbanken en rechters van het Gouvernement, wordt door den sultan en zijne mantri's de noodige hulp en medewerking verleend.

ARTIKEL 18. (lees: Art. 15, 2de alinea.) ¹⁾

Alle door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement vastgestelde of

¹⁾ nagevolge het bepaalde bij de bekrachtiging van het contract.

Deel I, 1882.

nader uit te vaardigen verordeningen en bepalingen, betreffende rechten, belastingen en verpachtingen, en in het algemeen betreffende alle inkomsten van het Gouvernement hoe ook genaamd, zullen ook van verbindende kracht zijn voor de ingezetenen, zonder onderscheid van die plaatsen in het landschap Pontianak, waar zoodanige inkomsten aan het Gouvernement zijn of eventueel zullen worden afgestaan

ARTIKEL 19.

In het landschap Pontianak zijn menschenroof, slavenhandel, en in- en uitvoer van slaven verboden, en zullen die misdadige bedrijven door den sultan en de mantri's binnen hun landschap niet geduld, maar met alle in hun bereik zijnde middelen krachtdadig tegengegaan worden.

Ter verzekering der rechten van zoodanige personen die zich, tot waarborg van schuld, als pandelingen mochten hebben gesteld, beloven de sultan en de mantri's van Pontianak: te zullen waken en doen waken dat zooveel mogelijk in hun landschap worden nageleefd de bepalingen door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement met opzicht tot het pandelingschap vastgesteld bij de ordonnancien van 7 Juli 1859 (*Staatsblad* n°. 43) en 22 Juni 1872 (*Staatsblad* n°. 114), waarvan eene Maleische vertaling aan dit contract is gehecht, — te zullen tegengaan en doen tegengaan alle onwettige en onbillijke aanhouding van personen als pandelingen, — en voorts krachtig te zullen medewerken tot de trapsgewijze afschaffing van het pandelingschap voor zooveel dat nog binnen Pontianak mocht bestaan.

ARTIKEL 20.

De sultan en de grooten van Pontianak zullen den zee- en rivierroof met alle in hun bereik zijnde middelen krachtdadig tegengaan en doen tegengaan, en geene schuilplaats noch eenige andere hulp of medewerking hoegenaamd verleenen, noch toelaten dat die verleend worden, aan zee- of rivierroovers, noch aan personen die hun bekend zijn of aangewezen worden als zoodanig bedrijf uit te oefenen of daarin betrokken te zijn.

ARTIKEL 21.

De sultan en de mantri's verbinden zich om aan alle schepen en vaartuigen, welke langs de kusten of langs de boorden der rivieren binnen het gebied van Pontianak in nood mochten vervallen, allen bijstand te verleenen, de schipbreukelingen te verzorgen, en zich geene hunner goederen toe te eigenen, noch te gedoogen dat iemand, wie ook, zich die toeëigene.

Zij verbinden zich om schepen en vaartuigen of goederen, welke aan het strand of langs de rivieren binnen het gebied van Pontianak mochten stranden of komen aandrijven of worden aangebracht, en welke eigenaren onbekend zijn, te bergen, dan wel ten voordeele van belanghebbenden in het openbaar te verkoopen indien die niet kunnen worden bewaard. Van het stranden van schepen en vaartuigen, of het aanbrengen van aan het strand of uit de rivier opgevischte goederen, zullen de sultan en de mantri's onverwijld kennis geven aan

den meest nabij zijnden ambtenaar van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

De sultan en de mantri's kunnen hulp- en bergloon vorderen, die, naar mate van de moeite, door hen zelve worden begroot. Van die begrooting geven zij onverwijld kennis aan den resident der Westerafdeeling van Borneo. Belanghebbenden, die zich met deze begrooting mochten bezwaard achten, kunnen de beslissing van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië inroepen door tusschenkomst van den resident der Westerafdeeling van Borneo.

ARTIKEL 22.

De sultan en de mantri's van Pontianak verbinden zich om, met de middelen onder hun bereik of te hunner beschikking gesteld of nog te stellen, het volksonderwijs in hun landschap krachtdadig te ondersteunen en te bevorderen.

ARTIKEL 23.

De sultan en de mantri's van Pontianak verbinden zich de vaccine onder hunne onderdanen toe te laten en te bevorderen.

ARTIKEL 24.

De sultan en de mantri's erkennen dat door dit contract alle vroegere overeenkomsten, door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement met de sultans van Pontianak gesloten, voor zoover die met het tegenwoordig tractaat in strijd zijn, zijn vervallen.

Omtrent de punten, bij dit contract niet voorzien en die nader blijken mochten in het belang van land- en volk regeling te behoeven, wordt voorts overeengekomen dat partijen zich deswege in der minne zullen verstaan.

Het Gouvernement van Nederlandsch-Indië zal den sultan en de mantri's van Pontianak en hunne opvolgers, zoolang zij de hun in dit contract opgelegde verplichtingen trouw en stipt opvolgen, in hunne waardigheden en rechten als zoodanig handhaven, die rechten nimmer aan eenige andere natie afstaan, en zich niet verder met de inwendige huishouding van het landschap inlaten als bij dit contract is omschreven.

Aldus ten dage en jare, in den aanhef dezes vermeld, te Pontianak overeengekomen, in viervoud opgemaakt, onderteekend, bezegeld en plechtig beëdigd door den sultan van Pontianak, Sjarief Yoesoef bin Sulthan Hamith Alkadrie, en door zijne mantri's in tegenwoordigheid van mij, Cornelis Kater, resident der Westerafdeeling van Borneo, en den secretaris der residentie.

Stempels en handteekeningen van den sultan
en van den bandhara van Pontianak.

(w. g.) KATER.

Voor de beëdiging,

Mij bekend,

De panghoeloe,

De secretaris,

(w. g.) PANGHOELOE MANTZOR.

(w. g.) DE LISER.

Behoort bij art. 2 van het contract met Pontianak.

VOORLOOPIGE OPGAVE van het grondgebied van het landschap Pontianak.

Grenzen. Met Mampawa: van af de monding van de soengei Poeroen opwaarts tot aan haren oorsprong over de heuvelenrij in eene als het ware rechte lijn tot aan den top van den berg Laki.

Met Landakh: van af den top van den Goenoeng Laki de soengei Sepatah, van haren oorsprong af, volgende tot daar waar zij zich in de soengei Mandor stort en van hier de soengei Mandor volgende tot aan hare uitwatering bij Kwalla Trop in de soengei Landakh; deze opwaarts volgende tot aan de plaats Jelouw, en van Jelouw tot aan den oorsprong der soengei Rankang, en deze volgende tot daar waar zij zich in de Kapoeas stort.

Het landschap Pontianak wordt ten oosten, ten zuidoosten en ten zuiden begrensd door de rivieren Kapoeas en Poengar.

Ten westen wordt het landschap Pontianak begrensd door de Chineesche zee.

Deze omschrijving der grenzen kan nog niet als definitief worden aangemerkt, vermits voor sommige gedeelten die grenzen eerst later, na nauwkeurige opnemingen, kunnen worden vastgesteld.

Behoort bij art. 14 van het contract met Pontianak.

OPGAVE van de door den sultan van Pontianak geheven wondende belastingen.

1°. Van boschproducten als rottan, getah, timmerhout, was, enz. 10%;

2°. Van de voortbrengselen van den landbouw:

1°. Padi:

a. van de sawahs, op elke 2500 vierkante vademmen 10 (tien) gantangs rijst per jaar;

b. van nieuwe gronden en ladangs, op elke 2500 vierkante vademmen 4 (vier) gantangs rijst per jaar;

2°. Tuinen.

a. van groente-, sirih-, en suikertuinen, op elke 2500 vierkante vademmen *f* 6 (zes gulden) per jaar;

b. van boomgaarden, op elke 2500 vierkante vademmen *f* 2 (twee gulden) per jaar, behalve van de doerian, waarvan, onverschillig op welke plaats binnen het landschap Pontianak, van de vruchten 10% geheven wordt;

c. bij aan te leggen koffie- of andere aanplantingen op groote schaal wordt de belasting, zoo noodig door tusschenkomst van het bestuur. in overleg met den sultan van Pontianak geregeld, maar zal zij nimmer de *f* 2 (twee gulden) op elke 2500 vierkante vademmen te boven mogen gaan;

d. van de vruchtdragende klapperboomen wordt *f* 0,01 ½ (anderhalve cent) per boom als belasting geheven, onverschillig wie eigenaar dezer boomen is.

Door de in het sultanaat van Pontianak wonende Dajaks wordt het volgende per jaar en per huisgezin betaald:

2 gantangs rijst, vertegenwoordigende de waarde van . . .	± f 0,89
1 gantang poeloet	> > 0,60
1 kip	> > 0,25
2 eieren	> > 0,05
45 bossen brandhout	> > 1,80

Daarenboven zijn zij verplicht in het jaar vier dagen bij of voor den sultan van Pontianak te werken (de heen- en terugreis niet medegerekend).

Deze overeenkomst is goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 3den November 1880, behoudens de daarin niet rooden inkt aangegeven verbeteringen ¹⁾ en opname na artikel 14 van een nieuw artikel 15, bestaande uit de door deze opname vervallende artikelen 14a en 18 van dit contract als 1ste en 2de alinea's; zullende de artikelen 15, 16 en 17 van dit contract in het goedgekeurde en bekrachtigde worden opgenomen als artikelen 16, 17 en 18.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(w. g.) VAN LANSBERGE.

Ter ordonnancie enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

Pontianak wordt begrensd ten westen door de Chineesche zee, ten noorden door Mampawa en Landakh, ten noordoosten door Landakh, ten oosten door Tajan en Meliouw, ten zuiden en zuidoosten door Koeboe.

De oppervlakte wordt geschat op 83 vierk. geographische mijlen en de bevolking op bijna 35 000 zielen, waaronder 92 Europeanen, 9500 Chineezen en bijna 1400 Arabieren.

De stichting van het sultanaat Pontianak dagteekent van de laatste helft der vorige eeuw. In 1772 bracht pangaran Sjarief Abdul Rachman, de zoon van een Arabischen fortuinzoeker die zich tot rijksbestuurder in Mampawa had weten te verheffen, nabij de plek waar thans de hoofdplaats Pontianak is gelegen, eene vestiging tot stand, welke ten gevolge van hare voor den handel zeer gunstige ligging en de verstandige maatregelen van den pangaran, zeer spoedig in bloei en omvang toenam.

Het duurde niet lang of ook de Oost-Indische Compagnie kwam met de nieuwe vestiging in aanraking. In 1778 zond zij er een commissaris heen, en in het volgend jaar werd een contract met Abdul Rachman gesloten, waarbij deze onder anderen formeel als sultan werd erkend, terwijl Pontianak en het landschap Sangouw of Sesango hem in leen werden afgestaan. Over het laatstgenoemde landschap heeft zich echter de heerschappij van Pontianak nooit uitgestrekt.

De Compagnie richtte in Pontianak een etablissement op, hetwelk echter, tegelijk met hare andere vestigingen op de westkust van Borneo, in 1791 weder werd verlaten.

Na het herstel van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel werden ook de betrekkingen met Pontianak weder aangeknoopt,

¹⁾ De hierbedoelde verbeteringen zijn in den afgedrukten tekst opgenomen.

en dit leidde in 1819 tot het sluiten van een nieuw contract met sultan Kasim, den zoon en opvolger van sultan Abdul Rachman. Daarbij stelde de sultan zich onder de bescherming van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, hetwelk in vereeniging met hem het gezag over Pontianak zou uitoefenen, terwijl alle inkomsten des rijks tusschen den sultan en het Gouvernement zouden verdeeld worden. De rechtspraak over Europeanen en Chineezers werd aan het Gouvernement voorbehouden. Kort na het sluiten van deze overeenkomst overleed sultan Kasim, en in overeenstemming met de wenschen van het grootste en invloedrijkste deel der bevolking, werd zijn broeder Osman, die reeds tijdens het leven van sultan Kasim met een gedeelte van het bestuur was belast geweest, tot de sultanswaardigheid verheven.

In het jaar 1822 werd overeengekomen dat de sultan, in stede van de voordeelen voortspruitende uit de verdeeling van de inkomsten des lands, eene vaste toelage zou genieten; in hetzelfde jaar verbond sultan Osman zich om aan den zoon van sultan Kasim, Aboe Bakar, jaarlijks een zeker bedrag te zullen uitkeeren, terwijl in 1823 eene suppletoire overeenkomst tot stand kwam, welke voornamelijk de uitbreiding van rechtsmacht van het Gouvernement over de onderdanen des sultans ten doel had.

Nadat sultan Osman in 1855, ingevolge zijn verzoek, op meer dan 80jarigen leeftijd van de regeering was ontheven, werd met zijn zoon sultan Hamith in het volgend jaar eene overeenkomst gesloten, welke in de bestaande contractueele verhouding niet veel wijziging bracht¹⁾. De jaarlijksche toelage werd gesteld op f 50 400, terwijl art. 18 uitdrukkelijk verklaarde dat de uitoefening van politie en justitie over over alle inwoners van het rijk, van welke natie ook, aan het Gouvernement behoorde.

Sultan Hamith overleed in 1872 en werd opgevolgd door zijn oudsten zoon, Sjarief Yoesoef ²⁾, die thans nog aan het hoofd des bestuurs staat.

Aangezien het contract van 1856 in vele opzichten verouderd was, werd den 18den Augustus 1879 eene nieuwe overeenkomst met hem gesloten. De bekrachtiging daarvan door den Gouverneur-Generaal is eenigen tijd vertraagd, omdat het contract nog op eenige ondergeschikte punten, voor zooveel noodig in overleg met den sultan, is gewijzigd.

Behalve in andere opzichten wijkt het nieuwe contract ook hierin van het vorige af, dat thans de uitoefening van de politie over de inlandsche bevolking in Pontianak, buiten de gouvernementsestabilismenten, is toevertrouwd aan het rijksbestuur in overeenstemming en in overleg met de gouvernementen-ambtenaren (art. 16) ³⁾, terwijl tot dusver het Gouvernement met de geheele politiezorg was belast. Deze wijziging houdt verband met het nieuwe reglement op het rechtswezen in de residentie Westerafdeeling van Borneo.

¹⁾ Gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1857—1858, XXXV, n°. 3.

²⁾ Zie de acten van verband en van bevestiging in de gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1875—1876, 82, n°. 4.

³⁾ Bij de goedkeuring van het contract door den Gouverneur-Generaal is dit art. 16, blijkens het slot van het medegedeelde stuk, art. 17 geworden.

IV. ACTEN VAN VERBAND EN VAN BEVESTIGING VAN DEN
BESTUURDER VAN SOEHAIID.

ACTE VAN VERBAND.

Ik, Oetie Ismail, bestuurder van Soehaid, beloof plechtiglijk :

dat ik aan den Koning der Nederlanden en aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als 's Konings vertegenwoordiger in deze gewesten, gehonw en getrouw zal zijn, en het landschap Soehaid, dat mij in leen is afgestaan en als zoodanig door mij wordt aangenomen, met allen ijver, oplettendheid en toewijding voor en van wege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zal besturen overeenkomstig de instellingen en wetten van dit landschap en met stipte inachtneming van de bepalingen vervat in de met mijne voorgangers gesloten overeenkomsten ;

dat ik te allen tijde bereid zal zijn mij met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te verstaan omtrent punten bij die overeenkomsten niet voorzien, en die nader blijken mochten in het belang van land en volk regeling te behoeven, terwijl ik mij speciaal bereid verklaar om toe te treden tot eene herziening der thans vigeerende contractueele bepalingen, meer in overeenstemming met de eischen van den tegenwoordigen tijd ;

dat ik alles zal aanwenden wat tot heil en voordeel van mijn landschap kan strekken ;

dat ik niets met raad en daad zal doen wat in het nadeel van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement of van zijne onderhoorigen zal zijn, noch zal gedoogen dat zulks door anderen worde gedaan, maar dat ik integendeel, ingeval mij zulke daden mochten ter oore komen, deze naar mijn beste vermogen afweren en daarvan kennis geven zal aan den resident der Westerafdeeling van Borneo of aan den meest nabij zijnden ambtenaar van het Gouvernement ;

dat ik wijders alle verbintenissen, voortvloeiende uit de tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en mijne voorgangers gesloten overeenkomsten, heilig en getrouw zal nakomen en voorts alles zal doen wat een getrouw en eerlijk bestuurder en leenman betaamt.

Deze verklaring heb ik met eede bevestigd, bezegeld en onderteekend ten overstaan van Andreas Hermanus Gijsberts, adsistent-resident van Sintang, en in bijzijn van den controleur der Boven-Kapoeas, H. P. A. Bakker en van de mantri's van Soehaid, Raden Soeta, Raden Mas, Kiahie Angsa Dipa en Hadji Zeinal Abidin, welke laatste den bestuurder den eed afgenomen heeft

Soehaid, den 24sten April 1880.

Handteekeningen van OETIE ISMAIL
en van de mantri's van *Soehaid*.

Voor de beëdiging,

(w. g.) HADJI ZEINAL ABIDIN.

De controleur der Boven-Kapoeas,

(w. g.) BAKKER.

Ten overstaan en in bijzijn van den adsistent-resident van *Sintang*.

(w. g.) GIJSBERTS.

ACTE VAN BEVESTIGING.

Nademaal, in de plaats van den op den 24sten November 1879 overleden bestuurder van Soehaid, pangeran Soema di Lage Mangkoe Negara, in eene op den 24sten December 1879 ter hoofdplaats Soehaid met de mantri's, de hoofden en de bevolking door den adsistent-resident van Sintang gehouden vergadering, eenstemmig tot opvolger van den overleden bestuurder is verkozen diens eenige wettige zoon Oetie Ismail;

En aangezien Oetie Ismail op heden, den 24sten April des jaars 1880, in handen van mij A. H. Gijsberts, adsistent-resident van Sintang, daartoe bij schrijven dd. 27 Maart 1880 n°. 1805 door den resident der Westerafdeeling van Borneo speciaal gemachtigd, plechtig heeft beëdigd, en te mijnen overstaan heeft bezegeld en ondertekend de aan deze acte gehechte schriftelijke verbintenis;

Zoo wordt voornoemde Oetie Ismail bij deze door mij, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, in naam en van wege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement plechtig bevestigd in zijne waardigheid van bestuurder van Soehaid, en zulks onder den naam en titel van pangeran Kesoema Anom Soeria Negara, ten blijke waarvan hem van deze acte, zoomede van de bovenbedoelde door hem aangegane schriftelijke verbintenis, nadat die stukken zullen zijn voorzien van het bewijs van goedkeuring en bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, een exemplaar zal worden uitgereikt.

Aldus gedaan te Soehaid, ten dage en jare voorschreven.

De adsistent-resident van Sintang,

(w. g.) GIJSBERTS.

De bestuurder van het landschap Soehaid,

(w. g.) Pangeran KESOEMA ANOM SOERIA NEGARA.

In tegenwoordigheid van den controleur
der Boven-Kapoeas.

(w. g.) BAKKER.

Deze acten van verband en van bevestiging zijn goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 2^{den} April des jaars 1881 (onder aantekening, dat Oetie Ismail voornoemd voor de bezegeling daarvan heeft gebruik gemaakt van het zegel van zijnen voorganger pangeran Soema di Laga Mangkoe Negara, vermits hij nog geen eigen zegel bezit.)

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,

(w. g.) VAN LANSBERGE.

Ter ordonnancie enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

Soehaid is een der aan de Boven-Kapoeas gelegen landschappen, behorende tot de residentie Westerafdeeling van Borneo. Het grenst

ten noorden aan het rechtstreeks onder het Gouvernement staande grondgebied der Batang Loepars, ten oosten aan Salimbouw, ten zuiden en voor een groot deel ook ten westen aan het gouvernements grondgebied, bewoond door de Sebroeang- en Rembai-Dajaks, en voorts ten westen aan het gebied der Empanang, dat tot Salimbouw behoort. De oppervlakte kon nog niet worden opgegeven.

De bevolking bestaat ten deele uit Maleiers, ten getale van 450, en ten deele uit Dajaks, wier aantal ongeveer 250 bedraagt. Ook zijn er een paar Chineesche kleinhandelaars gevestigd.

Aangaande de vroegere geschiedenis van dit landschap valt weinig mede te deelen. Toen de gezaghebber Hartmann in 1823 en 1824 de Boven-Kapoeas bezocht, stond pangeran Soema di Laga Mangkoe Negara aan het hoofd des bestuurs te Soehaid. De eerste contractuele aanraking van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement met het landschap dateert van 1847, toen met den genoemden pangeran eene uit 5 artikelen bestaande overeenkomst werd gesloten, waarvan de voornaamste bepaling de erkenning van onze souvereiniteit behelsde. De gouvernementscommissaris Prins sloot met dienzelfden bestuurder in 1855 een nader contract, hetwelk nog van kracht is. Daarbij werd hem het landschap in erfelijk leen afgestaan, terwijl onder meer het heffen van tollén werd verboden, het recht van belastingheffing, met uitzondering van de landrente en de hassilbelasting der Dajaksche stammen, uitsluitend aan het Gouvernement werd verzekerd, en de uitoefening van justitie en politie, behalve de berechting van kleine justitie- en politiezaken van inlanders buiten de hoofdplaats, aan het Gouvernement werd opgedragen.

Pangeran Soema di Laga overleed in zeer hoogen ouderdom in 1879, en daarop is zijn eenige wettige zoon tot bestuurder van Soehaid verheven.

De Indische Regeering is er op bedacht om het verouderd contract van 1855 door een ander te vervangen.

V. ACTEN VAN VERBAND EN VAN BEVESTIGING VAN DEN PANEMBAHAN VAN LANDAKH.

ACTE VAN VERBAND.

Ik, pangeran Ratoe Kesoema adi Ningrat, met den naam van panembahan Kesoema adi Ningrat optredende als panembahan van Landakh, beloof plechtiglijk:

dat ik aan den Koning der Nederlanden en aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als 's Konings vertegenwoordiger in deze gewesten, gehouw en getrouw zal zijn, en het gebied van Landakh, dat mij in leen wordt afgestaan en als zoodanig door mij wordt aangenomen, met allen ijver, oplettenheid en toewijding voor en van wege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zal besturen, overeenkomstig de wetten en instellingen des lands en met stipte inachtneming van de bepalingen vervat in de met mijne voorgangers gesloten overeenkomsten;

dat ik te allen tijde bereid zal zijn om met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement eene overeenkomst aan te gaan op de grondslagen van het op den 25sten Juni 1878 door den waarnemenden vorst goedgekeurd en door mij mede onderteeikend concept-contract;

dat ik alles zal aanwenden wat tot heil en voordeel van mijn rijk kan strekken;

dat ik niets met raad en daad zal doen wat in het nadeel van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement of van zijne onderhoorigen zal zijn, noch zal gedoogen dat zulks door anderen worde gedaan, maar dat ik integendeel, ingeval mij zoodanige daden mochten ter oore komen, deze naar mijn beste vermogen afweren en daarvan kennis geven zal aan den meest nabij zijnden ambtenaar van het Gouvernement;

dat ik wijders alle verbindtenissen, voortvloeiende uit de tusschen het Gouvernement en mijne voortgangers gesloten overeenkomsten, heilig en getrouw zal nakomen, en voorts alles zal doen wat een getrouw en eerlijk vorst en leenman betaamt.

Deze verklaring heb ik met eede bevestigd, bezegeld en onderteeikend ten overstaan van Cornelis Kater, resident der Westerafdeeling van Borneo, de rijks grooten pangeran Wira Nata, pangeran Koesoema en pangeran Adi Koesoema.

Geschreven te Ngabang den 30sten Juni 1881.

Te mijnen overstaan

De resident voornoemd.

(w. g.) KATER.

(Handteekeningen van den vorst en de rijks grooten van Landakh).

ACTE VAN BEVESTIGING.

Nademaal de waarnemend vorst van Landakh, de pangeran Mangkoe Boemi, op den 26sten Juni 1881 is overleden; en aangezien reeds vóór dat overlijden, en wel bij het gouvernementsbesluit van den 17^{den} April 1881, n°. 16, is bepaald dat de aangewezen troonsopvolger, de pangeran Ratoe Kesoema adi Ningrat, als bestuurder van Landakh zal optreden; en deze aangewezen troonsopvolger, op heden den 30sten Juni des jaars 1881, in handen van mij, Cornelis Kater, resident der Westerafdeeling van Borneo, plechtig heeft beëdigd en ten mijnen overstaan heeft bezegeld en onderteeikend de aan deze acte gehechte schriftelijke verbintenis;

Zoo wordt, mede in opvolging van het in hoofde dezes genoemd besluit, voornoemde pangeran Ratoe Kesoema adi Ningrat bij deze door mij, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, in naam en van wege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, plechtig bevestigd in zijne waardigheid van vorst van Landakh, en zulks onder den naam en titel van panembahan Kesoema adi Ningrat, ten blijke waarvan hem van deze acte, zoomede van de bovenbedoelde door hem aangegane schriftelijke verbintenis, nadat die stukken zullen zijn voorzien van het bewijs van goedkeuring en be-

krachtiging van den Gouverneur-Generaal, een exemplaar zal worden uitgereikt.

Aldus gedaan te Ngabang ten dage en jare voorschreven.

De resident der Westerafdeeling van Borneo,

(w. g.) KATER.

In tegenwoordigheid van den controleur van Landakh,

(w. g.) VAN STENIS.

Deze acten van verband en bevestiging zijn goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 1sten September 1881.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,

(w. g.) F. 's JACOB.

Ter ordonnantie enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

Na het overlijden in 1874 van den vorigen panembahan van het tot de residentie Westerafdeeling van Borneo behoorend landschap Landakh, werd het bestuur daarover tijdelijk opgedragen aan een regent, in afwachting dat de toen nog minderjarige zoon des panembahans die waardigheid zou kunnen vervullen.

De bij het optreden des regents gepasseerde acten van verband en van bevestiging werden in 1877 aan de Staten-Generaal aangeboden ¹⁾.

De zoon van den overleden panembahan heeft onlangs het bestuur aanvaard, nadat ook de waarnemende panembahan, die op het punt stond wegens ziekte van zijne taak te worden ontheven, kort te voren was gestorven. De acte van verband van den nieuwen bestuurder en de aan hem uitgereikte acte van bevestiging worden hierbij overgelegd.

Uit de eerstbedoelde acte blijkt dat de panembahan is toegetreden tot de schikkingen welke reeds met den waarnemenden bestuurder waren getroffen nopens het sluiten van een nieuw contract ter vervanging van de nog bestaande overeenkomst van 1859.

HOE HET, VOLGENS MR. W. B. BERGSMA, KOMT DAT LEBAK EEN WOESTENIJ IS.

In „de Amsterdammer, weekblad voor Nederland” van 26 Febr. l. l. gaf de heer Mr. W. B. Bergsma een verklaring van de Lebaksche toestanden, welke te merkwaardig is dan dat wij haar aan onze lezers mogen onthouden; zoo iemand, dan heeft genoemde Indische Hoofdamtenaar alleszins recht tot medespreken en ook gehoord te worden. Men hoore zijne verklaring.

»In het artikel: Lebak is een woestenij, voorkomende in het nummer van 8 Januari jl. van dit Weekblad, wordt de wensch geuit, dat een volledig licht worde verspreid over den loop van zaken, de gedragin-

¹⁾ Gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1877-1878, 100, n°. 8. In de destijds aangeboden Nota van Toelichting (n°. 9 van den bundel) zijn de voornaamste geschiedkundige bijzonderheden betreffende het landschap Landakh aangegevend.

gen der regeeringspersonen in het Lebaksche gedurende de laatste vijf en twintig jaren, opdat de oorzaken blijken van de verschrikkelijke toestanden in die afdeeling.

Daar ik van Mei 1862 tot Maart 1866 als contrôleur in de residentie Bantam en in de afdeeling Lebak heb gediend, ben ik in staat een en ander ter verklaring van die toestanden meê te deelen.

In de eerste plaats wensch ik te constateeren, dat het wanbestuur en de knevelarijen van inlandsche hoofden, toen de heer Douwes Dekker in 1856 den regent van Lebak in staat van beschuldiging wilde doen stellen, inderdaad schromelijk erg waren ¹⁾.

Mijn eerste werk, toen ik in Lebak werd geplaatst, was deelname aan het onderzoek, als lid eener commissie benoemd door den resident van Polanen Petel op last van den Officier van Justitie te Batavia, van de aanklachten door de bevolking ingediend tegen de hoofden van de districten Parangkoedjang ²⁾ en Tjilangkahan: de meest bezwarende aanklachten betroffen den gedwongen verkoop van buffels tegen onevenredig lage of nietige prijzen aan die hoofden. De behandeling dier zaken leidde tot hunne veroordeeling door den Raad van Justitie te Batavia. Zoolang ik contrôleur in Lebak geweest ben, heb ik dergelijke aanklachten, ook tegen dessa-hoofden, moeten onderzoeken. Het inlandsche hoofd, dat destijds als Patih fungeerde, werd aangeklaagd groote uitgestrektheden sawahveld van zijne onderhoorigen in quasi-koop te hebben afgenomen, als districtshoofd van Sadjira: de zaak kon niet zoo tot klaarheid worden gebracht, dat rechtsingang verleend kon worden, maar gaf toch aanleiding tot het ontslag van dat hoofd, op voorstel van den resident Van der Palm, die zich beijverde het oude bedorven inlandsch personeel door een beter te vervangen; onder hem werd ook de oude regent gepensioneerd. De tractementsverhooving, tijdens zijn bestuur aan de inlandsche hoofden toegekend ³⁾, stelde hem in staat, eerst *met recht* stipte naleving van de bepalingen tegen knevelarij en oneerlijke praktijken te vorderen.

Maar wat Lebak nog veel meer behoefde dan betere ambtenaren, was verbetering van de irrigatiemiddelen; *levend water*, d. i. uit leidingen, waaruit men geregeld tappen kan, is de onmisbare voorwaarde om den padi-oogst te doen slagen, en dat is in Lebak schaarsch, of niet aanwezig, de meeste velden zijn zoogenaamde *gaga's*. De resident Van der Palm, en de assistent-resident van Lebak, later ook resident van Bantam, Van Baak hebben overal, waar het maar eenigszins kon, leidingen doen aanleggen, doch dat kon niet op zoo uitgebreide schaal plaats vinden als zij het wenschten: een groot gedeelte van de ingezetenen van Lebak staat nog altijd bloot aan de kans van mislukkende oogsten, en, aangezien zij, even als hunne landgenooten,

¹⁾ De minuten van de brieven die in den *Max Havelaar* zijn opgenomen heb ik in het archief teruggevonden, woordelijk alzoo luidende.

²⁾ Dit was niet het hoofd, waarvan in den *Max Havelaar* sprake is; dat hoofd was ontslagen.

³⁾ Het was gebruikelijk bij de hoofden, elke maand als zij op het rapport kwamen ter hoofdplaats, aan mij te vragen: *beginmana Toewan, opa kabar manis soedah datang?* Hoe is het mijnheer, is de aangename tijding al gekomen? t. w. die van de tractementsverhooving: eindelijk kwam zij, in 1866.

leven van de eene moesson op de andere, staat, bij niet of gebrekkig slagen van het gewas, onmiddellijk hongersnood voor de deur, zoo als ik dat in 1864 heb bijgewoond, edoch! in minderen graad dan in de laatste jaren, toen er veepest is bijgekomen, vergezeld van koortsepidemie, als gevolg van het gebrek, waardoor de bevolking in den toestand van uitputting is gekomen, waarvan door de heer Perelaer in het *Handelsblad* eene beschrijving is meegedeeld.

Bij dat alles komt nu nog, dat geen gedeelte van Java zoo afgelegen ligt als Lebak, zoodat de aanvoer van levensmiddelen van elders zeer moeielijk en kostbaar is, en de gelegenheid voor de bevolking om hulpmiddelen voor haar levensonderhoud te vinden, er door wordt belemmerd, en, b. v. voor de ingezetenen van Tjilangkahan, geheel afgesloten. De schraalheid van den bodem is ook oorzaak, dat er in Lebak maar weinig particuliere ondernemingen gevonden worden, en dus ook daarbij niet veel te verdienen is.

De lectuur van den Max Havelaar kan nog steeds een heilzamen invloed hebben en het besef bij onze natie levendig houden, dat zij een zware schuld heeft te boeten, en nog verbazend veel te doen heeft, eer zij aan hare roeping tegenover de inlandsche bevolking van Java heeft voldaan.

Wat er reeds gedaan is en wat er nog te doen blijft, is vooral in de laatste twee jaren in tal van geschriften en artikelen aangewezen door den gewezen hoofd-inspecteur der cultures van Gorkom ¹⁾; uit zijne beschrijvingen en die van zijn opvolger, den heer Sollewijn Gelpke ²⁾ weten wij, dat op Java geen welvarende landbouwersstand gevonden wordt, en dat de meeste landbouwers van een klein lapje grond zoo veel oogsten, dat zij even kunnen bestaan, terwijl in vele streken van Java regelmatig telken jare gebrek heerscht, omdat de schrale voorraad rijst verteerd is, en de aanstaande oogst nog te velde. De regeering kan voortdurend er naar streven de voorwaarden, waaronder des levens strijd door de inlanders gevoerd wordt, te verruimen en te verbeteren; zij doet dit op groote schaal wat betreft de communicatiemiddelen door den aanleg van spoorwegen, en zij kan nog zeer veel doen tot verbetering der irrigatiemiddelen, en nog meer tot bescherming van de veiligheid van goederen in de dessa, maar zij is niet bij machte den Javaanschen boer tot een nijver en spaarzaam grondbezitter te maken. Zij kan hem niet dwingen, alleen vermanen, om zijne velden beter te bewerken en te bemesten. Zij kan niet beletten, al kan zij er veel tegen doen, dat de bouwgrond steeds meer wordt versnipperd, een kwaad, dat bij het individueel even als bij het gemeen bezit bestaat. Zij kan niet verbieden, dat de privaatzitters hun vaderlijk erfgoed aan geldschietters afstaan, als pand voor de schuld die zij maken, om een huwelijks- of doodenfeest te kunnen geven, hetgeen in Bantam zoo veelvuldig voorkomt ³⁾.

¹⁾ Vooral in zijn artikel de *Indische Landbouw op Java*, „*Indische Gids*” 1880, pag. 350.

²⁾ Zie „*Indische Gids*” 1880, pag. 563. *Het Budget van een Javaanschen boer*.

³⁾ Volgens een particulier schrijven van Java, waarvan uittreksels gegeven zijn in het *Dayblad* van 15 Februari, hebben vele Bantammers de gelden die zij ontvangen hebben voor hunne afgemaakte buffels, waarmee de regeering niet karig is geweest, aan de gebruikelijke feesten verteerd.

Nog vele geslachten van ambtenaren, wier getal bij het binnenlandsch bestuur steeds moet worden uitgebreid — dat is ook een vereischte — zullen aan de groote en grootsche taak van opvoeding en vorming in vereeniging, zoo wij hopen eerlang overal, met predikers van het evangelie moeten werkzaam zijn geweest, eer Nederland zeggen kan: ik heb mijn plicht gedaan tegenover Java!

Wat in het bijzonder de toestanden in het Lebaksche betreft, ik meen te hebben aangetoond, dat de voorstelling, alsof die sedert 1856 dezelfde zouden gebleven zijn, volkomen onjuist is. Het valt niet te betwijfelen of de opvolgers van de residenten Van der Palm en Van Baak hebben in dezelfde richting gearbeid. De tegenwoordige resident, de heer Spaan, heeft als contrôleur Lebak grondig leeren kennen en is dus beter dan vele anderen in staat de belangen van die afdeeling te behartigen. De Indische dagbladen hebben om strijd zijne »eerlijke en uitvoerige» berichten omtrent den Bantamschen nood geroemd. Van hem mag men dus verwachten, dat hij alles zal doen, wat strekken kan om in dien nood verder te voorzien dan reeds geschied is, b. v. door aan de regeering voor te stellen: de afschaffing der pandjensdiensten te doen plaats hebben voor de meest geteisterde streken voorloopig zonder equivalent, de oprichting van beleenbanken voor behoeftige landbouwers, ten einde te voorkomen, dat zij hunne gronden voor luttele sommen in pand afstaan, en het stichten van een buffelfonds, waaruit zij, die zich ploegvee willen aanschaffen, voorschotten kunnen bekomen."

ZAAK—VAN DER HEIJDEN.

De zaak des heeren Van der Heijden is thans eene nieuwe phase ingetreden, door het optreden van den Luitenant-Generaal zelve. Dat het op 18 Nov. des vorigen jaars in de Tweede Kamer voorgevallene niet zonder gevolg zou blijven, was wel licht te vermoeden. Van de zijde van den betrokken persoon kon, ter wille van zijn eer, 't zij een krachtig protest, 't zij eene weerlegging van de geopperde bezwaren wel niet uitblijven. Het kan dan ook geen verwondering baren dat de Opper-Officier dezer dagen eene uitvoerige Memorie, in den Haag bij den uitgever H. J. Stemberg verschenen, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft ingezonden naar aanleiding van de haar op 18 Nov. l.l. verstrekte mededeelingen. Daarbij is eene geleidende missive gevoegd, waaruit de hoofdstrekking der Memorie blijkt. Zij luidt:

»In den vorm der aangeboden Memorie, heb ik getracht de toezegging te vervullen, die ik Uwe Vergadering deed bij mijn schrijven van 26 November l. l.

Zij behandelt in hoofdzaak twee onderwerpen: de verwijdering van den Luitenant-Generaal Van der Heijden uit Atjeh en de beschuldiging van wreedheid van het Atjehsche legerbestuur.

Beide onderwerpen staan met elkaar in nauw verband: de beschuldiging speelde een rol bij de verwijdering.

Toch zijn zij, vooral ook voor mij, in hooge mate onderscheiden in beteekenis.

Mijne verwijdering van Atjeh hangt samen met de politieke vraag: Militair of Burgerlijk bestuur op Atjeh.

Wie de beslissing der Regeering goedkeurt, hij moge met weerzin den bedekten weg opmerken, langs welken de Regeering naar haar doel streefde, als politiek man kan voor hem, bij het verkregen resultaat vergeleken, de beoordeeling der taktiek slechts eene ondergeschikte plaats innemen. Ja zelfs bij hem, die taktiek en resultaat beide afkeurt, zal uit den aard der zaak de politieke kwestie de hoofdkwestie blijven. En hij die, gelijk ik geweest ben, de drager is van een hoog militair en politiek gezag, kan en moet weten, dat onverdiende, onheusche behandeling ten allen tijde jegens zulke mannen eene rol in hun lot heeft gespeeld.

Ik laat derhalve dat geheele punt aan de hooge prudentie van Uwe Vergadering; voor mij zelve vraag ik op dat punt niets.

Anders is het met de beschuldiging.

Onmenschelijke wreedheid is het Atjehsche legerbestuur ten laste gelegd, en op mij is de smet geworpen dat ik aan zulke wreedheid door medeweten, oogluikend toelaten, of nalatig niet tegengaan medeplichtig ben.

Maar men heeft het recht zijn loop niet gelaten. Aan den beschuldigde is het openbaar gerechtelijk onderzoek onthouden. Men roofde mij mijnen goeden naam, maar men sloot de kampplaats af, waar ik mijn naam voor den onpartijdigen rechter kon heroveren. En men zette de kroon op het werk door hem, voor wien men de bank der beschuldigten angstvallig sloot, roekeloos te plaatsen op de bank der verdachten.

Want dat is de beteekenis van de daad der Regeering in Uwe Vergadering van den 18^{den} November j.l.

Bij monde van den Minister van Koloniën, door voorlezing van het rapport van den Procureur-General in Nederlandsch-Indië, heeft de Regeering niet geschroomd, mij te stellen onder verdenking van daden, die mij in de achting van elken weldenkenden burger diep moeten doen dalen. En ik ben gedoemd om onder de verdenking te blijven, want men sluit mij het gerechtshof.

Maar een ander gerecht blijft mij over. Voor Uwe Kamer gelden niet de enge vormen die naar het oordeel van den Procureur-Generaal bij het Gerechtshof, den uitslag der beschuldiging twijfelachtig konden maken.

Bovendien in Uwe Vergadering is de beschuldiging thans nedergelegd. In Uw midden is feitelijk de gewezen opperbevelhebber van het leger in Atjeh, en in hem het legerbestuur, door de Regeering geplaatst op de bank der verdenking van gruwelijke wreedheid.

Die toestand, kwetsend voor het hooge publieke belang dat er bij is betrokken, is bovendien krenkend voor het rechtvaardigheidsgevoel.

Aan dien toestand, vertrouw ik, dat Uwe Kamer een einde zal maken. En op het tweede punt derhalve, het punt der beschuldiging, neem ik dat een verzoek mij vrijstaat.

Dat verzoek is: dat Uwe Vergadering een enquête instelle naar de wreedheden die direct of indirect mij zijn ten laste gelegd.

Ik had mij geveleid zelf het volle licht te kunnen ontsteken over de beide onderwerpen, die mijne Memorie behandelt, door mededeeling van al de bescheiden die daarop betrekking hebben.

Bij Kabinetsmissive van 20 December 1881, L^a. P¹² (Bijlage XXVII der Memorie) heeft de Minister van Koloniën mij echter de vergunning geweigerd, om afschriften over te leggen van de elf stukken, vermeld in Bijlage XXIbis der Memorie (nummers 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 12, 18, 19 en 20). Bij Kabinetsschrijven van 30 December 1881, L^a. Y¹² (Bijlage XXVIII der Memorie) is die weigering voor het meereendeel dezer bescheiden pertinent door den Minister herhaald.

Onder de hierbedoelde stukken behoort mede het rapport van den Inspecteur van het gevangeniswezen, den heer Stibbe, die in het laatste van 1880 met eene speciale zending naar Atjeh werd belast. Voor zooveel bekend werd, en zooals ook mij bekend is, luidt dat rapport zeer gunstig.

Door denzelfden Minister dus, die niet schroomde mij in 's lands raadzaal verdacht te maken met het rapport van den Procureur-Generaal — eene acte van beschuldiging die tot geen vervolging leidde, en die mij nooit was medegedeeld — zijn mij de voornaamste middelen van verdediging onthouden.

Waar mijne poging schipbreuk leed, blijft mij niets anders over dan een beroep te doen op het rechtsgevoel van Uwe Vergadering door, zooals ik hiervoren deed, hare tusschenkomst ten deze in te roepen.

Met de meeste hoogachting, van Uwe Vergadering

de eerbiedige Dienaar,

K. VAN DER HELDEN

*Gepensioneerd Luitenant-Generaal van het Ned.-Ind.
leger, Adjutant des Konings in Buitengewoon dienst.*

Op de beslissing der Tweede Kamer omtrent dit verzoek van den Generaal komen wij later terug.

Voor ditmaal bepalen wij ons tot de enkele mededeeling zijner missive en de verschijning der daarin vermelde Memorie. Zij is, helaas! »niet in den handel”. Dat de Luitenant-Generaal haar niet algemeen verkrijgbaar heeft gesteld, zal zeker velen teleurstellen, te meer, waar de Opper-officier zelf op blz. 41 van zijne Memorie schrijft, dat hij genoodzaakt werd zijn »goed recht” te brengen voor het *parlementaire forum*, en daarmede voor de rechtbank der *openbare meening*.

Zeer juist schrijft »de Amsterdammer, Weekblad voor Nederland”, van 12 Maart jl.: »Dit verwondert ons eenigermate. Wij hadden van den Generaal verwacht dat hij, die in de Tweede Kamer een enquête vraagt omtrent de beweerde wreedheden in Atjeh, ten einde een openlijke rechtvaardiging van zijn bestuur te verkrijgen, den ernst van dat verzoek niet in twijfel zou hebben doen trekken door zijn memorie aan het publiek, dat eenzijdig is ingelicht, te onthouden. Wil de generaal licht doen opgaan, hij beginne zelf met alle geheimzinnigheid te vermijden en geve der natie inzage van zijn verdediging.”

Het blad voegt er bij: »Wij hebben geen oogenblik getwijfeld aan de loyaliteit van den dapperen Atjeh-held; we doen het ook nu nog

niet, te minder omdat wij inzage van de memorie hebben gehad. Doch dit is voor ons een reden te meer om er op aan te dringen dat generaal van der Heijden de zaak, die een publieke is geworden, ook publiek behandelde."

EEN VREEMDE NEDERZETTING OP NIEUW-GUINEA.

Nauwelijks is de bekende Borneo-kwestie eenigszins van de baan, of men schijnt ons voor een ander vraagstuk te willen plaatsen. Althans een aan »de Locomotief" van 23 Januari l.l. aangeboden artikel over »de laatste expeditie naar Nieuw-Guinea" doet ons dit vermoeden.

»Wanneer", zoo luidt het artikel, »het Nederlandsch Gouvernement geen maatregelen neemt, loopt het veel kans spoedig op Nieuw-Guinea te staan voor een *fait accompli* van hetzelfde genre als waarvoor het onlangs door de Noord-Borneo-maatschappij werd gesteld.

Reeds sedert langen tijd is men van uit Australië bezig, door het oprichten van kleine handelsvereenigingen en het uitzenden van zendelingen, om de bevolking van het oostelijk gedeelte van het uitgestrekte eiland voor Engelschen invloed te winnen, en er behoeft zich slechts iemand op te werpen, die over veel ondernemingsgeest en eenig kapitaal beschikt, om van een der Australische gouvernementen of desnoods van Engeland zelf een charter te bekomen als vroeger Brooke en later de Noord-Borneo-Compagnie heeft verkregen.

Dat men in Australië niet stil zit, bewijst onder anderen de eerst eenige maanden geleden (in Augustus, '81) naar Nieuw-Guinea gemaakte expeditie door het Engelsche oorlogschip *Wolverene*.

Van uit Sidney vertrokken, was de reis naar Kalo, waar eenige Engelsche zendeling-leeraren waren vermoord.

Daar aangekomen werd, na een kort gevecht, de inlandsche krijgsmacht verslagen, het opperhoofd van Kalo gedood en zijn huis door de matrozen in de asch gelegd.

Daarna gaven de inlanders zich over en sloten een vriendschapsbond met de Engelschen, waarbij zij zich verbonden om voortaan alle Engelsche onderdanen te eerbiedigen, terwijl met den Engelschen commodore geschenken werden gewisseld.

Natuurlijk kan Nederland er niets tegen doen, wanneer op het zelfs niet door haar in naam bezeten gedeelte van bovengenoemd eiland, zich een kolonie vormt; doch daar ook het westelijk gedeelte van het eiland geheel buiten gemeenschap staat met overig Nederlandsch-Indië, zoo zou even goed aldaar zich de een of ander Engelschman of Amerikaan kunnen vestigen, en daar de Engelschen en Amerikanen gewoon zijn hun onderdanen over de geheele wereld te beschermen en vooruit te helpen, en het curieuse Nederl.-Indische voorschrift dat het verkoopen van gronden door inlanders aan niet-inlanders niet mag geschieden, stellig niet zouden eerbiedigen, zoo kon het Nederlandsch Gouverne-

ment wel eens in die streken op het meest onverwacht in groote moeilijkheden geraken.

Het eenige practisch uitvoerbare tegenmiddel zou wezen, dat het Nederlandsche Gouvernement zelf het haar in naam toebehoorende gedeelte van het eiland (verdeeld in b. v. 10 districten) aan Nederlanders in vollen eigendom uitgaf, met bepaalde rechten voor wat lokaal bestuur betreft.

Plaatst men er alléén eenige ambtenaren die met een betrekkelijk gering inkomen daar een eenzaam bestaan moeten voortslepen, zonder dat de prikkel van een groote toekomst, geholpen door flink kapitaal en zelfstandigheid, in denken en handelen hun energie (als zij die bij toeval mochten hebben) wakker houdt, dan zullen de resultaten van zulk een proeve van kolonisatie wel niet anders wezen, dan dat de Indische begrooting geheel nutteloos en noodeloos met eenige honderdduizenden guldens zal worden belast.

Bijaldien men echter het boven aangegeven middel toepast, zal Nieuw-Guinea in tien jaren tijds een bloeiend gewest wezen, en de Hollandsche taal en invloed daar misschien nog heerschend zijn eenwen nadat men Java den weg van Ceylon en Malakka heeft zien opgaan.

Nederland in Indië is gelijk aan een rijk man in een slecht gesloten en totaal onbewaakt huis, dat omringd is van dieven.

Telkens wanneer het na een veel te vasten slaap wakker wordt, bemerkt het met schrik en verwondering dat het een of ander haar ontfutseld is.

De naburen echter verwonderen er zich alléén maar over dat er nog niet meer wordt genomen."

Correspondentie.

MIJN TERECHTWIJZER TERECHTGEWEZEN.

A N T W O O R D

A A N

»EEN VRIEND DER WAARHEID.»

Aanvankelijk gevoelde ik weinig lust den aanval, op mij gericht op bladzijde 375 van het Maartnummer van den »Indischen Gids» van dit jaar, te beantwoorden, omdat m. i. iemand, die een geteekend stuk met eene terechtwijzing vol personaliteiten en hatelijkheden beantwoordt en daarbij zijn naam achter een pseudoniem verschuilt, zich niet loyaal gedraagt en geen repliek verdient. Waarom ik dan antwoord? Alleen uit eene soort van déferentie voor de lezers van den »Indischen Gids», die ik niet wil laten onder den indruk van het opstel van den zich noemenden »vriend der waarheid», die evenwel niet veel waarheid opgelischt heeft.

Niet veel waarheid? Er zijn maar een paar waarheden in de bedoelde terechtwijzing verkondigd; b. v. dat ik mij niet schaam openlijk de handweigerings van den heer van Daalen te verheerlijken. En die waarheid, zoo als zij daar aangetroffen wordt, is nog zoo vermengd met onwaarheid, dat ze den naam van waarheid niet mag dragen. De terechtwijzer zegt toch, dat ik mij niet schaam openlijk een vergrijp tegen de subordinaat te verheerlijken, dat, hadde het voorbedachtelijk en met de bedoeling plaats gehad, door mij aan den schuldige toegedicht, hem onder het bereik van artikel 101 van het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande zoude gebracht hebben. Het is moeielijk eene zaak scheever voor te stellen, dan hier geschiedt. Ik zou een vergrijp tegen de subordinaat verheerlijkt hebben? Maar om dat te kunnen doen, zou in casu eene daad van insubordinaat moeten bestaan hebben. Nu weet ik zeer goed, dat in den tijd hemel en aarde bewogen is, om aan de handeling van V. D. de strekking eener insubordinate daad te geven, dat daartoe de meest competente rechterlijke autoriteiten zijn geraadpleegd geworden. Ik zou hier namen

kunnen noemen, maar die doen hier niets ter zake. De geraadpleegden hebben toen, na lang zoeken, een advies, of een vonnis of eene uitspraak van het hoogste rechterlijk collegie in Ned.-Indië uit het stof der archieven te voorschijn gehaald, waarbij uitgemaakt was, dat geen militair tegenover den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië insubordinatie kan plegen, omdat die Hoofdamtenaar geen rang in het leger bezit, bij de militaire wetgeving erkend. Dat was eene geduchte teleurstelling in die dagen. Men is toen aan het snuffelen gegaan, of er geen zweem van majesteitsschennis aan de zaak te geven was; dat had nog beter in de kraam te pas gekomen. Waarom die richting niet ingeslagen is, kan straks wellicht te pas komen; voorshands kan ik constateeren, dat de lust er niet toe ontbroken heeft.

Een onwaarheid dus, die gij verkondigt, »vriend der waarheid", dat ik een vergriep tegen de subordination zou verheerlijkt hebben. Gij zult toch niet, hoop ik, uw gevoelen boven dat van het hoogste rechterlijk college in Indië willen doen gelden?

Of van Daalen voorbedachtelijk of niet gehandeld heeft, is hier de plaats niet om te onderzoeken. Dat zal later wel opgehelderd worden. Maar wanneer mijn terechtwijzer artikel 101 van het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande te hulp roept, om de bedoeling, die ik den schuldige zoude toegedicht hebben te bestraffen, dan zie ik mij genoopt te verklaren, dat mijn aanvaller nog al spoedig bij de hand is, om een artikel uit dat verouderde wetboek er bij te halen, wat er niet bij hoort.¹⁾ Maar ter zake. Ik heb van Daalen geen andere bedoeling toegeschreven, dan in zijne daad gelegen was, namelijk de hand geweigerd te hebben van iemand, dien hij daartoe niet waardig keurde, al was het een groote der aarde. En wanneer mij die uiting als een onbetamelijk, antimilitair, ja hoogst onstaatkundig toejuichen toegemeten wordt en de terechtwijzer daarbij betreurt, geen woorden

¹⁾ *Wat er niet bij hoort.* Het bedoelde artikel 101 luidt:

»Elk officier, welke zich aan de voorgeschreven misdaden schuldig maakt, zal in het eerste geval gestraft worden met cassatie en in het laatste met den dood."

Nu slaat dat eerste geval op artikel 99, hetwelk luidt:

»Elk onderofficier of soldaat, die zijn meerdere in rang met woorden of gebaren beledigt of dreigt, zal gestraft worden met slagen en arrest, en zal hij, »de omstandigheden zulks medebrengende, als een eerlooze schelm worden weggejaagd."

Ik laat ieder onbevooroordeelde oordeelen, of dit artikel van toepassing is Van Daalen heeft bij de bedoelde gelegenheid geen woord gesproken, geen gebaar gemaakt en nog veel minder gedreigd. Hij stond met ongedekten hoofde en in diep gebogen eerbiedige houding, de oogen voor zich op den grond gevestigd.

Het laatste geval van artikel 101 slaat op artikel 100, hetwelk luidt:

»Ingeval hij zich tegen denzelven met de daad verzet, het geweer tegen denzelven trekt, denzelven aangrijpt, slaat, kwetst of eenige andere daden van geweld tegen denzelven pleegt, zal hij met den dood gestraft worden, ten ware mitigerende omstandigheden aanwezig en bewezen waren; in welk geval de rechter den »schuldigen eene mindere straf zal mogen opleggen."

Noch van verzet met de daad, noch van geweer trekken, noch van aangrijpen, slaan, kwetsen of andere daden van geweld is ook maar in de verste verte eenige sprake. Hoe komt »de vriend der waarheid" aan zooveel barheid. Dat is werkelijk in een ander uiterste vervallen dan de Generaal van Swieten, die het Crimineel Wetboek als niet geschreven beschouwde, wanneer het schildwachten betrof, voor den vijand slapende op post bevonden.

te kunnen vinden om dat toejuichen te kwalificeeren, hoewel zijne vindingrijkheid nog al wel is, dan vind ik, dat hier met woorden geschermd wordt, die kant noch wal raken.

Mijn terechtwijzer vraagt, of men zich eene ergerlijker daad kan voorstellen, dan het vergriep van een ondergeschikt officier, die zich aanmatigt, om welke reden dan ook, den Vertegenwoordiger des Konings, den Opperbevelhebber der land- en zeemacht beoosten de Kaap de Goede Hoop in het openbaar te beleedigen op het oogenblik, dat deze hem een blijk van belangstelling geeft? »Ja», antwoord ik daarop, »ik ken een nog ergerlijker daad, die is: de zaken voor te stellen, zooals hier geschiedt.» Dat de lezers oordeelen.

De handeling van V. D. wordt gezegd te zijn gericht tegen den Vertegenwoordiger des Konings, tegen den Opperbevelhebber van land- en zeemacht enz. Maar hoe is dat mogelijk? Bij de militaire reglementen zijn de eerbewijzen en begroetingen, die de mindere tegenover den meerdere te betrachten heeft, stipt voorgeschreven. Van handjesgeven is daarin geen sprake. Wat volgt daaruit? Wel, dat wanneer de meerdere den mindere de hand reikt, in plaats van de voorgeschreven plichtpleging te betrachten, hij van zijn voetstuk afdalt en zich naar eigen wensch en begeerte tegenover den mindere plaatst als de eene burger van den Staat tegenover den andere. In het gegeven geval was het dus de Gouverneur-Generaal Opperbevelhebber niet meer, die de hand aan een kapitein reikte, maar wel de heer Loudon aan den heer van Daalen. Zegt mij, »vriend der waarheid», heeft zoo het advies niet geluid, toen men, na zich zeer teleurgesteld te hebben gezien, dat de zaak niet als insubordinatie voor een krijgsraad berecht kon worden, geïnformeerd heeft of er niet een zweempje van majesteitsschennis aan te geven was? Ik kan verzekeren, dat de zaak verscheidene phasen doorloopen heeft, alvorens men er toe overging, haar voor een raad van onderzoek te brengen. Maar daarover straks.

Onwaarheid dus alweer, »vriend der waarheid"! Er is uitgemaakt geworden door meer competente mannen dan gij zijt, dat ook geen beleediging van den Vertegenwoordiger des Konings en Opperbevelhebber heeft plaats gehad.

Mijn terechtwijzer vervolgt: dat de beleediging geschiedde op het oogenblik dat de Gouverneur-Generaal een blijk van belangstelling aan Van Daalen gaf. Niets is minder waar. De handeling tegenover den heer Loudon geschiedde op het oogenblik, dat die hooggeplaatste het er op gezet had V. D. ten val te brengen. Luistert al weer, waarde lezers. Kort na zijne terugkomst van Atjeh had Van Daalen zich bij een gesprek over den heer Loudon ongeveer de navolgende woorden laten ontvallen: »het zal mij wel nimmer gebeuren, want onze maatschappelijke positie is te uiteenlopend daartoe; maar wanneer die man mij de hand reikt, dan weiger ik ze". Dat die woorden den heer Loudon ter oore zijn gekomen, zal wel niet betwijfeld worden door hen, die den hooggeplaatsten met eene zekere ostentatie de hand aan een subaltern officier tot twee of drie maal hebben zien aanbieden, ja opdringen, ten aanschouwe van eene overgroote menigte, allen Europeanen. Bij mij, die dat schouwspel bij-

woonde, bestaat dan ook de overtuiging, dat toen, hoe Van Daalen ook gehandeld hadde, zijn val beslist was. Hadde hij die hand aangenomen, dan zouden zeer zeker den legerkommandant de woorden toegevoegd zijn: »is dat iemand die hoofdofficier moet worden? zoo luidden de voornemens, die hij te kennen gaf, en toen ik hem aan *pied du mur* zette, zonk de moed hem in de schoenen."

Ter verdere karakteriseering van de belangstelling van den heer Loudon jegens Van Daalen wensch ik nog eene andere bijdrage te leveren. Op een dag voor het gebeurde op 2 Mei bracht de Gouverneur Generaal en Opperbevelhebber van land- en zeemacht een bezoek aan het Groot Militair Hospitaal te Batavia om van zijne belangstelling tegenover de gekwetsten van den Atjeh-oorlog te doen blijken. Bij die gelegenheid gaf Zijne Excellentie het voornemen te kennen, ook die gekwetste officieren met een bezoek te willen vereeren, die niet in het hospitaal maar in den boezem van hun gezin verpleegd werden, en verlangde een lijstje hunner namen. Dat lijstje werd den opperlandvoogd al heel spoedig naden geuiten wensch ter hand gesteld, maar toen daarop de naam van Van Daalen bovenaan prijkte, werd het papier in elkander gefrommeld en in den zak gestopt. Van het geheele huisbezoek kwam niets.

Die belangstelling, »vriend der waarheid", dus al weer onwaarheid! Maar nu verder. Het is mij vrij onduidelijk welk beeld de »vriend der waarheid" zich van Van Daalen's karakter schept. Gunstig kon het evenwel niet zijn; want hij permitteert zich de vraag: of het mij onbekend zou kunnen zijn, dat de door mij zoo verheerlijkte, op 2 Mei gepleegde daad door Van Daalen zelf op 3 Mei herroepen is. Ik geef mijn terechtwijzer de verzekering, dat Van Daalen nimmer in loyauteit te kort geschoten is en mij dus ook geheel op de hoogte van de betrekkelijke zaak gehouden heeft. Den bedoelden brief heb ik dan ook in handen gehad. Na een tijdverloop van bijna acht jaren is het begrijpelijk, dat ik mij den inhoud niet meer woordelijk herinner. Ik tel ook geene vrienden onder de mijne, die in staat zijn mij inzage te geven van partikuliere brieven, die tot dat doel niet aan hen zijn gericht. Maar ik kan betuigen, dat mij van dien brief de indruk is bijgebleven als van een protest tegen de opvatting als of de gepleegde handeling tegen den Vertegenwoordiger des Konings ware gericht en als van een betuiging, dat wanneer die opvatting door Zijne Excellentie gedeeld werd, schrijver gaarne verklaarde zich door hartstocht te hebben laten leiden, het verkeerde en het schuldige daarvan in te zien, berouw te gevoelen over zijne daad en als man van eer behoefte te gevoelen zijn ongelijk te bekennen en zijne apologie aan den GOUVERNEUR-GENERAAL aan te bieden.

Ik zie niet in, welke afbreuk die brief aan Van Daalen's karakter doet. Hij ervaart, dat zijne handeling verkeerdelijk opgevat en uitgelegd wordt; hij teekent daar protest tegen aan, brengt die handeling tot hare ware beteekenis terug en gaat nog verder door de verklaring, dat hij gereed is zijne apologie te maken, wanneer Zijne Excellentie de algemeene opvatting mocht deelen. Mij dunkt, dat zoo iets eer te prijzen is, dan dat daarop te smalen valt.

Of Van Daalen met het schrijven van dien brief voorzichtig —

politiek zou in sommige kringen gezegd worden — gehandeld heeft, dat is eene andere vraag, die ik zoo maar niet bevestigend beantwoorden kan.

Hoe toch is die brief in de wereld gekomen? Ik gevoel behoefte het te vertellen.

In den morgen van Zaterdag den 2den Mei 1874, had aan den Kleinen Boom te Batavia de bedoelde handeling plaats gehad. Van Daalen mag nu een karakter, als uit een blok gegoten, — zooals ik mij uitgedrukt heb —, bezitten, zulk eene handeling maakt diepen indruk op het gemoed van hem die haar pleegt, voornamelijk in Indië, waar de landsdienaar, vooral hij die aan het hoofd van een talrijk gezin staat, aan onbeteugelde willekeur ten prooi staat. Dat Van Daalen zenuwachtig en neerslachtig was bij dat donkere vooruitzicht, zal wel niemand bevreemden. In dien toestand ontving hij in den namiddag en in den avond van dien zelfden dag bezoek van ettelijke mannen, wier namen ik kan mededeelen en die het goed met hem meenden. Allen waren van meening, dat zijne militaire carrière op het spel stond en poogden hem dan ook over te halen, zijne handeling ongedaan te maken door het schrijven eener apologie. Aanvankelijk was Van Daalen daartoe niet over te halen en verklaarde hij gereed te zijn, de gevolgen zijner handeling te moeten te treden. Maar toen hem na lang praten aan het verstand was gebracht, dat het geheele publiek zijne handeling opvatte, alsof zij tegen 's Konings Vertegenwoordiger ware gepleegd, toen eindelijk kwam zijn eerlijk gemoed daartegen in opstand en schreef hij den bedoelden brief. Dat schrijven had plaats dienzelfden Zaterdag den 2den Mei. — De Generaal Van Swieten, die voornemens was den volgende Maandag 4den Mei naar Buitenzorg te vertrekken, nam op zich, dien brief mede te nemen, het terrein te polsen en wanneer dat gunstig bevonden werd, dat schrijven aan den Gouverneur-Generaal te overhandigen. Ik kan hier nog bijvoegen, dat een, zoo niet meer, der bedoelde raadgevers de uitdrukkelijke voorwaarde te berde gebracht had, dat die brief effect moest sorteeren, dat wil zeggen, wanneer de GOUVERNEUR-GENERAAL de aangeboden apologie aannam, de handeling moest worden beschouwd als niet te zijn geschied, anders, — verklaarde hij, — ware het beter, dat die brief niet afgegeven werd!

Des Maandags morgens — 4ten Mei — omstreeks 9 uur kwam Van Daalen in het gebouw van den Generalen Staf en zocht mij op mijn bureau op. Wij hadden elkander sedert de bewuste handeling op den 2den Mei niet weergezien en hij trad mij te gemoet met de vraag, wat ik van de zaak dacht. Ik antwoordde daarop:

»Ja, Van Daalen, wat zal ik daarop zeggen? hadt gij die hand aangenomen, dan zou ik den eersten steen niet geworpen, maar gedacht hebben: Van Daalen doet veel voor vrouw en kinderen. Maar of wij die vrienden zouden gebleven zijn, die wij tot heden waren? Neen! want volgens mij zoudt ge toch eene daad gepleegd hebben, waartegen uw hart geprotesteerd zou hebben.»

Ik zal de aandoening niet trachten te beschrijven, die Van Daalen, dit hoorende, aan den dag legde.

»Ge kunt niet begrijpen!», riep hij uit, »hoe gelukkig ge me maakt met die woorden!»

Ik betuigde hem, dat ik geen andere taal had doen hooren, dan die ik zou gebezigd hebben tegen mijn eigen broeder, wanneer die in zoo'n geval verkeerd zou hebben.

»Maar ge weet nog niet alles», ging hij voort en daarop verhaalde hij mij het schrijven van dien brief.

»Wat?» riep ik uit, »hebt ge zoo'n brief geschreven? Dan beklag ik u diep, dan zit ge in het ualste parket van de wereld!»

»Zoudt ge dan kunnen denken», vroeg hij, »dat die mannen, die mij dien raad gaven?»

»O, neen!» viel ik in. »Die mannen hebben, van hun standpunt gezien, een eerlijken, trouwhartigen raad gegeven; maar in weerwil van hunne rijpe ervaring hebben zij over het hoofd gezien, met welke personen te Buitenzorg gij te doen hebt. Van dien brief zal schromelijk misbruik gemaakt worden.»

»*Vriend der waarheid*», zeg, is mijn oordeel onbillijk geweest?

»Ge maakt me radeloos!» ging Van Daalen voort. »Geef me raad! geef me dan toch raad!»

Ik bedacht mij eenige sekonden; toen zei ik:

»Gij moet dien brief terug hebben. Ga naar Salemba, ¹⁾ misschien is de generaal Van Swieten nog niet naar Buitenzorg vertrokken. Is dat zoo, eisch dan den brief terug.»

Ik had die woorden ter nauwernood gesproken, of Van Daalen was het vertrek uitgeijld, in zijn dos à dos gesprongen en weggereden.

Een uur later ongeveer kwam hij bij mij terug. Vragend keek ik hem aan. Hij scheen neerslachtig.

»Uwe gissing was juist», zei hij, »de generaal van Swieten is niet naar Buitenzorg vertrokken, maar»

»Maar?» viel ik ongeduldig in.

»Hij heeft den brief aan generaal de Neve afgegeven; die is derwaarts vertrokken en zou hem aan het paleis afgeven. Maar, wat nu?»

»Dadelijk een telegram aan Generaal de Neve zenden, om den brief terug te verzoeken», was mijn beslist antwoord.

Dit telegram is op mijne schrijftafel geschreven en dadelijk verzonden. Omstreeks een uur later kwam het antwoord daarop: dat de brief reeds aan het paleis was afgegeven.

Van Daalen vroeg mij toen weer: »wat nu?», waarop mijn antwoord luidde:

»Welnu, dan moet het verzoek aan generaal de Neve gedaan worden, om den brief terug te vragen.»

Dat is geschied. Daags daarna was Van Daalen weer in het bezit van het bewuste stuk.

Zietdaar een verhaal voor welks juistheid ik insta. Het moge eenigermate het beeld, dat ik van Van Daalen ontworpen heb, verzwakken; men bedenke in welken gemoedstoestand hij zich in die dagen bevond en verlieze ook niet uit het oog, welke »boezemvrienden» wij waren. De »vriend der waarheid» bezigde immers dat woord; het zij hem medegedeeld: op die vriendschap ben ik steeds trotsch. Hoewel niemand

¹⁾ Salemba is eene buurt op den weg naar Meester Cornelis, waar de heer Van Swieten bij den heer André Wiltens logeerde.

bij ons in het vertrek tegenwoordig was, toen wij dat gesprek voerden, kan ik des vereischt den toenmaligen Chef van den Generalen staf als getuige oproepen. Die hoofdofficier toch herinnerde mij, toen wij tegen twee nur samen het stafgebouw verlieten, dat Van Daalen geen dienst meer deed en dus geen inzage van archieven meer mocht hebben. Mij was opgedragen dat bevel stipt te doen opvolgen. Ik antwoordde, dat bij het gesprek tusschen Van Daalen en mij geen sprake van archieven geweest was, dat mijn chef op mijne plichtsbetrachting kon vertrouwen.

»Maar», vroeg die chef, »uw onderhoud kenmerkte zich bij wijlen door heftigheid; is het indiscreet, wanneer ik vraag, waarover het geloopt heeft?

»In geen deele, Overste,» antwoordde ik, »wij hebben geen geheim gesprek gevoerd.»

En daarop vertelde ik, wat er met betrekking tot dien brief verhandeld was. Zijn HoogEdelGestrenge toonde zich eenigermate onstemd jegens mij, omdat — zooals hij dat uitdrukte, — ik in weinige oogenblikken des Maandags te niet deed, wat des Zaterdags zooveel moeite gekost had om tot stand te brengen.

Legt nu eens, genachte lezers, mijn verhaal naast dat, hetwelk mijn terechtwijzer levert en wat hij uit De Rochemonts: »Loudon en Atsjin» getrokken heeft. Leest beide verhalen en oordeelt dan in hoever de »vriend der waarheid» aan zijn pseudoniem eer heeft aangedaan.

De Rochemont verhaalt dat, toen Van Daalen nauwelijks vernomen had, dat de Gouverneur-Generaal genoeg nam met het voorstel van den legerkommandant, om hem voor een Raad van onderzoek te doen verschijnen, hij den Gouverneur-Generaal een brief zond, waarin hij schuld beled, berouw verkondigde en vergiffenis vroeg.

Onwaarheden! niets dan onwaarheden!

Voorreest heeft de legerkommandant geen voorstel gedaan om Van Daalen voor een Raad van onderzoek te doen verschijnen; hij heeft er zich integendeel tegen verzet, omdat hij, het leger beter kennende, voorzag wat gebeuren ging. Waar is het evenwel, dat later de akte van beschuldiging, die voor den Raad van onderzoek diende, van den legerkommandant uitging; maar dat geschiedde, omdat hij moest gehoorzamen en die akte van beschuldiging toch van hem moest uitgaan, toen door den Gouverneur-Generaal beslist was, dat Van Daalen voor een Raad van onderzoek zou verschijnen.

Het is verder onwaar, dat Van Daalen zijn brief eerst zou geschreven hebben, toen hij vernam, dat hij voor een Raad van onderzoek zou verschijnen. Hij schreef dien brief, — ik verhaalde het hierboven, — op denzelfden dag van het gebeurde. En op dien dag en ook op de daaropvolgende dagen waren de hoofden te Batavia te verward om ernstig te overdenken, wat er gebeuren moest. Op den 12den Mei, dag van het Krooningsfeest, was nog niets beslist; men was nog altijd aan het beraadslagen en adviezen inwinnen of de handeling van Van Daalen als insubordinatie, dus voor een krijgsraad, of als majesteitsschennis, dus voor den Raad van justitie moest vervolgd worden. Het is eerst na dien 12den Mei, dat men op de zeer snuggere gedachte kwam, het leger voor het lastige geval te spannen. De Raad van onderzoek heeft

slechts drie zittingen gehouden, die vrij spoedig op elkander gevolgd zijn; want er viel niet veel, ja niets te onderzoeken. De beschuldigde ontkende zijne handeling niet en weigerde mede te deelen, wat hem tot die handeling genoopt had. In het begin van Juni had dan ook de vrijspraak plaats.

Het is wijders onwaar, dat Van Daalen zijn brief terugvroeg, — zooals De Rochemont verhaalt, — toen de Gouverneur-Generaal hem zou hebben laten antwoorden, dat de koninklijke waardigheid eischte dat des kapiteins gedrag niet ongestraft zou blijven. Het terugvragen van den brief is geschied, zooals ik dat medegedeeld heb, en vóórdat de Gouverneur-Generaal eenig antwoord heeft kunnen geven.

Het is eindelijk eene onwaardige voorstelling, zooals die adjudant van den Opperlandvoogd schreef, dat Van Daalen voor den Raad van onderzoek verscheen niet als een berouwvol, boetvaardig en vergeving vragend officier, maar als een officier, die zich onschuldig rekent en van zijne rechters vrijspraak verlangt. Van Daalen is met de meeste bescheidenheid voor dien Raad verschenen; dat zullen alle leden en alle aanwezige officieren moeten erkennen. Hij heeft zich verdedigd, het is waar; maar het gebruik maken van dat heilig recht zal hem toch niet envel kunnen geduid worden. Het voornaamste gedeelte zijner verdediging heeft hij daarenboven uit kieschheid aan mij overgelaten. Zou ik nu bij mijn zucht en mijn ijver om mijn vriend te verdedigen, de grenzen der déferentie jegens den Raad te buiten zijn gegaan en arrogant vrijspraak geëischt hebben? Men zal dat toch niet gelooven, hoop ik. Ik had toch de gevoelens van de leden van den Raad, — allen mannen, voor wien ik de meeste hoogachting koesterde, — te ontzien en mocht de uitspraak door een ondoordacht woord niet in gevaar brengen. Ik heb de toespraak, die ik in de eene zitting, ten aanhoore van bijna al de officieren, die destijds te Weltevreden, Rijswijk en Meester Cornelis in garnizoen waren, gehouden heb, voor mij liggen en nu, nadat een reeks van jaren heengevloten en de hartstochten bekoeld zijn, moest ik haar andermaal uitspreken, ik zou geen woord daaraan weten te veranderen. Ik zal ten bewijze van mijne bewering straks het slot van die toespraak mededeelen.

Alvorens van de aanhaling door »een vriend der waarheid" van De Rochemont's geschrijf af te stappen, wensch ik nog bij een tweetal volzinnen te verwijlen, namelijk bij deze:

»De kapitein Van Daalen werd door den Raad van onderzoek met vier tegen drie stemmen vrijgesproken" en

»De Gouverneur Generaal ontsloeg den kapitein Van Daalen uit Zijner Majesteits militaire dienst eervol onder toekenning van pensioen."

Hoe lief, hoe argeloos klinken die twee volzinnen! Wat een gunstbetoon! niet waar? Het verwondert mij dat de woorden »eervol" en »onder toekenning van pensioen" door mijn terechtwijzer niet gecursiveerd zijn. Misschien zijn zij het in het boek van De Rochemont: ik gevoel evenwel niet de minste aanvechting om dat na te slaan. Laat ons echter dat gunstbetoon een weinig van nabij bekijken; ik geloof, dat wij wat anders zullen ontwaren.

Hierboven verhaalde ik reeds de pogingen, die aangewend waren, om Van Daalen voor een krijgsraad wegens insubordinatie, of voor

den burgerrechter wegens majesteitsschennis te doen terechtstaan. Toen dat niet lukte, werd het leger er voor gespannen, in de hoop dat het officierskorps zich zou laten verleiden tot iets, waarvoor de rechterlijke macht teruggedeinsd was, namelijk tot de veroordeeling van Van Daalen. Die hoop ging deerlijk te water, hoewel in de laatste dagen vóór de eindzitting van den Raad, als stellig verspreid was, dat wanneer de Raad Van Daalen veroordeelde, de Gouverneur-Generaal hem genade zoude verleenen. Van Daalen genade ontvangen van een Loudon!!! De gedachte daaraan alleen was volgens mij in staat hem tot zelfmoord te voeren, vooral na het gebeurde met dien brief.

De Raad van onderzoek beantwoordde de eerste vraag: is de aangeklaagde schuldig aan hetgeen hem ten laste wordt gelegd? (in casu den Vertegenwoordiger des Konings in den persoon van den Gouverneur-Generaal gehoord en aan eerbied jegens hem ontbroken te hebben) met: *neen*. De twee volgende vragen: moet de beschuldigde diensvolgens uit de dienst worden ontslagen? en zijn er verzachtende omstandigheden aanwezig? behoefden niet gesteld te worden. De Raad van onderzoek verklaarde Van Daalen onschuldig aan het hem ten laste gelegde, en wat gebeurde nu? In weerwil, dat bij artikel 33 van het Koninklijk besluit — den Raad van State gehoord — dd. 24 November 1859 N°. 69, pertinent voorgeschreven staat:

„Het ontslag van officieren, tot en met den rang van Kolonel ingesloten, kan, behalve in de gevallen vermeld in de §§ 1. 4, 5, 6 en 11 van art. 30 (*niet op Van Daalen toepasselijk*) niet plaats hebben dan op advies van een raad van onderzoek in Nederlandsch Indië.

„Van het uitgebrachte advies (van dien raad) wordt door den Gouverneur-Generaal niet afgeweken, dan ten gunste van den officier over wien het onderzoek heeft plaats gehad”.

vond de heer Loudon goed den man, tegenover wien hij als partij stond, te veroordeelen, nadat deze door de rechtbank, door den heer Loudon zelf te saam geroepen, onschuldig verklaard was; hij trad dus in zijne eigene zaak als rechter en als uitvoerder van zijne eigene uitspraak op en dat met verkrachting van 's Konings uitdrukkelijke bevelen. Ik kan nog de verontwaardiging niet onderdrukken, die ik voel opwellen bij de herinnering aan zoo'n handelwijze. Ik zal hier niet onderzoeken, hoe die zaak had kunnen en moeten afgedaan zijn, maar ik weerhoud mijn oordeel niet, dat, toen men na lang raadplegen, Van Daalen voor een Raad van onderzoek deed verschijnen, men loyaal gehandeld had, de uitspraak van dien Raad te eerbiedigen. De beklagde had zich wel aan die uitspraak moeten onderwerpen, wanneer zij hem ongunstig geweest ware; de ridderlijkheid gebod die onderwerping ook aan de andere partij, die nu, door 's Konings bevelen te schenden, zich aan lakenswaardige willekeur heeft schuldig gemaakt.

Het is hier de plaats, dunkt me, om een ander feit naast die willekeur te plaatsen, om helder licht te verspreiden over de wijze van opvatting van sommige zaken. De lezers zullen daaruit kunnen afleiden, welke bijzondere welwillendheid omtrent Van Daalen geheerscht heeft.

Niet lang voor het gebeurde op 2 Mei 1874 had ergens in de bin-

nenlanden van Java een ergerlijk tooneel plaats gehad, waarbij de persoon des Konings op de meest laakbare wijze gehoord was geworden en waarbij nog andere strafbare daden waren gepleegd. *Die zaak is aan den Gouverneur Generaal Loudon onderworpen gecorde* en wat is daarvan het gevolg geweest? Nu het niet zijn eigen persoon, maar den persoon des Konings betrof, werd die hoon niet naar eisch in aanmerking genomen, de bestraffing is niet in evenredigheid van de feiten geweest en de persoon in kwestie is nog, indien ik mij niet vergis, in 's lands dienst.

Hoe uiterst welgezind men jegens Van Daalen onder het bestuur van den heer Loudon, nog vóór het bedoelde feit op 2 Mei, geweest is, mag hieruit afgeleid worden, dat twee of drie personen wegens de roemvolle vaandel-episode op 25 December 1873 bij Lembœe per telegram met de Militaire Willemsorde begiftigd werden. Van Daalen werd niet eens voorgedragen, hoewel hem toen niets ten laste te leggen was. En toch was hij het, die onder een kogelregen den vaandeldrager Van Bredow de plek aanwees bij zich, waar hij zijn vaandel moest plunten en die hem, daar eenmaal aangekomen, liet beloven daar met zijn kleinood stand te houden, tot hij versterking zou gehaald of eene afleiding door een flankaanval zou aangebracht hebben. De generaal Van Swieten kan dat getuigen; hij toch schreef dat officiëel, al is het misschien niet geschied met dezelfde woorden, die ik bezigde. Die generaal droeg Van Daalen, nadat de veldtocht geëindigd was en de winterkwartieren betrokken waren, zesmaal voor de Militaire Willems-Orde voor, waarvan eens voor de 3e klasse. Hoewel Van Daalen nimmer eene daad pleegde, die hem onwaardig maakte het kleinood de Militaire Willems-Orde, dat vorstelijk bewijs voor betoonden moed, beleid en trouw, te dragen, werd het hem nimmer geschonken.

Commentaren zullen wel overbodig zijn, meen ik.

Waarlijk, »de vriend der waarheid" had wel noodig die pensionering van Van Daalen op te rakelen en vooral de woorden van De Rochemont, wiens citeermethode herhaaldelijk in den boezem der Vertegenwoordiging gebrandmerkt werd, aan te halen om mijn geheugen te hulp te komen. Eene zaak moet al zeer slecht staan, wanneer in aanhalingen uit de pennevruchten van dien man steun moet gezocht worden; maar had ik hierboven ongelijk, toen ik beweerde, dat wat er ook gebeurde, de val van Van Daalen besloten was?

»De vriend der waarheid" heeft gesproken van »een ik weet niet welken boezen adem", die geblazen heeft over alles, wat met de Atjehsche aangelegenheid direct of indirect in verband staat. Die betuiging onderschrijf ik in zoover, dat ik vermeen dat die booze adem niet onbekend is en dat daaraan een naam te geven is. Ja, er heeft een booze adem geblazen niet alleen over de Atjeh-aangelegenheden, — over dien meest onrechtvaardigen oorlog, die de kastijding in zich gedragen heeft voor hen, die hem in het leven riepen, — maar ook over alles, wat den heer Loudon in die dagen betrof.

Wie heeft den angel in Loudons borst gelegd, die dezen, nog vóór hij als Gouverneur-Generaal den bodem van Nederlandsch-Indië betrad, zoo tegen Van Daalen verbitterde?

Wie spoorde den heer Loudon aan om als Opperlandvoogd in 1872 in

geskil tusschen een kapitein en een ingenieur 2e klasse op te treden? Wie maakte de beste en oudste vrienden van den heer Loudon van n afkeerig?

Wie heeft zich bij den heer Loudon tot tolk van broederlijke in-tingen, afkomstig van het oorlogsterrein tijdens de eerste Atjehsche editie, gemaakt?

Wie heeft den heer Loudon op het denkkeeld gebracht, den onzaligen ad van enquête, tegen het advies in van den legerkommandant, in ; leven te roepen?

Wie fluisterde den Heer Loudon in, den kapitein Van Daalen voor 1 Raad van onderzoek te brengen?

Ja, vraag u dat alles af. »vriend der waarheid"; vraag u nog veel er, en dan zult ge beseffen, hoe juist ge getroffen hebt, met van n boozen adem te gewagen.

Of ik door eenigen boozen adem geprikkeld ben geweest? het zal l zoo zijn; »de vriend der waarheid" beweert het zoo apodiktisch; schijnt er verstand van te hebben. Maar er bestaat nog geen reden i zich ongerust te maken. Nog ben ik niet zoodanig geprikkeld, dat iij door machtspreuken laat overvleugelen of dat ik mijne onaf-nkelijke denkwijze aan banden zou hebben laten leggen door wien ook. Maar, wat heeft toch mijn weerlegger mij ten laste te leggen? iet waar, dat ik dezen volzin gebezigd heb:

»Zegt, staat hij daar niet voor U, Van Daalen uit een blok gegoten? iadt gij U een ander beeld ontworpen van den man, die moed ge-roeg bezat, rond voor zijn gevoelen uit te komen, door de hand te-eigener van hem, dien hij daartoe niet waardig achtte, al was het en groote der aarde?"

Wat heb ik daaraan miszegd? Na wat gebeurd was, kon Van Daalen iet anders handelen, dan hij gedaan heeft. Hij kon die hand niet iraken, zonder zich in eigen schatting te verlagen. En wat het hrijven van dien brief betreft, ik herhaal het, ik heb daarin niets zien en zie er nog niets in, wat het ridderlijke beeld, dat ik mij van an Daalen gevormd heb, kan aantasten. Ik heb verhaald, hoe die rief in de wereld kwam, die daarenboven niets anders beoogde, dan e gepleegde handeling tot hare ware beteekenis terug te brengen. laar kom aan, ik wil mijn gevoelen niet doordrijven en apodiktisch erkondigen, dat mijne zienswijze de ware is. Laten wij eens aannemen, at het schrijven van dien brief een bewijs van kortstondige zwakheid eweest is. Is »de vriend der waarheid" zoo volmaakt, dat hij meent echt te hebben, die kortstondige zwakheid zoo breed uit te meten Is hij doet? Vooral schijnen de woorden »uit een blok gegoten" mijn erechtwijzer uit zijn humeur gebracht te hebben. Toch handhaaf ik ie uitdrukking, al heb ik daarmede niet onberispelijke volkomenheid an het karakter mijns vriends bedoeld. Is een blok kristal, met een palletje behept, waarin de zonnestralen met meer glans weerkaatsen, een blok kristal meer? Ontleent niet de Danau Redjo, de beroemde andaksche diamant, aan zijne gebreken, de kleine scheurtjes, die bij et losmaken uit de hem omringd hebbende korst ontstaan zijn en lie hem eene licht roséachtige kleurspeling verleenen, -- eene veel grootere waarde, dan wanneer hij onberispelijk ware? Dat de lezers

mij die beeldspraak vergeven; ik had ze noodig om mijne opvatting te verduidelijken. Volmaaktheid bij de menschen trouwens is niet van deze wereld.

Ik wensch mijn vaderland toe, vele, zeer vele onvolmaakte mannen te bezitten, die den moed hebben om, als het er op aankomt, evenals Van Daalen, flink, rond en vooral zonder aanzien des persoons voor hunne gevoelens uit te komen en dat desuoods met opoffering van eene geheele toekomst te durven bezegelen.

En nu de reden, die Van Daalen tot zijne handeling noopte? zullen mijne lezers vragen. Vergeeft mij; maar wanneer ik die wilde mededeelen, dan zou ik om het verhaal daarvan te leveren de ruimte verre overschrijden, die mij door de Redactie van de »Indische Gids» toegestaan werd om mijn terechtwijzer te beantwoorden. Dat is van mijne zijde geene uitvlucht; wie zich tot mij wenden zal, zal ik het gebeurde verhalen. Den heer Loudon is die reden medegedeeld en hij heeft haar nimmer weersproken. Bij eene zekere gelegenheid vroeg hij een hoog geplaatst persoon, die met de geheele toedracht grondig bekend was, wat wel de reden kon zijn, die Van Daalen bewogen had. Was dat eene vraag, gesteld met het doel om eene verdenking van prémeditatie bij dat handreiken af te wenden? of was wezenlijk den man, wien vele zorgen in die dagen drukten, het vroeger gebeurde ontschoten? Wie zal dat ooit uitmaken? De toegesprokene antwoordde kordaat en verborg, hetgeen hij wist, volstrekt niet.

En dat er eene reden, eene grondige reden moet bestaan hebben die Van Daalen niet toeliet anders te handelen dan hij deed, is voor een ieder, die zijn kalm en bezadigd karakter kent, duidelijk. Dat die reden bestaan heeft, zal ook onbetwistbaar blijken uit het extract uit mijne toespraak voor den Raad van onderzoek, hetwelk ik hierboven beloofde mede te deelen en wat ik hier volgen laat.

»Zietdaar in hoofdtrekken het militaire leven van den man, die »uwe uitspraak met kalme onderwerping verbeidt. Ik heb hier nog »bij te voegen, dat bijna geen gevechten bij de 2de expeditie op den »Atjehschen bodem geleverd zijn, waaraan hij geen deel nam. Ik heb »alleen die in mijn overzicht opgenomen, waarbij hij zich bijzonder »onderscheiden heeft en waaromtrent zijne superieuren met allen lof »rapporteerden.

»Had ik geen gelijk, mijne Heeren! toen ik U verzekerde, dat ik »U eene soldatenloopbaan zonde openbaren, die menige roemrijke »bladzijde voor de geschiedenis van ons Leger zal opleveren?

»Wanneer nu aan die bewijzen, die ik U geleverd heb, aan die »bewijzen van heilig vuur, moed, geestdrift, volharding en toewijding; »aan die bewijzen van grondige krijgsservaring en beproefdheid in het »veld, zich eene onwrikbare eerbiediging van de krijgstucht, eene »nauwgezette plichtsbetrachting, een rusteloze ijver, zoolang er nog »iets te doen overblijft, eene onbegrensde zorg voor den minderen »militair, eene volkomene toewijding aan Vorst en vaandel, een ge- »achte naam als echtgenoot en vader aansluiten, dan geeft ons zoo een »leven eene type aan, die bij ons allen een edelen najver moet opwek- »ken; want Mijne Heeren! ook ten goede is het voorbeeld aanstekelijk.

»Mijne taak is ten einde. Alvorens te besluiten, wensch ik naast het feit, waarover Gij straks uitspraak zult doen, in herinnering te brengen zijne edele verdediging voor den Raad van enquête van de nagedachtenis van den Generaal Kroesen, toen hij die nagedachtenis angetast meende. Ik stel te eerder die twee feiten naast elkander, omdat zij beiden het uitvloeisel zijn van een karakter als dat van Van Daalen, van een karakter dat als uit een blok gegoten, van een transigeeren weet.

»Het Leger wacht in spanning Uwe uitspraak. In spanning, Mijne leeren! in eene onbeschrijfelijke spanning; want gaat de gedachten eens na, die hij U zelve moet opkomen: een soldaat als Van Daalen aan een onderzoek onderworpen te zien, of hij waardig of nwaardig is in ons midden te verblijven, en dat voor eene daad, die, hoe gij er ook over moogt denken, slechts een uitvloeisel is van het eergevoel, dat bij ieder van ons niet genoeg ontwikkeld kan zijn.

»Dat er volgens de meening van Van Daalen omstandigheden bestaan, die hem dwongen tot de onderwerpelijke lijdelijke handeling, dat hebt Gij uit zijn mond gehoord. Maar al had hij dat niet verneld, zijne algemeen erkende loyaleiteit, zijn bezadigd karakter en onbesproken levenswandel geven U de overtuiging, dat er in zijne rogen, redenen bestaan moeten, waardoor het eergevoel niet geloogde, zonder geweld aangedaan te worden, een bewijs van welwillenheid en toegenegenheid met een gelijk bewijs te beantwoorden.

»Die redenen kan en wil hij niet ontvouwen, omdat hij dan (in het openbaar) mededeelingen, in zijne speciale betrekkingen opgedaan, te doen zoude hebben, die hem de kieschheid verbiedt aan te roeren.

»Zult Gij hem nu, omdat hij aan dat eergevoel gehoor gaf, schuldig verklaren? O! voor dat Gij eene beslissing neemt, toetst die aan Uw geweten en bedenkt dat door het schuldig uitspreken, Gij wellicht in de toekomst oorzaak kunt zijn, dat aan huichelarij de voorkeur gegeven wordt boven het volgen van de stem der eer.

»Bedenkt van eene andere zijde, dat Gij allen, nog slechts weinige dagen geleden, uit een verheven mond hoordet, dat wij moeilijke tijden beleven. En wel, in zulke tijden heeft het vaderland mannen noodig van beproefden moed als Van Daalen, heeft het vaderland mannen noodig van onkreukbare grondbeginselen als Van Daalen; en het is in naam van dat vaderland, dat ik U de bede doe, die gewis de uiting van het geheele Leger is: laat Van Daalen eene plaats in ons midden blijven innemen, eene plaats, die hij tot nu toe zoo roemrijk, zoo eervol vervuld heeft, eene plaats die reeds tot een voetstuk geworden is voor hem en het geheele Leger. Ik heb gezegd."

En nu nog een laatste woord aan mijne lezers. Mijn terechtwijzer heeft gemeend te moeten terneerschrijven, dat ik getoond heb, hoe gevaarlijk een onhandige vriend is. Ik zal de vraag wel mogen doen, hoop ik: wie zich eigenlijk hier het onhandigst getoond heeft? mijn terechtwijzer als vriend van den heer Loudon, of ik als vriend van den heer Van Daalen? Ik had niets gedaan dan met een enkelen volzin het uit een blok gegoten karakter van Van Daalen, voor wien

ik opgetreden ben als pleiter — mijn terechtwijzer stipt dat aan en ik herhaal het met trots — te willen doen uitkomen. Dat zal Van Daalen mij niet euvel duiden; daarvan ben ik overtuigd. Nu ben ik tot onthullingen overgegaan om voor goed een einde te maken aan de onwaardig scееve voorstellingen, die bij liet bespreken van dat onderwerp aan het gebeurde gegeven werden en die van zekere zijde geaccrediteerd zijn. De »vriend van de waarheid" heeft mij tot die onthullingen genoopt. Hij kon en moest weten, dat ik het onderwerp volkomen machtig was, ook dat ik mij door geen apodiktisch optreden het zwijgen zou laten opleggen.

De Redactie van dit tijdschrift heeft mij te kennen gegeven, dat zij met dit mijn antwoord de zaak als voldoende toegelicht beschouwt en derhalve het debat sluit. Ook zonder die verklaring, zou ik mij de betuiging veroorloofd hebben, niet meer van plan te zijn de polemiek te vervolgen.

Den Haag, Maart 1882.

M. T. H. PERELAAR.

Koloniale literatuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

CH. TE MECHELEN, Kort begrip van de
Javaansche woordvorming. Leiden, E. J.
Brill. 1881. 8°. (48 blz.).

De heer Ch. Te Mechelen, vroeger docent voor de Javaansche taal aan de Indische Instelling te Batavia, heeft onlangs bij E. J. Brill, te Leiden, uitgegeven een boekje, getiteld: „*Kort begrip van de Javaansche woordvorming.*”

De schrijver zegt in zijn inleiding, dat hij bij de samenstelling er van heeft gebruik gemaakt van een handschrift van wijlen Dr. A. B. Cohen Stuart, hetwelk door hem later is om- en bijgewerkt.

In de Javaansche taal bestaan veelsoortige vervormingen van het stam- of grondwoord, door prae-, in- en suffixen, waardoor, volgens bepaalde regels, verschillende beteekenissen worden gegeven aan het aldus verkregen nieuwe woord, zonder de grondgedachte van het stamwoord los te laten. Het spreekt van zelf, dat de kennis van die verschillende woordvormen voor den beoefenaar van de Javaansche taal een hoofdvereischte is. En reeds bij den aanvang zijner studiën wordt hij gedwongen tot de spoedige kennismaking er van, aangezien hij, bij het gebruik van het woordenboek, verplicht is, het afgeleide woord eerst tot den eenvoudigsten vorm, — den grondvorm — terug te brengen.

Men vindt wel is waar, in de bekende Grammatica van T. Roorda, omtrent die verschillende woordvormen het noodige onderricht; doch een samenvatting er van, in beknopten vorm, gelijk hier, zal zeker velen welkom zijn.

De heer Te Mechelen, die de Javaansche taal niet alleen grammaticaal, maar ook in haar dagelijksch gebruik kent, heeft de beteekenissen dier woordvormen over 't algemeen met juistheid en helderheid aangegeven en op oordeelkundige wijze de voorbeelden gekozen.

H.

Jaarlijksche feesten en gebruiken van de Emoy-Chineezzen. Een vergelijkende bijdrage tot de kennis van onze medeburgers op Java, met uitgebreide monographiën van godheden, die te Emoy worden vereerd door J. J. M. DE GROOT, Tolk voor de Chineesche taal te Pontianak. Eerst deel. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en wetenschappen. Deel XLII. Batavia. 1881. 4°.

In langen tijd hebben wij in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van K. en W. zulk een belangrijk en boeiend werk niet gevonden als het bovengenoemde China is toch niet alleen het oudste historische volk der aarde, maar door zijn sterk conservatieven geest en zijn onafgebroken volksbestaan sinds minstens vijfduizend jaren, is dit rijk tevens de bewaarder gebleven van de oudste godsdienstige begrippen en de daaraan verbonden feesten en plechtigheden, als ook van de eerste pogingen der menschheid om het universum en zich zelf te verklaren en te leeren kennen. Voor den geschiedkundige — en wij nemen hier dit woord in zijne ruimste beteekenis, namelijk ak hij die de geheele geschiedenis van den mensch, niet alléén in zijn daden en lotgevallen, maar ook in zijne ontwikkelingsgeschiedenis, naspeurt — is er ook geen belangrijker bron dan de Chineesche; en hoewel het ons Indogermanen wellicht wat hard valt, meer en meer te moeten erkennen, dat onze godsdiensten, onze wetenschappen, onze rechtsinstellingen, ja zelfs onze begrippen omtrent zedelijkheid en maatschappelijkheid gebaseerd zijn op een ander en ouder ras, dat wij thans, in onze verwatenheid, nauwelijks den tweeden rang in de rij der volkeren willen inruimen, zoo zullen wij toch gaandeweg ons in dit feit moeten schikken, en onze valsche schaamte moeten laten varen. Ik zeg met opzet *valsche* schaamte, want men behoeft er zich niet voor te schamen in de eene of andere uitvinding voorgangers gehad te hebben. Te schamen behoeven wij ons eerst dan, wanneer het blijken mocht dat wij het overgeleverde goed verwaarloosd en bedorven hebben, in plaats van het te ontwikkelen en te verbeteren.

De menschelijke rassen-ijdelheid is echter zoo groot, dat men haar gewoonlijk alles, zelfs de meest onwederlegbare bewijzen en feiten, ten offer brengt. Toen wij b.v. in 1872 uit Chineesche bronnen, met wiskundige zekerheid, de uitvinding der Sterre-namen, en tevens de hooge oudheid dezer namen, voor het Chineesche ras vindiceerden, is er een ware storm over ons losgebroken. Men heeft, wel is waar, niet getracht onze bewijzen te wederleggen, hetgeen ook niet wel doenlijk was, maar men heeft doodeenvoudig die bewijzen geignoreerd, zonder ze te bestrijden. Door die bewijzen aan te nemen, zoude men (zoo ten minste was de dwaze redeneergang) de superioriteit van het Mongoolsche ras boven het Indogermaansche of Semitische ras moeten erkennen, en dit was een te groot offer voor de Europeesche ijdelheid. Eén slechts, de bekende Max Müller, heeft de openhartigheid gehad dit ronduit te bekennen door te zeggen, dat de Brahmanen de uitvinding der *Nakshatras* (of 28 indische sterregroepen) niet van de Chineezzen konden ontleend hebben, *daar anders de nationale individualiteit van het*

Arische ras in den grond zoude bezoedeld zijn, en de Turanische mensch hooger zou komen te staan dan zijne Arische en Semitische broeders. ¹⁾

Maar, zooals Heine (Reisebilder Cap. XV) terecht aanmerkt:

»Vergebliches Bemühen! Eine flammende Riesin, schreitet die Zeit ruhig weiter." De Groot's werk is een nieuwe schakel aan den keten waardoor wij, met enkele anderen, sinds twintig jaren trachten die twee wereldrassen, het Mongoolsche en het Arische, tot elkander te brengen. In 1869 betoogden wij in ons academisch proefschrift aan de hoogeschool te Jena, dat eene gansche menigte gebruiken en spelen in Europa van Chineeschen oorsprong zijn. De beknopte ruimte veroorloofde ons toen niet in bijzonderheden te treden, maar deze taak is thans, in het genoemde werk, door den heer de Groot waardiglijk uitgewerkt. Hij heeft zich niet vergenoegd met eene objectieve beschrijving der Chineesche goden en godinnen, en van den dienst die hun gebracht wordt, maar hij heeft ook het verband tusschen die godheden en de godheden van oud-Azië en oud-Europa duidelijk betoogd. Een verband, dat trouwens bestaan moest, daar alle godheden der oudheid, zonder uitzondering, slechts personificaties zijn van de hemellichten en natuurkrachten.

Zeer lezenswaardig is bv. zijne verhandeling over de Chineesche godin Kwan-yin, welker feestdag op den 19den der 2e Chinmaand valt, en waarin het verband tusschen deze Godin, den boeddhistischen God Avalokitiswara en de Godsmoeder der Katholieke legende wordt betoogd. De overeenstemming is zelfs voor den zoo weinig kritischen Chinees zoo treffend, dat alléén het bezit der Tien-niang of »Hemelmaagd" voldoende is, om eene geheele menigte Chineezzen tot het Catholicisme te doen overgaan. Kwan-yin wordt in China meestal voorgesteld als eene gekroonde vrouw, die in hare armen een kind draagt, als symbool van haar patronaat over de kinderlooze huwelijken, en gelijk dientengevolge zoo volkomen op de vergulde Mariapoppen met het kindeke Jezus in den arm, die door de R. C. zendelingen in China geïmporteerd worden, dat de domme Chineesche landman niet anders denken kan, of beide beelden stellen dezelfde godheid voor, en er dus geen bezwaar in ziet voor de Mariamaagd zijne wierookstokjes te ontsteken.

Een merkwaardig feit echter, dat ons reeds vroeger eveneens in China getroffen heeft, is dat de Chineezzen altijd in het oog gehouden hebben dat alle deze godsbeelden slechts *symbolen* zijn, en dat het *materiaal* waaruit zij vervaardigd zijn, niets anders dan gewone, vergankelijke stof is, even zooals de tempels en kapellen, waarin zij gehuisvest zijn, slechts hout en steen zijn, en zij zich nooit verlaagd hebben tot een fetischdienst van de symbolen zelve, die in ons zoogenaamd beschaafd Europa de zotte wetten op de »Heiligschennis" in het leven hebben geroepen. Het is geene twaalf jaren geleden dat een fransch bisschop, Mgr. de Merode, in de kerk van den Galileeschen Visscher, een jongmensch ziende, die aan eene der 121 koperen ver-

¹⁾ Voorrede van het 4e deel van de Rig-Veda, bij W. Dwight Whitney, The lunar zodiak; Oriental and linguistic studies, second series, p. 411, note 1.

gulde, eeuwigbrandende lampen. zijne cigaar aanstak, dezen zoo gevoelig sloeg en schopte, dat hij bijna als een lijk moest worden weggedragen.

Welnu, in China steekt de boeddhistische priester zelf zijne pijp aan eene der eeuwigdurend brandende lampen aan, en als men in een Chineeschen tempel om vuur voor zijne cigaar vraagt, zal de dienstdoende priester kalm een fidibus aan eene dezer lampen aansteken en U dien overhandigen. Hij vindt niet, dat het rooken eener cigaar in een tempel meer ontheiligend is, dan wij den stovenstank, het snuiten en snuiven, eaudecologne rondreiken of l'eau-de-reine doojes ruiken in onze kerken ontheiligend vinden.

De heer de Groot haalt in zijn werk (bldz. 42 en 43) nog veel sterker voorbeelden aan van de onverschilligheid der Chineezzen omtrent dat wat wij »tempelschennis» noemen.

Evenals de Christelijke kerk haar Pausdom heeft, dat, hoe veeg en wrak ook, nog eeuwen zijne heerschappij over de volkeren zal voeren, en ons, om met Heine te spreken, nog allen overleven zal, zoo heeft ook in China een Pausdom bestaan, waarvan de geestelijke macht en heerschappij niet geringer waren. Men vindt het in de Groot's werk op blz. 56 en vlg. beschreven.

De stichter van dit Pausdom werd, in het jaar 24 onzer tijdrekening, op wonderbaarlijke wijze, zonder toedoen van een man, uit eene maagd geboren. Ziende, dat kennis niet voldoende was om het leven te verlengen, trok hij zich met zijne discipelen in het gebergte der »Zwanenzangen» terug, waar hij later bezoek ontving van den Allerhoogste zelven, die hem met een wonderdadig, tweesnijdend zwaard, ter verdrijving der booze geesten, als ook met een tooverzegel, beschonk. In het jaar 147 verhief hij zich ten hemel, zijne missie aan zijn zoon overdragende, waarop het pausdom in die familie erfelijk bleef. Hoewel deze Pausen door verscheidene Keizers erkend en bevestigd werden, hebben zij echter nooit staatkundigen invloed kunnen verwerven; en nadat hun zetel door de Thaiphing-rebellen verwoest is geworden, is hunne geestelijke macht eveneens gebroken.

Op bldz. 166 en volgende, wordt uitvoerig behandeld het feest van het koude eten en de Chineesche *Paascheieren*, waarvan ons paascheest afkomstig is, zooals wij in ons academisch proefschrift reeds hebben aangetoond; en welk feest in nauw verband staat met den ouden lichtdienst, toen men de opstanding der Zon, d. w. z. hare overwinning in de lente, na de lenteevening, op den geest der duisternis en der koude behaald, vierde. In Emoy is het oude symbolisme nog in zóover bewaard, dat de kinderen van uitgeblazen eendeeieren lantarentjes maken, en daarmede door de straten rondloopen (de Groot, op blz. 177—178 en 180). Er is wellicht geen symbolisch feest, dat een grooter verbreiding heeft, dan het Paascheest, en waarvan de ceremoniën zoo hardnekkig, onder de dunne laag van opgedrongen, vreemde godsdiensten, hebben stand gehouden en nog stand houden. De Groot meent dat onze verklaring, dat men de eieren hard kookte,

omdat hard gekookte eieren zich zeer lang kunnen goedhouden, minder juist is, daar men ook andere spijzen drie dagen lang (het tijdstip dat geen enkel vuur mocht ontstoken worden) kon goedhouden. Dit is niet volkomen juist. Het feest van het koude eten viel in China 105 dagen na het wintersolstitium, dus ongeveer op den 5^{en} of 6^{en} April, wanneer het in China reeds zóo warm is, dat gekookte rijst of gebraden vleesch binnen drie dagen zuur en stinkend worden. Bovendien zijn koude rijst en koud vleesch niet bijzonder smakelijk. Wij vestigen dan ook de aandacht op het feit dat ten onzent, gedurende de paaschdagen, behalve paascheieren, slechts *koud* gegeten wordt, en men bij de meeste families op die dagen slechts ham en salade op tafel ziet verschijnen; terwijl bij de paascheieren het zoogenaamde paaschbrood koud gegeten wordt. Evenzoo bij de Chineezzen, hetgeen door de Groot over het hoofd gezien wordt. Men vindt in de Chin. Encyclopedie »Spiegel en Bron van alle onderzoek», Hoofdstuk: Voedsel en Drank, Artikel: Koekjes, paragraaf: verschillende soorten van koekjes, opgenoemd de *Tso-ko* of »Jujube-koekjes», met de uitdrukkelijke vermelding dat men op het »Feest-van-het-koude-eten» van meel een gebak bakte, waarin men jujubes deed, en dat derhalve »Jujubekoek» heette. Een andere naam daarvoor is die van *Moan-tien-sing*, »de Hemel vol sterren», d. w. z. Krentebrood, daar de Koek evenzoo doorspikt was met stukjes jujube, als ons paaschbrood met krenten. Ook zulk brood houdt zich dagen lang goed. Uit de standvastigheid der gewoonte in Europa, om gedurende de paaschdagen slechts koud eten te eten, en uit den naam van het paaschfeest in China »het koude eten» meenen wij gerust te mogen afleiden dat de oude Chineezzen gedurende dit feest slechts paascheieren en paaschbrood gegeten hebben, en geene andere koude vleesch- of groentespijzen. Alléén op grond daarvan, laat zich verklaren dat keizer *Wei-wou* in de vijfde eeuw onzer jaartelling, het feest bij speciaal edikt »als schadelijk voor de gezondheid» verbood (de Groot, blz. 183). Dit nadeel voor de gezondheid kan alléén daaruit voortvloeien, dat harde eieren en brood, gedurende drie dagen, zonder ander voedsel, genoten, de oorzaak zijn van heftige constipaties en storingen in de spijsvertering.

Wij hebben iets langer bij dit feest stilgestaan, omdat het een der meestverbreide en oudste feesten is, die in de wereld gevierd worden. Het was het hoofdfeest der Joden, die er hunne bevrijding van het juk van Egypte aan vastknoopten, van welk volk zij ook waarschijnlijk het feest ontleend hebben. En zelfs Jezus, de stichter eener nieuwe leer, dorst zich aan de viering van dit nationale feest niet te onttrekken, en trok opzettelijk naar Jeruzalem, om het paaschfeest te begaan, hoewel hij bevroedde welk gevaar daarin voor zijne persoonlijke veiligheid was gelegen (Math. XXVI).

Wanneer wij nu de omzichtigheid bewonderen waarmee de eerste Christenboden de oudheidensche volksfeesten ontzagen, eene omzichtigheid waaraan alleen de snelle uitbreiding van het Christendom in Germanië en Gallië is te danken geweest, dan moeten wij onsergeren over den fanatieken ijver onzer hedendaagsche zendelingen, die met geweld alle volksfeesten als »zondig» willen uitroeien, en dien ten

gevolge zelve de oorzaak zijn der grootste vertraging in hun bekeeringswerk.

De tolerantie, waarmede de eerste Christenboden in Europa het eten van paascheieren, het vieren van het Thor's feest (ons St. Nicolaas), van den Carnaval (de oude Bacchanaliën) en van alle andere heidensche volksfeesten hebben toegelaten, heeft de volkeren van Europa niet belet Christen te worden. De doordrijvende fanatieke geest der moderne christenen heeft China belet Christen te worden. Wij doelen o. a. op het onzinnig verbod der Pausen Innocentius X en Clemens XI aan Chineesche Christenen, om de graven hunner voorouders te mogen aanbidden, en hunne nagedachtenis door offeranden en gebeden in eere te houden. Men leze in de Groot's werk (blz. 191 vlg.) de treurige gevolgen welke die pauselijke bullen op de verspreiding van het Christendom in China gehad hebben.

Want als er éene godsdienst in China gehuldigd wordt, dan is het die van het gebod: »Eert Uw vader en Uw moeder"; en tegen dien eeredienst, die toch zeer christelijk is, ¹⁾ hebben zich juist de zendelingen van alle confessies in China het hardnekkigst verzet, met dit gevolg, dat de christelijke leer thans in China (en dan nog slechts uit vrees voor de allerchristelijkste Fransche en Engelsche kanonnen) nauwelijks getolereerd wordt, in plaats van, zooals onder Ricci en de eerste Jesuiten, door de Chin. regeering beschermd te worden. De schuld ligt aan de verschillende opvatting der verhouding van den mensch tot den mensch en tot God. Bij de Chineezzen geldt als eerste stelregel: »Eerst uwe maatschappelijke plichten tegenover uwe medemenschen, — daarna die tegenover God." De Christen vat dit anders op, en meent dat, als de mensch slechts zijne *godsdienstige* plichten nauwgezet vervult, hij zijne maatschappelijke plichten gerust verwaarlozen mag. De Chinees zegt: »Als een mensch slechts te huis zijn vader en moeder eert, dan behoeft hij niet in den vreemde ter bedevaart te trekken". ²⁾ De christelijke leer schrijft voor, dat men vader en moeder, vrouw en kroost, verlaten moet om die leer te propageeren ³⁾ en is dus volkomen in strijd met de Chineesche begrippen, volgens welke een zoon, die het zou wagen om zijn vader onbegraven te laten (zooals Jezus in Lucas IX, 60 eischt), zich de verfoeiing van het geheele Chineesche rijk zou op den hals halen, en als zede- of godsdienst-preeker geheel onmogelijk zoude zijn.

Dit verwaarloozen van de heilige en dure verplichtingen die wij tegenover onze *medemenschen* hebben, ten onzent, is de schuld dat eerbied voor zijne ouders, eerbied voor zijne meerderen, eerbied voor zijne beteren (d. w. z. meer geleerden), eerbied voor den ouderdom, eerbied voor kennis en wetenschap, in christelijke landen slechts holle klanken zijn, terwijl zij in China geloofsartikelen zijn, welker verzuim zelfs door de wet gestraft wordt.

Men schijnt, helaas! bij ons slechts eerbied voor God en

¹⁾ Evangelie Marcus VII, 10—12.

²⁾ Davis, Chinese moral maxims N°. 17.

³⁾ Zie de Evangelieën van Matheus X, 37; XIX, 29; Marcus X, 29 en vooral Lucas IX, 59—60.

voor den Mammon te hebben; en onze bankiers en handelvorsten zingen het bekende Protzenlied:

„Über Lumpen wie Keppler und Schiller
 „Rümpf ich verächtlich die Nas
 „Ich bin ein vollendetes Rindvieh
 „Meine *Mittel* erlauben mir das”

Met den christelijken stelregel, dat de wetenschap de hoer der religie is, jaagt men geheel China tegen zich in het harnas, waar alléén „de wetenschap” eer en aanzien geeft, en de geestelijke stand in diepe minachting staat, terwijl de koopman den laagsten stand der vier standen in China (geleerden, landbouwers, handwerkslieden en kooplieden) bekleedt.

Het zou ons te ver leiden alle de door den heer de Groot beschreven Chineesche feesten te ontleden, te meer daar zij, uit haar verband gerukt, slechts een onvolkomen denkbeeld er van zouden geven.

Het bovenstaande moge alléén als prikkel dienen, om dit werk, waarvan wij hopen dat spoedig het tweede gedeelte het licht moge zien, nauwkeurig te bestudeeren. Tot nog toe miskennen wij het Chineesche volk nog veel te veel, en toch is het een volk dat, hoe langer en hoe beter men het leert kennen, men des te meer leert achten en waardeeren. Moge de nauwgezette studie van den heer de Groot het hare er toe bijbrengen, om de toenadering tusschen het Chineesche en het Arische ras weder eene schrede verder te brengen.

Leiden,
 28 Februari 1882.

G. SCHLEGEL.

Sammlungen des Geologischen Reichs-
 museums in Leiden. Beiträge zur geologie
 Ost-Asiens und Australiens von K. MARTIN
 und A. WICHMANN. Leiden, E. J. Brill.
 1881. 8°.

Dat de wensch, dien wij aan het slot onzer beoordeeling van 's heeren Martin's werk over de tertiairformatie op Java (Zie Indische Gids, Mei, blz. 1001) uitgesproken, zoo spoedig zoude vervuld worden, durfden wij niet verwachten. Voor ons liggen thans de beide eerste nummers van de aan het hoofd dezer vermelde reeks van verhandelinge, welke, door Dr. Martin bewerkt in gemeenschap met zijn ambtgenoot A. Wichmann, met ondersteuning van de Regeering het licht ziet en geleidelijk zal worden vervolgd. De stof daartoe leveren de in 's Rijks Mineralogisch Museum te Leiden aanwezige verzamelingen, door de natuuronderzoekers en mijnningenieurs bijeengebracht, welke Insulinde gedurende de laatste vijftig jaren van Regeeringswege bereisden, verzamelingen, die, niettegenstaande zij van het hoogste belang zijn, grootendeels tot heden onbewerkt bleven.

Brengen wij daarom hulde aan beide kundige geleerden, die thans

een betrekkelijk nog weinig beploegd veld ontginnen, waarvan de heer Martin het palaeontologisch en geologisch en de heer Wichmann het mineralogisch gedeelte zal bearbeiten. Dat hunne onderzoekingen dikwerf tot gevolgtrekkingen aanleiding geven, strijdig met die der reizende verzamelaars, is licht te verklaren; laatstgenoemden toch ontbrak immers de tijd en misten zij ook de middelen om de verzamelde voorwerpen aan een scheikundig en mikroskopisch onderzoek te onderwerpen; — ook hadden slechts enkelen van hen (Horner en Macklot) meer speciaal dezen tak der natuurlijke historie bestudeerd.

Geven wij thans in korte trekken een overzicht van den inhoud der beide eerstelingen dezer belangrijke reeks, beiden een pennevrucht des heeren Martin.

Het 1ste nummer bevat eene verhandeling over de petrefacten insluitende sedimenten van Timor naar de door Reinwardt, Macklot en Schneider vergaarde specimens en over de uitgestrektheid der daartoe behoorende formatiën. De verzameling-Macklot, verreweg de belangrijkste, bevat handstukken uit de omstreek van Koepang, de rijkjes Amarassi, Fialarang en Amakono, de eilanden Semaue en Kambing en nog uit een paar andere localiteiten.

De collectie-Schneider, afkomstig uit de omstreek van Koepang, bevat buiten en behalve eenige vroeger onjuist gedetermineerde voorwerpen, twee nog onbeschreven soorten, terwijl in de verzameling-Reinwardt slechts een petrefacten inhoudend handstuk aanwezig is.

Uit een overzicht der beschreven gesteenten en petrefacten blijkt, dat de sedimenten van het onderzocht gedeelte des eilands behooren tot de posttertiaire, tertiaire, mesozoische en kalkformatie.

In het 2de nummer vinden wij verhandelingen over de tertiair-formatie van Nieuw-Guinea, de Zuidoostereilanden, Sumatra en Oost-Java, opgemaakt naar de collectiën van Macklot, von Rosenberg, Horner, Junghuhn en die der mijnningenieurs. Wat Nieuw-Guinea en de Zuidoostereilanden betreft, zoo treden ook aldaar tertiair-kalkformatiën op, hoogst waarschijnlijk gelijkwaardig met den oud miocaenen kalk van Timor, Java en Sumatra. Nulliporen, Orbitoiden, Alveolinen en eenige andere organismen meer, vormen den grondstof dier formatiën.

Tot de beschrijving der jongtertiair sedimenten in de Padanger bovenlanden leverde de fraaie verzameling van Horner de bouwstoffen, waaronder menige belangrijke voorwerpen aangetroffen worden.

De verzameling van Junghuhn eindelijk, waarvan de beschrijving in het nummer nog niet is afgesloten, handelt over eene reeks van te Pontjok in de residentie Kediri verkregen voorwerpen.

De fraaie door Wendel geteekende platen, welke den tekst toelichten, zijn keurig op steen gereproduceerd en daaraan zijn geen kosten gespaard, evenmin als aan het deugdelijke papier en de fraaie letter waarmede — noblesse oblige — de firma E. J. Brill te Leiden, als uitgever, haar gevestigden en welverdienden naan ook thans weder blijft handhaven.

Met verlangen zien wij het vervolg van dit werk tegemoet.

's Gravenhage, Febr. 1882.

H. VON ROSENBERG.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

Rijks Ethnographisch Museum te Leiden. In meer dan één opzicht belangrijk mag het Verslag heeten, dat onlangs over deze rijksinstelling werd uitgebracht, het eerste, zoo wij ons niet bedriegen, na de verandering in het beheer in November 1880. Het loopt van 25 September 1880 tot 25 September 1881 en bevat, na eenige mededeelingen omtrent het personeel, den toestand van het gebouw, van het meubilair en van de verzameling, een breed overzicht van de aanwinsten gedurende het even vermelde tijdperk.

Onder de aanwinsten uit Nederlandsch-Indië verdient zeker een drietal bijzondere vermelding. Allereerst een vischtuig, afkomstig van Batavia en Soerabaia, te zamen 30 stuks, gediend hebbende op de internationale visscherijtentoonstelling te Berlijn in 1880 en aldaar ingezonden vanwege de Nederlandsch-Indische Regeering. Een tweede geschenk bestond uit 242 poppen, behoorende bij den wajang purwa, 32 poppen behoorende bij den wajang klitik, 13 topengmakers, eenige gereedschappen die de dalang bij zijne wajangvertooningen gebruikt; vier inlandsche gebatikte doeken, vier doeken in Europa door inlanders vervaardigd; twee en twintig modellen van inlandsche woningen en meubelen; een houten doos met modellen van inlandsche wapens en gereedschappen. Een en ander was het eigendom geweest, deels van den hoogleeraar P. J. Veth, deels van het Rijk, als behoord hebbende bij de voormalige Rijksinstelling ter opleiding van Oost-Indische ambtenaren te Leiden en aan het Museum ten geschenke gegeven door genoemden hoogleeraar en heeren Curatoren der Rijks-Universiteit te Leiden.

Met zeer te waardeeren vrijgevigheid had eindelijk het Aardrijkskundig Genootschap de geheele ethnografische verzameling, onder leiding van den heer A. L. van Hasselt, bijeengebracht door de Sumatrapeditie, aan het Museum ten geschenke afgestaan. De voorwerpen, die alle voorzien zijn van de inlandsche namen en van uitvoerige beschrijvingen, zijn verdeeld over de volgende categoriën: kleeding 68; wapens 20; huisraad 96; huizenbouw 19; rooken 34; onderwijs 8; bijgeloof 8; geneesmiddelen 7; muziek, spelen, hanengevechten 18; nijverheid 123; landbouw 33; veeteelt, huisdieren 16; visscherij 32; jacht 18, scheepvaart 4 stuks.

»Het is noodzakelijk,» zegt terecht de tegenwoordige directeur, de heer Mr. L. Serrurier, »dat het Rijks Ethnographisch Museum zooveel, en zoo spoedig mogelijk worde uitgebreid. Er is periculum in mora. Met het vooruitdringen van den Islam in Afrika en in onze Oost-Indische bezittingen, worden de afgodsbeelden hoe langer hoe zeldzamer. De handel maakt de herkomstopgaven der voorwerpen onzeker, door ze te verspreiden. Overal vervangen de Europeesche geweren en de producten der groote weverijen, de wapens en de kleeding van den inboorling. In Duitschland en Oostenrijk spant men alle krachten in, om groote ethnografische musea te vormen (Berlijn, Leipzig, Weenen). Ook in Frankrijk en Italië is men ijverig werkzaam op dit gebied. Vele zaken verhuizen uit onze koloniën daarheen. Zoo bevatten niet lang geleden de dagbladen het bericht van eene belangrijke collectie

wapens, door den heer van Hengst in Indië verzameld, en door hem aan de Italiaansche regeering geschonken. Particulieren zullen — ik twijfel er niet aan, en heb het reeds meermalen ondervonden — hunne medewerking gaarne verleen en om een groot Rijks Ethnographisch Museum in Nederland tot stand te brengen. Vooral indien de Regeering voorgaat."

Maleisch-polynesische en melanesische taal- en letterkunde. In aansluiting aan hetgeen een paar jaar geleden geleverd werd, gaf de hoogleeraar Dr. H. Kern ook nu weder in het »Jahresbericht, 1879, van de »Deutsche morgenländischen Gesellschaft" een beknopt overzicht van al de werken en bijdragen, die op het gebied der taal- en letterkunde van den Indischen Archipel in den laatsten verschenen zijn. Laat het zich van den Hoogleeraar verwachten, dat zijn overzicht zich onderscheidt door zaakrijkheid, de waarde er van wordt verhoogd door de nauwkeurigheid, waarmede de titels der verschillende geleverde studiën zijn opgegeven. Twijfelen wij er niet aan, dat deze arbeid vele belangstellenden in de Indische taal en letteren welkom zal zijn, tevens zal daardoor de kennis in het huitenland van hetgeen hier te lande op Oostersch taal- en letterkundig terrein wordt verricht, worden bevorderd.

Geologische en mijnbouwkundige onderzoekingen. Reeds herhaaldelijk werd in dit tijdschrift op de uitgave van het bekende Jaarboek van het mijnwezen gewezen. Zijn daarvan bereids tien jaargangen verschenen, het toezicht op de uitgave is onlangs voor goed aan den laatst afgetreden hoofdingenieur, chef der afdeling mijnwezen opgedragen. Verder heeft de hoogleeraar in de geologie aan 's Rijks Universiteit te Leiden, Dr. K. Martin, zich bereid verklaard de beschrijving op zich te nemen van de fossielen en gesteenten die door de mijnningen in Indië ontdekt worden en voortaan ter plaatsing in 's Rijks museum van natuurlijke historie herwaarts zullen worden gezonden. Eene bezending fossiele schelpen van Java is reeds ontvangen.

Nevens dezen arbeid is, gelijk ook uit de in deze aflevering geplaatste aankondiging des heeren von Rosenberg blijkt, door de hh. Dr. Martin en Dr. A. Wichmann de hand gelegd aan eene wetenschappelijke bewerking van de te Leiden reeds aanwezige, in vroegeren tijd bijeengebrachte geologische verzamelingen betreffende Nederlandsch-Indië, waarvoor tevens een matig subsidie ten laste der Indische begroting is toegezegd.

Door het te Batavia vereenigde personeel der afgeloopen mijnbouwkundig-geognostische opneming van een aanzienlijk gedeelte van Sumatra's Westkust werden in 1880 alle kaarten, verslagen en profielen betreffende bedoelde opneming afgewerkt. Zoowel wegens den omvang der stof als wegens het groot belang van het onderwerp, zal deze topografische en geologische beschrijving als eene afzonderlijke uitgaaf — buiten het Jaarboek — het licht zien. De tekst wordt gedrukt bij de landsdrukkerij te Batavia, terwijl de uitvoerige kaarten (8 bladen op de schaal van 1 : 100 000) en profielen hier te lande op steen ge-

bracht en gedrukt worden. In het kabinet van het mijnwezen te Batavia werd eene naar den ouderdom gerangschikte verzameling van gesteenten van Sumatra's Westkust aangelegd.

Betreffende den topografischen en geologischen verkenningstocht in 1876/78 door een ingenieur en een opziener van het mijnwezen in de residentien Benkoelen, Palembang en Lampongsche districten volbracht, kwamen mede al de stukken gereed. Zoowel de uitvoerige beschrijving met bijbehorende profielen en schetsen, als eene geologische kaart in 4 bladen (schaal 1:500 000) hebben reeds in het Jaarboek van 1881, deel I, het licht gezien.

Thans is het onderzoek bevolen voor de samenstelling van eene geologische kaart met beschrijving van Java, met inbegrip van Bawean en Madura en van de kleinere eilanden die gerekend kunnen worden tot het geologische gebied van Java te behooren. De voorgenomen opneming zal gelegenheid aanbieden om de talrijke mijnbouwkundige onderzoekingen van lokaal of bijzonder belang, die tot dusver hier en daar op Java hebben plaats gehad, meer in verband met elkander te brengen en voor de algemeene kennis van Java's geologische gesteldheid bruikbaar te maken dan wegens de beperkte uitgestrektheid en verspreide ligging van de onderzochte gedeelten tot hertoe het geval kon zijn.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Almanak (Javaansche) voor 1882 (Negen-en-twintigste jaargang). Uitgave van G. C. T. Dorp & Co. te Samarang. 1882. 8°. m. platen en portret van den Gouverneur-Generaal van N.-I., F. 's Jacob.

Almanak atawa rinting audau, bulan akan njelo 1882. Ilambagan hong Bandjermasin. 1881. 8°. (39 blz.)

Almanak bahasa Melajoe. Maleische Almanak 1882. (Zesde jaargang.) Onder redactie van F. L. Winter. Djokdjokarta, H. Buning. 1881. 8°.

Boekoe batjaan salawe toeladan pikeun moerid-moerid pangkat panghandapna di sekola Soenda karanganana toewan W. van Gelder. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°.

Bos (P. R.), Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen. Kleine aardrijkskunde voor de Volksschool. Tweede druk. Groningen, J. B. Wolters. 1882. 8°. (52 blz.) f 0.25.

Couperus (F. E.), Het rechtswezen op Sumatra's Westkust. Leiden, P. Somerwil. 1881. 8°. (16 en 274 blz. met kaart)

Habbema (J.), Boenga rampai ia-itoe herbagai-bagai tjeritera. (Uitgegeven voor rekening van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië.) Batavia, Ogilvie & Co. 1880. 8°.

Ilmoe perhitoengan, terkarang pada bahasa Wolanda oleh Swartwolt, dan diobah oleh J. Schmal, dan dikarangkan pada bahasa Melajoe oleh A. F. von de Wall. Uitgegeven door het Gouvernement van Nederlandsch-Indië. Batavia, Ogilvie & Co. 1879. 8°.

Immink (Mr. A. J.), De regterlijke organisatie van Nederlandsch-Indië. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1882. 8°. f 7.50.

Jansz (P.), Verzameling van spreekwijzen en eenige gesprekken tot oefening in de Javaansche taal, behorende bij de kleine Jav. spraakkunst. 2e druk. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. (Amsterdam, Scheltema & Holkema's Boekhandel). 1881. Kl. 8°. (204 blz.) f 2.—

Kern (Dr. H.) Geschiedenis van het Buddhisme in Indië. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink. 1882. Gr. 8°. (VIII, 452 blz.) f 4.50.

Kesah pelajaran seorang perampoewan mengoelilingi boemi, terkarang dari pada bahasa Wolanda oleh A. F. von de Wall. Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1878. 8°.

Kiai Sartronegoro, Aardrijkskunde van den Oostindischen Archipel in het Madureesch. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. 8°.

Kookboek (Oost-Indisch), bevattende meer dan 600 beproefde recepten, opnieuw vermoerd met diverse recepten, voor de Hollandsche en Inlandsche keuken, enz. 6e druk. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. (Amsterdam, Scheltema & Holkema's Boekh.) 1881. Kl. 8°. (220, 21 en 21 blz.) f 2.50.

Lajang Watjan. Spel- en leesboekje. 1e en 2e stukje. Batavia, Ogilvie & Co. 1879. 8°.

Leefers (J. L.), Waaraan is het toe te schrijven, dat de ramehcultuur zich in deze gewesten niet ontwikkelt. Soerabaja, Gebr. Gimberg & Co. 1881. 8°. (II, 19 blz.).

Mens (J. P. C.), Berri-beri. Het ontstaan, de verklaring en de eenvoudigste geneeswijze dezer ziekte. 2e helft. Makassar, B. Ch. Brugman. 1881. 8°.

Pandji Woeloeng uit het Soendaasch in het Javaansch bewerkt door Panggeran Adipati Ario Mangkoe Negoro, met verklaring der daarin voorkomende Kawiwoorden. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8°.

Prawira addjaja tjarios lelampahan nipoen sindbad. Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°.

Reglement voor de Societeit „Oengaran” te Oengaran. Opgericht den 1sten September 1881. Semarang, Grivel & Co. 1881. 8°. (14 blz.).

Reglement van het Leesgezelschap der Vereeniging van Japarasche Suikerfabriekanten. Semarang, Grivel & Co. 1881. 8°. (3 blz.).

Riwayat dengan segala pri hal dari pada kantjil, dengan gambaran 12 warna, tersalin dari bahasa Djawa. (Lotgevallen van den Kantjil in het Maleisch uitgegeven door F. L. Winter). Soerabaja, Gebr. Gimberg & Co. 1881. 4°.

Roepa-Roepa peladjaran pada memboekaken akal anak-anak (2e druk). Batavia, pada pertjitakan Goewernemen. 1881. 8°.

Sekarkawie (Javaansch). Tweede druk. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8°. obl

Soerat hikajat djamaatnja Kristus. Tersalin deri bahasa Duits. Kapada bahasa Malajoe. Bandjermasin, Di-tjap oleh Rijnsch Zending-Genootschap. 1881. 4°. (127 blz.).

Spel- en leesboekje (Maleisch) met Arabisch karakter. Derde druk, bevolen bij Gouvernements besluit van 25 Februarij 1881 n°. 66. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. (43 blz.).

Toorn (P. L. van der) dan L. K. Harmsen, Pada menjataken beberapa peladjaran ilmoe saraf, jang akan dioesahakan oleh anak anak di tempat beladjar dan di roemahnja. Batavia, Ogilvie. 1880. 8°.

Toorn (J. L. van der), Kitab pembatjaan dari hal perbilangan ilmoe alam. Uitgegeven door het Gouvernement van Nederlandsch-Indië. Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°.

Tjaritané Soeltan Ibrahim, Ratoe ing negara Ngérak. (Oorspronkelijk arabisch, in het Javaansch vertaald door F. L. Winter.) Samarang, A. Bisschoff. 1881. 8°.

Wetboeken (De Nederlandsch-Indische), benevens de Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden, het Reglement op het beleid der Regering van Nederl. Indië en de belangrijkste der daarmede in verband staande algemeene Verordeningen, met verwijzing naar de tot elk artikel betrekkelijke Nederlandsche, Ned.-Indische en Fransche wetsbepalingen, zooals zij tot op 9 December 1881

zijn gewijzigd en aangevuld door Mrs. F. J. A. Reitz en L. A. de Fiellietaz-Bousquet, met een voorbericht van Mr. A. W. B. Keuchenius. 's Gravenhage, De Gebr. van Cleef. 1882. 8°. (XII, XVI, en 1353 blz.). In linnen band f 10.

IN HET BUITENLAND.

Coote (Walter), *Wanderings, South and East*. With two maps and forty-seven wood engravings, executed under the direction of Edward Whymper, from sketches by the Author, native drawings, &c. London, Sampson Low, Marston, Searle, & Rivington. 1882. 8°.

Godinho de Eredia, Malaca, l'Inde méridionale et le Cathay. Manuscrit original autographe appartenant à la Bibliothèque Royale de Bruxelles, reproduit en facsimile et traduit par M. Léon Janssen avec une préface de M. Ch. Ruelens Bruxelles, C. Muquardt. 1882. 4°.

Helms (Ludwig Verner), *Pioneering in the far East, and Journeys to California in 1849 and to the White Sea in 1878*. With Illustrations from original sketches and photographs. London, W. H. Allen & Co. 1882. 8°. f 11.70.

Hunter (W. W.), *The Indian Empire: Its history, people, and products*. London, Trübner. 1882. 8°. (pp. 568, with map.) 16 s.

Rājendralāla Mitra, *Indo-Aryans: Contributions towards the elucidation of their ancient and mediaeval history*. London, Edward Stanford. Calcutta, W. Newman & Co. 1881. 8°. 2 vols.

Rowe (Rev. A. D.), *Every-day Life in India*. Illustrated from original photographs. New-York, American Tract-Society. 1882. 8°. f 3.75

Temple (Sir Richard), *Men and events of my time in India*. London, John Murray. 1882. 8°.

Wherry (E. M.), *A comprehensive commentary to the Quran*. To which is prefixed Sale's preliminary Discourse, with additional notes and Emendations. Together with a complete Index to the Text, preliminary discourse, and Notes. London, Trübner & Co. 1882. 8°.

Wetenschap en Industrie.

PADI-PRODUCTIE VAN JAVA EN MADOERA (MET EENE GRAPHISCHE VOORSTELLING).

Reeds dikwerf is de opmerking gemaakt, dat het padi-gewas op Java en Madoera, bij een goede verbouwing, veel meer kon en moest opbrengen dan tot hiertoe door de bekend gemaakte productiecijfers wordt aangetoond. Meermalen heeft de Regeering zich dat onderwerp aangetrokken, en den Residenten aanbevolen, de redenen van dien achterlijken toestand op te sporen, en door betere behandeling de opbrengst der sawahs te verhoogen. In sommige streken meende men de mindere productie te moeten toeschrijven aan de wijze van uitzaaien der zaadpadi; maar door de verbeterde zaaiwijze werd toch nog niet gevonden wat men zocht.

De heer K. F. Holle, die op het gebied van cultuur op Java een rijpe ondervinding heeft, heeft de Regeering reeds menigmaal van goede adviezen gediend.

Op last der Regeering zijn sedert 1873 in de verschillende Residentiën van Java en op Madoera proefsneden genomen van het padi-gewas, en de verkregen cijfers afgestaan aan den heer Holle, die van de gemiddelden er van een graphisch overzicht heeft gemaakt en door den druk verspreid. Het doel van dit vergelijkend overzicht is, om, bij bevinding van groote verschillen in de productie, de betrokken ambtenaren aan te sporen tot onderzoek, waaraan die mindere opbrengst moet worden toegeschreven.

De heer H. wantrouwt de juistheid der verkregen cijfers, en geeft daarvoor zeer juiste redenen op, doch blijft niettemin deze wijze van vergelijkende opgaven zeer aanbevelen, daar zij toch altijd aanleiding geeft tot practische opmerkingen.

Zoo is bijv. zeer opvallend het enorme verschil in productiviteit der rijstvelden tusschen de Resid. *Paseroewan*, alwaar gemiddeld het hoogste cijfer van 65 à 70 pikols is behaald, met de Resid. *Djapara*, alwaar de productie het laagst is, namelijk slechts 20 à 25 pikols van de best geslaagde velden. Ook een vergelijking van de afdeelingen of regentschappen eener zelfde Residentie onderling toont soms belang-

rijke verschillen in productiviteit aan. Zoo was bijv. in de Resid. *Preanger* het productie-cijfer van de afd. *Limbangan* 50 à 65 pikols, terwijl dat van de afd. *Soekaboemi* en *Soekapoera* slechts 35 à 40 pikols bedroeg. In de Resid. *Bantam* vindt men voor de afd. *Pundelglang* 40 à 45 pikols, en voor *Tjaringin* slechts 20 à 25. Terwijl het gemiddelde van de Resid. *Samarang* 30 à 35 pikols aantoonst, haalt de afd. *Salatiga* slechts het cijfer van 15 à 20 pikols, gelijkstaande aan de minste der goedgeslaagde velden in *Djapara*.

De heer H. heeft in zijn graphische voorstelling de langs het noorderstrand gelegen Residenties in geregelde orde naast elkander geplaatst (met uitzondering van *Besoeki*, dat vóór *Probolinggo* staat.) En nu is 't merkwaardig, dat de vier naast elkander gelegen Resid. *Cheribon Tegal*, *Pekalongan*, *Samarang*, dezelfde gemiddelde cijfers hebben van 30 à 35 pikols. Daarop volgt het veel mindere *Djapara*; en daarna weder *Rembang*, met hetzelfde cijfer als de vier eerstgenoemden.

Het spreekt van zelf dat de oorzaak van de *grootte* verschillen in de eerste plaats gelegen is in de hoedanigheid van den bodem.

Sommige padi-soorten (want men weet, dat er vele soorten zijn), die veel meer opbrengen dan andere, kunnen niet overal aarden.

Naast de natuurlijke gesteldheid van den bodem (daar men slechts zeer zelden hoort van 't bemesten der padivelden) en de meer of minder goede gelegenheid, om het benoodigde water tijdig te verkrijgen en te kunnen loozen, mag evenwel de achteloosheid in het aanhouden van goede zaadpadi zeer zeker als een der oorzaken van mindere productie worden genoemd. Ruiling van zaadpadi tusschen de eene Residentie en een andere heeft dan ook menigmaal plaats gehad, soms door bemiddeling van hooger hand, soms ook door regelingen van de Residenten zelven. Zelfs zijn hier en daar maatregelen genomen, waarbij, onder toezicht van den controleur en de inlandsche hoofden, in de desa's *loemboengs* (padischuren) werden opgericht, tot berging van een gedeelte van het gewas, bestemd voor zaadpadi tegen het volgende seizoen, waarvoor dan goede *rijpe* padi moest worden afgezonderd, dewijl immers van onrijp zaad geen goed en voordeelig product te wachten is. De ondervinding heeft bovendien geleerd, dat het gebruik van *onrijpe* zaadpadi ziekte onder het gewas ten gevolge heeft, die zich soms ook verbreidt over de nabij gelegen velden. Of die heilsame maatregel, waarvan de uitvoering echter dikwerf met vele moeilijkheden gepaard ging, nu nog bestaat, is mij niet bekend.

De Regeering trekt zich de zaak der padi-productie wel aan, maar het is geen gemakkelijke taak, om afdoende maatregelen te vinden tot bereiking van een gewenscht resultaat. Een beter irrigatie-stelsel zoomede het verkrijgen van meer loopend water, — waartoe hier en daar door stoompompen als anderszins wel gelegenheid bestaat, — blijve haar echter nog steeds aanbevolen.

Maart, 1882.

HUMME.

DE JAVA- EN SUMATRA-TABAK.

Onlangs gaf de heer J. Harkema, makelaar in tabak te Amsterdam, een niet onbelangrijk overzicht van het tabaksjaar 1881, met een staat der verkoopen van tabak, herkomstig uit Nederlandsch-Oost-Indië gedurende dat tijdvak. Uit eene daarbij gevoegde statistiek blijkt dat de oogst van Java-tabak van 1871 tot 1880 de volgende cijfers aanwijst:

Jaren	Bladtabak Pakken	Prijs dooréén	Crossoh Pakken	Prijs dooréén
		Cents per $\frac{1}{2}$ Kg.		Cents per $\frac{1}{2}$ Kg.
1871	81270	103	47730	25
1872	127525	102	79826	18
1873	195591	69	44415	17
1874	143563	94	35765	17
1875	140942	61 $\frac{1}{2}$	41235	11 $\frac{1}{2}$
1876	165585	60	26283	19
1877	100945	40	45631	13 $\frac{1}{2}$
1878	108620	76	50890	17
1879	41390	79	8830	18
1880	100059	49 $\frac{1}{2}$	38025	16 $\frac{1}{2}$

De oogst van Sumatra-tabak bedroeg van af den aanvang der cultuur in:

	Pakken	Prijs dooréén
		Cents per $\frac{1}{2}$ Kg.
1865	189	149
1866	174	113
1867	224	70
1868	890	142
1869	1381	129
1870	3114	122
1871	3922	137
1872	6409	132
1873	9238	182
1874	12811	154
1875	15147	172
1876	28947	156
1877	36167	128
1878	48202	126
1879	57544	118
1880	64923	114

Sedert de tabak, zoo wordt er in het overzicht der geschiedenis van de tabaksmarkt in 1881 gezegd, door vele regeeringen werd beschouwd als te zijn het belastbare artikel bij uitnemendheid, geraakte de vraag naar kwaliteit op den achtergrond. Eene voordeelige dekkkracht die het bezwaar der belasting minder drukkend maakt, wordt meer en meer de eisch der fabrikanten; zij worden in dien eisch getrouw bijgestaan door de meerderheid der consumenten, die bijzonder voor het uiterlijk aanzien

ler sigaar hooge eischen stelt. Ziedaar de eenvoudige oplossing der vraag, hoe het mogelijk is dat de Sumatra-tabak zich in zoo korten tijd heeft weten op te werken tot hoofdartikel voor de algemeene sigarenfabricatie.

Deze tabak, meest altijd zeer zorgvuldig gesorteerd en behandeld, levert een breed en fijn blad, zeer licht van gewicht; door deze eigenschappen is 1 Kilogr., hoogstens 1½ Kilogr. voldoende om het dekblad voor 1000 sigaren te leveren. Verder zijn de bladen doorgaande zeer fijn van weefsel en schoon van kleur, zoodat hier al de elementen aanwezig zijn, die in den tegenwoordigen tijd, zoowel door fabrikanten als consumenten worden gevorderd en waardoor het artikel minder dan eenig ander geleden heeft door de minder of meerder ongunstige omstandigheden.

Gaan we de verkoopen van dit jaar achtereenvolgens na, dan zien we dat bij de eerst aan de markt gebrachte partijen, het vertrouwen in den algemeenen markttoestand niet zeer groot was. Wat in Februari en Maart ter verkoop werd aangeboden, moest meestal beneden taxatie worden afgegeven, met uitzondering alleen van die enkele buitengewone partijtjes, waarbij de fantasie een woordje kon mede spreken. Men wist bij ondervinding, dat de consumtie van sigaren-tabak vooral in Duitschland verminderd was, van den vorigen oogst was nog in de tweede hand een vrij belangrijke voorraad aanwezig, een groote oogst werd verwacht en het vertrouwen in de toekomst was niet van dien aard, dat men zich met gerustheid op het terrein der speculatie durfde begeven.

Deze lage prijzen, waardoor men tot een ongekend billijk cijfer het dekblad voor eene goede sigaar kon verkrijgen, waren echter de oorzaak, dat de consumtie zeer belangrijk toenam. Er was niet ééne deksoort, die in voordeelig uitleveren, met de Sumatra kon wedijveren, zoodat de fabrikanten weldra door hun eigen belang werden genoodzaakt, ten koste van de meeste andere deksoorten, de Sumatra te maken tot de dektabak bij uitnemendheid. Te meer was dit mogelijk doordien de Sumatra-tabak weinig smaak en geur heeft en daardoor zoowel voor het dekblad van ordinaire als van goede sigaren kan worden gebruikt.

Natuurlijk werd deze gunstige toestand het eerst bij de verkoopen in de eerste hand merkbaar. Had men den afloop der inschrijvingen van Maart bevredigend genoemd, in April en Mei begon men langzamerhand de gemiddelde taxatie te betalen ook voor middelpartijen, terwijl daar waar de kleuren niets te wenschen overlieten de koopers zelve die taxatie niet meer voldoende rekenden. Men had immers de ondervinding opgedaan, dat door meergenoemde eigenschappen, deze tabak min of meer gewapend was tegen de malaise, waaronder alle andere soorten gebukt gingen.

De afloop der inschrijvingen van Juni en Juli gaven weder een gunstig resultaat. Had men tot nu toe, door de voorkeur in Europa aan lichtbruine en heldere kleuren gegeven, de donkerbruine kleuren als ordinair betiteld en als ordinaar betaald, ook daarin kwam verandering ten goede.

In Amerika speelt voor de sigarenfabricatie de Seedleaf als dekblad

eene hoofdrol; door aanhoudende droogte mislukte dat gewas in die mate, dat er aan dekblad niet te denken viel. De eenige soort, die door hare groote dekkraft de zware onkosten en rechten in Amerika kon verdragen was Sumatra; de proef werd genomen en met goed gevolg, zoodat weldra verscheidene partijen haren weg vonden naar de nieuwe wereld. Eene prijsverhooging voor de daar gewenschte donkerbruine kleuren was hiervan een direct gevolg; de inschrijvingen, die in de tweede helft van het jaar plaats hadden, ondervonden daarvan de gunstige resultaten. Of, bij goeden uitval van den Seedleafoogst Amerika aan Sumatra-tabak de voorkeur zal blijven geven, hebben wij hier niet te onderzoeken. Genoeg is het, dat deze nieuwe uitweg, zij die ook misschien een tijdelijke, voor een ongunstig jaar als 1881 zeer welkom was.

Toch was er nog eene omstandigheid, die de gezonde ontwikkeling van den handel verhinderde. Het was de vrees voor monopolie in Duitschland.

Met het oog op de verkiezingen in September voor den Reichstag, was door officieuse bladen de kwestie van het monopolie weder opgerakeld in dier voege, dat wenschen en meeningen der Regering tegenover kiezers en kandidaten vrij duidelijk werden kenbaar gemaakt. Die vooropstelling der monopolie-kwestie bij de verkiezingen van den kant der officieuse bladen had echter het voordeel, dat ook de verschillende kandidaten zich omtrent de kwestie tegenover hunne kiezers moesten verbinden, zoodat men reeds bij de inschrijvingen van September de zekerheid had, dat die politieke partijen, die de meeste kansen hadden voor de nieuwe meerderheid, niet gunstig voor het monopolie gestemd waren. Dientengevolge kon het vertrouwen in den handel terugkeeren en zag men dus van af dien tijd bij iederen verkoop van Sumatra-tabak hooge prijzen met veel concurrentie.

De Java-tabak werd, hoe ongaarne we het ook bekennen, door de Sumatra geheel in de schaduw gesteld. Om de redenen in het begin van dit overzicht vermeld, werd de betere en meer krachtige kwaliteit van de meeste Java-soorten niet geapprecieerd, en de tegenwoordig alles overheerschende vraag naar het voordeeligste sigarendek werd voortdurend in het voordeel der concurrente soort uitgesproken.

De opening der Java-campagne was betrekkelijk niet ongunstig. De tabak was goed; Loemadjang en Bezoeki zeer rijk aan dekkraft, Kediri gezond van kwaliteit en goed van kleur, zoodat handelaars meenden het met die tabak wel te kunnen wagen. Zoolang Loemadjang gezond en goed bleef en daardoor voor de groote fabrikatie zeer geschikt was, bleven de prijzen onveranderd gunstig, dat wil zeggen, betrekkelijk hoog in verhouding tot de andere Javasoorten. De latere aanvoeren van Loemadjang en Bezoeki lieten echter zoo in kleur als in bladgehalte te wenschen over, zoodat het niet lang duurde, dat ook zij moesten retireren en in het treurig lot van de andere Javasoorten deelen.

De geschiedenis der Java-campagne is in weinige woorden neêrgeschreven. Vrij gunstig geopend, bleek echter reeds in April, toen de monopoliekwestie weder meer op den voorgrond werd gebracht, dat zij, die tot nu toe de markt hadden gesteund, bij de fabrikanten niet

veel succes hadden gehad. Weinig vertrouwen in den algemeenen toestand en sterk verminderde consumtie, bepaaldelijk van Java-tabak, waren beletselen voor den wederverkoop der door den handel bij inschrijving gekochte partijen. Van daar dat bij iedere inschrijving de concurrentie verminderde en men eindigde met alleen dan te willen koopen, wanneer de prijs van 1000 sigarendekkers Java, beneden die van 1000 dekkers Sumatra was. De meerdere of mindere kwaliteit werd veelal als toegift beschouwd, en van de vroeger bij Java zoo sterk sprekende fantasie was geen spoor meer.

Zoo ging het bijna het geheele jaar door. Zelfs de vroeger zoo zeer begeerde Banjoemas kon geen genade vinden in de oogen der fabrikanten. Onze zuidelijke provinciën en Belgie, hoofdafnemers van dit gewas, hielden zich stil; de groote hoeveelheden 1879er Manilla, die tot ongekend lage prijzen werden aangeboden, kregen de voorkeur. Trouwens, tegen prijzen als 110 c. voor goede 3a Manilla en 130 à 165 c. voor 1a en 2a Manilla is het voor Java moeielijk te concurreren. Eene kleine verademing gaf eindelijk in September het arriveement der Vorstenlanden-producten. Bij deze partijen kwam eene zeer groote hoeveelheid voor, die uitnemend geschikt was voor de Engelsche kerverij en voor dat doel dan ook onder levendige concurrentie zeer hoog werd betaald. In diezelfde maand toonde zich ook voor omblad en binnengoed wat meer vraag; de gewone verhouding tusschen omblad en dekpreis werd daardoor zelfs eenigszins verbroken; alles wat dek was, moest laag worden afgegeven.

In de veiling van November schenen de prijzen het laagste standpunt te hebben bereikt; tot de lage prijzen, waarvoor toen werd verkocht, kon Java met Manilla en Sumatra concurreeren en ontstond in het artikel eenige beweging, zoodat dan ook de veiling van December feitelijk eenige beterschap toonde.

Zal dit lage standpunt het normale cijfer voor Java-tabak blijven? Wij hopen het niet. Zeker is echter, dat door die lagere cijfers de fabrikanten weder nader tot de Java-tabak gebracht zijn en de consumtie daardoor zeer wordt bevorderd; misschien wijzigt zich door de hernieuwde kennismaking de smaak van het publiek weder ten gunste van Java of wel, worden de omstandigheden op Java zelve van dien aard, dat men bij dergelijke prijzen kan blijven bestaan.

Dat in 1881 op Java menig ondernemer is teleurgesteld, is zeker; de prijzen waren ongelukkigerwijze sedert een tiental jaren in het land van productie te zeer opgeschroefd, om die teleurstellingen niet mogelijk te maken. Komt de tabak echter hier niet te hoog te staan en tracht men dan een goed gezond gewas te leveren, dan zie ik de toekomst der Java-tabak nog niet zoo donker in. Vooral is dit het geval met de zoogenaamde bladtabak, Loemadjang en Bezoeki of ook Kedirie, die door hunne dekkkracht den strijd voor het bestaan veel gemakkelijker zullen kunnen voeren dan de zoogenaamde kwaliteitstabak.

Een enkel woord over de Crossoh. Zooals gewoonlijk waren de eerste aanvoeren de beste; de laatsten de slechtste. Is dit een gevolg van de wijze van opkoop bij contract op Java of wel zou het zelf bederf zijn? We achten het onnoodig hierop antwoord te geven, doch constateeren alleen het feit, zooals het zich herhaaldelijk voordeed. Van Malang

kwam zeer weinig, maar wat er kwam was goed; Kedirie gaf in den beginne zeer goedsoortige tabak, waarvoor hooge prijzen werden besteed; ook met Loemadjang was dit bij de eerste aanvoeren het geval, later kwamen vele partijen met beslag aan. Al wat goed was bedong hooge prijzen, ordinair was moeilijker te plaatsen; in September echter, toen de berichten omtrent slechte Amerikaansche oogsten eene algemeene hausse in kerftabak veroorzaakten, konden ook de ordinaire partijtjes Crossoh daarvan profiteeren.

Wat wij van de nieuwe Crossoh zagen, was zeer mooi, gezond en rijp; aangezien kleinrig kerf veel gevraagd wordt, kan men als de tabak zoo blijft uitvallen, daarvan veel goeds verwachten.

UITVOER VAN HANDELSPRODUCTEN UIT ATJEH.

Aan het verslag van het Nederlandsch consulaat te Pinang over 1879, bij uittreksel opgenomen in de Staatscourant van 27/28 Maart 1881, en aan dat over 1880 (Javasche Courant van 11 November 1881) worden hier eenige mededeelingen ontleend betreffende den uitvoer van sommige handelsproducten uit Atjeh.

De uitvoer van zwarte en witte peper uit Atjeh naar Pinang, welke in 1878 ongeveer 134 000 pikols bedragen had, daalde in 1879 tot 96 980 en in 1880 tot 91 997 pikols. De beide laatste hoeveelheden waren uitsluitend afkomstig van de nieuwe oogsten, voor een gedeelte zelfs van nieuw aangelegde tuinen, terwijl onder den uitvoer van 1878 nog veel product van vorige jaren begrepen was. Bij den aanvang van 1879 echter waren de oude voorraden van peper opgeruimd. De kwaliteit van het product van 1879 liet te wenschen over, ten gevolge van de bijzondere natte weersgesteldheid tijdens en na den oogst. Het product van 1880 was echter over het algemeen van vrij goede kwaliteit. De gemiddelde marktprijs te Pinang was per pikol in 1879 7³/₄ dollar en in 1880 9¹/₂ dollar, tegen 6³/₄ dollar in 1878, zoodat men de totale waarde der naar Pinang uitgevoerde peper voor 1879 kan stellen op ongeveer f 1³/₄ miljoen en voor 1880 op bijna f 2 miljoen.

Aan pinangnoten, naar welke in 1879 veel vraag was voor China en Britsch-Indië, werd — als een gevolg van den schralen oogst — in dat jaar slechts uitgevoerd eene hoeveelheid van 95 595 pikols, tegen 115 205 pikols in 1878. In deze opgaven zijn ook de voor Britsch-Indië bestemde ladingen begrepen, zoowel de rechtstreeksche verschepingen als de hoeveelheden die via Pinang derwaarts gingen. Deze laatste overschepingen waren in 1879 veelvuldiger dan in 1878; van daar dat als rechtstreeksche uitvoer naar de kust van Coromandel voor 1879 slechts eene hoeveelheid van 21 000 pikols wordt opgegeven, tegen 61 500 in 1878. In 1880 hadden de rechtstreeksche uitvoeren van pinangnoten naar gemelde kust nagenoeg geheel opgehouden. Daarentegen steeg de uitvoer naar Pinang in dat jaar tot 100 340

pikols. Gemiddeld golden de pinangnoten gedurende 1879 te Pinang f 11.50 per pikol (16½ dollars per bhar van 321 katti's). Gedurende 1880 was de gemiddelde prijs te Pinang nog geen f 7 per pikol (9½ dollars per bhar).

De uitvoer van rotting nam in 1879 eenigszins toe; in 't geheel werden in dat jaar 745 pikols naar Pinang verscheept, tegen 605 pikols in 1878. In 1880 echter kreeg, door de bemoeiingen der te Kotta-Radja gevestigde Europeesche handelsfirma, de uitvoer van dit artikel eene groote vlucht, en gingen niet minder dan 5380 pikols rotting naar Pinang.

Ook de uitvoer derwaarts van matten was in 1880 niet onbelangrijk. De verscheepte hoeveelheid van dit artikel (1622 corges tegen 654 in 1879 en 154 in 1878) was veel aanzienlijker dan in eenig jaar sedert 1874.

Huiden werden slechts tot eene hoeveelheid van 643 pikols in 1879 en 676 pikols in 1880 naar Pinang uitgevoerd, terwijl in 1878 de daarheen verscheepte hoeveelheid niet minder dan 3144 pikols bedragen had. Dit aanmerkelijk verschil moet aan de in 1879 weder uitgebroken veeziekte worden toegeschreven. De prijzen bleven in 1879 nagenoeg op hetzelfde peil als in 1878, namelijk per pikol op 9 à 12 dollars voor buffelhuiden en op 12 à 12½ dollars voor ossen- en koehuiden. Gedurende 1880 waren de prijzen iets hooger. Ossen- en koehuiden werden slechts in zeer onbeduidende hoeveelheid verhandeld.

Ten gevolge van groote vraag werden in 1880 uit Atjehsche havens ook klappers naar Pinang uitgevoerd, en wel 63800 stuks versche noten en 3554 pikols copra (de gedroogde kern der klappernoten). In de voorafgaande jaren hadden deze aanvoeren slechts zelden plaats gehad, namelijk alleen in 1876 en 1877, toen eenige weinige pikols copra en achtereenvolgens 1000 en 7000 stuks versche noten naar Pinang werden verscheept.

De uitvoer van getah pertja en gomelastiek is mede vrij belangrijk toegenomen. In de jaren 1878—1880 werden van eerstgemeld artikel achtereenvolgens 10, 5 en 117 pikols, en van laatstgenoemde 25, 7 en 44 pikols uit Atjeh te Pinang aangebracht. De hooge prijzen welke deze boschproducten in 1880 konden behalen, schijnen de inzameling te hebben bevorderd.

De Rameh, hare bereiding en toekomst.

DOOR

J. P. VAN DER PLOEG.

Bestond reeds in de eerste tijden van het bestaan van het menschdom behoefte aan dekking, om later in kleeding en zelfs in opschik over te gaan: ook tot die doeleinden werden, naarmate de behoefte veranderde, meer en meer verschillende grondstoffen gekozen. Waren in de eerste tijden boombladeren, buigzame boomschorsoorten en huiden van dieren voldoende: door vermeerderde vraag en het zich vestigen van den mensch in verschillende klimaten werd de noodzakelijkheid gevormd die eerste grondstoffen voor dekking en kleeding, naarmate die niet overal voorkwamen of minder in verhouding der behoefte verkrijgbaar waren, door anderen te vervangen en aan te vullen. Wellicht na eeuwen kwam de mensch tot de vinding dier bewerkingen welke wij het spinnen en weven noemen en werden daarvoor, gelijk wij kunnen aannemen, eerst de eenvoudigste in de natuur gereed voorkomende grondstoffen als haar en wol aangewend, totdat men door meerdere behoefte tot de ontwikkeling geraakte de vezelstoffen uit sommige veelvoorkomende plantensoorten af te scheiden.

Palmen en bananensoorten hebben voorzeker aan het menschdom in Azië en Afrika het eerst de noodige plantenvezelstof geleverd en werd de kennis om andere planten ter afscheiding van de noodige spinbare vezel te bewerken, eerst later verkregen, totdat de vindingrijkheid den mensch er toe leidde ook de cocons van den zijdeworm te verwerken.

Onder de benaming van »Vezelstoffen» verstaat men enkel die spinbare vezels of draadjes welke van planten en dieren afkomstig zijn, terwijl de onverbrandbare vezels van asbest en slakkenwol of vezels uit glas vervaardigd, al kunnen die ook tot het vervaardigen van sommige weefsels dienen, geene vezelstoffen zijn.

Ten einde spoedig te komen tot de behandeling van de Rameh-vezelstof, zullen wij de dierlijke vezelstoffen geheel ter zijde laten.

Hoewel elke plant cellen bevat, wier wanden uit »celstof" of dusgenaamde »cellulose" bestaat, is de geaardheid in structuur der cellulose bij de verschillende plantenfamilies eene andere, en is de procentische hoeveelheid daarvan ook soms zeer verschillend. De cellulose wordt bij sommige plantenfamilies in buizenvorm afgescheiden en vormt daardoor de »vezelstof". Jonge planten bevatten tot aan het tijdperk van bloesemvorming de meeste cellulose als vezelstof afgezet; na dat tijdperk gaat deze voor een groot deel in houtstof of dusgenaamde »lignine" over.

Wil men dus tot een industrieel doel de vezelstof afscheiden, dan kieze men planten welke nog niet zijn uitgebloeid. Planten, waarin de cellulose in aanzienlijke hoeveelheid als vezelstof is afgezet, noemt men »vezelplanten". De vezelstof van planten bestaat afhankelijk van de plantenfamilie en van den ouderdom der plant, uit zuivere cellulose, uit meer of minder met lignine vermengde cellulose, ja soms uit bijna enkele lignine.

Hoe minder lignine of houtstof eene vezelstof bevat, des te meer waarde heeft deze als spinbare vezel, aangezien lignine meer verhard en minder elastisch zijnde dan cellulose, de vezelstof welke veel lignine bevat, bros doet zijn.

Lignine neemt daarbij zeer weinig kleurstof op, zoodat vezelstoffen die dit veel bevatten ook minder goed geleverd kunnen worden.

Lignine gaat spoediger in ulmin en humin of dusgenaamde »humus" over dan cellulose; wanneer alzoo veel houtstof bevattende vezelstoffen aan de inwerking van vocht worden blootgesteld, gaan die spoedig^{1,2} humusvorming over. Een sterk voorbeeld hiervan levert de jutevezelstof.

Aan elke vezelstof zijn in meerdere of mindere mate voor bijna elke soort eigen eene vaste lengte en dikteafmeting, glans, elasticiteit, sterkte, rolronde of afgeplatte doorsnede, hygroskopischeit, specifieke zwaarte en verschil in scheikundige samenstelling. Bij vele vezelstoffen is nog bij afscheuring of breking eene eigenaardige breukvlakte te onderscheiden.

Deze verscheidene eigenschappen en hoedanigheden maken het uiterst lastig de verschillende vezelstoffen te onderkennen, daar men afscheiden van de hulpmiddelen der scheikunde, tal van werktuigen en toestellen noodig heeft, om een mengsel b. v. van verscheidene plantenvezelstoffen, naar behooren te bepalen en te scheiden. Belemmerde of te vlugge groei der planten, mindere of betere hoedanigheden van den bouwgrond en tal van oorzaken werken soms te zamen het onderzoek en de bepaling lastiger te maken.

Door ondoelmatige afscheiding van de vezelstof uit de plant en onoordeelkundige verwijdering van het plantenslijm, wordt menige vezelstof geheel voor technische doeleinden ongeschikt gemaakt.

Onder de plantenvezelstoffen onderscheidt men zulke afkomstig: 1°. uit de bladeren; zooals die der monocotyledonen: de *Agave*, *annanas*, *phormium*, enz. 2°. uit de stammen verkregen, bijv. uit de bananen-soorten, rietsoorten en halmgewassen; 3°. uit den schors of bast welke den housterigen stengel omgeeft, bijv. hennip, vlas, jute, rameh, *crotalaria*, *bauhinia* en tal van andere plantenfamillien en 4°. uit de rijpe der vrucht als zaadomhulling, bijv. de katoen, de zijdeachtige vruchtvezel *callotropis*soorten, de *cocos*nootvezelstof, enz.

Onder de vezelstoffen welke uit den bast worden verkregen, hebben hennip en vlas sedert eeuwen in Europa vermaardheid en nuttige aanwending gevonden en heeft jute in de laatste dertig jaren als goedkoope vezelstof gereeden ingang bij de Europeesche textielindustrie gevonden. Eene der vezelstoffen echter welke eertijds aangewend werd voor fijnere weefsels en evenzoo uit den bast van planten werd afgescheiden is die der gewone brandnetels; doch deze werd uithoofde het kostbare en lastige harer afscheiding voor goed door vlasvezelstof verdrongen.

Niettegenstaande velerlei plantenvezelstoffen bekend zijn en aanwending hebben gevonden, heeft de textielindustrie en de papierfabricatie jaarlijks meer en meer behoefte aan nieuwe grondstof en wordt met verlangen uitgezien naar eene nienwe vezelstof om in den dringenden nood te voorzien.

De »Ramehvezelstof» nu wordt als de meest geschikte erkend de intrede op de wereldmarkt te kunnen doen.

Wat men daarvan echter verlangt, zijn: superioriteit boven andere plantenvezelstoffen, groote aanvoer en onkostbaarheid. En werkelijk, aan deze strenge eischen kan thans voldaan worden.

De *Ramie*, *Ramai* of »Rameh» zooals die in den Oost-Indischen Archipel wordt genoemd, is de vezelstof der *Boehmeria*-familie, en wordt, zooals boven gezegd is, aangetroffen in den bast welke den housterigen stengel der plant omgeeft.

Ter eere van den botanicus *Boehmer* werd aan de Ramehplantenfamilie, welke vroeger onder den familienaam »*Urtica*» bekend stond, den naam van *Boehmeria* gegeven door *Jacquin*.

De *Boehmeria* heeft Achter-Indië en den Oost-Indischen Archipel tot vaderland en wordt aldaar in de vochtigste, warmste gedeelten in hare verscheidene soorten aangetroffen. Voornamelijk van uit *Sumatra* werd de *Boehmeria nivea* naar Ceylon en Engelsch-Indië door *Raffles* overgebracht, evenals die later naar Mexico, Algiers en zelfs Zuid-Europa door anderen werd overgeplant.

Op grootere hoogten dan van 500 à 600 voet boven de zee komt de *Boehmeria* wel voor, doch groeit niet zoo snel en wordt niet zoo hoog en zwaar als in lagere streken. In het gebergte op Java mag evenmin als buiten de grens der keerkringen er op gerekend worden dat Rameh met voordeel te cultiveeren is, zoodat het een zeer gewaagde onderneming is deze plant op Java en andere Sunda-eilanden aan te planten op dusgenoemde »koffiegronden». Alleen personen van mindere ervaring zullen kunnen beweren aldaar even als in lagere, vochtige streken vier oogsten jaarlijks van even groot product als in de benedenlanden te mogen verwachten. Bij keuze van gronden zij men indachtig dat, hoewel de Rameh geene moerasplant is, en dus geen stagneerend water aan hare wortels verdraagt, zonder spoedig af te sterven, echter eene vochtige en warme atmosfeer ter spoedige ontwikkeling noodig heeft. De Rameh tiert het weligst in lossen, vruchtbaren grond. Bij weelderigen groei wordt de wasdom en dus het tijdperk van bloesemvorming het spoedigst bereikt en bevat de stengel nog geheel groen zijnde de meeste vezelstof. Proeven hebben aan het helderst daglicht gesteld dat hetgeen sommige schrijvers beweren, dat Ramehplanten, welke langzamer waren tot ontwikkeling en bloei gekomen, sterkere en fijnere vezelstof zouden leveren, geheel onjuist is.

In Assam, Burmah, Siam en Zuid-China komt de *Boehmeria*, zooals boven gezegd is, in eenige soorten voor, doch de vezelstof schijnt daarvan minder fijn en glanzend te zijn dan die der Rameh van den Indischen Archipel.

Sedert eenwen zijn de uitmuntende eigenschappen van de *Boehmeria*-vezelstof (*Tchou-mâ*, *Rheea*) aan de Chineezen en Hindoes bekend en maakten de volkeren van den Indischen Archipel van de Rameh gebruik tot daarstelling van koorden en vischnetten. Hier en daar in China werd reeds langen tijd geleden, evenals in Burmah en Voor-Indië, *Boehmeria*-vezelstof voor fijnere weefsels, zelfs vermengd met zijde, aangewend. In het klein worden de vezelstofhoudende planten door de bevolking rondom en nabij hunne hutten voor eigen gebruik aangeplant.

Zwaar touwwerk wordt nergens door de inboorlingen in China en andere landen tot heden uit *Boehmeria*-vezelstof vervaardigd; wellicht doordat daartoe vrij groote hoeveelheden benoodigd zijn van deze grondstof, die zooveel tijd en arbeid kost ter afscheiding en verdere bereiding. Op zeer primitieve wijze toch wordt in het klein de vezelstof door schrappen en uitwasschen door de inboorlingen van Oost-Azië, uit den bast afgescheiden.

Alle goede eigenschappen van hennip en vlasvezelstof worden verre door die der Rameh overtroffen, en is het voornamelijk daaraan toe te schrijven dat sedert ruim drie honderd jaren geleden reeds Europeesche

reizigers en geleerden, die in het Oosten deze vezelstof leerden kennen, op de wenschelijkheid wezen haar in Europa ingang te doen vinden. Is het te verwonderen dat de Nederlandsch-Indische en de Britsch-Indische Regeering prijsvragen en wedstrijden uitschreven ten einde tot de kennis te doen geraken om op meer doeltreffende wijze dan door handenarbeid de Ramehvezelstof uit de stengels der plant af te scheiden voor de groote consumptie der Europeesche nijverheid? — Steeds toch zijn beide Regeeringen in onze eeuw met eere te noemen, alwaar het gold de inlandsche landbouwende bevolking voordeel te doen trekken van den vraag naar nieuwe stapelproducten op de Europeesche markt.

Herhaaldelijk toch was het vooral aan de Engelsche en Engelsch-Indische Regeering, evenzoo als aan de Nederlandsch-Indische door soms vrij kostbare, genomen proeven gebleken, dat de Ramehvezelstof op de primitieve wijze door middel van handenarbeid afgescheiden, niet dan met finantieel nadeel op te leveren, in Europa was aan te voeren. Alle proeven genomen, om door de ramehstengels aan dezelfde bewerkingen te onderwerpen als de versche vlas- en hennip-stengels tot eene vernietiging of omzetting van het plantenslijm daarin bevat, te geraken, bleken ongunstige resultaten te leveren, doordien het plantenslijm in den vezelstofhoudenden bast der Rameh bij rooting geen omzetting ondergaat, zonder de daarnaast gelegene vezelstof tevens aan te tasten.

Een geheel nieuwe werkwijze moest dus gevonden worden.

De Regeering in Engelsch-Indië schreef tot dat doel in 1877 een wedstrijd uit, in 1879 te Saharanpur te houden, nadat een vorige wedstrijd, in 1872 aldaar gehouden, tot geen resultaat had geleid.

Vóór dat het uitschrijven van eenen tweeden wedstrijd van die zijde kon verwacht worden, had schrijver dezès in 1874, na studie en onderzoek van een viertal jaren, de Rameh in al hare bijzonderheden van cultuur en samenstelling te hebben leeren kennen, reeds een werkwijze en machines uitgedacht om dadelijk uit de pas gesneden stengels alle vezelstof af te scheiden en deze geheel van het plantenslijm te zuiveren en was hem in April 1875 reeds op de nijverheids-tentoonstelling, te Djoejacarta gehouden, eene bekrooning met de zilveren medaille ten deel gevallen voor de »best bewerkte vezelstoffen in Nederlandsch-Indië.”

De voornaamste voorwaarden van den in 1879 te houden wedstrijd waren, dat de vezelstof ter plaatse machinaal zoude worden afgescheiden en voor de Europeesche markt in geheel zuiveren toestand bereid, zullende de verkregen vezelstof op de Londensche markt minstens £ 45 per ton waarde moeten hebben. De best geoordeelde machines of werkwijze zouden bekroond worden met eenen prijs van 50 000 roupees en de meest daarbij komende, hoogstens met 10 000 roupees bekroond mogen worden. — De verdere voorwaarden evenzoo aannemelijk toe-

schijnende, deden mij besluiten met inmiddels in Engeland aangemaakte machines van eigen vinding naar Engelsch-Indië te vertrekken ten einde den wedstrijd mede te maken.

Zooals meermalen gebeurt, leverde ook deze wedstrijd het bewijs op, dat soms de betrokken partij in de noodzakelijkheid geraakt zich voor een betreurenswaardig »fait accompli" te moeten schikken.

Toen de meeste der mededingers in de eerste dagen na aankomst te Saharanpur met den President der Jury en den directeur van 's lands plantentuin aldaar, in dien tuin de aanplant van Rhea bezichtigden, werd algemeen geprotesteerd tegen den slechten staat waarin de planten verkeerden die ter bewerking zouden moeten worden gegeven. Eenige dagbladen wezen er op hoe onbillijk het was dat de Regeering van heinde en verre mededingers naar een voor Engelsch-Indië zoo belangrijk doel verwachtede, er niet voor had gezorgd goede gezonde planten als grondstof ter bewerking gereed te hebben. Daarin werd de wedstrijd een »unfair trial" genoemd en er op gewezen dat het meer met de waardigheid der Regeering zoude overeenkomen den wedstrijd te verdagen, eene andere meer gunstige streek voor den aanplant der Rhea te doen kiezen dan Saharanpur, gelegen in de Northwestern Provinces op ongeveer 30° Noorderbreedte in het droogste gedeelte des lands, alwaar in den voorzomer eene langdurige droogte en hitte, en in den wintertijd aanhoudende koude met evenzoo uitdroogende winden heerschende zijn; en in afwachting daarvan, aan de opgekomen mededingers naar mate der kosten door elk hunner gemaakt, een billijke schadeloostelling te geven.

De jury vermeldt hierover in haar rapport aan de Regeering:

»The Saharanpur stem was generally an irregularly shaped stick
»three to five feet high, ripening unevenly, so that while the upper half
»was green and soft, the lower was ripe and hard. This was the cause
»of the strongest complaints against the stems, and there is no doubt
»that is was well founded. Breaks in the rains appear to have checked
»the growth of the plant early in the season and to have hardened
»the lower part of the stems.

»The conclusion to which the condition of the stems points are either
»that the climate is unsuitable, or that cultivation was insufficient.
»Both causes are probably accountable: the climate is unsuitable, and
»on that very account a very exceptional treatment is required to bring
»the stems to perfection, just as a hothouse is needed in England to
»raise a tropical plant. As above remarked, probably nothing short
»or deep trenches and heavy manure would raise a proper plant in
»the driest parts of the North-Western Provinces. It appears to have
»been assumed in the official records relating to rhea that Saharanpur

»would be a favourable locality for a plantation. But the fact that the
 »plant is indigenous to the moist and tropical regions of Java, Sumatra,
 »Assam and Eastern Bengal, does not appear to justify the expectation.”

Niettegenstaande dit alles wenschte de Regeering, naar ons werd medegedeeld, dat de wedstrijd toch zoude plaats hebben.

Eens ter plaatse zijnde schikten de aanwezige mededingers zich in het geval, hoewel de meesten zeker wisten onder dergelijke ongunstige verhoudingen voorzeker ook geene vezelstof te kunnen afscheiden welke vastgestelde waarde van £ 45 per ton in Europa zoude kunnen bereiken.

Verder in dat Rapport zegt de Jury: Mr. van der Ploeg »com-
 »plained very much of the conditions of the stems. He considered them
 »quite unfit for his process, as they were too hard and woody, and
 to this fact he ascribed the difficulty of separating the gum and bark from the fibre.”

Verder: »If the fibre required in the English market perfectly free
 »from all gum, Mr. van der Ploeg's process is the best shown by any
 »competitor for its production.” De kosten van bereiding tegen 173
 Roupees per ton behandelende, komt daarin voor:

»So far as the Committee can judge by the work done by Mr. van
 »der Ploeg's machines at the trial, the estimated cost of manufacture,
 »given in paragraph 3 in the above letter is a very liberal one, and
 »may be taken as the outside cost of producing the fibre, free from
 »all bark and gum, when working in a climate suitable for the proper
 »growth of the plant.”

In de »Concluding remarks” van dat rapport meldt de Jury nog:
 »No fibre, which any competitor has produced at Saharanpur, is at
 »all equal to the sample of Mr. van der Ploeg in appearance.”

Waar het rapport der Regeeringsjury voor beoordeeling der machines en werkwijzen zoo iets vermeldt, is verder commentaar overbodig.

Hoewel het niet in de voorwaarden voor den te houden wedstrijd vermeld stond, werden alle hoeveelheden te Saharanpur bereide vezelstof door de Regeering naar het India House te Londen verzonden om in Engeland te worden getaxeerd, en volgde het Regeeringsbesluit voor bekrooning eerst anderhalf jaar later, op 19 Maart 1881.

Ofschoon het uit een nationaliteits oogpunt te begrijpen is dat de Engelsche Regeering de bepaling der marktwaarde van de op den wedstrijd vervaardigde vezelstof slechts in Engeland heeft doen plaats hebben, is het te bejammeren dat geene enkele fabrikant op het continent van Europa, b. v. in Frankrijk, daarin is gehoord geworden, daar Rameh toch bij eenige firma's in dat land sedert jaren bekend, en door hen verwerkt is geworden.

Hoewel de uitslag der taxatie in Engeland, zooals verwacht kon

worden, beneden de minimumgrens van £ 45 (f 540.—) per ton door de Regeering in Engelsch-Indië bepaald, zoude blijven, werd toch verwacht dat die Regeering zoo billijk zoude geweest zijn te erkennen, wat ook door hare Jury voor beoordeeling was aangetoond, n. l. dat deze wedstrijd door schuld van hare eigene ambtenaren belast met de cultuur van de te verwerken grondstof, ten nadeele der mededingers en het belanghebbend publiek moest uitvallen. In het belang dezer voor de textielindustrie in Europa zoo veel belovende zaak zoude het geweest zijn dat die Regeering gevolg gevende aan het advies der Jury een naderen wedstrijd had uitgeschreven alleen voor die mededingers, wier werkwijze eene gunstige kans van slagen had aan de gestelde voorwaarden te voldoen.

In weerwil van alle billijke verwachtingen werd door die Regeering bepaald dat geene der twee uitgelooftde prijzen werd toegekend, uithoofde het thans duidelijk gebleken was dat de Rheeacultuur voor het grootste gedeelte van Voor-Indië geene toekomst heeft!! Aan drie der mededingers werd voor de bijzondere verdiensten hunner machines en als waardering hunner pogingen elk eene premie toegekend n. l. aan de Heeren J. Nagona en J. P. van der Ploeg elk 5000, en aan den Heer J. Cameron 1000 roupes.

Verder wordt in dat Regeeringsbesluit vermeld dat de vezelstof bereid door den heer van der Ploeg volgens het oordeel der brokers in Engeland mindere marktwaarde heeft dan die door den Heer Nagoua vervaardigd, wijl de vezelstof door den eerste bereid »geheel zuiver is en gereed voor de spinnerijen" (in eenen toestand waarin de Engelsche handelaar die niet verlangt.)!!

Deze snedige, vreemdsoortige beoordeeling der Engelsch-Indische Regeering, op gezag van makelaars in Engeland vernemende, vraagt men zich af of het wellicht voor den handel der Engelschen, in tegenstelling van dien van alle andere volken op aarde, dan werkelijk voordeliger zijn zoude een grondstof voor de industrie in hun land in te voeren, die niet aan het doel voor haar gebruik voldoet, dan eene andere welke erkend wordt in elk opzicht daaraan te beantwoorden; of wél: hebben wij hier met eene mystificatie te doen?

Hoe men bij het lezen van dergelijke vreemdsoortige overwegingen in een Regeeringsbesluit zich zelf en anderen op een dwaalspoor kan zien gebracht, bewijst het »Naschrift" van den hooggeachten en kundigen Secretaris der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, de Heer F. W. van Eeden, geplaatst onder de vertaling van het bedoeld Engelsch-Indisch Regeeringsbesluit; voorkomende in de October-aflevering van het Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid voor 1881.

De genoemde schrijver, zoo terecht steeds bekend door zijne onpartijdige en degelijke behandeling van allerlei zaken op het gebied van nijverheid doet mij thans, zeer onverdiend, voorzeker zonder nevenbedoeling, eene onbillijkheid aan, waardoor het belanghebbend publiek in zake de Ramehbereiding op een dwaalspoor wordt geleid.

In plaats toch van de gevolgtrekking in bovengenoemd »naschrift» voorkomende: »dat door den wedstrijd te Saharanpur blijkt de kwestie van de geschiktste machine voor de Ramehbewerking nog niet is opgelost», blijkt alleen uit dat Regeeringsbesluit, hetwelk geen rapport omtrent de machines op den wedstrijd werkende mag worden genoemd, wèl dat de vezelstof door de verschillende mededingers op den gehouden wedstrijd van 1879 te Saharanpur bereid, niet gelijk kwam aan de grens der waarde van £ 45 per ton, welke door de betrokken Regeering als minimum gesteld was voor eventueele bekrooning, en dat wat betreft de door mij bereide Rheeavezelstof, volgens oordeel der Engelsche makelaars, eene mindere waarde werd toegekend dan aan eene andere, welke onzuiver was en waaruit het plantenslijm in het geheel niet was verwijderd: bewerende dat de Engelsche handel de Ramehvezelstof niet als gereed spinmateriaal aan de markt wenscht te zien; doch niet dat geene der machines niet heeft voldaan. Wat de waarde van het door die makelaars in Engeland aangevoerde argument betreft, vermeenen wij dat veilig aan de industrieelen over te kunnen laten die eenmaal Ramehvezelstof ter verwerking zullen koopen.

Betreffende de resultaten verkregen te Saharanpur en werkende met oude, slecht gegroeide stengels, kan het publiek thans veilig er op rekenen dat het gestelde vraagstuk in zijnen geheelen omvang is opgelost om op voordeelige wijze groote hoeveelheden Ramehvezelstof geheel zuiver aan de Europeesche markt te kunnen brengen. Worden Ramehstengels, zooals die op Java bij doelmatige cultuur kunnen worden verkregen, verwerkt, dan kan daarvan de vezelstof op zeer winstgevende wijze geregeld in Europa worden aangevoerd tegen alle prijzen van vlas concurrerende, zelfs tegen die van de minstgoede vlassoorten, terwijl de qualiteit dier Ramehvezelstof toch zelfs die van het beste Courtrai-vlas overtreft. Geene machines en werkwijzen ter wereld echter zijn in staat goede vezelstof af te scheiden alwaar die niet in de ter verwerking gegeven plantendeelen aanwezig is.

Het rapport der jury voor den wedstrijd te Saharanpur heeft dat, zooals hierboven kort werd aangehaald, duidelijk in het licht gesteld.

Ten einde de toekomst voor eene geregelde productie van eventueel groote hoeveelheden Ramehvezelstof en de eischen van den handel en de industrie aan die nieuwe vezelstof gesteld, te leeren kennen, begaf schrijver dezes zich spoedig, nadat hem den uitslag van den gehouden

wedstrijd bekend was, naar Silezië, Saksen, de Rijnprovincie, België en Noord-Fankrijk om ter plaatse, in de zoogenaamde vlas-industrie-districten van het vasteland van Europa, het oordeel van kooplieden en spinners van vlas te vernemen. Het resultaat was zeer bemoedigend; allen wenschten zoo spoedig doenlijk deze door mij als monster ver-toonde vezelstof met groote hoeveelheid aan de markt te zien; eenigen onder hen wenschten zelfs dadelijk contracten voor levering te maken, aangezien, zooals mij werd medegedeeld, de spinnerijen op het continent in de laatste tijden van alle concurrentie tegen de betere Engelsche waren, uit Courtrai-vlas vervaardigd, hadden moeten afzien.

De prijzen van Courtrai-vlas waren hun door concurrentie van Engelsche zijde te hoog om de daaruit te vervaardigen garen en weefsels met voordeel te kunnen plaatsen. Met de Ramehvezelstof konden de spinnerijen van het continent, wanneer de prijs, vooral in de eerste jaren, daarvan niet hooger dan die voor middensoort Russisch vlas is, door de aan het beste vlas zelfs, superieure eigenschappen van Ramehvezelstof, veilig de concurrentie tegen het Engelsch fabricaat uit Courtrai-vlas het hoofd bieden.

Vooral echter werd naast den billijken prijs ook geregelde en groote aanvoer van de nieuwe vezelstof verlangd, op grond van noodzakelijke veranderingen aan sommige machines in die spinnerijen en weverijen aan te brengen.

Hoeveelheden van menige duizend tonnen gewichts konden reeds in de eerste jaren worden aangewend.

Met de wetenschap van zulke gegevens zoude het te bejammeren zijn dat het kapitaal vooral in Nederland geene partij trok van de bijzonder gunstige ligging en socialen toestand der Oost-Indische gewesten, alwaar de Boehmeria in haar vaderland is, waarvan de vezelstof tegen de beste Europeesche in qualiteit en marktprijs door de industrie in Europa en Amerika zal worden verbruikt. Door de groote voor-deelen verbonden aan den omzet der Ramehvezelstof in Europa, wordt ter zelfder tijd de toekomst van een belangrijk deel der landbouwende bevolking, zij het in de eerste tijden ook slechts voor Java, gewaarborgd.

Even als thans vele suikerfabrieken in de best daartoe geschikte residentien of provinciën van Java zich bevinden, is het in het belang van dat land, evenals voor het rijke Nederland in andere daartoe geschikt bevondene gedeelten, fabrieken ter afscheiding en bereiding van Ramehvezelstof in het groot te doen verrijzen, vóór andere volken in andere tropische gewesten het leeuwenaandeel van dit veelbelovend stapelproduct zich hebben verzekerd.

Schetsen uit het Volksleven in Nederl. Oost-Indië.

DOOR

R. VAN ECK.

XII.

RAS- EN STAMVERDEELING DER INLANDSCHE BEVOLKING VAN N. O. INDIË.

Aan het slot van Schets XI beloofde ik de aandacht te vragen voor een nieuw onderwerp uit het Indische volksleven. Sedert is mij echter de opmerking gemaakt, dat ik bij mijne lezers in den regel te groote bekendheid met de samenstelling der inlandsche maatschappij vooronderstel en zoo maar klakkeloos dozijnen van stammen noem, omtrent wier herkomst het groote publiek wel eerst nader mocht worden ingelicht. Nu zal ik de laatste zijn om te beweren, dat men ten onzent zoo geheel en al op de hoogte is van de geschiedenis der volksmassa's, die onzen Archipel bewonen. Men hoort zelfs personen, die jaren in Indië hebben doorgebracht, van »Javanen" of »Javaantjes" spreken, alsof al die miljoenen Insulaners zonder onderscheid op dezen naam zullen antwoorden, terwijl weer anderen ons de Maleiers, met wie zij in het Gouvernement van Sumatra's Westkust kennis maakten, als typen van de geheele volkenreeks van Insulinde willen voorstellen. Het een is even verkeerd als het ander, doch ik meende dat dit overvloedig uit mijne schetsen, waarin ik de verschillende stammen nu eens afzonderlijk dan weer vereenigd laat optreden, blijken zou, terwijl ik voor het overige rekende op de hulp van boeken, speciaal gewijd aan de Land- en Volkenkunde van N. O. Indië. Wie, bijvoorbeeld, de »Handleiding" van Dr. J. J. de Hollander las, kan waarlijk mijne voorlichting op dit punt wel missen.

Edoch, niet ieder heeft misschien tijd en lust genoeg om zulke uitvoerige werken in te zien, en 't is dan ook alleen ten behoeve van dezulken dat ik aan den gegeven wenk wil gehoor geven, en nu mijn dozijn schetsen ga vol maken met eenige losse opmerkingen over de herkomst der verschillende rassen en stammen, die de, zooals wij zien zullen, ontelbare eilanden in het land van den *Orang-oetan* en den *Paradijsvogel* bewonen. Zij die reeds op de hoogte zijn, moeten deze schets dan maar eens ongelezen terzijdeleggen.

Het behoeft — om dit hier vooraf op te merken — nauwelijks vermelding dat men, om zich op de hoogte te stellen van de afkomst der verschillende stammen, bij de inboorlingen geen informatie's kan inwinnen. Hoe deze volken, als zij zich daartoe nog zetten, gewoon zijn hunne historie te schrijven, is vroeger reeds door mij aangetoond. Voor de meesten, zoo niet voor allen, is de eigen geschiedenis een verzegeld boek, terwijl de enkele overleveringen, die men hier en daar dienaangaande nog in den mond des volks aantreft, voor ons geen of weinig waarde hebben. De leden van bijna iederen stam houden zich voor de oorspronkelijke bewoners van Indië, en zoo spreken dan ook deze Insulaners niet zelden van hun eiland als van *de aarde of de wereld*, buiten wier grenzen niets van belang gelegen is. Zoo o. a. de Javanen, wier vorsten in overeenstemming daarmede ook wel den titel van *pakoe-boe-wanā* of »spijker der wereld" hebben aangenomen. Zelfs vinden wij deze uiting van nationaal trots terug bij de bewoners van *Engano*, die, zooals wij zien zullen, tot de minst beschaafden van den Archipel behooren, wat echter niet verhindert, dat zij hun eilandje van nog geen twintig □ geogr. mijlen oppervlakte, brutaal weg *E Loppeh*, d. i. »de aarde" noemen. Alleen door een nauwkeurig onderzoek en vergelijking van de hier en daar verspreid liggende gegevens, kan dan ook in deze de waarheid worden aan het licht gebracht. Dat wij er op 't oogenblik reeds iets van weten, zal beneden blijken.

Wij gaan dus in 't algemeen spreken over de bevolking van Indië. Waarlijk geen klein hoopje! Volgens de gewone berekening zou haar zielental 24 à 25 miljoen bedragen, doch wij kunnen dit gerust op *dertig* miljoen stellen en blijven dan hoogstwaarschijnlijk nog beneden het ware cijfer. De lezer zal dit al dadelijk begrijpen, als wij hem mededeelen hoe — volgens de gegevens in het belangrijk geschrift van den heer *E. de Waal* »Onze Indische Financiën" — de bevolking van Java thans minstens 20 000 000 zielen bedraagt, al geeft dan ook de laatste Regeerings-Almanak nog slechts een cijfer van *negentien* miljoen aan. Nu is het zeker waar, dat Java in dit opzicht bepaald eene groote uitzondering maakt, en de andere eilanden oneindig slechter bevolkt zijn. Nemen wij alleen maar het ruim driemaal grootere *Soematra*, dat

naar officiële opgaven, op dit oogenblik slechts door 2 098 984 inlanders wordt bewoond, en het onderscheid springt duidelijk in het oog. Voor *Borneo*, dat nog grooter oppervlakte heeft, wordt het zielental in de aan ons onderworpen gewesten op nauwelijks *één* miljoen berekend. Toch dient hierbij in aanmerking te worden genomen, dat wij van geen enkel eiland buiten Java en Madoera vertrouwbare berichten omtrent de sterkte der bevolking bezitten. De door onze ambtenaren gegeven cijfers berusten hoofdzakelijk op mededeelingen van inlandsche hoofden, en hoe deze heeren gewoon zijn met de statistiek om te springen, daarvan heb ik in mijn stuk »Een en ander over Bali'' (Indische Gids, Tweede Jaargang, II, blz. 552) een aardig staaltje medegedeeld. Bij die onverschilligheid voegt zich dan nog vaak de zucht om zich, door het opnoemen van een groot aantal onderdanen, het air van een machtig potentaat te geven, met wien het Gouvernement te rekenen heeft. Geldt het daarentegen de opbrengst van belastingen, die in enkele streken in evenredigheid van het aantal huisgezinnen aan ons moeten worden betaald, dan nemen deze slimme inlanders het met de telling niet al te nauw, en veroorzaakt het weglaten van eene nul hun volstrekt geen gewetenswroeging. Het corps onzer ambtenaren is natuurlijk overal veel te gering om dit gebrek te verhelpen.

In de tweede plaats mogen wij niet vergeten, hoe, wat op Java betrekking heeft, ook voor de andere deelen van Insulinde geldt, dat namelijk overal waar het direct gezag van ons Gouvernement is ingevoerd of althans door ons bestuur invloed op de inlandsche huishouding kan worden uitgeoefend, het bevolkingscijfer op merkwaardige wijze toeneemt. Om maar eens bij Java te blijven. In het jaar 1795 werd het aantal inboorlingen op dit eiland op ongeveer $3\frac{1}{2}$ miljoen geschat. Onder het Engelsch tusschenbestuur was dit reeds gestegen tot $\pm 4\frac{1}{2}$ miljoen, in 1847 tot bijna *tien* miljoen, in 1865 tot *veertien* miljoen en in 1872 tot *zeventien* miljoen, terwijl thans het zielental, gelijk boven reeds is gezegd, hoogstwaarschijnlijk meer dan *twintig* miljoen bedragen zal. Van het jaar 1830 tot 1870 is het cijfer meer dan verdubbeld!

Dat deze verbazende aanwas een natuurlijk gevolg is van de rust, die het land onder onze bescherming geniet, gevoegd bij de vrijheid van persoon en bezittingen, die daaruit voortvloeit, behoeft wel geene opzettelijke vermelding. Hoe het met een volk gaat dat, gelijk nog met vele indische stammen het geval is, aanhoudend op voet van oorlog verkeert, waardoor een groot gedeelte van de mannelijke inwoners aan den veldarbeid, enz. onttrokken wordt en ziekte en ellende hun intrede in het land doen, daarvan levert ons *Atjeh* een treurig bewijs. Uit eene onlangs verschenen nota van het bekende lid van den Raad van

N. Indië, Mr. der Kinderen, blijkt, dat het zielental in gehoemd rijk op het oogenblik nauwelijks 50 000 zal bedragen, terwijl het, volgens ingewonnen berichten, vóór den oorlog zes- à achttmaal grooter moet zijn geweest!

Het bovenstaande moge voldoende zijn om aan te toonen dat, al kan het cijfer van de inheemsche bevolking in N.-Indië vooralsnog niet met juistheid worden aangegeven, wij alle reden hebben om het op minstens *dertig* miljoen te stellen. Dat is dus zoo ongeveer het aantal bewoners van Frankrijk en bijna *acht* maal de bevolking van Nederland! Waarlijk, zeker schrijver had eenig recht om onzen geëerbiedigden Koning, onder wiens scepter deze miljoenen vereenigd zijn, met den titel van *Keizer van Insulinde* aan te spreken, en mag niemand het ons Nederlanders euvel duiden, als wij met een zeker gevoel van trots op deze twaalfde provincie daar ginds in het tropenland heenwijzen.

En dan, hoe groot is niet de uitgestrektheid, waarop zich die miljoenen bewegen! Ik zeg zeker niet te veel, als ik beweer, dat er onder mijne lezers weinigen zullen gevonden worden, die zich daarvan een juist begrip hebben gevormd. Wij zijn er door onze leerboeken aan gewend geraakt om te hooren spreken van

A. De GROOTE SOENDA-EILANDEN: *Java, Soematra, Borneo en Celebes*;

B. De KLEINE SOENDA-EILANDEN: *Bali, Lombok, Soembawa, Flores, enz., en*

C. De MOLUKKEN met de *Ternataansche, Ambonsche en Banda-eilanden*,

zonder ons eigenlijk rekenschap te geven van de enorme ruimte, waarbinnen deze groepen besloten liggen, en zonder te bedenken, dat de hier opgenoemde eilanden wel de voornaamste, maar in de verste verte niet de eenige stukken grond zijn, waaruit onze bezittingen bestaan. Willen wij ons deftiger uitdrukken, dan zingen wij den dichter na en spreken van den »gordel van smaragd, zich slingerende om den evenaar», maar ook dit, hoe schoon anders uitgedrukt, maakt de zaak niet duidelijker. Weet gij, mijn hollandsche lezer! hoe groot de plek is, waar eens uw wieg op stond, waar eens, wil ik hopen! uw graf zal staan? Welnu, vermenigvuldig dit cijfer met 50, en gij hebt zoo ongeveer de oppervlakte van de Nederlandsche Bezittingen in Azië. Gij ziet, ruimte genoeg voor de dertig miljoenen, die er thuis behooren. Er schiet zelfs nog plaats in overvloed over om ons allen te bergen, in geval ons — naar 't heet — aangeslibt stukje land de begeerlijkheid van een machtigen nabuur mocht opwekken en wij er toe besloten om ons op onze schepen te bergen en ginds een nieuw

vaderland te gaan zoeken. Over de keuze van een geschikt punt van vestiging zouden wij elkaar het haar niet behoeven uit te plukken. Des noods kon elke stad en elk dorp zich een eigen eiland ter woonplaats uitkiezen, waarvan er in geheel Insulinde weinig minder dan *twee duizend* gevonden worden. Alleen rondom Soematra liggen er ruim *drie honderd*! En onder deze allen verscheidene, die op zichzelf ons vaderland in grootte overtreffen! Wel is waar, een goed deel van de kleinere eilanden is onbewoond, doch dit is volstrekt niet bij allen een gevolg van de ongenaakbaarheid der kust of de onvruchtbaarheid van den bodem. Raadplegen wij toch de geschiedenis, dan komen wij tot de ontdekking, dat o. a. in de *Molukken*, waar de eilanden op sommige plaatsen als bezaaid op de oppervlakte der zee liggen, menige thans woeste en verlaten plek vroeger eene betrekkelijk talrijke en nijvere bevolking moet hebben gehad. Bekend is, hoe wijlen Jan Compagnie, aan wiens ernstig streven en volhardenden moed wij het bezit dezer schoone koloniën te danken hebben, niet altijd even kieskeurig was ten opzichte van de middelen, die hem tot zijn doel moesten voeren, en hoe zijn echte koopmansgeest aan de ontwikkeling en productiviteit van de Molukken eene schade heeft toegebracht, waarvan zij zich nog altijd niet hebben hersteld. Het met 13500 rijksdaalders van den sultan van Ternate gekocht recht om in al diens landen de nagelboomen uit te roeien, heeft zeker, om van andere schade niet te spreken, oneindig meer dan dit getal aan menschenlevens gekost.

Doch genoeg om mijnen lezers de ruimte te doen overzien, waarbinnen onze Oost-Indische Bezittingen besloten liggen, en hen in den geest te verplaatsen in die »Inselwelt", gelijk de geleerde Junghuhn zich ergens uitdrukt »der keine andere auf dem weiten Erdkreise an Reichthum der Natur, an Mannigfaltigkeit der Formen, an Verschiedenheit der Bewohner und an fast unendlicher Theilung der Sprachen vergleichbar ist; deren labyrinthische Irrwege aber mit einer solchen Schönheit, mit einem solchen Zauber der Natur geschmückt sind, dass der Wanderer, welcher in ihr Gewirr hineingeräth, sich nimmer wieder nach dem Ausgange sehnt."

En zoo brengt deze dichterlijke schildering van deze eilanden ons van zelf tot hunne bewoners, over wie wij hoofdzakelijk in deze schets te handelen hebben. Veel is er reeds geschreven over de vraag of de verschillende stammen, die den Archipel bevolken en wier namen den lezer reeds uit mijne vroegere mededeelingen bekend zijn, tot één of of meer rassen behooren. De zoo even genoemde Dr. Junghuhn, die lange jaren in onze bezittingen doorbracht en zich op verschillende plaatsen met het onderzoek naar de afstamming van Javanen, Bataks, enz. bezighield, is door schedelvergelijking als anderszins tot de over-

tuiging gekomen, dat Indië, waartoe wij ook nu N. Guinea en de Papoea-eilanden rekenen, bewoond wordt door *drie* afzonderlijke hoofdrassen, nl. dat der *Maleiers*, der *Bataks* en der *Papoes* of *Negrito's*. Tot het tweede ras rekent hij dan ook de *Dajaks*, *Alfoeren*, *Boegineezen*, *Mangkasaren*, *Balineezen* en enkele kleine stammen meer, terwijl, volgens hem, het *Maleische* ras vertegenwoordigd wordt door de *Maleiers* van Soematra, van de kuststreken van Borneo en elders, de *Atjehneezen* met de *Javanen*, *Soendaneezen* en *Madoereezen*. Nu is er zeker voor deze verdeeling heel wat te zeggen. Plaatsen wij, bij voorbeeld, een echten Maleier van Soematra, een Alfoer van Almaheira en een Papoe naast elkander, dan springt ons terstond het verschil tusschen deze representanten van de drie door Junghuhn genoemde rassen in het oog. Ook kunnen wij er ons van verzekerd houden, dat de flink gebouwde, goed opgeschoten en sterk gespierde Alfoer bezwaarlijk den kleinen, kalm uitzienden Maleier, met zijne fijne handen, glad geschoren gezicht, zijn sluik haar, zijn kleine, korte en dikke voeten en kleinen neus, als een lid van zijne familie erkennen zal. Nog liever zou hij misschien de broederhand reiken aan den Papoe, ware 't niet dat deze er eene huidkleur op nahoudt, bijna even zwart als roet, en diens hoofd met een raagbol prijkt, dien ook alleen een bewoner van N. Guinea mooi kan noemen.

Een en ander neemt evenwel niet weg, dat genoemde geleerde met zijne verdeeling bijna alleen staat. Volgens het meer algemeen gevoelen toch, moet de bevolking van N. Indië slechts tot twee rassen worden teruggebracht, waarvan dan het eene het *Maleische* en het andere het *Papoesche* ras wordt genoemd. Tot het eerste rekent men de bewoners van al de eilanden, die ten westen van N. Guinea en de Papoesche eilanden gelegen zijn, terwijl de zoogenaamde Negrito's op de zoo even genoemde deelen thuis behooren. Natuurlijk kan de lijn, die beide rassen van elkander scheidt, niet overal even zuiver getrokken worden, aangezien er op de grenzen, uit den aard der zaak, vermenging tusschen de twee in elk opzicht zoo geheel van elkander afwijkende volken heeft plaats gevonden. Deze vermenging is in enkele streken zelfs zoo sterk geweest, dat men omtrent de bewoners van sommige eilanden in 't onzekere verkeert, of zij onder de Maleiers dan wel onder de Papoes moeten worden gerangschikt. Iets verder van deze grenzen verwijderd valt echter het kenmerkend onderscheid terstond in het oog.

Omtrent den oorsprong dezer beide rassen, zooals zij zich thans in onzen Archipel voordoen, heerscht nog veel duisters, en hoogst waarschijnlijk zal deze kwestie wel ni mmer voldoende worden opgelost. Zooveel schijnt alleen als zeker te mogen worden aangenomen, dat ...

boven omschreven eilanden oorspronkelijk — de juiste tijd is moeilijk te bepalen — uitsluitend door Papoes werden bewoond. Men maakt dit o. a. op uit de omstandigheid, dat men tegenwoordig nog kleine Papoesche families op Malaka en op de Andaman-eilanden in de golf van Bengalen aantreft, die daar bij de groote verhuizing moeten zijn achtergebleven. Ook zijn enkele reizigers van oordeel, dat de bevolking van het bovengenoemd *Engano*, aan de zuid-westpunt van Soematra, uit eene vermenging van Papoes met Maleiers is ontstaan. Men neemt dan verder aan dat deze Negrito's of Austraal-negers — gelijk zij ook worden genoemd — zachtken aan naar het oosten zijn verdrongen en wel door de *Maleiers*, wier oorspronkelijk vaderland, althans volgens velen, *Malaka* moet zijn geweest. Dezen hebben zich het eerst op Soematra neergezet en verspreidden zich van hier uit over de andere eilanden van den Archipel. Als zeevarende en handeldrijvende natie moest hun dit niet moeilijk vallen, en daar zij op dat tijdstip de Papoes in beschaving ver vooruit schijnen geweest te zijn, was voor hen de verdrijving van deze laatsten slechts eene kwestie van tijd. Latere Maleische kolonisten hebben op dezelfde wijze zwakkere takken van denzelfden boom vernietigd of naar de binnenlanden der grootere eilanden teruggedrongen. Zoo, bijvoorbeeld, op *Borneo*, waar Maleiers van Soematra zich van alle kuststreken hebben meester gemaakt, terwijl de oorspronkelijke bevolking, de *Dajaks* namelijk, als verstooten kinderen in de van de zee verwijderde oorden gevestigd zijn of in de bosschen en wildernissen rondtollen.

Met de bewering, dat de bevolking van Indië voor verreweg de groote meerderheid uit Maleiers bestaat, is nu echter niet gemeend dat de bewoners van de Duizend en een eilanden zoo op elkander gelijken, dat men op het eerste gezicht den gemeenschappelijken familietrek bij allen kan waarnemen. Integendeel. Boven wees ik er reeds op, hoe zelfs een nauwgezet onderzoeker als Junghuhn en met hem anderen slechts een gedeelte van hen tot de Maleiers rekent. Het verschil, dat zich bij de afzonderlijke stammen voordoet is zelfs zoo algemeen, dat eene oppervlakkige beschouwing soms geen verwantschap kan opmerken tusschen stammen, die een en 't zelfde eiland bewonen. Nemen wij slechts een *Atjehnees* en plaatsen dien naast een *Maleier* van de Padangsche Bovenlanden, of vergelijken wij een bewoner van de residentie Bengkoelen met een zoogenaamden wilden Maleier uit de Palembangse binnenlanden. Allen behooren op Soematra te huis, en toch, wat een onderscheid in de type! Ook valt het niet moeilijk om een Soendanees uit Java's westelijk gedeelte, van den eigenlijken Javaan, en dezen weer van een Madoerees te onderscheiden. Wie maar een weinig in den Archipel heeft rondgekeken, dien kost het in den regel weinig

moeite om terstond te zeggen uit welke streek van Indië de hem voorgestelde inboorling — ook al laat men de kleeding, die overal verschilt, buiten beschouwing — afkomstig is. De niet met Insulinde persoonlijk bekende lezer kan zich hiervan overtuigen, door een der werken op te slaan, waarin typen van inlanders uit onze bezittingen voorkomen. Ook hun zal dan terstond het onderscheid b. v. tusschen een Javaan, een Batak en een Boeginees in het oog vallen.

Maar, van waar nu dit verschil? Velerlei oorzaken kunnen hiertoe hebben medegewerkt. In de eerste plaats hebben wij hier te denken aan vermenging van de afzonderlijke stammen met kolonisten uit een of anderen hoek van Azië, die zich in den loop der tijden als handelaars op enkele eilanden aan de groote handelswegen gelegen kwamen neêrzetten. Wel ontbreekt het ons ook ten opzichte van dit punt aan afdoende historische gegevens, doch van enkele stammen kan deze vermenging toch met tamelijke zekerheid worden aangetoond. Zoo staat het o. a. vast, dat Java in de eerste eeuwen van onze jaartelling door *Hindoe's*, uit het land *Kalinga* of *Kling* op de kust van Koromandel, is overstroomd geworden, die zich allengskens van de heerschappij van het waarschijnlijk nog weinig bevolkte eiland hebben meester gemaakt, en het roer lang genoeg in handen hadden om hunnen stempel te zetten op alles, wat toen maar Javaansch heette. Wel heeft er, naar het schijnt, altijd eene zekere afscheiding tusschen de trotsche kolonisten en het door hen verachte javaansche plebs bestaan, maar zeker hebben zich vroeger en later ook *Hindoe's* van lager geboorte, zoogenaamde *Soedra's*, op Java neergezet, en ook zonder dit kon op den duur eene geheele of gedeeltelijke vermenging van de beide rassen moeilijk uitblijven. Dat zij het sterkst was onder de eigenlijke Javanen, die, zooals mede met nauwkeurigheid kan worden aangetoond, het meest onder den invloed der *Hindoe's* hebben gestaan, blijkt duidelijk uit eene vergelijking van een bewoner van midden-Java met een *Soendanees*. Bij de laatsten is het oorspronkelijk Maleisch type en ook het Maleisch karakter veel beter bewaard gebleven. Op hunne beurt zijn de *Hindoe-Javanen*, gelijk zij nu bij voorkeur genoemd worden, op verovering uitgetrokken en hebben zij andere Maleische stammen genoodzaakt hun zelfstandig volksbestaan aan hen ten offer te brengen. Zoo o. a. de *Palembangers* van Soematra, wier land, gelijk ons de geschiedenis leert, langen tijd een wingewest van het groote *Hindoe-rijk Mâdjâpait* is geweest en zoozeer den invloed dezer vreemdelingen heeft moeten ondervinden, dat het zich daarvan tot op den huidigen dag niet heeft kunnen herstellen. Dezelfde invloed deed zich mede krachtig gelden op het naburig eiland *Bali*, waar men tegenwoordig nog vrij gemakkelijk een zoogenaamde *wong-Mâdjâpait* — gelijk de

meeste Balineezen zich met een zekeren trots noemen — van de *Bali aga* of oorspronkelijke bewoners van Jong-Holland kan onderscheiden. Doch niet alleen in de beide genoemde plaatsen, ook elders in den Archipel, tot *Malaka* en *Ternate* toe, traden de Hindoe-Javanen op en hebben zij er overal toe medegewerkt om nieuwe zeden en gewoonten in de plaats of naast de oude te stellen, en eene stamverscheidenheid te doen ontstaan, zooals wij die thans in den Archipel aantreffen.

Gelijk ik reeds met een woord te kennen gaf, kan de vermenging met andere vreemdelingen niet zoo duidelijk worden nagespoord. Zoo, bijvoorbeeld, van de eigenlijke *Atjehneezen* die alleszins de kenteekenen aan zich dragen, dat zij tot het Maleische ras behooren, maar aan den anderen kant zich ook weer in vele opzichten van den Maleier uit het Gouvernement van Soematra's Westkust onderscheiden. Volgens sommigen zou het tegenwoordig geslacht ontstaan zijn uit eene vermenging met *Siameezen* of *Klingaleezen*. Anderen weer laten hen van de *Chineezen* afstammen, welk volk, dat, naar luid van betrouwbare berichten, reeds zeer vroeg met onzen Archipel in betrekking stond, ook elders zijn stempel op de inheemsche bevolking zou hebben gedrukt.

Het bovenstaande, gevoegd bij allerlei locale invloeden, als daar is verschil van den bodem, de wijze waarop deze stammen in hun levensonderhoud moeten voorzien, enz. enz., die natuurlijk ook niet zonder uitwerking op het geheele bestaan van den mensch blijven, verklaart ons dus voldoende de splitsing van het Maleisch ras in zoovele afzonderlijke stammen, die, hoewel allen onmiskenbaar loten van denzelfden boom, ieder hun eigenaardig type gekregen hebben. Er is echter meer. Waar gesproken wordt van de verscheidenheid, die de inheemsche bevolking van Indië ons op het oogenblik aanbiedt, daar moet vooral ook de inwerking van vreemde invloeden op het intellectueel en maatschappelijk leven der verschillende groepen van inboorlingen in rekening worden gebracht. Voor zoover kan worden nagegaan, hebben al deze stammen oorspronkelijk op denzelfden trap van beschaving gestaan. Gelijk nu nog de meest ongeciviliseerde bewoners van vele binnenlanden zich aan ons voordoen, zoo zijn eenmaal ook de stamvaders geweest van de Maleiers van Soematra, wier nageslacht nu ver genoeg gerezen is om met minachting op hunne minder bevoorrechte rassenooten neer te zien. Het kannibalisme met al den aanleve van dien, dat, gelijk wij zullen hooren, nog op sommige plaatsen van Indië voorkomt, was den Ur-Javanen evenmin vreemd, als het polynesisch heidendom, dat zich hier en daar in den Archipel als oorspronkelijke godsdienst heeft weten staande te houden. Om zich hiervan te overtuigen heeft men slechts even een slip op te lichten van het kleed,

dat *Hindoeïsme* en *Islam* over het oude Java hebben heengeworpen. Wij krijgen dan inlanders te zien, die zich hunne verwantschap met Dajaks en anderen waarlijk niet behoeven te schamen. Terecht zegt dan ook Prof. Veth, waar hij in zijn belangrijk werk »Java» dit zelfde onderwerp bespreekt, dat de afwijking tusschen de talrijke stammen van Insulinde niet aan de verschillende physische gesteldheid, maar aan den verschillenden kultuurtoestand moet worden toegeschreven. »Met dien vreedenden invloed», zoo gaat hij dan voort, »hebben verschil van bodem en klimaat en daarvan afhankelijk verschil van levenswijze en voeding medegewerkt om op de verschillende bevolkingen een eigenaardigen stempel te drukken. Maar te midden dier verscheidenheid vinden wij overal de duidelijkste sporen der eenheid.» De stelling is dan ook zeker niet gewaagd, dat wie een van deze afzonderlijke stammen goed heeft bestudeerd, gezegd kan worden geheel Indië te kennen. Men heeft dan nog alleen rekening te houden met enkele locale toestanden en bij de geschiedenis een antwoord te zoeken op de vraag, in hoeverre dit of dat volk met de buitenwereld in aanraking is geweest.

Wat vreemde invloeden ook op het karakter van een volk vermogen, daarvan kunnen wij ons overtuigen door eene vergelijking te maken tusschen de Javanen uit de zestiende en zeventiende eeuw — dus uit den tijd van ons eerste optreden — en hun tegenwoordig nageslacht. In de plaats van een fier volk, dat trotsch was op zijne onafhankelijkheid, dat met zijne schepen den Archipel doorkruiste, dat op verovering uitging en niet aarzelde den strijd met de machtige Westerlingen aan te binden, is de slaatsche, droomerige en van alle energie als beroofde natie getreden, die wij hebben leeren kennen. En niet minder groot is de verandering, die de inrichting van de Javaansche maatschappij in dezen tijd heeft ondergaan. Evenals de meeste stammen van Indië, waren de Javanen vroeger in tal van afzonderlijke familiegroepen verdeeld, die door allerlei veeten van elkander verwijderd leefden en geene gunstige gelegenheid konden laten voorbijgaan om elkander met de wapens in de hand te gemoet te treden. En thans? Thans is het door de hand van een machtiger meester één volk geworden, welks leden, voor 't uiterlijk althans, op de vreedzaamste wijze naast elkander leven en niet beter schijnen te weten of er hebben nooit politieke grenzen op het eiland bestaan.

Gelijk boven reeds werd opgemerkt, hebben wij, waar van vreemde invloeden in den Archipel sprake is, in de eerste en voornaamste plaats te denken aan de *Hindoe's*, wier heerschappij over Java en andere eilanden ongeveer veertien eeuwen heeft geduurd en van wier aanwezigheid overal, zelfs op de meest afgelegen eilanden, ja, hier en

daar, in nu bijna ongenaakbare binnenlanden, nog de sporen worden teruggevonden. Het mag van algemeene bekendheid worden geacht, hoe deze Hindoe's tijdens hun optreden in onze tegenwoordige bezittingen, reeds op een betrekkelijk zeer hoogen trap van beschaving en ontwikkeling stonden, en men begrijpt dus dat het hun niet moeilijk kon vallen om de nog in hunne kindschheid levende indische stammen aan zich te onderwerpen. Hoewel ook hier de historie niet op alle vragen antwoordt, zoo hebben wij toch reden om te gelooven, dat de Javanen zich al zeer vroeg onder hun juk moesten buigen. En, haasten wij ons er bij te voegen, niet tot hunne schade. Met de Hindoe's toch deed de beschaving hare intrede op het eiland; kunsten en wetenschappen, waarvoor de inboorlingen zelfs geen naam bezaten, begonnen te bloeien, en als straks het getal hindoesche emigranten toeneemt, dan zien wij, gelijk boven is aangetoond, uit de vermenging van de beide rassen een volk ontstaan, dat eene mate van ontwikkeling bezat, zooals Indië die vóór dien tijd en ook daarna niet heeft aanschouwd. Wie weten wil wat de Javanen en met en door hen andere stammen van Indië aan de Hindoe's te danken hebben, die leze wat Prof. Veth daarover in zijn meer aangehaald werk aantee kent. »De Hindoe's», zoo heet het op blz. 181, Deel II, »brachten aan Java het rijstgewas, de katoenplant en den buffel; van hen leerde de bevolking het ploegen en eggen, het aanleggen van terrassen en waterleidingen voor den rijstbouw, het spinnen en weven van katoenen stoffen, het bewerken der metalen, het vervaardigen van wapenen, het behouwen van trachiet en het bakken van steen en aardewerk; onder hunne leiding bouwden zij prachtige tempels, legden zij wegen aan, vervaardigden zij schepen en beploegden zij de zee; van hen ontvingen zij het wajangspel, de gamelan, en schier alle elementen van kunst en kunstvaardigheid en praktische kennis die ooit tot hen zijn doorgedrongen; hunne taal werd door die der Hindoe's verrijkt, hun letterschrift werd aan het alfabet der Hindoe's ontleend, hun literatuur is een nagalm van de poëzy door de Hindoe's naar Java's bodem overgeplant; en, wat misschien nog het gewichtigst van alles is, het dorpsgenootschap, dat op Java den grondslag van alle geordende samenleving nitmaakt, heeft het eiland ongetwijfeld aan den invloed zijner Hindoesche overheersching te danken."

Deze lichtzijde van den invloed der Hindoe's krijgt voor ons nog hooger waarde, als wij weten, wie en wat de Javanen vóór dien tijd geweest zijn. Volgens denzelfden schrijver hebben wij ons hen aldus voor te stellen: »Hunne levenswijze was de nomadische, de grondslag der maatschappelijke indeeling was de stamverdeeling, het bestuur dat van vaders van huisgezinnen en stamhoofden. De jongeling die eene

vrouw zocht, moest eene koopsom voldoen, aan hare ouders te betalen, een gebruik dat de anders niet onwettig geachte veelwijverij binnen enge grenzen beperkte. De leden van denzelfden stam woonden bijeen in groote huizen, in afdeelingen gesplitst naar het getal der gezinnen en gewoonlijk op palen gebouwd. De bamboe-bosschen en alang-velden, de rotan-halmen en de schors en bladeren van sommige boomen, leverden daartoe het meest gebruikelijk materiaal. De kleding werd vervaardigd van boomschors en bladeren, ten hoogste uit een ruw weefsel der vezelen van een soort van wilde pisang. Voor de mannen bestond zij uit een lap om de lendenen gewonden en tusschen de beenen doorgehaald, voor de vrouwen uit een rokje dat van het middel tot de kniën reikte. Barbaarsche sieraden, uit tanden, schelpen, vederen, haar en dergelijke bestaande, tooiden hoofd, neus en ooren, armen en beenen, terwijl de huid met figuren beprikt en met kleurstoffen ingewreven werd. Jacht en visscherij leverden dierlijk voedsel in overvloed, te meer daar apen, slangen en allerlei ongedierte als goede prijs werden beschouwd; wortels, bladeren en vruchten, het meel uit den stam der sagoboomen en de korrel der in het wild wassende gierst, verschaften zonder of met uiterst primitieven landbouw de plantaardige toespijs. De bewerking van metalen was onbekend of althans hoogst gebrekkig en bezwaarlijk; werktuigen en wapenen werden op ruwe wijze van steen, hout en bamboe, beenderen en vischgraten vervaardigd. Dat Java eenmaal zijn steenperiode heeft gehad, wordt voldingend bewezen door de vele steenen wiggen en speerpunten, die in de meest verschillende deelen der eilanden van tijd tot gevonden zijn. Het meest gewone wapen schijnt echter van ouds de *soempitan* te zijn geweest, een holle stok waardoor met ipoeh vergiftigde en met vischgraten getande pijltjes geblazen werden, en die tevens een punt van hard hout had om als lans te kunnen dienen. Erfelijke veeten hielden de stammen onderling verdeeld en er woedde een aanhoudende kleine oorlog; de hersenen en andere lichaamsdeelen der verslagen vijanden werden verslonden en hunne hoofden, evenals bij de oude Tauriërs, in den rook gehangen, om als zegetekenen bewaard te worden. De godsdienst was eene ruwe vergoding der natuurkrachten, waarvan nog ontelbare sporen bij de hedendaagsche Javanen zijn overgebleven. Als gewoonlijk was daarmede een soort van dualismus gepaard. Hemel en aarde achtte men vervuld met deels weldadige, deels boosaardige geesten, die den mensch van alle zijden omringden."

Deze op ernstig onderzoek en nauwkeurige vergelijking berustende schets heeft hier voor ons nog dit voordeel — om dit ter loops op te merken — dat zij ons in hoofdzaak een getrouw beeld geeft van

al de Maleische volken en ook van de Papoes, die niet of slechts in geringe mate onder den invloed der Hindoe-beschaving hebben gestaan, en wier namen wij straks als van halfbeschaafde en geheel onbeschaafde stammen zullen leeren kennen.

Niemand, die Java bezocht, zal zeker in de bovengegeven beschrijving den tegenwoordigen Javaan terugvinden. Toch stelt men zich den waren toestand waarin dit volk zich op het oogenblik bevindt, verkeerd voor, als men meent, dat met de overname van de Hindoe-beschaving al het oude is te niet gedaan. Zoo ver kwam het nooit. Daar straks noemde ik het Hindoeïsme reeds eenvoudig een kleed, dat den onbeschaafden eilander over de schouders geworpen is, en meer mag het ook niet heeten. Onder dat kleed is veel van den ouden zuurdeesem blijven voortwerken en nu nog, na eenwen, geeft eene nauwkeurige waarneming van het leven en streven der Javanen ons veel te zien, wat hunne ras- en stamverwantschap met andere indische volken duidelijk in het licht stelt. De beschaving is, als ik mij zoo eens mag uitdrukken, buiten hun hart omgegaan en het is er, om maar iets te noemen, nog verre van daan dat een bewoner van Java zich op een echt heidensch volksfeest onder de minder geciviliseerde Bataks, Dajaks of Alfoeren even weinig thuis zal gevoelen als een beschaafd westerling. Zeker schrijver spreekt van hem ten opzichte van den Islam als van een *verkleeden Hindoe*; tegenover de Hindoe-beschaving zouden wij hem met bijna evenveel recht een *verkleeden Polynesiër* kunnen noemen!

Verder hoop ik niet, dat mijne lezers uit het bovenstaande zullen opmaken, dat alles wat de Javanen van hunne Hindoesche overheerschers hebben overgenomen, uitsluitend in hun voordeel is geweest. Wij zouden zeker de waarheid te kort doen, als wij dit beweren wilden. Gelijk men dit meer ziet, waar eene ongeciviliseerde natie door een ander volk met de »zegeningen» der beschaving wordt begiftigd, zoo hebben ook de Javanen en wie met hen en na hen het Hindoeïsme leerden kennen, veel overgenomen, wat nu niet precies goed kan worden genoemd. Dien ten gevolge heeft o. a. hun karakter ongunstige trekken gekregen, die daaraan oorspronkelijk vreemd waren. Ook hierop dient te worden gelet als wij de tegenwoordige Javanen vergelijken b. v. bij de bewoners van de Padangsche Bovenlanden, die nog voor echte Maleiers doorgaan en wier aard nu zoo geheel van den hunnen verschillend is. Wel hebben de latere eeuwen gedeeltelijk hersteld, wat de Hindoes in deze bedierven, maar het kwaad is geschied en geheel wegnemen laat zich zoo iets niet meer. Opmerkelijk is, om dit hier ten slotte nog bij te voegen, het onderscheid in karakter bij de Javanen en Soendaneezen, die, gelijk wij zagen, elkanders naaste bureu zijn, doch waarvan de laatsten veel

minder dan de eersten onder Hindoesche invloeden hebben gestaan en daardoor meer dan genen hunne oorspronkelijkheid konden bewaren. Ik zou haast zeggen, de Soendanees is lang niet zoo bedorven als zijne eilandgenooten aan gene zijde van de *Tji Losari* en de *Tji Tandoewi*, de twee rivieren, die, zooals mijne lezers weten, de Soendalanden van midden-Java scheiden.

Maar, wij moeten verder. Is het begin der Hindoe-overheersching niet juist aan te geven, wij kunnen zoo ongeveer den tijd berekenen, waarin zij een einde nam. En dit brengt ons op een ander soort vreemdelingen, die zich mede in den Archipel hebben neergezet en wier optreden eveneens een grooten invloed op de indische stammen heeft uitgeoefend. Ik bedoel de *Arabieren*, die zich omstreeks het midden van de twaalfde eeuw het eerst in Atjeh vertoonden en later van daar naar Java overkwamen. Evenals hunne voorgangers, de Hindoe's, waren zij de wereld ingetrokken om hunnen handel uit te breiden, waaraan zij echter, geheel in den geest van den door hen beleden godsdienst, het streven verbonden om de nog ongeloofige volken voor den Islam te winnen. Met dit doel verschenen zij, gelijk ik zeide, ook op Java, en nu nog wijst men in de buurt van *Gresik* bij Soerabaia en op *Goenong Djati* bij Tjeribon de plaats aan, waar de twee eerste apostelen van Mohammeds leer, *Maulana Malik Ibrahim* en *Noeroe-'d-d'in Ibrahim ibn Maulana Israïl* zijn ter aarde besteld. Hoogstwaarschijnlijk traden deze predikers op in eenen tijd toen het Hindoeïsme reeds aan het afnemen was. Anders laat zich moeielijk verklaren de snelle vordering, die de Halve Maan op Java maakte en de algemeene bijval, dien deze nieuwe godsdienst, niet slechts bij het geringe volk, maar ook in de hoogere kringen mocht onder vinden. De Arabieren en de met hen verbonden inlanders voelden zich al spoedig sterk genoeg, om de vaan van den »heiligen oorlog" te ontplooien, en toen omstreeks 1480 het eertijds zoo machtige *Madjäpait* voor het geweld der aanvallers moest bukken, stond niets den overwinnaars meer in den weg om het Mohamedanisme tot landsgodsdienst te verklaren. Slechts een klein gedeelte van het *Madjäpaitsche* leger wist zich door de vlucht te redden en stak naar Bali over, om hier voor de nawereld de stukken te bewaren van het prachtige kleed, dat eens Java tooide, maar door de macht van den Islam aan flarden werd gescheurd. Op Java treft men op het oogenblik nog slechts een paar kleine stammen aan, n.l. de *Tenggereesten* in het Tengger-gebergte en de *Badoei* of *Wong Knèkès* in de residentie Banten, die aan het Hindoeïsme getrouw gebleven zijn. Wat zij ons echter uit den glorie-tijd van den ouden godsdienst hebben aan te bieden is nauwelijks noemenswaard. Enkele namen en overgeërfde gebruiken, ziedaar alles.

Het overig gedeelte van Java, waartoe nu ook vooral de Soendalanden moeten worden gerekend, behoort tegenwoordig onverdeeld den Islam toe.

En wat van dit eiland geldt, dat is ook de geschiedenis geworden van al die streken in Indië, waar de Hindoe's vasten voet hadden verkregen. Overal heeft zich het bleeke schijnsel der Halve Maan baan gebroken; het is zelfs nog verder doorgedrongen, zoodat er nu bijna geen eiland in den Archipel kan worden aangewezen, waar men, althans in de kuststreken, geen mohamedanen onder de inboorlingen overtreft. Dit is zelfs het geval met de *Papoea-eilanden*, die, voor zoover men weet, buiten bereik van het Hindoeïsme gebleven zijn. Wij doen dan ook zeker aan de waarheid niet te kort als wij stellen, dat op het oogenblik $\frac{9}{10}$ van de Insulaners den Islam belijdt. En nog altijd gaan zijne predikers voort met, door middel van handelsbetrekkingen, huwelijken enz., nieuwe volgelingen van den Profeet aan te werven. Het overig gedeelte der bevolking is aan den ouden natuurgodsdienst, het zoogenoemd polijnesisch heidendom getrouw gebleven, waarvan het wezen boven reeds met een enkel woord omschreven werd.

Natuurlijk is ook het Mohamedanisme niet zonder invloed op de ontwikkeling de verschillende stammen gebleven. In het algemeen kan deze echter verre van een weldadige worden genoemd. Integendeel, het is voor een goed deel juist aan dezen nieuwen godsdienst te wijten, dat de zoo goed aangevangen beschaving der Maleiers tot stilstand gekomen en eindelijk met snellen pas achteruit gegaan is. En geen wonder! Onderwijs en volksverlichting toch stonden en staan niet in het programma van hen, die niet willen rusten, vóórdát geheel Indië een zoogenaamd geloovig land geworden is. Als de proselieten slechts de Mohamedaansche belijdenis: »Er is geen God dan Allah en Mohamed is zijn gezant" op de lippen nemen en de voornaamste voorschriften van den Islam opvolgen, dan heeft men verder niets van hen te eischen en mogen zij voor de rest doen en gelooven, wat zij willen. Dit is dan ook de reden waarom wij onder de inboorlingen van den Archipel overal slechts een ziekelijk Mohamedanisme aantreffen, dat den ouden natuurgodsdienst met al zijn bijgeloof en afgoderij vreedzaam naast zich laat voortbestaan. Dit geldt zelfs van Java, waar, naar ik reeds meen te hebben opgemerkt, de nieuwe leer nog de diepste wortelen geschoten heeft. De eenige goede vrucht, die de Islam dan ook voor de Maleiers heeft afgeworpen en nog afwerpt, is misschien deze, dat hij overal, waar hij zich eenigszins met kracht kan doen gelden, de al te ruwe zeden van deze oorspronkelijk wilde stammen verzacht, orde en regel in de maatschappij brengt waar dezen ontbreken en de bewoners van de verschillende eilanden door

een gemeenschappelijk geloof en daaruit voortvloeiende handelsbetrekkingen als anderszins nauwer aan elkander verbindt. Voor het overige moet hij echter eer een vloek dan een zegen voor Indië worden genoemd.

Ten gevolge nu van deze beide omwentelingen, die de Hindoesche en Moslemsche invasie, gevoegd bij andere oorzaken, hebben teweeggebracht, heeft de splitsing plaats gehad van het Maleische ras in tal van op zichzelf staande stammen, die zich op het oogenblik bijna allen, met hunne eigenaardige zeden en gewoonten, hunne bijzondere taal en wetten en, bij velen, hun eigenaardig tijpe, als een afzonderlijk volk aan ons voordoen. Met het oog op den invloed, dien bovenbedoelde vreemdelingen op hen hebben uitgeoefend, is men tegenwoordig gewoon hen in twee hoofdgroepen te verdeelen, en wel in *beschaafde* en *wilde* Maleiers, eene verdeeling, die zeker het voordeel heeft van zeer eenvoudig te zijn, doch op welker juistheid wel iets valt af te dingen. Men treft nl. in Indië stammen aan, die uit het oogpunt van hunne maatschappelijke instellingen als anderszins volstrekt niet meer volkomen beantwoorden aan het beeld, dat ons hier boven van den oorspronkelijken Insulaner werd geschetst, terwijl zij aan den anderen kant ook weer te laag staan, om, bijvoorbeeld, met de Javanen op ééne lijn te worden gesteld. Het zou daarom misschien beter zijn om nog een derde soort aan te nemen en te spreken van

- A. Beschaafde Maleiers;
- B. Half-beschaafde Maleiers;
- C. Geheel onbeschaafde Maleiers,

en dan de volgende onderverdeeling te maken:

A.

1. *Javanen, Soendaneezen en Madoereezen.*
2. De eigenlijke *Maleiers* uit de voornaamste kustlanden van Soematra, Borneo, Riouw, enz.
3. *Atjehneezen.*
4. *Mangkasaren en Boegineezen.*
5. *Bulineezen.*

B.

1. *Bataks.*
2. Enkele *Alfoersche* stammen in de Molukken.
3. Enkele *Maleische* stammen op Soematra.

C.

1. *Dajaks.*
2. De overige *Alfoersche* stammen.

3. Een groot aantal *kleinere stammen*, die hier en daar de binnenlanden van de eilanden buiten Java en Madoera bewonen.

Het zal wel niet noodig zijn ten opzichte van de onder A bedoelde stammen op te merken, dat het woord *beschaafd* hier in zeer beperkten zin moet worden opgevat, en men zich eene valsche voorstelling van deze volken zou maken, zoo men meende, dat zij het niveau onzer westersche beschaving hebben bereikt. Van ons standpunt bezien staan ook zij nog altijd zeer laag, en zullen er zeker nog eeuwen vereischt worden, alvorens wij hen — gesteld dat wij deze taak met ernst ter hand namen — tot ons hebben opgevoerd. De uitdrukking is dus zoo relatief mogelijk bedoeld. Dit geldt niet van de qualificatie die wij van de derde categorie gegeven hebben, en vooral niet wat de onder C. 3 bedoelde stammen betreft, die, naar het schijnt, reeds vroeg van den hoofdstam zijn afgedwaald en nu in de veelal ontoegankelijke binnenlanden het leven van echte wilden leiden. Tot de meest bekenden behooren de *Orang Benoewa* in den Rionw-Archipel, de *Orang Lom* op Bangka, de *Orang Loeboe* in het Gouvernement van Sumatra's Westkust, de *Akeh* in de Residentie Sumatra's Oostkust, de *Orang Aboeng* in de Lampongsch-districten, de *Orang Koeboe* in Palembang, enz. In den regel leven deze stammen totaal afgescheiden van de buitenwereld, voeden en kleeden zich met wat de bosschen en wildernissen opleveren, terwijl enkelen daar een echt nomaden leven leiden. Velen van hen zijn zoo verwilderd, dat godsdienstige begrippen hun ten eenenmale vreemd zijn. Tot anderen is de naam van den Islam doorgedrongen, maar dit is ook alles wat zij van Mohamed's leer kennen. Van de *Orang Koeboe* wordt verteld, dat zij bij voorkeur in een hollen boom den nacht doorbrengen. Enkelen hunner zouden ook een weinig handel drijven met de Palembangers, doch, vreemd genoeg, zonder dat zij het wagen durven de personen, van wie zij hunne boschprodukten tegen andere artikelen verlangen in te ruilen, onder de oogen te komen. Zij leggen dus de te verkoopen artikelen eenvoudig op de eene of andere plek in het bosch neer, om later het daarvoor in de plaats gebrachte van daar af te halen. Hunne kleeding bestaat evenals die der andere genoemde stammen bijna uitsluitend uit een stuk gestampte of geklopte boomschors

In het bovenstaand lijstje wordt ook melding gemaakt van de *Bataks*, *Dajaks* en *Alfoeren*, drie stammen die, naast de eigenlijke Maleiers en de bewoners van Java en Madoera, het hoofdbestanddeel der bevolking van N.-Indië uitmaken. De eersten bewonen de zoogenaamde *Onafhankelijke Bataklanden*, die ingesloten worden door Atjeh, Soematra's West- en Oostkust. Hoewel zij veel met de geheel onbeschaafde Maleiers gemeen hebben, verbieden ons toch, gelijk ik boven opmerkte, enkele

zaken om hen daaronder te rangschikken. Zoo bezitten zij een eigen letterschrift, eene betrekkelijk uitgebreide literatuur en vrij goed ingerichte wetten. In elk geval staan zij hooger dan de *Dajaks* van Borneo, die ons willen wijs maken, dat hunne voorvaderen het hun door de goden geschonken letterschrift uit vergissing hebben opgegeten, doch die ons ook buiten dat weinig of niets hebben aan te bieden, waaruit wij zouden kunnen opmaken, dat de beschaving ooit tot hen is doorgedrongen. Wel weten wij nog betrekkelijk weinig van hen en moeten zich in de binnenlanden nog stammen ophouden, die tot hiertoe niet door Europeanen bezocht werden, doch wat ons de geschriften van den heer Perelaer en anderen van de dichter bij de kust wonende *Dajaks* mededeelen, is weinig geschikt om ons van het nog onbekend gedeelte een hoog idee te doen vormen. De *Alfoeren*, eindelijk, behooren op Selebes en in de Molukken thuis, waar zij zich, gelijk in den aanvang reeds door ons werd opgemerkt, gedeeltelijk met de Papoes hebben vermengd, eene vermenging, die, uit het oogpunt van beschaving en ontwikkeling beschouwd, in geen geval eene *mésalliance* kan worden genoemd. Elk der hier genoemde stammen is op zichzelf weer in tal van afzonderlijke familie's verdeeld, die niet zelden, zooals straks reeds met een enkel woord is aangetoond, door eeuwigdurende veeten van elkander gescheiden leven. Een groote rol speelt bij deze burgeroorlogen, gelijk men den bijna onafgebroken strijd tusschen deze stamgenooten zou kunnen noemen, het *koppensnellen*, dat voor deze onbeschaafden een soort van spel geworden is en hun het loon der dapperheid doet uitreiken aan hem, die de meeste vijandelijke hoofden in zijne hut heeft kunnen ophangen. In een mijner vorige schetsen zagen wij zelfs meisjes hare hand weigeren aan jongelingen, aan wie de gelegenheid nog ontbroken heeft om hun zwaard op de hier bedoelde wijze in het bloed van een vijand te doopen!

Dit laatste brengt mij tot de vraag of er onder deze Maleiers nog altijd *menscheneters* voorkomen. Volgens sommige schrijvers zouden de zoo even genoemde *Dajaks* bepaald tot de kannibalen moeten worden gerekend. De bekende Crawford o. a. spreekt ergens van hen als van „de ellendige *Dajaks* of Kannibalen van Borneo”. Dit is echter slechts in zooverre waar, dat bij een paar kleine stammen van dit volk de gewoonte is blijven bestaan om hunne in den krijg gedoodte vijanden op te eten. In enkele gevallen wordt deze onmenschenlijke wraakoefening ook wel op stamgenooten toegepast. De overige *Dajakstammen* schijnen zich echter niet aan dit afschuwelijk gebruik schuldig te maken. Ook bij de *Bataks* behoort het kannibalisme nog niet tot de geschiedenis. Volgens berichten van reizigers is het evenwel ook hier lang

niet meer zoo algemeen als vroeger en zijn het uitsluitend *echtbrekers*, *landverraders* en *spionnen* die, nadat zij het door de wet uitgesproken doodvonnis hebben ondergaan, door hunne vertoornde stamgenooten, die zich daartoe door de goden gerechtigd, ja verplicht achten, opgegeten worden. Vijanden, die men met de wapens in de hand gevangen neemt, worden hier ook wel levend verslonden. In een van mijne vroegere schetsen is hierover reeds in bijzonderheden gehandeld. Voor zoover bekend, zijn dit echter de twee eenige stammen, bij wie dit kannibalisme dat, ik herhaal het, oorspronkelijk algemeen in Indië moet hebben geheerscht, nog niet is uitgestorven. Overal elders schijnt het door den invloed der vreemdelingen te zijn uitgeroeid.

Alvorens van dit onderwerp af te stappen, nog eene enkele opmerking. Zij geldt het verschil in karakter, dat zich bij de beschaafde Maleiers en hunne minder bevoorrechte rasgenooten voordoet. Terwijl de eersten zich aan ons vertoonen als lieden van eene zachte, stille, ingetrokken en onderworpen natuur, hebben de Bataks, Dajaks en Alfoeren, maar vooral de beide laatste stammen, de oorspronkelijke ruwheid, fierheid en onafhankelijkheid van karakter behouden. Zij komen in dit opzicht meer overeen met den *Papoe*, die uiterst levendig van aard is en niets heeft van de bedeesdheid, schroomvalligheid en achterhoudendheid, waardoor zich de zoogenaamd geciviliseerde Maleier kenmerkt. Moeielijk te verklaren is dit verschijnsel zeker niet. Het is een natuurlijk gevolg van de overheersching waaronder Maleiers, Javanen, enz. geleefd hebben, eene vrucht van het despotisme van vreemde en eigen vorsten, die de leer huldigden, dat het volk is voor de koningen en dezen van de goden het recht ontvangen hebben om de rest der menschheid als hunne slaven te behandelen, over wier personen en bezittingen zij naar welgefallen konden beschikken. Bij ons optreden in den Archipel heerschte deze meening algemeen onder de hier bedoelde stammen, en of het karakter van Javanen en Maleiers sedert de stichting van Batavia wel veel gelegenheid heeft gehad om zich van dezen vreemden plooi te ontdoen, wil ik liever anderen ter beoordeeling overlaten.

En thans zou ik eigenlijk nog over de *Papoe's* moeten spreken, die, zooals reeds is opgemerkt, een van de Maleiers geheel verschillend ras vormen, gelijk eene oppervlakkige beschouwing van hun uiterlijk voorkomen reeds terstond aan het licht brengt. Ik meen echter verder van hen te kunnen zwijgen, aangezien in Schetsen IV en X reeds het noodige over dit volk door mij is in het midden gebracht. Voor hen, die op hunnen weg Maleiers hebben ontmoet, doch niet het voorrecht hadden de kennis van een *Papoe* te maken, laat ik hier nog alleen de beschrijving volgen, die de hoogleeraar Dr. de Hollander in zijne bekende

«Handleiding bij de beoefening der Land- en Volkenkunde van Nederl. Oost-Indië» van deze Negrito's gegeven heeft.

»De Papoewa's zijn», zoo lezen wij op blz. 113, »donker-roetachtig bruin van huidkleur, soms bij zwart af, maar nooit geheel gelijk aan het gitzwart van andere negerstammen; de verscheidenheid van tint is echter sterker dan bij de Maleiers, en dikwijls is de kleur slechts zwartachtig bruin. Het haar is stug, dor en kroezig, en groeit in kleine bosjes of krullen, die in de jeugd zeer kort en ineengedrongen zijn, maar op lateren leeftijd tot eene aanzienlijke lengte uitgroeien en dan den dichten, kroezigen haarbol vormen, die de trots van den Papoewa uitmaakt. Het gelaat prijkt met eenen baard van denzelfden kroesigen aard als het hoofdhaar; ook armen en beenen zijn min of meer met soortgelijk haar begroeid. In grootte overtreft de Papoewa den Maleier en staat hij gelijk met de gemiddelde lengte der Europeanen, zoo hij die niet overtreft. De beenen zijn lang en dun, en de handen en voeten grooter dan bij de Maleiers. Het aangezicht is eenigszins gerek, het voorhoofd platachtig; de wenkbrauwen treden sterk naar voren; de neus is groot, eenigszins gebogen en hoog, dik aan den wortel, met breede neusgaten, waarvan echter de opening door de overhangende spits van den neus bedekt is. Die groote neus geeft aan het geheele gelaat een veel meer Europeesch voorkomen dan de Maleier bezit; en de bijzondere vorm van dit lichaamsdeel en de aard van het haar kunnen ons de beide rassen onmiddelijk doen onderkennen. Voorts zijn de Papoewa's levendig van aard en geven hunne gewaarwordingen lucht door luid geschreeuw en gelach en wild gesprong; terwijl de Maleier ingetrokken, bedaard en schroomvallig is en nimmer zijne gewaarwordingen op eene luidruchtige wijze te kennen geeft.»

Dat dit laatste meer op den zoogenaamd beschaafden Maleier ziet, is boven aangetoond.

Eene eigenaardige plaats onder de bewoners van Neêrlandsch-Indië wordt ingenomen door de *inlandsche Christenen* of *orang serani* (van *naçarani* = Nazarener), gelijk zij bijna algemeen genoemd worden, die te onderscheiden zijn in dezulken, die in de laatste jaren door de prediking van Protestantsche zendelingen tot het Christendom zijn gebracht en anderen, wier voorvaderen reeds in de dagen van de O. I. Compagnie het heidensch geloof hebben afgezworen. Het getal der eersten zal op het oogenblik weinig minder dan *honderdduizend* bedragen, waarvan ongeveer $\frac{3}{4}$ gedeelte in de Minahassa van Menado in het noorden van Selebes gevonden wordt. Op Java zullen zij naar gissing 3500 zielen sterk zijn; alleen in de residentie Soerabaia telt men er 2400. De overigen worden aangetroffen op de grenzen van de meergenoemde Onafhankelijke Bataklanden, op Nias, in de Zuider- en Ooster-afdeeling van

Borneo, op de Sangir- en Talaûts-eilanden en enkele andere plaatsen meer. In den laatsten tijd neemt, naar luid van de Zending-berichten, hun getal vooral toe onder de Bataks, waar op het oogenblik een betrekkelijk groot aantal zendelingen van het Rheinsche Zending-Genootschap werkzaam is.

De in de tweede plaats genoemde Christenen behooren hoofdzakelijk in de Molukken te huis, waar zij over verschillende eilanden verspreid wonen. Hun aantal is moeilijk te bepalen. In een geschrift uit vroegere dagen vind ik het op ongeveer 200 000 geschat. Reeds lang vóór den ondergang van de O. I. Compagnie werden de door predikanten en katechiseermeesters gemaakte bekeerlingen bijna algemeen aan hun lot overgelaten, en ook na dien tijd heeft men zich weinig aan hen laten gelegen liggen. Slechts enkelen der vele verstrooide gemeenten zijn later door zendelingen van het Nederlandsch Zendeling-Genootschap en anderen bezocht en geholpen geworden, terwijl in den allerlaatsten tijd het Indisch-Gouvernement door de aanstelling van europeesche hulp-predikers iets van onze schuld jegens deze maar al te zeer verwaarloosde Christenen tracht af te doen.

Over 't geheel wordt van de nieuw toegetreden Christenen een bevredigend getuigenis gegeven. Op de meeste plaatsen onderscheiden zij zich in hunnen levenswandel gunstig van de hen omringende heidensche of mohamedaansche bevolking en geven zij in meer of mindere mate blijken van eene beschaving, die nog wel slechts in haar begin is, maar ons de beste verwachtingen voor de toekomst doet koesteren. Waar dit maar mogelijk is, wordt door de zendelingen trouw de hand gehouden aan het schoolonderwijs, aan de veronachtzaming waarvan juist de ondergang van menige vroeger bloeiende gemeente in de Molukken moet worden toegeschreven. Ook de inlanders beginnen dit meer en meer in te zien. In de bovengenoemde Minahassa, die met scholen als bezaaid is, is men in dit opzicht reeds zoo ver gevorderd, dat daar dezer dagen eene *kost- en dagschool* voor meisjes, dochters van hoofden, door de zendelingen kon worden opgericht. Natuurlijk schuilt er hier en daar wat kaf onder het koren, doch, de uitzondering is er ook hier slechts om den regel te bevestigen. Tegenstanders van de Zending hebben nog al eens de gewoonte om hunne mindere ingenomenheid met den arbeid der zendelingen te rechtvaardigen, door te wijzen op de boven bedoelde Christenen in de Molukken, wier handelingen niet altijd in overeenstemming zijn met den geest des Christendoms en wier beschaving niet zelden iets karikatuurachtigs heeft. Mijs inziens is het echter zeer onbillijk, om deze sedert tientallen van jaren, gelijk ik zeide, totaal verwaarloosde Christenen als modellen te willen voorstellen. Men beoordeele hen als dezulken, die eene nog

nauwelijks gevestigde nieuwe leer van de vaders hebben geërfd, en verwondere er zich niet over dat zij, bij volslagen gebrek aan onderwijs en opvoeding, ten laatste daarvan weinig meer dan den naam en enkele vormen overhielden. Wij willen hier ook niemand verwijtingen doen, maar ons verheugen, dat het Indisch Gouvernement thans een maatregel heeft genomen die, naar wij vertrouwen, strekken zal om het met allerlei vreemde bestanddeelen vermengde Christendom voor geheel en ondergang te bewaren.

Op enkele plaatsen van Indië komen ook *Roomsch-Katholieke* Christenen onder de inboorlingen voor. Het talrijkst zijn zij op Timor en omliggende eilanden. Tot hen moeten ook gerekend worden de zogenaamde *Zwarte Portugeezen*, die op Timor's Noordwestkust en voor een gedeelte op het eiland *Flores* gevonden worden. Volgens sommigen stammen zij, gelijk hun naam ook aanduidt, af van *Portugeezen*, die omstreeks het begin der 17de eeuw huwelijken met inlandsche vrouwen hebben aangegaan en wier nakomelingschap zich altijd van de overige bevolking eenigszins afgezonderd heeft weten te houden. Dat hunne geschiedenis met genoemde vreemdelingen in betrekking staat, zou o. a. ook kunnen worden aangetoond uit de vele Portugeesche woorden, die het burgerrecht in hunne taal hebben verkregen. Voor 't overige verschillen hunne zeden en gewoonten weinig van die der overige eilandbewoners, terwijl zij van den Katholieken godsdienst ook weinig meer dan de namen bezitten.

Dit genoeg over de ras- en stamverdeeling der bevolking van N.-Indië. Bij eene latere gelegenheid hoop ik mijne lezers het een en ander mede te deelen van de *taal*, die door deze miljoenen gesproken wordt en die, gelijk zij zullen zien, dezelfde splitsing in tal van afzonderlijke takken heeft ondergaan. Nu zij hier reeds de opmerking gemaakt, hoe bijna elk van de honderden eilanden zijne eigene taal of althans zijn eigen dialect heeft. Zelfs kunnen wij streken opnoemen, waar de eene eilandgenoot den ander in het geheel niet of hoogst gebrekkig verstaat. Bij de bespreking van dit onderwerp zullen wij dan tevens aanleiding vinden om de vraag te behandelen, in hoeverre men recht heeft om, gelijk door velen wordt gedaan, het *Maleisch* de algemeene taal van Indië te noemen. Voor ditmaal echter punctum!

Een lief blondinetje

DOOR

M. C. FRANK.

II.

»Pour notre bien, on nous fait tant de mal!»
(VOLTAIN?)

Oom Dorus, de practische man bij uitnemendheid, de menschen-vriend, die altijd bereid was iedereen te protegeeren en voorttehelpen, en die als oud vriend en schoolmakker van wijlen den heer Darling, bij alle gewichtige omstandigheden geraadpleegd werd door de weduwe, — die als 't noodig was, een hartig woord durfde meêspreken, was ook nu gehoord in de belangrijke quaestie, die de indische brief op 't tapijt had gebracht. En Oom Dorus' woord had overwonnen, even als altijd. Was het, omdat de zwakke weduwe ernstig nagedacht en begrepen had, dat het welzijn harer kinderen zulk een offer eischte, — of was het omdat Oom Dorus, een lang,forsch man, die meer dan overluid sprak, door klinkende woorden (de langste en indrukwekkendste die hij bedenken kon in 't vuur der rede) het weinigje moed der arme zieke had doen bezwijken? Wie weet het: maar in 't eind, na nog eenige dagen weêrestreven, veel tranen, eindelooze klachten en een paar zenuwtoevallen, gaf Mevr. Darling toe. Een der meisjes zou »uitgezonden" worden; 't was nu nog maar de vraag, wie?

Ook hierin zou de invloed van den »practischen menschenvriend" zich doen gelden. Hij zou daar eens ernstig over komen raadplegen met Mevr. Darling, zoodra zij een weinig hersteld zou zijn van den schok, dien 't nemen van zulk een gewichtig besluit haar gegeven

had. Inmiddels kwam hij zeer dikwijls eens »hooren hoe 't was, en haar een hart onder den riem steken'', verklaarde hij met donderende stem. »Een zieke moest opgebeurd worden, afleiding hebben'', meende hij, »en daar had hij slag van, al zei hij 't zelf.'' Bovendien zou hij zijn oogen en ooren eens den kost geven en eens goed op de twee meisjes letten, ten einde onpartijdig te kunnen oordeelen, welke van de zusters het best kon gemist worden; en dit voornemen deelde hij der familie meê.

Om dit doel te bereiken verscheen hij dus bijna elken dag, nam plaats bij den haard tegenover Mevr. Darling, en keek de meisjes beurtelings aan, terwijl hij speelde met den énor men charivari aan zijn horlogeketting, met zijn groote gouden manchetknoopen of een ander der talrijke gouden sieraden, die hij droeg en die zijn persoon — niet versierden. Verliet een der meisjes de kamer, dan stapte ook hij met zijn lange beenen, die in een vrij korten pantalon staken (nog éen zijner eigenaardigheden — hij zag er altijd uit als een uit zijn kracht gegroeide jongen) de deur uit, om te zien wat Julie of Dorine daar te doen hadden. Alles om haar geschiktheid voor Indië te leeren beoordeelen, dat spreekt. Dat dit aanleiding gaf tot menige komische scène, ligt voor de hand. Ju verdroeg het met haar gewone lijdzaamheid, of deelde hem meê, — als 't kon — om welke reden zij naar keuken of zolder moest. »Oom Dorus, ik moet eens naar den bouillon voor Ma kijken'', of: »ik moet nu eens zien of mijn groenten niet haast gaar zijn.'' Dan weer: »Oom, ik moet naar den zolder om de fijne wasch te drogen te hangen; gaat u maar niet mee, 't is er koud en tochtig.''

Dorine schaterde soms van 't lachen, maar meer dan eens ook werd ze boos over die »dwaze grillen'', zooals zij het noemde. Maar ze wachtte zich wel dit te toonen; met het allerliefste lachje zei ze: »Oompje, blijft u maar stil zitten; ik ga wat studeeren in de voorkamer; 't is veel te vervelend voor u om aan te hooren; maar ik mag mijn muziek niet verwaarloozen; als ik het stuk goed kan, zal ik het u eens voor spelen''; en dan zweefde ze weg, zoo vlug als een vogeltje en men hoorde haar weldra uit alle macht »studeeren'', tot Oom Dorus, die volstrekt niet veel gaf om pianomuziek, afscheid nam. Op andere dagen zat Dorine heel rustig met een fijn en nutteloos handwerkje bezig, of knutselde wat met linten en kanten. Of ze las een engelsche novelle en liet »Ju'' heel bedaard alle huiselijke bezigheden verrichten, alsof de huishouding haar (Dorine) in de verste verte niet aanging. Ze was ook altijd, als oom Dorus verscheen, in haar beste costuum en zoo élegant gekapt en versierd, alsof ze aanstonds op visite moest gaan. Kwam de opmerker eens wat vroeg, als

Dorine haar middagtoilet nog niet had gemaakt, dan hield ze zich schuil, vluchtte naar hare kamer en verscheen iets later, maar dan met zorg gekleed. Merkwaardig was het, hoeveel hinder Dorine scheen te hebben van de kou: keer op keer klaagde ze, dat het vuur niet goed aan-, dat het zoo »ijselijk kil" was in de kamer en verzocht Ju of Oom, haar te helpen »eens flink op te stoken". Moest zij de kamer voor een oogenblik verlaten, dan had ze altijd een doekje of shawltje bij de hand, om hoofd en schouders te bedekken, want: »'t was toch zóo koud op den gang en boven! Ze kon daar volstrekt niet tegen".

Ju daarentegen verrichtte haar gewone huiselijke bezigheden, liep trap op, trap af, naar den zolder of de keuken, in haar ouden zwarten huisjapon, met haar gebreid wollen doekje om, en een grooten boezelaar voor, als altijd, en dacht er volstrekt niet aan, een extra-omhulsel voor hoofd en hals te nemen, ofschoon haar dikke handjes rood en opgezet waren en haar wipneus bijna even sterk bloosde als haar wangen. Want die »goedkoope en fatsoenlijke woningen" met haar halvesteensmuren, slecht sluitende deuren en vensters, zijn tochtig, koud en vochtig in den winter, even als ze in den zomer benauwd, stoffig en warm zijn.

Oom Dorus merkte dat alles op, en — lang eer hij Mevr. Darling de slotsom zijner waarnemingen meêdeelde, had hij, die diepzinnige menschenkenner, reeds eene opinie — een »geheel onpartijdige en onbevooroordeelde opinie" gevormd.

't Was kort vóór Kerstmis; Dorine prijkte reeds sinds St. Nicolaas met het lieve pelsmutsje en de goede heilige had haar bovendien nog een keurig stel bont gebracht, waarvoor ons lief blondje beweerde niemand anders te moeten bedanken dan oom Dorus, die evenwel bij hoog en laag zwoer, dat ze 't mis had, want, dat hij zich nooit ofte nimmer ophield met cadeautjes koopen, voor iemand, wie dan ook. »Als ik iemand iets geven wil, stop ik hem — of haar — een paar tientjes in de hand; dan kunnen ze koopen wat ze zelven willen, en ik heb geen soesah om iets te bedenken. Ik ben een practisch man; — en — geld is altijd gewild", (lakkoe, zei hij) Ma en Ju hadden elk haar bijzondere gedachten over het kostbare cadeau; — zonder twijfel had Dorine ook de hare, maar... ze hield die wijselijk vóór zich.

»Ju", zei ze, toen ze het beeldige bonten kraagje en mofje aanpaste, »neem gij nu mijn ouden mof maar, hoor, hij is nog heel goed, en 'k zal er nieuwe voering voor u inzetten; gij zult toch niet veel bont meer noodig hebben in de eerste vijf- zes jaar, — en als ge terugkomt, dan geeft ge mij weér eens een nieuw stel, ja?"

»Als ik terugkom? Er is niet veel kans dat ik ooit heenga, en, dat weet ge wel, Dory..."

»Bah, alsof oom Dorus niet al lang had ingezien, wie van ons beide het meest waard is in een huishouden!” riep Dorine uit.

»Juist dáárom”, beweerde Ju, »zal hij *mij* niet aanbevelen bij Tante Betsy; en, alles wél beschouwd, zou ik het ook niet verlangen; ik geloof niet dat Ma mij missen kan, Dory... En, en — gij weet ook wel beter.”

Ze bloost, terwijl ze 't zegt en ziet haar zuster ernstig aan; maar deze is druk bezig met haar bont weer in de doos te bergen; zij beantwoordt blik noch woord van Ju. — Die Ju kan iemand toch zóo aankijken met haar doordringende oogen! 't Is alsof ze iemands gedachten leest en Dorine's gezicht is op dit oogenblik verraderlijk rood; 't is goed, dat de doos met bont haar een voorwendsel verschaft om de kamer uit te gaan. Hoofdschuddend vervolgt Ju haar werk: een grooten »stop” leggen in 't vloerkleed.

Om twee uur 's middags verschijnt Oom Dorus. Hij vindt Ju nog aan haar vervelende bezigheid; ze hurkt vlak bij den haard op den vloer, en als men den arm met de dikke stopnaald en een langen draad wol niet telkens op en neer zag gaan, zou men het meisje voor een stuk oud zwart goed aanzien.

Dorine zit bij 't venster en is ook druk bezig. Ze maakt een lijstje voor een schilderijtje van uitgeknipte leëren bloemen en bladeren: heel lief, heel sierlijk en broos. Dorine heeft een »doodeenvoudig” huiskleed aan; zóo eenvoudig! Effen lichtgrijze stof met zeer licht verschoten blauw — bleu fané, — uitgemonsterd; een lichtblauw chenille doekje losjes om den hals geknoopt, fijne zwart fluweelen pantoffeltjes en kousen van 't zelfde blauw als 't garneersel van haar »peignoir”. (Dorine leunt achterover in haar stoel, de voeten op een stoof; ze houdt haar werk met uitgestreken arm in 't licht, om het beter te beschouwen). 't Is een huisjapon, een huistoilet, maar 't is inderdaad bewonderenswaardig, zoo fijn en lief ziet het meisje er uit. Wat een verschil met Ju toch!

Dat denkt Oom Dorus ook, die bij 't binnentreden het huiselijke tafreeltje met één oogopslag overziet. Ju springt op om hem een stoel te geven; Dorine schudt de snippertjes leer van haar schoot af op tafel en huppelt met de haar eigene kinderlijke aanvalligheid naar »Oompie” toe, om hem een hand te geven en een »vaderlijken” kus van hem te ontvangen. Ju kreeg maar een hand van hem. Zóo ging het altijd; wonderlijk, he? Ju was evenmin preutsch als Dorine, toch gaf en ontving zij zelden een kus, terwijl Dorine heel goedwillig die bliken van genegenheid ontving en beantwoordde.

»He, Dory, hoe kunt ge toch zoo maar iedereen toestaan je te zoenen?” zei Ju wel eens. »Ik kán de menschen niet kussen, als ik niet waarlijk oprecht veel van hen houd!”

»Och kom! Wat deert het mij! Het schijnt »iedereen» plezier te doen, mij een zoen te geven en mij kan 't niet schelen. Bovendien — krijgt men veel meer gedaan als men een beetje lief is voor de menschen!» Dat was Dorine's meening.

Wat zou ze heden wel van Oom Dorus gedaan willen krijgen, dat ze zijn ruige roode wang zoo hartelijk kust?

»Zoo, zoo, meisjes! Allebei zoo bezig, he? Wel dat is best: »de naarstigheid past aan de jeugd, is het niet?» buldert hij, zich behagelijk in een leunstoel neêrvleidend.

»Vroolijkheid», Oompie, maar overigens hebt u 't goed gezegd», verbetert Dorine met haar liefste lachje.

»Slaapt Mama? — Nu, ik heb den tijd, ik zal wel wachten tot ze komt; ik moet haar vandaag eens ernstig onderhouden, meisjes, wekt haar evenwel maar niet.»

't Zou inderdaad wel een vaste middagslaap moeten zijn, die niet gestoord werd door 's mans vervaarlijke stem. Nauwelijks heeft hij dan ook de woorden gesproken, of Mevrouw Darling verschijnt. Ze is niet zoo bleek en zwak als toen we haar 't eerst zagen, doch haar slepende gang, haar gebogen houding en het droge kuchen veroorzaakt door de geringe inspanning — van uit de eene kamer naar de andere te gaan — bewijzen voldoende, dat de zieke ver van hersteld is.

»Zoo, zoo, Mina! Wel 'k ben blij dat ge zoo vooruitgaat! 'k Heb waaratje wêer aan u gewonnen sedert eergisteren!» galmt Oom Dorus haar toe. »Nu, terwijl ge zoo wêl zijt, moet ik u eens ernstig onderhouden over de gewichtige zaak.... Meisjes, ik moet uw ma alleen spreken; doet me plezier en gaat zoolang naar uwe kamer.»

Ju, die de rugkussens en voetbank harer moeder geschikt heeft, ziet de zieke even vragend aan. Mevrouw Darling knikt, dan zamelt Ju haar kluw wol, stopnaald enz. bijeen, en verlaat de kamer.

Dorine heeft langer werk: ze trekt de wenkbrauwen op en ziet Oom aan. »Ma alleen spreken! Zon die man waarlijk niet begrijpen, dat men door 't heele huis elk woord hooren kan, dat hij uitschreeuwt?» denkt ze. Met een schalksch lachje, en dreigend opgeheven vinger, zegt ze bestraffend:

»Oompie, oompie, wat is u lastig! Nu moet ik, konkleumster, naar boven, waar 't zoo bitter koud is, en dat dewijl u geheimen hebt met Ma. U weet toch, hoe slecht ik tegen de kou kan; als ik kou vat, hebt u 't op uw geweten, hoor! Was ik maar zoo sterk als Ju! Die kan 't niet schelen, al staat ze den ganschen dag op zolder wasch op te doen; ze weet er niets van. Maar ik — och arme!»

»Klein verwend nest, neem mijn pelsjas, die op den gang hangt,

en hul je daar maar in, dan zult ge van geen kou weten. Maar nu, verdwijnen hoor! En niet terug eer ik ulieden roep, ja!"

Dory trippelt naar de keuken, waar Ju aan 't strijken is, ze zet zich bij de strijktafel neer:

»Gunst, Ju, 't is toch maar goed, dat ge Crisje zoo vroeg naar huis hebt gezonden, daar Oom een geheim schijnt te willen toevertrouwen aan Ma'', zegt ze spottend.

»Hoe meent ge dat?" vraagt Ju, met beide handen het strijkijzer opheffend en het dicht bij haar blozende wang houdend, p. m. een gevaarlijke manier om de hitte te beproeven.

»Wel, hoor maar, daar beginnen de ontboezemingen al; als ge u een beetje stilhoudt, kunnen we alles hooren."

Ju zet het ijzer wêr te vuur, gaat naar den kraan van de waterleiding, en zet dien open, zoodat het water klaterend in den gootsteen plast.

»Hè, Ju, draai dat ding af, 't maakt zoo'n geweld; ik kan niets hooren'', zegt Dory gebiedend.

»Dat kan niet, Dory, de gootsteen ligt vol zeepwater, hij moet eens flink uitgespoeld; bovendien moet ik mijn andijvie wasschen, en dan heb ik toch water noodig."

»Vervelend!" roept Dorine uit en wil de keuken verlaten. Maar Ju roept haar terug en zegt:

»Och Dory, 'k heb zooveel te doen van daag, zoudt ge me een beetje willen helpen! Toe, doe het maar voor dezen keer.... neen 't is geen nat werk, beschuut stampen maar. Ik maak van daag een beschuutpoddingje voor Ma: ze houdt er van, en nu ze weer wat meer eetlust heeft.... Kijk, hier deze beschuuten; en daar hebt ge den vijzel: — ik heb er al een papier onder in gelegd, de stamper?.... Dáár! Ga hier zitten kind.... wacht.... Crisje's stoof onder de voeten, een schoone doek over uw japon.... ziedaar, nu zit je »als een schilderij" zou Cris zeggen: mijn keuken is nog nooit zoo mooi geweest....."

En al pratende heeft Ju haar zusje in een hoek, achter de strijktafel gedrongen; met zacht geweld drukt ze haar op een stoel neer, schuift de stoof onder haar voetjes, zet een groot bord beschuut voor haar nêr, benevens den blanken koperen vijzel. Voor ditmaal heeft Ju van haar meerdere kracht g. profiteerd om háár wil door te zetten. Dorine schikt zich alles behalve gewillig in die gevangenschap.

»Hè, Ju! hoe flauw! Nu kan ik immers in 't geheel niets hooren, met dat glas van 't water en 't stampen!"

»Dat is ook niet noodig; als Oom wilde dat wij het hoorden, had

hij ons niet uit de kamer gezonden; en luisteren, zusje, neen, dat past ons niet."

»O, 'k weet toch al, waar hij 't over heeft. We zullen wel spoedig aan uw uitzet moeten beginnen. Ju, nu, ik beloof je, 'k zal uw naamcijfer borduren in al uw fijne zakdoekjes, hoor!" — En Dory begint heel zachtjes te stampen.

»Dat zal wel niet noodig zijn, Dory kind, ik blijf bij 't geen ik van morgen zei: *ik* ga niet naar Tante, ik zou Ma niet kunnen verlaten en wil het ook niet. En dus bekommer ik mij ook niets over Oom's geheimzinnigheid; *ik* weet ook al, waar hij 't over heeft. Er is iets anders, waar ik over tob...."

»En dat is?" Het stampen wordt gestaakt. Ju rust even; de hand geleund op 't strijkijzer, dat inmiddels heet genoeg is geworden; ze ziet Dory uitvorschend aan en zegt:

»Over Charles."

»Charles? Wat heeft die jongen er mee te maken?" vraagt Dorine en ze buigt het hoofd over haar werk en begint heel ijverig beschuit te vermorselen.

»Wel — het komt me zoo voor, dat hij — dat gij beiden — enfin, dat hij — doodelijk verliefd is van u...."

Dory glimlacht en schudt het hoofd en zegt:

»Nu? Wat zou dat? Hij is de eenige niet, Goddank."

»Dat mag wezen, maar hij is de eenige, wien gij — schijnt — te bevoorrechten; geen van uwe andere adorateurs komt hier aan huis, zooals hij, en met geen van allen zijt ge zoo — ingenomen, geloof ik. Wat moet er van worden als ge naar Indië gaat? Heb ge daar al eens over gedacht, Dory? Weet hij van het geheele plan?"

»Wat er van worden moet? Hm, *als* ik ging (maar ik weet zeker, dat gij wel zult gekozen worden, gij, nuttig voorwerp) als *ik* ging, wel, dan was er een eind aan de historie; Charles zou zijn affecties verplaatsen, en — voilà! Zulke dingen gebeuren alle dagen."

»En gij dan, Dory? Ge houdt toch ook veel van hem? Neen — hij zou geen ander — — nooit — — hij is — o hemel, de arme jongen houdt zoo zielsveel van u! Hoe zoudt ge van hem kunnen scheiden! O, Dory, ik hoopte zoo, dat gij eenmaal met elkaar zoudt trouwen."

»Die Ju!" lacht Dorine, »wat 'n pathos! Kind, maak u niet ongerust over Charles! En bedenk toch, als ik moest trouwen met al de heeren die »doodelijk" van me zijn, zooals ge blijft te zeggen, dan zou 'k zeker 365 maal in 't jaar naar 't Stadhuis moeten."

»Maar hoe zult ge dan met hem doen? *Hij* rekent op u, geloof me, al zegt ge mij niets, ik heb oogen."

»Als hij op me rekent, rekent hij buiten den waard: dat gebeurt

meer, en *ik* kan 't niet helpen. Ik heb hem nooit *vast* beloofd, hem te nemen. 't Zou me leed doen, als hij zich iets aantrok, maar om hem hier blijven, als ik naar Indië kon gaan, — dat zou 'k nooit doen. Ik kan u benijden als ik bedenken, dat gij als oudste de voorkeur hebt."

»Maar, Dory, houdt ge niet zooveel van hem, dat het u een strijd zou kosten — van hem af te zien?"

»Hoor eens, zus; gij begrijpt dat alles zoo niet. Ik houd van Charles precies zooveel, als ik van elken anderen mooien jongen zou houden, die als vriend van mijn broer en als een soort neef, dagelijks bij ons aan huis komen, mij het hof maken en attenties bewijzen kan. Maar dat verplicht mij tot niets; als er meer heeren hier aan huis kwamen, zoudt ge zien, dat ze zich allen aanstellen alsof ze dood zullen gaan van verliefdheid op mij. Denkt ge dat ik me dat alles kan aantrekken? Willen zij zich gek aanstellen, dat moeten zij weten. Ik ben niet van plan mijn toekomst te bederven, door een dwaas engagement of een nog dwazer huwelijk met een arm Haagsch kantoorheertje."

»Maar dan hadt ge Charles niet moeten laten gelooven, dat gij 't even ernstig meent, als hij, Dory!"

»O, hemel; ge moest eens weten, wat 'n plaag het is, daar alle dag iemand te zien, die een gezicht zet als een arme zondaar, die zucht en kreunt, die u wanhopig aanziet en u bij elke gelegenheid zijn liefde verklaart... en de hemel weet, hoeveel gelegenheden Charles heeft gehad... Denkt ge dan, Ju, dat ik een steenen hart heb, en dat maar altijd onbewogen kan aanzien? Lieve zus, als ik hem niet een klein ideetje hoop had gegeven, had hij al lang — de tering, geloof ik. Nu *ik* wil geen »zieken jongeling" op mijn geweten hebben!" en zij stampst lustig, op de maat, voort."

»Dory, Dory, kind, hoe kunt ge er zoo over praten! Ik zou geen rust hebben, als ik dacht, dat iemand zich om mij ongelukkig voelt."

»Dat komt, omdat ge niet gewoon zijt »geadoreerd" te worden. Men kan hen niet kwalijk nemen, dat ze op een mooi meisje verlieven; moet men 't het meisje dan euvel duiden, dat zij ook niet op hen allen verliefd? O, Ju, Ju! 't Is niet altijd alles, om mooi te zijn; er is zooveel tegen: de wangunst van de andere meisjes, haar gebabbels, en dan die lastige aanbidders... O, Ju, Ju! Soms, — als ik er heel kalm over nadenk, noem ik het een ongeluk, mooi te zijn; dáár, dat is nu de volle waarheid."

»Gunst, Dory, ik dacht altijd dat het zoo'n voorrecht was," zegt Ju, haar zuster verwonderd aanziende.

»Ja, 't is een voorrecht, dat echter duur gekocht wordt. Al de heeren

vleien en bewonderen u, terwijl de dames nijdig zijn en kwaad van u spreken. En is men jegens een ieder even vriendelijk omdat ze u au bout du compte, allen even onverschillig zijn, of behandelt men allen, om dezelfde reden, even »effen», dan noemen ze u verwaand, coquet en ik weet al niet wat. Ja, 't is wel prettig, mooi te zijn, maar och, och, 't is somtijds zoo vervelend."

»Arm zusje; ge zoudt dus liever leelijk willen zijn, zooals ik!" vraagt Ju, schalksch lachend.

»Neen, waarachtig niet; 'k ben blij dat ik er goed uitzie: maar gij zijt lang niet leelijk, Julief; als ge beter gekleed waart..."

»Hoor, oom roept! Ach, als Ma maar niet onwel geworden is!" en Ju snelt heen, zonder op Dory's complimentje te letten.

»Meisjes!" begint Oom Dorus, op plechtig rollenden toon, »meisjes. Ma en ik hebben alles nu rijpelijk overwogen. Ma heeft me wederom een vleierend bewijs gegeven van 't vertrouwen dat ze in mij stelt, als oud vriend van uw overleden Pa, en als beproefd, ja — ik durf zeggen, — *beproofd* vriend van u allen! En dat vertrouwen hoop ik verdiend te hebben, hoop ik mij altijd waardig te blijven toonen. door uw Ma — én u — in alle gewichtige en moeilijke omstandigheden bij te staan, met raad en daad te steunen. Meisjes, Julia en Dorina, we hebben uw beider karakter, aard en aanleg vergeleken, overwogen en nagegaan — en we zijn tot het besluit gekomen dat — één van u beide — naar Indië moet gaan; hopende dat daardoor uw aller positie en vooral de zorgen uwer waarde Mama verlicht zullen worden. — Meisjes — komt nader en geeft mij de hand!"

Ju keek verbaasd; ze wist wel, dat Oom Dorus er van hield, zijn redenaarstalent ten toon te spreiden, maar begreep niet, hoe dat hier te pas kwam. Dorine hield een bedaard, onnoozel gezichtje, maar ze had moeite haar lachlust te bedwingen; daarom sloeg ze zedig de oogen nêer, lei haar klein, blank rechterhandje in Ooms groote forsche hand, en plukte met het andere aan haar doekje, als een bedeesd, zachtzinnig duifje.

Wat een verschil met Ju! Haar groote donkere oogen, die zoo helder onder de zwarte wenkbrauwen uitkeken, zagen Oom in 't gezicht; zij stak haar roode handjes in de zakken van haar groot wit schort, en zei kalm:

»Oom, toe, maakt u 't wat kort; mijn ijzers worden anders koud en 'k heb nog zoo'n hoop strijkgoed!"

»Ziet ge, Mina, daar hebt ge opnieuw een bewijs, dat ik goed gezien heb. Ju hier is *de* Martha, de huisvrouw, wier geest altijd bekommerd is over de alledaagsche zaken van 't huishouden. Dorine is — is —"

»Niet Maria, och toe, Oompie, zeg nu niet, dat ik die Maria ben; ik ben lang zoo'n heiligje niet, en Ju, mijn goede oude Ju, is veel meer waard dan ik!" barst Dory uit.

»Nu, nu, Dory, laat me uitspreken, meisje. Ik wilde uw Ma maar aantoonen, dat Julia, uwe zuster, wier bescheiden huishoudelijke hoe-lanigheden ik op hoogen prijs stel, toch niet de meest geschikte is om, om — in een ruimeren kring — in de groote wereld te schitteren. Hare gaven zijn van een — meer bescheiden aard, hoe onwaardeerbaar ook; terwijl Dorine, uw jongste dochter, lieve Mina..."

»Ach, Oom, zeg het maar in eens: Ju is een voorwerp van nut, en ik ben een luxe artikel, dat hier best gemist kan worden", valt Dorine den grooten man weer in de rede; maar hij vervolgt:

»Uw jongste dochter, lieve Mina, zal beter op hare plaats zijn in die schitterende kringen, waarvan de natuur, haar karakter, en haar voorkomen, haar tot sieraad schijnen bestemd te hebben. En dus, meisjes, hebben uw Ma en ik besloten, uw Tante Betsy te schrijven — dat wij Dorine zullen zenden..."

Een smartelijke kreet van de zieke breekt hier Oom's rede af: de arme vrouw strekt de armen uit naar haar lieveling: »Dory, mijn kind, mijn zonnenschijntje — Dory!" krijgt zij.

Dorine knielt naast hare moeder neer, trekt het bleke gelaat aan hare borst, en kust de bevende lippen, die keer op keer den geliefden naam herhalen. Ach, de handen, die op Dory's blonde haren rusten, zijn zoo doorschijnend, zoo zwak; de stem, die haar naam, en al hare liefkozende bijnamen uitspreekt, is zoo bewogen!

»Stil, Ma, stil, lieve, goede Ma; schrei niet; als u zoo bedroefd zijt, ga ik niet weg, neen, nimmer hoor! Kassian, neen; ik blijf bij u, lieve Moe; ik beloof het u."

En Dory — wat zelden gebeurt, — legt, luid snikkend, het hoofd op den schoot der moeder nêr, en — op dit oogenblik althans, is het haar ernstig voornemen, de arme zieke niet te verlaten.

Op dezen dag kan oom zijn redenaarsgaven en zijn goede raadgevingen niet meer ten beste geven. Het duurt lang en 't kost Ju heel wat tijd, eer zij Ma en Dory beide tot bedaren gebracht heeft. Gelukkig dat Oom Dorus, behalve goeden raad, ook handig hulp weet te verleenen, anders zou Ju radeloos worden, met die twee schreiende, zenuwachtige vrouwen. Maar Oom helpt om beide tot rust te brengen:

»Geen Hoffmann, meisje, geen eau de Carmes, ze hebben immers geen buikpijn? Een flink glas portwijn, en dau naar bed; en dek ze maar warm toe en laat ze maar uithuilen; ge zult zien, dát is 't beste."

Als Oom tegen vier uur heengaat, liggen Dorine op de canapé,

Mama op haar bed, in diepen slaap verzonken. Beide hebben »een flink glas portwijn» gebruikt, en zich daarna letterlijk in slaap geschreid.

Eer Oom vertrekt, geeft hij Ju nog den raad, haar maar te laten liggen, al was het tot den volgenden dag.

»En ik moet zeggen, Julie, gij hebt u flink gehouden, meid; ik begrijp, dat het eene groote teleurstelling voor u is; maar, ik heb gezien, dat gij hier onmisbaar zijt, terwijl uw zusje — nu, 't is een allerliefst schepseltje — maar — een poppetje, zoo als ze zelve zegt een luxe artikel: ze zal spoedig een goed huwelijk doen in Indië, en dan — zijt ge er uit! Maak nu maar, dat Ma haar besluit niet intrekt, zult ge?»

Ju belooft al wat hij wil; ze is vermoeid, bedroefd, en verlangt een poos rustig alleen te zijn. Ze wist al te voren, op wie de keas zou vallen. Ze had den tijd gehad, zich op het eindbesluit voor te bereiden. Haar verstand zei haar, dat het zóó moest wezen en niet anders. Want hoe zou Dory, het kinderlijke, vlinderachtige schepeeltje, de taak hebben kunnen overnemen, die haar sinds haar achttiende jaar op de schouders rustte? Dat voortdurende behelpen, bezuinigen en tobben om »fatsoenlijk rond te komen», die aanhoudende schermtuseling tegen nijpende armoede, het ontberen van al de genoegens en voorrechten der jeugd, — het zou Dory doodden. Ju wist maar al te goed, wat het haar gekost had, voor dat zij tot berusting kwam en geleerd had, dien toestand als den gewonen toestand van geheel haar leven te beschouwen. Neen, nimmer zou Dorine zich er in geschikt hebben: en hoe zou 't der hulpelooze moeder dan gegaan zijn? Ju's goed hart deinsde terug voor die gedachten; dus, het was zóó het best; zij had het vooruit geweten; zij moest hier blijven — altoos altoos, tot het einde kwam.

Het einde? Hoe dat zou zijn, ze kon 't zich nu reeds voorstellen, en toch — er was een tijd, toen Ju heel andere dingen van het leven verwachtte. Ju was vijftien jaar toen zij Indië verliet, en een indisch meisje van dien leeftijd schept zich doorgaans illusiën, welker verwezenlijking zij als niet zeer veraf beschouwt. Toen Ju's vader overleed, ging »Ju» als oudste dochter reeds »uit»; ze was volstrekt niet mooi en werd weinig bewonderd, maar toch — als zij nu aan dien gelukkigen tijd terugdacht, trad er altijd één beeld op den voorgrond, dat haar in die dagen bijzonder lief was geworden. De groote lotswisseling, de acht jaren in Nederland, de zorgen en nooden van het bekrompen leven alhier — hadden dat beeld wel naar den achtergrond doen wijken, doch niet uitgewischt. Tante's brief riep haar alles weer levendig in 't geheugen terug: *hij* was nog niet getrouwd; hij had zich roem en eer verworven; meermalen had zij door derden van hem

gehoord, — zelfs een groet, een boodschap ontvangen. Een zeer flauwe hoop was er bij haar opgerezen door dien brief: de hoop, dat Ma haar lieveling niet zou willen afstaan, dat zij, Ju, die toch altijd het minst geteld was in 't gezin, zou weggezonden worden. En dan hij was dáár — te Batavia; zij wist het; ze had zijn carrière steeds gevolgd. Hij zou komen: ze zouden — ja, wat zouden ze niet!

Maar 't was ijdele hoop geweest; ze was dwaas, onverstandig, er aan te hebben toegegeven; dat had ze van den aanvang af begrepen en toch — toch was die hoop blijven leven. Maar nu, op dit uur, was ze vervlogen; Ju wist nu, dat alles uit, alles afgedaan was. — Op haar driëntwintigste jaar begreep zij, de hoop op een gelukkige toekomst te moeten vaarwel zeggen. Wel was zij reeds lang gewoon, dat Dorine haar werd voorgetrokken; dit hinderde haar evenwel niet; immers Dory's liefalligheid gaf haar een recht, waarop zij, de eenvoudige en naar zij zelve meende, »leelijke Ju" geen aanspraak had. Ze verweet zich, dat ze ook maar voor één oogenblik had durven verwachten, dat haar meisjesdroomen werkelijkheid zouden worden. Zij had het moeten voorzien; ze had zich niet moeten laten begoochelen door droomerijen; want nu viel het haar al te zwaar, zoo in eens onttooverd te worden.

't Was haar te moede, als ware er een belangrijke keer gekomen in haar leven, belangrijk en treurig tevens, als had ze de rekening met haar eigen verleden en toekomst in eens gesloten. Ach, dat die noodlottige brief maar niet gekomen ware! Wat al droefenis en ellende zou er nog uit ontstaan! Immers, haar eigen leed, dat zij zorgvuldig zou verbergen, was wellicht nog het ergste niet. Hoe zou Ma de scheiding van hare lieveling te boven komen? En zou ze dat wel ooit? Ja, ze berustte er in: ze zag het welzijn van haar kind in die scheiding; plichtbesef — liefde tot haar dochter (wás het wel verstandige liefde?) hadden haar tot dit besluit geleid, meende Ju. Maar hoe zou 't wezen, *als* die scheiding eenmaal had plaats gegrepen? Zou het der zwakke vrouw niet den genadestoot geven? Zou ze niet sterven van droefheid, als ze haar »zonneschijntje" moest missen? De gedachte alleen, wat het stille gezin zou worden, zonder Dory, scheen alles nu reeds in somberheid te hullen; het huis zonder de vroolijke, luchthartige Dorine, — 't zou zijn als een lichaam zonder ziel, bedacht Ju zuchtend.

En daar was nog meer. Charles! De goede jongen had Dory lief, van ganscher harte; die liefde was met hem opgegroeid en met de jaren grooter, krachtiger geworden. Had Mama dat niet opgemerkt, niet *willen* opmerken misschien, Julie wist het maar al te goed. Tot

heden wist hij weinig meer, dan dat Tante een der zusters bij zich wilde nemen; hij scheen te denken, dat Ju, als oudste, de aangewezen persoon was. Er was, in zijn bijzijn, niet veel over gesproken, maar de enkele keeren, dat er van het voorstel gewaagd werd, had hij deze zijne meening duidelijk laten blijken. Misschien ook, had Dorine hem opzettelijk in dien waan gebracht: zij had Ju ten minste dringend verzocht er met Charles zoo min mogelijk over te spreken zoo lang de zaak niet beslist zou zijn.

Nu was zij beslist; wie zou den armen jongen meêdeelen dat Dorine »uitgezonden" werd, dat er een einde moest komen aan zijne liefde — althans aan de aanspraken die hij maakte op Dorine's liefde? Zij dacht er licht genoeg over; zij zou weldra getroost zijn over 't afscheid van allen die haar lief waren: zij ging immers het geluk tegemoet? Zeker, zij zou zich wel gelukkig voelen in Tante's rijke woning, omringd door al wat het leven kan veraangenamen. Maar zij, die achterbleven! Ze zouden er niet gelukkiger door worden; en toch, Tante Betsy meende hen te helpen. Oom Dorus beschouwde het als een uitkomst voor 't verarmde gezin! Wat ging het toch vreemd toe in de wereld! Om één mensch gelukkig te maken, moesten er drie lijden. Dorine zou gelukkig en tevreden genoeg leven; hare moeder, hare zuster, en de jonkman die haar zoo innig beminde, daarentegen, zouden treurend en wanhopig achterblijven.

»En dat alles voor ons bestwil! Hemel, 't is misschien ondankbaar, dat ik het durf denken, maar wat wordt ons toch al niet aangedaan — om ons bestwil!" peinsde Ju.

De slapenden bleven slapen, 't was het beste wat zij doen konden, had Oom Dorus gemeend; als ze ontwaakten zou de zenuwachtigheid wel bedaard, de droefheid getemperd zijn. Ju moest haar maar terstond weêr een flink glas portwijn ingeven; dat zou meer baten dan alle mogelijke pillen, poeiers en droppels. »De wijn verhengt des menschen hart", zei Oom den Psalmist na; en toen Ju eenigszins bezorgd de reeds half leêge flesch aanzag, met de gedachte, dat dit de eenige en alleen voor de zieke bestemd was, had Oom Dorus, luidruchtig goedhartig als altijd, Ju gedwongen er zelve ook een glas uit te ledigen, met de belofte, dat hij morgen wel voor nieuwen voorraad zorg zou dragen.

Ju bleef in de keuken zitten, bij 't fornuis, waarin ze het vertraagde eten warm hield; haar strijkgoed was gereed; ze wilde niet in de huiskamer gaan, om den kachel op te stoken en licht aan te steken, uit vrees, dat zij Dorine zou wekken. Ze nam het breiwerk, dat ze altijd, ook in de keuken, bij de hand had, zette zich in 't hoekje naast den haard, en begon te breien, zoo ijverig, alsof zij al hare

droeve gedachten, haar groote teleurstelling, al haar leed wilde wegbreien in dien éenen langen, wollen kous.

Langzamerhand echter bewogen de naalden zich minder haastig; Ju's nijvere handen zonken op haar schoot nêr; onwillekeurig legde zij dan éenen arm op de tafel en liet daar haar hoofd op rusten. Was het de diepe stilte en de duisternis, die in 't heele huis heerschten, was het ontspanning na de gemoedsbewegingen van den dag, of was 't doodeenvoudig de schuld van den wijn, een ongewone drank voor Ju; — maar weldra viel zij in zulk een vasten slaap, als lag ze in haar bed.

Ze moest lang geslapen hebben, meende zij, toen zij huiverend ontwaakte; want het vuur was geheel uit, en er waren sterren aan de de lucht. Ze had juist gedroomd dat zij op reis ging, naar Indië; ze hoorde een bel luiden; dat moest wel de bel der stoomboot zijn, dacht zij. Nu kwam het laatste afscheid; nu moest zij moeder en zuster vaarwel zeggen; een knagende pijn vervulde haar hart; 't was wreed, dat afscheidnemen; ze wilde terug, terug naar huis.... en toen inidde de bel voor de derde maal en Ju ontwaakte.

»He, hoe kan men zoo duidelijk droomen!» zeide ze: »en hoe dom, om in slaap te vallen. Het vuur uit, het eten koud! 't Is wat moois! Enfin, misschien zullen ze wel geen trek meer hebben: *qui dort, dine*; ik zal water koken op 't stel en thee zetten. Daar, alweer die bel! 't zal de melkboer zijn!»

Ju nam op den tast een kannetje en ging naar de huisdeur. Iemand, die er voorstond, duwde ze open, eer Ju nog goed en wel de klink had omgedraaid. »Wat 'n ongeduld!» dacht het meisje.

»Ju, wat beteekent dat toch? 't Lijkt hier wel 't betooverde kasteel, waar alles slaapt. Kijk eens, daar staat een heele collectie kennissen voor de deur: de melkboer, de bakker, de krantenjuffrouw, de oppasser van Oom Dorus met een mand, en, last but not least, de ondergeteekende», zegt Frans Darling, binnentredend.

»Ja, ik ben in slaap gevallen....» begint Ju.

»En laat maar bellen wat belt, tot er hier een heele volksoploop voor 't huis staat! Kijk eens aan, vijf menschen! 't Is nog nooit voorgekomen in deze sterkbevolkte wijk der vorstelijke residentie. De lui waren juist aan 't delibereren of ze de »pliesje» er niet bij zouden halen; toen ik aankwam, hoorde ik al herinneren aan »mevrouw van der Kouwen», zoodat kille schrik me om 't hart sloeg. Als zoon des huizes heb ik 't op mij genomen, nog eens harder te luiden dan zij allen te samen; — ik verzeker u, dat ik niets lekker was....» vertelt hij op vroolijk schertsenden toon.

»St, st! ga stil naar boven; maar naar de keuken, als je blijft;

Ma en Dory zijn niet heel wel; ze slapen, maak geen beweging."

De slanke gestalte van den jongen onderofficier verdwijnt op den donkeren trap: Ju neemt spoedig meik, brood, de courant en 't mandje van Oom Dorus aan, en komt bepakt en beladen naar boven. De koperen knopen en gouden strepen van den sergeant schitteren bij 't vlammetje van een lucifer, dien hij aanstrijkt. Weldra brandt de keukenlamp die aan den muur, boven de »rechtbank" hangt. Met de handigheid, den militair eigen, helpt Frans zijne zuster hare vracht bergen, het vuur aanmaken en daarna zelfs thee zetten. Fluisterend heeft Julie hem de gebeurtenissen der drie laatste dagen mée gedeeld, en nogmaals tot stilte aangemaand. Een uitroep van verbazing, en geenszins van blijdschap, kan hij niet bedwingen, als hij de tijding verneemt. Zijn vroolijk gezicht heeft een buitengewoon ernstige uitdrukking als hij eindelijk tegenover Ju aan de keukentafel plaats neemt, terwijl deze hem een kop thee schenkt.

»En zijn zij daar nu allebei ziek van?" vraagt hij. »Van Ma had ik 't verwacht, dat kon niet anders: maar van Door niet. Dát geeft mij wêer hoop."

»Hoop? Waarop?"

»Wel, dat zij zal begrijpen, dat ze hier behoort te blijven, en dat gij, als oudste, voorgaat. En dan, ik denk ook aan Charles."

»Och, Frans, ik geloof dat dit laatste niets beteekent, ten minste niet in haar oog. Neen, ziet ge, 't was de eerste gedachte aan 't afscheid, en ook, Ma trekt het zich zoo vreeselijk aan en kreeg 't zoo erg op de zenuwen, en dat maakte Dory week, — ze is gevoelig onze Dory!"

»Zij! Door gevoelig? Dan zou ze er nooit aan denken, het met Charles af te maken: want ze waren goed en wel geëngageerd; ten minste, daar houdt hij het voor; en 't zal vreeselijk zijn voor hem. Als ze zoo têergevoelig was, ging ze niet."

»Ach, Frans, bedenk, dat het voor ons aller welzijn is..."

»Dat zie ik er niet in: ze treedt in uwe rechten; ze verlaat Ma, die haar compleet aanbidt — ik kan nooit begrijpen, waarom Ma niet meer van u houdt, Jutje — gij zijt drie Dory's waard — en zij? dáár, als ik geloofde, dat een hart breken kan, zou ik denken, dat het Charles moet gebeuren, zoo dol verliefd is de arme kerel op haar; en dat alles heet te zijn »tot ons aller welzijn?" Wat zal het ons geven, als zij daar in rijkdom en grootheid leeft?"

»Een persoon minder te verzorgen, verschilt veel, onze middelen in aanmerking genomen."

»'t Zal niet beletten, dat gij, Julie, die meer rechten hebt en al zooveel voor 't huishouden gedaan hebt, nu geheel alleen zult staan

voor alles; 't zal niet beletten, dat Ma zich gaat doodkniezen en dat Charles misschien een of anderen dollen coup uitvoert. . . ."

»It is a tall man, not a small man,
It is just the man for me;
't Is a soldier, not a sailor,
He is beautiful, enz. enz.

»Al zijn leven, precies de meid, die den sergeant van haar hart stilletjes in de keuken toelaat, terwijl »het volk" naar de opéra is!"

De eerste regels worden gezongen, de laatste vroolijk en levendig gesproken — door — Dorine, die blijkbaar volkomen wel en getroost de keuken binnentreedt. Ze strijkt de glanzige haarlokjes uit de oogen, schudt haar kleedje uit, maakt een diepe neiging voor haar broeder en zegt:

»Goeden avond, beautiful soldier, en wat zegt ge van 't nieuws? ge weet toch al, dat men bepaald heeft om mij naar Tante te laten gaan?"

»Dat heb ik gehoord, en ik vroeg juist aan Ju of Charles het al weet?"

»Wat heeft *hij* er mée te maken? Hij zal 't wel vernemen als het tijd is", zegt Dorine tartend. »Deze of gene zal 't hem wel vertellen."

»Ik doe het niet, hoor; ik weet niet, wat ik liever deed. Gij moet dat baantje zelve maar waarnemen, Door", verklaart de jonge soldaat.

»Door!" spreekt Dorine hem na. »Ik wilde, dat ge mij niet zoo'n ordinair naam geeft, broertje. 't Mag goed zijn in de kazerne of als ge in de keuken op visite zijt, maar ik hoor het liever niet."

Frans krijgt een kleur van drift en Dory's blauwe oogen flikkeren als phosphoorvlammetjes. Deze twee, die zooveel op elkaar gelijken, zijn het niet zelden oneens, en dikwijls heeft er een conflict plaats. Maar Ju is gewoonlijk, en ook thans de vreedstichtster. Zij legt liefkozend de hand op Frans' arm en vermaant broer en zuster tot kalmte.

»Kom, plaagt elkander nu eens niet: denkt aan Ma; ze mag niet gestoord worden. Dory, 't was om u en Ma niet wakker te maken, dat we hier zijn blijven zitten. De thee, die ik hier in de keuken voor »mijn soldaat" schenk, is even lekker als die »het volk" binnen krijgt: neem er eens een proefje van".

De »kinderen" (zoo noemt Ju haar broer en zuster) bedaren; Dory neemt het kopje thee; Frans staat haar zijn stoel af en zet zich op de rechtbank neder. Een levendig, doch vreedzaam gesprek begint; de voorbijgaande oneenigheid is vergeten.

»Zalig zijn de vreedzamen», en gezegend het huis, waarin zulk een vredelievende geest woont. Ju zette eigen gevoelens geheel ter zijde, om Willem te verzoenen met hetgeen hij eerst afkeurde, en nu ging het drietal lustig aan 't plannen maken. Ieder had zijn geliefkoosd denkbeeld. Dorine zou over vijf jaar terug komen, getrouwd of niet, en in 't laatste geval Tante overhalen, om Ma met naar Indië terug te voeren; en Frans zou dan luitenant zijn en »oude Ju» meê nemen naar Indië; zoo zouden ze weêr allen bijeen komen, in 't land dat hun dierbaar was, hun schoon geboorteland; en Ma zou daar wel weêr gezond worden en — en — o....

Daar liet de huisbel zich weer hooren. Ju stond op om de deur te openen, maar Frans was haar voór.

»Hemel, als hij het maar niet is!» roept Ju verschrikt. »Dory, zeg gij 't hem; hij zal zeker een scène maken!»

»Waarom zou hij?» zegt Dorine, terwijl ze kalmpjes haar lange krullen om de vingers windt; »verbeeldt u toch niet, Ju, dat hij eenig recht heeft....»

»Maar.... ik dacht, ik hoor van Frans.... ik vrees, dat hij 't zich erg zal aantrekken....» hervat Ju angstig.

»Lieve hemel! Dat »aantrekken»! Gij trekt het u aan, en Ma en Frans trekken het zich aan, en ik trek het mij aan, en nu zal Charles 't zich ook aantrekken? — We moesten maar niet zoo aantrek'lijk zijn en bedenken, dat het tot ons aller welzijn is», zegt Dorine, tamelijk driftig.

Geen grooter contrast dan het vriendenpaar, dat thans binnentreedt. Frans is blond en gelijkt op Dorine; zijn kameraden noemen hem somtijds »freule Francina» en op school werd hij vaak »mademoiselle» genoemd; doch alleen om zijn tengere gestalte, zijn blank, blozend gelaat en blonden krullebol. Overigens is hij levendig, driftig, zelfs vermetel en overmoedig. Zijn karakter zou eigenlijk beter voegen bij de donkere haren en oogen, de strenge trekken van zijn vriend Charles. Die twee bijeen ziende, zou men onwillekeurig op de gedachte komen, dat Charles' breede schouders en krachtige leden beter in den soldatenrok zouden passen, dan de ranke figuur van Frans. Levenlust, vroolijke moedwil schitteren in de blauwe oogen van den jongen soldaat; zijn handen en voorhoofd zijn blank en fijn als die eener jonge dame, en het grove groenlakensche jagersuniform draagt hij zoo élégant als ware het het fijnste »gekleede costume» uit Madlener- of Caron's atelier. Hij maakt den indruk van een tevreden en gelukkig mensch, die zorg noch leed kent, wien 't leven toelacht, en — hij »staat» als sergeant bij 't regiment grenadiers en jagers te 's Hage! Niet uit liefhebberij, par exemple! maar met

de hoop — met de overtuiging, dat hij het nog vrij wat verder zal brengen, dan de sergeantsstreden, — dat hij carrière zal maken.

Charles ziet er nooit heel vroolijk of levenslustig uit; zijn donkere oogen hebben eene uitdrukking, als zagen ze iets treurigs, als dacht hij aan iets, dat hem onrustig en wantrouwend maakt. Hij is drieëntwintig jaar oud, maar heeft reeds rimpels in 't voorhoofd, en een gelaatsuitdrukking als een veertigjarige, die veel leed gekend heeft. Met al zijn blankheid, zijn frissche kleur, blonden krullenbol en vlugge taille, zal niemand Frans Darling mooi noemen — ofschoon hij op de mooie Dory gelijk. Ondanks de ontevreden uitdrukking op Charles' gelaat, ondanks de rimpels op zijn voorhoofd, de bleekgele tint zijner wangen en de eenigszins gebogen houding, wordt Charles algemeen „een knappe jongen” genoemd. Hij ziet er „interessant” uit; dat is het. Zijn bruine oogen hebben iets, — iets, — dweepends; zijn zwart haar is sluik; maar hij draagt het vrij lang, in 't midden gescheiden; en 't is altijd in de beste orde. Het dunne, maar onnatuurlijk zwarte kneveltje dat zijn bovenlip siert, staat bijzonder goed bij zijn gelen tint. Zijn haviksneus, zijn zware wenkbrauwen, de lange zwarte oogwimpers, geven hem een vreemd cachet; men zou hem voor een Spanjaard of een Italiaan aanzien. Hij heeft kleine handen, mager en bruin, smalle voeten, altijd keurig geschoeid. Hij heeft ook buitengewoon kleine ooren; misschien is daarom het koolzwarte haar zoo zorgvuldig daarachter weggestreken. Hij is *altijd* bleek, en kijkt *altijd* zeer melancoliek uit zijn fluweelachtig zachte oogen; — misschien is het daarom, dat de meisjes denken, dat hij lijdt aan een ongelukkige liefde. Die lieve, onschuldige meisjes! Als ze eens wisten hoe voorspoedig god Amor onzen melancolieken Charles had behandeld, tot — hij begreep, dat Dorine Darling, après tout (of liever, après *toutes*) zijn ideaal was gebleven. Een ideaal, qui lui donnait bien du fil à retordre, waarlijk, en daarom juist hechtte hij er zooveel meer aan. Hij kon wel niet zeggen „j'ai longtems parcouru le monde”, maar met recht mocht hij zeggen: „j'ai courtisé la brune et la blonde!” En ten slotte was het *la blonde*, die hem onherroepelijk kluisterde. Ja, hoe wispelturig Charles ook mocht geweest zijn, — nu drie jaar geleden, toen Dory voor goed van school kwam, had zij zijn dwalend hart gevangen genomen, even als in de jaren, toen zij een tienjarig kind, en hij een opgeschoten jongen van vijftien jaar was.

Dezen avond ziet hij er evenwel niet al te gunstig uit. Zijn fijne neus is rood van de kou; zijn bleek gelaat is nog bleeker dan gewoonlijk; zijn donkere oogen staan vol water; hij klappertandt letterlijk, als hij bij 't flink opgestookte fornuis plaats neemt.

»Zijt ge zoó koud?» vraagt Frans. »Geef hem een warm kopje thee, Ju!»

Ju voldoet aan dit verzoek; Frans haalt een sigarenkoker te voorschijn en biedt dien zijn vriend aan.

»Steek er den brand eens in, kerel! ge lijkt wel half bevroren; dat zal u wat opfleuren. Meisjes, 't is immers gepermitteerd, als we op theevisite zijn in de keuken?»

»Maar, wie gaat er nu ook zoo dun gekleed uit, in den winter en bij zulk een kou!» roept Ju uit, op den dunnen demi-saison wijzend, dien Charles aanheeft.

»Ja, ik — weet ge — ik — dacht er niet aan, dat het zoo bar koud was, van avond»; zegt Charles haperend, en verlegen naar zijn lichten zomeroverjas kijkende. Dan, als om 't gesprek van dit onderwerp af te leiden, vraagt hij ras:

»En — wat nieuws? Hoe is 't met Tante Mina? En waarom zit gij hier op Crisje's gebied?»

»Ma was zoo onlekker van daag; ze slaapt nu, en om haar niet te storen, zitten we hier», verklaart Frans.

»Zoo! Dat spijt me; ja, ik dacht van middag, na bureautijd nog even aan te komen, maar ik dacht ook, dat Oom Dorus hier zou zijn, en — enfin, gij weet, dat ik niet dweep met den man en dat hij mij niet kan zetten. Daarom bleef ik weg; die man is tegenwoordig altijd hier, waarom is dat toch?»

»Hij was van middag ook hier, hij heeft zaken van... van eenig belang te bespreken met Ma; daarom komt hij meer dan gewoonlijk», verklaart Dorine.

»Zaken van belang? O, zeker het indische plan, ja? Nu, is 't al bepaald? Wanneer gaat ge Ju? O Ju; wat zullen we uwe moederlijke zorgen missen!» zegt Charles, opstaande om een tweede kopje thee te nemen, dat Ju voor hem heeft ingeschonken. Hij blijft bij de tafel, naast Dory staan.

Allen zwijgen op die woorden. Frans en Ju zien elkaar veel be teekenend aan, Dorine speelt met het kluwen van Ju's breiwerk, ze gooit het hoog op, tot bij de zoldering, en dan — als nam ze in eens een kloek besluit, knijpt ze het balletje zwarte wol tusschen haar fijne vingers, richt de heldere oogen naar de vlam der lamp en zegt, langzaam en duidelijk:

»Ju gaat niet; met meerderheid van stemmen is er besloten dat — ik gaan zal?»

»Dory!»

Als de noodkreet van den schipbreukeling, die door de woedende golven wordt meêgesleept, zoo klinkt die naam, door Charles uitge-

spoken. Als een boom, die door een bliksemstraal wordt néergeveld, zoo valt Charles néer aan de voeten van haar, die zijn ideaal was!

»Daar! Ik vreesde zoo iets!» roept Frans uit, zijn vriend opnemend. Ju helpt den bewusteloze op een stoel plaatsen, met eau de cologne en azijn »bij brengen» en — ze kan 't niet helpen, traan op traan stort uit haar goedige oogen.

Dory zit nog steeds, schijnbaar onbewogen, met het kluwen sajete spelen. Zij heeft geen vinger verroerd om Frans en Ju bij te staan; toch zijn haar roode lippen bleek, en haar handen beven, die fijne, zachte, nuttelooze handjes!

»Wat was het noodig om daarmee ook zoo plotseling aan te komen! ongevoelig nest!» bromt Fraus, terwijl hij Charles' verstijfde handen met eau de cologne wrijft. Denkt ge dan, dat *niemand* een hart heeft?»

»Nonsens! Hij zag al bleek toen hij binnenkwam», meent Dory. »Waarom kleedt hij zich ook zóó dun, bij een kou als deze?»

»St, st! hij komt bij!» fluistert Ju, die Charles' hoofd moederlijk tegen haar boezem geleund heeft gehouden, »spreekt van niets, hij komt bij!»

Met een diepen zucht slaat Charles de oogen op en ziet alles verwonderd aan, alsof hij uit een droom ontwaakt.

»Wat is er? — Wat — o ja, ik weet, Dory zal gaan, zeydet ge dat niet, zeg Dory?» vraagt hij.

»Denk dáár nu niet aan, Charles, oude jongen ge zijt onwel, ge moet naar huis en naar bed, ik zal u thuis brengen, ja!» zegt Frans, Dory verwijtend aanziende.

»'t Huisbrengen, ja — goed! En dus — Dory gaat naar Indië? Dory, Dory — gij?....» herhaalt Charles, nog altijd sprekend als in een droom. En Ju zegt, ernstig berispelend:

»Charles, ge hebt u ziek gemaakt door dien jas! Waarom trekt ge geen winterjas aan? Wie gaat er nu uit met een zomeroverjas bij zulk een kou? Kom, laat Frans u thuis brengen, kruip maar gauw onder de wol, ik geloof dat ge een zware kou hebt gevat.»

»Ja, ja, een kou, 'k heb vergeten — dat is — mijn winterjas is nog niet — nog bij den kleermaker», verklaart Charles; hij rilt en ziet met wezenlooze blikken voor zich uit: »ja, de kou was het, de kou heeft mij bevangen, weet ge»; hij wringt zijn koude handen in elkaar, als wilde hij daardoor zijn zenuwachtig beven verbergen.

»Zal ik u thuis brengen, Charles?» vraagt Frans. »Ik heb nog juist den tijd, eer ik naar de kazerne moet, — en Ju» — fluisterend: »is mijn oude »Pool» niet bij de hand? Ja? Toe, haal dien even; hij kan zoo niet naar huis.»

Ju knikt goedkeurend en gaat het ruime, warme kleedingstuk halen. Frans blijft naast zijn vriend staan; diep meelijden is op 't gelaat van den jonkman te lezen. Geen wonder! Charles' hoofd is voorovergebogen, hij schijnt nauwlijks te weten, dat hij niet alleen is, ofschoon hij geen woord spreekt, geen lid verroert. Maar Frans ziet dat er tranen vloeien uit zijn starende oogen, — oogen die nu niet zacht en droomerig zijn, maar die een verschrikte, verwilderde uitdrukking hebben, als zag hij een dreigend onvermijdelijk gevaar voor zich. En dan die saamgeklemden handen, die loodkleurige lippen, die stuipachtige rillingen die de krachtige gestalte schudden, en van 't hoofd tot de voeten doen beven. »O, als Dory een weinig hart heeft, moet die zwijgende wanhoop haar verteederen; — want 't is niet door de kou — ofschoon die voldoende is om iemand ziek te maken», denkt Frans. »Als ze hem maar eens hartelijk wilde aanspreken, zoodat hij uit die wezenloosheid ontwaakt! Kom, ze *moet*."

Hij ziet om naar den stoel waar Dorine zoo even op zat, maar — de plaats is leeg. Dory heeft zich, op haar zachte vilten pantoffels, met haar lichten tred — verwijderd. Ze heeft haar doel bereikt: gedaan wat zij doen wilde, en 't in eens, grondig en met vastberadenheid gedaan. Wat zij misdaan heeft, moeten degenen, die zij met haar werk achterlaat, maar zien goed te maken.

Ju komt terug met den »Pool". Ook zij kijkt verwonderd als ze haar broër alleen vindt met Charles; maar ze maakt geen aanmerking; misschien is 't zoo het best.

»Kijk eens hier, Charles, oude jongen, laat ik u helpen om het ding aan te trekken, en dan gaan we naar huis, — stormpas, hoor, want ge moet er onder, man; ge ziet zoo blauw als — als — water en melk", begint Frans, die in zijn haast om den vriend opbeurend toe te spreken, het eerste het beste opnoemt wat hem in 't hoofd komt.

Lijdzaam, als een ledepop, laat Charles zich oprichten en in den ruimen jas hullen; hij spreekt niet, zijn oogen verliezen hun verwarde starende uitdrukking niet; zoodra Frans hem loslaat, valt hij terug op den stoel, als had hij alle bestuur over zijn bewegingen, alle besef verloren.

»Geef me een doek of een das, Ju, om 't om zijn hals bijéén te houden: de haak is er af — en 't waait zoo, ... en — ik hoor, dat er veel van bronchitis wordt gesproken dezer dagen. Wij hebben ook al een paar gevallen er van", zegt Frans, luid en druk sprekende om Charles' aandacht te trekken. En dan, als hij 't vereischte stuk heeft, vraagt hij fluisterend: »waar is zij gebleven?"

»Dory?" vraagt Ju op denzelfden toon.

»Ze is weg; ze is naar Indië, weg, weg, weg! O, Dory, mijn

Dory!" kreunt Charles, die den geliefden naam opgevangen heeft, en hij richt zich op en wil, wankelend, als een beschonkene, de deur uit.

»Neem zijn éenen arm, en help hem naar beneden brengen, Ju! Hij moet zoo gauw mogelijk weg van hier: scènes genoeg voor één keer.... maar, o! *die* — die — meid!"

Die meid, — Dory, staat op ditzelfde oogenblik luisterend achter de deur harer kamer. »Après moi le déluge", had ze gedacht, toen ze wegliep; maar toch was ze niet zoo gerust en tevreden over haar werk als zij 't zich had voorgesteld. Ze had een luidruchtig tooneel verwacht: gebeden, smeekingen, verwijten, misschien wel een voetval; in elk geval, Charles' driftigen aard kennende, rekende zij op »een scène van belang". Die stille wanhoop, dat gelaat — alsof hij verpletterd was door den slag, dat wezenlooze zwijgen — dat had ze niet verwacht. Een »flink standje", openlijke vete, had ze liever gezien; dan had ze een voorwendsel gehad om óók boos te worden en dan was 't van zelf »in eens uit" geweest. Nu was 't juist alsof ze het eind nog te wachten had. 't Was — ellendig.

»Goddank! Hij is goed en wel weg!" zucht ze, als ze Ju de deur hoort grendelen en den trap opkomen. »Nu presto naar bed, en ik houd me slapend als Ju komt. Och! 't zal hem gaan als mij: in 't eerste oogenblik is 't altijd — erg; maar komt men tot bedaren, — dat heb ik van middag nog ondervonden — dan ziet alles er heel anders uit. — Als Ma mij nu morgen maar niet meer »akelig" maakt. Hè, 'k ben moê; 't is of we hier van daag comédie hebbengespeeld, — zenuwen, flauwten — en de rest. Tranen ook; heel slecht voor teint en oogen — vooral voor blauwe oogen Maar, och, ik huilde onwillekeurig mee, toen ik al de anderen zag huilen; brrr, 't is koud hier boven: — zeker, die lichte demi-saison had er ook schuld aan; hoe gek van hem; 'k dacht dat hij een nieuwen surtout zou nemen. Maar — wacht eens.... ja, dat stel bont.... petit gris.... duur goedje.... God, hoe gek van 'm! Enfin! *Ik* kan het toch niet helpen! 'k Geloof toch, dat Ju liever gegaan was; nu — 't is beter zóo; zij is *hier* op haar plaats; *ik* zal *daar* beter zijn. Kassian, die arme Ma — en Ju — maar 't is voor ons aller welzijn, dat zegt Oom ook, en ben ik er eenmaal, dan zal ik wel maken dat Tante Bets wat.... royaler over de brug komt. Ju! Dáár, en 'k heb nog niets geen slaap. Maar 'k wil geen jeremiades meer hooren; 't is al wel geweest voor één dag."

Dory keert haar lief kopje naar den muur, trekt de dekens tot over de ooren, en als Ju binnen komt, vindt ze haar lief zusje gerust slapende.

»Gelukkig'', denkt Ju; »het arme kind zou nog ziek worden van al die aandoeningen; ze weet er meer van dan ze laat blijken, dat heb ik van middag wel gemerkt. Frans schijnt het tegendeel te gelooven, maar — *ik weet beter.*»

Het kleine huis, waar heden zooveel voor zijn bewoners gewichtigs is voorgevallen, ligt weldra in even diepe rust, als de andere huizen dezer afgelegen wijk. Als Ju wist welke moeilijke taak Frans op zich genomen had en waartoe het leiden zou, — zeker zou ze zoo rustig niet slapen. — Maar dat hooren we later wel.

(*Wordt vervolgd.*)

De Stenographie en haar gebruik voor den officier te velde,

DOOR

P. R. GOUDSCHAAL.

II.

Welke nu zijn de resultaten, die met de stenographie naar het Gabelsberger-systeem kunnen worden verkregen?

Waar, zooals hier, de vaardigheid voornamelijk van oefening afhangt, kan men het door volhardende inspanning in de kunst ver brengen. In dien zin op de resultaten te wijzen, heeft echter voor de practijk minder waarde. Of wij weten, dat het een Duisburger stenograaf is gelukt, op een Duitsche briefkaart 16000 woorden te schrijven — wat gelijk staat met 12 kolom van de *Kölnische Zeitung* — is ons vrij wel onverschillig; 't is de kunst van 't „Onze Vader” op een stuivertje. Ook de toepassing van de stenographie op heraldiek, keramiek, vrouwelijke handwerken e. m. d., zooals men die o. a. aantreft in den vorigen jaargang der *III. Zeitung*, heeft in ons oog weinig of geen nut.

Van meer belang is het te weten, dat in Deutschland de stenographie algemeen wordt gebruikt bij de zittingen van 't Heerenhuis en het Huis der Afgevaardigden in Pruisen, bij den Rijksdag, de Landdagen enz.; dat meer bepaald het Gabelsberger-stelsel toepassing vindt bij alle Duitsche, behalve de Pruisische, Landdagen, in Oostenrijk, Griekenland, Denemarken en Finland; dat met dit stelsel door een alleenwerkend stenograaf ook de snelst sprekende redenaars — 170 à 240 woorden per minuut — kunnen worden bijgehouden. Neemt men daarbij in aanmerking, dat daartoe, bij normalen aanleg, slechts weinige maanden onderricht en zelfoefening wordt vereischt, dan blijkt, dat de Gabelsberger stenographie aan alle eischen van

snelschrijfkunst voldoet; dat de uitvinding van Michela, de phonostenographie, voor Duitschland althans, te laat is gekomen.

Hoe belangrijk het nu ook zou zijn, te onderzoeken, of en in hoeverre door toepassing van het stelsel op de Nederlandsche taal gelijk resultaat kan worden verkregen, 't is hier daarvoor de plaats niet en voor ons doel ook niet noodig. Voor 't naast komt het er op aan, belangstelling voor de zaak op te wekken, en 't is daarom, dat wij ons hier slechts zullen bezighouden met resultaten, die meer binnen ieders bereik liggen. Wij bedoelen het gebruik van de stenographie voor het zoogenaamde *correspondentie-schrift*.

Een Duitsch stenograaf schrijft, zonder gebruikmaking van de zinverkorting, in ééne minuut ongeveer 6 à 8 maal zooveel, als een ander met gewoon schrift; wat meer zegt, waar een ander 6 à 8 uur noodig heeft, om den inhoud van eenig stuk woordelijk en leesbaar op schrift te brengen, doet hij dit in 1 uur. Nemen wij nu aan, dat bij toepassing van het Gabelsberger-stelsel op onze taal, die verhouding verandert in 1:5; dat naar dat stelsel de Nederlandsche stenograaf vijfmaal zoo vlug schrijft als anders, — eene stelling, die zeker niet te gewaagd is — welk nut levert dan de aanwending van de stenographie op?

Zooals we vroeger gezien hebben, gebruikte Gabelsberger aanvankelijk de kunst, om zijne chefs het werk gemakkelijk te maken: waar hem instructies en mondelinge aanwijzingen voor de correspondentie en het opstellen van staatsstukken werden gegeven, bespaarde hij hun door zijn snelschrift een kostbaren tijd. Stolze, zijn grootste medestander, beoefende daartegen de stenographie, om tijd voor zich zelve te winnen: hem diende het snelschrift voor 't maken van aantekeningen in zijne administratieve betrekking, van excerpten voor zijne studiën e. m. d. Dit wijst al dadelijk op een tweeledig gebruik, dat van de stenographie kan worden gemaakt.

Vooreerst tot het schrijven van dictaten, voornamelijk dus bij het hooger- en middelbaar onderwijs. Wel is waar is bij de verbeterde leermiddelen het schrijven op dicté niet meer zooveel noodig als vroeger, maar nog altijd gaat een groot kapitaal aan tijd daarmee verloren. Bovendien blijft menig dictaat, hoe gewenscht anders ook, achterwege, om het tijdroovende van zulk werk voor onderwijzers en leerlingen beiden. Van hoeveel nut het zou zijn, den daarvoor benoodigden tijd tot op $\frac{1}{3}$ te kunnen verminderen, ligt voor de hand. Een vijftig jaar geleden was dan ook aan onze universiteiten een soort van kortschrift in zwang, dat, hoe gebrekkig ook, toch belangrijke diensten bewees. Zoo vonden wij in een latijnsch dictaat de navolgende verkortingen: een teeken als het

cijfer 9 aan 't begin van een woord beteekende *con*, aan 't einde daarentegen stelde het *us* voor; de uitgang *ur* werd voorgesteld door het cijfer 3; *q* met een circonflex en een streepje door de staart beteekende *qua*; *q* met twee streepjes was *quae*; *q* met een boogje daarboven of wel met omgebogen staart *quo*; *sit* en *est* werden voorgesteld door *s* en *c* met een boogje; *esse* door twee *e*'s met een boogje; een *h* met een streepje beteekende *hoc*, en *non* werd voorgesteld door de enkele *o*; voor *quodquod* schreef men de dubbele *q*; voor *nempe*: *npe*; voor *homini*: *hoi*; voor *nobis*: *nbs*; voor *natura nostra maxime*: *ndā nra mxe*; enz. Dank zij die verkortingen was het schrift overal volkomen leesbaar, en nergens vertoonden zich die bedenkelijke opene ruimten, welke het kenmerk zijn van de tegenwoordige, bijna onleesbare dictaten.

Naast de tijdwinst, treden hier twee belangrijke voordeelen van 't gebruik der stenographie aan 't licht. 't Is een erkend feit, dat door het schrijven met de stenographische teekens van Gabelsberger iemands gewoon loopend schrift verbeterd, en waar dus ten gevolge van het maken van haastige aantekeningen het schrift der leerlingen gaandeweg slechter is geworden, is wel geen beter middel denkbaar dan de aanwending van de stenographie naar 't Gabelsberger systeem. Dat daarmede tevens de aantekeningen in volledigheid en nauwkeurigheid zullen winnen, en 't onderwijs daardoor meer vrucht dragend zal wezen, spreekt verder van zelf.

Behalve bij 't onderwijs, vindt het schrijven op dicté veelvuldige toepassing in het leger: in vredetijd tot het uitgeven van dagelijksche orders, aanschrijvingen, nota's enz.; in oorlogstijd vooral bij het ontvangen van lastgevingen en instructiën. Op de tijdwinst, die hier door 't bezigen van snelschrift zou worden verkregen, en op de hooge waarde van den gewonnen tijd, komen wij zoo aanstonds meer uitvoerig terug. Hetzelfde wat in dit opzicht geldt voor het leger, is in meer of mindere mate mede van toepassing op de bureaux van algemeen bestuur, secretariën, groote kantoren, kortom overal, waar veel correspondentie gevoerd wordt en dagelijks tal van brieven, aanschrijvingen, circulaires enz. op dicté of mondelinge aanwijzingen moeten worden opgesteld.

Gelijkoortige aanwending vindt de stenographie bij het rechtswezen. Bij 't hooren van getuigen is het dikwijls van het grootste belang, de verklaringen volledig en in de eigen bewoordingen van de getuigen op te teekenen. Wie als officier eens zitting gehad heeft in eene strafrechterlijke informatie, weet hoe belemmerend het opteekenen van de verklaringen der getuigen werkt op den geregelden gang van 't verhoor, en hoe ten koste soms van de goede instructie der aan-

hangige zaak, er steeds naar gestreefd wordt, zooveel mogelijk korte antwoorden te krijgen. Juist toch de uitvoerige mededeelingen van getuigen en beklaagden leiden lichtelijk tot tegenspraak, en brengen zóó eerder de waarheid aan 't licht. Ditzelfde geldt natuurlijk voor de geheele rechtspleging, en niet het minst voor de eerste verhooren op de bureaux van politie.

Voor particuliere doeleinden vindt de stenographie voornamelijk hare toepassing tot het voeren van contrôle, het bijhouden van kladregisters en brievenboeken; waar men anders misschien zich door het tijdverlies zou laten afschrikken, zal men nu eerder besluiten afschrift van belangrijke stukken te nemen. Voorts zullen geneesheeren, die gewoon zijn, aantekeningen te maken gedurende hun patientenbezoek, met gebruikmaking van snelschrift, vollediger de verschijnselen beschrijven, beter diagnose maken dan anders. Schrijvers en geleerden die stof verzamelen voor hunne werken, zullen in 't zelfde geval er eerder toe komen, op anders ongelegen tijdstippen hunne waarnemingen, opmerkingen, excerpten en gedachten op papier te brengen, terwijl eindelijk voor verslaggevers en correspondenten van dagbladen de kunst onmisbaar mag heeten.

Genoeg reeds om te doen zien, van hoe veelzijdig nut de beoefening van de stenographie zou wezen, ook dan wanneer daarmee slechts een $\frac{1}{3}$ tijdwinst kan worden verkregen of, naar verhouding, in denzelfden tijd zoo veel meer en beter werk kan worden geleverd.

Toch is, zooals reeds gezegd, de stenographie ten onzent nagenoeg geheel onbekend; zelfs bleef eene volledige en met zorg bewerkte handleiding voor de toepassing op onze taal van het Gabelsberger stelsel, die reeds 13 jaren geleden het licht zag, zoo goed als ongebruikt. ¹⁾ 't Is daarom, dat wij het dienstig geacht hebben, het nut van stenographisch correspondentieschrift meer breedvoerig toe te lichten; te doen zien van hoeveel waarde soms de tijd is, die door de aanwending daarvan uitgespaard wordt en wat het in sommige gevallen wil zeggen, bij beperkt beschikbaren tijd, vijfvoudiger of vijfmaal beteren arbeid te kunnen leveren.

Wanneer men het Voorschrift op den velddienst van het Nederlandsche leger doorbladert, dan treft het de aandacht, welk eene belangrijke rol bij nagenoeg alle oorlogshandelingen de terreinverkenning vervult. Reeds in de Inleiding wordt dan ook daarop gezezen, en wordt het aan alle officieren, die met eene eenigszins

¹⁾ Leerboek der stenographie (naar Gabelsberger's stelsel) bewerkt voor zelfonderricht en ten gebruike op inrichtingen van onderwijs, door J. B. Rietstap, stenograaf der eerste klasse bij de Staten-Generaal. 's Gravenhage, H. L. Smits, 1869.

zelfstandige opdracht belast zijn, als een van de gewichtigste dienstplichten tot taak gesteld, om, waar de gelegenheid daartoe bestaat, „het terrein, waar zij zich bevinden, steeds nauwkeurig te verkennen”.

Hieruit volgt, dat het meestal gewenscht en dikwijls noodig zal zijn, van de waarnemingen bij eene terreinverkenning schriftelijke aantekeningen te maken: de bijzonderheden toch, die met betrekking tot de gesteldheid van het terrein, van land- en waterwegen, bewoonde oorden, huizen, bosschen enz. uit een militair oogpunt van belang zijn te weten, zijn zoo velen en zoo velerlei, dat hier op het geheugen alleen niet mag worden vertrouwd. Daarbij komt, dat het doel van eene verkenning in vele gevallen zich verder uitstrekt dan voor dadelijk gebruik van de daarmee verkregen gegevens: zeer dikwijls zullen deze den grondslag vormen van hoogere dispositiën, en moeten dienen tot het bepalen van stellingen, bivaks en meer dergelijke maatregelen tot bereiking van het doel van den oorlog. Ditzelfde is mede van toepassing op de statistische verkenningen; naarmate de maatregelen, die op grond daarvan worden genomen, van meer of minder gewicht zijn, naar die mate zullen ook daarbij de schriftelijke opgaven van de bedoelde gegevens vollediger en nauwkeuriger moeten zijn.

Maar, om bij eene taktische of statistische verkenning volledige en nauwkeurige gegevens te kunnen verzamelen, ontbreekt het den officier te velde gewoonlijk aan den noodigen tijd, terwijl van den korten tijd, die beschikbaar is, nog een belangrijk deel met het houden van aantekeningen verloren gaat. De gevolgtrekking ligt voor de hand: is de officier het correspondentie-schrift machtig, dan zal hij minder tijd met schrijven verliezen, dus beter en meer kunnen waarnemen. De kennis van de stenographie bevordert hier alzoo rechtstreeks het doel van de oorlogshandeling, die door de verkenning voorbereid werd.

In de tweede plaats kan de stenographie te velde met vrucht aangewend worden tot het opmaken van de verschillende soorten van verslagen en rapporten. Ook daartoe zal dikwijls de volstrekt benoodigde tijd ontbreken, zoodat die moet worden „gevonden”, ten koste soms van andere overwegende belangen. De stafofficier zal na eene hoogst vermoeiende dagtaak zijne nachtrust moeten opofferen, om verslag te geven bijv. van een gevecht, terwijl de volgende dag aan zijne krachten nog zwaardere eischen zal stellen; de bevelvoerende officieren op de voorposten zullen zich beijveren, om ingevolge de voorschriften zoo spoedig mogelijk een wel is waar beknopt, maar tevens „duidelijk en getrouw” verslag in te zenden van hunne opstelling, — maar op datzelfde oogenblik is

wellicht reeds eene wijziging in de opstelling noodig. Zoo zijn er tal van gevallen denkbaar, dat, zooals eên Duitsch schrijver het uitdrukt, de tijd, die te velde met schrijven besteed wordt, later met bloed moet worden betaald: op dien tijd $\frac{4}{5}$ te kunnen uitsparen, loont alleen reeds de moeite van 't aanleeren der stenographie. Het spreekt echter van zelf, dat voor eene dergelijke aanwending de kunst „*Gemeingut*” van alle officieren moet wezen; dat de ontvanger van stukken in stenographisch correspondentieschrift die even gemakkelijk moeten kunnen lezen, alsof ze in gewoon schrift waren opgesteld.

Veel meer nog blijkt de behoefte aan een practisch snelschrift voor den officier, als men let op de talloze instructiën, lastgevingen, orders en dispositiën, die te velde van hooger hand worden uitgevaardigd.

Dagelijks, zegt o. a. het Voorschrift op den velddienst, ontvangen de bataljons, eskadrons, batterijen of kleinere zelfstandig marcheerende detachementen de noodige orders van de commandanten der hoofdonderdeelen. Wordt de marsch, ten gevolge van de nabijheid of de handelingen van den vijand, van dag tot dag geregeld, dan ontvangen de troepen de vereischte orders door middel van eene *marschdispositie*.

Maar nu geve men zich de moeite, om na te gaan, wat zoodanige lastgeving moet inhouden (bl. 81 van gemeld voorschrift) en raadplege daarbij een leerboek over de toegepaste tactiek: hoeveel geschrijf blijkt dan noodig, om slechts ééne volledige marschdispositie te ontwerpen! Bedenkt men daarbij hoe — vooral in het begin van den oorlog, terwijl het hoofdkwartier buitendien met werk overstelpt is — soms verscheidene marschbevelen tegelijkertijd moeten worden uitgegeven, dan ziet men gemakkelijk in, dat de officieren van den generalen staf onmogelijk aan alle eischen der voorschriften kunnen voldoen en groot gevaar loopen, zoo al geen strijdige, dan toch minder doeltreffende marschbevelen te doen uitvaardigen. Konden die officieren zich van snelschrift bedienen, dan zou er zelfs met minder personeel en minder beschikbaren tijd, niet zoo overhaastig behoeven te worden gewerkt, en komt dus ook hier de meergemelde verhouding van 1 : 5 weer rechtstreeks ten goede aan de bevordering van het doel van den oorlog.

Behalve de stafofficieren, komen ook de commandanten van kleinere troepengedeelten dikwijls in de noodzakelijkheid, een soms zeer kostbaren tijd aan schrijfwerk te besteden. Waar bijv. in 't Voorschrift op den velddienst de gedragsregels van den voorhoede-commandant worden voorgeschreven, heet het: „naar aanleiding van de ontvangen instructiën of bevelen ontwerpt hij zijnerzijds eene marschdispositie,

„zoo hij hiertoe den tijd heeft, schriftelijk”. De beteekenis van de laatste zinsnede is duidelijk: het geven van eene schriftelijke instructie is wenschelijk en behoort regel te zijn; er zal dus naar moeten worden gestreefd, den daarvoor benoodigden tijd te „vinden”. Maar zal alweer, onder den drang van dien eisch, ten koste van hoogere belangen, niet soms onmisbare tijd met schrijven worden verbruikt?

Betreffende de bevelvoering en het toezicht bij de voorposten zegt het Voorschrift: „de bevelhebber van elke zelfstandige troepenmacht die zich moet beveiligen, geeft aan den voorposten-commandant de noodige instructiën aangaande de uitgebreidheid der voorpostenstelling, de aanleuning van de vleugels, de plaatsing van het gros en de voorpostendetachementen, de sterkte dezer afdeelingen in verband met het aantal noodige veldwachten, *met vermelding tevens van alle bijzonderheden, die uit den toestand voortvloeien*. De voorposten-commandanten geven op hun beurt de noodige instructiën aan de commandanten der voorposten-detachementen, en deze eindelijk weer aan de commandanten der verschillende veldwachten.” Alleen met betrekking tot de laatstgenoemden wordt gezegd, dat de instructiën *bij voorkeur schriftelijk* worden verstrekt, maar ziet men de lange lijst in van de onderwerpen, welke in die van de overige genoemde commandanten moeten worden behandeld, en houdt men daarbij rekening met de „inlichtingen,” die bovendien nog moeten worden gegeven, dan blijkt genoeg, dat ook dáár van een mondelinge instructie eigenlijk geen sprake mag zijn: zelfs het sterkste geheugen is niet bestand tegen zoodanige proef.

Het Voorschrift echter geeft een middenweg aan: „wordt den veldwacht-commandant”, zoo lezen we, „geene schriftelijke instructie ter hand gesteld, *waartoe in den oorlog veelal tijd en gelegenheid zullen ontbreken*, dan teekent hij de hem mondeling gegeven bevelen en ontvangen inlichtingen in zijn zakboekje op”; — wat natuurlijk mede van toepassing is voor de overige commandanten in de voorpostenlinie.

Denken we ons nu zulk een commandant in het meest voorkomend geval, dat, op het punt van vertrek naar de hem aangewezen stelling, „tijd noch gelegenheid” bestaat, hem eene volledige schriftelijke instructie te verstrekken, en hij dientengevolge verplicht is, de noodige aanwijzingen haastig uit den mond van zijn lastgever op te schrijven: welk voordeel zou dan het gebruik van de stenographie voor hem hebben! In *vijf* minuten tijds schrijft hij dan evenveel als anders in *vijf en twintig* minuten — waarschijnlijk dus *alles* wat hij noodig heeft te weten!

Hetzelfde geldt ten opzichte van de lastgevingen voor comman-

danten van *korpsen*, *detachementen* en *patrouilles*, die op verkenning worden gezonden. Ook daarbij is het van het hoogste gewicht, dat de aanwijzingen zoo volledig mogelijk worden verstrekt. Wordt het doel van de verkenning bereikt, dan komt de ontvangen lastgeving later waarschijnlijk niet meer ter sprake; maar anders is het, wanneer zij mislukt, als de verkenning te ver of niet ver genoeg uitgestrekt werd, een verkeerde weg werd gevolgd e. m. d. Dan moet de commandant der verkenning het bewijs kunnen leveren, dat hij zich in allen deele naar de gegeven instructiën heeft gedragen; dat, waar die instructiën mondeling werden verstrekt, hij niet verkeerd heeft verstaan en niets heeft vergeten. De commandant van het *verkenningsscorps* moet dan kunnen bewijzen, dat hem *niet* alles meegedeeld is, wat bekend was „omtrent de sterkte, de orde van bataille en de bewegingen des vijands”; dat *niet* alle omstandigheden opgesomd zijn, „onder welke hij op ondersteuning mocht rekenen of den terugtocht moest aannemen”; de commandant van het *verkenningsdetachement* moet kunnen aantoonen, dat verzuimd werd „hem de juiste plaats of marschrichting aan te geven van de neven-detachementen”, dat deze *vroeger* of *later* hunne standplaats verlieten, dan waarop hij krachtens zijne instructie mocht rekenen; de commandant van de *patrouille* moet het bewijs kunnen leveren, dat hem wel degelijk gelast is „op een bepaald punt en op een gegeven oogenblik de spoorgemeenschap of het telegraafverkeer te verbreken”; enz.

Maar hoe, wanneer „bij gebrek aan tijd en gelegenheid” geen behoorlijke schriftelijke lastgeving kon worden verstrekt, in al dergelijke gevallen die bewijzen te vinden? De stenographie komt daaraan te gemoet. Behalve toch, dat met gebruikmaking daarvan de bedoelde gevallen veel zeldzamer voorkomen, zullen de stenographische aantekeningen, die de officier bij 't ontvangen van eene mondelinge instructie in zijn zakboekje maakt, voldoende bewijsgronden kunnen opleveren. Die aantekeningen hebben namelijk geheel het karakter van een dictaat, en de lastgever heeft ze dus slechts zich nog eens te laten voorlezen, om zekerheid te hebben, dat er geen misverstand mogelijk is; door eene paraaf kan daarna door hem de juistheid worden bekrachtigd.

Het zou niet moeilijk vallen, hier met eene reeks van voorbeelden uit de krijgsgeschiedenis aan te toonen, hoe door eene dergelijke aanwending van de stenographie menige oorlogshandeling een geheel ander verloop zou gehad hebben; menig bevel, dat nu verkeerd opgevat en uitgevoerd werd, tot gunstige uitkomsten zou hebben geleid. De aard van het onderwerp echter dwingt tot beperking, en voor het doel, dat we ons stelden, zal het gezegde genoeg

zijn. Genoeg zal thans zijn gebleken, hoeveel waarde in sommige gevallen voor den officier te velde de tijd heeft, die door aanwending van de stenographie kan uitgespaard worden, en wat het dan beteekent, bij beperkt beschikbaren tijd, vijfvoudigen of vijfmaal beteren arbeid te kunnen leveren.

Geldt alzoo ons beroep op meer algemeene belangstelling in de eerste plaats het leger, zoo voorzien wij toch juist van die zijde meer dan eene bedenking tegen 't gebruik van de stenographie voor militaire doeleinden. Twee hoofdbezwaren vooral zijn het, die zich zullen doen gelden, en die daarom korte bespreking vereischen.

Is het stenographisch schrift, zoo vraagt men, wel in allen deele geschikt, om het gewoon schrift te vervangen, en zal het gebruik daarvan niet lichtelijk tot verkeerde lezingen aanleiding geven?

De twijfel is gerechtvaardigd, ook na 't geen wij vroeger over den vorm der teekens en de algemeene verbreiding van het Gabelsberger-stelsel in Duitschland meedeelden. Wij geven bij voorbaat zelfs toe, dat, hoe voortreffelijk en met hoeveel zorg bewerkt het leerboek van Rietstap ook zijn moge, door de practijk menige wijziging daarin noodzakelijk zal blijken. Maar dit is vooralsnog van ondergeschikt belang. Het komt vóór alles er op aan, de overtuiging te vestigen, dat er in 't algemeen behoefte aan een deugdelijk snelschrift bestaat; ons betoog, dat die behoefte zich het sterkst doet gevoelen bij het leger, heeft in zoo verre geen andere strekking, dan tot meer algemeene belangstelling, en onderzoek vooral, op te wekken. Eerst wanneer de volkomen bruikbaarheid van het Gabelsberger-stelsel, of welk ander stelsel ook, voor Nederlandsch stenographisch schrift zal zijn gebleken en als zoodanig erkend, eerst dan kan er sprake zijn van het gebruik van zulk schrift door den officier te velde; eerst dan kan de stenographie, als middel van versnelde gemeenschap, de plaats innemen die haar, naast spoor- en telegraafverkeer, in het leger toekomt.

Hiermede wijkt tevens het tweede hoofdbezwaar, dat tegen de aanwending van snelschrift voor militaire doeleinden kan worden aangevoerd. Gesteld al, zoo zegt men, dat het gelukt, naar een van de bestaande stelsels, een volkomen betrouwbaar correspondentieschrift samen te stellen, dan zou voor bedoeld gebruik daarvan te velde vereischt worden, dat *ieder* officier gelijkelijk en volkomen daarmee vertrouwd is. Juist, en daarom is het noodig, om wanneer na veelzijdige proefneming de keuze van een deugdelijk stelsel bepaald is, bij alle inrichtingen van hooger en middelbaar militair onderwijs de stenographie onder de leervakken en zelfs onder de exameneischen op te nemen. Voldoet het stelsel, als dat van Gabels-

berger in Duitschland, aan de voorwaarde van eenvoudigheid, dan zal het spoedig verder in het leger verspreid worden, en zullen eindelijk alle officieren daarmee genoegzaam vertrouwd zijn, om, te velde zoowel als in tijd van vrede, wanneer tijd en gelegenheid het gebruik van gewoon schrift verbieden, zich van snelschrift te bedienen.

Men ziet het, wij stellen aan de militaire stenographie hooge eischen, doch het houde niemand terug van proefneming en onderzoek. Bij het veelzijdig gebruik, dat van de stenographie kan worden gemaakt, zal ook de bekendheid met een nog minder volmaakt stelsel ruimschoots de moeite van beoefening loonen. Waar trouwens, zooals hier, nog alles voor de stenographie moet worden gedaan, ligt het gelijkelijk op ieders weg, en ieder is daartoe in gelijke mate bevoegd, op die wijze tot het vinden van een algemeen bruikbaar Nederlandsch snelschrift mede te werken.

Maar van den anderen kant, wil men in dien zin blijvend resultaat verwachten, dan moet ook het streven ernstig zijn, en achte men zijne taak niet te licht. De geschiedenis van de Duitsche stenographie heeft bewezen, hoeveel moeite en strijd er noodig is, om een stelsel op blijvende grondslagen te vestigen: eerst na een arbeid van 17 jaren waagde Gabelsberger het, openlijk met zijn stelsel op te treden en nauwelijks was het bekend, of ook hier weer deed het betere zich kennen als een geducht vijand van 't goede; alleen aan de innerlijke waarde van het stelsel was het te danken, dat het zich wist staande te houden tegen de heftige aanvallen van de voorstanders van andere stelsels, en dat thans o. a. in Oostenrijk, Beieren en Saksen van rijkswege aan alle instellingen van hooger onderwijs de Gabelsberger stenographie wordt onderwezen. Wordt slechts met oordeel partij getrokken van den strijd in Duitschland gevoerd, dan is naar onze overtuiging de beoefening van het Gabelsberger-stelsel het uitgangspunt van den kortsten en zekersten weg, om een in alle opzichten deugdelijk Nederlandsch stelsel te vinden.

Nog eene opmerking ten slotte. De hooge eischen, die wij stelden aan een snelschrift voor militair gebruik te velde, konden lichtelijk tot de gevolgtrekking leiden, dat een stelsel, hetwelk niet aan die eischen voldoet, daarom verwerping verdient. Dit is in geen deele het geval. In verreweg de meeste gevallen, waarbij met vrucht van de stenographie gebruik kan worden gemaakt, komt het er minder op aan, den mondelingen of geschreven tekst woordelijk getrouw terug te geven. Ook is het daarbij veelal niet noodig, het geschrevene dadelijk vlot te kunnen herlezen. Men kan zich dus een snelschrift denken, dat voor bijna elke aanwending volkomen geschikt is, en toch voor den officier te velde zoo goed als onbruikbaar. Daarom

zou misschien het denkbeeld overweging verdienen, om, zooals in Duitschland gedaan is, voor militair gebruik een afzonderlijk snelschrift samen te stellen, waarbij van meetaf streng het oog werd gehouden op de gemelde bijzondere eischen, terwijl tevens geheel eigene merken vastgesteld werden voor de militaire technische termen en de in militairen stijl zoo talrijke gedurig terugkeerende uitdrukkingen en woorden. Maar ook wie daaraan zijne krachten mocht willen besteden, achte die taak niet te licht. De eisch toch van eenvoudigheid voor de stenographische schriftteekens doet zich bij elk stelsel gelden, en leidt onvermijdelijk tot zoodanigen graad van eenvormigheid, dat de minste verandering in den eenmaal voor eenig teeken gekozen vorm eene reeks van veranderingen in de overige teekens of aangenomen merken noodig kan maken. Ook in dien zin geeft ons de geschiedenis der Deutsche stenographie eene nuttige les.

Uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië.

EENE VOORDRACHT ¹⁾

DOOR

C. BOSSCHER.

In het Congres der Nederl. Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, in Juli l.l. te Haarlem gehouden, is de volgende vraag in behandeling gebracht:

„Is herziening van ons belastingstelsel, aanvangende met vereenvoudiging van het tarief der rechten op in- en uitvoer, gepaard aan afschaffing van alle in- en uitvoerrechten, tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië wenschelijk, ter bevordering van de wederzijdse belangen van Nederland en zijne koloniën, ten einde Nederlandsch-Indië, zoo spoedig en zoo volkomen als dit mogelijk is, te maken tot een vrijhaven voor het handels- en scheepvaartverkeer?”

Het Congres heeft, na langdurige bespreking, ten slotte met groote meerderheid aangenomen, „dat herziening van het tarief der handelsrechten in Nederland, in den geest van het vrijhandelstelsel wenschelijk is”,

terwijl de vraag: „Is afschaffing van alle rechten op den handel tusschen Nederland en Indië wenschelijk en uitvoerbaar?” even als

¹⁾ Het is ons aangenaam niet enkel de voordracht, welke de heer C. Bosscher den 20 Februari l.l. in het Departement 's Gravenhage der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid gehouden heeft, ter inleiding der bespreking van het vraagstuk der uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië hier in haar geheel te mogen opnemen, maar ook, dank zij de zeer gewaardeerde welwillendheid en belangstelling van het Bestuur van gemeld Departement, het daarop gevolgde debat te kunnen mededeelen overeenkomstig de redevoeringen, door de verschillende sprekers zelve nagezien.

RBD.

die of Nederland en Indië, zoo spoedig en zoo volkomen als dit mogelijk is, behooren gemaakt te worden tot vrijhavens voor het handels- en scheepvaartverkeer, in ontkennenden zin werd beantwoord.

Door den loop van het debat daartoe geleid, en meenende te handelen in den geest van de meerderheid der vergadering, stelde hij, die de eer heeft thans het woord tot U te voeren, de volgende conclusie:

„Het is wenschelijk de nog bestaande uitvoerrechten uit Nederlandsch-Indië, zoowel naar Nederland als naar het buitenland, af te schaffen”, een conclusie die door de Afdeeling met meerderheid van stemmen werd aangenomen, terwijl besloten werd het Hoofdbestuur uit te noodigen, de Regeering te verzoeken in dien geest werkzaam te zijn.

Blijkens de circulaire van het Hoofdbestuur onzer Maatschappij, in dagteekening 27 October j.l. aan de Besturen der Departementen gericht, heeft de Algemeene Vergadering zich echter met deze laatste conclusie niet kunnen vereenigen, maar besloten, het onderwerp in de volgende Algemeene Vergadering andermaal te bespreken, en intusschen aan de Departementen, ter nadere overweging, rond te zenden.

Dit besluit der Algemeene Vergadering is hoofdzakelijk geprovoceerd door den heer Dr. A. Vrolik, die meende als zijn gevoelen te moeten mede te deelen dat de voorgestelde maatregel hem niet geraden voorkwam, en van oordeel was dat een zoo gewichtig onderwerp meer bedaard overleg en nauwgezette toelichting eischte, dan daaraan in de derde Afdeeling van het Congres was te beurt gevallen. Het moge U, mijne heeren, paradoxaal in de ooren klinken, maar de verklaring moet mij van het hart, dat ik ons hooggeacht lid van verdienste, oud-voorzitter ten hoogste dankbaar ben voor dit zijn verzet, want daardoor en door de welwillendheid van het Bestuur van dit Departement, dat mij wel heeft willen vergunnen de debatten over het gewichtig onderwerp, thans aan de orde, bij U in te leiden, wordt mij de gelegenheid geboden mijn gevoelen meer breedvoerig uiteen te zetten, nader toe te lichten en te verdedigen, en tevens een blunder te herstellen in de Congres-vergadering begaan.

Voor ik echter daartoe overga, eene opmerking en een verzoek.

Voorstel 3 van het Congres luidde (zie pagina 32 Augustus-aflering van het Tijdschrift onzer Maatschappij) als volgt: „Het Congres, van oordeel dat 1°. herziening van het tarief der handelsrechten in Nederland in den geest van het vrijhandelsstelsel wenschelijk is, 2°. dat het wenschelijk is de nog bestaande uitvoerrechten in Nederl.-Indië, zoowel op den handel met Nederland als met het

buitenland af te schaffen, acht het raadzaam dat de Algemeene Vergadering zich tot de Regeering wende, ten einde haar uit te noodigen, in dien geest werkzaam te willen zijn."

Daaruit zou dus m. i. blijken dat ter Algemeene Vergadering is besloten het *geheele* voorstel en niet slechts het 2^e gedeelte daarvan, in de volgende Algemeene Vergadering opnieuw te behandelen en het intusschen aan de Departementen ter nadere overweging rond te zenden; terwijl de circulaire van het Hoofdbestuur uitdrukkelijk zegt dat dit besluit slechts het 2^e gedeelte van het voorstel geldt.

Hier schijnt dus strijd te bestaan, dien ik niet waag te beslissen, omdat ik ter Algemeene Vergadering van 14 Juli 1881 niet tegenwoordig was; doch ik meen mij bij deze bespreking, uitsluitend aan de circulaire te mogen houden, en mij dus te moeten bepalen tot het behandelen van de vraag: „Is het wenschelijk de nog bestaande uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië, zoowel op den handel met Nederland als met het buitenland af te schaffen?” en dus alle vraagstukken die daarmede geen rechtstreeksch verband houden, en wier bespreking eene zuivere oplossing der vraag zouden kunnen in den weg staan, te mogen ter zijde stellen.

Het verzoek bevat een beroep op uwe welwillendheid, die ik gevoel noodig te hebben, nu ik voor het eerst optreed te midden van mannen, wier namen met eere bekend zijn op het gebied van handel en nijverheid, van anderen die door studie en ervaring zich op economisch gebied een wel gevestigde reputatie verwierven, of die uitblinken door degelijke op een rijke ondervinding gegronde kennis van Indische toestanden.

Ik reken op steun, waar ik instemming mocht aantreffen met mijne gevoelens, ik maak staat op bestrijding waar uwe opinie mocht verschillen van de mijne, maar ik hoop op uw aller welwillendheid, daar ik mij overtuigd houd dat wij allen slechts één wensch hebben, namelijk: dat deze debatten, welke daarvan ook de uitslag zij, mogen bijdragen tot bevordering van de welvaart van Nederland en Nederlandsch-Indië beiden.

„Niemand die ooit iets, al is het nog zoo gering, aan de economische wetenschap gedaan heeft, zal licht de uitvoerrechten verdedigen”, dus sprak een geacht volksvertegenwoordiger in de zitting van de 2^e Kamer der Staten-Generaal van den 14^{en} October 1872, bij de behandeling van het thans nog in Ned.-Indië geldende tarief van in- en uitvoerrechten.

Niettemin hielp hij het amendement van den heer Kappeijne van de Coppello, strekkende om de art. 3 en 4 te vervangen door een nieuw artikel, luidende: „Op den uitvoer en den doorvoer worden

geene rechten geheven" afstemmen. En op welke gronden? Omdat Java geen gewone, geregelde, gezonde maar een zeer bijzondere maatschappij is. Omdat het belastingwezen er slecht is; de lasten er ongelijk verdeeld zijn. Er is geen bedrijfsbelasting, geen belasting op het personeel, er zijn geen gemeentelasten. 't Is waar de uitgaande rechten worden betaald door de producenten; maar welke producenten worden getroffen? Antwoord: de groote ondernemers, en die kunnen het betalen!!

Fraaie redeneering voorwaar, die een treurig begrip geeft van het rechtsbewustzijn van hen die zoo spreken.

Het belastingwezen is slecht, maar in stede van het te verbeteren, helpt men er een nieuwen vorm van belasting aan toevoegen, die de slechtste is van allen, die de voortbrenging tegengaat, den handel belemmert, en de concurrentie van de stapelproducten van den Nederlandsch-Indischen Archipel met die van andere tropische landen op de Europeesche markten bemoeilijkt, haar onmogelijk maakt.

Dergelijke redeneeringen, waarvan zij die dus spraken zich mischien zelve afkeerig zouden getoond hebben, indien zij zich duidelijk bewust geweest waren van de beweegredenen, waardoor ze werden ingegeven, werden een tiental jaren geleden niet zelden in den lande vernomen, en worden nog wel hier en daar gehoord — maar ik vlei mij dat althans de afgevaardigde, wiens woorden ik aanhaalde, indien hij andermaal mocht geroepen worden, om over de afschaffing der uitvoerrechten in Indië zijn stem uit te brengen, die stem daaraan thans, al ware het alleen om der wille der consequentie, gaarne zou verleen, want de producenten van de met uitvoerrecht bezwaarde artikelen, die het destijds zoo goed missen konden, hebben tegenwoordig een harden strijd te voeren voor het bestaan; verlichting van lasten, wegruiming van hinderpalen, die de voortbrenging in den weg staan zullen voor hen noodig zijn, willen zij in staat zijn om op de wereldmarkt, de scherpe concurrentie met andere voortbrengende landen vol te houden.

Bovendien de Europeesche koopman en industrieel in Indië betaalt thans belasting op het personeel, en, onder den naam van patentbelasting, eene belasting op het bedrijf, die een vermomde inkomstenbelasting — en om den vorm en om de wijze van heffing uitermate drukkend en algemeen gehaat is. 't Is waar, gemeente-belasting wordt er nog niet geheven, om de zeer natuurlijke reden dat er geen gemeentewezen bestaat; daarentegen hebben de nijvere ingezetenen, vooral degenen onder hen, die aan het hoofd staan van cultuur-ondernemingen, nog tal van andere belastingen op te brengen, van wier druk de meesten uwer zich misschien geen denkbeeld kunnen maken; maar waardoor het voortbestaan der Indische cultuur-

nijverheid, ik zeg dit uit volle overtuiging, ernstig wordt bedreigd.

Laat mij trachten u dit duidelijk te maken en gij zult mij toegeven dat ik niet overdrijf.

De artikelen welke bij den uitvoer uit het tolgebied van N. I. krachtens art. 3 der wet van 17 Nov. 1872, sedert den 1sten Jan. 1874 aan een uitgaand recht zijn onderworpen, zijn de volgende:

Huiden 2 pCt. der waarde.

Indigo, niet bereid voor de inl. markt *f* 0.10 per kilogram.

Koffie *f* 3 per 100 kilogram.

Suiker *f* 0.30 per 100 kilogram.

Tabak, niet bereid voor de inl. markt *f* 1 per 100 kilogram.

Thee *f* 1 per 100 kilogram.

Tin *f* 3.50 per 100 kilogram.

Vogelnestjes 6 pCt. der waarde.

Men ziet het, behalve huiden en vogelnestjes zijn het uitsluitend stapelproducten, voortbrengselen van de Europeesche nijverheid, die aan het uitvoerrecht worden onderworpen. Zonderlinge inconsequentie voorwaar! Alle besturen van Ned. Indië, die elkander sedert het herstel van ons gezag over die landen hebben opgevolgd, hebben terecht gemeend, de welvaart van het moederland en de kolonie te bevorderen, door het bevorderen van de teelt van gewassen voor de Europeesche markt. De wegen, die verschillende regeeringen daartoe insloegen, liepen soms zeer uiteen, maar het hoofdbeginsel was steeds, het produceeren van stapelproducten in N. I. aan te moedigen. En men gaat een recht heffen dat met dit beginsel geheel in strijd is; men ontmoedigt den nijveren ondernemer door hem een drukkenden last op te leggen, die hem van een deel der vruchten van zijn arbeid berooft; men stelt eene retributie op den uitvoer, in stede van daaraan veeleer eene premie te verbinden, zou ik haast willen zeggen, indien ik niet wars ware van elk beschermend stelsel, en dus ook het premiestelsel niet afkeurde. Men zegge niet, het uitvoerrecht, dat in Indië geheven wordt, is zoo gering, dat het bijna niet drukkend kan genoemd worden: bijv. 30 centen van de 100 kilogrammen suiker of *f* 3 van de 100 kilogrammen koffie, wat beteekent dat? Dat beteekent dat een suikerfabriek, die 25 à 30000 pikols suiker maakt, *f* 4700 à *f* 5700 aan uitgaand recht betalen moet en dat eene onderneming, die jaarlijks 3000 à 4000 pikols koffie produceert, daarvoor *f* 5700 à 7600 aan de fiscus offeren moet.

En het ergste van alles is dat het recht betaald moet worden, 't zij de markt hoog, 't zij zij laag is; 't zij de winsten groot, 't zij ze gering zijn, ja zelfs als de onderneming verlies heeft opgeleverd, wat veelvuldiger gebeurt dan velen zich voorstellen.

Niettegenstaande dat alles zou ik, voor het oogenblik althans, niet aandringen op de afschaffing der uitvoerrechten, indien er nog niet andere zware lasten op den Europeeschen landbouw drukten of indien de suiker-industrie en de koffieteelt op Java niet zulke inoeielijke tijden tegemoet gingen. Onder die lasten moet in de eerste plaats gerekend worden de dusgenoemde patent- eigenlijk inkomsten-belasting. De ordonnantie van 30 Dec. 1878 bepaalt dat van alle inkomsten, verkregen door uitoefening binnen N. I. van landbouw-, fabrieks-, ambachts- of handelsnijverheid aan 's lands schatkist zal worden opgebracht 2 ten honderd. Door de wijze van taxatie echter en de rangschikking in eene hoogere klasse, dan met de werkelijkheid overeenstemt, kan het gebeuren en is het gebeurd, dat deze opbrengst aan de schatkist 3, 4 en meer percenten van het inkomen bedraagt, zonder dat de aldus aangeslagene daartegen iets met vrucht kan inbrengen.

Dit is evenwel nog lang niet alles.

Een erfpachter b. v. die op zijn gronden koffie teelt, heeft te betalen een erfpachtsrecht dat varieert van f 2 tot f 10 en meer per bouw, doch dat gemiddeld f 5 beloopt; vervolgens wordt van hem gevorderd een hoofdgeld van f 5 voor iederen werkbaren man op zijne gronden gevestigd, voor vrijstelling van heerendienst, en zijn ook die lieden in de bedrijfsbelasting voor inlanders aangeslagen, dan heeft hij ook deze te voldoen wil hij volksverloop voorkomen. Eindelijk nog eischt de schatkist van hem de verponding à ¼ pct. van de getaxeerde waarde van het perceel. Indien wij nu met deze gegevens nagaan hoeveel een koffieland dat ± 4000 pikols produceert en 500 bouws groot is, aan de schatkist heeft op te brengen, dan komen wij tot het respectabele cijfer van ruim f 15000 of 3 ¼ per pikol dat volgender wijze wordt ontleed

erfpachtsrecht van 500 bouws.	f 2500
verponding à ¼ pct. van f 360000.	» 2700
afkoop heerendienst voor 250 werkbare mannen à f 5	» 1250
bedrijfsbelasting voor inlanders	» 250
patentbelasting voor een inkomen van f 40000	» 800
uitvoerrecht van 4000 pikols	» 7600
te zamen.	f 15100

Sommigen uwer, wie de hooge prijzen voor den geest staan tot voor een drie of viertal jaren geleden voor de koffie op onze en andere markten besteed, zullen wellicht met den door mij bedoelden afgevaardigde zeggen: „Welnu het kan er wel af”; maar dezulken vergeten, dat ik hier een bloeiende onderneming tot voorbeeld genomen heb en dat er minstens 10 à 12 jaren noodig geweest zijn om het tot die hoogte te brengen. En gedurende al die jaren welke

zorgen, wat een zwoegen, welke onkosten! Men weet, het duurt vier jaar eer het eerste boompje dat men in den grond plantte vruchten begint te dragen, en 8 jaren, eer het tot vollen wasdom gekomen is; maar voor het zoo ver is, heeft men 500 bouws boschgrond moeten ontginnen, beplanten, schoonhouden en het aangeplante moeten verzorgen. Men heeft woonhuizen, schuren en pakhuizen moeten bouwen, waterleidingen, droogbakken, koeli-kampongs moeten aanleggen, zich pelmolens en andere werktuigen moeten aanschaffen, in een woord: gedurende de eerste vier, vijf jaren heeft men een schat van geld moeten uitgeven en daarvan intrest betalen, eer de zaak eenige inkomst afwierp; en die inkomst bleef vooreerst gering, want eerst langzamerhand beginnen de boomen meer vruchten af te werpen, en blijven de uitgaven steeds voortgaan. Eindelijk echter heeft de onderneming haar bloeitijd bereikt, maar dan moeten uit de latere winsten de nadeelige saldo's van vroeger jaren gedekt worden en een aanzienlijk bedrijfskapitaal is en blijft steeds noodig. In één woord, niettegenstaande de hooge prijzen waarin wij ons gedurende eenige jaren hebben mogen verheugen, geloof ik niet dat er, behalve de oude en enkele zeer voordeelig gelegene, vele koffie-ondernemingen zijn, die zich vrijgewerkt hebben. Daarentegen zijn er verscheidene wier toekomst zeer duister is en nog duisterder dreigt te worden, nu de Java-koffie op alle Europeesche markten aan een scherpe concurrentie blootstaat met de Brazilië (Santo's) en Ceilankoffie, die jaarlijks in kwantiteit toeneemt en in kwaliteit verbetert, zoodat er voor gewone Java-koffie tegenwoordig al geen hooger prijs dan f 30 de pikol te bedingen is, met weinig of geen vooruitzicht op verbetering. En dan vraag ik met vertrouwen, wat moet er van de particuliere koffiecultuur worden? als men nagaat dat alleen de productiekosten, ongerekend het zakken, het vervoer naar de strandplaatsen, den opslag aldaar, de onderwichten, de commissieloonen, enz. ongerekend hetgeen de fiscus eischt, op minstens f 20 komen te staan. Het antwoord kan geen ander zijn dan, dat vruchtbare ondernemingen nog een kwijnend bestaan zullen kunnen blijven voeren, dat jongere ondernemingen, die eerst in de latere jaren zijn aangevangen, zullen te gronde gaan, dat er geen nieuwe zullen verrijzen, en dat de particuliere koffieteelt op Java weldra tot haar vorige onbeduidendheid zal terugzinken.

Met de suikerfabrieken is het voor het oogenblik iets beter gesteld, doordat de prijzen zich in den laatsten tijd wat hersteld hebben, doch ook zij hebben een paar droevige jaren doorleefd, toen er verscheidene fabrikanten waren, die door misgewas en lage marktprijzen met verlies gewerkt hebben.

De overeenkomsten met de Regeering, volgens welke deze thans nog verplicht is om de velden eener fabriek met riet te doen beplanten en te onderhouden, loopen langzamerhand af, en dan is de industrie geheel aan zich zelve overgelaten. Velen zien dat tijdstip met zorg tegemoet en meenen dat zij het zonder den steun der Regeering niet zullen kunnen stellen. Ik ben die meening niet toegedaan; m. i. behoeft de industrie niet den steun der Regeering, mits deze slechts de hinderpalen wegneme, welke de industrie in hare werking belemmeren, en haar geen lasten oplegge, die zij niet kan en niet behoort te dragen. Welke de hinderpalen zijn, die ik bedoel, acht ik beter hier te verzwijgen, omdat dit ons te ver zou afleiden van onzen weg, maar onder de lasten, welke ik noodig acht dat worden opgeheven, noem ik bovenal het uitvoerrecht, omdat uitvoerrecht, zonder chade voor de industrie, alleen kan worden geheven van producten, waarvan een land het monopolie heeft; en niemand zal toch willen beweren dat Java van suiker-of koffie het monopolie heeft.

Welken gevaarlijken mededinger onze Java-koffie in de Ceilon en Santo's soorten heeft zagen wij reeds boven. Maar nog veel ernstiger mededinger vindt onze Java-rietsuiker in suiker van andere tropische gewesten, als van Cuba, W. Indië, Mauritius, Bourbon en zelfs Australië en bovendien in de beetwortelsuiker, den geduchtsten concurrent van de rietsuiker in het algemeen.

Ik acht de vrees dan ook niet ongegrond dat de tegenwoordige prijzen zich niet zullen handhaven en dat men voortaan als middenprijs niet meer dan $f 13$ à $f 13 \frac{1}{2}$ zal kunnen bedingen, en dáárom meen ik er ernstig op te moeten aandringen, dat al wat op de kosten van voortbrenging zou kunnen drukken worde opgeheven, en gevolgelyk ook de uitvoerrechten afgeschaft.

Men zegge niet: een uitvoerrecht van 30 cents per 100 kilo = $18 \frac{1}{2}$ cent per pikol is laag. Niemand kan weten hoe een zelfs gering-schijnend uitvoerrecht de productie in Indie ook in een verwijderd tijdstip zal drukken. De producent moet concurreeren met producenten uit andere landen, die niet aan dezelfde lasten onderworpen zijn; men geve hem dus „fair play”.

„Men moge het tegenwoordig uitvoerrecht matig noemen”, zegt de Bataviasche Kamer van Koophandel zeer terecht, „de opmerking in der tijd in den Wetgevenden Raad te Calcutta gemaakt, bij de bespreking van het Britsch Indisch rechtentarief, blijft ook ten opzichte van Nederlandsch Indie behartigingswaard „„that in the present condition of commerce with its vast extent and close competition, it is altogether erroneous to say that a duty is not important because the rate is low””.

Ik heb mij lang bezig gehouden om aan te toonen dat afschaffing der uitvoerrechten voor den bloei en de instandhouding der koffie- en suikercultuur dringend noodig is; daaruit wensch ik echter niet te hebben afgeleid, dat de cultuur van andere voortbrengselen als indigo, tabak en thee of de productie van tin daardoor niet gebaat zouden zijn.

De algemeene nu voorop gezette beginselen gelden ook hier. De *cultuur* van tabak geschiedt geheel door en ten bate van de inlandsche bevolking, de bereiding alleen heeft plaats door Europeesche tusschenkomst. De inlander heeft dus een voornaam aandeel in de winst, dikwijls het leeuwenaandeel, en de Europeesche ondernemer loopt schier alleen de kwade kansen. Weet men nu niet hoe de cultuur afhankelijk is van het weder. Een weinig te veel regen doet de plant sterven, een weinig te veel of langdurige droogte doet haar verbranden op het veld. Zij behoeft van tijd tot tijd matige, zachte regens, afgewisseld door warmte zonder al te felle zonneschijn. En is het u daarenboven niet bekend, hoe de tabak, vooral de Indische kooltabak, onderhevig is aan de golvingen der wereldmarkt. Ja er is veel geld in tabak verdiend, maar er zijn ook schatten in verloren. Wat al tabaksondernemingen, die ik in bloeienden toestand gekend heb, heb ik, nadat belanghebbenden tonnen gouds hadden verloren, elk jaar hopen op beteren uitslag, zien te niet gaan, en voor enkele guldens zien verkoopen.

De thee heeft gedurende een lange reeks van jaren met tegenspoeden te worstelen gehad. Zij heeft een ware lijdensgeschiedenis doorleefd. Thans is zij tot meerderen bloei gekomen; doch moet zij daarom dadelijk met een uitvoerrecht getroffen worden op gevaar af van haar in hare ontwikkeling te stuiten, en alzoo een bloeienden tak van cultuur, waardoor ook de inlandsche bevolking grootelijks gebaat wordt, te dooden?

Hetzelfde geldt van de indigo. Deze cultuur heeft soms dagen van voorspoed, maar nog meer van tegenspoed gekend. Vele Europeesche ondernemers hebben haar reeds vaarwel gezegd. Inlanders zouden haar willen beproeven, namelijk de teelt van de plant op hunne velden, maar zij kunnen moeielijk Europeanen vinden, die het kapitaal voor de bereiding willen voorschieten. Deze cultuur is dus zeer precair, en kan het geringste uitvoerrecht niet dragen.

Rest het uitvoerrecht op tin. De eenige producent van dat artikel is, nevens het Gouvernement, de Billiton-maatschappij. Zij betaalt alzoo het uitvoerrecht. Maar is dat billijk geregeld? Welke ook de marktprijs zij, de Maatschappij betaalt $f\ 3\frac{1}{2}$ per pikol en men weet hoe die prijs soms fluctueert. Als mijn geheugen mij niet bedriegt

heb ik dien prijs op *f* 70 en hooger, ik heb hem ook op *f* 38 gekend.

In het eerste geval bedroeg het recht 5, in het laatste 10%. De Maatschappij betaalt dus meer naarmate zij minder verdient.

Is het economisch juist gezien om van delfstoffen een dergelijk hoog uitgaand recht, in het algemeen eenig uitgaand recht te heffen? Mijnonctginningen vereischen schatten, moeten steeds door zeer kostbare onderzoekingen worden voorafgegaan, en zijn aan zeer vele wisselvallige omstandigheden onderhevig. En kan het dan goed zijn dergelijke ondernemingen nog met een uitvoerrecht te belasten, dat te zwaarder drukt naarmate de uitkomsten ongunstiger zijn.

Ik heb bij deze bespreking schier alleen het oog gehad op Java en Madoera en op het tarief van uitvoer, vastgesteld bij de wet van 17 November 1872, doch al wat ik aanvoerde, geldt ook en nog in sterker mate voor de landen, behoorende tot de residentie Sumatra's Oostkust en Djambi, waarvoor afzonderlijke tarieven zijn vastgesteld, waarbij nog een aantal andere artikelen als: notenmuscaat, foelie, katoen, kaneel, peper, verschillende boschproducten, ja zelfs rijst en sago, zoomede paarden — zeker ter bevordering van de fokkerij — aan uitvoerrechten zijn onderworpen.

De vraag blijft nu nog over: „Welke zullen de financiële gevolgen zijn voor 's lands kas van de afschaffing van alle uitvoerrechten? en kan de schatkist een geheele afschaffing van de uitvoerrechten lijden?

De naaste financiële gevolgen van dien maatregel zullen zijn dat de fiscus ca *f* 2 000 000 minder aan rechten ontvangt.

Voor ik echter verder ga, wil ik hier den blunder herstellen waarvan ik in den aanvang mijner rede sprak.

In de Congres-vergadering onzer Maatschappij van 12 Juli j.l. raamde ik dit cijfer op 8¹/₂ ton, niettegenstaande mij toen reeds bekend was dat het op circa *f* 1 900 000 moest gesteld worden, en toch was die vergissing niet onverschoonbaar. Kort te voren had ik natuurlijk voor een ander doel de begrootingstukken van Ned. Indië over 1875 geraadpleegd en gevonden dat het uitvoerrecht daar op *f* 850 000 's jaars geraamd werd, niettegenstaande de opbrengst toen reeds hooger was. Dit had mij verwonderd en daardoor was dit cijfer mij waarschijnlijk voor den geest blijven zweven, toen mij in de vergadering gevraagd werd hoeveel het uitvoerrecht bedroeg. Maar onverschillig of het één of twee millioen bedraagt, het is eene schadelijke en onder de tegenwoordige omstandigheden eene doodende heffing voor de landbouw-industrie, en daarenboven eene groote

onbillijkheid tegenover Indië's industrieelen; zij behoort mitsdien te worden afgeschaft. Kan 's lands schatkist die bate niet missen — en ik geloof dat zij haar moeilijk ontberen kan — dan dienen in de plaats daarvan andere bronnen van inkomst te worden opgespoord. Ik geloof dat dit te meer klemmt, omdat ik meen te hebben aange-toond, dat bij den tegenwoordigen stand der marktprijzen van de belangrijkste onzer stapelproducten, als koffie, suiker en tabak, bij de scherpe concurrentie die zij op alle markten ondervinden, het nadeel dat de nijverheid van de uitvoerrechten ondervindt, buiten alle verhouding grooter is, dan het voordeel dat de schatkist er door geniet. Ja, ik zou zelfs durven beweren dat als men met die heffing voortgaat, men groot gevaar loopt de nijverheid te dooden, en door een bron van welvaart te vernietigen, tevens de daaruit voortvloeiende inkomsten voor de schatkist te doen opdrogen. Maar op welke wijze wilt gij der schatkist vergoeding schenken voor die hate? hoor ik vragen.

Het *Amsterdamsch Handelsblad*, dat ik rangschik onder de krach-tigste en bekwaamste bestrijders van het uitvoerrecht, zegt in een zijner met talent geschreven artikelen:

„Bij het tarief van 1874 is zeer weinig rekening gehouden met den aard van het artikel dat aan invoerrecht onderworpen is. Waarom moeten juweelen, schilderijen, enz. geheel vrij van rechten zijn? Waarom wordt van zijden manufacturen en andere artikelen van weelde niet meer rechten geheven dan van gewone lijnwaden? Die vrijzinnigheid steekt zoo scherp mogelijk af bij het behoud der uitvoerrechten.”

En dit is mijns inziens volkomen juist. Te vergeefs vraagt men zich af: van waar die liberaliteit aan den eenen en die fiscaliteit aan den anderen kant? Voor wie de wordingsgeschiedenis van deze tarieven aandachtig nagegaan en het ontwerp-van Bosse met dat van den minister Fransen v. d. Putte, dat wet geworden is, vergeleken hebben, zal de beantwoording van die vraag niet moeilijk zijn. Hoe dit echter zij, men kan vrede hebben met een laag invoer-recht op alle artikelen van algemeen gebruik, goedkeuren de vele vrijstellingen in het belang van landbouw en nijverheid en ter bevoor-dering van kennis en beschaving, en toch van oordeel zijn dat artikelen van weelde, dat edelgesteenten en schilderijen niet behoeven te worden vrijgesteld, dat luxe-wapenen niet met 6 %, bijouteriën van goud en zilver niet als kramerijen, zijden stoffen niet als katoenen lijnwaden, in één woord artikelen van weelde niet als artikelen van dagelijksch gebruik en behoefte behooren te worden belast. Het evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven in Indië behoeft echter niet

altijd gezocht te worden in verhooging van inkomsten. Men legge zich veeleer toe op besparing van uitgaven; niet door aan het land te onthouden, wat noodig is voor de ontwikkeling der algemeene welvaart (dit zou de paarden achter den wagen spannen zijn) maar door een ordelijk en zuinig beheer, door scherp toezicht en goed overleg bij de administratie van 's lands gelden en goederen; dan kunnen en zullen er nog tonnen schats bespaard worden.

Ten slotte: De afschaffing der uitvoerrechten zal ten aanzien van Nederlandsch-Indië een daad van rechtvaardigheid zijn. Men schafte in Nederland de uitvoerrechten af, niet uit weelde, niet omdat de schatkist de opbrengst van die belasting wel kon missen — maar niettegenstaande tekorten — *op grond van de steeds dieper en dieper doorgedrongen overtuiging dat de baat*, die der schatkist door het heffen van uitvoerrechten toevloede, in geen verhouding hoege-naamd staat tot den druk, die daardoor aan een zekere klasse van industrieelen wordt opgelegd.

Hoe kan men nu eerlijk en billijk zijn jegens Nederlandsch-Indië, en daar de uitvoerrechten handhaven, terwijl de industrie er kwijnende is en nog zulke moeilijke tijden tegemoet gaat?

Naar aanleiding van deze voordracht volgde een debat waaraan werd deelgenomen door de heeren Mr. J. Heemskerk Az., W. Hoven, Mr. J. L. de Bruijn Kops, W. J. Hooveveen, Mr. A. Th. Heyligers en den spreker. Hunne redevoeringen deelen wij in een volgend nummer in haar geheel mede.

Varia.

OVEREENKOMSTEN MET INLANDSCHE VORSTEN.

(Slot.)

VI. CONTRACT MET LAIKANG.

Aangezien de bestuurderes van Laikang J. Madina Daëng Bae, op den 15den April dezes jaars overleden is, en door de grooten, overeenkomstig de gebruiken van het land, tot haren opvolger verkozen is haar broeder, J. Tikola;

Aangezien deze dus, overeenkomstig het bepaalde bij artikel 19 van het op den 10den Februari 1862 met de overleden bestuurderes gesloten contract, de getrouwe nakoming van gemeld contract zal moeten beëedigen, alvorens door het Gouvernement als heerscher te worden bevestigd; en

Aangezien dat contract in vele opzichten niet meer met de eischen van den tegenwoordigen tijd is overeen te brengen en dientengevolge wijziging en aanvulling behoeft;

Zoo heb ik, Charles Christiaan Tromp, ridder van de orde van den Nederlandschen Leeuw, gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, op heden Woensdag den 19den November 1879, onder nadere goedkeuring van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië en uit naam van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, met J. Tikola, bestuurder van Laikang, en de grooten van dat landschap de ondervolgende overeenkomst gesloten.

ARTIKEL 1.

Even als hunne voorgangers verklaren ook de tegenwoordige bestuurder, J. Tikola, en de grooten van Laikang, dat dit landschap behoort tot het grond gebied van Nederlandsch-Indië, en dat zij mitsdien Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, vertegenwoordigd

door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als wettig opperheer erkennen.

Zij beloven derhalve aan het Gouvernement van Nederlandsch-Indië en aan zijne vertegenwoordigers trouw, gehoorzaamheid en onderwerping.

ARTIKEL 2.

Het gebied van Laikang wordt verstaan te zijn samengesteld uit de landen, omschreven op de aan dit contract gehechte opgave.

ARTIKEL 3.

De bestuurder van Laikang noch zijne grooten zullen het landschap ooit aan eenige andere natie dan de Nederlandsche overgeven, noch met eenige andere mogendheid, hetzij Oostersche of Westersche, noch met eenigen onderdaan van zoodanige natie, eenig verbond of eenige overeenkomst aangaan of briefwisseling houden, noch geschenken, of zendelingen ontvangen van of zenden aan zoodanige mogendheid of zoodanigen onderdaan, noch toelaten dat zulks door of namens hunne kinderen of andere bloedverwanten of door of namens hunne onderdanen plaats vinde.

ARTIKEL 4.

Bij overlijden van den bestuurder, of in gevallen dat de bestuurszetel van Laikang door andere omstandigheden on vervuld mocht geraken, treedt de als opvolger in het bestuur aangewezen prins of prinses als bestuurder of bestuurderes van het landschap op, na vooraf in geschrifte te hebben afgelegd, geteekend en bezegeld den eed van trouw aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden en aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als 's Konings vertegenwoordiger in die gewesten, zoomede van stipte naleving dezer overeenkomst.

De heerscher en de grooten zullen, telkens wanneer de waardigheid van opvolger in het bestuur on vervuld mocht zijn, met eerbiediging der landsinstellingen en in overleg met den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, zoodra mogelijk den prins of de prinses aanwijzen, dien of die zij tot opvolger in het bestuur wenschen bestemd te zien.

Deze aanwijzing wordt onderworpen aan de goedkenning en bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, zonder welke zij van geenerlei gevolg is.

Bij gemis aan eenstemmigheid tusschen den heerscher en zijn grooten onderling, of tusschen dezen en den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, wordt de keuze van den tot opvolger in het bestuur aan te wijzen prins of prinses onderworpen aan de beslissing van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, aan welke beslissing de bestuurder en de grooten zich onvoorwaardelijk zullen onderwerpen.

ARTIKEL 5.

Bijaldien de aangewezen opvolger in het bestuur gedurende zijne minderjarigheid tot de waardigheid van bestuurder mocht geroepen

worden, wordt, tot aan het door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië te bepalen tijdstip zijner meerderjarigheid, het gezag en het bestuur over Laikang uitgeoefend door één of meer personen van het besturend stamhuis daartoe door den Gouverneur-Generaal te kiezen, en bij eene daarvan uit te reiken acte in die waardigheid te bevestigen.

Geene uitroeping, voorstelling aan het volk of bevestiging van den tot bestuurder verkozen prins of prinses is geldig, wanneer die niet geschiedt krachtens eene door den Gouverneur-Generaal onderteekende acte, waarbij de keuze van dien prins of die prinses wordt goedgekeurd en bekrachtigd.

ARTIKEL 6.

De bestuurder en de grooten van Laikang zullen den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden als den vertegenwoordiger van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement eerbiedigen en gehoorzamen, en mitsdien alleen met hem in overleg treden omtrent alle aangelegenheden, de wederzijdsche belangen betreffende.

Zij zullen zonder zijn medeweten of voorafgaand overleg met hem aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement geene brieven noch gezantschappen afzenden.

ARTIKEL 7.

De bestuurder en de grooten van Laikang zullen met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement steeds vrede en oprechte vriendschap onderhouden, en dat Gouvernement, waar noodig, op eerste aanvraag met alle in hun bereik zijnde middelen hulp verleen en door het leveren van menschen, wapenen en vaartuigen, en zulks tegen zoodanige vergoeding als het Gouvernement billijk zal achten.

Zij verbinden zich evenzeer vrede en vriendschap te onderhouden met de heerschers van de naburige of van andere tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië behorende landschappen, en zullen mitsdien zonder voorkennis en toestemming van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië tegen zoodanige bestuurders geene vijandelijkheden plegen, noch daartoe uitrustingen of voorbereidselen maken, noch versterkingen binnen Laikang opwerpen.

Versterkingen die met voorkennis van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement binnen het landschap mochten bestaan of nader opgericht worden, zullen op eerste aanzegging van het Gouvernement geslecht worden.

ARTIKEL 8.

Aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement blijft het recht voorbehouden om, zulks nuttig of noodig oordeelende, te allen tijde één of meer Europeesche of inlandsche gezaghebbers en het noodige personeel in Laikang te vestigen, belovende de bestuurder en de grooten ook die ambtenaren te eerbiedigen en te doen eerbiedigen.

ARTIKEL 9.

Op welke plaats ook in Laikang het Gouvernement in het vervolg mocht wenschen bezetting te leggen, versterkingen op te werpen of

etablissemerten op te richten, zullen de bestuurder en de grooten niet alleen zulks toestaan, maar ook daartoe, tegen billijke betaling en vergoeding voor eventueel daaruit voort te vloeien derving van inkomsten, alle mogelijke hulp en bijstand verleenē, terwijl zij voor elk van zoodanige bezettingen, versterkingen of etablissementen kosteloos ter beschikking van het Gouvernement zullen stellen eene uitgestrektheid gronds ter grootte van één vierkante paal, ter plaatse naar de keuze van het Gouvernement, behoudens billijke schadeloosstelling aan rechthebbenden.

De ter beschikking van het Gouvernement gestelde terreinen zullen behoorlijk afgebakend en in kaart gebracht worden.

Het Gouvernement belooft dergelijke gronden niet te vervreemden, noch te verkoopen, maar die, wanneer zij niet meer voor het beoogde doel noodig mochten zijn, weder aan het landschap toe te voegen.

Evenzoo verbinden de bestuurder en de grooten zich, om, wanneer zij daartoe aangezocht worden, tegen betaling mede te werken tot den bouw van vaartuigen ten behoeve van het Gouvernement.

ARTIKEL 10.

De bestuurder en de grooten zullen met rechtvaardigheid regeeren, het welzijn des volks bevorderen, den landbouw, de nijverheid, den handel en de scheepvaart en alle overige wettige en nuttige bronnen van volksbestaan beschermen en bevorderen, — in bescherming nemen en doen beschermen allen die zich met vergunning van het Gouvernement binnen Laikang gevestigd hebben of aldaar tijdelijk verblijf houden, alle handelaren, onderdanen van het Gouvernement, zoomede in het algemeen alle handelaren, zonder onderscheid, die in het landschap ten handel komen.

Alle den handel belemmerende gebruiken zullen in Laikang afgeschaft en verboden zijn.

Handelaren en vaartuigen van Laikang moeten voeren de Nederlandsche vlag, en genieten in den handel op Java en in alle andere landen onder het bestuur van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement al de rechten, die aan onderdanen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zijn toegekend, mits voorzien zijnde, voor Europeesch getuigde vaartuigen, van eenen zeebrief van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, en voor inlandsch getuigde vaartuigen, van eenen behoorlijken pas van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement of van den heerscher van Laikang.

ARTIKEL 11.

De bestuurder en de grooten van Laikang verbinden zich om aan Europeanen en andere Oostersche of Westersche vreemdelingen geene gronden af te staan, en hunne toelating of vestiging buiten de havens van hun land niet te vergunnen, zonder voorkennis en vooraf verkregen toestemming van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden.

Handelaren echter zullen in de havens van Laikang worden toegelaten en aldaar verblijf mogen houden zonder die voorkennis en toestemming, zoolang zij de orde en rust niet verstoren; zullende van hun meer dan drie maanden voortgezet verblijf in die havens door

den bestuurder en de grooten kennis moeten worden gegeven aan den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden.

Het Gouvernement van Nederlandsch-Indië behoudt zich de bevoegdheid voor om, ten aanzien van de toelating en vestiging van Chinezen en andere Oostersche vreemdelingen in Laikang, te allen tijde zoodanige verordeningen uit te vaardigen als het in het algemeen belang van Nederlandsch-Indië of in het bijzonder belang van dat landschap zal noodig achten.

Personen die zich zonder verlof hebben verwijderd uit 's Gouvernements militairen of maritiemen dienst, voortvluchtige veroordeelden of misdadigers en dergelijken zullen door den bestuurder van Laikang in geen geval binnen dat landschap geduld, maar onverwijld aan het Gouvernement uitgeleverd worden, indien zij zich dáár vertoonen, en zulks ook zonder dat hunne uitlevering in elk voorkomend geval geëischt wordt.

ARTIKEL 12.

De bestuurder en de grooten zullen aan personen, niet behoorende tot de inheemsche bevolking van Laikang, geen concessien tot ondernemingen van landbouw of ontginning van delfstoffen verleen, noch aan zoodanige personen gronden in leen geven, verhuren of verkoopen, dan na verkregen toestemming van het Gouvernement.

Zoodanige concessien zullen steeds, in het meeste voordeel van den heerscher en de grooten, zonder dat het Gouvernement in dat voordeel voor zich zelven eenig aandeel beoogt, doch met inachtneming der algemeene belangen van Nederlandsch-Indië, waartoe ook het landschap Laikang behoort, zooveel mogelijk worden geregeld in overeenstemming met de algemeene verordeningen vervat in de Koninklijke besluiten van 26 Januari 1866 n°. 62, 8 September 1867 n°. 29, en 2 September 1873 n°. 13, en de ordonnancie van den Gouverneur-Generaal van 7 Mei 1874, alsmede de bepalingen welke later tot wijziging of aanvulling van die verordeningen mochten zijn of worden vastgesteld.

Van zoodanige wijzigingen en aanvullingen zal eventueel aan den bestuurder en de grooten van Laikang onverwijld kennis worden gegeven, terwijl van de voormelde verordeningen, zooals die zijn opgenomen in de *Indische Staatsbladen* van 1867 nos. 54a en 156, 1873 n°. 217a en 1874 n°. 128, vertalingen in de Makassaarsche taal aan dit contract zijn gehecht.

Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement behoudt zich wijders het recht voor, om voor zijne rekening ondernemingen van landbouw of mijnontginning in Laikang te doen aanvangen en voortzetten of wel het recht daartoe aan particulieren af te staan, een en ander behoudens billijke schadeloosstelling aan den betrokkene wanneer daartoe grond bestaat.

De bestuurder en de grooten van Laikang beloven zoodanige ondernemingen steeds zooveel mogelijk te bevorderen.

Ook blijft aan het Gouvernement het recht voorbehouden om in de bosschen van Laikang te allen tijde zooveel mast-, timmer- en brandhout te doen aankappen, dan wel op te koopen en uit te voeren, als

het noodig zal achten en zulks zonder dat deswege door den heerscher en de grooten, onder welke benaming ook, eenige opbrengst of betaling zal worden gevorderd, zullende evenwel geene aankapping plaats hebben zonder voorafgaand overleg met hen.

ARTIKEL 13.

De bestuurder en de grooten van Laikang verbinden zich te zorgen en te doen zorgen dat in Laikang geene bovenmatige of onwettige heffingen, hoe ook genaamd en door wien ook, van de bevolking geëischt worden.

ARTIKEL 14.

Al de door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in omloop gebrachte muntsoorten zullen in Laikang tegen den wettigen koers gangbaar zijn.

ARTIKEL 15.

Alle Europeanen, vast of tijdelijk gevestigd in Laikang, en voorts alle personen, zonder onderscheid, gevestigd op het grondgebied der in dat landschap bestaande of eventueel op te richten gouvernements-etablissemmenten, worden beschouwd als onderdanen van het Gouvernement en staan onder het onmiddellijk gezag van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden.

ARTIKEL 16.

De zorg voor de politie binnen Laikang berust bij den bestuurder en de grooten, die dientengevolge aansprakelijk zijn voor de handhaving van orde en rust binnen dat landschap en zorg dragen voor de opsporing der misdrijven en overtredingen.

ARTIKEL 17.

Behoudens de in het volgend artikel te vermelden uitzonderingen zijn alle in Laikang gevestigde personen, geen Europeanen zijnde, onderworpen aan de rechtspraak van den bestuurder en de grooten.

Elke aan die rechtspraak onderworpen misdadiger wordt gestraft volgens de in Laikang bestaande wetten en landsinstellingen, met dien verstande evenwel dat martelende of verminkende straffen — waaronder ook de straf van rottingslagen wordt begrepen — niet mogen worden toegepast.

De doodstraf noch de straf van bannissement mag worden ten uitvoer gelegd dan nadat de schuldige, met inachtneming der volgens de wetten en instellingen des lands voorgeschreven rechtspleging, tot die straffen veroordeeld zij, en nadat de gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, aan wien het vonnis en alle overige tot de zaak betrekking hebbende bescheiden ter inzage moeten worden toegezonden, zijn gevoelen dienaangaande zal hebben bekend gesteld.

Wanneer de gouverneur bedenking heeft tegen de voltrekking der doodstraf, en niet op grond daarvan terstond van hare toepassing wordt afgezien, wordt de beslissing van den Gouverneur-Generaal van

Nederlandsch-Indië ingeroepen, aan welke beslissing de bestuurder en de grooten zich zullen onderwerpen.

Van regeeringswege wordt de plaats aangewezen waar een veroordeelde de hem opgelegde straf van verbanning zal ondergaan.

Den bestuurder en den grooten van Laikang wordt de bevoegdheid gelaten om personen behorende tot de inheemsche bevolking des lands, wier verder verblijf in dat landschap gevaarlijk wordt geacht voor de openbare rust en orde, of die, zich aan misdrijf schuldig gemaakt hebbende, om staatkundige redenen niet volgens de wetten en instellingen des lands kunnen worden terechtgesteld, in het belang der openbare rust en orde uit dat landschap te verbannen.

In die gevallen, wordt de verbanning gelast bij een door den bestuurder en de grooten uit te vaardigen vormelijk bevelschrift, waaraan nochtans geen gevolg kan worden gegeven dan nadat de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië de plaats hebbe aangewezen alwaar de banneling verblijf zal houden.

De heerscher is gehouden om aan personen, door dien maatregel getroffen, een onderstand toe te leggen tot zoodanig bedrag als noodig is voor hun onderhoud, ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal, en zulks tot dat zij een middel hebben gevonden om door eigen arbeid in hun levensonderhoud te voorzien.

ARTIKEL 18.

Alle in Laikang gevestigde personen, die, ingevolge artikel 15 van dit contract, onderdanen zijn van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, zijn onderworpen aan de rechtspraak der rechtbanken en rechters van dat Gouvernement.

De in die categorie vallende personen, die, verdacht van eenig misdrijf of eenige overtreding, binnen Laikang zijn opgevat, worden door den bestuurder en de grooten aan den gouverneur uitgeleverd.

Aan diezelfde rechtspraak zijn mede onderworpen onderdanen van den bestuurder en de grooten van Laikang, die zich te zamen met onderdanen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement aan misdrijven of overtredingen schuldig maken; die misdrijven plegen jegens dat Gouvernement, zijne ambtenaren, militairen of andere onderdanen, of wel ten aanzien zijner eigendommen, of die zijner onderdanen; die procederen in zaken van handel en nijverheid, of in andere civiele gedingen, waarin onderdanen van het Gouvernement betrokken zijn.

De ambtenaren van het Gouvernement zijn volkomen bevoegd tot de opsporing van de bovenbedoelde misdrijven en overtredingen, in Laikang begaan, en zullen daarin door den bestuurder en de grooten steeds zooveel mogelijk worden bijgestaan.

De bestuurder en de grooten zullen de vonnissen door de Nederlandsch-Indische rechters en de rechtbanken in bovenbedoelde gevallen over hunne onderdanen uitgesproken, steeds eerbiedigen en binnen hun gebied naar behooren laten uitvoeren.

ARTIKEL 19.

In Laikang zijn menschenroof, slavenhandel en in- en uitvoer van

slaven verboden, en zullen die misdadige bedrijven door den bestuurder en de grooten binnen hun landschap niet geduld, maar met alle in hun bereik zijnde middelen krachtdadig tegengegaan worden.

Ter verzekering der rechten van zoodanige personen die zich tot waarborg van schuld als pandelingen mochten hebben gesteld, beloven de bestuurder en de grooten van Laikang: te zullen waken en doen waken, dat zooveel mogelijk in hun landschap worden nageleefd de bepalingen door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement met opzicht tot het pandelingschap vastgesteld bij de ordonnanciën van 7 Juli 1859 (*Staatsblad* n°. 43) en 22 Juni 1872 (*Staatsblad* n°. 114), waarvan eene Makassaarsche vertaling aan dit contract is gehecht; — te zullen tegengaan en doen tegengaan alle onwettige aanhouding van personen als pandelingen, — en voorts krachtig te zullen medewerken tot de tragsgewijze afschaffing van het pandelingschap voor zooveel dat nog binnen hun landschap mocht bestaan.

ARTIKEL 20.

De bestuurder en de grooten van Laikang zullen den zeeroof met alle in hun bereik zijnde middelen krachtdadig tegengaan en doen tegengaan, en geen schuilplaats noch eenige andere hulp of medewerking hoegenaamd verleenen, noch toelaten dat die verleend worden, aan zeeroovers noch aan personen die hun bekend zijn of aangewezen worden als zoodanig bedrijf uit te oefenen of daarin betrokken te zijn.

Zij zullen degenen die daaraan schuldig of medeplichtig bevonden worden, aan den gouverneur van Celebes en onderhoorighen uitleveren, dan wel hen volgens de wetten en instellingen des lands doen terechtstellen, naar gelang die schuldigen of medeplichtigen onderdanen van het Gouvernement dan wel van hen zijn.

ARTIKEL 21.

De bestuurder en de grooten verbinden zich om aan alle schepen en vaartuigen welke langs de kusten binnen het gebied van Laikang in nood mochten geraken, allen bijstand te verleenen, de schipbreukelingen te verzorgen, en zich geen hunner goederen toe te eigenen, noch te gedoogen dat iemand, wie ook, zich die toe eigene.

Zij verbinden zich om schepen en vaartuigen of goederen welke aan het strand of langs de rivieren binnen het gebied van hun landschap mochten stranden, of komen aandrijven of worden aangebracht, en welker eigenaren onbekend zijn, te bergen, dan wel ten voordeele van belanghebbenden in het openbaar te verkoopen indien die niet kunnen worden bewaard.

Van het stranden van schepen en vaartuigen of het aanbrengen van aan het strand of uit de rivieren opgevischte goederen zullen de bestuurder en de grooten onverwijld kennis geven aan den controleur te Takalar.

De bestuurder en de grooten kunnen hulp- en bergloon vorderen, die voor henzelfen naar mate van de moeite worden begroot.

Van die begrooting geven zij onverwijld kennis aan den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden.

Belanghebbenden die zich met deze begroting bezwaard mochten achten, kunnen de beslissing van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië inroepen door tusschenkomst van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden.

ARTIKEL 22.

De bestuurder en de grooten van Laikang verbinden zich om, met de middelen onder hun bereik of te hunner beschikking gesteld of nog te stellen, het volksonderwijs in hun land krachtdadig te ondersteunen en te bevorderen.

ARTIKEL 23.

De bestuurder en de grooten van Laikang verbinden zich de vaccine onder hunne onderdanen toe te laten en te bevorderen.

ARTIKEL 24.

De bestuurder en de grooten van Laikang erkennen dat door dit contract alle vroegere overeenkomsten door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement met de heerschers van Laikang gesloten, voor zooverre die met het tegenwoordig tractaat in strijd zijn, zijn vervallen.

Omtrent punten bij dit contract niet voorzien, en die later blijken mochten in het belang van land en volk regeling te behoeven, wordt voorts overeengekomen dat partijen zich deswege in der minne zullen verstaan.

Het Gouvernement van Nederlandsch-Indië zal den bestuurder en de grooten van Laikang en hunne opvolgers, zoolang zij de hun in dit contract opgelegde verplichtingen trouw en stipt opvolgen, in hunne waardigheden en rechten als zoodanig handhaven, en zich niet met de inwendige huishouding des lands inlaten.

Aldus ten dage en jare, in den aanhef dezes vermeld, te Makassar overeengekomen, in triplo opgemaakt, onderteekend, bezegeld en plechtig beëdigd door den bestuurder van Laikang, J. Tikola, en door zijne grooten: Dini, soeloewatang Laikang; Hanapi, kraeng Poenaga J. Kate, glarang Laikang; Bombang, kraeng Patopakang; Soe Sa, kraeng Panjakalang, en J. Aboe, glarang Tjikoang, in tegenwoordigheid van mij, Charles Christiaan Tromp, gouverneur van Celebes en onderhoorigheden.

(w. g.) TROMP

Ter ordonnancie van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden.

De secretaris voor de inlandsche zaken,

Bij afwezen,

De commies,

(w. g.) BRUGMAN.

Stempels en handteekeningen van den
bestuurder en de grooten van Laikang.

In onze tegenwoordigheid:

De waarnemende stations-kommandant in de wateren van Celebes,

(w. g.) LOENEN.

De adsistent-resident voor de politie,

(w. g.) HOFSTEDE.

De militaire kommandant van Celebes en onderhoorigheden,

(w. g.) BOOM.

De president van den raad van justitie te Makassar.

(w. g.) SCHOLTEN.

Handteekening van den kalief.

Dit contract is goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 14den October des jaars 1880.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,

(w. g.) VAN LANSBERGE.

Ter ordonnancie van den Gouverneur-Generaal,

De Algemeene Secretaris,

(w. g.) PANNEKOEK.

Behoort bij art. 2 van het contract met Laikang.

OPGAVE van de landen waaruit het gebied van Laikang is samengesteld.

Het gebied van Laikang bestaat uit de ondervolgende landen:

1. Bonto tjinde. 2. Djongowa. 3. Tjikowang. 4. Bonto tannga.
5. Djenelabaja. 6. Goesoenga. 7. Palembang. 8. Kassi boemboe. 9. Tamalaba.
10. Laikang. 11. Sapang. 12. Loere. 13. Panjakalang. 14. Talaka.
15. Bontopara. 16. Patopakang. 17. Batoelateja. 18. Boronglema.
19. Kampong beroe. 20. Poenpedo. 21. Palekokang. 22. Solisinga.
23. Kojokanga. 24. Boengoengleja. 25. Bonto tjowe. 26. Parangtjina.
27. Poenaga. 28. Pateloe. 29. Salaboe. 30. Toebaranja. 31. Tompo-balang.
32. Bontomanai. 33. Bodija. 34. Poentodo. 35. Sogaja. 36. Sambelengan.
37. Poepoede. 38. Kampong para.

Handteekening van den bestuurder van Laikang.

De gouverneur van Celebes en onderhoorigheden,

(w. g.) TROMP.

ACTE VAN VERBAND.

Ik, J. Tikola, bestuurder van Laikang, beloof plechtig:

aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement als mijn opperheer, en aan de door hetzelfde over mij gestelde machten als mijne overheid, allen verschuldigten eerbied, gehoorzaamheid en hulp te bewijzen; het op heden door mij met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement gesloten contract getrouwelijk te zullen nakomen en wel in het bijzonder:

1°. het welzijn des volks te bevorderen;

Deel I, 1882.

- 2°. met rechtvaardigheid te regeeren;
- 3°. in vrede met mijne naburen te leven;
- 4°. den zeeroof te beletten;
- 5°. den slavenhandel tegen te gaan;
- 6°. den landbouw te beschermen;
- 7°. de nijverheid te bevorderen;
- 8°. tot den bloei van den handel mede te werken;
- 9°. de scheepvaart te ondersteunen;
- 10°. aan schipbreukelingen hulp te verleen en gestrande goederen te bergen, en niet te gedoogen dat door mijne onderdanen in strijd daarmede gehandeld worde;
- 11°. mij in geene staatkundige betrekking te stellen met vreemde mogendheden;
- 12°. om bij het opleggen van straffen te letten op de daarbij gemaakte bepalingen;
- 13°. de vaccine onder mijne onderdanen toe te laten en te bevorderen;
- 14°. het volksonderwijs in mijn land krachtadig te ondersteunen en te bevorderen.

Wijders verbind ik mij om aan Europeanen of andere Oostersche of Westersche vreemdelingen geene gronden af te staan, en hunne toelating of vestiging buiten de havens van mijn land niet te vergunnen, zonder voorkennis en vooraf verkregen toestemming van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden. Handelsaars echter zullen in de havens van Laikang worden toegelaten en aldaar verblijf mogen houden zonder die voorkennis en toestemming, zoolang zij de orde en rust niet verstoren; zullende van hun meer dan drie maanden voortgezet verblijf in die havens door mij kennis moeten worden gegeven aan den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden.

En heb ik, J. Tikola, deze belofte met den heiligen eed op den Koran bevestigd.

En opdat deze belofte te allen tijde kunne blijken, zoo is daarvan deze acte opgemaakt en voorts met het zegel en de handteekening van den bestuurder bekrachtigd.

Aldus gedaan, geteekend en bezworen te Makassar op Woensdag den 18den November 1879.

Handteekening en stempel van den bestuurder van Laikang.

De gouverneur van Celebes en onderhoorigheden,

(w. g.) TROMP.

Ter ordonnancie van denzelve,

De secretaris voor de inlandsche zaken.

Bij afwezen,

De commies,

(w. g.) BRUGMAN.

ACTE VAN BEVESTIGING.

Nademaal het mij, gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, gebleken is, dat na het overlijden van J. Madina Daëng Bae, bestuurderes van Laikang, haar broeder J. Tikola door de keuze van

den hadat en het volk wettig aanspraak maken kan op het bestuur van Laikang, en hij dus als bestuurder van genoemd landschap behoort te worden bevestigd;

En aangezien door J. Tikola op heden ten gouvernementshuize te Makassar de aan deze acte geannexeerde verklaring afgelegd en beëdigd is;

Zoo ben ik, gouverneur voornoemd, er toe overgegaan om J. Tikola, onder nadere goedkeuring van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, in zijne waardigheid van bestuurder van Laikang te bevestigen, gelijk geschiedt bij deze.

Ten blijke waarvan deze acte opgemaakt en ondertekend is door mij, gouverneur van Celebes en onderhoorigheden.

(w. g.) TROMP.

Ter ordonnancie van denzelve,
De secretaris voor de inlandsche zaken,
 Bij afwezen,
De commies,

(w. g.) BRUGMAN.

Deze acten van verband en van bevestiging zijn goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 14den October 1880.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,

(w. g.) VAN LANSBERGE.

Ter ordonnancie enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

Laikang is een landschap van geringe beteekenis, gelegen aan het zuidwestelijk uiteinde van het zuidelijk schiereiland van Celebes. Het wordt ten deele omgeven door de afdeeling Zuiderdistricten, ten deele door de zee omspoeld. Met de landschappen Binamoe en Bangkala vormde het vroeger het bondgenootschap der Torathealanden, welke in 1824 tot het vernieuwd Bongaaisch contract toetraden. In 1849 werd met de Torathealanden een contract gesloten, hetwelk meer in het bijzonder de verplichtingen der bestuurders omschreef ten aanzien van het tegengaan van zeeroof, het verleen van hulp aan gestrande schepen en het bergen hunner lading. Meer volledig werd de verhouding dier landen tot het Gouvernement in 1862 geregeld, ¹⁾ doch reeds in het volgend jaar werden de landschappen Binamoe en Bangkala bij het gouvernementsgebied ingelijfd, naar aanleiding van gewelddaden waaraan de bevolking zich jegens gouvernementsonderdanen en dienaren had schuldig gemaakt. Thans is dus van de bedoelde landschappen slechts Laikang nog in het bezit van zelfbestuur.

Nadat in 1879 het vrouwelijk hoofd van dat landschap was overleden, werd haar broeder J. Tikola tot haar opvolger verkozen.

Aangezien het contract van 1862 niet meer aan de eischen des tijds beantwoordde, is van zijn optreden gebruik gemaakt om eene nieuwe overeenkomst te sluiten.

¹⁾ Gedrukte stukken der Tweede Kamer, Zitting 1864—1865, XXI n°. 13, 14 en 15.

VII. LAIWOEL. ACTE VAN VERBAND.

Ik ondergeteekende, Sao-Sao, verkozen radja van Laiwoei (Kandari), beloof bij deze onder eede: het door wijlen mijn vader, La Manggoe, met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement op den 13den April 1858 gesloten contract getrouwelijk en met alle gestrengheid te zullen nakomen en handhaven, en zulks naar aanleiding van art 27 van bovenbedoeld contract en in afwachting van een nader met dat Gouvernement te vernieuwen contract.

Aldus gedaan en beëdigd te Kandari op Zaterdag den 15den Mei 1880.

De gouverneur van Celebes en onderhoorigheden,

(w. g.) TROMP.)

Handteekeningen van den vorst en de grooten van Laiwoei (Kandari).

Bovenstaande handteekeningen in onze tegenwoordigheid gesteld.

De kapitein-luitenant ter zee, kommandant

van Z. M. stoomschip Sumatra,

(w. g.) G. BIJL DE VROE.

De adsistent-resident ter beschikking,

(w. g.) BENSBACH.

De luitenant ter zee 1ste klasse 1ste officier,

(w. g.) C. H. CORNELISSEN.

De kommies voor de inlandsche zaken,

(w. g.) J. A. G. BRUGMAN.

 ACTE VAN BEVESTIGING.

Nademaal, in de plaats van den in de maand April 1871 overleden radja La Manggoe, overeenkomstig de instellingen van Laiwoei, tot radja aldaar verkozen is zijn zoon Sao-Sao;

En aangezien genoemde Sao-Sao, op heden Zaterdag den 15den Mei des jaars 1880, in handen van mij, gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, plechtig heeft beëdigd en te mijnen overstaan geteekend de schriftelijke verbindtenis, bedoeld in art. 27 van het op den 13den April 1858 tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en wijlen zijn voorganger en den hadat van Laiwoei gesloten contract;

Zoo wordt voornoemde Sao-Sao bij deze door mij, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, in naam en van wege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement plechtig bevestigd in zijne waardigheid van radja van Laiwoei;

ten blijkte waarvan hem van deze acte, zoomede van de bovenbedoelde door hem aangegane schriftelijke verbindtenis, nadat die stukken zullen voorzien zijn van het bewijs van goedkeuring en bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal, een exemplaar zal worden uitgereikt.

Aldus gedaan te Kandari (Laiwoei) ten dage en jare voorschreven.

De gouverneur van Celebes en onderhoorigheden,

(w. g.) TROMP.

Behoudens de daarin met rooden inkt gebrachte wijzigingen ¹⁾ zijn deze acten van verband en bevestiging goedgekeurd en bekrachtigd op heden den 14den November des jaars 1880.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(w. g.) VAN LANSBERGE.

Ter ordonnancie enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

Laiwoei maakt het uiterste gedeelte uit der zuidoostelijke landtong van Celebes en bestaat uit eene vereeniging van landschappen, elk onder een afzonderlijk bestuur staande.

Onze aanrakingen met Laiwoei zijn tot dusver niet veelvuldig geweest, ofschoon meermalen het plan is geopperd om daar een gouvernements-ambtenaar te plaatsen. Eerst in 1858 werd met het hoofdbestuur van Laiwoei, namelijk met den radja en den hadat van Kandari, eene overeenkomst gesloten, waarbij Nederland's souvereiniteit werd erkend. ²⁾ Na het overlijden van den radja van Kandari in 1871, trad zijn minderjarige zoon Sao-Sao als zoodanig op, doch eerst in 1880 bestond gelegenheid hem in die waardigheid te bevestigen.

Het voornemen bestaat om het verouderd contract van 1858 door eene nieuwe overeenkomst te vervangen.

VIII. CONTRACT MET TERNATE.

Aangezien in de plaats van den op 25 October 1876 overleden sultan van Ternate, Assoelthanoel Mahfoel Binajatillahilhanan Siradjoel Moelki Amiroeddin Iskandar Poetra Mohamad Arsad Wahuwa Minassalihin Sjah, met inachtneming der volksinstellingen, op den 20sten October des jaars 1879 tot sultan van dat gebied is verkozen, en bij besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 12 September 1879, n°. 5, daartoe verheven is, prins kapitein laut Ajanhar van Ternate;

En vermits het wenschelijk is voorgekomen om de optreding van dezen nieuwen sultan te benuttigen, om met dezen, ter vervanging van het thans bestaande doch verouderde contract, eene nieuwe overeenkomst te sluiten, waarbij de wederzijdsche rechten en verplichtingen beter in overeenstemming worden gebracht met de eischen van den tegenwoordigen tijd;

Zoo is op heden, den 30sten October 1880, tusschen ons, Owen Maurits de Munnick, resident van Ternate, en Assoelthan Tadjoeel Mahfoel Binajatillahilhanan Siradjoel Moelki Amiroeddin Iskandar Moenawaroessadik Wahoewaminaladilin Sjah Poetra Ajanhar, sultan van Ternate, en zijne landsgrooten, namens de Regeering van Nederlandsch-Indië, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, overeengekomen als volgt:

¹⁾ Deze wijzigingen zijn in de overgelegde afschriften overgenomen.

²⁾ Gedrukte stukkec der Tweede Kamer 1859—1860. LV, n°. 4.

ARTIKEL 1.

Even als hunne voorgangers verklaren ook de tegenwoordige sultan, Assoelthan Tadjoeel Mahfoel Binajatillahilhanan Siradjoel Moelki Amiroeddin Iskandar Moenawaroessadik Wahoewaminaladilin Sjah Poetra Ajanhar, en de landsgrooten van Ternate, dat dit sultanaat behoort tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië, en dat zij mitsdien Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, vertegenwoordigd door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als wettig opperheer erkennen.

Zij beloven derhalve aan het Gouvernement van Nederlandsch-Indië en aan zijne vertegenwoordigers trouw, gehoorzaamheid en onderwerping.

ARTIKEL 2.

Het gebied van het sultanaat van Ternate wordt verstaan te zijn samengesteld uit de landen en eilanden, omschreven op de aan dit contract gehechte opgave.

De afstand, bij vroegere overeenkomsten aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement gedaan van alle landen welke te voren tot het sultanaat behoord hebben en daaronder thans niet meer begrepen zijn, wordt nieuwelings erkend en bevestigd.

ARTIKEL 3.

Het sultanaat van Ternate wordt als een leen afgestaan aan hem, sultan, onder de uitdrukkelijke voorwaarde van stipte en trouwe nakoming der in dit contract omschreven verplichtingen. Hij, sultan, verklaart dit leen op die voorwaarde te aanvaarden.

ARTIKEL 4.

De sultan van Ternate noch zijne landsgrooten zullen het sultanaat ooit aan eenige andere natie dan de Nederlandsche overgeven, noch met eenige andere mogendheid, hetzij Oostersche of Westersche, noch met eenigen onderdaan van zoodanige natie, eenig verbond of eenige overeenkomst aangaan, of briefwisseling houden, noch geschenken of zendingen ontvangen van of zenden aan zoodanige mogendheid of zoodanigen onderdaan, noch toelaten dat zulks door of namens hunne kinderen of andere bloedverwanten of door of namens hunne onderdanen plaats vinde.

ARTIKEL 5.

De sultan en de landsgrooten van Ternate zullen met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement steeds vrede en oprechte vriendschap onderhouden en dat Gouvernement, waar noodig, op eerste aanvraag met alle in hun bereik zijnde middelen hulp verleen en door het leveren van menschen, wapenen en vaartuigen, en zulks tegen zoodanige vergoeding als het Gouvernement billijk zal achten.

Zij verbinden zich evenzeer vrede en vriendschap te onderhouden met de sultans van Tidore en Batjan of van andere tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië behorende landschappen, en zullen mitsdien zonder voorkennis en toestemming van het Gouvernement van

Nederlandsch-Indië tegen zoodanige heerschers geene vijandelijkheden plegen, noch daartoe uitrustingen of voorbereidselen maken, noch versterkingen binnen het sultanaat van Ternate opwerpen.

Versterkingen die met voorkennis van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement binnen het sultanaat mochten bestaan, of nader opgericht worden, zullen op eerste aanzegging van dat Gouvernement geslecht worden.

Voorts verbinden de sultan en de landsgrooten zich om van alle oneenigheid en twist, die mochten ontstaan tusschen het sultanaat van Ternate en andere landschappen, terstond kennis te geven aan den resident, en die te onderwerpen aan de beslissing van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

ARTIKEL 6.

Eene nauwkeurige lijst der sieraden van het sultanaat van Ternate, door den sultan vervaardigd en door hem en de landsgrooten onder-teekend, blijft bij het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in bewaring, ten waarborg dat die sieraden nimmer in vreemde of ongerechtigde handen geraken.

ARTIKEL 7.

De sultan en de landsgrooten van Ternate erkennen het recht van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement om een vervanger voor het sultanaat te kiezen en te verheffen telkens wanneer die waardigheid on vervuld is.

Geene uitroeping, voorstelling aan het volk, of bevestiging van den tot sultan verkozen prins is geldig, wanneer die niet geschiedt krachtens eene door den Gouverneur-Generaal onderteekende acte, waarbij de keuze van dien prins wordt goedgekeurd en bekrachtigd.

ARTIKEL 8.

De sultan en de landsgrooten erkennen het recht van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement om alle landsgrooten en andere ambtenaren en officieren, geene uitgezonderd, in het sultanaat van Ternate te benoemen en te ontslaan.

De sultan verbindt zich geene benoeming of ontslag te doen zonder voorafgaande goedkeuring van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement op voordracht van hem, sultan.

De benoemden leggen, alvorens in functie te treden, in handen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement den eed van trouw af, en erlangen van het Gouvernement eene acte van aanstelling waarin hunne verplichtingen kortelijk zijn beschreven.

ARTIKEL 9.

De sultan en de landsgrooten erkennen het onbetwistbare recht van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement om, zoodra het zulks goedvindt, zelf het bestuur over het geheele sultanaat of over een gedeelte daarvan in handen te nemen.

Eenzoo erkennen de sultan en de landsgrooten het recht van het

Gouvernement om over het geheel of een gedeelte van het sultanaat van Ternate ambtenaren te plaatsen.

De sultan en de landsgrooten verbinden zich zooveel mogelijk deze ambtenaren te helpen en te doen helpen en ondersteunen zooveel zij dit behoeven.

De sultan en de landsgrooten erkennen alsmede het recht van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement om, zulks oorbaar achtende, de inkomsten van de hoofden, die in de verschillende deelen van het sultanaat van wege den sultan gezag voeren, op eene redelijke wijze te vermeerderen of te verbeteren.

ARTIKEL 10.

Op welke plaats ook in het sultanaat van Ternate het Gouvernement in 't vervolg mocht wenschen bezetting te leggen, versterkingen op te werpen of etablissementen op te richten, zullen de sultan en de landsgrooten niet alleen zulks toestaan maar ook daartoe, tegen billijke betaling en vergoeding voor eventueel daaruit voort te vloeien derving van inkomsten, alle mogelijke hulp en bijstand verleen, terwijl zij voor elk van zoodanige bezettingen, versterkingen of etablissementen kosteloos ter beschikking van het Gouvernement zullen stellen de benoodigde uitgestrektheid gronds, ter plaatse naar de keuze van het Gouvernement, behoudens billijke schadeloosstelling aan recht-hebbenden.

De ter beschikking van het Gouvernement gestelde terreinen zullen behoorlijk afgebakend en in kaart gebracht worden.

Het Gouvernement belooft dergelijke gronden niet te vervreemden noch te verkoopen, maar die, wanneer ze niet meer voor het beoogde doel noodig mochten zijn, weder aan het leen toe te voegen.

Eenzoo verbinden de sultan en de landsgrooten zich om, wanneer zij daartoe aangezocht worden, tegen betaling mede te werken tot den bouw van vaartuigen ten behoeve van het Gouvernement.

ARTIKEL 11.

De oorsprong van de jaarlijksche subsidiën, die door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement worden uitgekeerd aan den sultan, de landsgrooten en hoofden van Ternate, is gelegen in eene schadevergoeding wegens het omkappen der nagel- en notenmuscaatboomen binnen het gansche sultanaat van Ternate, en daar het Nederlandsch-Indisch Gouvernement reeds vóór vele jaren die omkapping heeft laten varen, zoo is de aanleiding van die subsidiën vervallen.

Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement verbindt zich echter om, zoolang de sultan, de landsgrooten en hoofden geen inbreuk maken op dit contract, voort te gaan met de uitkeering aan die personen van die subsidiën, op den voet der vroegere contracten en dus:

aan den sultan	f 11 200 's jaars,
aan de landsgrooten en hoofden van Ternate	
en Motir	» 3 200 »
aan de hoofden van Makian	» 3 000 »
te betalen bij termijnen van drie maanden.	

De sengadjies en kimelaha's en de hoofden van Ternate, Motir en Makian ontvangen ieder het hun aankomende in deze subsidiën persoonlijk uit 's lands kas te Ternate.

ARTIKEL 12.

Alle personen, geene geboren onderdanen van den sultan van Ternate zijnde, die zich op zijn gebied vestigen, worden aangemerkt als onderdanen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement. Een ieder, wie hij ook zij, die hunne uitlevering mocht vorderen, wordt verwezen tot dat Gouvernement.

De sultan en de landsgrooten verbinden zich om aan Europeanen en met hen gelijkgestelde personen of andere vreemdelingen van Westerschen of Oosterschen oorsprong niet te vergunnen zich te vestigen buiten de havens van het sultanaat, zonder voorkennis of vooraf verkregen toestemming van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

Handelaars, niet behoorende tot de inheemsche bevolking van Nederlandsch-Indië, zullen echter in de havens van het sultanaat worden toegelaten en aldaar verblijf mogen houden zonder die voorkennis en toestemming zoo lang zij de orde en rust niet verstoren, zullende van hun gedurende meer dan drie maanden voortgezet verblijf in die havens kennis moeten worden gegeven aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

Het Gouvernement van Nederlandsch-Indië behoudt zich de bevoegdheid voor om ten aanzien van de toelating en vestiging van Chinezen en andere Oostersche vreemdelingen in het sultanaat van Ternate te allen tijde zoodanige verordeningen uit te vaardigen als het in het belang van Nederlandsch-Indië of in het bijzonder belang van het sultanaat zal noodig achten.

Personen die zich zonder verlof hebben verwijderd uit 's Gouvernements militairen of maritiemen dienst, voortvluchtige veroordeelden of misdadigers en dergelijken zullen door den sultan van Ternate in geen geval binnen het sultanaat geduld, maar onverwijld aan het Gouvernement uitgeleverd worden, indien zij zich daar vertoonen, en zulks ook zonder dat hunne uitlevering in elk voorkomend geval geëischt wordt.

ARTIKEL 13.

's Gouvernements onderdanen, mits geene Europeanen of daarmede gelijkgestelde personen en geene vreemdelingen behoorende tot buiten den Nederlandsch-Indischen archipel gevestigde volkeren, mogen zich met toestemming van den sultan binnen zijn gebied vestigen, en wederkeerig onderdanen van den sultan met 's Gouvernements toestemming op 's Gouvernements gebied.

Uitlevering van zoodanige lieden kan niet gevorderd worden buiten het geval van gepleegd misdrijf.

Onderdanen van den sultan mogen zich met zijne toestemming ook elders buiten het sultanaat met der woon vestigen, mits betalende hun aandeel in de belastingen en opbrengsten volgens de instellingen des lands aan hun gebieders verschuldigd.

De toestemming kan niet worden geweigerd dan om gewichtige redenen, ter beoordeeling van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement,

en zoolang zij aan hunne verplichting tot betaling van hunne verschuldigde belastingen en opbrengsten voldoen, kunnen deze lieden niet worden opgeëischt dan ingeval van gepleegd misdrijf.

Onderdanen van den sultan, die gedurende meer dan vijf achtereenvolgende jaren uitlandig zijn geweest en aan hunne voorschreven verplichtingen hebben voldaan, zijn na dat tijdvak ontslagen van betalingen en opbrengsten, tenzij zij zich opnieuw in het sultanaat van Ternate vestigen.

Het voldoen aan alle verplichtingen en het betalen van alle belastingen gedurende vijf jaren kan door belanghebbenden worden afgekocht door betaling van *f 25 (vijf en twintig gulden)* vooruit en in eens

ARTIKEL 14.

De sultan verbindt zich met rechtvaardigheid te regeeren het welzijn des volks te bevorderen en in de geheele uitgestrektheid van zijn gebied eene goede politie in te voeren tot bewaring van rust en vrede en tot bescherming van personen en eigendommen.

De handhaving der politie blijft, onder de leiding van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, opgedragen aan den sultan, bijgestaan door de landsgrooten.

De sultan verbindt zich goed en onpartijdig recht te verschaffen aan al zijne onderdanen, voor zoo verre zij onderworpen zijn aan de rechtsmacht van hem zelve of van de door hem ingestelde rechtbanken of rechters.

ARTIKEL 15

Ter zake van moord, moedwilligen doodslag, menschenroof, brandstichting, het bedriegelijk namaken, vervalschen of besnoeien van muntspeciën, wettigen koers hebbende in Nederlandsch-Indië, of wel het met kennis in omloop brengen van zoodanige nagemaakte vervalschte of besnoeide muntspeciën, het bedriegelijk namaken of vervalschen van bankpapier of eenig op hoog gezag in omloop gebracht papieren geld, of wel het met kennis in omloop brengen van zoodanig nagemaakt of vervalscht bankpapier of papieren geld, landverraad, oproer, zee- of menschenroof, verboden slavenhandel, het in zijne vrijheid belemmeren van een vrij mensch, hem in den waan brengende of latende dat hij slaaf is, diefstal in vereenigde of gewapende bende of met geweld gepleegd, en in het algemeen alle zoodanige misdrijven welke met den dood of met de straf naast die des doods kunnen worden gestraft, alsmede ter zake van alle misdrijven, geene uitgezonderd, gepleegd tegen dienaren van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, zijn de onderdanen van den sultan onderworpen aan de strafbepalingen op de inlanders in de onder 's Gouvernements rechtstreeksch beheer staande landen toepasselijk, en staan zij terecht voor eene rechtbank, die op de hoofdplaats Ternate zitting houdt en samengesteld is uit den resident als voorzitter, den djoegoegoe (rijksbestierder), den kadle (hoogepriester) en een imam (priester) van het sultanaat, als leden, den secretaris van het sultanaat als ambtenaar van het Openbaar Ministerie, en een door den resident aan te wijzen ambtenaar of beambte als griffier.

Deze rechtbank spreekt recht „In naam des Konings” en hare vonnissen zijn onderworpen aan de revisie van eene zoodanige hoogere rechtbank als door het Gouvernement reeds is of nader mocht worden aangewezen.

De wijze van strafvordering bij deze rechtbank te volgen, is of wordt nog nader door het Gouvernement bij algemeene verordening vastgesteld.

Deze rechtbank neemt ook kennis van de door onderdanen des sultans begane overtredingen van door het Gouvernement vastgestelde pachtvoorwaarden.

Nochtans staan onderdanen van den sultan, die te zamen met onderdanen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement of met onderdanen van de sultans van Tidore en Batjan zich aan misdrijf of overtreding hebben schuldig gemaakt, terecht voor de rechtbanken voor welke de onderdanen van het Gouvernement justiciabel zijn.

Wanneer zij zich in zoodanig geval op des sultans gebied mochten ophouden, worden zij, met of zonder opvraag daartoe, aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement uitgeleverd.

Behoudens de voormelde voorschriften blijft de uitoefening der rechtspleging ter zake van misdrijf of overtreding, door de onderdanen van den sultan binnen het rechtsgebied van Ternate of van de sultanaten van Tidore en Batjan begaan, opgedragen aan den rijksraad of andere gerechten en rechters, volgens de instellingen des lands daartoe bevoegd.

Deze rechtbanken of rechters mogen geene lijfstraffen noch algemeene verbeurdverklaring van goederen uitspreken.

Bij het opleggen van straffen tot wier tenuitvoerlegging de medewerking van het Gouvernement wordt vereischt, volgen zij de omschrijving die, volgens de wetten van het Gouvernement, in de onder deszelfs rechtstreeksch bestuur staande landen gebruikelijk is.

ARTIKEL 16.

De rechtspraak in burgerlijke zaken binnen het sultanaat wordt op den bestaanden voet gehandhaafd, met dien verstande dat de rechtbank, bedoeld in artikel 15, in eersten aanleg, tevens in het hoogste ressort, mede kennis neemt van alle burgerlijke rechtsvorderingen, ingesteld door onderdanen van het Gouvernement tegen onderdanen van den sultan.

De wijze van rechtspleging in die zaken is of wordt nader door het Gouvernement bij algemeene verordening geregeld.

ARTIKEL 17.

Den sultan en den landsgrooten van Ternate wordt de bevoegdheid gelaten om personen, behorende tot de inheemsche bevolking van het sultanaat, wier verder verblijf in dat sultanaat gevaarlijk wordt geacht voor de openbare rust en orde, of die, zich aan misdrijf schuldig gemaakt hebbende, om staatkundige redenen niet volgens de wetten en instellingen des sultanaats kunnen worden terechtgesteld, in het belang der openbare rust en orde uit dat sultanaat te verbannen.

In die gevallen wordt de verbanning gelast bij een door den sultan en de landsgrooten uit te vaardigen vormelijk bevelschrift, waaraan nochtans geen gevolg kan worden gegeven dan nadat de Gouverneur-

Generaal van Nederlandsch-Indië de plaats hebbe aangewezen alwaar de banneling verblijf zal houden.

De sultan is gehouden om aan personen, door dien maatregel getroffen, een onderstand toe te leggen tot zoodanig bedrag als noodig is voor hun onderhoud, ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal, en zulks tot dat zij een middel hebben gevonden om door eigen arbeid in hun levensonderhoud te voorzien.

ARTIKEL 18.

Daar alle slaven in het sultanaat van Ternate op den 20sten September 1879 zijn vrijverklaard, en daarmede de slavernij in het sultanaat is afgeschaft, zoo beloven de sultan en de landsgrooten het houden van slaven binnen het sultanaat niet meer te dulden, noch invoer van slaven, menschenroof en handel in menschen.

ARTIKEL 19.

Het pandelingschap in het sultanaat van Ternate wordt terstond afgeschaft.

De sultan en de landsgrooten verbinden zich het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld in het sultanaat van Ternate gestrengelijk te zullen tegengaan en dit onder geenerlei voorwaarden te gedoogen.

Ook de invoer van pandelingen in het sultanaat van Ternate wordt door hen tegengegaan.

ARTIKEL 20.

De sultan en de landsgrooten verbinden zich om den handel en de scheepvaart op en in het sultanaat te beschermen en naar vermogen aan te moedigen, zoowel door bestaande belemmeringen op te heffen als door onthouding van het uitvaardigen van bevelen waardoor aan den handel belemmering zou worden gebracht.

De sultan en de landsgrooten beloven stiptelijk en met alle oprechtheid en trouw op te volgen, en door hunne onderhoorigen te doen opvolgen, de wetten en bepalingen door of van wege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement vastgesteld, of later vast te stellen, betreffende handel en scheepvaart.

De landsgrooten en de ambtenaren van het sultanaat van Ternate hebben bij voortdurend in last van den sultan, om van de aankomst van alle vreemde schepen en vaartuigen, hetzij oostersche of westersche, in een der zeehavens van des sultans landen onverwijld kennis te geven aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

Degenen hunner die aan dezen last niet voldoen, worden zonder aanzien van personen of rang gestraft.

ARTIKEL 21.

De sultan en de landsgrooten van Ternate zullen den zee- en rivierroof met alle in hun bereik zijnde middelen krachtdadig tegengaan, en geene schuilplaats noch eenige andere hulp of medewerking hoegenaamd verleenen, noch toelaten dat die verleend worden, aan zee- of rivierroovers, noch aan personen die hun bekend zijn of aangewezen

worden als zoodanig bedrijf uit te oefenen of daarin betrokken te zijn. Zij zullen degenen die daaraan schuldig of medeplichtig bevonden worden aan den resident van Ternate uitleveren.

ARTIKEL. 22.

De sultan en de landsgrooten verbinden zich om alle schepen en vaartuigen welke langs de kusten of langs de boorden der rivieren binnen het gebied van Ternate in nood mochten vervallen, allen bijstand te verleenen, de schipbreukelingen te verzorgen en zich geene hunner goederen toe te eigenen, noch te gedoogen dat iemand, wie ook, zich die toeëigene.

Zij verbinden zich om schepen en vaartuigen of goederen, welke aan het strand of langs de rivieren binnen het gebied van het sultanaat mochten stranden of komen aandrijven, of worden aangebracht, en welker eigenaren onbekend zijn, te bergen, dan wel ten voordeele van belanghebbenden in het openbaar te verkoopen indien die niet kunnen worden bewaard.

Van het stranden van schepen en vaartuigen of het aanbrengen van aan het strand of uit de rivieren opgevischte goederen zullen de sultan en de landsgrooten onverwijld kennis geven aan den meest nabij zijnden ambtenaar van het Gouvernement.

De sultan en de landsgrooten kunnen hulp en bergloon vorderen, die door hen zelven naarmate van de moeite worden begroot. Van die begrooting geven zij onverwijld kennis aan den resident van Ternate.

Belanghebbenden die zich met deze begrooting bezwaard mochten achten, kunnen de beslissing van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië inroepen door tusschenkomst van den resident.

ARTIKEL 23.

De sultan en de landsgrooten beloven een iegelijk te handhaven in het vredig bezit zijner goederen en in de vrije beschikking over de vruchten van zijnen arbeid, behoudens de heffingen in geld, voortbrengselen of arbeid, door de bevolking volgens de lands-instellingen verschuldigd.

Zij verbinden zich echter om, in overleg met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, overal waar dit met de wenschen der bevolking strookt, over te gaan tot eene afschaffing, zooveel doenlijk, van heffingen in voortbrengselen of arbeid, om tot eene invoering in stede daarvan, van heffingen in geld.

Zij beloven alle belemmeringen, welke in het sultanaat van Ternate mochten bestaan tegen de ontwikkeling van landbouw en nijverheid, zooveel mogelijk op te heffen, en al hunnen invloed te besteden om de teelt van nuttige voortbrengselen, zoo voor den inlandschen als den buitenlandschen handel te bevorderen, de middelen van vervoer en gemeenschap, zoowel tusschen de verschillende negorijen onderling als tusschen dezelve en de hoofdplaats Ternate, zooveel mogelijk te verbeteren, en te dien einde overal goede wegen of voetpaden te doen aanleggen waar de gesteldheid van het terrein zulks toelaat en de noodzakelijkheid of de doelmatigheid daarvan mocht blijken, en voorts door alle aan het strand gelegen negorijen, zooveel als noodig mocht

zijn, bijstand te doen verleenen aan het bestuur, waar 't het transport van gouvernements reizigers of goederen betreft.

Zij beloven ook de wenken en raadgevingen, deswege door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te geven, na te komen ter bevordering van het welzijn des volks en van den bloei van het land.

ARTIKEL 24.

De sultan en de landsgrooten zullen aan personen niet behoorende tot de inheemsche bevolking van het sultanaat van Ternate geene concessien tot ondernemingen van landbouw of mijnontginning verleenen, noch aan zoodanige personen gronden verhuren of verkoopen dan na verkregen toestemming van het Gouvernement.

Zoodanige concessien zullen steeds, met inachtneming der algemeene belangen van Nederlandsch-Indië, waartoe ook het sultanaat van Ternate behoort zooveel mogelijk worden geregeld in overeenstemming met de algemeene verordeningen vervat in het Koninklijk besluit van 2 September 1873 n°. 13, de ordonnancien van 9 November 1873 en 7 Mei 1874, de wet van 9 April 1870, de Koninklijke besluiten van 20 Juli 1870 n°. 15, 16 April 1872 n°. 28 en 3 December 1873 n°. 19, de ordonnancie van 27 December 1872, het besluit van den Gouverneur-Generaal van dien datum, n°. 28, de ordonnancien van 14 September en 25 December 1875 en de Koninklijke besluiten van 17 Juli en 14 October 1877, nos 7 en 1, en met die bepalingen, welke later tot wijziging of aanvulling mochten worden vastgesteld.

Van zoodanige wijzigingen zal eventueel aan den sultan en de landsgrooten van Ternate onverwijld kennis gegeven worden; terwijl van de voormelde besluiten en verordeningen, zooals die zijn opgenomen in de *Indische Staatsbladen* van 1873 nos. 217a en 217b, van 1874 n°. 128, van 1870 nos. 55 en 118, van 1872 n°. 116, van 1874 n°. 78, van 1872 nos. 237a en 237b, van 1875 nos. 119a en 297, en van 1877 nos. 196 en 270, gedrukte Maleische vertalingen aan dit contract gehecht zijn. Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement behoudt zich wijders het recht voor, om voor zijne rekening ondernemingen van landbouw of mijnontginning in het sultanaat van Ternate te doen aanvangen en voortzetten, of wel het recht daartoe aan particulieren af te staan, een en ander behoudens billijke schade-loosstelling aan den betrokkene wanneer daartoe grond bestaat.

De sultan en de landsgrooten van Ternate beloven zoodanige ondernemingen steeds zooveel mogelijk te bevorderen.

Ook blijft aan het Gouvernement het recht voorbehouden om in de bosschen van het sultanaat van Ternate te allen tijde zooveel mast-, timmer en brandhout te doen kappen, dan wel op te koopen en uit te voeren, als het noodig zal achten, en zulks zonder dat deswege door den sultan en de landsgrooten, onder welke benaming ook, eenige opbrengst of betaling zal worden gevorderd; zullende evenwel geene aankappingen plaats hebben zonder voorafgaand overleg met hen.

ARTIKEL 25.

De sultan en de landsgrooten verbinden zich om ten behoeve van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te leveren of te doen leveren

werklieden, materialen en vaartuigen, zoo dikwijls dit verlangd wordt.

Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement verbindt zich wederkeerig den geleverden arbeid en de geleverde materialen aan des sultans onderdanen volgens de plaatselijke marktprijzen te betalen.

Werkzaamheden of leverantien om niet, of tegen onevenredige betaling, worden niet dan in hooge noodzakelijkheid gevorderd.

ARTIKEL 26.

Al de door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in omloop gebrachte muntsoorten zullen ook in het sultanaat van Ternate tegen den wettigen koers gangbaar zijn.

ARTIKEL 27.

De sultan en de landsgrooten van Ternate zullen, zonder toestemming van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, te hunnen behoefte geene andere belastingen heffen dan die omschreven zijn in de aan dit contract gehechte opgave, en zullen mitsdien, zonder die toestemming, die belastingen, hetzij die in geld, in natura of in arbeid opgebracht worden, in geen geval verhoogd of verzwaaard worden.

De sultan en de landsgrooten verbinden zich in het algemeen te zorgen en te doen zorgen dat in het sultanaat van Ternate geen bovenmatige of onwettige heffingen, hoe ook genaamd en door wien ook, van de bevolking geëischt worden.

ARTIKEL 28.

Alle door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement vastgestelde of nader uit te vaardigen verordeningen en bepalingen betreffende rechten, belastingen en verpachtingen en in het algemeen betreffende alle inkomsten van het Gouvernement, hoe ook genaamd, zullen ook van verbindende kracht zijn voor de ingezetenen, zonder onderscheid, van die plaatsen in het sultanaat van Ternate waar zoodanige inkomsten aan het Gouvernement zijn of eventueel zullen worden afgestaan.

ARTIKEL 29.

De sultan en de landsgrooten van Ternate verbinden zich, om met de middelen onder hun bereik of te hunner beschikking gesteld of nog te stellen, het volksonderwijs in hun gebied krachtdadig te ondersteunen en te bevorderen.

ARTIKEL 30.

De sultan en de landsgrooten van Ternate verbinden zich de vaccine onder hunne onderdanen toe te laten en te bevorderen.

ARTIKEL 31.

De sultan en de landsgrooten van Ternate zullen den resident van Ternate als den vertegenwoordiger van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement eerbiedigen en gehoorzamen, en mitsdien alleen met hem in overleg treden omtrent alle aangelegenheden, de wederzijdsche belangen betreffende.

Zij zullen, zonder zijn medeweten of voorafgaand overleg met hem aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement geen brieven noch gezantschappen afzenden.

ARTIKEL 32.

De sultan en de landsgrooten van Ternate erkennen dat door dit contract alle vroegere overeenkomsten, door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement met den sultan van Ternate gesloten, voor zooverre die met het tegenwoordige tractaat in strijd zijn, zijn vervallen.

Omtrent punten bij dit contract niet voorzien, en nader blijken mochten in het belang van land en volk regeling te behoeven, wordt voorts overeengekomen dat partijen zich deswege in der minne zullen verstaan.

Aldus ten dage en jare, in den aanhef dezes vermeld, te Ternate overeengekomen, in quadruplo opgemaakt, onderteekend, bezegeld en plechtig beëdigd door den sultan van Ternate Assoelthan, Tadjoeel Mahfoel Binajatillahilhanan Siradjoel Moelki Amiroeddin Iskandar Moenawaroessadik Wahoewaminaladilin Sjah Poetra Ajanhar, en door zijne landsgrooten: Boenga, djoegoegoe; prins Alwie, kapitein laut; Machdoem, kadle; Abdul Adjidji, secretaris, en Moehaddien, hoekoem, in tegenwoordigheid van mij, Owen Maurits de Munnick, resident van Ternate.

(w. g.) DE MUNNICK.

Sultan Ternate AJANHAR.

Djoegoegoe BOENGA.

Kapitein laut Ternate PRINS ALWIL.

Kadle MACHDOEM.

Secretaris Ternate ABDUL ADJIDI.

Hoekoem MOEHADDIEN.

Dit contract is goedgekeurd en bekrachtigd op den 15den Februari 1881.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,

(w. g.) VAN LANSBERGE.

Ter ordonnancie enz.

Behoort bij art. 2 van het contract met Ternate.

STAAT der landen en eilanden waaruit het sultanaat Ternate is samengesteld.

Ternate. Hirie. Tifore. Majjoe.

Het noorder-schiereiland van Halmaheira met deszelfs kusten en eilanden tot aan den noorder-oever der rivier Kaijassa op de westkust rechtlijnig naar Jofongo op de oostkust waaronder: Manamadeh. Djoe-rong Root, en een veertigtal kleine ongenaamde eilanden in de bocht van Sedangolie. Dooi op de westkust. Toba. Tongo ai. Tjera (4 eilanden). Toewah Kara (3 eilanden). Goeai (2 eilanden). Salangadie (6 eilanden). Diti (2 eilanden). Goeralama (4 eilanden). Aroe baik. Sem-

roe (3 eilanden). Toengoe Soeng. Mare Perotjo. Foetoe. Goha Kake. gawo Lakko. Adoei. Lidoewah (3 eilanden). Tamoe. Djereh. Moes gie tagie. Lelu. Saoraga. Sabol. Oessololi.

Merotai ten noorden, waarbij: Na-ai Morodera. Ngele Lawoe. Ngele jie. Nobela Lawoe. Nobela Itjie. Dodola Lawoe. Dodola Itjie. Peiloe. aloe Galoe Lawoe. Galoe Galoe Itjie. Tagalaja. Kokaja. Soessoem awoe. Soessoem Itjie. Kodo Goeroe (2 eilanden). Sakita. Pedang.

Rau (5 eilanden). Mettie op de oostkust van het schiereiland. Golorai. akawo. Toppo Toppo. Barang Ganah. Wobie. Tolo Naeh. Koewoem. Lokare Lawoe. Kokare Itjie. Powaleh. Meddeh. Popilo. Salot, en een ijftal ongenaamde eilanden.

Het zuider-schiereiland van Halmahera van af Taija langs den uidhoek Libora naar Djojoppo, waaronder: Doeroe Lawoe. Doeroe tie. Katinai Lawoe. Katinai Itjie. Gaüneh. Wedah of Widie. Djerongan. Kobei. Orang Kaja. Topa. Solomakit. Katoedokoe. Djodie Gaila, n een twintigtal ongenaamde eilanden.

Voorts nog op de westkust des schiereilands: Makyan. Sikoe. Kefie. Sai Gonio. Toloman. Tametie. Moarie of Moring. Tawohi, en tien ongenaamde eilanden.

De groep der Soela-eilanden, waaronder: Taliabo. Sehoe. Bawana. Djenie. Limboe. Daloema. Aroe. Sano. Kano. Mangkololie. Toenassim. Matete. Damain. Tabalamie. Ketoep. Makanateh. Noessa Hai. Noessa Mehoedjoe. Aüla. Saroembah. Passikaja. Toentangan. Lahie. Penoe. Soela Mangolie, waaronder: Toeboeloe, Paskoro. Soela Bessie. Liffa Matoela. Pagama. Twee ongenaamde eilanden. Paskora.

De groep der Bangaai-eilanden, waaronder: Baloeke. Babakau (2 eilanden). Tongakat. Tiega (3 eilanden). Tanlau. Sassan. Tompetele. Panda Boboi. Molilis. Kambongan. Tiwalat. Poetat. Boeang-Boeang. Tetapon. Timpano. Masonie.

De eilanden bewesten de Bangaai-groep (op de kaart Talabatoe genaamd):

Bankoeloe, waaronder: Lamoenan. Linsaweh. Togong Pelogot (2 eilanden). Mari Boeboe. Tatoebek. Tamotoön. Teloh Boeloe. Sagoe. Mandibon. Toenoewan. Togong Baijoko.

Labobo-groep (op de kaart Runbang): Labobo. Mala Moelong. Sailo Manok. Toembak Paono. Poeloe Toembak (2 eilanden).

Groep tusschen Bangaai en het gebied op de Oostkust van Celebes (Tomboekoe): Lilepan. Togong Bedajong (7 eilanden). Sompoean. Mentoeleh.

Eindelijk op het eiland Celebes de ondervolgende landschappen onder het bestuur van Z. H. den sultan van Ternate, als:

Balanta. Mendong. Tomeiki en Tomboekoe, vangende aan ten noorden bij Tandjong Pompangan (midden Kaap Taliabo), langs de geheele kust tot Lassola en in het binnenland tot aan de grens van het landschap Lawoe bij de negorij Toe Epé, met de eilanden: Langala Toko Eja. Pahoe. Tombolo. Sainoa. Entahoe. Boengoen Tedeh. Safa Ina. Toko Asolo. Pita Mengolo (2 eilanden). Baneteh. Benoei. Koweh Kowelah. Foei Minoei. Pada Eja (2 eilanden). Manoei. Roembia. Nanakka. Batoe. Baik. Gimpah. Dediri. Karanto. Nanossie. Bolasikan. Paropoh. Boboni of Wowoni

Behoort bij art. 27 van het
contract met Ternate.
OPGAVE van wettig bestaande en werkende belastingen van het rijk van Ternate.

NAMEN DER NEGORLIJEN.	Werkbare mannen.	Dienstdoende bij den Sultan.	Dienstdoende als solda- ten, in 't wachthuis, de gevangenis dan wel als oppassers.	Dienstdoende op de korra korra's	TOTAAL.	Hooves held korra korra's per jaar.	Belasting aan den Sultan
Ternataansch Halmaheira.	Ternate. . .	2352	6	146	•	152	•
	Sahoe . . .	1521	100	8	60	168	•
	Gamkonora . .	418	9	8	50	67	2
	Tolofoea . . .	88	•	1	30	31	1
	Loloda . . .	389	•	5	50	55	4
	Tobaroe. . .	1296	10	•	50	60	•
	Djallola. . .	80	2	•	•	4	•
	Dodinga . . .	61	•	•	•	•	•
	Kao	877	•	•	•	•	•
	Tobello . . .	761	•	•	•	•	1
Eilanden.	Galela . . .	1584	•	•	•	•	1
	Gaâne . . .	633	•	•	•	•	1
	Makian . . .	1069	44	29	100	173	2
	Kajoa . . .	101	•	2	•	2	2
Eiland Celebes.	Soela Bessie .	1965	40	25	•	65	12
	Soela Tallabo.	234	13	•	•	13	1
Eiland Celebes.	Bangaa. . .	3572	•	•	60	60	2
	Tomboekoe .	1524	•	•	60	60	2

30 koyangs rijst voor den prijs van 400 benevens 200 bamboezen rijst. 30 kleine protjas met rijst, benevens keukengereedschappen.

Voogelnestjes. 200 bamboezen met dammar; 1700 dammar-boengkoes (fakkes); 10 loeris; 10 stuks bamboetoel; 4 duim lang, gevuld met muskus; en 1 goole masaya (met terren versierde bamboe).

2 koyangs rijst voor den prijs van 32.

20 bamboezen met dammar en 150 stuks dammar-boengkoes (fakkes).

Ieder gehuwd Alfoer betaalt 1/4 en ieder ongehuwd Alfoer 1/2 hoofdelijke belasting per jaar, met uitzondering van de bevolking der negorpa Madoie en Tololito die de belasting in ago opbrengt. De Mohammedaanse bevolking van Kao levert de korra-korra.

Eik gehuwd Alfoer betaalt 1/4 en elk ongehuwd Alfoer 1/2 hoofdelijke belasting per jaar. De Mohammedaanse bevolking levert de korra-korra.

Als voor Tobello. Ieder gehuwd man betaalt 1/4 en ieder ongehuwd man 1/2 hoofdelijke belasting per jaar.

Een sultanspraaw. 15 Koyangs padi, 138 koe-lah's olie, 1 pikol was, 1 statiehoed, 1 kabila en vogelnestjes.

600 bossen sago masak el lempel, 20 stuks lingwa-houten planken, 20 houten bakjes, 12 slypsteen, 30 basjes schildpad, 4 schilden, 1 statiehoed en 1 kabila.

3 pikols was, 1 statiehoed, 1 kabila, benevens de ankerage-gelden.

2 pikols was, 7 kodies Tomboekoesche sarong, 7 zwaarden, 7 ijzeren lansen, 7 ijzeren stokken, 6 stukken goed (soogenaande kaba bomla), benevens de ankerage-gelden.

NOTA VAN TOELICHTING.

Het gebied van Ternate omvat, behalve tal van kleinere eilanden, de eilanden Ternate, Makian, en het grootste gedeelte van Halmaheira. Bovendien behooren er ook toe de Bangaai- en de Soela-eilanden, benevens de landschappen Bangaai en Tomboekoe op de oostkust van Celebes.

De uitgestrektheid van het gebied van Ternate wordt op 800 □ geografische mijlen en de bevolking op ruim 63 000 zielen geschat.

Reeds vroegtijdig heeft het Nederlandsch gezag zich in Ternate doen gelden. De eerste overeenkomst met de Oost-Indische Compagnie, waarbij deze zich onder anderen het recht bedong om in het rijk fortten te bouwen, tegen de verplichting harerzijds om den sultan tegen de Spanjaarden en Portugezen te beschermen, dagteekent van 1607. Van lieverlede breidde zij haren invloed meer en meer uit, zoodat in 1663 sultan Ketjilie Siborie, bijgenaamd sultan Amsterdam, de volledige soevereiniteit der Compagnie over zijn gebied erkende. Sinds dien tijd werden de sultans van Ternate door de Oost-Indische Compagnie benoemd en door haar van acten van investituur voorzien.

In 1807 werd eene overeenkomst aangegaan met sultan Mohamad Ali, welke in 1817, na het einde van het Britsch tusschenbestuur, vernieuwd werd.

Het contract van 1817 behelsde onder meer de bepaling dat aan den sultan en aan de rijksgrooten van Ternate, alsmede aan de hoofden van Motir, een jaarlijksch subsidie zou worden uitgekeerd wegens de op hen rustende verplichting tot uitroeijing van de specerij-boomen. Dit contract bleef gelden tot het jaar 1822, toen eene nieuwe overeenkomst werd gesloten, die echter in 1824 weder werd vervangen door een nieuw contract, waarbij door den Gouverneur-Generaal van der Capellen voor het Nederlandsch-Indisch Gouvernement onder anderen het recht werd bedongen om in de sultanslanden ambtenaren te plaatsen. De sultan verbond zich om eene goede politie uit te oefenen en aan zijne onderdanen goed recht te verschaffen, terwijl de toepassing van verminkende straffen en algemeene verbeurdverklaring van goederen werd verboden. Voorts werd de verplichting opgeheven om specerij-boomen uit te roeien, doch de sultan verbond zich om alle specerijen welke in zijn gebied mochten worden geoogst tegen een vastgestelden prijs aan het Gouvernement te leveren. De sultan en de rijksgrooten bleven echter in het genot van het jaarlijksch subsidie dat in vroegere contracten was toegekend wegens de uitroeijing van de specerij-boomen. Bij eene nadere overeenkomst, in 1828 gesloten, werd ook de verplichte levering van specerijen opgeheven.

Sultan Mohamad Djin, met wien de contracten van 1824 en 1828 waren aangegaan, overleed in 1859, en met zijn zoon, prins Mohamad Arsad, werd in 1862 de overeenkomst gesloten ¹⁾, welke tot vóór korten tijd heeft gegolden, behoudens de veranderingen welke in 1873 daarin zijn gebracht ten aanzien van het rechtswezen ²⁾.

In laatstgenoemd jaar werd namelijk bij eene suppletoire overeen-

¹⁾ Gedrukte stukken der Tweede Kamer, Zitting 1854—1865, 21, n°. 17.

²⁾ Gedrukte stukken der Tweede Kamer, Zitting 1874—1875, 71, n°. 8.

eenkomst bepaald dat de onderdanen des sultans, ten aanzien van zekere categorien van misdrijven, zouden terechtstaan, voor eene recht-bank, onder voorzitterschap des residents, rechtsprekende in naam des Konings.

Nadat sultan Mohamad Arsad in 1876 was overleden, werd het bestuur over het sultanaat aanvankelijk aan eene commissie van rijks-grooten toevertrouwd, totdat in 1879 de oudste wettige zoon des vorigen sultans, prins kapitein laut Ajanhar, door het Gouvernement tot de waardigheid zijns vaders werd verheven. Bij de door hem ge-teekende acte van verband ¹⁾ had de nieuwe bestuurder van Ternate zich bereid verklaard om toe te treden tot eene herziening van de bestaande contractueele bepalingen.

In overeenstemming hiermede is den 30sten October 1880 de hier-nevens aangeboden overeenkomst met hem gesloten. In menig opzicht is daarbij het vorig contract gewijzigd en aangevuld. Zoo zijn in de artikelen 15 en 16 ten aanzien van de rechtspraak de bepalingen overgenomen van het boven aanbehaald suppletoir contract van 1873, met dien verstande echter dat, in verband met de in 1879 plaats gehad hebbende afschaffing van de slavernij in Ternate, onder de misdrijven welke voor den landraad berecht worden, ook is opgenomen het in zijn vrijheid belemmeren van een vrij mensch, hem in den waan brengende of latende dat hij slaaf is. Bij art. 19 wordt het pandelingschap afgeschaft; bij art. 23 verbindt de sultan zich om overal, waar dit in overeensteuning met de wenschen der bevolking kan geschieden, de heffingen in voortbrengselen of arbeid te vervangen door heffingen in geld, terwijl blijkens de artikelen 29 en 30 de sultan de verplichting op zich heeft genomen om het onderwijs en de vaccine te bevorderen.

OPSCHRIFTEN UIT KOETEL.

Wij vestigen de aandacht op het bijzonder merkwaardige stuk, door den Hoogleeraar Kern ter tafel gebracht in eene zitting der Koninklijke Academie van Wetenschappen, handelende over *de opschriften uit Koetei in verband met de geschiedenis van het schrift in den Indischen Archipel*.

De conclusie waartoe de vergelijking van den vorm der letters, die men in oude en latere inscriptiën en manuscripten in Kamboja en in den Archipel aantreft, den Hoogleeraar brengt, is deze: alle bestaande Indische alphabetten van de talen des Archipels behooren tot één groep, en zijn onmiddellijk of middellijk uit Kamboja afkomstig. In het begin der 7de eeuw was het Kawi en het Kambojaasch schrift nog volkomen identisch: van het Kawi stammen in rechte lijn het hedendaagsch Javaansch en Balineesch. Het Bataksch schrift is ook ontstaan uit het Oud-Javaansch, waarmee het nader verwant is dan met het Kambojaasch.

¹⁾ Gedrukte stukken der Tweede Kamer, Zitting 1880—1881, 87, n°. 6^e

De Lampongers hebben het Kawi-alphabet ook overgenomen, en het nog langer onveranderd behouden dan de meer noordelijk wonende Bataks. Het Redjangsch schrift wordt door den heer Kern als een type beschouwd, dat het midden houdt tusschen Lampongsch en Bataksch.

Het Makassaarsch-Boegineesch alphabet is meer afgerond, of wil men, haastiger geschreven dan het Bataksch of Lampongsch, waar het toch sterk op gelijkst: het kan evenwel niet van die alphabetten in hun hedendaagschen vorm afgeleid worden, maar wel van een Sumatraansch, oud-Maleisch, alphabet uit een tijd, toen Bataksch, Lampongsch en Redjangsch schrift nog een enkele varieteit van het oud-Javaansch vormden.

Ook de bewoners der Philippijnen schijnen hun schrift aan dat oudere Maleisch te hebben ontleend.

De heer Kern wijst er voorts op, dat sedert de 9de eeuw telkens op nieuw stroomen van kolonisten op Java en een deel van Sumatra gekomen zijn, zoowel van Ciwaitische als van Buddhistische belijdenis, zij hadden echter niet alleen hetzelfde schrift, maar ook dezelfde heilige taal: het Sanskrit.

B.

CONSERVATIEVE KOLONIALE BEGINSELEN.

In het »Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage' van 26 en 27 Maart jl. wordt eene reeks van stellingen opgenomen, waarin »zooveel van de zoogenaamd conservatieve beginselen is samengevat, dat door schifting, door om-, bij- en uitwerking daaruit een programma voor de partij zou zijn samen te stellen". De opmerking wordt er voor de partijgenooten aan toegevoegd: »aarzelt niet al te zeer, de vlag met duidelijke, hier en daar zelfs scherpe kleuren te teekenen."

In hoever deze opmerking gelden moet, ook met betrekking tot het koloniaal programma, beslisse de lezer zelf waar hem de volgende twee stellingen omtrent onze Oost worden voorgelegd.

»Aan de koloniën blijft, onder 's Konings Opperbestuur, zelfbestuur gewaarborgd, voor zoover zij daartoe bij machte zijn.

»Het moederland verleent haar den steun en de hulp, die zij niet ontberen kunnen.

»De hechtheid van den band tusschen beiden wordt zooveel doenlijk bevorderd.

»'s Konings Opperbestuur over de overzeesche bezittingen wordt uitgeoefend naar de beginselen der Christelijke beschaving; met bescherming van de inlandsche bevolking tegen willekeur en verdrukking; met inachtneming en eerbiediging van haar gebruiken, instellingen en verkregen rechten, alsmede van de overeenkomsten met inlandsche vorsten, krachtens welke zij onder het Nederlandsch gezag zijn gekomen.

»Het in eere houden van het Nederlandsch gezag door zedelijk overwicht, geworteld in betoon van rechtvaardigheid en verstandig beleid, is te verkiezen boven het handhaven daarvan door den sterken arm.

»Op den éénheidsband tusschen Nederland en zijn bezittingen mag geen inbreuk worden toegelaten".

HET INLANDSCH ONDERWIJS IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Lof zij toegebracht aan de Regeering over de pogingen die zij aanwendt, om overal, waar mogelijk, scholen op te richten en te bekostigen voor de inlanders. Maar heeft de Regeering zich duidelijk voor oogen gesteld wat zij beoogde met die scholen? Men komt niet af met het banaal antwoord: verspreiding van beschaving, verlichting. Met een kluitje laat men zich niet in het riet jagen.

De scholen bestaan nu al lang genoeg om er een juist oordeel over te kunnen vellen; althans over de resultaten.

Onvoldaanheid bevangt ieder belangstellende; men moet inzien, dat het niet genoeg is voor het algemeen, voor de massa: te kunnen lezen, schrijven en rekenen. Voor hen, bestemd voor 'slands en particulieren dienst, is deze leercursus voldoende; maar dat getal zal altijd klein blijven; de massa moet in industrie haar levensonderhoud zoeken en vinden.

Ik spreek van deze alleen.

Wat heeft zij aan die opgedane kennis? Teleurgestelden, ontevreden worden er te veel geboren met hooge aspiratiën; er kunnen uit hen op den langen duur alleen nihilisten voortkomen.

Laten de inlandsche scholen zoodanig worden ingericht dat daár het lezen, schrijven en rekenen als *middel* worde gebruikt voor de industrie, een werktuig om gebezigd te worden bij een bedrijf; nu is nog het onderwijs *het doel*, — volstrekt niet het *middel*.

Wat heeft de kleine man aan de opgedane kennis?

Laat men tevens industrie, ambachten, handwerken leeren op de inlandsche scholen, waartoe het lezen, schrijven en rekenen wordt dienstbaar gemaakt.

Ik geef slechts een rationeel denkbeeld, gegrond op mijn jarenlange ondervinding en opmerking; de wijze om het praktisch te maken zij aan bevoegden overgelaten.

J. A. CASPERSZ.

UIT EEN TWEETAL INDISCHE TIJDSCHRIFTEN.

De inhoud der VIIde en VIIIste aflevering van Deel XXVI van het »Tijdschrift van Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië» dat geredigeerd wordt door Mr. H. Kuneman, bestaat uit een artikel van den heer van Delden Laerne, die de vraag beantwoordt: *moet de ontginning van woeste gronden door particulieren op Java tegengegaan of aangemoedigd worden in het belang van de gouvernement's Koffiecultuur?* en bevat wijders het vervolg van de beschrijving der zeevisscherijen langs de kusten der eilanden van Nederl.-Indië; een uittreksel uit het Journal des fabricants de sucre over de beetwortelsuikerindustrie in Europa, en een grafische voorstelling van de uitkomsten van de in het jaar 1873 op Java en Madura genomen padiproeven met een woord van toelichting, door den heer K. F. Holle.

De heer van Delden maakt zich verdienstelijk door mededeelingen

uit zijne ervaring vroeger als particulier in het oostelijk gedeelte van Java, en later als ambtenaar aan het bureau van binnenlandsch bestuur opgedaan.

Na vermelding van de ook reeds van elders bekende maar door hem met nieuwe voorbeelden toegelichte moeielijkheden, welke ondernemers bij het verkrijgen van gronden hebben te doorworstelen, toont hij aan, dat de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op Java algemeen zich te veel laten beheerschen door de vrees voor particuliere concurrentie, daar zij de uitgifte van gronden in strijd achten met het belang der gouvernementenskoffiecultuur. Volgens hem behoeft er in de eerste plaats geen vrees te bestaan voor onttrekking van gouvernementenskoffie aan de levering door ondernemers gevestigd in de nabijheid van aanplantingen aan de verplichting tot levering onderworpen, met uitzondering van die enkele zeer kleine ondernemingen die geënclaveerd zijn in gouvernementstuinen, zooals er in Samarang eenigen gevonden worden. Bij opkoop toch van gouvernementenskoffie zouden de ondernemers de kans loopen, om een groot gedeelte van hun eigen product tegen den verhoogden prijs, dien zij voor die koffie zouden moeten besteden, in te koopen. Wat de ambtenaren echter vooral vreezen, is het verlies van de werkkrachten, die thans naar de te ontginnen woeste gronden worden gelokt, en dus ook verloren gaan voor de gouvernementenskoffiecultuur. Een aanschrijving van den directeur van binnenlandsch bestuur wordt door hem aangehaald, waarin dit punt ter sprake wordt gebracht, en te kennen gegeven dat: »het mogelijk onttrekken van werkkrachten aan de verplichte koffiecultuur geen reden mag zijn, om afstand van gronden in erfpacht te weigeren.

Intusschen is voor de uitgifte van gronden aan particulieren voor goed de gelegenheid afgesneden in de streken, die in de successievelijk in de laatste jaren afgekondigde resolutiën voor de gouvernementenskoffiecultuur zijn gereserveerd. Had men zich daarbij gehouden aan de eigenlijke bedoeling van den ontwerper der agrarische wet, dan zou die reserve zich hebben moeten bepalen tot die streken, »waar de bevolking zelve zonder dwang de koffiecultuur uitbreidt''¹⁾.

In stede daarvan zijn thans uitgestrekte schier onbewoonde bergstreken van menige residentie gereserveerd ten behoeve van de uitbreiding der gouvernementenskoffiecultuur, alleen omdat de gronden in het algemeen voor die cultuur geschikt worden geacht, en in de vooronderstelling, dat die streken door de bevolking eenmaal met koffie zullen worden beplant.

Geen inlander — zoo schrijft de heer v. D. — zal, zonder gestadige aansporing of zachten dwang van bestuurswege, er toe overgaan palen ver van zijne woonplaats koffieaanplantingen aan te leggen met het weinig opwekkend vooruitzicht van na 4 of 5 jaren arbeids tegen den prijs van f 14 den pikol zijn product aan het gouvernement te moeten leveren. Bovendien — en hierop vooral wijst de heer v. D. — die tegenzin, vroeger reeds moeielijk te overwinnen, is overal in den laatsten tijd sterk toegenomen door de wijze, waarop de voorschriften,

¹⁾ Woorden van den heer de Waal in zijne aan den Gouverneur-Generaal gerichte dépêche van 25 Juli 1870.

gemeenlijk aangeduid als de Preangerregeling, zijn toegepast. De zucht om de koffieopbrengst op te voeren, *niet* gelijk in werkelijkheid in de bedoeling der regeering lag, door het in toepassing brengen eener meer intensieve en rationeele cultuurwijze, door een zorgvuldig onderhoud der bestaande aanplantingen, door een meer nauwlettend toezicht op den pluk, maar door het voor de ambtenaren zooveel gemakkelijker uitbreiden der zoogenaamd vrijwillige aanplantingen, is voor velen hunner helaas! te sterk. En geen wonder! In de circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur, waarin hun herinnerd wordt, dat »alle bemoeienis van bestuurswege met de vrijwillige aanplantingen moet worden verneden», wordt er ten slotte *met nadruk* op gewezen, dat »de vrijgevigheid, welke de regeering ten aanzien van die vrijwillige aanplantingen is toegedaan, in stede van te leiden tot verflauwing in gepaste zorg, hun een prikkel behoort te zijn, om met beleid tot opwekking eener volkscultuur *mede te werken*.» »Het kan niet anders of zulke woorden geven aanleiding tot misvatting», roept de heer v. D. uit, »zoolang er ambtenaren gevonden worden, die plus royalistes zijn dan de koning zelf.» En de inlandsche ambtenaren behooren allen tot die categorie. In zijn artikel in de *Vragen des tijds* (1880, II^{de} Deel) zegt de heer van Gorkom:

»Leering en leiding slaan bij de inlandsche ambtenaren zeer gemakkelijk over in zachten dwang. De pagger- en kampongkoffiecultuur is ten allen tijde geweest een *masker dat dwang bedekte*. Aan de bevolking is veel vrijheid gelaten, doch altijd in zooverre die vrijheid tot voordeel van het Rijk kan leiden. De vrijheid wordt *geleid en beheerscht*. Met een versleten materiaal richtte men in de Preangerregeling een nieuw gebouw op, maar de ziel, een behoorlijke prijs voor de koffie, blijft aan die regeling ontbreken.» In het artikel over de gouvernementscultuur in het 1ste Deel van 1880, in hetzelfde tijdschrift, mede van den heer van Gorkom, leest men:

»Het is een feit, dat de Preangerregeling — die verlichting der planters en verbetering der cultuur ten doel had, — tot gestadige uitzetting der cultuur moet leiden. Eenmaal echter zal een einde aan de beschikking over gronden in de nabijheid der dessa's komen, en het is te vreezen, dat men intusschen de ontwikkeling van den inlandschen landbouw zal hebben belemmerd.»

De heer v. D. betoogt ten slotte, dat de reserveering op groote schaal, zoo als die heeft plaats gehad, niet is in het belang van het gouvernement, omdat daardoor duizende en tienduizende bouws voor den landbouw verloren gaan, bij de groote onwaarschijnlijkheid, dat de vrijwillige koffieplanters zich in die wildernissen de moeite van den aanleg van tuinen zullen getroosten, terwijl juist de particuliere landbouwindustrie derwaarts werkkrachten zou lokken, en dientengevolge ook aanleiding zou geven tot vestiging van bevolking buiten de erfpachtsperceelen, terwijl intusschen de schatkist de voordeelen zou trekken van de belastingen, die van de erfpachters geheven worden.

Derhalve behooren z. i. bij elke aanvraag van gronden alleen deze vragen gesteld te worden:

1°. Zijn de aangevraagde gronden geschikt voor de op hoog gezag ingevoerde koffiecultuur, m. a. w. zijn ze, met eenige hoop op finantieel

voordeel, te gebruiken voor de verplichte teelt of de vrijwillige aanplantingen der bevolking? en zoo ja,

2°. wat is in het finantieel belang van den lande te verkiezen;

a. eigen exploitatie, door verplichte aanplantingen en geregelde tuinen;

b. eene exploitatie te zijnen behoeve door de *reeds gevestigde bevolking*; of:

c. eene exploitatie door particulieren.

Uit het bovenstaande blijkt, dat het betoog, dat de heer van Gorkom leverde in de *Vragen des tijds* door het artikel van den heer van Delden wordt geadstruëerd.

Wij betreuren het dat de laatste zich in zijn artikel niet daaraan aansloot of daarnaar verwees. Als zij die over koloniale onderwerpen schrijven elkanders geschriften ignoreeren, weten degenen, die zich door hen wenschen te laten voorlichten, niet waaraan zich te houden; wijzen de auteurs daarentegen aan, waarin zij met andere auteurs overeenstemmen, dan zal de voorlichting die zij geven veel gewinnen in duidelijkheid en bewijskracht. Doch in dit geval kan het ignoreeren geheel onwillekeurig zijn, als de heer v. D. de *Vragen des tijds* niet te zijner beschikking had, of de artikelen van den heer van Gorkom niet eens kende.

Aan de keurige graphische voorstelling, residenties- en afdelings-gewijze, van de uitkomsten der padiproefsmeden in 1873 gehouden. moet hulde worden gebracht, maar bij dit graphisch en zeer *globaal* overzicht had de heer Holle m. i. de uitkomsten der proefsmeden in elke dessa waar zij gehouden zijn moeten vermelden in een afzonderlijke tabel. In zake padiproductie hebben toch alleen de uitkomsten van werkelijk gehouden proefsmeden waarde, ter vergelijking natuurlijk met vroeger en later genomen proeven; en de regeering verlangde juist, toen zij die proefsmeden liet houden, eens eenige *werkelijke* uitkomsten te kennen, daar de opgaven van *geschatte* padiproductie, die zij jaarlijks ontvangt voor het koloniaal verslag, geen waarde hoegenaamd bezitten, evenmin als die welke men in Nederland op dezelfde wijze pleegt te verzamelen, naar opgaven door burgemeesters ingediend. Nochtans betuigt de heer Holle zijne ingenomenheid met het voortduren van de publiceering van die onbetrouwbare gegevens.

Daar de heer Holle zeer goed weet, dat die gegevens ontleend zijn aan opgaven van inlandsche hoofden als tweede, en dessa-hoofden als eerste bron, ¹⁾ en op geen waarneming berusten, doch op gissing, terwijl bij die hoofden het streven heerscht, om vooral lage cijfers op te geven, ten einde ook het cijfer der landrente laag te houden, is het onbegrijpelijk, dat hij dergelijke gegevens met den naam van „statistieke” vereert, en er nog eene zekere waarde aan toekent. Steeds heeft men de klacht gereed over het onvoldoende der statistieke cijfers, die de regeering op Java verzamelt, en men beseft niet, dat men geen eisch van nauwkeurigheid stellen kan voor de eene soort van gegevens, als men, door voor eene andere categorie iets te vragen, wat niet nauwkeurig gegeven worden *kan*, een vrijbrief geeft, om in

¹⁾ Zie het artikel van den heer van Gorkom in den jaargang 1880 van dit tijdschrift *de Indische landbouw op Java* pag. 388.

die gevallen, waarin wel juiste cijfers zouden kunnen opgegeven worden, met dezelfde nonchalance te werk te gaan.

De IX^{de} en X^{de} aflevering van hetzelfde Tijdschrift bevat het slot van het artikel: *Zeevisscherijen langs de kusten der eilanden van Nederlandsch-Indië*; wijders een zeer belangrijk artikel van den heer G. A. de Lange, om aan te toonen, hoe de suikerfabriekanten op Java telken jare grootelyks benadeeld worden door gemis aan voldoende kennis en toepassing der sacharimetrie; en eenige mededeelingen door den heer W. H. Senn van Basel getrokken uit het werk van Sir Richard Tewple: »India in 1880" over de landrente en het grondbezit in Britsch-Indië.

De inhoud van no. 6—8 van het Tijdschrift van het Indisch landbouwenootschap, onder redactie van den heer Enklaar van Gericke, jaargang 1881, is als volgt:

Een wenk voor tabakspanTERS of opkooPers en bereiders van tabak door H. J. van Swieten; *De cultuur en bereiding van vanille*; ter nagedachtenis van wijlen den heer J. J. H. van Hall, door Hondius.

Reglement van de vereeniging van beheerders van landbouwondernemingen in Pekalongan; *Zijdeteelt* door K. F. Holle; *Nog iets over de koffiebladziekte* door V. M; *Bericht omtrent de Gouvernementskinanderneming gedurende het 2^e kwartaal 1880*; en *De oprichting van een landbouwproefstation in Midden-Java* door E. v. G.

Uit deze opgave blijkt dat de beheerders van ondernemingen in de residentie Pekalongan het elders gegeven voorbeeld b. v. in Japara, waar eene vereeniging van suikerfabriekanten bestaat ¹⁾, hebben gevolgd, en geregelde bijeenkomsten gaan houden om »door bespreking en samenwerking de belangen van de aan hunne zorgen toevertrouwde ondernemingen te bevorderen." Blijkens het woord van den heer Hondius ter nagedachtenis van wijlen den heer van Hall was deze de oprichter van die vereeniging, en koesterde men de verwachting, dat hij met zijn »vastheid van karakter, diep gevoel van recht en onrecht en ver boven het alledaagsche uitstekende kunde" veel voor den landbouw en de landbouwers op Java zou verricht hebben, had niet een vroege dood hem weggerukt.

Uit het artikel van den heer Enklaar van Gericke over de oprichting van een landbouwproefstation blijkt dat de heer Dr. Sollewijn Gelpke in 1880 op de toen te Samarang gehouden vergadering ter bespreking der koffiebladziekte het wenschelijke had aangetoond van de oprichting van zoodanig station tot voorlichting van den practischen landbouw. Kort daarna gaf hij in den Locomotief eene reeks opstellen over dit onderwerp, die de heer E. v. G. in dit nummer van het Tijdschrift heeft overgenomen; de kosten voor de inrichting worden begroot op f 30 000 à f 40 000 'sjaars.

Een aantal ondernemers in de Vorstenlanden hebben het voornemen opgevat aan het denkbeeld van den heer Gelpke uitvoering te geven. In den Locomotief van 28 December jl. werden die landhuurders door den redacteur aangespoord om toch de handen aan het werk te slaan. B.

¹⁾ Zie de vorige aflevering van hetzelfde tijdschrift, waarin het jaarverslag over 1880 van deze vereeniging is opgenomen: de heer H. J. Haverman is daarvan president, de heer Mossou secretaris.

GRONDBEZIT.

Aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera, uitgenomen die van Soerakarta en Djokjokarta is door den Gouverneur-Generaal de volgende circulaire gericht:

Batavia, den 19den December 1881.

Bij de kabinetscirculaires van 15 Augustus 1880 n°. 20 en 13 September jl n°. 2, zijn de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera o. a. uitgenoodigd om gegevens te verzamelen met betrekking tot het grondbezit der inlandsche bevolking en de wijzigingen, welke daarin door de bevolking uit eigen beweging worden gebracht, zoomede omtrent de ambtsvelden der dessahoofden en der overige leden van het dessabestuur.

Het is der regeering wenschelijk voorgekomen om voor de onderzoekingen, die noodig zullen zijn om aan bovenbedoelde opdracht te kunnen voldoen, den ambtenaren van het binnenlandsch bestuur een leiddraad aan de hand te geven, waardoor hun niet alleen duidelijk zal blijken, wat en hoe zij te onderzoeken hebben, maar de regeering ook spoediger in het bezit zal geraken van een gemakkelijk te raadplegen overzicht, waaruit de toestanden zoo volledig mogelijk zullen kunnen worden gekend.

Te dien einde zijn op last der regeering ontworpen de hierbij gevoegde staten Lett. A en B, waarvan de eerste bestemd is om door de kontroleurs bij het binnenlandsch bestuur — ieder voor zijne afdeeling — te worden aan- en bijgehouden, en de tweede om als recapitulatiestaat van Lett. A voor de eerste maal uiterlijk op ultimo December 1882, en vervolgens om de vijf jaren, door de hoofden van gewestelijk bestuur aan de regeering te worden ingediend.

Deze arbeid zal, naar het oordeel der regeering, zonder veel bezwaar kunnen geschieden, vermits de meeste gegevens, benoodigd voor de invulling en bijhouding van staat Lett. A, door raadpleging van de in de dessa's gehouden aantekeningen en door mondelinge onderzaging van de dessahoofden zullen kunnen worden verkregen, terwijl het voor het doel, waartoe deze opgaven moeten strekken, voldoende wordt geacht, indien de uitgestrektheid der nog niet opgemeten gronden bij benadering wordt bepaald.

Onder mededeeling van het bovenstaande, heb ik de eer, op bekomen last, UEdG. te verzoeken, voor eene behoorlijke aan- en bijhouding van den staat Lett. A en voor de tijdige indiening van staat Lett. B te willen zorg dragen.

Van de staten in de circulaire bedoeld, is de staat lett. A de legger, die door de kontroleurs bij het binnenlandsch bestuur moet worden opgemaakt en bijgehouden.

In de vier eerste kolommen van dien staat worden de namen van de afdeeling, het regentschap, het district, en het onderdistrict, in de vijfde die van de dessa of kampong ingevuld, vervolgens in de zesde de aard van het grondbezit — dat van de erven uitgezonderd — te onderscheiden in:

- a. alleen individuëel bezit.
- b. niet in het bezit van bouwgronden.
- c. met een bizonderen rechtstoestand, zoo als perdikandessa's.
- d. communaal bezit met periodieke verdeeling (verandering in de grootte der aandeelen, en verwisseling der bebouwers).
- e. communaal bezit met een vast getal aandeelen, maar met periodieke verwisseling van bebouwers.
- f. communaal bezit, waarbij de aandeelen zooveel mogelijk in dezelfde hand blijven, en inkrimping of samentrekking daarvan alleen plaats heeft bij toetreding van nieuwelingen of bij vermindering der aandeelhouders.
- g. communaal bezit met geheel vaste aandeelen (waarbij de aandeelen niet veranderen van grootte noch verwisselen van bebouwers.)
- ad met gemengd bezit (individuëel en communaal) waar de toestand van het laatste is als onder d.
- ae. » » » waar de toestand van het communaal bezit is als onder e.
- af. » » » waar de toestand van het communaal bezit is als onder f.
- ag. » » » waar de toestand van het communaal bezit is als onder g.

In de 7de en 8ste kolommen moet het aantal individuëele bezitters, en dat van de deelgerechtigden in den gemeentegrond worden opgeteekend, met aanwijzing van de bezitters die tot beide rubrieken behoren.

De de 9 t/m 18de kolommen zijn bestemd voor de opgaven van uitgestrektheid in bouws van de sawah's, tegalvelden, nipabosschen en boomgaarden, hetzij individuëel, hetzij communaal bezeten. die tot het gebied van elke dessa behooren. In de 19de en 20ste kolommen moet de *gemiddelde* uitgestrektheid bouwgrond door elken individueelen bezitter en elken deelgerechtigde in den gemeentegrond worden opgegeven, en de 21ste kolom het totaal van die beide gemiddelden, als de bezitter tot beide kategorien behoort.

De 22ste, 23ste en 24ste kolommen bevatten het aantal heeren-dienstplichtigen, die zijn: a. bezitters van bouwgronden; b. alleen in het bezit van een erf, c. niet-grondbezitters, en de 25ste kolom het totaal.

De 26ste, 27ste en 28ste kolommen bevatten gelijksoortige opgaven van de kultuur-dienstplichtigen, in de 29ste kolom wordt vermeld bij welke gouvernementen-kultuur de dessa is ingedeeld.

In de 30ste kolom moet de uitgestrektheid in bouws van de ambtsvelden van het dessahoofd, in de 31ste die van de overige leden van het dessabestuur worden opgegeven, in de 32ste het totaal ambtsvelden. De 33ste moet aanduiden de verhouding van de uitgestrektheid der ambtsvelden tot de totale uitgestrektheid der bouwgronden van elke dessa. Uit de 34ste kolom moet blijken, of de uitgestrektheid der ambtsvelden eens voor altijd is vastgesteld, of bij elke verkiezing van een lid van het dessabestuur wordt bepaald, en uit de 35ste, of de ambtsvelden verwisselen, of zich op vaste plaatsen bevinden.

De staat Lett. B. is een recapitulatiestaat van de gegevens, die in den staat Lett. A verzameld worden, en bestemd om aan de regering

te worden ingediend, zooals de circulaire zegt, vóór ultimo dezes jaars, en vervolgens om de vijf jaren.

Op zichzelf beschouwd verdient de poging lof, door de Indische regeering aangewend, om haren ambtenaar nauwkeurige bekendheid te verschaffen met de agrarische toestanden in ieders afdeeling; want dat is het hoofddoel, *niet* om staten aan de regeering te laten indienen. Die nauwkeurige kennis toch is de beste voorbereiding voor de uitvoering van maatregelen tot verbetering van die toestanden, welke eerlang zullen moeten volgen. Wij hebben echter zeer veel bezwaar tegen de wijze waarop dit onderzoek is verordend. In 1880 is de eerste vijfjaarlijkse volkstelling gehouden op Java en Madura, toen is ook het aantal heeren- en kultuurdienstplichtigen opgenomen. Dit laat de regeering thans opnieuw doen; waarom niet liever dit geheele uitgebreide onderzoek aan die volkstelling verbonden? En beschouwde men dit onderzoek nu als noodzakelijk, waarom zich niet bepaald tot de 18 eerste en 6 laatste kolommen?

Wat de invulling van de 19—21 kolommen beduiden moet is moeilijk te verklaren; immers de hierin te plaatsen cijfers laten zich berekenen uit de voorafgaande kolommen. Maar wat beteekent een *gemiddelde* uitgestrektheid bij individuëel bezit? Zeer dikwerf komt het voor dat een of meer individuëele bezitters groote uitgestrektheden, en de overigen zeer kleine stukken bezitten; laat zich daaruit een gemiddelde deduceeren? En wat geeft dat? In dessa's met gemengd bezit krijgen zij die kleine stukken hebben er gewoonlijk zooveel gemeen bezeten grond bij, dat voor ieder hunner de uitgestrektheid, individueel en gemeen te zamen, één *koelie*-aandeel bedraagt, zoodat er voor hen zooveel mogelijk naar gelijkheid gestreefd wordt; maar zij die meer dan één *koelie*-aandeel bezitten behouden dat natuurlijk, de dienstplicht is voor allen gelijk. Hoe dit zij, voor een dergelijk onderzoek is, als de uitkomsten eenige waarde zullen hebben, tijd noodig, en daarom hopen wij, dat de regeering den termijn voor den afloop minstens tot ultimo 1883 zal verlengen. Zeker heeft een der betrokken residenten daartoe reeds het voorstel gedaan.

Correspondentie ¹⁾.

EENE REPLIEK VAN DEN LUITENANT-GENERAAL J. VAN SWIETEN.

Mijnheer de Redacteur!

Op bladzijde 567 van de April-aflevering van den »Indischen Gids» komt van den gepensionneerden majoor M. T. H. Perelaer een antwoord voor aan »Een vriend der waarheid," die hem in de aflevering van de vorige maand, eene terechtwijzing had gegeven, wegens den onbetamelijken lof dien hij, op eene voor den oud-Gouverneur-Generaal Mr. J. Loudon kwetsende wijze, aan den gepensionneerden Kapitein E. G. C. van Daalen gaf, voor de strafbare bejegening, door dezen Officier, den oud-Gouverneur-Generaal, in het openbaar in de tegenwoordigheid van een groot Europeesch en Oostersch publiek, aangedaan.

Blijkens het slot van des heeren Perelaer's repliek heeft uwe Redactie verklaard, dat zij de zaak met dat antwoord als voldoende toegelicht beschouwt, en derhalve het debat sluit.

Ofschoon die beslissing eerbiedigende, en tot zeke hoogte beamende, veroorloof ik mij toch uwe Redactie beleefd te verzoeken mij ook nog het woord te gunnen en mij tot eene repliek aan den heer Perelaer toetelaten.

De heer Perelaer toch roept mijn getuigenis in en gewaagt in zijne repliek van tal van feiten, die hij verkeerd voorstelt en ten nadeele van den oud-Gouverneur-Generaal uitlegt, met het niet te miskennen doel om dezen geachten Staatsman in een hatelijk licht te stellen, zijn karakter aan te tasten, en ware de voorstelling der feiten juist, hem aan de minachting zijner medeburgers prijs te geven.

Bleef ik zwijgen, na het beroep op mijn getuigenis, en geen woord

¹⁾ Met het oog op den inhoud van dit schrijven acht de Redactie het plichtsbetrachting den Luitenant-Generaal J. van Swieten alsnog tot eene repliek toe te laten, te eer waar zijn getuigenis in het gerezen vraagstuk werd ingeroepen. Met dezen brief wordt het debat, in dit tijdschrift althans, voor goed gesloten.

Ksn.

zeggen op de verkeerde voorstellingen van den heer Perelaer, omtrent feiten, die wellicht ik alleen goed ken, dan zou daaruit ongetwijfeld de conclusie worden getrokken, dat de voorstellingen van den heer Perelaer juist zijn. Doch het tegendeel is waar. Het is daarom, Mijnheer de Redacteur, dat ik U verzoek ditmaal inbreuk te willen maken op de genomen beslissing. Deed ik het niet, dan zoude ik te kort doen aan den plicht om de verdediging optenemen van een hoogst achtingswaardigen man, die reeds te veel door de hartstochten miskend en door valsche inblazingen, als mensch en staatsman, verkeerd beoordeeld is. Ik zoude dan door een laakbaar zwijgen een vlek doen kleven op een man van een edel karakter, die zich wel verheven kan achten boven den lof of de geringerschatting van den heer Perelaer, maar daarom niet onverschillig is over het oordeel zijner medeburgers. Dat, Mijnheer de Redacteur, mag ik niet toelaten, en daarom verzoek ik u eene plaats in uw tijdschrift aan mijn opstel te willen inruimen, waarna ik eveneens het debat voor gesloten zal houden.

De heer Perelaer begint zijn antwoord met de verklaring, dat hij aanvankelijk weinig lust gevoelde, den aanval, op hem gericht, te beantwoorden, omdat iemand, die een geteekend stuk met eene terechtwijzing, vol personaliteiten en hatelijkheden, beantwoordt, en zijn naam achter een pseudoniem verschuilt, zich niet loyaal gedraagt en geene repliek verdient.

De heer Perelaer had natuurlijk volkomen het recht om zijne repliek terug te houden. Het opstel van »Een vriend der waarheid" was niet geschreven om eene repliek uittelokken. Het beoogde slechts om de lezers van den »Indischen Gids" te wapenen tegen de onjuiste voorstellingen van den heer Perelaer, en het laakbare te doen uitkomen van den lof, dien hij — een oud landsdienaar en gepensionneerde hoofdofficier — aan een berispelijke en strafbare daad gaf.

De terechtwijzing behelst ook geene personaliteiten noch hatelijkheden. Zij tast het karakter van den heer Perelaer en den heer Van Daalen niet aan. Zij herstelt slechts valsche voorstellingen in het licht der waarheid. Zij brandmerkt het onbetamelijke, dat een oud-hoofdofficier eene handeling prijst die bij § 3 van art. 30 van het koninklijk besluit van 24 November 1859 No. 69, met ontslag uit den dienst is bedreigd. Vindt de heer Perelaer daarin personaliteiten en hatelijkheden, dan draagt niet de terechtwijzing daarvan de schuld, maar het onvoorzichtige, om geen erger woord te gebruiken, van zijne eigene houding. Wat aangaat zijn beklag over de anonimiteit van het terechtwijzend opstel, ziet de heer Perelaer over het hoofd, dat het verzwijgen van den naam des schrijvers dikwerf eene bescheidenheid en eene kieschheid is. Wanneer de schrijver van eenig stuk een man is van naam en van gezag op het gebied van gebeurtenissen en feiten, dan is het eene bescheidenheid, ja eene kieschheid, eene wederlegging niet te bekrachtigen met het gezag van zijnen naam, die wellicht voor den heer Perelaer de betekenis niet heeft die hij verdient, maar dat wel kan hebben in het oog van vele lezers. Het was, in het bedoelde stuk te doen, om tegenover de feiten van den heer Perelaer andere feiten te stellen, en dan deed het, voor het verstandig lezend publiek,

niets ter zake van wien de feiten afkomstig waren. Het kwam er slechts op aan ze te toetsen aan de waarheid. Bovendien was de anonimiteit van het opstel al zeer weinig geslnierd, want de inhoud gaf den heer Perelaer, de eenige die in de kennis van den naam des schrijvers belang kon stellen, stof genoeg om te gissen wie het kon zijn.

Het is echter blijkbaar dat de heer Perelaer in zijne gissing „fausse route” gemaakt en den verkeerden voor den schrijver gehouden heeft. Ik zal dit stuk nu teekenen om niet andermaal eene vergissing mogelijk te maken.

Doch ter zake.

Van hetgeen de heer Perelaer zegt in de tweede alinea (blz. 567) van zijne repliek is mij niets bekend. Ik heb van eene poging om de houding van Van Daalen aan insubordinatie toe te schrijven nimmer iets vernomen. De heer Perelaer heeft zich zoo vaak aan valsche voorstellingen en verkeerde gissingen schuldig gemaakt, dat het verhaal, dat hij in die alinea geeft mij onwillekeurig verdacht voorkomt. In elk geval, zoo die poging heeft plaats gehad, is zij niet van den Gouverneur-Generaal uitgegaan. Die poging is ook in tegenspraak met de geschiedenis der zaak zelve.

Ik stond naast den Gouverneur-Generaal toen Van Daalen de hem tweemaal aangeboden hand niet aannam. Mijn indruk was dat V. D. niet goed bij het besef was van zijne verkeerdheid, want toen ik hem, door een afkeurend hoofdschudden, tot de bewustheid daarvan gebracht had, kreeg zijn gelaat onmiskenbare teekenen van verlegenheid en scheen hij reeds berouw over het gebeurde te gevoelen. De Gouverneur-Generaal wendde zich dadelijk na het gebeurde tot den dicht bij hem staanden kommandant van het leger, deelde hem het gebeurde mede en zeide: „U begrijpt wel, Generaal, dat die officier niet in het leger blijven kan.” De Generaal Whitton merkte op, dat het ontslag niet kon gegeven worden zonder het oordeel van een Raad van Onderzoek te hebben ingewonnen, waarop de Gouverneur-Generaal antwoordde: „dat hij dat goed vond.” Het stond dus toen vast 1°. dat kapitein Van Daalen het leger moest verlaten; 2°. dat de Raad van onderzoek zou beslissen, of het ontslag „eervol” zou zijn of niet. Van eene vervolging voor een krijgsraad wegens insubordinatie was geen sprake.

Intusschen beaam ik de bewering van den heer Perelaer niet, dat, wanneer er werkelijk insubordinatie had plaats gehad, of dit ooit tegen eenen Gouverneur-Generaal mocht plaats hebben, eene vervolging voor eenen krijgsraad niet zou kunnen geschieden, „omdat de Gouverneur-Generaal geen rang in het leger of de vloot zoude hebben bij de militaire Wetgeving erkend.” Wat de heer Perelaer ter bevestiging dier stelling zegt (blz. 568) beslist m. i. de zaak niet. Een enkel geval statueert geene jurisprudentie. Indien het waar is, dat er een advies, of een vonnis, of eene uitspraak in dien geest bestaat, dan bewijst dat nog niet, dat een ander rechterlijk ambtenaar geen ander advies, of een ander rechterlijk collegie geen ander vonnis zoude uitspreken. Te beweren dat de Gouverneur-Generaal, die Opperbevelhebber van het leger en de vloot is, omdat hij geen rang in het leger of de vloot zoude bezitten, bij de militaire wetgeving erkend, geene bestraffing,

ter zake van insubordinatie jegens hem gepleegd, zoude kunnen vorderen, strijdt zóó tegen het gezond verstand, is zóó ongerijmd, dat dergelijk advies onmogelijk als onbetwistbaar is aan te nemen. »De Gouverneur-Generaal is opperbevelhebber van de in Nederlandsch-Indië aanwezige landmacht» (artikel 42 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië). Dit geeft hem gezag en rang boven den kommandant van het leger. Het is ongerijmd het er voor te houden, dat de eerste om gehoorzaamheid te kunnen vorderen niet evenveel rechten zoude hebben als de andere. Doch het is nutteloos hierover te twisten, wijl van eene vervolging, zoo als de heer Perelaer beweert, geen sprake is geweest.

Even ongerijmd, zoo niet erger, is de poging van den heer Perelaer in de tweede alinea van blz. 569, om de persoon van den Gouverneur-Generaal van zijne openbare waardigheid, van zijn staatsambtelijk standpunt af te scheiden. Ware aan zulk eene ongerijmde stelling eenig gezag toe te kennen, dan zoude immers niet alleen de Gouverneur-Generaal, maar elk officier aan de beleedigingen zijner minderen blootstaan, onder voorwendsel dat het straffbare niet op den officier of meerdere maar op den heer N. N. gemunt was. Is het geen bewijs hoe zwak men zich in zijne middelen van verdediging gevoelt, als men zulke ongerijmdheden te hulp moet roepen?

Maar de Gouverneur-Generaal bevond zich ook niet aan de landingplaats als particulier of privaat persoon, maar in al den luister en met al de uiterlijke teekenen van zijn hoog standpunt. Zie hier hoe dat door den Luitenant-Kolonel J. I. de Rochemont in »Loudon en Atsjin» blz. 167 beschreven is.

»Den 1sten Mei kwam de Generaal van Swieten ter reede van Batavia, en 's anderen daags zette hij weder voet aan wal, onder het gejuich van eene verzamelde menigte. De Gouverneur-Generaal was den waardigen Bevelhebber en Vaderlander tot aan den Kleinen boom te gemoet gegaan, ten einde den Overwinnaar van Bali, Boni en Atjeh te verwelkomen, met eene eerbewijzing, waarmede 's Konings Verteenwoordiger gewoonlijk vorstelijke gasten begroet.»

Wil men den heer Perelaer gelooven, dan zou de poging, om den kapitein Van Daalen voor eenen krijgsraad te doen terechtstaan, zijn afgesluit op het advies: dat bij de militaire reglementen de eerbewijzen en begroetingen, die den mindere tegen de meerdere te betrachten heeft, stipt zijn voorgeschreven; dat van handjes geven daarin geene sprake is; dat daaruit volgt, dat wanneer de meerdere den mindere de hand reikt, in plaats van de voorgeschreven plichtpleging te betrachten, hij van zijn voetstuk afdaalt en zich naar eigen wensch en begeerte tegenover den mindere plaatst als de eene burger van den Staat tegenover den andere; dat in het gegeven geval het dus de Gouverneur-Generaal Opperbevelhebber niet meer was, die de hand reikte aan den kapitein Van Daalen, maar de heer Loudon aan den heer Van Daalen. »Zegt mij, Vriend der Waarheid», vraagt hij, heeft zoo het advies niet geluid, toen men, na zich zeer teleurgesteld te hebben gezien, dat de zaak niet als insubordinatie voor den krijgsraad berecht kon worden, geïnformeerd heeft of er niet een zweempje van majesteitsschennis aan te geven was?» Hij verzekert zelfs, dat

de zaak verscheidene phasen doorloopen heeft, alvorens men er toe overging haar voor den Raad van Onderzoek te brengen.

Ik sta verbaasd. Is er werkelijk een denkende man geweest, die zulk een ongerijmd advies heeft kunnen geven? Dns zoude elk hogere officier, die den minderen welwillend de hand reikt, afstand doen van zijn gezag, van den eerbied aan hem verschuldigd, tegenover den minderen staan als de eene burger tot den andere, en straffeloos insubordinaat behandeld kunnen worden! Wat een meesterstuk van militairen geest en van militaire beginselen! Waar bleef het verstand van den oud-majoor Perelaer, toen hij die dwaze theorie nederschreef. En de heer Perelaer verzekert nog wel, dat de zaak de verscheidene door hem genoemde phasen heeft doorloopen, alvorens men er toe overging haar voor den Raad van Onderzoek te brengen!

Nu volgt eene alinea, de laatste van blz. 69, waarin een verhaal voorkomt, waarvan ik niet weet wat de meeste verontwaardiging verdient: of de schandelijke insinuatie of de brutale onwaarheid.

Volgens den heer Perelaer zou de Gouverneur-Generaal kennis hebben gedragen van een gesprek door Van Daalen, kort na zijne terugkomst van Atjeh gehouden, waarin hem over den Gouverneur-Generaal de woorden zijn ontvallen: »het zal mij wel nimmer overkomen, want onze maatschappelijke positie is te uiteenlopend daarvoor, maar wanneer die man mij de hand reikt, weiger ik ze.» ¹⁾ Dit wetende, zegt de heer Perelaer, zou de Gouverneur-Generaal aan Van Daalen de hand gereikt hebben, niet om hem een blijk zijne belangstelling, wegens zijne herstelling te geven, maar omdat hij het er op gezet had hem ten val te brengen. Voor den edel en loyaal denkenden heer Perelaer was dit ontwijfelbaar, toen hij zag hoe de Gouverneur-Generaal aan Van Daalen, »met zekere ostentatie" beweert Perelaer, tot twee à drie malen de hand aanbod, ja opdroeg. Bij dien loyalen ridderlijken man bestaat dan ook de overtuiging, verklaart hij, dat hoe van Daalen ook gehandeld had, zijn val beslist was, want had hij de hand aangenomen, dan zouden zeker aan den legerkommandant de woorden zijn toegevoegd: »is dat iemand die hoofdofficier moet worden? zóó luidden de voornemens en toen ik hem *au pied du mur* zette, zonk de moed hem in de schoenen."

Dit durft de heer Perelaer, ofschoon alles gissing is, apodictisch als een waarheid te verkondigen van den oud-Gouverneur-Generaal Mr J. Loudon die in loyaleit en edelaardigheid van denken en handelen voor niemand onderdoet. Het is om er verbaasd van te zijn.

De lezers van den »Indischen Gids" zullen zich bij het lezen van het opstel van den heer Perelaer wel eens het oud-Hollandsche spreekwoord herinnerd hebben: »Zoo als de waard is, vertrouwt hij zijne gasten." De heer Perelaer verdient, dat hem dit worde toegevoegd, want »Hony soit qui mal y pense." De heer Loudon daartegen is een andere figuur. Hij denkt te edel om het in de verste verte voor mogelijk te houden dat hij, wien ook, maar zeker niet een Officier,

¹⁾ Over de ongemotiveerde aanleiding voor die woorden, die den heer Van Daalen hebben moeten doen denken aan de woorden uit de fabel »Il ne faut jamais drier fontaine je ne boirai de ton eau" kom ik terug.

wiens kundigheden hij waardeerde — men zal mij toch wel willen gelooven wanneer ik verzeker, dat het zoo is — een officier dien hij gaarne voor het leger had willen behouden, die gewond was in den dienst van den Staat, een valstrik zou leggen om hem op de snoodste wijze te doen vallen!! Welk man die zelf edel denkt zal het gelooven, en hoe onvoorzichtig voor zijn eigen karakter, voor zijne liefde voor waarheid, deed de oud-majoor Perelaer om het te zeggen.

Even onjuist als het voorgaande, is ook het verhaal voorkomende in de eerste alinea van blz. 570. De Gouverneur-Generaal voornemens zijnde de gekwetsten van Atjeh, officieren en minderen, die in het militair hospitaal verpleegd worden, persoonlijk te bezoeken, kreeg tevens een opgaaf van de officieren die niet in het hospitaal opgenomen waren maar in hunne woningen verpleegd werden. De Gouverneur-Generaal kon de bedoeling niet hebben gehad om ook deze allen in hunne verspreide woningen te bezoeken. Hij droeg zijnen adjudant, den ritmeester E. J. Roukens op, om die officieren uit zijnen naam te bezoeken, naar hun welstand te vernemen en van de deelneming van den Gouverneur-Generaal te verzekeren. Onder deze officieren behoorde ook de kapitein Van Daalen. Na afloop zijner zending bracht de ritmeester Roukens rapport daarover uit, en o. a. van den kapitein Van Daalen het verzoek over, om den Gouverneur-Generaal des kapiteins dank en gevoeligheid te betuigen voor het hem betoonde blijk van belangstelling. Wie heeft nu de feiten zoo verminkt en verdraaid, dat daaruit het hatelijke verhaal kon worden gedistilleerd dat de heer Perelaer er van geeft? Blijkbaar is het, dat zekere partij en zekere personen er op uit waren, eene afkeuring te zoeken op al wat de Gouverneur-Generaal deed.

Men heeft ook verhaald dat Van Daalen bij dat bezoek aan Roukens zou gezegd hebben, wat hij voornemens was te doen, als ooit de Gouverneur-Generaal hem de hand mocht reiken, en vermoedelijk dááruit de conclusie getrokken, dat deze op den 2den Mei met het voornemen van Van Daalen bekend was geweest. De heer Roukens, door den Gouverneur-Generaal later daarnaar gevraagd zijnde, heeft dit ontkend en herhaald, dat hij van Van Daalen niets anders vernomen heeft dan om den Gouverneur-Generaal zijnen dank te betuigen, gelijk hierboven gezegd is.

Hoe is het ook mogelijk aantenemen, dat de hooge Staatsman, die de waardigheid zoo goed begreep en haar zoo goed ophield, als hij geweten had wat Van Daalen willens was te doen, zich aan het ondergaan dier openbare belediging zou hebben blootgesteld? »Om Van Daalen te doen vallen», zegt Perelaer, maar ik heb het ongerijmde van die veronderstelling reeds doen uitkomen en vertrouw, dat er onder de lezers van den »Indischen Gids» meer mannen zullen zijn, die met mij de mogelijkheid van zulk een onedele handeling, met afschuw, zullen verwerpen, dan met den heer Perelaer daarvan de waarschijnlijkheid te beamen.

De heer Perelaer is niet eens goed bekend met de bijzonderheden der gebeurtenis, die hij verhaalt. De door hem aangehaalde woorden zijn niet gesproken te Batavia, na de terugkomst van Van Daalen van Atjeh, gekwetst en vermoedelijk lichamelijk lijdend, maar te Atjeh

bij het stellen en behandelen eener thesis, die, als Van Daalen bij kalmer en bezadigder gemoed daaraan denkt, hem zeker zal doen blozen, dat hij zich toen zoo hartstochtelijk en onwelwillend uitliet over het karakter van een man die achting verdient, en wien hij ambtshalve eerbied verschuldigd was. De bedoelde woorden waren den Gouverneur-Generaal op den 2den Mei nog niet bekend. En ofschoon zij ten aanhoore van meerdere officieren geuit zijn, en Van Daalen daarvoor zelts door twee hoofdofficieren is terechtgewezen, is het geheim toch lang bewaard gebleven en eerst aan den dag gekomen toen de gebeurtenis van den 2den Mei langere geheimhouding onnoodig maakte. De Gouverneur-Generaal heeft ook niet driemaal, maar slechts tweemaal zijne hand aan Van Daalen gereikt; hij deed het ook niet met ostentatie, zooals Perelaer zegt, maar met groote hartelijkheid, nadat ik aan Van Daalen, die naar mij toe was gekomen, vooraf de hand had gereikt, en hem met zijn herstel had geluk gewenscht. Ik stond naast den Gouverneur-Generaal, schier arm aan arm, en weet zeer goed hoe alles gebeurd is. Dadelijk na mij bood de Gouverneur-Generaal, onder het uiten van nagenoeg dezelfde woorden, zijne hand aan Van Daalen, die ze niet aannam, waarop de Gouverneur-Generaal, die dat wellicht aan onoplettendheid toeschreef, den kapitein Van Daalen toevoegde: »Ziet gij niet, kapitein, dat ik u de hand reik", die toen andermaal de hand niet aannam. Het is toen, dat de Gouverneur-Generaal zich tot den Kommandant van het leger wendde, en zeide dat die Officier niet in het leger kon blijven, en de legerkommandant meenende dat de Gouverneur-Generaal eene onmiddellijke verwijdering uit het leger verlangde, waarvoor het gebeurde ook wel gronden had gegeven, opmerkte, dat dit niet kon geschieden, zonder den kapitein voor eenen Raad van Onderzoek te doen terechtstaan. Dit weerspreekt weder de bewering van den heer Perelaer op bladzijde 573, de voorlaatste alinea, dat de legerkommandant zich tegen het verschijnen voor een Raad van Onderzoek zou verzet hebben. Dit was immers onmogelijk, vernits het feit, door Van Daalen gepleegd, »gedragingen waardoor de eerbied van den persoon des Konings of voor dien van zijnen vertegenwoordiger in Nederlandsch-Indië wordt aangerand »luidens § 3 van artikel 30 van het Koninklijk Besluit van 24 November 1859 N°. 69 met *oneervol* ontslag uit den dienst kan worden gestraft, en artikel 33 van dat Besluit beveelt, dat de beschuldigde voor een Raad van Onderzoek moet terechtstaan.

Omdat »een vriend der waarheid" met den heer Perelaer niet instemde, dat Van Daalen een man is uit één blok, oordeelt hij dat het beeld dat eerstgenoemde zich van het karakter van Van Daalen schept niet gunstig is (blz. 570) en verzekert Perelaer, dat Van Daalen nimmer aan loyauteit is te kort geschoten. Om het daarover eens te kunnen zijn is het noodig te weten wat loyauteit is. Ik wil niets tegen het karakter van Van Daalen zeggen, in den gewonen maatschappelijken zin, en laat zijne waarde als zoodanig onaangetast, ofschoon ik daarom met hem niet dweep, zooals Perelaer. Maar ik meen dat hij, die zonder goede motieven, valschelijk het karakter van eenen achtingswaardigen man aantast, zoo als Van Daalen, in tegenwoordigheid van oudere en jongere officieren, dikwerf het karakter aan-

tastte van den Gouverneur-Generaal Mr. J. Loudon, den Opperbevelhebber des legers en Vertegenwoordiger des Konings, en doet wat hij op den 2^{en} Mei 1874 gedaan heeft, schromelijk aan loyaleiteit te kort schiet. De heer Perelaer denkt er anders over, omdat hij, met niet minder hartstocht dan Van Daalen, zich een nog lasterlijker beeld van den Gouverneur-Generaal gevormd heeft, maar zij, die den heer Loudon kennen, zijn het met Perelaer niet eens. Die heer had dan ook beter gedaan zijne repliek achterwege te laten, want zij vereert noch hem, noch Van Daalen.

De brieven, die Van Daalen onder dagteekening van 3 Mei 1874 aan den Gouverneur-Generaal en aan mij schreef, gaven een goeden indruk. Zij waren voegzaam en betamelijk. Ze konden het gebeurde wel niet ongedaan maken en ook de gevolgen daarvan niet stuiten, maar het deed zijn karakter eer aan, dat hij het odieuze van zijn gedrag temperde, door zijn ongelijk te bekennen en daarvoor vergiffenis te vragen. Perelaer is van eene andere meening. Hij keurde de brieven af, die Van Daalen, onder den invloed van goeden raad en van personen, die het wel met hem meenden, had geschreven. Op raad van Perelaer, die, blijkens den inhoud zijner repliek, juist de man niet was om hierin goeden raad te geven, herriep Van Daalen zijnen brief aan den Gouverneur-Generaal. Gaf hij daardoor wel een blijk van zelfstandigheid en van te zijn een man uit één blok, of van helder doorzicht, door een goeden raad voor een minder goede te verwerpen? Wat kon het hem baten, den brief aan den Gouverneur-Generaal terug te vragen, nadat deze daarvan reeds had kennis genomen? Ware het niet beter geweest hem in het Regeeringsarchief te laten, als een getuigenis van zijn beter ontwaakt gevoel, en zijne behoefte om als eerlijk man zijn leed over de in overhaasting begane verkeerdheid, te betuigen? Ware Van Daalen steeds aan zich zelf overgelaten geweest, dan zou hij vermoedelijk anders hebben gehandeld. Door mannen als Perelaer als raadsman en verdediger te nemen, heeft hij den beteren weg der gematigdheid verlaten.

Op bladzijde 573 wraakt de heer Perelaer de lezing, die de heer De Rochemont in »London en Atsjin» over de gebeurtenis van den 2^{den} Mei en den afloop daarvan gegeven heeft. De heer Perelaer heeft daarvoor, op bladzijde 572, eene andere lezing in de plaats gesteld, en haar bekrachtigd door de verzekering, dat hij voor de juistheid daarvan instaat. Ik houd echter de lezing van den heer De Rochemont voor de eenig juiste. Zijne lezing heeft de presumptie der juistheid voor zich, omdat hij schreef eenige maanden na het gebeurde met het Rijksarchief voor zich, terwijl de heer Perelaer zijn verhaal schreef acht jaren daarna met behulp van zijn, niet zeer trouw, geheugen. Maar de lezing in »London en Atsjin» komt ook het meeste overeen met de feiten, welke de lezing van den heer Perelaer weder spreken, en wederom bewijzen hoe weinig betrouwbaar zijne verhalen en verzekeringen zijn.

Ik heb volgens eene oude gewoonte aanteekening gehouden van de voornaamste gebeurtenissen van den dag. Daaruit nu blijkt dat de Gouverneur-Generaal van den 1^{en} tot en met den 12^{en} Mei te Batavia gebleven, en eerst den 13^{en} naar Buitenzorg teruggekeerd is; dat ik

zelf eerst den 15en Mei naar Buitenzorg ben gegaan en de Generaal de Neve eerst in de laatste dagen van Mei daar aankwam. Het is dus onjuist, dat de Generaal de Neve met den bewusten brief naar Buitenzorg zou zijn vertrokken, om hem aan het paleis van den Gouverneur-Generaal af te geven, en dat de telegraaf zou zijn noodig geweest om hem terug te bekomen.

Zie hier wat in mijn journaal te lezen staat.

2 Mei. Debarkement. De Gouverneur-Generaal en alle autoriteiten zijn aan den Kleinen boom en ontvangen ons op de hartelijkste wijze.

3 Mei. Plechtige intocht der teruggekeerde troepen, die in de citadel op een collation onthaald worden.

4 Mei. Biddag ter gelegenheid van de verovering van den Kraton. De Gouverneur-Generaal met familie, de Generaal de Neve en ik zijn in de kerk. Na afloop den Gouverneur-Generaal bemiddelend gesproken over kapitein Van Daalen. De Gouverneur-Generaal is blijkbaar medelijdend gezind, en vergeeft Van Daalen als mensch, maar zegt als Vertegenwoordiger der Koninklijke waardigheid niet bevoegd te zijn den gang der wet te stuiten. 's Avonds door eenige liefhebbers voorstelling in het operagebouw van »La fille du Régiment". De Gouverneur-Generaal en familie zijn tegenwoordig.

5 Mei. Volksfeest aan de troepen op het Waterlooplein. De Gouverneur-Generaal en andere autoriteiten doen »acte de présence".

6 Mei. De gekwetsten in het hospitaal bezocht. 's Avonds groote receptie bij den Gouverneur-Generaal.

7 Mei. Gratisvoorstelling van Blondin en zijne koordendansers ter eere van de teruggekeerde troepen.

9 Mei. Thé-dansant in Concordia. De Gouverneur-Generaal en Mevrouw Loudon vereeren die met hunne tegenwoordigheid.

12 Mei. Het 25-jarig Krooningsfeest. 's morgens groote parade waarbij ook de Gouverneur-Generaal tegenwoordig is. Tegen den middag groote receptie en betuiging van hulde van al de autoriteiten en ingezetenen in het paleis op het Waterlooplein. 's Avonds diner bij den Gouverneur-Generaal. Omstreeks 10 uur ontvangst van een telegram van den Minister van Koloniën meldende de benoeming van verschillende autoriteiten tot ridders of tot bevordering in de Orde van den Nederlandschen Leeuw. Idem van Generaal Verspyck tot Kommandeur en van Generaal Van Swieten tot Grootkruis van de Militaire Willemsorde.

15 Mei. Vertrek naar Buitenzorg en luisterlijke intocht aldaar. Schitterende feesten aan het paleis. Onthaal der inlandsche hoofden enz. Het was eene treffende hulde voor de behaalde overwinning.

Ik vertrouw, dat voor den navorscher deze aantekeningen een wat beter overzicht zullen geven om zich eene voorstelling van de gebeurtenissen in de eerste dagen van Mei 1874 te vormen. En al heeft het verschil tusschen de lezingen geen invloed gehad op den uitslag van het schrijven en terugvragen van den bewusten brief, dan is toch daaruit het bewijs te putten, dat de heer Perelaer het recht niet had om zijn verhaal voor het eenige ware te houden en de lezing van den heer De Rochemont voor »onwaarheden! niets dan onwaarheden!" te verklaren.

Zijne daarop volgende bewering dat de legerkommandant geen voorstel

zou hebben gedaan om Van Daalen voor eenen Raad van Onderzoek te doen verschijnen, maar er zich tegen verzet heeft, heb ik reeds hierboven behandeld, en de onbevoegdheid van den kommandant van het leger om er zich tegen te verzetten aangetoond. Het was hier niet de plicht der gehoorzaamheid aan de bevelen van den Gouverneur-Generaal, maar de plicht der gehoorzaamheid aan de wet, die er hem toe dwong Zijn verzet, gesteld dat hij daartoe bevoegd ware geweest, zou den kapitein Van Daalen niet gebaat, en hem slechts van den waarborg of de bescherming, die de wet hem gaf, beroofd hebben. Het gevolg zou dan immers geweest zijn, dat de Gouverneur-Generaal hem, zonder dat hij de gelegenheid zou gehad hebben om zich te verdedigen, oneervol en zonder toekenning van pensioen zoude hebben, ik durf zeggen, zoude hebben moeten ontslaan.

Niet beter gegrond is de bewering van den heer Perelaer, dat het onwaar is, dat Van Daalen zijnen brief eerst zoude geschreven hebben toen hij vernam, dat hij voor een Raad van Onderzoek zou moeten verschijnen. De heer Perelaer beweert wel, dat de benoeming van den Raad van Onderzoek eerst na den 12^{en} Mei heeft plaats gehad, dat ook door niemand ontkend is, maar ik heb reeds gezegd en herhaald, dat reeds op den 2^{en} Mei vóór het verlaten van den Kleinen boom, het tooneel der gebeurtenis, door den Gouverneur-Generaal beslist was, dat Van Daalen voor den Raad van Onderzoek zou verschijnen.

Maar al ware dat ook niet zóó, dan is toch niet te ontkennen, dat Van Daalen, die langen tijd chef van het kabinet van den Kommandant van het leger is geweest, volkomen goed wist, wat hem te wachten stond, als de Gouverneur-Generaal, over wiens karakter hij zoo ongunstig dacht, dien hij, ofschoon ten onrechte, kwade gezindheid jegens hem, toeschreef, niet de onvergeeflijke zwakheid wilde begaan, om den hoon, dien hij in zijne waardigheid in het openbaar geleden had, ongestraft te laten of hoogstens met eenige dagen arrest of provoost af te doen. Vraag het aan mannen van karakter, die weten wat het is gezag te voeren en het te doen eerbiedigen, of dit mogelijk zou zijn geweest. Vraag het aan Van Daalen zelf, die toen wist, wat den Gouverneur-Generaal, wat mij, wat den Generaal de Neve en andere hooge autoriteiten nog onbekend was, dat zijne daad niet toevallig maar voorbedacht is geweest, of zijn geweten hem niet gezegd heeft wat gebeuren zou, wat gebeuren moest wat onvermijdelijk was. Het is dus onhoudbaar te volharden in de bewering, dat Van Daalen, toen hij zijne brieven schreef, niet geweten zou hebben, dat hij voor een Raad van Onderzoek zou verschijnen.

Dus in de repliek: Onwaarheden! niets dan onwaarheden!

Of Van Daalen zijn brief teruggevraagd heeft, vóór dat de Gouverneur-Generaal eenig antwoord heeft kunnen geven, zoo als de heer Perelaer beweert, is niet uit te maken. Wel dat hij gepoogd heeft het te doen. Maar waar is het, dat toen Generaal de Neve hem terug vroeg, de Gouverneur-Generaal zijn antwoord reeds gegeven had. Ik had den brief aan den Generaal de Neve gegeven, nadat ik reeds eene vruchteloze poging gedaan had om voor Van Daalen vergiffenis te verwerven en het hier boven vermelde antwoord verkregen had, ten einde te beproeven of de lezing van den brief verandering in het besluit

van den Gouverneur-Generaal zoude kunnen brengen. Deze wilde echter den brief niet aannemen, omdat hij bij zijn besluit bleef volharden. De Generaal de Neve verzocht echter van den brief kennis te nemen en hem, als zijnde aan den Gouverneur-Generaal gericht, te behouden, hetgeen geschiedde. Den volgenden dag, den 5den of 6den Mei, geloof ik, kwam de Generaal de Neve den brief terugvragen, zeggende, dat hij zijn mandaat overschreden had. De Gouverneur-Generaal heeft toen den brief teruggegeven. Of Van Daalen toen het antwoord van den Gouverneur-Generaal reeds kende, beslis ik niet. Maar waar is het dat het antwoord van den Gouverneur-Generaal reeds gegeven was, toen de brief is teruggevraagd.

Op blz. 576 lees ik, dat ik van Daalen, nadat de veldtocht geëindigd was en de winterkwartieren betrokken waren, zes maal voor de Militaire Willemsorde, waarvan eens voor de 3e klasse zou hebben voorgedragen. Ik kon mijne oogen niet gelooven toen ik dat las; maar het staat er letterlijk aldus. Dat is weder onjuist. Ik heb den Kapitein Van Daalen slechts éénmaal voorgedragen, maar dadelijk voor de 3e klasse, waaruit voldoende blijkt hoe zijne diensten bij den geëindigten veldtocht gewaardeerd zijn. Overdrijving is onnoodig. Hoe de heer Perelaer het aan den Gouverneur-Generaal heeft kunnen wijten, dat Van Daalen niet tegelijk met de vaandelwacht bij de door hem genoemde épisode van den 25 December 1873, tot het bekomen der decoratie is voorgedragen, kan m. i. slechts door de verkeerde indrukken van een algemeen bevooroordeeld en zwartgallig gemoed worden verklaard. Daarmede had immers de Gouverneur-Generaal niets te maken, als de voordracht, bij telegram geschied, van Daalens naam niet bevatte. Mijn oogmerk bij het doen der voordracht was om den vaandeldrager en de vaandelwacht te beloonen, die op het hun aangewezen punt post hadden gevat, en hoe gevaarlijk het daar ook was, blijven moesten. Van de drie onderofficieren die de vaandelwacht uitmaakten sneuvelde er één en werd een ander ernstig verwond. Anderen, die zich bij dat gevecht onderscheiden hadden, ter belooning voortedragen was het oogmerk niet, en is ook niet geschied ¹⁾.

Het is hier de plaats om terug te komen op iets, waarvan ik reeds te voren met een paar woorden gewag heb gemaakt, n. l. de voorpraak die de kapitein Van Daalen hier te lande van den oud-Gouverneur-Generaal Mr. J. Loudon heeft genoten.

Ik heb den kapitein van Daalen voorgedragen voor de 3^e klasse der Militaire Willemsorde. Maar aangezien ik dat lijvige stuk, waarvan de minute te Atjeh bewerkt was, eigenhandig moest schrijven, ben ik daarmede eerst in de maand Juni gereed gekomen, dus na de gebeurtenis van 2 Mei, ja, nadat Van Daalen ontslag uit den dienst had bekomen. Ik handhaafde die voordracht, niettegenstaande het strafbare van die gebeurtenis. De kommandant van het leger en de Gouverneur-Generaal, die elk nog een recht van revisie hadden, deden evenzoo. Van den Gouverneur-Generaal was dit een bewijs, dat hem, waar hij ambtshalve verplicht was geweest een strafbare daad te straffen, geen rancune bezielde en dat hij goede diensten, zelfs in den

¹⁾ Zie »De waarheid over onze vestiging in Atjeh, blz. 151.»

tegenstander wist te waardeeren. Dit was goed gezien. De kapitein van Daalen had zich steeds als een kundig officier doen kennen, en dien goeden naam gedurende den veldtocht gehandhaafd, niet enkel als kundig officier maar ook als braaf soldaat, zoodat ik en andere bevoegde beoordeelaars in hem reeds voor de toekomst een voortreffelijk legerhoofd zagen. Hier te lande echter werd de voordracht ten zijnen behoeve niet gehandhaafd, en ofschoon ik in eene conferentie met de Ministers van Koloniën, van Oorlog en van Marine zijn aanspraken warm verdedigd heb, en de zaak zelfs in den Raad van Ministers gebracht is, heeft de Regeering geene termen gevonden, om den kapitein Van Daalen, na het gebeurde van 2 Mei, nog voor eene belooning, eene zoo hooge onderscheiding, in aanmerking te brengen. Zijn naam werd op de voordracht aan den Koning doorgehaald. De lezer kan dit omstandiger lezen op bladzijde 208—210 van »De waarheid over onze vestiging in Atjeh."

Wat is hieruit te leeren? Immers, dat hier te lande de beteekenis van het gebeurde op den 2den Mei 1874 vrij wat ernstiger opgenomen is, dan door de partijgenooten in Indië, en dat de Gouverneur-Generaal het hooge ongenoegen van den Koning en de Nederlandsche Regeering zoude hebben op zich geladen, indien hij, niet beter geïnspireerd, gevolg had gegeven aan de zonderlinge uitspraak van den Raad van Onderzoek, die de meest flagrante oneerbiedigheid jegens den Gouverneur-Generaal, in het openbaar gepleegd, in het bijzijn van honderde getuigen, voor een onschuldig feit had verklaard, enden kapitein Van Daalen in het leger had behouden. Het zou den kapitein Van Daalen echter niet gebaat en slechts geschaad hebben, want hij zou op hoog bevel toch ontslagen hebben moeten worden en dan vermoedelijk niet eervol en zonder toekenning van pensioen.

De heer Perelaer met zijne hartstochtelijke uitlatingen en oordeelvellingen mag dit wel in bedenking nemen. Hij immers is, in spijt van zijn waan van eigen onfeilbaarheid, de man niet, die de opiniën regelt, en het begrip van recht uitmaakt. Er zijn hoogere uitspraken dan de zijne, en deze zijn het die geëerbiedigd moeten worden, waartegen men zich niet verheffen kan zonder zich aan oneerbiedigheid jegens het wettige gezag schuldig te maken.

Intusschen dacht de oud-Gouverneur-Generaal met de hem eigene humaniteit, dat het verloop der jaren den indruk van het gebeurde had kunnen temperen en wellicht op de gevallen beslissing zoude zijn terug te komen, en aan Van Daalen, wiens mérite hij kende, de toch goed verdiende belooning nog ware toe te kennen. Wie toch was, naar het scheen, beter bevoegd, dat te bewerken dan de beleedigde zelf. Hij wendde zich daartoe schriftelijk aan den Minister van Koloniën Mr. F. Alting Mees, die, zoo ik mij niet bedrieg, de zaak in den Ministerraad bracht. Het antwoord was afwijzend. Eenigen tijd daarna haalde de heer Loudon mij over nog eens een poging te doen bij den Minister P. P. van Bosse. Maar de uitslag was niet beter. De beleediging, werd mij te kennen gegeven, ging minder den heer Loudon aan dan den Vertegenwoordiger des Konings. Hoe vergevingsgezind de eerste mocht willen zijn: het opperbestuur mocht daarin niet treden. De straf op het feit gesteld was billijk en eer te zacht

geweest dan te streng. De Ministers mochten niet medewerken om den indruk daarvan te verminderen.

Blijkt daaruit niet, dat het heeld, dat Van Daalen en Perelaer zich van het karakter van den heer Loudon vormden ten eenemale valsch was, dat Van Daalen op onjuiste indrukken afging en daardoor zijne schoone toekomst vernietigde? Zonder dat Van Daalen het geweten heeft, stapelde Loudon gloeiende kolen op zijn hoofd. Maar verkeerdheden straffen zich zelve. De 2de Mei 1874 is voor Van Daalen de straf geweest, wegens het kwade dat hij ongegrond van den Gouverneur-Generaal dacht. Den heer Perelaer zal ook te eeniger tijd die straf niet ontgaan, want »boontje komt altijd om zijn loontje." Dat is de eeuwige, onveranderlijke, en voor de goeden, de troostrijke wet der vergelding.

Hierbij zoude ik het gaarne wenschen te laten, want het is niet verkwikkelyk zich met eene polemiek als deze bezig te houden en ik heb den leeftijd niet meer van den heer Perelaer en ook zijnen lust voor zulken strijd niet. Maar ik vind in de repliek nog verscheidene insinuatien, die wel besproken moeten worden, wil het zwijgen daarop niet als eene erkenntenis harer juistheid worden geacht.

In de laatste alinea van blz. 575 wordt gezegd dat lang vóór het gebeurde van 2 Mei 1874 in de binnenlanden van Java een ergerlijk tooneel heeft plaats gehad, waarbij de persoon des Konings op de meest laakbare wijze geboond was geworden, en nog andere strafbare daden waren gepleegd; dat die zaak aan den Gouverneur-Generaal Loudon onderworpen is, maar nu het niet zijn persoon, maar die des Konings betrof, de hoon niet naar eisch gestraft is. Ik heb den heer Loudon naar de bijzonderheden gevraagd, maar hij kan zich van die gebeurtenis niets herinneren. Ze zal dus wel zoo ernstig niet geweest zijn, als de heer Perelaer voorstelt, want ernstige zaken waarbij de persoon des Konings betrokken is, ontgaan het geheugen toch zoo licht niet. De Gouverneur-Generaal Loudon heeft den eerbied voor het gezag altijd hoog gehandhaafd en is een te groote aanhanger van den Koning om eenigen hoon, zijnen persoon aangedaan, ongestraft te laten. Is het eene ernstige zaak geweest, dan is zij behoorlijk onderzocht, en dan zou men, om ze juist te kunnen beoordeelen, de archieven moeten raadplegen. Des heeren Perelaer's beschouwingen zijn niet voldoende om den oud-Gouverneur-Generaal bij den Koning in een hatelijk daglicht te stellen, zooals de *edele* toeleg hier schijnt te zijn.

»Wie heeft den angel in Loudons borst gelegd, die dezen, nog vóór hij als Gouverneur-Generaal den bodem van Nederlandsch-Indië betrad, zoo tegen Van Daalen verbitterde?" vraagt Perelaer, blz. 576 voorlaatste alinea.

Wat die vraag beteekent of wien zij aangaat kan ik slechts gissen. De heer Loudon, daarnaar gevraagd zijnde, schreef mij ter verklaring het volgende:

Vóór dat ik in Indië kwam, was de kapitein Van Daalen mij geheel onbekend. Ik wist alleen van den Generaal Kroesen, hij zijn vertrek uit Nederland als legerkommandant, dat de kapitein Van Daalen een zeer bekwaam officier was en hij hem als adjudant aan zijn persoon

ilde verbinden. Toen de Generaal Kroesen als legerkommandant ervangen werd door den Generaal Whitton, heb ik met dezen ongeveer het volgende gesprek gehad. »Ik hoor, Generaal, dat het uw voornemen is om den kapitein Van Daalen als adjudant te nemen.” — Antw.: Ja, Excellentie, tenzij u er iets tegen heeft.” — »Generaal, ik wensch in het minst niet te belemmeren in uwe vrije keus van een adjudant, maar wensch u toch de vraag te doen of die keus in casu wel geraden is. De heer Van Daalen heeft zoo als algemeen bekend is een zeer grooten invloed uitgeoefend op uw voorganger, een invloed die zich vooral in personeele zaken openbaarde en tot vele klachten onder het corps officieren aanleiding gaf. De kapitein Van Daalen is een bekwaam officier, die op verschillende andere wijzen nuttig kan worden gebruikt.” — Antw.: »Nu, Excellentie, indien u liever wil dat ik een ander neem, zal ik dit doen” — »Ik herhaal, Generaal, wat ik gezegd heb, dat ik u vrij wensch te laten in uwe keus en mij slechts verplicht acht aan uw oordeel te onderwerpen of mijne bezwaren geldig zijn.” Dit, zegt de heer Loudon, is nagenoeg textueel de inhoud van hetgeen over Van Daalen gesproken is. Generaal Whitton opperde geen enkel bezwaar.

Als dit verbittering heeft kunnen veroorzaken, dan zal men toch moeten toegeven, dat die zeer ongegrond was. Is dan dergelijke wenk aan den Kommandant van het leger, door het hoofd van de Regeering en Opperbevelhebber van het leger niet zeer geoorloofd, en zoo het zijne overtuiging was, zelfs niet plicht? Ik weet wel dat door kwade tongen en heethoofden daarvan meer gemaakt is, maar zijn die meer geloofbaar dan de Gouverneur-Generaal?

Zoo heeft men ook verteld, dat de Gouverneur-Generaal allerlei kwaad van Van Daalen tegen den Generaal Whitton had gesproken en dezen tegen hem had opgezet. Is het dan de gewoonte van hooge autoriteiten zich dermate met het doen en laten van ondergeschikte personen intelaten, dat zij daardoor bij hunnen directen chef in een kwaad daglicht komen? Het is te kinderachtig om er bij stil te staan. In den regel ontvangt de Gouverneur-Generaal van de autoriteiten de berichten over hunne ondergeschikten, maar geeft hij ze niet, en de heer Loudon is te hooghartig en heeft te veel gevoel van waardigheid om van hem eene andere gedragslijn te mogen veronderstellen. Anderen hebben gezegd, dat Van Daalen door de bekende enquête de nagedachtenis van den Generaal Kroesen aangetaast meende en dit hem tegen den Gouverneur-Generaal verbitterd heeft. Het is moeilijk te gelooven. Als er onderzoek naar de genoegzaamheid van de uitrusting der eerste expeditie heeft plaats gehad, dan kan daarover immers den Gouverneur-Generaal geen verwijt treffen, want de bezwaren daarover waren van de openbare opinie en de officieren der expeditie zelve uitgegaan om den ongunstigen uitslag des veldtochts te verontschuldigen. Het onderzoek was door de openbare opinie geërvoceerd, waaraan de Gouverneur-Generaal in het staatsbelang gehoor moest geven. Wat kon dat ook den kapitein Van Daalen deren, zoo het niet was wegens eene al te ver gedreven en ongepaste aanmatiging, of het besef, dat hij op de samenstelling en uitrusting der expeditie grooteren invloed gehad heeft, dan den adjudant en chef van het kabinet officieel gewoonlijk toekomt. Dan zoude immers daardoor be-

vestigd zijn, wat de Gouverneur-Generaal aan den Generaal Whitton had voorgehouden, en dat wil immers de kapitein Van Daalen niet.

Hoe dit zij, de bewering dat de Gouverneur-Generaal aan Van Daalen een slecht hart zou hebben toegedragen, en, daardoor gedreven, zijn ongeluk zocht is niet alleen laag en onwaardig, maar zij is ook onwaar. Een aanzienlijk man verhaalde mij een paar dagen geleden, dat hem door een geacht man gevraagd is, »of zoo iets mogelijk was" en dat hij geantwoord heeft: »die den heer Loudon kent, weet dat dit onmogelijk is."

»Wie spoorde den heer Loudon aan om als Opperlandvoogd in een geschil tusschen een kapitein en een ingenieur 2e klasse optreden?" Antwoord. Het landsbelang en de laatstgenoemde als klager, omdat zijn langer verblijf te Buitenzorg hem onmogelijk was gemaakt.

Ik heb die zaak in Indië en ook hier te lande, uit den mond van verschillende personen, Loudon, De Rochemont en anderen dikwerf gehoord en steeds gelijkluidend hooren verhalen. Ik ken haar in de kleinste bijzonderheden en meen te kunnen verzekeren, dat in gelijke omstandigheden ieder ander op dezelfde wijze zoude handelen. Om goed te oordeelen moet men zich stellen op het ruimere standpunt van den Gouverneur-Generaal. De ingenieur was belast met een zeer belangrijk werk en verzocht om verplaatst te worden, wyl hem het verblijf te Buitenzorg onmogelijk was gemaakt, en hij en zijne echtgenoot, door een zoogenaamde doodverklaring, blootgesteld waren zelfs bij vereenigingen in het paleis van den Gouverneur-Generaal te worden beleedigd. Wat de oorzaak der oneenigheid aangaat had de ingenieur ongelijk. Maar dat de Gouverneur-Generaal hem bij een reeds begonnen en halfvoltooid werk niet wilde, wellicht niet kon vervangen en dus de oneenigheid zoo ver bijgelegd verlangde, dat hij niet openlijk beleedigd werd; hierin had de Gouverneur-Generaal gelijk.

»Wie maakte de beste en oudste vrienden van den heer Loudon van hem afkeerig?" Antwoord. Die vraag doelt op één enkel bekend geval, waarbij de andere partij, zoo ver bekend is, niet zonder schuld was. De heer Loudon heeft op deze vraag geantwoord: »de beste vrienden, d. i. *de ware* zijn mij getrouw gebleven, maar de trits van *zoogenaamde vrienden*, waarin een zoogenaamd populair man, zooals ik toen was, zich pleegt te verheugen, smelt als sneeuw voor de zon, wanneer die heeren zien, dat bij den Gouverneur-Generaal het landsbelang en de rechtvaardigheid boven vriend of vriendschap gelden. De teleurgestelde vrienden veranderen dan veelal in de bitterste vijanden."

»Wie heeft zich bij den heer Loudon tot tolk van broederlijke inlichtingen, afkomstig van het oorlogsterrein, tijdens de eerste Atjesche expeditie gemaakt?" Antwoord. Lees daarover wat A—Z gezegd heeft in de aflevering van Mei 1881 van den »Indischen Gids." Ik kan er bijvoegen, dat een officier, die mij nabij in betrekking bestaat, een bezadigde en betrouwde man, die voor den bedoelden broeder de correspondentie voerde, en alles wist wat hij deed en schreef mij verzekerd heeft, dat al wat daarover gezegd is, vuile laster was. En zoo het ook al waar ware, wat was er dan aan misdaan? Wat zou ik mij te beklagen hebben over tal van personen, die in hoog aanzien staan, zoo zij ter verantwoording konden worden geroepen, over al

wat zij op het oorlogsterrein van en tegen mij geschreven hebben.

»Wie heeft den heer London op het denkbeeld gebracht, den onzaligen Raad van enquête, tegen het advies in van den legerkommandant in het leven te roepen?» Antwoord. Het staatsbelang en de eigen impulsie van den Gouverneur-Generaal, na raadpleging van een ervaren rechtskundige. Wat beteekent in eene zaak, waarbij de ernstigste staatsbelangen betrokken zijn, het tegenstrijdige advies van den kommandant van het leger, wiens gevoelen buitendien niet vrij was van partijdigheid, wanneer de geheele Regeeringsraad met de Kommandant der Zeemacht en de Gouverneur-Generaal er anders over denken. Bovendien heeft immers de kommandant van het leger, na de enquête bestreden te hebben, door betere gronden zich laten overtuigen en voor de enquête gestemd.

»Wie fluisterde den heer London in, den kapitein Van Daalen voor een Raad van onderzoek te brengen?» Antwoord. De kommandant van het leger op grond der wet, in casu artikel 33 in verband met § 3 van artikel 30 van het Koninklijk besluit van den 24sten November 1859 N°. 69.

Wat een rapsoedie van vragen, steunende op een samenraapsel van insinuatien en lasterlijke vermoedens! De heer Perelaer wete, dat de mannen, die hij verdenkt, in loyaleiteit en onbevleete eer voor niemand en zeker ook voor hem niet onderdoen. Zij toch zouden het niet gewaagd hebben, ter hunner verdediging hunne tegenstanders lasterlijke feiten toe te dichten. Zij weten wat ridderlijkheid is. Zij zijn onbekwaam om te doen, waarvan de heer Perelaer ze beschuldigt, en zouden met verontwaardiging het denkbeeld verwerpen om zijn voorbeeld te volgen.

»Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordt. Want met welk oordeel gij oordeelt, zult gij geoordeeld worden; en met welke mate gij meet, zal u weder gemeten worden. En wat ziet gij den splinter die in het oog uws broeders is, maar den balk, die in uw eigen oogen is, merkt gij niet.» Mattheus VII : 1—3.

Mij blijft nu nog over om op te helderen, waarom de heer Van Daalen in strijd met de uitspraak van den Raad van Onderzoek, die hem *niet schuldig* verklaarde, toch uit den dienst is ontslagen, terwijl artikel 33 van het evengenoemd besluit als regel stelt: »van het uitgebrachte advies wordt door den Gouverneur-Generaal niet afgeweken, dan ten gunste van den officier over wien het onderzoek heeft plaats gehad.»

Deze opheldering is noodig, omdat hetgeen de heer Perelaer daarvan zegt in de eerste alinea van blz. 575 een schijn van waarheid heeft, maar in wezenlijkheid toch niet waar is. De handhaving van den eerbied voor het hoogste gezag zou in casu reeds eene afwijking van de letter van het artikel gerechtsvaardigd hebben, indien daarvoor de uitspraak zelve geen gegronde reden had opgeleverd, en de Gouverneur-Generaal daartoe ook niet bevoegd ware geweest, door de wijziging die het Koninklijk besluit van 28 Maart 1870 No. 13, door de toevoeging eener tweede alinea aan artikel 42 van het besluit van 24 November 1859 No. 69, heeft gebracht.

Ik ken de namen niet van de leden, die den Raad van Onderzoek hebben uitgemaakt. Ik kan dus de bedoeling niet hebben, en kan ook

niet verdacht worden, een hunner iets onaangenaams te willen zeggen. En al kende ik die namen, dan zou ik toch niet weten hoe zij gestemd hebben, wijl de stemming plaats heeft door gesloten ongeteekende briefjes met »ja" of »neen" in eene bus gestoken. Ik kan dus zonder iemand te kwetsen zeggen, wat over de stemming te zeggen valt. En dat is, dat zich al dadelijk de vraag opdeed of de stemming der vier leden, die de vraag, of de beklagde schuldig was aan het hem te laste gelegde feit, met »neen" hebben beantwoord, wel naar eed en plicht is geweest, of zij niet meer aan den indruk van sympathie en antipathie, aan den wensch om Van Daalen te sparen, dan aan een onbevangen beoordeelen van het beklagde feit, hadden gehoor gegeven. Het gebeurde op 2 Mei had in het openbaar plaats gehad, in het bijzijn van honderde aanschouwers. Het was zoo flagrant geweest, dat het niet te loochenen was. Het beklagde feit is bij § 3 van artikel 30 van het Koninklijk besluit van 24 November 1859 No. 69 met ontslag uit den dienst strafbaar gesteld. Op welke gronden kon dan eene vrij spraak gemotiveerd worden? Is dit geweest door het geloof aan de lasterlijke insinuatien, die ook Van Daalen tegen den Gouverneur-Generaal hadden opgezet; of door de specieuse, maar onaannemelijke bewering, dat het niet aannemen der aangeboden hand van den Gouverneur-Generaal geene openbare beleediging is; of een der andere redenen die de heer Perelaer in zijne repliek tracht te doen gelden? Niemand kan het met zekerheid zeggen. Maar dat de stemming eene partijstemming was, waarbij meer op den persoon, dan op het gepleegde feit was gelet, kon niet worden ontkend, en evenmin, dat de Gouverneur-Generaal zich daarbij niet kon nederleggen, zonder een gevaarlijk antecedent te stellen. Beter dus de onverzoenlijken in het harnas gejaagd, maar ze eene nuttige les gegeven; beter den schuldige de gevolgen doen dragen van zijne aanmatigende houding, dan het hooge gezag aan bespotting en aan herhaling van strafbare oneerbiedigheid bloot te stellen.

Hoe! het weigeren om de aangeboden hand van den Gouverneur-Generaal aan te nemen zoude geen daad van oneerbiedigheid zijn? Maar zou een officier, wie ook, zou een der leden van den Raad van Onderzoek, aan wien het gelijke mocht wedervaren, daarin hebben berust, zonder daarvoor voldoening met de wapenen te vragen? En toch zijn er vier stemmen geweest, die hebben kunnen denken, dat de Gouverneur-Generaal het zou hebben geduld, zich bij hunne stemming zou hebben nedergelegd, den schuldige niet zou hebben gestraft en hem als een onwraakbare getuige van het gebeurde in het leger hebben behouden! Maar zij kenden het vaste, eerbiedwaardige karakter van den Opperlandvoogd niet. Zij wisten niet hoe hij met de leus: »Fais ce que dois, advienne que pourra" voor niets zou hebben teruggedeinsd om de waardigheid van het gezag hoog te houden. Hij ontsloeg dus den kapitein Van Daalen uit den dienst, in spijt van de uitspraak van den Raad van Onderzoek, tot groote verwondering van velen, die daarmede het Koninklijk besluit van 24 November 1859, N°. 69, overtreden waanden. Maar de Gouverneur-Generaal oordeelde, dat de kapitein Van Daalen, welke verdiensten hij overigens mocht hebben, een hoofdvereischte in den officier miste, dat is: eerbied voor

het gezag, en hij ontsloeg hem. En zij die zich daarover verwonderden en het als eene daad van willekeur uitkreten, wisten niet, ja de heer Perelaer schijnt nu nog niet te weten, dat de Gouverneur-Generaal daartoe de bevoegdheid had door de toevoeging, bij Koninklijk besluit van 28 Maart 1870, N°. 13, eener tweede alinea aan artikel 42 van het besluit van 24 November 1859, N°. 69, luidende als volgt: »Dit verslag wordt mede bij vrijspraak vereischt, ter beoordeeling of het belang van den dienst vordert, den betrokken officier eervol uit den dienst te ontslaan met behoud van aanspraak op pensioen of met gelijktijdige toekenning van pensioen".

Zie nu wat de heer Perelaer zegt op blz. 575 zijner repliek over deze volkomen wettige handeling van den Gouverneur-Generaal, die in deze zaak niet was, en niet handelde als de heer Loudon, maar als de Opperlandvoogd en Vertegenwoordiger des Konings, en ook niet anders handelen mocht. Zoo ver gaat de hartstocht van den heer Perelaer, dat hij het fatsoenlijke eener polemiek telkens te buiten gaat, en geene gelegenheid verzuimt om waar hij het meent te kunnen doen, den heer Loudon te hoonen. Welk een waarde heeft een dergelijke repliek in de oogen van beschaafde lezers? Wat anders toch beteekent de dwaze uitroep: »Van Daalen genade ontvangen van een Loudon!!! De gedachte daaraan alleen was volgens mij in staat hem tot zelfmoord te voeren, vooral na het gebeurde met den brief".

Is die hoonende uitroep niet belachelijk van passie en een getuigenis van overdrijving? Van Daalen zou liever zelfmoord plegen dan genade aannemen van een Loudon. Maar Van Daalen pleegt geen zelfmoord uit wroeging dat hij schriftelijk genade heeft gevraagd. Of was het een zedelijke zelfmoord dien hij toen pleegde? Of zou krachtens de specieuse onderscheiding van den heer Perelaer, in het geval van den brief de Gouverneur-Generaal, en in dat van schuldig verklaring door den Raad van Onderzoek, de heer Loudon genade hebben verleend?! Men ziet, de boezemvriend gaat aan hetzelfde euvel mank als Van Daalen en zelfs nog erger dan deze. Beiden lieten en laten zich vervoeren en verblinden door hartstocht.

Behoef ik, na al het voorafgegane, nu nog wel te zeggen, dat, zoo de kapitein van Daalen niet door den Gouverneur-Generaal uit den dienst ware ontslagen, het op hooger bevel zoude zijn geschied, en het te bezien staat of het dan onder dezelfde gunstige voorwaarden d. i. eervol en onder toekening van pensioen zoude hebben plaats gehad.

Ik laat nu den brief volgen, dien de kapitein Van Daalen mij onder dagteekening van den 3^{en} Mei 1874 geschreven heeft. Met uitzondering van den aanhef en het slot was de brief aan den Gouverneur-Generaal in dezelfde bewoordingen gesteld. Misschien waren de uitdrukkingen op eene enkele plaats nog sterker, maar zeker is het dat het geheugen van den heer Perelaer hem wederom zeer ontrouw is, wanneer hij op blz. 570 den inhoud van dien brief omschrijft. Er was daarin geen sprake van *protest*, maar van schuldbekentenis, berouw en verzoek om vergiffenis. Ik maak hem openbaar om den lezer te doen oordeelen of ik geen gelijk had toen ik zeide, dat die

brief in betamelijke en voegzame termen gesteld, geschikt was om een goeden indruk te geven. Jammer slechts, dat de heer Van Daalen, door hem terug te vragen, hem herroepen heeft. Het zoude m. i. edeler geweest zijn dit niet te doen. Wanneer men, om dit op het zachtst uit te drukken, een vergriep tegen de welvoegelijkheid en goede vormen gepleegd heeft, dan voegt het den gentleman daarover zijn leed te betuigen, het gebeurde te herroepen, daarvoor vergiffenis te vragen. Men maakt daarom het gebeurde niet ongedaan, maar men ontdoet het van het onfatsoenlijke, het kwetsende dat daaraan kleefte. En zoo men daarom de gevolgen daarvan toch niet ontgaat, men legt in den boezem van den beleedigde toch een gevoel van vergevingsgezindheid die den beleediger ten goede komt. De heer Van Daalen had dus beter gedaan den brief niet terug te vragen, maar de heer Perelaer zegt ons, dat het op zijn raad is geschied, en zijne repliek leert ons hoe weinig hij, de hartstochtelijke man "à outrance" geschikt was om in eene zaak, waarin bezadigdheid, gemoedelijkheid met een onbevungen oordeel, even veel als het hart hadden te spreken, een goede raadsman kon zijn.

Batavia, 3 Mei 1874.

Excellentie!

De belangstelling, die Uwe Excellentie mij gedurende de afgelopen expeditie hebt betoond, schenkt mij de vrijmoedigheid een beroep te doen op Uwe welwillendheid.

In Uwer Excellentie's tegenwoordigheid heb ik, door hartstocht veroorzaakt, mij gisteren laten verleiden tot eene daad van oneerbiedigheid jegens Zijne Excellentie den Opperbevelhebber en Vertegenwoordiger des Konings in deze gewesten, waarvan ik al het verkeerde en schuldige thans inziet en waarover ik veel berouw gevoel.

Als man van eer gevoel ik behoefte mijn ongelijk te bekennen, en mijne apologie aan den Gouverneur-Generaal aan te bieden, wanneer Zijne Excellentie die zoude wenschen aan te nemen.

Wegens den afstand, die mij van Zijne Excellentie scheidt en den aard van mijn vergriep zou de bemiddeling van Uwe Excellentie mij van het grootste voordeel zijn, en wegens de positie, waarin zij van Atjeh hier is teruggekeerd zeker niet minder tot voorspraak.

Eerbiedig veroorloof ik mij, deze interroepen, om den aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal gerichten brief, dien ik Uwe Excellentie ingesloten open aanbied, wel adres te willen verleen en op de wijze als zij zal meenen te behooren.

Vreezende Uwe Excellentie te derangeeren door mij heden bij Haar te vervoegen, wend ik mij schriftelijk tot Haar, mij vleijende zij mij dezen stap niet euvel zal duiden.

Met de meeste gevoelens van hoogachting en onderscheiding heb ik de eer te verblijven van

Aan Zijne Excellentie den Luitenant-Generaal J. van Swieten, adjudant des Konings in buitengewone dienst enz. enz.

Uwe Excellentie!
de zeer dienstwillige dienaar.
G. C. E. VAN DAALEN.

Ik neem nu afscheid van de lezers van den »Indischen Gids" en beschouw met dit antwoord het debat voor goed gesloten. Ik vertrouw, dat de lezers, thans beter ingelicht, overtuigd zullen zijn, dat de »Vriend der Waarheid" in het Maartnummer van den »Indischen Gids" de bedoeling niet heeft gehad om het karakter van den heer Van Daalen of dat des heeren Perelaer aan te tasten. Hij wilde slechts opkomen tegen de valsche voorstelling om de odieuse daad van den eerstgenoemden, waarover hij zelf berouw gevoelde, te verheerlijken, en tegen het laakbare van een oud-hoofdofficier om te loven wat bij een Koninklijk besluit is strafbaar gesteld, hetgeen, zoo niemand daartegen opkwam, tot een kwaad voorbeeld voor anderen had kunnen dienen. Ik meen ook bewezen te hebben dat de terechtwijzing van Maart jl. den heer Perelaer geen redenen heeft kunnen geven voor zijnen heftigen, ongerechtvaardigden aanval tegen den oud-Gouverneur-Generaal Mr. J. London.

's Gravenhage, 8 April 1882.

J. VAN SWIETEN.

Koloniale literatuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

Regeerings-Almanak voor Nederlandsch-Indië voor het jaar 1882. (In twee gedeelten). Batavia, Landsdrukkerij, 1881 8°. f4.00.

De Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië wordt steeds geroemd, omdat hij veel meer bevat dan andere almanakken die officiële gegevens behelzen, doch het nadeel van die volledigheid bestaat in gestadige toeneming van den omvang; splitsing bleek noodzakelijk, waartoe dan ook bij de uitgaaf van den almanak van 1882 is overgegaan, op eene wijze, welke aan de afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie, aan wie de bewerking van den almanak is opgedragen, eer aandoet. Bij die splitsing heeft men de omschrijving van het grondgebied, en van den werkring der verschillende regeeringscollegiën en ambtenaren in het Eerste gedeelte geplaatst,¹⁾ en daaraan toegevoegd de stukken die als bijlagen achter den almanak plegen voor te komen, t. w. de grondwet, het regeeringsreglement, de agrarische en andere wetten, benevens een aantal staten en statistieken, waaronder thans ook gebracht zijn de overzichten van de verschillende ondernemingen van landbouw-industrie, en die van de transportondernemingen van gouvernementsgoederen. In de beschrijving van den werkring van de departementen zijn ook enkele staten ingevoegd, zooals: die van de stoomvaartdiensten in den archipel, van de getalsterkte van den veestapel van Java en Madura, van de inlandsche scholen, en van de zeemacht in Oost-Indië. Zoo vormt dus het Eerste gedeelte (waarom niet liever: Eerste deel?) thans als handboek voor de kennis van het administratief recht van Neêrlandsch-Indië een volledig geheel op zichzelf, terwijl alle personalia in het Tweede gedeelte zijn gebracht, hetwelk dus dienen kan, om geraadpleegd te worden uitsluitend door hen, die het bij hun dagelijksch werk behoeven.

Reeds in de uitgaaf van den almanak van 1881 is voldaan aan het verlangen, bij de beoordeeling van den almanak van 1880 in dit

¹⁾ De indeeling van elk gewest vindt men aldaar onder het hoofd: *Departement van Binnenlandsch Bestuur*.

tijdschrift genit, dat de grenzen van ons grondgebied aan alle zijden, met vermelding van breedte- en lengtegraden, zouden worden vermeld; maar de beschrijving, die nu op de eerste bladzijde van den almanak voorkomt, is vollediger, en daarin wordt verwezen naar de bijlagen, welke nadere gegevens bevatten.

De bevolkingsstaten in dezen almanak opgenomen, geven, wat Java en Madura betreft, de uitkomsten van de eerste vijfjaarlijksche volkstelling, welke in 1880, overeenkomstig de voorschriften van het Ind. Staatsblad van 1880, N°. 81, heeft plaats gehad¹⁾; aan het overzicht van de bevolking van Java en Madura, waarmee een overzicht van de oppervlakte van elk gewest is vereenigd, zoodat daarmede ook de dichtheid van bevolking wordt aangegeven, zijn twee tabellen toegevoegd; de eerste bevat eene klassifikatie der hoofdplaatsen van gewesten of afdeelingen en van dessa's en kampongs, naar de sterkte der bevolking, en de tweede vermeldt de namen van plaatsen met meer dan 20.000 inwoners, op Java en Madura, met opgaaf van het bevolkingscijfer van elke plaats.

In de beschrijving van den werkring der departementen van algemeen bestuur is veel bijgewerkt en verbeterd; zoo is het hoofd *gevangeniswezen* onder Justitie zeer uitgebreid; bij de beschrijving van het Departement van Onderwijs is onder het hoofd *eeredienst* een geheel nieuwe rubriek opgenomen, luidende: *andere genootschappen de christelijke godsdienst betreffende*, waaronder, behalve de in 1880 als rechtspersoon erkende Armenische gemeente, alle in Oost-Indië werkende zendingsvereenigingen zijn vermeld, waardoor men derhalve een beter overzicht van deze vereenigingen verkrijgt, dan op de wijze, waarop zij vroeger, met bijbehorend personeel, in den almanak vermeld werden. Hetzelfde is geschied voor de *godsdienstige en andere instellingen van weldadigheid*. Onder het hoofd *Nijverheid* is een nieuwe rubriek ingelascht: *tentoonstellingen*. Bij het Departement van Openbare werken is in het hoofd *post- en telegraafdienst* de rubriek *paardenposterij en logementen* uitgebreid, en daaraan toegevoegd een staat van de op 15 October 1881 bestaande overeenkomsten voor de levering van *bespanningen aan gouvernementsreizigers* en het *vervoer van postpakketten*, aangegaan door Europeanen en chinezen; benevens een staat, aanwijzende de wegen, waarop de binnenlandsche paardenposterij wordt onderhouden van gouvernementswege. Nog komt onder hetzelfde hoofd een nieuwe rubriek voor: *telefoonverbindingen*. Het Indisch gouver-

¹⁾ De thans door rechtstreeksche telling in de dessa's verkregen uitkomsten duiden eene meerbevinding aan van 2.77 percent, vergeleken met het bevolkingscijfer ultimo 1879, dat door optelling van geboorten en aftrekking van sterfgevallen van het totaalcijfer ultimo 1878 verkregen was. Die vermeerdering moet voor het grootste gedeelte het gevolg zijn van meer juistheid in de cijfers, aangezien volgens de uitkomsten van vroegere jaren de toename gemiddeld ruim 1 percent bedroeg. Eerst na de telling die in 1885 moet plaats hebben, zal men voor die toename een meer zekeren maatstaf van berekening hebben verkregen. Het is zeer te wenschen dat de Afdeeling Statistiek, die blijkens de door haar geleverde staten van klassifikatie van dessa's of kampongs, de tabellen dessa'gewijze opmaakt ter harer beschikking heeft gekregen, uit die tabellen nog meer uitkomsten publiek make, b. v. betreffende den veestapel, die thans ook over geheel voor Java het eerst is opgenomen in de dessa's zelfen.

nement heeft namelijk bij besluit van 31 Juli 1881, N°. 5, vergunning verleend tot het aanleggen van telephoonverbindingen te Batavia, Weltevreden, Tandjong Priok, Samarang en Soerabaja, alsmede tusschen de drie eerstgenoemde plaatsen ¹⁾. Onder het hoofd *spoorwegen* treft men onder de rubriek *particuliere Spoorwegen* ook een nieuwe rubriek: *stoomtramwegen*, waaronder zijn vermeld de concessie voor den aanleg van zulk een weg tusschen Samarang en Joana, en een door de stad Batavia en tusschen die plaats en Meester Cornelis; de aanleg van den laatsten zal voor de ingezetenen van Batavia een belangrijke verbetering opleveren, daar zij zich reeds jaren lang met een hoogst gebrekkig ingerichten paardentramweg moesten behelpen.

Bij het Departement van Oorlog vindt men voor het eerst vermeld: de *paardenstoeterij* van de heeren Jhr. L. B. F. H. von Splinter, A. D. F. F. Boutmy en D. C. Boutmy aan welke de regeering een renteloos voorschot van f 50,000 heeft toegezegd, onder voorwaarde, dat zij, van af het zesde jaar na de ontvangst van dat voorschot, jaarlijks aan den Lande leveren 50 hengsten of ruinen, voortgekomen uit de kruising van hengsten van Macassaarsch of Sandelhoutsch ras met Javaansche merries, tegen den prijs van f 200 per stuk, totdat het voorschot zal zijn aangezuiverd; en daarna jaarlijks 25 stuks tegen den maximum remonteprĳs; voorts nog: het *Invalidenhuis te Leiden*, gesticht door het Fonds tot aanmoediging en ondersteuning van den gewapenden dienst in de Nederlanden; en het *koloniaal militair invalidenhuis op het landgoed Bronbeek*.

Bij het Departement der Marine is onder het hoofd *haveninrichtingen* de nieuwe verordening op het meten van schepen, met toepassing van de Engelsche meetwijze (methode van *Moorson*), afgekondigd bij de Indische Staatsbladen 1881 n°. 66 en 217, in extenso vermeld.

De tekst van het Eerste gedeelte eindigt met het Hoofdstuk *Handel*, waaronder men de Javasche Bank met haar jongste octrooi, de Factorij der Ned. Handelmaatschappij en eene reeks van financiële en industriële ondernemingen vermeld vindt; wijders nog een hoofdstuk: *instellingen van verschillende aard*, waaronder de in Indië bestaande vrijmetselaarslogen, muziekgesellschaften enz. zijn opgenomen.

Telkens wordt in het Eerste gedeelte verwezen naar het Tweede, waar het personeel, bij elke gouvernementele of bijzondere inrichting werkzaam, is vermeld.

Wat de Bijlagen betreft, daaronder zijn voor het eerst opgenomen de tarieven van het kadaster voor de opmeting van woeste gronden; in den staat aantoonende de verdeeling van Java en Madura in districten en onder-districten zijn de geheel of gedeeltelijk ten behoeve der gouvernementsskoffiekultuur gereserveerde districten aangewezen; voorts is in den staat van de erfpachts- en eigendomsperceelen, zoodat in dien van de suikerfabrieken in contract met het gouvernement achter elk perceel en bij elke fabriek de verpondingswaarde uitgedrukt.

Voor de klacht door den redacteur van dit tijdschrift in den vorigen jaargang geuit) dat de rangschikking in den regeeringsalmanak te

¹⁾ Concessionarissen zijn F. von der Pfordten en W. Wille.

²⁾ Zie blz. 517 van den Ind. Gids, 1881.

wenschen overliet, is derhalve thans geen motief meer aanwezig; het verdient echter o. i. overweging, om de bijlagen in het Eerste Gedeelte zoo te rangschikken, dat al de wetten en verordeningen voorafgaan, en daarop de staten volgen; het verband met den werkkring der verschillende departementen behoeft immers hierbij niet te worden bewaard. Waarom de comptabiliteitswet nog steeds onder de Bijlagen van den Almanak voorkomt, is niet duidelijk: hare bepalingen kunnen bij het publiek als genoeg bekend geacht worden, en voor de toepassing van hare voorschriften kan men niet volstaan met die wet alleen, men zou dan ook de bijzondere regelen van uitvoering er bij moeten voegen.

In de Bijlage BB, bevattende eene opgaaft van de periodieke geschriften die in Indië het licht zien, zou ook de prijs van die geschriften kunnen worden vermeld. In de Kronijk van 1881 leest men blz. 389: Het octrooi der Javasche Bank geëindigd (31 Maart). Hier is iets uitgevallen, want het octrooi is bij Koninklijk besluit van 16 October 1880 n°. 19. (Ind Staatsblad n°. 220) voor den tijd van tien jaren, aanvangende 1 April 1881, verlengd.

De laatste der Bijlagen bestaat weder, even als bij den almanak van 1881, waarin zij het eerst voorkwam, uit een tienjarig Statistiek overzicht, luttelblad zijden druks, maar van hooge waarde, vooral wanneer, zoo als in eene aantekening op het titelblad wordt gezegd, de cijfers geleidelijk verbeterd en aangevuld worden.

Die geleidelijke verbetering geldt in de eerste plaats de handelsstatistiek; het is toch bekend dat de daarop betrekking hebbende cijfers, vóór 1874 verzameld, hoegenaamd geen waarde hebben, maar ook de sedert verzamelde laten veel te wenschen over, omdat voor de ambtenaren bij de recherche en de havenmeesters het statistisch werk bijzaak is, en zij in de eerste plaats andere belangen moeten behartigen, terwijl het Koloniaal budget de aanstelling van bijzonder personeel voor de statistiek — met uitzondering van enkele ondergeschikte klerken op de voornaamste kantoren, — niet gedooft. Ook aan het Departement van Financiën is de handelsstatistiek het laatste, waarvoor men zorgt; den Inspecteur van in- en uitgaanderechten wil het maar niet gelukken de uitgaaf van de jaarverslagen des handels, die de regeering publiceert, te bespoedigen; die van 1879 is nog niet verschenen en zoo bleef ook de laatste kolom op blz. 397 van dit overzicht oningevuld.

De cijfers van in- en uitvoer die, in de maandstaten, welke in de Javasche courant verschijnen, worden opgenomen, zijn dus blijkbaar niet volledig. Dit blijkt ook uit de omstandigheid, dat de makelaars hier te lande zich rechtstreeks door de Handelsvereenigingen of door particulieren opgaven laten toezenden, om hunne jaaroverzichten te kunnen completeren.

Het Statistisch overzicht is verrijkt met een opgaaft van de uitgaven ten behoeve der kolonie, welke in het overzicht des voorgaanden jaars niet voorkwamen, zoodat men in dit overzicht de volledige cijfers van het Koloniaal budget over 1871/80 voor zich heeft, en dat wel in veel beknopter vorm, dan tot nu toe in de regeeringsbescheiden werd aangetroffen. Ook te dezen opzichte heeft de afdeeling Statistiek zich zeer verdienstelijk gemaakt.

Het Tweede gedeelte van den almanak bevat geen alphabetisch regis-

ter, alleen de alphabetische lijst aan het einde. Het verdient aanbeveling om, als dit geen bezwaar oplevert voor het spoedig afdrukken van den almanak, — het eerste blad werd den 6den, het laatste den 20sten December afgedrukt, — aan den bovenrand der bladzijden het hoofdstuk aan te wijzen, waartoe het op die bladzijde voorkomende behoort.

In den inhoud van het Tweede gedeelte vindt men onder het hoofd *Departement der Marine*: de ambtenaren met verlof en die op nonactiviteit zijn, en wachtgeld of onderstand genieten, voorts een lijst van personen, die het grootambtenaarsexamen hebben afgelegd; deze rubrieken zullen een andermaal afzonderlijk dienen te worden aangeduid.

Mrs. F. G. A. REITZ en L. A. DE FULIETTAZ-BOUSQUET: De Ned. Ind. wetboeken benevens de Grondwet voor het koninkrijk der Nederlanden, het Reglement op het beleid der regeering van Ned. Indië, en de belangrijkste der daarmede in verband staande algemeene verordeningen, met verwijzing naar de tot elk artikel betrekkelijke Nederlandsche, Ned.-Indische en Fransche wetsbepalingen, zooals zij tot op 9 December 1881 zijn gewijzigd en aangevuld; met een voorbericht van Mr. L. W. C. KERCHENIUS, 's Gravenhage, DE GEBROEDERS VAN CLEEF. 1882. 8°.

Terecht vestigde de Indische Gids reeds in Augustus 1881 de aandacht harer lezers op de onderneming, welker vrucht thans onder bovenstaanden ietwat omslachtigen titel voor ons ligt. Eene verzameling toch der in een of ander land vigeerende wetboeken behoort ongetwijfeld overal tot de nuttigste voortbrengselen zelfs eener vruchtbare pers. Hoeveel te meer is dit het geval voor Ned. Indië, waar eenerzijds de behoefte grooter, aan den anderen kant de middelen tot hare bevrediging minder talrijk en toegankelijk zijn. Deze overtuiging bewoog reeds weinige jaren na de invoering der nieuwe Indische wetgeving in 1848 den raadshoor bij het Hoog-Gerechtshof Mr. F. F. L. U. Last, om eene volledige uitgaaf der Ned. Indische wetboeken te bezorgen, met verwijzing naar de corresponderende bepalingen uit het Nederlandsche en Fransche recht. Het was een veelomvattende en vermoeiende arbeid, maar de uitslag loonde de inspanning. De uitgave, die in 1860 het licht zag, deed den bewerker eer aan en werd in Indië gretig ontvangen. Menig ambtenaar bij de rechterlijke macht of het binnenlandsch bestuur heeft den ijverigen auteur meer dan eens in stilte gedankt en op afgelegen standplaats bij diens aanhalingen en verwijzingen raad gezocht en gevonden. Geen wonder, dat na eenige jaren de oplaag uitgeput en eene nieuwe uitgaaf noodig was. In deze behoefte voorzag dezelfde schrijver in 1873 door eene tweede zorgvuldige herziene en bijgewerkte uitgaaf. De thans na 8 of 9 jaren verschenen bewerking der heeren Reitz en Bousquet mag als eene derde uitgaaf beschouwd worden. Wel is het verschil tusschen deze en die

van 1873 grooter dan tusschen laatstgenoemde en de eerste, maar grondslag en uitvoering zijn dezelfde gebleven en het verschil is dien-tengevolge meer gradueel dan principieel. Dit bepaalt de wetenschappelijke waarde van den arbeid, maar ontnemt niets aan de verdiensten van het product. Een en ander hoop ik door eene nadere beschouwing aantetoonen en alzoo den belangstellenden lezer in staat te stellen zelf den aard en de waarde van het werk te bepalen.

Klaarblijkelijk kan slechts een langdurig gebruik een beslissend oordeel wettigen over de deugdelijkheid eener onderneming, welke zich hoofdzakelijk ten doel stelt aan de eischen der practijk te voldoen en voor de dagelijksche behoeften van den jurist een veilige gids te zijn. De waarde van het resultaat wordt door de mate zijner bruikbaarheid bepaald. De aanhalingen en verwijzingen toch steunen niet op wetenschappelijke analogieën, maar op de meening, dat de aangehaalde artikelen den practicus om eene of andere reden welkom kunnen zijn. Ging men uit van het eerste denkbeeld en meende men derhalve uit het feit eener aanhaling te mogen besluiten tot deze of gene overtuiging des schrijvers, men zou inderdaad ongerijmde eischen stellen. Vooreerst zouden alsdan slechts weinigen in staat zijn, om bij eene meer dan partiele uitgaaf deze eischen te vervullen, en die weinigen zouden waarschijnlijk aan dankbaarder taak hunne krachten wijden. In de tweede plaats zou het doel der gansche onderneming mislukken, omdat hij, voor wien zij bestemd is, niet vraagt naar de wetenschappelijke overtuiging des bewerkers, maar naar die stellige wetsbepalingen, welke hem kunnen te stade komen bij zijn onderzoek of werkzaamheid. Is daarom een beslissend oordeel a priori moeilijk te vellen, men kan niettemin terstond de hoofdvoorwaarden bepalen, waaraan dergelijke arbeid redelijkerwijze zal moeten voldoen. Deze voorwaarden zijn: *volledigheid, nauwkeurigheid, duidelijkheid*.

In *volledigheid* liet reeds de verzameling van Mr. Last weinig te wenschen over. Zij omvatte het gansche privaatrecht en strafrecht zoowel voor Europeanen als Inlanders, voorzover een en ander tijdens de verschijning gecodificeerd was, zelfs de politie-reglementen waren in de tweede uitgaaf opgenomen, benevens eenige speciale verordeningen met het privaatrecht nauw verwant, zooals de wetgeving omtrent notariaat en zegelbelasting, terwijl dit alles werd voorafgegaan door de Grondwet van Nederland en het Regeeringsreglement van Ned.-Indië. Inderdaad bleef er dus weinig te wenschen over, indien slechts voor de wijziging en aanvulling van het bestaande door toevoeging der latere wetgeving gezorgd werd. In dit opzicht voldoet de nieuwe bewerking aan alle redelijke eischen. De veranderingen zijn zorgvuldig nagegaan en volledig medegedeeld. Reeds hieruit vloeit een belangrijk verschil tusschen deze en vroegere uitgaven voort. Ik wijs o. a. op de aanvulling van het Regeerings-Reglement door de bekende Agrarische Wet van 9 April 1870, ingelascht bij art. 62 R. R.; door de Wet tot regeling der suikercultuur van 21 Juli 1870, die niet bij art. 56 R. R. maar op bl. 58 afzonderlijk wordt aangetroffen; door de Wet van 7 Mei 1878 tot aanvulling van art. 95 omtrent het buitenlandsch verlof der leden van het Hoog-Gerechtshof, en door de Wet van 4 Dec. 1881 tot aanvulling van art. 108 omtrent de uitlevering

van vreemdelingen. — Verder op de veranderingen in de rechterlijke inrichting ingevolge de reorganisatie van het Hoog-Gerechtshof bij Kon. Besl. van 10 Jan. 1874 op bl. 141; de nieuwe samenstelling van den Raad van Justitie te Batavia bij Kol. Ord. van 21 Mei 1874 op bl. 139; de toepassing van het reeds in 1869 aangenomen beginsel, dat de landraden voortaan zooveel doenlijk zullen worden voorgezeten door afzonderlijke rechtsgeleerde ambtenaren, bij Kol. Ord. van 23 Sept. 1871 op bl. 152, met eene volledige lijst der landraden, waar genoemd beginsel is toegepast, op bl. 1329; de voorziening in geval van afwezigheid dezer rechtsgeleerde voorzitters buiten de hoofdplaatsen der residentien bij Kol. Ord. van 29 Aug. 1876 op bl. 153; de opdracht der functiën van omgaand rechter aan dezelfde ambtenaren bij Kon. Besl. v. 19 Nov. 1878 op bl. 155. — Op de aanvulling van het strafrecht door Kol. Ord. v. 14 Juli 1873, houdende bepalingen omtrent de huishouding en tucht op de Ned. Indische koopvaardij-schepen op bl. 1249. — Op de toepassing van het privaatrecht voor de Europeanen op de Inlanders en met hen gelijkgestellten tengevolge van de toepasselijkverklaring van de artt. 1601—1603 Burg. Wetb. bij Kol. Ord. v. 21 Aug. 1879 op bl. 992; en van de artt. 580 en 586 Burg. Rechtsv. bij Kol. Ord. v. 26 Maart 1874 op bl. 1003. — Eindelijk op de wijziging in de tarieven van ontslagen veroordeelden en andere gevangenen op bl. 1285; van het honorarium der notarissen op bl. 1292; en van de leges der weeskamers op bl. 1297.

Ziedaar de lange lijst van nieuwe verordeningen die ook volgens het oorspronkelijk plan van Mr. Last in eene nieuwe uitgaaf niet mochten gemist worden.

Maar de heeren Reitz en Bousquet hebben zich niet tevreden gesteld met de toevoeging van latere wijzigingen; ook verordeningen, welke in de oorspronkelijke uitgaaf ontbreken, omdat den auteur hare vermelding onnoodig scheen, zijn thans opgenomen. Dit blijkt niet duidelijk uit den algemeenen inhoud, omdat door eene eenigszins verbeterde volgorde sommige verordeningen op eene andere plaats dan in de vorige uitgaaf voorkomen. Zoo is de eerste bijlage der Recht. Org., aanwijzende de inlandsche vorsten en hoofden, tegen wie zonder verlof van den Gouv. Generaal geene burgerlijke rechtsvordering of vervolging tot straf mag worden ingesteld, door Mr. Last niet vergeten, maar later op bl. 930 vermeld en evenzoo de regeling der rechtspersoonlijkheid van vereenigingen in Ned. Indië, onder XIV onmiddellijk volgende op het Burg. Wetboek, bij Mr. Last op bl. 1175 te vinden.

Tot de bij Mr. Last inderdaad ontbrekende verordeningen behooren daarentegen de regeling van de onteigening ten algemeenen nutte van 1864 op bl. 1180; de instructie der weeskamers van 1872 met de latere wijzigingen op bl. 1218; de regeling der overschrijving van vaste goederen en inschrijving van hypotheeken van 1834 op bl. 1238; en eenige minder belangrijke publicatiën, die Mr. Keuchenius op bl. VIII en IX van zijn aanbevelend voorbericht opnoemt. Bij diens overigens nauwkeurige opgaaf moeten nog gevoegd worden de Kol. Ord. v. 17 Febr. 1858 tot regeling van de wetgevende macht der hoofden van gewestelijk bestuur vermeld op bl. 60, en die van 31 Dec. 1866 tot aanwijzing van de op Java en Madura gelegen plaatsen,

waar landraden gevestigd zijn, op bl. 151. Daartegenover staat slechts ééne enkele weglating: die der resolutie van 9 Mei 1769 omtrent de adoptie van kinderen van Chineezers, Mohammedanen en andere Oosterlingen, die reeds in 1848 vervallen, nog slechts aan art. 61 der Overgangsbepalingen eenige practische waarde kan ontleenen. Houdt men dit alles in het oog, dan is het duidelijk, waarom de nieuwe bewerking ruim 150 bladzijden meer telt dan die van 1873.

Kan men nu deze vermeerdering onvoorwaardelijk eene verbetering noemen? Indien men het doel eener dergelijke compilatie in het oog houdt en vooral naar het gemak van den gebruiker streeft, zal het antwoord over het algemeen bevestigend moeten luiden. De voorschriften over onteigening, over de in- en overschrijving van onroerend goed zijn voor den practicus onmisbaar; de instructie der weeskamers komt hem niet minder te stade, dan het reglement op het notariaat. Ook de opneming der wet van 28 Juni 1881 op het auteursrecht schijnt mij op goeden grond te steunen en ik kan mij niet geheel vereenigen met de aanmerking van Mr. Keuchenius, dat dientengevolge ook het drukpersreglement c. a. niet had mogen ontbreken. De eerste wet toch is vooral van gewicht voor het privaatrecht, dat in deze verzameling terecht eene eerste plaats inneemt. Het drukpersreglement behoort tot het publiek recht en de daarin voorkomende strafbepalingen vorderen niet volstrekt eene afzonderlijke vermelding. Slechts de algemeene, niet de bijzondere strafverordeningen hebben aanspraak op eene plaats. Minder onverdeeld kan ik de opneming billijken van de Kol. Ord. van 30 Oct. 1871 omtrent den verhuur van grond door inlanders aan niet-inlander^s, omdat zij, ofschoon ongetwijfeld van invloed op het privaatrecht, een onderdeel is van die veelomvattende agrarische wetgeving, welke om dezelfde redenen of geheel opgenomen of geheel uitgesloten moest zijn. Intusschen blijkt uit het gezegde genoegzaam, hoe moeilijk het is de grenzen te trekken tusschen hetgeen al of niet in zoodanige verzameling eene plaats verdient. Wel verre van den schrijvers eene grief te maken van deze of gene mededeeling van twijfelachtige waarde, zal het rechtsgeleerd publiek hun veeleer volmondig dank betuigen voor den ruimen omvang van hetgeen hier wordt aangeboden.

Is het gezegde voldoende om een gunstig denkbeeld van de volledigheid der verzameling te geven, ook hare *nauwkeurigheid* verdient grooten lof. Terstond blijkt, dat de schrijvers moeite noch tijd hebben ontzien om alle aanhalingen en verwijzingen zelve na te gaan en belangrijk te vermeerderen. Zij zelve zullen de eersten zijn om te erkennen, dat zij bij dien arbeid geen ongebaande wegen betraden en onschatbare bouwstoffen vonden in het werk van hun voorganger Mr. Last, in de uitgaaf der Ned. wetboeken van Mr. J. A. Fruin en in de uitmuntende uitgaaf der Indische Staatsbladen van de heeren J. Boudewijnse en G. H. van Soest. Zonder die hulpbronnen zou de overvloed van verwijzingen stellig aan hare nauwkeurigheid hebben afbreuk gedaan. Thans heeft de laatste een zoo hoogen graad bereikt, als slechts na langdurige ondervinding en veler samenwerking te verkrijgen is. De verwijzingen betreffen niet meer alleen de wetsartikelen in hun geheel maar zelfs de afzonderlijke alinea's. Zij bepalen zich niet tot de corres-

pondeerende artikelen van het Nederlandsche en Fransche recht, maar richten zich bovendien tot de heterogene voorschriften der Ned.-Indische wetgeving, waarmede zij in meer of min verwijderde betrekking staan. Dit laatste vereischt een doordringen in en napluizen van Indische rechtsbronnen, dat geduld en volharding op zware proef stelt. Het is blijkbaar ongerijmd, de mogelijkheid van fouten in de duizenden aanhalingen volstrekt te ontkennen. Ik kan alleen verklaren, dat mij bij een herhaald en op verschillende plaatsen ingesteld onderzoek bijna geen wezenlijke onjuistheden zijn voorgekomen, en dat enkele, die ik opteekende, vervallen zijn tengevolge van eene supplementaire verbetering, die de ijverige bewerkers mij tijdens het schrijven dezer aankondiging toezonden. Daarentegen werd ik meermalen verrast door de verbetering van fouten en leemten, die de vorige uitgaaf ontsierden. Slechts eene enkele opmerking mag ik niet weerhouden.

Over het algemeen trekt het de aandacht, dat het aantal verwijzingen belangrijk is uitgebreid. Op zich zelf bestaat daartegen natuurlijk geen bezwaar. Het komt mij intusschen voor, dat de schrijvers hierbij niet altijd naar een vasten maatstaf zijn te werk gegaan en veelal te getrouw het voetspoor van Mr. Fruin hebben gevolgd, zonder in het oog te houden, dat hun arbeid hoofdzakelijk voor de beoefenaars van het koloniaal recht, die van Mr. Fruin uitsluitend voor Nederlandsche rechtsgeleerden bestemd was. Dit blijkt vooral bij de Grondwet. Mr. Fruin had bij de verschillende artikelen alleen zijne aandacht te wijden aan de in Nederland bestaande wetten; de heereu Reitz en Bousquet moesten hoofdzakelijk verwijzen naar verwante artikelen der Grondwet zelve en verder naar de bepalingen van het Regeerings-Reglement. Daarom komen mij vele verwijzingen naar het publiek recht van Nederland, als bijv. bij de artt. 58, 61, 146, voor het doel der uitgaaf vrij overbodig voor. Het is toch klaarblijkelijk eene illusie, dat hij, die zich met het Nederlandsch recht vertrouwd wil maken, zijne toevlucht zal nemen tot eene verzameling van Indische wetboeken. Bedenklijker nog schijnt mij een tweede gevolg van dezelfde oorzaak. Bij vele grondwetsartikelen, waar m. i. eene verwijzing naar Nederlandsch recht zeer goed had kunnen achterwege blijven, mis ik de vermelding van de verwante bepalingen uit het Indisch recht. Waarom wordt bijv. bij art. 3 G. niet verwezen naar artt. 45, 47, 116 R. R.; bij art. 7 G. naar art. 107 R. R.; bij art. 58 G. naar artt. 41, 42 R. R.; bij art. 61 G. naar artt. 49, 50 R. R.; bij art. 73 G. naar art. 64 R. R.; bij art. 104 G. naar art. 20 vv. R. R.; e. d. m.? De laatste verwijzing kwam zeer terecht zelfs bij Mr. Last voor. Alleen door deze en dergelijke aanhalingen zou het den Nederlandschen jurist, die bekend met de Grondwet, maar minder tehuis in het Indisch recht, naar de toepassing van grondwettige beginselen in de koloniën zoekt, gemakkelijk vallen door dit werk zijne weetgierigheid te bevredigen. Te meer wekt dit gemis verwondering, omdat elders deze behoefte zeer juist erkend en vervuld is; o. a. vind ik bij art. 54 G. terecht art. 27 R. R.; bij art. 60^b G. eene volledige aanhaling der Indische comptabiliteitswet.

Gelijksoortige bedenkingen kan men ook elders maken. Waarom ontbreekt bijv. bij art. 49 R. R. de vermelding van die artikelen uit hetzelfde reglement, — artt. 2, 4, 8, 42, 66, 94, 95 R. R. — welke

de uitzonderingen opnoemen, waarheen het artikel zelf uitdrukkelijk verwijst?

In de derde plaats heeft de *duidelijkheid*, in casu een hoofdvereischte, gewonnen door enkele verbeteringen in den vorm. Vooreerst is het eene niet onbelangrijke verduidelijking, dat aan het hoofd der bladzijden steeds de titel der onderscheidene verordeningen vermeld is. Een ieder, die bij ervaring weet, hoeveel tijd en opgewektheid het langdurig zoeken naar deze of gene wetsbepaling kan doen verloren gaan, zal dankbaar het nut erkennen van elken maatregel, welke dit zoeken vereenvoudigt. Dit had Mr. Last uit het oog verloren en menigeen zal zich bijv. met mij geërgerd hebben aan het opschrift boven het eerste hoofdstuk der Recht. Org., luidende *algemeene bepalingen*, waardoor men volstrekt niet weet, van welke algemeene bepalingen aldaar gesproken wordt. Hoe schijnbaar onbeduidend, niets mag verzuimd worden, wat het gemak van den gebruiker kan bevorderen. Daarom is het jammer, dat de uitgever niet ook hierin het goede voorbeeld van Mr. Fruin heeft nagevolgd en de voornaamste wetboeken niet door afwisselende kleuren op den rand reeds uitwendig heeft aangeduid.

Verder hebben de schrijvers de vervallen en ingetrokken bepalingen, die niet geheel konden worden weggelaten, met cursieve letters gedrukt en daarmee den oningewijden jurist een goeden dienst bewezen. Vooral bij de Recht. Organisatie zal men menig voorbeeld daarvan aantreffen. Intusschen heeft deze methode ook hare schaduwzijde. Waar eene bepaling uitdrukkelijk is afgeschaft, worden alleen ijver en oplettendheid gevorderd, om de afschaffende verordening op te sporen en aan te halen. Waar daarentegen een voorschrift bloot stilzwijgend zijne verbindende kracht verliest door eene latere wilsuiking van gelijke of hoogere macht afkomstig, is buiten de genoemde eigenschappen eene oordeelkundige kennis der Indische wetgeving noodig, om te beslissen, of eenig voorschrift al dan niet als vervallen moet worden beschouwd. Om een enkel voorbeeld te noemen vraag ik, waarom van art. 30 Recht. Org. de eerste alinea wel, de tweede niet vervallen wordt beschouwd door art. 91 R. R. Mr. Winckel heeft in zijn Essai, p. 231 wel de wenschelijkheid jure constituendo van deze opvatting aangetoond, haar echter jure constituto geenszins verdedigd. Daarentegen moet m. i. art. 5 Overg. als strijdig met en dus vervallen door de artt. 81 j. 84 R. R. worden beschouwd; overeenkomstig de practijk is het evenwel zonder cursieve letter gedrukt. Om deze en dergelijke moeilijkheden te ontgaan, had ik het veiliger geacht, indien de schrijvers alleen die bepalingen cursief hadden gedrukt, welke uitdrukkelijk en dus buiten allen twijfel hare verbindende kracht hebben verloren.

Eindelijk draagt de typographische uitvoering niet weinig bij tot de handigheid en bruikbaarheid van het werk. Het formaat en de drukletter zijn nagenoeg onveranderd gebleven, maar de artikelen zijn terecht met meer in het oog springende cijfers aangeduid. De afkortingen geven geenerlei aanleiding tot misverstand; het alphabetisch register is verduidelijkt; de verdeelingen en tusschenruimten zijn met zorg en smaak geregeld.

Summa summarum begroet ik het werk der heeren Reitz en Bousquet

als eene belangrijke aanwinst der rechtsgeleerde koloniale literatuur, en durf ik het aan alle Indische ambtenaren en beoefenaars van het Indisch recht onvoorwaardelijk aanbevelen.

J. DE LOUTER.

Soendanesche Bloemlezing. Verzameld door G. J. GRASHUIS, gewezen O. I. Ambtenaar. Fabelen, Brieven en Verhalen. Leiden. A. W. SIJTHOFF. 1881. 8°.

De uitgave van door Soendanezen opgestelde prozastukken begroet ik steeds met blijdschap. En wel omdat het voor de studie der Soendasche taal dringend noodzakelijk is, dat de inlander meer gaat schrijven dan tot nu toe het geval was. Het naspeuren der taal zooals die leeft in den mond des volks, moge in veel gevallen onmisbaar zijn, zeker is het ook dat mondelinge verklaringen en ophelderingen van den inlander, slechts als aanvulling of bevestiging van hetgeen uit geschriften werd geleerd, hun onbetwistbare waarde hebben. De geringe omvang, dien de proza-literatuur tot op heden heeft, plaatst hem, die zich met een wetenschappelijk doel op de studie van het Soendasch toelegt, dikwijls voor moeilijkheden, die, tengevolge van de schaarschte der geschreven bronnen, soms slechts gebrekkig, en in allen gevallen slechts met groot verlies aan tijd zijn te overwinnen. Om nu den Soendanees op te wekken tot schrijven, zal er wel geen beter middel zijn dan het bij hem vestigen van de overtuiging, dat zijn letterarbeid wordt geapprecieerd, en dat hetgeen hij opstelde, niet, zij het dan ook misschien met enkele afschriften, zal blijven hangen in de streek die hij bewoont, maar dat het, zoo het slechts eenigszins daarvoor vatbaar is, door den druk zal worden vermenigvuldigd en heinde en ver verspreid.

Ook de heer Grashuis schijnt het uitgeven van Soendasche stukken nuttig te achten; althans na in 1874 een »Soendaneesch Leesboek» te hebben uitgegeven, publiceert hij als een vervolg daarop, nu onlangs het eerste deel van een »Soendanesche Bloemlezing», welk eerste stuk, zooals hij mededeelt, welhaast door een tweede, waarmede dan de »Bloemlezing» compleet zal zijn, staat te worden gevolgd.

Het is genoemd bereids verschenen eerste deel, dat ik hier kortelijks wensch te bespreken.

Gaan wij den »Inhoud» na, dan bevinden wij dat het werkje bevat: vooreerst een Inleiding, vervolgens I. Fabelen, II. Brieven, III. Fragmenten, IV. Tjarita Abdoerrahman djung Abdoerrahim, V. Santri gagal. VI. Hibat. VII. Nini-nini malarat djung deleg kasaatan. Met uitzondering van het fragment van de Tjarita pantoen ki Mandjor djung Nji Gendroek; zijn het allemaal stukken, die vroeger reeds werden uitgegeven. Ook de overigens lezenswaardige »Inleiding» is voor een groot gedeelte een herhaling van hetgeen de auteur elders reeds mededeelde, ten minste hetgeen hij zegt van sommige Soendasche werkjes, vindt men, het moge zijn in anderen vorm, ook reeds

in de Inleidingen van zijn »Soendaneesch Leesboek" en »Zedeleer naar Ghazzali".

Alle de sub I t/m VII. genoemde stukken heeft de heer Grashuis geschreven met onze letter. Uit de »Inleiding" van zijn »Soendanesche Tolk" blijkt dat hij behoort tot hen, die meenen dat het een stap vooruit zou zijn, als de inlandsche karakters verdrongen werden door de onze, en dat ook hij zich illusien maakt dat de Soendanees tot den ruil zal zijn te brengen. Op dit oogenblik is het er echter nog verre van daan dat de door den heer Grashuis gewenschte toestand is ingetreden, en wordt integendeel onze letter, door de inlanders onderling, nog altijd slechts bij uitzondering, uit eigen beweging, gebruikt. Dit nu zoo zijnde, kan het ook niet wenschelijk wezen, oorspronkelijk met de inlandsche karakters geschreven stukken aan de beoefenaren van het Soendasch in Europa, getranscribeerd, in handen te geven. Daardoor toch loopt men gevaar dezen of genen in den waan te brengen, dat het kennen van het Jav. Soendasch en Arab. Mal. Soendasch letterschrift minder noodzakelijk mag worden geacht, en betoog behoeft het niet, dat van deze meening ongeoeffendheid in 't lezen en schrijven met de inlandsche karakters het bijna onvermijdelijk gevolg is.

Dat de heer Grashuis er voorts niet toe kon besluiten, al was het ook maar ter wille van de zoozeer wenschelijke eenheid in transscriptie, de zoogenaamde lange pamêpêt in ons letterschrift uittedrukken met eu, vind ik jammer. Wel is waar geef ik gaarne toe, dat ook met eu genoemden vocaalklank niet volkomen goed wordt teruggegeven, en zou ik geneigd zijn meê te gaan met hen, die een ö verkieslijk achten, maar toch, dat bijv. met *peuting* nauwkeuriger getranscribeerd wordt dan met *puting*, dat *leutik* beter de uitspraak teruggeeft van *lutik* dat, om nog een voorbeeld te nemen, met *dieusi* beter de klank van de pamêpêt wordt uitgedrukt dan met *diusi*, daarvan ben ik overtuigd.

De heer Grashuis zal echter wel zijn redenen hebben waarom hij bij zijn transscriptie blijft, en het is mijn taak niet pogingen in het werk te stellen hem daarvan af te brengen. Dat hij zijn transscriptie ongaarne wijzigt, kan ik wel eenigszins begrijpen; waarom hij echter in de Inleiding »Soendanesche Tolk" schrijft het »Tjandjorsche bergland" terwijl de inlander in spraak en schrift slechts *Tjandjoer* en *Tjandjoer* kent, is mij raadselachtig.

Zooals ik boven reeds zeide, bevat de »Soendanesche Bloemlezing" vooreerst een 72 tal fabelen, overgenomen uit de »Spiegel der Jeugd" van den Hoofdpanghoeloe van Limbangan. Dan volgen een negental »Brieven" genomen uit het Brievenboek van Holle. Het zijn de nummers 20, 21 (niet zeer nauwkeurig), 30, 31, 41, 42, 44, 45 en 46. Vervolgens een dozijn brieven uit de verzameling van Raden Karta Winata. In de plaats van den heer Grashuis, had ik de brieven van Holle maar alle overgenomen, ze waren een herdruk wel waard. De inhoud moge niet bijzonder belangrijk wezen, het zijn in allen gevalle getrouwe modellen van de wijze van brietschrijven der Soendanezen. Een bepaald gemis acht ik het ontbreken in de »Bloemlezing" van de door een Soendasche vrouw opgestelde brieven, indertijd door den heer

Coolsma geplaatst in de »Bijdragen» van het K. I. voor de T. L. en V. van Ned. Indië. Den niet geringen lof, van te zijn geschreven zooals men spreekt, verdienen ze ten volle, daarbij bevatten ze sommige uitdrukkingen en zegswijzen, die tot dusver schaarsch of nog in het geheel niet in geschriften werden aangetroffen.

Na de brieven, krijgen wij sub III Fragmenten, en dan als IV de Geschiedenis van Abdoerrahman en Abdoerrahim, geschreven door mijn ouden vriend Raden Hadji Moehamad Moesa, Hoofdpanghoeloe van Limbangan. Gebruikt de heer Grashuis in zijn »Voorrede» de beelden Spijs en schotel, en vergelijkt hij zoo zijn boek met een disch, waartoe hij zijn lezers noodigt, dan mag ik zeker wel de Geschiedenis van Abdoerrahman en Abdoerrahim de pièce de résistance van het maal noemen. De heer Grashuis nam echter terecht het gansche verhaal in zijn verzameling op, taal en stijl zijn over het geheel zeer goed.

Ook de nu volgende stukken: Santri gagal en Hibat, beide insgelijks van de hand van den panghoeloe, hadden alleszins recht op plaatsing. Vooral met den »Santuri gagal» is de heer Grashuis hoogelijk ingenomen. Na reeds in zijn Leesboek van dit verhaalje getuigd te hebben, dat het is een levendige en getrouwe voorstelling van Soendanesche zeden en gewoonten en tot op zekere hoogte ook eene afspiegeling van Soendanesche levensbeschouwing en redeneertrant, zegt hij nu in de Inleiding der Bloemlezing, dat taal en inhoud van beide, Santri gagal en Hibat, zoo geheel en zoo echt Soendaneesch zijn, dat hij genoemde verhalen voor oorspronkelijk moet houden en, althans met betrekking tot deze twee stukken, moet twijfelen aan de juistheid van wat op den titel van het werkje waaruit hij ze nam, vermeld staat. Daar heet het namelijk dat ze uit het Maleisch in het Soendasch werden overgebracht.

Ik geloof dat de heer Grashuis, toen hij het bovenstaande oordeel neerschreef, wel wat heel uitbundig was in zijn lof.

Besloten wordt het eerste gedeelte van de »Soendanesche Bloemlezing» met een fabel, getiteld Nini-nini malarat djung deleg kasaatan, vroeger door den heer Uilkens uitgegeven. Ongetwijfeld verdiende ook dit stuk te worden opgenomen.

Een groote verdienste van het boek van den heer Grashuis is, dat de daarin opgenomen stukken door den verzamelaar worden gecorrigeerd, voor zooveel betreft de plaatsing van zin- en scheidteekens. Daarin was toch groote verbetering aantebrengeen. Wel heeft de heer Grashuis zich soms nog al veel vrijheid veroorloofd. Zoo laat hij bv. bl. 106 12r. v. b. met *aja* een nieuwen zin beginnen, ik twijfel echter of de panghoeloe dat ook zoo heeft bedoeld, zoo geschreven heeft hij in allen gevalle niet. Met het volgende *diloewar* begint andermaal een nieuwe zin. Ook hier zou de interpunctie van den heer Grashuis gewraakt kunnen worden, en zeker bestaat er geen enkele reden om reg. 18 v. b. met *ari* nog eens weër een zin te beginnen. Een komma punt zooals de transcriptie heeft in de Gouvernements-uitgave (1863) blz. 70, 6 reg. v. o. is meer dan voldoende. De auteur zelf plaatste, geheel in overeenstemming met den Soendaschen redeneer- en verhaaltrant, slechts één tjindék.

Na nu nog ten slotte vermeld te hebben, dat de »Bloemlezing» gedrukt is met een goede duidelijke letter en het geheel er net uitziet,

eindig ik met den wensch, dat wij spoedig het tweede gedeelte, waarin zooals de heer Grashuis mededeelt, slechts tot dusver onuitgegeven verhalen en verhandelingen zullen voorkomen, mogen ontvangen.

Zwolle, 6 April, 1882.

H. J. OOSTING.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

Het vijfentwintigjarig bestaan van een vaderlandsch Zendingstijdschrift. Niet onopgemerkt mag het worden gelaten, dat het tijdschrift, de »Mededeelingen van wege het Nederlandsch zendelinggenootschap; bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uitgegeven door de Bestuurders van voornoemd Genootschap" met het einde van 1881 zijn vijfentwintigsten jaargang heeft voltooid. Mag het Genootschap met dit feit worden gelukgewenscht, de inhoud der deelenreeks van zijn orgaan wettigt ten volle den bijval en de klimmende belangstelling, die het mocht ondervinden. Geen indoloog althans zal weigeren van zijne waardeering te doen blijken met het oog op het zeer vele, dat de »Mededeelingen" gedurende de kwart-eeuw van haar bestaan tot uitbreiding der Indische taal-, land- en volkenkunde hebben bijgedragen.

Bijbelvertaling in het Soendaneesch. Blijkens het jongst verschenen verslag van de Nederlandsche Zendingsvereiniging over het jaar 1881 wordt de arbeid der Bijbelvertaling in het Soendaneesch met kracht voortgezet en is reeds een aanmerkelijk gedeelte van het Oude Testament vertaald. Het Bestuur der Vereeniging besloot echter zich schriftelijk tot het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te wenden, met verzoek de taak der Bijbelvertaling te willen overnemen. Was daarop in 1877 door het Hoofdbestuur uitzicht gegeven, men schijnt het vertrouwen te koesteren dat aan het verzoek zal kunnen worden voldaan en alzoo een lang gekoesterde wensch zal worden vervuld.

Het Seminarie van Walaëus. Wie omtrent het zoo weinig bekende Seminarie, in 1622 door Dr. Walaëus te Leiden opgericht, een nauwkeurig overzicht wil hebben, verzuime niet het merkwaardig opstel ter hand te nemen, dat wij te danken hebben aan de pen van Mr. J. A. Grothe, te Utrecht, en opgenomen is in de laatste afleveringen van het welbekende Deutsche »Allgemeine Missionszeitschrift". Tegelijkertijd is daarvan eene vertaling verschenen in de »Berichten der Utrechtsche Zendingsvereiniging. 1882."

Kina-cultuur. Naar wij vernemen, zal eerlang bij Trübner & Co. te Londen, eene vertaling verschijnen van het handboek over de Kina-cultuur van den heer K. W. van Gorkum; zij wordt bezorgd door

B. Daydon Jackson, Botanical Secretary of the Linnean Society of London; slechts 250 exemplaren zullen er van in den handel worden gebracht.

Chineesche publicaties. Levert de »Nieuwe Rotterdamsche Courant» ons telkens belangrijke mededeelingen omtrent het Hemelsche Rijk, in haar Nr. van 24 Maart l.l. wordt de aandacht gevestigd op de samenstelling van eene betrouwbare handelsstatistiek, waardoor de beteekenis en de omvang van den handel tusschen China en het buitenland helder in het licht worden gesteld, en eene kennis van de toestanden in die verafgelegen handelshavens tot in de kleinste bijzonderheden wordt verkregen, die voor den handelaar van onbetwistbaar nut is. De bescheiden, die jaarlijks in het licht worden gegeven, bepalen zich ook niet tot statistische opgaven. Deze publicaties zijn: 1°. de *Customs-Gazette*; 2°. de *Returns of Trade*; 3°. de *Reports of Trade*; 4°. de *Medical-reports*; 5°. de *List of Lights, Buys and Beacons*.

De *Customs-Gazette* verschijnt om de drie maanden, en bevat, behalve een statistiek van handel en scheepvaart van het afgelopen kwartaal, mededeelingen van verschillenden aard ten behoeve van de scheepvaart, in de Chineesche en de Engelsche taal.

De *Returns of Trade* bevatten de statistiek en de geschiedenis van den handel voor het geheele jaar, en zijn verdeeld in twee deelen, waarvan het eerste, een boekje van ongeveer 30 bladzijden druks, een algemeen overzicht geeft van den handel in het geheele rijk, en het tweede, een lijvig boekdeel van ruim 400 bladzijden, den handel in elk der tractaathavens afzonderlijk behandelt. Deze *Returus* worden wederom aangevuld door de in de derde plaats genoemde *Reports of Trade*, waarin de beredeneerde verslagen zijn opgenomen van de hoofd-commissarissen van dienst in elke haven, voorafgegaan van een dergelijk algemeen verslag van het secretariaat-generaal te Peking.

De *Medical Reports* verschijnen tweemaal 's jaars, en bevatten in de eerste plaats een verslag over den gezondheidstoestand in de vreemdelingen-kwartieren van de 19 havens, en daarenboven gewoonlijk nog eenige verhandelingen van geneeskundigen over inlandsche ziekten. Zoo verschenen in deze verzamelingen hoogst belangrijke studies over *Elephantiasis*, en andere vormen van melaatschheid in China waargenomen, een serie van artikelen over de *Tilaria-Sanguinis*, de cholera-epidemie in Japan, de beri-beri, enz.

De in de laatste plaats genoemde lijst van lichten, bakens, enz., waarvan jaarlijks eene nieuwe uitgave zoowel in de Chineesche als de Engelsche taal verschijnt, bevat de zoogenaamde berichten voor zeevarenden, een opgave van de vuurtorens, lichtschepen, boeien en bakens op de kust en de rivier de Yang-tse-kiang en van de nieuw ontdekte gevaarlijke plaatsen op zee.

Al deze publicaties zijn afzonderlijk verkrijgbaar gesteld bij de boekhandelaren Kelly en Walsh te Shanghai. Zouden zij wel in ons vaderland in eenige openbare verzameling voor belangstellenden, voor den handel inzonderheid, te raadplegen zijn?

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN NEDERLANDSCH-INDIË.

Almanak voor Nederland sch-Indië voor het jaar 1882. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. f 1.—.

Almanak (Regerings-) voor Nederlandsch-Indië voor het jaar 1882. (In twee gedeelten.) Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. f 4.—.

(Te zamen met de Naamlijst f 5.—)

Almanak orang Mesehi pada tahun 1882. Penara A. de Lange di Tanawangko. 8°.

Bisschop Grevelink (A. H.). De bruikbare planten van Nederlandsch-Indië. Systematisch gerangschikt, beschreven en met aantekeningen voorzien van derzelver waarde in den handel, de nijverheid en de geneeskunde. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1882. 8°.

1e afl. (blz. 1—80.) Pro 10 afl. compl. f 3.—; voor Indië fr. per mail f 10.—.

Gelder (W. van), Boekoe itoengan pikeun moerid-moerid pangkat panghandapna di iskola priboeimi. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. 3 stks.

Heijden (K. van der), Memorie naar aanleiding van het voorgevallene op 18 November 1881 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Niet in den handel. „Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1882. 8°.

Jaarverslag (Eerste en tweede) van de Vereeniging tot de uitoefening van christelijke liefdadigheid te Batavia. (Goedgekeurd bij Gouvernements Besluit dd. 22 December 1880 Staatsblad N°. 230. Batavia, G. Kolff. 1881. 8°. 2 stkn.

Jansz (P.), Verzameling van spreekwijzen en eenige gesprekken tot oefening in de Javaansche taal, behorende bij de kleine Jav. Spraakkunst. Tweede druk. Semarang, G. C. T. van Dorp & Co. 1880. 8°. f 2.—.

Hoefen (C. van), Violtjes. Soerat sarita akan anak olo mangadjil. Injalinan bara bara Balanda akan basan olo Ngadjoe. Uitgegeven door het Gouvernement van Ned.-Indië. Ilambagan hong Bandjermasin. Rijsch Zending-Genootschap. 1880. 8°.

Kolff en van Binsbergen, Algemeene staat van koffij, thee, rijst en specerijen. 1872—1881. Rotterdam, 1882. folio, 1 blad.

Misigit Raja te Kotta Radja (Atjeh). Topografisch Bureau. Repr. H. W. Brauer, phot. 1 blad folio.

Naam- en ranglijst der officieren bij de land- en zeemagt in Nederlandsch-Indië. 1882. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. f 1.—.

Naamlijst der Europeesche inwoners in Nederlandsch-Indië. 1882. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. f 2.—.

Nurks de Jongere (Robertus), Op Java, langs kruisweg en slingerpad. Kritische pennekrassen. Dordrecht, J. P. Revers. 1882. (8 en 370 blz.) 8°. f 2.75.

Oosterzee (D. J. van), Een woord naar aanleiding van de brochures „Open Brief aan den Hoofd-Intendant G. P. J. Ockerse, door den 1sten Luitenant-Kwartiermeester Th. Kley” en „Kantteekeningen op de beschouwingen van den Oud-Hoofd-Intendant G. P. J. Ockerse, door den Oud-Majoor M. T. H. Perelaer.” „Gravenhage, H. C. Susan CHZoon. 1882. 8°. (12 blz.) f 0.15.

Positie (De tegenwoordige) van den Officier der Infanterie in Indië, door X. (Overdruk uit het Indisch Militair Tijdschrift, uitgevers J. Kolff & Co., te Batavia.) Zalt-Bommel, Joh. Norman en zoon. 1882. 8°. (86 blz.) f 1.—.

Rekenboek voor de scholen op Zuid-Celebes. Geheele getallen. I. A. Makassar, B. Ch. Brugman. 1882. 8°.

Schneider (Dr. Fr.), Catechismus der gerechtelijke geneeskunde voor Nederlandsch-Indië, beknopte handleiding voor geneesheeren, rechtsgeleerden, en alle verdere rechtsprekende ambtenaren. Soerabaja, Gebr. Gimberg & Co. 1882. 8°.

Verslag (Algemeen) van den staat van het Middelbaar en Lager Onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestellten in Nederlandsch-Indië over 1880. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8o.

Verslag van het liefdadigheids-gesticht te Depok, over het jaar 1880. Batavia, Landsdrukkerij. 1882. 8o.

Westkust van Sumatra van P. Roesah tot Analaboe. Te zamengesteld op het Hydrographisch Bureau te Batavia. 1881. Schaal 1 : 250.000. 1 blad folio.

Wintgens (W.), Redevoering over de conversie der gemeentegronden op Java en Madura. 's Gravenhage, de Gehroeders van Cleef. 1882. 8o. f 0,50.

IN HET BUITENLAND.

Baildon (Samuel), The tea industria in India. A review of finance and labour and a guide for capitalists and assistants. London, W. H. Allen & Co. 1881. 8o. f 6.90.

Brunnhover (Dr. H.), Ueber den geist der Indischen Lyrik, mit Original-Üebersetzungen aus der Hymnensammlung des Rigveda, den spruchdichtern und Hala's anthologie volksthümlicher liebeslieder. Ein essay. Leipzig, Otto Schulze. 1882. 8o. f 0.65.

Buddhismus und Christenthum. Mit einem Anhang über das Nirvāna. Von einem Hindu. Zurich, Rudolphi & Klemm. 1882. 8o. (32 pp.) 1 m.

Dixon (W. G.), The Land of the Morning. An Account of Japan and its people. Based on a four year's Residence in that Country, including Travels into the remotest Parts of the Interior. With Illustrations drawn on Wood by J. Bayne and a Map. Edinburgh. 1882. 8o. (684 pp.).

Dubard (E.), La vie en Chine et au Japon. Paris, E. Dentu. 1882. 18°. Orné de gravures. 4 fr.

Friederici (Karl), Bibliotheca Orientalis oder eine Vollständige liste der im Jahre 1881 in Deutschland, Frankreich, England und den Colonien erschienenen bücher, brochüren, zeitschriften u. s. w. über die sprachen, religionen, antiquitäten, literaturen und geschichte des Ostens. (Sechster jahrgang). Leipzig, Otto Schulze. 1882. 8o.

Harven (E. de), L'Australasie. Esquisse sur ses ressources mercantiles, industrielles, agricoles et minières. Anvers, 1881. 8o. (68 pp.).

James (W. M.), The British in India. Edited by his Daughter Mary J. Sais Schwabe. London, Macmillan and Co. 1882. 8o. f 8.15.

Muir (Wm.), The Apology of Al Kindy, written at the Court of Al Māman (A. H. 215—A. D. 830) in defence of Christianity against Islam. With an Essay on its Age and Authorship, read before the Royal Asiatic Society. London, Smith and Elder. 1882. 8o. (79 pp.) 3 s.

Palmer (E. H.), Simplified grammar of Hindustani, Persian and Arabic. London, Trübner & Co. 1882. 8o. 5 s.

Parliamentary. London, P. S. King. 1882 folio: Australian International Exhibition. Report. 2 s. 6 d.; East India Famine Commission. Appendix 5. Irrigation. 1 s. 9 d.

Raffay (Aguiles), Viaje á Nueva Guinea. En cargado de una mision científica por el Ministro de instruccion pública. Todos los dibujos de este viaje han sido hechos por M. R. Mesple's, con arreglo á las fotografías inéditas del autor. Maurid, Juan Vido. 1881. 4o.

Senart (R.), Essai sur la légende du Buddha, son caractère et ses origines. Paris, E. Leroux. 1882. 8o. (530 pp.) fr. 15.

Tea Cyclopaedia (The). Articles on Tea, Tea science, Blights, Soils and Manures, Cultivation, Buildings, Manufacture etc. with Tea Statistics. Compiled by the Editor of the "Indian Tea Gazette." London, 1882. 8o. (Amsterdam, J. H. de Bussy.) f 10.40; per mail f 11.80.

Thurber (Francis B.), Coffee from plantation to cup a brief history of Coffee production and consumption with an Appendix containing letters written during a trip to the coffee Plantations of the East and through the Coffee consuming countries of Europe. XXIII Statistical Tables. Appendix. Patents on roasted coffee. Notes by the Way. New-York, 1881 8°. (Amsterdam, J. H. de Bussy). f 9.50; per mail f 10.80.

Tucker (J. J.). A manuel of sugar analysis including the applications in general of analytical methods to the sugar industry. With an introduction on the chemistry of cane-sugar, dextrose, levulose, and milk-sugar. New-York, D. van Nostrand. 1881. 8°. f 9.75.

Vibart (H. M.), The military history of the Madras Engineers and Pioneers from 1743 up to the present time. vol I. London, Trübner & C°. 1882. 8°. (620 pp.).

Wheeler (J. T.), Tales from Indian History. Being the Annals of India, retold in Narratives. London, 1881. 8°. (286 pp.)

Maleische taalstudien,

DOOR

A. F. VON DE WALL.

(Vervolg.)

Antwoord op H. C. Klinkert's *„Alceër een kampioen in het Maleisch
worstelperk“*; Tijdschrift voor Ned.-Indië, Augustus 1881.

De heer Klinkert is zeer boos. De toon, waarin zijn antwoord op mijn aanmerkingen is geschreven, getuigt daarvan; immers iemand van de richting van den heer Klinkert, moet al heel erg op iemand gebeten zijn, wanneer hij woorden als *domheid, kwade trouw, markt-schreeuwer, verwaandheid, potsierlijk*, enz. bezigt, alleen om zijn taalkennis te verdedigen. Overigens bewijst die minder vredelievende gemoedsstemming, dat hij niet al te zeer overtuigd is van zijn meerderheid in dezen strijd. Doch hij wil gelijk hebben; — niet te kwader trouw, wie zou dat durven onderstellen? — maar omdat hij lijdende is aan een soort hebbelijkheid, voortspruitende uit overschatting van eigen kracht. Zijn verdediging is dan ook zeer verward. Wegens het belang der zaak wil ik daarop echter het een en ander zeggen.

Op het gevaar af langdradig te zijn, moet ik de kwestie omtrent het bezigen van de *kaf ketjil* en *kaf besar* als sluitletters nader toelichten. Dr. de Hollander verklaart n.l. dat *veelal* (geen regel dus) niet de *kaf besar*, maar de *kaf ketjil* als sluitletter wordt gebruikt, wanneer de voorafgaande klinker een *kesra* (i) is; behalve wanneer de aan de *kesra* voorafgaande medeklinker een *dal* is, in welk geval, *wolgens von de Wall, altijd* (dus *zonder uitzondering*) de *kaf besar*

wordt gebezigd. Volgens deze uitlegging *mag* men dus met de *kaf besar* als sluitletter schrijven: *ketjik, badjik, rintik, karsik, lentik, entjik* enz., omdat er geen *dal* in voorkomt die de *kesra* voorafgaat. Dus juist zooals de heer Klinkert het wil hebben. Allerszonderlingst is dan ook zijn vraag: »Maar waar blijft hij dan met woorden als »deze: *ketjik, badjik, rintik, karsik, lentik, entjik*, enz., waarin geen »*dal* voorkomt en die toch met *kaf besar* worden geschreven?» Dát o. a. gaf mij aanleiding tot de opmerking, dat de heer Klinkert niet met de vereischte nauwkeurigheid te werk ging bij de beoordeeling van het Maleisch. Nu gooit hij, om zich te redden, de kwestie over een anderen boeg en zegt in zijn antwoord, blz. 148 en 149: »Grooter »wordt nog de oneerlijkheid" (!) »des S. waar hij overgaat tot de »bespreking mijner kritiek van Dr. de Hollander's grammatica. Zij »blijkt al dadelijk uit de wijze, waarop hij tracht te ontkennen", (!) »dat zijn vader heeft beweerd, dat *alleen* de *kaf besar* als sluitletter »wordt gebruikt na de *kesra*, als die door een *dal* wordt voorafge- »gaan. Zijn valsche" (!) »redeneering stoot ik bij dezen geheel omver »met de eenvoudige" (dit harmonieëert niet met de gebezigde onparlementaire uitdrukkingen) »verwijzing naar — het Woordenboek zijns »Vaders! Daarin zal hij zien, als hij het niet gezien heeft en dus tegen »beter weten wit zwart noemt", (als ik *niet* gezien heb, zou ik wit zwart genoemd hebben *tegen beter weten*!)) »dat zijn vader niet alleen »datgene, waartegen ik opkwam, heeft geleerd, maar ook consequent »toepast". Maar dat is, zooals hierboven duidelijk blijkt, de kwestie niet geweest. Ik heb niet gesproken van de spelling door H. v. d. Wall gevolgd, maar wel aangetoond, dat de heer Klinkert verkeerd had opgevat wat door Dr. de Hollander wordt geleerd; want bij die zonderlinge vraag van den heer Klinkert deed ik nog de vraag: »Dr. de H. of von de W.?" Het was mij dan ook bekend, dat H. v. d. W. in zijn woordenboek consequent de *kaf ketjil* als sluitletter toepast bij den klank *i*, d. i. de *kesra*, wanneer die niet door een *dal* is voorafgegaan. In de voorrede van zijn w.d.b. (eerste uitgave) blz. IX, zegt hij: »Hier mag »ten slotte nog een regel der Maleische orthographie, die niet algemeen bekend is, zijne plaats vinden. Als een woord met een ka-klank »sluit en de voorafgaande klinker een *kasrah*(i, e) is, dan gebruikt men »de *ś* k en niet de *ṣ* k" enz. Daarop verklaart hij de reden *waarom*, welke verklaring ik korthedshalve hier weglaat. Het is *deze regel*, dien de heer Klinkert beweert, dat Dr. de H. zou hebben gevolgd, wat echter niet blijkt uit de door dezen verkondigde leer (gramm. pag. 17 en 18, § 27). Verder zegt H. v. d. W. in die voorrede: »Op dien »regel is de volgende uitzondering. Is de voorlaatste van een *kasrah*(i) »voorziene letter *ḍ* (d) dan bezigt men de *ṣ* en niet de *ś*". Het is

dit, wat door Dr. de H. met »*volgens von de Wall*» wordt aangeduid, en door den heer Klinkert *verward met den aangehaalden regel*.

Van deze kwestie sprekende, zegt de heer Klinkert verder: »Voor ik »van dezen geduchten blunder afstap», enz. Dat is zeker een *geduchte blunder*; niet van mij, maar van u, heer Klinkert!

Bij de kwestie over de vormen *ken* en *i* zal ik niet stilstaan, aangezien mijn verdediging dienaangaande niet nader behoeft te worden toegelicht bij het schermen in de lucht van den heer Klinkert. De belangstellende lezer vergelijke zijn aanval, mijn verdediging en zijn antwoord, en oordeele.

Ook zal ik niet nader toelichten de kwestie, die den heer Klinkert aanleiding heeft gegeven, het spreekwoord aan te halen: *een gek kan meer vragen, dan zeven wijzen beantwoorden kunnen*. Ik wil alleen opmerken, dat dit al een zeer gemakkelijke manier is om zich uit de klem te redden. Jammer echter dat hij er zich weder in gewerkt heeft door te beweren, dat »de Maleijer zelf» (dat wil zeggen: laat staan ik, Klinkert) niet weet te beantwoorden, *waarom* hij de *pa* van *pasak* niet behoudt in *memasak* om het van *memasak*, grondw. *masak*, te onderscheiden. De heer Klinkert heeft er niet aan gedacht, dat daarin ligt opgesloten: »zelfs de Maleijer weet niet te verklaren, *waarom* de *p* in *mempakan* behouden blijft, wat dan ik, Klinkert». En deze logica moet dienen om de juistheid te doen uitkomen van zijn toelichting, luidende: »De uitzonderingen, door v. d. W. gegeven, vermeld op pag. 54» (de Holl.'s spr. kunst) »vereischen deze nadere toelichting: *mempakan* blijft de *pa* behouden, om verwarring met *memakan*, grondwoord *makan* te voorkomen»!!

De heer Klinkert schijnt toch eenige aangename oogenblikken gehad te hebben, toen hij te velde trok tegen »een verminkten zin», of liever »een paar verminkte zinnnetjes». Of die verminking heeft plaats gehad bij het schrijven van de voor de pers bestemde copij van mijn handschrift; of zij is een fout bij het zetten begaan; ik durf niet te beslissen. Maar zeker is het, dat in mijn handschrift staat:

»*roemah itoe boekan roemah entjik Mat, roemah dja, of: boekan entjik Mat jang ampoenja roemah itoe, melainken dja.*»
in stede van:

»*roemah itoe boekan roemah entjik Mat jang ampoenja roemah itoe, melainken dja.*»

Ook »*bëntok moet bëntok zijn*» is fout; in mijn handschrift staat: *bëntoek moet bëntok zijn*».

De kwestie is deze. De heer Klinkert gaf een voorbeeld, hoe een Maleier zich uitdrukt als hij met nadruk den persoon des bezitters van een huis wil aanwijzen in tegenstelling van iemand die de bezitter niet is. Dat voorbeeld luidt: »*boekan ija-itoe roemah entjik Mat, melainken roemah dia*». Ik toonde aan dat dit geen Maleisch is, niet alleen, maar dat daarmede de tegenstelling niet wordt uitgedrukt; want daar staat: »niet *dat* is het huis van entjik Mat, maar van *hem*. In de plaats daarvan gaf ik de bovenaangehaalde zinnnetjes. Nu maakte de heer Klinkert van de verminkte zinnnetjes dit: ROEMAH *itoe boekan ROEMAH entjik Mat, jang ampoenja ROEMAH itoe, melainken dia*. Hoe is hij aan die kapitalen gekomen? Het is mij een raadsel. Als de heer Klinkert met die kapitalen wil doen uitkomen, dat ik onzin heb geschreven, dan moet ik hem opmerken, dat hij juist daardoor opnieuw bewijst geen gevoel voor het Maleisch te hebben. Al duidt hij *roemah*, zelfs in die *verminkte* zinnnetjes, met kapitalen aan, zoo groot als er maar te vinden zijn, de zinsbouw gedooft niet, dat de nadruk valt op *roemah*, maar wel op *entjik Mat* en *dija*. De heer Klinkert zegt *boekan* vooraan geplaatst te hebben, om, zooals gewoonlijk gebeurt, den nadruk te doen uitkomen. Zeer juist. Maar het is geplaatst vóór *ija itoe* (daarmede bedoelt hij zeker *roemah*.... of is het iets anders?!... dan nog mooier!) en de nadruk valt dan op *ija itoe (roemah)*, en niet zooals de bedoeling van den heer Klinkert was, op *entjik Mat* en den anderen persoon, den *niet-bezitter* van het huis. Weet de heer Klinkert niet, dat hij hiermede zichzelf tegensprekt?.... Het woord *boekan* staat in mijn zinnnetje ook vóór *roemah*, maar ik heb *roemah* tweemaal gebezigd, het eerste zonder *boekan*. Een Maleier zal in dien zin op *geen* van de beide *roemah's* den nadruk doen vallen, maar *wel* op ENTJIK MAT en DIJA. Het zinnnetje, of geen zin, van den heer Klinkert zou, na correctie, goed zijn om aan te duiden, dat van twee huizen *een* en *welk* door iemand bezeten wordt: *boekan ROEMAH ITOE roemah entjik Mat, ROEMAH INI*.... Zoo moet het zijn, heer Klinkert!

Wat de heer Klinkert van *tjerah-tjerah* zegt, is zeer vermakelijk. Dat woord *moet*, volgens hem, *opening* beteekenen, en wel omdat Dr. Pijnappel het met die beteekenis opgeeft in zijn woordenboek!... Het is natuurlijk dat, wanneer men, van het inwendige van een grot sprekende, zegt: *ada tjerah-tjerah*, veroorzaakt door licht van buiten, dit woord *doet denken* aan *openingen*; maar het *beteekent* daarom nog niet *openingen*. Hoe zou men die openingen moeten noemen bij totale absentie van licht, waardoor *tjerah* = *helderheid*, *schijnsel*, een onmogelijkheid wordt? Als er licht is *tjerah-tjerah* en als het donker is *loebang*, d. i. *opening*?! Om dezen onzin te verklaren, redeneert de

heer Klinkert verder aldus: »Bovendien blijkt ook de onkunde des S." (dat ben ik) »hieruit, daar hij niet schijnt te weten" (mijn onkunde is gebleken, omdat het *schijnt* dat ik niet weet) »dat de smeltletters *l* en *r* nog al eens verwisseld worden." Dit is zeer geleerd! Ik heb eerbied voor geleerdheid; maar mijn eerbied schiet te kort voor een geleerdheid die in conflict komt met het gezond verstand. De *r* wordt verwisseld met *l*; dus *tjerah* = *schijnsel* wordt *tjelah* = *reet* ook met *gaten*. Wanneer? Bij absentie van licht en om den wille van de duisternis?!... »De geciteerde zin" (zoo gaat de heer Klinkert voort) »laat zulk een verklaring" dat de grot door de zon en maan te gelijk wordt verlicht, »geenszins toe". De heer Klinkert, die, zooals wij gezien hebben, zoo dikwijls met de logica stoeit, -- omdat hij zich den tijd niet gunt bedaard te denken -- houde mij ten goede, dat ik geen waarde hecht aan zijn opvatting der beteekenis van zinnen.

Ik kom even terug op het woordenboek van den Hoogleeraar Pijnappel, dat de heer Klinkert aanhaalt voor de verklaring van *tjerah*. Ik zie in die aanhaling een wenk voor mij, om dat werk niet ongeraadpleegd te laten bij kwesties omtrent het Maleisch. Ik sla dat woordenboek wel eens op, om een woord, dat bij mij opkomt, te verifieeren; want dat woordenboek bevat veel goeds. Doch vind ik verschil, dan leg ik het op zij, in gezelschap met het supplement van den heer Klinkert, omdat ik nu en dan twijfelen moet aan zijn gezag, van Dr. P. meen ik. Zoo heb ik bij de bewerking van een mijner Maleische leesboeken het woord *سرو* moeten bezigen. Ik sloeg dat woordenboek op, om te zien, wat de uitspraak daarvan was in het Maleisch, en ik vond onder II: toehan *seroe* sekalian 'alam! en nam het zoo over, ook omdat ik hier op Batavia die verdraaide uitspraak had gehoord. Dr. van der Tuuk is zoo vriendelijk geweest (op zijn manier) mij er opmerkzaam op te maken, dat het woord moet uitgesproken worden *sarwa*, zooals het staat in het woordenboek van H. v. d. Walk.

Hier nog eenige voorbeelden van onnauwkeurigheid in het woordenboek van Dr. Pijnappel: *angin*, wind; *angin haloewan*, gunstige wind. Juist het tegenovergestelde: tegenwind. *badik-badik*, een soort van dolk. Dat is echter Bataviaasch Maleisch; Riouwsch Maleisch *badik*, niet verdubbeld.

Onder *belakang* vindt men *membelakang berdjalan*, achteruitloopen. Deze beteekenis is minder juist; afgescheiden daarvan worden die twee woorden nooit zoo te zamen gebezigd; wellicht is dat een uit zijn verband gerukte zin, waarbij het woordje *ija* is uitgevallen: *membelakang* (met nadruk) *ija berdjalan*, achteraan liep hij. Achteruitloopen is *oendoer boentoet*.

hoelie schuim; moet zijn *hoeweh*.

Onder *serei* vindt men *menjerei*, met de beteekenis: honig uit de bloemen zuigen, zooals de bijen. Dit moet zijn *menjeri*.

soeligi, een houten lans Volgens het woordenboek van H. v. d. W. is dat de uitspraak in het West Sum. Maleisch; Rionwsch Mal. *seligi*.

sentap, eten of drinken wanneer men van vorsten spreekt. Dit moet *santap* zijn; *sentap* is rukken aan iets.

peraï, laveren van een schip; moet zijn *perai*, dat ook in dat woordenboek voorkomt. De foutieve spelling *فراي* heeft dien geleerde misleid. *Pengker*, krombeenig; moet zijn *pengkar*, enz. enz.

De heer Klinkert geeft in zijn antwoord duidelijk te kennen, dat het beter ware geweest, indien den Redactie van den Ind. Gids mijn Maleische taalstudiën niet had opgenomen in haar tijdschrift. Is dit wellicht een poging om tegenspraak te weren? Ik moet hem, in dat geval, opmerken, dat hij nu in een strijd is, waar hij minder juiste meeningen, zij het dan ook ter goeder trouw, niet aan den man kan brengen, zonder kans te loopen van te worden tegengesproken. Zoo kan ik moeielijk goedgeloovig »aangapen» en onbeantwoord laten zijn beweren, dat van zijn 267 (daaronder zijn begrepen 84, later uitgegeven en buiten beoordeeling gebleven) spreekwijzen *slechts een paar minder juist* zouden zijn verklaard; want van de 183 tel ik er 91 (zegge *een en negentig*) die niet »minder juist» zijn, maar over het algemeen *slecht*.

Het schijnt noodig daarvan eenige staaltjes te geven.

Spreekwoord n°. 39; *batang* noemt hij *rottende boomstam*, terwijl het eenvoudig beteekent *boomstam*.

Spw. n°. 58; *ichtijar* noemt hij *terechtwijzingen*; het is oorspronkelijk *keuze, vrije wil*, waarbij in het Maleisch nog gekomen zijn: *keuze der middelen ter bereiking van een doel; aanwijzing daarvan; raadpleging daaromtrent*.

Spw. n°. 67; *lembab* noemt hij *modderig*, terwijl het *vochtig* beteekent.

Spw. n°. 102; *roentoh* zegt hij dat *omvallen* beteekent, en dan nog sprekende van een berg! Het is echter *instorten*, inzonderheid *aan den kant*.

Spw. n°. 122; sprekende van suikerriet dat gekauwd wordt, geeft hij aan *makan* de beteekenis van *drinken*! Het moet door *ingeslikt* vertaald worden (het sap).

Spw. n°. 182; *hidoeng mantjoeng* vertaalt hij door *gebogen neus*, zoo ook Dr. Pijnappel, in plaats van *puntige neus*, het tegenovergestelde van *pènjèk, plat* en *breed*.

Hoe de heer Klinkert de beteekenis van die spreekwoorden verdraaid

en verknoeid heeft, zal ik hier, korthedshalve, ook slechts met een paar voorbeelden aantonen.

Spw. n°. 94. *Berani maloe, takoet mati: Moed hebben om te schamen, vreezen om te sterven*, d. i. zegt hij: *Liever smaad en schande dragen dan zich in de bres stellen voor waarheid en recht!* Het is zeer scherpzinnig *mati* te commenteeren door *zich in de bres stellen voor waarheid en recht!* Dit spreekwoord beteekent eenvoudig *liever schande dragen dan sterven*.

Spw. n°. 110. *Doedoek saperti katak di bawah tampoeroeng, zitten als een kikker onder een klapperdop*. Dit zeer bekend spreekwoord verklaart hij aldus: »Dit wordt gezegd van iemand, die in benauwdheid zit en niet weet hoe er uit te komen"! De ware beteekenis is echter: *Iemand die niets van de wereld weet*. De lezer, die deze spreekwoorden nader wil leeren kennen, leze de beoordeeling van H. v. d. Wall zelf, opgenomen in het Tijdschrift v. h. Batav. G. v. K. en W. van 1869, waaraan het bovenstaande is ontleend. Tot zijn verdediging zegt de heer Klinkert thans (blz. 154 van het boven aangehaalde Tijdsch. van N. Ind.): »'t Mooist is nog, dat hij (H. v. d. W.) »soms opkomt »tegen een verklaring, die niet van mij, noch van mijne schrijvers, »maar van Singapoera afkomstig is" (b. v. het omvallen van een berg, iemand die in benauwdheid zit, enz.) »en die ik woordelijk" (let wel *woordelijk*) »uit geschriften van daar had overgenomen"... En de heer Klinkert verlangt dankbaarheid voor dat woordelijk overnemen, voor dat copijwerk! Want hij zegt verder: »Als ik dus aan die correctie denk, dan denk ik tevens aan de verregaande onbillijkheid van v. d. W. en aan de ondankbaarheid van anderen, die aan mij te danken hebben, dat ze ook de Maleische spreekwoorden kennen." Ik moet hier opmerken dat men een groot gedeelte van die spreekwoorden kent eerst na de correctie door H. v. d. W. Zonder die correctie zou men nu opgescheept zitten met een massa knollen voor citroenen.

De heer Klinkert, die de spreekwoorden woordelijk heeft gecopieerd, dus blindelings, groen en rijp, overgenomen uit geschriften, verwijt (zie blz. 146, Tijdschrift voor N. I. boven aangehaald) H. v. d. W., dat deze slordige manuscripten kocht en liet overschrijven!

Overigens moet ik opmerken dat, als men alleen onberispelijke of goede handschriften wil koopen, men zich maar moet tevreden stellen met enkele exemplaren; want zij zijn hoogst zeldzaam; getuigen de bestaande verzamelingen, de in druk uitgegeven teksten en de omstandigheid, dat tot dus verre zoo betrekkelijk weinig van de handschriften zijn uitgegeven. De talrijke door H. v. d. W. verzamelde handschriften zijn echter goed genoeg voor iemand die Maleisch kent,

en indien hij ze had uitgegeven, dan waren ze zeker eerst in den behoorlijken vorm gebracht, en dan had hij niet gepronkt met het copijwerk van zijn schrijvers.

Voorts zegt de heer Klinkert (blz. 146) dat ik zou willen pronken met de aanhaling uit Hang Toewah (handschrift nagelaten door H. v. d. W.) en mijn verbetering van de redactie van Prof. Niemann's Hang Toewah daarmede zon willen staven! Dit moet ik hooren van iemand, die zich veroorloofd heeft, jegens mij o. a. de woorden *domheid* en *kwade trouw* te bezigen! Ik, die in de plaats van die onzuivere redactie van Prof. Niemann een betere heb gegeven, zou met die aanhaling, geschreven zonder leestekens, willen pronken! Ik heb die bedorven plaats uit de Hang Toewah aangehaald, om te doen zien, hoe slordig de Maleiers meestal te werk gaan met het afschrijven van handschriften, en dat men niet te veel eerbied moet hebben voor het zoogenaamde oorspronkelijke, zóo dat men kolossale fouten voor goede munt aanneemt en laat drukken.

Daarbij doet de heer Klinkert uitkomen, dat mijn verbetering van de bedorven passage van Prof. N.'s Hang Toewah niet noodig zou zijn, omdat, zegt de heer Klinkert, de zin tamelijk wel is te vatten!! Het is curieus dat hij onmiddellijk daarop dit laat volgen: »Heeft echter de S." »(dat ben ik) »de woorden uit dat H. S." (van H. v. d. W.) »zuiver »aangehaald, zooals ze daar voorkomen, dan is het te betreuren, dat »zijn vader zulk een verregaand slordig manuscript heeft laten afschrijven" enz. De aangehaalde plaats, zoowel in Prof. N.'s Bloemlezing als in het handsch. van H. v. d. W., is slordig, de eene meer de andere minder, maar de *bedoeling* is bij beide wel te vatten voor iemand die Maleisch kent en een weinig gezond verstand bezit. De plaats bij Prof. N. behoeft, volgens den heer Klinkert, *niet* te worden verbeterd, de andere echter *wel*!! Hierbij moet ik nog opmerken, dat Prof. Niemann de Hikajat Hang Toewah heeft bewerkt naar vier handschriften, *waarvan een van den heer Klinkert zelf*. Op blz. 9 van de aantekeningen zegt Prof. N. »alle HSS zijn hier" (de bedoelde plaats) »corrupt"! een naar het schijnt, minder hard woord voor *bedorven*, *slecht*....! De heer Klinkert zal het zeker met mij eens zijn, dat daarbij zeer goed uitkomt zijn verwijt: »Echter blijkt er ons weer bij vernieuwing uit, dat de »oude heer v. d. Wall wel HSS kocht en liet afschrijven, maar ze »niet las, laat staan bestudeerde;" dat, in verband met het bovenstaande, echter deze beteekenis krijgt: »Het is ons bij vernieuwing gebleken, dat »de heer Klinkert bedorven, slechte handschriften kocht en liet overschrijven, »dat hij ze wel las en bestudeerde, doch dat hij nog te weinig Maleisch »kent, om over hun gehalte te kunnen oordeelen."

Wat Klinkert's redeneering betreft over *bahara* (een soort gewicht), ik laat haar voor hetgeen zij kan zijn van iemand, die alles zoo nauwkeurig weet als hij. Zie zijn spreekwoord n°. 181: *Sikoetok beras basah*. *Sikoetok* beteekent de *vervloekeling* en *beras basah* wordt gezegd van iemand die voor niets deugt. De heer Klinkert echter heeft, omdat er sprake is van rijst, van *sikoetok* gemaakt *sekoetok* en verklaard dat 't een maatje is!! dat echter niet bestaat.

Zijn verdediging waarom hij *besok*, *soeroh*, enz. met *oe* schrijft, getuigt ook van veel kennis; zijn gehoor laat ik geheel buiten sprake.

De heer Klinkert raadt mij aan, een jaar of drie op Riouw te gaan wonen, omdat ik, zegt hij, een echte Bataviaan ben, en nooit Riouw of andere Maleische landen heb bezocht. Een verblijf van een jaar of drie te Riouw is altijd wenschelijk voor mij, maar niet noodzakelijk, althans niet om den heer Klinkert te woord te kunnen staan op Maleisch taalkundig gebied; want ik ben twaalf jaren onafgebroken in de Maleische landen geweest, onder de *Maleiers* opgevoed en heb in hofkringen verkeerd. Het Maleisch, zoowel dat bij de vorsten als bij de minderen in gebruik, is de eerste taal geweest, die ik leerde spreken, buiten invloed van eenige andere taal; ik sprak geen woord Hollandsch, zelfs niet met mijn ouders. Hoezeer andere talen, zooals het Javaansch en het Soendaneesch, later op mijn Maleisch eenigen invloed hebben uitgeoefend, bleef ik evenwel tot mijn vijftiende jaar in het Maleisch denken. Een weinig lectuur en studie zijn voldoende voor mij, om die taal mijner jeugd weder op den voorgrond te doen treden, zelfs vóór het Hollandsch. De lezer houde mij dit ten goede. Ik wil hiermede volstrekt niet te kennen geven, dat ik veel weet van het Maleisch; ik wil, op provocatie van den heer Klinkert, slechts aantonen den *oorsprong* van het zeer weinige, dat ik van die schoone taal ken.

De heer Klinkert verdedigt zijn *baris atas* aldus: »Hij'' (dat ben ik) »is wel zoo goed van te veronderstellen, dat ik *baris atas* heb gehoord »gedurende mijn verblijf in de Maleische landen en slaat daarbij den »bal niet'' (ik geloof *wel*) »mis, want heeft hij het koranlezen (?) »(*mengadji*) bij een Maleier (!) geleerd en daar bij verkorting slechts »*di-atas*, *dibawah* enz. gehoord, dan levert dit alleen niet genoeg »bewijs op voor'' (tegen?) hetgeen ik beweet, maar ik kan daaraan »nog toevoegen, dat zoowel mijne schrijvers als de jongens op de »school te Singapoera van *baris atas* enz. spraken."

Wat moeten die vraag- en uitroepingteekens beduiden?.... Ja, ik heb koranlezen (*mengadji*) bij een Maleier geleerd.... wat zou dat? Zou de heer Klinkert wellicht bezorgd zijn?

Overigens moet ik opmerken, dat ik volstrekt geen waarde hecht aan hetgeen de heer Klinkert gehoord heeft.... wellicht vermeent gehoord te hebben.... en dan nog te Singapoera! Baris *dias* moet het zijn.

Gunnen wij den heer Klinkert nog eens het woord: »Als S. in mijne »critiek van de Hollander's werk geen andere verbeteringen weet te »brengen, als" (lees dan) »deze, dan staat het waarlijk met mijne fouten »nog al zoo erg niet" (troost u met die gedachte!) »en zal ik aan mij »maar het recht blijven houden van te spreken van cacographie, onzin, »corrigeeren enz. daar, waar ik meen, dat dit te pas komt."

Zeer goed; maar hij beginne eerst met aan zijn eigen werk te denken. o. a. aan zijn Conversatieboek voor het Maleisch.

In de voorrede daarvan zegt hij o. a.: »Dezen" (gewone samenspraken) »dachten wij eerst te geven, te meer, daar er in dit artikel zoo »erg is geknoeid. Bijna ieder, die eenigen naam op het gebied van »de Maleische taal heeft gemaakt, 't zij hij in Indië is geweest of »niet, 't zij hij ooit het geluid van een Maleier heeft gehoord of niet, »hij leverde samenspraken, doch bijna allen hebben deze verdienste, »dat zij aantonen hoe men eigenlijk *niet* spreken moet."

Deze phrase, die geen reclame kan zijn — want de heer Klinkert heeft een afschuw van reclames, zooals blijkt uit zijn stuk tegen mij — belooft heel veel goeds! Haasten wij ons daarom, hier en daar in dat boekje een kijkje te nemen.

Blz. 5. *Kalau padi soedah dipotong, laloe engkau tanam apa ditanahmoe?* *Potong padi* zegt men op Batavia voor *padi snijden op het veld, oogsten*; op Riouw echter *mengetam*. Dat moest de heer Klinkert weten. En de rest van dat zinnetje toont juist aan, hoe men eigenlijk niet spreken moet. Het moet zijn: *Kalau soedah mengctam, apa engkau tanamken ditanahmoe?*

Blz. 7. *Als gij gerved zijt, zal ik ook klaar wezen.* Dat vertaalt de heer Klinkert door *akoe nanti sadija sama-sama engkau*. Om het leeren gemakkelijk te maken moet men daar, waar het mogelijk is, bij benadering vertalen: *apabila sedija engkau, akoe pon sedijalah*.

Blz. 11. *Kalau dari saratoes doewa-poeloeh dipotong tigapoeloeh...* Dat *dari* is geen Maleisch.

Blz. 12. *Kalau bajik pekerdjaänmoe, akoe memberikan dikau delapan roepijah saboelan.* Zoo spreekt een Maleier niet, schrijft wel nu en dan, omdat hij niet weet wat hij schrijft. *Memberikan dikau* moet zijn: *beri engkau*.

Blz. 13. *Kaloeng* is een soort van zeer groote vleermuis of wel een vliegende hond, zegt de heer Klinkert! *Kalong* bedoelt hij zeker; maar dat is Bataviaasch Mal., ook Javaansch en Soendaneesch. In het

Riouwsch Mal. *Keloewang*. *Kaloeng* is de naam van een soort koeboeng, maar dit is geen vleermuis!

Blz. 17. *Sta recht op! Berdirilah tegap!* Dit *tegap*, dat vast, sterk beteekent, moet zijn *tegak*. Dr. Pijnappel verklaart in zijn w.d.b. dat *tegap* gelijk is aan *tega*=overeind, opgericht! *Tega* kan niets anders zijn dan een verkeerd gehoord *tegak*.

Blz. 45. *Dawat ini terlaloe entjer* — *entjer* is Batav. Mal., moet zijn *tjair*.

Blz. 77. *Hajam peranggang berapa sakarang?* Dat *peranggang* moet *panggang peringgi* zijn, halfwassen kip.

Aldaar. *Menjaboen; hajam tiada patoet, karena perboewatan ini dosa, lagi boewat siksa binatang.* — *Boewat siksa* moet *menjiksa* zijn.

Blz. 138. *Mari, kita pergi tangkap ikan, kom, wij gaan visschen.* *Tangkap* moet in den actieven vorm zijn: *menangkap*.

Blz. 179. *Goreng ikan tabolih njonja, ... visch bakken kan niet Mevrouw.* — *Goreng* moet *menggoreng* zijn.

Blz. 192. *Apa kena koeda ini boewat bagitoe? Wat mankeert dat paard, dat het zoo doet?* Echt kazerne maleisch! Het moet zijn: *Mengapa koeda itoe, maka ija begitoe?*

Blz. 222.... *karena akoe mentjehari orang sebab hendak menoeng goei roemah, d. i. want ik zoek iemand, want (ik) wil het huis bewaken.* Volgens de vertaling van den heer Klinkert echter moet dat beteekenen: *want ik zoek juist iemand om op het huis te passen.* Dit zegt men in het Maleisch: *karana akoe lagi mentjahari orang akan menoenggoewi roemah of hendak akoe soeroeh menoenggoewi roemah.*

Blz. 223. *Akoe hendak soeroeh engkau bajiki pagar, jang petjah petjah.* Dit moet zijn *akoe hendak menjeroeh engkau membaiki pagar* enz. Wil men *soeroeh* in het passief bezigen, dan moet de zin zijn: *engkau hendak akoe of koe-soeroeh membaiki* (niet baiki — ik kom later hierop terug naar aanleiding van een aanmerking van Dr. v. d. Tuuk in het Ind. Vaderland) *pagar* enz. Is *pagar* echter het onderwerp van de redenering, dan bezigt men de beide werkwoorden in den passieven vorm: *pagar jang petjah-petjah itoe hendak akoe soeroeh baiki kepadamoe.*

Blz. 228. Hier wordt aan een bediende gezegd, hoe hij de tafel moet dekken: *Hei, salah itoe; lagi sakali taroh pisau sebelah kanan, penjoetjoek (garpo) sebelah kiri, dan sendok (soedok) dibalik piring.* Dit moet volgens den heer Klinkert de vertaling zijn van: *Wel, dat is verkeerd. Een anderen keer moet ge het mes rechts, de vork links en den lepel aan den achterkant van het bord leggen.* Die vertaling beteekent echter iets anders; want daarin wordt gezegd, dat de bediende aan den achterkant van het bord moet leggen een potlepel,

d. i. *sëndok*. Met *sëndok* wordt door den heer Klinkert bedoeld *soedoe*, eetlepel; want dat verklaart hij tusschen haakjes. Ongelukkig weet hij, de nauwkeurige waarnemer, niet hoe de Maleier dat woord uitspreekt en noemt het *soedook*, dat schoffel beteekent. Wie moet eigenlijk worden terechtgewezen, de bediende, of de Europeaan, die hem leert hoe de tafel moet worden gedekt?

Volgens de voorrede van den heer Klinkert zijn de gesprekken, waaruit deze drie laatste voorbeelden genomen zijn, afkomstig van den bekenden Abdoellah. Dit neemt niet weg dat zij brabbelig zijn. zijn. En de heer Klinkert, *die een ander verwijt, slechte handschriften gekocht, ze niet gelezen en bestudeerd te hebben* — hij had die gesprekken eerst moeten verbeteren vóór hij ze liet drukken, vooral omdat hij iets anders wilde leveren dan wat anderen hebben geleverd, n. l. Maleisch zooals het behoort te worden gesproken, — geen knoeiwerk. Ik ben echter overtuigd, dat hij dit gedaan zou hebben, indien hij daartoe in staat was geweest; tegen de moeite zou hij zeker niet hebben opgezien; want hij is, dit moet tot zijn eer worden gezegd, zeer vlijtig. In zijn mindere kennis van het Maleisch zou hij dan ook verschooning hebben kunnen vinden voor het inferieure gehalte van zijn werk, ware het niet, dat de toon van zijn voorrede een oogluikende beoordeeling verbiedt.

Verder vinden wij in dat boek iets, overgenomen uit de Maleische samenspraken, uitgegeven door het N.-I. Gouvernement. De heer Klinkert heeft daarbij een vertaling gevoegd, die hier en daar niet juist is.

Blz. 230. *Dari mana datang ini?* Dit beteekent: *van waar komt gij?* De heer Klinkert heeft echter daarvan gemaakt: *van waar komt deze?* *Ini* woordelijk vertaald! Dit is echter een kleinigheid; maar verder. *Jang tengkoe besar pon hendak berangkat menghantar toewan Ahmad berlajur.* De heer Klinkert vertaalt dit: *»Zijne Hoogheid wil vertrekken, om den heer Ahmad met een vaartuig weg te brengen»* — *met een vaartuig weg te brengen* staat niet in den tekst, wèl *om uitgeleide te doen* (n.l. toewan Ahmad, die) *een zeereis gaat maken*.

Blz. 234. *minta bijar entjik Ibrahim membawa menghadap tengkoe besar, ataw kebawah doeli baginda jang maha moelia.* De vertaling van den heer Klinkert luidt: *u dan te verzoeken, mij bij Zijne Hoogheid, of wel in tegenwoordigheid van Zijne Majesteit den Sultan te brengen.* Van waar dat *»in tegenwoordigheid?»* Het woord *kebawah* heeft den heer Klinkert misleid. Het staat niet op zich zelf, maar behoort bij *doeli baginda jang maha moelija*, welke woorden te samen hier moeten worden vertaald met *Zijne Majesteit*. Zie bedoelde samenspraken blz. 43: *»kebawah doeli toewankoe»* *soedah melakoeken seperti masjawarat dengan permintaän goewernemen, enz.*

Blz. 239. *soedah patik djoendjoengkan titah, minta tjarikan apa-apa orang itoe.* Dit beteekent: *ik heb uw bevel om het een en ander van die menschen optesporen, overgebracht of opgedragen, en niet, zooals de heer Klinkert vertaalt: »ik heb uw bevel gehoorzaamd en verzocht »het een en ander op te sporen,» enz.* Hij kent de kracht van het achtervoegsel *ken* (hij schrijft *kan*) bij het werkwoord *djoendjoeng* niet!

Blz. 240. *Ampoen, toewankoe, beriboe-riboe ampoen; sembah patik, harap di-ampoen, maka mendoendjoeng limpah karoenia patik dengan sepenoeh-penoeh karoenia atas mertjoe batoe kepala patik; tiadalah terhingga patik membalasnja, hanjalah mendoendjoeng karoenia; sematamata enz.* Daarvan zegt de heer Klinkert in een noot: *»De kruiperige vleitaal der inlanders tot hunne hoofden is niet te vertalen. Deze vertaling is slechts bij benadering.»* Ik vind het minder billijk van den heer Klinkert, dat hij de taal aanvalt om verschooning te vinden voor zijn mindere bedrevenheid in die taal. Zijn vertaling is verre van *»bij benadering»*. Zij luidt: *Vergeving. Uwe Hoogheid, duizendmaal vergeving; bij mijn spreken hoop ik op uwe vergiffenis; uwe overvloedige gunst neem ik op mij; de volheid van uwe genade op de kruin van mijn schedel; zij is onbegrensd en door mij niet te vergelden; slechts kan ik uwe gunst ontvangen, en ik hoop enz.* De vertaling bij benadering is echter deze: *Vergeving, mijn gebieders (of Uwe Hoogheid) duizendmaal vergeving; mijn nederig zeggen is, d. i. ik geef met nederigheid te kennen, — hopende op uwe vergiffenis, dat ik uwe overvloedige gunst in haar geheel op de kruin van mijn schedel draag, dat het zonder grens is dat ik haar moet vergelden — d. i. ik zal haar nimmer kunnen vergelden — en kan ik daarom slechts uwe gunst dragen op mijn hoofd enz.* De heer Klinkert kent de beteekenis van het eenvoudige: *tijadalah terhingga patik membalaanja* niet, daar hij daarvan gemaakt heeft: *zij (de gunst!) is onbegrensd en door mij niet te vergelden.*

Bij dat werk is gevoegd een Kort begrip van de grammatica. Het zou mij te ver voeren, indien ik dit gedeelte van Klinkert's werk punt voor punt kritiseerde. Ik bepaal mij derhalve alleen tot het enkelvoudig werkwoord (blz. 256.)

Daar lezen wij o. a. *»Hierdoor»* (door dat werkwoord) *»verstaan »wij den zuiver actieven of handelenden vorm van het werkwoord, »waarbij de handeling op een object overgaat. 1)* Het is dus wel te onderscheiden van het zegwoord, *waarmede alleen iets van het subjeet wordt gezegd.* 1) Verder op blz. 257. *»Beteekent het grondwoord een*

1) Ik kursiveer.

›ambt of betrekking, dan beteekent het daarvan gevormde *eenvoudig werkwoord* ¹⁾, dat ambt of die betrekking uitoefenen of daarvoor ›fungeeren, b. v. van *toekang*, baas, werkman, *menoekang*, het beroep ›van baas, werkman uitoefenen.”

Ik moet hier opmerken, dat *menoekang* intransitief is; het duidt een toestand aan, waarin men zich wel voorstelt een handeling te verrichten, doch eenvoudig als afspiegeling van de *feitelijke* uitoefening van het beroep; wordt daarbij eenig object genoemd, dan dient het eenvoudig tot complement, b. v. *menoekang kajoe*. De heer Klinkert denkt te veel aan het Hollandsche *een ambt uitoefenen*, dat in het Maleisch wordt uitgedrukt eenvoudig door *menoekang*.

Verder dat *Kort begrip*: ›Duidt het grondwoord eene plaats of richting aan, dan beteekent het daarvan afgeleide *eenvoudige werkwoord* ¹⁾ ›naar die plaats, of die richting opgaan, b. v. *saberang*, overkant van een ›water, *menjaberang*, naar den overkant gaan”, (dit werkwoord is *transitief* wanneer men zegt *menjeberang soengai*, een rivier oversteken; maar het is *intransitief* zooals het door den heer Klinkert word gebezigd!) *tepi*, kant, *menepi*”, (dit werkwoord is in den eenvoudigen vorm altijd *intransitief*! ›aan den kant gaan, enz.”

Bij de behandeling van de aanhangsels *kan* en *i* (blz. 257) verklaart de heer Klinkert nog uitdrukkelijk ›dat het eenvoudige werkwoord uit zijn aard *transitief* ¹⁾ is, ›dat is”, zegt hij, ›de werking of handeling gaat over op een object!” ¹⁾ zooals *menjeberang* met de beteekenis: *naar den overkant gaan*, en *menepi*: *aan den kant gaan*, niet waar, heer Klinkert?!

Welk een verwarring! De waarde van de rest van dat Kort begrip, alsmede van de woorden aan het slot van zijn antwoord gebezigd: ›bevatten zijne” (H. v. d. Wall's) ›*Vormveranderingen, bij het vele goede, ook veel onzin en het Woordenboek? Ja, het is er eindelijk gekomen, maar hoe?*” enz. kan men daarnaar afmeten.

Batavia, October 1881.

¹⁾ Ik kursiveer.

Wetenschap en Industrie.

INTERNATIONALE KOLONIALE EN UITVOERHANDEL- TENTOONSTELLING. AMSTERDAM 1883.

De Internationale Tentoonstelling van 1883, in Amsterdam te houden, gaat nu een nieuw tijdperk in; zij heeft het moeilijke papieren-tijdperk, soms niet zonder zwaarigheden, doorgeworsteld; het plan is nu gereed, het programma ontworpen, het tijdperk der uitvoering moet nu komen. De Nederlandsche Regeering heeft het belang der tentoonstelling ingezien en zal, zooveel het in haar macht is, eene onderneming bevorderen die zooveel vruchten voor het Vaderland kan afwerpen. De meeste vreemde regeeringen hebben hare medewerking toegezegd, enkele benoemden reeds een vertegenwoordiger bij het Comité van uitvoering.

De tentoonstelling is een zaak van internationaal belang, zij moet strekken om de volken nader bekend te maken met elkaars hulpmiddelen op het gebied van handel en nijverheid, speciaal voor zoover die hulpmiddelen in verband staan met koloniën, overzeesche bezittingen en handelsondernemingen. Maar, naast deze internationale strekking, is er plaats voor nationale werkzaamheid; op het volk dat de andere volken als het ware uitdaagt tot den wedstrijd, rusten groote verplichtingen; het moet toonen wat het kan, wil het niet beschaamd het strijdperk verlaten. Zoo moet Nederland, binnen de grenzen voor deze tentoonstelling aangenomen, bewijzen dat het een eervolle plaats onder de nijvere en handeldrijvende volken bezit en behouden wil; en Nederland kan dat bewijzen, zoo het slechts wil.

Juist de keuze van het min of meer beperkte gebied dezer tentoonstelling is geschikt om aan het buitenland en, voor zooveel noodig aan het Nederlandsche volk zelf te leeren kennen welke ruime hulpmiddelen ons vaderland en onze overzeesche bezittingen aanbieden en welk gebruik daarvan kan worden gemaakt tot bevordering van het welzijn voor allen.

De tentoonstelling van 1883 is in de eerste plaats eene koloniale, en onder de koloniale mogendheden is Nederland steeds een der eerste geweest. De koloniale afdeeling zal leeren kennen welke heerlijke na-

latenschap, in Oost en West, onze voorvaders op ons hebben doen overgaan; zij zal tevens aan het Nederlandsche volk, tegelijk met het bewustzijn van de schatten die het bezit, met den meesten aandring de plichten duidelijk maken, welke een beschaafd volk door de voogdij over onmondige volken aanvaardt. Zoo kan de koloniale afdeeling krachtig medewerken om de producten van onze koloniën in het buitenland bekend te maken, een ruimere markt daarvoor te openen, de productieve kracht der koloniën te vermeerderen tegelijk met den handel en den ondernemingsgeest in het moederland. Ook zal een juistere kennis verkregen kunnen worden aangaande datgene waaraan de koloniën behoefte hebben, hetgeen der nationale nijverheid ten goede komen moet.

In de tweede plaats is de tentoonstelling bestemd voor den uitvoerhandel. Ook daarbij is de taak van Nederland zeer belangrijk; onze uitvoerhandel, hoewel niet onbeduidend, is toch vatbaar voor zeer groote ontwikkeling; die ontwikkeling is bepaald noodzakelijk, wil Nederland de vruchten genieten van de vele groote werken ter bevordering van het verkeer te land en te water, die in de laatste jaren in ons land tot stand gekomen of ontworpen zijn. Naast vele andere oorzaken die de ontwikkeling van handel en scheepvaart in ons land belemmerd hebben, is ook van invloed geweest het feit dat onze nijverheid en landbouw te weinig voor uitvoer geschikte voorwerpen leveren, zoodat de schepen die kostbare ladingen in onze havens komen lossen, geen retourvracht kunnen vinden; speciaal in dat opzicht staan onze havens achter bij Antwerpen en andere plaatsen. In dien toestand kan de tentoonstelling in hare afdeeling uitvoerhandel verandering brengen, door de aandacht van het buitenland te vestigen op datgene wat wij kunnen leveren en tegelijk onze aandacht op datgene wat het buitenland verlangt. Het is dus van groot belang dat iedereen, die medewerken kan om het aandeel van Nederland in de afdeeling uitvoerhandel zoo volledig en uitstekend mogelijk te maken, de handen uit de mouw steke.

Een derde afdeeling eindelijk is bestemd voor schoone kunsten en kunst-industrie. Wat dit laatste betreft vooral, is de vergelijking tusschen het verleden en het heden van Nederland nog al beschamend. Gelukkig echter zijn reeds sporen van een herleving van den ouden Nederlandschen kunstzin aanwezig. Door de zorgen der Regeering en het initiatief van vele weldenkende mannen is de openbare meening wakker geschud; in de onmiddellijke nabijheid van de tentoonstellingsgebouwen zullen de spitse toren van het nieuwe Museum Willem III, zeker het fraaiste gebouw sedert jaren in Nederland van staatswege tot stand gekomen, getuigenis afleggen dat voor de lang verwaarloosde kunst-industrie betere tijden aanbreken. Juist daar heeft Nederland een ruim veld te ontginnen; onze industrie is door de natuur, ten gevolge van het gemis van steenkolen, ijzer, steen en andere grondstoffen, tegenover het buitenland in een eenigszins onvoordeelige stelling geplaatst; de bezielende hand van den kunstenaar kan echter aan hare producten een waarde bijzetten, die haar in staat kan stellen te wedijveren en te overwinnen. De vergelijking van onzen tegenwoordigen toestand met de reeds gevorderde ontwikkeling van het bui-

tenland op dit gebied zal misschien niet streelend zijn voor onze eigenliefde, maar juist de verdrietige gewaarwording van onze achterlijkheid zal ons aansporen tot onmiddellijk handelen en krachtig doorzetten; aan het roemrijk verleden van ons vaderland zijn wij dat ook hier schuldig.

De Commissie van Uitvoering voor de tentoonstelling van 1883 heeft de overtuiging dat zij rekenen kan op allen, die in staat zijn mede te werken tot een waardige vertegenwoordiging van Nederland. Zij heeft hare kantoren geopend in het Paleis voor Volksvlucht te Amsterdam, dagelijks 's morgens van 10 tot 12 en 's namiddags van 2 tot 4 ure, Zondagen uitgezonderd. Belanghebbenden kunnen zich aldaar wenden om inlichtingen en de algemeene reglementen en de programma's der verschillende afdelingen verkrijgen. De speciale commissiën voor de drie afdelingen: Koloniën, Uitvoerhandel en Kunst, hebben nit haar midden enkele personen met het dagelijksch bestuur belast; in Indië en in Nederland zijn agenten aangesteld die zich tot de industriëlen en handelaren zullen wenden. Wij hopen binnenkort aan onze lezers mede te deelen de volledige samenstelling der verschillende commissiën en agentschappen. Reeds nu kunnen wij mededeelen dat alle correspondentie de tentoonstelling betreffende gezonden moet worden aan de *Commissie van Uitvoering* of aan den *Commissaris-generaal der Internationale Tentoonstelling* Paleis voor Volksvlucht te Amsterdam.

AANTEEKENINGEN EN UITTREKSELS

UIT VERSCHILLENDE TIJDSCHRIFTEN OMTRENT PROEVEN OP JAVA GENOMEN
BETREFFENDE

SUIKERFABRIKATIE EN RIETBEMESTING.

Verg. D. W. Rost van Tonningen, Scheikundige proeven in
betrekking tot de suikerfabrikage. Batavia, v. Dorp. 1860.

Glucose-gehalte dat altijd in het suikerriet op Java voorhanden is:

Bovenhelft	van de stok op 100.—	. . .	2,337		2,404		2,577		2,569
Benedenhelft	, , , , 100.—	. . .	1,9		1,772		1,331		1,635

*Invloed van verdamping in open lucht met stoomslangen en in
Chineesche batterijen:*

Tjing open vuur		Tjing stoomslangen		
Graden.	Glucose %	Graden	Glucose %	
21	4,621			} uitkomsten van gemiddelden
22	4,739	22	5,301	
23	4,528	—	—	
25	6,124	25	7,666	} op verschillende dagen te Soerabaja genomen in 1853
28	7,744		9,5	
31	9,363	30	10,—	

Resultaat: 1°. Geen verschil tusschen uitdamping met open vuur of met stoomslangen;

2°. Glucose-vorming neemt *sterk* toe *boven* 22° B.

Bij verdamping in het luchtledige speciaal in Double of Triple Effets heeft *geen* glucose-vorming plaats. Die toestellen verhoogen dan ook overal het rendement in suiker.

Uit proeven bleek *Glucose*-gehalte gemiddeld 2,688 % tot 3,289 %.

Over défécatie.

2000 kan sap gaven 22½, 15 en 18½ kilo *vuil*, of afzetsel — nadat dit bij *zonnehitte* was gedroogd.

De Analyse van dit vuil was:

Analyse van 100 deelen gaf water	18,833
Organische bestanddeelen veel stikstof houdende.	59,080
Was	4,700
Chloorammonium	0,057
Phosphorzuur zouten	8,259
Gips	0,390
Kalk	4,124
Magnesia	0,507
Potasch (Kali)	0,855
Keukenzout	0,390
Zand	2,805
	100,000

De Analyse van Boenkil is:

	9,8
	38,7
	7
	{ 3,8
	{ 2,1
	1,2
Vezelstof en div.	{ 37,4
	100

De *gedroogde défécatie residu's* hebben bij vergelijking met de *boenkil* *hoogere waarde* als meststof dan *boenkil*, mits goed gedroogd zijnde, ter voorkoming van *verzuring* dat door *toevoeging van kalk* later kan worden hersteld. Kunstmatige drooging is zeker het beste.

Rost van Tonningen beveelt aan het sap niet *hooger* te verwarmen dan op 99 graden, omdat anders de in de *chapeau* voorhanden stoffen weder in het sap verdeeld worden.

Uit proeven in 1869 te Buitenzorg genomen met den heer Vlaanderen in het laboratorium aldáár, is gebleken dat bij het kookken van suikerrietsap met kalk, een gedeelte der *organische* stoffen, die gebonden waren aan de kalk, *opnieuw, in oplossing, in het sap overgaan*.

Het is dus van het *hoogste belang*, bij de gewone stoomdéfécatie, te voorkomen, dat het sap *boven 99°* of tot *kookpunt* overgaat — waardoor *stroopvorming* en *verontreiniging* van het sap wordt bevorderd en het *rendement* vermindert.

De proeven van Dr. Vlaanderen hebben bewezen:

1°. dat *volkomen* afscheiding van organische stoffen uit suikerrietsap door *toevoeging van kalk* plaats heeft, mits de temperatuur *niet boven 65° Celsius* wordt gebracht.

2°. dat bij 70° Celcius reeds omzettingen plaats vinden die het rietsap *verontreinigen*; 3°. dat de *volkomen* afscheiding van alle planten en eiwitstoffen alleen kan geschieden door zooveel kalk toe te voegen dat een gedeelte *suiker* en *glucose* wordt omgezet in *Sacharas Calcis*.

4°. dat na afscheiding door filtrering van de verbinding tusschen kalk en planten eiwitstoffen, de in oplossing zijnde verbinding tusschen *kalk en glucose* (*glucosite de chaux*) niet door koolzuur ontbonden wordt en derhalve dit sacharaat in oplossing blijft.

5°. dat voor de afscheiding en verbinding der planten eiwitstoffen,

eene *kleinere* hoeveelheid kalk wordt vereischt naarmate de temperatuur van het sap wordt verhoogd, zoodat bij 100° slechts $\frac{1}{3}$ der hoeveelheid kalk noodig is om de planten eiwitstoffen te verbinden dan bij 65° Celsius.

6°. dat bij het altijd in het rietsap voorkomende glucose gehalte van 2 à 3%, moet worden getracht, bij de défécatie in de fabrieken, elke overmaat van kalk te vermijden, omdat die bij 100° Celsius sterk kleurend werkt op het te verkrijgen product en de kleur der stroop afkomstig is van de inwerking der kalk op het glucose gehalte van het rietsap.

De toe te voegen kalk moet juist voldoende zijn, om zich te verbinden met de planten eiwitstoffen; elke meerdere toevoeging vormt *glucosite de chaux*.

Het toevoegen van chloorcalcium, dat zoodanig moet bereid zijn, dat het vrij is van keukenzout, heeft geen ander doel, dan het neutraliseeren van de in het rietsap voorhanden, niet aan planteneiwit gebonden kalk.

Ook onttrekt de chloorcalcium de kalk, die aan de Glucose gebonden was, en verkrijgt daardoor het sap na behandeling met chloorcalcium eene minder donkere kleur.

Proeven genomen onder gelijke omstandigheden met of zonder chloor calcium, bevestigen de bewering der Europeesche chemici, dat de suiker-opbrengst door chloorcalcium niet direct vermeerderd wordt, — doch dat die indirect gunstig kan werken, om fouten begaan bij de ruwe wijze van werken in Indië, speciaal door onjuiste toevoeging van kalk, te herstellen.

In de meeste fabrieken die chloorcalcium toepassen, ondervindt men groote gemakkelijheid bij het filtreren; de gewoonlijk op Java waargenomen plantenslijm is vloeibaarder en verstopt de filters minder dan vroeger. — Bij de fabrieken die zakfilters gebruiken, kan men door dezelfde filters de *dubbele* hoeveelheid sap filtreren, hetgeen tot eene niet geringe besparing aanleiding geeft.

Het is niet bekend welke de invloed is van chloorcalcium in fabrieken die met carbonatatie werken; uit het bovenstaande zoude moeten afgeleid worden, dat die invloed gunstig zal zijn.

Dr. P. H. Fromberg 1852--1853, Natuurkundig Tijdschrift 1854. Deel VII, blz. 167.

Guano. Zorgvuldige proeven hebben aangetoond:

1°. dat bij verschillende rietsoorten, door bemesting met guano, in rede van 5 pikols per bouw, eene *ongelijke*, maar steeds aanzienlijke vermeerdering van produkt is teweeggebracht.

2°. dat die vermeerdering nu eens voornamelijk bestaan heeft in grootere uitstoeling, dan weder meer in toename van volumen, en vermeerdering der gemiddelde lengte van het riet, naar den bijzonderen aard der rietsoort;

3°. dat door guano de groei van het riet versneld wordt.

Zij maakt dus een vroegeren oogst noodig, zoo men geen verlies in suiker wil lijden, door de uitspruiting der knoppen;

4°. dat deze meststof op het suikerriet betrekkelijk *werkeloos* is, in een geheel ongunstig klimaat en op zeer schrale tevens weinig bewerkte gronden.

5°. dat guano, zoo men het sub 3 in acht neemt, geen vermindering in de densiteit van het sap teweegbrengt; ja dat zij zelfs, bij het Buitenzorgsche riet, eene *grootte toename* daarvan heeft bewerkt, gelijk door uitkomsten van direkte onderzoeken zal blijken.

Nog wordt hierbij aangegeven dat het gehalte van het sap bedroeg in het *bovendeel* 7° en in het *benedendeel* 9° Beaumé. In *te oud* riet vond men daarentegen in het *bovendeel* 8,9° B. in het *benedendeel* 7,2° B. Het ontspruiten der knoppen geeft het volgend verlies: — In gewoon Buitenzorg riep riet vond men 7,75° B. — na de ontspruiting der oogen bleef er slechts 6,5° B. Het *te oud* snijden of oogsten en het *ontspruiten* der oogen, dat veel bij omgevallen riet voorkomt, veroorzaken dus een aanmerkelijk verlies van suiker.

Bij de proeven van Dr. Fromberg werd de vermindering en densiteit door het ontspruiten der oogen bevonden:

1 bij onbemest riet	9 1/2 %
2 „ riet met guano bemest	7 %
3 „ „ „ kalk „	18 %
4 „ „ „ salpeter „	23 %

De rapporten en het onderzoek van Dr. Fromberg omtrent *Borneo* riet zijn van weinig of geene waarde. Zie D. VI. 1855.

Alle analyses hebben betrekking op min of meer bedorven rietstokken uit *Borneo* naar *Buitenzorg* verzonden. Alleen verdient aangeteekend te worden dat Dr. Crookewit bericht, dat op *Borneo* van het zelfde veld en dezelfde rietstoelen negen achtereenvolgende oogsten zijn geschied, met toevoeging van bemesting.

In hetzelfde deel vindt men chemische analyse van *vleermuizen mest* uit de grot Poetjakwangie.

Poetjakwangie te Grisse — deze was in 100 deelen:

	Water	12,845
Geheel uit organische verbindingen bestaande 50,149	{ in ether oplosbaar.	{ 2,045
	{ in alcohol „	{ 4,832
	{ in potassa „	{ 7,669
	{ in water „	{ 4,357
	Onoplosbare Organische stoffen	29,170
	Piszure Ammonia	2,076
	Chloor ammonium	1,092
	Chloor magnesium	1,076
Zouten in water oplosbaar 7 047	{ Salpeterzure potasch	{ 3,063
	{ Chloorpotassium	{ 1,164
	{ Chloorsodium	{ 0,652
	Zwavelzure kalk	10,562
Zouten minder in water, doch gedeeltelijk in zuren oplosbaar 25 665	{ Koolzure kalk	{ 9,840
	{ Phosphorzure kalk anhydrysch.	{ 2,660
	{ Phosphorzure bitteraarde „	{ 2,603
	Silikaten	1,392
	Verlies	2,902
		<hr/> 100,000

Volgens het Verslag omtrent de bruikbaarheid van die meststof

door Dr. Fromberg blz. 169 van hetzelfde Deel 1855 — n°. VI — bedraagt de gehalte aan stikstof:

Grissie mest	7.4 %
Guano Chinchá	12.5 %

Gehalte *Ammonia*:

Grissie mest	0.47 %
Chinchá guano	10.2 %

Fromberg schat de waarde der *Vleermuizenmest* gelijk aan $\frac{1}{4}$ tot $\frac{1}{10}$ van goede guano.

Deze uitkomst komt vrij wel overeen met de bemestingsproeven die in de Residentie *Madioen* genomen zijn met vleermuizenmest, afkomstig uit de kalkrotsen van het Regentschap *Ngawie*. Voor suikerriet bleek het zeer weinig uitwerking te hebben, zoodat van het toepassen is afgezien.

Proeven van *Fromberg*. 1854 Deel XII, 1856/57. Bemesting met 5 pikol guano per bouw en met een mengsel van 10 pikol asch op 5 pikol guano.

De in 1854 verkregen uitkomsten hebben het volgende aangetoond:

1. Door *guano* wordt de opbrengst van het riet grootelijks vermeerderd door toename, zoo in zwaarte der stokken als in uitstoeling, terwijl ook de uitsterving minder, de *groei sneller* is.

In hoeverre, door vermeerderde dosis van deze stof, een evenredig voordeel kan worden verkregen, is, vooral wegens de ongunstige ligging van de proeftuin te Genteng (bij Buitenzorg), niet genoegzaam gebleken.

2°. Het Samarangsche riet werd voornamelijk bevoordeeld door meerdere uitstoeling; het Probolinggosche meer door toeneming van volumen. De proeven van een laboratoriumtuin dienen hier tot grondslag.

3. Door zeer nadeelige omstandigheden, zooals harde wind, langdurige droogte of te opene ligging, wordt die invloed der guano zeer verzwakt, althans bij het riet van vreemden oorsprong.

4°. De ongunstige toestand van het klimaat en het herhaald beplanten van *denzelfden grond* met hetzelfde gewas hebben eene vermindering bewerkt, beide in uitstoeling en in volumen van het riet. Het te laat overplanten heeft daartoe ook veel bijgedragen.

5°. Eene vermeerdering van de hoeveelheid guano is in zulke omstandigheden *nutteloos* te achten.

6°. Het nadeel van *niet-rotatie* kan in groote mate, door bemesting met rietasch (2 asch 1 guano) worden weggenomen. Een mengsel van guano en rietasch is dan het meest afdoend middel en zelfs in een min gunstig klimaat niet werkeloos.

7°. Eene grootere plantwijdte is bevorderlijk voor de productie van het riet — men kan aannemen dat het riet bijna overal op Java (1853) te dicht geplant wordt.

8°. Naar de hoedanigheid en ook naar den toestand des gronds moet de vermeerdering van de plantwijdte geregeld worden.

Indien dezelfde grond herhaaldelijk, zonder tusschenpoozen en ook zonder doelmatige bemesting, met riet beplant wordt, dan levert het wijder planten geen voordeel op, dat evenredig is aan het grooter verbruik van grond.

9°. Ook naar de rietsoort moet de plantwijdte geregeld worden. Het weinig uitstoelende riet neemt bij wijd planten in dikte toe; het sterk uitstoelende in aantal van loten. Op denzelfden grond moet het laatste wijder geplant worden dan het eerste.

10°. Op bemesten grond, althans waar *guano* of *rietasch* of *beide* gebezigd zijn, kan de plantwijdte nog meer vergroot worden.

11°. Riet met deze stoffen bemest, bevat een *zwaarder sap*, dan gelijksoortig riet van denzelfden ouderdom, op *gelijken*, maar *onbemesten* grond.

Het mengsel van *guano* $\frac{1}{3}$ en *rietasch* $\frac{2}{3}$ schijnt in dit opzicht *werkzamer* te wezen, dan *guano* alleen.

Het gezegde geldt alleen voor riet dat niet *overrijp* is.

12°. Een en twee maanden na rijpworden is het sap *aanmerkelijk* in *zwaarte* afgenomen.

13°. Het sap verliest eveneens in *zwaarte*, door uitspruiting der oogen, hetzij wegens overrijpheid, of door het planten *op te rijken* grond -- (te zware bemesting nadeelig).

14°. Even als het sap van jong, onrijp riet, zoo is ook doorgaans dat uit het bovendeel lichter, dan beneden uit het riet.

Slechts bij volkomen rijp riet, dat zeer krachtig gegroeid is, vindt men het sap over de geheele lengte, nagenoeg gelijk in *zwaarte*.

15°. Het sap van Genteng was lichter, dat van Buitenzorg *zwaarder* dan in 1853. Voor het eerste moet de oorzaak gezocht worden in den over 1854 minder gunstigen toestand der lucht; vooral in het *aanhoudend gebrek aan vochtigheid* en de grootere afwisseling.

Voor het laatste in het wijder planten en wellicht ook in de *zwaardere* bemesting.

16°. Het Buitenzorgsche riet te Genteng verkreeg 4 à 5 maanden na het bloeien, een buitengewoon *zwaar sap*, zoodat het gelijk kwam aan het beste riet uit den oosthoek afkomstig.

Het *bloeien* van het riet staat niet, of althans niet uitsluitend in verband met soort, ouderdom of grond, maar voornamelijk met de *vochtigheid* der lucht.

Neemt deze spoedig af, dan kan allerlei riet, mits niet te jong en op niet te vochtigen grond, in bloem scheiden.

Het bloeien is nadeelig voor den lengtegroei.

18°. Het riet uit den oosthoek heeft in 1854 geen noemenswaardig langer tijdperk tot rijping noodig gehad dan in 1853.

De verhouding van *sap* tot *houtvezel* of *watervrije* ampas, is onveranderd gebleven: 9 tot 1 —, zooals blijkt uit de volgende cijfers.

Probolinggo riet van 12 maanden sap	. . .	91,25	%
„ „ „ 14 „ „ „	. . .	89,20	
„ „ „ 15 „ „ „	. . .	89,20	
Soerabaja „ „ 13 „ „ „	. . .	92,4	
„ „ „ 15 „ „ „	. . .	88,5	
„ „ „ 17 „ „ „	. . .	88,—	
Amarang „ „ 14 $\frac{1}{2}$ maand „ „ „	. . .	92,1	
„ „ „ 16 $\frac{1}{2}$ „ „ „	. . .	90,—	
In sommige proeven werden gevonden.	. . .	95,—	%

De proeven bewezen voorts dat in de bij gemis van *rietasch* gebezigde

kalk, mede een *alkali*, deze de potasch in werking niet kan vervangen. De bemesting op grond ten tweeden male beplant (papparan of ratoen) gaf de volgende uitkomsten die aantoonen dat *guano* alleen niet geschikt is voor 2° *snid of papparan*.

Benaming.	Aantal stokken per eenheid grond.
niets	100
Guano	128
Asch	127
Guano en Asch	210
Kalk	114

Rietasch blijkt dus voor *papparan*, na toevoeging van $\frac{1}{3}$ gewichts aandeel *guano*, de *beste* meststof te zijn. Nu men op *Java* bijna bij elke fabriek 2° *snid* aanhoudt is de opmerking en waarneming van Dr. Fromberg van groot gewicht. Dáár waar *boenkil* gebruikt wordt, zal men wel doen op een gewichtsdeel asch een gelijk gewicht *boenkil* te voegen. *Tien tot vijftien* pikol asch en evenveel *boenkil* is voor één bouw 2° *snid* voldoende bemesting.

De rietasch is voor de bemesting van *eerste* aanplant minder noodzakelijk en moet dus speciaal voor de 2° *snid* worden bewaard en gebruikt.

Rost van Tonningen geeft blz. 173 van Deel XII, de chemische analyse van rietasch van *Wonopringo*, zoodat bij gebrek aan rietasch die door toevoeging van chemicaliën kan worden vervangen.

Potasch	30,77
Kiezelaarde	20,41
Phosphorzuur	16,41
Phosphorzuur in verbinding met kalk, magnesia en ijzeroxyde	29,56
	97,15
Verlies	2,82

De bestanddeelen der katjangkoeken is door Rost van Tonningen in 1854 bevonden te zijn:

R. v. T.	Analysen in 1881 en 1882.		Guano
	Wageningen.	Amsterdam.	Peru.
Water	9,16	9,8	31,30
Organische stoffen niet bepaald	38,7	62,54	13,1
Phosph. kalk en d° Magnesia	2,90	3,8	niet bepaald
Potasch of Kali	1,39	1,2	3,70
Aschgehalte %	5,37	5,0	23,5
		onbekend.	0,—
			onbekend.

In stede van 10 pikols rietasch, zal men proeven kunnen nemen door bij 10 pikols *boenkil* te voegen een mengsel bestaande uit:

1. $5\frac{3}{10}$ pikol koolzure potasch.
2. $1\frac{9}{10}$ " phosphorzuur.
3. 3 " phosphorzure kalk.

Dit mengsel zal gemakkelijk uit de Europeesche mestfabrieken te verkrijgen zijn.

De heer Rost van Tonningen beveelt aan diverse mengsels van *guano*

en *katjangkoeken*, speciaal echter voor *eerste* of *nieuwe* aanplantingen. Bij de weinige gunstige resultaten die op Java verkregen zijn van 2^e snid of ratoen, die men na den afloop der Gouvernementskontrakten meer en meer noodig heeft, wordt het dringend noodzakelijk eene speciale meststof te zoeken voor die kultuur. Het overwegende belang van potasch in de mest en in de rietplant wordt nog door Fromberg bevestigd op bladzijde 158, Deel XIII. Hij beschouwt de kali noodzakelijk voor de *suikervorming* in het riet.

In 1858 constateerde de heer Fromberg (Deel 17 pag. 260) dat bemesting met *guano* alleen, *niet* voldoende is en de bestanddeelen der *rietasch* bij 2e snid énormen invloed hebben. Hij verkreeg als 2e snid: aan riet:

zonder mest — per bouw	30,000 kilo, sap van 9,14° B.
met guano (3 pikol) per bouw	34,300 kilo, sap van 9° B.
met guano 3 pikol	{ per bouw 50,000 kilo, sap van 8,9° B.
rietasch 7½	

De uitkomsten der bemestingsproeven op de fabriek *Wonopringo*, in Pekalongan zijn te vinden in Deel 18 pag. 142 van het Natuurk. Tijdschrift; — daaruit blijkt dat werden verkregen in 1858:

onbemeste velden	100,—
met guano bemest	88,7
met guano en asch	124,—
met boenkil	111½
met boenkil en asch.	120,—

Dr. Fromberg en Rost van Tonningen zijn van oordeel dat aldaar de beste bemesting zal zijn per bouw (7200 □ meter):

180 à 240 kilo guano.
240 „ 360 „ rietasch.

In 1859 werden door Krajenbrink de bemestingsproeven zorgvuldig beschreven in het Nat. Tijdschr. Deel 21, blz. 174.

De verhouding van sap werd bevonden:

	A.	B.
1 Ongemest.	1,—	1,—
2 Asch	1,27	1,23
3 Guano	1,58	—
4 ^a Guano en asch.	1,81	2,07
4 ^b Guano asch en guanine	—	1,76
5 Guano en oliekoeken	1,88	—
6 Oliekoeken alleen.	1,85	—
7 ^a Oliekoeken met asch.	1,98	—
7 ^b Guanine met asch.	—	1,89
8 Oliekoeken met asch en kalk	—	2,02
9 Guano oliekoeken en asch.	1,97	—
10 Dubbele hoeveelheid asch.	1,88	—

Krajenbrink constateert dat oliekoeken alleen niet voldoende zijn; dat de vermenging met asch en kalk resultaten geeft die niets te wenschen overlaten; namelijk *meer* dan verdubbeling der opbrengst.

Hij beschouwt van het hoogste belang, dat worde onderzocht of er meststoffen zijn die het gehalte in suiker van het rietsap merkbaar doen stijgen.

In Europa heeft de ondervinding geleerd, dat men door doelmatige bemesting met phosphorzure zouten, het sap der beetwortel in suikergehalte (zooals in Duitschland) kan *verdubbelen*; noodzakelijk moet men op Java proeven nemen om dusdanige resultaten nabij te komen.

De grond-onderzoekingen van *Wonopringo* in 1856 hebben weinig praktische resultaten gegeven. Die van 1857 door Fromberg van gronden van den heer Krajenbrink uit Krawang Deel 17 — blz. 390 — waren ook zonder direct praktische uitkomsten.

Een later, in 1857, chemisch en physisch onderzoek van een vijftig tal suikerrietgronden van de Residentie Pasoeroean, door denzelfden heer Rost van Tonningen bewerkstelligd, gaf uitkomsten (bladzijde 71 Deel XVII) waarvan de volgende worden geëxtraheerd.

Het water aantrekkend vermogen van den grond wordt beheerscht door zijn *humusgehalte*; de invloed hierop door *kalk* en *magnesia* uitgeoefend, is van veel mindere uitgestrektheid;

De *kiezelaarde* in opgelosten vorm is van het grootste belang voor de suikerriekultuur. Deze toestand der *silica* wordt hoofdzakelijk door eene goede bewerking van den grond verkregen;

Wil men van eene bemesting, met wat dan ook, de meest mogelijke uitwerking zien, dan moet men deze, vooral op zware kleigronden doen vergezeld gaan van eene goede omwerking van den grond.

Bovendien wordt nog aangeteekend, dat het zoo zeldzaam voorkomen van gips (zwavelzure kalk) in Java's bouwgronden, welke toch uitnemend schoone oogsten van alle gewassen opleveren, tot het vermoeden aanleiding geven, dat de rol welke dit zout bij den plantengroei speelt, in vergelijking van andere kalkzouten (phosphorzure kalk) ten minste niet zeer gewichtig is.

Tusschen tot poeder gebrachte beenderen en fijn gemalen beenzwart bestaat als bemestingsmiddel, een groot verschil, zoo als in Engeland gebleken is, waar uitgeputte gronden door beenderenmeel hunne vroegere vruchtbaarheid geheel teruggekregen hebben.

Ook bij dit onderzoek bleek dat de asch van suikerriet 30 percent (kali) bevat en die stof dus van groot belang moet zijn voor den groei van suikerriet.

Overigens stelt de schrijver bekend dat een uitgestrekt onderzoek van suikergronden noodig is, om *algemeene wetten* te leeren kennen, onder welke de verschillende grondsoorten op verschillende gewassen hare werking uitoefenen.

Sedert 1857 zijn, naar men weet, soortgelijke onderzoekingen niet voortgezet, zoodat de kennis der *wetten*, waarop de schrijver doelt, niet is voornit gegaan.

In Deel XII en XIII van het Natuurkundig Tijdschrift, 1856—1858, gaf Dr. Fromberg een allerbelangrijkst relaas van alle zijne onderzoekingen en proeven omtrent het suikerriet. Een afzonderlijke herdruk van dit verslag ware in het belang der suikerindustrie zeer aan te bevelen. Onmogelijk is het daaruit een *volledig* extract op te maken. Ik moet mij dan ook bepalen tot het opteekenen van de volgende punten.

Bij het bepalen van eiwit door kooken blijft de naar kaseïne gelijkende stof in het sap (opgelost) terug. Die stof vindt men in de stroopen terug

en moet beschouwd worden de kristallisatie te belemmeren. Afscheiding daarvan zou zeer nuttig wezen, doch tot nu toe kent men geen verbinding die bij het kookpunt onoplosbaar blijft.

Het watergehalte van het riet werd bevonden.

Aanleiding der leden van onderen af.	Buitenzorgsch riet	Probolinggo riet	Soerabaja riet	Uitgesproten riet	Niet uit- gesproten riet	Aanmerking.	
	Bemest 14½ maand		Onbemest 12 maanden				
2 ^e lid.	75,2	72,9	70,9	Gemiddeld van 12 proeven		Op bladzijde 404 wordt be- paald het sui- kergehalte van riet	
4 "	75	—	71				
5 "	—	72,5	—				
6 "	71,5	—	72,2				
7 "	—	—	—			in de leden	in de knoopen
8 "	76,8	74,5	72,5				
10 "	79,2	—	71,8				
11 "	—	72,9	—				
12 "	78,1	—	72,3				
14 "	81,8	73,2	73				
16 "	86	—	73,2				
17 "	—	73,5	—				
18 "	—	—	75,2			18,8	19
19 "	—	—	—			21,5	19
20 "	—	72,4	73,1			20,5	20,4
21 "	—	—	—			20,7	20,2
22 "	—	—	75,2			20,1	18,9
23 "	—	73,4	—			18,5	17,5
24 "	—	—	76,3			20	19,2
25 "	—	—	—				
26 "	—	—	76,1				
28 "	—	—	79,1				
29 "	—	73,3	—				
32 "	—	73,9	—				
35 "	—	76,5	—				
38 "	—	78,1	—				
Gemiddeld	77,76	73,9	73,86	74 %	73,3 %		

De proeven in Pasoeroean hebben opgeleverd de volgende resultaten — bij weging, persing en drooging van ampas, in de zon die nog 6 % à 8 % water behield

Namen der riet- soorten	Ampas in 100 riet		Gemiddeld — lucht-drooge ampas
	Versche	Drooge	
Japara. . . .	35 ¹ / ₄	18	Rood riet 16 tot 16½. Wit riet 14 tot 18. Fromberg maakt de <i>gevolgtrek-</i> <i>king</i> dat in de ampas 25% en 19% van de in het riet aanwezige hoe- veelheid suiker is <i>terug gebleven</i> .
Jap. Bima . .	35 ¹ / ₃	15	
" met bloem	34 ² / ₃	14	
" zond. "	37	19	
" Glaga . .	39 ¹ / ₅	14½	
Bali	35	14½	
WIT RIET			
Pring	31 ¹ / ₅	13	
Awoe	29 ¹ / ₂	12½	
Malam. . . .	34 ² / ₅	16½	
Nzampay . .	29 ⁹ / ₁₀	12½	

De aréometer graden of specifiek gewicht duiden niet aan het *glucose* gehalte.

4 ^e kwart	8 $\frac{1}{2}$ Beaumé	6,2 glucose in 100 suiker
2 van	8 $\frac{1}{3}$ „	11,4 „
1 de	7 $\frac{1}{2}$ „	20 „
2 riet	7 $\frac{1}{4}$ „	14,8 „
3 stok.	7 $\frac{1}{4}$ „	8,2 „
4 „	7 $\frac{1}{4}$ „	3,7 „

Onrijp riet berokkent den fabrikant veelzijdig nadeel, en de *aréometer* kan hem geenszins daartegen beveiligen.

De invloed van *bemesting* op *glucose* was gunstig.

Gemiddeld vond men in:

Onbemest riet.	10 %
Bemest met guano	3,9
„ „ guano en asch	8,75
„ „ asch	5,29
„ „ kalk	11

De nasporingen omtrent den invloed der *bemesting* op de *zouten* en het *eiwitgehalte* van het rietsap bewijzen (blz. 547) dat die *niet bestaat*.

In 100 deelen *sap* werd aangewezen (blz. 468) gemiddeld:

Oplosbaar eiwit.	0,070 tot 0,075
Oplosbare zouten	0,048 „ 0,056

De *minerale* stoffen waren volgens pag. 465

in sap van riet van 12 maanden	0,394
„ „ „ „ 14 „	0,412

De *minerale* stoffen zijn (zie bladz. 165) verdeeld

In de vezelstof	85 tot 74 %
In het sap	15 „ 26 „

Op bladz. 144 wordt opgegeven dat de *minerale* stoffen gevonden worden als volgt:

Deelen Riet.	Versch Riet.		
2 led. van onderen . .	0,552	0,567	
4 „ „ „ . .	—	0,440	
5 „ „ „ . .	0,477	—	
8 „ „ „ . .	0,418	0,339	
11 „ „ „ . .	0,403	—	
14 „ „ „ . .	0,416	0,288	
16 „ „ „ . .	—	0,307	
20 „ „ „ . .	0,375	—	
22 „ „ „ . .	—	0,256	
23 „ „ „ . .	0,400	—	
24 „ „ „ . .	—	0,290	
26 „ „ „ . .	0,376	0,298	
29 „ „ „ . .	0,352	—	
32 „ „ „ . .	0,420	—	
35 „ „ „ . .	0,421	—	
38 „ „ „ . .	0,496	—	

met de overmaat van
zouten in den top gaat
eene afname van suiker
gepaard

Bladz. 463 geeft de *minerale* stoffen naar den ouderdom van het riet;

6 Maand.	8 M.	9 M.	10 M.	12 12 ¹ / ₂ M.	13 M.	14 M.	14 ¹ / ₂ M.	15 M.	16 ¹ / ₂ M.	
20,4	28	—	22,8	32,3	50,4	45,5	—	—	1	
—	—	—	36,1	—	25,9	—	34,3	—	31	
—	—	—	—	26	12	39,6	—	15,9	12,9	

De houtvezel bedroeg ook nog volgens bladz. 182 in riet van verschillende soort en maanden.

6 Maand.	8 M.	9 M.	9 ¹ / ₂ M.	10 M.	11 M.	13 M.	13 ¹ / ₂ M.	14 ¹ / ₂ M.	16 ¹ / ₂ M.	
9,1	7,6	9,3	—	7,1	4,2	10,2	—	—	—	
—	—	—	4	—	—	—	10,4	9,93	11,9	

De houtvezel werd ook nog bepaald bij bladz. 175:

In bemest riet	9,19	{ zonder minerale bestanddeelen }	{ 9,37 % 9,87 % }
„ onbemest „	9,64		

De bepaling van het gewicht *minerale* stoffen in het riet aanwezig is op bladz. 204 van Deel XIII geschied:

1000 kilo riet.	bevatten	3 kilo minerale stoffen
1000 „ verse rietbladen	„ 20 à 30 „	(gemid. 25 kilo.)

Een bouw of 7200 □ meter produceeren

50 000 kilo: 800 pikol riet

20 000 kilo: 320 pikol versch gewogen bladeren

daarin zijn voorhanden

in het riet	150 kilo mineralen
in de bladeren	500 „ stoffen
te zamen	650 kilo.

Dit staat gelijk aan de hoeveelheid *minerale* deelen die voorhanden zijn in ongeveer 210 pikol *boenkil*.

Boenkil moet derhalve met *minerale* stoffen worden aangevuld.

In bemest Riet	9,19	{ met bijberekening van minerale stoffen }	{ 9,37 % 9,87 % }
„ onbemest „	9,64		

Op blz. 186 geeft Dr. Fromberg op dat het riet op Java 90 % à 95 % sap bevat, dat er *gemiddeld* slechts 65 % wordt door persing verkregen, zoodat ongeveer $\frac{1}{3}$ van hetgeen men aan sap verkrijgt, in de ampas verloren gaat. Op de fabriek Ardi Redjo werd bij proeven met de sterkst mogelijke persing (bladz. 187) nog 30 % ampas overgehouden; — de molens werden toch dikwijls gebroken.

Dr. Fromberg behandelt in Deel XIII, bladz. 192 de vraag of het sap dat in de ampas terugblijft, *meer* of *minder suiker* houdend is dan hetgeen men door eerste persing reeds verwijderd heeft.

Riet bevatte blijkbaar *geen suiker* in vasten vorm.

In riet van twee Bataviasche fabrieken bestond het:

Srogal-fabriek	16.92 suiker	72.25 water.
Bandjarwardé dito . .	16.24 dito	72 dito

In de ampas werd gevonden:

Srogal	12.8° suiker. . . .	56.5 water.
Bandjarwardé . .	14.51 dito	66.5 dito

De verhouding tusschen suiker en water was dus:

Srogal-riet	1 tot 4.27
ampas	1 » 4.41
Bandjarwardé-riet .	1 » 4.43
ampas	1 » 4.58

Dit is een bewijs dat het sap, in de ampas teruggebleven, gelijk is in hoedanigheid aan het uitgeperste.

De invoering van betere sapverkrijgingméthodes is dus van het grootste belang voor de suikerfabricatie.

In 1856 werden eene geheele reeks proeven door Dr. Fromberg genomen, om te bepalen den invloed van diverse zouten en die der temperatuur op het rietsap. Zie Deel 17, bladz. 177, Natuurk. Tijdschrift 1858/59. Daaruit blijkt dat de kalk een algemeen en onmisbaar verbeteringsmiddel is, om het glucose gehalte te verminderen.

Bij de aanwezigheid van zeezout en van potasch, wordt de belemmering, die de kristallisatie door die stoffen ondervindt, weinig of niet door vermeerdering van de hoeveelheid kalk opgeheven. De chemische verbinding tusschen zeezout en suiker en tusschen een plantaardig zuur gebonden aan potasch, werken belemmerend op de kristallisatie.

De beste hoeveelheid kalk werd bevonden te verschillen tusschen 1 ½ en 2 % kalkmelk van 8° B. — (1 ½ % kalkmelk bevatte 0.23 kalk.)

Dat de verschillende variëteiten van het op Java aangeplante riet, groot verschil in suikergehalte oplevert, werd in de chemische analyses van Fromberg, Rost van Tonningen en in 1860 door Krajenbrink, deel 23 — bladz. 11 — breedvoerig uiteengezet. Elke landstreek schijnt eene bijzondere variëteit het best te produceeren. Bijzonderheden dien aangaande zijn in diverse opstellen verspreid, doch acht ik de opsomming daarvan niet van direkt nut, nu men bijna overal Japara en zwart riet kultiveert.

's Hage, 1 April 1882.

WETENSCHAPPELIJKE ONDERZOEKINGEN IN KAMBODJA.

In de sedert 1878 te Parijs uitgegeven *Annales de l'Extrême Orient*, Deel I, blz. 329 en elders, heeft Dr. J. Harmard, bekend door zijn belangrijke berichten over Laos en de wilde stammen van Zuid-China (zie: »Le Tour du Monde" 1879 en »Annales" 1879—80, blz. 135), in een stuk getiteld: »Les Kouys-Ponthey Kakéh. Considérations sur

les monuments dits Khmers", eenige fragmenten gegeven van inscriptiën, die door hem in *Khmer* (een andere naam voor *Kambodja*) gevonden zijn en die hij zich haastte onder de aandacht van de geleerde orientalist in Frankrijk en elders te brengen. Aan het slot van zijne belangrijke verhandeling, doet hij de vraag, of wij wel ooit in staat zullen zijn deze opschriften te ontcijferen: welke vraag hij dan zelf in dezer voege beantwoordt: »Il semble au moins, pour un certain nombre d'entre elles que la chose soit possible. Toutefois, le grande difficulté n'est pas de les lire, mais de savoir en quelle langue elles sont écrites." Hoewel nu de studie van de oudheden in het voormalig rijk van Khmer nog zeer jong is, hadden zich op dat tijdstip toch reeds vele geleerden, voornamelijk in Frankrijk en Engeland, daarmede bezig gehouden en kon 't wel niet anders of de nieuw ontdekte inscriptiën moesten allerwege de opmerkzaamheid tot zich trekken.

Dat men slechts fragmenten te zien kreeg, had natuurlijk zijn bezwaar, en zeker zou menig orientalist den heer Harmard uit de verte een onvriendelijken blik hebben toegeworpen, had men geweten dat de geleerde onderzoeker met opzet brokstukken leverde, omdat — gelijk hij zich later in een brief aan de redactie van de *Annales* verontschuldigt — zijn eenig doel was »de montrer combien les écritures différaient suivant les monuments et de prouver par là que les architectes n'appartenaient, ni à la même époque ni sans doute au même peuple." Men had echter iets, en wie ook voor de schijnbaar hopelooze taak der ontcijfering moge zijn teruggeschrikt, niet alzo ook in het buitenland met roem bekende orientalist, Dr. H. Kern, hoogleeraar te Leiden. Al zeer spoedig na het bekend worden van bovengenoemde »*Considérations*", verscheen van zijne hand, en wel in de *Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neerl. Indië*, een stuk getiteld: »Opschriften op oude bouwwerken in Kambodja", waarin de medegedeelde inscriptiën aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen werden. Hoe onze geleerde landgenoot zich van deze gansch niet gemakkelijke taak kweet, daarvan getuige de verklaring van Dr. Harmard in zijnen reeds aangehaalden brief. »Je ne puis vous dire", zoo lezen wij daar, »avec quel plaisir j'ai lu, dans les *Annales de l'Extrême Orient* (in welk tijdschrift terstond eene vertaling van Dr. Kern's studie verschenen was), l'article du Dr. Kern relatif aux inscriptions cambodgiennes. Je ne pensais guère que tout le mal, que je me suis donné, toutes les privations, que j'ai dû m'imposer, pour recueillir ces pauvres inscriptions, recevraient si vite leur récompense. Je ne croyais avoir travaillé que pour l'avenir, je suis heureux que ce soit pour le présent."

Dr. Harmard deed echter meer dan prijzen. Terstond stelde hij zijne kostbare verzameling van inscriptiën ter beschikking van Dr. Kern, en nauwelijks heeft deze den rijken schat behoorlijk ontvangen of het aangevangen onderzoek wordt voortgezet, en de *Annales* openen hare kolommen voor eene reeks van opstellen onder den titel van »*Inscriptions Cambodgiennes*", die — om er hier niet meer van te zeggen — licht helpen verspreiden over wat tot hiertoe ook voor de beste kenners van de Khmersche oudheden duister was. Niet weinig zullen deze studiën er ook toe bijgedragen hebben om de belangstelling meer

algemeen te doen worden in deze schatkamer van indische oudheden, met hare vroegere hoofdplaats *Angkor-Tom* (Thom) en *Angkor-Vat*, welke laatste stad ergens het Jeruzalem van het Boeddhisme genoemd wordt. Het kon dan ook wel niet anders of de in 1878 te Parijs opgerichte *Société Académique Indo-Chinoise* moest den Hollandschen geleerde onder hare eerste correspondenten opnemen. Zelden was eene onderscheiding meer verdiend. Laten wij Nederlanders er den wensch aan toevoegen, dat het onzen landgenoot nog lang gegeven worde, ook langs dezen weg, Holland's roem in de buitenwereld te handhaven!

De zoo even genoemde *Société Académique* spant blijkens hare verslagen, alle krachten in om de studie van de oudheden in het rijk Khmer levendig te houden. Ook in hare jongste vergadering was dit onderwerp weer aan de orde, en heeft bij die gelegenheid de voorzitter, de Markies *de Croizier*, die onder de eerste kenners van Cambodja en zijne tempelruines moet worden gerekend, de terugkomst aangekondigd van een der vele Franschen, van wie wij vermeld vinden dat zij de hier bedoelde monumenten op de plaats zelve hebben onderzocht. Ik bedoel den zeeofficier *Louis Delaporte*, die voor Gouvernements rekening eene wetenschappelijke reis naar Cochinchina ondernomen heeft, maar ongelukkig te midden van zijnen arbeid door eene hevige ziekte overvallen werd, waardoor hij zich genoodzaakt zag onverwijd den terugtocht naar het vaderland aan te nemen. Van hoeveel belang echter deze laatste wetenschappelijke expeditie voor de studie in kwestie is en nog worden kan, blijkt uit de mededeeling van den heer de Croizier, welke ik nu hier — op uitdrukkelijk verzoek van het Bestuur der *Société Académique* — in haar geheel laat volgen.

»M. Delaporte, accompagné d'une partie de son personnel quittait Marseille le 3 Octobre 1881; dès son arrivée à Saïgon, il a rencontré l'accueil le plus bienveillant de la part de M. Le Myre de Vilers, gouverneur de la Cochinchine, qui mit de suite à sa disposition un bâtiment à vapeur, et lui fit allouer par le Conseil colonial une subvention de 8 000 francs pour les premiers frais de son voyage; la grande Compagnie de navigation Roque lui offrit ses chaloupes à vapeur, en lui proposant de transporter gratuitement son personnel et son matériel pendant toute la durée des opérations, et M. Fourès, représentant par intérim du Protectorat français au Cambodge, en l'absence de M. Aymonier, s'employa utilement pour faciliter aux explorateurs leurs derniers préparatifs. De Phnom Penh, capitale du Cambodge, M. Delaporte se rendit directement aux ruines d'Angkor, et il a pu résoudre enfin le difficile problème de la destination des édifices religieux de cette ancienne métropole de la civilisation indo-chinoise; ses découvertes l'ont amené à ce résultat, aussi intéressant qu'inattendu, que ces anciens temples Khmers étaient voués au brahmanisme; en explorant Angkor-Vat, il a fait dégager dans les parties élevées les chefs-d'œuvre de la sculpture cambodgienne, des bas-reliefs, jadis brillamment dorés, frontons et encadrements, dont tous les sujets, jusqu'à ceux qui décoraient le sanctuaire le plus intime, sont consacrés aux exploits de Rama et à la gloire de Vichnou; c'est donc à ce dieu qu'était dédié Angkor-Vat. A Angkor Tom, il a visité de nouveaux monuments dans la plupart

desquels il a retrouvé encore dans les principaux frontons les exploits de Rama et de Vichnou; il y a constaté la présence du linga, emblème de Siva (*phallus* des anciens); il a fait déblayer et fouiller l'ancien palais des rois Khmers, oeuvre de sculpture grandiose et merveilleuse, dont les terrasses superposées sont ornées de superbes compositions en bas-relief: l'éléphant tricéphale, au corps énorme, Iravâlti, y trône à toutes les places d'honneur comme aux angles de toutes les portes de la ville où il est monté par le dieu Indra, accompagné de deux Apsaras ou danseuses célestes de son paradis.

M. Delaporte avait déjà recueilli 300 photographies, 40 moulages et un petit nombre de pièces originales de grande valeur, lorsque, à la date du 1er Janvier il a été obligé, ainsi que son second, M. Faraut, ingénieur, et l'un de ses dessinateurs, M. Tille, de céder à la maladie et de regagner Saïgon pour y entrer à l'hôpital; il a dû s'embarquer sur le premier transport en partance pour la France; bien que très faible, il a supporté le voyage et il est aujourd'hui en voie de convalescence.

La mission, malgré le départ de son chef, n'en continue pas moins ses travaux: M. Delaporte en a remis le commandement, avec ses instructions, à M. le docteur Ernault, médecin de la marine, qu'assistent M. Ghilardi, chargé des moulages, et M. Laédhric, dessinateur et photographe; à la date du 16 janvier, les recherches entreprises par les explorateurs se poursuivaient activement; le personnel réduit à trois européens, accompagnés de deux interprètes, de douze miliciens indigènes et de quelques mandarins Cambodgiens et Siamois venait de se mettre en route pour Batta-Bong, d'où il devait repartir bientôt à bord de la canonnière mise à sa disposition par M. Le Myre de Vilers, pour gagner les ruines N. E. et pour visiter ensuite les monuments situés sur les rives du Mě-Kong. Les opérations pourront être continuées jusqu'au milieu de mars, époque à laquelle la chaleur deviendra trop forte et le temps trop orageux pour qu'il soit possible à des Européens de résister aux intempéries du climat; la mission rentrera probablement en France à la fin d'avril ou au commencement de mai.

L'état de la santé de M. Delaporte permet d'espérer qu'il pourra prochainement exposer lui-même à la Société les résultats de sa Mission."

Breda, 6 April 1882.

R. VAN ECK.

In de hierboven bedoelde vergadering van de Société Académique werd ook nog gesproken over het voorgenomen plan om wetenschappelijke onderzoekingen op de Philippijnen, de Carolinen- en Marianeneilanden te organiseeren, tot welk einde reeds de noodige nasporingen in de archieven en bibliotheken van Spanje gedaan worden. Om zich voor dezen omvangrijken arbeid van den noodigen steun te verzekeren, bood de Société Académique aan Koning Alphonse XII het beschermheerschap aan, wat deze zich heeft laten welgevalen. Aan den Graaf Alphonse Dilhan, die zich met het overbrengen van het diploma heeft belast, gaf Zijne Majesteit bovendien de verzekering, dat het Genootschap bij zijn onderzoek op de ruimste medewerking van zijne zijde rekenen kon.

De zendingbond en zijne strekking,

DOOR

MR. W. B. BERG SMA.

In het Maartnummer van dit Tijdschrift is het verslag besproken van eene conferentie van zendelingen, die in het jaar 1880 te Depok en Batavia heeft plaats gehad: op die conferentie heeft ook de oprichting van eene vaste vereeniging onder de zendelingen een onderwerp van beraadslaging uitgemaakt, en algemeen werd de wenschelijkheid daarvan erkend. Eenige punten die daarbij op den voorgrond moesten staan, werden aangenomen, maar, aangezien tot die conferentie slechts een beperkt getal zendelingen had kunnen worden uitgenoodigd, werd het nemen eener definitieve beslissing uitgesteld tot 1881, wanneer men zich voorstelde weder bijeen te komen met allen die op Java als zendeling werkzaam zijn. Deze tweede conferentie heeft in Augustus 1881 plaats gehad; het verslag van het daarin verhandelde is evenwel nog niet gepubliceerd, maar het resultaat blijkt uit het *Indisch Staatsblad* n°. 246 van het vorige jaar, waarbij de statuten van de vereeniging: »Nederlandsch Indische-zendingbond" zijn goedgekeurd door de regeering. Die statuten zijn vervat in het hieronder volgende Reglement:

REGLEMENT voor den Nederlandsch-Indischen zendingbond.

Art. 1. Er bestaat in *Nederlandsch Oost-Indië* een verbond van zendelingen en zendingsvrienden onder den naam *Nederlandsch-Indische zendingbond*.

Art. 2. Alleen zij, die Jezus Christus erkennen als God en Zaligmaker, met onderschrijving van de 12 artt. des algemeen christe-

lijken geloofs, kunnen als eden van dezen zendingbond worden aangenomen.

Art. 3. Het doel van den zendingbond is: bevordering van den zendingsarbeid met alle middelen naar Gods woord geoorloofd, — waarvan voorschands wordt voorgesteld:

- a. het houden van *conferentiën*, en wel voorloopig voor leden die op *Java* en *Madoera* gevestigd zijn; — bestaan er verhinderingen, waardoor de conferentiën niet *jaarlijks* kunnen gehouden worden, dan geschiedt zulks om de *twee* jaar:
- b. het bevorderen van drukken en uitgeven van *boekwerken* in de Javaansche, de Soendaneesche, de Maleische en de Madoereesche taal, ten dienste van de Evangelisatie en van het schoolonderwijs;
- c. het uitgeven of onderhouden van een *orgaan*, gewijd aan de belangen van den bond in het bijzonder, en die der zending in *Nederlandsch Oost-Indië* in 't algemeen.

Art. 4. Het orgaan van den zendingbond is »de Opwekker”. De redactie voor dat gedeelte van dat blad, hetwelk op den zendingbond betrekking heeft, is opgedragen aan eene commissie, te benoemen door het Bondsbestuur.

Art. 5. Behalve het hoofd-artikel bevat het Bondsorgaan de volgende rubrieken:

1. Schriftbeschouwingen tot stichting en verbreiding van bijbelkennis;
2. Zendingsgeschiedenis;
3. Uit de pers;
4. Mededeelingen den bond betreffende;
5. Ingezonden stukken;
6. Advertentiën.

Art. 6. Het bondsbestuur bestaat uit *drie* leden, op *Java* en *Madoera* woonachtig, en gekozen bij volstrekte meerderheid van stemmen, door de leden van den bond uitgebracht.

Bij het begin van iedere conferentie treden beurtelings één of twee leden van het bestuur af, en wel alzoo dat eerst de president aftreedt, en op een volgende conferentie secretaris en penningmeester aan de beurt van aftreden zijn. De afgetreden zijn dadelijk herkiesbaar.

De keuze van president wordt bepaald door de volstrekte meerderheid van stemmen der stemmende leden; de overige functiën worden door de bestuursleden bij onderling goedvinden geregeld.

Voor elk lid van het bestuur wordt op gelijke wijze een secundus gekozen. Bij verhindering of ontstentenis van een bestuurslid treedt diens secundus in functie. Hun aftreden geschiedt op den tijd, die voor ieders primus bepaald is.

Art. 7. Het bondsbestuur wordt bijgestaan door *commissiën*, te be-
noemen door dat bestuur voor een onbepaalden tijd; en wel:

- a. de commissie bedoeld bij art. 4;
- b. commissiën voor de drukwerken in art. 3 *b* vermeld, — voor elke taal ééne, zooveel mogelijk elk uit *twee* leden bestaande. Zij beoordeelen, iedere commissie voor zich, de aangeboden werken wat taal en inhoud betreft, en adviseeren dienaangaande aan het bondsbestuur;
- c. eene regelingscommissie voor eene te houden conferentie.

Art. 8. Alleen het bondsbestuur heeft de uitvoerende macht, en draagt dientengevolge alle verantwoordelijkheid.

In spoedeisende gevallen kan de president, buiten de gelegenheid zijnde om tijdig met zijne medebestuurders te overleggen, ook alleen handelen, behoudens verantwoordelijkheid aan zijne medebestuurders.

Wanneer bij eenige beraadslaging de stemmen staken, dan wordt de beslissing tot later opgeschort, namelijk indien de zaak niet dringend is.

Is ze dat wel, dan beslist de president der conferentie in zaken die de conferentie betreffen, — en de president van den bond, of, bij afwezigheid, diens secundus, in die welke ter verantwoording van het bondsbestuur komen.

Art. 9. De leden van den bond kunnen plaatselijke *afdeelingen* vormen. Deze afdeelingen beoogen: het doel van den bond in eigen kring te bevorderen, belangstelling in het werk der zending te wekken en gelden voor den bond te verzamelen.

In plaatsen of gewesten, waar geen afdeelingen van den bond bestaan, kan het bestuur *correspondenten* benoemen.

Art. 10. De *middelen* waardoor de bond in zijne uitgaven voorziet, zijn:

- a. contributiën der leden;
- b. bijdragen van begunstigers en van zendings-corporatiën;
- c. collecten en vrije giften;
- d. eventueele erfmakingen en legaten.

De contributie voor de leden bedraagt minstens één gulden 's maands.

Begunstigers zijn zij, die den zendingbond geldelijken steun verleenen.

De afdeelings-secretaris of de correspondent belast zich met het ontvangen der contributiën op elke plaats in zijn ressort, waar zich leden of begunstigers bevinden; zoomede van buitengewone giften, die daar mochten inkomen; — geeft daarvoor quitantie af op naam van den bond, en is verplicht tot de overmaking dier gelden aan den bondspenningmeester jaarlijks vóór ultimo Mei.

Zoo spoedig mogelijk worden de gelden, die niet terstond gebruikt worden, in eene soliede spaarbank belegd. De gekweekte renten behooren tot de inkomsten van den bond.

Art. 11. In de maand Augustus brengt het bondsbestuur jaarverslag uit van zijne werkzaamheden en van zijn beheer, alsook van zijne ontvangsten en uitgaven, welk verslag in het bondsorgaan wordt geplaatst.

De afdeelingen, correspondenten en commissiën stellen, voor zooveel ieder hunner betreft, het bondsbestuur daartoe in staat door toezending van rapporten, verslagen, verantwoordingen en mededeelingen vóór ultimo Juni van elk jaar.

Art. 12. De conferentiën worden in de maand Augustus, zooveel mogelijk in het Seminarie te *Depok*, gehouden.

Het bondsbestuur roept de conferentiën zamen volgens de bepalingen in dit reglement vervat.

Op die conferentiën worden volgens programma vraagpunten behandeld, die betrekking hebben op de zending, — deels door referaten met nadere bespreking, deels door vrije beraadslaging. Ook voorstellen omtrent werkzaamheden van den bond, die het bondsbestuur noodig acht in die vergaderingen ter sprake te brengen of aan het oordeel der vergaderde leden te onderwerpen.

Art. 13. De conferentiën worden geopend met het houden van eene voorloopige vergadering, in welke worden gekozen een president en een secretaris voor de te houden conferentie, benevens eene commissie voor de beoordeeling van het verslag, hetwelk door den secretaris der conferentie wordt samengesteld.

Na goedkeuring van dat verslag zorgt het bondsbestuur voor den druk.

De secretaris eener conferentie is gehouden, aan den bonds-secretaris te verstrekken de notulen der gehouden vergaderingen.

Art. 14. Alle leden en begunstigers van den bond hebben recht tot bijwoning van de conferentiën en ontvangen een exemplaar van het verslag.

Leden hebben een beslissende, — begunstigers een adviseerende stem.

De leden mogen gasten in de vergaderingen der conferentiën introduceeren.

Art. 15. Zendelingen in functie, leden van den bond zijnde, voorloopig die op *Java* en *Madoera* woonachtig zijn, hebben recht op vergoeding van reis- en verblijfskosten uit de bondskas tot bijwoning van de conferentiën, namelijk voor zooveel daar niet van andere zijde of op andere wijze in voorzien wordt.

Art. 16. Het bondsjaar begint den 1sten Juni en eindigt den 31sten Mei.

Art. 17. Bij verschil van opvatting beslist het bondsbestuur over den zin of de beteekenis der artikelen van dit reglement.

Art. 18. Huishoudelijke zaken worden bij afzonderlijke bepalingen geregeld.

Art. 19. Alle stukken, brieven etc., den zendingbond betreffende, worden namens het bondsbestuur door president en secretaris onteekend.

Art. 20. Tien jaren na de arresteering kan dit reglement herzien worden, of wel binnen dien tijd, wanneer *twee derden* der ingeschreven leden hun verlangen daarnaar te kennen geven. Die herziening echter kan nimmer toegepast worden op artikel 2.

Hieruit blijkt dat deze Bond voorloopig zal bestaan uit leden, die op Java en Madura gevestigd zijn (art. 3a). De kennismeming van het verslag der eerste conferentie heeft het plan de sympathie van vele zendingvrienden in Nederland doen verwerven, en ruime bijdragen zijn verstrekt en toegezegd, zoodat men zich voorstelt zelfs jaarlijks te kunnen vergaderen. De uitnoodigingen en dus ook het bekostigen hunner reizen uit te breiden tot de zendelingen op de Buitenbezittingen zou te ver gaan: dus bepaalt men zich aanvankelijk tot Java en Madura. Waarom alle zendelingen die daar werken niet waren genoodigd tot de eerste conferentie, blijkt uit het gezegde door den voorzitter (blz. 125 van het verslag): »Aan de gedachte van uitsluiting mag geen plaats worden gegeven. Het is eene geldkwestie. Men had over eene zekere som gelds te beschikken ¹⁾ en kon niet verder gaan met aanbieding van vergoeding der reiskosten, dan die som toeliet. Nu ligt het voor de hand dat genoodigd zijn zij, die het dichtst bij Batavia wonen; dat daaronder nu juist vijf zendelingen van één vereeniging ²⁾ zijn" — zooals de vorige spreker had opgemerkt, — »is geheel onopzettelijk." Toch zegt de heer Neurdenburg in zijn artikel hierboven vermeld — *Indische Gids*, Maart blz. 388 —: »Ik voor mij had zeer gaarne gezien, dat de zendelingen in den Oosthoek althans waren uitgenoodigd; ook voor hen zou het eene verfrissching geweest zijn, met broeders-zendingen eenige dagen door te brengen. Intusschen wil ik blijven eerbiedigen de redenen, die van zekere zijde afzondering en uitsluiting schijnen te gebieden."

¹⁾ Die door vrijwillige bijdragen van zendingvrienden te Batavia, vooral op aansporing van wijlen Ds. Schuurman was bijeengebracht.

²⁾ Van de Nederlandsche Zendingsvereeniging, gevestigd te Rotterdam, even als het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Die vereeniging heeft West-Java tot werkkring gekozen. Voor eenige jaren gaf de heer Coolsma, directeur van het zendelingshuis, een overzicht van den uitslag harer werkzaamheid.

De heer Neurdenburg erkent dus, dat de zendelingen behoefte hebben aan zulke verfrisschingen als de conferentiën opleveren, »die hun van »te meer nut zullen zijn, naarmate zij zich bij gelegenheden als deze »in ruimer kring bewegen.» Maar overigens brengt hij allerlei bezwaren te berde; en betwijfelt zelfs of die samenkomsten dienstbaar kunnen gemaakt worden aan het verkrijgen van hulpmiddelen voor school- en godsdienstonderwijs met verdeeling van arbeid en besparing van kosten, zooals de heer Jansz had betoogd, terwijl immers samenwerking van mannen als Jansz en Poensen in die richting zeer zeker goede vruchten zoude opleveren.

Maar het hoofdbezwaar van den heer Neurdenburg is gelegen in de oprichting van een Zendingbond, omdat hij vreest dat daardoor een wanverhouding zal ontstaan tusschen de zendelingen en de respectieve besturen van zendelinggenootschappen, en dat de eersten, openlijk optredende tegenover verschillende machten, zich zullen aanmatigen wat uitsluitend tot de bevoegdheid der laatsten behoort.

In de eerste plaats zij opgemerkt, dat het stichten van eene vaste vereeniging met een bestuur als middenpunt in dit geval de conditio sine qua non is, om het doel te kunnen bereiken, daar anders telkens opnieuw tijd en moeite ter voorbereiding van bijeenkomsten zouden besteed, daarvoor gelden bijeengebracht en voorts de kwestie uitgemaakt moeten worden, niet alleen wie genoodigd zal worden, maar ook wie noodigen zal.

Erkenning door de regeering is een vereischte van publieke orde, waaraan men zich in Indië te eerder gedraagt, omdat men er, bij zeer weinig last, de voordeelen van ondervindt ¹⁾.

En wat nu het eigenlijke, het inwendige bezwaar, om het zoo eens te noemen, betreft, bij kennismeming van artikel 3 van de Statuten kan daarvoor, meen ik, geen grond meer bestaan. Toen de heer Jansz in de eerste conferentie gewaagde van zendinghospitalen, liefdadigheids-beleenbanken, landontginning tot evangelisatie, en een anti-opiumverbond, bedoelde hij niet dat de zendingbond voor de stichting of bevordering daarvan zelfstandig zou optreden, maar alleen dat die zaken in de onderlinge bijeenkomsten, en voorts in een orgaan, dat daarvoor bestemd is, behandeld zouden worden, om zodoende de aandacht van de respectieve besturen van de zendingvereenigingen er op te vestigen, en het handelend optreden van die besturen voor te

¹⁾ Ook in andere opzichten, b.v. tegenover de N. I. Stoomvaartmaatschappij, die zeer bereid is bij overtocht van personen, die niet voor eigen rekening gaan, faciliteiten te verleen, is het veel waard als er een vast bestuur in zoo'n geval opreedt.

bereiden, waardoor dan ook wellicht de zendingbond als gemeenschappelijk orgaan van die vereenigingen zou kunnen worden *gemachtigd*. De belangen van de zending publiek te behandelen, kan zeker geen bezwaar zijn, en zal zonder twijfel voor haar heilrijke vrucht opleveren, Reeds de eerste conferentie gaf aanleiding tot het opstel, door den heer Neurdenburg zoo geprezen, van den zendeling Albers, over de vraag: in hoever kennis van het Mohamedanisme noodig is voor den evangelist, welk opstel, behalve in het Verslag, in den »Opwekker» en in het orgaan van de Nederlandsche Zendingsvereeniging werd gepubliceerd. In welk opzicht zou dan het lid zijn van den Zendingbond de verstandhouding tusschen een zendeling en het genootschap dat hem afvaardigde, kunnen bederven?

In de rede die de zendeling Albers door ziekte verhinderd is geworden bij de opening van de tweede conferentie uit te spreken, en welke sedert in het Orgaan der voormelde vereeniging is afgedrukt, leest men:

»Wij hadden gehoopt alle zendingen van Java hier vereenigd te zien; maar ziet, velen hebben zich om velerlei redenen moeten verontschuldigen.»

Ik vooronderstel dat onder de laatsten ook behooren de zendingen van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, en betreur dit te meer, omdat daaronder mannen zijn, met wie ik sinds lang bekend en bevriend ben, die ik met vrucht heb zien arbeiden; van wier gerijpte ervaring zeer zeker hunne meestal jongere collega's gaarne partij zouden trekken.

Is dan ook het aantal leden in den Bond aanvankelijk kleiner dan gewenscht werd ¹⁾, toch vertrouw ik dat het denkbeeld, uitgesproken in de eerste conferentie door den heer Jansz (zie blz. 113 van het Verslag), allengs zal worden verwezenlijkt: dat de Bond nauwere aaneensluiting zal doen ontstaan tusschen de zendelinggenootschappen in het vaderland.

Dat echt irenisch streven bezielde ook hem, die de stichting van den Bond niet mocht beleven, onzen ook door den heer Neurdenburg hoog gewaardeerden Schuurman. Die nauwere aansluiting is natuurlijk alleen mogelijk tusschen mannen van dezelfde belijdenis, orthodox volgens art. 2 van de Statuten, maar, in den geest van Schuurman, mild en ruim in de toepassing van de leer, de waarheid tegenover allen zonder onderscheid betrachtende, eerst en meest in liefdebetoon, zooals wij hem dat te Batavia hebben zien doen, nooit afstootende, steeds aantrekkende

¹⁾ Volgens een bericht in den *Standaard* van 18 April bedraagt het reeds 39 zendingen en zendingvrienden.

door zijn woorden en werken, door zijn geheele wezen bovenal, medelevende door mede te lijden of te verblijden, de vriend van alle verdief en eenlatenen en ongelukkigen, ook van een ter doodveroordeelde, onvermoeid tijd, talenten en krachten ten offer brengende aan het groote doelwaardoor hij leefde: menschen te redden, het zij blank of bruin.

Leiden, 4 April 1882.

De Missigit Raija in Atjeh,

DOOR

J. S T A A L.

Op ongeveer 300 meter ten Noord-Westen van *Kotta-Radja*, onze hoofdvesting in *Atjeh*, op eene plek welke gedurende den *Atjeh*-oorlog het tooneel was van zoo menigen fellen strijd, welks bezit met het leven van zoo velen onzer dappere krijgers werd gekocht, is de merkwaardige tempel opgericht, welke onze gravure voorstelt en in de maand December van het afgelopen jaar door de Nederlandsche Regeering aan de bevolking van *Atjeh* werd geschonken als eene schadeloosstelling voor het bedehuis, dat vroeger aldaar had gestaan en door ons was verwoest, en als een waardig bewijs, dat *Nederland* geen krijg heeft gevoerd tegen den godsdienst der *Atjehers* en ook na de verovering van hun rijk hun de veilige belijdenis van den *Islam* waarborgt.

Het gebouw is zoo belangrijk, zijn bouwtrant zoo eigenaardig, dat vooral nu het door ons Gouvernement werd opgericht, eene beschrijving in dit Tijdschrift wel niet overbodig zal worden genoemd.

Ik hoop en veronderstel trouwens, dat de meerderheid van de lezers niet behoort tot hen, die onbekend met de geschiedenis van hun eigen geloof of in blinde dweepzucht de lessen dier geschiedenis verloochenend, het eene wandaad achten van eene Regeering om niet alleen aan hare onderdanen vrijheid van geloof te vergunnen, maar zelfs uitgaven te doen voor een godsdienst, welke niet de hare is.

In dit geval niet lettende op de verplichtingen en zelfs niet op het eigenbelang van den Staat, dat anders door *Hollanders* niet zoo vlug wordt ter zijde gesteld, prediken zij onverdraagzaamheid, bestrijding, ja verdelging, verkiezen zij geweld en strijd boven overtuiging en vrede,

vergetende dat juist het ware en onbaatzuchtige Christelijk geloof hun liefde voor den medemensch en verdraagzaamheid voor zijne denkbeelden leert.

Voor hen is de bouw van de Missigit een gruwel geweest, hunne woordvoerders hebben het in onze volksvertegenwoordiging verklaard. Ik wil dit niet bestrijden, evenmin als hun eisch om in Atjeh voor een paar *honderd* Christenen eene kerk (dan toch altijd minstens twee kerken) te bouwen, waaraan deze voor hunnen godsdienst geene dringende behoefte kunnen hebben; ik vraag van hen alleen de erkenning dat de gruweldaad om aan *duizenden* Mohamedanen een bedehuis terug te geven, dat ze voor de belijdenis van hun geloof *moeten* bezitten, keurig is uitgevoerd.

De toekomst zal overtuigend bewijzen, dat het kostbare geschenk, ook al stelt men het denkbeeld van plichtmatige vergoeding ter zijde, op de bevolking van *Atjeh*, ja zelfs op de geheele inlandsche bevolking onzer Koloniën, een weldadigen invloed heeft uitgeoefend, waarvan de voordeelige gevolgen onze Regeering ruimschoots zullen schadeloos stellen voor de groote uitgaven thans voor den tempelbouw gedaan.

Hebben onze troepen den Atjeher Nederlands kracht doen kennen, de Missigit Rajja is hun een sprekend bewijs van onze macht, rijkdom en verdraagzaamheid, hoedanigheden welke een Indisch volk voor een overheerscher of bestuurder noodzakelijk acht en meer dan beschaving en geweld het dwingen tot eerbied en ontzag.

Van een economisch en van een politiek standpunt moet daarom naar onze meening de kostbare bouw van het bedehuis worden toegejuicht, terwijl de schoone uitvoering gelukkig bewijst, dat in onzen tijd waarin, vooral in *Indië*, aan gebouwen zoo menigmaal alleen als eisch wordt gesteld dat ze slechts aan hunne bestemming kunnen voldoen, *bouwkunst* nog soms onder de schoone kunsten mag worden gerekend en kunst en smaak nog niet geheel, als nutteloos voor de wetenschap der *bouwkunde*, zijn terzijdegesteld.

Straks die uitvoering op de teekening voorgesteld nader zullende beschrijven, wensch ik eerst het volgende mede te deelen wat als herinnering of toelichting wellicht voor menig lezer welkom kan zijn.

Even als op *Java*, maakte eenwen geleden op *Sumatra* de oorspronkelijke natuurgodendienst, ten gevolge van den invloed door Hindoe-volkplanters uitgeoefend, plaats voor den dienst van Brahma en later voor dien van Boeddha, het dichterlijke geloof dat door den onkundigen Christen zoo dikwerf onjuist met afgoderij en heidendom wordt gelijk gesteld, volgens hem hoe eerder hoe beter, des noods met geweld, door het Christendom te vervangen, hoewel bij nader onderzoek en meerdere bekendheid het hem zoude blijken dat vele grondbeginselen

van het Christelijk geloof aan dit heidensche zijn ontleend, en *Jezus*, bewust of onbewust, menige stelling en gedachte van Boeddhā en zijne discipelen heeft verkondigd en medegedeeld.

Op zijne beurt moest echter het geloof der Hindoes wijken voor het even verleidelijke, als geweldige Islamisme. Reeds in het midden der 12de eeuw werd door Arabische priesters en zendelingen het geloof van den grooten profeet in *Atjeh* overgeplant, om zich van daar snel over het overige eiland *Sumatra* te ontwikkelen en verder door den Indischen Archipel te verspreiden.

Even als schier alle bewoners van *Sumatra*, belijden de Atjehers dientengevolge thans den Mohamedaanschen godsdienst.

Deze dienst schrijft aan zijne belijders vijf voorname plichten voor, welke volgens de overlevering door *Mahomed* tot *pilaren* of zuilen van den Islam zijn verklaard en gewoonlijk dan ook onder die figuurlijke benaming worden aangegeven. Ze zijn:

1°. de belijdenis, dat er geen ander God bestaat dan Allah (de almachtige) en Mohamed diens Profeet is;

2°. het volbrengen van de voorgeschreven gebeden, n.l. dagelijks vijf, o.a. bij het opgaan, het ondergaan en den hoogsten stand (middag) der zon;

3°. de betaling van den *sakah* of jaarlijksche bijdrage tot ondersteuning van de armen en bevordering van het geloof, eene soort van belasting op verdienste, oogst en bezitting, waarvan echter "tout comme chez nous" niet altijd door den geloovige de voorgeschreven percenten worden opgebracht;

4°. het vasten gedurende ééne maand 'sjaars, n.l. gedurende de negende maand (Ramadhan of Poewasa) van het Mohamedaansche jaar, dat even als het onze 12 maanden, doch slechts 354 dagen heeft en van af *Mohamed's* vlucht naar *Medina* telt, zoodat de geloovigen thans, in plaats van 1882, 1300 schrijven. De Mohamedaan behoeft echter geen Dr. *Tanner* te zijn en voor zijn geloof te doen wat deze voor geld en reclame deed. Wel is gedurende die maand des daags het genot van spijs en drank, het rooken van tabak, zelfs het gebruik van parfumeriën verboden, doch "il y a avec le ciel des accommodements" en bovendien van zonsondergang tot zonsopgang mag hij zich schadeloos stellen voor de ontbering van den afgeloopen dag, of zich sterken voor die van den volgenden. Gedurende de nachten van deze maand is het de tijd van groote feesten en maaltijden, waarvoor in *Indië* zelfs de armoedigste inlander zijn geld gaarne ten offer brengt en, zoo hij dit niet bezit, zich dikwerf niet geneert om het te verkrijgen door diefstal, waarvoor, helaas, de Profeet geen vasten heeft bepaald en waardoor de Poewasa-maand op *Java* zoo menigmaal de dieven-maand wordt genoemd.

5°. de verplichting voor iedere Mohamedaansche man of vrouw om na de meerderjarigheid, als daartegen geene wettige verhinderingen (gemis aan geld, verstand en lichaamskracht) bestaan, minstens eenmaal in het leven eene bedevaart naar den tempel van *Mekka* te doen.

Mekka, gebouwd op de plaats waar *Abraham*, *Isaak* en *Ismaël* verblijf hebben gehouden, in welks nabijheid men nog de bron aanwijst, welke door een engel des Heeren op wonderdadige wijze aan *Hugar* zoude zijn geopenbaard, toen zij vluchtende met haar kind, van dorst in de woestijn versmachtte, en door welker water toen aan beide het leven werd gered, is niet alleen den geloovige heilig als de geboorteplaats van zijn Profeet, doch ook als de plaats waar zich het grootste heiligdom van het Mohamedaansche geloof bevindt: de *Kaa-bah*.

Deze tempel, volgens den Koran »het eerste gebouw door den mensch »opgericht om God te dienen'', is reeds vrij oud. Volgens de overlevering zoude die door *Adam* zijn gebouwd, volgens plannen hem uit den Hemel toegezonden. Hoewel later, naar men zegt, door *Abraham* herbouwd, zal het in den eersten tijd echter wel geen aanzienlijk gebouw zijn geweest. Thans is het eene kleine, vierhoekige, schitterend gedecoreerde tempel, ongeveer lang 12, breed 10, hoog 11 meter, waarbinnen zich, met zwaar zilver omlijst, de heilige *zwarte steen* bevindt, welke even als het kleine gebouw zelf, door *Mohamed* tot symbool van zijn geloof werd gewijd.

En naar deze heiligdommen stroomt, op bevel van den Profeet, thans jaarlijks eene schier ontelbare menigte geloovigen.

In menig opzicht, doch vooral uit een hygienisch oogpunt, zoude het echter wenschelijk zijn geweest, indien *Mohamed* deze laatste pilaar had weggelaten, de vier overblijvende zijn trouwens sterk genoeg om het gebouw van zijn geloof te schragen. Het mag ook betwijfeld worden of hij die vijfde pilaar zoude hebben gesteld, als zijn machtige geest spoorwegen en stoombooten had kunnen voorzien.

Toen hij toch zijn volgelingen de bedoelde verplichting oplegde, konden de bedevaartgangers slechts uit *Egypte* en *Syrië* en met karavanen, dus in geringen getale, opkomen en kon hij niet verwachten dat eens, zooals thans, jaarlijks honderdduizenden geloovigen uit alle oorden der wereld door den stoom naar *Mekka* zouden worden gedreven. Dat hij zulk een geweldige toestrooming niet voorzag, blijkt uit den Koran, waarin hij zegt:

»Indien gij ooit de pelgrims in talrijke massa's de poorten der »heilige stad ziet binnentreden, bedenkt dan, dat het einde der wereld »nabij is''.

Het is echter nu, helaas, een feit dat op bepaalde tijden van het jaar onder het verbazend aantal bedevaartgangers te *Mekka* opgehoopt, zich, ten gevolge van de onmacht of den onwil der plaatselijke overheden om de vereischte gezondheidsmaatregelen te nemen of te handhaven, de gevaarlijkste ziekten zooals cholera en pokken ontwikkelen, die niet alleen onder de door vasten en uitpattingen zoo vatbare en verzwakte pelgrims duizenden slachtoffers maken, doch waarvan de kiemen door hen, die van het heilige land terugkeeren, heinde en verre worden overgeplant en in hunne ontwikkeling zelfs het Christelijk *Europa* bedreigen.

Waarlijk het is voor een leek moeielijk verklaarbaar, dat door toewijding van kundige geneesheeren en met krachtige medewerking van de Regeeringen der Europeesche rijken voor het verzamelen van de gegevens, welke der oplossing van het moeielijke en voor de geheele menschheid zoo gewichtige vraagstuk bevorderlijk kunnen zijn, in onzen tijd nog geene middelen zijn gevonden tot genezing of voorkoming van de cholera, doch onbegrijpelijk is het, dat op de internationale geneeskundige congressen, die tegenwoordig geregeld worden gehouden, geene practische en krachtige maatregelen worden ter sprake gebracht en doorgedreven om vooral aan de bronnen van verschrikkelijke epidemiën, te *Mekka* en aan de *Ganges*, het ontspringen en den verderen loop der kwaal te keer te gaan.

Maar ik voer door dergelijke bijpaden den lezer te ver van den weg naar onze Atjehsche missigit. Keeren wij zoo snel mogelijk daarop terug.

Vrijdag is in de landen, waar de Mohamedaansche godsdienst wordt beleden, de dag voor de gemeenschappelijke godsdienstoefening bestemd, even als de Zondag en Zaterdag de daarvoor aangenomen dagen van Christenen en Joden zijn, hoewel voor de volgelingen van den Profeet aan dien dag niet het denkbeeld van rustdag is verbonden, zooals bij de genoemde dagen voor de laatsten het geval is.

Die godsdienstoefening moet in het bedehuis worden gehouden. Op *Java* en ook in *Atjeh* heeft bijna elke belangrijke kampong haar eigen bedehuis (*langar* of *mendersa*). In elk district vindt men echter op de hoofdplaats een grooter gebouw, dat den naam van missigit (Arabisch *mesdjid*) of moskee draagt. *Missigit raija* of voornaamste missigit noemde men in *Atjeh* den hoofdtempel, welke nabij het vroegere verblijf van den Sultan, den Kraton, was gelegen.

Een bepaalden vorm heeft eene moskee niet. Meestal is het echter een vierhoekig gebouw, waarvan het middengedeelte door een koepelvormig dak is gedekt, en aan welks zijden zich een of meer slanke rijk versierde torens verheffen, *minarets* genaamd. Aan deze torens is

een omgaand balcon gemaakt van waar de *moedzin* of oproepers (meestal blinden) de geloovigen oproepen tot het gebed.

Het gebouw is in de meeste Mohamedaansche landen opgetrokken in den romantischen Moorschen bouwstijl, waarvan het prachtige vroegere lustslot, het bekende *Alhambra* te *Grenada* zeker wel het schoonste voortbrengsel mag worden genoemd.

De moskee te *Cordova*, die genaamd *d'El Moyed* te *Cairo* en vele andere in *Egypte*, *Tunis*, *Algiers* en *Engelsch-Indië* zijn kunstwerken in dien stijl gebouwd, welke door hunnen schoonen vorm en hunne schilderachtige, even rijke als schoone ornamentatie, Christenen en geloovigen beide, tot bewondering dwingen.

De binnenzijde der muren is bijna overal met fantastisch geteekende en rijk gekleurde figuren (arabesken) beschilderd, waartusschen zich in Arabisch schrift zinrijke spreuken van den Koran slingeren en waardoor de muren als met kostbare Perzische tapijten behangen schijnen.

Elke moskee heeft hare *mihrab*, dit is een muur rijker versierd dan de overigen en zoodanig geplaatst dat de geloovige, met het gezicht daarheen knielende, in de richting van de *Kaa-bah* te *Mekka* is geplaatst. In dien muur is eene nis gemaakt, het belangrijkste deel van den tempel, *Kiblah* genoemd. In deze nis wordt geloofd, dat de godheid zich plaatst en derwaarts richt dus de Mohamedaan zijne gebeden.

Door beeld noch schilderij wordt echter de godheid aangeduid omdat de Mohamedaansche godsdienst alle figuurlijke voorstelling van mensch of dier verbiedt. De rijkste decoratie is echter aan de nis aangebracht, zoodat vorm en versiering duidelijk de gewichtigste plek in de moskee aanwijzen. Nabij de kiblah bevindt zich meestal eene soort van preekstoel (*mimbar*) van waar Vrijdags door den hoofdpriester eene Arabische preek wordt voorgelezen.

Voor of nabij de moskee bevinden zich putten, fonteinen of met water gevulde bakken en goten, waar de wasschingen worden verricht, welke de geloovige verplicht is te doen vóór hij het bedehuis binnentreedt, even als voor hem reiniging steeds de voorgeschreven voorbereiding is voor elk gebed of godsdienstige handeling, *zonder* welke aan deze geenerlei waarde kan worden toegekend.

Hoewel de Atjehers ten gevolge van hunne betrekkingen met *Turkije*, welks Sultan zij als hun godsdienstig hoofd beschouwen, aan wien zij gaarne in zijne oorlogen met *Rusland* finantiële hulp verleen-den, en van den invloed der talrijke Arabieren die zich in hun rijk vestigden, ijveriger Mohamedanen zijn dan Maleiers, Battaks of Pedireezen, kan men ze toch niet tot de recht geloovigen rekenen. Volgens de kronieken toch werd het aan eukele hunner vorsten als eene bijzondere

verdienste aangerekend, dat zij de dagelijksche gebeden en de voorgeschreven vasten in acht namen, wat een waar Muselman of recht geloovige als eene strenge verplichting en dus als niets bijzonders beschouwt.

Die weinige ijver voor den Islam is misschien oorzaak, dat de missigits door ons in *Atjeh* aangetroffen, even als die in onze overige koloniën, op bouwkunstig gebied zoo weinig beduidende gebouwen zijn, leelijk en armoedig in vergelijking met de prachtige moskeën, waarin elders de geloovige zijne gebeden opzendt tot Allah en zijn Profeet.

Misschien dat in het tijdperk van *Atjeh's* bloei, toen volgens de kronieken de deuren van den kraton met zilveren platen waren belegd, het paleis van den Sultan door een keurkorps van 3000 vrouwen werd bewaakt en 300 goudsmiden dagelijks voor den vorst werkzaam waren, ook meer kosten, kunst en arbeid voor het geloof zijn besteed dan in de dagen van verval, waarin het eertijds zoo machtige rijk bij den aanvang van den *Atjeh*-oorlog verkeerde; maar toch, veel schoons van permanenten aard zal in *Atjeh* wel niet ter eere van den Profeet zijn gesticht. Ware dit geschied, wij zouden er de sporen wel van hebben aangetroffen. De *Boro-Bodor*-tempel aan *Boeddha* gewijd in de residentie *Kedoe*, en de *Brambanan* tempels, voor *Brahma's* dienst verzezen in de residentie *Djokdjokarta* zijn langer blootgesteld geweest aan de vernielende samenwerking van klimaat, verwaarloozing en tijd dan Mohamed's bedehuizen, en thans nog dwingen hunne eerbiedwaardige, schoone overblijfselen den reiziger, die ze mag aanschouwen, tot bewondering, welk geloof hij ook het zijne noemt, als zijn geest nog slechts vatbaar is voor de indrukken door machtige schoonheid of historische herinneringen teweeggebracht.

De missigits, welke door ons in *Atjeh* werden aangetroffen, waren hoogst eenvoudige houten of steenen gebouwen met een spits dak, dat uit 2 à 3 boven elkander geplaatste en naar boven dus kleiner wordende gedeelten bestond en met atap (gedroogde bladeren van de nipa-struik) was gedekt. Meestal was het gebouw met een steenen muur omringd, waardoor het tot een vrij sterk reduit werd gemaakt, dat dikwerf niet dan met groote offers door onze troepen kon worden genomen. Even als bij de missigits in *Java* zijn nergens minarets aangebracht. Het oproepen door den *moedzin* heeft dan ook even als daar niet plaats, doch de uren voor het gebed worden door het slaan op een soort groote trom, door de Javanen *bedoek* genoemd, aangegeven.

Zoodanig was ook de toestand van de hoofd-missigit van *Groot-Atjeh*, toen de *Atjeh*-oorlog begon. *Beitoe el Rachman*, d. i. stad der barmhartigen, genoemd, werd ze omstreeks het begin der 17de eeuw

door den sultan *Iskander Moeda* gesticht en bevond zich op \pm 300 meter ten Noord-Westen van den Kraton, thans onze hoofdvestiging in *Atjeh* en door Generaal *van Swieten* tot *Kotta Radja* gedoopt.

Zooals de plattegrond-teekening aangeeft, stond het eenvoudige, doch gewichtige houten gebouw op een ruim plateau, dat zich ongeveer 8 meter boven den beganen grond verhief en door een rondgaanden muur was omgeven. Op eenigen afstand was om drie zijden van dit plateau een ringmuur gebouwd even als de vorige van klipsteen opgetrokken en dik $\frac{1}{2}$ meter bij eene hoogte van 1.8 meter. Beide muren waren op vele plaatsen zwaar met struikgewas en planten begroeid.

Zooals wij reeds zeiden, heeft deze missigit in den *Atjeh*-oorlog eene zeer gewichtige rol gespeeld. De lezer vergunne ons hem dit met enkele woorden in herinnering te brengen.

Het was den 10den April 1873 des namiddags te 1 ure, dus op het heetst van den tropischen dag, dat onze troepen voor het eerst met het bedehuis kennis maakten door een hevig geweervuur, dat van achter zijne muren werd gelost op de voorhoede van de kolonne, die bij de 1ste expeditie tegen *Atjeh*, op dien dag tegen den kraton was opgerukt. Hoewel zwaar vermoeid door een marsch, die te 7 ure was begonnen en waarbij met groote inspanning van krachten onder moeilijke omstandigheden eene lagune was overgetrokken, werd onmiddellijk door de onzen tot den aanval overgegaan. De *Atjehers* schenen besloten hun heiligdom krachtig te verdedigen en brachten door hunne stoutmoedige uitvallen onze troepen groote verliezen toe. Door eenige lichtkogels welke door onze mortieren op het atappen dak van de missigit werden geworpen, geraakte dit gebouw echter weldra in brand.

Gebruik makende van de verwarring, welke daardoor onder de verdedigers ontstond, wist de Luitenant *C. J. E. Schweijs* met een 20 tal manschappen, door gebruik te maken van een palmboom die nabij den buitenmuur stond, zich op dien muur te werken en van daar binnen de enceinte te springen. Die onverwachte, moedige aanval deed den vijand, die te midden van rook en vlammen het gering aantal onzer dapperen niet vermoedde, in groote overhaasting op de vlucht gaan en *Atjeh's* voornaamste missigit was daardoor ons.

Dienzelfden dag werd ze echter door weder verlaten, omdat het niet geraden werd geoordeeld om haar door de afgematte troepen te troepen te blijven bezetten, daar de muur, welke naar de zijde des vijands was gekeerd, in zoodanig vervallen staat verkeerde, dat hij slechts zeer geringe dekking bood, terwijl de *Atjehers*, woedend over hun verlies, de stelling hevig met hun vuur bestookten. Toen het

echter niet mogelijk bleek om zonder haar bezit den nabijgelegen kraton te veroveren, werd de missigit den 14den April, doch natuurlijk met meer moeite en offers dan de eerste maal, door onze troepen heroverd. Die herovering zoude zeker nog meer hebben gekost, als niet de dappere kapitein *J. H. Huijzer*, hoewel bij het beklimmen reeds vrij zwaar gewond, zich boven den ringmuur had weten te werken en zich daar met een geweer gewapend had weten staande te houden, totdat een zijner soldaten, *Gilgien* genaamd, zich bij hem had gevoegd waarop beide te midden van de verdedigers sprongen, daarin weldra met een donderend hoerah door tal van andere manschappen gevolgd, waardoor de vijand zoo in verwarring werd gebracht dat hij na een kort doch hevig gevecht zijne sterkte weder in onze handen liet.

Tegen 10 uur van dienzelfden dag kwam de grijze generaal-majoor *Köhler*, opperbevelhebber der expeditie, in de veroverde sterkte. Na haar bezichtigd te hebben begaf hij zich met eenige officieren op het plateau waarop de missigit had gestaan, die den 10den was verbrand van welke plaats hij het omringende, zwaar begroeide terrein wenschte te overzien.

Natuurlijk was men op die plek echter ook zeer zichtbaar voor den vijand, die zich dicht in de nabijheid bleef ophouden en met zijn geweervuur voortdurend de veroveraars bestookte. Nauwelijks had dan ook een der aanwezige hoofdofficieren den generaal op de onveiligheid van zijne standplaats opmerkzaam gemaakt, of een geweerkogel trof den grijzen veldheer in arm en borst en deed hem bewusteloos neervallen in de armen van een zijner adjudanten en weinige oogenblikken later bezwijken.

Met den dood van *Köhler* begon de ellende van de 1ste *Atjeh*-expeditie, welke den 17den April onze troepen de missigit weder deed ontruimen en hen den 29sten d. a. v. naar *Java* deed terugkeeren.

Op den 6den Januari van het volgende jaar (1874), bij de 2de expeditie naar *Atjeh*, welke onder het opperbevel van den luitenant-generaal *van Swieten* plaats had, werd de missigit, welke intusschen door den vijand beter in verdedigbaren staat was gebracht en met eenige sterke buitenwerken was omgeven, door onze troepen onder bevel van den overste de Roij van Zuydewijn opnieuw genomen, doch met belangrijke verliezen aan onze zijde. Daar weldra de verovering van den kraton (23 Januari) en onze vaste vestiging aldaar volgden, bleef ze sedert in ons bezit. Het emplacement werd niet bezet of gebruikt, de muren liet men door buskruit en dynamiet in stukken springen, welke voor het aanleggen van wegen en het fundeeren van gebouwen in de nieuwe bezitting werden aangewend.

Toen in het jaar 1877 de Gouverneur-Generaal *van Iansberge Groot-Atjeh* bezocht, werd hem door de Atjeesche hoofden, die opgekomen waren om hem hunne hulde te brengen, de wensch van de bevolking medegedeeld om eene nieuwe missigit te verkrijgen in, en zoo mogelijk op de plaats van het bedehuis, dat in 1873 door onze troepen in de asch was gelegd. Zijne Excellentie beloofde hun, dat voor rekening van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement eene nieuwe Missigit raija zoude worden gebouwd, welke in fraaiheid en en doelmatigheid de vorige rijkelijk zoude overtreffen. Het gebouw dat onze teekening weergeeft, is de verwezenlijking van die belofte.

Het oorspronkelijk ontwerp van de nieuwe Missigit raija werd vervaardigd door den architect *Bruins* van het Departement van Burgerlijke Openbare Werken, in overleg met den Hoofdpanghoeloe van *Garoet* (in de *Preanger Regentschappen*), die de noodige voorlichting gaf voor de bijzondere eischen waaraan het gebouw, ten gevolge van de voorschriften en begrippen van den Mohamedaanschen godsdienst, moest voldoen. De opzichter van hetzelfde Departement *L. P. Luijks* werd daarop naar *Atjeh* gezonden om de verdere gegevens te verzamelen en de noodige voorbereidende maatregelen voor den bouw te nemen. Deze verdienstelijke bouwkundige, onder wiens onmiddellijke leiding het moeilijke bouwwerk later geheel is uitgevoerd, wijzigde, te *Batavia* teruggekeerd, op het hoofdbureau van zijn Departement met medewerking van eenige Ingenieurs, het oorspronkelijk project tot hetgeen bij den bouw is gevolgd.

Omdat de Mohamedaan alles ontheiligd acht wat door een ongehoovige is daargesteld of zelfs aangeraakt, trachtte men voor den bouw van de missigit Atjeesche werklieden te verkrijgen, doch te vergeefs. Na vele mislukte pogingen zag men zich wel verplicht van dit denkbeeld af te zien en aan ongeloofigen de uitvoering van het werk over te laten.

Voor die uitvoering boven de funderingen, welke in daghuur werden vervaardigd, werd te *Batavia* eene aanbesteding gehouden. Onbekendheid met het bouwterrein en wellicht vrees voor de moeilijkheden aan de uitvoering van het eigenaardige werk verbonden, maakten dat geen der weinige aannemers op *Java* mededong en er slechts één inschrijver was, n.l. *Lie-A-Sie*, een Luitenant der Chineezzen in *Atjeh*, aan wien de uitvoering voor f 203 000 werd gegund.

Op den 9den October 1879 werd met groote plechtigheid de eerste steen gelegd door het Atjeesch Hoofd Toekoe Kali in tegenwoordigheid van den generaal *van der Heijden*, Gouverneur en Militaire Bevelhebber van *Atjeh*, van de Nederlandsche militaire en civiele autoriteiten in *Atjeh*, een groot aantal aanzienlijke hoofden en groo-

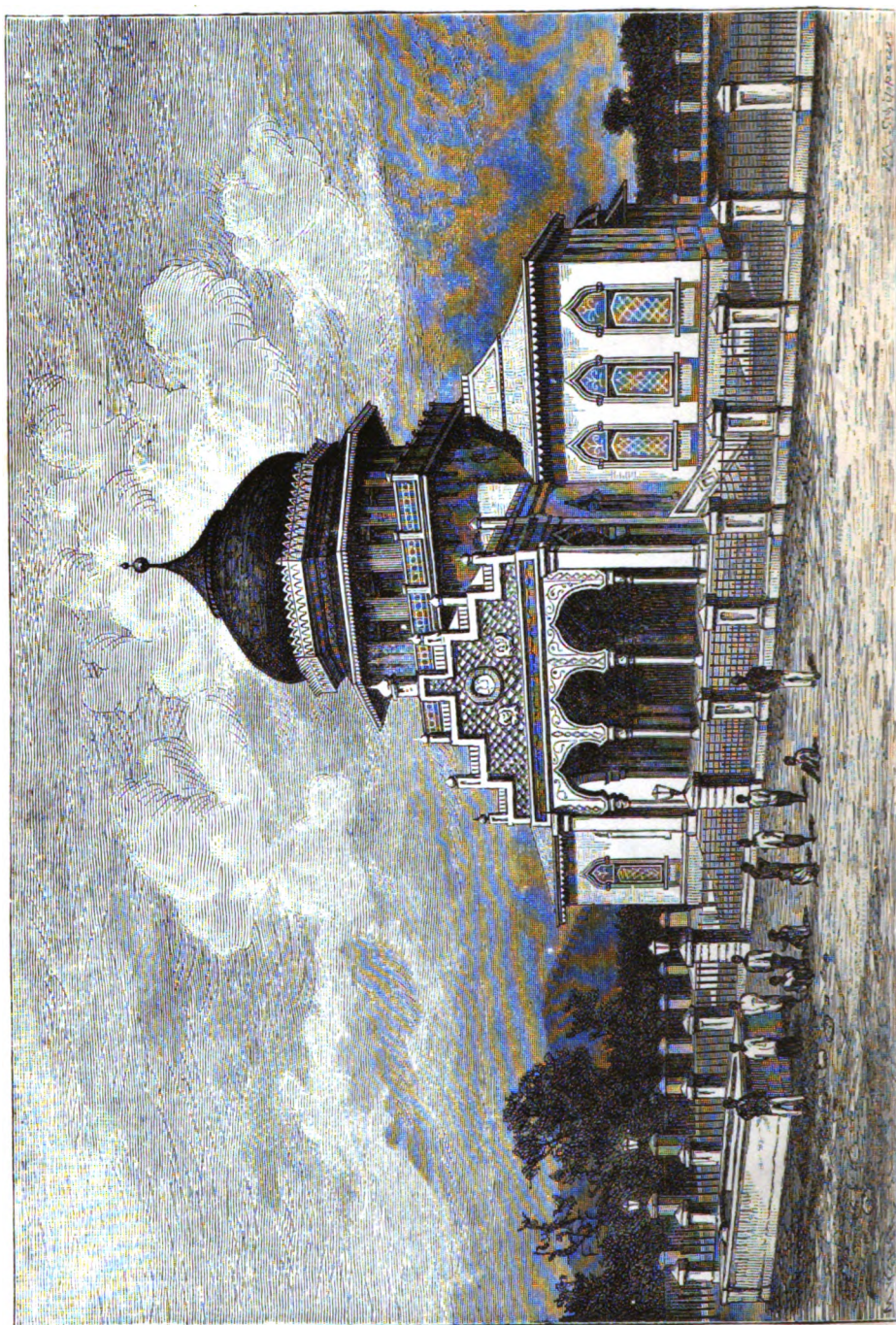
ten en duizenden Atjehers. De in *Holland* bij dergelijke gelegenheden onmisbare feestrede en maaltijd ontbraken ook hier niet. Tot groote ergernis van vele onverdraagzamen in *Nederland* hield generaal van der *Heijden* eene redevoering, welke daarna in het Maleisch en het Atjeesch werd vertolkt, waarin hij er o. a. op wees, dat de Indische Regeering met het herbouwen van de *Missigit Raija* aan de Atjeesche bevolking een blijk wenschte te geven dat het haar ernst was om den godsdienst en de instellingen van het land te eerbiedigen, en hij de hoop te kennen gaf, dat *Atjeh* zich spoedig zoude mogen herstellen van de rampen, die het van den oorlog had ondervonden. Na deze redevoering werd door *Toekoe Kali* namens de Atjeesche bevolking dank gezegd voor de haar door de Regeering betoonde gunst en daarna onder een saluut van dertien kanonschoten de eerste steen van het gebouw geplaatst.

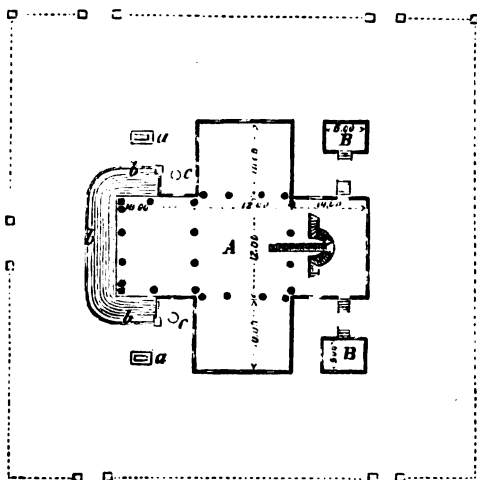
De voornaamste priester, die tegenwoordig was, sprak hierop een gebed uit, na afloop waarvan, in plaats van zooals bij ons het diner van de feestcommissie, eene feestmaaltijd plaats had, welke door de geheele aanwezige bevolking op 's gouvernements kosten werd gehouden.

Wij noemden zooveen het bouwwerk moeielijk wat de uitvoering betreft. Menig Hollandsch architect of aannemer zoude over die verklaring zijne schouders kunnen ophalen en de uitvoering met zijne kundige bazen, handige werklieden en de vele hulpbronnen, welke hem ten dienste staan, vrij eenvoudig en gemakkelijk achten. In *Indië* zijn echter de bezwaren, welke aan de uitvoering van bouwwerken zijn verbonden, grooter dan zij kunnen vermoeden, omdat de opzichthebende, uit gebrek aan geoefend werkvolk, steeds zelf de geringste details moet aangeven en regelen, en dikwerf allerlei materiaal zelf moet doen vervaardigen of bewerken, dat men in *Nederland* in de meest geschikte afmetingen en hoedanigheid maar eenvoudig voor het bestellen heeft. In *Atjeh*, waar men zelfs voor eenvoudige militaire gebouwen door de Genie opgericht, steeds te worstelen had met gebrek aan voldoende bruikbaar werkvolk en schier volkomen gemis aan plaatselijke hulpbronnen, namen de bedoelde bezwaren voor de daarstelling van dit bedehuis met zijn eigenaardigen en buitengewonen bouwtrant belangrijk toe.

De opzichter *Luijks* zoude aan zijne kollega's in het moederland daarvan sprekende voorbeelden kunnen mededeelen, doch tevens de zelfvoldoening kunnen smaken dat het timmerwerk, metselwerk en de uit de hand vervaardigde ornament- en lijstwerken, welke onder zijn opzicht door Chineesche werklieden zijn vervaardigd, door hen met het beste Europeesche werk zouden worden gelijk gesteld.

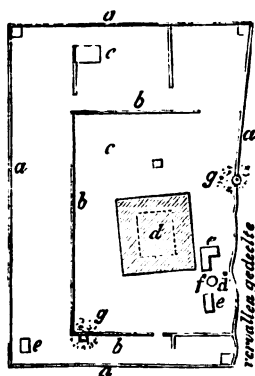
Met het oog op den eigenaardigen toestand waarin *Atjeh* nog ver-

PLATTE GROND DER NIEUWE MISSIGIT.

A. Hoofdgebouw. B. Bijgebouwen a. Waschplaatsen. b. Gaten. c. Pompen.

PLATTE GROND DER OUDE MISSIGIT. (1 : 4000)

a. b. Ringmuren. c. Bevloerd plateau (hoog 1 Meter). d. Missiguit (gebouw)
e. Waschplaatsen. f. Put. g. Boomen

keerde, had de bouw van de missigit onder toezicht van de militaire Genie plaats, hoewel de genoemde heer *Luijks* met het onmiddellijk opzicht was belast ¹⁾.

De Missigit Rajja werd tegen het einde van November 1881 voltooid en den 27sten December met groote plechtigheid door den Gouverneur Pruijs van der Hoeven, die generaal van der Heijden in het burgerlijk bestuur over Atjeh is opgevolgd aan de bevolking overgegeven. Redevoering, saluut en feestmaaltijd vergezelden het overreiken van de sleutels van het gebouw, evenals bij het leggen van den eersten steen had plaats gehad.

Zooals de plattegrondschets aangeeft, is de nieuwe missigit gebouwd in den vorm van een rechthoekig, gelijkarmig kruis.

Aan de oostzijde bevindt zich de rijk versierde voorgevel, eene soort van Oud-Hollandsche trapjesgevel, op welks trappen kleine torentjes of minarets zijn geplaatst. De lijst, welke zich onmiddellijk boven de Moorsche bogen van den ingang bevindt, bevat een *en relief* bewerkt opschrift in vergulde Arabische karakters, welke door een Atjeehsch priester geteekend en gebeiteld zijn.

In het midden van de façade zal later een uurwerk worden aangebracht. Dit is echter nog niet uit *Europa* ontvangen en voorloopig is daarom eene roset op die plaats gesteld. Het zoude echter te wenschen zijn, dat die roset elders bleef bestaan, omdat een uurwerk, ook al zijn, zooals het geval zal wezen, daarop de uren in Arabische cijfers aangegeven, naar onze meening niet past bij den stijl van het gebouw. Het uur van het gebed moet door de *moedzin* worden afgeroepen en niet door een uurwerk worden aangegeven, dat bovendien geen zonnetijd aanwijst. Hoewel wij zulks bij enkele hooge torens van onze Christelijke tempels nog kunnen billijken met het oog op het nut, dat er in gelegen is om een uurwerk op een goed zichtbare plaats aan te brengen, achten wij bovendien het gebruiken van bedehuizen als horologie-standaards weinig passend aan het eigenaardig karakter van dergelijke gebouwen.

De bogen, in den voorgevel zichtbaar, rusten op zware ijzeren kolommen, welke te Soerabaja werden gegoten. Dergelijke bogen en kolommen scheiden ook het midden van het gebouw van de vier overige gedeelten. Boven het middengedeelte is eene verdieping gebouwd met het balkon voor de moedzin. Dit middenstuk heeft een koepelvormig dak, bedekt met kleine houten plankjes (sierappen) en voorzien van

¹⁾ Eerst in het begin van 1882 is n.l. in *Atjeh* een civiel bouwdepartement opgericht; alle overige civiele werken, welke van vóór dien tijd dagteekenen, zooals ijzeren zeehoofd, spoorweg, gewone wegen, bruggen, enz., zijn dan ook door de Indische militaire ingenieurs ontworpen en uitgevoerd.

een groote koperen spits. Aan die spits zijn twee facetbollen aangebracht, waarvan de grootste verzilverd, de kleinere, evenals de spits en haar voetstuk, verguld is.

Deze spits en een gedeelte der gegoten ijzerwerken werden in Nederland gemaakt.

Aan de voorzijde van den westerarm van het gebouw bevindt zich in een houten beschot de nis of kiblah, waarvan wij vroeger melding maakten.

Deze nis is geheel van hout vervaardigd en wit met goud afgezet beschilderd. Inwendig is tegen den top eene halve ster met vergulde stralen aangebracht, als het ware het beeld van eene zon vormende waardoor eene schoon besneden en rijk vergulde houten zetel, welke binnen de nis is geplaatst, wordt beschenen. Op dien zetel, der godheid gewijd, wordt een afschrift van het heilige boek, de Koran, bewaard.

Eene speciale preekstoel of mimbar ontbreekt; wellicht heeft de voorlezing van de preek vóór de nis plaats.

Achter het beschot van de nis zijn de trappen, die naar de verdieping voeren.

Het geheele gebouw heeft een wit marmeren vloer, de trappen zijn bekleed met blauw marmer, dat uit *China* werd aangevoerd. Binnen de missigit zijn rijk versierde lichtkronen aangebracht, welke van tal van petroleumlampen zijn voorzien, waarmede het gebouw schitterend kan worden verlicht.

De hoofdkleur van het gebouw is uitwendig licht rood met donker bruine afzetting van banden, lijsten, enz.; inwendig licht blauw met donker blauwe afzetting van het lijstwerk. De ijzeren ramen en het bladwerk van de kroonlijst zijn helder blauw geverfd met gele en roode kanten. Ook binnen het gebouw zijn de Maleische opschriften verguld evenals menig gedeelte van de tairijke versieringen, die op de wanden en tegen de zoldering zijn aangebracht.

Evenals steeds bij het Maleisch ornament, in schijnbaar bonte menigeling samengevoegd, zijn echter de aangebrachte kleuren zeer aangenaam voor het oog en volkomen in overeenstemming met den bouwtrant van het gebouw.

Aan de achterzijde zijn twee koepels, in denzelfden stijl gebouwd en bestemd tot verblijf van de priesters en tempelbewaarders. Aan de voorzijde bevinden zich twee waschplaatsen, alwaar de geloovige, alvorens den tempel binnen te gaan, de voorgeschreven wasschingen kan verrichten, terwijl eene goot aan den voet van de trap aangebracht, hem bovendien nog de gelegenheid geeft om zijne voeten te reinigen vóór hij het heilighdom binnentreedt.

Een op grooten afstand geplaatst rondgaand ijzeren hek geeft aan het bedehuis een afgesloten erf van de vereischte ruimte. Jammer dat men dit hek niet een vorm heeft gegeven, welke meer in overeenstemming is met den stijl van het gebouw; thans gelijkt het meer op een tuinhok dan op de afsluiting van eene moskee.

Van de oude missigit vindt men binnen de enceinte nog slechts eene oude waterput, die door de Atjehers nog steeds op hoogen prijs wordt gesteld en met grooten eerbied door hen wordt gebruikt. Zelfs gedurende den bouw van de nieuwe missigit zag men herhaaldelijk tal van Atjeehsche vrouwen en kinderen in feestgewaad naar die put komen om zich in- en uitwendig met haar heilig water te reinigen.

Het is altijd de vraag geweest of de Atjehers aan het nieuwe gebouw voldoende waarde zouden toekennen, waaraan velen twijfelden omdat het schier geheel door ongeloovigen opgetrokken, door de bevolking voor onrein zoude moeten worden geacht. Gebeden en heilig water zullen echter het gebouw wel in haar oog desinfecteeren; bovendien zal de in *Atjeh* tot dusver onbekende, even goedgekozen als schoone bouwtrant, met zijne weelderige versiering de geloovige gevoelens van den Atjeher streelende, niet nalaten eene groote aantrekkingskracht op hem uit te oefenen.

Volgens de laatste berichten uit *Atjeh* is gelukkig de ingenomenheid van de bevolking met haar nieuw bedehuis zeer groot en komen uit alle deelen van het land reeds tal van geloovigen ter bedevaart naar de Missigit om het schoone gebouw te bezoeken en daar hunne godsdienstplichten te vervullen.

Moge meer en meer blijken, dat de herbouw van de *Missigit Raija* eene zeer verstandige daad, een zeer gelukkig feit moet worden genoemd.

Batavia, Januari 1882.

Een lief blondinetje

DOOR

M. C. FRANK.

III.

WAT EEN ARME ONDEROFFICIER TE GEVEN HEEFT.

Met angstig ongeduld verbeidden de zusters den volgenden avond, waarop haar broeder bericht zou brengen van Charles. Meer dan eens keek Ju in 't spionnetje, of zij de welbekende slanke gestalte niet zag aankomen, en meer dan eens deelde zij Dorine haar onrustige gedachten mee. Doch hoe Dory er ook over mocht denken, ze liet er weinig van blijken en spotte zelfs met Ju's treurig gezicht. Zij wilde niet toegeven, dat het bericht harer aanstaande reis Charles zoo getroffen had, evenmin als zij erkende, dat er een engagement had bestaan of bestond. Nog veel minder wilde zij inzien, dat men den jonkman liever trapsewijze had moeten gewennen aan het denkbeeld, afstand van haar te doen.

»Ik weet wel, dat hij verliefd is op mij, maar daarvan heeft hij geen toeval gekregen: lieve hemel, als al mijn soupirants zoo dwaas waren, om ziek te worden, als ze hooren dat ik naar Indië ga, — wat 'n buitenkansje zou 't voor de doctoren zijn! Neen, wijze Julia, 't was de kou, 't was zijn dunne overjas, anders niet; en nu wil ik er niet meer van hooren. Ik geloof waarlijk, als hij ernstig ziek werd en stierf, zou je mij de schuld geven van zijn dood!»

»Zulke teleurstellingen kunnen erger gevolgen hebben, dan den dood», bemerkte Ju, en pas waren die woorden gesproken, of ze voelde berouw er over. Maar Dorine lette er te nauwnood op; zij verliet

de kamer, ging hare moeder, die te bed moest blijven, gezelschap houden en, daar de meisjes afgesproken hadden, de zieke niet te verontrusten door de mededeeling van 't geen er den vorigen avond was gebeurd, vond Ju geen gelegenheid meer haar beangst hart lucht te geven, want Dory bleef trouw bij Ma zitten.

Dezen tijd maakte het meisje zich ten nutte om de zieke te gewennen aan en te verzoenen met de gedachte, dat haar lieveling haar zou verlaten. Voorwaar, geen gemakkelijke taak, maar toch bracht Dory het zoo ver, dat hare moeder, tegen den avond, betrekkelijk kalm kon overleggen, wat er al zoo vereischt werd voor het uitzet, enz. en ofschoon de arme vrouw hierbij ook nog menigen traan stortte, toch gaf dit beraadslagen haar afleiding. En dan, Dory wist zoo heerlijk te vertellen van al wat ze doen zou, opdat »Ma en Ju het wat ruim zouden krijgen», — hoe spoedig ze wel met Oom en Tante zou terugkomen, — hoe heerlijk het zou wezen elkaar alsdan »in goeden doen», weer te zien om naderhand allen te samen terug te gaan, naar Java, dat land van beloften voor allen die er vol hoop en illusieën heengaan, — voor allen, die er gelukkig waren, en 't verlieten, om in 't koude Westen een altijd bewolkten hemel te zien, een altijd bewolkt leven te leiden! Ach, zoo velen!

Tegen den avond kwam de jonge sergeant; hij scheen haastig en gejaagd, en bleef nauwlijks een kwartier voor 't bed zijner moeder zitten: daarna, verklarende dat hij »drukke dienst» had, en dus niet blijven kon, nam hij afscheid van de zieke, en gaf Dory een wenk, hem naar de huiskamer te volgen. Maar het zusje beliefde dien wenk niet te verstaan; zij bleef ijverig zitten schrijven: morgen vertrok de mail. Ma kon niet schrijven; Ju had er geen slag van, en Tante moest toch antwoord hebben. Zonder van 't papier op te zien vertelde zij dit aan haar broer; hij moest zich dus getroosten, alleen naar Julie terug te keeren.

Hoe 't met Charles gegaan was, had hij haar reeds meegedeeld. Het had hem moeite genoeg gekost den bijna bewustelooze mee te krijgen; op straat waggelde hij als een beschonkene, zoodat zijn vriend reeds vreesde, dat de eerste de beste politieagent hem zou inrekenen als »verkeerende in staat van kennelijke dronkenschap»; — gelukkig echter maakte Charles overigens geen kabaal; behalve als hij nu en dan een paar woorden mompelde, liet hij zich gewillig wegleden.

»Toch zou ik hem nooit goed en wel naar huis gekregen hebben, want hij hing zoo zwaar als een zestigponder in mijn arm, en viel eindelijk in de sneeuw neer, — toen een paar mensen aankwamen, en mij hielpen. Het was hier aan 't eind der straat, en die — die menschen wonen daar; we hebben hem toen bij hen -- in den gang

op een stoel gezet. en zij zijn gauw een vigelant gaan halen. Jongens, 't was een heele vracht om hem er in te krijgen, en nog erger gesjouw om hem er weer nit te halen en, den trap op, naar zijn kamer te brengen. Maar zijn hospita heeft me goed geholpen, en die — die — andere lui ook. Ik ben bij hem gebleven, zoolang ik kon; hij lag al te bed toen ik wegging. met een aantal warme kruiken, en de juffrouw zou op hem passen, beloofde ze mij. Haar meid was al dadelijk naar den doctor geloopt, maar ik kon niet wachten, tot die kwam, want mijn tijd was op. Als een banjerheer ben ik in de vigelant naar de kazerne gereden, — waar ik zoo platzak als 't maar kon aankwam, want met mijn laatste duitjes heb ik den koetsier betaald; — maar ik was toch nog juist op mijn tijd."

»En hoe is 't nu met hem?"

»Ik ben er nog niet naar toe geweest, want, Ju, ik had de meid een fooi beloofd, als ze gauw den doctor ging halen, en — ik dacht niet, dat die koetsier zooveel zou rekenen; begrijp eens, vijf en twintig stuivers, en hij beweerde nog, dat hij eigenlijk meer moest hebben omdat het zoo glad was door de sneeuw, en omdat hij eigenlijk twee courses kon berekenen; maar »maar omdat ik een »milleterr" was, en omdat hij er een geweest was", weet je, deed die 't voor 't geen hij half geld noemde, en dat, bij me ziel, heel mijn geld was! En nu, Ju, kunt ge me één pop verschieten, voor die fooi?"

»Maar, jongen, zooveel behoeft ge die meid niet te geven: vijftig cents is ruim genoeg, hoor! Broerlief, hoe kunt ge toch zoo royaal zijn, terwijl . . ."

»Terwijl ge geen rooden duit bezit", valt hij Ju in de rede. »Maar bedenk, Ju, dat het al laat, en dat het op straat spiegelglad was . . ."

»Maar ge moet toch leeren zuiniger te zijn", begint Ju weer, haar portemonnaie ter hand nemend.

»Ach God", zucht hij, »ik leg er mij al zoolang op toe het te leeren, maar 't schijnt, dat men die kunst niet machtig kan worden, eer men iets heeft, om ze er op toe te passen. Ik heb niets, waarop ik zuinig zou kunnen zijn, hoe wil ik het dan ooit leeren? Wacht maar, tot ik rijk ben, dan zult ge eens zien!"

Ju lacht, schudt het hoofd en wat ze hem in de hand stopt, is zeker wel iets meer dan de fooi voor de meid, die hij vroeg.

»Gelukkig zijn de f 100 van Tante Betsy nog niet geheel op", zegt ze.

»Gelukkig — en toch waren die 't begin der geheele nare historie", meent de jonkman. »Dat geld! Men kan er niet buiten en toch brengt het niets dan ellende in de wereld. Wat zou het toch heerlijk zijn, als er geen geld bestond en men alles zóó maar kon gedaan krijgen en doen, ja!"

»Dan moesten er ook geen andere menschen bestaan, dan zulke jonge loshoofden als mijn broertje», zegt Ju glimlachend.

»En zulke goede zielen als mijn zusje Ju; — en als, als...» zegt hij peinzend.

»Als onze Dory!» vult Ju aan.

»Aan háár heb ik niet eens gedacht!» zegt hij tamelijk driftig.

»Maar kom, ik zal nu eens naar Charl'tje gaan kijken. Tot morgen dan.»

Bij de huisdeur blijft hij dralen en, terwijl hij druk bezig is met zijn handschoenen, vraagt hij, als had hij 't tot op dit oogenblik vergeten:

»Apropos, Ju, zou ik niet een — een visite dienen te brengen, bij die... die... menschen, die me geholpen hebben, gisteren, — om voor de hulp te bedanken?»

»Och, ik vind het niet hoog noodig. Ge hebt hen toch zeker gisteren dadelijk bedankt, hebt ge niet? En ze hebben u niet eens binnen gelaten, maar in den gang een stoel gegeven; dat is toch zoo bijzonder veel moeite niet.»

»Ja, 't was een bovenhuis, en ik had hem daar toch den trap niet op kunnen dragen; maar zij heeft — ze hebben toch de vigelant gehaald, terwijl ik bij hem bleef, waut ik durfde hem niet alleen te laten daar.»

»O, zoo! Nu, als ge denkt, dat het behoorlijk is..... zijn het fatsoenlijke lui? Wie — wat is die man?»

»Heel fatsoenlijk, hoor!» verzekert Frans en laat de tweede vraag onbeantwoord, ook als Ju die herhaalt. Hij heeft haast om weg te komen.

»Bonsoir, Ju, tot morgen!» — weg is hij.

De eerstvolgende drie weken was het wel stil, maar toch bedrijvig in 't huis Darling. Charles was ziek en verscheen niet. Oom Dorus was op reis om zaken, en Frans die wel kwam, zoo vaak de dienst het toeliet, bleef meestal slechts kort en was dan stil, afgetrokken, weinig spraakzaam, heel anders dan men van hem gewoon was. Ju, de eenige, die het bemerkte, vroeg wat hem scheelde? Maar de jonkman antwoordde ontwijkend of ontkende dat hij »anders dan anders» was; hij was wat minder opgewekt dezer dagen; wat wonder, daar Charles zoo ziek lag! Overigens scheelde hem niets.

Ju nam die verklaring aan, zooveel gereeder, omdat haar broer eenige nachten gewaakt had bij zijn vriend, en omdat zij wist, dat hij zijn studiën voor het aanstaande examen toch even vlijtig had vervolgd. Waarschijnlijk gevoelde de goede jongen zich wat afgemat; nu, als ze morgen bouillon kookte voor Ma en Charles, zou ze wat

meer klaar maken, opdat Frans ook zijn portie zou krijgen: dat zou hem goed doen, meende zij.

Het was op Oudejaarsavond, dat Ju en Frans gezellig bijeenzaten in de huiskamer. Dory was uit; ze was op een vroolijk partijtje verzocht, en daar 't het laatste oudejaarsfeest was, dat zij vooreerst in Holland zou bijwonen, had ze 't maar aangenomen. Mama was al vroeg naar bed gegaan, zenuwachtig en huilerig gestemd, als altijd op bijzondere dagen. Ju had nog altijd van tante Betsy's f 100, die onuitputtelijk schenen, voor een glaasje punch en een bordje kastanjes gezorgd. Zij zat vlijtig als altijd te breien aan een harer eindelooze kousen. Frans zat te schrijven, briefkaarten, brieven, kaartjes van een p. f. te voorzien en te adresseeren. 't Zag er rustig en gezellig uit in de sober gemeubelde kamer. Broer noch zuster spraken veel; Ju was geheel verdiept in het „opzetten" der hiel van haar kous; Frans teekende karikatuurtjes op zijn vloeipapier, keek in de vlam der lamp, beschouwde oplettend zijn pennehouder en begon aan de punt er van te bijten, alsof hij voornemens was het stukje hout op te knabbelen, in plaats van de kastanjes, die voor hem stonden. Eindelijk lei hij den pennehouder neer, schoof zijn schrijfgereedschap ter zijde en zuchtte zoo hoorbaar, dat Ju verwonderd opkeek.

„Wel?" vroeg hij glimlachend.

„Dat mocht ik wel vragen; — waar gaat die zucht heen?"

„Waar ik wou dat ik ook was — nu!"

„Hebt ge 't hier dan niet goed? We zitten hier toch zoo gezellig! Kom, drink uw punch eens; ze is heerlijk, nog een cadeautje van Oom Dorus."

Hij gehoorzaamt, leegt het glaasje, en zucht dan nog eens.

„Dáár", zegt Ju, „alweer! hebt ge spijt, dat ge niet met Dory mee zijt gegaan naar dat partijtje?"

„Volstrekt niet; ik vond het niets aardig van Door, dat ze dezen avond uitging; wie weet of we wel ooit weer allen onder één dak bijéén zullen zijn; maar ik zucht noch om haar, noch om haar partijtje, hoor."

„Ge verlangdet toch ergens anders te zijn dan hier, als ik 't wel heb", zegt Ju, die nu haar kous neerlegt en handig kastanjes voor hem begint te schillen.

„Eigenlijk nog niet eens, zus; ik verlangde meer, — dat er, behalve u en ik, nog iemand hier was."

„Charles?"

Hij schudt het hoofd, grijpt Ju's hand, die juist weer een kastanje op het bordje legt, en zegt, terwijl hij haar ernstig in de oogen ziet:

„Mijn meisje!"

»Uw — wát? uw — wat meent ge?»

»Mijn *meisje*, mijn aanstaande, meen ik!»

Ju begint te lachen; ze houdt hem een kastanje voor den mond en zegt:

»Ja, als ge er een hadt, wou ik 't ook wel, maar behelp u nu maar met mij en kastanjes, tot die tijd daar is, waar je om zucht.»

»Die tijd is dáár; ik ben heel tevreden over u, uw kastanjes en je punch, maar ik wou dat *zij* hier bij ons zat: *zij*, mijn *meisje*!»

»Maar, jongenlief....» begint Ju, en hij valt haar in de rede:

»Maar, meidlief; ik zeg u. ik *heb* een *meisje*: en ze is heel lief en zou u zeker goed bevallen; ze is juist in uw geest. En — ik had het u al lang moeten zeggen, want het geheim houden, daar kan ik niet tegen. Maar ge waart zoo bezig met al die vodden voor Door, dat ik geen gelegenheid vond om 't u te vertellen, want — gij alleen moogt het weten — vooreerst.»

Ju begint thaus te begrijpen, dat het ernst is: ze kijkt bezorgd; och jé, alweer een liefdeshistorie in de familie! Als dat nu maar weer geen »ongelukkige» was; die geven toch de meeste soesah, al zijn ze de interessantste. En hij is nog zoo jong, pas een en twintig, en — onderofficier. Met den tijd zou hij 't wel verder brengen, o ja, maar — hoe lang zou 't durven eer hij in een positie was om te trouwen! Een langdurig engagement, Ju had er nooit veel goeds van gehoord.

»Meent ge dat ernstig, Frans! Vertel me er eens alles van; jongen, ge doet me schrikken.»

Frans begint, met peinzende oogen, aan zijn bordje kastanjes, en heeft zijn portie ten minste voor de helft op eer hij spreekt:

»Herinner u dien avond — toen we die scène hadden met Charles? Nu, op dien avond heb ik haar voor 't eerst ontmoet.»

»Maar dat is nauwlijks drie weken geleden!» roept Ju uit.

»Drie weken pas! 't Komt mij voór alsof het al drie jaar geleden is, zoo goed ken ik haar — zooveel houd ik al van haar; — maar dat deed ik van 't eerste oogenblik af. Ze is ook zoo — lief, mijn kleine Rika!»

En met een weltevreden, gelukkig gezicht hervat hij zijn aanval op de kastanjes; in elk geval heeft de liefde zijn eetlust nog niet benadeeld.

»Rika!» herhaalt Ju. »En wat verder?»

»Verder? O ja; nu op dien avond, 'k heb het u al verteld, zat ik erg verlegen met Charles; toen hij daar in de sneeuw lag, — verbeeld u, vlak onder een gootpijp, en het water was over de sneeuw geloopen en bevroren, zoodat het juist dáár spiegelglad was — toen

kon ik hem maar niet weer oprichten; met dien zwaren Pool aan, was hij of leek hij kolossaal groot en zwaar. Ik keek om naar hulp, al was 't maar een agent geweest; maar niemand in de nabijheid, hoor! Ik dacht er al over ergens aan te bellen, toen er twee vrouwen om den hoek kwamen: eene meid, en een — jonge dame. Toen ze ons zagen, bleven ze even staan, en grepen elkaar's arm; ze dachten dat we allebei dronken of aan 't vechten geweest waren, hoorde ik naderhand. Maar ze kwamen toch nader, een wijden boog beschrijvende om de plek, waar ik bij mijn ongelukkig vrachtje stond. Ik dacht: »kom, 'k had liever één man gezien, dan twee vrouwen, maar ze kunnen me toch misschien helpen», en ik riep zoo hard ik kon: »juffrouw, juffrouw, help toch even; die man is gevallen, en ik kan hem alleen niet weer op de beenen krijgen!» Ze schenen nog eerst te raadplegen, of ze 't wel wagen zouden, maar toen ze zagen, dat ik noch dronken, noch anderszins gevaarlijk was, kwamen ze nader. De meid, een flinke, sterke vrouw, hielp me heel handig mijn patient opnemen, maar pas hadden we hem tegen den muur opgezet, of hij gleed weer neer, als een parapluie die omvalt. »Kristene ziele, hij is van 'm zelve, geloof ik», zei de meid, »en 't is 'n heer ook nog al», bemerkte ze, toen ze zijn gezicht en handen had bekeken. »Wil u hier even bij 'm blijven staan, tot ik een rijtuig heb gehaald?» vroeg ik. »Heereje, nee, dat durfde ze niet, met zoo'n halve dooie, hier op straat alleen blijven, en de juffer dorst ook niet,» zei ze. En toen vroeg ze, of »ie ook soms wat te veel op had»; ik verzekerde haar, dat hij hoegenaamd *niets* ophad, vertelde, dat hij zoo even ook al zoo'n flauwte had gehad, en dat ik dacht, dat het van de kou kwam. —

»Dan mag hij hier ook niet langer blijven liggen; 't is niet gezegd, dat er van avond gauw een rijtuig te vinden is, want er is concert in 't »Gebouw» en fransche comédie ook: weet je wat, Jaan, laten we hem in huis brengen, dan kan hij wat bijkomen en jij kunt dan terwijl om een vigelant gaan», zei Rika, heel kalm, en alsof 't aan háár lag over ons allen te beschikken. »Jaan» momperde nog wel iets van »meheer» en »je Pa», die het zeker niet zou toestaan, maar Riekje won het pleit. Jaan en ik, we namen Charles weer op, en sjuowden hem naar hun woning, — drie huizen verder. Riekje deed de deur open met den huissleutel en kommandeerde stilte en voorzichtigheid. 't Is een bovenhuis, net als 'tonze; we zetten hem op de onderste tree van den trap. De meid liep heen om een rijtuig en Riek vloog den trap op; ik zat in diepe duisternis, en niets op mijn gemak, hoor, want Charles gaf geen tekenen van leven, en zijn hoofd lag als lood tegen mijn arm aan. Ik kon boven een grommende stem hooren, die vroeg: »wat is dat voor geschuitel in den gang?»

»Niets, Pa'', zei Riek met een bedeesd stemmetje. »Ik ben thuis gekomen, en Jaan is nog om een boodschap." — »Zoo, is er heet water voor me grokje?" vroeg de bromstem weer. — »Ja, Pa, dadelijk", en ik hoorde háár naar de keuken trippelen. Geen vijf minuten daarna kwam ze met de lamp in de éene en een glas in de andere hand den trap af — zoo licht als een veertje, en zoo vriendelijk als een engel bood ze mij dat glas warmen grog aan: »ik moest dien heer eens laten drinken, dat zou hem misschien helpen". Maar, ik kon het hem niet inkrijgen, zoo stijf waren zijn tanden over elkaar geklemd, en dus dronk ik 't zelf maar, want ik was verschrikkelijk koud. Zij lachte er om en toen vloog ze weer naar boven, kwam terug met eau-de-cologne en, alsof ze al haar leven niets anders had gedaan, begon ze Charles' voorhoofd en handen er mee te wrijven, en ik — ze moet wel gedacht hebben, dat ik half gek was, — ik deed niets dan toekijken. Maar ze heeft ook zulke aardige handjes, en met haar oud, zwart hoedje op, zag ze er zoo lief uit, dat, dat...."

»Dat ge op de plaats zelve verliefd werdt op dat lieve meisje, ja?" vraagt Ju, die aandachtig, doch met een kritische uitdrukking op 't gelaat luistert.

»Ja, waarachtig, dat is zoo", bevestigt de jonkman met vuur. — »Maar gij zoudt ook verliefd geworden zijn als.... ge.... haar gezien hadt."

»Als ik een heer was, meent ge. Maar hoe is 't verder gegaan? Kwam Charles bij en was hij toen niet hoogst verblijd, door zulke lieve handjes geholpen te worden?"

»Charles kwam bij, maar hij scheen niets te hooren noch te zien, en toen kwam Jaan terug met een rijtuig, en wij sjouwden Charles er met ons drieën in; deze keer hielp Riekje mee; ze droeg zijn hoed en mijn shako dien ik op den trap gezet en bijna vergeten had, en toen wenschte ze ons vriendelijk goeden avond, en beterschap, en wèl thuis, en toen reden we heen; ik had veel liever nog wat met haar gepraat. 't Was net als of ik haar al lang kende."

»L'ange de vos rêves," spot Ju; »uw ideaal in vleesch en bloed!"

»Misschien wel; ofschoon ik me een engel nooit zóo heb voorgesteld; ze heeft wel iets van u, Ju; net zoo handig en flink en vriendelijk; en volstrekt geen nufje, anders zou ze een onbekende als Charles niet zoo behandelen, en dadelijk zoo hulpvaardig zijn, wèl?"

»O, ik denk wel, dat ik het ook zou doen, als ik wist, dat de patient niet dronken was."

»Gij, ja, maar Door zou er voor bedanken."

»Och kom, dat zou ze niet; maar nu weet ik nog niets meer, dan

dat ge op 't eerste gezicht verliefde; dát is nog lang geen engagement."

»Nu, den volgenden dag ben ik haar gaan bedanken, en toen ontving ze mij..... in den gang, en dat vond ik alles behalve plezierig, en ik dacht: dat is eens en voor 't laatst; maar ik hoorde boven de bulderende bromstem, die om »*Riek*» riep, en ik zag hoe verlegen ze was, en toen kon ik 't haar niet meer kwalijk nemen. Haar vader is gepensionneerd kapitein van het Oost-Indisch leger, en hij lijdt veel aan oude wonden, vooral in den winter, en dan is hij altijd zoo — onaangenaam. Na dien dag heb ik haar nog een paar keeren ontmoet, heel toevallig, als ik van huis kwam, en zij, met haar meid, naar huis ging. Natuurlijk praatten we dan een beetje, want ze vroeg iedere keer naar Charles. Maar de laatste keeren hebben we volstrekt niet over Charles gepraat," — Frans glimlacht als hij 't zegt: »en toen, verleden week, kwam ik — toevallig — te weten, dat ze jarig was, en ik had haar zoo gaarne iets gegeven, maar ik bezat niets, en dat heb ik haar gezegd en toen

»Toen hebt ge haar uw hand en hart maar aangeboden; de eenige voorwerpen van waarde, waar ge over beschikken kondet, ja?"

»Wat kan een arme onderofficier ook anders geven?" vraagt hij lachend, maar menige rijke zou hem kunnen benijden, om het geluk, dat uit zijn oogen spreekt.

»En ze nam het cadeau aan; ze engageerde zich met een onderofficier? Wat een brani; — of zou ze — is ze te jong om te weten wat ze doet?"

Frans ziet de weinig vleierende beteekenis dezer woorden over 't hoofd en zegt:

»Pa is ook onderofficier geweest", zei ze; »ze moeten allen daarmee beginnen"; en haar eenige broer is als sergeant naar Indië gegaan, dus — zag zij er niets bijzonders in, mij haar woord te geven. En — nu weet ge er alles van, Ju; — maar ge weet nog niet, wat 'n lief, aardig schepseltje ze is; maar ge moet kennis maken met haar, hoor! Beloof me dat."

»Ik kan het licht beloven, maar hoe het te doen?"

»Wel, ge gaat haar maar een visite maken; ze kent u toch al bij naam en heeft u dikwijls gezien. Zal ik haar zeggen, dat ge morgen komt?"

»Dus weet de vader het ook en vindt het goed?"

»Neen; de oude heer weet er nog niets van. O, Ju, het zal nog lang duren eer we het hem kunnen zeggen; hij is zoo — zoo — Riekje noemt het »ongemak'lijk", ik noem het onuitstaanbaar knorrig, lastig en tiranniek; hij doet me altijd denken aan dien ouden Bill Barley, in Dickens' »Groote Verwachtingen": die oude zeeman, weet

ge wel, die altijd zoo lag te brullen en met een stok op den vloer te stampen, als Clara, zijne dochter, een oogenblik bij Herbert Pocket zat. Maar *hij* heeft geen stok; — *hij* heeft een bel, *en* een stem! Nou, hoor! En als wij — in den — als wij bij elkaar zijn, en ik hoor die stem en die bel, dan denk ik altijd aan den ouden Barley. Behalve dat *hij* nogal veel van Rika houdt en op zijn manier goed is voor haar. Maar zij zou het hem voor geen geld ter wereld durven zeggen, zie je; ik zou 't dadelijk willen doen, maar zij is er zoo bang voor; en toch, dat geheim houden is alles behalve mijn stijl. Daarom wou ik, dat ge kennis maaktet, en dat ze nu en dan hier kon komen en dan konden wij het Ma zeggen — en — en — 't zou veel beter zijn, 't zou me zoo geruststellen, want om haar altijd te zien, zoo als nu dat — ach God, 't is zoo naar!"

Beiden bleven een poos zwijgen; Ju hervatte werktuigelijk haar kous, en Frans keek peinzend en bekommerd naar de beweging harer vlijtige vingers.

»Het kan zoo niet blijven", zei Ju, als sprak zij tot zich zelve, en hij herhaalde die woorden.

»En — wáár ziet ge haar dan toch? Ik hoop toch niet alleen maar — op straat?"

»Neen; ik kom — ze laat mij — in de keuken; en Jaan is er altijd bij: dat is een trouwe ziel; ze is al sinds tien jaar bij hen, en beschouwt Rika half als haar kind, half als — een hooger wezen, geloof ik. Maar, met dat al, hindert mij die verhouding. Ju, kunt gij u niet voorstellen, hoe vernederd ik mij voel, als ik háár, mijn lief meisje, nergens anders dan in een keuken en onder de hoede van haar meid kan zien? Zeg het, ik bid u, zeg het nooit aan Door; ze zou dadelijk weer spotten: »de meid die haar soldaat stilletjes in de keuken ontvangt", enzoo voort. En ik zou 't niet kunnen verdragen! O, als ge háár kendet, mijn Riekje, ge zoudt begrijpen, dat ik de keuken, waar zij is, als een paleis beschouw! Ze is door en door eene lady, Jn, evengoed als gij: veel meer dan Dorine; zij spot nooit en is niet verwaand en bluft niet op haar schoonheid en veroveringen; en ik verzeker u, — dat ze in haar genre ook mooi is."

»Daar twijfel ik niet aan", zegt Ju, glimlachend over het vuur waarmee hij spreekt. »Ik weet, dat mijn broer een goeden smaak heeft; ik kan me haast voorstellen hoe zij wezen moet, om hem te bekoren."

Zijn bezorgd gezicht verheldert bij die woorden. Nu is hij zeker, dat Ju zijn keus goedkeuren en zijn »liefde met hindernissen" vriendelijk beschermen zal.

Hoe vreemd toch is het, dat zusters zich doorgaans een geheel

verkeerde voorstelling maken van 't meisje, dat háár broer zou »bekoren'', zoo als Ju zegt; hoe vreemd is het, dat broers doorgaans verlieven op een meisje dat, volgens 't oordeel van zusters »in 't geheel geen meisje voor hém is''. En toch gaat het bijna altijd zóo!

»Hebt ge geen portret van haar?'' vraagt Ju.

»Neen; maar ik krijg er een, zoodra — ach, Ju, zij is even arm als wij, en ze moet stuiver voor stuiver sparen om geld bijeen te krijgen voor een halfdozijn photographietjes. En ik — al had ik de middelen, ze zou 't van mij toch niet willen aannemen!''

»Dat is goed''. meent Ju. »Vertel me nu maar wat van haar, dat zult ge wel gaarne doen; alle verliefden spreken gaarne over hun »voorwerp'', ja! Ze is zeker slank en lang! Ik kan me mijn langen slanken broer niet voorstellen, dan met een dito, dito meisje aan den arm.''

»Mis, zus: ze is niet lang, ze is zelfs kleiner dan gij; en slank? Als *slank* mager beteekent, dan hebt ge 't ook mis; ze heeft een lief, gezet, rond figuurtje.''

»Wel, verder? Blond of bruin haar; blauwe, groene of grjze oogen! Lelieblank, of »melk en bloed?''

»Lieve hemel, ge schijnt u een soort wassen beeld of pop voor te stellen, in den geest van Door!''

»Ik dacht niet aan haar; Dory is ontegenzeggelijk, en betoel, betoel, eene schoonheid.''

»Tant pis; dan is Riek het misschien niet in uw oog. Zij heeft zwart, glanzig haar, oogen als — als — enfin, stel u maar voor, de »zwartste, schitterendste oogen die ge ooit gezien hebt in Indië. En ze is ook niet »lelieblank'', noch ook »als melk en bloed''; — ik zou eerder zeggen — ik zou denken — dat ze een beetje bruin is; ja, bruin als een indische, met een frisschen blos, en een klein, lief wipneusje en een stel tanden als — wit porcelein, en — een stem als een krekeltje, zoo vroolijk en helder.''

»Zwart haar en oogen — bruine tint.. een stem als een krekel! — Zeg, Frans, is ze een — een — *indische*?'' Ik bedoel — een — ge weet wel — een — nonna?''

»Nonna, liplap, indische, — Javaan zelfs, als ge wilt'', roept hij, opspringende, »maar het liefste, goedhartigste, beste meisje ter wereld; en — ze heeft *iets* van u, Ju; — ja, al was haar moeder een Javaansche, en al was ze nog veel donkerder van tint: ik heb haar lief, en zij wordt mijn vrouw, al waart ge met de heele wereld er tegen! Dáár, nu weet ge 't!''

»Haar moeder een javaansche vrouw!'' dat was al wat Ju recht begreep van dien uitval; al haar oud-europeesch-indische vooroordee-

len tegen het gemengde ras, nog versterkt door het langjarige verblijf in Nederland, kwamen met kracht op tegen het denkbeeld, een »liplap" tot schoonzuster te hebben. Ze had altijd zooveel tegen hen gehoord: haar listen, haar sluwheid, haar lichtzinnigheid, trouweloosheid, aangeboren coquetterie, luiheid, slordigheid, geldzucht en de hemel weet wat ondeugden meer, waarvan europeesche dames haar oostersche zusters beschuldigen, — te recht of ten onrechte, en alsof het van zelf sprak, dat europeesche vrouwen van al die »smetten vrij" zijn. Maar onze Ju had in de laatste jaren meer ondervinding opgedaan, dan men gewoonlijk op haar leeftijd bezit; ze beproefde dus niet, hem te bewijzen, dat zijn keus onverstandig was, zooals de meeste zusters ontwijfelbaar zouden gedaan hebben. Zij stelde zich gerust met de gedachte, dat het misschien maar een voorbijgaande gril zou zijn, zooals »jongens van dien leeftijd" (Ju was bijna drie jaar ouder dan haar broer) er meer hebben. De geheimhouding beviel haar echter evenmin als hem: daar moest een einde aan komen; dat haar eenige broer, op wien ze eigenlijk trotsch was, als een »vrijer van de meid," in de keuken moest komen om zijne beminde te zien, en dit onder toezicht eener dienstbode, dat mocht niet langer duren. Onderofficier of niet, hij was de eenige zoon van den huize Darling, en Ju's vader was resident geweest; in Indië had de familie in de beste kringen verkeer, en zoo ze dat hier in Nederland niet deden, was 't alleen omdat hun middelen het niet toelieten. Niet omdat zij in eigen — en zooals Ju meende — in andere oogen gedaald waren; want hadden zij niet altijd hun stand opgehouden voor de oogen der wereld? En — al leefden zij bekrompen — 't was toch een feit, dat zij, zonder Mama's toestand, die vele kosten veroorzaakte, vrij wat ruimer leven, hun stand geheel houden kunnen behouden. Arme broer! Hij had, onder gewone omstandigheden, reeds lang als officier van Breda — of als ambtenaar uit Delft naar Indië kunnen gaan; maar zijn zwak gestel had, juist toen aanhoudende studie voor de examens vereischt werd, alle inspanning belet: hij had zelfs twee jaar achter-één, den winter in 't zuiden van Frankrijk moeten doorbrengen met Mama; en — had dit allen lichamelijk goed gedaan, naar den geest was dat werkelooze leven hoogst schadelijk geweest voor den jongen. Naar mate zijn gezondheid krachtiger werd, verminderde zijn lust en aanleg voor de studie, maar toch was hij vast besloten, de militaire carrière te volgen. Toch beproefde hij 't en — zakte — door alle examens. En toen, wanhopig, en om der verarmde familie niet langer tot last te zijn, was hij in dienst getreden. Dit was nu twee jaar geleden: men hoopte, dat hij toch nog de vereischte kundigheden om officier te worden zou verkrijgen, en hij deed al wat hij

kon daartoe. Maar hij haatte de boeken, hij kon geen uur stil zitten; in den oorlog, op expeditie, zou hij zich waarschijnlijk onderscheiden door moed, vermetelheid zelfs; — uren achtereen te »blokken”, lessen te leeren, zitten cijferen en schrijven, — neen — dat hield hij niet uit. Zelfs het betrekkelijk stille, bijna werkeloze leven in een nederlandsch garnizoen was hem een kwelling en tot nu toe had hij gehaakt naar den dag, waarop moeder en voogd hem toestemming zouden geven, om te »teekenen voor Indië”, waar hij meer zou zien van ’t soldatenleven dan ’t vervelende *Einerlei* hier te land.

En nu kwam *die* zaak: een gril, hoopte Ju; die zaak, en Charles — en Dory — en Ma, die met den dag zwakker werd. — Hemel, wat ’n soesa’s in zoo’n klein gezin! dacht Ju met een bezwaard hart. — Maar ze hield haar treurige gedachten voor zich alleen, en, eer zijn Frans ter ruste gingen, had ze hem beloofd, Rika te bezoeken, haar ontvangst bij »Ma en Dory” voor te bereiden en — en verder »moeten we maar afwachten en het beste hopen”, meende zij.

»Maar hoe met »old Bill Barley” zeg Ju?” vroeg de jonkman schertsend.

»Dat komt later; hij *moet* het weten, dat is niet meer dan behoorlijk; maar breek daar nu uw hoofd maar niet meê; komen die dagen, dan komen die plagen.” We zullen dien Bulderbast ook wel klein krijgen, — zonder rum en peper, hoop ik”, zei Ju glimlachend.

En zoo ging de jonkman naar bed, vol blijde hoop, en de arme Ju, die tot twee uur op Dory bleef wachten, was het, alsof de last, die haar sterke, jonge schouders drukte, op dezen Sylvesteravond nog zwaarder was geworden.

(*Wordt vervolgd.*)

Een belangrijk vraagstuk,

DOOR

B. R. F. VAN VLIJMEN.

Zoolang Nederland zich de weelde zal veroorloven koloniën te bezitten, zal het vraagstuk der verdediging van de kern dier koloniën, van Java, aan de orde zijn.

Men moge dan in ijdel en waan beweren: „Java zal nooit meer 't doelwit wezen van een buitenlandschen aanvaller” en aldus de zeer gemakkelijke rol van struisvogel willen vervullen; men moge, even als ten opzichte van Nederland sinds jaar en dag de mode is, het van de daken verkondigen: „Als daar een vijand verschijnt zullen wij machteloos blijken,” het blijft niettemin een plicht, door een gezonde staatkunde voorgeschreven, te overwegen, hoe wij ons 't best zullen verdedigen.

De wereldgeschiedenis leeraart schier op elke bladzijde dat morgen gebeurtenissen plaats grijpen, die heden aan ons bekrompen verstand als onmogelijk voorkomen.

Dies kan het geen onvruchtbaar werk genoemd worden, te overwegen, wat het meest rationeele verdedigingsstelsel voor Java is.

Den uitslag van die overweging wenschen wij in de hierna volgende regelen aan het oordeel te onderwerpen van allen die belangstellen in het behoud onzer kostbare O. I. bezittingen.

Wie zal de aanvaller kunnen zijn?

Ziedaar een eerste vraag, die zich aan ons opdringt.

Opmerkelijk is het, dat, als er sprake is van een aanval op Java, men altijd terstond aan Engeland denkt.

Engeland is in 't oog van velen voor onze koloniën „la bête noire” even als Pruissen 't heeten moet voor ons Europeesch grondgebied.

Deel I, 1882.

54

't Is waar, Engeland is onze naaste en machtigste gebuur in Azië, Engeland heeft een ontzagwekkende oorlogs- en transportvloot, Engeland heeft in het begin dezer eeuw onze koloniën veroverd, of wil men liever geroofd, maar moet men daarom onvoorwaardelijk aan Engeland denken als er van aanvallen wordt gerept?

Zou Engeland na de gevoelige nederlagen in Afghanistan en in Zuid-Afrika niet eenmaal tot het besef kunnen geraken, dat er een grens is aan de verovering van buitenlandsch grondgebied?

Wij wenschen hier niet in staatkundige bespiegelingen te treden, maar stellen alleen deze vraag om onze meening te rechtvaardigen, dat Engeland niet als de vijand bij uitnemendheid te beschouwen is.

Eene zaak staat echter vast. Onze aanvaller moet een groote mogendheid zijn, omdat eene onderneming als de verovering van Java een sterke legerafdeeling en een groote vloot noodzakelijk maakt.

De geschiedenis raadplegend is de onderstelling niet ongegrond, dat onze aanvaller een macht van 40 000 combattanten zal kunnen aanvoeren.

Frankrijk had in 1870 40 000 man bestemd tot het doen eener landing op de Pruisische Oostzee-kust.

Het leger dat onder bevel van Sir Robert Napier in Abessinië landde, was met legertros (en een verbazende legertros) 60 000 man sterk. Bij de overweging hoeveel schepen, zoowel tot overvoer als tot beveiliging van eene dergelijke macht, noodig zullen zijn, denken wij aan Engeland, dat in 1811 een 100-tal transportvaartuigen noodig had om 12 000 man over te brengen, maar slechts 37 van die schepen hadden een aanzienlijken tonneninhoud. In 1878 bezigt Engeland 30 schepen van groot kaliber tot het overvoeren van 5000 man van Bombay naar Kypros.

Naar dien maatstaf zou men voor 40 000 man 240 schepen noodig hebben.

Edoch, Engeland zou van Malakka de troepen in twee of drie transporten kunnen overbrengen.

Nemen we aan dat over te voeren zijn:

- 1°. 3 divisiën infanterie elk van 12 bataljons, dus \pm 36 000 man.
- 2°. 1 divisie cavalerie of 16 escadrons elk van 150 paarden, dus \pm 2400 paarden en 2400 ruiters.
- 3°. 12 batterijen artillerie elk van 6 vuurmonden, bespannen met 6 paarden.

De Pruisische batterijen tellen \pm 150 man en \pm 125 paarden.

Deze batterijen van 't aanvallende leger zullen dus kunnen hebben een sterkte van 1800 man, 1500 paarden en 72 vuurmonden.

Voor elke batterij komen nog in rekening 8 vierradige voertuigen bespannen met 6 paarden, dus 96 voertuigen en 576 paarden.

4°. Een bataljon sappeurs ter sterkte van \pm 1000 man.

5°. De munitie-treinen, die veilig op een totaal van 200 voertuigen, 1600 à 2000 man en 800 paarden kunnen worden geschat.

Denken wij ten slotte nog aan de ziekenwagens, ponton-treinen, veldtelegrafen, dan komen wij spoedig tot een totaal in ronde cijfers van 40 000 man, 5000 paarden en 500 voertuigen ¹⁾.

Wordt deze last over een honderdtal transportschepen verdeeld, dan zal elk schip gemiddeld 400 man, 50 paarden en 5 voertuigen moeten innemen.

Aangezien het eene schip een bataljon infanterie, het andere eene batterij artillerie aan boord neemt, dient de gemiddelde last alléén om aan te toonen dat zeker 100 groote transportschepen vereischt worden tot het overbrengen van een dergelijke macht.

Het dient dus a priori vastgesteld, dat een groote zeemogendheid in volkomen rust zal dienen te verkeerren, zoowel in- als uitwendig, wil zij een onderneming beginnen als de verovering van Java.

Noch Engeland, noch Frankrijk b. v. zouden in deze dagen er aan kunnen denken. ²⁾

Het afweren van den vijand zal in de eerste plaats de taak der zeemacht wezen.

Die zeemacht moet een offensieve kracht zijn, om volkomen aan hare roeping te kunnen beantwoorden.

Een goede verdediging eischt dus een eskader gepantserde schepen, dat in open zee de begeleiders van het convooi gaat aanvallen, nadat snel loopende kruisers ons 's vijands nadering hebben aangekondigd. Wordt dat eskader teruggewezen of wel verstrooid, dan moeten 's vijands bodems, nabij onze kust komende, kennis maken met rammen en monitors met spartorpedo booten, met torpedo's en eerst als al deze middelen van tegenweer vruchteloos blijken, komt de beurt aan de landmacht.

Een offensief eskader, dat eenigermate zich met 's vijands reuzen-bodems zou kunnen meten, bezitten wij niet en zullen wij waarschijnlijk nooit bezitten, omdat het ontzaglijk veel geld zou kosten.

Onze zeemacht, die wij vóór een tiental jaren in Indië kenden, kon met recht zee-onmacht genoemd worden.

Een twintigtal kleine, meerendeels oude stoomschepen vormden toen onze Indische militaire marine.

¹⁾ Een Duitsch legercorps telt: 40 000 man, 12 000 paarden en 1000 voertuigen.

²⁾ Frankrijk beschikt over 50 gepantserde oorlogschepen, \pm 100 ongepantserde (stoomvermogen), 100 transportvaartuigen.

Die schepen voeren dikwerf lekken in de stoomketels en witte mieren in 't hout waren niet zeldzaam.

Verder hadden wij toen een auxiliair eskader uit Nederland, dat zelden meer dan tien ongepantserde bodems telde, rader- of schroefschepen 1^e en 2^e klasse. De toestand is sedert niet belangrijk verbeterd. Op 1 Januari '80 waren in onzen Archipel aanwezig in het geheel 32 schepen, voor 't grootste deel 3^e en 4^e klasse, dienstdoende ook op de groote rivieren in de binnenlanden.

Het auxiliair eskader bestond uit 3 schepen, welke mede onder het aantal van 32 waren begrepen, te weten: *Koning der Nederlanden* en *Prins Hendrik* ramtorenschepen, en de *Atjeh* gedeeltelijk gepantserd 1^e klasse schroefschip.

Van het nieuwe type *Atjeh* is onlangs n°. 5, *de Ruijter* geheeten, naar Nieuwediep vertrokken om te worden opgetuigd.

N°. 6 is in aanbouw.

Van n°. 7 zal de kiel worden gelegd en hiermede zal volgens de verklaring des Ministers van Marine het programma zijn afgewerkt.

Aan kruisers zouden wij thans in Indië dus geen gebrek hebben, maar tegenover een *Sultan*, een *Hercules* — een *Kaiser Wilhelm* kunnen wij moeilijk optreden.

Hadden wij een belangrijk eskader van 't type-*Atjeh*, wellicht zouden wij iets kunnen uitrichten tegenover de gepantserde reuzen, even goed als Tegethof bij Lissa den *Re d'Italia* verwon.

De kapitein-ter-zee Smith heeft in zijne voordracht gehouden op den 30^{en} October 1878 in de „Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap" een helder beeld geteekend van de verdediging van kusten en zeegaten door de marine.

We kunnen daaruit de gevolgtrekking maken, dat de marine, wil zij met vrucht optreden ter verdediging van Java, ook ginds onder den evenaar in het bezit gesteld moet worden van rammen, monitors, staunches, maar ook vooral van spartorpedo-booten en sloepenrammen. ¹⁾

Die vaartuigen zijn noodig tot het verdedigen van zeehavens en kusten. Wij kunnen ze niet ontberen, en eerst als aan dien eisch ook ten opzichte van Indië (Java) zal voldaan zijn, kunnen we overgaan tot het aanschaffen van meerdere groote kruisers, die de vijandelijke transportvloot kunnen aanvallen.

Zonderling mag het genoemd worden en verbazingwekkend, dat in Indië de zeemacht nog zoo verre beneden de eischen des tijds is, vooral als we een Minister van Koloniën hooren spreken als volgt:

¹⁾ Een behoefte waarop ook gewezen is door den Admiraal de Casembroot. Begroting Koloniën 1882.

„Er zal niet spoedig tot vaststelling van een verdedigingsplan worden overgegaan.

„Mij dunkt, dat wij in Indië alles zoodanig moeten organiseeren, dat wij aan een binnenlandschen vijand met succes het hoofd kunnen bieden, en dat wij zoodanig de mobiliteit van het leger moeten verzekeren, dat het onmiddellijk naar een of ander punt op de Buitenbezittingen kan worden gezonden.

„Van al die plannen, van het overbrengen van den zetel van bestuur, het aanleggen van fortificatiën ter verdediging tegen een mogelijken Europeeschen inval, verwacht ik geen wezenlijk heil.

„Mocht het zoo ver komen, dan zal de verdediging van Java toch voor het grootste deel afhangen van de medewerking der zeemacht.”

Maar de vraag rijst: hoe sterk zou de zeemacht in Indië dan wel moeten wezen om met vrucht te kunnen optreden?

Als wij het antwoord op die vraag moesten geven, zouden wij (overwegende wat kolonel Smith voor Nederland noodig en onmisbaar acht), meenen dat een tiental kruisers van het type-*Atieh* bestemd om 1°. onze handelsvaartuigen tegen vreemd geweld te behoeden, 2°. een enkel vijandelijk handelsvaartuig te bemachtigen, maar vooral 3°. om 's vijands macht te verdeelen, onontbeerlijk zou wezen.

Voor elke zeehaven op Java zijn noodig een paar rammen, een paar monitors, een paar staunches, een viertal spartorpedo-booten.

Het aanwezig zijn van 4 havens: Batavia, Samarang, Soerabaja en Tjilatjap brengt het aantal verdedigingsvaartuigen op 8 rammen, 8 monitors, 8 staunches en 16 spartorpedo booten.

Zooals bekend is, werken de drie laatstgenoemde soorten ook mede tot directe verdediging der kust en kunnen wij bovendien veel dienst hebben van een sloepenram, door den Kolonel Smith voorgesteld.

Op de geheele noordkust van Java is de verdediger met zijne kleine en weinig diepgaande verdedigingsvaartuigen zeer in het voordeel.

Immers de noordkust is over 't algemeen zeer vlak en het strand heeft een zeer flauwe helling; op weinige plaatsen slechts strekt zich het heuvelland tot aan zee uit, namelijk: tusschen Batang en Weleri in de residentie Samarang, in Djapara en in Rembang.

Hoewel wij Batavia, Samarang en Soerabaja havens genoemd hebben, zijn zij geen havens in den eigenlijken zin.

Zij toch bezitten reeden, waar de schepen ongeveer 3000 M. uit den wal voor anker kunnen komen om hunne goederen in platbodemaartuigen, prauwen genaamd, te lossen.

De meest bruikbare landingsplaatsen vindt men verder bij Tagal, Pekalongan, Djapara en Rembang.

Uit hoofde van haren vorm is de noordkust van Java dus zeer geschikt om een leger aan wal te brengen. De vijand kan landen waar 't hem belieft.

Deze meening wordt door den Generaal Hertog Bernard van Saxen Weimar nog sterker uitgedrukt, als hij zegt: „vouloir empêcher un débarquement sur la côte septentrionale de l'île serait demander l'impossible.”

Genoend legerhoofd gaat hier blijkbaar uit van de veronderstelling, dat de verdediger geen zeemacht bezit zooals 't geval was in 1811. Immers in het jaar 1806 was het overschot der Nederlandsche vloot onder den Admiraal Hartsinck door den Engelschen vlootvoogd Pellew vernietigd.

Is de noordkust den aanvaller gunstig, geheel anders is het met de zuidkust gesteld.

Deze biedt door hare rotsen, die veelal loodrecht uit zee oprijzen een aanvaller onoverkomelijke hinderpalen.

De deining van den Indischen oceaan, die steeds tegen deze kust stuit, veroorzaakt in alle getijden een hevige branding.

De Kapitein Swart van den Indischen Generalen Staf verhaalt in het Indisch Militair tijdschrift, dat volgens beweren van den loods te Tjilatjap en de visschers in den omtrek van die plaats, eene landing slechts mogelijk is westwaarts van de monding der Kali Serajoe, wel te verstaan bij kalm weder.

Reeden en ankerplaatsen worden gevonden in de baai van Pangoel, in die van Patjitan, in de haven van Tjilatjap en in de Schildpad-denbaai.

Van de laatstgenoemde baai zegt de Vaynes van Brakel: „het is een sedert eenige jaren pas ontdekte daadzaak, dat de Schildpad-denbaai gedurende den westmoesson een veilige haven aanbiedt voor de grootste vloot, die men zich denken kan.”

Hieruit volgt al dadelijk de noodzakelijkheid om den ingang dezer baai krachtdadig aan een vijand te betwisten door het aanleggen van kustbatterijen en van schoktorpedo's.

Die weermiddelen zullen ook aan de noordkust noodig zijn, vooreerst tot afsluiting van de Straat van Madura en verder tot verdediging der riviermonden bij Batavia en Samarang.

Aan de mondingen der overige rivieren, b. v. bij Tjeribon, Pekalongan, en Tegal, kunnen die vernielingswerktuigen veilig worden gemist, omdat een aanvaller hoogst waarschijnlijk bij deze plaatsen niet landen zal.

Een landing in de onmiddellijke nabijheid van een der drie groote hoofdplaatsen is daarentegen zeer waarschijnlijk. omdat dáár groote wegen worden gevonden, die naar het binnenland voeren en voor een aanvaller onmisbaar zijn.

Juist door de hulpmiddelen, welke de aanvaller in die groote plaatsen vindt en door de operatie-lijnen, die hem hier ten dienste staan, zijn zij als 't ware de aangewezen landingspunten. Alle drie zijn aantrekkelijk door de groote stapelplaatsen van levensmiddelen en koopwaren; Samarang bovendien door den korten weg naar het hart van Java en Soerabaja door de belangrijke werkplaatsen en voorwerpen ten behoeve van marine en artillerie.

Zij, die beweren, dat een landing niet te beletten is op een lange kust, zooals bij ons te lande van 22 uur gaans, zullen vooral hier 't wanhopige van de verdediging op dat argument gronden. Inimmers van Tjeribon tot Samarang is Java 40 uur gaans lang.

Bij nauwgezette overweging echter kan die groote uitgestrektheid geen bekommering baren.

Wil de aanvaller toch een beslissend voordeel behalen, dan kan, dan mag hij niet op elk willekeurig punt voet aan wal zetten.

Alle overwegingen betreffende tactische en technische voordeelen worden beheerscht door het strategisch belang.

De aanvaller heeft een schommelende en dus zeer onzekere operatiebasis. Hande't hij dus oordeelkundig, dan tracht hij zoo spoedig mogelijk een steunpunt te verkrijgen, om zijn vloot of althans een deel dier vloot in veiligheid te brengen.

Handelt de aanvaller niet oordeelkundig, dan doet hij den hoofdaanval ver van een steunpunt (haven). Hij blijft dan geheel afhankelijk van den invloed van het weder op zijn beweeglijke basis, en is des te gemakkelijker door ons te bestrijden.

Geldt deze redeneering voor Nederland, waar de aanvaller zelden zoo heel ver van een haven verwijderd kan zijn en hij in elk geval allerwege in herbergzame oorden komt, hoe veel te meer grond heeft zij dan als wij 't oog vestigen op Java's noordkust, die hem een vernietigende woestijn zal worden als hij er eenigen tijd toeven moet onder de tropische zon met troepen, die wellicht niet aan het klimaat gewoon zijn. Zonneklaar blijkt dat des aanvallers belang vooral op Java eischt, dat de aanvaller op een punt lande, van waar hij op de eenvoudigste wijze zijn object zal kunnen bereiken. Welk nu dat object zijn zal, hangt af van de plaatsing onzer hoofdmacht.

Alvorens de meest gunstige plaats voor des verdedigers hoofdmacht aan te wijzen, is 't zeker niet van belang ontbloot, de aandacht te vestigen op het groot verschil der toestanden waarin een land-

macht geplaatst is bij de verdediging der Nederlandsche Noordzeekust en der noordkust van Java.

Hier kan de verdediger niet, zooals in Nederland, nabij het strand eene gedekte stelling kiezen, die tevens op aanmerkelijke hoogte boven het oppervlak der zee verheven een overwegend voordeel schenkt aan zijne vuurwapenen.

Daarentegen vindt een gelandde aanvaller hier geene punten waar hij zich veilig kan verzamelen, zooals in Nederland aan den voet van 't duin, als ware 't in den dooden hoek.

De gezonde rede schrijft dus gebiedend voor niet op of nabij den oever stelling te nemen.

Hier op Java's noorder stranden moet aan de zeemacht de hoofdrol worden toebedeeld.

Wij zeggen *hier* omdat wij het eens zijn met den Kolonel Smith die beweert, dat de *zeemacht* hoofdzakelijk de *havens* en *zeegaten* te verdedigen heeft, terwijl op de *landmacht* voornamelijk de taak rust van 't rechtstreeks verdedigen der *kust*.

Wel is waar biedt ons de krijgshistorie tal van voorbeelden van geslaagde landingen, als de kust door de *landmacht* werd verdedigd, maar zij heeft daarbij tevens opgeteekend, dat, terwijl de aanvaller meestal zeer energiek handelde, de maatregelen des verdedigers den toets eener degelijke critiek niet konden doorstaan.

Wij zullen de taak der kleine vaartuigen bij het afweren eener landing niet bespreken, maar den aanval der Engelschen in 1811 in herinnering brengen, die onzes inziens oordeelkundig is uitgevoerd, omdat de landing steeds tot hoofddoel had op de kortste wijze onze weerkracht te verlammen.

De Engelsche opperbevelhebber Generaal Auchmuty begreep, zich geen meester van Java te kunnen noemen alvorens des verdedigers hoofdmacht te hebben verslagen.

Toen hij derhalve vernam, dat de Generaal Janssens zijn hoofdmacht in het verschanste kamp te Meester Cornelis had geplaatst, besloot hij terstond tot de landing zoo dicht mogelijk bij Batavia. Andermaal landt hij nabij Samarang, omdat Janssens na de nederlaag zich wil verdedigen in Midden-Java. Die handelingen van Auchmuty dragen den stempel van gezond oordeel en werden zeer spoedig bekroond met de algeheele onderwerping van Java.

Een verstandige aanvaller zal steeds zijn doel op de eenvoudigste wijze trachten te bereiken en zorgen dat zijn operatielijn zoo kort mogelijk zij, gedachtig aan het verlies van strijdkrachten, dat het gevolg is van lange operatielijnen.

De keuze van een operatielijn toch beslist zeer dikwijls de overwinning.

Getuigen de veldtochten van Napoleon: 1796 Italië, 1800 Italië, 1805 Oostenrijk, 1806 Pruisen.

Slechte operatie-lijnen slepen veelal den ondergang van het leger met zich.

Alexander, Hannibal en Caesar hebben bij al hun tochten dezelfde grondbeginselen gevolgd.

„De krachten vereenigd houden, op geen enkel punt kwetsbaar zijn en met snelheid zich begeven naar de belangrijkste punten.”

De groote veldheeren der nieuwere tijden, als Turenne, Napoleon volgden dezelfde beginselen met gunstigen uitslag.

Een onoordeelkundige handeling zou 't dus zijn als een aanvaller besluiten mocht ver van onze hoofdmacht zijn leger aan wal te zetten, en zich rustig in een of andere streek te vestigen om de troepen aan het klimaat te gewennen, en de bevolking langzamerhand voor zich te winnen.

De geschiedenis van 1811 heeft geleerd, dat de Javanen ons niet verlaten vóór dat wij geslagen zijn. De aanvaller heeft destijds geen hulp gehad van Java's bevolking

Eerst na de nederlaag bij Meester-Cornelis deserteerden de Inlandsche troepen en zelfs na die nederlaag kwamen de vorsten van Midden-Java ons nog met hunne legioenen te hulp.

Een reden te meer voor een vijand, een staatkundige reden, om ten spoedigste onze hoofdmacht te verslaan. Bij het optreden van de landmacht rijst de vraag: hoe moet het karakter der verdediging zijn, actief of wel passief. Een zuiver lijdelijke verdediging is altijd te veroordeelen.

Daar waar de lijdelijke verdediging met een gunstigen uitslag bekroond is geworden, is zij toch altijd geholpen door kleine offensieve handelingen.

Een sprekend voorbeeld hiervan levert de krijgshistorie in den veldtocht van 1536. ¹⁾

Nadat het Fransche leger Piemont (welks Hertog zich aan des Keizers zijde had geschaard) met uitzondering van Turijn had ontruimd, rukte Keizer Karel V zelf aan het hoofd zijner legioenen (60 000 man) over de Alpen en viel in Provence.

Den Maarschalk Anne de Montmorency was de verdediging van deze landstreek toevertrouwd.

Deze Maarschalk bepaalde zich hier tot eene lijdelijke verdediging.

Hij deed de geheele landstreek tusschen de Alpen en de Durance verwoesten, zoodat Provence weldra een woestijn gelek en plaatste zijn leger bij Avignon aan den rechter-oever der rivier.

¹⁾ 3e Oorlog van Karel V tegen Frans I.

Het Keizerlijke leger was aan hongersnood ten prooi tijdens het beleg van Marseille.

Het beleg moest worden opgebroken.

Nu wilde keizer Karel naar Avignon oprukken, edoch de Provençaalsche boeren vielen zijne convooien aan en maakten er zich meester van.

De Keizer moest ten slotte den terugtocht aannemen na de *helft zijns legers* te hebben verloren.

De Provençaalsche boeren vielen de convooien aan; zij hadden gedurende den opmarsch van het Keizerlijke leger niet opgehouden, den vijand door aanvallen op kleine schaal te verontrusten.

Die herhaalde aanvallen vormden derhalve een hoofdfactor van den weerstand, daaraan was de overwinning klaarblijkelijk voor de helft te danken.

Als dus in het algemeen een aanvallende verdediging boven de lijdelijke de voorkeur verdient, is zij voor Java in het bijzonder zeer aan te bevelen.

Vóór alles moeten wij den inlander duidelijk doen zien dat, indien wij ons langzamerhand op onze centrale reserve terugtrekken, dit met voorbedachten rade geschiedt.

De terugtocht moet daarom voet voor voet en met krachtige offensieve bewegingen vereenigd, plaats hebben. Als wij spreken van centrale reserve, dan hebben wij daarmede al te kennen gegeven, dat wij ons geschaard hebben aan de zijde van hen, die een zoogenaamde geconcentreerde verdediging wenschelijk achten.

Er zijn krijgskundigen van naam geweest en nog, die een krachten weerstand wenschten te bieden aan de noordelijke kusten, hoofdzakelijk ter hoofdplaats Batavia en verder te Samarang en te Soerabaja. De Generaal van den Bosch, later Gouverneur-Generaal, behoorde tot hun aantal.

Hij wenschte de hoofdmacht te Batavia te plaatsen omdat het bestuur van Nederlandsch-Indië daar gevestigd was.

Met het oog daarop werden dan ook kustbatterijen gebouwd aan de mondingen der rivieren die tot genoemde koopsteden toegang verleenden.

Bij een aandachtige beschouwing van het eiland Java springt het nochtans duidelijk in het oog, dat een geconcentreerde verdediging zooveel mogelijk in het midden des lands verre boven elke andere zal te verkiezen zijn.

De bergketen, die zich nagenoeg in het midden, van 't Westen naar het Oosten uitstrekt, biedt het verdedigende leger een natuurlijke borstwering aan, geducht, als daarvan goed partij getrokken wordt.

Reeds Daendels zag de noodzakelijkheid in, om zich van de noordelijke kusten terug te trekken, en den hoofdslag meer achterwaarts te leveren, wilde men eenige kans hebben op overwinning.

Het denkbeeld om de aan de noordkust gelegen hoofdplaatsen ernstig te verdedigen zou toch slechts tot een rampzalige versnippering van krachten en dus tot partieele gevechten en nederlagen kunnen leiden.

„Het is met grond te veronderstellen, zegt Saxen Weimar, dat het in het plan van Daendels lag, den grooten bergketen, die van West naar Oost zich uitstrekkend, het eiland als 't ware in tweeën splitst, tot operatie-basis te maken voor het verdedigende leger en in verband met dit denkbeeld op belangrijke strategische punten verschanste kampen te doen aanleggen, welke zoowel onderling als ieder op zich zelve met de noordkust door flinke wegen moesten verbonden worden.

Waarschijnlijk was dan ook het verschanste kamp van Meester-Cornelis slechts een overgangsmaatregel om een begin te maken met het terugtrekken der troepen naar de binnenlanden, en zou Daendels dat kamp hebben willen verlaten, zoodra hij zijne vaste punten in het gebergte zou hebben uitgekozen en gereed gemaakt.”

Zeker, een samentrekking van troepen in versterkte kampementen te Buitenzorg, Banjoemas, Magelang, Ngawi en Modjokerto zou zeer doeltreffend wezen, mits een spoorweg met dubbel spoor die belangrijke punten vereenige, ten einde ook bij binnenlandsche onlusten ten spoedigste op elk punt een belangrijke troepen-afdeeling te kunnen doen optreden.

Als tusschen haakjes is het niet onbelangrijk er op te wijzen hoe lang het soms duren kan eer ten onzent een „idée mère” verwezenlijkt wordt.

In het jaar 1881 lezen wij dat de kampementen te Malang, Magelang en Buitenzorg hunne voltooiing naderen en er dus weldra gelegenheid zal zijn de troepen uit de ongezonde strandplaatsen terug te trekken.

De treurige geschiedenis van 1811 toont overtuigend aan, van hoeveel belang het is, achter, d. i. zuidwaarts van den bergketen, onze troepen snel te kunnen verplaatsen.

Na de nederlaag bij Meester-Cornelis moest het rampzalig overschot der verdedigers van Meester-Cornelis over Tjanjoer, Bandong en Tjeribon naar Samarang marcheeren, omdat van Bandong over Banjoemas naar Kadoe geene geschikte wegen bestonden.

De Engelschen behoefden dan ook slechts met een deel hunner macht bij Tjeribon te landen om Jumel en zijn kleine afdeeling gevangen te nemen.

Gelukkig is men sedert cenige jaren met kracht aan het leggen van spoorwegen.

Van Batavia naar Buitenzorg loopt een lijn, die thans doorgetrokken is naar Tjitjoeroek in de Preanger.

De lijn van Samarang, Kedong Djati, Solo, Djokja met een zijtak naar Willem I verbindt de noordkust met het hart des eilands.

In den Oosthoek eindelijk leidt de baan van Soerabaja zuidwaarts naar Sidoardjo.

Daar heeft een splitsing plaats in twee takken.

De zuidoostelijke voert naar Bangil, de westelijke over Modjokerto naar Kertosono en weldra naar Kediri.

De Bangilsche tak splitst zich andermaal nabij die plaats en voert oostwaarts naar Pasaroean en zuidwaarts naar Malang.

Aan deze zijde dient nu Kediri nog met Soerakarta vereenigd over Ngawi met een zijtak naar Madioen; maar aan den anderen kant eischt een goed verdedigingstelsel gebiedend een verbinding van Tjitjoeroek met Tjilatjap langs Tjanjoer en Bandong en verder door de vallei van den Tjitjandoewi.

Ook moet natuurlijk Tjilatjap over Adiaredjo en Poerworedjo, zowel met Magelang als met Djokja verbonden worden.

De geconcentreerde verdediging heeft hare tegenstanders vooral onder de leeken in de krijgskunst, omdat de eerste voorwaarde van dat stelsel is, *de verplaatsing van den zetel van Bestuur naar Midden-Java.*

Het behoeft geen betoog dat de overbrenging van de hoofdplaats (zetel van bestuur) met al den aanleve van dien een zeer kostbare onderneming is, doch die groote geldelijke offers worden ruimschoots vergoed door de voordeelen, die vooral in tijden van gevaar aan het verblijf der hooge regeering in Midden-Java verbonden zijn.

Dat mannen als de Minister van Goltstein afkeerig zijn van het verplaatsen van de regeering naar Midden-Java is begrijpelijk, omdat zij meenen dat Java nooit meer door een Europeeschen vijand zal worden aangetast, en, mocht dit ooit gebeuren, in elk geval de zeemacht den aanval zal moeten afslaan, maar dat de Generaal Weitzel Batavia als hoofdplaats behouden wil, is verwonderlijk.

Nog niet lang geleden heeft de generaal een pleidooi geleverd voor Batavia als hoofdplaats, een pleidooi, dat in het Indisch Militair tijdschrift op goede gronden bestreden is.

Het zij ons vergund de meening van een Engelsch hoofd-officier, deelgenoot van den tocht in 1811, hier aan te halen betreffende de waarde van Batavia als hoofdplaats, omdat, naar onze overtuiging,

deze vreemdeling onwederlegbaar aantoont, dat die plaats verderfelijk is te noemen uit een strategisch oogpunt.

In zijn „Memoir of the conquest of Java” zegt Major William Thorn: ¹⁾

„Het verdedigingsplan, waartoe generaal Daendels zijn toevlucht genomen had, was voorzeker ten deele oordeelkundig.

„Een stelling in het binnenland, in een gezonde luchtstreek, was ongetwijfeld te verkiezen boven een verdediging te Batavia; maar de plaats in dit geval gekozen was te dicht bij de hoofdstad en een vijand genoot het voordeel van het vervoer te water tot binnen twee mijl afstands van de stelling.

„Aangezien de keuze der plaatsen geheel aan zijn welgevallen was overgelaten, had hij integendeel de stelling *twintig of dertig mijl landwaarts in* moeten kiezen en al de legerbehoeften hadden daaraan moeten worden overgebracht.

„Die voorraad werd (onoordeelkundig genoeg) achtergelaten te Batavia of te Weltevreden.

„Het is reeds opgemerkt, dat de versterkingen van Batavia onoordeelkundig vernield zijn geworden. Men had er althans zooveel van moeten laten bestaan, dat de aanvaller genoodzaakt ware geweest, batterijen te openen.

„De bezetting had inderdaad zwak maar uitgelezen moeten zijn

¹⁾ The plan of defence resorted to by general Daendels was certainly judicious in part.

A position in the country and in a healthy situation was no doubt preferable to a defence at Batavia, but the place chosen in this instance was too near the capital and an enemy had the advantage of water carriage within two miles of it.

Instead of this the situation, especially where the selection of places was at his command, ought to have been twenty or thirty miles inland, and all the stores and magazines should have been removed thither.

These, on the contrary, were left either at Batavia or Weltevreden.

I has been observed, that the fortifications of Batavia were injudiciously destroyed.

Enough should have been left to have obliged the invader, to open batteries against the place. The garrison indeed might have been small, but select; and in so extensive a place, a retreat was at all times certain. If three weeks or a month had been gained by these impediments, the face of affairs might have been materially altered; instead of which, in the course of a week an enemy was permitted to pervade a strong country, to pass an unfordable river, to occupy the capital without loss, to possess himself of warlike stores, provisions and carriages of every kind with comfortable barracks for the whole of his forces within two miles of their lines and to drive them into their works, after a struggle severe indeed for a short time, but which was never for a moment doubtful and which must have impressed them with the highest ideas of British valour and discipline

omdat bij zoo'n uitgebreide stelling een terugtocht ten allen tijde vooruit te zien was.

„Indien door deze handelingen drie weken of een maand ware gewonnen, zouden de zaken een geheel ander aanzien hebben gekregen, terwijl nu in den loop van een week een vijand straffeloos een van nature sterke landstreek kon doorkruisen, een ondoorwaadbare rivier overtrekken, de hoofdstad bezetten zonder verlies, zich in het bezit stellen van oorlogsbehoeften, levensmiddelen en vaartuigen van allerlei aard benevens van gemakbiedende loodsen tot het logeeren zijner geheele legermacht binnen twee mijl afstands van des verdedigers stelling en eindelijk deze kon terugdrijven in zijne werken na een worsteling, ernstig voor een korten tijd, maar waarvan de uitslag nooit een oogenblik twijfelachtig was en een hoog denkbeeld moet hebben gegeven van Britsche moed en krijgstucht.”

Is Batavia als zetel van het algemeen bestuur der kolonie uit een strategisch en daarom ook uit een staatkundig oogpunt af te keuren — ontzaglijk zijn de voordeelen, die een hoofdstad in het midden des eilands gelegen aanbiedt.

Dáár achter den grooten vulkanischen bergketen in het vruchtbaarste en meest bevolkte deel van Java, kan de hoofdstad werkelijk het centrum worden, dat met hoop op goeden uitslag door onze levende strijdkracht tot het uiterste te verdedigen is.

Wij weten, dat in de oorlogen van onzen tijd de hoofdplaats steeds het hoofdoject was van het aanvallende leger. Meer dan vroeger is het dus plicht die hoofdstad zoo sterk en ongenaakbaar mogelijk te maken.

Zetelt de Gouverneur-Generaal nog dáár in de onmiddellijke nabijheid van de hooge Javaansche vorsten, die nog een schijn van zelfstandigheid hebben behouden, den Soesoehoenan van Soerakarta en den Sultan van Djokjokarta en de van hen onafhankelijke prinsen Mangkoe Negoro en Pakoe Alam — zetelt dáár nog de Gouverneur-Generaal, dan moge een vijand vasten voet hebben verkregen op de Noordkust, dan moge Batavia in zijne macht zijn — de kolonie is nog niet verloren.

De vijand heeft dan de aanzienlijkste handelsplaats in bezit en daardoor onweersprekelijk een groot voordeel verkregen, maar zich meester van Java noemen kan hij niet.

De bevelen van den Gouverneur-Generaal vliegen uit het centrum langs de electrische draad naar de verst verwijderde deelen des eilands, de regenten blijven ons getrouw, en de Javaansche bevolking blijft haren regenten en dus het Nederlandsch gezag gehoorzaam.

Als wij nu Midden-Java aandachtig beschouwen, dan dringt de

provincie of residentie Kadoe zich met onweerstaanbare kracht op als kunnende de meeste aanspraken doen gelden op de eer van zetelplaats der hooge Regeering.

Kadoe is een der dichtst bevolkte residentien. Zij telt op 39 □ geografische mijlen 600 000 inwoners en heeft een zeer groot aandeel in de productie van rijst en koffie. Ingesloten door de residentien Samarang, Soerakarta, Djokjokarta en Bagelen, wordt zij niet door de zee bespoeld.

De Merapi en de Merbaboe in het oosten; de Soembing, Soendoro, Goenoeng Prahoe in het westen en de vertakkingen van het Sapoe Angin gebergte in het noorden, vormen de ontzaglijke hinderpalen, die een vijand moet overwinnen, alvorens in de vruchtbare vallei, besproeid door de snelvlietende Progo, hare linker zijrivier de Elo en hare tallooze affluënten en confluenten te kunnen afdalen.

De residentie is verdeeld in twee regentschappen met de hoofdplaatsen Magelang en Temanggoeng en door rijwegen verbonden naar het noorden met Samarang, naar het westen met Banjoemas, naar het zuiden met Djokja.

Wordt aan de eischen van den landbouw voldaan, dan zal Magelang weldra het centrum worden van het Javaansche spoorwegnet.

Om het hooge gewicht te doen uitkomen van de vallei van Kadoe als stelling voor de kern van onzen weerstand, moet er worden overwogen, langs welke wegen een vijandelijk leger, dat op de noordkust geland is, naar hier zou kunnen oprukken.

Uit de residentie Samarang voeren drie wegen naar de vallei van Kadoe:

- 1e Van Weleri over Bedjen en Tjandiroto naar Parakan.
- 2e Van Samarang over Bodja, Soemowono en Kaloran naar Krangan.
- 3e Van Samarang over Bawen Ambarawa en den Pingit naar Setjang.

Uit de residentie Soerakarta, dus van het oosten, is Magelang te bereiken van Salatiga over Grabak en van Boyolalie over Selo (zadel van Merbaboe en Merapi).

Uit het zuiden van Djokja over Montilan en van Poerworedjo over Menoreh.

Uit het westen of Bagelen is Kadoe te bereiken van Sapoeran en van Wonosobo over Kretek.

Van de noordkust af voeren een viertal wegen westwaarts van Kadoe over den bergketen:

- 1e Van Tagal over Adjibarang, Poerwokerto naar Sokaradja.
- 2e Pamalang, Poerbolingo, Sokaradja, Banjoemas.

3e Pekalongan, Karang –Kobar, Bandjar Negara.

4e Pekalongan over den Dieng Wonosobo.

Wil de vijand oostwaarts van Kadoe het binnenland bereiken, dan kan hij den spoorweg Samarang-Solo of wel den rijweg Rembang, Blora, Ngawi kiezen.

Alvorens te besluiten welke wegen te verkiezen zijn voor een aanvaller, die van het noorden nadert, moeten wij de militaire waarde dier wegen kennen.

De voortreffelijke kaarten van Eckstein stellen ons in staat tot die kennis te geraken.

Beschouwen wij allereerst de drie toegangen van het noorden die wij van west naar oost zouden kunnen noemen, A 1, 2 en 3.

A 1 voert aanvankelijk door sawah's, dan over het gebergte van Kendal, vervolgens wederom door de sawah aan den voet van den Goenong Prahoe en eindelijk over de bergruggen, die Kadoe van Samarang scheiden.

A 2 voert van den grooten postweg westwaarts van de hoofdstad Samarang eerst door het gebergte van Bodja en later over het gebergte van Sapoe Angin, en is op een gemiddelden afstand van 2½ kilometer hemelsbreedte van A 1 verwijderd.

Deze beide accessen zijn in het gebergte slechts bruikbaar voor infanterie uit de flank op één gelid en enkele ruiters, en in den regentijd waarschijnlijk totaal ongeschikt voor alle wapenen.

A 3 Op ongeveer 10 kilometer van A 2 verwijderd is de groote postweg naar de Vorstenlanden en ten allen tijde voor elk wapen bruikbaar.

De vier toegangen, van Tagal en Pekalongan over den Slamatan den Diëng naar het Serajoedal en naar Wonosobo voerende, zijn allen in het gebergte onbruikbaar voor artillerie en trein.

Infanterie en cavalerie zullen op één gelid in den droogen tijd waarschijnlijk van deze wegen gebruik kunnen maken.

Zij allen loopen 't zij bij Banjoemas, 't zij bij Bandjar Negara of wel bij Wonosobo op den grooten voor alle wapens geschikten weg uit, die van Tjilatjap over Banjoemas, Bandjar Negara en Wonosobo naar Temanggoeng leidt en dien wij zullen noemen B 1.

B 2 is een weg van Sapoeran over de zuidelijke helling van den Soembing en alléén bruikbaar voor infanterie en cavalerie in den droogen tijd.

De accessen van het oosten zijn twee in getal.

Het noordelijkste voert van Salatiga over den Telemojo naar Grabak, 't zuidelijkste van Bojolalie over Selo op den zadel Merbaboe—Merapi naar Magelang.

Met den laatsten weg hebben wij persoonlijk te paard kennis gemaakt.

Huiveringwekkende ravijnen zijn hier door te trekken, glibberige paden lange vervaarlijke afgronden te betreden. In den Westmoesson kan men gerust zeggen, dat deze en dergelijke wegen voor elk wapen onbruikbaar zijn.

De verdediger zou deze Thermopylae slechts zwak behoeven te bezetten om de aanvallers als 't ware een voor een te vernietigen.

Al het gezegde over de accessen samenvattend, moet men tot het besluit komen, dat een aanvaller, die bij Samarang geland is, voor den opmarsch gebruik zou kunnen maken van de accessen A 2 en A 3, en wellicht voor zijn legertros van den spoorweg Samarang, Kedong-Djati, Willem I.

Tusschen de beide colonnes, die de wegen A 2 en A 3 volgen, zal evenwel een geregeide verbinding niet mogelijk wezen, aangezien ze op ± 10 kilometer van elkaar verwijderd en dikwerf door onbegaanbaar terrein gescheiden zijn.

Bij een werkelijk actieve verdediging zal 't den vijand niet mogelijk wezen van den spoorweg gebruik te maken.

Want al wordt er gewaagd van een gunstige plaatsing onzer hoofdmacht in de vallei van de Progo, dan kan het de bedoeling niet zijn den aanvaller kalm af te wachten; integendeel, waar 't kan moet hij worden tegemoet gesneld. Wij moeten ons losrukken van de denkbeelden van verdediging, die ons zijn ingeprent of liever ingeënt.

Onze zoogenaamde waterliniën wekken dikwerf het wanbegrip, dat wij den vijand alleen door middel van water zullen moeten bestrijden, en dat wij bij een aanval slechts hebben terug te trekken en ons te dekken of liever te verbergen achter Chineesche muren.

Met bijna angstvallige nauwgezetheid worden de kansen gewikt en gewogen, die wij zullen hebben om heelhuids achter onze liniën te geraken, terwijl zelden of nooit de overweging op den voorgrond treedt, hoe wij uit onze liniën zullen te voorschijn treden om den aanvaller op 't lijf te vallen.

Toch zal dat moeten geschieden en kunnen geschieden met een numerieke minderheid. Frederik Hendrik, Ernst Casimir, Willem III hebben ons een goed voorbeeld gegeven, dat geheel in het vergeetboek schijnt geraakt te zijn.

En Frederik de Groote en Napoleon hebben bij de verdediging van hun grondgebied getoond, hoe men met een numerieke minderheid voordeelen, ja schoone overwinningen kan behalen.

In dien geest zal ook de verdediging van Java gevoerd moeten
Deel I, 1882.

worden, willen wij kans hebben op overwinning, niet alleen omdat uit een krijgskundig oogpunt een lijdelijke verdediging geen verdediging is, maar ook om de reeds gemelde staatkundige reden, dat de Javaan 't besef moet blijven houden van onze kracht tot aan het uiterste oogenblik.

Maar ook al bepaalden wij ons tot een lijdelijk afwachten van den aanvaller in de vallei van Magelang, zooals eenmaal Theodorus koning van Abessinië deed, stelling nemende vóór zijne hoofdstad Magdala, — de aanvaller zal een reuzentaak hebben te volbrengen, alvorens hij deboucheeren kan uit de passen van het gebergte, op den voorgrond stellende, dat hij geen hulp heeft van de bevolking zooals de toestand der Engelschen was in Abessinië. Met betrekking vooral tot de moeilijkheden, die aan het transportwezen zullen in den weg staan, is het belangwekkend een vergelijking te maken tusschen Abessinië en Java.

Zoo wel hier als daar zal de aanvaller verscheidene dagmarschen moeten afleggen onder een afmattende warmte van gemiddeld 90° Fahrenheit, wellicht met niet aan 't klimaat gewone troepen.

Als tusschen haakjes mag hier zeker wel in herinnering worden gebracht, dat er op Java, naar de hoogte stijgend, vier warmte gordels worden onderscheiden.

1e. De heete gordel van den zeespiegel tot 600 M., met gemiddelde jaarlijksche warmte van 81° 5' Fahrenheit aan 't strand en 74° 5' aan de bovenste grens;

2e. de gematigde gordel tot 1500 M. met een gemiddelde warmte van 74°—65° Fahrenheit.

3e. de koele gordel tot 2500 M. van 65°—55° Fahrenheit;

4e. de koude gordel tot 3000 en 3300 M. gem. warmte van 55°—46° F. De opgave van de warmte van de onderste zone komt ons niet juist voor.

In de vlakte van Soerakarta, waar wij twee jaar hebben doorgebracht, was in den Oostmoesson, dat wil zeggen in den droogen tijd van April—October, de gemiddelde warmte in een koele achtergallerij, waar de thermometer in de schaduw hing, meestal 80°. Op dien grond neem ik aan dat de warmte onder den blooten hemel in de sawah's of rijstvelden zeker minstens 90° wezen zal.

Nu heeft de aanvaller wel is waar hier een belangrijk korteren afstand af te leggen dan in Abessinië het geval was, maar hij zal hier minder snel voortrukken.

Wij nemen aan, dat hij ook hier olifanten, kameelen en muil dieren aanvoert om den legervoorraad te torschen. Kiest hij nu het acces Samarang, Bodja of A 2, dan kan hij de groote dieren en wellicht

ook de muildieren niet gebruiken, omdat in de sawah's alleen menschen als vervoermiddelen te bezigen zijn.

In Abessinië met zijn vasten, zandigen, soms steenachtigen bodem daarentegen, waren al die viervoetige lastdragers volkomen op hunne plaats.

Rukt hij langs dit acces met een deel van het leger, dan zal de legertros over Oengarang en Bawen moeten trekken, altijd onderstellende, dat de spoorweg onbruikbaar is.

Neemt hij met de geheele macht den grooten postweg, dan zal de tocht zeer langzaam gaan, niet alleen door de verbazend lange colonne, maar ook door 't oponthoud dat de steile hellingen zullen veroorzaken.

Er zijn hellingen waar een zestal paarden niet bij machte is een gewonen wagen voort te bewegen. Daar moet steeds een span karbouwen gereed zijn om en paarden en wagen op te trekken.

Men zal hier, bij ontstentenis van karbouwen, alles op de ruggen der olifanten en kameelen moeten laden; of wel de olifanten ook moeten spannen voor de munitiewagens, de proviandwagens en dergelijke.

Als bij 't gebruik van de kortste operatie-lijnen reeds de hinderpalen zoo gewichtig zijn, zelfs aannemende (wat ongerijmd is) dat de verdediger den aanvaller gedurende den opmarsch geheel ongemoeid zou laten, dan moet een aanvaller voorzeker er een afschrik van hebben om de veel langere lijnen uit Tagal of Pekalongan naar de vallei van de Serajoe of wel van Samarang door de vlakte van Soerakarta te kiezen.

Edoch 't zou van oppervlakkigheid getuigen, als wij niet overwogen dat een aanvaller ook nog andere denkebeelden dan de reeds besprokene zou kunnen volgen.

Wij kunnen ons b. v. voorstellen, dat de aanvaller het doel heeft in de eerste plaats onze oorlogshaven Tjilatjap te bemachtigen, dat hij daartoe zijn land- en zeemacht zal willen aanwenden.

Gesteld dus, hij landt bij Tagal en neemt deze haven als depôt plaats en den grooten postweg als operatie-basis. Hoewel de accessen Tagal, Adjibarang en Pamalang, Poerbolingo 5 à 6 uur hemelsbreedte van elkaar verwijderd zijn en voor een derde door het zeer moeilijke bergterrein voeren, komen zij bijeen te Sokaradja.

Van daar zou een colonne kunnen oprukken naar Banjoemas, terwijl een andere het Serajoe-dal volgend, aan den rech.eroever der rivier de positie Tjilatjap van de landzijde tracht aan te vallen.

Wat zal de verdediger hiertegen doen?

Hij zal, zoodra de ruiterij van het gebergte de telegrafische tijding

afzendt van de landing des vijands, een gedeelte van het leger uit de vallei van Magelang per spoortrein langs Poerworedjo moeten vervoeren, ten einde het acces Sokaradja, Banjoemas te bezetten en den overgang van de Serajoe te verhinderen.

Hij zal voor de positie Tjilatjap, die een eigen bezetting moet hebben, ook wellicht de troepen kunnen bezigen, die te Batavia hebben gestreden en die per spoortrein door de vallei van de Tjitandoewi kunnen toesnellen.

Wij nemen daarbij aan, dat Batavia na heftigen wederstand genomen is en merken op dat, ten gevolge van die vermeestering onze troepen van daar beschikbaar worden, terwijl de aanvaller zich verzwakt heeft vooreerst door den ondernomen aanval en in de tweede plaats door de bezetting, die hij na de verovering te Batavia moet achterlaten.

Hier springt het duidelijk in het oog dat de gewenschte spoorweglijn achter den centralen bergketen onmisbaar voor ons is en dat Tjilatjap, ons laatste bolwerk aan de landzijde ter verdediging moet worden ingericht.

Nu kan de aanvaller nog een ander plan trachten uit te voeren, maar of het verstandig zou wezen betwijfelen wij ten sterkste.

Hij kan namelijk de spoorweglijn Samarang-Soerakarta in beslag nemen en voeren zijne troepen naar de Keizerstad. Vervolgens kan hij oprukken langs Klatten om te beproeven van Djokja en Montilan, Kadoe van de zuidoostzijde, waar geen bergrug hem hindert, te bereiken.

Gezwegen nog van het onbruikbaar maken van den spoorweg naar Sola en Djokja en van flankaanvallen, zal de verdediger hem te gemoet kunnen rukken en bij elke snelvlietende rivier, die den weg Klatten, Djokja snijdt een hardnekkigen tegenstand bieden.

Uit deze denkbelden volgt de dringende noodzakelijkheid om den aanvaller te beletten, dat hij gebruik make van den spoorweg Samarang-Solo en vooral van den zijtak Kedong Djati-Willem I die hem voor 't vervoer van den legertrios zeer dienstig zou kunnen zijn. Ook blijkt uit vorenstaande beschouwingen betreffende de hoofdtoegangen tot de centraalstelling ten duidelijkste, hoezeer er op Java behoefte bestaat aan deugdelijke ruitery en dat het dus van groote onbekendheid met de eischen eener goede verdediging getuigen zou, als men overging tot het verminderen der Indische cavalerie, een vraagstuk, dat thans aan de orde is.

Het denkbeeld van het plaatsen der hoofdmacht in Midden Java is, zooals wij bereids hebben aangehaald, *niet nieuw*.

Daendels is er mogelijk wel de vader van.

Maar zeker is het dat van der Wijck dit denkbeeld was toegedaan en dat het door van Swieten is overgenomen en meer in het breede ontwikkeld.

Echter was daar, naar wij meenen, geen sprake van Magelang als centraal verdedigingspunt, maar van een positie aan de Toentang over welke later nog zal gesproken worden.

In het jaar 1870 teekenden wij aan dat de vallei van Magelang ons voorkwam de aangewezen plaats te zijn voor het hoofdleger. Of wij dit denkbeeld aan eenig schrijver hebben ontleend en zoo ja aan wien, herinneren wij ons niet.

Thans wordt in het Indisch Militair Tijdschrift hetzelfde denkbeeld verdedigd door Officieren van den Generalen Staf.

Zij echter, die een geconcentreerde verdediging in het hart van Midden Java voorstaan, willen daarom de koopsteden aan de Noordkust niet weerloos laten. Integendeel, Batavia, Samarang en Soerabaja moeten even als de hoofdsteden der Buitenbezittingen beveiligd worden tegen een „*coup de main*”.

Dat dit een gebiedende noodzakelijkheid is, zal elkeen beseffen, die weet hoe veel schatten aan koopwaren en producten veelal in de drie groote handelsplaatsen van Oost, Midden en West-Java liggen opgestapeld.

De aanvaller moet genoodzaakt worden een vrij belangrijke macht te ontschepen, wil hij zich meester noemen van Batavia.

Dit doel — de machtsverdeeling van den aanvaller — nu is te bereiken met een betrekkelijk gering aantal troepen.

Om dit te betoogen is het niet ongepast in het geheugen terug te roepen de gebeurtenissen van 1811.

De Britsche vloot, ongeveer honderd zeilen sterk, met inbegrip der kanonneerbooten, ankerde op de reede van Batavia op den 4n Augustus 1811 des namiddags ten 2 uur, en de landing werd onmiddellijk zonder stoornis volbracht bij Tjilintjing \pm 8 uren oostwaarts van Batavia.

Geen enkel schip van den verdediger was daar om den aanvaller te hinderen.

Thorn zegt:

Gelukkig werd er geen tegenstand geboden en hoewel 't hier de beste plaats was nabij Batavia om eenigen tegenweer te bieden, werd er in het dorp geen enkel gewapend man gevonden. ¹⁾

¹⁾ Ook bij deze landing blijkt al weer hoe de aanvaller reeds uit den aard van zijn toestand in het nadeel is.

The arrangements ordered for the landing were most judicious but a consi-

Van de landingsplaats af geleidde een weg naar Batavia westwaarts langs het strand en een ander zuidwaarts naar de omstreken van Meester Cornelis.

De bodem was hier laag en moerassig en door zoutgroeven zeer onbruikbaar.

Op dit lastige terrein had men den 5ⁿ Augustus ook de ruitery en het geschut ontscheept en, dank zij de werkeloosheid des verdedigers, de voorhoede der beide colonnes vooruitgebracht, die van de rechter op den weg naar Batavia rechts aan de zee, links aan een kanaal of rivierarm geleund, die van de linker colonne zuidwaarts over den genoemden rivierarm op den weg naar Meester-Cornelis.

De linker colonne, aangevoerd door kolonel Gillespie, was over een brug getrokken, die door den verdediger vernield had moeten worden en trok dien dag eenige mijlen landwaarts in zonder een verdediger te ontmoeten.

Wel stierven er soldaten aan zonnesteeken, maar een verdedigende kogel deed zich wachten.

De rechter colonne werd op den 6ⁿ vooruitgebracht naar Tandjong Priok.

De opperbevelhebber wilde aanvankelijk, door een colonne naar Batavia te doen marcheeren, de aandacht van den verdediger daar bezighouden en met de hoofdmacht doortrekken naar Meester-Cornelis.

Het terrein nabij de rivier Antjol was zóo moeielijk, zegt de aanvaller, dat het zeer groote verbazing wekte, dat de verdediger hem hier ongemoeid liet.

Daar Batavia zeer zwak bezet scheen en er volstrekt geen tegenstand geboden werd, besloot generaal Auchmuty al dra deze stad te bemachtigen.

De overtocht van de Antjolvier had plaats door middel van een soort pontonbrug, gevormd door booten die stroomopwaarts waren geroeid.

De verdediger bleef volharden in zijn werkeloosheid tot groote verbazing des aanvallers die beweert — en terecht — dat in dit zeer doorsneden terrein een offensieve weerstand hem groot nadeel zou hebben toegebracht.

De hier en daar vernielde kleine bruggen werden spoedig hersteld

derable delay in the operation occurred owing to the insurmountable obstacles the boats met with in their attempt to assemble round their respective rendezvous ships; both wind and tide were against them and prevented their proceeding in the prescribed order. It became therefore necessary at last to direct the boats to land as expeditiously as they could without attending to order.

en den 8n Augustus legerden 800 man onder bevel van den Kolonel Gillespie in een groot carré op het plein voor het Raadhuis.

Des nachts deed de verdediger een aanval van de noordzijde, die echter door de Engelschen flink werd afgeslagen.

Zoo kwam en bleef de benedenstad Batavia in het bezit der Engelschen, volgens hun eigen getuigenis op een zeer gemakkelijke wijze.

Inderdaad het is verwonderlijk hoe de verdediger hier zich bepaalde tot het onbruikbaar maken van enkele overgangen zonder een geweer- of kanonschot te lossen om den aanvaller in dit gevaarlijke moerassige en doorsneden terrein op te houden.

Welk een voordeel had de verdediger hier niet kunnen behalen tijdens en ook nog na de landing op den ongeordenden aanvaller door middel van een paar duizend geweren en een batterij artillerie.

De aanvoerders der Engelschen waren beziel met een prijzenswaardige voortvarendheid.

Terwijl over de Antjol-rivier een brug werd geslagen voor het geschut, rukte reeds om 4 uur in den morgen van den 10n Augustus een voorhoede van 1000 man Europeesche en 450 Indische soldaten onder bevel van Kolonel Gillespie langs den grooten weg naar Weltevreden op.

Het gevecht ten noorden van het kampement van Weltevreden op denzelfden dag is van te weinig beteekenis om daarbij stil te staan.

De Engelschen hadden 17 dooden en 73 gewonden.

De positie der verdedigers was vrij sterk, de beide vleugels aangeleund aan de rivier van Batavia en de Slokkan, het front gedekt door pepertuinen en anderen aanplant. Hun geschut, 4 veldstukken op den grooten weg in het centrum der stelling geplaatst, was gedekt door verhakkingen. Doch de aanvoering schijnt slecht te zijn geweest, de verdediging was althans verre van krachtig en hardnekkig.

Na 't overwinnen van de natuurlijke hinderpalen slaagden de Engelschen er weldra in den rechtervleugel om te trekken en de verdedigers op de vlucht te drijven met achterlating van hunne vuurmonden en een verlies van 500 man.

In het arsenaal ¹⁾ vond de aanvaller 300 stukken grof geschut en een grooten voorraad krigsbehoeften.

Maar de meest belangrijke aanwinst door deze zegepraal verkregen — merkt de Engelsche schrijver terecht aan — was het onmiddellijk bezit van Weltevreden, een gezonde legerplaats voor de troepen.

¹⁾ In the arsenal of Weltevreden were found upwards 300 pieces of ordnance and a quantity of military stores.

De strijd bij Meester-Cornelis, waar de verdediger een versterkt kamp tusschen de rivier van Batavia en de Slokkan had opgericht, was zeer hardnekkig ¹⁾.

Het gevecht eindigde met de overhaaste vlucht der troepen en de aanvaller was dus in het ongestoord bezit van Batavia, de hoofdstad van Nederlandsch-Indië.

Het is van belang er op te wijzen, dat wel is waar in zes dagen tijds dezè krachtig versterkte stelling, bezet door 13000 man, gevallen is, maar dat de aanvaller belegeringsbatterijen heeft moeten bouwen om het geschut van den verdediger tot zwijgen te brengen en ook dat de stelling weinig gelegenheid bood tot weerstooten.

Zeker kunnen wij er uit leeren, wat reeds vroeger van Engelsche zijde verkondigd is, dat een verdediger niet goed handelt met hier stelling te kiezen en alle kansen als ware 't op één kaart te zetten.

Verder is het opmerkelijk dat de Engelsche opperbevelhebber zijn taak niet als volbracht beschouwde, zoolang de Gouverneur-Generaal zich nog niet feitelijk had overgegeven.

De Generaal Janssens was gevlucht, maar om een vernieuwden weerstand te gaan bieden in Midden-Java in vereeniging met de Javaansche vorsten.

Rusteloos werd hij door Auchmuty vervolgd.

De Engelsche Generaal verneemt dat de vluchtelingen den eenigen weg hebben gekozen die te kiezen was, namelijk over Tjanjor, Bandong en Tjeribon. Hij doet een landing bij Tjeribon en neemt een afdeeling onder Jumel gevangen.

Maar Janssens, de Gouverneur Generaal, is nog altijd vrij.

Auchmuty is in de meening, dat de laatste weerstand te Soerabaja zal worden geboden.

Daarom neemt hij, in overleg met den Admiraal Stopford, het besluit met de geheele macht naar Java's oosthoek te stevenen en de Straat van Madura te forceeren.

Nauwelijks echter komt het hem ter oore, dat Janssens na het verlies te Tjeribon, het plan heeft te Samarang te blijven of hij brengt onmiddellijk wijziging in zijn genomen beschikkingen en geeft aan zijn omgeving last nabij Samarang te landen.

Hij verneemt daar, dat de generaal Janssens een sterke stelling heeft gekozen, eenige kilometers ten noorden van de stad op den grooten weg naar de Vorstenlanden.

¹⁾ Het kamp bestond uit verscheidene gesloten schansen op heuvels gebouwd die elkaar onderling verdedigden en bezet waren met 28c vuurmonden.

De Engelsche schrijver noemt de stelling bijna onneembaar.

Hoewel nu ten gevolge van de vroeger gegeven orders het grootste deel der scheepsmacht met bijna geheel het leger den weg naar Soerabaja heeft voortgezet, hoewel Auchmuty dus slechts te beschikken heeft over 1600 man en 6 vuurmonden en daarbij niet spoedig op ondersteuning hopen kon, heeft hij de stoutmoedigheid den verdediger opnieuw te gemoet te gaan.

Zulk een aanvaller is zeker wel een groot geluk waardig.

De slag, die nu geslagen werd, was dan ook beslissend, en had de volkomen onderwerping van onze kolonie aan den Britschen luipaard ten gevolge.

De stelling van den verdediger in het bergterrein op 4 paal ten zuiden van Samarang had een ongeëvenaarde sterkte.

De postweg voert hier, na het overschrijden van een aanmerkelijke hoogte, door een kleine vallei van p. m. 1500 meter breedte van noord naar zuid gerekend, die concentrisch van de omliggende hoogten kan worden beschoten en beworpen.

Wat deze stelling vooral zoo geducht maakte, is de voortreffelijke aanleuning der beide vleugels aan onbegaanbaar terrein.

Saxen Weimar zegt:

„La position des deux ailes présentait des obstacles presque insurmontables et pour la tourner, il eut fallu faire un détour de quelques milles à travers un terrain offrant les plus grandes difficultés.”

De Engelsche schrijver, wiens werk dateert van 1815, zegt zoo woordelijk hetzelfde dat men onwillekeurig hier denken moet dat Saxen Weimar hem gevolgd heeft. Daarbij voegt hij, dat de weg over een aanmerkelijken afstand onbruikbaar was door insnijdingen en afgesloten door friesche ruiters; 30 vuurmonden waren op de vlakke heuveltoppen in front geplaatst.

De troepen des verdedigers bestonden uit: hoogstens 800 geweerdragenden, 7200 piekeniers en 200 artilleristen, samen 8200 man, hoofdzakelijk ongeoeffende benden van de Javaansche vorsten.

Toch was het een stout bestaan om de stelling in front aan te vallen.

De Generaal Auchmuty, hoewel tegen den frontaanval gestemd, begreep hier niet te mogen dralen of weifelen, omdat daardoor zijne geringe krachten zouden blootgesteld worden aan een aanval van den verdediger, dien hij niet mocht afwachten, daar hij niet op ondersteuning kon rekenen.

Vertrouwende met recht op de moreele kracht zijner zegevierende troepen en op de verslapping aan 's vijands zijde viel hij aan; „il prit son parti en brave” in den volsten zin en leverde een nieuw bewijs voor de stelling: „audentes fortuna juvat”.

De Engelsche schrijver deelt mede hoe de aanval plaats had.

Een afdeeling voetvolk (het 14^e regiment lichte infanterie) met twee vuurmonden, werd geplaatst op een heuveltop, van waar de linkervleugel des verdedigers te zien was; de kanonnen openden het vuur onder groote elevatie ten einde de projectielen over de kleine vallei heen te zenden.

Zoodra het vuur geopend was, snelde de voorhoede onder aanvoering van Kolonel Gibbs door de vallei en tegen de helling op aan de overzijde en maakte daar een oogenblik halt om den hoofdtroep in te wachten. Wel opende de verdediger het vuur, maar het bleek al spoedig, dat de troepen door een paniek bevangen waren.

Zij wachtten het hoofdcorps niet af en vluchtten met achterlating van het geschut.

Daar had een vervolging plaats, maar aangezien het grootste deel der Inlandsche troepen te paard was, werden er weinig gevangenen gemaakt.

Een ander van nature buitengewoon sterk punt is het défilé van Merak-Mati, ongeveer een half uur gaans ten noorden van Bawen. Dit défilé door bergwanden gevormd en aan beide zijden tot op grooten afstand begrensd door sawahvelden, is een waar Thermopylae.

Bij de beschouwing van dergelijke defensieve stellingen waar de vijand genoodzaakt wordt langs bepaalde wegen te naderen, rijst de vraag of wij hier geen goede diensten zouden mogen verwachten van schrootkanonnen.

De Beijersche kapitein der artillerie Thurheim, die de eerste batterij schrootkanonnen aanvoerde, welke bij het Deutsche leger werd in dienst gesteld, is van oordeel dat deze kanonnen goed kunnen optreden in verschanste stellingen bij het dekken van terugtochten en het verdedigen van défilé's.

In het gevecht bij Coulmiers, waar de Duitschers defensief handelden tegenover het Loire-leger, trad de schrootbatterij met gunstig gevolg op. Intusschen is dit een technisch vraagstuk, dat tot het gebied van de artillerie behoort en waar dat wapen op moet antwoorden.

Een andere vraag die wij wel kunnen en moeten beantwoorden is: Zijn er om 's vijands marsch van Samarang naar Kadoe te belemmeren en hem afbreuk te doen nog andere middelen, dan de passief verdedigende stellingen, die in 't bergterrein veel succes belooven?

Het antwoord luidt: zeer zeker.

Wij kunnen den vijand gedurende zijn marsch aanvallen.

Die aanvallen moeten geschieden door kleine benden, die even snel verschijnen als verdwijnen langs de talrijke voetpaden in het gebergte.

Zijne flanken moeten door die benden zonder ophouden worden verontrust.

Het ligt voor de hand, dat dergelijke taak het best door Javanen te vervullen is, omdat snelheid van beweging, terreinkennis en vernuft in het gebruik maken van dat terrein hier hoofdvereischten zijn. De berg-Javaan is hier in zijn element en zal onvermoeid zijn, mits hij aangevoerd worde door stoutmoedige en vastberaden Nederlandsche officieren, zooals het Indische leger ze in menigte bezit.

Die officieren (kapteins of luitenants) zouden geheel vrij in hunne bewegingen moeten zijn, mits zij in een vooraf bepaalde streek blijven en die onveilig maken.

Ten einde het geregelde leger niet te verzwakken, zouden de legioenen van Mangkoe-Negoro en Pakoe-Alam, de Pradjoerit, de Djajangsecar, de Barissan van Madura voor deze diensten kunnen worden aangewezen.

De guerilla-colonnes of vliegende benden moeten niet sterk wezen om hun bewegelijkheid niet te schaden.

Honderd man infanterie b. v. als maximum schijnt voldoende.

Een tiental ruiters kunnen er worden bijgevoegd tot het overbrengen van berichten en het verkennen op grooten afstand. Ten einde niet belemmerd te worden in de snelheid van beweging, zou elk man steeds vivres voor één dag bij zich kunnen dragen. Zoo doende zijn de koelies waarvan een aanvoerder meer last heeft dan van zijne troepen en die dikwerf een krachtvol optreden in den weg staan, overbodig.

Wij stellen ons voor dat aan elke bende een kampong of dessa als hoofdkwartier wordt aangewezen, waar zij telkens wederkeert om te verademen en zich opnieuw van munitie en vivres te voorzien.

Op deze wijze te werk gaande zullen wij den aanvaller kleine verliezen toebrengen, maar vooral afmatten, wat voor ons van onschatbare waarde is.

Daarbij maken wij een goed gebruik van onze hulptroepen en sparen de krachten van het eigenlijke leger voor de beslissende gevechten.

Dat het rusteloos bedreigen van 's vijands operatielijn voor ons bijna hoofdzaak is, zal men te eerder inzien als men weet dat de stoutmoedige Generaal Auchmuty, ook na de volslagen nederlaag des verdedigers bij Djati, niet verder dorst door te dringen en eerst de gebeurtenissen te Soerabaja wilde afwachten om dan met zijne geheele macht zuidwaarts te marcheeren. Ondanks zijne herhaalde overwinningen was hij zeer bezorgd over den verderen loop van den veldtocht. Hij wist dat de nadering tot Soerabaja hoogst

bezwaarlijk was door het fort Lodewijk, dat „very formidable” wordt genoemd, en achtte het zeer waarschijnlijk dat Stopford er niet spoedig in zou slagen dezen hinderpaal uit den weg te ruimen.

Week Janssens naar Solo terug, verzamelende hij daar opnieuw zijne verstrooide benden en rukte hij daarmee naar Soerabaja, wetende dat Achmuty te zwak was om verder door te dringen, dan kon de verdediging van Soerabaja het einde van den veldtocht nog lang doen verschuiven vooral bij het invallen van den regenmoesson.

Deze angsten en zorgen van den overwinnaar werden gelukkig als door een tooverslag weggevaagd, toen Janssens te Salatiga bleef en hem spoedig een wapenstilstand voorstelde als grondslag voor een capitulatie — toen tengevolge van Janssens handeling ook fort Lodewijk en Soerabaja zonder tegenstand werden overgegeven, — maar de gedachten en vermoedens van den energieken Generaal Auchmuty doen ons levendig beseffen hoe een verdediger op Java kan en moet handelen en hoe ontzaglijk moeielijk het wezen zou Java te bemachtigen als het hardnekkig aan den aanvaller wordt betwist.

Bij het bespreken van de verdediging van Midden Java mag niet worden geignoreerd, dat er een zoogenaamde Toentang-linie bestaat.

Het is opmerkelijk dat de Hollanders aan geen verdediging kunnen denken zonder van een linie te gewagen.

Bedriegen wij ons niet, dan werd die Toentang-linie langen tijd beschouwd als het palladium van Java. Zoodra een 12 à 15 jaar geleden de verdediging van Java ter sprake kwam, had elkeen den mond vol van de Toentang-linie.

Wij dienen dus ons rekenschap te geven van die stelling en hare waarde.

De Toentang is een riviertje, dat in de nabijheid van een groot moeras, Rawa Pening, ontspringt. Dit moeras, 4000 Meter lang en 2500 Meter breed, is een deel der vallei aan de noordzijde van den Merbaboe.

De rivier is van zeer geringe beteekenis, neemt aanvankelijk haar loop noordwaarts, doorsnijdt spoorweg en den grooten postweg en wendt zich in hoofdzaak noord-oostwaarts door zeer moeielijk bergachtig terrein, met tal van kronkelingen naar de vlakte van Demak.

Van de halte Toentang waar zij den spoorweg snijdt tot aan Kedong-Djati, wordt de bedding gevormd door een ontzagwekkend ravijn.

Bij Kedon-Djati waar een ijzeren spoorwegbrug met 50 Meter spanning over de rivier voert, is het ravijn zeker nog 20 Meter diep.

In de nabijheid van den noordwestelijken hoek van het genoemde

moeras ligt de vesting Willem I, een gebastionneerde vierhoek zonder voorgelegen werken.

Bijna de geheele binnenruimte wordt door groote steenen gebouwen met platte looden daken ingenomen.

De steenen kazernes zijn langs den wal gebouwd. Er is hier plaats voor een paar bataljons infanterie en een paar batterijen veld- of berg-artillerie.

Sommigen beweerden, dat deze vesting in tijd van oorlog zou moeten dienen als depôt van wapenen en legervoorraad. Maar deze stapelplaats wordt van weinig waarde als men overweegt dat zij omringd is door beheerschende hoogten.

Als een vijand bij Bawen is doorgedrongen en getrokken geschut plaatst op den zoogenaamden Leeuwenberg, ten noorden van de vesting, schiet hij alles kort en klein wat zich daarbinnen bevindt.

Men is van dit bezwaar van onze zijde zoozeer overtuigd dat men allerlei middelen heeft bedacht om het te overwinnen. Zoo wilde men op den Leeuwenberg een Maximiliaanschen toren doen bouwen om den aanvaller van verre te bestoken en hem te beletten, hier stelling te nemen.

Wil men het gros van het leger een stelling doen kiezen aan den rechteroever van de Toentang, dan springt het duidelijker in het oog dat Willem I als depôtplaats op den uitersten linkervleugel ongunstig gelegen is.

Die Toentanstelling moet strategisch ongeschikt blijken, als men overweegt, dat er volstrekt geen ruimte is tot het plaatsen en bergen van groote troepenafdeelingen, en dat, als de aanvaller den grooten weg naar Salatiga forceert, die den linkervleugel doorsnijdt, de geheele stelling moet worden opgegeven.

Offensieve bewegingen zijn onmogelijk.

Uit een taktisch oogpunt is voorzeker de Toentang, vooral in den West-Moesson, wild voortbruischende in hare rotsachtige en diepe bedding een gewichtige terreinafscheiding, maar men zal gereedelijk toegeven, dat zij al hare waarde verliest, als de verdedigers om zoo te zeggen tegen den oever gedrongen worden door het lastige bergterrein.

Het is volkomen onverklaarbaar hoe men ooit op het denkbeeld gekomen is, het gros des legers te plaatsen in onbegaanbaar bergterrein achter een ravijn met snelvlietenden stroom, waar de troepen zich niet kunnen bewegen, waar geen mogelijkheid bestaat van vooruitrukken noch van terugtrekken, en waar men machteloos is tegen omtrekkingen.

Geheel anders is het met de vallei van Magelang.

Zooals vroeger reeds is opgemerkt, wordt die vallei besproeid door de snelvlietende Progo en hare linker zijrivier Elo, welke beide in kloven of ravijnen van 40 tot 60 M. breedte en van 20—40 M. diepte met donderend geraas voortspoeden, en gevoed worden door ontelbare beeken, die in vaak even diepe, ja soms nog diepere kloven van Merapi en Merbaboe, van Goenong Prahoe, van Soembing en Sindoro komen afgestormd.

De Progo ontspringt aan de noordoostelijke helling van den Sindoro, wendt zich aanvankelijk noordoostwaarts naar Moentoeng, snelt vervolgens langs den voet van den noordelijken bergrug in zuidoostelijke richting voorbij Temanggoeng, terwijl zij talloze bergstroomen ontvangt, van welke de Kali Galeb rechts de voornaamste is; vervolgens zet zij van Krangan af in zuidelijke strekking haar tocht voort op 2—4000 Meter van den voet van Sindoro en Soembing om zich 3 uur gaans ten zuiden van Magelang met de Elo te vereenigen.

Deze laatste komt van den Telomojo en stroomt op zeer ongelijke afstanden van 3 tot 6000 M. langs de voeten van Merbaboe en Merapi.

Ten zuiden van Setjang, het vereenigingspunt der noordelijke accessen, is de breedte van den landrug tusschen beide stroomen afwisselend 3, 4 en 5000 Meter.

Setjang op 10000 Meter ten noorden van Magelang gelegen, is een gewichtig punt.

Het noordelijke acces van Tjandiroto door ons gemerkt A 1 vereenigt zich bij Parakkan in 't noordwesten der vallei met het acces

B 1 (van Wonosobo) en voert over Temanggoeng naar Krangan alwaar weder het acces

A 2 zich er bijvoegt.

Dan gaat de lijn zuidwest ten zuiden naar Setjang en ontmoet dáár het acces A 3, dat zich reeds vereenigd heeft met den bergweg over Grabak.

Van Setjang af, voert de heirbaan ongeveer over het midden van den landrug tusschen Progo en Elo in zuidelijke richting naar Magelang; maar vereenigt zich op 2000 Meter ten noorden van die hoofdplaats met een acces C, dat van Grabak afdalend steeds op gemiddeld 1000 Meters van den linker-oever der Elo verwijderd blijft.

De aanvaller nu van de noordelijke accessen gebruik makende kan in zijn marsch worden gestuit door infanterie, gesteund door veld- of berggeschut; die trachten hem in de défilés terug te werpen, zooals de Oostenrijkers bij Nachod en Trautenau bijna met schitterenden uitslag hebben beproefd; maar bovendien kan hem een

ontzaglijk nadeel worden berokkend door den heuvel Goenong Besi, wiens top een plateau vormt van 300 Meter middellijn, op 3000 M. ten Noorden van Setjang te bekroonen met een zwaar aardenwerk bewapend met 12 cM. achterlaad.

Daardoor beheerscht de verdediger de richtingen Temanggoeng, Bawen en Setjang en schept een krachtig pivot of steunpunt voor de mobiele colonnes, die in het noordelijke deel der vallei aanvallend moeten optreden.

Het belet o. a. den aanvaller de brug over de hier 80 à 100 M. breede rivier Progo te herstellen, die op 4000 M. ten zuiden van Temanggoeng gebouwd is.

Verder zal de verdediger waarschijnlijk goed handelen door het opwerpen van gesloten schansen met ver dragend geschut bij Tjandiroto (oostelijken voet van den Goenong Gianti, uitlooper of telg van den Soembing) op het hoofdaccess nabij paal 43, op het acces van Grabak aan den linkeroever der Elo bij Bandongan en eindelijk nabij Wonokerto district Tegal Redjo op de noordelijke helling van een uitlooper van den Merbaboe.

Waar het nieuwe troepenkampement Magelang gebouwd is, is ons onbekend; maar het komt ons natuurlijk voor, dat de nieuwe hoofdstad van Java moet gevestigd worden zuidwaarts van den Goenong Tidar, die als door de natuur is aangewezen om wachter te zijn in het centrum en wiens kruin dan ook met een geduchte schans zou moeten bekroond worden.

Zoo springt het mede duidelijk in het oog hoe in het zuidoosten der vallei van Kadoe de Goenong Kendal met 12 cM. achterlaad bewapend, een geducht „dwars in den weg” vormt tegen een aanvaller, die het waagt den omweg te maken over Soerakarta en Klatten.

De schansen ten noorden van Magelang zouden dus gelegen zijn op een boog, welker bolle zijde naar het noorden is gekeerd.

Hun afstand van de hoofdplaats zou 7 à 8000 Meter bedragen, terwijl van West naar Oost hunne onderlinge afstanden 5000, 2000 en 4000 Meters zouden zijn.

Hierdoor kunnen de beide middelste schansen elkaar wederzijds krachtig ondersteunen, terwijl voor 't overige voldaan wordt aan den eisch eener dergelijke stelling, namelijk: dat het tusschengelegen terrein goed bestreken wordt.

Zij beschermen dus de hoofdstad en het daar opgestelde hoofdleger op deugdelijke wijze en vormen tevens een operatiebasis voor de troepen, die den aanvaller moeten tegemoet trekken naar de noordelijke accessen.

Het is dan ook eene conditio sine qua non, dat zij in tijd van

vrede moeten worden aangelegd en het karakter moeten hebben van permanente werken.

Beschouwen wij nu het terrein tusschen de gebogen lijn der forten en de hoofdplaats, dan valt het ons op, dat het door de beide rivieren Progo en Elo in drie sectoren wordt verdeeld. Deze omstandigheid is in het voordeel van den verdediger, die zijn leger in het vak tusschen de beide rivieren kan bijeenhouden en tegen omtrekking beveiligd is.

Mocht de aanvaller, langs de beide accessen, oost- en westwaarts van de Elo vooruitrukken, dan heeft de verdediger in het centrum een overmacht. De inrichting en bewapening dezer forten en het door deze gevormde verschanste slagveld kunnen voorzeker het belangrijk onderwerp eener geheel afzonderlijke studie uitmaken.

Bij deze meer algemeene beschouwingen is het alleen noodzakelijk ook de aandacht te wijden aan een mogelijken terugtocht.

Wij hebben spoorwegen noodig om te redden wat mogelijk is in ons laatste reduit Tjilatjap.

Een nadeel zeker is het, dat dit reduit niet in den rug ligt van onze centraalstelling.

Intusschen bij een aanval als de hier bedoelde, is dat nadeel niet overwegend.

Onmisbaar dus voor de belangen eener rationeele verdediging is een spoorweglijn over Poerwo-Redjo, Koeta-Redjo (Bagelen) en verder naar Banjoemas en naar Tjilatjap.

De spoorweglijn stelt ons in staat met spoed troepen over te brengen naar de vallei van de Serajoe, als de aanvaller het wagen mocht uit Tagal op te rukken naar Banjoemas, om zich te plaatsen tusschen onze centrale stelling en Tjilatjap en aldus zich van onze terugtochtslijn meester te maken.

In een zoodanig geval is een gunstige stelling te kiezen op het heuvelachtige terrein, 2000 Meter noordwaarts van de hoofdplaats Banjoemas aan den rechteroever van de Serajoe.

Hetzij toch de aanvaller oostelijk of westelijk over de hellingen van den Slamats trekt en dus over Bobotsarie en Poerbolingo of wel over Adjibarang en Poerwokerto in de dalvlakte van Banjoemas afdaald, steeds zal zijn weg voeren over Sokaradja, waar de beide bedoelde accessen zich vereenigen om verder zuidwaarts te voeren naar Banjoemas.

De positie van den verdediger zal hier zeer gunstig zijn op de heuvelreeks ruim 3000 M. zuidwaarts van Sokaradja.

Wil de aanvaller dit hoogland omtrekken om onze spoorweglijn te naderen, dan heeft hij oostwaarts een paar rivieren van 2 à 300

M. breedte namelijk de Serajoe, maar eerst een harer rechter zijrivieren over te gaan, terwijl hij westwaarts bij dessa Mandirangan stuit op de 300 M. breede Serajoe en het vrij steile en onbegaanbare zuid Serajoe-gebergte.

De stelling van Tjilatjap is van nature zeer sterk.

Van het westen en noordwesten is zij ontoegankelijk door de eindeloze moerasstreek, die de Segara Anakan of Kinderzee omgeeft; van het noorden ongenaakbaar ten gevolge van het woeste gebergte van Pegadiangan, welks meest zuidelijke vertakking op ± 8000 M. afstands van Tjilatjap zich in het moeras verliest.

Ook in het noordoosten is het aanvankelijk onbegaanbaar gebergte en wederom moeras, dat de nadering tot ons laatste bolwerk onmogelijk maakt.

Van Adiredjo af voert de postweg door het moeras en vindt eerst op een 10000 M. afstands van de stad een 1500 à 2000 M. breede strook gronds, die bepaald droog kan genoemd worden.

Op die drooge strook zullen dus aarden-werken met geschut bewapend mede kunnen werken om van Tjilatjap een onneembare veste te maken.

Kan Tjilatjap aan de landzijde onneembaar gemaakt worden met zeer geringe kosten, de vijand kan ons daarentegen allen toevoer afsnijden van de bewoonde wereld. Hieruit volgt de hooge noodzakelijkheid om ons aan de zeezijde krachtig te maken.

De versterkingen aan de zuidkust en op het eiland Noesa Kembangan kunnen niet te geducht wezen, vooreerst om eene landing te beletten en ten tweede om ons een veiligen terugtocht te verzekeren op en met onze vloot.

Wij herhalen, aan de landzijde meenen wij te kunnen volstaan met tijdelijke werken, omdat zij ons slechts kunnen dienen tot het veilig inschepen van ons geslagen leger of tot het afweren van een observatie-corps dat de aanvaller kan afzenden, terwijl hij zich met zijn hoofdmacht naar ons leger wendt.

Of wij ons nog uit Tjilatjap zullen kunnen terugtrekken na zoo vele nederlagen en terwijl 's vijands vloot de haven blokkeert, hangt zeker af van de kracht onzer vloot. Het zou dus onvruchtbaar wezen hierover verder uit te weiden.

De versterkingen aan de zeezijde zijn alleen noodig aan de Schildpaddenbaai, omdat het invaren nabij het westelijk uiteinde van Noesi Kembangan onmogelijk is, ten gevolge van riffen en rotsen.

Resumeerende wat in de voorgaande regelen is gezegd, dan komt dus de verdediging, die rationeel kan genoemd worden, voor Java neer op het volgende.

Soerabaja wordt versterkt door kustbatterijen aan de Straat van Madura, door torpedo's, en wordt hoofdzakelijk verdedigd door de vloot.

De spoorwegen worden naar omstandigheden onbruikbaar gemaakt.

De mondingen der rivieren van Samarang en Batavia worden verdedigd door kustbatterijen, schoktorpedo's, en ook door de zeemacht.

Zoowel te Batavia als te Samarang wordt een halve brigade gelegerd om den aanvaller, die landen wil, te noodzaken een vrij aanzienlijke macht te ontwikkelen.

Een dergelijke halve brigade zal moeten bestaan uit 3 bataljons infanterie, 1 escadron cavalerie, 1 batterij veld-artillerie als maximum.

De brigade van Batavia zal nochtans een gunstig oogenblik moeten kiezen om met snelheid per spoortrein Midden-Java te bereiken.

Zoo zal ook die van Samarang als de landing niet te beletten is trachten langs den spoorweg Willem I te bereiken.

De guerilla-benden zullen den spoorweg vernielen en 's vijands flanken rusteloos aanvallen, terwijl de stellingen van Djatie en Marak-Mati, door een bataljon gesteund, door een berg-batterij kunnen worden bezet. Wellicht is het ook verkieslijk die stellingen elk door een paar vliegende colonnes te doen bezetten, die zijwaarts kunnen afdeinzen als overmacht daartoe dwingt; of wel, die op 's vijands rechterflank kunnen werken als hij mocht beproeven den spoorweg Samarang, Kedong-Djati te herstellen en als operatielijn te bezigen.

Het hoofdcorps kampeert nabij de hoofdstad onder de bescherming van de gesloten werken, die het slagveld ten noorden beheerschen en rukt vooruit om den aanvaller aan te vallen als hij uit de berg-engten wil te voorschijn treden, of wordt daarheen gericht waar de omstandigheden het gebiedend eischen. Zoo kan het noodig zijn dat een gedeelte oprukt naar het oosten om des aanvallers operatielijn te bedreigen, als deze naar Soerakarta zou willen trekken. Zoo kan een ander deel vervoerd worden naar het westen om op te treden in de dalvlakte van Banjoemas.

Uit deze beschouwing volgt de noodzakelijkheid van een geoefend leger, dat, als „minimum”, de volgende sterkte en formatie dient te hebben.

24 bataljons à 4 compagniën van 250 man.

10 escadrons à 120 ruiters waarvan 2 depôt escadrons.

12 batterijen, namelijk 6 veld- en 6 bergbatterijen.

Een corps mineurs, 4 compagniën.

Derhalve infanterie 24000 man.

Cavallerie 1200 man.

Artillerie, veld en berg 1800 man.

Mineurs 1000 man.

Samen 28000 man.

Hiervan zijn onafhankelijk de artilleristen voor forten en kust-batterijen en den torpedodienst, alsmede de minimum-bezettingen op de hoofdplaatsen van de overige eilanden, voor welke veilig 6000 man mag worden in rekening gebracht.

Het eigenlijke leger zou dus een sterkte moeten hebben van minstens 34000 *combattanten* met inbegrip der officieren, wat ongeveer met de tegenwoordige formatie overeenkomt.

Wij zeggen *combattanten*, omdat ten onzent de verderfelijke gewoonte heerscht, een derde der effectieve sterkte voor allerlei anti-militair werk te bezigen. Als hulptroepen komen in rekening de Schutterijen, de Barissan van Madura, de Legioenen van Mangkoe Negoro en Pakoe Alam, de Pradjoerit, de Djajangsecar.

De infanterie is thans verdeeld in veld en garnizoens bataljons.

Die indeeling is niet te rechtvaardigen. Alle troepen in Indië moeten voor den dienst te velde bruikbaar zijn.

Bij een nieuwe indeeling zal dat onderscheid moeten ophouden.

Iets anders is de formatie van Depôts in elk der groote militaire afdeelingen. Deze zijn onmisbaar.

Als Java bedreigd wordt door een buitenlandschen vijand, worden de bezettingen van den geheelen Archipel zooveel mogelijk naar Java vervoerd. Op elke hoofdplaats buiten Java blijft een minimum bezetting achter om te verhoeden, dat een handvol vijanden zonder slag of stoot van het eiland bezit neme.

Het leger bestaat, zooals bekend is, uit soldaten van verschillenden landaard: Europeanen, Javanen, Madureezen, Amboineezen, Boegineezen, Afrikanen.

De verhouding is gewoonlijk $\frac{1}{3}$ Europeanen en $\frac{2}{3}$ van de overige natien.

Vraagt men naar het gehalte der Europeesche troepen, dan kunnen de getuigenissen niet gunstig luiden.

De Europeanen, zoowel Hollanders als vreemdelingen, zijn te velde bruikbaar, als het hen aan niets mangelt, maar in het garnizoen blijken zij veelal onhandelbaar — en onverdraaglijk.

Intusschen, zoolang wij blijven vasthouden aan het stelsel van vrijwilligers, zoolang onze militie niet in de kolonie zal mogen dienen, zullen wij ons daarginds wel met het uitschot der Europeesche maatschappij moeten behelpen.

Van de Javanen kunnen wij goede verwachtingen hebben, evenals van de Amboineezen en de Boegineezen.

Bij Meester-Cornelis hebben onze Inlandsche troepen goed gestreden.

De Boegineesche stukkenrijders hebben zich naast hunne vuurmonden doen neersabelen, nadat zij onder de affluiten zittende met de kris menigen vijand hadden gevelt.

Saxen-Weimar zegt:

„Ils n' acceptèrent pas de quartier.”

Dit legerhoofd roemt ook zeer het gehalte der Amboineezen.

„Wat eerbied voor de krijgstucht en dapperheid aangaat, zegt hij, staan ze gelijk met Europeesche soldaten”, en men stelt zich daarbij natuurlijk den Europeaan voor als standmodel van krijgstucht, naar onze meening echter een zeer *gebrekkig* standmodel, vooral nu in Indië het recht van beklag voor opgelegde straffen op een zoo buitensporige wijze wordt toegepast.

Voor een groot deel, neen voor het grootste deel berust onze kracht derhalve op onze Javaantjes.

Het mag hier niet verzwegen worden dat én Saxen Weimar én de Stuers een ongunstige meening hebben van de Javanen. Bij den eerstgenoemden lezen wij: „Le Javanais en général est peu courageux.”

Om deze stelling te bewijzen verhaalt de Generaal een amokpartij.

„Kan men vertrouwen”, zoo vraagt hij, „dat de man die voor een amokmaker vlucht, pal zal staan tegenover een vijand te velde?”

Wij zouden den Generaal daarop willen antwoorden: „hij die een amokmaker aangrijpt, bezit veel persoonlijken moed, maar hij die voor zoo'n bezetene uitwijkt, zal daarom nog niet per se laf zijn tegenover een geordenden vijand.”

De Generaal de Stuers zegt in zijne „Mémoires”:

„De Javanen zijn van nature vreedzaam, geneigd tot landelijke rust en weinig dapper.

Wel is waar hebben zij in den grooten Java-oorlog moedig gevochten en ons dikwerf gevoelige nederlagen toegebracht, maar die tijdelijke dapperheid is geheel en al toe te schrijven aan den alvermogenden invloed, dien de Hoofden op hen uitoefenen.”

Als deze karakterschets geheel met de werkelijkheid overeenkomt, blijkt hieruit te meer hoe noodzakelijk een factor van ons bestaan in Indië de vriendschap der Javaansche hoofden is. Zonder die vriendschap kunnen wij gerust elk plan tot verdediging ter zijde leggen.

Blijven de hoofden aan onze zijde, werken zij op alle punten krachtdadig mede en worden de Javanen door flinke Enropeesche officieren aangevoerd, dan kan veel van die troepen verwacht worden, vooral ook omdat zij sober zijn van aard, met weinig tevreden en

hun gestel bestand is tegen de ontzettende vermoeienissen, die onafscheidelijk aan een krijg onder de tropische zon verbonden zijn.

Daarom ligt het voor de hand, dat het oordeelkundig zal wezen de centrale reserve voor het grootste deel uit Europeesche soldaten te doen bestaan en de mobile colonnes geheel, de halve brigades te Batavia en te Samarang grootendeels uit Indische troepen samen te stellen.

Dat de Afrikanen langzamerhand verdwijnen is te betreuren. Door verstandige leiding kunnen zij tot bruikbare soldaten worden gevormd.

Voor pionierwerk, waartoe in den regel veel fysieke kracht noodig is, zijn zij goed te gebruiken.

Wij zullen niet in beschouwingen treden over den tegenwoordigen toestand van het leger.

Die toestand echter eischt dringend verbetering, zooals o. a. te lezen is in het Indisch Militair Tijdschrift.

Wij besluiten met den wensch dat dit hoogst verdienstelijk Tijdschrift in alle lees-musea en leeskringen van Nederland, maar vooral in onze corps-bibliotheken moge worden opgenomen, ten einde de belangstelling in het defensiewezen der kostelijke Oost-Indische bezittingen meer en meer op te wekken en te bestendigen.

's Bosch, Januari 1882.

Lasten die op de Suiker-industrie op Java rusten.

II.

In het eerste artikel, gepubliceerd in den *Ind. Gids* van April, werden uiteengezet de buitengewone zware lasten die de suiker-industrie op Java te dragen heeft, voortspruitende: 1°. uit diverse *belastingen* en 2°. uit hooge vervoerkosten per *spoor* en over *zee*. Thans zullen wij aantonen, wat het bezwaar is 3°. van de regelingen omtrent het grondbezit en het huren van gronden en 4°. der heerendiensten.

Voor alle ondernemingen, die groote etablissementen moeten oprichten om grondstoffen te verwerken, is het een eerste vereischte, dat zekerheid bestaat, om die *matière première* steeds in voldoende hoeveelheid te kunnen bekomen. Dit zag de Nederlandsch-Indische Regeering ook in, en om die reden verbond zij zich, bij contract, om gedurende 20, en later 10 jaren voor de suiker-etablissementen eene bepaalde hoeveelheid riet jaarlijks te verbouwen. In den aanvang was het moeielijk, personen te vinden, die, ondanks die zekerheid, zulke contracten durfden aan te gaan. De Regeering moest daarvoor zelfs een gedeelte van het benoodigde kapitaal renteloos voorschieten.

Door veranderingen in de contracten en door de samenwerking van fabrikanten en Regeering, was men er in geslaagd om die overeenkomsten zoodanig samen te stellen, dat de Regeering of de schatkist uit de 95 suikerondernemingen ten laatste, zonder eenig uitleg van kapitaal, doch door verbindtenis tot levering van in kultuurdienst geteeld riet, *jaarlijks* eene *netto winst* of *inkomst* wist te

trekken van *f* 4 464 000 tusschen 1870 en 1880. (*Ind. Gids* Januari en Regeeringsverslag).

Hoewel gaandeweg al de zoogenaamde misbruiken waren opgehouden, en de Inlandsche bevolking bij den kultuur-arbeid voor de *suikerkultuur* oneindig minder bezwaren ondervindt en veel meer voordeelen trekt, dan uit de *koffiekultuur* het geval is, werd door het Nederlandsche Parlement in 1870 beslist dat de gedwongen aanplant van suikerriet *met* 1890 moet eindigen en dat de schatkist de 4 000 000 *cijns niet meer zal behoeven*.

In hoeverre de loop der financiële verhouding van *Indië* en *Nederland* toelaten zal die *f* 4 000 000 's jaars op te offeren, zal de toekomst spoedig leeren. Wanneer er in ons Parlement telkens sprake is van de noodzakelijkheid, om de inkomsten van de schatkist te *vermeerderen*, dan zal men moeten erkennen, dat het nog al vreemd is, dat men eene *netto* inkomst van *f* 4 000 000 laat wegvallen, terwijl die *zonder bezwaar*, door het eenvoudig *vernieuwen der bestaande suikercontracten* had kunnen worden behouden.

Het is gewis een opwekkende en edele daad van menschlievendheid geweest, dat de Nederlandsche volksvertegenwoordigers bereid zijn gevonden, om eene wet aan te nemen, die op het Nederlandsche volk overdraagt de betaling van *f* 4 000 000 belastingen, die de Javaansche rietplanter zonder *eenigen* druk opbracht. Die daad van liefde en zelfverloochening zal dan ook door het nageslacht in eere gehouden worden; maar wanneer men ontwaart hoe bezwarend het is om in Nederland die *f* 4 000 000 *verhooging van belastingen* die in 1890 geheel zal moeten worden opgebracht, door de belastingsschuldigen te doen dragen, dan geloof ik te mogen betwijfelen, of de wet, welke de *intrekking der Gouvernements suikerkultuur* heeft bevolen, wel thans in de Kamers zou worden aangenomen. Daar inmiddels geene schorsing van die wet wordt besproken of voorgedragen, zoo schijnt ook het tegenwoordig Parlement de tot 1890 jaarlijks benoodigde belastingverhooging van *f* 4 000 000 niet bezwarend te vinden.

De Javaansche bevolking zal dus in 1890 de facto *f* 4 000 000 *minder* directe belasting opbrengen, maar voor de instandhouding der suikerkultuur, die dan geheel in vrijen arbeid zal overgaan, zal die grootmoedige opoffering geen invloed hoegenaamd hebben. De suikerfabrikant op *Java* moet de *verplichting* welke den Javaan tot arbeid noopte, vervangen door vermeerdering en verhooging van werkloon.

Het suikerriet waarvoor aan het Gouvernement *f* 250 à *f* 275 per bouw werd voldaan, kost aan den vrijen suikerfabrikant *f* 350 à

f 450 *per bouw*. Het verschil tusschen beide prijzen van suikerriet in verplichten of in vrijen arbeid geteeld, zijnde $\pm f$ 100 per bouw maakt juist de *f* 4 000 000, welke de Indische Regeering over 40 000 bouw verplichte aanplant van de 95 contractanten ontving. Feitelijk bestond derhalve de inkomst welke het Gouvernement trok van de *suikerkultuur*, even als nu nog het geval is bij de *koffiekultuur* uit het verschil tusschen de betaling van den arbeid in verplichten kultuurdienst en in vrijen arbeid.

Zoo als hiervoren gezegd is, was een der voornaamste factoren van de welvaart der Gouvernements suiker-industrie de zekerheid, dat de ondernemers steeds het riet zouden ontvangen, waarop zij rekenden. Daartoe was noodig, dat jaarlijks over de, voor die kultuur bestemde, meest geschikte velden steeds geregeld kon worden beschikt, en dat de uitputting der gronden werd voorkomen, door slechts elke 3 jaar op dezelfde velden terug te komen. Voor een jaarlijkschen aanplant van 400 bouw had de ondervinding, opgedaan in 30 en 40 jaren, geleerd, dat de beschikking noodig was over 1200 bouws. De productie-staten leveren het bewijs, dat onder dit régime van wisselbouw, de vruchtbaarheid der rietvelden jaarlijks gestadig is toegenomen. De opbrengst van die velden is in dien tijd *meer dan verdubbeld*. Wanneer men overweegt, dat de *indigokultuur* de *vruchtbaarste* landen, in 20 jaren, totaal heeft uitgeput, zooals is aangetoond door de Gouvernements landbouwkundige specialiteiten, en dientengevolge die kultuur ook geheel is moeten verlaten worden, — dat ook de *koffiekultuur* de *rijkste* gronden uitput, dat die in 20 tot 30 en hoogstens 40 jaren zoodanig verarmt, dat daardoor de boomen uitsterven en in geen 100 jaar wederom geschikt zijn om *koffie* voort te brengen — dan zal moeten toegestemd worden, dat de teelt van suikerriet, met *driejaarlijksche* verwisseling, een rationeel stelsel was, en dat dit tot zegen en welvaart van den landbouw op Java heeft gestrekt. De voortduring van die driejaarlijksche afwisseling wordt dus, in het belang van den *Javaanschen* landbouwer en in dat der instandhouding van de vruchtbaarheid der bouwgronden, dringend gevorderd.

Onder de Gouvernements verplichte kultuur kon en werd die afwisseling zorgvuldig in acht genomen; — maar voor de particuliere of vrije rietplanters is het bepaald *onmogelijk*, dien regel te volgen.

De vrije fabrikant moet en kan alleen huren de gronden, welke de bevolking wel zoo goed wil zijn af te staan — vaste regels kunnen niet in acht genomen worden: alles hangt af van de gezindheid van de bevolking om velden te verhuren. Hij is zelfs verplicht, een

gedeelte als tweede gewas aan te houden, hoezeer elk landbouw kundige en ook elk fabrikant weet, dat daardoor de gronden des te eerder worden uitgeput. Wanneer men een onderzoek instelt bij de fabrieken die vrije rietaanplantingen van zekere uitgestrektheid onderhouden, dan zal men het bewijs vinden, dat de meeste vrije rietvelden om de 2, in stede om de 3 jaren, worden beplant. Gunstig kan zoodanige wijze van rietplanten op den *langen* duur niet werken. Zonder vrees van overdrijving beschuldigd te worden, durf ik gerust beweren, dat in 30 à 40 jaren juist het tegenovergestelde zal worden geconstateerd omtrent de vruchtbaarheid der gronden, voor rietkultuur gebezigd, dan thans het geval is geweest onder het systeem van driejarige verwisseling.

In het welbegrepen belang van den landbouwenden Javaan had de Regeering die grondverwisseling moeten bestendigen.

Dit zoude zijn geheel en uitsluitend in het voordeel van den Javaan, hoewel ook de suikerindustrie er door bevorderd zoude zijn. Zoodanige bestendiging kon en kan ook *nu nog worden tot stand* gebracht. In de jaren 1868 tot 1870 werd door eene commissie van Gouvernementsambtenaren voor *elke* fabriek afzonderlijk nagegaan en bepaald, welke de huur moest zijn, die voor het gebruik der gronden jaarlijks aan de bevolking moest voldaan worden. De bepaling van den te betalen jaarlijkschen huurprijs werd geregeld naar de som, welke de Inlanders onder elkâar voldoen bij zoodanige overal in grooten getale voorkomende transactiën. Het bedrag is voor elke fabriek opgenomen in de thans vigeerende contracten.

De gronden die voor de Gouvernements rietkultuur benoodigd waren, zijn dus feitelijk sedert 1830 bezwaard met een *servituut* — om die elke 3 jaar, tegen een bepaalde som, voor de rietkultuur af te staan. Dit servituut had zeer weinig bezwaar, omdat de huurwaarde van de meeste gronden waarop suikerriet heeft gestaan, en die voor *katjangtjina*-kultuur geschikt zijn, juist door de teelt van riet, in prijs *verdubbelde*. Ik heb dit feit jaarlijks kunnen gadeslaan en als dit aan de ambtenaren onbekend mocht zijn, dan kan dit bij elke onderneming worden onderzocht.

Dat de *katjangtjina*-kultuur evenzeer gunstig is voor de bevolking, wordt aangetoond door den steeds toenemenden prijs der *katjang* koeken of *boenkil* — die wederom voor de bemesting der rietvelden gebruikt wordt. Ook voor die kultuur is de driejarige verwisseling van velden noodzakelijk. Nu doet zich van zelve de vraag vóór, of er geen middel kan aangegeven worden om dien gunstigen toestand te behouden?

Naar mijn gevoelen bestaat er niet het minste bezwaar, om het

sedert 1830, 1840 tot 1880 op de rietvelden bestaande servituut te laten voortbestaan. Indien het Parlement, dat zoodanige regeling zou moeten vaststellen, in aanmerking neemt, dat de voortduring van dit *servituut*, de welvaart van het toekomstig geslacht verzekert, door de vruchtbaarheid van de rijst- en tagalvelden te doen in stand blijven, en dat dit kan geschieden niet alleen zonder *geldelijk* nadeel van de thans levende *génération*, maar dat die bovendien in 13 jaren wordt ontheven van eene belasting van *f* 4 000 000 's jaars, dan vermeen ik, dat niemand in het Parlement zijne stem zal weigeren aan een wetsontwerp, dat een van de grootste belemmeringen zal doen vervallen, welke de instandhouding der suikerkultuur op *Java* in den weg staan.

Wanneer bepaald werd, dat de gronden die, volgens het contract van 1872 ingedeeld zijn bij de Gouvernements suikerkultuur, voortaan elke 3 jaren zullen worden gesteld ter beschikking der fabrikanten tegen betaling van den huurprijs, bij die contracten bepaald, te weten over ongeveer 40 000 bouws 's jaars, dan zal de zekerheid, die daaruit voor de ondernemingen voortspruit, de fabrikanten in staat stellen, om aan die gronden alle verbeteringen te brengen die de wetenschap heeft aan de hand gedaan. De *Javaan* zal ook alweder van die verbeteringen nut en voordeel trekken, en, last not least — de schatkist zal door zoodanigen maatregel waarschijnlijk *f* 400 000 à *f* 500 000 's jaars *buitengewone cijns* van de ondernemers kunnen ontvangen, door hen, bij wijze van transactie, aan te bieden de vrijkomende rietvelden voor de suikerkultuur voortdurend om de 3 jaren te kunnen gebruiken, tegen den thans betaalden huurprijs, vermeerderd met een buitengewone cijns van *f* 8 à 12 per bouw naar mate de opbrengst der velden beter is.

Hoewel ik niet twijfel of men zal tegen zoodanige regeling bezwaren weten te vinden, zoo vermeen ik in gemoede, dat die niet zoo gewichtig zijn, als het *nadeel* dat zal voortvloeien:

1°. uit het verlaten van het systeem van driejaarlijksche verwisseling en 2°. uit de onzekerheid die het verkrijgen van gronden voor de toekomst der suikerkultuur, voor de inkomsten van de schatkist en de welvaart van den *Javaan* doet ontstaan.

Veel is er geschreven over de mindere of meerdere mate van hulp en medewerking, die de fabrikanten van de Inlandsche hoofden onvermijdelijk noodig hebben om van de bevolking gronden in huur te kunnen krijgen: overdrijving is hierbij altijd bij de vermelding daarvan voorgekomen, doch evenmin als de aanvrager van een tramway-concessie in *Nederland* buiten de medewerking van het gemeentebestuur en van den burgemeester kan, evenmin kan een

suikerrietplanter op Java er in slagen, gronden van *de gemeente* of van *individus* te huren, zonder de goede gezindheid van de desshaofden. Welwillendheid heeft men in *beide* gevallen noodig; en nu moge het middel om die te verkrijgen, op Java anders zijn dan in Nederland — toch zal het in *beide* gevallen, altijd moeielijk, zoo niet onmogelijk zijn, om te bepalen, tot hoeverre men mag gaan, om zich die gunstige stemming te verzekeren. Elk geval zal anders zijn. Om nu aan zulke bemiddelingen een einde te maken, is niets geschikter, dan de voren aangegeven regeling. Ook uit een zedelijk oogpunt verdient die dus aanbeveling.

Al die bezwaren konden bij de vaststelling der wet van 1870 niet bekend zijn. Nu dit daarentegen in 1882 wel het geval is, wordt het plicht om den daarbij beganen misslag te herstellen; het erkennen van een dwaling is nooit een gebrek aan vastheid van beginselen. Moge dit ook toegestemd worden door de bevoegde machten, in wier hand de toekomst de suikerkultuur op Java thans berust!

Reeds in 1882 is $\frac{3}{13}$ van de verplichte kultuur ingetrokken, zoodat het servituut, waarvan hiervoren sprake was, op ± 100 bouw bij elke onderneming heeft opgehouden. Desniettemin ben ik overtuigd, dat er niet het minste bezwaar zal ondervonden noch ontmoet worden, om ook op die 100 bouw het servituut te herstellen. De Javaansche bevolking kent te goed de enorme voordeelen die zij uit de suikerkultuur jaarlijks trekt, om niet te willen medewerken, op dit eenige punt, om die voor de toekomst te verzekeren. Wat de uitslag ook moge zijn van den strijd omtrent communaal of individueel bezit, de vestiging van het onderwerpelijk voorgesteld servituut zal tot conversie geen bezwaar opleveren. Of op den grond *al* of *geen* servituut rust, zal aan de verdeeling en overgang in individueel bezit geen belemmering in den weg leggen. Wil men tot den maatregel overgaan, dan zal die echter hoe spoediger des gemakkelijker kunnen worden ingevoerd, omdat die telkens gepaard gaat, tot 1890, met eene jaarlijksche vermindering in directe belasting van f 400 000.

Een andere onbillijkheid tegenover den Europeeschen industrieel is gelegen in de wettelijke bepaling, die *nietig* verklaart transactiën en overeenkomsten omtrent huur en verhuur van gronden, die niet *geregistreerd* zijn. Welk onthaal zou in ons Parlement tebeurtvallen aan een voorstel, om alle of eenige niet geregistreerde overeenkomsten in Nederland geheel van *nul* en *geene* waarde te verklaren?

Dat men op het niet registreeren van overeenkomsten een *boete* stelt, *even als in Nederland*, zal niemand wraken: doch ik durf gerust vragen of de toepassing in Nederland van *nietigheid*, die

voor *Java* bij de wet is afgekondigd, een enkele stem tot verdediging zou vinden? Is het dan niet ten hoogste onbillijk, zoodanige *draconische wet* op *Java* van kracht te laten? Ligt daarin niet opgesloten een stilzwijgende afkeuring van huurcontracten voor kultuurzaken en kan het dan nog bevreemden dat grondinhueringen bezwaren ondervinden? Waarlijk het is als of men de kultuur van suikerriet op *Java* systematisch heeft willen bemoeielijken.

Dat registratie van gronden in communaal bezit even goed mogelijk is, dan van gronden die individueel bezeten worden, blijkt uit den staat, door de Regeering bij het Koloniaal Verslag over 1881 op *bladzijde* 81 gepubliceerd; zelfs zoude men uit dat overzicht tot de conclusie komen dat het huren en registreeren van overeenkomsten voor de gronden bezeten in individueel bezit, sterker *afneemt* dan die welke in communaal bezit zijn. Ook toont die staat aan dat sedert 1878 de registratie zoowel door Europeanen als door vreemde oosterlingen 50 % of tot op de helft is verminderd. De *draconische* straf van weigering van rechtspraak op niet geregistreerde overeenkomsten blijkt dan ook niet het gevolg te hebben gehad, 't welk men er van verwachtte. Het zou te ver voeren om hier uiteen te zetten, welke talloze bemoeiingen, beslommeringen, bezwaren en tijdverlies het gevolg zijn van de voorgeschreven formaliteiten, die voor de registratie op *Java* moeten in acht genomen worden. Genoeg zij het daarop te wijzen, om het motief te doen kennen, waarom de industrieel, ondanks de straf van *niettigheid*, van de registratie moet afzien. Is onder die omstandigheden het bestendigen van dien toestand billijk?

Men oordeele door den volgende staat te overzien:

INDISCH REGEERINGS-VERSLAG OVER 1880, BLZ. 81.

Jaren.	Aantal gewesten waar overeenkomsten ter registratie worden aangeboden.	Aantal geregistreerde overeenkomsten.	Waarvan gesloten door		Aantal bouws waartrent overeengekomen.	Waarvan in	
			Europeanen.	Vreemde Oosterlingen.		Communiaal bezit.	Individueel bezit.
1878	17	6113	350	285	7628	6088	1590
1879	15	4868	84	100	6426	4670	1756
1880	15	2342	93	184	3857	3042	815

1880. Voor suikerriet geregistreerd 1452 bouws.

1880. Riet, totaal op gehuurden grond . . . 6403 idem

1879. » » » » » 4460 idem

} *bladzijde* 171.

Terwijl de aanplant van suikerriet in 1880 met 2000 bouws werd uitgebreid, nam de registratie van overeenkomsten met 2600 bouws af, en alle berichten uit Java doen verwachten, dat binnen korten tijd niemand overeenkomsten ter registratie zal aanbieden, omdat de ter zake bestaande voorschriften onoverkomelijke belemmeringen doen ondervinden.

Het vorenstaande toonde aan, welke lasten en bezwaren bestaan in het verkrijgen van gronden, doch ik heb opzettelijk vermeden, bij dit punt te behandelen de vraag, of de ondernemers zoo voor landbouw als voor fabrieksarbeid steeds genoegzame handen zullen kunnen verkrijgen. Wanneer men ziet, hoe in Mauritius, Réunion, Ceylon, Banka en Billiton, alle handenarbeid afhangt van den aanvoer van vreemde arbeiders, dan moet het eene gelukkige uitzondering geacht worden, dat de suikerriet-kultuur op *Java* uitsluitend met de inheemsche bevolking kan worden gedreven. In dit opzicht verkeert de industrieel in gunstige omstandigheden, mits de Regeering ook *na* de intrekking der Gouvernements-rietkultuur, even als *gedurende* die periode, rekenschap zal gelieven te houden met de groote vraag aan arbeiders, gedurende den maal en planttijd.

Ieder ambtenaar van het binnenlandsch bestuur op *Java* weet en zal toegeven, hoe gemakkelijk het gaat om de bevolking de verplichte heeren diensten, als het onderhoud van wegen, waterleidingen, onderhoud der dessawegen, inspectiën als anderszins, op geschikte of op ongepaste tijden te doen verrichten. Door dien arbeid vóór het drukste seizoen van de suikerfabricatie te doen plaats vinden, laat men den Javaan de gelegenheid, hooge dagloonen te verdienen en tevens zijn arbeid nuttig te besteden bij de suiker-industrie; wil men daarentegen — zooals men op Java zegt — een of ander ondernemer *négeren*, dan behoeft men de bevolking slechts juist in die drukke periode voor allerlei heeren diensten te doen opkomen. De lijdzaamheid van den Javaan is een waarborg, dat hij geen protest zal aantekenen tegen de noodzakelijkheid om zonder loon te werken, juist dan wanneer hij goede dagloonen zou kunnen verdienen; alléén de suikerindustrie wordt er door benadeeld en de Javaan heeft immers geen woordvoerder in het Nederlandsch Parlement, die zijne bezwaren kan ter sprake brengen!! Wat ook geschiede, van tegenwerking of bemoeielijking der industrie kan nooit sprake zijn. Zelfs de fabrikant zal niet durven klagen. Niets anders kan de industrie tegen zoodanig bezwaar beschermen en haar in staat stellen, om door verhoogde betaling te vervangen den hefboom van dwang, dien de Javaan naar de rietvelden deed trekken, dan eene bepaalde en ondubbelzinnige verordening, uitgaande van den Gou-

verneur-Generaal, dat de bevolking niet dan met speciaal aan te vragen vergunning voor heerendiensten zal worden opgeroepen gedurende de maanden Juni tot en met October van elk jaar.

Wanneer de bevolking dientengevolge voor geregelden arbeid verbindtenissen zal kunnen aangaan, dan zal tevens moeten worden gezorgd dat een verbetering van *politie* de openbare veiligheid verzekerde. De Heer *Bosscher*, gewezen Directeur van 't Binnenlandsch bestuur op Java, heeft bij een voordracht, in de vergadering van het Ind. Genootschap van 28 Februari 1882, op eene zoo meesterlijke wijze uiteengezet, hoe dringend noodzakelijk eene verandering ter zake gewenscht wordt, dat ik mij zal bepalen naar die verhandeling te verwijzen. Genoeg zij het hier te herinneren, dat zonder veiligheid geen welvaart kan heerschen en de suiker-industrie veiligheid in hooge mate noodig heeft. Talrijk zouden de voorbeelden zijn die ik kan aanhalen dat rietaanplantingen bij tientallen bunders door kwaadwilligen zijn verbrand, even als dit in *Kedirie* met de tabakschuren voorviel. Wil men dus de suikerkultuur in stand houden, dan behoort ook voor de *veiligheid* der aanplantingen en van die der ondernemingen gewaakt te worden. Hoe dit kan geschieden is genoeg aangegeven om allen twijfel dienaangaande te doen ophouden. Het is alleen de vraag of men dit werkelijk en zonder omwegen wil en eischt —; als dit op den voorgrond staat, dan heeft de ondervinding op *Java* herhaalde malen bewezen, dat dit doel zeer goed te bereiken is. Bij deze gelegenheid behoort de uiteenzetting van 't geen moet geschieden niet behandeld te worden.

Ten slotte voeg ik nog hier bij twee staten, aantoonende de vrachten die in *Belgie* en in *Frankrijk* betaald worden voor het transport van suiker *per spoor*. Die staten behooren tot het artikel no. I gepubliceerd in den *Ind. Gids* van April, doch zijn te laat ingekomen om daarbij te worden overgedrukt; thans worden ze den lezers aangeboden.

's Hage, 1 Mei 1882.

X.

B E L G I Q U E.

LISTE DES PRINCIPALES SUCRERIES DU PAYS, AVEC PRIX DE
TRANSPORT JUSQUE ANVERS BASSIN 1881.

FABRIQUES.	Gares d'expédition.	Distances Kilométriques.	Prix de transport par 1000 Kilogs.				OBSERVATIONS.
			Anvers Bass. local	Anvers Bass. transit.			
e Sucre d'Amougies . . .	Amougies	110	11	30	7	43	
ara Durier & C ^o	Ath	100	10	50	7	13	
ataille	Basècles	120	12	10	7	73	
Leman & C ^o	Blandain	137	13	46	8	06	
oppée & C ^o	Bracquegnies	103	10	74	7	22	
aillet Grégoire & C ^o . .	Braives Latinne . . .	99	10	62	7	29	Si l'expéditeur fait lui-même la manœuvre des wagons, 20 c ^s . de moins par 1000 km.
eirens & C ^o	Brugelette	106	10	98	7	31	
e Callenelle	Callenelle	130	12	90	7	95	
Ledocte	Chastre	83	9	24	6	63	Idem 10 cent. de moins pr. 1000 Km.
ociété anon. des Sucre- ries Centrales	Eghezée	95	10	10	6	95	
dm. Desclée & Jules Peters	Enghien	81	8	98	6	46	
andendooren	Feluy-Arquennes . .	87	9	46	6	67	
ellier & C ^o	Frasnes lez Buis- senal	114	11	62	7	55	
lechelynck Frères	Gano (muid)	75	8	50	6	25	
a Ruche	Gand (rabot)	77	8	76	6	42	
fax Ledocte	Gembloux	88	9	74	6	91	
an Volsem	Genappe	86	9	58	6	84	Idem 20 cent. id.
oberty & C ^o	Gingeloin	84	9	22	6	57	
lonoyer Castaigne & C ^o .	Havré Ville	108	11	14	7	37	
ociété du Grand Pont . .	Hougaerde	73	8	50	6	31	
umat & C ^o	Hyon Ciply	116	11	78	7	61	
antois & C ^o	Jurbize	100	10	50	7	13	
laes	Lembecq	68	7	80	5	76	
arcisse Wilmart	Lens	104	10	82	7	26	
ociété anonyme de	Marche lez Ecaus sines	89	9	62	6	74	
uchateau Cousin & Brou- ette	Mevergnies attré . .	105	10	90	7	28	
Idem	Mons	114	11	62	7	55	
. Decock & C ^o	Moerbeke	65	7	50	5	55	
ubiez	Neufvilles	93	10	04	6	98	Idem 20 cent. id.
ucrerie de	Obourg	112	11	46	7	49	
umoulin Piérard & C ^o .	Orb le grand	91	9	78	6	81	
urieux & C ^o	Rebaix	95	10	10	6	95	
nyers Baudouin & C ^o . .	Rivage	142	13	86	8	13	
. Huet & A. Leclercq . .	Silly Hellebecq . . .	91	9	78	6	81	
e Trazegnies Delcheva- lerie & C ^o	Sombreffe	96	10	18	6	99	
ucreries centrales de Wange	Statte	115	11	90	7	68	
oc. anon. des Sucrieries centrales	Waremmé	95	10	10	6	95	
ucrerie de la Sauvenière. Idem de Fleurus	Gembloux	91	9	78	6	81	
	Levieux Campinaire .	108	11	34	7	57	

Déchargement en Entrepôt et mise en magasin fr. 0.50.

Frais d'Entreposage à Anvers 5 cent^s. 15% par 100 k^{os} et par mois.Déchargement du wagon & Camionnage fr. 2.50 les %^o K^{os}., (réexpédition directe).

PRIX DE TRANSPORT 1881

DES GARES DE CHEMIN DE FER DESSERVANT LES FABRIQUES
DE SUCRE FRANÇAISES POUR PARIS ET LES PRINCIPAUX
PORTS DE MER.

GARES DE CHEMINS DE FER et Départements		PREX PAR 100 KILO, TOUS FRAIS COMPRIS.					
		à Paris.	à Dunker- que.	au Havre	à Nantes.	à Bordeaux.	à Marseille.
Abbeville	Somme	fr. c. 1.13	fr. c. 1.07	fr. c. 1.44	fr. c. 2.90	fr. c. 4.06	fr. c. 4.35
Ablis-Paray	Seine-et-O.	0 63	2.11	1.64	2. »	2.70	3 87
Abscon.	Nord	1.36	0.89	1.86	3. »	4.26	4.68
Achiet	Pas-de-Cal.	1 12	0.91	1.57	2.90	4.05	4.35
Ailly-sur-Noye	Somme	0 82	1.14	1.42	2.90	3.81	4.10
Aire.	Pas-de-Cal.	1.26	0.49	1.65	2.90	4.19	4.50
Albert	Somme	1.04	1. »	1.48	2.90	3.97	4.35
Amagne	Ardenne	1.19	1.85	2.16	3.35	4.05	4.10
Amiens	Somme	0.92	1. »	1.32	2 90	3.85	4.25
Anizy-Pinon	Aisne	0.88	1.20	1.65	2 90	3.81	4.10
Anvin	Pas-de-Cal.	1.26	0.88	1.65	2 90	4.19	4 50
Any-Aubenton	Aisne	1.36	1.30	1.87	3 52	4.22	4.63
Ardres	Pas-de-Cal.	1.26	0 45	1.78	3 49	4.19	4.50
Arques	Pas-de-Cal.	1.26	0 45	1.78	3 49	4 19	4.50
Arras	Pas-de-Cal.	1.19	0.76	1.65	2.90	4.19	4.50
Artres	Nord	1.26	0.89	1.65	2.90	4.19	4.50
Ascq	Nord	1.26	0.67	1.65	2.90	4.19	4 50
Attigny	Ardenne	1.15	2.07	2.21	3.41	4.11	4.35
Audruick	Pas-de-Cal.	1.26	0.37	1.78	3 49	4.19	4 50
Auffay	Seine-Inf.	0.90	1.42	0 78	2 52	3.93	4.30
Aulnat	Puy-de-D.	2.25	3.70	3.25	4.74	4.77	2.34
Aulnoye	Nord	1.26	1.05	1.65	2 90	4.19	4.45
Auneau	Eure-et-L.	0.63	2.11	1.85	2. »	2.70	3.60
Auxonne	Côte d'or	1.88	3 11	3.01	3 58	4.28	3.01
Bapaume	Pas-de-Cal.	1.27	1.05	1.69	3.08	4.09	4.59
Barbery	Oise	0.54	1.26	1.61	2.77	3.47	3.86
Barisis	Aisne	1.05	1.40	1.71	3 07	3.95	4.25
Bar-le-Duc	Meuse	1.31	2.27	2.27	3.37	4.07	3.77
Bergues	Nord	1.26	0.19	1.78	3 49	4.19	4.50
Berzy-le-Sec.	Aisne	0.77	1.26	1 58	2.87	3.53	3.95
Béthune	Pas-de-Cal.	1 26	0 62	1.65	2.90	4 19	4 50
Billom	Puy-de-D.	2.41	3.80	3.45	4.65	4 90	2 48
Blanc-Misseron.	Nord	1.26	1. »	1.65	2.90	4 19	4.50
Bohain	Aisne	1.12	1.08	1.77	2.90	4.07	4.35
Boisieux	Pas-de-Cal.	1.16	0 85	1 65	2.90	4.19	4.50
Bouchain	Nord	1.26	0.65	1.65	2.90	4.19	4 50
Braisne	Aisne	1.02	1.39	1.81	3.41	4 04	4 17
Bresles	Oise	0.68	1 26	1 49	3.93	3.63	4.02

GARES DE CHEMINS DE FER et Départements.		PRIX PAR 100 KILO, TOUS FRAIS COMPRIS.					
		À Paris.	À Dunker- que.	au Havre.	À Nantes.	À Bordeaux.	À Marseille.
Brie-Cte-Robert . . .	Seine-et-M.	0.35	1.72	1.47	3.37	4.07	3.77
Brénion-l'Archevêque . .	Yonne	0.92	2.35	2.08	3.82	4.52	3.79
Bully-Grenay	Pas-de-Cal.	1.26	0.68	1.65	2.90	4.19	4.50
Busigny	Nord	1.15	1.05	1.78	2.90	4.08	4.45
Calonne-Ricouart . . .	Pas-de-Cal.	1.26	0.70	1.65	2.90	4.19	4.50
Cambrai	Nord	1.25	0.92	1.78	2.90	4.08	4.45
Cartigny	Somme	1.37	1.51	1.85	3.34	4.31	4.07
Carvin	Pas-de-Cal.	1.26	0.76	1.65	2.90	4.19	4.50
Câteau (Le)	Nord	1.19	1.06	1.65	2.90	4.16	4.45
Cattenières	Nord	1.21	0.97	1.78	2.90	4.14	4.45
Caudry	Nord	1.19	1. .	1.78	2.90	4.12	4.45
Cesson	Seine-et-M.	0.41	1.80	1.53	2.47	3.17	3.15
Chalmaison	Seine-et-M.	0.62	2. .	1.74	2.78	3.49	3.15
Châlon-sur-Saône . . .	Saône-et-L.	2.05	3.42	3.15	3.40	3.90	2.55
Charleville	Ardennes	1.34	2.03	2.18	3.61	4.31	4.40
Château-Thierry . . .	Aisne	0.70	2.05	1.77	2.96	3.66	4.10
Chatelaudren	Côtes-du-N.	2.50	3.87	2.50	1.96	4.88	5. .
Chatillon-sur-Seine . .	Côte-d'Or	1.20	2.63	2.30	3.34	3.84	2.79
Chaulnes	Somme	1.04	1.17	1.51	2.90	3.97	4.35
Chauny	Aisne	0.88	1.26	1.57	3.11	3.81	4.10
Chocques	Pas-de-Cal	1.26	0.58	1.65	2.90	4.19	4.50
Ciry-Sermoise	Aisne	0.91	1.35	1.77	3.38	4.08	4.15
Collonges	Côte-d'Or	1.88	3.11	3.01	3.58	4.28	3.01
Compiègne	Oise	0.68	1.26	1.55	2.90	3.61	4. .
Corbehem	Pas-de-Cal.	1.26	0.79	1.65	2.90	4.19	4.50
Corbie	Somme	0.96	1. .	1.40	2.90	3.89	4.28
Coucy-les-Eppes . . .	Aisne	1.10	1.36	1.78	3.02	4.06	4.17
Coulommiers	Seine-et-M.	0.54	1.86	1.60	2.97	3.49	3.90
Crécy-Mortiers	Aisne	1.04	1.26	1.78	3.27	3.97	4.36
Crépy-Couvron	Aisne	1.01	1.26	1.65	2.90	3.94	4.25
Crépy-en-Valois . . .	Oise	0.55	1.26	1.51	2.78	3.48	3.77
Crèvecœur-le-Grand . .	Oise	0.80	1.26	1.40	2.90	3.74	4.10
Croisilles	Pas-de Cal.	1.38	1.40	1.69	3.08	4.09	4.59
Crouy	Aisne	0.81	1.20	1.65	2.90	3.74	4.10
Denain	Nord	1.35	0.94	1.77	3.02	4.31	4.70
Dijon	Côte-d'Or	1.72	3.15	2.88	3.42	3.92	2.65
Don	Nord	1.26	0.79	1.65	2.90	4.19	4.50
Douai	Nord	1.26	0.76	1.65	2.90	4.19	4.50
Doullens	Somme	1.47	1.47	1.82	3.31	4.37	4.76
Douzy	Ardennes	1.52	1.82	2.53	3.72	4.42	4.51
Dunkerque	Nord	1.26	1. .	1.78	2.90	4.19	4.50
Épéhy	Somme	1.55	1.60	2.03	3.42	4.49	4.80
Epernay	Marne	0.89	1.85	1.95	3.14	3.84	3.55
Essigny-le-Petit . . .	Aisne	1.07	1.13	1.65	2.90	4.19	4.35
Etrepigny	Eure	0.81	1.54	1.19	3.06	3.16	4.14
Farbus-Vimy	Pas-de-Cal.	1.24	0.76	1.65	2.90	4.17	4.50
Feignies	Nord	1.26	1.11	1.78	3.49	4.19	4.50
Fismes	Marne	1.04	1.52	1.94	3.30	4. .	4.10
Flavy-le-Martel	Aisne	0.98	1.25	1.57	2.90	3.91	4.30
Fouquereuil	Pas-de-Cal.	1.26	0.62	1.65	2.90	4.19	4.50
Fresnes	Nord	1.26	0.97	1.78	3.03	4.19	4.50
Fresnoy-le-Grand . . .	Aisne	1.11	1.09	1.65	2.90	4.04	4.35
Gaillon	Eure	0.79	1.78	0.90	3.06	3.76	4.17
Gonesse	Seine-et-O.	0.23	1.26	1.15	2.46	3.16	3.55
Gouzeaucourt	Somme	1.64	1.55	2.11	3.50	4.57	4.90

Deel I, 1882.

57

GARES DE CHEMINS DE FER
et Départements.

PRIX PAR 100 KILO, TOUS FRAIS COMPRIS.

		à Paris.	à Dunker- que.	au Havre.	à Nantes.	à Bordeaux.	à Marseille.
		fr. c.	fr. c.	fr. c.	fr. c.	fr. c.	fr. c.
Grignon	Seine-et-O.	0 60	1 62	1 31	2 72	3 42	3 50
Guerche (La)	Cher	1 55	2 71	2 45	2 20	2 70	2 80
Guignicourt	Aisne	1 23	1 49	1 91	3 15	4 30	3 91
Guillaucourt	Somme	1 30	1 11	1 45	2 90	3 93	4 32
Guise	Aisne	1 63	1 66	2 25	3 50	4 56	4 55
Ham	Somme	1 02	1 19	1 57	2 90	3 93	4 20
Hattencourt	Somme	1 07	1 35	1 70	3 09	4 16	4 56
Hautmont	Nord	1 26	1 08	1 65	2 90	4 10	4 50
Hénin-Liétard	Pas-de-Cal.	1 26	0 76	1 65	2 90	4 19	4 50
Hérin	Nord	1 37	0 30	1 76	3 30	4 29	4 69
Hermes	Oise	0 63	1 26	1 49	2 86	3 56	3 96
Hesdigneul	Pas-de-Cal.	1 26	0 78	1 78	3 49	4 19	4 50
Hesdin	Pas-de-Cal.	1 26	0 96	1 78	2 90	4 19	4 50
Houdain	Nord	1 26	0 90	1 65	2 90	4 19	4 50
Inchy	Pas-de-Cal.	1 45	1 47	1 77	3 03	4 19	4 59
Iwuy	Nord	1 26	0 88	1 65	2 90	4 19	4 50
La Bassée	Nord	1 26	0 82	1 78	2 90	4 19	4 50
Laboissière	Somme	1 10	1 58	1 92	3 31	4 38	4 77
La Fère	Aisne	0 95	1 26	1 57	2 90	3 85	4 25
Landrecies	Nord	1 23	1 06	1 65	2 90	4 16	4 45
Laon	Aisne	0 97	1 20	1 65	2 90	3 90	4 10
Lens	Pas-de-Cal.	1 26	0 72	1 65	2 90	4 19	4 50
Lestrem	Nord	1 26	0 64	1 65	2 90	4 19	4 50
Lieusaint	Seine-et-M.	0 43	1 82	1 55	2 49	3 15	3 15
Lille	Nord	1 26	0 63	1 65	2 90	4 19	4 50
Lillers	Pas-de-Cal.	1 26	0 54	1 65	2 90	4 19	4 50
Lourches	Nord	1 26	0 84	1 65	2 90	4 19	4 50
Louvres	Seine-et-O.	0 28	1 26	1 25	2 51	3 21	3 60
Luzarches	Seine-et-O.	0 33	1 26	1 25	2 56	3 26	3 65
Magny	Seine-et-O.	0 60	1 75	1 26	2 74	3 44	3 83
Marcelcave	Somme	1 30	1 11	1 45	2 90	3 93	4 32
Marché-le-Pot	Somme	1 15	1 29	1 63	3 03	4 09	4 49
Marchiennes	Nord	1 26	0 78	1 65	2 90	4 19	4 50
Margival	Aisne	0 84	1 20	1 65	2 90	3 77	4 10
Marle	Aisne	1 08	1 26	1 78	3 31	4 01	4 40
Meaux	Seine-et-M.	0 34	1 66	1 41	2 60	3 30	3 69
Menecy	Seine-et-M.	0 34	1 79	1 52	2 57	3 24	3 40
Méru	Oise	0 49	1 26	1 25	2 55	3 21	3 65
Meulan	Seine-et-O.	0 44	1 71	1 15	2 69	3 39	3 77
Mézières	Ardennes	1 34	2 03	2 18	3 61	4 31	4 40
Miraumont	Somme	1 10	0 94	1 54	2 90	4 03	4 42
Mitry	Seine-et-M.	0 31	1 26	1 27	2 44	3 14	3 63
Montdidier	Somme	1 48	1 58	1 92	3 31	4 38	4 77
Montereau	Seine-et-M.	0 62	1 99	1 72	2 76	3 46	3 15
Montescourt	Aisne	0 97	1 19	1 65	2 90	3 91	4 25
Montigny	Nord	1 26	0 81	1 65	2 90	4 19	4 50
Montreuil	Pas-de-Cal.	1 26	0 89	1 65	2 90	4 19	4 50
Motte-Sté-Héraye (la)	D.-Sèvres	2 15	3 92	3 10	1 80	1 55	3 20
Nangis	Seine-et-M.	0 53	1 74	1 49	2 68	3 38	3 53
Nesle	Somme	1 04	1 26	1 56	2 90	3 97	4 30
Nogent-sur-Seine	Aube	0 70	2 02	1 77	3 96	3 66	3 45
Noyon	Oise	0 80	1 26	1 57	2 90	3 73	4 12
Onnaing	Nord	1 26	0 98	1 65	2 90	4 19	4 50
Orchies	Nord	1 26	0 82	1 65	2 90	4 19	4 50
Origny-Sté-Benoite	Aisne	1 42	1 42	1 04	3 29	4 32	4 64

GARES DE CHEMINS DE FER et Départements		PRIX PAR 100 KILO, TOUS FRAIS COMPRIS.					
		à Paris.	à Dunker- que.	au Havre.	à Nantes.	à Bordeaux.	à Marseille.
Paimbœuf	Loire-Infér.	fr. c. 2.10	fr. e. 3.87	fr. c. 3 50	fr. c. 0 40	fr. c. 2 90	fr. c. 3.90
Paris	Seine	» 1 20	» 1 20	» 1 20	» 1.70	» 2 50	» 3.20
Pernes	Pas-de-Cal.	1 26	0 74	1.65	2.90	4.19	4.50
Péronne	Somme	1 30	1 44	1.78	3.16	4.23	4.63
Pithiviers	Loiret	0 75	2 22	1 95	2 20	2 90	3 20
Poix	Somme	1 30	1 14	1 17	3 30	4 30	4 39
Pons	Charte-Inf.	3 05	3 60	3 55	2 10	1 12	4 40
Pont-les-Brie	Somme	1 22	1 37	1 71	3 09	4 16	4 56
Pontoise	Oise	0 32	1 26	1 13	2 55	3 25	3 64
Pont-Ste-Maxence	Oise	0 56	1 26	1 43	2 79	3 49	3 88
Provins	Seine-et-M.	0 64	2 02	1 77	2 96	3 56	3 43
Pugny (La)	Pas-de-Cal.	1 26	0 70	1 65	2 90	4 19	4 50
Quesnoy (Le)	Nord	1 26	0 93	1 65	2 90	4 19	4 50
Quesnoy-sur-Deûle	Nord	1 26	0 77	1 65	2 90	4 19	4 50
Raismes	Nord	1 26	0 87	1 65	2 90	4 19	4 50
Rethel	Ardennes	1 15	1 85	2 16	3 35	4 05	4 10
Ribécourt	Oise	0 75	1 26	1 57	2 90	3 68	4 07
Ribémont	Somme	1 30	1 04	1 42	2 90	3 97	4 35
Rivière-Thibouville	Eure	1 21	1 89	1 05	3 49	4 19	4 56
Rœux	Pas-de-Cal.	1 23	0 79	1 65	2 90	4 19	4 50
Roisel	Somme	1 45	1 59	1 93	2 32	4 39	4 79
Rosières	Somme	1 03	1 14	1 65	2 90	3 97	4 35
Rosult	Nord	1 26	0 88	1 65	2 90	4 19	4 50
Roye	Somme	1 07	1 37	1 70	3 09	4 16	4 56
Rue	Somme	1 22	0 98	1 56	2 90	4 19	4 50
Saint-Amand	Nord	1 26	1 07	1 65	2 90	4 19	4 50
Saint-Aubert	Nord	1 26	1 04	1 65	2 90	4 19	4 50
St Dizier	Hte-Marne	1 21	2 28	1 85	3 04	3 74	3 51
Saint-Erme	Aisne	1 14	1 42	1 84	3 08	4 02	4 04
St-Just-en-Chaussée	Oise	0 66	1 23	1 53	2 89	3 59	3 89
Saint-Léger	Pas-de-Cal.	1 32	1 38	1 71	3 08	4 09	4 59
Saint-Leu-d'Esserent	Oise	0 49	1 26	1 35	2 72	3 42	3 81
Sainte-Menehould	Marne	1 21	2 07	2 26	3 45	4 15	4 01
Saint-Omer	Pas-de-Cal.	1 26	0 39	1 78	2 90	4 19	4 50
Saint-Pol	Pas-de-Cal.	1 26	0 81	1 65	2 90	4 19	4 50
Saint-Quentin	Aisne	1 03	1 16	1 65	2 90	3 96	4 25
Santes	Nord	1 26	0 85	1 65	2 90	4 19	4 50
Saulces-Monclin	Ardennes	1 17	1 91	2 24	3 43	4 13	4 24
Saulty	Pas-de-Cal.	1 16	0 94	1 65	2 90	4 19	4 50
Savy-Berlette	Pas-de-Cal.	1 26	0 89	1 65	2 90	4 19	4 50
Séclin	Nord	1 26	0 71	1 65	2 90	4 19	4 50
Senlis	Oise	0 49	1 26	1 42	2 72	3 42	3 81
Sermaize	Marne	1 19	2 26	2 26	3 45	4 15	3 70
Séry-les-Mézières	Aisne	1 28	1 38	1 90	3 15	4 18	4 50
Sinceny	Aisne	0 98	1 36	1 67	3 03	3 91	4 23
Soissons	Aisne	0 79	1 20	1 65	2 90	3 62	4 10
Solesmes	Nord	1 23	1 11	1 65	2 90	4 19	4 50
Somain	Nord	1 26	0 82	1 65	2 90	4 19	4 50
Souppes	Seine-et-M.	0 70	2 08	1 81	2 74	3 44	3 33
Tergnier	Aisne	0 92	1 26	1 57	2 90	3 85	4 25
Thourotte	Oise	0 73	1 26	1 57	2 90	3 66	4 05
Tournus	Saône-et-L.	2 19	3 62	3 35	3 32	3 82	2 43
Toury	Eure et-Loir	0 73	2 20	1 95	1 85	2 60	3 50
Troyes	Aube	1 10	2 53	2 20	3 30	3 80	2 85
Valenciennes	Nord	1 26	0 95	1 65	2 90	4 19	4 50

GARES DE CHEMINS DE FER et Départements		PRIX PAR 100 KILO, TOUS FRAIS COMPRIS.					
		À Paris	À Dunker- que.	au Havre.	À Nantes.	À Bordeaux.	À Marseille.
Vaumoise.	Oise	fr. c. 0 60	fr. c. 1.26	fr. c. 1.55	fr. c. 2.83	fr. c. 3.53	fr. c. 3 92
Verberie	Oise	0 62	1.26	1.42	2.85	3.55	3 94
Verneuil	Seine-et-M.	0 41	1.73	1.47	2.66	3.36	3 63
Versailles.	Seine-et-O.	0 32	1.56	1.22	2.59	3.29	3 67
Verton.	Pas-de-Cal.	1.26	0.92	1.65	2.90	4.19	4.50
Vervins	Aisne	1.14	1.26	1.78	3.37	4.07	4.46
Vierzy	Aisne	0 74	1.26	1.68	2.97	3.67	4.06
Vieux-Condé	Nord	1.26	0.97	1.78	2.90	4.19	4.50
Villers-Cotterets	Aisne	0 65	1.26	1.55	2.83	3.53	3 92
Violaines	Pas-de-Cal.	1.26	0.76	1.78	2.90	4.19	4.50
Vitry	Pas-de-Cal.	1.25	0.91	1.65	2.90	4.19	4.50
Vitry-le-Français	Marne	1 06	2.11	2 13	3.32	4.02	3 80
Vouziers	Ardennes	1.25	2.27	2.32	3.51	4.21	4.56
Wallers	Nord	1.26	0.85	1.65	2.90	4.19	4.50
Watten.	Nord	1.26	0.39	1.78	2.90	4.19	4.50
Ws-Marinus	Seine-et-O.	0 36	1.59	1.26	2.69	3.39	3 77

Naar aanleiding van „De koffiemarkt”

VAN

F. G. VAN BLOEMEN WAANDERS.

Onder bovenstaanden titel is korten tijd geleden een brochure verschenen, die zeer de aandacht heeft getrokken in de Nederlandsche handelskringen, speciaal van die meer in 't bijzonder aan den koffi-handel gewijd.

En het verdient inderdaad waardeering, zoo personen, 'buiten den handel staande, maar toch door hun levensweg en maatschappelijke positie bevoegd tot medespreken ook op dat gebied, aan onderwerpen van handelsbelang hun aandacht wijden.

Voor menigeen is wellicht die brochure een star in den nacht geweest.

Terwijl toch het koffievak kwijnt, daling van prijzen aan de orde van den dag is, en ontmoediging heerscht, moet een bezadigd geschreven stuk, waarin getracht wordt de lichtpunten van den bestaanden toestand aan te wijzen, menigeen een hart onder den riem steken.

Intusschen rijst de vraag, aan welke zijde het juiste inzicht is: bij den optimist die het einde van den lijdenstijd aanstaande acht of bij den pessimist, die meent dat het nog erger kan en „qu'il n'y a pas de raison pour que cela finisse”.

Het grootste punt waarover het verschil loopt, is in korte woorden dit: de meerdere of mindere invloed van den grooten voorraad op de havenplaatsen in verband met de verhouding tusschen productie en consumptie.

Dat die voorraden groot zijn en nog bijna dagelijks aanwassen, is in confesso.

Dat de productie in de laatste jaren aanmerkelijk is toegenomen, is voor een ieder duidelijk.

Dat de consumptie mede toeneemt, wordt door weinigen betwijfeld.

Het komt alles aan op de verhoudingen, en nu is het een erkend feit, dat door de zeer hoge prijzen die van 1872—1874 hebben geheerscht, de aanplant van koffie, buiten verhouding tot de normale vermeerdering in andere jaren, is gestegen.

Prijzen toch van 50 à 70 c. ¹⁾ waren zoo winstgevend, dat ieder die slechts in de gelegenheid was, bestaande aanplantingen uit te breiden of nieuwe aan te leggen, daartoe overging.

Van daar een rijzing van productiecijfers veel grooter dan bij normale toestanden zou zijn beleefd.

Neemt men nu in aanmerking dat de koffiebboom circa 5 jaren behoeft om zijn vollen wasdom te bereiken; dat eerst in 1873, toen rijzing bleek, althans scheen constant te zullen zijn, met dien abnormaal grooteren aanplant is begonnen, dan is ook het verschijnsel verklaard waarom juist van 1877 en 1878 de sterke toeneming der productie, dus der toevoeren dateert, en waarom met vallen en opstaan de koffieprijsen tot en met 1879 nog vrij hoog bleven. Immers in Nov. 1879 was de prijs van goed ordinair Java nog 50 à 50½ cent, zonder dat de toen reeds toenemende cijfers van productie angst of wantrouwen wekten.

Van Januari 1880 af echter dateert een ommekeer in den loop des handels en in de opinie omtrent de toekomst van het artikel.

Een beschrijving te geven van de lijdensperiode die wij nog doorworstelen, ligt niet op mijn weg. Il ne faut jamais parler corde dans la maison du pendu en ze ligt ons allen nog te versch in het geheugen. Zeker is het, dat de overtuiging van het constante der onevenredig groote toevoeren algemeen veld won en een malaise in het leven riep die, zóó lang als ze thans reeds heerscht, gelukkig tot de zeldzaamheden behoort.

Maar bleef men dan blind voor de vermeerdering van consumptie?

Geenszins, maar hetgeen de heeren Leonard Jacobson & Zn. in de door den heer van Bloemen Waanders aangehaalde circulaire van 30 December 1881 zeiden, „dat het verbruik de opbrengst niet heeft kunnen bijhouden”, is onloochenbaar.

Ja de consumptie gaat vooruit; volgens de berekening van het Handelsblad, in het hoofdartikel van 22 April, zelfs in de laatste

¹⁾ Voor goed ordinair Java en andere provevances in verhouding.

jaren met 3½ %, dat is circa het dubbel van het cijfer, waarop ik den gemiddelden aanwas van de bevolking per jaar schat.

Maar de productie is zoo reusachtig gestegen (volgens diezelfde bron 6½ % 's jaars), dat inderdaad een ophooping van voorraad plaats heeft gegrepen waarvan ook, naar mijn meening, en dit is het groote verschilpunt met den heer van Bloemen Waanders, het einde nog niet is te voorzien.

Immers, al zal de dalende periode van 1880—81 *nieuwen* aanplant tegenhouden, oude aanplant zal niet worden verwaarloosd, zolang die vrucht draagt, en mag het lage cijfer der tegenwoordige noteering al alle kans op *winst* bij koffie-aanplanting hebben weggenomen, in doorsnee levert de aanplant nog geen zwaar *verlies* op voor de planters.

Evenmin levert de omstandigheid, dat de geleidelijke afschaffing der slavernij in Brazilië allengs gebrek aan werkkrachten zal doen ontstaan, genoegzamen grond op voor de verwachting dat dientengevolge de productie aldaar zal achteruitgaan.

Ten eerste is die geleidelijke afschaffing reeds sedert eenige jaren aan den gang en is des ondanks de productie van Brazilië en Santos juist de eenige die zoo enorm is toegenomen; in tien jaren volgens de eigen cijfers van den heer v. Bl. W. van

2 463 400 Bn. in 1872 op

5 425 300 „ „ 1881

en ten tweeden waarborgt juist de geleidelijkheid der afschaffing voor schokken.

Willen wij dus den heer van Bloemen Waanders toegeven dat die omstandigheid van invloed kan zijn op verdere vermeerdering van uitbreiding, — op stationair blijven van het tegenwoordig productiecijfer mogen wij bij onze beschouwingen voor de naaste toekomst toch wel blijven rekenen.

En wat beteekenen tegenover de productie van Brazilië en Santos het stationair blijven der Java-oogsten en de achteruitgang der paar laatste jaren van Ceylon-koffie?

Naar onze overtuiging is vooreerst aan geen herstel der normale koffieprijsen van ± 40^c voor goed ordinair Java te denken, al zijn wij anderzijds van meening dat een verbetering in den toestand *met der tijd* niet zal uitblijven; maar tot zoo lang zal ons geduld op een harde proef worden gesteld.

Een factor is er intusschen, die wij niet uit het oog mogen verliezen. Dat is de publieke opinie die, veranderlijk als de wind

en vatbaar voor alle invloeden, heden den „rul” aanwakkert, om morgen te helpen „drukken”.

Op blz. 8 zijner brochure zegt de Schrijver:

„Sommigen meenen dat de voortbrenging het verbruik heeft overtroffen.
„Maar als dat waar is, was dan — omgekeerd — de ontzaggelijke
„stijging der prijzen in de eerste jaren na 1872 een gevolg van de
„omstandigheid, dat de voortbrenging geen gelijken tred had gehou-
„den met het toegenomen verbruik? —”

Antwoord neen; immers in 1873 waren er evenzeer kooplieden die hun waarschuwende stem verhieven tegen de rijzing der koffieprijsen, h. i. volkomen ongemotiveerd met het oog op den voorraad.

Zoo werd in Mei van dat jaar een statistiek verzonden, waarbij de zichtbare voorraad van Europa met vette cijfers op 1 983 000 centenaars werd vermeld en daaruit afgeleid dat de rijzing niet op deugdelijke grondslagen berustte.

Maar de opinie was toen krachtiger dan de statistiek en toonde in dit geval de macht te hebben van een geloof dat bergen verzet, al zijn het maar bergen van cijfers.

Intusschen al is de waan van den dag op den duur niet tegen de logica der feiten bestand, zoodra de publieke opinie begrijpt dat eenig cijfer voor koffie of welk ander artikel zeer laag is, en de speculatie bemachtigt zich van dat artikel, dan is rijzing aanstaande, en het is niet onmogelijk dat koffie weldra een cijfer bereikt dat als laag en speculatief wordt aangemerkt.

Dan is de kans op eenigen omkeer van zaken aangebroken, maar wij vreezen, nog niet duurzaam. Want ook dit moet bij het beoordeelen van den druk der voorraden in het oog worden gehouden, dat het overtollige niet drukt in verhouding tot het cijfer der consumptie noch van dat der productie, maar in verhouding van het door dat overtollige ontstane cijfer der voorraden tot *normale* voorraden. M. a. w. is in normale toestanden de productie 1 000 000 en de normale tijdelijke voorraad 200 000, dan zal bij aanwas van de productie tot 1 300 000, de tijdelijke voorraad al spoedig op 500 000 stijgen en drukken in verhouding, niet van 13 tegen 10, maar van 5 tegen 2, en dat is de verklaring van de onevenredige depreciatie bij stijgende voorraden, ten gevolge van, zij het tijdelijke, overproductie; de verklaring tevens van den langen duur, dien zoodanige depreciatie kan hebben. De verklaring eindelijk waarom bij, in verhouding tot de totale cijfers, betrekkelijk niet aanzienlijke opluchting van voorraden, de rijzing, zoo ze intreedt, schijnbaar onevenredige proporties aanneemt.

Als slotsom wensch ik uittespreken dat ik in „de naaste toekomst”

dus in de eerste maanden, eerder daling dan rijzing van koffieprijzen voorzie, en bij de geringe kans op eenigszins noemenswaardige vermindering van voorraden, herstel van prijzen op vorige, toen normaal geachte prijzen slechts „in weiter Ferne” acht, al blijft ik niet blind voor het vooruitzicht dat *mogelijk* stationair blijven van productie op de tegenwoordige hoogte en *zekere* toeneming van consumptie, wellicht ten deele ook door de lage prijzen, lichtpunten zijn in den thans vrij duisteren nacht.

Moge het dan van koffie ook gelden: Post Nubila Lux.

Ik eindig met een woord van dank aan den heer van Bloemen Waanders, die door het schrijven van zijn brochure over het hoogst belangrijk onderwerp dat ons bezig hield een debat heeft uitgelokt dat, zoo ik hoop, niet geheel onvruchtbaar zal zijn en zich tot dusverre heeft gekenmerkt door zakelijkheid en waardeering van 'het gevoel van andersdenkenden ook bij ernstig verschil.

Amsterdam, 30 April 1882.

A. C. JOOSTEN.

De afschaffing der uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië besproken.

Gelijk reeds uit de Mei-afl levering van dit Tijdschrift blijken kon, werd in eene vergadering dd. 20 Februari l.l. van het Departement 's Gravenhage der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, tot welker bijwoning ook eenige niet-leden dier Maatschappij waren uitgenoodigd, de bespreking der uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië aan de orde gesteld, naar aanleiding van het deswege verhandelde op het Congres in 1881 te Haarlem gehouden.

De voordracht des heeren Bosscher ter inleiding van het te behandelen vraagstuk werd reeds in de vorige afl levering in haar geheel medegedeeld. Aan het debat, dat daardoor werd uitgelokt, werd door de hh. mr. J. Heemskerk Azn., W. Hoven, mr. J. L. de Bruyn Kops, W. J. Hoogeveen, mr. A. Th. Heijligers en den spreker zelven deelgenomen. Van de gemaakte notulen is voor hetgeen door elk afzonderlijk werd besproken aan de sprekers afschrift gezonden met verzoek daarin die wijzigingen te brengen, die zij noodig zouden oordeelen, opdat de notulen zooveel mogelijk woordelijk zouden weergeven wat er gezegd was. Dank zij de welwillendheid van het Haagsche Departement's Bestuur, die ze ons tot afdruk verstrekke, laten wij ze hier thans volgen.

De heer Heemskerk zegt, dat hij indertijd het amendement-Kappeyne van de Coppello op de Indische tariefwet van 1872 ondersteunde en dat de door den vorigen spreker aangevoerde gronden zijn sympathie wegdragen. Uitvoerrechten zijn een economische zonde op het gebied van vrijhandelstelsel zoowel als op 't gebied van gematigde bescherming, die tegenwoordig bij de meeste volken als uitzondering op den *freetrade* wordt verlangd. Nochtans twijfelt spreker of de

Maatschappij van Nijverheid wijs zoude doen zich thans tot de Regeering te wenden met de conclusie zooals die verleden jaar op het Congres te Haarlem is geformuleerd.

Elke belasting op zichzelf beschouwd kan op goede gronden bestreden worden, en als men deze belasting in N.-Indië alleen beschouwt met het oog op den producent, dan is die belasting aan een ernstige kritiek onderhevig. Zoo is het ook hier te lande: neemt men de eerste de beste belasting, dan is het niet moeielijk daarvan eene critiek te leveren. Maar er staat iets tegenover: het belang van de schatkist, d. i. het algemeen belang: dat er belastingen zijn en dat er eene verscheidenheid van belastingen zij. Daarmede heeft men ook rekening te houden bij een eventuele afschaffing van het Ned. Indische uitvoerrecht; en als men op die afschaffing aandringt, verlieze men niet uit het oog, dat de toestand, wat de Indische finantiën betreft, sedert 1872 is veranderd. Naar sprekers gevoelen is het verschil van dien aard, dat hij het bedenkelijk zou achten, op de afschaffing van een belasting aan te dringen, die 2 millioen 's jaars opbrengt, in de zwakke hoop dat er een equivalent voor gevonden zal worden.

In 1872 was het nog usance om bij het opmaken van de begrooting voor Ned. Indië te rekenen op een bijdrage uit Indië van 10 millioen. Welverre dat dit nu nog het geval is, hebben wij een Indische begrooting zien aannemen, waarbij men rekt op een deficit van 25 millioen, dat gedekt wordt door een voorschot uit de Nederlandsche schatkist zonder eenige aanwijzing, wanneer dat kan worden teruggegeven. Daarop is zelfs het vermoedelijk vooruitzicht niet geopend.

Spreker acht het overbodig de oorzaken van dien toestand uit een te zetten: wij staan voor een feit. Nederland heeft zich de luxe gepermitteerd van een veroveringsoorlog, die zonder voorbeeld is in de Indische geschiedenis. Er werden vroeger ook wel kostbare expeditiën uitgerust, maar zulke aanzienlijke schatten als de Atjehoorlog heeft verslonden, zijn vroeger nooit aan het verlangen naar uitbreiding van gezag geofferd. En zullen we nu onder deze omstandigheden een middel loslaten dat ons 2 millioen opbrengt?

Men lette op het verschil, dat er bestaat tusschen de belastingstelsels in Nederland en in Indië. Worden in Nederland fouten of misrekeningen begaan, staat men voor een tekort, dan is men hier tot op zekere hoogte vrij zeker, dat, dank zij de draagkracht en den goeden wil van de natie, hare cohaesie zoodanig is, dat het deficit ten slotte zal worden gedragen. Als het volstrekt noodig is, zal men eerst een leening uitschrijven en dan, zonder veel bezwaar,

eenige millioenen meer opbrengen tot dekking van rente en aflossing. Daarop kan in Indië niet gerekend worden. De cohaesie is daar zoo groot niet. Op Java en Madura zou men het misschien een eind ver brengen, maar op de buitenbezittingen zou het in het geheel niet gaan. Maar ook op Java en Madura is een zekere grens aan de belasting, die een goede staatkunde niet mag overschrijden.

Als men daar 10 millioen te kort komt, dan rekene men er in elk geval niet op, dat het deficit door de Indische belastingschuldigen zal worden gedragen. Men kan die uitschrijven, maar men zal ze niet krijgen. Spreker vindt het daarom bedenkelijk de 2 millioen los te laten zonder kans van ze terug te krijgen; hij mist aan den anderen kant elken waarborg voor een gepast equivalent.

De verhooging van invoerrechten en andere door den Heer Boscher voorgeslagen middelen zijn te onvast. Spreker laat daar of een verhooging dier rechten in de meeste gevallen wenschelijk zou zijn, en wat de luxe-artikelen betreft, gelooft spreker dat men zich in een verhoogd recht op die artikelen zeer teleurgesteld zou zien. De ondervinding heeft geleerd dat de ontheffing van rechten op artikels van dagelijksch gebruik niet teruggevonden kan worden door het heffen van rechten op luxe-artikelen, waarvan de rechten gemakkelijk ontdoken kunnen worden, omdat zij meestal kleine voorwerpen treffen. Wil men daarentegen het equivalent in een direkte belasting vinden, dan zal de fiscus zeker op grooten tegenstand stuiten en zich misrekenen.

Spreker betreurt nog altijd de geheele tariefsherziening. De nadeelige invloed van de afschaffing van de differentieele rechten is niet buiten invloed gebleven bij de onderhandelingen over het sluiten van handelstractaten met andere mogendheden. In plaats van de differentieele rechten werden bij de wet van 1872 nieuwe uitvoerrechten ingevoerd op *thee* in het algemeen, en op *suiker* bij uitvoer naar Nederland, wat spreker uit een economisch oogpunt afkeurenswaardig achtte. Het is daarom dat spreker in der tijd gestemd heeft vóór het amendement-Kappeyne en ook voor dat van den heer de Bruyn Kops, om althans de thee niet met uitvoerrechten te belasten. Nadat echter deze rechten 10 jaren bestaan hebben, is het bezwaarlijk ze *nu* af te schaffen.

Spreker herinnert zich hier onwillekeurig wat hij den heer van Hoëvell in Felix Meritis in Januari 1860 hoorde verkondigen. De belastingen in Indië waren het onderwerp van zijn rede, en in het bijzonder trok hij te velde tegen de belasting in arbeid. Schering en inslag was daarbij dat afschaffing van de cultuurdiensten geen nadeeligen invloed op de schatkist zou hebben. Maar toen hij er

eindelijk aan toe was om te concluderen omtrent het finantieele punt, verklaarde hij wellicht ten gevolge van vermoeidheid — het debat had twee avonden geduurd — of om een andere oorzaak dat . . . bij de afschaffing van de kultuurdiensten altijd te rade moest gegaan worden met de belangen der Nederlandsche en der Indische schatkist.

Later had spreker den heer van Hoëvell over dit onderwerp meer gehoord en dan draaide het altijd op diezelfde stelling uit.

De theorie klinkt ook hier zeer schoon, maar het komt hier op de toepassing aan. En deze is altijd achterwege gebleven. De tijd is voorbij, toen we nog tot aan de ellebogen in de millioenen tastten. De deficitten moeten nu reeds door de Nederlandsche belasting-schuldigen betaald worden bij wijze van voorschot aan Indië, zonder kans van die millioenen ooit weer te zien.

Het is daarom dat spreker huiverig zou zijn de afschaffing van de uitvoerrechten voor te stellen. Het uitvoerrecht kan, inzonderheid bij het dalen der koffieprijzen, nadeelig werken op den producent, maar daarom is het nog niet over het geheel eene drukkende belasting. Vergelijkt men toch de waarde van den uitvoer in de laatste jaren, die jaarlijks gemiddeld 171 millioen bedroeg, met de gemiddelde opbrengst van de uitvoerrechten in de laatste 4 jaren, die men stellen mag op f 1 900 000 millioen, dan vindt men dat de uitvoerrechten $\frac{1}{170}$ deel van den totalen uitvoer bedragen. Men kan dus niet zeggen dat hier sprake is van een overdreven hooge proportionele belasting.

De heer Hoven zegt, dat het uitvoerrecht van 3 % den weg opent voor Engeland, om dat product gemakkelijk op het vaste land in te voeren, ofschoon ons Banca-tin beter is. Deze belasting van f 3 is dus zeer ten nadeele voor onze markt. Een equivalent zou gevonden kunnen worden wanneer het gouvernement goede artikels naar Indië wilde zenden. De qualiteit van de materialen van den lande, die naar Indië worden verzonden, laat veeltijds zeer te wenschen over. 's Lands pakhuizen zijn daar opgevuld met onbruikbare gereedschappen. Het is te bejammeren dat er geld voor zulke slechte producten betaald werd. Een scherper contrôle zou hier duizenden kunnen uitsparen.

De heer W. F. Hoogeveen is het met den heer Bosscher eens, dat de Regeering den industrieel in Indië zoo veel mogelijk moet ontheffen van de verschillende lasten, welke hem van lieverlede telkens bij hernieuwing werden opgelegd. Toegegeven, dat het groote bezwaren in zich heeft de uitgaande rechten op Java en de inkomende rechten in Nederland van de verschillende stapelproducten geheven,

af te schaffen, dan nog blijft 't de vraag, of 't niet noodig is de producenten ook van dien druk te bevrijden. 't Algemeen streven moet z. i. zijn de verhandeling onzer koloniale producten op onze eigene markten zoo veel mogelijk te bevorderen. Men klaagde er in den laatsten tijd hier te lande over, — en niet zonder reden, — dat die producten meer en meer een anderen weg zoeken en op vreemde markten terecht komen; — maar aan wie de schuld? Het artikel thee bij voorbeeld. Vroeger vond dit een geregelde en vaste markt te Amsterdam en Rotterdam, waarheen steeds al de Java-theeën gezonden werden.

De verschillende lasten en bezwaren, waarmede de fabrikanten, tot groot nadeel der zich ontwikkelende theekultuur, bij achteruitgang der prijzen, te kampen hadden, noodzaakten hen andere en betere wegen in te slaan, om met winst hun product te gelde te maken. Zij beproefden dit op verschillende wijzen; zonden de thee naar Amerika, te San-Francisco, Canada en New-York ter markt; ook naar Melbourne, en trachtten die op Java zelf te verkoopen. Vervolgens meenden zij hun heil op de Londensche markt te moeten zoeken. Aanvankelijk werd hun fabrikaat daar ongeschikt bevonden. De eischen der Londensche markt meer en meer leerende kennen, streefden zij er naar daaraan te voldoen. Dit gelukte hun eindelijk naar wensch, na veel moeite en kosten daarvoor te hebben besteed. Zij vonden te Londen niet alléén griffe afzetting, maar ook hoogere prijzen, bij mindere onkosten.

Hunne klachten, vroeger reeds aangeheven over de hooge onkosten, die zij zich moesten getroosten, om hunne theeën ter Hollandsche markt te brengen en te verkoopen, vonden geen gehoor. Het heette steeds, dat de fabrikanten geen reden tot klagen hadden, en, in hun eigen belang, beter deden met niet te tornen aan de ter zake bestaande oude en ingewortelde handelsusantiën.

Toen men hier gewaar werd, dat de Java-thee hard op weg was de Nederlandsche-markt te ontvlieden, met kans te Londen beter terecht te komen, poogde men dit stapelproduct voor zich te behouden. Daarbij ondergingen de onkosten beduidende vermindering in 't voordeel der planters. Deze bedroegen voor hen, om de thee hier te lande te gelde te maken, tot \pm 29 cent per half kilo (bij verkoop in consumtie) en waren te Londen niet méér dan \pm 11 ct. (in entrepôt verkocht). Daarop daalden de onkosten hier te lande tot zelfs beneden dit cijfer en bedroegen, bij verkoop in entrepôt, niet méér dan 9 à 10 cent per half kilo.

't Gevolg hiervan was, dat de thee weer voor een grooter gedeelte te Amsterdam en Rotterdam werd ter markt gebracht, even

als te Londen, hetgeen ook vermoedelijk voortaan zal geschieden, naarmate van de dóór den handel te stellen eischen en de min of meer gewaardeerde eigenschappen van 't product.

De overwegingen, met opzicht tot de concurrentie der Nederlandsche en Londensche wereld-markt op de Java-thee van toepassing, gelden ook voor den tabak, en in de toekomst evenzeer voor de kina. Londen zal daarvoor ongetwijfeld de hoofdmarkt blijven; maar ook de Hollandsche markt kan daarnaast meer en meer uitgebreid en gevestigd worden.

Het opmerkenswaardige feit heeft zich op eene der laatste kina-veilingen voorgedaan, dat te Amsterdam verkocht geworden is een partijtje kinabasten, afkomstig uit Britsch-Indië, terwijl waarschijnlijk te voren alle kinabasten van daar naar Londen kwamen.

Wellicht vond dit aanleiding in de omstandigheid, dat ook in Britsch-Indië planters voorzien, dat de Amsterdamsche kina-markt voor de naaste toekomst de eerste belooft te zijn voor de beste fabriekbasten, Ledgeriana en Officinalis, ter bereiding van Chinine. Deze soorten werden sedert eenige jaren op ruime schaal, ook door particulieren, in Nederl. Indië aangekweekt, en in toenemende mate kunnen belangrijke aanvoeren daarvan in Nederland worden tegemoet gezien, terwijl eenigen tijd geleden van de kostbaarste soort Kina, Ledgeriana, zaden, van op Java gekweekte boomen verkregen, aan Britsch-Indië zijn meegedeeld en verkocht, evenals van de Officinalis.

Het komt spreker mitsdien raadzaam voor, ook van deze producten geene uit- en invoerrechten, op Java en in Nederland, nú of later te heffen, — en al het mogelijke te doen om, aan den eenen kant de voortbrenging daarvan, en aan den anderen kant ontwikkeling en bloei van den Nederlandschen handel te bevorderen, met opheffing van elk bezwaar, groot of gering, dat daaraan in den weg staat. Geschiedt dit niet, moeten de planters onder drukkende omstandigheden arbeiden, dan worden zij, bij daling van prijzen, stijging van arbeidsloonen en vermeerdering hunner productie-kosten in 't algemeen, wel gedwongen, omtezien naar de middelen, die hen in staat kunnen stellen nog met voordeel te blijven arbeiden.

Daaronder behoort in de eerste plaats het opsporen van zóódanige markten, waar de producent met de minste kosten de hoogste prijzen voor zich bedingen kan.

Een enkel voorbeeld slechts van die vermeerdering van onkosten, waarop, nevens belastingen, het oog gevestigd moet blijven.

De tijd is nog niet ver verwijderd dat de planter in de Preanger-Regentschappen voor 't ten behoeve zijner werklieden in groote hoeveelheden aan te schaffen voedingsmiddel, rijst, betaalde 9 à

10 gulden per tjaing van 1000 kati's *padi* of 5 pikol's *rijst*. Weinige jaren daarna was hij reeds verplicht voor eene gelijke hoeveelheid van deze volksvoeding f 50 en méér te voldoen. Voor een dagloon betaalde men aldaar te voren, zonder voeding, 12½ cent en sedert steeg dit, in weinige jaren tijds, tot 20, 25 en 30 centen.

En onder dergelijke omstandigheden, zonder daarmede voldoende rekening te houden, werden den industriëlen in Indië successivelijk opgelegd, of kwamen hun ten laste: bedrijfsbelasting, verponding, hoofdgeld, uitvoerrechten, personeele- en patentbelasting, enz. —; alle belastingen, die zij *of* niet kenden, *of* niet konden voorzien, toen zij hunne ondernemingen begonnen. Zij onderwierpen zich daaraan, — en 't kon niet anders —; maar 't drukkende van al die lasten wordt niet te min gevoeld en wordt ten laatste voor velen te zwaar. Ontwikkeling en bloei van landbouw, industrie en handel worden er door belemmerd en tegengegaan.

Spreeker wenscht in 't midden te laten: of Nederland en N.-Indië de baten van de uitvoerrechten op Java en de invoerrechten in Nederland, van de koloniale producten geheven, al dan niet kunnen derven. De leuze behoort, naar zijne meening, te zijn: ernstig er naar streven Indië te ontwikkelen door landbouw en industrie, en elke belemmering der N.-I. nijverheid, zoo mogelijk opheffen, ter voorkoming ook, dat de producten onzer overzeesche Bezittingen, in plaats van op de Hollandsche markt, beter terechtkomen in den vreemde.

Kunnen die *twee* millioen onmogelijk worden gemist, dan zou ook hij, desnoods, liever de inkomende rechten in Indië verhoogd zien, vooral op luxe-artikelen. Niemand zal in Indië een sigaar minder rooken, of zich een lakenschen jas minder laten maken, als hij eenige verhooging van den prijs aan den fiscus moet betalen.

De heer de Bruyn Kops heeft met veel genoegen het exposé van den heer Bosscher gehoord. De wenschelijkheid, ja de noodzakelijkheid van de afschaffing in quaestie, in het belang van de Ned.-Indische nijverheid, is z. i. dan ook voldoende aangetoond. En nu het meer practische punt: Op welke wijze zullen die 2 millioen worden teruggevonden? Wel beaamt spreker de opmerking van den heer Heemskerk, dat, als men heeft een samenstel van belastingen, elke belasting op zich zelve stof tot critiek kan opleveren. Maar datzelfde erkenne men dan ook het geval te zijn, zoodra men een equivalent bespreekt. Immers zoo dikwijls er sprake van is, een schadelijke belasting af te schaffen en daarvoor een equivalent aan te wijzen, komen er allerlei bedenkingen tegen het nieuw voorgestelde, en wel met des te meer klem, omdat die nieuwe last nog

niet bestaat en het voor- en nadeel er nog van ondervonden moeten worden.

Daar nu bovendien het bespreken van het eventueel equivalent niet in de bedoeling van de vraag ligt, zal spreker zich daar voorshands niet in begeven, maar liever met een enkel woord zijn meening zeggen over het algemeen finantieel vraagpunt: de opoffering van de 2 millioen. Al erkent men, dat het tegenwoordig oogenblik daartoe minder gunstig is, moet z. i. de toestand van de Indische finantiën intusschen deze Maatschappij niet weerhouden om bij de Regeering op afschaffing aan te dringen. Twee redenen pleiten z. i. daarvoor: 1°. de lage prijzen, en 2°. de toenemende concurrentie buiten Java. Bepaalt men zich tot de koffie, dan ziet men voor Java de bijzonder lage prijzen der laatste jaren gepaard gaan met steeds bedenkelijker concurrentie van Brazilië en andere koffiesoorten, die ofschoon van inferieure kwaliteit, door de groote massa's, welke aan de markt komen, een ernstig gevaar opleveren voor den koffieplanter op Java. De Gouvernementskultuur kan dat bezwaar te boven komen, bij de groote *marge* van winst, die daar nog altijd boven de vaste, zoog. productiekosten overblijft. Maar voor de particuliere ondernemers, die hun producten zoo spoedig mogelijk van de hand moeten zetten, en die werken met een beperkt kapitaal, terwijl de koffieteeft eenige jaren voorschot vereischt, eer de oogst kan beginnen, dreigt de mededinging overweldigend te worden.

De Hr. H. heeft ook de suiker en afschaffing der differentieele rechten besproken. Daarover in 't voorbijgaan dus een enkel woord. Sedert Engeland zijn accijns heeft laten varen, is niet alleen de uitvoer van suiker derwaarts uit Java, maar van de Phillipijnen en van elders ontzaggelijk toegenomen. Het is dan ook, volgens spr., niet geweest de afschaffing van de differentieele rechten, welke onze suikermarkt deed verlopen, maar het openstellen van die Engelsche markt; en als men den uitvoer van alle producten uit Java nagaat, dan zal men bij slot van rekening zien dat het eigenlijk alleen de suiker is die onze markt voorbij gaat, en niet alzo de overige producten.

Spr. meent dat de op zich zelf niet bestreden stelling, welke door de Maatschappij in 't debat is gebracht, niets van haar beteekenis verliest door de omstandigheid, dat de toestand der Indische finantiën op dit oogenblik ongunstig is, maar dat het, ondanks dien toestand, van belang blijft op de afschaffing van de uitvoerrechten aan te dringen als op eene van die voor eene gezonde ontwikkeling van Indië gebiedende voorschriften, waarmede een Nederlandsche Regeering rekening heeft te houden.

Deel I, 1882.

58

Fiscale bezwaren stelle men daarbij niet op den voorgrond, maar volg het voorbeeld van de heeren van Hall en van Bosse, die in hun tijd reeds zeer juist hebben ingezien, dat verstandige afschaffing van rechten de productie bevordert, en de voorwaarde is voor die vermeerdering van 'slands welvaart, waarvan ook de schatkist gaandeweg de vruchten plukt.

Een cijfer van 2 miljoen acht spreker bovendien niet van zoo overwegend belang. De heer Heemskerk acht die heffing luttel, als men let op de totale waarde van den uitvoer, maar als die spreker de 2 miljoen tegenover de 170 miljoen *algemeenen* uitvoer niet van overwegend belang noemt, dan mag een verlies van 2 miljoen op een begrooting van ca. 150 miljoen ook niet te hoog worden aangeslagen. Hebben wij het geluk dat de koffieprijzen weer stijgen, dan zijn die 2 miljoen spoedig gevonden. Er zijn nog andere inkomsten die voor verhooging vatbaar zijn: reeds werden de uitvoerrechten op luxe-artikelen genoemd, (ofschoon ook spreker zich daarvan luttel voorstelt); dan vergete men niet dat de opbrengst der landrente toeneemt, en dat misschien in korte wisseltrekking in plaats van op zes maanden nog wel een bate zou te vinden zijn; maar in elk geval zullen die 2 miljoen zoowel door vermindering van uitgaven als door nieuwe inkomsten gevonden kunnen worden. Spreker meent dat de Mij. het equivalent veilig aan her finantieel beleid der Regeering en aan de inrichting der Begrooting mag overlaten.

De heer Heyligers acht het een voorrecht den heer Bosscher over Indische toestanden te hooren spreken en betuigt zijn ingenomenheid in 't algemeen met diens stelling, maar meent, waar hij de zeker niet overdreven geschilderde lasten beschouwt, die op de industrie in Indië drukken, op een fout te moeten wijzen, waarin ook vele industrieelen in Indië vervallen. De heer Bosscher rekent namelijk het erfpachtsrecht ook onder de lasten, welke de industrieel daar te dragen heeft. Het erfpachtsrecht echter is geen fiscaalrecht; het is de koop prijs van het recht op den grond en dus evenmin als een op dien grond drukkende last te beschouwen als de prijs dien een stuk grond hier te lande aan den Nederlandschen boer gekost heeft. Het erfpachtsrecht heeft niets met den fiscus te maken; hierbij staat de bezitter van den grond tegenover den domein eigenaar, den staat. Maar ook zonder erfpachtsrecht zijn de landbouwondernemers in Indië reeds meer dan genoeg bezwaard.

Spreker constateert met genoegen de algemeene bestrijding van het onbillijke uitvoerrecht. Wij gaan dus vooruit, want in 1872 moest de strijd nog op een nederlaag uitloopen. Nogtans zijn er enkelen die op dit oogenblik niet met de afschaffing zouden willen meegaan,

ofschoon zij reeds tien jaren geleden en ook nu nog die belasting „een economische zonde noemden, in strijd niet slechts met den vrijen handel, maar zelfs met begrippen van gematigde bescherming”. Is een dergelijke economische zonde dan te verdedigen? Alleen in geval van *force majeure*. Maar deze moet ontkend worden. Het belang van de schatkist valt niet te ontkennen, evenmin de eisch van een equivalent. Dat equivalent moet gevonden worden, doch men zoek het niet in een verhoogd invoerrecht op luxe-artikelen, waaruit men hoogstens een bagatel van 30 à 40.000 zou verkrijgen. Het bevreemdt hem den heer Bosscher te hooren gewagen van een aanzienlijke opbrengst van een hooger invoerrecht op artikelen van weelde, terwijl toch de ervaringrijke inleider weet dat die artikelen reeds nu weinig aan de schatkist opbrengen en een veel hooger invoerrecht zéker tot een vermindering van invoer zou leiden, nu de strijd om het bestaan voor de Europeesche maatschappij steeds zwaarder wordt, nu zelf reeds van een pauperisme onder die maatschappij sprake is.

Ook zoek men niet het equivalent in verhooging van andere rechten en belastingen, althans niet in de eerste plaats, maar vóór alles in scherper toezicht, minder wanbeheer en minder verkwisting. De in Indischen dienst vergrijsde ambtenaren haalt spreker tot getuigen aan, om met hem te constateren, dat er millioenen in Indië worden verkwist. De Atjeh-oorlog is zoo duur mogelijk gevoerd; hij had zeker met 25 % minder kosten gevoerd kunnen worden. De contracten, die gesloten werden, wekten schier het vermoeden, dat men dien krijg zoo duur mogelijk heeft willen voeren. 's Landspakhuizen liggen met onbruikbare waren voor honderdduizenden aan waarde opgevuld. Een in het oog vallend staaltje van verkwisting had spreker te Batavia getroffen. De fundamenteen werden gegraven voor een grootsche stichting; de aard der werkzaamheden bewees dat men hier met een geducht werk te doen had; eindelijk bleek dat hier gebouwd werd — — — een wachthuisje voor het paleis van den Gouverneur-Generaal. Waar dergelijke dingen gebeuren, daar zoek men niet naar een nieuwe of hoogere belasting, maar eische men een equivalent in beter beheer. Dat equivalent is te vinden, en daarom mag dan ook die „economische zonde”, zooals de heer Heemskerk het uitvoerrecht noemde, niet langer blijven bestaan. Want het voortbestaan der economische zonde is niet alleen in strijd met de economie maar ook met de politieke moraliteit.

De schatkist kan nu allermint die afschaffing lijden; de tijd van overschotten is voorbij en in stede daarvan betalen wij nu een voorschot van 25 millioen — dus had de heer Heemskerk gezegd

Spreker herinnert echter dat door de afstemming van het amendement-Keuchenius een rentepost op de indische begroting is behouden groot $7\frac{1}{2}$ ton, die, als het tot het sluiten van een leening voor Indië zal zijn gekomen, het Indiësch aandeel in de rente zal dekken.

Sprekers conclusie is: dat door de afschaffing van de uitvoerrechten de belangen van het moederland niet zullen worden geschaad en dat die 2 millioen door een scherper beheer wel zullen terug gevonden worden.

De heer Hoven zegt, dat in de Indische huishouding veel bezuinigd zoude kunnen worden, indien de aanvragen voor uitzendingen uit Europa duidelijker en met meer zaakkennis geschieden. Belangrijke uitbestedingen, zoowel publiek als onderhands, hebben jaarlijks plaats; de bestekken en omschrijving der verlangde artikelen zijn dikwijls zoo onduidelijk, dat de inschrijver niet weet wat geleverd moet worden, terwijl de inlichtingen (wanneer men die al krijgt) veel te wenschen overlaten. De keuring geschiedt in den regel naar modellen of monsters, die zeer verouderd zijn; hiervan is het gevolg, dat dikwijls goederen, naar onze Koloniën gezonden, aan het daarvoor bestemd doel niet beantwoorden. Hij licht dit toe met eenige voorbeelden.

Zoo werden uitgezonden naar Indië riemen voor veldflesschen, van 2 meter lengte uit één stuk, waarvan 't gevolg was dat op den duur geleverd werden riemen die spiraalsgewijze uit een rond stuk leder gesneden werden en op een plank gerekt, zoodat bovengenoemde riemen, nadat zij nat waren geweest en wederom opgedroogd, geheel onbruikbaar werden.

Saai en bourette wordt bij de artillerie gebruikt om kardoeszakken van te maken. Voor de artillerie hier te lande wordt eerst de sterkte op den dynamometer beproefd; hieraan voldoende worden er kardoeszakken van gemaakt, die met kruid gevuld worden, ten einde na te gaan of de zakken, nadat het kruid goed aangestampt is, ook schiften. Bij Koloniën wordt saai alleen in vergelijking met het monster gekeurd. Hiervan is het gevolg dat de fabrikanten, welke voor de artillerie hier te lande inschreven à $f 0.85$ per meter, de levering voor Indië aannamen, rekening houdende met de keuring, voor $f 0.47^3$ per meter, een prijs waarvoor geen goede saai kan geleverd worden.

Zoo worden afmetingen voor vijlen, spijkers enz. dikwijls op $\frac{1}{10}$ m/m. omschreven.

Het is hem voorgekomen dat men hem ijzer bestelde van 0.30 M. vierkant, terwijl na de levering bleek dat het 0.030 M. vierkant had moeten zijn.

Zoo zou het ook niet moeilijk vallen te bewijzen, dat vele gereedschappen, in Indië aankomende, moesten afgekeurd worden om de slechte kwaliteit. Bij geweven stoffen als singel en ander band, katoenslangen enz. wordt bij de keuring naar het aantal draden en niet naar de noodige sterkte gezien.

Hij biedt zich verder aan om aan hoogerhand inlichtingen te geven, waaruit blijkt dat belangrijke sommen zouden bespaard worden, wanneer men met meer beleid te werk ging en trachten wilde eene eerlijke concurrentie in 't leven te roepen.

Er werden uitbesteed hardsteenene neuten. De hoeveelheid was van dien aard, dat al de carrières uit België eene vergadering wilden beleggen, ten einde die levering onder elkaar te verdeelen, daar zij anders geen kans zagen die op den daarvoor bestemden tijd te effectueeren. Toen 't Dep. v. Kol. daarop attent werd gemaakt, werd de order veranderd en verminderd tot op enkele honderde guldens.

Zoo werden er hardsteenene tegels naar Soerabaja verzonden, die na aankomst onmiddellijk moesten afgekeurd worden. Tevens zijn de inlichtingen voor hardsteen zoo onvolledig dat de eene carrière frs. 200 en de andere slechts frs. 115 per cub. M. vraagt.

Zoo werden er van eene hoeveelheid houtschroeven uitbesteed, zooals die wel gebruikt worden om sloten in naaikistjes te bevestigen, die voldoende waren geweest om heel Nederland te voorzien, en welke door een der eerste fabrieken in Duitschland in één jaar niet konden geleverd worden.

De heer Bosscher betuigt zijn dank aan de geachte sprekers, die hem in dit debat wel hebben willen steunen en niet minder aan zijn talentvolle bestrijders, die dit deden op zoo gracieuze wijze. Met genoegen constateert spreker dat een der kundigste onder hen op economisch gebied, de heer Heemskerk, het in beginsel met hem eens is en slechts in de uitvoering weerhouden wordt, uit vrees voor de eischen der schatkist. De finantiële quaestie behoort hier echter niet te prevaleren. Wel had spreker ze gemoveerd, omdat het nu eenmaal in onze maatschappij gewoon is, wanneer er van afschaffing van belastingen sprake is, te vragen: „wat wilt ge er voor in de plaats geven” en daarom wees spreker op eene zijns inziens niet onbillijke verhooging van het invoerrecht op sommige artikelen van weelde. De heer Heyligers zegt wel: verhooging van het invoerrecht op lux-artikelen zou weinig baten, want dat zou hoogstens f 20 000 geven. Maar ofschoon spreker daarin niet veel heil voor de schatkist, maar slechts eene kleine bate ziet, meent hij toch veilig die opbrengst op 1½ ton te mogen ramen. In antwoord op de bemerkingen van de heeren Heyligers en de Bruyn Kops wenscht spreker dan ook

te releveren, dat ook bij hem de hoofdquaestie niet is het vervangen van de uitvoerrechten door een andere belasting. Hij heeft hiervan slechts ter loops gewag gemaakt, maar onder andere middelen om tot een equivalent te geraken heeft spreker vooral gewezen op de mogelijkheid van bezuiniging of besparing van uitgaven en op bestrijding van het wanbeheer dat bij vele takken van bestuur heerscht.

Spreker is den heer Hoven dan ook dankbaar voor de door hem gedane mededeelingen, waardoor de vinger op de wonde wordt gelegd, en al vast een richting wordt aangewezen, waarin men werkzaam kan zijn om tot besparing te geraken.

De heer Heyligers noemt de uitvoerrechten economische zonde; voor Indië is hunne heffing bovendien een onrecht. Spreker eischt daarom ook hunne afschaffing uit het oogpunt van publieke moraliteit.

Indertijd zijn in Nederland de uitvoerrechten afgeschaft in weerwil van tekortkomsten, doch zijn inmiddels de Nederlandsche spoorwegen aangelegd van Indische overschotten en nu dreigen de Indische industrieën te gronde te gaan, omdat zij te veel door belastingen — waaronder de uitvoerrechten — gedrukt worden, en toch zou men blijven weigeren, die rechten af te schaffen.

De afschaffing van de uitvoerrechten is een eisch van rechtvaardigheid. Zij is zoowel uit een politiek als uit een economisch oogpunt eene gebiedende hoofdzakelijkheid.

De heer Heyligers zegt: het is voor eenige jaren uit officiële stukken gebleken, dat te Batavia 14.000 perceelen niet in de verponding waren aangeslagen; waarschijnlijk zouden misschien bij nauwkeurig onderzoek en scherp toezicht meer van die onregelmatigheden ontdekt worden, en zouden dergelijke baten, als het resultaat van beter beheer, allicht de verloren twee millioen van de afgeschafte uitvoerrechten kunnen vergoeden.

Niemand meer het woord verlangende, dankte de Voorzitter de Vergadering voor hare belangstelling en de sprekers voor hunne gewaardeerde adviezen en stelde voor, als conclusie van het debat, de volgende motie aan te nemen:

„Het Departement 's Gravenhage van de Ned. Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, gehoord de belangrijke discussiën, door leden der Maatschappij en belangstellende genoodigden gevoerd, bij het beantwoorden van de (boven aangehaalde) stelling, wenscht in deze gewichtige quaestie vooralsnog geen beslissend oordeel uit te spreken, en besluit de notulen dezer Vergadering aan Directeuren der Maatschappij toe te zenden, met verzoek ze op te nemen onder de mededeelingen betreffende de op de volgende Algemeene Vergadering te behandelen vraagpunten.”

Bij acclamatie werd dienovereenkomstig besloten.

Uit de dezer dagen verzonden „Punten van beschrijving” voor de 105de Algemeene Vergadering, 11 Juli a. s. te Utrecht te houden, blijkt dat aan dit voorstel gevolg is gegeven. Onder Art. 15 komt voor: „Tarief van rechten, uitvoerrechten tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië. Verslag van de ingekomen mededeelingen der Departementen. Praeadvies van Directeuren en besluit.”

V a r i a.

PARLEMENTAIRE ADVIEZEN.

I.

Beginsel van koloniale politiek. Europeesche rechtsbegrippen en instellingen in het Oosten.

Gewagend van het standpunt dergenen, die de Javanen zouden wenschen te exploiteeren, zeide de heer Keuchenius in de zitting van 2 Mei j.l.: »Ik geloof, dat in onze dagen en in deze vergadering niemand meer met zoodanigen lust bezielde is. Het licht, dat over de koloniale toestanden in de laatste jaren is opgegaan, mag doen hopen dat aan zulke exploitatie niet meer gedacht wordt."

Daags te voren sprak de heer Patijn: »Ik sta op het standpunt van verreweg de groote meerderheid in deze Kamer, die overtuigd is dat onze verplichting tegenover Indië nog eene andere is dan om Indië ten bate van het moederland te exploiteeren"..... »De heer Schaepman zeide onlangs: Nu weet ik zeer wel, dat op het gebied der koloniale politiek voor $\frac{3}{10}$ sprake kan zijn van opportuniteit, van nut en volksbelang, maar zoolang staatkunde staatkunde is, behoort zij ten minste $\frac{1}{10}$ aan beginsel te bevatten", maar ik zou zeggen: er zij ten minste dezelfde dosis van *waarheid*."

Volgens den heer Schaepman heerscht er een eigenaardige verwarring, wanneer er in de conversie-kwestie sprake is van het invoeren van Europeesche rechtsbegrippen en instellingen in het Oosten. »Ons medelid, de geachte afgevaardigde uit 's Gravenhage (de heer Wintgens), die dit punt ter sprake brengt, haalt aan het einde van zijn betoog het voorbeeld van Rusland aan, waar echter, voor zoover mij bekend is, toch ook Europeesche rechtsbegrippen en beginselen, zij het ook in onbeholpen toestand, heerschen. Ik vraag mij echter af: wat dan toch op dit stuk in het Oosten Europeesche rechtsbegrippen en beginselen zijn; of gemeen recht, gemeene billijkheid daartoe behooren; of men die in het

Oosten niet mag invoeren ; of Europeesche exploitatie van staatswege in het Oosten wel mag worden ingevoerd?

»Ik vraag mij af of men in het Oosten wel alle hartstochten en boosheden van het Westen mag verplaatsen, maar niets van onze hoogere beschaving, van de betere dingen door het Christendom verkregen, daar mag doen kennen?

»En dan spreekt men van een eenwenouden toestand, dan verhaalt men, dat het gemeenschappelijk grondbezit op Java van eenwen her en door alle eeuwen heen de heerschende toestand geweest is, terwijl men tegelijkertijd verplicht is toe te geven, dat nog ten huidige dage en onder het Nederlandsch opperbestuur in sommige dessa's de door eigen ontginning gewonnen grond tot het communaal bezit wordt gebracht, terwijl dat volgens den adat erfelijk individueel bezit moest zijn".....

»Ik heb gemeend — want ook bij het beste en eerlijkste onderzoek kan men dwalen — in de geschiedenis der volkshuishoudkunde, der maatschappelijke toestanden het feit te ontdekken, dat het communaal grondbezit over het geheel genomen wel als eerste vorm van grondbezit kan aangemerkt worden, maar dat deze vorm slechts zeer voorbijgaande is, en spoedig in dien van erfelijk individueel bezit overgaat. Tevens is het mij duidelijk geworden, dat de ontwikkeling der maatschappij en vooral de ontwikkeling van hare leden tot zelfstandigheid, onafhankelijkheid en burgerschap onmogelijk is zonder erfelijk individueel bezit; zoo zelfs dat door de meeste leeraren dezer wetenschap — tot welke partij zij ook behooren — op dit oogenblik het erfelijk individueel bezit als eene vaste, onmisbare voorwaarde tot zelfstandige ontwikkeling bij een volk wordt gerekend.

»Welnu, van deze bevindingen uitgaande, heb ik gemeend als beginsel van koloniale politiek te moeten huldigen, de stelling, dat de koloniën niet aan het moederland gegeven zijn ter exploitatie, maar ter civilisatie, dat de Javaan ons niet overgeleverd is om van hem te maken een loondienaar, die daarbij op hemeltergende wijze zeer slecht betaald wordt, maar dat wij integendeel over hem gesteld zijn om hem geleidelijk te ontwikkelen tot een man, in zijne omstandigheden aan ons zelve gelijk, met ons deelende, voor zoover dit mogelijk is, in de voorrechten die de Europeesche maatschappij ons verschaft, door ons verheven onder Gods hulp tot een vrij en Godewaardig man.

»Wanneer dat het ware beginsel is van koloniale politiek, dan behoort men ook diezelfde politiek, waar het geldt de oekonomische ontwikkeling van den Javaan, te volgen, en den weg in te slaan, dien de oekonomische ontwikkeling uit hare natuur steeds overal gevolgd heeft, — dan behoort men hem geene belemmeringen in den weg te leggen, waar hij zich door het middel van grondbezit tot een vrij en zelfstandig man kan beginnen te maken."

In een repliek aan den heer Keuchenius, sprak de heer van Nispen tot Sevenaer: »Wij mogen den Javaan niet exploiteeren, zeide de heer Keuchenius; maar ik vraag: wie wil dat hier doen? Niemand in deze vergadering, voegt de geachte spreker er bij. Volkomen juist. Maar toch iemand: de planters-partij."

In het koor van hen, die zich tegen het exploitatiestelsel verklaren,

mengde zich ook de Minister van Koloniën, waar hij, in antwoord op de beschouwingen des heeren Schaepman, dezen spreker uit Breda toevoegde: »Ik wil gaarne erkennen, dat ik voor een groot deel daarvan met hem medega en ook van meening ben, dat wij onze Oost-Indische bezittingen niet hebben om te exploiteeren, maar om te civiliseeren.»

Zoo luidt de theorie, uitgesproken door mannen van verschillende richting. Maar in de practijk?

II.

Is er vermindering van cultuur- en heerendiensten?

De Regeering zegt in de circulaire dat heeren- en cultuurdiensten niet zulk een groot bezwaar zijn, omdat »die trapsgewijze verminderen.»

»Dat heeft mij verbaasd», antwoordde de heer Patijn (zitting 1 Mei jl.) »Het is waar, in 1857 heeft het Indisch Regeeringsreglement die vermindering voorgeschreven, maar sedert zijn er 5 maal 5 jaren verloop en in plaats van vermindering kunnen wij alleen vermeerdering constateeren.

»Wie is het vergeten hoe welsprekend de heer van der Hoeven den 16^{en} November jl. heeft aangetoond, dat al die rapporten en dagstaten omtrent heerendiensten niet in het minste betrouwbaar zijn?

»Heeft die geachte spreker toen niet in herinnering gebracht eene missive van den tegenwoordigen Voorzitter der Kamer, destijds resident van Soerabaja, die aantoonde dat de bevolking aldaar niet één van de vijf dagen, gelijk het volgens de regeling moest zijn, maar dikwijls één van de twee dagen tot dienstpraestatie werd opgeroepen?

»Toont het laatste Koloniaal Verslag vermindering aan? En dan, vraag ik, hoe *kan* het volk gebruik maken van zijn recht, zoolang die belemmeringen blijven bestaan?

»Het Koloniaal Verslag geeft ons inderdaad het recht om tot de Regeering te zeggen, dat zij niet eenmaal *wet* welke soorten en hoevele heerendiensten er wel gepraeesteerd worden. Slechts een enkel citaat ten bewijze. Op bladz. 75 van het Koloniaal Verslag lees ik: »Er ontbreekt alleen genoegzame contrôle op de diensten, gevorderd »voor het gewoon onderhoud van bruggen, wegen en dergelijke werken, »die onder toezicht van het dessabestuur worden uitgevoerd.»

»Ik ben nooit in Indië geweest, maar ik meen toch dat dit nog al iets beteekent,

»Verder wordt er in het Verslag vermeld, dat bij verschillende gewestelijke besturen gevraagd is om inlichtingen en dat uit de antwoorden, daarop ontvangen, is gebleken dat contrôle van het geheel onmogelijk is.

»In Tagal — zoo lees ik — is men tot eene bijzondere regeling overgegaan, hierin bestaande, dat minstens in 5 dessa's van elk district een der leden van het dessabestuur is aangewezen, om dagelijks in een daartoe aangelegd register aanteekening te houden van de verrichte diensten. Bij de toepassing van deze regeling hebben zich echter allerlei bezwaren doen kennen. In vele dessa's kan alleen de Yasch (dessaschrijver) schrijven; de inlander maakt geen onderscheid tusschen heeren-, cultuur- en gemeentediensten, en de werkzaamheden zijn over

zulk eene uitgestrektheid verdeeld, dat plaatselijke contrôle omtrent den duur van de verrichte diensten *onmogelijk* is."

»Dezelfde resultaten gelden voor andere residentien, terwijl hier en daar de regeling geheel aan het dessa-bestuur wordt overgelaten, waarvan op andere plaatsen gezegd wordt dat men dit in de meeste gevallen niet kan vertrouwen.

»Welke baten zal bij zulk een toestand de Indische bevolking hebben van eene verordening die wel zegt dat er geconverteerd mag worden, doch die haar laat in een toestand, waarin die bevoegdheid voor haar alle waarde verliest; welk heil te verwachten van een geneesmiddel, wanneer men het gebruik daarvan onmogelijk maakt?"

En wat werd van de ministeriële tafel op een en ander geantwoord?

»De heerendiensten. Het is juist wat de geachte spreker uit Gouda aanhaalde, dat in de laatste twee jaren de heerendiensten eenigszins zijn vermeerderd. Natuurlijk zijn lang niet zoo vele heerendiensten gepresteerd als invorderbaar zijn, maar terwijl tot 1876 de heerendiensten gradueel zijn verminderd, zijn ze in 1879 en 1880 vermeerderd. Is het den geachten spreker dan niet bekend dat er omstandigheden zijn die op het cijfer der heerendiensten onmiddellijk invloed uitoefenen, onder anderen de aanleg van groote werken en ook in de laatste twee jaren vooral de veepest? In de laatste twee jaren zijn tal van keeren heerendienstplichtigen opgekomen tot bewaking van paggers en tot andere diensten met de veepest in verband. Hierbij komt dat in de laatste jaren een zeker getal heerendiensten — het getal is mij op dit oogenblik niet bekend — betaald worden. Zoo geschiedt veel voor groote werken, zoo zal ook vermoedelijk plaats vinden voor Demak en Soerabaja.

»Daardoor wordt een groot bezwaar tegen de heerendiensten weggenomen. Wanneer men ziet dat in 1880 meer dan 17 miljoen bijzondere diensten zijn gepresteerd en wanneer men weet dat verreweg het grootste gedeelte van die diensten thans vervallen zal ten gevolge van de maatregelen door de wetgevende macht goedgekeurd, dan gaat het niet aan op dit oogenblik, nu eene zeer aanzienlijke vermindering heeft plaats gehad, het verder voortgaan op dien weg als een onmiddellijk te vervullen eisch te stellen. Overigens ben ik het met den geachten spreker volkomen eens dat men verbetering in dien toestand moet brengen en de Indische Regeering steeds voor oogen moet hebben eene billijke verdeling van de lasten, die op het grondbezit drukken."

III.

Naleving van verordeningen; toezeggingen en beloften aan Indië.

»Aan toezeggingen en beloften, aan circulaires en verordeningen heeft Indië reeds meer dan genoeg. Men vergete niet, dat reeds op den 5den Januari 1866 namens den Koning aan de Indische bevolking te kennen is gegeven, dat men zou komen tot afschaffing van alle persoonlijke diensten. En hoever zijn wij op dit oogenblik van dat ideaal verwijderd? In 1854 is gezegd, dat men zou komen tot traps-

gewijze vermindering der herrendiensten, en hoe schrille tegenstelling levert daarop het Koloniaal Verslag dat voor ons ligt." ¹⁾

Aldus de heer Patijn in de zitting van 1 Mei j. l. Niet anders de heer Keuchenius, een dag later. »De Indische bevolking — zoo sprak hij — »zooowel de Europeesche als de Javaansche, is er aan gewoon geraakt dat de woorden in het Parlement gesproken, van belangstelling en liefde voor de gewesten aan gindsche zijde der zee en de verordeningen tengevolge daarvan in Indië zelf uitgevaardigd, toch niet altijd de gewenschte vruchten hebben opgeleverd en zij dikwijls teleurstelling gebaard hebben, te grooter naarmate de verwachtingen, daarop gebouwd, te meer gegrond schenen en te schooner toekomst schenen te openen.

»Ik herinner aan eene publicatie, óók eene algemeene verordening, waarbij aan de Javaansche bevolking gezegd werd, dat zij, om voortaan onttrokken te zijn aan de speculatiezucht van Europeesche ingezetenen en vreemde Oosterlingen, verplicht zouden zijn om hare koffie af te staan aan de Regeering, die haar beschermen wilde tegen die baatzuchtige speculanten, en haar daarom voortaan van iedere geleverde pikol den *vollen marktprijs*, na aftrek slechts van $\frac{2}{3}$, of 40 pCt. voor belasting of landrente, en na betaling van eene som bovendien van f 3 voor transportloon, zoude uitkeeren.

»Dat was eene verordening in het Staatsblad uitgevaardigd door den Gouverneur-Generaal van den Bosch, invoerder van het cultuurstelsel, een van welks grondslagen heette: de welvaart en tevredenheid van den Javaan is de hoogste plicht der Regeering.

»Slechts zeer kort heeft die publicatie, tot op den huidigen dag nog niet ingetrokken, gewerkt. *De Regeering, verleid door de hooge prijzen en hooge winsten die met de koffie konden behaald worden, is er toe overgegaan willekeurig den prijs, die aan de bevolking voor haar product zou worden uitbetaald, nadat daarvan reeds 40 pCt. door haar als belasting was afgestaan, te regelen; tengevolge waarvan in de meer dan 50 jaren, gedurende welke de verplichte levering van de koffie gewerkt heeft, aan de bevolking van Java, op hare koffie alleen, ten onrechte is onthouden een jaarlijksch bedrag van gemiddeld 15 millioen gulden, hetwelk in 50 jaren tijds 750 millioen uitmaakt."*

»Een ander voorbeeld van eene algemeene verordening en van het nut daarvan!

»In de publicatie van 1819, Staatsblad n°. 5, eene algemeene verordening dus reeds meer dan 60 jaren oud, wordt in art. 14 bepaald, dat de residenten zullen toezien, dat bij de verdeling der aan landrente onderworpen gemeentegronden »de wettige bezitters der velden, zooals daar zijn de eerste ontginners der gronden of derzelve erfgenamen, en anderen, die, volgens de herkomst der inlandsche bevolking, of uit eenigen anderen hoofde, als wettige bezitters beschouwd moeten worden, in hunne rechten niet worden verkort."

»Dus 60 jaren zijn reeds de residenten op het papier geroepen om te zorgen dat de bevolking in het bezit van hare door eigen ontginning verkregen velden zoude worden gehandhaafd. *Maar de maat-*

¹⁾ Wij cursiveeren

regelen zelve der Regeering hebben deze verplichting tegelijk tot eene doode letter gemaakt. Ware deze publicatie uitgevoerd, ware eenvoudig in de 60 jaren, gedurende welke deze verordening gewerkt heeft, het beginsel geëerbiedigd, dat ieder inlander den grond door hem zelve ontgounen, zoude hebben en behouden in erfelijk individueel bezit, gelijkstaande nagenoeg aan eigendom, reeds voor een groot deel zou de quaestie der conversie, thans aanhangig, dan zijn opgelost."

IV.

De kabinets-circulaire van den Gouverneur-Generaal van Nederl. Indië van 15 Augustus 1880 n°. 20.

»Al is het volkomen waar wat de heer Keuchenius zegt, dat de kabinets-circulaire terecht uitgaat van het beginsel dat de vervanging van het communaal door het erfelijk individueel landbezit, door geen en hetzij rechtstreekschen, hetzij zijdelingschen dwang, der bevolking behoort te worden opgedrongen, evenzeer is het waar dat de genoemde circulaire ten onrechte zwijgt over het beginsel dat de vervanging van het communaal door het erfelijk individueel landbezit door geen en hetzij rechtstreekschen, hetzij zijdelingschen dwang behoort te worden belemmerd." (Dr. Schaepman, zitting van 28 April jl.)

»Ik vind haar (de kabinets-circulaire) niet mooi en moet bekennen dat ik er iets in terugvind van de staatkunde die ik in algemeenen zin in dit kabinet afkeur, van de staatkunde, welker toepassing in de laatste jaren ook voor Indië ik veroordeel, de staatkunde namelijk der diplomatie of der slimheid, die zich òf met halve waarheid vergenoegt òf zich huiverig betoont de geheele waarheid uit te spreken." (Mr. Keuchenius, zitting van 28 April jl.)

V.

De aanneming van de conclusie der meerderheid van de commissie in zake de conversie en eene profetie.

»Het is juist 25 jaar geleden toen in deze Kamer aan de orde gesteld werd het Verslag der Commissie, dat niet minder vijandig was tegen den toenmaligen Minister van Koloniën, betreffende het kort te voren afgekondigde reglement op de drukwerken van Nederlandsch-Indië. Dat reglement was toen door den grooten staatsman Thorbecke reeds veroordeeld als *een gewrocht der duisternis*, en het door hem als medelid der commissie uitgebracht rapport gaf den indruk weder dien hij van dat reglement ontvangen had.

»De commissie stelde dan ook voor om een afschrift van het Verslag aan den Minister te zenden, met uitdrukking van de overtuiging der Kamer, dat het reglement op de drukwerken eene herziening behoort te ondergaan. Een voorstel van den geachten afgevaardigde uit Rotterdam, den heer Hoyne van Papendrecht, strekkende om de conclusie te wijzigen en aan te dringen op eene vaststelling van het reglement bij wet, werd verworpen.

»Het voorstel van den heer Groen van Prinsterer, om weg te laten de woorden: »met uitdrukking van de overtuiging, dat het reglement herziening behoeft», werd eveneens afgestemd, terwijl de Kamer met eene meerderheid van 56 tegen 6 stemmen zich met het voorstel der commissie vereenigde.

»Ik stel dat de conclusie van het Verslag der commissie over het Koloniaal Verslag van 1880, dat in niet minder vijandigen geest tegen den Minister van Koloniën gesteld is dan het toenmalig Verslag over het reglement op de drukwerken, evenals die conclusie ook in deze Vergadering wordt aangenomen met 56 (misschien met 76) tegen 6 stemmen; maar dan geloof ik dat de ervaring, opgedaan met de zegepraal, die behaald werd door de commissie betreffende het reglement op de drukwerken, eene vingervijzing mag wezen voor het gevolg, dat ook den triomf wacht, die misschien voor de commissie betreffende het Koloniaal Verslag is weggelegd ¹⁾.

»Want tot op dit oogenblik is aan het reglement op de drukwerken nog niets veranderd; en ik ben er zeker van dat, wanneer de conclusie van de meerderheid in deze wordt aangenomen, niet slechts 25, maar 50, misschien 100 jaren zullen voorbijgaan, eer dat zal zijn tot stand gebracht, wat de Kamer nu zal verklaren door goede en rechtvaardige staatkunde dringend te zijn noodig geworden.

»Zoo kan men zien dat, wat dikwijls door Parlementen als door goede en rechtvaardige staatkunde aanbevolen wordt aangemerkt, intusschen later blijkt door goede staatkunde te worden veroordeeld, of wel voor uitvoering onvatbaar te zijn. En de man, die vóór 25 jaren, bij de behandeling van het reglement op de drukwerken, de grootste nederlaag leed, de heer Groen van Prinsterer, — want zijn voorstel werd slechts door 15 leden ondersteund — blijkt thans na 25 jaren de zaak het best te hebben ingezien.» (Mr. Keuchenius, zitting van 28 April jl.).

VI.

Drie categoriën van Javanen.

Er zijn twee soorten van Javanen, zei de heer Schaepman in een korte, flinke rede tot ondersteuning der meerderheids-conclusie: de Javanen van het Eindresumé, gedweeë, onderworpen, leidzame schepsels, en de Javanen van bijlage L. L. L. zelfstandige, ontwikkelde, tegenover de conversie weigerachtige Javanen.

De heer van Goltstein heeft der Kamer, bij de voorlezing van een rapport over een dessa-onderzoek nog een derde categorie voorgesteld: windwijzer-Javanen, die van daag voor den Algemeenen Secretaris voor, en morgen tegenover andere ambtenaren weder tegen de conversie waren.

»Men moet de Javanen beoordeelen naar degenen die hen in de Kamer invoeren», voegt »De Amsterdammer» Weekbl. voor Nederland, 30 April j.l. er terecht bij.

¹⁾ Haar conclusie is, gelijk men weet, met 42 tegen 36 stemmen aangenomen.

VII.

Ook parlementair, of hatelijke insinuatie?

»Ik heb — zoo sprak de heer van Nispen tot Sevenaer in de zitting van 27 April j. l. — »ik heb, om de conversie-quaestie goed te begrijpen, moeten nagaan de formatie van de nieuwe koloniale partij na 1848, en gevonden eerst eenige persoonlijkheden, later eene geheele partij, die ons vroeger Gouvernement in Indië zoodanig wisten te denigreeren en te depreciëren als mishandelaar van den Javaan, dat men eindelijk om de waarheid te weten zijne toevlucht moest nemen tot *vreemdelingen*, die den waren toestand onzer koloniën met behulp van bepaalde gegevens en feiten aantoonde en daarbij in vele opzichten den lof van ons vroegere Gouvernement verkondigden.

»Men kent de hoofdpersonen, die hier te lande aan dien strijd hebben deelgenomen. Men herinnert zich waarschijnlijk zekeren predikant, tevens boterspeculant, die vermoedelijk met even wezenlijk dévouement de belangen van den Javaan heeft gediend als hij vroeger de zaak had gediend van den God, als Wiens bijzonder dienaar hij was opgetreden. Er was nog een ander persoon, die als vroeger ambtenaar van het Gouvernement zich niet altijd had onderscheiden door eene volkomen geoorloofde beschikking over goevernementsgelden. Deze en andere persoonlijkheden vormden met behulp van hunne wezenlijke talenten langzamerhand eene partij en deze werden gesteund, helaas! — ik beken dit uitdrukkelijk, opdat men er mij geen tegenwerping van zou kunnen maken — door sommige misbruiken, die in Indië bestonden, ofschoon die er overdreven werden voorgesteld.

»Die partij recruteerde zich onder de leden dier weinig talrijke Indo-Europeesche bevolking, die helaas in den waan verkeerden dat onze koloniën alleen of voornamelijk moeten dienen te hunnen behoefte, en omdat zij dien waan niet kunnen realiseeren en misschien ook tengevolge van climatologische invloeden veelal behooren tot de klassen der *ontevreden*. Die partij groeide eindelijk aan als een sneeuwbal, zich vooral ook hier te lande uitbreidende onder dat groot aantal menschen, die vooral waar het speciale quaestiën geldt, aangeduid kunnen worden met den naam van *dupes*, bedrogenen. En niet het minste deel werd genomen, en niet de laagste toon werd aangeslagen, en niet het zeldzaamste solo werd gezongen door lieden, die behoorden tot de *planterspartij* in Indië.”....

Een paar dagen later, 2 Mei, gewaagde de heer van Gennep, in eene repliek, van eene minderheid, »die zich niet ontzien heeft bij gebrek aan argumenten, van den man aan wien Indië, aan wien Nederland voor de kennis van Indië meer te danken heeft dan aan wien ook, te spreken als van een »dominé-boterspeculant”

»Dergelijke verdachtmaking” — zeide de heer van Nispen tot Sevenaer (zitting van 28 April j. l.) „is meer compromettant voor hem die haar uitspreekt, geenszins voor hem, dien zij bestemt te treffen.”

DWANGARBEIDERS EN OPIUMHANDEL IN INDIË.

In de gedrukte, doch helaas! niet in den handel gebrachte *Memorie* van den Luit. Gen. K. van der Heyden, bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend naar aanleiding van hetgeen over hem in zijne handelingen te Atjeh door den Minister van Koloniën werd aangevoerd in de Zitting der Kamer van 18 Nov. 1881, komt in eene Nota onder de bijlagen (blz. 223) eene merkwaardige beschrijving voor van de in Ned. Indië bestaande *dwangarbeiders*, zoogenaamde *kettinggangers* of *bannelingen*, — zijnde de tot dwangarbeid veroordeelde misdadigers van de inheemsche bevolking en Oostersche vreemdelingen herkomstig uit alle deelen van den O.-I. Archipel.

Daargelaten de wijze waarover door de Regeering over deze dwangarbeiders, naar het schijnt, op onwettige wijze, althans zeer willekeurig, wordt beschikt, verdient vooral de aandacht te vallen op de opmerking dat velen dier tot dwangarbeid veroordeelden sujetten zijn van het *misbruik van Opium*, en, daardoor verdierlijkt en opgewonden, tot misdaden worden geleid.

In eene Noot bij zijne *Memorie* blz. 63, zegt Gen. van der Heyden, dat, »moet in Nederland aan het drankmisbruik voor een goed gedeelte worden geweten de ruime bevolking onzer gevangenis, — »het *Opium-misbruik* een *veel grooter* aandeel heeft in de misdad n. »die in onze koloniën worden gepleegd”; en verder op blz. 223 herhaalt hij, »dat aan het *Opium-misbruik* een belangrijk aandeel moet »worden toegekend in de *vele* veroordeelingen tot *dwangarbeid*, en »dat ieder die lange jaren in de koloniën heeft doorgebracht, ook weet »hoe dat vergift *bovendi n* eene talrijke klasse maakt van proletariers, »hoe zoovelen daardoor een vroegtijdigen dood tegemoetgaan, en hoe »anderen slechts een ellendig bestaan voortslepen, zoolang tot het »vergift nog zijne werking kan doen.”

Voor de Indische Regeering is het van zeer groot belang om steeds over een groot aantal dwangarbeiders te kunnen beschikken, voor velerlei soorten van diensten en arbeid, maar vooral voor transportdiensten bij de expeditiën of oorlogen in Indië. Hoezeer het de vraag is of het met de wet of de waardigheid der Regeering en met de humaniteit strookt, dat de veroordeelden tot dwangarbeid gedwongen worden om als koelies bij de krijgstochten ingedeeld en met den soldaat blootgesteld te worden aan de kansen van te worden gedood of tengevolge van ontbering en uitputting te bezwijken, — is het zeker, ook volgens het betoog van den Luit. Gen. van der Heyden (blz. 224 der *Memorie*) dat het oorlogvoeren in Indië eene onmogelijkheid zou worden, zonder het bezigen van de dwangarbeiders voor de transportdiensten. »Immers”, zegt Gen. van der Heyden, »met de »gesteldheid der terreinen, waarop wij die oorlogen moeten voeren, en »het gemis veelal van wegen of andere communicatiemiddelen, zou »voor dat noodig vervoer geen ander middel zijn aan te wijzen. Die »taak toch met al wat er aan is verbonden, is uit den aard der zaak »weinig geschikt, om te verwachten dat deze in vrijen arbeid zou kunnen »worden uitgevoerd”, — en de ondervinding heeft dan ook meer dan

eens bewezen, dat in Indië voor militaire expeditiën, althans buiten Java, geene vrije koelies kunnen worden verkregen.

Deze opmerkingen leiden als van zelve tot deze stellingen:

1°. de beschikbaarheid van dwangarbeiders in Indië is voor de Regeering van groot nut, en een behoefte, vooral voor transportdiensten bij militaire expeditiën en oorlogen.

2°. veroordeeling tot dwangarbeid van de Inlandsche bevolking en vreemde Oosterlingen is het gevolg van misdaden, die voor het meeren-deel haar oorzaak in het misbruik van Opium vinden.

3°. de Indische Regeering heeft den Opium-handel in Indië in handen, en vindt daarin eene belangrijke bron van staatsinkomsten, die zij zooveel mogelijk tracht op te voeren, althans te behouden en voor vermindering te behoeden, al zij het ook, dat met de dubbelzinnigheid die den handel in Opium steeds kenmerkt, zij het streven vertoont, om het gebruik van dat heulsap te beperken.

Aan de Nederlandsche natie blijve het oordeel over de moraliteit die in deze aan het bestuur harer Indische Koloniën is toe te kennen.

S.

EEN BIJDRAGE TOT DE KENNIS DER KOFFIEKULTUUR OP JAVA.

In de mededeelingen over de Gouvernements-koffiekultuur, in het Koloniaal Verslag over N.-Oost-Indië over 1881 (blz. 166) leest men, ter zake der bijplantingen en afschrijvingen in de koffietuinen, het volgende:

»Dat een niet onbelangrijk aantal jonge boomen voor afschrijving in aanmerking komt (1 976 692 boomen) is voornamelijk hieraan te wijten, dat in Madioen, Banjoemaas, Samarang en Kedirie, wegens gebrek aan plaats, gronden gebezigd waren, die gebleken zijn, ook zelfs bij eene meer intensieve kultuurwijze, voor de teelt van koffie niet geschikt te wezen. Ook in de Preanger Regentschappen moeten, naar thans gemeld wordt, vele gronden voor deze kultuur zijn in gebruik genomen, die aan den koffieboom geen lang leven kunnen schenken. De belangrijke uitbreiding die aldaar vóór eenige jaren aan de koffieplantsoenen werd gegeven, zal dan ook niet de uitkomsten opleveren, welke men zich daarvan heeft voorgesteld.»

Er is hier geen sprake van vrijwillige teelt, maar van een aanplant, waartoe de inlandsche bevolking volgens het koffiekultuurstelsel verplicht of gedwongen wordt, haar tijd en arbeid te leveren, zonder betaling. De vergoeding voor den arbeid valt haar eerst over eenige jaren toe, wanneer de aanplant vruchten levert, en intusschen moet zij in het onderhoud der tuinen voorzien. En nu blijkt uit de vorenstaande aanhaling uit het Koloniaal Verslag, dat men die bevolking er toe gebracht heeft, om, op vrij ruime schaal, aanplantingen, op bevel, aanwijzing en leiding van Gouvernements-ambtenaren, te doen op gronden die blijken ongeschikt te zijn voor de kultuur, en waar

de plantsoenen, de verwachte uitkomsten niet kunnende opleveren, over eenige jaren moeten worden afgeschreven.

Er heeft dus een nuttelooze arbeid en verspilling van tijd, altijd zonder eenige vergoeding, plaats gehad, die zeker niet strekken kan tot aanmoediging der bevolking om zich met ijver en lust aan de koffie-kultuur te wijden, en tevens het bewijs met zich brengt, met hoe weinig zorg en wellicht ook weinig kennis de Gouvernements-ambtenaren de hun opgedragen taak bij het toezicht en de leiding der koffiekultuur vervullen.

Voorts blijkt het volgende uit het Koloniaal Verslag over de merdikatuinen, zijnde Gouvernementsplantsoenen die aan inlandsche ondernemers zijn overgedragen, op voorwaarde dat zij het product tegen den gewonen prijs aan het Gouvernement leveren.

Voor die merdikatuinen bestaat de bepaling dat zij, die gedurende vijf jaren de tuinen ten genoegen van het bestuur hebben onderhouden, geacht worden het erfelijk individueel bezit van den grond te hebben verkregen. Vele personen waren reeds vijf jaren of langer in het bezit dier tuinen en enkele houders hadden reeds om een bewijs van het toegezegde bezitrecht gevraagd. Maar toen er uitgemaakt moest worden of, en, zoo ja, op welke wijze, bedoelde bewijzen behoorden te worden opgemaakt en uitgereikt, bleek het den Hoofdinspecteur, zegt het Verslag, »dat de opgaven die omtrent de merdikatuinen in de »Preanger Regentschappen bij het bestuur voorhanden waren, niet »als geheel juist konden worden aangemerkt. Niet overal toch waren »de registers bijgehouden; ook was niet behoorlijk opgeteekend wie »tuinen aan anderen overgedragen hadden, en dikwijls waren personen »in het bezit van merdikatuinen gekomen zonder dat deswege de »voorgeschreven processen-verbaal waren opgemaakt of aan partijen »uitgereikt. Bovendien hadden vele personen, wier merdikaplantsoenen »uitgestorven waren, de exploitatie opgegeven zonder dat daarvan aan- »teekening was gehouden.”

Voorstellen tot regeling, zegt het Verslag, waren bij de Indische Regeering in overweging. Men weet maar al te zeer, wat het zegt, wanneer een zaak of regeling bij het Indisch Bestuur in overweging wordt genomen, en het zou ons verwonderen, indien het volgend Koloniaal Verslag reeds melding maakte van het tot standkomen der regelen. Maar wat te zeggen van den boven beschreven toestand, anders dan dat die weder het bewijs levert van een laiszer aller, een zorgeloosheid in de bewaking en behartiging van belangen, welke de bevordering der koffiekultuur en de inlandsche bevolking raken. Zeer verklaarbaar is dan ook hetgeen het Koloniaal Verslag op die mededeelingen laat volgen: »In de Preanger Regentschappen »zal dat stelsel der merdikatuinen, dat in de overige gewesten op Java »zoo goed als geen navolging vindt, na verloop van eenige jaren, »hoogstwaarschijnlijk worden opgeheven. De merdikatuinen, die er »thans nog in exploitatie zijn, sterven natuurlijk gaande weg uit, en »nieuwe komen er niet bij, omdat thans niet meer zooals vroeger »tuinen op zulke groote afstanden van de dessas worden aangelegd »dat zij, die daarop recht hebben, ze willen afstaan.” Vooral als daarbij in aanmerking genomen wordt, dat »ook de stijging der

»arbeidsloozen, een gevolg van den aanleg van den staatsspoorweg
 »en van het toenemend aantal erfpachtsperceelen, het den inland-
 »schen ondernemers moeilijk maakt, om, bij den geringen prijs, dien
 »zij voor het product ontvangen, koffietuinen te onderhouden.”

Daargelaten het hieruit te putten bewijs, dat de inlandsche bevolking dus niet voldoende beloond wordt in de vruchten harer koffie-kultuur, doet zich de vraag voor, waarom dan de prijs niet verhoogd voor hetgeen de bevolking van die merdikatuinen kan bijdragen aan de productie van koffie op Java, die dan toch niet onbelangrijk kan zijn, ook als eene bron van verdienste voor de bevolking, wanneer in aanmerking genomen wordt dat in de Preanger Regentschappen op het einde van 1880 nog ruim 6649 bouws merdikatuinen te boek stonden. Waarom zouden die alleen moeten worden opgeheven op grond van onvoldoende betaling aan de bevolking? Het geven van voorschot aan hen wier tuinen 20 of meer pikols koffie kunnen opleveren, van f 5 per pikol, in te houden door korting op den inkoopsprijs, — waartoe volgens het Verslag zou worden overgegaan, — kan wel den inlander in het bedrijf voor het oogenblik baten, — maar kan niet afdoende werken tot aanmoediging voor het behoud der tuinen, wanneer toch de leveringsprijs niet genoeg loonnende is.

EEN VERGADERING VAN SUIKERFABRIKANTEN TE MODJOKERTO.

De te Soerabaja verschijnende bladen, onlangs hier ontvangen, melden dat te Modjokerto een vergadering van suikerfabrikanten heeft plaats gehad, alwaar een niet onbelangrijke gedachtenwisseling over de suikerkultuur gevoerd werd, en waaromtrent hoofdzakelijk het volgende wordt medegedeeld.

De heer Van Zyll de Jong sprak over de bezwaren, verbonden aan den overgang tot de geheel vrije kultuur en noemde de toekomst zeer zorgvol. Voorts besprak hij de conversie van grondbezit, als het eenige middel om de tegenwoordige versnippering van den grond te doen ophouden en het reüsseeren daardoor aan de vrije kultuur mogelijk te maken. Hij constateerde verder dat de suikerkultuur alleen impopulair is waar gedwongen aanplant bestaat.

Na zijne beschouwingen over het grondbezit stelde hij de vraag hoe de fabrikant zal komen aan de grondstof, daar, waar de inhuur van gronden voor suikerriet-aanplant moeilijkheden oplevert. Het denkbeeld, dat de heer De Jong, om daaraan te gemoet te komen, aan de hand geeft, is een aanplant op den bouwgrond ieder voor zijn deel, voor zoover hij daarin lust heeft en op de woonerven, voor zoover die daartoe geschikt zijn. De industrieel koopt dan de grondstof van de bevolking, die ze aan den molen brengt, en men heeft alzoo een zekere verdeling van arbeid en werkelijk vrij riet.

De heer De Jong sprak verder nog over de redenen, die de

dorpshoofden zouden hebben, om zulk een aanplant van kleine perceelen in de hand te werken; over het toezicht, dat daarop gehouden zou moeten worden; over de resultaten, welke het later voor den inhuur van gronden zou kunnen opleveren; over de verhouding van de hoeveelheid riet, op die wijze benoodigd, tot die van den contractsaanplant.

In verband met het bovenstaande sprak hij vervolgens over den cijns, die van iederen bouw vrij riet of een gedeelte daarvan (nl. f 25) moet betaald worden; 't zelfde of het product goed of middelmatig of in 't geheel niet geslaagd is.

Daarna gaf spreker eenige locale feiten. Als uitersten van Gouvernementsaanplant noemt hij Wonopringo met 700 en Pagongan met 150 bouw. Daartusschen liggen er van 600, 500, 480, 450 en 180. De heer De Jong neemt als zeker aan, dat zij die uitgestrektheid vrijen aanplant in de eerste tien jaren niet zullen bereiken wegens versnippering van den bouwgrond.

De grootste fabrieken zullen in dit opzicht het meest moeten derven, en daarvan haalt de heer De Jong eenige met name aan, doch ook kleinere, waarvan eveneens eenige worden genoemd, kunnen in de knijp komen.

Het volgend schema werd gesteld:

Gouvernements kultuur.				Vrije kultuur.			
	600 bouw en daarboven			25 pCt. minder.			
Meer dan	450	>	>	minder dan	600	20	>
	>	>	350	>	>	15	>
Minder dan	350	>				10	>

Met het oog daarop wordt in overweging gegeven den druk van den cijns te verlichten, in dier voege, dat b. v. Wonopringo (700 bouw) gedurende den nog te verlopen contractstijd slechts een vasten cijns betale van 700—25 pCt. of 525 bouws ad f 25 per bouw gerekend over het verschil tusschen dat maximumcijfer en het telken jare resterend aandeel van den Gouvernementsaanplant.

Het jaar '83 nemende, zou daarin Wonopringo nog $484\frac{8}{13}$ bouw Gvts. aanplant hebben en het verschil tusschen dat cijfer en 525 als maximum, zijnde 41 bouw, derhalve aan een cijns van f 25 onderworpen zijn. In 1884 zou de aanplant tot op $430\frac{10}{13}$ verminderen en 95 bouw cijnsbaar worden. En zoo voorts, onafhankelijk van den grooteren of kleineren aanplant, dien de fabriek verwerkt.

Verder wijst de heer De Jong op de bepalingen omtrent contractsbreuk, gepleegd door inlanders, als een groote hinderpaal voor de ontwikkeling der hier behandelde industrie, op de patentbelasting en verpondingsgelden boven den cijns als sterk drukkend; op de beet-suikerfabricage als een machtige concurrentie; op de veepest als nog steeds dreigend.

Eindelijk werd deze redevoering besloten met een opwekking, om voor de gemeenschappelijke belangen eensgezind in de bres te springen en tot die eensgezindheid — althans in de kardinale punten — te komen door wrijving van gedachten.

De heer De Ruijter de Wildt had bezwaar tegen het stelsel van riet-aanplant op de kleine erven der inlanders, wegens het groote toezicht, dat er noodig zou zijn en voorts omdat de lage prijs, dien

de fabrikant voor het waarschijnlijk niet zeer superieure riet zal willen betalen, den kleinen man eer van de suikerkultuur zal afschrikken, dan — zooals de heer v. Z. de Jong zich van den maatregel voorstelt — hem er langzamerhand aan gewennen.

De heer Jut is het hiermede eens. Er zal gebeuren, wat bij de tabak gebeurde, de Javaan zal niet voor goede bibit zorgen; slecht riet derhalve, ergo slechte betaling, ergo afschrikking.

De heer Sollewijn Gelpke gelooft evenzeer dat de verwachting van den heer v. Zyll de Jong in deze niet verwezenlijkt zal worden. In verschillende residenties van West-Java, maar vooral in Kedirie, plant de bevolking reeds op de wijze als hij dat heeft voorgesteld. In Kedirie alleen zijn 4000 bouws met die kleine rietuintjes bebouwd. Maar de bevolking heeft zich òf ongezind getoond, tot den verkoop van dat riet contracten met de Europeesche fabrikanten te sluiten, òf de overeenkomst niet gehouden, en ieder voor zich een miniatuur-suikerfabriekje opgericht. Honderden van die primitieve fabriekjes zijn daar aldus ontstaan.

Spr. had gehoopt, in deze vergadering feiten te vernemen omtrent de bezwaren en vrees der suikerfabrikanten, waarnede hij te Batavia zou kunnen aankomen als er sprake was van maatregelen ter verbetering. Dit heeft hij tot zijn spijt in de voordracht van den heer v. Z. de Jong niet gevonden. En toch deze zijn wel noodig om b. v. te vragen een regeling als van de water-quaestie, waartoe tal van jaren en tal van tonnen gouds noodig zijn. Volgens spreker zullen de ambtenaren van Binn. Bestuur en, in hooger ressort, de Regeering te Batavia steeds geneigd zijn, hunne tusschenkomst te verleenen bij gegronde klachten. Deze om zoo te zeggen feitelijke regeling zal, volgens hem, de eenige goede blijven, wettelijke is zoo goed als onmogelijk. Hij heeft in verschillende Europeesche landen, Spanje, Italië enz., nagegaan wat er bij zoo'n regeling komt kijken, inzuigingskracht, uitdampingskracht van ieder soort grond, watertoevoer derhalve dien elke grond, elke fabriek afzonderlijk behoeft, enz. Spreker herhaalt: hij zou gaarne feiten hooren omtrent de beweerde bezwaren.

De President antwoordt, dat hij de Vereeniging juist heeft uitgenoodigd, die bezwaren te doen kennen, maar in zijn voordracht zich uit den aard der zaak slechts tot algemeenheden had moeten bepalen.

Ja maar, zegt de heer Gelpke, met algemeenheden kan hij te Batavia niet aankomen; en des te meer verlangt hij naar feiten, wyl hij verscheidene heeren fabrikanten heeft gesproken, die juist volstrekt niet met een bezwaard hart de vrije kultuur tegemoetzien.

Terwijl aldus de heer Gelpke op zijn feiten bleef aandringen, werden er hem een paar verschaft door den heer Jut, die een voorbeeld aanhaalde dat een jong ambtenaar hem, ten behoeve van een luttel dja-goongs, zijn water had afgenomen, en door den heer Bool, die staaft dat de ambtenaren in 't algemeen van het beginsel uitgingen dat zelfs polowidjo den watervoorrang heeft boven riet, zoodat het beweren van den heer Gelpke, dat de ambtenaren altijd zoo goed gezind zijn om aan gegronde klachten der fabrikanten tegemoet te komen, volgens de beide sprekers, aan juistheid te wenschen overliet.

De President herinnert nu, dat iemand maar niet zoo met feiten in

den zak loopt; dat men, om de tegenwerping te vermijden: »gij citeert slechts uitzonderingen» en dergelijke, zijn bezwaren behoorlijk en volledig moet kunnen formuleeren, en dat daartoe zijn voorstel strekt om een commissie te benoemen van 3 leden. Het verslag dier commissie zal den heer Gelpke dan de feiten en daarmede den steun kunnen geven, dien hij wenscht.

Nadat aldus de feiten-quaestie tot genoegen der partijen was beslist, werd overgegaan tot het feit, waarom het eigenlijk te doen was, de benoeming der commissie van 3 leden. Aan de heeren Jut Junior, die de bestaande bezwaren omtrent de waterregeling zal verzamelen, en dienovereenkomstig voorstellen doen, Wetstein Pfister en Eilbracht viel dit vertrouwen ten deel.

VERBETERING VAN HET RECHTSWEZEN IN DE MOLUKKEN.

Aan de Tweede Kamer van de Staten-Generaal is door Europeesche en inlandsche inwoners der residentie Ternate in Nederlandsch-Indië een adres gericht, waarin zij mededeeling doen van een verzoekschrift aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië opgezonden, met bezwaren tegen de maatregelen, die de Regeering voornemens is te nemen om tot verbetering van het rechtswezen in de Molukken te geraken.

Centralisatie van de rechtsmacht der Molukken te Macassar, door aldaar in te stellen een geheel uit gegraduateerde rechtsgeleerden bestaanden raad van justitie voor den geheelen Molukschen Archipel, en in verband daarmede op te heffen de bestaande raden van justitie te Amboina, Ternate en Banda, achten zij niet in hun belang.

Onder de bestaande toestanden vinden de adressanten zoo snel en goedkoop recht als ergens elders verkrijgbaar is, ja mogelijk sneller en goedkooper dan in eenige andere plaats zou kunnen worden verschaft. Voor hen kan dus in dit opzicht van geen verbetering sprake zijn; maar wat het gehalte van het recht betreft, mogen zij verandering ten goede wenschen.

Wat inzonderheid Ternate betreft, durven adressanten als hunne meening te kennen geven, dat wanneer het gehalte van het recht, verkrijgbaar bij de raden van justitie in de Molukken, door hen voor verbetering vatbaar genoemd worden moet, die verbetering niet gezocht dient te worden in de opheffing van den raad van justitie, maar wel in de reorganisatie van dien raad.

In de eerste plaats wenschen zij, dat de president hoofd van gewestelijk bestuur geen invloed meer hebben kan op het rechtswezen, in de tweede plaats dat voor leden van den raad van justitie vooral worden gekozen zulke personen als door maatschappelijke positie, opvoeding en kunde daarvoor het meest in aanmerking komen, en dat bij de benoeming dier leden met meerderen ernst worde gehandeld dan dit wel eens het geval geweest is, en ten derde, dat een gepro-

moveerd rechtsgelerde worde benoemd tot president van den raad van justitie, ten einde dien raad in voorkomende gevallen behoorlijk te kunnen leiden en voorlichten.

Deze wenschen worden in het verzoekschrift nader uiteengezet.

Ofschoon adressanten weten dat aan dit verzoekschrift door de Nederl.-Indische Regeering de noodige aandacht zal worden geschonken, oordeelen zij het, ter verkrijging van hun wensch, en om zooveel doenlijk de mogelijkheid te voorkomen dat zij zich eventueel geplaatst zouden kunnen zien voor een *fait accompli* in strijd met hun verlangens, niet ondienstig om hun aan den Gouverneur-Generaal gericht request ter kennisneming aan de Tweede Kamer aan te bieden.

LOMBOK.

In een der jongste nummers van de *Soerabaia-Courant* komen de volgende medeelingen voor.

»Een treurig nieuws is de overgang van den troonsopvolger van Lombok tot den Islam. We kunnen het maar niet gelooven, maar zeer onwaarschijnlijk is het niet, daar de oude vorst onder den invloed staat van een zeer beschaafden Arabier, met name Said Abdoellah, te Soerabaja geboren maar in Arabië opgevoed.

»De Lomboksche Mohamedanen zijn alles behalve rechtzinnig. Ook gaan er vele Lombokkers tot den Balineeschen godsdienst over. Die zich op Bali vestigen, laten den Islam in 't tweede geslacht reeds varen en vereeren *Allahta'ala* op zijn Balineesch, namelijk door Hem een kapelletje te wijden, dat veel van een duiventil heeft en hem dan Déwa di Singsar (de god te S.) te noemen; *Singsar* de naam van een plaats op Lombok zijnde, waar een groote moskee staat. De verbalineeschte Allah wordt dan als een echte Balineesche god op gebakjes en vruchten onthaald, maar blijft nuchter van varkens-vleesch, hoewel zijn aanbidders er een ruim gebruik van maken.

»De gemakkelijke wijze, waarop Lomboksche Mohamedanen 't heidendom omhelzen, moet toegeschreven worden aan de verdraagzaamheid van den vorst, die, hoewel een heiden, ook de moskees en de mohamedaansche feesten mild bedenkt, ja zelfs, ten behoeve van de Lomboksche hadji's te Mekkah gebouwen heeft laten oprichten, lang vóór dat wij een consul te Djeddah hadden.

»Lombok is door zijn rijkdom aan rijst en paarden overal bekend, zelfs in Zuid Amerika. Niet lang geleden, ongeveer een jaar, kregen we hier een Spaansche circulaire van den directeur der Posterijen van Peru, geadresseerd aan zijn collega op Lombok! Z. E. waarschuwde voor 't aannemen of geldig verklaren van Peruviaansche postzegels."

Tot aanvulling van het bovenstaande zij hier opgemerkt, hoe 's vorsten welwillendheid tegenover de Mohamedanen — waartoe het grootste gedeelte zijner onderdanen behoort — ook, zoo niet in de eerste

plaats, moet worden toegeschreven aan den invloed van eene zijner gemalinnen, dochter van een voornamen Sasakker, die eenige jaren geleden op hooger last om het leven werd gebracht. Voor het optreden van deze vrouw was het den Mohamedanen van Lombok wel niet bepaald verboden om ter bedevaart naar Mekka te gaan, maar hunne Hindoesche overheerschers wisten hun de zaak zoo moeielijk te maken, dat slechts enkele bevoorrechten den titel van hadji konden verwerven. Later is dit echter geheel anders geworden. Wat in boven aangehaalde correspondentie omtrent de voor Sasakkers bestemde huizen in de heilige stad gezegd wordt, is volkomen waar. Om zijne vrouw genoeg te doen heeft de vorst o. a. ook voor zijne rekening een mohamedaanschen tempel laten oprichten te *Ampenan*, eene plaats, die tot dusverre bijna uitsluitend door Balische hindoe's bewoond werd. Deze laatsten waren over deze schending van hun terrein zeer verontwaardigd en staken het dan ook niet onder stoelen en banken dat, naar hunne meening, de tegenspoed waarmede men bij den bouw te kampen had, aan den toorn der goden moest worden toegeschreven. De Balineezzen hebben echter te grooten eerbied voor het gezag en zijn van nature ook weêr te tolérant, om spoedig aan verzet te denken. Hiermede is evenwel niet gezegd, dat hun geduld onuitputtelijk zou zijn. Integendeel, als de zaken hun te lang den verkeerden weg opgaan, dan is zelfs de *anak agoeng* — gelijk zij hunne vorsten noemen — niet tegen hun wrevel gevrijwaard en aarzelen zij niet om openlijk in verzet te komen. Mocht dan ook de „afval” van den troonsopvolger een feit blijken te zijn, dan bestaat er vrees, dat de Balische grooten eindelijk voor de eer van hun voorvaderlijken godsdienst zullen opkomen en al 't mogelijke doen om aan den invloed der bedoelde vorstin en haar gunsteling, *Said Abdullah*, een einde te maken. Een kleine binnenlandsche oorlog behoort dan niet tot de onmogelijkheden.

Wat verder in de Soerabaia-Courant over den rijkdom van Lombok enz., wordt gezegd, doet mij hier den wensch herhalen van den heer *F. A. Liefrinck* — Indische Gids, Tweede Jaargang, blz. 1127 — dat spoedig volledige studies van dit belangwekkende eiland mogen worden gemaakt. Land en volk verdienen dit om meer dan éene reden.

R. VAN ECK.

DE ZAAK VAN DEN LUITENANT TH. KLEIJ c. s.

Voor ons liggen reeds een zevental brochures, waarvan de titels luiden:

Gehoorzaamheid aan de wetten. Een pleidooi voor de rechtbank der publieke opinie, door Th. Kleij. 's Gravenh., H. C. Susan C.Hz. 1881. 8°.

Eenige beschouwingen over de brochure „Gehoorzaamheid aan de wetten. Een pleidooi voor de rechtbank der publieke opinie, door Th. Kley.” Door G. P. J. Ockerse. 's Gravenhage, H. C. Susan C.Hz. 1881. 8°.

Open brief aan den oud-hoofd-intendant der militaire administratie bij het Ned. Indisch leger G. P. J. Ockerse. Naar aanleiding van »Eenige beschouwingen enz.» Door Th. Kleij. Met een »Postscriptum» aan de publieke opinie. 's Gravenhage, H. C. Susan C.Hz. 1882. 8°.

Kantteekeningen op de door den oud-hoofdintendant G. P. J. Ockerse geleverde beschouwingen over de brochure van Th. Kleij, door M. T. H. Perelaer. 's Gravenhage, H. C. Susan C.Hz. 1882. 8°.

Een woord naar aanleiding van de brochures »Open brief aan G. P. J. Ockerse, door Th. Kleij» en »Kantteekeningen op de beschouwingen van G. P. J. Ockerse, door M. T. H. Perelaer», door D. J. van Oosterzee. 's Gravenhage, H. C. Susan C.Hz. 1882. 8°.

De zaak van den luitenant Kleij en 50 andere officieren van het Nederlandsch-Indische leger, door en in »de Pers» besproken, door Th. Kleij. 's Gravenhage, M. M. Couvée. 1881. 8°.

Aanteekeningen op de door Zijne Excellentie der Minister van Koloniën aan de Tweede Kamer verstrekte inlichtingen op mijn adres, door Th. Kleij. 's Gravenhage, M. M. Couvée. 1882. folio.

Bij dit zevental nog een »Nota van inlichtingen op het adres van Th. Kleij, over de hem aangewezen plaats in de ranglijst der officieren van administratie» door den Minister van Koloniën verstrekt, ter voldoening aan het besluit der Tweede Kamer, den 14 Dec. 1881 genomen.

Zoo al iemand onzer lezers, na de veelvuldige behandeling der zaak-Kleij c. s. in de verschillende organen der pers nog niet op de hoogte is van hetgeen er is voorgevallen, zal de lezing der gemelde geschriften hem ongetwijfeld in staat stellen van de feiten kennis te nemen, ze te toetsen aan de bestaande bepalingen en een zelfstandig oordeel te vellen.

»En welk is nu dat oordeel?» vraagt de Amsterdammer, Weekblad voor Nederland, van 23 April jl. Wij laten het antwoord gaarne hier volgen.

»De Minister van Koloniën erkent, dat de heer Kleij door het bewuste Kon. Besl. van 1877 in ongunstiger omstandigheden is geraakt dan te voren en dat reeds destijds, ná ontvangst van zijn request aan den Koning, dd. 24 Augustus 1880, is nagegaan of het mogelijk was het hem berokkende nadeel te herstellen, doch dat de eenstemmige conclusie der Indische autoriteiten is geweest, dat ten zijnen gunste geene voorziening kon worden getroffen, met welke conclusie de Minister zich na nauwgezette overweging heeft moeten vereenigen.

Waarom kon er dan geen redres van de verongelyking der 51 in het adres bedoelde officieren mogelijk wezen? Omdat men alsdan in schier eindelooze quaesties zoude worden gewikkeld, welker billijke oplossing veelal ondoenlijk zoude zijn, aangezien alsdan tevens ook behoorde te worden gelet op alle bij andere wapens en dienstvakken voorgekomen gevallen van rappel van ancienniteit.

Er zijn dus nog meer gevallen, waarin door de Regeering de wettelijke bepalingen zijn geschonden! Hoe is dit mogelijk geweest? »Zij (de Regeering) was daartoe in 'slands belang genoodzaakt.» (Sic!) »Men had in die (de jongst verlopen) jaren te doen met geheel onvoorzienne en in elk opzicht buitengewone omstandigheden, die uit den aard der zaak exceptioneele maatregelen vorderen, en het is derhalve niet te verwonderen, dat de Regeering hare bevoegdheid om officieren

van elders over te brengen in de ranglijst van het Indische leger zoo ruim mogelijk heeft opgevat."

Ja, maar daarbij is zij tevens hare bevoegdheid tebuitengegaan, al zegt zij ook, dat die bevoegdheid haar niet kan worden betwist. Waarom erkent zij niet liever ridderlijk, dat er is gedwaald, dan te zeggen: »Dat onder zulke omstandigheden overplaatsingen zijn geschied, die aan individuele belangen mogelijk meer nadeel toebrechten dan onvermijdelijk ware geweest, kan worden betreurd; dit neemt niet weg, dat men thans door een poging om zoodanig nadeel te herstellen, ongetwijfeld meer kwaad dan nut zoude stichten". In plaats van te zeggen, dat er moet worden gewaakt tegen herhaling van dergelijke overplaatsingen, ware het beter geweest, indien zij zich bereid had verklaard de *werkelijk gegronde* reclames *wettig* te herstellen en daarvoor des noods de medewerking der Volksvertegenwoordiging had ingeroepen. Nu ziet zij zich verplicht, om hare handelingen te rechtvaardigen, feiten aantehalen, welke plaats hebben gehad vóór de in werking treding van Art. 26 van het Kon. Besl. van 24 November 1859, en zich te beroepen op antecedenten, welke even onwettig waren en waarover nog steeds ontevredenheid bestaat in de gelederen van het Indisch officieerskorps.

Met recht mag dus worden gezegd, dat door een dergelijke handwijze van de Regeering de bestaande ontevredenheid niet zal worden weggenomen, evenmin als dat de eerbied voor het gezag versterkt en het geschokt vertrouwen in de met gezag bekleede personen zal worden hersteld.

Op de Volksvertegenwoordiging, voorgelicht door het *eenstemmig afkeurend oordeel* over het gebeurde, rust thans de heilige plicht er op aan te dringen, ja zelfs te vorderen, dat *hersteld* worde, hetgeen werd *misdan* en in verband daarmee te waken, dat aan hem, door wiens vrijmoedig optreden de belangen van tal van personen ter betere behartiging zijn aanbevolen, niet worde vergolden de onaangename gewaarwording, wellicht door die vordering te weeg gebracht. Mannen, flinke mannen, mannen van karakter zijn zeldzaam, omdat de maatschappij zelve ze niet gaarne in haar midden ziet en dus alles doet, om die karaktervormingen tegen te gaan. Bovendien bestaan er middelen te over, om dergelijke personen te verwijderen, die zich hebben durven vermeten wondeplekken in de maatschappelijke huishouding aan te wijzen. De vrees hiervoor, maar nog meer de antecedenten, maken dat men liever *zwijgt* en *berust*, dan *handelt*; m. a. w., in plaats van zich den naam van vrij Nederlander waardig te maken, wordt men slaaf.

Eere den heer Kleij, die getoond heeft niet alleen een flink en talentvol officier te zijn, maar ook een eerlijk en degelijk man, die, eerbied voor de wet vorderende, zijne persoonlijke belangen daarbij niet op den voorgrond, maar zelfs in de waagschaal stelt. Hoeveel zoude er *voorkomen* en *verbeterd* zijn, indien iedereen evenals hij gehandeld had! Moge derhalve zijn voorbeeld ter navolging strekken, en zijn zaak dienen tot aansporing voor ons allen om te doen, *wat wij mogen en moeten doen!*"

Koloniale literatuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

De Nederlanders in Oost en West, te water en te land door J. HENDRIK VAN BALEN. I. De adelpörsen van de »Hollandia» of de weg naar de Oost, 1595—1597. II. De avonturiers. De grondleggers van den Nederlandschen handel en de eerste vestiging in de Oost, 1598—1603. Amsterdam, JAN LEENDERTZ. 1882. 8°.

Wat zal ik er meê doen? was mijn eerste indruk, toen de redactie van den Indischen Gids mij de beide boekjes ter aankondiging toezond, die met hun rijkvergulde roode bandjes en goed uitgevoerde plaatjes mijn jongens reeds deden watertanden. Een beoordeeling in een wetenschappelijk tijdschrift onderstelt een onderzoek naar de historische waarde, de kritische studie der bronnen, — en toch zou het onbillijk zijn dezen maatstaf te gebruiken bij werkjes, die blijkbaar geen andere pretensie hebben dan op onderhoudende wijze onze jeugd meer bekend te maken met een belangrijk en te veel verwaarloosd gedeelte onzer eigen geschiedenis, met de groote daden onzer voorouders in andere werelddeelen. Zoo zal ik er dan ook den Schrijver geen grief van maken, dat hij, om maar iets te noemen, den tocht van Heemskerk en Barentsz (1596) laat voorafgaan aan dien van de »Hollandia» (I, blz. 6); dat hij bij de mededeeling van de vriendschappelijke ontvangst, welke den Nederlanders in het begin van de zijde der Portugeesche kooplieden tebeurtviel, zonder eenige reden deze laatsten uitmaakt voor »valsche bezoekers, die met slinksche antwoorden de onzen poogden te bedotten» (bl. 89); en dat hij over 't geheel met wel wat ver gedreven vaderlandsliefde le beau rôle bij de eerste transactiën der Nederlanders in den Archipel dezen toebedeelt. Hoewel ons onpartijdig oordeel wel moet erkennen, dat geestkracht zoo wat de eenige deugd was, bij die gelegenheid door de leiders tentoongespreid, en dat zij zich in den regel meer als zeeroovers dan als eerlijke kooplieden gedroegen, is ongetwijfeld een zoo realistische voorstelling niet bestaan-

baar met het doel, dat de Schrijver van bovengenoemde werkjes zich voorstelt.

Wanneer wij ons op het standpunt van den Schrijver plaatsen, dan kunnen wij zijne bearbeiding van het oude reisverhaal prijzen. Als grondslag zijner voorstelling heeft hij het bekende, door Jhr. de Jonge uitgegeven journaal van Frank van der Does genomen, en deze zelf is als »adelborst van de Hollandia" de hoofdpersoon van het verhaal. Naast den held staan een paar flinke typen van zeelui uit de 16^e eeuw, wier gesprekken aan boord een aangename levendigheid aan het verhaal bijzetten. Dat de Schrijver niet geschroomd heeft eenige gefingeerde episodes in het verhaal in te lasschen, zooals de gevangenneming van den adelborst te Bantam, ligt in den aard der zaak en gaf een geschikte gelegenheid tot het geven eener schets van land en volk.

In het tweede der genoemde werkjes vinden wij de voornaamste personen van het eerste terug. Het draagt geheel en al hetzelfde karakter, en terwijl het meer bepaald den tweeden tocht van v. Neck schetst, draagt de Schrijver zorg, door het tusschenvoegen van een overzicht der voorafgaande tochten, de leemte tusschen de beide werkjes aan te vullen. Van historisch standpunt zou ik bezwaar moeten maken tegen zijn voorstelling van Davis als spion van den graaf van Essex. Ik weet wel, dat hij zich daarbij eenigermate zou kunnen dekken met het gezag van den heer de Jonge, maar zelfs deze gaat in zijne onbillijkheid jegens den grooten Engelschen zeevaarder niet zoover, dat hij hem een »vermomd Engelsch spion" noemt. Voor eene vermomming bestond waarlijk niet de minste reden, waar Moucheron zeker met groote ingenomenheid zich verzekerde van de diensten van een zoo vermaard piloot. Evenmin behoefde een eenvoudig Engelsch matroos bevreesd te zijn als spion te worden opgehangen, zooals de Schrijver schijnt te meenen.

Een enkelen raad neme de Schrijver ten slotte van mij aan. Hij toont aanleg te bezitten om boeiend te vertellen, om in onderhoudenden vorm de korte berichten van Journalen en Kronieken uit te spinnen. Nu wachtte hij zich voor overhaasting. Hier en daar laat zijn stijl nog wel wat te wenschen over, en het is toch de meerdere zorg, aan den vorm besteed, die aan dergelijke werkjes een meer dan tijdelijk succes verzekert.

G. J. Dozy.

Pioneering in the Far East, and Journeys to California in 1849 and to White Sea in 1878. By LUDVIG VERNER HELMS. London, W. H. Allen & Co. 1882. 8°.

Onder bovenstaanden titel heeft de heer L. V. Helms, een Deen van geboorte, zijne aantekeningen op de door hem gemaakte reizen all the world round — hij bezocht behalve onze Oost, *Californië, China, Japan, Australië, de Kaap* en de landen aan de *Witte Zee* —

door den druk openbaar gemaakt. In den regel hebben zulke zonder bepaald doel te boek gestelde waarnemingen iets aantrekkelijks voor het lezend publiek en leveren zij ook niet zelden gewenschte bijdragen tot de kennis van landen en volken, die ons nog geheel of gedeeltelijk vreemd zijn gebleven. En dit vooral, waar de Schrijver zonder bepaald een »scientific recorder» te zijn — gelijk het in de voorrede van dit boek genoemd wordt — met genoegzame algemeene kennis is toegerust en de gave bezit om losse aantekeningen in een gepastten vorm tot een saamhangend geheel bijeen te brengen. Zulk een schrijver blijkt de heer Helms te zijn, die een lange reeks van jaren, hoofdzakelijk in handelsbetrekkingen, buiten zijn vaderland rondzwierf, en wiens boek van het begin tot het einde het getuigenis draagt, dat hij overal en altijd een open oog en oor heeft gehad voor alles wat een deel uitmaakt van het leven der stammen, die hij op zijnen weg ontmoette.

Voor ons Hollanders, die door den Schrijver »practical people» en elders »the most pleasant and hospitable people» worden genoemd, heeft dit »Pioneering in the Far East» nog deze bijzondere aantrekkelijkheid, dat daarin twee van de belangrijkste eilanden uit onze Oost-Indische Bezittingen, en nog al tamelijk uitvoerig, besproken worden, nl. *Bali* en *Borneo*. Eerstgenoemd eiland werd door den Schrijver bezocht in het belangrijk jaar 1847, en nu moge niet alles wat hij ons van land en volk mededeelt nieuw zijn, terwijl enkele zaken bepaald onjuist door hem worden voorgesteld, het geheel levert ons toch eene welkome bijdrage tot de kennis van *Jong-Holland*, waarover ook onder ons het laatste woord nog niet gesproken is. Onder meer deelt de Schrijver ook het een en ander mede over den strijd tusschen zijnen landgenoot Mads Lange en den Engelschman King, waarvan de eerste na zijne verwijdering van Lombok zulk een groote rol in het rijk *Bodoeng* heeft gespeeld.

Ongeveer twee jaren bracht de heer Helms op Bali door, en vertrok van daar naar China »for a change». Drie jaren later vinden wij hem in den Archipel terug en wel op *Borneo*, waar hij zich in *Serawak* een werkkring zag aangewezen. Hoogst belangrijk mag alles genoemd worden wat hij ons van dit Indo-Engelsch rijk mededeelt. Menige bladzijde is gewijd aan *Radja Brooke*, diens regeersysteem, zijn verhouding tot het Engelsch Gouvernement, de kibbelarijen met zijn neef kapitein Brooke, ten gevolge waarvan deze onterfd en een andere neef, Charles Johnson Brooke, tot opvolger benoemd werd, en andere onderwerpen meer. Op blz. 240 en volgd. wordt uit een der dagbladen van Singapoera eene beschrijving overgenomen van de hoofdstad *Koetjing* (Serawak), waaruit blijkt, welke uitbreiding deze plaats sedert het optreden der Engelschen gekregen heeft. Even uitvoerig handelt de Schrijver over den Chineeschen opstand van 1857, die hoofdzakelijk gericht was tegen de *Borneo-Company*, voor wier rekening toen reeds mijnontginning op groote schaal plaats vond. Aan het slot van deze verhandeling, gelijk wij haar wel mogen noemen, zegt de heer Helms dat het moeilijk te bepalen is welke toekomst Serawak te gemoet gaat, en vervolgt dan (blz. 248): »The Brooke dynasty may be perpetuated, but it would be an unique incident in

»history. The results of Sir James Brooke's labours will not, however, »be allowed to disappear. Holland, for one, could not allow anarchy »and native misrule to be renewed in Sarawak; her prestige — a »word much abused, but implying an important truth in dealing with »native races — is a question of vital importance. The fate of Sarawak may possibly be determined by the success or otherwise of the »new Company now forming to work the north of the island."

Ook deze, in den laatsten tijd zoo druk besproken *Noord-Borneo Maatschappij* wordt door den Schrijver ter sprake gebracht. Wat hij er van mededeelt is in zooverre belangrijk, dat wij er uit zien kunnen, met welke oogen onze Engelsche naburen deze nieuwe onderneming in dit vruchtbare en voor den handel allergeunstigst gelegen gedeelte van het eiland gadeslaan. Uit een filantropisch oogpunt beschouwd moet, zoo redeneert de Schrijver, het optreden van deze Maatschappij allerwege met sympathie worden begroet. De inboorlingen kunnen er niet anders dan bij winnen. Ook bestaat er hoop dat nu eindelijk met kracht tegen den zeeroof in deze streken zal worden geageerd. Spanje is gebleken geheel onmachtig te zijn tegenover deze vrijbuiters. »To the Dutch it is due to say that they did their best, but Holland may well be excused if, having so vast a colonial seaboard to guard, she failed to do so effectually". 't Mag daarom bevreemding wekken, dat men in beide genoemde landen de Noord-Borneo-Maatschappij zoo onvriendelijk heeft begroet die toch enkel land in bezit zal krijgen, waarbij een ander geen direct belang heeft, terwijl daarentegen de ontwikkeling van deze streken, onder Engelslands bescherming, er veel toe zal kunnen bijdragen om den Hollanders en Spanjaarden het werk te verlichten en de welvaart in hunne eigene bezittingen te bevorderen.

Gemakkelijk zal de taak van de Maatschappij zeker niet zijn. Als zij meent, dat alles voor den wind zal gaan, dan kent zij Borneo's geschiedenis niet. Wel zijn de inboorlingen door Serawak er reeds toe gebracht om den Engelschen naam te zegenen, maar zoo spoedig laten zich deze wilde stammen niet onder den invloed der beschaving brengen. Ook zullen de ondernemers al dadelijk gedwongen zijn om Chineesche arbeiders in hun dienst te nemen, en eenmaal hiermede begonnen, zal men bezwaarlijk den stroom der landverhuizers voor wie Amerika en Australië gesloten worden, kunnen tegenhouden. Wel is er plaats in overvloed, daar het afgestaan terrein slechts eene zeer geringe inlandsche bevolking heeft, maar »when the Chinaman begins to feel his strength, the anxieties of government will be felt by them. Those burning questions between the old savage possessors of the soil and the new-comers, which must occur sooner or later, will then crop up, and require a strong Government to deal with them.

»But", zoo gaat de Schrijver dan voort »if the Company is paving the way for a great Bornean Empire, under the British flag, it will be doing a good and useful work. A settlement that should embrace the territory ceded tho the North Borneo Company, as well as Brunei and Sarawak, would prove no contemptible acquisition to the British Crown, and has, unquestionably, much to recommend it", en besluit dan eindelijk met de volgende verklaring: »What is wanted is popu-

lation, and under a strong Government the country would vere soon he entitled to the name »New China," rather than »New Ceylon," as some writers already call it, for to the Chinamen, and the race which will spring from their union wit the Dyaks, and not to the decaying Malay, belongs the future of Borneo."

Doch genoeg, om tot de lezing van dit niet onbelangrijk boek aan te manen. *Pioneering in the Far East* prijkt met een dertigtal illustratie's, waaronder een kaartje van Serawak en paar portretten van Dajaks. De prijs, dien ik niet vind opgegeven, zal zeker wel aan den inhoud en den keurigen band geëvenredigd zijn.

R. VAN ECK.

Iles Philippines. La Province de Zambales de l'Île de Luçon d'après la Monographie de M. Francisco Canamaque par Артур W. ТAYЛОР. Archiviste-Bibliothécaire de la Société Académique Indo-Chinoise. Paris, 1882. 8°.

In het vorig nummer van den Indischen Gids is gesproken over het plan van de Société Académique Indo-Chinoise om een wetenschappelijk onderzoek in te stellen naar de Philippijnsche eilanden. Bij die gelegenheid vernamen wij, hoe genoemde vereeniging nu reeds alles in 't werk stelt om door kennisname van wat de archieven en bibliotheken in Spanje over deze gewesten inhouden, bedoeld onderzoek gemakkelijk te maken. Voor dit doel is ook partij getrokken van eene in de verslagen der *Sociedad Geográfica* te Madrid opgenomen verhandeling over de provincie *Zambales* op het eiland Luçon, van welk stuk de heer Arthur W. Taylor een Fransche vertaling leverde. Het hier genoemd eiland is het grootste en belangrijkste van de Philippijnen en bestaat uit twintig provincien, waaronder *Zambales* om verschillende redenen de bijzondere belangstelling der Spanjaarden wegdraagt. »Il y a", zoo heet het in de vertaling die voor ons ligt, »des provinces plus peuplées, plus civilisées, et dont le mouvement commercial et agricole est plus prononcé; mais il n'en est pas où le ciel soit plus pur et plus diaphane, la végétation plus féconde, les points de vue plus pittoresques, le climat plus doux, les côtes plus ensoleillées, et les habitants plus simples et plus pacifiques, et secondant mieux les vues civilisatrices du gouvernement."

Vraagt men nu hoe deze provincie tot een bezitting is geworden, waarin Spanje's wil als hoogste wet geldt, dan wordt daarvan al de eer toegekend aan de katholieke zendelingen, die hier reeds in 1584 het Christendom begonnen te prediken en sedert bijna onafgebroken hunne krachten aan het maatschappelijk en geestelijk heil der inboorlingen gewijd hebben. Gemakkelijk was hunne taak voorwaar niet. Soms werd 't dezen moedigen strijders — die 't niet beneden zich achtten om zelve de ploeg ter hand te nemen, ten einde het volk

den veldarbeid te leeren en 't telkens moesten aanzien dat hunne beschermelingen om van hen ontslagen te worden eenvoudig van woonplaats veranderden — zoo bang om 't hart, dat zij zich in hunne brieven over hun hard lot beklagden en er hunnen superieuren een verwijt van maakten, dat zij hen voor zulk eene ondankbare missie hadden uitgekozen. Wij kunnen ons dit zeer goed verklaren en nemen 't dezen mannen ook niet bijzonder kwalijk, dat zij een enkele maal de hulp der Spaansche troepen inriepen om de al te weerspannige en brutale Zambals tot rede te brengen.

Belangrijk zijn de berichten, die ons in bedoelde verhandeling van deze Zambals worden medegedeeld. Uit alles blijkt, dat zij op een zeer lagen trap van beschaving stonden. Tien, twintig tot dertig families woonden in één dorp bijeen, en leefden daar geheel afgescheiden van de andere dorpen, met wier bewoners zij onophoudelijk in strijd leefden. Gevechten waren aan de orde van den dag en mannen, vrouwen en kinderen kenden geen hooger genot, dan de uitgetogen strijders met versch gesnelde koppen binnen de goed verzekerde grenspalen te zien terugkeeren. Eigenlijke hoofden had men niet. Toongevers waren zij, die de meeste vijanden hadden omgebracht en ten bewijze daarvan hun lichaam met allerlei onderscheidingsteekenen mochten versieren. 't Was al mooi als in de dorpsvergaderingen de woorden van den eenen of anderen grijsaard met eenige bijzondere belangstelling werden aangehoord. Voor 't overige was ieder zijn eigen meester.

Tot de eigenaardige gebruiken bij deze Zambals behoorde o. a. hunne wijze van rouwdragen, die hierin bestond, dat de nagelaten betrekkingen zich het hoofd met een stuk zwart doek bedekten en gedurende den rouwtijd zich streng van alle deelname aan feesten onthielden. De zwarte doek mocht niet worden afgelegd, dan nadat men door een nieuwen moord de schim van den overledene verzoend had.

Bij godsdienstige feesten, die zeer talrijk waren en een echt heidensch karakter droegen, werd de dienst verricht door priesters, aan wier hoofd de *Bayoc* stond. Aan dezen laatste, door wien de andere priesters tot hun ambt gewijd werden, kwam alleen het recht toe om aan de opperste godheid, die men *Malyari* noemde, te offeren.

Gelijk ik reeds zeide, zijn de toestanden in Zambales nu geheel anders geworden. De provincie, die in 1877 eene bevolking telde van 94 551 zielen, verdeeld over 23 dorpen, staat nu onder geregeld bestuur, met een alcade-mayor aan het hoofd, die tevens als opperste rechter optreedt. De voornaamste ambtenaren zijn gevestigd in *Santa-Cruz*, van welke plaats de volgende beschrijving gegeven wordt: « 8 800 âmes; un des plus beaux villages, des plus riches et des plus avancés de la province; situé sur la côte occidentale, climat doux et sol fertile; riz, maïs, canne à sucre, coton, indigo, chanvre et grande variété de légumes et de fruits exquis; montagnes voisines riches en bois de construction et d'ébénisterie et en palmiers; on y trouve des buffles, sangliers, cerfs et petit gibier, ainsi que du miel sauvage; pêche; fabrication d'étoffes très estimées pour leur qualité et leur bon marché; commerce régulier avec Manille où les produits sont transportés par des petites embarcations; tribunal. peut-être le plus beau et le mieux aménagé de la province, belle prison, couvent bâti en maçonnerie et en bois, église mal construite;

caverne de la garde civile à l'entrée du village; du côté de Candelaria, neuve et bien construite; presque toutes les rues sont tirées au cordeau; fondé par les Récollets en 1609 ou 1612".

Nog is niet alles couleur de rose in Zambales. De wegen o. a. laten er nog veel te wenschen over. Ook kon de veiligheid van personen en bezittingen grooter zijn. Het geheel geeft ons echter den indruk, dat de Spanjaarden hier een goed werk hebben verricht en de provincie Zambales op weg is een hunner schoonste bezittingen te worden.

R. VAN ECK.

Handleiding bij de beoefening der Maleische taal- en letterkunde door Dr. J. J. DE HOLLANDER, Hoogleeraar aan de Koninklijke Militaire Academie. Breda, BROESE & Co. 1882. 8°.

Van bovenstaande Handleiding is dezer dagen de *vijfde* druk verschenen. De Schrijver noemt hem een *verbeterde*, en men behoeft zijn werk, dat voor het eerst in 1845 het licht zag, slechts vluchtig te doorbladeren om tot de erkenning te komen, dat wij hier met meer dan eene gewone titelopsiering te doen hebben. Er had ook nog bij kunnen staan *vermeerderd*, daar o. a. het spraakkunstig gedeelte de noodige uitbreiding heeft ondergaan. Uit het *Leesboek* zijn een paar van de kleinere stukjes door anderen vervangen, terwijl daarin voor de »Reis van Sultan Abdoel Moeloek" het kortere *Gedicht van den visch Tambra* in de plaats gekomen is.

Vorm en druk van deze nieuwe uitgave — die slechts aangekondigd, niet aanbevolen behoeft te worden — hebben mede eene gunstige verandering ondergaan.

v. E.

Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië door Dr. J. J. DE HOLLANDER, Hoogleeraar aan de Koninklijke Militaire Academie. Breda, BROESE & Co. 1882. 8°.

Ook van het *Eerste Deel* van dit werk is een nieuwe druk — de vierde — noodig geworden. Gelijk men van den Schrijver verwachten kon, is het behoorlijk tot op dato bijgewerkt en zal het dus, ook zonder onze verzekering, opnieuw blijken een betrouwbare vraagbaak te zijn voor allen, die zich met de studie van de land- en volkenkunde van N.-Indië bezighouden. Aan dezen vierden druk, die eveneens in een ander formaat verschijnt, is een *platte grond van den kraton te Djokjokarta* toegevoegd. Het geheel doet ons den wensch koesteren, dat ook van het *tweede* deel spoedig en dus omgewerkte uitgave moge volgen.

v. E.

Nog eens over M. T. H. PERELAER'S
 „Borneo van Zuid naar Noord." Toelich-
 tingen en verbeteringen.

In het Maart-nummer dezes jaars van den „Indischen Gids" vindt men op blz. 390 eene door den heer Prof. Dr. C. M. Kan geschreven beoordeeling van den hierboven vermelden Ethnografischen Roman, waarmede wij ons niet geheel kunnen vereenigen. Daarin wordt slechts gesproken over de lichtzijden van dien roman, terwijl de fouten of gebreken er van nauwelijks werden aangestipt. En toch, meenen wij, zijn die fouten nog al belangrijk, vooral op wetenschappelijk gebied. De volgende regelen mogen daarvan het bewijs leveren. De verklaring ga echter vooraf, dat, waar wij op die gebreken wijzen, wij zulks niet doen uit bedilzucht, maar alleen in het belang der wetenschap en van het werk zelf, waarvan de waarde ons evenwel voorkomt te zijn beneden die, welke wij meenen te mogen toeschrijven aan de door den heer Perelaer vroeger uitgegeven ethnografische beschrijving der Dajaks. Te minder ook willen wij onze toelichtingen en verbeteringen terughouden, nu er sprake is, dat er weldra een tweede druk verschijnen zal.

Onze aantekeningen bij het doorloopen van de beide deelen van den Roman zijn deels van taalkundigen aard; deels hebben zij betrekking op enkele historische feiten, geo- en ethnografische mededeelingen des geëerden schrijvers, vooral echter op hetgeen in zijn arbeid omtrent de natuurlijke historie voorkomt.

Beginnen wij met deze laatste en volgen wij daarbij de beide deelen op den voet.

„De slang, aldus genoemd — heet het op blz 16, aant 1, „is een boomslang, wordt zoowat twee d. M. lang, is zeer dun van lijf, zoo wat ter dikte van een pijpensteel, heeft een fraaie lichtgroene kleur en is zeer vergiftig." Naar de beschrijving te oordeelen behoort de slang, waarvan hier sprake is werkelijk tot de familie der boomslangen (Dryophilidae). Niettegenstaande nagenoeg alle daartoe behoorende soorten door de inboorlingen voor vergiftig worden gehouden, is dit echter op geen daarvan toepasselijk. Het zijn allen onschuldige dieren.

Op blz. 72, aant. 1 vonden wij „katellapohon" en twee regels verder „kadjang" (lees katjang). Kadjang is de benaming van vlechtwerk gemaakt van bamboe of van nipabladeren, maar geenszins die van peulvrucht. Manihot utilisima is de botanische naam van eerstgenoemde, Arachis hypogaea die van laatstgenoemde plant.

„Van den Waw-waw," zegt de heer Perelaer (blz 85, aant. 1), „bestaan op Borneo twee soorten. De lichtgrijze en de gitzwarte. Het is een fraai apenspecies, welgevormd maar met zeer lange armen en totale absentie van staart. Haar naam bij de geleerden is: Hylobates concolor." Deze laatste naam is die der licht-, Hylob. Mulleri die der donker (geenszins zwart) gekleurde soort. De Dajaks van zuidelijk Borneo noemen deze dieren Kalawet, de Maleiers Oea-Oea.

»*Casuarina equisetifolia* (blz. 117, aant. 1) is een cedersoort, enz." De casuarina is geen cedersoort, maar naar bloesem- en vruchtvorming aan *Myrica*, naar den algemeenen habitus aan *Equisetum* verwant. Ook is het niet *Casuarina equisetifolia* die op Borneo groeit, maar *Casuarina nodiflora*.

»Brotoali, een cactusplant" (blz. 163). Een cactusplant in de bosschen van Borneo behoort tot de onmogelijkheden, aangezien de geheele familie der cacteën uitsluitend in tropisch Amerika tehuis behoort. Slechts twee soorten er van, *Opuntia decumana* en *Opuntia tomentosa* heeft men naar Java overgebracht en aldaar gecultiveerd.

»Het is de paalworm, waarvan ze zulk een lekkeren schotel bereiden" (blz. 176). Dit dier is volstrekt geen worm, maar het masker van verschillende grootte tot de familie der Cerambiciden, Curculioniden en Prioniden behorende torren.

»Het was een »Penganen" (*boa constrictor*)" (blz. 195). De heer Perelaer begaat hier denzelfden misslag met de Reuzenslang in kwestie, als een paar bladzijden te voren met de cactusplant. De Boeninae, waartoe immers ook *Boa constrictor* behoort, zijn uitsluitend in Amerika tehuis. De Indische reuzenslangen sorteren onder de Pythoniinae, waarvan twee soorten *Pyth. reticulatus* en *Pyth. bivittatus* in onze koloniën aangetroffen worden. De bedoelde slang kon dus onmogelijk een *Boa constrictor* zijn.

»De Dajaks verzekeren ook, dat een soort van hippopotamus of rivierpaard in die meren te huis behoort" (blz. 289). Is 't wellicht de Doejong (*Halicore dujong*)?

»In waarheid is Borneo in dat opzicht (d. i. de dierenwereld) zoo armelijk bedeeld, als geen der groote eilanden van den Indischen archipel" (blz. 321). Eene voorstelling die geheel en al onjuist is en des schrijvers onkunde verraaft aangaande de dierenwereld van Borneo. Al vindt men op dit schoone eiland olifanten noch tijgers, zoo overtreft zijne fauna in rijkdom zeer zeker die van Java en doet zij niet onder voor die van Sumatra, waarmede zij bovendien vele punten van overeenkomst heeft. Als daar te huis behorende kent men tegenwoordig een negentigtal zoogdieren en een vierhonderdtal vogels; waarlijk toch geen armelijke bedeeling. Onder de zoogdieren zijn de apen met dertien, de vleermuizen met vijf en twintig, de roofdieren met vijftien en de knaagdieren met twintig soorten vertegenwoordigd. Een *Rhinoceros* (*Rhinoceros sumatrensis*) en de Tapir (*Tapirus indicus*) zijn de grootste der op het eiland levende viervoeters. De olifant die thans in den Noord-Oosthoek bij Tandjoeng-Oensan gevonden wordt, werd ongeveer 150 jaren geleden uit Bengalen naar Borneo overgebracht als geschenk der Engelsche Oost-Indische Compagnie aan een der sulthans van Broenei. Paarden eindelijk zijn op geen enkel eiland van onzen archipel oorspronkelijk te huis, dus ook niet op Borneo.

»Tingang *Rhinoceros* of neushoornvogel. Er zijn op Borneo twee soorten. De Tingang bahong is zoo groot als een haan. Zijn hoorn is donkerrood, zijn lijf is bedekt met zwarte goudveeren. In den staart heeft hij twee sneeuw witte pennen. De Tingang lajoeng is kleiner, heeft een oranjekleurigen hoorn, zijne vederen zijn licht blauw en zijn staart is zwart." (Blz. 339, aant. 1.) Niet twee, maar acht

soorten Neushoornvogels zijn er op het eiland; bij allen is de kleur van het vederkleed zwart, flauw groen of blauwachtig glinsterend, en wit. Eene soort met lichtblauwe vederen getooid bestaat niet. Zie hier de namen der bekende soorten:

- Buceros scutatus.
- » rhinoceros.
- » albirostris.
- » convexus.
- » malayanus.
- » galeritus.
- » corrugatus.
- » plicatus

»Twee verbazend groote herten" worden vermeld op blz. 348. Er is hier sprake van *Cervus equinus*, welke even groot als het Europeesche hert wordt en dus geenszins verbazend groot kan genoemd worden.

»Een »bangamat" (vliegende hond)" (II, blz. 3.) Dit is een groote vleermuis, *Pteropus funereus*.

In noot 1 van de aangehaalde bladzijde wordt een »baloedok" beschreven, »een waterdier, dat ongeveer een d. M. lang wordt, wit van kleur is, met heel fijne schubben bedekt, waarvan het lijf op dat van een visch gelijk, maar het hoofd veel op dat van een kikvorsch. Het kan niet lang onder water vertoeven." Jammer dat de beschrijving van dit dier alle nauwkeurigheid mist; zooals zij luidt, kan men er geen touw aan vast maken.

Van »*Falco Pondicerianus*" wordt op blz. 5, aant. 1 gewag gemaakt. Deze naam is verouderd; de vogel behoort tot de zeearenden en heet tegenwoordig *Haliaëtus indus*.

»Pengawar Djambie is een haarachtige zelfstandigheid, die op een palmboomsoort van dienzelfden naam op den stam, waar de bladstelen aansluiten, gevonden wordt. Zij is door geheel Ned. Indië bekend." (Blz. 82, aant. 1). Niet tot de Palmae, maar tot de Polypodiaceae behoort de onder den wetenschappelijken naam van *Cibotium glaucescens* bekende plant. Het roskleurig haar groeit op den hoofdstam en is ook hier te lande als bloedstelpend middel bekend.

»Tobah is een struik, die tot Rhizophoren behoort" (blz. 96, aant. 1). Men schrijft Toeba en Toewa. Overigens behoort de plant geenszins tot de Rhizophoren, maar tot de Papilionaceën en haar botanische naam is *Milletia sericea*. Ook in meer andere gedeelten van den archipel wordt het vergiftige sap des wortels tot de vischvangst gebruikt.

»De groene grasparkiet, *Melopsittacus* Gld." (blz. 173, aanm. 1.) De onderfamilie *Melopsittacus* leeft uitsluitend in Australië; derhalve kan deze papagaai evenmin op Borneo gevonden worden als een Boaslang en een Cactus. Het vogeltje is een *Loriculus* en heet *Lor. galgulus*.

»Bakai is een kleine soort van aap. Het dier heeft een staart, die ruim tweemaal de lengte van zijn lichaam meet. Van dien staart bedient het zich als van een hand. De bakai behoort tot de slingerapen of *sennopethici*." (blz. 173, aant. 3). Weder eene bijdrage tot de reeks van onmogelijkheden, vroeger vermeld. De staart, die als vijfde

hand gebruikt wordt, de grijpstaart, is een der onderscheidende kenmerken der apen van de nieuwe wereld. Aan geen enkele soort van die der oude wereld is dit kenmerk eigen. De bakai, op Java Monjet, op Sumatra Karro genoemd, is de meest verspreide soort in den indischen archipel. Hij behoort overigens tot de Cercopithecii (Macacus) en heet Cerc. cynomolgus.

»Een troep antangs, hongerige gieren» wordt op blz. 235 vermeld. Een onjuiste term, want er zijn geen gieren (Vulturiden) in onze koloniën. De hier bedoelde vogel is de reeds vroeger genoemde zeearend (*Haliaeetus indus*).

Bij deze onjuistheden op het gebied der natuurlijke historie, die wij nog zouden kunnen vermeerderen, teekenden wij, gelijk we in den aanvang zeiden, enkele historische, geo- en ethnografische bijzonderheden aan, die o. i. aan bedenking onderhevig zijn.

»Ter wille van de schatkist», zegt Perelaer (blz. 57) »waren destijds de troepen op de buitenbezittingen in Nederl. Indië gewapend met bij de deskundigen bekend als getransformeerde silex-geweren, model 1815, onde uitgeschoten loopen, aan laden en kolven verbonden door uitgesleten banden en beslag, met waggelende hanen en rondgierende bajonetten, oude rommel in één woord, die als een oudroestwinkel rammelde, wanneer men een geweer aanvatte, en die voor eigen handen gevaarlijker was dan voor den vijand.» In de jaren 1843—1844, dus 18 jaren vroeger lagen wij als onderofficier in garnizoen te Pertibie, destijds een onzer meest voorgeschoven posten op Sumatra's Westkust. Onze bewapening bestond uit silex-geweren, die wel is waar oud model, doch allen nog zeer bruikbaar waren en in deugdelijken staat werden onderhouden, hetgeen de thans nog levende Generaal-Majoor Waleson, mijn toenmalige chef, kan getuigen. Ditzelfde was ook het geval in nog meer andere kleine garnizoenen. Is het nu aanneemlijk dat zoovele jaren later de bewapening in dier voege in bruikbaarheid verminderd zoude zijn, terwijl al het overige verbetering had ondergaan? Gaarne willen wij toestemmen dat op de buitenposten niet alles couleur de rose was en is, doch houden het er voor dat de schrijver den toestand te donker kleurt.

Volgens den schrijver zou, gelijk op blz. 78 vermeld wordt, »de hongersnood in de districten Demak en Poerwodadi nog zoo kort geleden» zijn. Die hongersnood heeft in 1849, een tiental jaren te voren geheerscht, zoodat men wel van een ietwat verwijderd tijdvak kan spreken.

Elders (blz. 85) heet het: »Langs die kust wonen onafhankelijke stammen, waarvan een zich een Engelschman tot radja gekozen heeft en alzoo onder Britsch protektoraat staat.» James Brooke dempte een opstand tegen radja Moeda Hassim, stedehouder van den sultan van Broenai, en verkreeg, ter belooning, van den sultan het landschap Serawak, 't welk hij naar Europeesche gebruiken, doch met inachtneming van de inlandsche gewoonten organiseerde.

»De kop van den kolonel Georg Muller wordt nog bij den stam der Olo-ot-Panganen bewaard», zegt de heer Perelaer op blz. 130. Muller bekleedde immers geen hooger rang dan dien van Majoor bij het Indische leger? Zie over zijn dood het Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde van het Bat. gen., dl. III, blz. 487.

Het Zwitsersche volk wordt (blz. 167) vermeld als een »vrijheid-minnend volk dat den beer der wouden in zijn wapen voert." Jammer dat die fraaie ontboezeming op een onjuiste premisse berust, want Zwitserland voert tot wapen een zilveren kruis in azuur, maar geen beer, welk laatste slechts in het kantonale wapen van Bern figureert.

Elders spreekt de heer Perelaer van vlaggen, die »voorzien waren van het Nederlandsche wapen, dat vooral op de witte banen der vlaggen sierlijk afgedrukt stond" (blz. 275). Eene vlag met 's lands wapen op de witte baan afgedrukt kunnen wij ons niet herinneren ooit gezien te hebben gedurende onze menigvuldige en jarenlange zwerftochten op de wateren van Insulinde.

Onder de vele beschrijvingen van de zeden en gewoonten der Dajaks trof ons de mededeeling (blz. 108), dat «de Dajaks een rond eenigszins zakvormig net gebruiken, dat wijd uitgespreid uitgeworpen wordt en veel overeenkomst heeft met het werpnet dat in België en Frankrijk «épervier" genoemd wordt." Deze soort van werpnetten vindt men overal in den archipel; ook is djala geen Dajaksch, maar wel een Maleisch woord.

»Aan Dajaksche prauwen," zegt Perelaer (blz. 191), »is zeer zelden een roer aangebracht. Een der opvarenden neemt plaats aan den achterstevan om met zijn roeiwerktuig te sturen." Niet slechts de Dajaks, maar alle overige strandbewoners in Insulinde doen dit.

»De ketansoorten," heet het op blz. 192, »worden in de Dajaklanden »poeloet" genoemd." De naam van »poeloet" is ook in de Molukken in gebruik.

»De inzameling (nml. van het vergift uit den Batang Siren) moet met uiterste onzichtigheid geschieden, daar de inademing van de gasen, die zich bij de afscheiding van het vocht en zijn aanraking met de lucht ontwikkelen, zware ziekteprocessen en niet zelden den dood veroorzaakt" (blz. 247). Dit is een door de inboorlingen verzonnen sprookje, geheel overeenkomende met het verhaal nopens de verkrijging van het vergift van den Upasboom op Java.

»Totok" wordt genoemd »een soort van bijnaam in N.-I. om volbloed Europeanen aan te duiden" (II, blz. 115). Dit woord, in overdrachtelijken zin gebezigd, beteekent eene door de zee angespoelde schelp.

»De kaarten van Otto Petri zijn er niets bij," schrijft de heer Perelaer (blz. 308). Kaarten van Otto Petri??? Bedoelt de heer Perelaer wellicht ook Petermann?

»Kwella" vinden wij genoemd op blz. 323. Waar ligt dit eiland? Meermalen, o. a. op blz. 312, wordt geschreven: »Kotta Baroe". Het woord dat versterkte plaats beteekent, moet geschreven worden met een t, dus Kota (ten rechte Koeta).

Over het algemeen is de heer Perelaer niet bijzonder gelukkig met de spelling van namen en zaken, vooral niet met zijn latijn. Zoo vinden we o. a. boeng assin (blz. 94) voor bawang assin; symnopethici en symnopethicus (blz. 107) voor semnopithei en semnopithecus; nipa fructificans (blz. 115) voor nipa fruticans, die overigens een pandan-soort, geen palmsoort is; rhizophoren (blz. 147) voor rhizophoren; murias Morphini (blz. 158) voor murias Morphei; Ngabehi Mohamed

(blz. 174) voor Rasool Mohammad; felis macrocephalis (blz. 322) voor felis macrocelis; en, om niet meer te noemen, »hochgeboren und geehrter Herrn Lieutenant" (blz. 5), wat geen hoogduitsch is en dient te luiden: »hochgeborenen und geehrter Herr Lientenant", terwijl overigens de titel van »hooggeboren" een slechts aan den grafelijken stand toebehoorend praedicaat is, zoowel hier te lande als in Duitschland.

Maar genoeg reeds. Het zou te veel plaatsruimte vereischen, zoo wij alsnog in een wederlegging wilden treden van de geleverde beschrijving en verklaring van »den Adem der zee" (I, bl. 120), van de uitlegging van het ontstaan der steenkolen (II, blz. 128), of wel beschouwingen wilden geven over de vele in het werk verspreide en volgens ons gevoelen grootendeels ongemotiveerde uitvallen tegen Regeering en Natie. Slechts over een dezer laatste vergunne men ons een en ander in 't midden te brengen. Op meer dan eene plaats stelt de heer P. de Regeering verantwoordelijk voor de gruweldaden die door de inboorlingen van Insulinde gepleegd worden, gruweldaden zooals: rooftochten koppensnellen, menschenoffers, anthropophagie en diergelijke akeligheden meer. Dat zulke toestanden nog steeds bestaan, is helaas waar. Maar de Regeering er voor verantwoordelijk te willen stellen, is toch wat al te ongerijmd met het oog op de enorme uitgestrektheid onzer bezittingen. Menscheneters wonen op Sumatra en Nieuw-Guinea; koppensnellers worden gevonden op Nias. Borneo en de Molukko's, en menschenoffers op Nieuw-Guinea en Borneo. Het eenigste middel nu om die barbaarschheden tegen te gaan en van lieverlede uit te roeien, zoude daarin bestaan, dat men alle die eilanden met een net van kleine onderling in verbinding staande posten overdekte, met eene bezetting sterk genoeg de omwonende stammen in bedwang te houden. Achten wij daarvoor noodig eene sterkte van een half millioen soldaten, zoo is deze onze schatting niet te laag geraamd. Vanwaar nu soldaten en het voor hun onderhoud benoodigde geld te halen? Beide vereischen behoren tot het rijk der onmogelijkheden. Laten wij daarom onze hoop op betere toestanden vestigen op de langzaam doch zeker vooruitgaande beschaving die met hare stralen ook eens ons schoon Insulinde zal verlichten en in waarheid tot een aardsch paradijs zal herscheppen.

En hiermede vermeen ik genoegzaam te hebben aangetoond dat, afgezien van de beteekenis van des heeren Perelaers werk als ethnografische roman, de wetenschappelijke waarde er van, om niet te zeggen gelijk is aan 32° Fahrenheit, toch wel zeer veel te wenschen overlaat. »Sapienti sat."

's Gravenhage, Mei 1882.

H. VON ROSENBERG.

Oud O.-I. ambtenaar, belast met wetenschappelijke onderzoekingen in Ned.-Indië.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

In memoriam. De studie van het Sanskrit heeft den 7^{en} Maart ll. een zwaar verlies geleden door het afsterven, op 73-jarigen leeftijd, van Dr. John Muir. In »The Times» van 9 en 14 Maart wordt een beknopt overzicht gegeven van het leven en de groote verdiensten van dezen ook ten onzent hooggewaarden Orientalist, dat overgenomen is zoowel in Trübner's bekend »American, European en Oriental Literary Record», New series, nos. 171—72, als in de dezer dagen verschenen aflevering van de »Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië», uitgegeven door het Koninklijk Instituut te 's Gravenhage, aan welke wetenschappelijke instelling Dr. Muir sedert lang als buitenlandsch lid verbonden was.

Japansche kunst. Volgens eene mededeeling in het »Nieuwsblad voor den boekhandel», van 2 Mei jl. no. 35, heeft het Britsch Museum het initiatief genomen van het aanleggen eener verzameling van proeven van de Japansche kunst, welke dagelijks bij kunstenaars en kunstliefhebbers meer belang wekt. De bestuurders van die groot-sche inrichting hebben den aankoop goedgekeurd van de Japansche verzameling welke door dr. Anderson is nagelaten; zij bestaat uit geïllustreerde boekwerken, schilderijen en teekeningen gedurende een veeljarig verblijf in Japan bijeengebracht.

Eenige maanden geleden werd de Fransche Regeering onder de hand verwittigd dat deze verzameling te koop was, maar de onzekerheid, waarin het ministerie toenmaals nopens zijn eigen bestaan verkeerde, gedoogde niet onderhandelingen over den aankoop aan te knopen. Door de nauwlettende afscheiding van de verschillende bestanddeelen, welke de verzamelingen van het Britsche Museum uitmaken, is er gevaar dat de nalatenschap van dr. Anderson niet in haar geheel kan blijven, maar dat zij aan verschillende afdeelingen zal worden toebedeeld; zoo zullen de boekwerken met houtsnedes versierd bij de Oostersche boekwerken een plaats vinden en de teekeningen niet vergezellen van sommige meesters die ook voor die boeken hebben gearbeid. Gelukkig zal, voor de scheiding, de geheele verzameling bijeen worden tentoongesteld in de galerij der »Kings Library», waar thans de kaarten en gezichten van Londen zijn uitgesteld.

Te dezer plaatse zij tevens de aandacht gevestigd op de in de jongste aflevering der »Bijdragen» van het Koninklijk Instituut opgenomen beschrijving van Japansche boekwerken van wijlen Prof. Dr. Hoffman, uitgegeven door diens leerling, mr. L. Serrurier, die daaraan een alleszins lezenswaard »naschrift» heeft toegevoegd.

Dokinrichting te Tandjong Priok. Ingevolge aanwijzing van den Minister van marine werd de luitenant ter zee 1^e klasse, Jhr. H. M. van der Wijck, door diens ambtgenoot van Koloniën in commissie gesteld, om met den ingenieur der 2^e klasse van 's lands burgerlijke en openbare werken in N.-I., J. J. E. van Bergen, dok-inrichtingen in verschillende landen te bezichtigen en daarna advies

niet te brengen nopens de dokinrichting, welke in de nieuwe haven te Tandjong Priok behoort te worden gemaakt. Daardoor vond deze zeeofficier aanleiding en gelegenheid om zijne aandacht meer in het bijzonder aan dit voor zijne vakgenooten zoo belangrijke onderwerp te wijden en eenige gegevens te verzamelen, waarvan de kennisneming ook voor anderen, vooral voor hen, die niet in de gelegenheid zijn de wetenschappelijke tijdschriften getrouw te volgen, van belang kan zijn. Zijne »beschouwingen over drooge dokken en dokstelsels» zijn opgenomen in de dezer dagen verschenen eerste aflevering van deel XXIII der »Mededeelingen betreffende het zeewezen,» waaraan een tiental platen zijn toegevoegd.

Belangrijke onderwerpen ter behandeling. Dezer dagen werden vanwege de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid toegezonden de »Punten van beschrijving voor de 105de Algemeene Vergadering en het 25te Congres op Dingsdag 11 Juli a.s. en volgende dagen, te Utrecht te houden.» Veel en velerlei zal alsdan worden ter sprake gebracht. Meer bepaald voor Indië van belang is de door den heer C. J. M. Jongkindt Coninck voorgestelde bespreking van de »landbouw-opleiding» aldaar, naar aanleiding der volgende vragen: 1°. Is de opleiding der ambtenaren, die de kultuur in Indië niet alleen moeten contrôleeren, maar naar de hoogst mogelijke zuivere opbrengst moeten streven, in alle opzichten voldoende? 2°. Het moederland heeft bij het welslagen der partikuliere ondernemingen, welke meer en meer voor die der Regeering in de plaats treden, indirect en direct even groot belang. Bestaat hier te lande voldoende gelegenheid om jonge lieden de opleiding te geven, die voor het welslagen der kultures in Indië vereischt wordt? 3°. In Indië schijnt men niet doordrongen van de waarde der landbouw-wetenschap, wier algemeene regelen zoowel in Indië als in Europa gelden. Zal die overtuiging meer algemeen veld winnen, dan dient de Regeering voort te gaan door van hare ambtenaren bij de kultures grondige theoretische en practische kennis te eischen van de landbouw-wetenschap in haren geheelen omvang — en de voortdurende studiën hier zoodanig te regelen, dat ook de particuliere ondernemers door dit voorbeeld gedwongen worden, van hunne administrateurs degelijke landbouwkennis te vorderen.

Bij de toenemende zucht om de Nederlandsche koopvaardij en den handel op Nederlandsch-Indië te herstellen zal de heer C. Bosscher de bespreking inleiden van het denkbeeld om op verschillende punten van den Nederlandsch-Indischen Archipel handelskantoren te vestigen er worden mededeelingen gevraagd omtrent de plaatsen, waar zulke vestiging voordeelen zou kunnen belooven.

Ook zal de vraag worden behandeld: Hoe kan de Nederlandsche emigratie en de emigratie in onze koloniën het best geleid worden ten bate van Nederland en zijne bewoners? In te leiden door den heer H. de Clercq GBz.

Wij twijfelen niet of de aankondiging dezer onderwerpen zal vele belangstellenden in koloniale aangelegenheden opwekken de vergadering en het congres der Maatschappij van nijverheid te Utrecht bij te wonen.

Eene welverdiende onderscheiding. Volgens het statuut der »Thorbecke-stichting» te Leiden kan aan auteurs van geschriften over onderwerpen van rechtswetenschap, staatswetenschap, sociale wetenschap en politieke geschiedenis een eereprijs worden toegekend. Het Curatorium dier stichting heeft in zijne den 6en Mei jl. gehouden vergadering besloten dien prijs ditmaal te moeten toekennen aan den hoogleeraar dr. P. J. Veth voor zijn bekend werk: »Java, geographisch, ethnologisch, historisch.» In een plechtige openbare vergadering zal dit huldeblijk eerlang worden aangeboden.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN NEDERLANDSCH-INDIË.

Bergsma (Dr. P. A.), Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië. Derde jaargang. 1881. Uitgegeven op last der Nederlandsch-Indische Regeering. Batavia, Landsdrukkerij, 1882. 8°. f 0.40.

Bloemen Waanders (F. G. van), De koffiemarkt. 's Hage, H. C. Susan C. Htoon. 1882. 8°. (27 blz.) f 0.40.

Bos (P. R.), Schetsen en beelden uit Nederland en Nederlandsch-Indië, een leesboek voor school en huis. Groningen, J. B. Wolters. 1882. 8°.

Eekhout (W.), Beknopt overzicht van het Burgerlijk Wetboek en het Wetboek van Koophandel benevens het Reglement op de Regterlijke Organisatie en het beleid der Justitie en het Reglement op de Burgerlijke Regtsvordering voor de Raden van Justitie op Java en het Hooggeregts-Hof in Ned.-Indië, in vragen en antwoorden Macassar, Benjamins & Co. 1881. 8°.

Freytag (C. J. de), Beknopte handleiding der algemeene pathologie ten gebuike bij het onderwijs aan de school voor inlandsche geneeskundigen op verzoek van den Chef van den Geneeskundigen dienst samengesteld. Batavia, Landsdrukkerij 1882. 8°. Met Atlas. 4°.

Kleij (Th.), Aanteekeningen op de door Zijne Excellentie den Minister van Koloniën aan de Tweede Kamer verstrekte inlichtingen op mijn Adres. 's Gravenhage, M. M. Couvée. 1882. folio. (10 blz.) f 0.20.

—, De zaak van den Luitenant Kleij en 50 andere Officieren van het Nederlandsch-Indische Leger door en in »de Pers» besproken. 's Gravenhage, M. M. Couvée. 1882. 8°. (100, 4 en 2 blz. met de Aanteekeningen.) f 0.75.

Klinkert (H. C.), Opstellen ter vertaling in het Maleisch. 2e stukje. Leiden, E. J. Brill. 1882. 8°. (32 blz.) f 0.75.

Micola (J.), Lotgevallen van vijf Toemenggoengs. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°. (Arab. kar.)

Oosting (H. J.), Soendaasch-Nederduitsch-Woordenboek, samengesteld op last van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië. Batavia, Ogilvie & Co. ('s Gravenhage, Mart. Nijhoff.) 4°. 3 stukken. (12, 16, 40 en 874 blz.) f 7.—.

Raden Pandji Soerjo Widjojo, Basiran basioren. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Rekenboek (Maduresch) over den regel van drieën. Derde druk. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Serat tjarios lalampahan nipoen praboe oema jonfal. 3e stukje. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Stoomvaart-Maatschappij „Nederland.” Verslag. April 1882. Amsterdam, M. & F. C. Westerman. 1882. 4°.

Toorn (J. L. van der) dan **L. K. Harmsen**, Pada menjatakan peladjaran berhitoeng jang akan ditjahari didalam pikiran dandibatoe-toelis oleh sakalian kanak-kanak jang beladjar ditempat pengadjaran jang dipoelau-poelau Hindia ini adanja. Uitgegeven door het Gouvernement van Nederlandsch-Indië. Kitab jang kadoea. Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°.

Wetgeving (De Indo-Nederlandsche). Staatsbladen van Nederlandsch-Indië, bewerkt en met aantekeningen voorzien door **J. Boudewijnse** en **G. H. van Soest**. 19e afl. 1873—1874. Haarlem, H. M. van Dorp. Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1882. 8°. (Blz. 433—592.) f 5.—.

Zeeman (Mr. A. J.), Varia op rechtswetenschappelijk gebied, behandeld van het standpunt der Hegeliaansche Wijsbegeerte. Tweede aflevering. 1882. Batavia H. M. van Dorp & Co. 1882. 8°.

IN HET BUITENLAND.

Blunt (Wilfrid Scawen), The Future of Islam. London, Kegan Paul, Trench & Co. 1882. 8°. f 3.90.

Dutt (Torn), Ancient Ballads and Legends of Hindustan. With Introductory Memoir by **Edmund W. Gosse**. London, Paul, Trench and Co. 1882. 12°. (pp. 154) 5s.

Giles (Herbert A.), Historic China and other sketches. London, Thos. de la Rue & Co. 1882. 8°. f 5.85.

James (Sir W. M.), The British in India. Edited bij his Daughter, **Mary J. Salis Schwabe**. Dondon, Macmillan. 1882. 8o. (pp. 368). 12 s. 6 d.

Kane (H. H.), Opium smoking in America and China. New York, 1882. 16mo. pp. XIV, 166). 5 s.

Mackenzie (Alexander), How India is governed being on account of England's work in India. London, Kegan Paul, Trench & Co. 1882. 8o. f 1.30.

Newman (Henry Stanley), Days of grace in India: A record of Visits to Indian Missions. London, Partridge. 1882. 8°. (pp. 330). 5s.

Palmer (E. H.), Simplified Grammar of Hindustani, Persian and Arabic. London. Trübner. 1882. 8°. (pp. 104). 5s.

Papers relating to the affairs and Sulu of Borneo, and to the Grant of a charter of incorporation to the „British North Borneo Company.” Part. I. Correspondence respecting the claims of Spain. Part. II. Correspondence respecting the claims of Holland. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London, Harrison and Sons. 1880. folio.

Rowney (H. B.), The Wild Tribes of India. London, De la Rue. 1882. 8°. (pp. 240). 5s. 6 d.

Tea Cyclopaedia: Articles on Tea, Tea Science, Blights, Soils and Manures, Cultivation, Buildings, Manufacture, &c.; with Tea statistics. Compiled by the Editor of the „India Tea Gazette.” Illustrated with coloured, Plates on Blights, from Drawings by **S. E. Peal**. London, Whittingham, 1882. 8°. (pp. 340). 28 s.

Dr. P. A. BERGSM A.

Met innige deelneming is ongetwijfeld dezer dagen door het wetenschappelijk publiek hier te lande het zoo onverwacht overlijden van Dr. P. A. Bergsma vernomen, terwijl wij ons overtuigd houden, dat het ook in Indië, dat hij onlangs na een 22-jarig verblijf had verlaten, met droefheid zal worden vernomen.

Zijn vriend en ambtgenoot bij den geographischen dienst weleer, de Hoogleeraar Dr. J. A. C. Oudemans, schrijft in het „Utrechtsch Dagblad” van den 8ten Mei j.l.:

»Gisteren is te Utrecht, bij de familie, uit Port-Said het telegrafisch bericht ontvangen van het overlijden, in de Rode zee, van Dr. P. A. Bergsma, Directeur van het Magnetisch en Meteorologisch Observatorium te Batavia, die na een bijna 22-jarig verblijf in O.-I. met de Fransche mail naar zijn vaderland terugkeerde. Ieder, die den buitengewoon werkzaam man te Batavia gekend heeft, zal het bejammeren, dat ook zijn krachtig gestel gesloopt is geworden door het tropische klimaat. Want, ofschoon nog de bijzonderheden omtrent de naaste reden van zijn overlijden ontbreken, het is uit zijn brieven bekend, dat zijne gezondheid in de laatste jaren niet meer zoo goed was als vroeger, en dat hij er reeds voor drie of vier jaren aan dacht, ten minste een verlof naar Europa aan te vragen.

Toen de Gouverneur-Generaal Pahud in 1856, op zijne reis naar Java, te Potsdam een bezoek bracht aan Alexander von Humboldt, wees deze hem op de gunstige ligging der Nederlandsche Oostindische bezittingen, om er, op dezelfde wijze als de Engelschen te St. Helena,

Toronto en Hobarttown gedaan hadden, geregelde magnetische en meteorologische waarnemingen te doen uitvoeren. De periodieke (jaarlijksche en dagelijksche) verschijnselen in den dankring volgen er op elkander met veel grootere regelmaat op, dan op hooge of lage breedte, de sterke veranderingen van temperatuur en luchtdrukking, waaraan wij hier gewoon zijn, zijn daar niet voorhanden, en wanneer dus één luchtstreek op den aardbol geschikt is om meteorologische wetten af te leiden, dan is het de zoogenoemde verzengde, waarin onze koloniën gelegen zijn.

In Indië aangekomen, zond de Gouverneur-Generaal Pahud den brief van von Humboldt met begeleidend schrijven aan den Minister van Koloniën, Mr. P. J. Mijer, die, na raadpleging van Prof. Buys Ballot, Dr. P. A. Bergsma voor de uitvoering van het plan Humboldt bestemde.

Bergsma was een zoon van den Hoogleraar in de botanie aan de Utrechtsche Hoogeschool. Hij was te Gent geboren, waar zijn vader vóór de omwenteling van 1830 het hoogleeraarsambt in de chemie vervulde.

Hij studeerde te Utrecht in de wis- en natuurkunde, en promoveerde in 1854 op eene natuurkundige dissertatie: *Over de phosphorescentie door bestraling*. Na zijne promotie was hij eenigen tijd docent in de wiskunde aan het gymnasium te Deventer, maar studeerde later te Delft, om het radikaal van O.-I. ambtenaar 2^e klasse te verkrijgen. In dien tijd viel het voor, dat voor het door Humboldt aangegevene doel de keuze op hem viel. Hij bedong, dat hem eerst de tijd gegund zou worden om zich in Europa geheel op de hoogte te stellen van de taak, die hem in Indië wachtte; en dat hij eerst dan behoefde te vertrekken, wanneer de bestelde instrumenten zouden ontvangen, beproefd en goedgekeurd zijn. Hiermede gingen twee jaar voorbij; ofschoon in October 1858 aangesteld, vertrok hij dus pas in 1860, na Utrecht, Kiew, Greenwich, Weenen, Munchen en andere plaatsen bezocht te hebben. Hij werd toen, om welke reden is mij onbekend, niet onmiddellijk met den titel benoemd, dien hij ten laatste had, maar als »ingenieur bij den geographischen dienst, belast met het doen van magnetische en meteorologische waarnemingen."

Te Batavia aangekomen, vond hij inmiddels den Gouverneur-Generaal Pahud door den baron Sloet van de Beele vervangen, die minder dan zijn voorganger, en minder dan von Humboldt, doordrongen scheen van het belang of het nut der wetenschappelijke werkzaamheden, waarvoor Dr. Bergsma was overgekomen, en onder wiens bestuur de stichting van een magnetisch observatorium slechts zeer langzaam vorderde. Verscheidene jaren gingen op die wijs verloren. In die tijden werd o. a. schertsenderwijze voorspeld, dat Dr. Bergsma kans had

gepensioneerd te worden als »directeur van het op te richten magnetisch en meteorologisch observatorium te Batavia."

Nochtans, aan alle wederwaardigheden komt een einde, en den 1sten Januari 1866 konden de waarnemingen beginnen, in een houten gebouw, op het erf van een gehuurd huis op Parapatan, dat nog voorloopig heette, totdat nader beslist zou wezen, of die voorloopige plaats ook de definitieve worden zou; hetgeen later ook gebeurd is.

In het jaar 1871 kwam, in groot quarto formaat, het eerste deel der onder Dr. Bergsma's bestuur gedane waarnemingen in het licht, en sedert zijn nog drie andere deelen gevolgd. De meteorologische waarnemingen worden van uur tot uur verricht, door Javaansche adsistenten, die Dr. Bergsma zelf daartoe geheel moest bekwaren. De magnetische waarnemingen deed hij uitsluitend zelf, evenals het bewerken van al de waarnemingen en het afleiden der resultaten. Alleen een onverdroten werkzaamheid, een algeheele toewijding aan de hem opgelegde taak kon hem daartoe in staat stellen. Geruimen tijd, ik meen vier of vijf jaar lang, had hij voor deze werkzaamheden geen hulp hoegenaamd; later werd hij bijgestaan door een op wachtgeld zijnd gezagvoerder der gouvernements-marine, totdat er eindelijk, bij de organisatie van het personeel van het magnetisch en meteorologisch observatorium, waarbij zijn titel werd wat hij behoorde te zijn en zijn betrekking tot den geographischen dienst ophield, ook een onder-directeur werd toegestaan, een betrekking die eerst werd waargenomen door den luit. t/z. Bakker Overbeek, en waartoe later Dr. J. P. van der Stok benoemd werd.

De waarnemingen, te Batavia verricht en door Bergsma bewerkt en in het licht gegeven, zijn door alle meteorologen zeer gunstig beoordeeld; zij bevatten den grondslag tot de meteorologie onzer Oostindische koloniën, en munten vooral door de zorgvuldige bewerking uit.

In de laatste jaren werden ook, op zijn voorstel en naar zijn aanwijzingen, over een aanzienlijk aantal plaatsen in den Indischen Archipel regen-waarnemingen gedaan, geheel door vrijwilligers, maar het slagen van die poging moet geheel gedankt worden aan den takt van Dr. Bergsma, die de instructie voor de waarnemers zoo inrichtte, dat ieder er zoo weinig mogelijk in zijn bezigheden door gehinderd werd, en die zorgde, dat de resultaten der waarnemingen zoo spoedig mogelijk met vermelding van de namen der waarnemers, gedrukt en onder hun oogen kwamen, waardoor de lust om aan dit onderzoek deel te nemen, natuurlijk onderhouden werd.

Na mijn vertrek in 1875 uit Indië, werd Bergsma chef van de 7e afd. van het marine-departement, waar, behalve zijn eigene zaken, ook die van de triangulatie behandeld werden. Hij was lid van het

bestuur, en menigmaal voorzitter, der Kon. Natuurk. Vereeniging, waar hij menigmaal een voordracht gehouden heeft. Hij was ook vele jaren lang lid van het collegie van curatoren van het Gymnasium Willem III te Batavia.

In het voorjaar van 1868 begaf Bergsma zich in het huwelijk met Mevr. de Wed. Bol, geb. Bryson; behalve eene voordochter, had hij uit dit huwelijk twee zoontjes, waarvan één hem op nog jeugdigen leeftijd door een aanval van cholera ontviel.

Zijn weduwe kan met haar beide kinderen in eenige dagen hier verwacht worden

Bergsma is slechts weinig over de 50 jaren oud geworden; zijn werkracht in aanmerking nemende, mogen wij zijn dood als een groot verlies beschouwen, want al zou hij later den naam van »gepensioneerd" dragen, werkeloos zou hij, in het vaderland teruggekeerd, zeer zeker niet gebleven zijn."

Het bovenstaande levensbericht van Dr. P. A. Bergsma kan nog aangevuld worden met de woorden die hij den 6^{en} Maart j.l. schreef: »Ik heb zeer hard gewerkt, en doe dit nog; er is zooveel te doen voor mijn verschillende dienstzaken, dat ik onmogelijk zou hebben kunnen vertrekken vóór half April." Zoo is hij in den dienst van zijn land en van de wetenschap werkend bezweken, de krachten waren uitgeput, en de *dulcis quies post indefessos labores* in het vaderland, te midden van de zijnen, en van de broeders, zusters en vrienden, die zoo vurig verlangden hem weer te zien, mocht hem niet ten deel vallen. ¹⁾

De heer Oudemans, uit zijn leven de voornaamste bijzonderheden mededeelende, gaf tevens de geschiedenis van het observatorium, tot welks oprichting op het einde van 1873, op voorstel van den Minister Franssen van de Putte, met medewerking van enkele kamerleden, die overtuigd waren dat het hier de toepassing der spreuk gold: *Bien ou rien*, de noodige fondsen werden toegestaan door de Kamers.

In de voorrede van het derde deel, in December 1878 ter Landsdrukkerij te Batavia verschenen, van de *Magnetical and Meteorological Observations*, mocht de heer Bergsma dan ook erkentelijk uitroepen: »Het hoofddoel waarvoor ik naar Indië ging is bereikt. Het werk door mij verricht aan het observatorium, zoo als het voorloopig werd ingericht, heeft, naar ik mij vleien mag, overvloedig bewijs geleverd,

¹⁾ Had hij tijdig verlof genomen, waarschijnlijk zou hij langer gespaard zijn gebleven. Maar voor hem, even als voor den hortulanus van 's Lands Plantentuin, wiens afsterven wij voor een paar jaar betreunden, was het gaan met verlof tevens het verliezen van hunne betrekking voor goet. Waarom maakt de Regeering geen speciale bepaling, om voor hen die deze éénige betrekkingen bekleeden, het gaan met verlof met behoud er van mogelijk te maken?

»welke groote diensten de magnetische en meteorologische waarnemingen in dit land aan de wetenschap kunnen bewijzen, en thans is »voor de studie van de verschijnselen op dat gebied een vaste grondslag gelegd door de oprichting van een centraal observatorium te »Batavia, dat voorzien is met de beste werktuigen, welke geheel voldoende aan den tegenwoordigen stand van de wetenschap.

»De oprichting van stations voor meteorologische waarnemingen in »den Archipel zal niet met zoo groote moeielijkheid gepaard gaan, als »die van het centraal observatorium, de uitgaven zullen betrekkelijk »gering zijn, en aan de hoofdinstelling te Batavia zal steeds de gelegenheid bestaan, om waarnemers uit de inlandsche bevolking te vormen, die later onder toezicht van officieren van gezondheid of andere »ambtenaren op de stations te werk zullen kunnen gesteld worden."

Omtrent die waarnemers zij opgemerkt, dat Dr. Bergsma, toen hij in 1866 met het opteekenen van waarnemingen begon, geruimen tijd te vergeefs zich beijverde geschikte adssistenten te bekomen te Batavia. Een poging van regeeringswege aangewend om, met medewerking van de residenten, Javaansche jongelieden over te halen zich aan dezen geheel nieuwen diensttak te wijden, had geen resultaat, toen onverwacht, een jongmensch uit Bagelen, zoon van een inlandsch hoofd van minderen rang, die met moeite op eigen kosten de reis naar Batavia had gedaan, zich bij den heer Bergsma als aspirant-waarnemer kwam aanmelden. Zijn werk voldeed en zijn voorbeeld vond navolging, zoodat de heer Bergsma van toen af steeds over een voldoende getal waarnemers kon beschikken, die zich niet alleen door vlugge bevattings, maar ook door hun trouwe en stipte plichtsbetrachting onderscheidden, terwijl hun loon, hoewel voor inlanders vrij ruim, toch altijd gering was bij den aard van de diensten, die zij bewezen. De meteorologen, die zoo verbaasd hebben gestaan over de reeksen van waarnemingen, welke Dr. Bergsma geruimen tijd alleen met zijn inlandsche waarnemers verricht had, zouden dit zeker nog meer zijn, als zij de laatsten aan het werk zagen, steeds met dezelfde onverstoorbare kalmte en regelmaat waarnemingen opteekenende, op elk uur van den dag en van den nacht, voor welke taak een Javaan dan ook bij uitnemendheid bekend is.

In de voorrede van het derde deel, waarvan hierboven een gedeelte is aangehaald, zegt de heer Bergsma ten slotte: »Ik eindig met de hoop »uit te drukken dat alle beoefenaars van de natuurwetenschappen zich »met mij zullen vereenigen, wanneer ik aan de Regeering mijn oprichten »dank betuig voor de met zoo milde hand door haar geopende gelegenheid tot het bestudeeren van de magnetische en meteorologische verschijnselen in den Oost-Indischen Archipel."

In het tweede deel van den jaargang 1880 van dit tijdschrift hebben de lezers uit de aldaar op blz. 486 aangehaalde woorden van den Directeur der Centralanstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus te Weenen, Dr. J. Hann, kunnen zien, hoe deze geleerde van ganscher harte zich aansloot aan die dankbetuiging, en de wijze roemde waarop het observatorium is ingericht, terwijl hij ook de »würdige Form" prees, waarin de waarnemingen te Batavia werden gepubliceerd, en ten slotte verklaarde: »Herr Bergsma hat eine riesige Arbeit geliefert." De toevallige omstandigheid dat bij ons te lande geen natuurkundig tijdschrift bestaat, waarin recensien worden opgenomen, moge al eenigszins verklaren, waarom de arbeid van Dr. Bergsma tot nu toe in geen enkel hier te lande uitgekomen geschrift door deskundigen besproken werd; wij staan niettemin voor het droevig feit, dat aan een zeer verdienstelijk man, die een voorbeeld gegeven heeft als weinigen van onverdoofbaren ijver en onbepaalde toewijding, door zijn landgenooten eerst na zijn verscheiden de zoo wel verdiende hulde kan worden toegebracht.

Wetenschap en Industrie.

INTERNATIONALE AARDRIJKSKUNDIGE TENTOONSTELLING TE VENETIË. SEPTEMBER 1881.

Dezer dagen verscheen, als bijvoegsel van de Ned. Staatscourant, No. 92, van de hand van den Consul der Nederlanden te Venetië, Teixeira, een uitvoerig verslag over de laatstelijk te Venetië gehouden internationale aardrijkskundige tentoonstelling. Hetgeen daarin voorkomt betreffende de inzendingen zoowel van ons vaderland en Indië als van verschillende andere koloniale mogendheden, is belangrijk genoeg om er hier een plaats voor in te ruimen.

Wat allereerst Engeland betreft, de kaarten van de Admiraliteit, en daaronder in het bijzonder de windkaarten van de Stille Zuidzee, den Atlantischen Oceaan en de Indische Zee en de kustkaarten van de eilanden van Groot-Brittannië, de Noordpoolzee, Noordzee, Oostzee, Middellandsche Zee, Adriatische golf, Roode Zee, Chineesche Zee, Australië, Nieuw-Zeeland, Noord- en Zuid-Amerika, vormden een zeer kostbaar geheel, dat ten overvloede nog door de inzendingen van het Indisch Gouvernement werd aangevuld. De proeven van chromolithographie en photozincographie waren bevredigend, maar de meeste kaarten waren op steen gegraveerd, in zooverre het de omtrekken en tekst betreft, terwijl de bergen met lithographische stift op steen geteekend waren. Prachtige exemplaren van teodoliten en andere instrumenten, meestal van Troughton en Simms te Londen, waren tentoongesteld. Zeer opmerkenswaardig was de automatisch werkende getijmeter, welke met een genoegzaam aantal raderen voorzien is, om het getij op de breedste schaal op te teekenen. Zoodanige zelfaanduidende werktuigen zijn met zelfaanteekende barometers en anemometers thans in 15 havens van Britsch-Indië in werking, en het hier tentoongestelde exemplaar was ook gedurende 8 dagen in beweging gezet en teekende nauwkeurig de veranderingen van getij aan, in de Adriatische golf binnen de haven van Venetië.

Frankrijk had een zeer uitgebreide tentoonstelling. Al zijn Ministeriën

en openbare instellingen op het gebied van de geographie in den breedsten zin hadden ingezonden.

De werken die de aandacht van de mannen van het vak en van de geleerden trokken, bestonden hoofdzakelijk uit de inzendingen o. a. van: het Ministerie van Buitenlandsche Zaken op het gebied der historische aardrijkskunde en der geschiedenis der geographie door een schoone verzameling van antieke kaarten;

het Ministerie van Landbouw en Handel door zijn statistische publicatiën omtrent landbouw en handel;

het Ministerie van Financiën door statistieke tabellen van de handelsbeweging in Frankrijk;

het Ministerie van Openbaar Onderwijs door zijn publicatiën omtrent de Oostersche taalkennis en wetenschappelijke zendingen, vergezeld van ethnographische kaarten, gravuren en photographiën.

De kaart van Indo-China van den heer Dutreuil de Rhins en de uitgaven op geographisch gebied van Hachette en Co. en Maurice Dreifous, even als die van de genootschappen voor handelsgeographie uit Parijs en Bordeaux, verdienden onverdeelde opmerking.

Japan verdient alle achting, wanneer men bedenkt in hoe korten tijd die natie zich op de hoogte van onze Europeesche beschaving gesteld heeft en op welke degelijke wijze zij daarin met ijzeren volharding vooruitstreeft. De tentoongestelde kaarten en werken van de Japansche Ministeriën van Openbaar Onderwijs, Binnenlandsche Zaken, Marine en Openbare Werken, die volgens eene bijgevoegde verklaring, alle door Japanners en geen Europeanen vervaardigd waren, zoowel als de verzamelingen van rotsstukken, mineraliën, fossiliën, en op het zoölogisch gebied van vogels, vlinders, kevers, amphibiën en schelpdieren van de universiteit te Tokio, wekten algemeene bewondering op.

Nieuw Zuid-Wallis in Australië muntte uit door een in gips vervaardigd model van den zigzagspoorweg, welke het Blauwe gebergte doortrekt. De photographiën en kaarten, door die kolonie tentoongesteld, trokken alle aandacht, en wel bijzonder de kaarten van de uitgestrekte schaaapweiden, waarin de districten van dat land, als het ware op administratief gebied, verdeeld zijn. De inzending van die kolonie, onder leiding van den commissaris Oscar Meijer, kwam eerst in de laatste dagen van September aan en kon dus niet meer in den catalogus vermeld worden. Zij was echter zóó belangrijk, dat men niet aarzelde, haar eene door Nederland en zijne koloniën niet gebezigde plaatsruimte in de tentoonstelling, welke trouwens niet door schitterend licht uitmuntte, ter beschikking te stellen.

Spanje leverde merkwaardige bijdragen op het gebied van zijne geodesische opnemingen en triangulatie, een fraaien atlas van het rijk en zijne overzeesche bezittingen 1:200,000 en 1:100,000, zoo als ook hydrographische kaarten, maar vooral op het gebied der geschiedenis van de geographie en der aardrijkskundige geschiedenis, door inzendingen van vele openbare inrichtingen.

De Britsche kolonie Victoria in Australië had goed uitgevoerde kaarten en belangrijke publicatiën ingezonden omtrent de telegraaf- en postverbindingen, de voortbrengselen, den handel, de algemeene statistiek en de havens, baaien en kusten van die kolonie. De zoölogie was

er door de werken van professor Fred. M. Coy vertegenwoordigd en ging gepaard met gekleurde kaarten die de insectenverdelgende vogels en de giftige slangen, welke in de kolonie voorkomen, vertoonden. De flora werd er behandeld door de beschrijving van de voor nijverheid bruikbare planten en van den Eucalyptus, welke opgeluisterd werd door eene verzameling van tropische planten, ingezonden door baron Ferdinand von Muller. Twee kaarten vertoonden de administratieve verdeeling van de kolonie in baillys en gemeenten.

En nu de Nederlanden en onze koloniën.

Wij hadden niet veel ingezonden, maar wat wij tentoongesteld hadden was goed, degelijk, wetenschappelijk en belangrijk. Reeds lang voor het begin der werkzaamheden van de opstelling der voorwerpen, had men gezocht veel en goed licht en veel wandruimte te erlangen, daar men wel voorzag, dat onze grootste inzending tot het gebied der cartographie zou behooren. En zulks is naar wensch gelukt, want onze kaarten, die alleen eene ruimte besloegen van ruim 300 kwadraat meters, konden allen in het gunstige licht geplaatst worden. Bij het vermelden van wat wij tentoongesteld hadden, zal ik — schrijft de consul — naar de volgorde van de localen te werk gaan, waarbinnen alles zich bevond. Ik begin dus met het ruime voorportaal, waar de inzending van onze Oost-Indische koloniën was opgesteld. Daaronder prijkten in de eerste plaats de producten van het topographisch bureau te Batavia, als: de groote, ruim 30 kwadraat meters beslaande, photoautographische kaart van de residentie Pasoeroean 1 : 20,000. Dat was de grootste kaart van de geheele tentoonstelling en zij voldeed algemeen wegens hare zuivere, breede en flinke behandeling. Daaraan schaarden zich op waardige wijze: de door lichtdruk gereproduceerde kaart van de residentie Batavia (Albertypie), de photo-autographische kaart van het eiland Poeloe Bras, de gephotografeerde kaart van de residentie Soerabaia en de manuscript taalkaart van Java en Madura. Algemeenen bijval vonden: de etappekaart van Java en Madura 1 : 500,000 van luit.-kolonel Havenga, de kadastrale overzichtskaart van de stad Batavia 1 : 10,000, de schoolkaarten van Nederlandsch-Indië en Java van von Schmidt auf Altenstadt. Veel belangstelling wekten de geognostische kaarten van het Ombilien-kolenveld van Sumatra en de overige mijnkaarten van Banka en Billiton, welke ik, naar wensch van onze Indische Regeering, uit de Jaarboeken van het Mijnwezen in Oost-Indië ontleend en tentoongesteld had. De meteorologische en magnetische waarnemingen, de regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië, de bijdrage tot de kennis van de weersgesteldheid ter kuste van Atjeh, de triangulatie van Java door professor Oudemans, met de daarbij gevoegde vergelijking van de opnemingen met den Repsoldschen basismeter, zoo als ook de magnetische opnemingen in den Indischen Archipel van van Rijkevorsel, werden alle door de mannen der wetenschap met voldoening bezichtigd. Veel opmerkzaamheid werd besteed aan de diverse woordenboeken van de Maleische, Soendasche en Boeginesche talen, aan de statistiek van handel en scheepvaart in Nederlandsch-Indië, aan de onderzoekingen naar de rechten van den inlander op den grond en aan de publicatiën van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, aan die

van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, aan die van de Vereeniging tot bevordering van geneeskundige wetenschappen en niet minder aan die van de Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw. Het was mij gelukt de tentoonstelling van onze Nederlandsch-Indische afdeeling op bescheiden wijze met eene kleine verzameling van de hoofdproducten onzer Oost-Indische koloniën te verrijken, die door de jury en het publiek zeker meer dan zij het verdiende geprezen werd, daar de tijd mij ten eenenmale ontbroken had om haar volkomen te maken.

Van onze Indische afdeeling, kwam men in de lokalen die door de uitstekende voortbrengselen van onze Typografische Inrichting te 's Gravenhage bekleed waren.

Daar vond men:

de topographische kaart van Nederland 1 : 200,000 en dezelfde op de schaal van 1 : 50,000, gedeeltelijk opgesteld en ten deele in portefeuilles;

3 breukstukken van onze prachtige chromolithographische kaart der Nederlanden 1 : 25,000;

de zeer belangrijke chromolithographische hoogtekaart van Nederland;

3 fragmenten van de chromolithographische kaart van Java 1 : 100,000, terwijl de overige fragmenten, voor zoo verre zij het licht gezien hebben, in portefeuilles ter inzage van het publiek gereed lagen;

2 fragmenten van onze voortreffelijk uitgevoerde Waterstaatskaart, wier overige onderdeelen insgelijks in portefeuilles voorhanden waren;

de beschrijving van de methode-Eckstein voor de vervaardiging onzer chromolithographische kaarten, onder aanwending van asphaltdruk met de daarbij behoorende steenen en afdrukken; eenige reproductiën van kunstwerken op dezelfde wijs vervaardigd; eene volledige beschrijving van de door Eckstein voor den tekst gebezigde autotypographie, de detailbladen voor de teekening van opnemingen ten behoeve van de militaire ingenieurs voor de chromolithographische reproductie volgens het systeem-Eckstein en tal van andere proeven en bijzonderheden tot dat systeem behoorend. Het oordeel van de mannen der wetenschap, zoowel als dat van het groote publiek luidde ééinstemmig, dat de kaarten van onze topographische inrichting verreweg de schoonste en fraaist bewerkte waren van de geheele tentoonstelling.

Op de afdeeling van genoemde inrichting volgde die, voor de expeditie van Midden-Sumatra bestemd. Hier vonden algemeenen bijval de door den ingenieur D. D. Veth vervaardigde kaarten van de Batang Hari en zijtakken, zijne photographiën gedurende de expeditie genomen, de publicatiën omtrent die expeditie door het Aardrijkskundig genootschap van Amsterdam uitgegeven, opgeluisterd door de keurig uitgevoerde lithographiën welke daarop betrekking hebben. Veel belang wekten de publicatiën van ons Instituut voor land-, taal- en volkenkunde in Nederlandsch-Indië uit 's Gravenhage en niet minder de verschillende werken, op cartographisch en ander gebied, van het Aardrijkskundig genootschap te Amsterdam, hetwelk inderdaad met de bescheiden middelen waarover het beschikken kan, uitstekende resultaten levert voor de wetenschap. Hetzelfde kan gelden van de publicatiën van het Koninklijk meteorologisch instituut te Utrecht.

De kaarten en werken van den heer mr. S. C. J. W. van Muschenbroek van de Minahassa op Celebes en van de Tomini-baai bevielen uitnemend. De werken van de heeren A. L. van Hasselt en J. F. Snelleman werden met evenveel belangstelling gadegeslagen als die welke aan eerstgenoemden heer in de VIIIste groep van het congres ten deel viel, toen hij aldaar een uittreksel voordroeg van zijne beschrijving omtrent de vroeger hier reeds aangehaalde expeditie naar Midden-Sumatra. Eene eerste plaats voor de mannen der wetenschap bekleedde het uitstekende werk »Java" van professor P. J. Veth te Leiden.

De kaart van Paramaribo en Suriname van den heer G. P. H. Zimmermann, de werken van den heer mr. J. E. de Sturler, de geëtste Indische landschappen onder den titel »Insulinde" door Robbers te Rotterdam uitgegeven, bevielen goed en niet minder dan de globes, voor het lager onderwijs bestemd, van den heer H. A. Tjeenk Wilink te Arnhem, vooral die met leikleur bewerkt waren, welke men doelmatig en prijswaardig vond.

De prachtige manuscriptkaart van de laatste exploratiereizen in Arabië door professor C. M. Kan, welke zonder uitzondering alle tot durverre bekende reisrouten opgaf, werd ten hoogste bewonderd en wekte een vreemd gevoel van naijver op bij eenige mannen der wetenschap, die juist het voornemen hadden opgevat eene zoodanige kaart te vervaardigen, toen die eensklaps kant en klaar voor hen stond.

Nu volgde de tentoonstelling van ons Nederlandsch centraal comité voor de Noordpoolreizen. In de eerste plaats de schoone schilderij van een gedeelte der kust van Nova Zembla van den heer L. Apol, omgeven door zijne smaakvolle schetsen in aquarel, potlood en krijt, dan de puike photographiën van de reizen van onzen *Willem Barents* en eindelijk de kaarten en publicatiën omtrent die reizen van het Aardrijkskundig genootschap te Amsterdam, waarbij ik ook de meteorologische waarnemingen en temperatuurpeilingen van de zeeën van Barents en Spitsbergen van het Koninklijk Meteorologisch Instituut te Utrecht had tentoongesteld.

Ten slotte trokken nog de aandacht van het publiek eenige antieke atlassen, waaronder voornamelijk die van Blauw, Klaas Visser en de Wit, welke verschillende Italiaansche bezitters verzocht hadden in de Nederlandsche afdeeling open te leggen. Het was wel jammer, dat op dat gebied van Nederland evenmin was ingezonden als van ons Ministerie van Marine op het gebied der hydrographie, want de consul hield er zich van overtuigd, dat wij ook op die beide velden glansrijk het hoofd hadden kunnen bieden.

Voor de Nederlanders was het aangenaam, gedurende den loop van de jury-werkzaamheden, te mogen hooren, dat de beroemde geleerde de Quatrefages zich geuit had als volgt: »aux Pays Bas il faut sans discussion accorder tout ce qu'ils demandent, ils n'auront jamais ce qu'ils méritent". En dat gezegde was door den bekenden Afrikareiziger dr. Gustav Nachtigall met nadruk ten volste beaamd geworden.

Onder de bekroonden met een »lettre de distinction" komen voor de topographische inrichting te 's Gravenhage, het Ministerie van Koloniën, het topographisch bureau en het Indisch Gouvernement te Batavia;

het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam en het Kon. Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië te 's Gravenhage verwierven een diploma 1^e klasse; dat van de 2^e klasse werd toegekend aan de Maatschappij van nijverheid en landbouw te Batavia; de heeren Prof. P. J. Veth, G. L. van Hasselt en de ingenieur D. D. Veth verkregen medailles 1^e klasse; de heeren Mr. J. E. de Sturler en J. F. Snelleman medailles 2^e klasse, terwijl de uitgever E. J. Brill, te Leiden, eervol werd vermeld.

INKOMENDE RECHTEN IN BRITSCH-INDIË.

Met ingang van 11 Maart l.l. zijn, blijkens bericht van den Consul der Nederlanden te Calcutta, in Britsch-Indië de inkomende rechten op alle artikelen afgeschaft, met uitzondering van die op wijn, bier, spiritualien, likeuren, wapens, ammunitie, zout en opium. Het recht op zout is over de geheele uitgestrektheid van Britsch-Indië vermindert tot 2 Ropjen per Maund, uitgezonderd in Burmah en de Trans-Indusdistricten van Pundjab, waar de bestaande lagere rechten van 3 en 2½,—4 Anna's per Maund gehandhaafd blijven.

1 Ropj = 16 Anna's = f 1.13 Ned. Ct.

1 Maund = 37.3242 K.G.

PADANGSCHE SPAARBANK.

Blijkens het te Padang, bij H. A. Mess, verschenen verslag van de aldaar gevestigde Spaarbank over 1881 is de omzetting van gelden in dat jaar geweest: aan inlagen f 83 318.03 en aan terugbetalingen f 68 406.31⁵. Op 1 Januari 1881 bedroeg het kapitaal van inleggers met bijgeschreven rente f 88 029.02⁵

In 1881 meer *ingelegd* dan teruggehaald . . . > 14 911.71⁵

Zoodat het gezamenlijk bedrag van > 102 940.74
crediteuren aankomt op ultimo 1881.

Het aantal crediteuren van de bank, hun gezamenlijk kapitaal en het gemiddeld bedrag hunner inlagen bedroegen met het sluiten van ieder boekjaar als volgt:

1879 . . . 158. f	59 558.28 f	376.95
1880 . . . 178. >	85 392.02 ⁵ >	479.73
1881 . . . 203. >	102 940.74 >	507.10.

Onder de inleggers bevinden zich 13 inlanders en 6 Chineesche kinderen.

Het kapitaal der bank was op ultimo 1881 volgenderwijze verdeeld:

Aan hypothecken	f	57 000.—
» venduaccepten	»	44 498.80 ^s
» meubilair	»	245.—
» kassa	»	8 795.92 ^s
	f	110 539.73

Het kapitaal van inleggers bedraagt . . » 102 940.74

Alzoo meer f 7 598.99

Voor het volle jaar 1881 is de rente-uitkeering op 5 % bepaald.

De Chineezers in Neêrlandsch Oost-Indië,

DOOR

R. V A N E C K. ¹⁾

(Geschreven naar aanleiding van: »Jaarlijksche Feesten en Gebruiken van de Emoy-Chineezers. Een vergelijkende bijdrage tot de kennis van onze Chineesche medeburgers op Java», door J. J. M. de Groot, Tolk voor de Chineesche taal te Pontianak.)

Gelijk de lezer zich zal herinneren, heb ik in mijn schets »Ras- en Stamverdeeling van de bevolking in Nederl. Oost-Indië», ook over vreemdelingen in den Archipel gesproken, doch daarbij met geen enkel woord gewag gemaakt van de *Chineezers*, die anders, zooals ik beneden hoop aan te toonen, een belangrijk deel van de bevolking in onze bezittingen uitmaken. De reden lag voor de hand. Immers, waar sprake is van den invloed, dien vreemde natiën op de maatschappelijke en verstandelijke ontwikkeling van Javanen, Maleiers, Boegineezers, enz. uitoefenden, daar hebben de zonen van het Hemelsche Rijk niet het minste recht op een afzonderlijke vermelding. Hoewel zij reeds lang vóór onze komst in Indië hadden post gevat en spoedig na de vestiging van ons gezag bij duizenden in hunne wangkangs (Chin. vaartuigen) naar de eilanden kwamen afzakken, hebben zij voor de inboorlingen niets gedaan, wat hun den naam van hervormers waardig maakte. De zelfzucht, die een der hoofdtrekken van hun karakter uitmaakt, heeft zich ook in Insulinde niet verloochend. Een paar gevallen uitgezonderd, waarbij wij hen naar de wapenen zien grijpen om zich tegen het gezag van Inboorlingen of Europeanen te verzetten, vroegen zij hier nooit iets anders, dan een bescheiden plaatsje, waar zij zich rustig konden neerzetten om, in het zweet huns aanschijns, hun eigen brood te verdienen en ongestoord op hun eigen wijze hunne goden te kunnen dienen. Met het godsdienstig geloof der volken

¹⁾ Het hier volgende stuk was reeds ingezonden, toen in het April-nummer van dezen Gids eene aankondiging en beoordeeling van het ook door mij besproken boek verscheen. Zeer aangenaam was 't mij te zien, dat Prof. Dr. G. Schlegel — op dit terrein de meest bevoegde persoon onder ons — zoo gunstig over het werk van den heer de Groot oordeelt.

in wier midden zij zich bewegen, hebben zij zich nooit opgehouden, terwijl ten opzichte van de beschaving juist die stammen hun het meest aantrokken en nog aantrekken, bij wie handel en nijverheid nog op den laagsten trap van ontwikkeling staan en waar hun te gelijkertijd veiligheid voor hunne personen en bezittingen gewaarborgd wordt. Zij oefenen, zooals Professor de Hollander in zijn »Handleiding bij de beoefening der Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië" terecht opmerkt, niettegenstaande hun verstandelijke meerderheid geen invloed uit op het zedelijk of maatschappelijk bestaan der Inboorlingen.

Ik zou dus, ik herhaal het, den Chineezzen te veel eer hebben bezeten, had ik hen in éénen adem genoemd met de *Hindoe's* en *Arabieren*, wier optreden, gelijk wij gezien hebben, de gedaante van Indië als 't ware heeft veranderd en aan wier invloed de thans bestaande stamverdeeling van Insulinde's bewoners voor een aanmerkelijk deel moet worden toegeschreven.

Ook voor een afzonderlijke verhandeling over dit eigenaardig volk bestond bij mij vooralsnog geen plan. Niet dat ik hen onze belangstelling minder waardig zou keuren. Integendeel, ik ben altijd van oordeel geweest, dat de Chineezzen de bijzondere aandacht verdienen van allen, die met N. Indië in eenige betrekking staan. Hoe men overigens ook over hen, hun geldzucht, hun gebrek aan karakter, enz. moge denken, waar blijft het dat zij, gelijk wij in de voorrede van het aan het hoofd dezes genoemde werk lezen, »het meest beschaafd, nijvere en vreedzame deel van onze Oostersche medeburgers vormen, die onzen kolonialen handel en nijverheid doen bloeien en groeien en door hun werkzaamheid geen onbeduidend aandeel bijbrengen tot de batige sloten, die het behoud zijn van de schatkist in Nederland." Tot op zekere hoogte zal men het den heer *de Groot* zelfs moeten toestemmen, dat de Chineezzen zich voor de indische maatschappij, zooals deze thans is ingericht, bepaald onmisbaar hebben gemaakt. Er moet dus wel degelijk met hen worden gerekend. Dit alles te weten is echter nog niet hetzelfde als over de Chineezzen in Indië te kunnen schrijven. Voor dit laatste, zal het ten minste den naam van schrijven verdienen, is noodig: grondige kennis van hunne zeden en gewoonten, van hun huiselijk en maatschappelijk leven, en ziedaar juist wat ons Nederlanders ten opzichte van de in Indië gevestigde zonen van het Hemelsche Rijk ontbreekt. »De onwetendheid ten opzichte van de Chineezzen is onder ons groot', zegt de reeds genoemde Schrijver, en mij dunkt, hij heeft maar al te zeer recht om zulk oordeel over ons uit te spreken. In Indië zullen waarschijnlijk vele Hollanders gevonden worden, die dit niet met mij eens zijn. Men zal daar zelfs

landgenooten aantreffen, die beweren, hoe niets gemakkelijker is dan een Chinees te leeren kennen, omdat men deze lieden overal en op elk gebied aantreft, en er bijna geen Europeaan in Indië gevestigd is, die niet op eene of andere wijze met hen in aanraking moet komen. Dit laatste is zeker waar; men vindt ze in alle hoeken en er worden daar ginds weinig zaken gedaan, waariu de Chineezzen niet betrokken zijn. Waar ergens in Indië door ons Gouvernement het recht van den verkoop van opium in het klein wordt verpacht, het is bijna zonder uitzondering een Chinees, die zich als meestbiedende opdoet. Het zouttransport, dat is het vervoer van zout naar de verschillende lands-pakhuizen, is mede grootendeels in hunne handen. Gaat gij naar Indië, honderd tegen één, dat gij na uw aankomst in een van de hoofdsteden reeds met een Chineeschen marskramer en diens brutaliteit in het overvragen hebt kennis gemaakt, vóór gij nog in de gelegenheid waart om de Javanen of Maleiers eens goed op te nemen. In de deftige vergadering van den landraad ziet gij naast den europeeschen voorzitter ook een Chinees plaats nemen, om straks op zijn beurt zijn oordeel uit te spreken over de misdaad, waarvan een zijner landgenooten is aangeklaagd. Woont gij een officiële receptie in de residentswoning bij, wees er zeker van dat gij onder de gasten er ook een zult aantreffen, die zich behalve door zijn staart ook nog door zijn uiterst fijne kleeding van de overige heeren zal onderscheiden. Hebt gij op een van de groote handelsbanken geld te ontvangen, een Chineesch kassier zal het u uitbetalen. Wenscht gij uwe inkoop te doen en oordeelt gij misschien, dat de Hollandsche winkeliers — tokohouders zegt men hier — hun waar wel wat al te hoog aanslaan, laat u dan door den eersten den besten voorbijganger de zoogenaamde *kampong Tjina* (Chineesche wijk) aanwijzen, en men toont u daar winkel op winkel, waar gij u het voorwerp uwer begeerte veelal even goed, even solide en voor weinig meer dan de helft van den u straks gevraagden prijs, kunt aanschaffen. Op den koop toe krijgt gij hier een lach en een buiging, die ook iets waard zijn. Zoekt gij een *kleermaker*, een *smid*, een *blikslager*, een *timmerman*, gij kunt al weer bij de Chineezzen terecht. Er is bijna geen ambacht of bedrijf te noemen, waarvan dit volk zich niet heeft meester gemaakt. Doch niet alleen in deze meer bescheiden kringen vindt men Chineezzen, ook aan het hoofd van groote handelshuizen, onder de eigenaars van plantagiën en zoogenaamde partikuliere landen, ja waar niet al treft men ze aan. Waar slechts iets te verdienen valt, de gestaarte zoon van het Hemelsche Rijk is er bij. En dit niet slechts op Java, maar ook daar buiten. Nauwelijks hebben zich de poorten van *Atjeh* voor het burgerlijk element geopend, of gij ziet eenige Chineezzen in de eerste rijen van hen, die binnen

dringen om hun aandeel van den buit, dien het veroverde land aanbiedt, te ontvangen. Geen plaats kan hen afschrikken, geen arbeid is hun te gering. Zij laten zich schelden, trappen des noods, als het geldelijk voordeel slechts aan hun zijde blijft. Zooals mijne lezers weten is de grond in Indië bijna overal rijk aan delfstoffen, waaronder van de edelste soort. Men vindt er diamanten, goud, zilver, ijzer, tin, steenkolen, enz. enz. Tot dusverre heeft er echter nog slechts op een paar punten exploitatie plaats, en wie zijn ook hier al weer de mannen, die de hand aan den arbeid slaan en in het zweet huns aanschijns den bodem van zijne schatten berooven? Chineezen en nog eens Chineezen!

In de goudmijnen van Borneo's Wester-afdeeling en de tinmijnen van Bangka en Bilitong zult gij onder de duizenden arbeiders zelden een vertegenwoordiger van een andere natie aantreffen. Het ziet hier alles zoo chineesch uit, dat een vreemde bezoeker zou kunnen wanen, door een van de in Indië rondzwervende geesten buiten zijn weten naar China te zijn overgeplaatst!

Aan Chineezen dus geen gebrek in Indië. Zij vertoonen zich overal, zelfs op de meer afgelegen eilanden van de residentieën Ternate en Amboina. Er zal dan ook onder onze landgenooten daar ginds bezwaarlijk iemand gevonden worden, die niet meermalen in de gelegenheid was met hen kennis te maken en eenige van de eigenaardigheden op te merken, waardoor deze vreemdelingen zich van de overige bevolking van Insulinde onderscheiden. Voor de lezers, die het juiste aantal van de in Indië gevestigde Chineezen wenschen te kennen, laat ik hieronder een opgave volgen, waarvoor de gegevens aan den *Regeerings-Almanak* ontleend zijn. Ter vergelijking heb ik er de cijfers, die op de *Europeanen* en *Arabieren* betrekking hebben, aan toegevoegd. Evenzoo worden in dit lijstje de verschillende hoofddeelen, waarin onze Bezittingen kunnen worden gesplitst, afzonderlijk genoemd.

	Europeanen.	Arabieren.	Chineezen.
Java en Madoera	29998	8839	200303
Sumatra	1585	1917	29575
Rionw.	169	12	24020
Bangka en Bilitong	268	124	26053
Borneo	625	1939	30100
Selebes	2236	104	7300
Amboina	1633	269	466
Ternate	282	114	458
Timor	198	28	1049
Bali	32	201	413
Totaal.	37026	13537	319737

Dus, ruim drie honderd duizend Chineezzen, dat is bijna *negenmaal* meer dan Indië Europeanen telt en ruim *vierentwintig* maal het getal der aldaar gevestigde Arabieren! Van de verschillende residentieën op Java telt *Batavia* de meeste Chineezzen binnen zijne grenzen. Hun aantal bedraagt hier, volgens dezelfde officiële opgave, ruim 71000. Dan volgt *Tjeribon* met 17000, *Rembang* met 16000, *Samarang* met 14000, *Soerabaja* met 12000, enz. Vergelijkt men deze cijfers met die van vroegere jaren, dan blijkt dat China al grooter en grooter contingent aan onze Bezittingen levert, en het aantal *Sing-ké* of nieuwelingen met elk jaar toeneemt. Het is hier niet de plaats om te onderzoeken, of dit feit ook de bijzondere aandacht van onze staatslieden verdient en of er, gelijk sommigen meenen, reden bestaat om ons over het sterk toenemen van het chineesch element in Indië bezorgd te maken. Mijn doel met het bovenstaande was eenvoudig om aan te toonen, hoe er, oppervlakkig beschouwd, voor ons Nederlanders gelegenheid te over bestaat om met dit deel van onze Oostersche medeburgers, gelijk de heer de Groot hen noemt, bekend te worden. Dit neemt evenwel niet weg dat hun maatschappelijk en godsdienstig leven voor verreweg de meeste Europeanen weinig meer is dan een gesloten boek. Hiervoor moet natuurlijk een bijzondere reden bestaan. Maar welke? Zijn de Chineezzen in dit opzicht misschien erg geheimzinnig van aard? Sluiten zij zich angstvallig van de overige bevolking af? Niets van dit alles. Wel verloochenen zij nooit hun nationaal karakter; wel hangen zij met hart en ziel aan de voorvaderlijke gebruiken, en nemen zij van de zeden en gewoonten des lands slechts zooveel over als hun voor hun gemak en voor de geldkist nuttig en voordeelig toeschijnt; wel zoeken zij bij voorkeur elkanders gezelschap, maar nergens hebben zij zich door een muur omgeven, die hen van Europeanen, Arabieren en Inlanders scheiden moet. Hunne huizen, hunne tempels zelfs staan ten allen tijde voor een ieder open. Vieren zij een van hunne godsdienstige feesten, zij vragen daarbij slechts zooveel ruimte als noodig is om ongestoord aan de door hun godsdienst voorgeschreven verplichtingen te kunnen voldoen. Het is dus, zouden wij zeggen, de schuld van de Chineezzen niet, als wij hen nog zoo weinig kennen en hun geheele zijn nog zooveel duisters voor ons heeft. De oorzaak moet dus ergens anders liggen, maar waar? Mijns inziens moet hier vooral in aanmerking worden gebracht de *taal*, die door de Chineezzen onderling gesproken wordt en waarvan de kennis bepaald noodig is om honderden zaken te begrijpen, die de Chineezzen ons nu wel te zien of te hooren geven, maar die met dat al voor ons onverklaarbaar blijven. Nu is het waar, dat men op Java en elders in de kuststreken van den Archipel zelden een Chinees zal aantreffen, die zich niet door

middel van het zoogenaamd *Laag-Maleisch* — hoe onduidelijk zijn *loepyah* (voor roepyah), *loemah* (voor roemah), enz. ook wezen moge — aan ons verstaanbaar weet te maken, maar niemand zal toch beweren, dat deze taal — gesteld al dat beide partijen haar vlot spreken, wat in de meeste gevallen te wenschen zal overlaten — erg geschikt is voor een gesprek over zeden en gewoonten en wat dies meer zij. Het onderzoek langs dezen weg ingesteld, zal zelden tot een gewenscht resultaat voeren, maar uit den aard der zaak tot algemeenheden bepaald blijven.

In de tweede plaats mag niet vergeten worden dat de Chineezzen, die zich in onzen Archipel komen vestigen, in den regel niet tot de élite hunner natie behooren. Verreweg de meesten van hen komen voort uit de heffe des volks; het zijn »laaggeboornen», die door armoede en gebrek genoodzaakt worden hun land te verlaten en elders een goed heenkomen te zoeken. Nu laat het zich gemakkelijk begrijpen dat deze weinig ontwikkelde emigranten zeden en gewoonten met zich brengen, die hun heilig en dierbaar zijn, omdat zij er mede opgroeiden, maar waarvan het hoe en waarom voor hen een geheim gebleven is. En waar zij nu zelven vaak niet begrijpen wat zij doen, daar kan bezwaarlijk van hen worden geeischt, dat zij ons op de hoogte zullen brengen van hunne maatschappelijke en godsdienstige instellingen, die zoo in allen deele van de onzen verschillen en daarom door bloote waarneming niet door ons kunnen begrepen worden. Het gaat in deze den Chineezzen als den Insulaners, die ook op menige vraag naar hunne zeden en gewoonten geen ander antwoord weten te geven, dan dit: »het is zoo onze adat: onze vaders hebben altijd op deze wijze gehandeld en het is niet meer dan plicht dat wij, hunne kinderen, hun voorbeeld getrouw navolgen. Over het *waarom* hebben wij ons niet te bekommeren!»

Maar, zoo hoor ik vragen, hoe moeten wij het dan aanleggen om achter de geheimen van onze Chineesche medeburgers in Indië te komen? Gemakkelijk is dit zeker niet, maar het behoort toch ook weer niet tot de onmogelijkheden. Boven wees ik er reeds met een enkel woord op, hoe zeer deze emigranten getrouw blijven aan hunne voorvaderlijke zeden en gewoonten. Neem maar den eersten den besten Chinees van Java of elders, gij kunt hem zoo in zijn land terug verplaatsen en hij zal er zich weer dadelijk thuis gevoelen, als ware hij nooit afwezig geweest. Waar zij ook mogen gevestigd zijn en hoe goed zij het ook hebben, nooit vergeten zij dat zij zich in den *vreemde* bevinden. China is en blijft hun vaderland; daar bevindt zich het dierbaarste, dat zij bezitten: *het graf hunner vaders*. Om dit laatste behoorlijk te laten onderhouden, verzuimen zij niet jaarlijks de noodige gelden met een der huiswaarts keerende *wangkang* aan

hunne betrekkingen toe te zenden. En mochten zij misschien ooit in verzoeking komen om hun vaderland te vergeten, daar hebben zij altijd iets in hun nabijheid waarvan de aanblik voldoende is om hen tot hun plicht terug te roepen. Ik bedoel de offerasch van het huisaltaar, die iedere Chinees bij het verlaten van den geboortegrond met zich voert, en die door hen op de plaats hunner vestiging, hetzij in de eigen woning of wel in den gemeenschappelijken tempel, wordt neergelegd. Deze asch vormt een der hechtste banden die onze Indische Chineezzen met het land hunner vaders doen verbonden blijven. Een natuurlijk gevolg van een en ander is, dat de zeden en gewoonten van de Chineezzen in onzen Archipel in den loop der tijden geen noemenswaardige verandering hebben ondergaan. In geen geval hebben daarop de stammen, onder wie zij als vreemdelingen rondwandelen, belangrijken invloed uitgeoefend. Ergo, zij zijn in hoofdzaak gebleven, wat zij waren, toen zij China verlieten om elders een onderkomen te gaan zoeken, en waar wij nu willen weten hoe het eigenlijk met hunne maatschappelijke en zedelijke ontwikkeling geschapen staat, daar hebben wij niet anders te doen, dan ons naar China te begeven en hier het volk op zijn eigen grond te bestudeeren. Volgens den heer de Groot wordt ons deze studie gemakkelijk gemaakt door den arbeid van »Engelsche, Duitsche en Fransche sinologen, die meer licht zochten te verspreiden over het Chineesche rijk". Hij voegt er echter in éenen adem aan toe, dat de werken dezer geleerden voor verreweg het grootste gedeelte in ons vaderland zelfs niet bij name bekend zijn, en ook hier is hij zeker niet te streng in zijn oordeel. Het is echter de vraag of deze geschriften wel zeer geschikt zijn om door het groote publiek genoten te worden. Zal de hier bedoelde studie voor ons Nederlanders praktisch nut opleveren, dan hebben wij daartoe een boek noodig, dat ons in onze eigen taal en met zoo weinig geleerden omhaal als mogelijk is, het beeld schetst van den Chinees, zooals deze zich in zijn vaderland op godsdienstig en maatschappelijk terrein beweegt. Zulk een boek te schrijven is echter niet iedereen gegeven. Om zich naar behooren van deze taak te kunnen kwijten, zijn niet alleen enorme studies noodig, maar moet de schrijver ook over veel tijd en niet weinig geduld te beschikken hebben. Eere daarom den landgenoot, wiens naam reeds een paar malen door mij werd genoemd, die den moed had om in deze als baanbreker op te treden en ons, in zijn dezer dagen verschenen: *Jaarlijksche Feesten en Gebruiken van de Emoy-Chineezzen; een vergelijkende bijdrage tot de kennis van onze Chineesche medeburgers op Java*, een werk leverde dat, voor zoover het mij gegeven is daarover te oordeelen, alleszins aan het hier besproken doel beantwoordt. In het voor ons liggend

deel, dat nog door een tweede zal worden gevolgd, maakt de heer de Groot ons o. a. bekend met de jaarlijks terugkeerende feesten, en ontvangen wij een antwoord op menige vraag, die, zooals wij zagen, zelfs door de Chineezzen in Indië niet kan worden opgelost. »Aanhoudend is het voorgekomen», lezen wij in de voorrede, »dat ons daaromtrent inlichtingen werden gevraagd: men ziet feestelijkheden, ceremoniën en gebruiken en begrijpt ze niet — en dit is een der hoofdredenen die er toe geleid hebben het onderhavige werk onder het bereik te brengen van elkeen, die belang in het onderwerp stelt.» Niet weinig wordt de waarde van dit boek nog verhoogd door het streven van den Schrijver om ons telkens te wijzen op de frappante overeenkomst die er bestaat tusschen de zeden en gebruiken bij de westersche volken en wat China ons in dit opzicht te aanschouwen geeft. Ook de Indische stammen, in wier midden de Chineezzen zich ophouden, passeeren zoo nu en dan de revue.

Bijzondere redenen noopten den heer de Groot, op het oogenblik tolk voor de Chineesche taal te Pontianak, om de zeden en gewoonten der Emoy-Chineezzen tot richtsnoer bij zijn verhandeling te kiezen. Alvorens in de zooeven genoemde betrekking van Gouvernementstolk op te treden, heeft hij eenige jaren in de stad *Emoy*, »een der belangrijkste havens, die in China voor den vreemden handel zijn geopend», doorgebracht. Onder de vele voordeelen, die deze plaats hem voor zijn doel aanbood, behoort ook dat zij, gelijk het heet, »bewoond wordt door een conglomeraat van emigranten uit alle streken van het omliggende land», en zij in het bijzonder de natuurlijke deur is, door welke de Chineezzen, die Java bevolken, uit hun vaderland naar buiten zijn gestroomd. Dit vaderland is meer bepaald de op het vasteland gelegen provincie *Foehkjen* of, gelijk wij gewoonlijk uitspreken, *Fokien*, en wel hoofdzakelijk het departement *Tsjang-Tsjowfoe* dat zich rondom de boorden van de Drakenrivier uitstrekt. De Schrijver bewoog zich dus op een goed terrein, en op grond van hetgeen boven door ons is opgemerkt, mogen wij 't er voor houden dat, wat hij ons van het volk van Emoy en omliggende landen mededeelt, in hoofdzak op de Chineezzen uit onzen Archipel van toepassing is. Zijn werk verdient dan ook de volle aandacht van allen, voor wie de vestiging van ruim 300 000 Chineezzen in Insulinde geen onverschillige zaak is; van allen, die de vreemdsoortige plechtigheden en gebruiken van dit eenig volk met hunne oogen aanschouwen, zonder er ooit het ware van te begrijpen.

In de hoop dat velen er door zullen worden aangemoedigd om het werk van den heer de Groot te lezen, wil ik hier even navertellen, wat de Schrijver ons mededeelt van het *Nieuwjaarsfeest* der Chineezzen,

een feest dat de Europeanen in Indië nog het best meenen te kennen. Vooraf echter nog een paar bijzonderheden, die voor velen mijner lezers in Holland misschien nieuw zijn.

Om overal behoorlijk toezicht op de Chineezzen te kunnen houden en o. a. te voorkomen, dat zij een minder gunstigen invloed op de Inboorlingen zullen uitoefenen, heeft het Gouvernement bepaald dat zij, waar dit slechts mogelijk is, in afzonderlijke wijken bij elkander moeten wonen. Bovendien worden zij overal geplaatst onder het bestuur van een landgenoot, welk Hoofd den titel van *Majoor*-, *Kapitein*-, of *Luitenant-Chinees* voert en voor zijne onderhoorigen verantwoordelijk is aan den op de plaats gevestigden europeeschen ambtenaar. De regeling der zaken, die het inwendig beheer van de *kampong Tjina* (chineesche wijk) betreffen, is naast genoemden titularis opgedragen aan een Raad, gekozen uit de aanzienlijkste Chineezzen. In de Wester-Afdeeling van Borneo, waar de Chineezzen een meer onafhankelijke positie innemen en zij zich, gelijk wij boven zagen, in bijzonder grooten getale hebben neergezet, staan zij onder het bestuur van distriktshoofden, *Kapitein* geheeten, die weer eenige *Lautay* of dorpschouffden onder zich hebben, en op hun beurt hunne bevelen ontvangen van een te *Mandor*, ten noorden van Pontianak, gevestigden chineeschen regent of *Kaphtay*. Vroeger heeft het ons heel wat moeite en strijd gekost om onzen invloed in deze kolonie, die met alle kracht haar onafhankelijkheid wilde bewaren, te doen gelden. Eerst na langen tegenstand zijn de Chineezzen er toe overgegaan om de Nederlandsche opperheerschappij te erkennen en toe te laten dat hunne hoofden, even als elders in den Archipel, door ons worden aangesteld. Bovendien hebben zij zich, ten bewijze hunner afhankelijkheid, verbonden tot betaling van een hoofdgeld van f 3 tot f 6 's jaars, het onderhoud van de wegen, enz. Voor het overige laat het Gouvernement hen echter vrij in hunne handelingen en bemoeien wij ons zoo weinig mogelijk met hunne huishoudelijke aangelegenheden. De zorg voor deze laatsten is in de onderscheidene districten opgedragen aan het zoogenaamde *kongsi*-bestuur. Om dit woord te kunnen begrijpen moet de lezer weten, dat de Chineezzen zich hier in de Wester-Afdeeling op verschillende plaatsen vereenigd hebben tot een vennootschap, dat den Chineeschen naam van *kongsi* (vereeniging) draagt, en opgericht wordt met het doel om voor gemeenschappelijke rekening den aandelfstoffen zoo rijken grond te exploiteeren. De oprichters moeten ieder een aandeel storten, om de eerste kosten van ontginning goed te maken. Naar rato van hun inleg ontvangen zij dan later een aandeel in de winsten, die er, na aftrek van de exploitatie-kosten, overblijven. Nieuw aangekomen Chineezzen, zoogenaamde *Sing-ké*,

kunnen zich bij de eene of andere kongsi aansluiten. Hebben zij, wat in den regel wel het geval is, geen geld om een aandeel te nemen, dan wordt hun een plaats aangewezen onder de gewone arbeiders, die tegen een vast maandelijksch loon het ruwste werk in de mijnen te verrichten hebben. Voor elke ontginning benoemt de kongsi uit haar midden een bestuur, dat met de administratie, het toezicht over de werklieden, de voeding van het dienstdoend-personeel, enz. belast is, en later aan de leden rekening en verantwoording van ontvangsten en uitgaven doet.

Ook de Chineezzen op *Bangka* en *Bilitong* hebben zich op deze wijze tot kongsi's vereenigd. Aangezien zij hier echter de mijnen slechts in pacht hebben en de door hen gegraven tin tegen een vastgestelden prijs aan het Gouvernement of, wat laatstgenoemd eiland betreft, aan de Bilitong-maatschappij moet worden afgeleverd, zijn zij hier onder strenger toezicht geplaatst.

Dat de Chineezzen, waar zij eenigszins talrijk vertegenwoordigd zijn en niet al te dicht onder het bereik van het europeesch Gouvernement wonen, voor de hen omringende inlandsche bevolking gevaarlijk kunnen worden, daarvan hebben zij in die zelfde Wester-Afdeeling van Borneo overvloedige bewijzen geleverd. Aanvankelijk hier gekomen als mijnwerkers in dienst van de Maleische vorsten, wier eigen onderdanen minder geschikt zijn voor dezen arbeid, hebben zij zich al spoedig een meer zelfstandig bestaan weten te veroveren en brachten zij het ten laatste zoo ver, dat zij van knechten tot heeren en meesters zijn opgeklommen. Zelfs de gewapende tusschenkomst van het Indisch Gouvernement heeft niet kunnen verhinderen, dat zich hier te midden van Maleiers en Dajaks een Chineesche kolonie heeft gevestigd, die wel, zooals wij zagen, de Nederlandsche opperheerschappij erkent, maar toch onafhankelijk genoeg is om het den Chineezzen niet euvel te duiden, dat zij den kaphtay van Mandor als hun eigenlijk hoofd beschouwen.

Vraagt men hoe deze anders zoo vreedzame mijnwerkers, die bovendien over verschillende distrikten verspreid wonen, het ooit zoo ver konden brengen, dat zij niet slechts den maleischen vorsten den oorlog aandeden, maar zelfs de gewapende tusschenkomst der Hollanders niet vreesden, dan is het antwoord te zoeken bij het »l'union fait la force", dat een klein volk tot groote krachtsontwikkeling in staat stelt. De Chineezzen zijn hier namelijk, evenals hunne landgenooten elders, ten nuwste aan elkander verbonden geweest door zoogenaamde *Hoef* of geheime genootschappen, die oorspronkelijk in China werden opgericht tegen de Tartaarsche dynastie, welke zich wederrechtelijk van den troon in het Hemelsche rijk had meester gemaakt. Deze vereenigingen,

waaronder de »Witte Waterlelie'', het »Drie vingers — verbond'', maar vooral het *Tien-té-Hoei* of »Hemel-Aarde-verbond'' bekend zijn geworden, hebben onder de émigranten altijd veel leden geteld, die buiten hun vaderland loges oprichtten en er, in aansluiting aan het oorspronkelijk doel der Hoei, naar streefden, om, overal waar dit maar eenigszins mogelijk bleek te zijn, zich van het gezag in de plaats hunner vestiging meester te maken. Zoo kwamen zij ook in Indië, waar zij echter, sedert de vestiging van het Europeesch gezag, zelden gelegenheid vonden om met ernst aan de verwezenlijking van dat doel te arbeiden. Ook hebben wij ten allen tijde nauwkeurig op hunne handelingen acht gegeven, gelijk het Regeerings-Reglement ten strengste het stichten van vereenigingen en het houden van vergaderingen waarinede een staatkundig doel wordt beoogd, verbiedt. Dien ten gevolge hebben dan ook de *Hoei* als politieke vereenigingen in onze Bezittingen feitelijk opgehouden te bestaan. Dit neemt evenwel niet weg dat zij, gelijk wij zagen, in de Wester-Afdeeling al den tijd hadden om hunne kracht te openbaren, terwijl het de vraag blijft of zij nog niet in het geheim, zoowel hier als elders in Indië, blijven voortwerken. Het is toch nog slechts dertig jaar geleden, dat de Gouverneur-Generaal zich genoodzaakt zag de volgende publikatie uit te vaardigen:

»Dat Hij, in ervaring gekomen zijnde van het bestaan van geheime »genootschappen of broederschappen onder de in Nederlandsch-Indië »gevestigde chineesche bevolking, bij dezen allen, wien zulks mocht »aangaan, bekend maakt, dat zoodanige genootschappen of broeder- »schappen, wier doel weldadig of onschadelijk is, van regeeringswege »kunnen worden geduld; doch dat al dezulken, welker strekking maar »eenigermate tot aanranding of ondermijning van het wettig gezag, »hetzij door aanwending van middelen, strijdig met de voorwaarden, »waarop de Chineezzen in deze gewesten zijn toegelaten, hetzij door in »de waagschaal te stellen de rust der onder 's gouvernements bescherming »staande bevolking, met klem zullen worden tegengegaan, en derzelver »deelnemers onvoorwaardelijk uit *Nederlandsch-Indië* zullen worden »verwijderd; wordende mitsdien een iegelijk bij deze gewaarschuwd »zich van alle deelname daaraan te onthouden."

Natuurlijk is de inrichting van deze genootschappen niet zoo geheim gebleven, als de wetten dit voorschrijven. Van de nieuwe leden worden de vreeselijkste eeden gevorderd, terwijl zij in tegenwoordigheid van de hoofden van het verbond uit een kopje een weinig arak te drinken krijgen, dat zij vooraf met eenige druppels van hun eigen bloed moeten vermengen. Eerst als zij aan deze en andere formaliteiten hebben voldaan, worden hun de wetten voorgelezen, op de

overtreding waarvan de zwaarste straffen zijn gesteld. In het formulier van den eed bij het *Hemel-Aarde-verbond*, komen o. a. de volgende artikelen voor:

»Gij moet de regels van het verbond in acht nemen, zoo niet, dan moogt gij sterven door de beet eener slang!

»Indien een broeder in nood is, help hem; indien rampen hem treffen, ondersteun hem; doet gij het niet, dan moogt gij vergaan in de groote zee!

»Broeders moeten eendrachtig zijn en niet met elkander strijden. Doen zij het, zoo geef hun 36 slagen met den bamboes!

»Indien een broeder arm is, help hem; anders moogt gij sterven aan den weg!

»Indien een broeder, beschonken zijnde, niet gehoorzaam is aan den hoofdman, snijd de rand van zijn oor af!

»Indien een broeder sterft in een vreemd land en er geen geld genoeg is ter bestrijding der begrafenis-kosten, al wie er niets toe bij draagt, moge kinderloos sterven”!

Doch, genoeg over deze Hoei's. Ik ga thans uit het boek van den heer de Groot een en ander vertellen van het Chineesch *nieuwjaar*.

Zooals mijne lezers in Indië uit ondervinding reeds weten, valt dit voor de Chineezzen zoo hoogst gewichtig feest tusschen 21 Januari en 19 Februari, dus voor zoover Java en omliggende eilanden betreft, zowat in het hartje van den West-moesson. De neerplassende regens kunnen echter niet verhinderen, dat elk die het betalen kan, op dezen dag in nieuwe kleedij verschijnt, gelijk ook reeds een of meer dagen van te voren »het oudejaarsvuil” uit het huis is verwijderd, door meubels en houtwerk een extra schoonmaakkuur te doen ondergaan. »Het schijnt”, lezen wij, »alsof de geheele bevolking het oude jaar wil afwerpen, te gelijk met de oude kleeren en het oude stof, en alsof zindelijkheid, anders geen groote deugd onder de Emoy-Chineezzen, een onmisbaar vereischte ware tot de behoorlijke viering van den dag.”

Tot de maatschappelijke plichten, die de rechte viering van het nieuwjaarsfeest voorschrijft, behoort ook, dat met het oude jaar alle schulden moeten zijn afgelost. In hoeverre de Chineezzen in Indië zich aan deze bepaling houden, is mij niet bekend. Ik zou haast gelooven, dat zij, althans tegenover dezulken, die niet tot hun natie behooren, het in deze niet al te nauw nemen. In China schijnt men er echter zeer de hand aan te houden, waarvan o. a. het gevolg is, dat de winkels in de laatste dagen vóór nieuwjaar meer dan gewoonlijk uitstallen en de eigenaars tegen spotprijzen verkoopen, om zoodoende de noodige kontanten in handen te krijgen. Huis aan huis zijn in deze dagen met roode papieren beplakt, die allerlei geschriften dragen.

Wie zelf niet schrijven kan, vindt in een van de winkels kust en keur. Dat het eigenbelang ook hier niet tot het vuil gerekend wordt, waarvan de feestelingen zich te reinigen hebben, is dikwijls uit de hier bedoelde opschriften te lezen. Een hotelhouder, vertelt ons de heer de Groot, zal tot motto kiezen: »mogen de gasten als wolken komen"; een winkelier: »mogen rijke klanten aanhoudend zich hier neerlaten", terwijl partikulieren aan de voorbijgangers den vromen wensch te lezen geven: »mogen de vijf zegeningen: een *lang leven*, *rijkdom*, *vrede en rust*, *liefde voor de deugd* en *een einde dat het leven kroont* — nederdalen over deze deur". Hier en daar ziet men tusschen al deze roode deuropschriften ook een of meer witte papiertjes aangeplakt. Het zijn, gelijk de heer de Groot eigenaardig uitdrukt, *memento-mori*, die den stad- of dorpsgenooten aankondigen, dat binnen die deur in het afgeloopen jaar een strijdende medeburger of burgeres de eeuwige rust is ingegaan. Rood »de kleur van geluk en vroolijkheid", zou hier niet passen; wel *wit* of anders *geel* of *blauw*, al te maal kleuren, die — zooals mijne lezers in Indië wel eens aan den staart hunner chineesche medeburgers hebben opgemerkt — als teekenen van rouw gedragen worden.

In een noot deelt de Schrijver ons nog mede, dat de Chineezers op Java en elders in den Archipel de bovenbedoelde vijf zegeningen, door vijf afzonderlijke papiertjes voorstellen, waarop respectievelijk een *rijk man*, een *aanzienlijk man*, een *gegradueerde*, een *vrouw met een kind op den arm* en een *grijsaard* zijn afgebeeld, eene afwijking, die de emigranten in onzen Archipel zeer juist karakteriseert. Door en door zinnelijk van aard, levende voor geld en genot, is bij hen het verlangen naar de meer verheven zaken, waarvan hunne gewijde boeken spreken, uitgedoofd, en gunnen zij aan de »liefde voor de deugd" zelfs geen plaats meer op hunne uithangborden.

Eindelijk is de heuchlijke feestdag angebroken en daarmede aan de drukte en vroolijkheid van de oudejaarsdagen een einde gemaakt. De winkels blijven nu gesloten en ook de partikuliere huizen schijnen als uitgestorven. Niemand vertoont zich op straat, of het moest dan een bedelaar zijn, een lid van het geslacht, dat ook in China zijn aard niet verloochent, en behendig van de tijdsgelegenheden weet te profiteeren, om zich door een extra-aanval op de vroolijk en gul gestemde harten een extra-aalmoes te verschaffen. Eerst tegen den middag komt er weer leven in de gemeente »Welgekleede lieden haasten zich door de straten om bezoeken af te leggen, een gewoonte die, ik geloof bij uitsluiting, ook in Holland bestaat en van daar uit in sommige streken van Amerika is doorgedrongen. Vrienden en bekenden ontmoeten elkander, brengen de saamgevoegde handen ter

hoogte van de borst, en roepen *kiong-hi, kiong-hi*, hetgeen vrij vertaald, zooveel wil zeggen als »veel heil en zegen!» Wie door omstandigheden verhinderd wordt zijne woning te verlaten, kan ook, alweer evenals bij ons, volstaan met een visitekaartje.

Het gebruik wil, dat men bij het ontvangen van nieuwjaarsbezoeken, op een groot blad met schoteltjes allerlei suikergoed presenteert en daarbij telkens een *kiong-hi* laat hooren. Als gij echter meent, dat gij als gast dat lekkers opeten of voor uwe kleinen in den zak moogt steken. dan hebt gij het mis. »De etiquette vordert, dat men de aangeboden suikertjes niet eet, maar een of twee er van verplaatst van het eene schoteltje naar het andere, onder het uitspreken van een wensch van geluk voor den gastheer.» Maar waarom ze u dan gepresenteerd? 't Is eenvoudig een symbolische handeling, die, in woorden uitgedrukt, zeggen wil: dank je zeer voor uw bezoek: geven de goden dat gij in den loop van het nieuw ingetreden jaar veel moogt smaken van de zoetheid des levens en alle bitterheid van u verwijderd blijve! Na deze wederzijdsche felicitatie, moogt gij met een gerust geweten de u aangeboden tabakspijp naar den mond brengen, en kunt gij u de rondgediende thee, die wel geen zoogenaamde *keizers-thee* is, maar toch ook weer niet gelijk op wat wij in Holland gewoonlijk onder dien naam te drinken krijgen, goed laten smaken.

Ook de kinderen mogen op deze wijze rondgaan om vrienden en bloedverwanten hun heilgroet te brengen. In plaats van een pijp, worden hun een paar chinaasappelen in de hand gestopt, heerlijke vruchten, die voor onze kleine chineesjes nog deze groote aantrekkelijkheid hebben, dat zij door hun roode kleur het symbool zijn van geluk en vroolijkheid, en door hunne gaafheid en rondheid het beeld der volkomenheid vertoonen. Het jonge volkje is er dan ook bijzonder op gesteld, dat men hun bij hun bezoek een of meer van deze geluk-aanbrengers — *kyat-á* noemt men ze hier — vereert en schijnen het zeer euvel op te nemen, als iemand verzuimen mocht hun deze beleefdheid te bewijzen.

Intusschen meene men niet dat de morgenuren in ledigheid door de huisvaders en huismoeders zijn doorgebracht. Verre van daar. De stilte, die tot aan den middag alom heerscht, is een gevolg van de godsdienstige viering van den nieuwjaarsdag, die hier, evenals bij andere volken — ook in onzen Archipel — aan de burgerlijke viering moet voorafgaan, en waarbij onze Chineezzen een ernst aan den dag leggen, die hen voor vroomer doet doorgaan dan zij in werkelijkheid zijn. Reeds vroeg in den morgen, dikwijls nog vóór zonsopgang, kunt gij de huisgenooten verzameld vinden rondom een tatel, die voor de deur van de groote zaal van het huis geplaatst is en die

bijna doorbuigt van de kopjes en schoteltjes, doosjes en zakjes, waarmee men haar heeft bedekt. Vraagt gij, waartoe die wierookstaafjes, die kaarsen, kopjes thee, enz. moeten dienen, dan zal men u antwoorden, dat het offeranden zijn, door de dankbare familie gebracht aan den *Hemel* en de *Heeren der drie werelden*, wier hulp en bescherming moet worden ingeroepen, zal men zonder vrees voor de booze geesten, die evenals bij onze Insulaners een groote rol in het leven der Chineezzen spelen, den nieuw aangevangen tijdkring kunnen intreden. De hier bedoelde goden hebben ieder nog een dag in het jaar, die aan hun bijzondere vereering is gewijd, maar dit neemt niet weg, dat het goed is het nieuwe jaar niet zonder hen te beginnen. Nadat de familie tegenover de offertafel heeft plaats genomen, treedt, zoo laat ik nu den heer de Groot verder vertellen, »de offeraar vooruit, neemt een of drie wierookstokjes in de saamgevoegde handen, maakt eenige kleine buigingen met het bovenlijf, en plaatst den wierook vervolgens in den aschpot. Is er echter een tweede persoon aanwezig, dan neemt deze den wierook van hem over, om dien in den aschpot te steken. Ten slotte knielt de offeraar neder, en slaat het hoofd drie of meermalen tegen den grond. Nadat deze plechtigheid is afgelopen, worden op dezelfde manier dezelfde offerwaren geofferd aan de geesten van hemel, aarde en water, die bekend staan onder den naam van *saam-kai-kong* of »Heeren der drie werelden».

De hier bedoelde plechtigheid wordt op de beide volgende dagen herhaald, en telkens besloten door het afsteken van een soort van voetzoekers, die hun weg naar al de eilanden van onze Oost gevonden hebben, en daar bijna algemeen bekend staan onder den naam van *mertjon*. In het hier besproken werk worden zij als volgt beschreven: »Zij bestaan uit kleine ronde kokertjes van dik, stevig papier, die met kruid zijn opgevuld. In vroeger tijden maakten men ze van bamboe. Door een der gesloten uiteinden is een brandbare pit aangebracht, die, aangestoken, het kruid doet ontvlammen en het kokertje met een knal doet uiteenbersten. De kokertjes worden in groote hoeveelheid aan de pit opgehangen langs een dun touw, en de rits, met of zonder windingen, bevestigd aan het einde van een stok, en van onder aangestoken. Het opklimmende vuur deelt zich mede aan al de pitten, die aan het koord bevestigd zijn; de kokertjes springen successievelijk uiteen, en de knallen volgen elkander met zulk een snelheid op, dat een geratel wordt geboren, hetwelk door de gansche buurt weergalmt.»

De heer de Groot schijnt het gevoelen van de »deftige standen» der Chineezzen te zijn toegedaan, die beweren dat het afsteken van vuurwerk bij deze en dergelijke gelegenheden eenvoudig als vreugdebewijs moet worden aangemerkt. Anderen vertellen echter, dat al dit

leven maken geen ander doel heeft dan het verjagen van de booze geesten die, gelijk we boven zagen, ook in China als verstoorders van het menschelijk geluk optreden, en mij dunkt, als wij dit gebruik vergelijken met wat wij daaromtrent bij onze indische stammen opmerken, dan is dit laatste misschien meer overeenkomstig de waarheid. Ook in Indië vindt men onder de meer deftige inlanders velen, die uit een zeker gevoel van schaamte liefst niet van de booze geesten spreken, en zich daardoor boven het domme, bijgeloovige volk trachten te verheffen.

Nadat alzoo aan de opperste geesten de eer is bewezen, die hun toekomst, gaat men tot een andere plechtigheid over, waaraan het volk eigenlijk nog hooger waarde toekent, omdat zij de *huisgoden* geldt, die meer direct invloed op de lotgevallen der offeraars uitoefenen en wier beeltenis dan ook in een open kastje, tegenover den ingang van het huis, is tentoongesteld. Ook voor deze goden, waaronder die van den *Rijkdom* en de zoogenaamde *Hertog-Keukenprins* of „god van de keuken” een voornaame plaats innemen, wordt de noodige wierook gebrand, en wel achtereenvolgens door al de familieleden, te beginnen bij den oudste en eindigende bij den jongste. Nauwelijks is deze hulde gebracht, of de offeraars spoeden zich naar een andere tafel, staande tegenover het kastje, waarin de houten voorwerpen worden bewaard, die bij de Chineezers de *zielen der voorouders* moeten voorstellen. Volgens de meer edele beschouwing hebben deze tabletten, gelijk de heer de Groot ze noemt, die alleen in de woning van den oudsten zoon mogen worden opgericht, hun ontstaan te danken aan de kinderneliefde, welke bij dit volk tot een nationalen plicht geworden is. Het is mogelijk dat men buiten zijn weten in dezen plicht te kort geschoten is, en men tracht nu na den dood der zoo zeer geliefde ouders goed te maken wat men misschien jegens hen verzuimde, door hun de eereplaats in huis in te ruimen en hen te doen deelen in de hulde, die daar straks aan de goden werd toegebracht. Wij mogen echter veilig aannemen dat het gros der Chineezers hierbij niet zoo diep nadenkt. Voor zeer velen althans zal deze vereering in den grond der zaak wel dezelfde zijn, die wij ook bij onze indische stammen waarnemen en blijft daarbij, gelijk de heer de Groot het juist uitdrukt, „speculatie op de materiele hulp van de geesten der afgestorvenen” de voornaamste drijfveer. Een overeenkomst met de gebruiken bij sommige volken van Insulinde vertoont zich o. a. ook hierin dat de spijsen, die voor den feestmaaltijd op nieuwjaarsdag bestemd zijn, vooraf tegenover de hier besproken tabletten worden geplaatst, met vriendelijke uitnoodiging aan de voorouders om toe te tasten. Om het hun gemakkelijk te maken zijn op

de tafel evenveel paren eetstokjes — wij zouden zeggen vorken — neergelegd als er tabletten zijn.

Op gelijke wijze krijgen de voorouders hun deel van den *ked-ni-pung*, een groote rijstetaart van kegelvormige gedaante, die in elke familie op den laatsten dag van het oude jaar wordt in gereedheid gebracht en gedurende vijf dagen vóór de kistjes, waarin de huisgoden en de tabletten bewaard worden, onaangeroerd blijft staan. De symbolische beteekenis van deze en andere daar uitgestelde eetwaren is deze, »dat er iets is *overgespaard* van het vorige jaar, en er dus *overvloed* geweest is, dien de familie in het nieuwe jaar hoopt over te brengen.»

Voor een meer uitvoerige beschrijving van deze spijsen en de zinnebeeldige beteekenis van de verschillende ingredienten, waaruit ze zijn saamgesteld, verwijs ik mijnen lezers naar het boek van den heer de Groot, waaruit ik, dunkt mij, nu genoeg voor mijn boven aangegeven doel heb aangehaald. Men hoore den Schrijver zelf verhalen, ook als hij nu verder de verschillende godsdienstige feestdagen van de eerste en volgende maanden afzonderlijk bespreekt, en ons de goden en geesten leert kennen, die in meerdere of mindere mate in de vereering der Chineezers deelen. Voor hen, die het Chineesch bestudeeren, zijn overal aan den voet der bladzijden de gebezigde woorden en termen in Chineesche karakters aangegeven. Bovendien zullen ten hunnen behoefte aan het einde van het nog te wachten Tweede Deel registers worden geplaatst, »die respectievelijk de voornaamste Emoy- en Mandarijntermen zullen bevatten, en zullen kunnen nageslagen worden telkens wanneer twijfel mocht bestaan over het soort van woord, waarmede men heeft te doen».

Ten slotte een woord van dank aan het Bestuur van het *Bataviaasch-Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, dat zich met de uitgave van dit belangrijk werk heeft belast, en daardoor opnieuw het bewijs leverde, hoezeer het kosten noch moeite sparen wil, om de studie van alles, wat op onze Oost en zijn bevolking betrekking heeft, gemakkelijk te maken. Het hier voor ons liggend werk vormt een waardig vervolg op de nog kort geleden door hetzelfde Genootschap uitgegeven »Notes on the Malay Archipelago and Malacca», waarin de eerste betrekkingen der Chineezers met den Maleischen Archipel beschreven worden. Laat mij hier nog mogen bijvoegen, dat ik niet te veel heb gezegd, toen ik bij gelegenheid van het honderdjarig feest van het zooeven genoemd Genootschap als mijn overtuiging uitsprak (Indische Gids, Eerste jaargang, I, blz. 86), hoe het ook in het tweede eenwgetijde van zijn bestaan zijn ouden roem zal handhaven. Tot hiertoe is deze profetie, wat de heer v. H. uit Pasoe-roean er ook van zeggen moge, niet gelogenstraff!

Een lief blondinetje

DOOR

M. C. FRANK.

IV.

EEN ZEER PRETTIG »SAISOEN”.

De Meimaand, met haar geſurpeerden roem van lieflijkheid en zachtheid, is, volgens den almanak, in 't land. Kenmerkt die zoo onverdiend veelbezongen maand zich niet door nieuw groen en frissche bloemen, ze is dan toch het sein, waarop, in ons land, bij velen *nieuwe* dienstmeisjes en overal *frissche* waterstroomen, zoo binnen- als buitenshuis, aan de orde van den dag zijn. Wel ja, de meid, die met Nieuwjaar haar dienst opzegt of opgezegd wordt, — maakt nu immers plaats voor een andere nieuwe, en daarom reeds zien velen »Mei” tegemoet als een einde van de winterellende en de ijverige huismoeders hebben bovendien nog 't heerlijke vooruitzicht van — *de* schoonmaak!

»Oh comble de bonheur, félicité suprême!” we gaan prompt 1°. Mei »beginnen”; dat staat vast; wanneer *we* zullen eindigen of, om een technischer term te bezigen — »schoon zullen zijn” — dat — hangt af van — de nieuwe meid en de schoonmaakster. In afwachting van warmte, zonneschijn, heldere lucht, kortom van lenteweer en . . . Meikersen, die natuurlijk pas in *Juli* verschijnen, vieren wij Hagenaars (en vele landgenooten met ons) alvast het schoonmaak- en kermisfeest: ondanks regenstroomen, guren wind, vorst en andere liefelijke winterherinneringen. En we houden ons goed, hoor! De kachels en haarden gaan — naar den zolder of den smid; — de wollen onderkleeren en de extra-wollen dekens verdwijnen; de tochtlatten worden weggenomen; het bontwerk wordt, wel voorzien van motdoodende

middelen, opgeborgen; er komen nieuwe, luchtige neteldoeksche gordijnen en de zonneblinden, helder groen geverfd, worden ingezet. In één woord, wij maken, à mauvais jen, bonne mine, en houden ons alsof het heusch lente was. Dat we in 't geheim bibberen als we 's avonds onder onze zomerdekens kruipen, dat we in ons hart de kachels betreuren en de natte, koude »schoonmakerij» verfoeien, dat we heel in catamini een paar wollen kousen en een paar gevoerde winterhandschoenen hebben achtergehouden, toen de »winterartikelen» werden opgeruimd, — dat weten we allen van elkaar, maar we zijn toegeeffijk voor elkaars kleine zwakheden en verklappen het niet. 's Avonds drinkt »mijnheer» een stovig grokje, en »Mevrouw en de jonge dames» nemen een glaasje punch — niet omdat ze die kouverdrijvende middelen noodig achten, neen! maar — 't is »over» van de winterprovisie, en 't is — ter eere van de kermis of, omdat *men* zóo — of zóover — gevorderd is met de jaarlijksche huiselijke revolutie — pardon, schoonmaak. De een heeft kies-, de ander oorpijn; deze heeft een »lichte aandoening» van pleuris, gene een kleinen aanval van rheuma; een enkele klaagt over een »eksteroog» — om te verbergen, dat hij (of zij) nog aan wintervoeten lijdt; maar allen zijn het met elkaar eens, dat — nu de »zoete Mei» er is, winterkwalen en klachten tot het verledene dienen te behooren en vergeten te zijn, comme les vieilles lunes. Zelfs de gouden regen en de seringén schijnen zich goed te willen houden en tooien zich met knoppen en blaadjes, alsof ze morgen aan den dag wilden prijken in haar lentetooi. Maar, ach! de gure wind, de nachtelijke vorst wil niets weten van die komedie. Meedoogenloos doet zijn doodende adem de teëre bloesems het hoofd buigen; de bloemtrossen, die onder den vriendelijken invloed der zon, die voor een paar uren den grimmigen wintervorst overwon, levenslustig het hoofd opstaken, vinden wij, stiefmoederlijk bedeelde Nederlanders, den volgende morgen, verwelkt, verdord, slap neerhangend — bevrozen! »Sie sind verdorben, gestorben!»

Dag aan dag blijft het zoo: regenbuien en kou en stormvlagen; niet, dat het eentoonig is: 's morgens is 't byb. regen met sneeuwvlokken vermengd en N. O. wind; 's middags is het hagel met sneeuw en de wind is naar het Z. O. doorgelopen. 's Avonds, na een korte poos kalmte, stijgt er een zware mist op, en men hoopt op mooi weer voor morgen. Tegen den nacht begint er een fijne, doordringende motregen te vallen; de wind verheft zich opnieuw en met nieuwe kracht: »'t Is een lentestorm», troost men zich, maar toch — een storm. Hoor, huilend en klagend giert hij om de huizen, door 't geboomte, door schoorsteen en dakgebint; de ongelukkigen, die op dit uur nog buiten zijn, huiveren en rillen: zij die 't geluk hebben, t'huis te zitten,

luisteren vol angst; hoe velen die nu met zorg denken aan lieve vrienden en betrekkingen, die op reis, op zee, misschien juist in dit oogenblik aan gevaar blootgesteld zijn!

En zij, die in deze lentedagen een reis moeten aanvaarden, de armen, zij zijn er ook niet erg mee ingenomen, vooral wanneer zij over zee moeten. Die kust van Engeland, het Kanaal, en verder nog! Het kan er spoken in dien tijd des jaars; och wat! het spookt er altijd. Maar enfin, er is niets meer aan te doen; de passage is besproken, de koffers zijn reeds verzonden, men heeft reeds afscheid genomen van de vrienden en bekenden; men brengt den laatsten avond thuis door, in den kring der familie; »stil en rustig" zoo 't heet; maar hoor me die bel eens en let eens op de duizend en één boodschappen die er nog komen; de pakjes, die men nog krijgt, om »o, alsjeblieft!" mee te nemen voor dezen en genen, die men 't niet weigeren kan. En dan de »aller-aller-beste vrienden", die den reiziger »toch nog eens eventjes komen goên dag zeggen", en die men, met dit barbaarsch weer, inderdaad niet afwijzen kan! Ach, zoo'n laatste avond thuis, als aller oogen aan 't gelaat hangen, dat morgen, over eenige uren reeds, verdwijnen zal, om misschien pas na vele jaren, verouderd, vervallen, door lijden en leven gegroefd, terug te keeren, — of ook misschien nimmermeer! Die geliefde broeder of zuster, dat kind, dat zoo na aan der oudren hart lag en dat nu voor zoo langen tijd, en ach, wellicht voor eeuwig, het huis verlaat! — Hoe innig blijven de blikken van hen, die zij verlaten gaan, op hun trekken gevestigd, om die toch vooral goed in 't geheugen te prenten, om zich naderhand, als ze reeds ver weg zijn, elken blik, elke bijzonderheid, elk woord wel duidelijk te kunnen herinneren!

En dan dat laatste »goeden nacht, en wel te rusten!" »Wel te rusten!" Gelukkig zij, die in zoo'n nacht slapen kunnen, maar zeker zijn het niet velen. Vruchteloos zoekt het bedroefde hart, het moede hoofd rust en kalute; die éene gedachte, aan 't afscheid, morgen, — morgen reeds, jaagt den slaap uit de oogen, drijft het bloed onrustig, met koortsigen gloed door de aderen; de polsen kloppen snel en vol, het hoofd — 't is alsof er een hamer in bonst; en zal dat hart, dat zoo vol droeve gedachten, zoo vol bange vrees is, niet breken eer de noodlottige morgen daagt? — »Wel te rusten!" en rusteloos wentelt men zich om en om op het leger, dat wel een bed van doornen lijkt; men hoopt, men verlangt en bidt om rust, om een paar uren kalute slechts; te vergeefs! Hoor; de klok slaat — één uur! Dus is die dag al begonnen, die dag waarop zoovele teedere banden moeten losgerukt worden. Over eenige uren zullen we 't voor 't laatst gekust hebben, dat gelaat, dat ons zoo dierbaar was; voor 't laatst de stem

gehoord hebben, die ons steeds als muziek in de ooren klonk. O, 't is ontzettend, wat een menschenhart, wat het hart eener moeder vooral lijdt in zulke korte uren. Hoor, hoe loeit de storm! Een lentestorm, o ja, maar hoe zal 't buiten op zee zijn? En morgen, ach morgen, is het geliefde kind reeds op die zee, blootgesteld aan al de gevaren van 't woeste element! Die klok, hoe luid tikt zij, en hoe snel verlopen de minuten dezen nacht! Reeds twee uur en nog geen oog geloken; helaas, eer die klok wederom haar twee slagen slaat, zal alles reeds voorbij zijn! Alles voorbij! hoe zal 't dan wezen! Hoe leeg, hoe doodsch, hoe wanhopig stil; maar neen! nog is het uur des afscheids ver — dus, — nog maar niet gedacht over 't uur daarna. Het is wreed, te smartelijk! Men *wil* denken aan andere dingen; met geweld beproeft men, zich andere denkebeelden voor den geest te halen; en niet meer weenen, vooral niet meer weenen, er zijn al genceg tranen gestort; men moet morgen, bij 't afscheid, geen roode oogen hebben, om dengeen die heentrekt niet te ontmoedigen. Morgen, morgen, als »alles achter den rug is», dan is er tijd en gelegenheid genoeg om te schreien. Als men zich dan maar niet weer »goedhouden» moet voor hen die achterblijven, voor lieve, belangstellende vrienden, die ons met ijdele, maar o zoo gepaste woorden — men zou bijna zeggen, in »technische termen» troosten! Ja, want zoo noemen ze het immers: troosten!!! Ach, zoo ze maar wilden begrijpen, die troosters, dat de eenige leniging der smart is, te kunnen, te mogen weenen en klagen; maar neen: men zal zich moeten »goed houden»; luid weenen staat immers niet fatsoenlijk? Een beschaafd mensch weet zijn aandoeningen te bedwingen; al wordt hem het hart uit de borst gescheurd, zijn gelaat blijft kalm en onbewogen, zijn oog helder; zijn stem vast en bedaard. »Vooral geen scènes» is een der geloofsartikelen van »een beschaafd mensch». Vraag niet, welke folteringen er vaak geleden worden achter dat masker der beschaving; onderzoek niet, hoeveel hart- en zenuwziekten er geboren worden door die met geweld bedwongen aandoeningen, die toch zoo menschelijk, zoo natuurk zijn!

Ach, die ouden waren er beter aan toe dan wij, beschaafden: zij mochten weenen om hun dierbaren! Het stond destijds niet onbeschaafd, als een moeder »haar stem verhief en weende over haar kind»; als een vader »zijn gelaat verhulde, en zijn stem ophief, en zijn kind betreurde»

Doch nu, 't is nacht; ge zijt alleen, schrei dus vrij, arm, gepijnigd moederhart. Laat vrij de tranen vloeien, die u zoo lang op 't harte brandden. Uw hoofdpeluw zal 't niet verraden, dat gij hebt toegegeven aan den drang der natuur, dat ge zwak geweest zijt, dat ge bittere,

heete tranenvloeden hebt gestort, toen dit zware offer van u gevergd werd; dit offer, dat niets, geen schatten ter wereld, geen koningskroon u kan vergoeden!

Dwaasheid! zullen de praktische »hoogstbeschaafde" lui onzer eeuw het noemen. »Dwaasheid! uw zoon gaat een schitterende carrière te gemoet; uw dochter is »wel af"— »goed bezorgd", et ce qui suit. Dwaasheid!"

O, zwijgt toch, gij allen, die zoo spreekt! Wij richten ons alleen tot de *moeders*; tot haar, die dien heiligen naam verdienen, tot haar, die leefden voor- en in haar kinderen; vooral tot haar, die afstand moesten doen van een geliefd kind. Zij, en zij alleen, zullen begrijpen, wat Dory's moeder leed in dien laatsten nacht, in de lente, toen alles sliep en zij, de zwakke vrouw, alleen bleef met haar smart.

Zij had zich heden zoo bijzonder »goed gehouden", de arme, dat zelfs Oom Dorus haar zijn compliment er over maakte. Maar nu, — ze sliepen allen: Dory had den heelen avond naast haar gezeten en hare hand vastgehouden, en haar menigmaal gekust en omhelsd; maar nu was Dory naar bed gegaan, want om zes uur zou iedereen opstaan, en om kwartier over zessen kwam het rijtuig, dat Dory, onder geleide van Ju en Frans en Oom Dorus, naar den trein zou brengen. Ju en Oom gingen mee naar Amsterdam. Frans zou bij Mama blijven; hij — en nog iemand....

Dory was tamelijk kalm gebleven; kalm, maar dien dag toch veel hartelijker dan anders; maar nu — nu lag ze zeer gerust te slapen; en Ju, die in het kabinetje, naast »Ma's kamer", op de canapé sliep, om, in geval van nood, nabij te zijn, Ju sliep »als een roos", hoe bekommerd zij ook geweest was. En Frans, die op dien dag wel honderd boodschappen had gedaan voor Dory, had zich doodmoe verklaard en was om half elf, met Oom Dorus, naar diens huis gegaan, waar hij den nacht zou doorbrengen, om morgen tijdig bij de hand te zijn.

En dan was er nog ééne, die pas sinds weinige maanden in den kleinen kring was opgenomen, en zij sliep dien nacht ook in het huis der weduwe. Hoe ijverig hadden haar tengere, bruine handjes meegewerkt aan Dory's uitzet, in die laatste weken! Hoe onvermoeid hadden haar nette voetjes heen en weer getrippeld, 's morgens, 's middags en 's avonds, om »te helpen", om »Frans' Mama" — die ze lief had alleen reeds omdat zij *zijn* moeder was, — te troosten, op te beuren en te bemoedigen. En hoe goed wist Riekje dat te doen! Oom Dorus hield klinkende redevoeringen, en was ook overigens een hartelijk goede, gulle vriend; en er waren nog andere vrienden, die zich moeite gaven om de droefheid der weduwe te lenigen; zij redeneerden, o zoo ver-

standig en praktisch, — en anderen preekten heel zalvend, en *precies* alsof ze overtuigd waren; en sommigen boden aan om »stichtelijke» boeken te leenen, en weer anderen zonden of brachten allerlei versnaperingen mee: druiven, sinaasappelen, frambozenkoekjes, potjes gelei, enz. — en allen meenden, dat zij het ware middel hadden gevonden om het diepbedroefde hart der arme vrouw te troosten en te sterken. En de weduwe was oprecht dankbaar voor die blijken van belangstelling, en zij geloofde, dat al die lui het oprecht goed meenden. Maar toch, het liefst nam zij de eenvoudige, kinderlijke hulp en bemoediging aan van Riekje, het kleine bruine meisje, dat Oom Dorus schertsend, »Kriekje» had genoemd, toen hij beter bekend werd met »Ju's vriendinnetje»; want onder die rubriek werd zij in 't huis Darling voorgesteld.

Nu, op dien laatsten nacht, vóór Dory's afscheid, sliep Rieka ook in 't huis Darling; zelfs Dory mocht het eenvoudige, hartelijke kind gaarne en had haar speciaal verzocht, om bij »Ma» te blijven, tot Ju terug kwam. En Riekje, ondersteund door Jaan, haar trouwe meid, wist papa Barley, die juist een goede bui had, te bewegen, haar een paar dagen »verlof» te geven, en dus — was ze heden nacht ook present.

Vier uur dreunde de klok op den gang en nog had Mevrouw Darling geen oogenblik gerust; het morgenlicht schemerde reeds door de gordijnen; haar oogen brandden van de tranen, die nog steeds vloeiden, heet en bitter; haar hart — ach, het was vol bange vrees, vol ijsselijke voorstellingen van al de rampen, die haar lieveling konden treffen op de lange verre reis. Schipbreuk in alle vormen; brand, storm, het ontploffen der machine; stooten op een klip, vergaan in volle zee; zinken door een lek, hongersnood; oproer onder de equipage, zeeroovers; ... weken lang, in open booten zwerven op den onstuimigen Oceaan, dat alles maalde haar door 't hoofd, en mocht de vermoeienis ook nu en dan haar zware oogleden doen neerzinken, een van de schrikbeelden die haar voor den geest kwamen, wekte haar op uit die korte rust en dan drukte zij het afgematte hoofd opnieuw in 't kussen, en bijna overluid weende en jammerde zij om haar kind, haar lieveling, die haar van 't hart gerukt werd.

»O, Dory, Dory, mijn geliefd kind, o Dory, die mij altijd de liefste waart, Dory, voor wie ik zoo veel heb gebeden en gewaakt, mijn kleine Dory, ge zijt weg, verloren voor mij; ik heb u moeten afstaan, mijn dierbaar kind, God weet, waarvoor! En nimmer, nimmer, zult ge tot mij wederkeeren, zoo lief, zoo schuldeloos, zoo rein als ge nu zijt! Ach, dat mijn hart toch in eens mocht breken, dat de Heer mij wegnam, en aan dit bitter lijden een einde maakte. Nu kan ik

om u weenen, mijn kind; ik ben alleen in dezen stillen nacht, niemand hoort mij; God alleen, Hij weet, wat ik lijdt, hoe zwaar het mij valt, u te missen, mijn lief kind. Nog maar twee uren, en dan — heb ik mijn kind verloren, voor altijd verloren! O God, help mij, God, geef mij kracht om dit te dragen of verlos mij van die pijn!”

En in toemelooze smart wierp de arme moeder zich op de knieën, borg het hoofd in de kussens en snikte en weende overluid, en haar vermagerde handen drukte zij tegen de borst, als om de wilde, verterende pijn te bedwingen, die haar hart dreigde te doen bersten, en zij kermde, alsof lichamelijke pijn haar kwelde.

„Mamatje, moederlief, ach, ik heb zoo’n kassian met u! Ik weet wat u gevoelt, al heb ik geen kind; ik weet hoe mijn arme Papa was, toen Frits ons verliet! Zeg, Mevrouw, zeg, weet u, dat ik bij u ben, dat ik met u schrei en treur? Kassian; hier, leg uw hoofd op mijn schouder; arme, lieve Ma; ik houd zooveel van u, alsof u mijn eigen moeder waart, die ik nooit gekend heb. Ach, Mevrouw lief, geloof me, ik weet wel, dat ik u niet kan troosten; maar ik kan met u treuren. Den heelen nacht heb ik wakker gelegen en aan u gedacht, en toen het schemerde, kon ik het niet langer uithouden, en ik ben stilletjes naar beneden geslopen en nu ben ik bij u, Mamatje? — U is immers niet boos, dat ik u zóó noem? Kom, laat mij uw tranen drogen; laat mij uw kussen eens opschudden. En — zie hier, drink eens; Ju, die goeie Ju, heeft het voor u klaar gezet, en leg nu uw arm hoofd gerust op mijn schouder en schrei naar hartelust. Och, arme lieve Mevrouw, ik weet wel, hoe bedroefd u moet zijn. Maar Ju en ik — en — en — Frans, blijven bij u, en we zullen ons best doen, om u te vergoeden wat u verliest; maar we kunnen toch nooit zoo lief en mooi zijn als onze lieve Dory, dat weet ik wel. Maar toch, wat ik kan doen om u op te beuren, zal ik trouw doen. En, weet u, Pa-zelf heeft kassian met u; hij weet wel, wat het is, als er een kind heengaat: o, Mevrouw, toen onze Frits naar Indië ging, was die arme Pa wanhopig, en ik vreesde, dat hij het zou besterven; maar Frits schreef zulke lieve, geestige, lange brieven, en ik deed zóó mijn best om Pa op te beuren, en onze Jaan hielp mij zoo trouw en iedereen was zoo lief en deelnemend, en Frits maakte weldra promotie. Dat troostte Pa, en — en — o, lieve Mevrouw, het is wel hard, maar ziet u, u houdt Ju en François toch bij u, en — en — mij.... als u wilt — als u een beetje — van mij houdt....”

En op hare beurt zoekt Rieka troost bij de arme vrouw, en bergt haar betraand gelaat aan den boezem van haar, met wie zij zoo innig begaan was, en snikt hartstochtelijk.

»Stil, stil, mijn arm kind, stil, mijn lief Riekje; ja, zeker, ik hou veel van je, je bent een goed hartelijk meisje; ik houd veel van u, kind, arm kind, je heft geen moeder!»

Deze woorden doen haar weer denken aan haar eigen kind, dat zoo spoedig haar moeder zal verlaten, om die wellicht, — ja, zeer waarschijnlijk — nimmer weer te zien! Immers de moeder is zoo zwak, zoo uitgeput door lijden, dat zij niet verwacht, nauwelijks durft hopen, nog eenige jaren te leven.

Arme, bedroefde kleine Rieka! Het was een zware taak haar eigen droefheid te bedwingen, om de klagende moeder te troosten. »Ach, hoe kan Dory het toch over haar hart brengen!» dacht zij. »Hoe kan ze daar zoo gerust liggen slapen, dezen nacht, terwijl ze weet, dat het de laatste is, en haar moeder zoo vreeselijk bedroefd, zoo zwak is, dat het een wonder zal wezen als ze dien schok te boven komt. O, als ik een moeder had!

Ze had er geen, dit kleine, bruine meisje, en wat zij zich herinnerde van de moeder die zij eenmaal had gekend, was misschien weinig geschikt om innige kinderlijke liefde te verwekken; een gewone javaansche vrouw, die in het huis van haar heer en meester weinig meer was geweest, dan een dienstbode. Maar toch was zij een goede moeder en Riekje, ofschoon ze pas zeven jaar was, toen die moeder stierf, had haar nog niet vergeten en zelden sprak ze over die moeder, zonder bittere tranen te storten.

»Nooit zou ik mijn moeder hebben kunnen verlaten», dacht zij, »al was zij maar eene javaansche.» En de teederheid, die zij nog steeds in haar hart voelde voor de overledene, steunde haar thans om deze moeder te troosten, die het kind beweende, dat zij had afgestaan aan de wereld. Rieka gaf den besten troost, — zij weende met de treurende, en beproefde niet, zoo als andere, »praktische» troosters, Mevrouw Darling te bewijzen, dat het »onverstandig» en »onredelijk» was, te schreien over haar kind, »dat nu voortaan in zooveel betere omstandigheden leven zou, — wier vooruitzichten nu zoo schitterend waren», — zooals die troosters beweerden.

Maar Riekje's tranen, haar zachte stem, die der zieke sussende woorden toefluisterde, als sprak zij tot een bedroefd kind, brachten de harts-tochtelijke smart tot kalmte, en eindelijk vloten de tranen langzamer, het heftige snikken bedaarde, de roodgeweende oogleden sloten zich, en Dory's moeder sliep.

Toen Ju tegen half zes in de kamer trad, nog moê van de drukte van den vorigen dag, en met gezwollen oogen, die lang niet zoo helder als anders rondzagen, vond zij hare moeder in Riekje's armen liggend, en Riekje's bruin gezichtje, op 't kussen der weduwe rustend, was over

het reeds grijzende hoofd gebogen, als ware zij een teedere moeder, die den slaap van haar kind bewaakt. — Maar ook het meisje sliep rustig en Ju vond het beter die twee nog maar wat met rust te laten.

»Het zal over een half uur nog tijd zijn, en Dory is toch nog niet geheel klaar; als ze beneden komt, roep mij dan dadelijk», zei ze tegen Frans, die reeds een half uur geleden gekomen was.

»Hoe korter afscheid, hoe beter», meende Frans, »dat heeft oom Dorus ook gezegd. Maar, Ju, wat ga je toch doen?»

»O, ik moet nog een en ander klaar zetten, en iets op het leetje schrijven, voor Riekje, weet je, zoodat ze niet in de war raakt, terwijl ik weg ben.»

»Dat kan je gerust laten, hoor; Riekje is even handig in een huishouden — als.... gij, Ju; en nu maak ik beide een groot compliment, want knapper huishoudstertje dan gij zijt, weet ik al niet. Kom, Ju, blijf hier bij mij; ik weet niet waarom — en 't is niet, dat ik zoo erg om Door maal, — maar 't is me van morgen zoo — zoo vreemd; het huis lijkt zóó — ik zou bijna zeggen, spookachtig, vindt ge ook niet?»

»Ja, wel zoo iets; natuurlijk, dat is »de schaduw die vooraf komt», het zal hier stil zijn, als onze Dory weg is....»

En Ju leunt het hoofd op de hand en groote, heldere droppels rollen over haar blozende wangen.

»Kom, kom, Ju, oudje; wij samen blijven er toch nog — vooreerst — en — en — we hebben Riekje nog!» zegt hij, liefkozend den arm om Ju's gezet figuurtje leggend.

»O, Riek, dat kind! Kijk, Frans, — als ik ooit iets tegen haar heb gezegd, of heb getoond, dat ik iets had tegen uw engagement — Frans — ik neem het nu alles terug; zij is — zij is — een engel, daar!»

Ju's geestdrift schijnt aanstekelijk, althans haar broer kust haar zoo hartelijk als hij 't zeker in jaren niet deed.

»Hoe hebt ge dat zoo in eens ontdekt?» vraagt hij, niet zonder trotsche zelfvoldoening zijn jeugdig, blond kneveltje streelend.

»Toen ik zoeeven in Ma's kamer kwam», zegt Ju met zachte stem, »toen vond ik Riek bij Ma, — Ma sliep — in hare armen; kassian, die arme Ma! ze zag er zoo oud en zwak uit, en zoo bleek — als een lijk; en ik kon zien, dat ze veel gehuild had, maar — Frans — ze lag in Riekjes arm te slapen, net als een kind bij zijn moeder. En — o, Frans! denk toch, — wij — Ma's eigen kinderen, wij hebben van nacht gerust geslapen; Dory zelfs — die toch het meest — maar enfin! En zij, Rieka, die ons eigenlijk niet aangaat — zij heeft Ma — onze moeder getroost en bemoedigd — alsof ze haar eigen kind was?»

En Ju schreit — en Frans, niet weinig gestreeld door den lof zijner

uitverkorene, verklaart, dat hij van Riekje nooit anders verwacht heeft en dat hij Ju wel vooruit gezegd had, dat »Riekje" haar zou bevalen.

Maar daar komt Oom Dorus in een vigelant en zijn luide stem, (ofschoon hij die voor deze gelegenheid wat tempert, zoodat het is, alsof een zwaar verkouden mensch met een basstem, zeer hardop wil spreken) galmt door de stille woning. Het spreekt van zelf, dat Mevr. Darling en Rieka nu uit haar korten slaap ontwaken en dat eerstgenoemde, zoodra ze de oogen geopend heeft, zich herinnert dat nú — het uur van scheiden is gekomen!

»Dory! Dory! kom, meisje, 't is tijd!" buldert Oom Dorus onder aan den trap, en een helder, lief stemmetje antwoordt: »dat het pas even over zessen is, en dat ze zoo dadelijk klaar zal zijn met haar toilet."

En dan, terwijl Ju met bevende hand en oogen, door tranen verdnisterd, voor Oom Dorus en Frans een kopje thee schenkt, terwijl Oom, die nu in ernst zwaar verkouden schijnt, zijn zakdoek uithaalt om den neus te snuiten en ter sluiks de oogen te drogen —, terwijl Frans, met een strak gezicht en gefronsd voorhoofd, de thee uitdrukt, zoo snikheet, dat ook hem de tranen uit de oogen rollen en hij den neus zoo diep mogelijk in 't kopje steekt om die onhandigheid te verbergen, — terwijl hij en Oom zich houden, alsof ze volstrekt niet letten op Ju, die met haar armen op de tafel geleund en het hoofd daarop, luid schreit, en elkaar den rug keeren, alsof ze boos waren op elkaar — snellen vlugge voeten den boventrap af en naar Mevrouw Darlings kamer.

Riekje had haar overreed om in de kamer te blijven; zij had haar in een warm kleed gehuld en op een leunstoel geplaatst en stond nu naast den stoel, de hand der weduwe in de hare, den eenen arm om de schouders der zwakke vrouw geslagen. Zij schreide nu niet, de arme; met gesloten oogen zat zij, voorovergebogen, de rechterhand op de borst gedrukt, — als een ter dood veroordeelde, die den doodelijken slag, den genadestoot lijdzaam afwacht. En nu trad Dory binnen; vlug. en gracieus als altijd, in 't élégante reistoilet, dat haar zoo wel stond en waaraan, zooals nimmer aan Dory's kleeding, ook nu niets ontbrak, dat het sierlijk, fijn en volkomen geschikt kon maken. Maar het lieve gezichtje was nu niet zoo als anders: de lippen beefden en zoo haar oogen schitterden, het was heden niet door blijdschap.

En ook, zoo als altijd haar gewoonte was wanneer zij bij hare moeder kwam, wierp Dory zich op de knieën naast haar en lei het hoofd aan het trouwe hart, dat nu zoo bang klopte en sloeg beide armen om de bevende gestalte harer moeder.

Riekje sloop stil de kamer uit en bleef op den gang staan. Zij leunde haar gloeiend voorhoofd tegen den muur en vouwde de handen, en haar lippen fluisterden de eenvoudige bede, die in haar hart oprees :

»O, goede God, help haar, geef die arme, lieve vrouw toch kracht om het te dragen!"

Daar sloeg de gangklok half zeven; beneden voor de deur klapte de koetsier met de zweep, een teeken, dat het tijd om te vertrekken en tevens — dat hij ongeduldig was. De kleine »dagmeid" liep heen en weer met eenige valiezen en hoededoozen, en toen kwamen Oom Dorus en Frans en Ju, allen reisvaardig en gingen naar Mevrouw Darlings kamer. Van uit het hoekje waar zij stond, zag Rieka dat Dory, nog steeds geknield, in de armen harer moeder lag; — en ze zag, hoe Oom Dorus het meisje ophief en zacht de armen losmaakte die haar met wanhopige kracht omstrengelden, — zij zag hoe Ju en Frans hun moeder kusten, hoe deze hen van zich afstiet en de handen smeekend naar Dory uitstreckte, hoe Dory, luid weenend, zich nog eens aan harer moeder hals wierp, en wederom door oom Dorus en Frans uit die omhelzing werd losgerukt, — ze zag, hoe Frans noch Oom zich meer moeite gaven om hun tranen te verbergen, terwijl Ju hare moeder ondersteunde, die nog steeds, doch met zwakke, stuipachtige gebaren, beproefde haar kind na te snellen, dat door de twee mannen werd weggeleid.

»Mijn God, — dat is erg — dat is — hartverscheurend", snikte Oom Dorus — »En Ju moet toch mee — wat zullen we doen!"

»Daar is Rieka", zei Frans, op het meisje wijzend, dat beschroomd, maar met haar eigenaardige, kinderlijke hartelijkheid, den ouden heer de hand reikte en zei:

»Ik zal wel hier blijven — als u wilt; ik zal goed op Mevrouw passen: u kunt gerust zijn..."

»Ach, Riekje, mijn goede, lieve Ma — zorg voor haar, troost haar; och God — Oom — Frans! kan ik niet meer terug?"

En schreiend viel Dory Rieka om den hals, en deze schreide ook; doch zacht en bedaard, en zoo verstandig als men het van die zeventienjarige niet zou verwacht hebben, zei Rieka:

»Ga nu maar, Dory, teruggaan zou immers het afscheid nog pijnlijker maken! Ga, ik zal wel voor haar zorgen."

Zij kustte Dory, en Dory kustte haar en fluisterde: »adieu, zusje; adieu dan! zorg voor Ma, ik zal u eeuwig dankbaar blijven — adieu!"

Riekje snelde naar Mevrouw Darling; de korte, wanhopige strijd om haar kind terug te hebben, had al hare krachten uitgeput; als

lood lag zij in Ju's armen; haar krampachtig trekkende lippen herhaalden telkens weer den geliefden naam: »Dory, Dory, mijn lieveling, Dory!» maar het was alsof het licht uit de starende oogen verdwenen was; zij merkte het niet, toen Ju en Rieka haar op het bed neerleiden; ze lette er niet op, dat hare oudste dochter haar omhelsde en »adieu — tot morgen» toefluisterde. »Dory, Dory, mijn kind!» herhaalde zij, nu eens zacht murmelend, dan weer overluid.

Zoo verliet Ju hare moeder — onder Rieka's hoede. De twee meisjes wisselden niet veel woorden; zij verstonden elkaar reeds zoo goed. »Zorg goed voor haar, Riekjelief», zei Ju, toen ze haar vriendinnetje vaarwel kuste. »Vertrouw op mij!» antwoordde Riekje, terwijl ze zachtjes het hoofd der bijna bewusteloze op de peluw neerlei. »En laat den doctor halen — en — en», zei Ju nog...

Maar wederom hoorde men luid de zweep klappen en Oom Dorus riep, met de allerzwaarst verkouden stem, die men ooit hoorde: »Ju, kom toch!» en toen moest Ju gaan.

Nog eens zweepgeklap, en dan hoort men de vigelant wegrijden, en de huisdeur dichtslaan; en dan — dan springt die tengere, gebogen vrouw, die als een doode daar lag, op — en — alsof plotseling kracht en leven waren terug gekeerd, ijlt zij de kamer uit, den trap af, met uitgebreide armen, en een hartverscheurende schreeuw vervult het stille huis:

»Dory, mijn kind, mijn Dory, kom terug!» en als Riekje en de kleine meid haar achterhaald hebben, ligt zij beneden in den gang, bij de huisdeur, en — voor dezen oogenblik is het bewustzijn harer smart haar gespaard, want zij is in zwijm en als Riekje en Crisje haar met veel moeite weer naar boven en naar bed hebben gebracht, duurt het lang, lang, eer ze weer bijkomt. Ja, de doctor is er geweest, en Jaan, Rieka's trouwe oude meid, is gekomen om te helpen, en beide, de doctor en Jaan, zijn weer vertrokken en Dory zal welhaast in Amsterdam zijn aangekomen, eer de arme moeder weer geheel tot zich zelve komt en begrijpt — dat nu de slag gevallen is, dat haar geliefd kind, de trots van haar hart, haar »voor goed» verlaten heeft!

Maar daar zijn zachte jonge handen, om de tranen der diepbedroefde moeder te drogen en liefderijke armen die haar steunen, een liefdevol hart dat haar troostwoorden toefluistert vriendelijke oogen die met haar weenen en zonder woorden haar zeggen, dat — zoo zij al één kind heeft moeten afstaan, haar daarvoor een ander geschonken is, — een ander kind, dat — minder schoon en gracieus, niet rijk begaafd door de natuur, toch een schat draagt in den boezem, die meer waard is dan schoonheid, talenten of rijkdom: een trouw, oprecht

De Indische Gids.

Vierde Jaargang

I.

AMSTERDAM,
J. H. DE BUSSY.

DE INDISCHE GIDS.

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Directeur: C. E. VAN KESTEREN,

MET Veler MEDEWERKING.

Redacteur van de rubriek Koloniale Literatuur: Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

VIERDE JAARGANG.

I.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY.

Heerengracht 93.

INHOUD.

	Bladz.
Een belangrijk vraagstuk, door B. R. F. VAN VLUMEN	823
Lasten die op de Suikerindustrie op Java rusten, II, door X.	860
Naar aanleiding van »De koffiemarkt» van F. G. van Bloemen Waanders, door A. C. JOOSTEN	875
De afschaffing der uitvoerrechten in Nederlands-Indië besproken	880
Varia	894
<p>Parlementaire adviezen: I. Beginsel van koloniale politiek. Europeesche rechtsbegrippen en instellingen in het Oosten. II. Is er vermindering van cultuur- en heerdiensten? III. Naleving van verordeningen, toezeggingen en beloften aan Indië. IV. De kabinets-circulaire van den Gouverneur-Generaal van N. I. van 15 Augustus 1880, n°. 20. V. De aanneming van de conclusie der meerderheid van de commissie in zake de conversie en eene profetie. VI. Drie categoriën van Javanen. VII. Ook parlementair, of hatelijke insinuatie? — Dwangarbeiders en Opiumhandel in Indië. — Een bijdrage tot de kennis der koffiekultuur op Java. — Een vergadering van suikerfabrieken te Modjokerto. — Verbetering van het rechtswezen in de Molukken. — Lombok. — De zaak van den Luitenant Th. Kleij c. s.</p>	
Koloniale Literatuur.	913
<p>Critische overzichten: van J. H. VAN BALEN, <i>De Nederlanders in Oost-en West, te water en te land</i>, I, II, door G. J. DOZY; — Van L. V. HELMS, <i>Pioneering in the Far East, &c.</i>; — Van A. W. TAYLOR, <i>Les Philippines</i>; — Van Prof. J. J. DE HOLLANDER, <i>Handleiding bij de beoefening der Maleische Taal- en Letterkunde</i>, en <i>Handleiding bij de beoefening der Land- en Volkenkunde van N. O. I.</i>, door R. VAN ECK; — Nog een woord over M. T. H. PERELAEER'S <i>Borneo van Zuid naar Noord. Toelichtingen en verbeteringen</i>, door H. VON ROSENBERG.</p>	
<p>Berichten en Mededeelingen. Nieuwe Uitgaven.</p>	
Dr. P. A. BERGSMA	930
Wetenschap en Industrie	936
<p>Internationale aardrijkskundige tentoonstelling te Venetië, September 1881. — Inkomende rechten in Britsch-Indië. — Padangsche Spaarbank.</p>	
De Chineezzen in Neêrlandsch Oost-Indië door R. VAN ECK	943
Een lief blondinetje, door M. C. FRANK, IV	960

INHOUDSOPGAAF VAN DE ADVERTENTIEËN.

Uitgevers.

G. Kolff & Co., Batavia	blz.	vii.
J. H. de Bussy, Amsterdam	iii, iv, v, vi, viii, ix, xii, xiii, xvi.	
H. J. Otto	»	x.
A. W. Sijthoff	»	xi.

Inrichting tot Uitzending.

J. H. de Bussy, te Amsterdam	xiv.
---	-------------

Diversen.

Calvert & Co.	ii.
J. H. de Bussy, Amsterdam	xv.
Positie gevraagd	x.

CALVERT'S CARBOLZURE ZEEPEN.

16 Prijs-Medailles en Diploma's.

Worden in verschillende hoedanigheden vervaardigd, die ieder een gewaarborgd gehalte van echt kربولzuur bevatten. Dit kربولzuur is **het echte, bederfwerende gehalte van koolteer.**

De zeepen hebben groote waarde als voorbehoedmiddelen tegen bederf, en als vernietigingsmiddelen der onaangename huidreuk. Ze houden de huid gezond en vrij van prikkelende hitte en dergelijke aandoeningen en zijn ook zeer aanbevelenswaardig voor het wasschen van vuile of besmette klederen en van vloeren, muren of dieren die door insecten verontreinigd worden. Voor laatstgenoemd gebruik zijn vooral de Huis-, Keuken- en Zachte Zeepen onontbeerlijk te noemen. Z. K. H. DE PRINS VAN WALLIS maakte daarvan op zijne Indische reis gebruik. De zachte zeep is ook hoogst nuttig voor vuile voeten en dierlijk schurft en beveiligd het vee voor hinder van vliegen.

P R I J Z E N :

Toiletzeep, houdende 10% zuur in tabletten van 30 Cts.
Huis- of Toilet en Prickly Heat Zeep houdende 10% zuur, in staven van 30 en 60 Cts.
Scheer- en Tandzeep in stukken van 30 en 60 Cts.

Carbol-Glycerine Zeep in tabletten van 20 en 30 Cts.
Kinders Zeep, 6% zuur in doozen van 30 Cts.
Medicinale Zeep, 20% zuur in tabletten van 60 Cts.
Keukenzeep, 8% zuur in staven van 32 Cts. per Eng. Pond.

Hondenzeep 8% zuur in pakjes van 30 Cts.
Zachte Zeep 10% zuur, in kruiken van 1, 2, 4 en 7.
 Eng. Pond à f 0,60 f 1,20, f 1,80 en f 3,—
Wachzeep 4% zuur, in staven 22½ Ct. per Eng. p.

Bereiders F. C. CALVERT & Co., Manchester.

Agenten in Amsterdam: B. A. VAN DOORN & Co., Bloemgracht 77. Agenten in Port Elisabeth: B. G. LENNON & Co. Agenten in Durban en Kokstad GRAZEBROOK, WILLIAMS & Co. Agenten in Batavia: W. H. HALL & Co.

SUIKERFABRICAGE

Onderstaand boek zag te New-York het licht.

A MANUAL OF SUGAR ANALYSIS

including the applications in general of analytical methods to the Sugar Industry. With an introduction on the Chemistry of Cane-Sugar, Dextrose, Levulose and Milk-Sugar by J. H. TUCKER Ph. D.

Cloth f 9.75, franco per Mail tegen overmaking van postwissel f 11.—.

Dit zeer belangrijke werk bevat 18 Hoofdstukken en een Appendix. Ten einde een denkbeeld van de groote waarde van dit boek te geven, laten wij hieronder den inhoud der 2 eerste hoofdstukken volgen :

CHAPTER I.

The Chemistry of the Sugar as a Class.

The Sweet Taste. — Chemical Constitution. — Classification. — Formation in Plants. — Synthesis. — Rotatory Power. — Fermentation: mucous. — lactous. — vinous. — cellulosic. — Action of Heat. — Oxidizing Agents. — Acids. — Saccharides. — Alkalies. —.

CHAPTER II.

Cane-Sugar or Saccharose.

Occurrence. — Preparation from natural Sources. — Physical Properties. — Action of Light. — Composition. — Solubilities. — Action of Heat. — Inversion by Heat. — Inversion by Acids. — Action of Sulphuric Acid. — Oxidizing Agents. — Alkalies. — Sucrates of Potassium. — Sodium. — Calcium. — Barium. — Strontium. — Iron. — Copper. — Magnesium. — Combination of Cane-Sugar with neutral Salts. — Melassigenic Action of Salts. — Various Reactions. — Parasaccharose. — Inactive Cane-Sugar.

Verkrijgbaar bij J. H. de BUSSY, Amsterdam.

K O

Te New-Y

COFFEE FROM

a brief history of Coffee Production and
letters written during a
the East and through the C

FRANCIS

Gebonden f 9.50. Franco per 1

12

**Introductory. — The Plant, and its Culture
of the Bean. — Roasting the Bean. — Gr
Coffee. the Thurber Recipe. Turkish Coffee. French Recipe.
in Brazil. Coffee in Java. Baron von Liebig's Method. — Ea
Java Berry. — Sumatra and other Java sort
tivation in India. — Liberian and other Afri
pagation by Seeds. General Remarks. — Empire of Br
Coffee culture in the West Indies. Hayti and S
Coffee product of Central America. — The
Production at other Points. — Adulteration of Coffee
of Coffee. Its Medicinal and other Properties. — The Co
The King of the Coffee Trade. — The Tropic**

XXIII Statistical Tables, Appendix. f

Met

In voorraad bij J. H.

I E.

rschenen :

ATION TO CUP

mption with an Appendix containing
the Coffee Plantations of
nsuming countries of Europe

HURBER.

oezending van postwissel f 10.80.

D:

paration of Coffee for market. — The Selection
Blending and Mixing Coffee. — Making the
Method. A New-Orleans Recipe. Vienna Coffee. The Beverage
ory of Coffee. — The Mocha Berry. — The
Singapore Java. — Cultivation in Ceylon. — Cul-
wths of Coffee. Liberian Coffee Berries and Seeds. Pro-
The Brazilian Product. How Coffee is imported. —
Porto Rico — Maracaibo and Laguayra Coffee —
e Industry in Mexico and other countries.
Grevy obtained a cup of Coffee. — Chemical Analysis
ide. — Coffee Consumption of the World. —
t Gift.

Roasted Coffee. — Notes by the Way.

aten.

BUSSY te Amsterdam.

THEE.

THE TEA CYCLOPAEDIA

**Articles on Tea, Tea science, Blights, Soils
and Manures, Cultivation, Buildings
Manufacture, etc. with Tea Statistics.**

Compiled by the Editor of the
„Indian Tea Gazette“.

Cloth f 10.40.

Franco per Mail, tegen overmaking van postwissel

f 11.80.

TEA INDUSTRY IN INDIA

**A review of finance and labour and a
guide for capitalists and assistants
by SAMUEL BAILDON,**

Cloth f 6.90.

Franco per Mail, tegen overmaking van postwissel

f 7.80.

Verkrijgbaar bij J. H. de BUSSY, Amsterdam.

G. KOLFF & Co., te Batavia,
Boek- en Papierhandelen Boekdrukkerij,
 Kalie Besaar-Oostzijde.

~~~~~
AGENTEN VOOR INDIE

VAN

de Mail-Editie van de Nieuwe Rotterdammer Courant

EN VAN

DE KÖLNISCHE ZEITUNG,
THE HOME NEWS,
de Gracieuse

ENZ. ENZ.,

zijn steeds ruim voorzien van:

Handleidingen voor de Inlandsche Talen.

DE INDISCHE STAATSBLADEN

EN DE KLAPPERS DAAROP.

School- en Studieboeken.

DE NIEUWSTE ROMANS EN BROCHURES,

EN VAN

SCHRIJF- EN SCHOOLBEHOEFTE.

Hunne Drukkerij is ook voorzien van
Maleische- en Javaansche Lettersoorten.

Bij J. H. DE BUSSY, te Amsterdam, is verkrijgbaar:

HANDLEIDING

VOOR HET

NOTARIAAT IN NED.-INDIE.

BEWERKT DOOR

L. CH. DE KRUIFF.

Geb. Prijs *f* 10.—.

PLANTKUNDIG WOORDENBOEK

VOOR

Nederlandsch-Indië

DOOR

G. J. FILET,

Oud-Officier van Gezondheid van het N. I. Leger.

Geb. Prijs *f* 4.—

DE ABONNEMENTSPRIJS

van dit Tijdschrift bedraagt f 15.— per jaar voor Nederland en f 25.— voor Indië franco per mail.

IN ELK NOMMER

worden Advertentiën geplaatst. — Aankondigingstarief op aanvraag bij den Uitgever verkrijgbaar.

Dringend wordt men verzocht om, ter bevordering van vlugheid en netheid bij het zetten, het papier, dat men voor de in te zenden artikelen gebruikt, aan niet meer dan één kant te beschrijven.

Zij, die wenschen, dat hun handschrift alleen den Directeur onder de oogen komt, hebben dit slechts te kennen te geven.

De aansprakelijkheid der verschillende schrijvers moet geacht worden beperkt te zijn tot hun eigen artikelen.

Zoowel voor conservatieven als voor anderen stelt dit tijdschrift ruimte beschikbaar. Bijdragen, waarin meeningen of beginselen worden voorgestaan, strijdig met het programma, waarmede de Indische Gids optrad, vinden een plaats in een afzonderlijke rubriek, achter de rubriek *Varia*.

MEDEDEELING.

Sedert het vertrek van den Heer C. E. van Kesteren naar Indië is als tijdelijk Directeur opgetreden de Redacteur van de rubriek Koloniale Literatuur: Dr. T. C. L. Wijnmalen, te 's Gravenhage, aan wien, tot nadere aankondiging, alle stukken betreffende „de Indische Gids” moeten worden toegezonden.

REDACTIE.

Correspondentie.

In de volgende afleveringen zullen o. a. deze bijdragen voorkomen:

Het middelbaar onderwijs in Indië, door Dr. WIJNMALEN.

Populaire verklaring van hoogtemeting door middel van den Aneroïde-barometer, door H. M. DIBBETZ.

Een bijdrage tot de geschiedenis van den Java-oorlog, door C. E. VAN KESTEREN.

De aanbestedingen bij het Departement der Burgerlijke Openbare Werken in N. I. door H. M. DIBBETZ.

De strafwetgeving voor Europeanen in N. I., door Prof. Mr. VAN HAMEL.

De Battam-Archipel, door J. G. SCHOT.

De aanspraken van Solok op Noordoost-Borneo, door P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA (Vervolg).

Over de conversie-debatten, door C. BOSSCHER.

M. H. SALOMONSON, ROTTERDAM.

Fabriequant van gemalen en opgeloste Peru Guano.

Zilveren Medaille Internationale Tentoonstelling
Parijs 1878.

Opgeloste PERU GUANO met *gewaarborgd* gehalte.

Salomonson's gewaarborgde Koffie-Mest.

Salomonson's gewaarborgde Suiker-Mest.

Salomonson's gewaarborgde Tabaks-Mest.

De fabrieken van M. H. SALOMONSON te Capelle a/IJ. bij Rotterdam gelegen
behooren tot de grootste van dien aard in Europa.

Zij zijn ingericht voor eene wekelijkse productie van 1000 Ton (66n, miljoen Kilo).

De door haar geleverde meststoffen hebben overal schitterende resultaten gegeven.

Het aan de fabrieken verbondene laboratorium belast zich met het onderzoek van grond
soorten en alle analyses, die op dit gebied te huis behooren.

Nadere inlichtingen worden gaarne verstrekt.

Ancienne Maison Guenot,

Opgericht in 1780.

ARMAND GONTIER JEUNE,

Tuinbouwkundige, Bloemist en Graanhandelaar.

QUAI DE GESVRES. — PARIJS. — FRANKRIJK.

Ik bied mijne geachte correspondenten de meest verschillende, schoone en bloemgevend
soorten van ROZENBOOMPJES, geplant in potten, aan.

Bij Collecties van 25, 50, 75 en 100, wel onderscheiden en met de meeste zorg gekregen
soorten, kan ik een zekeren gelukkigen uitslag garandeeren.

Geen gevolg wordt gegeven aan die bestellingen welke niet vergezeld gaan van het
bedrag der series, welke men begeert te ontvangen.

1ste Serie	25 Rozenboompjes in	25 extra soorten	60 Fr.
2de	» 50	» 50 »	110 »
3de	» 75	» 75 »	160 »
4de	» 100	» 100 »	200 »

Elke serie wordt in *zijn geheel* vrij van vracht en emballage naar de Heeren
I. DAENDELS & Co. te Batavia, Samarang en Soerabaya verscheept.

De algemeene Catalogus van MOES, GRAAN en BLOEM-
ZADEN, is op aanvraag Franco te bekomen.

**This book is under no circumstances to be
taken from the Building**

[illegible]

form 410

